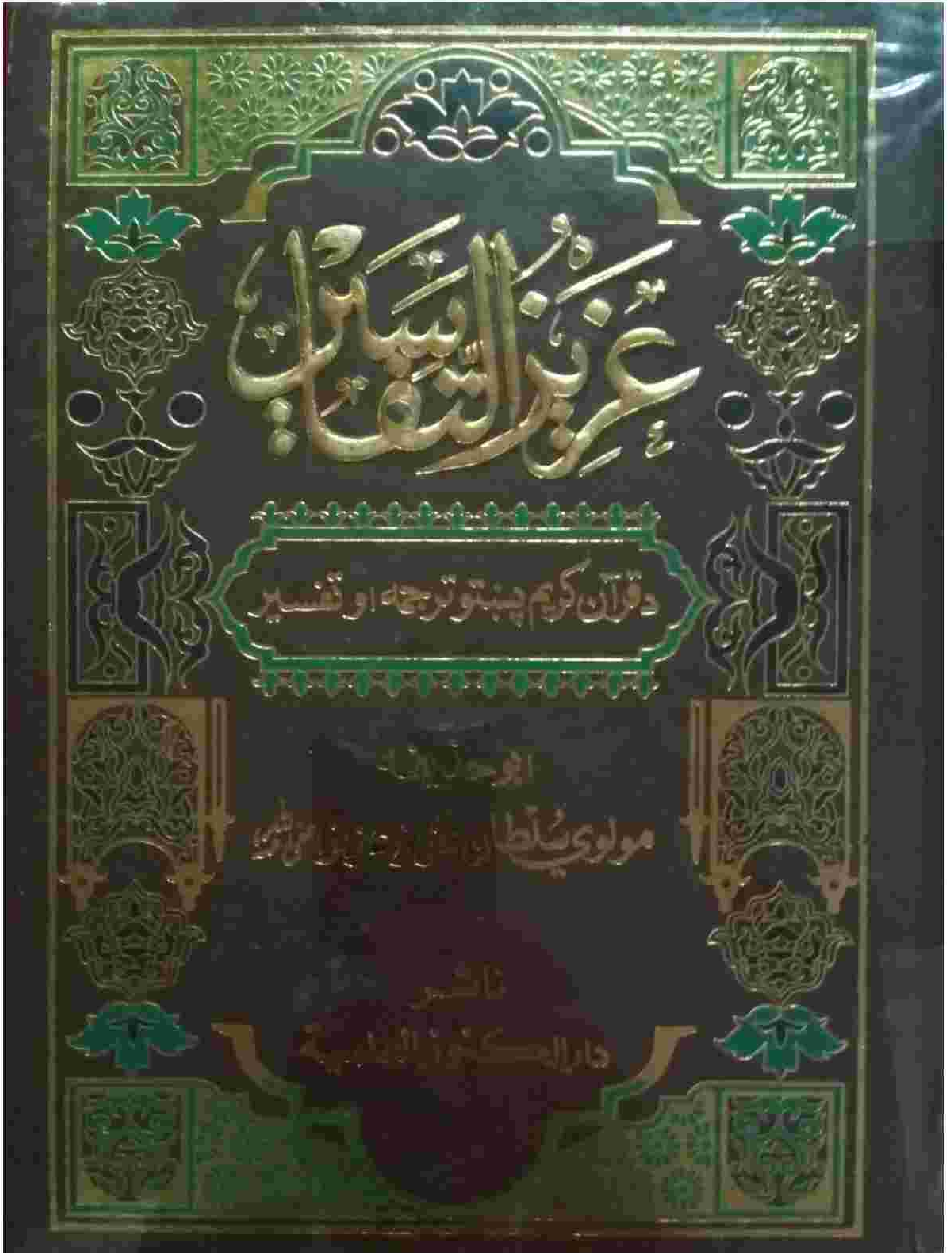
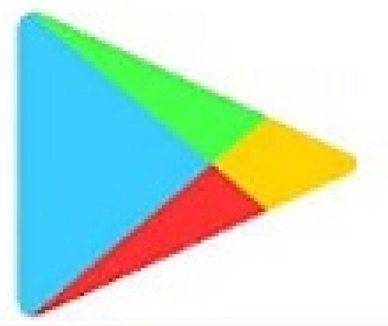

عزیز التفاسیر
د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر
ناشر

Maktaba Tul Ishaat

تمام فنون کے کتب ہمارے ویب سائٹ اور پلے سٹور سے فری ڈاون لوڈ کریں۔ ہم روزانہ کی بنیاد پر اس میں مزید نئے کتب شامل کر رہے ہیں نئے شامل شدہ کتب لیے روزانہ ہمارے پلے سٹور اور ویب سائٹ کو باقاعدگی سے چیک کیا کریں۔

اپنی کتاب کو ہمارے ویب سائٹ پر شائع کرنے کے لیے رابطہ کریں

تفاسیر	خطبات	منطق
احایث	سیرت	معانی
فقہ	تاریخ	تصوف
سوانح حیات	صرف	تقابل ادیان
درس نظامی	نحو	تجوید
لغت	فلسفہ	نعت
فتاوی	حکمت	تراجم
اصلاحی	بلاغت	تبلیغ و دعوت
آڈیو دروس	مناظرے	تمام فنون

maktaba.tul.ishaatofficial@gmail.com

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې كتاب ليكنه د الله ﷻ په توفيق په دار الهجرة (پېښور - پاكستان) كې په ۱٤۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳٦۹/٦/۲ هـ ش نېټه د جمعې د شپې په دوه بجو پيل، او په ۱٤۲٦/٤/۱۲ هـ ق = ۱۳۸٤/۱/۳۱ هـ ش نېټه پاى ته ورسيده.

- په ۱٤۲۹/۱/۱ هـ ق= ۲۰/۱۰/۱۳۸٦ هـ ش نېټه بې بيا كتنه، تصحيح او ډيزاين ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.

- له شروع نه تر پايه وربانديې اوولس كاله، خلور مياشتې او اوولس ورځې تيرې شوې، البته په دې حساب كې هره مياشت د ديرشو ورځو په لحاظ نيولې شوې ده.

- كمپوز: مولوي تبيان الحق عزيز حقاني. تصحيح: قاضي اسامه عزيز، د (دكتور اظهار الحق عزيز، نبراس الحق عزيز او حذيفه عزيز) په همكارى. ډيزاين: نبراس الحق عزيز، د حذيفه عزيز په همكارى.

خلورم چاپ

۱٤۳۷ هـ ق / ۱۳۹۵ هـ ش

د اړيكو پتې:

۱) بريښناليک: azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون: (۰۰۹۲۳۰۰۵۸۴۶۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱۶۵۲۷۹۳۰۳)

د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشيديه كتب خانه ، كابل، افغانستان.

ګرځنده تلفون: (۰۷۷۱۹۶۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹۶۲۸۰۷)

۲) رشيديه كتب خانه ، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خواني شاته، پېښور، پاكستان.

تلفون: (۰۹۱۲۵۶۵۵۳۸)

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِـَٔايَـٰتِنَا وَسُلْطَـٰنٍ مُّبِينٍ ﴿٢٣﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَـٰمَـٰنَ وَقَـٰرُونَ
فَقَالُوا۟ سَـٰحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾ فَلَمَّا جَآءَهُم بِٱلْحَقِّ مِنْ عِندِنَا قَالُوا۟ ٱقْتُلُوٓا۟ أَبْنَآءَ ٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ وَٱسْتَحْيُوا۟ نِسَآءَهُمْ ۚ وَمَا كَيْدُ ٱلْكَـٰفِرِينَ إِلَّا فِى ضَلَـٰلٍ ﴿٢٥﴾ وَقَالَ
فِرْعَوْنُ ذَرُونِىٓ أَقْتُلْ مُوسَىٰ وَلْيَدْعُ رَبَّهُۥٓ ۖ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَن يُظْهِرَ
فِى ٱلْأَرْضِ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٦﴾ وَقَالَ مُوسَىٰٓ إِنِّى عُذْتُ بِرَبِّى وَرَبِّكُم مِّن كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَّا يُؤْمِنُ
بِيَوْمِ ٱلْحِسَابِ ﴿٢٧﴾ وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَـٰنَهُۥٓ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا
أَن يَقُولَ رَبِّىَ ٱللَّهُ وَقَدْ جَآءَكُم بِٱلْبَيِّنَـٰتِ مِن رَّبِّكُمْ ۖ وَإِن يَكُ كَـٰذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُۥ ۖ
وَإِن يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُم بَعْضُ ٱلَّذِى يَعِدُكُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ
﴿٢٨﴾ يَـٰقَوْمِ لَكُمُ ٱلْمُلْكُ ٱلْيَوْمَ ظَـٰهِرِينَ فِى ٱلْأَرْضِ فَمَن يَنصُرُنَا مِنۢ بَأْسِ ٱللَّهِ إِن جَآءَنَا ۚ
قَالَ فِرْعَوْنُ مَآ أُرِيكُمْ إِلَّا مَآ أَرَىٰ وَمَآ أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ ﴿٢٩﴾ ﴾

[۲۳] او یقینًا مونږ موسی ؑ په خپلو معجزاتو او په څرګند برهان سره لیږلی وه.

[۲۴] (البته) فرعون او هامان او (هم) قارون ته؛ نو دوی وویلې چې: دا (موسی ؑ) سخت دروغژن کوډګر دی.

[۲۵] نو کله چې موسی ؑ زمونږ د نزده فرعونیانو ته په حقه سره ورغی (چې خپل نبوت یې ورته په معجزاتو سره په اثبات ورساوه) نو هغوی وویلې چې: د هغو خلکو زامن ووژنئ کومو چې د موسی ؑ سره ایمان راوړی دی، او ښځې (لورګانې) یې ژوندی پریږدئ.

(ای پیغمبره!) د کفارو پټ تدبیر نه دی مګر په ګمراهۍ کښې دی (مطلوبه نتیجه ورباندې نه مرتبیږي).

[۲۶] او فرعون وویلې چې: (ای د حکومت اراکینو!) ما پریږدئ چې موسی ووژنم، او (زه ترې نه داریږم) هغه دې خپل رب ﷻ راوبلي (چې زما څخه یې خلاص کړي)، یقینًا زه داریږم چې موسی به ستاسو (سپېڅلی) دین (په باطل دین باندې) عوض کړي، او یا به په ځمکه کښې فساد څرګند کړي (ستاسو دنیاوي نظام به ګډ وډ کړي).

[۲۷] او موسی ؑ وویلې چې: (ای بني اسرائیلو!) یقینًا زه په خپل رب ﷻ او ستاسو په رب ﷻ سره (د فرعون په شمول) د هر متکبر (د شر) څخه پنا غوارم چې د حساب په ورځ ایمان نه راوړي، (نو تاسو هم زما غوندې پنا وغواړئ او وارخطا کیږئ مه).

[٢٨] او د فرعون د ټبر (قبطیانو) څخه یوه ایماندار سړي چې: خپل ایمان یې پټاوه (پټ مؤمن وه) وویلې چې:

(ای فرعونیانو!) ایا تاسو یو سړی فقط د همدې کبله وژنئ چې هغه وایي چې یقیناً زما رب الله ﷻ دی (او بس)، حال دا چې همدغه سړي تاسو ته ستاسو د رب ﷻ د پلوه (د خپلې خبرې په اثبات باندې) څرګند دلایل هم دروړي دي، او که دغه سړی (په خپله خبره کښې) دروغژن وي نو د ده د دروغو (ضرر) په همده باندې دی (چې ډېر به شرمنده شي)، او که ربښتینی وي نو ضرور به تاسو ته د هغه عذاب ځینې برخه ورسېږي (او پرې به هلاک شئ) د کوم چې ستاسو سره یې وعده کوي (او تاسو ورباندې ډاروي).

یقیناً الله ﷻ هغه چاته سمه (د نجات) لاره نه وربښايي کوم چې (د شرعي چوکاټ څخه) تجاوز کوونکی (او) سخت دروغژن وي.

[٢٩] ای زما قومه! نن ورځ پاچاهي تاسو ته په داسې حال کښې ده چې په ځمکه کښې څرګند یاست (هیڅوک درسره سیالي او مقابله نه شي کولی)، نو (دا راته ووایاست چې) زمونږ سره به د الله ﷻ د عذاب څخه څوک نصرت وکړي که مونږ ته همدا (ذکر شوی موعود) عذاب راشي؟ (ایا الله ﷻ هم ستاسو د مقابلې څخه عاجز دی؟).

(ای پیغمبره! په جواب کښې) فرعون وویلې چې: زه تاسو ته نه درلیده کوم (نه درښیم) مګر هغه څه چې زه یې (ګټور) وڼیم، او زه تاسو ته هدایت نه کوم مګر سمه (روغه) لار، (زما نصائح ستاسو په ګټه دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د موسی علیه السلام او فرعونیانو قیصې ته اشاره شوې ده، او د وړاندېنیو ایتونو دمضمون دپاره پکښې یو ښه څرګند مثال نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د پخوانیو هلاکو شوو کفارو قومونو د جملې څخه په خپل اُمت باندې د فرعونیانو قیصه قرائت کړه چې د موسی علیه السلام سره یې په څه ډول کړنلاره غوره کړه او عاقبت یې په څه تمام شو. هغه دا چې:

١ـ یقیناً مونږ موسی علیه السلام د معجزاتو او څرګند دلیل (منطق) سره یوه کافر قوم ته لېږلی وه، چې د هغوی په سر کښې فرعون، هامان او قارون واقع وه، همدغو درېواړو یې مشري کوله، که بالفرض دوی دعوت قبول کړی وی نو ټول خلک به په ایمان باندې مشرف شوي وی.

خو ذکرو شوو درېواړو د خپلو ځانونو څخه اصالتاً او د نور قوم څخه کفالتاً د موسی علیه السلام دعوت قبول نه کړ، چې دا جادوګر دی او په دروغو سره یې خپل ځان پیغمبر تراشلی دی چې د پیغمبر لقب یې ځان ته ورکړی دی.

٢ـ لنډه دا چې کله زمونږ د پلوه هغوی ته حق ورغی او موسی علیه السلام ورته ابلاغ کړ او هم یې ورته په اثبات ورساوه، نو هغوی په داسې ډول رد کړ:

هغوی تولو وویلې: د دې چې د موسی ﷺ سره خپل قوم په جنګ اخته شي تاسو د دسیسې په توګه د هغو کسانو نارینه اولادونه ووژنئ کومو چې په موسی ﷺ باندې ایمان راوړی دی او د پیغمبر په حیث یې منلی دی، او ښځینه اولادونه یې ژوندي پرېږدئ. اما پخپله موسی ﷺ ژوندی پرېږدئ او هیڅ غرض وربانديې مه کوئ، چې اخر به ستړی (ستومانه) شي او د دعوت څخه به لاس واخلي.

۳ـ ای پیغمبره! د کفارو دسیسه شنډه شوه او د مؤمنانو په ایمان باندې یې څه اثر ونه غورزاوه چې اضطراب او بې اتفاقي پکښې رامنځته کړي، او دا خکه چې د کفارو ټولې دسیسې او پټ تدبیرونه په ګمراهۍ او تباهۍ کښې دي، نتیجه نه ورکوي.

فرعون څه وویلې؟:

۴ـ فرعون خپلو قومیانو ته وویلې چې: د هغوی د نارینه اولادونو په وژلو باندې مطلب لاس ته نه راځي او د موسی ﷺ د شر څخه نه شو بچ کېدلی نو بهتر تدبیر دا دی چې:

تاسو ما پرېږدئ او اجازه راکړئ چې زه موسی ﷺ ووژنم او د فساد بېخ او بنیاد وباسم، تاسو د موسی ﷺ د رب څخه مه دارېږئ چې څه مصیبت به رانازل کړي او یا به موسی ﷺ ته د وژلو څخه نجات ورکړي، د موسی ﷺ د رب مقابله فقط زما په غاړه ده.

ما څکه ذکر شوی تدبیر (وژل) خوښ کړ چې زه د دغو کارونو څخه دارېږم:

الف: که موسی ﷺ ژوندی پاتې شي نو ستاسو دین به خراب کړي او په ګمراهۍ کښې به مو وغورزوي. یا په بل عبارت ستاسو پلرنی حق دین به د منځه یوسي.

ب: او یا به په ځمکه کښې فساد او بې نظمي څرګنده کړي، چې موجوده ښکلی نظام به مو د منځه لرې کړي او پخوانی یوسفي نظام به بېرته راژوندی کړي.

د موسی ﷺ جواب:

۵ـ موسی ﷺ د ذکرو شوو دواړو تدبیرونو په مقابل کښې هغوی ته جواب ورکړ چې:

ای فراعنه وو! ستاسو ذکر شوي دواړه تدبیرونه د تکبر څخه استازیتوب کوي، او زه په الله ﷻ سره ـ چې زما رب هم دی او ستاسو حقیقي رب هم دی ـ ستاسو په شمول د هر هغه متکبر د ضررونو څخه پنا غواړم چې د حساب کتاب (د قیامت) په ورځ ایمان او عقیده نه خپلوي او زما د وژلو یا زما د قوم د وژلو پسې زیار باسي.

موسی ﷺ خپل قوم (بني اسرائیل) هم مخاطب کړه چې: زه خو په الله ﷻ سره د هر متکبر کافر د شر څخه پنا غواړم، نو تاسو هم په الله ﷻ باندې (چې زما او ستاسو رب ﷻ دی) پنا وغواړئ او د فرعونیانو په تهدیداتو سره وارخطا کېږئ مه.

د مؤمن سړي نصیحت:

۶ـ د فرعونیانو د نظرونو په مقابل کښې هغه مؤمن سړي په نصیحت شروع وکړه کوم چې د فرعون د مربوطینو څخه وه او هم یې ایمان راوړی وه خو د فرعونیانو څخه یې پټ کړی وه، هغه دا چې:

الف: ای زما قومه! تاسو موسی ﷺ مه وژنئ ځکه چې د مرګ او وژلو حق ورباندې نه لرئ او کوم جنایت یې نه دی کړی. ایا تاسو هغه سړی وژنئ کوم چې فقط همدومره وايي چې: زما رب فرعون نه بلکې زما رب الله ﷻ دی چې ټول عالمونه یې پیدا کړي؟ ایا تاسو ذکر شوی سړی وژنئ حال دا چې نوموړی تاسو ته د خپل رب ﷻ د پلوه د معجزو سره راغلی دی او خپل نبوت یې درته په اثبات رسولی دی؟.

ب: ای زما قومه! دې ته څه اړتیا نشته چې نوموړی د نبوت مدعي تاسو ووژنئ، ځکه چې که بالفرض نوموړی دروغژن وي نو همدغه دروغ به همده ته مصیبت جوړ شي او ډېر ژر به یې الله ﷻ رسوا او شرمنده کړي، او که بالفرض نوموړی دروغژن نه وي او رښتیانی پیغمبر وي نو د الله ﷻ څخه وېدار شئ او د حقاني پیغمبر وژلو ته تکل مه کوئ چې ضرور به تاسو ته د هغو عذابونو څخه ځینې په دنیا کښې ورسېږي، د کومو وعده چې تاسو ته د نوموړي د پلوه درکولی کېږي او تاسو ورباندې ډارول کېږئ.

نو ضرور به ستاسو دپاره ستاسو کفر یو مصیبت جوړ شي او د پیغمبر وژل به درته بل مصیبت وګرځي، او په دنیا او آخرت کښې به د شرم او خجالت سره مخامخ شئ.

ج: ای زما قومه! یقیناً الله ﷻ هغه چاته سمه او د نجات لاره نه ورښايي، کوم چې د شریعت د حدودو څخه تجاوز کوونکی وي، او کوم چې سخت دروغژن وي حتی چې په الله ﷻ پورې هم دروغ تړي چې ماته یې نبوت راکړی دی.

د: ای زما قومه! دا خبره یقیني ده چې نن ورځ په ځمکه کښې واکداري او پاچاهي ستاسو په برخه ده او هیڅوک ستاسو د مقابلې توان نه لري (تاسو په هر چا برلاسي یاست)، خو دا راته ووایاست چې ایا تاسو په الله ﷻ باندې هم برلاسي یاست؟ ایا داسې څوک شته چې زمونږ سره نصرت وکړي او د الله ﷻ د عذابه نجات راکړي البته په هغه صورت کښې چې دغه عذاب په مونږ نازل کړی شي؟

فرعون خپل جهالت تکرار کړ:

۷_ د ذکر شوي پټ مؤمن سړي د نصائحو په مقابل کښې یو ځل بیا فرعون خپله جهلي او کفري خبره تکراره کړه چې:

الف: زه ستاسو د خیر دپاره بله لاره نه درلیده کوم مګر هغه لاره چې پخوا مې په خپلو خبرو کښې درلیده کړې (درښودلې) ده، هغه دا چې ماته اجازه راکړئ ترڅو موسی ﷺ ووژنم او ژوند ته یې خاتمه ورکړم.

ب: ای زما قومه! زه ستاسو دپاره د خیر او هوسایی لاره غوره کوم، او زه تاسو ته هغه برابره لار درښیم چې ستاسو دین ورباندې سالم پاتې شي او نظام مو د خطره بچ شي.

توضیحات

۱_ د دې ایتونو څخه نیولې آن تر [المؤمن:۴۶] ایت پورې څوارلس (۱۴) ایتونه د فرعون او

د ده د ګمراه قوم په ارتباط نازل شوی دی.

٢ـ په دې مقام پورې اړونده لاندې مطالب وړاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ:

الف: په [الأعراف: ١٣٠] ایت کښې د هغو نهو معجزاتو بیان تېر شوی دی کومو ته چې دلته په ﴿ بِـَٔايَٰتِنَا ﴾ سره اشاره شوې ده.

ب: د ﴿ وَسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴾ کلمات د [هود: ٨٦] ایت لاندې په درې ډوله تفسیر شوی دی، چې یو تفسیر یې د قوي دلیل او قوي منطق څخه عبارت دی.

ج: د [القصص: ۶] ایت لاندې د "هامان" څه لنډه پېژندنه ذکره شوې ده چې د فرعون دپاره یې د لومړي وزیر حیثیت درلود.

د: [القصص: ٧۶] ایت په تفسیر کښې د قارون لنډ سوانح لیکلی شوي دي، چې د مشهور قول په بنیاد د موسی عليه السلام د تره زوی او د فرعون ملاتړی وه.

هـ: د [البقرة: ۴٩] ایت لاندې ذکر شوي دي چې فرعون اول خل د بني اسرائیلو د نارینه اولادونو په وژلو د دې کبله شروع کړې وه چې د خپلې پاچاهۍ د ړنګېدلو خطر ورته پیدا شوی وه چې د دوی د پلوه به صورت ونیسي.

خو په دې مقام کښې وړاندې اضافه کوو چې فرعون ذکرې شوې اولاد وژنې ته تر څه وخته پورې ادامه ورکړه خو بیا یې بس کړه، اما کله چې موسی عليه السلام نوموړي ته د پیغمبر په صفت ورغی نو د دوهم خل دپاره یې بني اسرائیل د نارینه اولادونو په وژلو تهدید کړه[1]، مګر پوره څرګنده نه ده چې دا خل به یې وړاندې خپله تهدیدي نقشه عملي کړې وي او که نه، والله ﷻ اعلم.

و: همدا موضوع د [الأعراف: ١٢٧] ایت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

سوالونه او جوابونه

٣ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې سوالونه ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: د فرعون څه مطلب وه چې بني اسرائیل یې د دوهم خل دپاره په اولاد وژنه تهدید کړه؟

مونږ وایو چې: په دغه خل تهدید کښې نوموړي لاندې مطالب په نظر کښې نیولي وه:

اول: ترڅو موسی عليه السلام وهڅوي چې په خپل قوم زړه وسوزي او د دعوت څخه لاس واخلي.

دوهم: ترڅو په موسی عليه السلام باندې بني اسرائیل په غُصه کړي چې ایمان پرې رانه وړي، چې ستا د لاسه زمونږ نارینه اولادونه وژل کېږي او بنیاد مو ویستل کېږي.

دریم: ترڅو عوام وډار کړي چې ایمان راوړلو ته زړه ښه نه کړي.

ب: که څوک وایي چې: فرعون د بني اسرائیلو د دوهم خل اولاد وژنې په اړه خپله غوڅه فیصله

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص٧۶؛ تفسیر الطبري ج٢۴ ص۵۶؛ تفسیر القرطبي ج١۵ ص٣٠۵

اعلانه کړه چې: ﴿ سَنُقَتِّلُ أَبْنَآءَهُمْ ﴾ [الأعراف:١٢٧] یعنې د هر ژر به مونږ د بني اسرائیلو نارینه اولادونه د دوهم ځل دپاره ووژنو.

اما د موسی ﷺ د وژنې په هکله زړه نا زړه وه چې: ﴿ ذَرُونِيٓ أَقْتُلْ مُوسَىٰ ﴾ [المؤمن:٢٦] یعنې ای مشاورینو! تاسو ما پرېږدي چې زه موسی ﷺ ووژنم.

نو پوښتنه دا ده چې په څه وجه یې د موسی ﷺ د قتل په هکله غوڅ تصمیم ونه نیوه؟

مونږ وایو چې: فرعون د موسی ﷺ د معجزانه اژدها څخه سخت ډار شوی وه او باور یې درلود، که زه موسی ﷺ ته څه اذیت ورسوم نو د موسی ﷺ رب ﷻ به مې بې انتقامه پرېنږدي، خو غوښتل یې چې په خپل ډار باندې پرده واچوي نو ویې ویلې چې ای مشاورینو! زه د موسی ﷺ د وژلو څخه فقط تاسو ایسار کړی یم که نه نو زما پرېکړه دا ده چې باید ووژلی شي. او د خپل جرئت او شجاعت د ښودانې دپاره یې خپله خبره په ﴿ وَلْيَدْعُ رَبَّهُۥٓ ﴾ سره اوږده کړه، چې زه د موسی ﷺ د رب څخه نه ډارېږم په ما دا خیال ونه کړئ، نوموړی دې خپل رب زما مقابلې ته راوبلي چې کومک ورسره وکړي.

ج: که څوک وایي چې: په ﴿ وَقَالَ مُوسَىٰٓ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُم ﴾ کښې په "کُم" سره څوک مخاطب دي، فرعونیان که بني اسرائیل؟

مونږ وایو چې: ځینې مفسرین کرام[1] په دې نظر دي چې کله د فرعون د پلوه موسی ﷺ په قتل سره تهدید شو نو موسی ﷺ هغوی مخاطب کړه چې: زه په الله ﷻ سره (چې زما رب دی او ستاسو هم حقیقي رب دی) ستاسو په شمول د هر متکبر د شر څخه پنا غوارم کوم چې د قیامت په ورځ عقیده نه لري.

مګر ظاهره دا ده چې په ذکر شوي "کُم" سره به موسی ﷺ خپل قوم مخاطب کړی وي[2] چې کله ورته د فرعون تهدیدات رسېدلي وي، چې: ای زما قومه! زه په خپل رب او ستاسو په رب ﷻ سره د فرعونیانو په شمول د هر کافر متکبر د شر څخه پنا غوارم، نو تاسو هم ترې پنا وغواړئ او وارخطا کېږئ مه.

په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ ٱسْتَعِينُواْ بِٱللَّهِ وَٱصْبِرُوٓاْ ﴾ [الأعراف:١٢٨] یعنې موسی ﷺ وویلې چې ای زما قومه! تاسو په الله ﷻ سره کومک او مدد وغواړئ او ثبات او استقامت خپل کړئ (وارخطا کېږئ مه) الله ﷻ زمونږ ملګری دی.

په دې باندې علاوه ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافات هم نه لري، که د بدلیت په لحاظ دواړه اراده کړی شي هم څه باک یې نشته چې موسی ﷺ یو ځل فرعونیان مخاطب کړي وي او بیا یې خپل قوم ته خطاب متوجه کړی وي.

د: که څوک وایي چې: هغه مؤمن سړی څوک وه کوم ته چې په ﴿ وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ ءَالِ

(١) المحرر الوجیز ج١٤ ص١٣١؛ تفسیر الطبري ج٢٤ ص٥٧
(٢) تفسیر ابن کثیر ج٤ ص٧٧

﴿ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَـٰنَهُۥٓ ﴾ کښې اشاره شوې ده؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي مؤمن سړي په تشخيص کښې مفسرين کرام په لاندې دوه وو ډلو وېشلی شوي دي:

اول: ځینې وايي چې په ﴿ مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ ﴾ کښې د ﴿ مِّنْ ﴾ توری په ﴿ يَكْتُمُ ﴾ پورې تعلق نيسي، او حاصل يې داسې راځېږي چې: د موسی ﷺ د قوم څخه يوه مؤمن سړي وويلې کوم چې د فرعونيانو څخه خپل ايمان پټاوه او پخپله سبطي وه[1].

دوهم: ځینې نور وايي چې ذکر شوی سړی د فرعونيانو څخه وه او قبطي وه[2]، ځینې لا وايي چې د فرعون د تره زوی وه[3]. نو د ﴿ مِّنْ ءَالِ فِرْعَوْنَ ﴾ کلمات د متعلق په لحاظ سره د ﴿ رَجُلٌ ﴾ دپاره دوهم صفت ګرځوي او د ﴿ يَكْتُمُ إِيمَـٰنَهُۥٓ ﴾ جمله ترې حال واقع کوي. يعنې داسې يوه مؤمن سړي وويلې چې د فرعون د قوم څخه وه، البته په داسې حال کښې چې په موسی ﷺ باندې يې ايمان راوړی وه خو د فرعونيانو څخه يې پټ کړی وه.

مونږ ته همدغه دوهم قول د لاندې وجوهو د کبله د زړه پورې برېښي:

اوله وجه: د ذکر شوي مؤمن سړي د جرئت څخه ځرګندېږي چې هغه به قبطي وه. او دا ځکه چې سبطيانو خو د فرعون په مقابل کښې نه دغسې جرئت درلودلی شو او نه ورته فرعون فرصت ورکاوه چې خبرې يې واورې.

دوهمه وجه: فرعون د ذکر شوي سړي په جواب کښې وويل چې: ﴿ مَآ أُرِيكُمْ إِلَّا مَآ أَرَىٰ ﴾ يعنې تاسو ته نه درليده کوم مګر هغه شی کوم چې زه ستاسو دپاره ګټور وينم، چې موسی ﷺ ووژنئ. پوره واضحه ده چې دغه جواب د قبطيانو دپاره مناسب برېښي، نه د سبطيانو دپاره.

دريمه وجه: که څه هم عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرين) وايي[4] چې د فرعون د قوم څخه درې کسانو ايمان راوړی وه او بس، يو همدغه سړی دی چې بحث پکښې روان دی، بل هغه سړی دی د کوم ذکر چې په [القصص: ٢٠] ايت کښې تېر شوی دی او دريم کس د فرعون مېرمن وه چې ذکر يې په [التحريم: ١١] ايت کښې راروان دی.

خو داسې معلومېږي چې د ساحرانو د ايمان راوړلو څخه وروسته به د ايمان راوړونکو تعداد اضافه شوی وي. د همدې کبله په همدې ارتباط څه نور اقوال هم شتون لري چې تفصيل يې د [الأعراف ١٢١] او د [يونس: ٨٣] ايتونو لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

هـ: که څوک وايي چې: نوموړي مؤمن سړي خو لوی جهاد وکړ لکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي

---

(١) تفسير القرطبي ج١٥ ص٣٠٦
(٢) تفسير الكشاف ج٤ ص١٦٢
(٣) تفسير ابن كثير ج٤ ص٧٧
(٤) الدر المنثور ج٧ ص٢٨٤

چې: «إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الْجِهَادِ كَلِمَةَ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ»[١] يعنې يقينًا د ډېر لوی جهاد څخه د يوه ظالم پاچا په وړاندې د عدل (او انصاف) خبره کول هم دي.

نو پوښتنه دا ده چې ايا د نوموړي سړي مثال په دې أمت کښې شته؟

مونږ وايو چې: الحمد لله ﷻ په دې (آخر الزمان) أمت کښې يې ډېر مثالونه تېر شوي دي او د قيامت تر ورځې پورې به پکښې ـ ان شاء الله ﷻ ـ ډېر نور پيدا شي، خو ښه بارز مثال يې أبو بكر الصديق ﷺ دی چې همدغه لوی جهاد يې کړی دی، هغه دا چې:

يوه ورځې د مکې مشرکانو ـ چې په سر کښې يې عقبه بن ابي مُعَيط واقع وه ـ د نبي کريم ﷺ په غاړه کښې څادر واچاوه او په شدت سره يې ورباندې زندی کړ، په همدغه حال کښې آبو بکر الصديق ﷺ راغی او د نبي کريم ﷺ غاړه يې د زندی څخه خلاصه کړه او مشرکان يې په عين هغې خبرې سره مخاطب کړه په کومې سره چې مؤمن سړي فرعونيان مخاطب کړي وه چې: ﴿أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَن يَقُولَ رَبِّيَ ٱللَّهُ وَقَدْ جَآءَكُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ مِن رَّبِّكُمْ﴾[٢] يعنې ايا تاسو يو سړی صرف د دې کبله وژنئ چې هغه وايي: يقينًا زما رب الله ﷻ دی (نوره هيڅ گناه نه لري)، حال دا چې نوموړي تاسو ته ستاسو د رب ﷻ د پلوه څرگند معجزات هم راوړي دي (او خپل نبوت يې درته په اثبات رسولی هم وي).

و: که څوک وايي چې: د دې خبرې څه باعث وه چې نوموړي سړي وويلې چې: ﴿يُصِبْكُم بَعْضُ ٱلَّذِى يَعِدُكُمْ﴾ يعنې که موسی ﷺ د نبوت په دعوه کښې صادق وی نو تاسو ته به د هغو وعيدانو ځينې برخه ضرور ورسېږي په کومو باندې چې تاسو ډاروي.

په کار وه چې نوموړی د صدق په تقدير سره په خپل کلام کښې د ﴿بَعْضُ﴾ کلمه نه وی استعماله کړې ترڅو يې ټولو وعيداتو ته شمول موندلی وی؟

مونږ وايو چې: د دغو سوال دپاره خو مفسرينو کرامو زښت ډېر جوابونه کړي دي[٣]، خو کوم جواب چې مونږ ته بې تکلفه برېښي هغه دا دی[٤] چې: د نوموړي مؤمن سړي يوازې دنياوي وعيدات مطلب وه چې د آخرت د وعيداتو په شمول د ټولو وعيداتو ځينې برخه تشکيلوي.

په همدې مطلب باندې د نوموړي وروستنی کلام ﴿يَٰقَوْمِ لَكُمُ ٱلْمُلْكُ ٱلْيَوْمَ﴾ الآية دلالت کوي.

﴿وَقَالَ ٱلَّذِىٓ ءَامَنَ يَٰقَوْمِ إِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُم مِّثْلَ يَوْمِ ٱلْأَحْزَابِ ﴿٣٠﴾ مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَٱلَّذِينَ مِنۢ بَعْدِهِمْ ۚ وَمَا ٱللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ ﴿٣١﴾ وَيَٰقَوْمِ إِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ ٱلتَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ ۗ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٤٠
(٢) صحيح البخاري ج١ ص٥٢٠؛ ج٢ ص٧١١
(٣) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٤١؛ تفسير القرطبي ج١٥ ص٣٠٧؛ زاد المسير ج٧ ص٤١
(٤) تفسير ابن كثير ج٤ ص٧٨

مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ جَآءَكُمْ يُوسُفُ مِن قَبْلُ بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَمَا زِلْتُمْ فِى شَكٍّ مِّمَّا جَآءَكُم
بِهِۦ حَتَّىٰٓ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ ٱللَّهُ مِنۢ بَعْدِهِۦ رَسُولًا كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ مَنْ هُوَ
مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ ﴿٣٤﴾ ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِىٓ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَٰنٍ أَتَىٰهُمْ كَبُرَ مَقْتًا
عِندَ ٱللَّهِ وَعِندَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾

[٣٠] او هغه سړي وویلې کوم چې (پټ) ایمان راوړی وه چې:
ای زما قومه! یقینًا زه د (پخوانیو هلاکو شوو) ډلو (د عذاب) غوندې (عذاب څخه) په تاسو باندې دارېږم (چې د تکذیب د ادامې په صورت کښې به درباندې نازل شي).

[٣١] (زه په تاسو باندې د داسې حال د درتللو څخه دارېږم) لکه د نوح ﷺ د قوم حال او د عادیانو او ثمودیانو او (هم) د هغو کسانو (حال) کوم چې د دوی څخه وروسته (تېر شوي) دي (چې په عذابونو سره د ټولو بنیادونه وویستلی شو). او الله ﷻ د خپلو بندګانو دپاره د ظلم (او تېرۍ) اراده (قدرې هم) نه لرې (چې بدون د استحقاقه درباندې عذاب ورنازل کړي).

[٣٢] او ای زما قومه! یقینًا زه په تاسو باندې یو بل ته د اواز کولو د ورځې څخه دارېږم (چې د قیامت د ورځې څخه عبارت ده).

[٣٣] کومه ورځ چې تاسو به (پکښې د دوزخ څخه) په داسې حال مخونه واړوئ چې بېرته به څغاسته کوونکي یاست خو تاسو ته به د الله ﷻ څخه هیڅ ساتونکی نه وي (چې نجات درکړي).
او الله ﷻ چې هرڅوک ګمراه کړي نو هغه لره هیڅ (د سمې لارې) ښودونکی نشته (چې د ګمراهۍ څخه نجات ورکړي).

[٣٤] ای (ای زما قومه!) یقینًا تاسو ته د موسی ﷺ څخه مخکښې یوسف ﷺ په دلایلو سره درغلی وه، نو تاسو په هغه شي کښې په دائمي توګه په شک کښې پراته وئ کوم یې چې تاسو ته دروستلی (دروړی) وه (تاسو درباندې باور ونه کړ)، آن تر دې چې کله یوسف ﷺ هلاک (مړ) شو نو تاسو وویلې چې: هیڅکله به د ده څخه وروسته الله ﷻ بل رالېږلی شوی مبعوث نه کړي (مونږ بل پیغمبر هم نه منو).
(ای پیغمبره!) دغه رنګه الله ﷻ هغه څوک ګمراه کوي کوم چې د حد څخه تجاوز کوونکي شک کوونکي وي (همدا یې عادت ګرځېدلی وي).

[٣٥] (دا ګمراه کړی شوي) هغه کسان (دي) کوم چې د الله ﷻ په ایتونو (معجزاتو) کښې بدون د داسې دلیل څخه جګړې کوي چې دوی ته ورغلي وي (او د اعتبار او اعتماد وړ وي)، دا (بلا دلیله جګړه) د الله ﷻ په نزد او د هغو کسانو په نزد کومو چې ایمان غوره کړی دی د غضب د حیثه ډېره لویه ده (او ډېر درباندې په غضب کېږي).

(ای پیغمبره!) الله ﷻ د دغه (اضلال) غونديې د هر متكبر (او) سركشه په زړه باندې مهر لګوي.

د مطلب خلاصه

د فرعون د جواب څخه وروسته نوموړي مؤمن سړي د دوهم ځل دپاره فرعونيانو ته په نصيحت شروع وکړه، چې د يو پلوه يې په خپلو پخوانيو نصيحتونو او دنياوي وعيداتو باندې د مثالونو په ضمن کښې رڼا واچوله او د بله پلوه يې ورته د آخرت وعيدات هم ورپه ياد کړه، چې تياري ورته ونيسي. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پیغمبره! د فرعون د متكبرانه جواب څخه وروسته ذكر شوي پټ مؤمن سړي يو ځل بيا هغوی مخاطب کړه چې:

۱ـ ای زما قومه! په دې تقدير چې موسی ؑ رښتينی وي او تاسو يې تكذيب وكړئ، نو زه په تاسو باندې ډارېږم چې په تاسو باندې به په دنيا کښې داسې مصيبت درنازل شي او د داسې بدې ورځې سره به مخامخ شئ لكه څنګه چې پخواني كفري قومونه ورسره مخامخ شوي وه، او داسې بد حال به درباندې درشي لكه چې په هغوی باندې ورغلی وه. مثلاً:

الف: الله ﷻ د نوح ؑ قوم غرق کړ او ټوله مسکونه ځمکه يې ورته درياب جوړه کړه.

ب: په عاديانو باندې الله ﷻ مسلسل تېز باد وچلاوه او ټول يې پوپنا کړه.

ج: ثموديان د الله ﷻ د پلوه د ځمكې په ځړقبدلو او تېز اواز سره د ځرمې هلاک شوه.

د: همدارنګه د دغو قومونو څخه وروسته هم الله ﷻ د كفارو ډېر قومونه په ډول-ډول عذابونو سره پوپنا کړي دي لكه نمروديان، د لوط ؑ قوم او داسې نور.

ټول كفري قومونه د خپلو جنايتونو د كبله هلاک کړی شوي دي چې د پيغمبرانو تكذيب ته به يې ادامه ورکوله او معجزات او دلايل به يې د پښو لاندې كول. الله ﷻ اراده نه لري چې په خپلو بندګانو باندې ظلم وكړي او بدون د استحقاقه يې بنيادونه وباسي.

نو تاسو ته په كار دي چې د ذكرو شوو هلاكو شوو قومونو په قدم باندې لاړ نه شئ؛ ترڅو د هغوی غوندې د بنيادي هلاک سره مخامخ نه شئ؛

۲ـ ای زما قومه! په دنياوي عذاب باندې علاوه زه په تاسو باندې ډارېږم، چې د قيامت په ورځ به د تكذيب په صورت كښې د ډېرو سختو عذابونو سره په دائمي توګه لاس او ګرېوان شئ، هغه داسې ورځ ده چې:

الف: په هغې کښې به جنتيان دوزخيانو ته او دوزخيان جنتيانو ته اوازونه کوي، چې د دوزخيانو حسرت به ورباندې اضافه كېږي او څه ګټه به ورته نه رسېږي.

ب: په دغې ورځ كښې چې كله تاسو ـ د نورو كفارو په شمول ـ دوزخ وګورئ نو ډېر زيات به وډار شئ او مخونه به ترې په داسې حال كښې تاو کړئ چې مخ ببرته به تښتېدونكي ياست. خو نه به تاسو د تښتېدلو ځای موندہ کړئ او نه به درته د الله ﷻ د عذاب څخه كوم نجات ورکوونكی او حفاظت کوونكی په لاس درشي.

۳_ ای زما قومه! تاسو د الله ﷻ د پلوه راغلی پیغمبر قبول کړئ او په ګمراهۍ پسې تاند مه وهئ چې الله ﷻ به مو ګمراهان وګرځوي، او هرڅوک چې الله ﷻ يې ګمراه وګرځوئ نو هغه ته هیڅ لاربنودونکی نشته چې هغه د ده ﷻ څخه پرته ورته هادي او لاربنود جوړ شي.

۴_ یقیناً تاسو ته د موسی ﷺ څخه وړاندې یوسف ﷺ هم درغلی وه او خپل نبوت يې درته په دلایلو او معجزاتو سره په اثبات رسولی وه. خو:

الف: تاسو د پیغمبر په صفت قبول نه کړ او عقیده مو ورباندې خپله نه کړه.

ب: تاسو ذکرې شوې کفري عقیدې ته تر هغه وخته پورې ادامه ورکړه ترڅو چې یوسف ﷺ وفات شو، نو په دغه وخت کښې ستاسو کفري عقیده لا پخه او کلکه شوه، حتی چې ستاسو ګومان وه چې هیڅکله به الله ﷻ د یوسف ﷺ څخه وروسته تاسو ته بل کوم د نبوت دعوه کوونکی دروانستوي او د حجت اتمام به درباندې ونه کړي.

یا په بل عبارت، تاسو لا په هماغه وخت کښې کلکه اراده کړې وه چې د یوسف ﷺ غوندې به په بل پیغمبر باندې هم ایمان نه راوړئ او په کفر به کلک دریږئ.

دغه دی چې الله ﷻ بل پیغمبر درته راولیږه چې معجزات يې درته ښکاره کړه او خپل نبوت يې درته په اثبات ورساوه، نو تاسو د توحید عقیده قبوله کړئ او د کفري عقیدې څخه لاس واخلئ که نه نو د الله ﷻ په غضب به اخته شئ چې حجت درباندې اتمام ته رسېدلی دی.

۵_ ای پیغمبره! که څه هم فرعونیانو ته نوموړي پټ مؤمن سړي په ډېره څرګنده او اغېزمنه لهجه ویناوې او اُخروي نصائح واورول مګر هغوی قبول نه کړه. دا ځکه چې الله ﷻ هغوی ګمراه کړي وه او په زړونو باندې يې ورته مهر لګولی وه دا د دې کبله چې:

الف: هغوی په هر یو کار کښې حتی په ظلم او بغاوت کښې هم د حد څخه تجاوز کوونکي وه.

ب: لکه څنګه چې هغوی د یوسف ﷺ د نبوت په هکله په شک کښې پراته وه همدارنګه هغوی په هر شي کښې شک کوونکي وه حتی چې شک کول يې عادت ګرځېدلی وه.

ج: برسېره په دې، هغوی د الله ﷻ په معجزاتو کښې بدون د داسې برهانه چې ورته ورغلی وي او یا ورته رسېدلی وي، په ناحقه جدال او جګړو اخته وه، او ورسره عادت شوي وه.

حال دا چې دغسې بې برهانه او بې دلیله جګړې کول د الله ﷻ په نزد او هم د مؤمنانو په نزد د غضب د حیثه ډېره لویه او غټه ګناه ده، چې هم د الله ﷻ د غضب سبب جوړېږي او هم ورباندې مؤمنان په غُصه کېږي.

نو هرڅوک چې ذکر شوي دربواړه صفات د عادت په توګه خپل کړي هغوی د ایمان راوړلو استعداد د لاسه ورکوي او په نتیجه کښې يې الله ﷻ ګمراه کوي.

۶_ ای پیغمبره! لکه څنګه چې الله ﷻ د فرعونیانو په زړونو باندې د هغوی د بدو عادتونو په سبب مهر لګولی وه او د ایمان استعداد یې ترې اخستی وه همدغه ډول مهر الله ﷻ د قیامت تر ورځې پورې د هر متکبر او سرکشه په زړه باندې هم لګوي او د ایمان راوړلو استعداد ترې اخلي چې

تکبر او سرکشي یې عادت ګرځېدلې وي بلکې دا ورته مرغوب صفتونه برېښي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي: کوم نصائح چې الله ﷻ په دغو ایتونو کښې د پټ مؤمن سړي د خولې څخه حکایت کړی دی هغه خو د ایمان د پټولو سره منافي برېښي، نو ایا نوموړي مؤمن خپل ایمان په ډاګه کړ که څنګه؟

مونږ وایو چې: د دغو نصائحو د ویونکي د تعیین په هکله علماء کرام په لاندې دوه وو ډلو ویشلی شوي دي[۱]:

الف: ځیني علماء کرام ذکر شوی اعتراض په نظر کښې نیسي او وایي چې د دغو نصائحو قائل پخپله موسی ﷺ دی خو الله ﷻ ترې په ﴿ ٱلَّذِيٓ ءَامَنَ ﴾ سره تعبیر کړی دی.

ب: جمهور علماء کرام وایي چې د دغو نصائحو ویونکی نوموړی پټ مؤمن سړی دی خو دلته یې خپل ایمان په ډاګه کړی دی.

تبصره

۲ـ مونږ ته د جمهورو علماوو کرامو نظر د لاندې وجوهو د کبله په زړه پوری برېښي:

الف: د ایتونو سوق همدا غوښتنه کوي چې د ﴿ ٱلَّذِيٓ ءَامَنَ ﴾ څخه دې نوموړی سړی مطلب شي.

ب: نوموړي سړي خو خپل ایمان د کمزورۍ د کبله نه وه پټ کړی بلکې یو مصلحت یې په نظر کښې نیولی وه چې په فرعون باندې به یې نصائح ګټور تمام شي، خو کله چې دغه مصلحت لاس ته ورنغی نو خپل ایمان یې علني کړ ترڅو نور عوام خلک ایمان راوړلو ته ترغیب کړي.

ج: دغه نصائح د وړاندېنیو ایتونو غوندې د ﴿ يَٰقَوۡمِ ﴾، ﴿ يَٰقَوۡمِ ﴾ په کلماتو سره مشتمل دي، او پوره واضحه ده چې دغه کلمات د نوموړي مؤمن سړي سره ښه مناسب برېښي چې قبطي وه او د فرعون د قومیانو څخه وه، نه د موسی ﷺ سره چې سبطي وه او د هغوی د قومیانو څخه نه وه.

د: د نوموړي مؤمن سړي د ایمان په ډاګه کولو باندې هغه جمله هم د اشارې په توګه دلالت کوي کومه چې د دغو نصائحو په پای کښې قرار لري چې: ﴿ وَأُفَوِّضُ أَمۡرِيٓ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ [المؤمن:۴۴] یعني: زه خپل ایمان په ډاګه کوم او خپل کار الله ﷻ ته سپارم (په همده ﷻ مې توکل دی اُمید دی چې د ظالمانو څخه نجات راکړي).

"يَوۡمَ ٱلتَّنَادِ" کومه ورځ ده؟

۳ـ په ﴿ إِنِّيٓ أَخَافُ عَلَيۡكُمۡ يَوۡمَ ٱلتَّنَادِ ﴾ کښې د "تَنَاد" کلمه (چې په اصل کښې "تَنَادِي" ـ لکه "تَضَارُب" ـ وه) د تفاعل د باب څخه مصدر ده او مجرد یې "نِدَاء" ده چې د اواز کولو معنی ورکوي، خو د دغه باب په ملحوظ یې معنی دا ده چې دوه طرفونه یا دوه کسان یو بل ته اواز وکړي.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۱۳۵؛ روح المعاني ج۲۴ ص۷۲

پاتې شوه دا خبره چې د قيامت ورځې ته دا لقب په څه مناسبت ورکړی شوی دی؟، نو د دې په جواب کښې مفسرينو کرامو زښت ډېر مناسبتونه ليکلي دي چې تقريبًا اوو مناسبتونو ته رسېږي[1]. خو کوم مناسبت چې متبادر برېښي هغه دا دی چې په دغې ورځ کښې چې کله دوزخيان او جنتيان خپلو-خپلو ځايونو ته لاړ شي نو جنتيان به دوزخيانو ته او دوزخيان به جنتيانو ته اوازونه کوي او يو تربله به سره سوال جواب کوي. لکه چې همدغه مضمون په [الأعراف:۴۴_ ۴۹] ايتونو کښې نازل شوی دی.

هېر مو نه شي

۴_ هېر مو نه شي چې په ﴿ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُم مِّنَ ٱللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ ﴾ کښې د ﴿ تُوَلُّونَ ﴾ کلمه د "تَوْلِيَة" _لکه "تَكْرِمَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د مخ تاوولو معنی ورکوي، او د ﴿ مُدْبِرِينَ ﴾ کلمې د "إِدْبَار" _لکه "إِكْرَام"_ څخه اشتقاق موندلی دی، "إِدْبَار" يوه شي ته د شا ورګرځولو دپاره وضعه شوی دی.

نو د ځينو علماوو کرامو د نظر مطابق د دواړو کلمو د معناوو حاصل د تښتېدلو او د ځغلېدلو څخه عبارت ګرځي[2]، يعنې اى فرعونيانو! کله چې تاسو د محشر په ميدان کښې دوزخ په خپلو سترګو وګورئ نو مخونه به ترې واړوئ او په ځغاسته به پيل وکړئ، ګوندې په تښتېدلو سره د خپلو ځانونو دپاره د نجات ځاى مونده کړئ، خو دا کار به تاسو ته هيڅ ګټه ونه رسوي چې نه به ساتونکى ومومئ او نه به د نجات ځاى په لاس درشي.

همدا مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ يَقُولُ ٱلْإِنسَـٰنُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ ٱلْمَفَرُّ ﴾ [القيامة: ۱۰] يعنې د قيامت په ورځ به کافر انسان وايي چې د تښتېدلو ځاى چرته دی؟ چې زه ورو‌ځغلم او نجات مونده کړم.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: موسى ﷺ خو د يوسف ﷺ څخه ډېر وروسته مبعوث شوى وه حال دا چې د ﴿ وَلَقَدْ جَآءَكُمْ يُوسُفُ مِن قَبْلُ ﴾ غوښتنه دا ده چې موسى ﷺ دې هغو خلکو ته مبعوث شوى وي کومو ته چې يوسف ﷺ ورمبعوث شوى وه؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو ذکره شوې پوښتنه په غير متبادرو لارو سره جوابه کړې ده[3]، لکه:

الف: دلته د ﴿ يُوسُفُ ﴾ څخه "ابن يعقوب ﷺ" مراد نه دی ترڅو اعتراض وارد شي بلکې دلته د

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۴۸؛ التفسير الكبير ج۲۷ ص۶۱؛ نظم الدرر ج۶ ص۵۱۱
(۲) البحر المحيط ج۹ ص۲۵۶؛ تفسير الطبري ج۲۴ ص۶۲؛ تفسير البغوي ج۴ ص۹۷
(۳) التفسير الكبير ج۲۷ ص۶۲؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۳۸؛ تفسير الكشاف ج۴ ص۱۶۶

يوسف په نوم بل پيغمبر مطلب دى چې د يعقوب ﷺ د ځوځات څخه وه.

ب: کوم فرعون ته چې موسى ﷺ د پيغمبر په حيث ورغلى وه هغه د يوسف ﷺ د زمانې اوږد عمرى سړى وه، حتى چې د موسى ﷺ د زمانې پورې ژوندى وه او څلور سوه او څلوېښت (۴۴۰) کاله عمر يې درلود.

مگر متبادره دا ده چې: دلته د ﴿يُوسُفُ﴾ څخه يوسف بن يعقوب ﷺ مراد دى[١]، او فرعون هم د يوسف ﷺ د زمانې سړى نه وه بلکې د "الريان" په نامه بل سړى وه[٢]. نو په ايت شريف کښې د پلرونو حال اولادونو ته نسبت شوى دى[٣]، لکه چې د نبي کريم ﷺ د زمانې يهودان د هغه قول قائلين گرځولي شوي دي کوم چې د هغوى پلرونو کړى وه چې: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَٰحِدٍ﴾ [البقرة: ٦١] يعني او تاسو هغه وخت ياد کړئ کله چې تاسو وويلې چې: اى موسى! مونږ به هيڅکله په يو ډول طعام (مَن او سَلوى) باندې صبر ونه کړو (مونږ ته د خپل رب ﷻ څخه نور ډولونه خوراکونه وغواړه).

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وايي چې: د ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ ٱللَّهُ مِنۢ بَعْدِهِۦ رَسُولًا﴾ د جملې څخه د چا ته ذهن ته ورځي چې فرعونيان د يوسف ﷺ د وفات څخه وروسته په تکذيب باندې پښېمانه او په نبوت باندې يې قائل شوه؛ نو ايا د ذکرې شوې جملې څخه دغه ډول مفهوم اخستل صحت لري؟

مونږ وايو چې: دغه ډول مفهوم اخستل ترې ځکه صحت نه لري چې د يو پلوه دا مفهوم د سياق څخه مخالف دى چې د فرعونيانو شديد انکار دى؛ او د بله پلوه د دغه مفهوم سره په ﴿كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ﴾ جملې باندې تعقيب ښه سلښښت نه نيسي.

نو په کار دي چې د ذکرې شوې جملې مفهوم داسې واخستل شي چې:

اى زما قومه! تاسو تر هغه وخته پورې د يوسف ﷺ د نبوت څخه په شک کښې وئ ترڅو چې هغه ﷺ وفات شو، بيا تاسو د راتلونکي پيغمبر د تکذيب دپاره هم بنياد کېښود او بلا دليله مو حکم وکړ چې هيڅکله به الله ﷻ هغه څوک مبعوث نه کړي کوم چې د رسالت دعوه گير وي، او په مونږ باندې به هيڅکله د دوهم ځل دپاره د حجت اتمام ونه کړي.

يا په بل عبارت: تاسو تصميم ونيوه چې مونږ به په راتلونکي کښې هم بل پيغمبر نه منو، نو نن ورځ په همدغه بنياد تاسو د موسى ﷺ تکذيب کوئ، او د جادوگر لقب ورباندې ږدئ.

لنډه دا چې تاسو هغه خلک ياست کومو چې په کفر کښې د حد څخه تجاوز کړى دى او شک (اشتباه) يې عادت گرځېدلى دى، او پوره واضحه ده چې الله ﷻ دغه ډول خلک گمراه کوي.

(١) تفسير الطبري ج٢٤ ص٦٣
(٢) روح المعاني ج٢٤ ص٦٨
(٣) تفسير ابي السعود ج٧ ص٢٧۶

مونږ ته داسې برېښي

۷_ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلمـ چې: د مؤمن سړي د کلام دغه مجموعه به په ذکره شوې جمله ﴿ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ ٱللَّهُ مِنۢ بَعْدِهِۦ رَسُولًا ﴾ باندې ختمه شوې وي، او په متباقي کلام سره به آن تر ﴿ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴾ پورې الله ﷻ د نوموړي د کلام تصدیق او تائید نازل کړی وي او نبي کریم ﷺ به یې وریاندې مخاطب ګرځولی وي.

که بالفرض متباقي کلام د مؤمن سړي په حکایت کښې شامل وی نو د ﴿ كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ ﴾ او ﴿ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ ٱللَّهُ ﴾ په عوض به "كَذٰلِكُمْ يُضِلُّ اللهُ" او "كَذٰلِكُمْ يَطْبَعُ اللهُ" د حرفي خطابي کلمه په جمعیت سره نازله شوې وی، ځکه چې د نوموړي مؤمن سړي د خپل ټول قوم سره محاوره او خبرې اترې جارې وې، نه د یوه فرد سره. د همدې کبله په ﴿ وَلَقَدْ جَآءَكُمْ ﴾ کښې د "كُمْ" ضمیر په جمعیت سره راحکایت شوی دی.

﴿ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَـٰهَـٰمَـٰنُ ٱبْنِ لِى صَرْحًا لَّعَلِّىٓ أَبْلُغُ ٱلْأَسْبَـٰبَ ۝٣٦ أَسْبَـٰبَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰٓ إِلَـٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّى لَأَظُنُّهُۥ كَـٰذِبًا ۚ وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَصُدَّ عَنِ ٱلسَّبِيلِ ۚ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِى تَبَابٍ ۝٣٧ ﴾

[۳٦] او فرعون وویلې چې: ای هامانه! ماته یوه لوړه (دنګه) ماڼۍ جوړه کړه شاید چې زه (وریاندې) لارو (او دروازو) ته ورسېږم.

[۳۷] (د بل شي لارو او دروازو ته نه بلکې) د اسمانونو لارو (او دروازو) ته، نو چې د موسی ؑ معبود ته وروخېژم (او پخپله ورسره وګورم). او یقیناً زه په موسی ؑ باندې ګومان (اټکل) کوم چې هغه دروغژن دی (او په دروغو یې خپل خان پیغمبر تراشلی دي).

او (ای پیغمبره!) په دغه ډول سره فرعون ته خپل بد عمل ښایسته کړی شوی وه او (هم) د حقې لارې ځخه اړولی شوی وه، او د فرعون پټ تدبیر نه وه مګر په دوامداره تاوان کښې وه (چې د أبد دپاره یې په ضرر تمام شو).

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱_ په دې مقام کښې باید لاندې څو نکات په ذهن کښې وساتلی شي:

الف: وړاندېنې ایتونه د ﴿ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ ﴾ په جملې سره باندې ختم شوي وه، او په دې ایتونو کښې د فرعون تکبر او جباریت (سرکشي) ډېره ښه تمثیله شوې ده.

ب: کله چې فرعون د مؤمن سړي د استدلال په میدان کښې ماتې وخوړه او د جواب توان ورسره پاتې نه شو، نو د نوموړي د خبرو ځخه یې مخ وګرځاوه او خپل وزیر (هامان) یې مخاطب کړ، چې هله ژر شه ماته یوه دنګه ماڼۍ جوړه کړه چې زه د موسی ؑ د رب سره پخپله وګورم.

ج: په ﴿ أَبْلُغُ ٱلْأَسْبَٰبَ ۝ أَسْبَٰبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ کښې د "أسْباب، أسْباب" دواړه کلمې د سبب جمعې دي، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف:۸۴] ایت لاندې لیکلي دي چې سبب د هر هغه شي نوم دی کوم چې د مطلوب دپاره ذریعه او وسیله جوړېږي.

خو په دې مقام کښې ذکرې شوې کلمې علماوو کرامو په لارو او دروازو سره تفسیرې کړې دي[۱].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه فرعون خپل وزیر یو ځل د ﴿ أَسْبَٰبَ ﴾ په کلمې باندې په اجمال سره مخاطب کړ او بیا یې همدغه اجمال په ﴿ أَسْبَٰبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ سره توضیح کړ ترڅو یې په ذهن کښې ښه واضحه شي چې زه په ځمکه کښې د ګرځېدلو لارې چارې نه غواړم بلکې اسمان ته د ختلو لارې چارې زما مطلب دی.

د: فرعون خپل وزیر (هامان) د دې دپاره د دنګې ماڼۍ په جوړولو مکلف کړ چې د یو پلوه عوام اغفال کړي چې تاسو وارخطا کېږئ مه، زه به درته خبره سپینه کړم. او د بله پلوه هغوی په غوږ ووهي چې په ځمکه کښې خو زما څخه په غیر بل معبود نشته نو که د موسی ﷺ معبود حقیقت ولري نو هغه به ضرور په اسمان کښې شتون ولري.

ه: فرعون په دې غرض د ﴿ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ ﴾ جمله د ﴿ وَإِنِّى لَأَظُنُّهُۥ كَٰذِبًا ﴾ په جملې سره تعقیبیه کړه چې څوک ګومان ونه کړي چې نوموړی د موسی ﷺ د معبود په حقیقت باندې قائل دی. یعنې ای هامانه! ته دا کار وکړه چې زه د موسی ﷺ معبود ته وروخېژم او پخپله ورسره خبره وکړم که بالفرض دغه معبود هلته موجودیت ولري، خو زه ګومان کوم چې موسی ﷺ دروغژن دی.

و: ذکره شوې خیالي ماڼۍ د الله ﷻ په توفیق د [القصص:۳۸] ایت لاندې د هر حیثه څېړلې شوې ده نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

۲ـ د فرعون د پلوه د خپل وزیر خبرې په ذکرې شوې تعقیبي جملې سره ختمې شوې دي، نو د ﴿ وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ ﴾ الآية- جملو سره الله ﷻ خپل پیغمبر (محمد ﷺ) مخاطب ګرځولی دی چې حاصل یې داسې راځېږي: ای پیغمبره! په دغه ذکر شوي ډول سره فرعون ته خپل بد عمل او بده کړنلاره ښایسته کړی شوې وه او د سمې لارې څخه اړولې شوې وه، چې خپل وزیر (هامان) ته یې د خیالي ماڼۍ د جوړولو فرمایش ورکړی وه.

۳ـ په ﴿ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِى تَبَابٍ ﴾ کښې د ﴿ تَبَابٍ ﴾ کلمه د هغه خسران او تاوان څخه عبارت ده کوم چې مستمر او دوامداره وي[۲]. یعنې د فرعون پټ تدبیر په دائمي تاوان او خسران کښې وه چې د ګټې په ځای یې ورته زیان واړاوه او دوزخ یې ورته ابدي کور جوړ کړ.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِىٓ ءَامَنَ يَٰقَوْمِ ٱتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ ۝ يَٰقَوْمِ إِنَّمَا هَٰذِهِ

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۶۹؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۸۰
(۲) مفردات الراغب ص۶۹

ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا مَتَٰعٌ وَإِنَّ ٱلْـَٔاخِرَةَ هِىَ دَارُ ٱلْقَرَارِ ﴿٣٩﴾ مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَىٰٓ إِلَّا
مِثْلَهَا ۖ وَمَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ
ٱلْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾ وَيَٰقَوْمِ مَا لِىٓ أَدْعُوكُمْ إِلَى ٱلنَّجَوٰةِ وَتَدْعُونَنِىٓ
إِلَى ٱلنَّارِ ﴿٤١﴾ تَدْعُونَنِى لِأَكْفُرَ بِٱللَّهِ وَأُشْرِكَ بِهِۦ مَا لَيْسَ لِى بِهِۦ عِلْمٌ وَأَنَا۠ أَدْعُوكُمْ
إِلَى ٱلْعَزِيزِ ٱلْغَفَّٰرِ ﴿٤٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِىٓ إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُۥ دَعْوَةٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَلَا فِى
ٱلْـَٔاخِرَةِ وَأَنَّ مَرَدَّنَآ إِلَى ٱللَّهِ وَأَنَّ ٱلْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ﴿٤٣﴾ فَسَتَذْكُرُونَ مَآ
أَقُولُ لَكُمْ ۚ وَأُفَوِّضُ أَمْرِىٓ إِلَى ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بَصِيرٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴿٤٤﴾ ﴾

[۳۸] او هغه سړي وويل کوم چې (پرې) ايمان راوړی وه: ای زما قومه! تاسو زما پېروي وکړئ ترڅو تاسو ته سمه لاره دروښايم (تاسو ته فرعون سمه لاره نه ښيي).

[۳۹] ای زما قومه! يقيناً دغه نږدې (حقير) ژوند لږه ګټه ده (چې ډېر ژر د زوال سره مخامخ کېدونکې ده) او بې شکه ورستنی کور چې دی همدا د دوام کور دی (چې زوال ورباندې نه ورځي).

[۴۰] هرڅوک چې بد عمل وکړي نو هغه ته به جزا ورنه کړی شي مګر د بد عمل په مثل (ظلم به پرې ونه کړی شي)، او هر هغه څوک چې صالح (نېک) عمل وکړي چې د نارينه څخه عبارت وي او که د ښځينه څخه، په داسې حال چې هغه مؤمن وي، نو همدغه کسان به جنت ته داخل شي چې په جنت کښې به بې حسابه روزي ورکړی شي.

[۴۱] او ای زما قومه! ما لره څه دي چې زه تاسو نجات ته رابولم، حال دا چې تاسو ما اور (دوزخ) ته بولئ (زه ستاسو کلک دوست يم او تاسو مې کلک دښمنان ياست دا عجيبه کيفيت دی).

[۴۲] تاسو ما دربولئ چې په الله ﷻ سره کفر غوره کړم او (په عبادت کښې) ورسره داسې شريک (يا شريکان) ودروم چې ما لره پرې (د هغو په ثبوت) علم نشته (بلکې اصلاً ثبوت نه لري)، او زه تاسو د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر بښونکي (الله ﷻ) ته رابولم.

[۴۳] (دا خبره) حقه (او رښتيا) ده چې يقيناً هغه شي (باطل معبود) ته چې تاسو ما دربولئ، هغه ته نه په دنيا کښې د بللو (اجابت) کول شته او نه په آخرت کښې (هغه په يوه ځای کښې هم په درد نه خوري)، او يقيناً زمونږ (د ټولو) بېرته ورتاوېدل خاص الله ﷻ ته دي (څانونه ترې نه شو بچ کولی)، او يقيناً د حده تېرېدونکي کسان چې دي همدوی د اور (دائمي) ملګري دي.

[۴۴] نو ژر ده چې تاسو به هغه (نصائح) ياد (قبول) کړئ کوم چې زه يې تاسو ته وايم (خو په هغه وخت کښې به درته څه ګټه ونه شي رسولی).

او زه خپل کار الله ﷻ ته سپارم (په همده ﷻ توکل کوم)، یقیناً الله ﷻ په بندګانو باندې بینا دی (د هر چا کړه وړه ګوري).

د مطلب خلاصه

یعنې کله چې مؤمن سړي د فرعون جاهلانه او متکبرانه خبرې واورېدې او اُمید یې قطعه شو چې څه نصیحت به قبول کړي، نو په دریم ځل سره یې زیاته توجه د فرعون خواصو او عامه خلکو ته واړوله او ویې ویل چې:

۱ـ ای زما قومه! د فرعون پیروي مه کوئ چې تاسو ته د غلطې لارې ښودونکی دی او غواړي چې په دنیا او آخرت دواړو کښې د خسران او تاوان سره مخامخ شئ، بلکې زما پیروي وکړئ او نصائح مې قبول کړئ چې زه تاسو ته سمه او ګټوره لاره ښیم، هغه دا چې د موسی ﷺ په نبوت عقیده خپله کړئ او د غیر الله د عبادت څخه لاس واخلئ.

۲ـ ای زما قومه! د فرعون په دنیاوي ساز او سامان باندې مه غولېږئ، یقیناً دغه دنیوي ژوند د لږ وخت دپاره دی او ډېره کوچنۍ متاع ده، چې ډېر ژر به د فنا او زوال سره مخامخ شي. تاسو خپل آخرت او بیا ژوندون په نظر کښې ونیسئ چې دائمي ژوند دی او د همېشه دپاره د قرار نیولو او اوسېدلو ځای دی، تاسو هوښیار شئ او په فاني دنیا باندې باقي کور مه ورانوئ.

۳ـ ای زما قومه! ستاسو د راتلونکي باقي ژوند ځینې کیفیات په لاندې ډول دي:

الف: هلته به په ډېر عدل او انصاف سره محاسبه صورت ونیسي، نو هر چا چې څه بدي کړې وي هغه ته به د همغې بدۍ د جزا څخه په غیر د کومې چې نوموړی مرتکب شوی وي، هیڅ جزا ورنه کړی شي.

ب: هرڅوک چې په داسې حال کښې صالح عمل وکړي چې نوموړی مؤمن وي او د الله ﷻ په پیغمبرانو باندې یې عقیده کړې وي، برابره خبره ده چې نارینه وي او که زنانه، نو دغو کسانو ته به لږ تر لږه لس چنده عوضونه ورکړی شي.

په دې باندې علاوه، همدغه کسان به دائمي جنت ته په داسې حال ورننوځي چې هلته به ورته بې شمېره او بې اندازې خوراک او څښاک او هم نور نعمتونه او روزي ورپېرزو کړی شي، دغه نعمتونه به د دنیاوي نعمتونو غوندې هیڅکله د زوال سره مخامخ نه شي.

۴ـ ای زما قومه! عجیبه خبره خو دا ده چې زه تاسو په دنیا او آخرت کښې نجات او خلاصون ته بولم، حال دا چې تاسو مې اور ته دربولئ، زه تاسو ته رحمت غواړم او تاسو ماته د غضب غوښتونکي یاست، زه تاسو ته د دوستۍ خبرې کوم او تاسو ماته د دښمنۍ په خبرو اخته یاست. هغه داسې چې:

الف: تاسو ماته دعوت راکوئ چې د الله ﷻ په وحدانیت کافر او انکاري جوړ شم او هغه شیان ورسره په عبادت کښې شریکان وګڼم د کومو په ثبوت باندې چې ماته علم نشته بلکې هیڅ ثبوت نه لري یا په بل عبارت. تاسو غواړئ چې زه د الله ﷻ عبادت پرېږدم او د فرعون په عبادت لګیا شم.

ب: حال دا چې زه تاسو ته دعوت درکوم چې د فرعون عبادت پرېږدئ چې ستاسو غوندې يو مخلوق دی، تاسو د الله ﷻ په سوچه عبادت باندې مشغول شئ چې د کلکې ارادې درلودونکی دی او هیڅوک يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، او بښونکی هم دی، نو که تاسو په ایمان باندې مشرف شئ په هغو ګناهونو باندې به مو ونه نیسي د کومو چې تاسو د کفر په حال کښې مرتکب شوي یاست.

۵ـ ای زما قومه! دا هم واورئ چې:

الف: په دې کښې هیڅ شک او شبهه نشته چې د کومو شیانو چې تاسو بلنه او عبادت کوئ هغوی د دې صلاحیت نه لري چې ستاسو بلنه قبوله کړي او اړتیا مو پوره کړي، هغوی تاسو ته نه په دنیا کښې او نه په آخرت کښې په درد خوري، هغوی په هر ځای کښې ناتوانه او بې وسې دي، حال دا چې الله ﷻ ستاسو احتیاجات په دنیا او آخرت کښې درپوره کوي.

ب: دا هم ضروري خبره ده چې ستاسو په شمول زمونږ د ټولو بېرته ورتاوېدل فقط الله ﷻ ته دي چې هلته به راسره محاسبه کوي، غیر الله به هیڅکله مونږ د بېرته ورتاوېدلو څخه بچ نه کړی شي چې د الهي محاسبې څخه بچ پاتې شو.

ج: دا خبره هم یقیني ده چې د شریعت د چوکاټ څخه تجاوز کوونکي خلګ ـ چې د توحید او نبوت څخه انکاري وي ـ همدوی په دوامداره توګه د اور (دوزخ) اندېوالان دي چې هیڅکله به یې ورسره اندېوالي زوال ونه مومي.

د: که څه هم نن ورځ تاسو زما خبرې نه منئ خو داسې ورځ ضرور راتلونکې ده چې هرو مرو به پکښې زما نصائح درته په زړه شي او په افسوس سره به ووایاست چې ای کاش! چې مونږ نصائح قبول کړي وی، خو د هغه وخت قبول به تاسو ته هیڅ ګټه ونه شي رسولی.

ه: زه موحد یم. او د موسی ﷺ په نبوت باندې هم معتقد یم چې په حقه پیغمبر دی، او همدارنګه ما هغه مسئولیت هم د الله ﷻ په توفیق اداء کړ کوم چې ستاسو په ارتباط زما په غاړه وه. نور نو خپل کار الله ﷻ ته سپارم په همده ﷻ باندې اعتماد او توکل کوم، یقیناً چې الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې بینا دی، زما هلې ځلې یې هم ولېدلې او ستاسو لجاجت او په کفر باندې کلکوالی هم ګوري.

توضیحات

۱ـ فرعون د خپل قوم د غولونې دپاره ویلي وه چې: ﴿ وَمَآ أَهۡدِيكُمۡ إِلَّا سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ ﴾ [المؤمن: ۲۹] یعنې زه تاسو ته نه ښیم مګر سمه لاره چې مطلب ته وربانديې ورسېږئ.

مؤمن سړي په خپلو نصائحو کښې د فرعون خبره رده کړه چې: ﴿ ٱتَّبِعُونِ أَهۡدِكُمۡ سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ ﴾ یعنې ای زما قومه! د فرعون پیروي مه کوئ چې تاسو ته غلطه لاره ښیي، زما پیروي وکړئ او نصائح مې قبول کړئ چې زه درته سمه لاره وښیم، ترڅو وربانديې په دنیا او آخرت کښې مطلب ته ورسېږئ.

يادونه

۲ـ په ﴿لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدۡعُونَنِيٓ إِلَيۡهِ﴾ کښې د ﴿لَا جَرَمَ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [هود: ۲۲] ايت لاندې ښه تحليله کړې ده چې د يقين او (حق) معنی ورکوي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي: دا جمله ﴿لَيۡسَ لَهُۥ دَعۡوَةٞ فِي ٱلدُّنۡيَا وَلَا فِي ٱلۡأٓخِرَةِ﴾ څه معنی؟

مونږ وايو چې: دغه جمله مفسرينو کرامو په کڅو معناوو سره تفسيره کړې ده، لکه:

الف: دلته عبارت د مضاف په حذف سره دی چې په "لَيۡسَ لَهُ اِسۡتِجَابَةُ الدَّعۡوَةِ" سره ترې تعبير کولی شو[1]، يعني: يقيناً هغه بوتان چې تاسو ما د هغو عبادت ته وربلئ چې خپل احتياجات ترې وغواړم، هغوی نه په دنيا کښې د بلنې اجابت کولی شي چې د بلونکي د ضرر مخه ونيسي او يا ورته ګټه جلبه کړي، او نه په آخرت کښې د بلنې اجابت کولی شي چې د بلونکي د شفاعت وکړي.

ب: دغه باطل معبودان په دنيا کښې د خپلو خانونو دپاره بلنه نه شي کولی چې هلئ زمونږ عبادت وکړئ[2]، او په آخرت کښې خو د بلنې په عوض د خپلو عابدينو څخه خپله بېزارې اعلانوي[3]. اما په حقه معبود ضرور د خپلو بندګانو څخه خپل عبادت غواړي.

زمونږ په فکر ذکر شوې دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري که دواړه د بدليت په لحاظ اراده کړی شي هم څه باک يې نشته.

برسېره په دې، دغه ايت ته ورته مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿إِن تَدۡعُوهُمۡ لَا يَسۡمَعُواْ دُعَآءَكُمۡ وَلَوۡ سَمِعُواْ مَا ٱسۡتَجَابُواْ لَكُمۡۖ وَيَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ يَكۡفُرُونَ بِشِرۡكِكُمۡ﴾ [فاطر: ۱۴] يعني اې مشرکانو! که تاسو بوتان وبلئ نو هغوی به ستاسو بلنه وانه وري، او که بالفرض ستاسو بلنه واوري نو ستاسو دپاره به د بلنې استجابت ونه کړي، په هر تقدير، هغوی به د قيامت په ورځ ستاسو په شرک (عبادت) سره کافر (منکر) شي.

داسې معلومېږي

۴ـ د ﴿وَأُفَوِّضُ أَمۡرِيٓ إِلَى ٱللَّهِ﴾ د جملې څخه داسې معلومېږي چې نوموړي مؤمن سړي ته به د فرعونيانو د پلوه څه اخطار ورکړی شوی وي او ده (عليه الرحمة) به په دغې جملې سره جواب ورکړی وي.

شايد چې نوموړي به دغه جمله د موسی ﷺ د کلام څخه زده کړې وي چې کله فرعون په قتل سره تهديد کړ نو ووېلې چې: ﴿إِنِّي عُذۡتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُم مِّن كُلِّ مُتَكَبِّرٖ﴾ [المؤمن: ۲۷] يعني يقيناً په خپل رب او ستاسو په رب ﷻ سره د هر متکبر (کافر) څخه پنا غواړم.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۵ ص۳۱۷
(۲) تفسير الکشاف ج۴ ص۱۶۹
(۳) تفسير البغوي ج۴ ص۹۹

﴿ فَوَقَىٰهُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُواْۖ وَحَاقَ بِـَٔالِ فِرۡعَوۡنَ سُوٓءُ ٱلۡعَذَابِ ﴿٤٥﴾ ٱلنَّارُ يُعۡرَضُونَ عَلَيۡهَا غُدُوّٗا وَعَشِيّٗاۚ وَيَوۡمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ أَدۡخِلُوٓاْ ءَالَ فِرۡعَوۡنَ أَشَدَّ ٱلۡعَذَابِ ﴿٤٦﴾ ﴾

[۴۵] نو الله ﷻ هغه (مؤمن سړی) د هغه پلان د بدیو څخه وساته کوم چې ورته فرعونیانو پټ سنجولی وه. او (بالمقابل) د فرعون د پیروانو (او تېر) څخه بد عذاب راچاپېر شو (او ټول د څرمې د قلزم په بحیره کښې غرق شوه).

[۴۶] (په برزخ کښې د هغوی دا حال دی چې) اور د دوزخ چې دی په هغوی باندې سبا او بېګا (همېشه) وروړاندې کولی کېږي، او د قیامت په ورځ (به پرښتو ته امر وکړی شي چې) د فرعون پیروان سخت عذاب ته ورداخل کړئ (چې همېشه پکښې واوسېږي).

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱_ ظاهره دا ده چې په ﴿ فَوَقَىٰهُ ٱللَّهُ ﴾ کښې به بارز ضمیر مؤمن سړي ته راجع وي چې نژدې بحث په همده کښې راروان دی او هم نژدې مذکور دی.

۲_ که څوک وايي چې: په ﴿ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُواْ ﴾ کښې د ﴿ مَكَرُواْ ﴾ کلمه د "مَکْر" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پټ تدبیر معنی ورکوي. نو پوښتنه دا ده چې هغه څه ډول پټ تدبیر وه کوم چې فرعونیانو د نوموړي مؤمن سړي د وژلو دپاره پلان کړی وه؟

مونږ وايو: ځینو مفسرینو کرامو د همدغه بد او پټ تدبیر د څرنګوالي په هکله ښه اوږده قیصه لیکلې ده[۱]، چې نوموړی سړی د هغوی څخه غره ته وتښتېد او کومو پولیسو او فرعونیانو چې تعقیب کړ هغوی ټول الله ﷻ هلاک کړه او مؤمن سړي ته یې نجات ورکړ.

مګر بهتره دا ده چې په همدومره خبره باندې اکتفاء وکړو کومه چې د ایت شریف څخه په ثبوت رسېدلې ده، چې الله ﷻ ورته نجات ورکړ، او د نجات د څرنګوالي په هکله خوله پټ کړو چې یقیني ثبوت یې نشته.

۳_ په ﴿ وَحَاقَ بِـَٔالِ فِرۡعَوۡنَ ﴾ کښې د فرعون په پیروانو او تېر باندې صراحت شوی دی چې عذاب ترې راچاپېر شو، خو پخپله فرعون هم په دلالت النص سره پکښې شامل دی او صراحت ته یې څه اړتیا نه وه، نو ځکه ورباندې صراحت نه دی شوی.

۴_ د ﴿ سُوٓءُ ٱلۡعَذَابِ ﴾ کلمه په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لاندې دوه وو تفسیرونو سره تفسیره کړې ده[۲]:

الف: ځینې وايي: ﴿ سُوٓءُ ٱلۡعَذَابِ ﴾ "بد عذاب" دلته د اُخروي عذاب څخه عبارت دی او د متصل

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۷۳

(۲) تفسیر الطبري ج۲۴ ص۷۱؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۶۱

ایت په سر کښې د ﴿ ٱلنَّارُ ﴾ کلمه د همدغه عذاب دپاره بیان واقع شوې ده او د ﴿ يُعْرَضُونَ ﴾ جمله مستأنفه جمله ده[۱].

ب: ځینې وايي: دلته ﴿ سُوٓءُ ٱلْعَذَابِ ﴾ "بد عذاب" د دنیاوي عذاب په معنی سره دی چې د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې ښه پوره شرحه شوې دي[۲] چې الله ﷻ بني اسرائیل د قلزم د بحیرې څخه سالم پورېوستل او فرعونیان يې پکښې غرق کړه.

په دې تفسیر سره د متصل ایت په سر کښې د ﴿ ٱلنَّارُ ﴾ کلمه مبتدا ګرځي او د ﴿ يُعْرَضُونَ ﴾ جمله ورته خبر جوړېږي.

مونږ ته همدغه دوهم تفسیر په زړه پوری برېښي چې د اول تفسیر څخه پکښې إفاده ډېره ده او دنیاوي او أُخروي دواړو عذابونو بیان ته شمولیت لري.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: الله ﷻ مؤمن سړی د فرعونیانو د پلان کړی شوي بد او پټ تدبیر څخه وساته او د وژلو څخه يې بچ کړ، خو په نتیجه کښې د فرعون په شمول د ټولو فرعونیانو څخه بد او ناکاره عذاب احاطه وکړه او د څرمې په دریاب کښې غرق شوه.

۵ـ په ﴿ ٱلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا ﴾ کښې د "غدُو، عَشِيّ" دواړه کلمې په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسیرې کړې دي[۳]:

الف: دغه دواړه کلمې د دوام څخه کنایه دي. یعنې فرعونیانو په عالم برزخ کښې د قیامت تر ورځې پورې په دوامداره توګه په دوزخ باندې وروړاندې کولی کېږي.

ب: دغه دواړه کلمې په خپلو اصلي معناوو باندې پاتې دي. یعنې هغوی د قیامت تر ورځې پورې په برزخ کښې سبا او بېګا په دوزخ باندې ور وړاندې کولی کېږي.

نو په دې تفسیر سره د سبا او د بېګا ترمنځ متباقي وختونه په سکوت کښې پاتې دي، څه لرې نه ده چې په دغو وختونو کښې په بل ډول عذاب باندې معذب کړی شي او یا يې پکښې تعذیب وقفه ولري، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال.

د قبر عذاب حق دی

۶ـ د دغه وروستني ایت څخه په ډاګه په اثبات رسېږي چې د مرګ څخه وروسته او د قیامت څخه وړاندې په عالم برزخ کښې تعذیب شته دی. او دا څکه چې:

د ایت د وړاندېنۍ برخې څخه څرګندېږي چې فرعونیانو ته په دوامداره توګه او یا سبا او بېګا اور ته وړاندې کول شته دي، او د ایت شریف دوهمه جمله په صراحت سره دلالت کوي چې د قیامت په ورځ به د همغوی په هکله امر صادر شي چې ډېر شدید عذاب ته يې ورداخل کړئ.

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۸۱
(۲) زاد المسیر ج۷ ص۴۶
(۳) روح المعاني ج۲۴ ص۷۴؛ تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۳

که بالفرض د اولنی جملې څخه هم د قیامت د ورځې عذاب مطلب وي نو د یو پلوه به د دوهمې جملې نزول ته څه اړتیا نه وی، او د بله پلوه به هلته د ﴿ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا ﴾ کلمات نه وی نازل شوي چې عرض او ادخال بیلې معناوې لري.

مونږ غواړو چې په همدغې موضوع باندې په لاندې کرښو کښې د الله ﷻ په توفیق لږه زیاته رڼا واچوو:

الف: په ذکر شوي ایت شریف کښې د فرعونیانو دپاره د برزخ عذاب په اثبات رسېدلی دی، خو څرنګه چې د مورد خصوص ته اعتبار نشته او په احکامو کښې د مفهوم عموم ته کتلی کېږي نو مونږ ویلی شو چې په همدغه ایت سره ټولو کفارو ته برزخي عذاب په اثبات رسېږي.

ب: په دې باندې علاوه برزخي عذاب ځینو عاصیانو مؤمنانو ته هم په احادیثو کښې روایت شوی دی، خو دوی د کفارو سره دومره توپیر لري چې د کفارو برزخي عذاب د قیامت تر ورځې پورې دوام لري او د عاصیانو مؤمنانو په هکله یې دوام ضرور نه دی.

لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «لَعَلَّهُ أَنْ يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ تَيْبَسَا»[1] نبي کریم ﷺ د مؤمنانو عاصیانو په دوه وو قبرونو باندې دوه لښتې کېښودلې او بیا یې وفرمایل: شاید شان دا دی چې د دغو دواړو قبرونو څخه عذاب تخفیف (لږ) کړی شي، ترڅو چې دغه دواړه لمدې لښتې نه وي وچې شوې.

ج: د قبر عذاب لکه څنګه چې په وړاندېنی ایت شریف سره په اثبات ورسېد د ټولو مسلمانانو په نزد په اجماع سره هم ثابت دی[2]. او په دې باندې علاوه په همدې موضوع کښې زښت ډېر احادیث هم روایت شوي دي چې د هغو د جملې څخه یو حدیث وړاندې ذکر شو، او بل حدیث هم لاندې لوستلی شئ:

نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ... ثُمَّ يُقَالُ هَذَا مَقْعَدُكَ الَّذِي تُبْعَثُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»[3] یعنې کله چې یو سړی مړ شي نو سبا او بېګا ورباندې په جنت یا دوزخ کښې خپل د کېناستلو ځای وروړاندې کېږي (وربښودل کېږي) بیا ورته ویل کېږي چې دغه ستا د کېناستلو (او دائمي اوسېدلو) هغه ځای دی کوم ته به چې ته د قیامت په ورځ د خپل قبر څخه ورپورته (ژوندی) کړی شي (نو خوشاله اوسه).

د قبر یا برزخ عذاب په دوه ډوله دی

د: برزخي عذاب په دوه ډوله صورت نیسي، یو صرف روحي عذاب دی چې د کافر سړي روح ته سبا او بېګا د دوزخ دورې ورکړی شي او وروښودل شي چې ستا اصلي او دائمي استوګنځای دغه

---

(١) صحيح البخاري ج١ ص٣٥
(٢) تفسير المظهري ج٨ ص٢٦٢؛ شرح المقاصد ج٢ ص٢٢٠
(٣) صحيح مسلم ج٢ ص٢٨٥

دی، او بالمقابل په برزخ کښې مؤمنانو ته روحي خوشالي هم صورت نیسي، د ښه وضاحت دپاره د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه د حدیث مضمون ولولئ[1]:

اول: نوموړی صحابي وايي چې د شهیدانو ارواګانې په عالم برزخ کښې د شنو مرغانو په ګېډو کښې د جنت دوړې کوي او چرته یې چې خوښه شي هلته به پکښې ګرځي راګرځي.

دوهم: د مؤمنانو د ماشومانو ارواګانې به د چړچڼو په جوجورو کښې جنت ته خې راخي.

دریم: د فرعون د پیروانو ارواګانې به د تکو تورو مرغانو په جوجورو کښې دوزخ ته تلل راتلل کوي، همدغه عذاب ته په ایت شریف کښې د ﴿ يُعْرَضُونَ ﴾ په کلمې سره اشاره شوې ده.

بل روحي او بدني عذاب دی چې مړی به ورسره په خپل قبر (برزخ) کښې معذب ګرځي، همدغه عذاب ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې چې: «إِنَّمَا الْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ»[2] یعنې بې شکه قبر یا د جنت د باغچو څخه یوه باغچه ده او یا د دوزخ د کندو څخه یوه کنده ده.

نو برزخي عذاب په ایت شریف سره په اثبات رسېدلی دی[3] او بدني او روحي ګډ عذاب په احادیثو ثابت دی چې شهرت ته رسېدلی دی او ټول مسلمانان ورباندې قائل دي إلا من شاء الله.

ه: لنډه دا چې د قبر عذاب ممکن دی او په قرآن کريم او احادیثو سره په اثبات رسېدلی دی نو انکار ترې د جهالت او بې عقلۍ څخه په غیر بل شی نه دی.

یا په بل عبارت: په شریعت کښې هغه احکام ثبوت نه لري کوم چې ممکن نه وي او محال وي خو هغه احکام پکښې شته دي کوم چې عقل پکښې حیرانېږي[4] او ممکن وي.

د قبر عذاب د همدغې دوهمې قبیلې څخه دی، د همدې کبله په ځینو صورتونو کښې هغه کسان متحیر دي کوم چې فقط په عقل باندې اتکاء لري، لکه:

اول: کوم مړی چې وسوزول شي او ایره یې په دریاب کښې واچولی شي، او یا په تېز باد سره وشیندله شي.

دوهم: چې لېوان مړی وخوري او یا یې مرغان تالا ترغه کړي.

دریم: چې د مړي د هډوکو څخه صابون جوړ کړی شي او یا داسې نور.

د خپل بدن سره د روح تعلقات

و: د برزخي عذاب یا خوشالۍ دپاره د بدن او روح یوځای والی ضرور نه دی خو یو خاص ډول تعلق یې سره ضرور دی ترڅو عذاب یا خوشالي حس کړی شي، که څه هم اجزاء یې خواره واره وي. د ښه وضاحت دپاره د روح سره د خپل بدن تعلقات په لاندې ډول ولولئ[5]:

---

(١) الدر المنثور ج٧ ص٢٩١

(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٧٣

(٣) تفسير ابن كثير ج۴ ص٨١

(۴) شرح المقاصد ج٢ ص٢٢١

(۵) شرح العقيدة الطحاويه ص۵٧٨

اول: د مور په ګېډه (رحم) کښې روح د خپل بدن سره ډېره خاصه علاقه لري چې بدن وربانديې ژوندی کېږي حال دا چې رحم ډېر تنګ او بند خای دی، که بالفرض المحال څوک په دوهم خل په رحم کښې ایسار کړی شي نو سمدستي به مړ شي.

دوهم: کله چې څوک د رحم څخه بهر شي نو د روح علاقه يې په بل ډول صورت نیسي چې د رحم د تعلقې سره بالکل منافي ده. یا په بل عبارت: هلته په تنګ خای کښې خوشاله وي خو دلته په تنګ خای کښې خپه کېږي او مړ کېږي، هلته د رطوبت په ډنډ کښې ژوندی وه خو دلته يې د رطوبت په ډنډ کښې تنفس بندېږي.

دريم: د خوب په حال کښې د روح علاقه د خپل بدن سره په بل ډول صورت نیسي چې د ويښتيا سره بالکل منافي ده.

څلورم: د مرګ څخه وروسته او د قيامت د قيام څخه وړاندې هم هر يو روح د خپل بدن سره خاصه اړیکه لري چې خپل بدن د انحلال څخه نه شي ساتلی مګر برزخي عذاب وربانديې حس کولی شي، که څه هم جزونه يې خواره واره وي. لنډه دا چې د دغه عذاب د حس کولو دپاره د بدن اجتماع ضرور نه ده.

پنځم: د روح ډېره قوي اړیکه او علاقه هله صورت نیسي کله چې د دوهم خل دپاره د قيامت په ورځ د قبرونو څخه مړي راژوندي کړی شي، نو په دغې علاقې سره نه د أبد دپاره په چا باندې خوب ورځي او نه يې د أبد دپاره بدن د انحلال سره مخامخ کېږي.

د برزخي عذاب یا خوشالۍ نظایر

ز: د دې دپاره چې د عذاب القبر ثبوت اذهانو ته ورنژدې شي باید لاندې نظایر ولولی:

اول: داسې ډېر شوي دي چې نبي کریم ﷺ ته د صحابه وو کرامو ﷺ په منځکښې وحې راغلې ده خو نه جبرائیل ﷺ چا لېدلی دی او نه يې چا اواز اورېدلی دی.

دوهم: په سړي باندې په خوب کښې خوشالي او خفګان تېرېږي خو حاضرين يې نه شي حس کولی.

دريم: ډېر کرته داسې هم کېږي چې يو سړی په خپل زړه ډېر خفه يا ډېر خوشاله شي مګر حاضرين يې نه د خفګان په اندازه پوهېږي او نه د خوشالۍ او داسې نور.

﴿ وَإِذْ يَتَحَآجُّونَ فِى ٱلنَّارِ فَيَقُولُ ٱلضُّعَفَـٰٓؤُا۟ لِلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوٓا۟ إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنتُم مُّغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِّنَ ٱلنَّارِ ﴿٤٧﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوٓا۟ إِنَّا كُلٌّ فِيهَآ إِنَّ ٱللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ ٱلْعِبَادِ ﴿٤٨﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ فِى ٱلنَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ٱدْعُوا۟ رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِّنَ ٱلْعَذَابِ ﴿٤٩﴾ قَالُوٓا۟ أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُم بِٱلْبَيِّنَـٰتِ ۖ قَالُوا۟ بَلَىٰ ۚ قَالُوا۟ فَٱدْعُوا۟ ۗ وَمَا دُعَـٰٓؤُا۟ ٱلْكَـٰفِرِينَ إِلَّا فِى ضَلَـٰلٍ ﴿٥٠﴾ ﴾

[۴۷] او هغه وخت یاد کړه چې په اور (د دوزخ په داخل) کښې دوزخیان (کفار) یو تربله جګړې کوي، نو کمزوري کفار به هغو کسانو ته وایي کومو چې (په دنیا کښې) تکبر کړی وي (او کفر يې په نورو تحميل کړی وي) چې: يقيناً مونږ ستاسو دپاره (په دنيا كښې) تابعان (پيروان) وو. نو ایا (نن ورځ) تاسو زمونږ ځخه د دوزخ د اور ځخه د ځه برخې دفعه کوونکي یاست (چې مخه يې راځخه واړوئ)؟

[۴۸] هغه کسان به (ورته په جواب کښې) وواي کومو چې (په دنیا کښې) تکبر کاوه چې: یقیناً مونږ ټول (ستاسو په شمول) په همدې (دوزخ) کښې یاستو (د خلاصون او نجات لاره نشته) یقیناً الله ﷻ د خپلو بندګانو ترمنځ (حقه) فیصله کړې ده (چې د بهرته ماتولو هیڅ احتمال يې نشته).

[۴۹] او هغه کسان به کوم چې په اور کښې وي (کشران وي او که مشران) د دوزخ خازنانو (پرښتو) ته وواي چې: تاسو خپل رب ﷻ ته (زمونږ په هکله) دعاء (سوال) وکړئ چې زمونږ ځخه (د دوزخ) د عذاب ځخه (فقط) یوه ورځ (عذاب) کم کړي.

[۵۰] پرښتې (خازنان) به (په جواب کښې) وواي چې: ایا تاسو ته پیغمبران په معجزو (او دلایلو) سره نه وه درغلي؟ دوزخیان به وواي چې ولې نه (مونږ ته راغلي وه خو مونږ ونه منل).

پرښتې به وواي چې: تاسو (پخپله خپل رب ﷻ ته) دعاء (سوال) وکړئ. حال دا چې د کافرانو دعاء (سوال) نه دی مګر په ګمراهی کښې دی (څه نتیجه نه ورکوي د قبول اُمید يې مه کوئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې آن د [۲۳] ایت ځخه راپه دېخوا دنیاوي غیوب نازل شوي وه چې د نبي کريم ﷺ په صداقت باندې ځرګند دلایل وه، او په دې ایتونو کښې برسېره په دې چې د ﴿ أَشَدَّ ٱلۡعَذَابِ ﴾ هغه کلمه پکښې شرحه شوې ده په کومه باندې چې وړاندېنې ایتونه ختم شوي دي، ځینې اُخروي غیوب هم پکښې نازل شوي دي چې قرائت يې د نبوت په حقانیت باندې په ډېره واضحه توګه دلالت کوي.

او دا ځکه چې نبي کریم ﷺ نه د فرعون په زمانه کښې ژوندي وه چې د نوموړي حالات يې پخپله لیدلي وي او نه د آخرت ځخه راغلی دی، حال دا چې وړاندېنې او وروستني غیوب هوبهو او کټ مټ بیانوي. نو معلومه شوه چې نبوت يې حقیقت لري او په حقه پیغمبر دی.

یعنې ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې ځه نور مطالب هم قرائت کړه ترڅو دوی ته ښه ځرګنده شي چې ته په حقه پیغمبر يې، او هم ورته جوته شي چې د دوزخ عذاب ځومره دروند او سخت دی.

۱ـ خپل اُمت ته هغه وخت وریه یاد کړه په کوم کښې به چې د کفارو مشران او کشران یو تربله د عذاب د شدت د کبله جګړې کوي او ځینې به په ځینو نورو باندې پړه اچوي هغه دا:

الف: دنیاوي کمزوري او پیروان به هغه کسان مخاطب وګرځوي کومو چې په دنیا کښې تکبر او د کفر مشري کړې وي. چې: ای مشرانو! مونږ خو په دنیا کښې ستاسو پیروان وو او ستاسو په

لاربښوونه مو کفر غوره کړی وه، نو ایا نن ورځ تاسو د دوزخ د عذاب څه برخه نیولی شئ چې مونږ ته ترې نجات راکړئ؟

ب: مشران به جواب ورکړي چې زمونږ هیڅ شی د لاسه پوره نه دی، مونږ د خپلو ځانونو څخه د عذاب مخنیوی نه شو کولی نو ستاسو څخه به یې څه مخنیوی وکړو، نو حقیقت دا دی چې مونږ او تاسو به ټول په همدغه عذاب کښې د همېشه دپاره یاستو، همدغه فیصله بل چا نه وه کړې بلکې الله ﷻ ورته د خپلو بندګانو په هکله صورت ورکړی دی چې مخنیوی یې ممکن نه دی.

٢ــ د أخروي عذاب د شدت یو مثال دا دی چې د نااُمیدئ په حال کښې به ټول کفار (مشران او کشران) د دوزخ د خازنانو سره لاندې سوال جواب وکړي:

الف: دوی ټول به خازنان مخاطب کړي چې زمونږ په فریاد او واویلا باندې خو هیڅ مرتب نه شوه، نو مونږ له تاسو نه هیله کوو چې زمونږ دپاره د خپل رب ﷻ څخه وغواړئ ترڅو زمونږ څخه فقط یوه ورځ عذاب تخفیف کړي، ایا تاسو به دغه کار وکړئ؟

ب: هغوی به بېرته دوزخیانو ته پوښتنه راجع کړي چې: مونږ خو تاسو ته د یوې ورځې لا څه چې د یوې دقیقې دپاره هم د عذاب د تخفیف شفاعت نه شو کولی، مګر تاسو مونږ ته ووایاست چې ایا تاسو ته په دنیا کښې پیغمبران درغلي وه او معجزات یې دروړي وه چې ایمان مو ورباندې راوړی وی او د دغه سخت عذاب څخه مو نجات موندلی وی؟

ج: دوزخیان به په جواب کښې وایي چې: ولې نه، مونږ ته پیغمبران راغلي وه خو مونږ قبول نه کړه او دروغژنان مو وبلل.

د: بیا به نو خازنان جواب ورکړي چې د نجات وخت ستاسو د لاسه وتلی دی، نن ورځ نه تاسو ته خلاصون شته او نه اعتذار وړاندې کولی شئ، مونږ ته هم دا محاله ده چې ستاسو دپاره د سوال لاسونه پورته کړو، نو په همدې بنیاد تاسو پخپله سوالونه او زاری وکړئ، خو دومره پوه شئ چې تاسو کفار یاست او نن ورځ د کفارو په سوالونو باندې هیڅ نتیجه نه شي مرتبه کېدلی.

توضیحات

١ــ د دغو څلورو ایتونو څخه په لومړنیو دوارو ایتونو کښې هغو جګړو ته اشاره شوې ده کومو چې د قرآن کریم په نورو ډېرو ایتونو کښې نزول موندلی دی، چې یو مثال یې په [سبا: ٣١ــ ٣٣] ایتونو کښې تېر شوی دی.

٢ــ په ﴿ قَالُوا۟ فَٱدۡعُوا۟ ﴾ الآية- کښې هغه جواب ته اشاره ده کوم به چې کفارو (دوزخیانو) ته د پرښتو د پلوه ورکړی شي چې مونږ یې د الله ﷻ په توفیق په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

الف: مونږ ستاسو دپاره د یوې ورځې د عذاب د تخفیف شفاعت هم نه شو کولی ځکه چې د یو پلوه مونږ ته د شفاعت کولو اجازه نه ده شوې، او د بله پلوه تاسو په دنیا کښې په خپلو پیغمبرانو باندې عقیده نه وه خپله کړې، حال دا چې دغه دواړه (اجازه او ایمان) زمونږ د شفاعت دپاره

ضروري شرطونه دي او دغو دوارو تحقق نه دی موندلی.

ب: نو تاسو پخپله مستقیماً الله ﷻ ته سوالونه وکړئ، خو په دې باندې پوه شئ چې دغه سوالونه به هم درته هیڅ ګټه ونه شي رسولی، او دا ځکه چې نن ورځ د کفارو غوښتنه په ګمراهۍ کښې ده او څه نتیجه نه ورکوي، ستاسو څخه د اجابت وخت د لاسه وتلی دی.

تقریباً د پرښتو او کفارو (دوزخیانو) ذکر شوی سوال جواب په راتلونکو [الملك:۸، ۹] ایتونو کښې هم نازل شوی دی، باید هلته مراجعه وکړی شي.

﴿إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ ٱلْأَشْهَـٰدُ ﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا
يَنفَعُ ٱلظَّـٰلِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ ۖ وَلَهُمُ ٱللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوٓءُ ٱلدَّارِ ﴿٥٢﴾ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْهُدَىٰ
وَأَوْرَثْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْكِتَـٰبَ ﴿٥٣﴾ هُدًى وَذِكْرَىٰ لِأُو۟لِى ٱلْأَلْبَـٰبِ ﴿٥٤﴾ فَٱصْبِرْ إِنَّ
وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَٱسْتَغْفِرْ لِذَنۢبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِٱلْعَشِىِّ وَٱلْإِبْكَـٰرِ ﴿٥٥﴾ إِنَّ
ٱلَّذِينَ يُجَـٰدِلُونَ فِىٓ ءَايَـٰتِ ٱللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَـٰنٍ أَتَىٰهُمْ ۙ إِن فِى صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَّا
هُم بِبَـٰلِغِيهِ ۚ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿٥٦﴾﴾

[۵۱] یقیناً مونږ د خپلو پیغمبرانو او د هغو کسانو سره چې ایمان یې راوړی دی په نږدې (حقیر) ژوند کښې نصرت کوو او په هغې ورځ کښې هم چې شاهدان ودریږي (او حساب کتاب پیل شي).

[۵۲] په کومه ورځ کښې چې ظالمانو (کفارو) ته خپل معذرت وړاندې کول څه ګټه نه شي رسولی او چې دوی لره (یکښې) د الله ﷻ د رحمت څخه لرې کېدل دي او چې دوی لره (پکښې) د بر بد (ناکاره) کور (دوزخ) دی.

[۵۳] او یقیناً مونږ موسی ﷺ ته (د تورات په شمول) لاربښوونکي (معجزات) هم ورکړي وه او په بني اسرائیلو کښې مو (دغه) کتاب (د موسی ﷺ د وفات څخه وروسته هم) باقي پرېښی وه.

[۵۴] (البته دا) د دې دپاره چې (هغوی ته د ژوند په اوږدو کښې) لاربښوونکي وګرځي او (هم) د سوچه عقلونو خاوندانو ته پند (او عبرت) جوړ شي.

[۵۵] نو (ای پیغمبره!) ته صبر کوه (او خپل ثبات د لاسه مه ورکوه ځکه چې) یقیناً د الله ﷻ وعده حقه ده (ستا کامیابي واقع کېدونکي ده)، او ته د خپلو ګناهونو (نه بهتر کارونو) دپاره مغفرت (او بښنه) غواړه، او بېګا او سبا د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبیحات هم ضمیمه کوه.

[۵۶] یقیناً هغه کسان کوم چې د الله ﷻ په ایتونو کښې بدون د داسې دلیل (برهان) د درلودلو څخه جګړې کوي چې ورته ورغلی وي (او ثبوت لري)، د دوی په زړونو کښې نه دی مګر داسې تکبر دی چې دوی یې مقتضی ته (هیڅکله) رسېدونکي نه دي.

يقيناً الله ﷻ همدى ﷻ نو ته په الله ﷻ سره (د همدغې جګړې څخه) پنا وغواړه (واخله)، اورېدونکی (او) لېدونکی دی (ستاسو خبرې اوري او کړه وړه مو ګوري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د موسى ﷺ او د پټ مؤمن سړي د قيصې وړاندې د [المؤمن:٢٣] ايت څخه راپه دېخوا الله ﷻ

څخه څه عبرتې ټکې نازل کړی وه چې په نتيجه کښې برى د همدوى په برخه شوه او فرعونيان د برزخي عذاب په شمول په دنيا او آخرت کښې د عذابونو سره مخامخ شوه.

په دې ايتونو کښې د همدغې قيصې عبرتې درسونو ته اشاره شوې ده او په همدې اړه څه ارشادات هم نازل شوي دي چې حاصل يې داسې راځېږي:

اى پيغمبره! په دې مقام کښې په خپل اُمت باندې څه مطالب قرائت کړه او پخپله هم څه ارشاداتو ته متوجه اوسه ترڅو په تا پسې د قيامت تر ورځې پورې ټول مؤمنان اقتداء وکړي، هغه دا چې:

١_ زمونږ د پلوه خپل اُمت ته ورسوه چې زمونږ نصرت د موسى ﷺ او پټ مؤمن سړي پورې خاص نه وه، بلکې:

الف: مونږ په دغې نړدې ژوند کښې هم د خپلو پيغمبرانو سره په خپلو-خپلو وختونو کښې نصرت کړی دی او په دښمنانو باندې مو غلبه ورکړې ده، چې د ځينو قيصې مو په تاباندې نازلې کړې دي او د ځينو مو نه دي درنازلې کړې. همدارنګه مونږ د پيغمبرانو د ملګرو (مؤمنانو) سره هم نصرتونه کړي دي او د دښمنانو د تعذيبونو څخه مو وخت په وخت نجاتونه ورکړي دي.

ب: په دې باندې علاوه زمونږ نصرت او مرسته د قيامت په ورځ هم يقيني ده او هيڅ شک شبهه پکښې نشته، يا په بل عبارت: مونږ به د خپلو پيغمبرانو او مؤمنانو سره په هغې سخته ورځ کښې هم نصرت وکړو او دښمنان به يې د ذلت سره مخامخ کړو، په کومه کښې چې:

اول: حساب کتاب شروع شي او شهادت ورکوونکي ودرېږي او هر چا ته پکښې د خپلو کړو وړو سزا يا جزا پوره ورکوله کېږي.

دوهم: په کومه کښې به چې ظالمانو (کفارو) ته د هغوی معذرت وړاندې کول هيڅ ګټه ونه رسولی او هيڅ شفاعتګر به ورته مونده نه شي.

دريم: بلکې په هغوی باندې به په دغې ورځ کښې د الله ﷻ لعنت ورېږي او سات په سات به د ده ﷻ د رحمت څخه لرې کېږي او هم به ورته ناکاره کور (دوزخ) په آبدي توګه په برخه وي.

ج: نو مونږ به د همدغه خپل سنت په مطابق ستا او ستا د اُمتيانو (مؤمنانو) سره هم نصرت او کومک وکړو او دښمنان به مو په دنيا او آخرت کښې د عذابونو او کړاوونو سره مخامخ کړو، تاسو ډاډه اوسئ او وارخطا کېږئ مه.

٢_ اى پيغمبره! برسېره پر دې چې مونږ د پټ مؤمن په شمول بني اسرائيلو ته د فرعونيانو څخه نجات وربه برخه کړ، موسى ﷺ ته مو څه نورې معجزې هم ورکړې ترڅو ورباندې د ده ﷺ قوم حقه لاره مونده کړي او د ضلالت څخه ورباندې بچ پاتې شي.

په دې باندې علاوه مونږ موسی ﷺ ته يو كتاب (تورات) هم ورنازل کړ، چې د ده ﷺ د وفات څخه وروسته په بني اسرائيلو کښې د لارښود په حيث باقي پاتې شي. بې شكه دا كتاب (تورات) هدايت کوونکی کتاب وه او هم د پخو عقلونو خاوندانو دپاره سراسري ګټې او پند وه.

همدارنګه به مونږ تاته په خپلو معاندينو باندې په خارق العاده توګه برې درکړو او اسلام به ټولې دنيا ته ورسوو، او هم به مونږ تاته د قرآن کريم نزول بشپړ کړو او ستا په أمت کښې به يې باقي پرېږدو ترڅو ستا د وفات څخه وروسته ترې هم مؤمنان د قيامت تر ورځې پورې د لارښود کار واخلي او عقيدةً او عملاً يې قبول کړي.

۳_ اې پيغمبره! ته د څو نورو ارشاداتو تعميل ته هم ادامه ورکړه ترڅو درپسې د قيامت تر ورځې پورې خپل أمتيان اقتداء وکړي او خپل خانونه د الله ﷻ د نصرت او کومک مستحقين جوړ کړي هغه دا چې:

الف: ته د هغو مشقتونو او مصيبتونو په تحمل باندې صبر کوه کوم چې تاته د دعوت او ابلاغ په لاره کښې رسيږي، نو خپل استقامت مه خرابوه او اضطراب مه خپلوه، او دا خکه چې د الله ﷻ د نصرت د وعدې په شمول ټولې وعدې حقې دي، بريالیتوب او کاميابي هرومرو همدا ستا په برخه ده او په عاقبت کښې همدا ته منصور جوړيږې.

ب: د همدې لارې په اوږدو کښې چې ستا د پلوه کومه ګناه (خلاف الأولی کار) صورت نيسي د هغې په هکله د خپل رب ﷻ څخه مغفرت غواړه چې د نصرت مخه دې ونه نيسي او يا يې د تاخير سبب ونه ګرځي.

ج: په دې باندې علاوه، بېګا او سبا په دوامداره توګه د خپل رب ﷻ د حمد (ثناء) سره تسبيحات هم وايه او د خپل رب ﷻ په ذکر باندې مشغول اوسه، ترڅو ستا أمتيان هم ستا په قدم لاړ شي او ستا تګلاره خپله کړي.

د: کوم کسان چې تا سره د الله ﷻ په ايتونو او احکامو کښې پرته د کوم سنده جګړې کوي چې نه عقلي دليل په لاس کښې لري او نه ورسره نقلي دليل شته چې د الله ﷻ د پلوه ورته ورغلی وي، هغوی هيڅکله ستا د نصرت مخه نه شي بندولی او د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی.

په هغوی باندې د ناحقه جګړو دپاره بل لامل نشته بلکې هغوی فقط تکبر او غرور نيولي دي چې زړونه يې ورباندې ډک دي، او د همدغه تکبر د کبله په غُصه دي. خو په ياد ولره چې هغوی به هيڅکله د تکبر مقتضی ته ونه رسيږي او ستا د دعوت مخنيوی به ونه کړی شي (زړونه به يې ډک پاتې شي).

هـ: د ذکرو شوو ناحقه جګړه کوونکو په مقابل کښې ته فقط په الله ﷻ سره پنا اخله او په همده ﷻ سره د هغوی د شرونو څخه امان غواړه. يقيناً الله ﷻ همدی ﷻ اورېدونکی او ليدونکی دی. ستاسو ټولې خبرې اوري او ټول کړه وړه مو ګوري، نو د حکمت په مقتضی به درسره چال چلند وکړي.

توضيحات

۱ـ كه څوک وايي چې: الله ﷻ په ﴿ إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا ﴾ الآية- كښې خپلو پيغمبرانو ته د دنياوي نصرت وعده وركړې ده حال دا چې دوی د ګناه د ارتكاب څخه په عصمت كښې دي چې د وعدې د پوره كېدلو په وړاندې خنډ وګرځي، خو د دې سره-سره د تاريخ په اوږدو كښې ځينې پيغمبران د كفارو د لاسه شهيدان شوي دي؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا د دوی شهادت د نصرت د وعدې سره منافات نه لري؟، د دغې پوښتنې لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي: ﴿ أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُكُمُ ٱسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴾ [البقرة:٨٧] يعنې اى يهودانو! ايا نو هر كله چې تاسو ته په هغه شي سره پيغمبر درغلى دى كوم چې ستاسو نفسونو نه خوښاوه، نو تاسو د هغه د قبول څخه تكبر كړى دى، نو يوه ډله مو د هغوى تكذيبه كړې ده او يوه ډله وژنئ (يوه ډله مو وژلې ده).

ب: نبي كريم ﷺ په يوه حديث كښې فرمايلي دي چې: «أَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ قَتَلَهُ نَبِيٌّ أَوْ قَتَلَ نَبِيًّا»[1] يعنې د قيامت په ورځ به د عذاب د حيثه په خلكو كښې داسې سړى ډېر سخت وي چې پيغمبر وژلى وي او يا يې پيغمبر شهيد كړى وي (چې د پيغمبر قاتل يا مقتول وي).

ج: د عبد الله بن مسعود ﷺ څخه روايت دى چې بني اسرائيلو په يوه ورځ كښې اويا كسه پيغمبران شهيدان كړه[2]، او بيا يې خپل عادي كارونه كول (تا به ويل چې هيڅ يې نه دي كړي).

د: ابو سفيان د هرقل پاچا په وړاندې ويلي چې: «تَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالًا يُصِيبُ مِنَّا وَنُصِيبُ مِنْهُ»[3] يعنې زمونږ او د محمد ﷺ ترمنځ جنګ د بوقو مثال لري چې نوموړى زمونږ د پلوه مطلب ته رسېږي او مونږ د هغه طرفه مطلب حاصلوو (كله مونږ غلبه مونده كوو او كله هغه).

مونږ وايو چې: د پورتنۍ پوښتنې دپاره مفسرينو كرامو[4] زښت ډېر جوابونه كړي دي، خو كوم جواب چې بهتر برېښي هغه دا دى چې: د شهادت په صورت كښې د پيغمبرانو د نصرت وعده په دوه وو ټكو كښې نغښتې ده: يو دا چې د دوی استقامت او ثبات ته د نقصان او كمزورۍ رسېدلو احتمال نشته، خو د دې سره-سره د شهادت لوړ مقام ترلاسه كوي. او بل دا چې الله ﷻ د پيغمبرانو قاتلين بې انتقامه نه پرېږدي، په همدې بنياد باندې يې د يحيى ﷺ په قاتلينو باندې بخت نصر كافر مسلط كړ چې بېخ او بنياد يې ور وروويست[5].

د دې جواب د تائيد دپاره لاندې وضاحتونه ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَنصُرُواْ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴾

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۷۵
(۲) تفسير ابن كثير ج۱ ص۳۹۷
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۹۷
(۴) تفسير الطبري ج۲۴ ص۴۷؛ التفسير الكبير ج۲ ص۷۶؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۸۳
(۵) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۴۶

[محمد:٧] یعنې ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! که تاسو د الله ﷻ (د دین) سره نصرت وکړئ نو الله ﷻ به ستاسو سره نصرت وکړي او قدمونه به مو ثابت وګرځوي (ایمان به مو محکم کړي).

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَانْصُرْنِي عَلَى مَنْ يَظْلِمُنِي وَخُذْ مِنْهُ بِثَأْرِي»[1] یعنې ای الله! او ما ته په هغه چا باندې نصرت راکړې کوم چې په ماباندې یې ظلم کړی دی او زما انتقام ترې واخلې.

دریم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې عبد الله بن عمرو بن حرام رضی الله عنه (د أحد په غزا کښې) د شهادت څخه وروسته خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: «يَا رَبِّ تُحْيِينِي فَأُقْتَلُ فِيكَ ثَانِيَةً»[2] یعنې ای ربه! ته ما بېرته ژوندی کړې چې ستا په لاره کښې دوهم ځل ووژلی (شهید) شم.

څلورم: کله چې حرام بن ملحان رضی الله عنه د شهادت غشی په سینه باندې وخوړ، نو په الله أکبر سره یې اواز اوچت کړ او بیا یې وویل چې: «فُزْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ»[3] یعنې د کعبې شریفې په رب ﷻ مې د سوګند وي چې زه کامیاب شوم (او نصرت مې ملګری شو).

پنځم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د یوه جنتي سړي د خولې څخه حکایت کړی دی چې: «أَسْأَلُكَ أَنْ تَرُدَّنِي إِلَى الدُّنْيَا فَأُقْتَلَ فِي سَبِيلِكَ عَشْرَ مَرَّاتٍ»[4] یعنې یو جنتي به الله ﷻ ته سوال وکړي چې: ای زما ربه! زه ستا څخه غواړم چې ما بېرته دنیا ته ورتاو کړې، ترڅو ستا په لاره کښې لس ځله شهید شم (نو شهادت هم یو ډول نصرت دی چې درجات ورباندې لوړېږي).

شپږم: همدغه الهي نصرت یوه پښتون شاعر هم په خپل یوه شعر کښې رانغښتی دی چې[5]:

د قیامت په ورځ به یې بیا له تا قربان کړم :: چې صورت مې خدای معاد کړ په محشر بیا

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ذکر شوي سوال په ارتباط برسېره په وړاندېنې جواب باندې څه نور جوابي وضاحتونه وړاندې هم د الله ﷻ په توفیق تېر شوی دی، لکه د [آل عمران:١٣٩_ ١٦٥] او د [الصافات:١٧٢_ ١٧٣] ایتونو لاندې. نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

اَشهاد څوک دي؟

٢_ په ﴿ وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ ﴾ کښې د "أَشْهَادْ" کلمه د "شَهِيدْ" جمعه ده، چې وړاندې په [الزمر:٦٩] ایت کښې په "الشُّهَدَاءِ" سره جمعه شوې ده، دا کلمه مونږ هلته د الله ﷻ په توفیق ښه پوره شرحه کړې ده، چې ټولو شهادت ورکوونکو ته شامله ده لکه پیغمبران، پرښتې او داسې نور؛ نو بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٢٠١

(٢) جامع الترمذي ج٢ ص١٣٠؛ سنن ابن ماجه ص٢٠١

(٣) صحيح البخاري ج١ ص٣٩٢

(٤) سنن النسائي ج٢ ص٦١

(٥) د عبد الرحمن مومند ديوان

څو نکات

٣ـ په ﴿ فَٱصۡبِرۡ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ وَٱسۡتَغۡفِرۡ لِذَنۢبِكَ ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په دې ايت کښې نبي کريم ﷺ مامور شوی دی چې د خپلې ګناه (خلاف الاولی کار) د ارتکاب څخه مغفرت وغواړي، نو د قيامت تر ورځې پورې ټول مؤمنان عموماً او ټول مشران خصوصاً مکلفيت لري چې د خپلو ګناهونو د مغفرت غوښتنه وکړي ترڅو دوی ته د فلاح او کاميابی دروازه پرانستې پاتې وي. همدا موضوع د الله ﷻ په توفيق د [الأنفال:٣٣] ايت لاندې د احاديثو په رڼا کښې ښه پوره شرحه شوې ده.

ب: د نبي کريم ﷺ د استغفار په هکله زښت ډېر احاديث روايت شوي دي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ»[1] يعنې زه په هره ورځ کښې سل کرته د الله ﷻ څخه بښنه غواړم.

دوهم: عبد الله بن عمر ﷺ وايي چې: «كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَسَمِعْتُهُ اسْتَغْفَرَ مِائَةَ مَرَّةٍ»[2] يعنې زه د نبي کريم ﷺ په حضور کښې ناست وم، نو ما ترې واورېدل چې يو سل کرته يې د الله ﷻ څخه د مغفرت غوښتنه وکړه.

دريم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَاللهِ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً»[3] يعنې په الله ﷻ سوګند دی چې زه د الله ﷻ څخه په يوه ورځ کښې د اويا کرتو څخه زيات مغفرت غواړم او توبه ورته وباسم.

ج: په ﴿ وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ بِٱلۡعَشِيِّ وَٱلۡإِبۡكَٰرِ ﴾ کښې د "سَبِّحْ" کلمه د "تَسْبِيح" څخه اشتقاقه شوې ده، چې په دې مقام کښې ترې ځينو علماء کرامو[4] لمونځونه مراد کړي دي، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په اطلاق سره پرېښودله شي ترڅو ټولو تسبيحاتو ته شموليت ولري، برابره خبره ده چې په لمانځه کښې صورت نيسي او که په غير د لمانځه څخه.

د: اما په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ بِٱلۡعَشِيِّ وَٱلۡإِبۡكَٰرِ ﴾ دواړه کلمې په بل ايت کښې داسې تفسيرې شوې دي چې: ﴿ وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ قَبۡلَ طُلُوعِ ٱلشَّمۡسِ وَقَبۡلَ ٱلۡغُرُوبِ ﴾ [ق:٣٩] يعنې ای پيغمبره! او د لمر خاته څخه وړاندې او هم د لمر پرېواته څخه وړاندې (بلکې په ټولو اوقاتو کښې او په هر حال) د خپل رب ﷻ د حمد (ثناء) سره تسبيحات ضميمه کوه.

سوال جواب

٤ـ که څوک وايي چې: په ﴿ مَّا هُم بِبَٰلِغِيهِ ﴾ کښې د "بَالِغِيهِ" بارز ضمير خو په ﴿ إِن فِي صُدُورِهِمۡ

---

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٣٤٦
(٢) مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٣٤٨
(٣) صحيح البخاري ج٢ ص٩٣٣
(٤) زاد المسير ج٧ ص٤٩

إِلَّا كِبْرٌ ﴾ كښې "كِبْرٌ" ته راجع دى، يعنې كفار هغه تكبر ته رسېدونكي نه دي كوم چې ورسره ضميمه دى او په زړونو كښې ورته قرار لري. نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغسې مضمون پورته كول صحت لري، حال دا چې هغوى تكبر ته لا پخوا رسيدلي دي؟

مونږ وايو چې: دلته په عبارت كښې مضاف مقدر دى چې ظهور بې داسې صورت نيولى شي چې: "وَمَا هُمْ بِبَالِغِي مُقْتَضَاهُ" يعنې كفار د خپل تكبر مقتضى ته رسېدونكي نه دي. د مثاله په توګه:

الف: هغوى د تكبر د كبله غوښتل چې هر يوه ته اسماني كتاب وركړى شي. همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره كړې ده چې: ﴿ بَلْ يُرِيدُ كُلُّ ٱمْرِيٍٕ مِّنْهُمْ أَن يُؤْتَىٰ صُحُفًا مُّنَشَّرَةً ﴾ [المدثر:٥٢] يعنې بلكې د مشركانو هر يو سړى غواړي چې (د نبي كريم ﷺ غوندې) ورته خورې كړى شوې صحيفې وركړى شي (او وحې ورباندې نازله شي).

ب: د تكبر د كبله يې غوښتل چې د فقيرانو مؤمنانو څخه دې د نبي كريم ﷺ مجالس خالي كړى شي چې مونږ د هغوى سره په ناسته پاسته شرمېږو.

الله ﷻ د همدغې غوښتنې په رد كښې نبي كريم ﷺ مخاطب كړى دى چې: ﴿ وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِيِّ ﴾ [الكهف:٢٨] يعنې اى پيغمبره! ته خپل خان د هغو مؤمنانو (فقيرانو) سره كلک كړه (او د خپلو مجالسو څخه يې مه شړه) كوم چې سبا او بېګا خپل رب ﷻ بلي (او په اخلاص سره يې عبادت كوي).

ج: د هغوى د تكبر مقتضى دا هم وه چې په اسلام باندې غلبه مونده كړي او د ترقى مخه يې بنده كړي. الله ﷻ د هغوى د خولو څخه حكايت كړى دى چې: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَسْمَعُواْ لِهَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَٱلْغَوْاْ فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴾ [حم السجدة:٢٦] يعنې او كفار (خپلو پيروانو ته) وايي چې: دغه قرآن كريم ته غوږ مه نيسئ او د قرائت په وخت كښې يې شور كوئ، شايد چې تاسو ورباندې غلبه مونده كړئ او د قبول مخه يې بنده كړئ.

﴿ لَخَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۝٥٧ وَمَا يَسْتَوِى ٱلْأَعْمَىٰ وَٱلْبَصِيرُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَلَا ٱلْمُسِىٓءُ ۚ قَلِيلًا مَّا تَتَذَكَّرُونَ ۝٥٨ إِنَّ ٱلسَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ لَّا رَيْبَ فِيهَا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ۝٥٩ وَقَالَ رَبُّكُمُ ٱدْعُونِىٓ أَسْتَجِبْ لَكُمْ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِى سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ ۝٦٠ ٱللَّهُ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ لِتَسْكُنُواْ فِيهِ وَٱلنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

﴿ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ خَٰلِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَّآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾ كَذَٰلِكَ
يُؤْفَكُ ٱلَّذِينَ كَانُوا۟ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾ ٱللَّهُ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا
وَٱلسَّمَآءَ بِنَآءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ
فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٦٤﴾ هُوَ ٱلْحَىُّ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَٱدْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ
ٱلدِّينَ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٦٥﴾ قُلْ إِنِّى نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن
دُونِ ٱللَّهِ لَمَّا جَآءَنِىَ ٱلْبَيِّنَٰتُ مِن رَّبِّى وَأُمِرْتُ أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾

[۵۷] د اسمانونو او ځمکو پیدا کول (د مرګ څخه وروسته) د خلکو د (بیا) پیداکولو څخه ضرور ډېر لوی دي. مګر اکثره خلک (مشرکان) نه پوهېږي (چې د هغو د پیدا کولو څخه انکار نه کوي او د خلکو د بیا پیدا کولو څخه انکاري دي).

[۵۸] او ړوند او بینا سره یو برابر نه دي، او (نه) هغه کسان کومو چې ایمان راوړی دی او صالح عملونه یې کړي دي او نه بدکاره کس (سره برابر دي. ای خلکو!) تاسو (د دغو دلایلو څخه) ډېر لږ پند اخلئ.

[۵۹] یقینًا د قیامت ورځ ضرور راتلونکې ده چې هیڅ شک پکښې نشته، مګر اکثره خلک (ورباندې) ایمان نه راوړي (او دلایل یې د پښو لاندې کوي).

[۶۰] او (ای خلکو!) ستاسو رب ﷻ (تاسو ته) وایي (او امر درته کوي) چې تاسو خاص زما عبادت وکړئ (او خاص زما څخه سوال وکړئ) چې تاسو ته ثوابونه درکړم (او اړتیاوې مو پوره کړم). یقینًا هغه کسان کوم چې زما د عبادت (او زما د سوال جواب) څخه تکبر کوي ډېر ژر به دوزخ ته په داسې حال کښې ورداخل شي چې د ذلت (او سپکوالي) درلودونکي به وي.

[۶۱] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې شپه (تیاره) ګرځولې ده چې تاسو پکښې ارام وکړئ، او ورځ (یې درته) روښانه (ګرځولې ده ترڅو پکښې تاسو د حلالې روزۍ تلاش وکړئ). بې شکه الله ﷻ په خلکو باندې د لوی فضل خاوند دی مګر اکثره خلک شکرګزاري نه کوي (او خپل انقیاد سوچه نه جوړوي).

[۶۲] (ای خلکو!) دغه الله ﷻ (چې د ذکرو شوو صفاتو درلودونکی دی) ستاسو رب دی چې د هر شي پیداکوونکی (هم) دی، (په حقه) معبود نشته مګر همدې ﷻ دی (او بس)، نو تاسو (د دغو دلایلو سره-سره) څنګه اړولي کېږئ (چې سوچه عبادت یې نه کوئ).

[۶۳] (ای پیغمبره!) په دغه (عجیب) ډول سره هغه کسان (د حقاني دلایلو څخه) اړولی کېږي کوم چې دوی دي چې د الله ﷻ په ایتونو سره انکار کوي.

[۶۴] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ځمکه يې ستاسو دپاره ارامگاه گرځولې ده (چې سکونت ورباندې کوئ) او اسمان يې (درته) چت (گرځولی دی)، او هم يې ځېرې درکړې دي نو ستاسو ځېرې يې ښايسته جوړې کړې دي، او تاسو ته يې د پاکيزه (او سپېڅلو) شيانو څخه روزي هم درکړې ده.
(ای خلکو!) دغه الله ﷻ ستاسو (حقيقي) رب دی (تاسو خاص د همده ﷻ عبادت وکړئ)، نو د ټولو عالمونو پالونکی (او روزونکی) الله ﷻ برکتناک دی (هر خير د همده ﷻ په اختيار کښې دی).
[۶۵] همدا (الله ﷻ) همېشه ژوندی (او باقي) دی، (په حقه) معبود نشته مگر يوازې همدی ﷻ دی، نو تاسو يوازې همدی ﷻ په داسې حال کښې وبلئ (عبادت يې وکړئ) چې د خپلو غاړو د اېښودلو ورته سوچه گرځوونکي ياست. (او دا څکه چې:) ټولې ستاينې خاص الله ﷻ لره دي چې د ټولو عالمونو پالونکی دی.
[۶۶] (ای پيغمبره! خلکو ته) ووايه چې: يقيناً زه د دې څخه منعه کړی شوی يم چې د هغو (بوتانو) عبادت وکړم کوم چې تاسو يې د الله ﷻ څخه په غير بلئ (او عبادت يې کوئ، البته) کله چې ماته د خپل رب ﷻ د پلوه واضحه دلايل راغله، او ماته امر کړی شوی دی چې زه خاص رب العالمين ته (په اخلاص) خپله غاړه کېږدم.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنې متصل ايت کښې دې ته اشاره شوې وه چې کفار (جگړه ماران) تکبر نيولي دي چې د الله ﷻ په ايتونو کښې په ناحقه جگړې کوي. په دې ايتونو کښې د يو پلوه د هغوی د جگړو څو مثالونه ښودلی شوي دي، او د بله پلوه د هغوی په جگړه مارۍ او تکبر باندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده چې حاصل يې داسې راځېژي:
ای پيغمبره! که بالفرض ناحقه جگړه ماران ړانده تکبر نه وی نيولي نو دوی به د خلکو د بيا راژوندي کولو په موضوع کښې جگړې نه وی کړې او دا څکه چې:
۱ـ د اسمانونو او ځمکو پيداکول د مشرکانو په نزد هم د خلکو د پيداکولو څخه لوی دي او کامل قدرت ته اړتيا لري.
څرنگه چې هغوی په دې اعتراف کوي چې اسمانونه او ځمکې الله ﷻ پيدا کړي دي، نو بايد چې د خلکو په بيا پيداکولو باندې اعتراف وکړي، چې لوی قدرت ته اړتيا نه لري او د ابتداء څخه اعاده هم اسانه ده. مگر اکثره خلک نه پوهېږي او د ذکر شوي څرگند استدلال څخه گټه نه پورته کوي بلکې په ناحقه جگړو کښې اخته دي.
۲ـ په دې باندې علاوه د قيامت قيام ضروري هم دی ترڅو د الله ﷻ عدل څرگند او په ډاگه شي. که نه نو:
الف: په زړه باندې ړوند به په زړه باندې د بينا سره يو برابر وگرځي، حال دا چې دوی دواړه سره يو برابر نه دي.
ب: هغه کسان به چې ايمان يې راوړی دی او نېک اعمال يې کړي دي، د هغه کس غوندې جوړ

شي د کوم چې نه عقیده سمه وي او نه عمل، حال دا چې هغوی د دغه غوندې نه شي ګرځبدلی او لیاقت نه لري چې دواړه یو برابر شي.

۳_ کفار د بوتانو په هکله په ناحقه جګړې کوي چې دوی د عبادت مستحق دی، که بالفرض رښتیا همداسې وی نو اقلاً د همدې غرض دپاره خو به یې دعوت چلولی شوی چې زمونږ عبادت وکړئ.

حال دا چې: _ای خلکو!_ ستاسو رب ﷻ تاسو ته امر کوي او وایي چې:

الف: تاسو زما عبادت وکړئ چې درته قبول یې کړم او زما څخه خپل احتیاجات وغواړئ چې درپوره یې کړم. ایا بوتان خپلو عابدینو ته د اجابت وعده ورکولی شي؟.

ب: هغه کسان به ضرور هرومرو دوزخ ته داخل شي کوم چې زما د عبادت او زما د سوال څخه ډډه کوي او تکبر خپلوي.

۴_ ای خلکو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې شپه توره تیاره ګرځولې ده ترڅو پکښې تاسو ارام وکړئ، او ورځ یې درته روښانه پیدا کړې ده چې تاسو پکښې لیدل کولی شئ او د کارو بار زمینه درته پکښې برابره شي.

یقینًا چې الله ﷻ په خلکو باندې د لوی فضل خاوند دی خو اکثره خلک ناشکري کوي او د هغو شیانو عبادت کوي کوم چې نه په ورځ کښې تصرف کولی شي او نه په شپه کښې.

۵_ ای خلکو! دغه الله ﷻ ستاسو رب دی چې د هر شي پیداکوونکی دی، په حقه معبود نشته مګر همدی ﷻ دی او بس. نو تاسو کوم لور ته اړولی کېږئ؟ چې د بوتانو عبادت کوئ حال دا چې هغوی نه په څه شي کښې تصرف کولی شي او نه کوم شي ته وجود ورکولی شي.

ای پیغمبره! په دغسې عجیب ډول اړولو سره هغه کسان د حقې لارې څخه اړولی کېږي کوم چې د الله ﷻ د ایتونو څخه د استمرار په توګه انکار کوي او عناداً ترې غاړې غړوي، لکه چې په څټونو باندې یې چا قبضه لګولې وي.

۶_ ای خلکو! د الله ﷻ د حق معبودیت څه نور دلایل هم ولولئ:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې ځمکه ارامګاه ګرځولې ده چې تاسو پکښې استوګنه وکړئ، که بالفرض الله ﷻ د ځمکې اضطراب او تزلزل نه وی ختم کړی نو تاسو به ورباندې ارام نه وی کړی.

ب: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې اسمان ښه لوړ چت جوړ کړی دی او د راغورزېدلو څخه یې ساتلی دی چې تاسو لاندې کړي، او هم یې دغه چت ستاسو دپاره په ستورو، لمر او سپوږمۍ باندې روښانه کړی دی چې ستاسو ژبنتې ډېرې ګټې وتې پکښې نغښتې دي.

ج: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته یې خاصې څېرې درکړې دي چې په همدغو ښایسته څېرو باندې یې تاسو ډولې ګرځولي یاست.

د: په دې باندې یې علاوه تاسو ته ډېر پاکیزه او سپېڅلي شیان در روزي کړي دي چې خوراک او څښاک ترې وکړئ.

هـ: د دغو کارونو کوونکي الله ﷻ ستاسو حقیقي رب دی، نو ایا د الله ﷻ څخه په غیر نور معبودان د ذکرو شوو کارونو د جملې څخه کوم یو کار کولی شي؟

و: ای خلکو! نو د بوتانو په عبادت کښې څه خیر نشته، فقط الله ﷻ برکتناک دی چې د ټولو عالمونو رب دی او د ټولو اړتیاوې پوره کوي.

ز: همدغه الله ﷻ ازلي او ابدي او همېشه باقي دی چې هیڅ زوال وربانديې نه شي ورتلای.

ح: همدغه الله ﷻ په حقه معبود دی چې واقعاً د عبادت لایق نشته مګر یوازې همدی ﷻ دی.

ط: نو ای خلکو! تاسو د ناحقه جګړو څخه خپل ځانونه بچ وساتئ او خاص همده ﷻ ته خپل انقیاد سوچه وګرځوئ او د شرکیاتو څخه ځانونه بچ کړئ. او دا ځکه چې: ټول حمدونه او ثناګانې په الله ﷻ پورې اختصاص لري چې د ټولو عالمونو مربي او د احتیاجاتو یې پوره کوونکی دی، یوازې همدی ﷻ د ستاینې وړ دی او بس.

۷_ ای پیغمبره! په پای کښې یو خل بیا خلکو ته ووایه او خپل دریځ ورته اعلان کړه، چې:

الف: کله چې ماته د خپل رب ﷻ د پلوه واضحه دلایل رانازل شوه او په حقه پیغمبر وګرځولی شوم نو زه د دې څخه منعه کړی شوی یم چې زه د هغو بوتانو عبادت وکړم د کومو چې تاسو عبادت کوئ او په عاجزۍ سره یې بلئ؛

ب: زه په دې مامور شوی یم چې خاص د خپل رب ﷻ دپاره خپل انقیاد سوچه وګرځوم چې زما په شمول د ټولو عالمونو رب دی او د ټولو د احتیاجاتو او اړتیاوو پوره کوونکی دی.

دا زما دریځ دی، زه په همدې دریځ باندې کلک ولاړ یم، تاسو ته په کار دي چې زما د دریځ ملاتړ او پیروي وکړئ.

توضیحات

۱_ د ﴿ لَخَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ الآیة- مضمون په بل ایت کښې داسې ځای په ځای شوی دی چې: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَلَمْ يَعْىَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يُحْۦِىَ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾ [الأحقاف:۳۳] یعني ایا مشرکان دې ته نه ګوري چې هغه الله ﷻ چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړي دي او په پیدا کولو سره یې ستومانه (ستړي) شوي هم نه دي، په دې باندې قادر دی چې مړي راژوندي کړي او د قبرونو څخه یې راپورته کړي.

ایا دلته دجال ته اشاره شته؟

۲_ ځینې خلک په ذکر شوي ایت شریف کښې د ﴿ ٱلنَّاسِ ﴾ کلمه په هغه "دجال" سره تفسیروي کوم چې د یهودانو څخه دی او د قیامت په قرب کښې به راڅرګند شي، نوموړی به د مهدي علیه الرحمه سره په جنګ وي چې عیسی علیه السلام به د اسمان څخه رابښکته شي او په قتل به یې ورسوي[1].

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۴۸

نو په دې تفسیر سره به یې حاصل داسې راوځېږي چې: د اسمانونو او ځمکو پیدا کول د دجال د پیدا کولو څخه ډېر لوی دي مګر اکثره خلک (یهودان) نه پوهېږي چې افتخار وربانديې کوي.

که څه هم د "دجال" ظهور په احادیثو کښې په اثبات رسېدلی دی چې ځینو مفسرینو کرامو د نوموړي مربوط احادیث راغونډ کړي دي[۱]، مګر دغه ډول تفسیر مونږ ته په دې مقام کښې بعید وبرېښېده چې د ایت شریف سره چندان ارتباط نه لري، نو ځکه مو خوښ نه کړ.

دعاء څه معنی؟

۳_ په ﴿ وَقَالَ رَبُّكُمُ ٱدْعُونِيٓ أَسْتَجِبْ لَكُمْ ﴾ کښې د ﴿ ٱدْعُونِي ﴾ کلمه د "دُعَاء" څخه اشتقاقه شوې ده، چې په دې مقام کښې علماوو کرامو په دوه ډوله سره تفسیره کړې ده:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په شمول ځینې علماء کرام وايي چې: دلته "دُعَاء" د عبادت معنی ورکوي[۲]. یعنې ای زما بندګانو! تاسو عقیدةً او عملاً زما عبادت وکړئ چې تاسو ته اجرونه او ثوابونه درکړم.

ب: ځینې علماء کرام وايي چې: دغه کلمه "دُعَاء" په دې مقام کښې د سوال کولو او غوښتلو په معنی سره ده[۳]. یعنې ای زما بندګانو! تاسو د ناتوانه بوتانو څخه سوال مه کوئ او څه ترې مه غواړئ بلکې زما څخه د خپلو احتیاجاتو غوښتنه وکړئ چې احتیاجات مو درپوره کړم.

تبصره

۴_ مونږ ته داسې ښکاري _والله ﷻ أعلم_ چې ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري، نو په کار دي چې د ﴿ ٱدْعُونِي ﴾ کلمه د هغه "دُعَاء" څخه مشتقه وګڼله شي کومه چې د ما يطلق علي الدعاء (هر هغه شی چې د دعاء اطلاق پرې کېږي) په ملحوظ ذکرو شوو دواړو تفسیرونو ته شمولیت لري. د ښه وضاحت دپاره د نبي کریم ﷺ لاندې څو احادیث ولولئ:

الف: یوه ورځ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ»[۴] یعنې دعاء (سوال) عبادت دی. او بیا یې ذکر شوی ایت شریف د استشهاد په توګه ولوست.

ب: «مَنْ لَمْ يَدْعُ اللهَ سُبْحَانَهُ غَضِبَ عَلَيْهِ»[۵] یعنې هرڅوک چې الله ﷻ نه بلي (سوال ترې نه کوي) نو په هغه باندې الله ﷻ په غضب کېږي.

ج: «سَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّ اللهَ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ وَأَفْضَلُ الْعِبَادَةِ انْتِظَارُ الْفَرَجِ»[۶] یعنې تاسو د الله ﷻ څخه فضل وغواړئ او سوال ترې وکړئ او دا ځکه چې الله ﷻ دا خوښوي چې سوال ترې وکړی شي،

---

(۱) تفسير الخازن ج۵ ص۳۶۰: تفسير البغوي ج۴ ص۱۰۲: الدر المنثور ج۷ ص۲۹۴
(۲) تفسير القرطبي ج۱۵ ص۳۲۷: الدر المنثور ج۷ ص۳۰۱
(۳) تفسير ابن كثير ج۴ ص۸۵
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۰
(۵) سنن ابن ماجه ص۲۷۱
(۶) جامع الترمذي ج۲ ص۲۹۷

او بهتر عبادت چې دی پراخۍ ته انتظار ویستل دي. یا په بل عبارت: تاسو د سوال په قبول کېدو عجله (تادي) مه کوئ او ورته منتظر اوسئ چې دغه انتظار په عبادت سره محاسبه کېږي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: څه وجه ده چې د الله ﷻ څخه سوال کول عبادت ګڼلی کېږي او د بنده څخه سوال کول عبادت نه دی؟

مونږ وايو چې: وړاندې د [البقرة: ۲۱] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلی شوي دي چې عبادت په شریعت کښې د هغه فعل یا قول څخه عبارت دی کوم چې په کاملې تواضع سره د کامل ډار او کامل اُمید په بنیاد صورت ونیسي. او پوره واضحه ده چې د الله ﷻ څخه سوال کول د ذکر شوي کیفیت څخه استازیتوب کوي.

اما د بنده یا غیر الله څخه سوال کول د ذکر شوي کیفیت څخه استازیتوب نه کوي او که څوک ورته د همدغه کیفیت په ملحوظ صورت ورکړي نو هغه ورباندې سمدستي مشرک ګرځي، لکه چې مشرکان د خپلو بوتانو په سبب مشرکان ګرځېدلي دي.

یادونه

۶ـ د الله ﷻ په توفیق مونږ د [البقرة: ۱۸۶] ایت لاندې د دعاء (سوال) په ارتباط زښت ډېر خوندور مطالب لیکلي دي، لکه:

الف: کومه یوه دعاء (سوال) ښه قبلېږي، او د قبول اداب یې څه دي.

ب: الله ﷻ د بنده سوال په مختلفو شکلونو کښې قبلوي.

ج: سوال کله د حال په ژبه او کله د قال په ژبه صورت نیسي.

د: کوم کوم شیان د سوال د قبول دپاره موانع جوړېږي.

ه: د الله ﷻ په نومونو کښې کوم یوه نامه ته د "الإسم الأعظم" لقب ورکړی شوی دی.

نو هیله ده چې په دې مقام باندې د ښه پوهېدلو دپاره هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓاْ أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُواْ شُيُوخًا ۚ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ مِن قَبْلُ ۖ وَلِتَبْلُغُوٓاْ أَجَلًا مُّسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ هُوَ ٱلَّذِى يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۖ فَإِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾ ﴾

[۶۷] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د خاورو څخه پیدا کړي یاست، بیا یې د نطفې څخه، بیا یې د پرنډ (نه بهېدونکې) وینې څخه، بیا تاسو (د رحمونو څخه) په داسې حال کښې بهر راوباسي چې تاسو ماشومان یاست، (او) بیا (تاسو باقي پرېږدي) ترڅو تاسو قوت ته ورسېږئ (او) بیا (مو هم باقي پرېږدي) ترڅو تاسو بوډاګان وګرځئ.

او ستاسو لا ځينې هغه کسان دي چې (د دغو مراحلو د تېرولو څخه) وړاندې وفات شي.
او (ای خلکو! الله ﷻ تاسو د دې دپاره د استمرار په توګه په دغو مرحلو سره پيدا کوي) ترڅو تاسو ټاکلې نېټې (د قيامت قيام) ته ورسېږئ. او شايد چې تاسو د عقلونو څخه کار واخلئ (او د بيا ژوندي کېدلو په مرحله باندې هم عقيده خپله کړئ).
[۶۸] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ژوندي کول کوي او (هم) مړه کول کوي. نو کله چې د يو کار (کول) فيصله کړي نو يقيناً هغه ته وايي چې: شه!، نو هغه شي، (هر ډول امر چې ورته وکړي نو هماغسې کېږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې څه آفاقي دلايلو ته اشاره شوې وه چې په ناحقه جګړمارانو د پښو لاندې کړي وه، او په دې ايتونو کښې څه انفسي دلايلو ته اشاره کېږي چې هغوی يې د پښو لاندې کوي او تکبر ورباندې خپلوي. نو حاصل يې داسې راځېږي:
ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې څه انفسي دلايل قرائت کړه ترڅو په ناحقه جګړماران د جګړو څخه لاس واخلي او د توحيد عقيده خپله کړي هغه دا چې:
۱_ ای خلکو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو پيدايښت ته يې په متعددو مرحلو سره صورت ورکړی دی، د مثال په توګه:
الف: الله ﷻ تاسو د آدم ﷺ په اعتبار سره د خاورو څخه پيدا کړي ياست، او همدارنګه ستاسو د مور او پلار نشوء او نما د غذا او خوراکونو څخه منشأ اخلي چې په نتيجه کښې ترې ستاسو تومنه (توخم) موجوديت خپلوي.
ب: بيا الله ﷻ تاسو ته د نطفي څخه شتون درکړی دی چې ستاسو دپاره د تومنې (توخم) مثال لري، البته کله چې دغه نطفه تر څه وخته پورې ستاسو د ميندو په رحمونو کښې قرار ولري.
ج: بيا الله ﷻ د همدغې نطفې څخه پرنډ (نه بهېدونکې) وينه جوړوي او همدلته ورباندې څو نورې مرحلې هم تېروي ترڅو د جنين مرحلې ته ورسېږئ.
د: بيا الله ﷻ تاسو د ماشومانو په شکل د مورګانو د رحمونو څخه په قدرتي توګه بهر ته راوباسي او په څمکه کښې مو اوسوي.
هـ: بيا الله ﷻ تاسو ته بقاء درکوي ترڅو تاسو په ورو ورو خپل قوت ته ورسېږئ او د زلميتوب خاوندان وګرځئ.
و: بيا تاسو ته نور اضافه عمر هم در اوږدوي ترڅو تاسو بوډاګان جوړ شئ.
۲_ ای خلکو! بيا ستاسو ځينې کسان د قوت (زلميتوب) څخه وړاندې او ځينې کسانو مو د بوډاتوب څخه وړاندې د مرګ سره مخامخ کېږي او مړه کېږي. يا په بل عبارت: ستاسو ځينې کسان د يوې مرحلې څخه بلې مرحلې ته د ورتېرېدلو څخه وړاندې خپل موجوديت د لاسه ورکوي او وروستنۍ مرحلې ته نه رسېږي.

۳_ ای خلکو! الله ﷻ ستاسو مرحلوي پیداکولو ته ادامه ورکوي ترڅو تاسو تر تاکلې نېټې پورې ورسېږئ او د قیامت تر ورځې پورې شتون ولرئ. او هم ترڅو تاسو د خپل موجودیت په هره مرحله کښې د عقل څخه کار واخلئ او په ناحقه جګړو اخته نه شئ، او خپل رب ﷻ وپېژنئ هغه دا چې:

۴_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ژوندي کول کوي او مړه کول کوي، او هم یې تاسو ته په مرحلوي توګه موجودیت درکړی دی، او په هر شي باندې د کامل قدرت خاوند دی. نو کله چې د یوه کار په هکله څه فیصله وکړي نو فقط همدومره ورته ووایي چې: وشه، نو همغه کار سمدستي د فیصلې مطابق موجود شي او هیڅ ځنډ پکښې نه پېښېږي.

یا په بل عبارت: په هر ډول سره یې چې فیصله شوې وی په همغه ډول سره موجودېږي، برابره خبره ده چې په مرحلوي توګه وي او که په غیر مرحلوي توګه.

توضیحات

۱_ په ﴿ هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ﴾ الآیة- کښې د بنیادم مرحلوي موجودیت ته اشاره شوې ده ترڅو د حشر منکران د مرګ څخه وروسته د بلې مرحلې په راتګ باندې هم عقیده خپله کړي، د دغو مرحلو بیان په [الحج:۵] ایت کښې مفصل نازل شوی دی.

ځو نُکات

۲_ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ﴾ کښې د "طِفْل" کلمه اسم جنس ده خو دلته ترې اطفال مراد دي[1].

ب: په ﴿ ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓاْ أَشُدَّكُمْ ﴾ کښې د "ل" توری په مقدر فعل پورې تعلق نیسي چې مونږ ترې په "يُبْقِيكُمْ" سره تعبیر کولی شو. یعنې بیا تاسو د ماشومتوب په حال کښې باقي پرېږدي ترڅو تاسو قوت او زلمیتوب ته ورسېږئ.

ج: همدارنګه په ﴿ ثُمَّ لِتَكُونُواْ شُيُوخًا ﴾ کښې هم د "ل" توری د "يُبْقِيكُمْ" په کلمه پورې تعلق نیسي چې په عبارت کښې ورته مقدره ده. یعنې الله ﷻ بیا تاسو ته نوره بقاء هم درکوي ترڅو تاسو بوډاګان وګرځئ.

د: په ﴿ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ مِن قَبْلُ ﴾ کښې د ﴿ مِن قَبْلُ ﴾ کلمه د وړاندېنیو ټولو مراحلو سره پیوستون لري. یعنې او ستاسو ځینې کسان د هغه څخه وړاندې وفات کېږي چې بلې مرحلې ته ورتېر شي.

هـ: په ﴿ وَلِتَبْلُغُوٓاْ أَجَلًا مُّسَمًّى ﴾ کښې د "ل" توری په مقدرې جملې پورې تعلق لري چې په "يَفْعَلُ اللهُ تِلْكَ الأَفْعَالَ" سره ترې مونږ تعبیر کولی شو، دا د یو پلوه.

و: او د بله پلوه که څه هم مفسرینو کرامو د ﴿ أَجَلًا مُّسَمًّى ﴾ څخه د مرګ نېټه مراده کړې ده[2]،

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۸۴

(۲) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۰۴؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۷۷

مگر بهتره دا ده چې دلته د قیام وخت مراد کړی شي[۱].

لنډه دا چې دغه جمله په ﴿ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ﴾ جمله باندې عطفه ده چې حاصل يې داسې راځيږي چې: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو په مرحلوي توګه پيدا کوي او همدغو مرحلوي پيدا کولو ته مو د استمرار په توګه ادامه ورکوي ترڅو تاسو ټاکلي وخت (د قيامت قيام) ته ورسيږئ او تر هغه مو نسل ختم نه شي، نو هلته به بيا هرڅوک د خپلو کړو وړو د سزا يا جزا سره پيوسته شي.

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِىٓ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ أَنَّىٰ يُصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِٱلْكِتَٰبِ
وَبِمَآ أَرْسَلْنَا بِهِۦ رُسُلَنَا ۖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾ إِذِ ٱلْأَغْلَٰلُ فِىٓ أَعْنَٰقِهِمْ وَٱلسَّلَٰسِلُ
يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِى ٱلْحَمِيمِ ثُمَّ فِى ٱلنَّارِ يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾ ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ تُشْرِكُونَ
﴿٧٣﴾ مِن دُونِ ٱللَّهِ ۖ قَالُوا۟ ضَلُّوا۟ عَنَّا بَل لَّمْ نَكُن نَّدْعُوا۟ مِن قَبْلُ شَيْـًٔا ۚ كَذَٰلِكَ يُضِلُّ ٱللَّهُ
ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٧٤﴾ ذَٰلِكُم بِمَا كُنتُمْ تَفْرَحُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَبِمَا كُنتُمْ تَمْرَحُونَ ﴿٧٥﴾
ٱدْخُلُوٓا۟ أَبْوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۖ فَبِئْسَ مَثْوَى ٱلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٦﴾ فَٱصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ ۚ
فَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ ٱلَّذِى نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِّن
قَبْلِكَ مِنْهُم مَّن قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُم مَّن لَّمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ ۗ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَن يَأْتِىَ
بِـَٔايَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ فَإِذَا جَآءَ أَمْرُ ٱللَّهِ قُضِىَ بِٱلْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾ ﴾

[۶۹] ايا ته هغو کسانو ته نه ګورې کوم چې د الله ﷻ په ايتونو کښې (په ناحقه) جګړې کوي (ترڅو ته تعجب وکړې چې) هغوی (د حقايقو څخه) څنګه اوړلی کيږي؟

[۷۰] (هغوی) هغه کسان (دي) کوم چې (د قرآن کريم په شمول) د الله ﷻ هر کتاب ته د دروغو نسبت کوي، او هغه شريعتونه هم تکذيبوي په کومو سره چې مونږ (په هره زمانه کښې) خپل پيغمبران لېږلي دي. نو ډېر ژر به هغوی پوه شي (چې تکذيب يې غلط دی).

[۷۱] (البته دا) په هغه وخت کښې کله چې د هغوی په غاړو کښې غورابونه او زنځيرونه (اچول شوي) وي (او په عين حال کښې) راښکودلی کيږي.

[۷۲] (البته په بل شي کښې نه بلکې) په ډېرو ګرمو (خوټېدونکو) اوبو کښې (راکشول کيږي او) بيا په اور کښې سوزولی کيږي (د يوه عذاب څخه بل عذاب ته انتقاليږي).

(۱) تفسير ابي السعود ج۷ ص۲۸۳

[۷۳] (او) بیا ورته (د تخجیل دپاره) وویلی شي چې (ستاسو) هغه معبودان چرته دي کوم به چې تاسو (د الله ﷻ سره په عبادت کښې) شریکول.

[۷۴] (کوم چې تاسو) د الله ﷻ څخه په غیر (خپل معبودان گرځولي وه، نو هغوی دروبولئ چې نجات درکړي).

کفار به (په جواب کښې) وواییي چې: هغوی زمونږ څخه (د استفادې په ملحوظ) ورک شوه، (د هغوی د لاسه هیڅ پوره نه دي) بلکې مونږ وړاندې (په دنیا کښې) نه وو چې د څه (گټور) شي بلنه (او عبادت) مو کړې وي.

(ای پیغمبره!) په دغه ډول سره الله ﷻ کافران گمراه کوي (چې په لوی لاس خپل ځانونه په عذاب اخته کوي).

[۷۵] (دا به هم ورته وویلی شي چې: ای کفارو!) دغه عذابونه په دې سبب (تاسو ته درکول کېږي) چې تاسو وئ چې په ځمکه کښې به مو ناحقه خوشالئ کولې (او حقایق به مو د پښو لاندې کول)، او هم په دې سبب چې تاسو (هلته) وئ چې (په واقعیاتو باندې) به مو تکبر کاوه.

[۷۶] (نو) تاسو د دوزخ (د عذابونو) په ډولونو کښې په داسې حال ورداخل شئ چې دلته به تل یاست. نو د تکبر کوونکو د اوسېدانې ځای ډېر بد (او ناکاره) دی (چې د دوزخ څخه عبارت دی).

[۷۷] نو (ای پیغمبره!) ته صبر کوه چې یقیناً د الله ﷻ وعده حقه ده (نصرت ستا په برخه دی) نو که چرته مونږ تاته هغه (وېناوې) عذاب هرو مرو درولید کړو د کوم وعده چې مونږ د هغوی سره کوو (او) یا تا وفات کړو (دروېې نه لید کړو) نو (په دواړو تقدیرونو سره) به هغوی خاص مونږ ته راجع کړی شي (او په اُخروي عذاب باندې به اخته شي).

[۷۸] او یقینًا مونږ ستا څخه مخکښې ډېر پیغمبران (خپلو-خپلو قومونو ته) لېږلي وه، چې د دوی څخه ځینې هغه پیغمبران دي چې په تاباندې مو (د هغوی) قیصې درنازلې کړې دي، او ځینې یې هغه دي چې (د هغوی) قیصې مو درباندې نه دي درنازلې کړې.

(په هر تقدیر) هیڅ پیغمبر ته دا نه وه چې څه (فرمایشي) معجزه راوړي مگر د الله ﷻ په اجازه (تاته هم د دغې معجزې راوړل نشته).

نو کله چې (د کفارو د دنیاوي یا اُخروي عذاب په هکله) د الله ﷻ حکم راشي نو په حقه فیصله به وکړی شي او (هم) هلته به د باطلو خاوندان زیان (او تاوان) وکړي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د افاقي او انفسي دلایلو څه بیان نازل شوی وه ترڅو په ناحقه جگړماران د ناحقه جگړو څخه لاس واخلي او د توحید عقیده خپله کړي. په دې ایتونو کښې د یو پلوه د هغوی عکس العمل ته اشاره کېږي چې په مقابل کښې یې په اُخروي عذاب باندې هم څه رڼا اچولې شوې ده، او د بله پلوه په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته د صبر (ثبات) توصیه کېږي او د پخوانیو اُمتونو په ذکر سره ورته ډاډ او تسلي هم ورکوله کېږي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! ایا ته هغو کسانو ته په تعجب سره نه ګورې کوم چې د الله ﷻ په ایتونو کښې په ناحقه جګړې کوي، او انفسي دلایل او هم افاقي دلایل د پښو لاندې کوي؟.

ته د هغوی څخه تعجب وکړه چې د دغو ګڼو دلایلو سره-سره څنګه د حقې لارې څخه اړولی کېږي او څه باعث دي ورباندې، چې ذکره شوې غلطه کړنلاره یې په ډېر کلکوالي سره خپله کړې ده؟

۲_ ای پیغمبره! د ذکرې شوې کړنلارې د خپلولو باعث دا دی چې هغوی هغه کسان دي کوم چې زمونږ نازل کړی شوي کتاب (قرآن کریم) ته د دروغو نسبت کوي او د حقاني کتاب په نظر ورته نه ګوري. همدارنګه هغوی هغه کسان دي کوم چې د مطلقې وحې تکذیب کوي او هغه ټول شریعتونه ورته دروغ برېښي کوم چې مونږ خپلو پیغمبرانو ته ورکړي او وراستولي وه.

۳_ ای پیغمبره! ذکر شوي په ناحقه جګړماران نن ورځ عناد نیولي دي او سترګې یې ورباندې پټې کړې دي چې خپله ګټه د خپل تاوان څخه نه شي بیلولی. خو ضرور داسې وخت راتلونکی دی چې هغوی به په خپلو غلطیاوو باندې پوه شي خو د هغه وخت پوهه به ورته هیڅ ګټه ونه رسولی شي.

یا په بل عبارت: کله چې قیامت قائم شي نو هغوی به د لاندې حالاتو سره مخامخ شي:

الف: هلته به یې په غاړو کښې د اور غوراېونه او د اور زنځیرونه واچولی شي، چې د یو پلوه به ډېر سخت درانه وي او د بله پلوه به سوزوونکي وي.

ب: هلته به په ګرمو او خوټېدونکو اوبو کښې راکشولی کېږي، چې غوښې به یې د هډوکو څخه جدا کوي.

ج: په دې باندې علاوه هغوی به په اور باندې سوزول کېږي هم. لنډه دا چې هغوی به په دوزخ کښې د رنګارنګ عذابونو سره مخامخ شي او د خپلو دنیاوي غلطیو میوه به وخوري.

د: بیا به هغوی د تخجیل او توهین دپاره مخاطب کړی شي او ورته به وویلی شي چې: ای مشرکانو جګړمارانو! ستاسو هغه باطل معبودان نن ورځ چېرته دي کوم به چې تاسو د استمرار په توګه د الله ﷻ څخه په غیر معبودان ګرځول او په عبادت کښې به مو ورته اشتراک ورکاوه؟

ه: هغوی به په جواب کښېووایي چې: زمونږ معبودان نن ورځ زمونږ څخه لادرکه دي او د استفادې د حیثه راڅخه ورک دي. بلکې اصلي خبره دا ده چې مونږ په دنیا کښې د څه اعتمادي او ګټور شي عبادت نه دی کړی، چې نن ورځ مو په درد وخوري او څه ګټه راته ورسولی شي، مونږ ته نن ورځ د خپلو معبودانو ناتواني ډېره ښه څرګنده شوه.

ای پیغمبره! الله ﷻ په دغه ډول سره عنادي کفار او جګړماران ګمراه کوي، چې نه په دلایلو کښې فکر کوي او نه د ناصح نصیحت اوري، خو بې وخته په خپلو غلطیاوو باندې اعتراف کوي.

و: د ذکر شوي جواب څخه وروسته به کفار او جګړماران مخاطب کړی شي چې: ای کفارو! نن ورځ دغه عذابونه ستاسو څخه خکه راتاو شوي دي او د نجات هیڅ لاره ترې نه شئ موندلی چې:

اول: تاسو په دنیا کښې وئ چې په ځمکه کښې به مو په ناحقه توګه خوشالۍ کولې او حقایق به مو د پښو لاندې کول او نه به مو حقاني دعوت ته غوږ نیوه.

دوهم: تاسو به هلته د استمرار په توګه تکبر کاوه او شريعت ته به مو په سپک او حقير نظر کتل.

ز: بيا به ذکر شوي دوزخيان د دوزخ په داخل کښې مخاطب کړی شي چې: ای دوزخيانو! تاسو د دوزخ په دروازو کښې د دوام په توګه ورداخل شئ: يا په بل عبارت، ستاسو هر يو کس او هر يوه ډله دې هغه ځای ته ورننوځي کوم چې ورته ټاکلی شوی دی ترڅو پکښې د همېشه دپاره معذب وګرځي.

نو د تکبر کوونکو د اوسېدانې ځای ډېر بد ځای دی چې د دوزخ د هغه ځای څخه عبارت دی کوم چې په رنګارنګ عذابونو باندې مشتمل دی.

۴ـ ای پيغمبره! د الله ﷻ د پلوه تاته توصيه او ارشاد دی چې:

الف: د جګړمارانو (کفارو) په ستغو او سپورو خبرو باندې مه بې حوصلې کېږه او خپل ثبات مه خرابوه. او دا څکه چې:

ب: يقينًا د الله ﷻ وعده حقه ده نو هرو مرو به تاته په هغوی باندې نصرت درکړي.

ج: نو په همدې بنياد به مونږ يا هغه څينې عذابونه ورولېږ کړو او ستا په ژوند به يې ورباندې نازل کړو کوم چې مونږ ورته وعده کړې دي (په خپل علم کښې مو ورته ټاکلي دي) او يا به مونږ تا وفات کړو او بيا به يې په موعودو عذابونو باندې اخته کړو. يا په بل عبارت: د کفارو تعذيب يقيني دی، برابره خبره ده چې ستا په ژوند صورت ونيسي او يا ستا د وفات څخه وروسته.

د: په هر تقدير هغوی به مونږ ته د قيامت په ورځ راجع کړی شي او هلته به د اُخروي عذابونو سره هم مخامخ شي.

هـ: ای پيغمبره! ته د کفارو د اذيتونو په ارتباط يوازې نه يې، بلکې مونږ ستا څخه وړاندې ډېر پيغمبران خپلو-خپلو قومونو ته استولي وه چې د څينو حالات مو په تاباندې قرائت کړي دي او د څينو حالات مو لانه دي درنازل کړي. دغو پيغمبرانو د کفارو څخه ډېر اذيتونه ليدلي دي او خپلې حوصلې يې ورباندې نه دي خرابې کړې نو ته هم هغوی پسې اقتداء وکړه.

و: هغوی ته به هم د وخت کفارو د معجزاتو فرمايش ورکاوه خو د يوه سره هم دا صلاحيت نه وه چې بدون د الله ﷻ د اجازې څخه څه معجزه وړاندې کړی شي او خلک ايمان راوړلو ته مجبور کړي.

نو ته هم نه شې کولی چې د مشرکانو او عنادي کفارو د معجزاتو فرمايش پوره کړې او نه دا کار ستا په صلاحيت کښې شته.

۵ـ ای پيغمبره! کله چې د الله ﷻ د پلوه د تعذيب فرمان راشي برابره خبره ده چې په دنيا کښې وي او که په آخرت کښې، نو په کفارو به حقه فيصله تطبيق کړی شي، چې په نتيجه کښې به د باطلو او نارواوو خاوندان د داسې تاوان سره مخامخ شي چې نه به جبيره لري او نه به يې مخنيوی شونی وي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ إِذِ ٱلْأَغْلَٰلُ فِىٓ أَعْنَٰقِهِمْ وَٱلسَّلَٰسِلُ ﴾ کښې د "سَلَاسِل" کلمه د "سَلْسَلَة" جمعه ده چې د زنځير معنی ورکوي او بيان يې ـاِن شاء الله ﷻـ د [الحاقة: ۳۲] ايت لاندې راروان دی.

د ځو لغاتو معناوې

۲_ په ﴿ يُسْحَبُونَ ۝ فِي ٱلْحَمِيمِ ثُمَّ فِي ٱلنَّارِ يُسْجَرُونَ ﴾ کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿ يُسْحَبُونَ ﴾ کلمه د "سَحْبٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د کشولو معنی ورکوي، د همدې کبله وریځې ته د "سَحَابٌ" نوم ایښودلی شوی دی چې په هوا کښې د یوه ځای څخه بل ځای ته کشولی کېږي[1]، او هم په ځمکه باندې اوبه خوروي (شیندي).

ب: د ﴿ ٱلْحَمِيمِ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الحج:۱۹] ایت لاندې د یوه حدیث په رڼا کښې تفسیره شوې ده، چې د خوټېدونکو اوبو دپاره وضعه شوې ده.

ج: د ﴿ يُسْجَرُونَ ﴾ کلمې د "سَجْرٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاق موندلی دی چې د اور بلولو او د تنور ګرمولو معنی ورکوي[2].

نو د ذکرو شوو کلماتو د معناوو مضمون داسې راځېږي چې: کفار به په خوټېدونکو اوبو کښې معذبېږي او بیا به پکښې راښکودلی کېږي، ترڅو سوزونکي اور ته ورسولی شي چې هلته بهورباندې د تناره د خاشاکو غوندې د دوزخ اور بلېږي او پکښې به سوزولی کېږي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ ءَانٍ ﴾ [الرحمن:۴۴] یعنې کفار به د سوزونکي اور ترمنځ او د زیاتو ګرمو ایشېدلو (خوټېدونکو) اوبو ترمنځ تاوېږي او راتاوېږي، أعاذنا الله ﷻ منها ومن سائر أنواع العذاب.

دا اعتراف دی انکار نه دی

۳_ ځینو علماوو کرامو دا جمله ﴿ بَل لَّمْ نَكُن نَّدْعُوا۟ مِن قَبْلُ شَيْـًٔا ﴾ په انکار سره تفسیره کړې ده چې مشرکان به د خپلو بوتانو د عبادت څخه انکار وکړي[3]، لکه چې په [الأنعام:۲۳] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې د دغې جملې مضمون به انکار نه وي بلکې اعتراف به وي، یعنې: کفار به د دوزخ په داخل کښې پرښتو ته جواب ورکړي چې: بوتان زمونږ په درد دوا نه شوه او د استفادې د حیثه زمونږ څخه ورک شوه، بلکې اصلي خبره دا ده چې مونږ ورباندې (په دنیا کښې) نه وو چې د کوم ګټور شي عبادت مو کړی وي. مونږ دغسې تفسیر ځکه بهتر وګڼو چې:

الف: دغه سوال جواب خو په دوزخ کښې دننه صورت نیسي لکه چې په [المؤمن:۷۲] ایت کښې ورته لږ وړاندې اشاره وشوه، او د انکار وخت خو به د حشر میدان وي چې حساب کتاب پیل شي.

ب: انکار د وړاندې جملې ﴿ ضَلُّوا۟ عَنَّا ﴾ سره هم تناسب نه لري چې اعتراف ترې معلومېږي.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۱۳۰

(۲) القاموس المحیط ج۲ ص۵۲۲؛ مفردات الراغب ص۲۲۹

(۳) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۴۹

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: د ﴿ ٱدۡخُلُوٓاْ أَبۡوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾ څخه څرګندېږي چې ذکر شوی سوال جواب به د دوزخ څخه بهر صورت ونیسي او بیا به کفارو ته امر وکړی شي چې د دوزخ په دروازو کښې ورداخل شئ؛ نو ایا دا مضمون د وړاندېني [المؤمن:٧٢] ایت سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې دغه سوال ځینو مفسرینو کرامو په دوه ډوله جواب کړی دی[١]:

الف: دلته د ﴿ أَبۡوَٰبَ ﴾ څخه هغه دروازې مطلب نه دي کومو ته چې په [الحجر:۴۴] ایت کښې اشاره شوې ده ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې دلته ترې د عذابونو ډولونه مراد دي، او یا ترې هغه خاص خایونه مطلب دي کوم چې د هر کافر دپاره د دوزخ په داخل کښې ځانګړي کړی شوي وي.

یعني ای کفارو! تاسو د دوزخ ډول-ډول عذابونو ته ورداخل شئ او مزه یې وڅکئ او یا تاسو هر یو خپل ځای ته ورننوځئ او هلته پکښې مېشت شئ؛

ب: په ﴿ ٱدۡخُلُوٓاْ ﴾ سره به کفار د ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾ په ملحوظ مخاطب کړی شي، نه د اصلي دخول په ملحوظ چې ذکر شوي ایت سره منافات ولري. ته به وايې چې کفارو ته به وویلی شي چې اوس نو د دوزخ په داخل کښې د همېشه دپاره اوسېږئ او خپلې استوګنې ته پکښې ادامه ورکړې.

یادونه

۵_ په ﴿ وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا رُسُلٗا مِّن قَبۡلِكَ ﴾ الآیة- کښې په اجمالي توګه ټولو پیغمبرانو ته اشاره شوې ده خو تعداد یې نه دی ښودلی شوی چې څو تنو ته رسېږي، مونږ د الله ﷻ په توفیق همدغه تعداد د [النساء:۱۶۴] ایت لاندې د یوه حدیث شریف په رڼا کښې لیکلي دي چې یو لک څلېرشت زرو (١٢۴٠٠٠) تنو شاوخوا ته رسېږي، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَنۡعَٰمَ لِتَرۡكَبُواْ مِنۡهَا وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ۝٧٩ وَلَكُمۡ فِيهَا مَنَٰفِعُ
وَلِتَبۡلُغُواْ عَلَيۡهَا حَاجَةٗ فِي صُدُورِكُمۡ وَعَلَيۡهَا وَعَلَى ٱلۡفُلۡكِ تُحۡمَلُونَ ۝٨٠ وَيُرِيكُمۡ
ءَايَٰتِهِۦ فَأَيَّ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُنكِرُونَ ۝٨١ أَفَلَمۡ يَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَيَنظُرُواْ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ
ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ كَانُوٓاْ أَكۡثَرَ مِنۡهُمۡ وَأَشَدَّ قُوَّةٗ وَءَاثَارٗا فِي ٱلۡأَرۡضِ فَمَآ أَغۡنَىٰ عَنۡهُم مَّا
كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ۝٨٢ فَلَمَّا جَآءَتۡهُمۡ رُسُلُهُم بِٱلۡبَيِّنَٰتِ فَرِحُواْ بِمَا عِندَهُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ
وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ۝٨٣ فَلَمَّا رَأَوۡاْ بَأۡسَنَا قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَحۡدَهُۥ

(١) روح المعاني ج٢۴ ص٨٧

وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِۦ مُشْرِكِينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ يَكُ يَنفَعُهُمْ إِيمَـٰنُهُمْ لَمَّا رَأَوْا۟ بَأْسَنَا ۖ سُنَّتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى قَدْ خَلَتْ فِى عِبَادِهِۦ ۖ وَخَسِرَ هُنَالِكَ ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴿٨٥﴾

[۷۹] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته يې د دې دپاره څاروي پيدا کړي دي چې په ځينو څارويو باندې سواره شئ، او د ځينو څارويو څخه (د غوښو) خوراک وکړئ (او بالآخره د ځينو څخه دواړه مطلبونه ترلاسه کړئ).

[۸۰] او تاسو ته په څارويو کښې ډېرې ګټې (وټې) شته. او (همدارنګه) د دې دپاره (يې درته څاروي پيدا کړي دي) چې تاسو ورباندې خپل داسې حاجت ته ورسېږئ چې ستاسو په سينو (زړونو کښې (پټ) وي (خو ور رسېدلی نه شئ). او (په دې باندې علاوه) تاسو په څارويو باندې او هم په بېړيو باندې سورَولی کېږئ (البته په هغه صورت کښې چې پخپله د سورېدلو توان ونه لرئ).

[۸۱] او الله ﷻ تاسو ته (د قيامت د ورځې پورې په مستمره توګه) خپل (د قدرت) دلايل درلېده کوي (دربښيي)، نو تاسو د الله ﷻ د کومو دلايلو څخه انکار کوئ؟ (ايا د ټولو دلايلو څخه انکار کول بې عقلي نه ده؟).

[۸۲] ايا نو (د کفارو په شمول ټول) خلک په ځمکه کښې نه ګرځي راګرځي نو چې وګوري (او پوه شي) چې د هغو کسانو عاقبت څنګه شو کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي (چې په جګړه ماري او عنادي کفر باندې اخته وه، ايا هغوی د څرمې هلاک نه شوه؟).

حال دا چې هغوی د دوی څخه (په عدد او هم په ثروت کښې) زيات وه، او (هم ترې) د قوت د حيثه او په ځمکه کښې د نښو نښانو د حيثه ډېر کلک وه. نو (د دې سره-سره الله ﷻ پوپنا کړه او) هغه شي ترې (د عذاب) مخنيوی ونه کړ کوم چې هغوی وه چې کسب کول به يې (او جوړول به يې).

[۸۳] خو هر کله چې هغوی ته خپل پيغمبران په معجزاتو سره ورغله، نو (سمدستي) هغوی په هغه شي باندې خوشاله شوه کوم چې د هغوی په نزد وه چې هغه د دنياوي علم (او مهارت) څخه عبارت دی، (او هم يې د پيغمبرانو په علم پورې خندنی پيل کړې چې په نتيجه کښې هلاک شوه) او هغه عذاب ترې راچاپېر شو په کوم سره چې هغوی وه چې مسخرې به يې (پرې) کولې.

[۸۴] نو هر کله يې چې زمونږ عذاب وليد سمدستي يې وويلې چې: مونږ يوازې په الله ﷻ باندې ايمان راوړی دی او په هغو (بوتانو) سره کافر شوي ياستو په کومو سره چې مونږ مشرکان ګرځېدلي وو (مونږ شرکي عقيده په توحيدي عقيدې سره عوض کړه).

[۸۵] کله يې چې زمونږ عذاب په سترګو وليد نو (په دغه وخت) دا نه وه چې دوی ته خپل ايمان ګټه ورسوي.

(الله ﷻ دا طريقه جاري ساتلې ده) د الله ﷻ طريقه جاري ساتل، (البته دا) هغه طريقه ده چې د ده ﷻ په بندګانو کښې تېره شوې (پاتې) ده. (چې په دغه وخت کښې ايمان د قبول درجې ته نه رسېږي) او په دغه ځای کښې کفار د لوی خسران (تاوان) سره مخامخ کېږي (چې جبران نه لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

ځرنګه چې د [المؤمن:٣] ایت ځخه راپه دېخوا د ناحقه جګړمارانو د جګړو د ختمولو دپاره په مستقیمه او غیر مستقیمه توګه په رنګارنګ اسالیبو سره دلایل پېل شوي دي، نو په دې ایتونو کښې هم همدغه موضوع تعقیب شوې ده، او څه نورو دلایلو پکښې نزول موندلی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د ناحقه جګړمارانو په شمول ټول خلک د الله ﷻ د پلوه مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

١_ ای خلکو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې څاروي پیدا کړي دي، چې تاسو ترې زښتې ډېرې استفادې کوئ. لکه:

الف: په دغو څارویو کښې تاسو په ځینو باندې سورېږئ، لکه په اوښانو باندې او داسې نور، او د ځینو لا غوښې خورئ لکه ګډې او داسې نور.

ب: په دغو څارویو کښې الله ﷻ ستاسو دپاره نور زښت ډېر منافع پیدا کړي دي، چې د وړیو څخه یې سامانونه جوړوئ او د پوستکو څخه یې، ګټې اخلئ او داسې نور.

ج: په دغو څارویو سره تاسو هغو مطالبو ته رسېږئ کوم چې تاسو په زړونو کښې نیولي وي، خو که بالفرض د څارویو شتون نه وی نو هغه به ستاسو په زړونو کښې پاتې شوي وی او هیڅکله به مو ورته رسېدنه نه وی کړې.

د: په دغو څارویو سره تاسو ډېر درانه سامانونه د یوه ځای څخه بل ځای ته انتقالولی شئ که نه نو انتقال به یې صورت نه وی نیولی.

هـ: که بالفرض تاسو په څارویو باندې د سورلۍ توان نه لرئ چې یا ماشومان او یا بوډاګان او مریضان یاست، نو تاسو د همدغو څارویو په شاګانو باندې د سامانونو غوندې بارولی کېږئ او مطلوب ته ورباندې رسولی کېږئ.

لنډه دا چې لکه چې تاسو په دریابونو کښې په بېړیو کښې سورول کېږئ (بارول کېږئ) او مطلوبو ځایونو ته پرې رسېږئ همدارنګه په وچه کښې همدغه کار د څارویو څخه اخلئ، نو څاروې ستاسو دپاره په وچه کښې د بېړیو حیثیت لري.

٢_ ای خلکو! که الله ﷻ څاروي نه وی پیدا کړي او یا یې ستاسو دپاره نه وی ایل کړي نو تاسو به د ذکرو شوو ګټو څخه بې برخې پاتې شوي وی او اړتیاوې به مو نه وی پوره شوې، نو په همدغه کامل قدرت سره الله ﷻ وپېژنئ او په توحید کښې یې بې دلیله جګړې مه کوئ.

٣_ ای خلکو! په آینده کښې به الله ﷻ تاسو ته د خپل کامل قدرت څه نور دلایل هم درولیده کړي، ترڅو تاسو د شرکیاتو او جګړو څخه لاس واخلئ.

ځرنګه چې د حقانیت دلایل زښت ډېر دي، چې ځینې تاسو سمدستي په سترګو ګورئ او ځینې به په آینده کښې وګورئ، نو تاسو د الله ﷻ د کومو دلایلو څخه انکار کوئ او د پښو لاندې کوئ یې؟ ایا د ټولو دلایلو د نظره غورزول د بې عقلۍ او سادګۍ نښه نه ده؟.

۴_ ای پیغمبره! ایا نو د دې زمانې مشرکان او په ناحقه جګړماران په ځمکه کښې نه ګرځي راګرځي، ترڅو وګوري او پوه شي چې:

الف: چې د هغو کسانو عاقبت څنګه شو کوم چې د دوی څخه په وړاندېنيو زمانو کښې تېر شوي دي؟

ب: ایا هغوی په بنیاد ویستونکي عذاب سره هلاک نه کړی شوه؟

ج: ایا هغوی د عدد د حیثه د دوی څخه زیات نه وه؟

د: ایا هغوی د دوی څخه د قوت د حیثه ډېر قوتناک نه وه؟

ه: ایا هغوی د دوی څخه په ځمکه کښې د ابادیو او حفریاتو (مصنوعاتو) د حیثه د زیات قوت درلودونکي نه وه؟

هغوی د دوی څخه د هر حیثه لوړ وه، خو د دې سره-سره کله چې هغوی ته بېخ ویستونکی عذاب ورغی نو هغو شیانو ورته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی او د عذاب مخه یې ترې وانه شوه اړولی، کوم چې هغوی کسب کول او کوم چې هغوی درلوده.

نو ایا د دې زمانې د جګړمارانو سره دومره قوت شته چې د الله ﷻ د عذاب مخه پرې ونیسي؟!

۵_ ای پیغمبره! کله چې پخوانیو جګړمارانو کفارو ته پیغمبران د معجزاتو سره ورغله او خپل رسالتونه یې ورته په اثبات ورسول، نو هغوی ورپورې ملنډې او مسخرې شروع کړې او په دنیاوي وسائلو او هم په دنیاوي پوهې او مهارتونو باندې خوشاله شوه، چې مونږ ستاسو څخه د مصنوعاتو او وسائلو د حیثه په لوړه درجه کښې یاستو او تاسو نه څه لرئ او نه ورباندې پوهېږئ.

نو د ذکرې شوې کړنلارې نتیجه دا شوه چې پیغمبرانو ته الله ﷻ نجات ورکړ او د هغوی څخه د خپلو ملنډو او مسخرو دنیاوي سزا ورچاپېره شوه.

۶_ مونږ څکه په هغوی باندې بنیاد ویستونکی عذاب ورنازل کړ چې هغوی د عذاب د لیدلو پورې خپله تګلاره بدله نه کړه او په خپلو کفریاتو باندې کلک پاتې شوه. اما کله یې چې زمونږ عذاب په سترګو ولید او د هلاکت وخت ورته په باوري توګه ورسید نو په دغه وخت کښې یې د توحید کلمه خپله کړه، چې مونږ یوازې په الله ﷻ باندې ایمان راوړی دی او د هغو بوتانو څخه بېزار یاستو کومو ته به چې مونږ په دوامداره توګه په عبادت کښې اشتراک ورکاوه.

۷_ خو په دغه وخت کښې به هغوی نه وه چې ایمان یې د الله ﷻ په نزد مقبول وګرځي او د عذاب د مخنیوي په هکله ورته څه ګټه ورسولی شي.

۸_ نو ای پیغمبره! د دې زمانې په ناحقه جګړماران به هم د عذاب د لیدلو په وخت کښې د هغوی غوندې د توحید کلمه خپله کړي او ایمان به راوړي خو هیڅکله به ورته په درد ونه خوري. او دا څکه چې: الله ﷻ د خپلو بندګانو په هکله سنت او قانون ټاکلی دی چې د عذاب د لیدنې په وخت کښې یې ایمان نه قبلوي، د همدې کبله په دغه وخت کښې پخواني کفار د زیات تاوان او زیان سره مخامخ شوه په کوم کښې چې هغوی په خپلو سترګو د عذاب لیدنه وکړه.

نو په راتلونكي كښې به هم په دغسې وختونو كښې د جګرمارانو ايمان د قبول درجې ته ونه رسېږي او د ډېر زيان سره به مخامخ شي.

توضيحات

١_ په ﴿ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَنْعَامَ ﴾ كښې د ﴿جَعَلَ﴾ كلمه د "خَلَقَ" په معنى سره ده، لكه چې په بل ايت كښې وربانديې صراحت شوى دى چې: ﴿ وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ ﴾ [النحل:٥] يعنې او څاروي چې دي الله ﷻ ستاسو (د منافعو) دپاره پيدا كړي دي.

٢_ دا د يو پلوه، او د بله پلوه دلته په ﴿ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ ﴾ كښې هغه مضمون ته اشاره شوې ده كوم چې په بل ايت كښې داسې نازل شوى دى چې: ﴿ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴾ [النحل:٨] يعنې الله ﷻ به په آينده كښې داسې څيزونه پيدا كړي (او د خپل وحدانيت دلايل به يې وګرځوي) په كومو باندې چې تاسو نن ورخ علم او پوهه نه لرئ.

سوال جواب

٣_ كه څوك وايي چې: په ﴿ فَرِحُوا بِمَا عِندَهُم مِّنَ الْعِلْمِ ﴾ كښې د "عِلْم" كلمه د كوم علم څخه عبارت ده. يا په بل عبارت: هغه كوم علم وه چې مشركان ورته خوشاله شوه او په خپلو پيغمبرانو باندې يې پرې استهزاوې پيل كړې، چې تاسو زمونږ د علم څخه محروم ياست؟

مونږ وايو چې: د دغه علم په تعين كښې مفسرينو كرامو متعدد اقوال كړي دي[1]، خو كوم تفسير چې مونږ ته په زړه پورې برېښي او د وړاندېنيو ايتونو سره ډېر ښه سلښښت نيسي هغه دا دى چې: دلته د علم څخه هغه پوهه او مهارت مطلب دى د كوم په ذريعه چې هغوى په ځمكه كښې اثار او ابادۍ پرېښي دي، لكه مختلف صنعتونه، د غلو دانو د زيادت مهارتونه، د جامدو او مايعو معدنياتو راويستنه، د اوسپنې څخه آلات او سامان جوړول او داسې نور.

نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې: د پخوانيو زمانو كفارو د پيغمبرانو د ورتګ سره سم د هغوى علومو ته د حقارت په نظر وكتل او ملنډې يې ورباندې پيل كړې چې تاسو د هغو ګټورو علومو څخه بې برخې ياست د كومو چې مونږ درلودونكي ياستو.

ذكر شوي مضمون ته په [الزمر:٤٩] ايت كښې هم اشاره شوې ده، چې ډېر وړاندې نه دى تېر شوى او يو خل كتل يې چندان درانه نه تمامېږي.

اللهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُسْرَانِ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَة.

د "المؤمن" سورت د الله ﷻ په مرسته د پښتو ترجمې او تفسير د حيثه ختم شو والحمد لله ﷻ.

١٤٢٣/١/٢٠ هـ ق - ١٣٨١/١/١٤ هـ ش.

---

(١) روح المعاني ج٢٤ ص٩١: تفسير المظهري ج٨ ص٢٧٨

حم السجدة (٤١)

سریزه

۱_ دا سورت متعدد نومونه لري[۱]، چې په همدې نومونو سره د نورو سورتونو څخه جدا شوی دی. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: يو نوم يې "السَّجْدَة" دی، چې په [۳۸] ايت کښې د تلاوت په سجده باندې مشتمل دی.

ب: بل نوم يې "حمٓ السَّجْدَة" دی، چې د هغو سورتونو څخه دی کوم چې په ﴿ حمٓ ﴾ باندې شروع شوي دي او يوازې په همدې سورت کښې يې د تلاوت سجده موجوديت لري او بس.

ج: بل نوم يې "اَلْمَصَابِيْح" دی، چې همدغه کلمه يې په [۱۲] ايت کښې نازله شوې ده.

د: د "اَلْأَقْوَات" په نامه هم نومولی شوی دی، چې په [۱۰] ايت کښې يې نزول موندلی دی.

ه: بالآخره بل نوم يې "فُصِّلَتْ" دی، چې همدغه کلمه د دې سورت په [۳] ايت کښې موجوده ده.

۲_ د دې سورت د ايتونو ټوله شمېره فقط څلور پنځوس (۵۴) ده[۲].

۳_ د دې سورت د کلماتو او حروفو تعداد په لاندې ډول دی[۳]:

الف: د کلماتو تعداد يې اوو سوو او شپږ نويوو (۷۹۶) ته رسېږي.

ب: او د حروفو شمېره يې درې زرو درې سوو او پنځو سوو (۳۳۵۰) ته پورته شوې ده.

۴_ دا سورت د ټولو مفسرينو کرامو په اجماع سره مکي سورت دی[۴]، او ټول ايتونه يې د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي.

۵_ په دې سورت کښې د نورو مکي سورتونو غوندې د شرعي عقيدې دلايل نازل شوي دي، لکه د الله ﷻ د وحدانيت دلايل، د قيامت د ورځې د قيام دلايل، د نبي کريم ﷺ د نبوت اثبات او داسې نور.

۶_ دا سورت د وړاندېني سورت سره ښه قوي ارتباط لري. د مثال په توګه:

الف: دواړه سورتونه د ﴿ حمٓ ﴾ په کلمه پيل شوي دي.

ب: دواړه مکي سورتونه دي او په دواړو کښې عقيدوي احکام زيات بيان شوي دي.

ج: په دواړو کښې د عنادي کفارو د عناد مثالونو ته اشارې شوې دي او هم يې پکښې د رد دلايل نازل شوي دي.

د: بالآخره دا سورت لکه څنګه چې د هغه سورت په تعقيب قرائت کېږي همدارنګه د هغه په تعقيب نازل شوی هم دی[۵]. يا په بل عبارت: د دواړو سورتونو د نزول ترتيب او د قرائت ترتيب څه فرق نه لري.

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۹۴؛ تفسير الخازن ج۵ ص۳۷۰؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۶۱
(۲) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۱۵۴
(۳) تفسير الخازن ج۵ ص۳۷۰
(۴) تفسير الطبري ج۲۴ ص۹۰
(۵) تفسير الكشاف ج۴ ص۱۸۴؛ زاد المسير ج۷ ص۵۳

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ تَنزِيلٌ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ۝٢ كِتَٰبٌ فُصِّلَتۡ ءَايَٰتُهُۥ قُرۡءَانًا عَرَبِيًّا لِّقَوۡمٍ
يَعۡلَمُونَ ۝٣ بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعۡرَضَ أَكۡثَرُهُمۡ فَهُمۡ لَا يَسۡمَعُونَ ۝٤ وَقَالُواْ قُلُوبُنَا فِيٓ
أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدۡعُونَآ إِلَيۡهِ وَفِيٓ ءَاذَانِنَا وَقۡرٌ وَمِنۢ بَيۡنِنَا وَبَيۡنِكَ حِجَابٌ فَٱعۡمَلۡ إِنَّنَا عَٰمِلُونَ
۝٥ قُلۡ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثۡلُكُمۡ يُوحَىٰٓ إِلَيَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمۡ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ فَٱسۡتَقِيمُوٓاْ إِلَيۡهِ
وَٱسۡتَغۡفِرُوهُۗ وَوَيۡلٌ لِّلۡمُشۡرِكِينَ ۝٦ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَهُم بِٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ كَٰفِرُونَ
۝٧ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُمۡ أَجۡرٌ غَيۡرُ مَمۡنُونٍ ۝٨ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱]

[۲] (دا قرآن کريم) د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ دپلوه نازل کړی شوی دی.

[۳] (دا قرآن کريم) داسې کتاب دی چې ايتونه يې (د هر ضروري شي دپاره) تفصيل کړخولی شوي دي، په داسې حال کښې چې په عربي ژبې لوستلی شي، د داسې قوم دپاره (کټور کړخولی شوی دی) کوم چې پوهېږي (او خپل خير او شر سره بهلولی شي).

[۴] په داسې حال کښې چې (نېکوکارانو ته) زېری ورکوونکی او (بدانو ته د الله ﷻ د عذابه) ډاروونکی دی، خو (د دغو عالي صفاتو سره-سره) د خلکو اکثريت (ترې بلا دليله) اعراض کوي نو دوی چې دي (ورته) غوږونه نه ږدي (نه يې قبلوي).

[۵] او د خلکو اکثريت (د استهزاء او تکبر د کبله د مبالغې په توګه تاته) وايي چې: زمونږ زړونه د هغه شي څخه په پردو کښې دي کوم ته چې ته مونږ وربلې (چې قبول يې کړو)، او زمونږ په غوږونو کښې (د هغه د قبول څخه) دروندوالی دی، او زمونږ ترمنځ او ستا ترمنځ ډېره قوي پرده (پرته) ده، نو ته (خپل) کار کوه، او يقيناً مونږ (د خپل کار) عمل کوونکو ياستو.

[۶] (ای پيغمبره!) ته (ورته) ووايه چې: يقيناً زه خو ستاسو غوندې بنيادم يم خو ماته دا خبره (د الله ﷻ دپلوه) وحي کېږي چې بې شکه ستاسو (حقيقي) معبود يو معبود دی (او بس). نو تاسو (اخوا دېخوا مه کېږئ او) خاص همده ﷻ ته (په اخلاص سره) متوجه شئ او د همده ﷻ څخه (د پخوانيو کفرياتو) مغفرت وغواړئ. او (دا خکه چې) هلاکت (او افسوس) مشرکانو لره دی (چې د الله ﷻ سره په عبادت کښې غير الله شريکان ګڼي).

[۷] (البته) هغه مشرکان چې زکات نه ورکوي (د بندګانو حق نه اداء کوي) او په وروستنی

ورځې سره (باندې) همدوی کافران (او ناشکران) دي.

[۸] (بالمقابل) یقیناً هغه کسان کومو چې (په قرآن باندې) ایمان راوړی دی او (په رڼا کښې یې) صالح عملونه کوي (نو) خاص همدوی لره داسې اجر دی چې پرې کړی شوی نه دی (دائمي دی څه زوال نه لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په کوم مضمون باندې چې وړاندېنی سورت (المؤمن) تمام شوی وه، په همغه مضمون باندې دا سورت (حمٓ السَّجْدَة) شروع شوی دی. هغه دا چې:

د دې زمانې عنادي کفارو او په ناحقه جګړمارانو د پخوانیو هلاکو شوو عنادیانو خاصیت خپل کړی دی او د هغه انجام څخه نه ډارېږي د کوم سره چې هغوی مخامخ شوي وه. هغوی به د خپلو پیغمبرانو په معجزاتو پورې ملنډې وهلې خو کله به یې چې د الله ﷻ عذاب په سترګو ولید، نو بیا به یې د "آمَنَّا" چیغې پورته کړې چې مونږ ایمان راوړی دی، خو د دغه وخت ایمان به ورته هیڅ ګټه نه شوه رسولی، او نجات به یې نه شو ورکولی.

د دې زمانې کفار د هغوی په خط السیر باندې روان دی، نو په کار دي چې د هغوی د عاقبت څخه وډار شي. نو حاصل یې داسې راخېژي چې:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل امت باندې دا مطالب ولوله:

۱_ ته د پخوانیو پیغمبرانو غوندې یو پیغمبر یې او هم تاته د هغوی د معجزاتو غوندې معجزات درکړی شوي دي، بلکې ستا معجزات د قرآن کریم په عظیم الشانه معجزه باندې هم مشتمل دی چې لاندې اُمتیازات او خاصیتونه لري:

الف: که څه هم دغې معجزې (قرآن کریم) د هغو تورو څخه ترکیب موندلی دی د کومو تورو څخه چې د خلکو کلامونه روزمره ترکیب مومي، لکه "ح، م" او داسې نور، مګر دا معجزه به د قیامت تر ورځې پورې باقي پاتې وي او په یوه زمانه کښې به هم ورسره څوک سیالي ونه شي کړی.

ب: نو دغه اعجاز د دې خبرې څرګند دلیل دی چې قرآن کریم د نبي کریم ﷺ خپل تالیف نه دی بلکې د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی، هغه الله ﷻ چې په هیڅ شي کښې سیال او مثل نه لري، او هغه الله ﷻ چې په خپلو بندګانو باندې ډېر زیات مهربان دی، که بالفرض همدغه عالمي او دائمي معجزه یې نه وی نازله کړې نو خلکو به نه د دنیا سمه لاره او نه د آخرت سمه لاره موندلې وی.

ج: دا معجزه یو داسې کتاب دی چې برسېره په اعجاز د ټولو ضروریاتو په تفصیل سره بیانوونکی دی او هیڅ شی پکښې پټ پاتې نه دی، وړاندېنې او وروستنې ټول حالات پکښې څرګند دی.

د: دا کتاب په عربي ژبه لوستلی کېږي چې لومړني مخاطبین یې د همدې ژبې درلودونکی دی، چې فقط په اورېدلو سره یې په مطلب باندې ډېر ښه پوهېږي.

ه: دا کتاب د داسې قوم دپاره نافع او ګټه رسوونکی ګرځولی شوی دی کوم چې پوهېږي او د

خیر لاره او د شر لاره یوه د بلې څخه جدا کولی شي (همدوی ترې استفاده کوي او عنادیان او جهال ترې محروم پاتې کیږي).

و: دا کتاب هغه چاته د دوارو دنیاوو په سعادت باندې زیری ورکوونکی دی کوم چې دا کتاب د خپل خان دپاره کړنلاره وګرځوي.

ز: او د هغه چا دپاره په دوارو دنیاوو کښې د الهي عذاب څخه ډاروونکی دی کوم چې ورباندې عقیده خپله نه کړي او د عمل په میدان کښې یې هم د پښو لاندې کړي.

۲_ ای پیغمبره! تاته د نورو معجزاتو سره- سرهٔ د قرآن کریم عالي شانه ذکره شوې معجزه هم درکړه شوې ده خو ستا د زمانې عنادي کفار ورباندې ایمان نه راوړي، او د پخوانیو عنادي کفارو غوندې ورباندې ملنډې وهي او تاته خطاب کوي چې:

الف: ای محمده! ته نه شې کولی چې خپل دعوت په مونږ باندې قبول کړې او مونږ خپل دین ته دراوړوې. او دا ځکه چې:

اول: زمونږ زړونه ستا د دعوت څخه په پرده کښې دي، ته پکښې خپل دعوت ته ځای نه شې ورکولی چې پکښې ورداخل یې کړې.

دوهم: زمونږ په غوږونو کښې دروندوالی دی، مونږ ستا دعوت نه اورو او نه یې قبلوو.

دریم: لنډه دا چې زمونږ او ستا ترمنځ ښه قوي حجاب او پرده موجوده ده چې یو تربله یې سره جدا کړي یاستو (زمونږ او ستا اختلاط غیر ممکن کار دی).

ب: نو په همدې بنیاد مونږ تاته فقط یوه خبره کوو چې ته خپل کار کوه او مونږ به خپل کار کوو، ته په یو دین یې او مونږ په بل دین، زمونږ څخه تمه مه کوه چې ستا دین ته به دراوړو.

۳_ ای پیغمبره! نو ته کفار مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: په تاسو باندې څه باعث دی چې ما د خپلو خانونو څخه بالکل جدا ګڼئ او دعوت ته مې غوږ نه ږدئ؟ زه خو بل څوک نه یم بلکې ستاسو غوندې یو بشر یم. که بالفرض ستاسو غوندې بشر نه وی -چې یا پرښته وی او یا د جنیاتو څخه وی- نو تاسو به حق درلودی چې د خپلو خانونو څخه مو جدا ګڼلی وی، او زما دعوت ته مو غوږ نه وی ایښی.

ب: زه خو ستاسو څخه همدومره فرق لرم چې ماته الله ﷻ وحي کړې ده او پیغمبر یې ګرځولی یم او مامور کړی یې یم چې توحید ته دعوت وچلوم او تاسو پوه کړم چې یقیناً ستاسو حقیقي معبود نه دی مګر یو الله ﷻ دی چې هیڅ شریک نه لري.

ج: د توحید کلمه خو څه عجیبه کلمه نه ده چې تاسو ترې نفرت کوئ بلکې د همدې کلمې په واقعیت او صداقت باندې خو ټول کائنات دلالت کوي او د زمانو په اوږدو کښې ورته یو لک څلېرشت زره -زیات یا کم- پیغمبرانو دعوت چلولی دی.

د: زه یو ځل بیا تاسو د همدې کلمې قبول ته رابولم چې الله ﷻ ته په اخلاص سره مخه کړئ او اخوا او دا خوا په شرکیاتو کښې مه اخته کیږئ. او الله ﷻ ته په سمه لاره ورشئ.

هـ: زه تاسو ته توصیه کوم چې د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړئ او په اخلاص سره ورته توبه تائب وګرځئ ترڅو تاسو ته د پخوانیو کفریاتو او شرکیاتو بښنه وکړي.

و: که نه نو د الله ﷻ د پلوه هغو مشرکانو او کفارو ته هلاک او دوزخ ټاکلی شوی دی کوم چې زکات نه ورکوي او په فرضیت باندې یې عقیده نه لري حال دا چې هغوی د آخرت (بعث بعد الموت) څخه انکار کوونکي دي او باور ورباندې نه لري.

ز: خو بالمقابل هغه کسان کومو چې ایمان راوړی وي او نېک اعمال یې ورسره ملګري کړي وي نو د همدوی دپاره داسې اجر او ثواب ټاکلی شوی دی چې هیڅکله به د انقطاع او پرېکون سره مخامخ نه شي، چې هغه د جنت څخه عبارت دی.

توضیحات

۱ـ د ذکرو شوو ایتونو په ارتباط د نبي کریم ﷺ څخه په متعددو طریقو سره یو حدیث روایت شوی دی[1] چې مونږ یې لنډ مضمون په لاندې ټکو کښې لیکو:

الف: یوه ورځې د مکې مشرکانو یوه لویه غونډه وکړه او په دغې غونډه کښې یې یوه فصیح او بلیغ سړي (عتبه بن ربیعه) ته وظیفه ورکړه، چې محمد ﷺ وهڅوه ترڅو خپل دین پرېږدي او د پخوانیو پلرونو دین ته راواوړي.

ب: نوموړي (عتبه بن ربیعه) د نبي کریم ﷺ په حضور کښې ښه مست تقریر وکړ چې د خپل دعوت څخه لاس واخله نور نو چې هر څه غواړې مونږ به یې درکړو او تا به خوشاله کړو.

ج: د نوموړي د تقریر په پای کښې نبي کریم ﷺ د ذکرو شوو ایتونو په قرائت باندې پیل وکړ او نوموړي ورته غوږ نیولی وه، نوموړی عربي ژبی وه او د ایتونو په مطالبو باندې ښه پوهېده.

د: کله چې نبي کریم ﷺ د دې سورت [۱۳] ایت ته ورسېد او هغه یې تلاوت کړ نو نوموړي "عُتبه" ورته په خوله لاس کېښود، چې بس کړه، او په خپل قوم باندې رحم وکړه چې د عادیانو او ثمودیانو غوندې عذاب ورباندې نازل نه کړی شي.

هـ: بیا په تلو-تلو کښې نوموړي "عُتبه بن ربیعه" وویلې چې: "وَاللهِ لَقَدْ سَمِعْتُ شَيْئًا مَا هُوَ بِالشِّعْرِ وَلَا بِالسِّحْرِ وَلَا بِالْكَهَانَةِ، وَلَقَدْ ظَنَنْتُ أَنَّ صَاعِقَةَ الْعَذَابِ عَلَى رَأْسِي"[2] یعني په الله ﷻ باندې مې سوګند دی چې ما داسې شی واورېد چې نه شعر دی، نه جادو دی او نه جوګیتوب دی، او یقیناً ما ګومان وکړ چې د عذاب تندر مې په سر باندې رانښکته شو، چې محمد ﷺ دروغژن سړی نه دی.

تفصیل څه معنی؟

۲ـ په ﴿كِتَٰبٌ فُصِّلَتْ ءَايَٰتُهُۥ﴾ کښې د ﴿فُصِّلَتْ﴾ کلمه د "تفصیل" څخه اشتقاقه شوې ده چې د

(۱) مصنف ابن ابي شیبه ج۷ ص۳۳۰؛ مسند عبد الحمید ج۱ ص۳۳۷؛ مسند ابي یعلی ج۳ ص۳۴۹؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۹۰؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۱۱۰؛ الدر المنثور ج۷ ص۳۰۸؛ تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۳۳۸

(۲) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۱۶۱

تبيين[1] او توضيح معنى وركوي. يعني قرآن كريم داسې كتاب دى چې ايتونه يې د ټولو ضرورياتو دپاره بيانوونكى ګرځولى شوى دى، برابره خبره ده چې دنياوي ضروريات وي او يا أخروي.

همدا مضمون په نورو ايتونو كښې هم نازل شوى دى لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ﴿ مَّا فَرَّطْنَا فِى ٱلْكِتَـٰبِ مِن شَىْءٍ ﴾ [الأنعام:٣٨] يعنې مونږ په قرآن كريم كښې د هيڅ ضروري شي قصور نه دى كړى چې د وجوهو څخه مو په يوه وجه نه وي بيان كړي.

ب: ﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ تِبْيَـٰنًا لِّكُلِّ شَىْءٍ ﴾ [النحل:٨٩] يعنې اى پيغمبره! او مونږ په تاباندې په داسې حال كښې قرآن كريم درنازل كړى دى چې د هر ضروري شي ډېر ښه بيانوونكى دى.

څو نكات

٣_ په ﴿ وَقَالُوا۟ قُلُوبُنَا فِىٓ أَكِنَّةٍ ﴾ الآية- كښې لاندې نكاتو ته توجه په كار ده:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:٢٥] ايت لاندې ليكلي دي چې د ﴿ أَكِنَّةٍ ﴾ كلمه د "كِنَان" _لكه "عِنَان"_ جمعه ده، چې د پردې معنى وركوي، خو دلتهورباندې وراضافه كوو چې د "قُلُوب" كلمه هم جمعه ده او جمعه د بلې جمعې په مقابل كښې توزيع فائده كوي.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: زمونږ د هر يوه زړه په خپله-خپله پرده كښې پټ دى، د دعوت د قبلولو ورته هيڅ لاره نشته.

ب: په ﴿ وَفِىٓ ءَاذَانِنَا وَقْرٌ ﴾ كښې د ﴿ وَقْرٌ ﴾ كلمه د غوږونو د درندوالي دپاره وضعه شوې ده[2] او په هغه حال باندې يې هم اطلاق كېږي چې د چا د اورېدلو قوت بالكل د منځه لاړ شي.

په هر تقدير څرنګه چې ذكره شوې كلمه مصدر ده[3] او مصدر بې موجبه نه جمعه كېږي نو څكه دلته مفرده نا:له شوې ده كه څه هم په مقابل كښې يې د "آذَان" كلمه جمعه ده.

ج: په ﴿ وَمِنۢ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ ﴾ كښې د "مِنْ" توري د حجاب او پردې په قوت باندې دلالت كوي[4]، يعنې كوم حجاب چې زمونږ او ستا ترمنځ شتون لري هغه يو جانبه نه دى بلكې هغه د هر يوه جانب څخه شروع او په بل جانب ختم شوى دى چې د منځ ټوله مسافه يې اشغاله كړې ده.

د: مشركانو د تكبر د مبالغې په توګه د دعوت د عدم قبول څخه په ذكرو شوو درېوو ډولونو سره تعبير وكړ ترڅو نبي كريم ﷺ نااُميده كړي چې د دعوت څخه لاس واخلي او قرارې غلى كښېني.

د همدې كبله هغوى ذكر شوي درېواړه تعبيرونه په ﴿ فَٱعْمَلْ إِنَّنَا عَـٰمِلُونَ ﴾ سره تعقيب كړه چې ته خپل كار كوه او مونږ به خپل كار كوو، لكه څنګه چې ته د خپلې تګلارې پرېښودونكى نه يې همدارنګه مونږ هم خپله تګلاره نه پرېږدو.

---

(١) لسان العرب ج١١ ص٥٢٢
(٢) مفردات الراغب ص٥٦٧
(٣) القاموس المحيط ج٤ ص٦٤١
(٤) تفسير الكشاف ج٤ ص١٨٥

ﻫ: د مشرکانو ذکره شوې متکبرانه مبالغه د یهودو متکبرانه مبالغې ته ورته ده چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَقَالُواْ قُلُوبُنَا غُلۡفٌۢ ﴾ [البقرة:۸۸] یعنې او یهودان د دعوت د عدم قبول په هکله وایي چې: زمونږ زړونه په پوښ کښې دي، او یا زمونږ زړونه د علومو جوالونه دي (مونږ ستا علم ته څه اړتیا نه لرو او ته نه شې کولی چې په مونږ باندې خپل دعوت قبول کړې).

و: مشرکان په ذکره شوې مبالغه کښې دروغژن وه، د همدې کبله کله چې د هغوی څخه ځینې کسان په ایمان مشرف شوه نو د نبي کریم ﷺ سره یې لاندې سوال جواب وکړ:

نبي کریم ﷺ: تاسو خو پرون هغسې خبرې کولې او نن په ایمان مشرف شوې؟

تازه مسلمانان: "يَا رَسُولَ اللهِ! كَذَبْنَا وَاللهِ بِالأَمْسِ"[١] یعنې ای د الله ﷻ پیغمبره! په الله ﷻ سوګند دی چې مونږ پرون دروغ ویلې، که بالفرض مونږ پخپله په دغه خبره کښې رښتیني وی نو مونږ به هیڅکله په ایمان نه وی مشرف شوي.

سوالونه او جوابونه

۴ـ په ﴿ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ الآیة- کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي:

الف: که څوک وایي چې: ایا په دې مقام کښې د ﴿ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ د کلمې څخه لغوي زکات مطلب دی لکه چې ځینو علماوو کرامو ورباندې قول کړی دی؟[٢]. یعنې مشرکان هغه کسان دي کوم چې خپل خانونه د توحیدي عقیدې په خپلولو سره نه تزکیه کوي چې د شرکیاتو او کفریاتو څخه پاک شي.

مونږ وایو چې: دلته د لغوي زکات اراده کول متبادر نه دي، که نه نو د ﴿ وَهُم بِٱلۡأٓخِرَةِ هُمۡ كَٰفِرُونَ ﴾ په جمله به نه وی تعقیب شوې چې د خانونو د تزکیه کولو معنی ورکوي (تکراراً به نه وی نازل شوی) بلکې دلته شرعي زکات مطلب دی[٣]، یعنې هغوی د خپلو مالونو زکات هم نه ورکوي.

ب: که څوک وایي چې: کفار خو یو شرعي حکم هم نه عملي کوي نو په دې کښې څه حکمت دی چې د زکات د نه ورکولو ذکر دلته خاص کړی شوی دی؟

مونږ وایو چې: زکات یو مالي عبادت دی چې فقیران ترې ګټه پورته کوي، نو شاید چې د تخصیص وجه به یې دا وي چې هغوی هغه کسان دي چې نه حقوق الله اداء کوي او نه بندګانو ته خپل حقوق ورکوي.

ج: که څوک وایي چې: دا سورت خو مکي سورت دی او د زکات فرضیت خو په مدینه منوره کښې نازل شوی دی نو په کار دي چې دلته لغوي زکات اراده کړی شي نه شرعي زکات؟

مونږ وایو چې: د زکات فرضیت په مکه معظمه کښې نازل شوی دی لکه څنګه چې د عشر فرضیت هملته نازل شوی دی، الله ﷻ په مکي سورت کښې دا آیت هم نازل کړی دی چې: ﴿ وَءَاتُواْ

---

(١) روح المعاني ج۲۴ ص۹۷
(٢) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۲۵۶
(٣) تفسير الطبري ج۲۴ ص۹۳

حَقَّهُۥ يَوْمَ حَصَادِهِۦ ﴾ [الأنعام:١٤١] يعني او تاسو د خمکي د حاصل حق د لو کولو او درمند کولو په ورځ ورکړئ.
اما د زکات نصابونو او نورو تفصيلاتو يې په مدينه منوره کښې نزول موندلی دی[1].
د: که څوک وايي چې: رئيس المفسرين (عبد الله بن عباس رضي الله عنهما) خو په دې مقام کښې د ﴿ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ د کلمې څخه طيبه کلمه اراده کړې ده[2]. يعني مشرکان هغه کسان دي کوم چې په "لا اله إلّا الله" باندې قول نه کوي. نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه تفسير عين د زکات لغوي معنی نه ده؟
مونږ وايو[3]: شايد چې ذکر شوی روايت به صحت نه لري او يا به د رئيس المفسرين رضي الله عنه په قرائت کښې د ﴿ لَا يُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ په عوض "لَا يَأتُونَ الزَّكَاةَ" وي چې د إتيان څخه يې اشتقاق موندلی دی. يعني مشرکان د خپلو ځانونو تزکيه کولو ته ورتګ نه کوي. که نه نو د هغې "إيتاء" څخه ذکره شوې معنی اراده کول ډېر لرې برېښي د کومې څخه چې د ﴿ لَا يُؤْتُونَ ﴾ کلمې اشتقاق موندلی دی او د (ورکولو) دپاره وضعه شوې ده.

مَنٌّ څه معنی؟

۵_ په ﴿ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴾ کښې د ﴿ مَمْنُون ﴾ کلمه د "مَنّ" _لکه "کَبٌّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پرېکولو او قطعه کولو معنی ورکوي، خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې معناوو سره تفسيره کړې ده:
الف: الله ﷻ مؤمنانو ته داسې اجر ټاکلی دی چې قطعه کړی شوی نه دی او دائمي دی. الله ﷻ فرمايي: ﴿ عَطَآءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴾ [هود:١٠٨] يعني جنتيانو ته الله ﷻ داسې نعمتونه ورکوي چې پرېکړی شوي نه دي بلکې دائمي دي.
ب: الله ﷻ هغوی ته د داسې أجرونو او نعمتونو وعده کړې ده چې د بندګانو د حساب او شمېرلو لاندې نه شي راتلای، الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾ [المؤمن:٤٠] يعني نو دغه کسان به جنت ته په داسې حال کښې داخل شي چې هلته به پکښې بې حسابه (بې اندازې) روزي (نعمتونه) ورکړی شي.
ج: ځينې علماء کرام وايي چې دلته د اجر څخه د نېکو اعمالو ثواب مطلب دی. همدې مضمون ته په لاندې حديث شريف کښې اشاره شوې ده:
نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا كَانَ عَلَى طَرِيقَةٍ حَسَنَةٍ مِنَ الْعِبَادَةِ ثُمَّ مَرِضَ قِيلَ لِلْمَلَكِ الْمُوَكَّلِ بِهِ اكْتُبْ لَهُ مِثْلَ عَمَلِهِ إِذَا كَانَ طَلِيقًا حَتَّى أُطْلِقَهُ أَوْ أَكْفِتَهُ إِلَيَّ»[4] يعني يقيناً کله چې يو بنده د

---

(١) تفسير ابن كثير ج۴ ص۹۲؛ اضواء البيان ج۲ ص۱۸۹
(٢) الدر المنثور ج۷ ص۳۱۳
(٣) روح المعاني ج۲۴ ص۹۹
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۶۴۸

عبادت څخه په ښايسته (ښکه) طريقه روان وي، بيا مريض شي (او د مرض په سبب سره تري عبادت پاتې شي) نو د الله ﷻ د پلوه هغې پربنتې ته ووبل شي کومه چې د نومورې د اعمالو په ليکلو سره تاکلې شوې ده چې: نوموړي ته د هغه عمل مثل ليکه کوم به چې نوموړي د خلاصوالي (روغوالي) په حال کښې کاوه، ترڅو چې زه يې د مرض څخه خلاص کړم او يا يې خپل اقدس ذات ته ضميمه کړم (روح يې قبض کړم).

تبصره

۶ـ که څه هم د مقام په لحاظ سره لومړي دواړه تفسيرونه ښه مناسب برېښي خو که په عبارة النص سره ـد بدليت په لحاظـ هغه دواړه اراده کړی شي او په اشارة النص سره درېم تفسير مراد کړی شي هم څه باک يې نشته، بلکې ګټور به پرېوځي.

﴿ قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْأَرْضَ فِى يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُۥٓ أَندَادًا ۚ ذَٰلِكَ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٩﴾ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِىَ مِن فَوْقِهَا وَبَٰرَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقْوَٰتَهَا فِىٓ أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ ﴿١٠﴾ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ٱئْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَآ أَتَيْنَا طَآئِعِينَ ﴿١١﴾ فَقَضَىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَاتٍ فِى يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِى كُلِّ سَمَآءٍ أَمْرَهَا ۚ وَزَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ وَحِفْظًا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ ﴿١٢﴾ ﴾

[۹] (اى پيغمبره!) ته (کفارو ته) ووايه چې: ايا يقيناً تاسو ضرور په هغه اقدس ذات سره کافر کېږئ (انکار ترې کوئ) چې ځمکه يې په دوه وو ورځو کښې پيدا کړې ده؟ او تاسو همدغه اقدس ذات ﷻ ته (په عبادت کښې) سيالان ګرځوئ (شريکوئ)؟!

رب العالمين ﷻ دغه اقدس ذات دى (همدې د عبادت لايق دى او بس، نه دغه بوتان چې تاسو ورباندې معتقد ياست).

[۱۰] او الله ﷻ په ځمکه کښې يې د همدې دپاسه (غرونه) مېخونه ګرځولي دي (چې د دې اضطراري حرکت يې پرې د منځه وړی دی)، او په ځمکه کښې يې برکتونه ايښي دي (د ګټو وټو څخه يې ډکه کړې ده) او په همدې ځمکه کښې يې (د اوسېدونکو دپاره) په داسې حال کښې روزی په اندازه کړې دي چې د سوال کوونکو (محتاجانو) دپاره برابرې (او مطابقې) دي، (البته د ځمکې پيدا کول او نور کارونه يې ټول) په څلورو ورځو کښې (تمام کړي دي).

[۱۱] بيا الله ﷻ (د پيداکولو سلسله) اسمان ته په داسې حال متوجه کړه چې اسمان د يوه لوګي په شکل موجوديت درلود (نو اسمان يې پيدا کړ چې د تکثر دپاره قابل وه).

نو الله ﷻ اسمان او ځمکې (دواړو) ته ووېلې چې: تاسو دواړه (په هغو منافعو سره) په خوښه او

ناخوښه راتګ وکړئ (کوم چې په تاسو کښې خای په خای شوي دي).
نو دواړو (په جواب کښې) وویلې چې مونږ (ورباندې) په داسې حال کښې راتلل وکړه چې مونږ خوښ یاستو (زور ته اړتیا نشته).
[۱۲] نو الله ﷻ په دوه وو ورځو کښې اسمانونه (بالفعل) فیصله (جوړ) کړه، اوه اسمانونه، او هم يې په هر اسمان کښې خپل-خپل کار (په تسخیر سره) جاري کړ. او مونږ نژدې اسمان (د ستورو) په ډیوو سره ښایسته کړ او (د شیطانانو څخه مو ورباندې وساته) ساتل.
(ای پیغمبره!) دغه (چې وړاندې بیان شوه) د کلکې ارادې (او) ډېرې پوهې درلودونکي (الله ﷻ) تقدير (او اندازه کول) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو کښې دا مضمون هم شامل وه چې مشرکان د قرآن کریم شکریه نه کوي چې د الله ﷻ لوی فضل او عالي شانه معجزه ده، نو د دعوت د قبول څخه په متکبرانه توګه په شدید انکار کښې واقع دي او د توحيد عقيده نه خپلوي. په دې ایتونو کښې څینو دلایلو ته اشاره شوې ده ترڅو هغوی خپله متکبرانه وینا بېرته واخلي او د توحيد عقيده خپله کړي ترڅو يې د دنیا او آخرت سعادت په برخه شي.
نو حاصل يې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! د توحيد منکرانو ته څه دلایل واوروه ترڅو شرکي عقيده پرېږدي او توحيدي عقيده خپله کړي. هغه دا چې:
۱ـ هغوی ته ووایه او په تعجب آمېزه لهجه باندې يې مخاطب کړه چې:
الف: ای مشرکانو! ایا تاسو په بل چا باندې نه بلکې په هغه اقدس ذات باندې کفر خپلوئ چې ځمکه يې په کامل قدرت او کامل اختیار سره په دوه ورځو کښې پیدا کړې ده؟
ب: او داسې مخلوقات ورته په عبادت کښې سیالان او شریکان ګرځوئ د کومو د لاسه چې هیڅ شی پوره نه دي بلکې پخپله د ځمکې پیدا کوونکي ته احتیاج دي؟
ج: ای مشرکانو! دغه اقدس ذات چې ځمکه يې پیدا کړې ده د ټولو عالمونو پالونکی او د ټولو احتیاجاتو يې پوره کوونکی دی، نو یوازې همدی ﷻ د عبادت لیاقت لري او بس.
د: د عبادت لیاقت هغه اقدس ذات لري چې په ځمکه باندې يې د همدې ځمکې د جنس څخه د غرونو میخونه وهلي دي او د سکونت جوګه يې ګرځولې ده، که بالفرض غرونو موجودیت نه درلودی نو د ځمکې اضطراري حرکت به نه وی ورک شوی او د دوامداره زلزلې سره به مخامخه وي.
هـ: رب العالمین ﷻ په ځمکه کښې برکتونه کېښودل او په ډول-ډول کانو باندې يې ډکه کړه، او هم يې پکښې جامد او مایع معدنونه پټ کړه چې وخت په وخت تري خلک ګټې پورته کوي.
و: دغه اقدس ذات په ځمکه کښې د همدې ځمکې هغه ټولې روزی مقدرې او په اندازه کړې د کومو څخه چې په همدې کښې اوسېدونکي ساکښان استفاده کوي او خپل ژوند ورباندې ساتي.

یا په بل عبارت: الله ﷻ د ټولو هغو شیانو احتیاجات او اړتیاوې په همدې ځمکه کښې یو برابر ونغښتلي کوم چې د حال په ژبه سوال کوونکي وه، او د ټولو ضروریات یې پکښې ځای په ځای کړه چې د قیامت تر ورځې پورې به ادامه لري او ختم به نه شي.

ز: څرنګه چې الله ﷻ اراده کړې وه چې د ځمکې مربوط ټول ذکر شوي کارونه په څلورو ورځو کښې سرته ورسوي نو د خپلې ارادې مطابق یې په همدغو څلورو ورځو کښې ترسره کړه.

۲_ بیا الله ﷻ د پیدا کولو لړۍ اسمان ته متوجه کړه، خو د کوم مخلوق څخه یې چې د اسمان د پیدا کولو اراده کړې وه هغه مخلوق تردې وخته پورې د یوه لوړې په شکل موجود کړی شوی وه نو بیا یې ورته اسماني شکل ورکړ او اسمان یې ترې جوړ او پیدا کړ چې د تکثر قابل وه.

۳_ مګر د دې څخه وړاندې چې الله ﷻ یو اسمان متعدد اسمانونه وګرځوي، اسمان او ځمکه یې دواړه مخاطب کړه چې تاسو دواړه په هغو منافعو باندې آن ترقیامته پورې راتګ وکړئ کوم چې په تاسو دواړو کښې د ساکښانو دپاره ایښودلی شوي دي، تاسو دواړه دا کار وکړئ برابره ده چې ستاسو خوښه وي او که خوښه مو نه وي.

نو اسمان او ځمکې دواړو په جواب کښې وویلې چې: ای زمونږ ربه! مونږ دواړه په خوښۍ سره دغه منافع میدان ته راوباسو، (بلکې مونږ د دغو منافعو راویستل داسې ګڼو لکه چې سمدستي مو راویستلي وي).

۴_ بیا الله ﷻ د خپل حکمت په مطابق اراده او فیصله وکړه چې د اسمانونو تعداد اوو (۷) ته پورته کړي، نو دغه کار یې هم وکړ، چې د ټولو اسمانونو پیدا کول یې په دوه ورځو کښې د خپلې ارادې په بنیاد تمام کړ.

۵_ ای پیغمبره! په دغو دوه ورځو کښې الله ﷻ لاندې کارونه هم انجام کړه چې:

الف: هر یو اسمان ته یې د هغه کار وحې کړه او ورته مسخر یې وګرځاوه کوم چې پکښې تدبیر شوی وه.

ب: مونږ په همدغو دوه وورځو کښې ځمکې ته نژدې اسمان په ستورو سره ښایسته کړ چې د شپې د پلوه لیدونکو ته د ډیوو په شکل ځرګند بري.

ج: په همدغو ستورو سره مونږ د شیطانانو د ختلو مخنیوی هم وکړ چې اسمان ته وخیژي او هلته د پرښتو څخه څه واوري او بیرته یې جوګیانو ته راښکته کړي، چې هغوی ورسره ښه پرېمانه دروغ ملګري کړي او خلک ورباندې تېر باسي.

د: په دې باندې علاوه مونږ ستوري داسې نښې وګرځول چې په ډاګونو او دریابونو کښې ورباندې مسافرین لارې موندې کوي او شپېني سفرونه پرې کوي.

۶_ نو که د اسمان د پیدا کولو دوه ورځې د ځمکې د پیدا کولو د څلورو ورځو سره یوځای کړی شي ټولې به شپږ ورځې جوړې شي.

۷_ ای پیغمبره! د ځمکو او اسمانونو (په ذکر شوي تفصیل سره) پیدا کول د الله ﷻ کار دی او بس

او د همدغه ﷻ اندازه کول دي چې د کلکې او نه بدلېدونکې ارادې خاوند او په هر شي باندې د کاملې پوهې درلودونکی دی.

٨ـ نو نظر پورتنیو دلایلو ته باید مشرکان د الله ﷻ سره هغه باطل معبودان په عبادت کښې شریکان ونه ګڼي کومو چې نه د دنیا په پیدا کولو کښې برخه اخستې ده او نه د برخې اخستلو جوګه دي، او هم نه په روزمره کارونو کښې څه تصرف کولی شي او نه په څه شي پوهه او علم لري.

توضیحات

١ـ په دې مقام کښې باید لاندې مطالب په ذهن کښې وساتل شي:

الف. په دې ایتونو کښې د هغو شپږو ورځو تفصیل بیان شوی دی کومو ته چې په [الأعراف:٥٤] ایت کښې اشاره شوې ده. هغه دا چې: الله ﷻ په څلورو ورځو کښې ځمکه پیدا کړې ده او په دوه ورځو کښې یې اُوه اسمانونه پیدا کړي دي، چې ټولې شپږ ورځې کېږي.

ب. که څوک وایي چې په دې مقام کښې د ﴿فِىٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٍ﴾ څخه څرګندېږي چې په شپږ ورځو کښې یوازې ځمکه او د هغې مربوطات پیدا کړی شوي وه، او دا ځکه چې همدغه عبارت د ﴿خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ فِى يَوۡمَيۡنِ﴾ په تعقیب نازل شوی دی، نو که د اسمان د پیدا کولو دوه ورځې ورسره ضمیمه کړی شي د خلقت د ټولو ورځو تعداد به اتو ورځو ته ورسېږي چې په دې باندې هیڅ مسلمان قول نه دی کړی. نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه ایتونه د ذکر شوي ایت شریف تفصیل او تفسیر واقع کېدلی شي حال دا چې د دواړو ترمنځ د ورځو په تعداد کښې تفاوت دی؟

مونږ وایو چې: د ﴿فِىٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٍ﴾ عبارت د مضاف په تقدیر سره دی چې د "فِي تَتِمَّةِ أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ" ترې جوړېږي[١]، نو په دغو څلورو ورځو کښې هغه دوه ورځې هم شاملې دي کومو ته چې په ﴿خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ فِى يَوۡمَيۡنِ﴾ کښې اشاره شوې ده، یعني: الله ﷻ په دوه ورځو کښې ځمکه پیدا کړه او په نورو دوه وو ورځو کښې یې د هغې مربوطات پیدا کړه چې مجموعه یې څلور ورځې جوړېږي، او د اسمان د پیدا کولو د دوه ورځو په انضمام سره یې تعداد شپږو ورځو ته پورته کېږي.

ج. که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د ﴿فِىٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٍ﴾ په عوض "فِي يَوْمَيْنِ" نازل نه کړی شو ترڅو په مقصودي معنی باندې صراحت شوی وی؟

مونږ وایو چې: په دې ډول نزول کښې ـ والله ﷻ اعلم ـ لاندې حکمتونه مرموز دي:

اول: ترڅو الله ﷻ د قرآن کریم تفسیر کوونکو ته اجرونه اضافه کړي چې د مطلوبې معنی په موندلو پسې زیار باسي او متشابهات ایتونه محاکماتو ایتونو ته راجع کوي.

دوهم: ترڅو د قرآن کریم د نه منلو دپاره کفارو ته بهانه په لاس ورنه شي چې مونږ ځکه د قرآن کریم سره سیالي نه شو کولی چې په دې کښې زمونږ د محاورې خصوصیت د نظره غورزولی شوی دی.

---

[١] تفسیر روح المعاني ج٢٤ ص١٠١

که نه نو یو ایت لا څه چې ډېر ایتونه به مونږ جوړ کړي وی او د قرآن د اعجاز مخه به مو نیولې وی.
دغه ډول استعمال په عربي محاوره کښې موجودیت لري لکه چې وایي: "سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ إِلَى بَغْدَادَ فِيْ عَشْرَةِ أَيَّامٍ وَإِلَى الْكُوْفَةِ فِيْ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا"[۱] یعنې زه د بصرې څخه بغداد ته په لسو ورځو کښې ورسېدم او کوفې ته په پنځلسو ورځو کښې لاړم. یا په بل عبارت: زه د بصرې څخه کوفې ته په پنځلسو ورځو کښې ورسېدم چې لس ورځې مې د بصرې او بغداد ترمنځ مسافه ووهله، او پنځه ورځې مې د بغداد او کوفې ترمنځ مسافه طی کړه.

د دنیا لومړۍ ورځ کومه ورځ ده؟

د: که څوک وایي چې: د دنیا وروستنۍ ورځ خو د جمعې ورځ ده چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَلَا تَقُومُ السَّاعَةُ إِلَّا فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ»[۲] یعنې او قیامت به قائم نه شي مګر د جمعې په ورځ. نو پوښتنه دا ده چې د دنیا د ابادۍ لومړۍ ورځ کومه ورځ ده؟
مونږ وایو چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه په متعددو اسنادو سره روایت شوی دی چې دنیا په «يَوْمُ الأَحَدِ» یکشنبې سره پیل شوې ده او همدا یې لومړنۍ ورځ ده[۳].
که څه هم ذکر شوی حدیث موقوف دی مګر حکمًا مرفوع ګڼلی کېږي ځکه چې دا موضوع د هغو موضوعاتو څخه ده په کومو کښې چې څوک په عقل سره څه نه شي ویلی، نو شاید چې نوموړي صحابي ﷛ به د نبي کریم ﷺ څخه اورېدلي وي.
ه: که څوک وایي چې په اوږده حدیث کښې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «خَلَقَ اللهُ التُّرْبَةَ يَوْمَ السَّبْتِ»[۴] یعنې الله ﷻ د خالي (شنبې) په ورځ خاوره (ځمکه) پیدا کړې ده؛ نو پوښتنه دا ده چې: په تاسو باندې څه باعث دی چې په دغه حدیث باندې مو استدلال ونه نیوه او د دنیا لومړۍ ورځ مو یکشنبه (اتوار) وښودله؟
مونږ وایو چې: دغه حدیث د محدثینو په نزد کمزوری دی او د اعتبار قابل نه دی، دوی دا هم وایي چې دا حدیث اصلاً د کعب الأحبار څخه روایت شوی دی خو راوي د توهم د کبله نبي کریم ﷺ ته منسوب ګرځولی دی او د مرفوع لقب یې ورپېرزو کړی دی[۵].
و: که څوک وایي چې د ورځو موجودیت خو د لمر د طلوع او غروب سره پیل شوی دی نو په کار دي چې د دنیا د پیدا کولو اولنۍ ورځ د یکشنبې ورځ ونه ګڼله شي، چې په هغه وخت کښې خو نه طلوع وه او نه غروب ترڅو ورځو تحقق موندلی وی او په هغو نومونو باندې نومولی شوی وی چې اوس ورباندې نومولی شوی دی؟

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۳۴۲
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۲۸۲
(۳) الدر المنثور ج۷ ص۳۱۵
(۴) صحیح مسلم ج۲ ص۳۷۱
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۹۴

مونږ وایو چې: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د حکمي مرفوع حدیث مطلب دا دی ـ والله ﷻ اعلم ـ چې د دنیا موجودیت په داسې موده کښې صورت نیولی دی که بالفرض په هغې موده کښې طلوع او غروب موجود وی او ورځو تحقق موندلی وی نو د شروع ورځ به یې د یوم الاحد (یکشنبې) ورځ وی[1].

لنډه دا چې د هغو شپږو ورځو ټولو کیفیات یوازې الله ﷻ ته معلوم دي او بس، نو په کار دي چې هغو ورځو ته د دنیاوي ورځو په نظر ونه کتلی شي. همدې موضوع ته د [الأعراف ۵۴] ایت لاندې څه اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

په پیدایښت کښې ځمکه مخکښې ده او که اسمان؟

ز: که څه هم په پیدایښت کښې د اسمان او ځمکې مخکې والی او وروسته والی د بندګانو په مکلفیت باندې څه اثر نه اچوي ترڅو پکښې زیات تحقیق وکړی شي مګر د ایتونو د تفسیر په لحاظ پکښې تحقیق ضرور دی. او دا خکه چې په دې موضوع کښې دوه ډوله ایتونه نازل شوي دي:

اول: یو ډول یې دلالت کوي چې ځمکه په خلقت کښې مخکښې ده، لکه همدغه ایتونه چې بحث پکښې روان دی چې د ﴿ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ﴾ جمله هم پکښې نازله شوې ده، همدغسې یوې جملې په [البقرة:۲۹] ایت کښې هم نزول موندلی دی، یعنې الله ﷻ ځمکه پیدا کړه بیا یې د پیداکولو مخ اسمان ته واړاوه. دا خکه چې: د "ثُمَّ"، ثُمَّ" توري د زماني په تراخي (وروستوالي) باندې دلالت کوي.

دوهم: د بل ایت څخه ځرګندېږي چې خبره بالعکس ده اسمان په خلقت او پیدایښت کښې د ځمکې څخه وړاندې دی. الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿وَٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ﴾ [النازعات:۳۰] یعنې الله ﷻ د اسمان د خلقت څخه وروسته ځمکه خوره (پیدا) کړه.

ح: ځینو علماوو کرامو ـ چې په سر کښې یې عبد الله بن عباس ﷺ واقع دی ـ دې ته ترجیح ورکړې ده چې ځمکه په خلقت کښې د اسمان څخه مخکښې ده.

دوی د ﴿وَٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ﴾ [النازعات:۳۰] تفسیر داسې کوي چې: «أَنْ أَخْرَجَ مِنْهَا الْمَاءَ وَالْمَرْعَى وَخَلَقَ الْجِبَالَ»[2] یعنې:

اول: الله ﷻ په دوه وو ورځو کښې ځمکه پیدا کړه او د ضروریاتو استعداد یې پکښې کېښود.

دوهم: بیا یې په دوه وو ورځو کښې اسمانونه پیدا کړه او شماره یې ورته اوو ته پوره کړه.

دریم: بیا یې ځمکه وغوړوله چې اوبه یې پکښې وبهولې او څرخایونه یې پکښې موجود کړه او هم یې پکښې غرونه او غونډۍ نصبې کړې او داسې نور. یا په بل عبارت کوم شیان چې د ځمکې په استعداد کښې ایښودل شوي وه هغو ته یې عملي بڼه ورکړه.

لنډه دا چې د دې ایتونو او د هغه ایت ترمنځ څه تناقض نشته، فقط په نزول کښې دلته د ځمکې

---

(۱) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص۲۵۵

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۲

د غوړولو دوه ورځې د اسمانونو د پیداکولو د دوه وو ورځو څخه وړاندې نازل شوي دي که څه هم په موجودیت کښې وروسته دی.

ط: ځینو نورو علماوو کرامو راجحه ګڼلې ده چې د اسمان پیدایښت د ځمکې د پیداکولو څخه وړاندې دي. دوی وایي چې د "ثُمَّ"، ثُمَّ" توري په دواړو ایتونو کښې د حقیقي تراخي (وروسته‌والي) دپاره نه دی چې اعتراض وارد شي بلکې دواړه په ذکري شوې تراخي (وروسته‌والي) باندې دلالت کوي. یعنې ای پیغمبره! د ځمکې د پیدایښت د ذکر څخه وروسته اوس د اسمان پیدایښت هم ذکر کړه چې الله ﷻ یې پیداکولو ته اراده وکړه نو اسمان ته یې هم موجودیت وروبانښه او شماره یې ورته اوو ته پوره کړه.

تبصره

ي: مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلم بحقیقة الحال ـ چې د ځمکو او اسمانونو په پیداکولو باندې متعدد مراحل تېر شوي دي چې په ځینو مرحلو کښې اسمانونه مخکښې دي او په ځینو نورو کښې ځمکې وړاندې دي، نو په ځینو ایتونو کښې یوې مرحلې ته کتلی شوي دي او د اسمان خلقت مخکښې ګڼلی شوې دي او په ځینو نورو ایتونو کښې د بلې مرحلې په لحاظ ځمکې ته د وړاندېوالي لقب ورکړی شوی دی، چې تفصیل یې دا دی:

اول: الله ﷻ اسمان د لوګي په شکل پیدا کړ چې په دغه وخت کښې لا ځمکه نه وه پیدا کړی شوې نو د اسمان پیدایښت مخکښې شو.

دوهم: بیا الله ﷻ ځمکه پیدا کړه او مختلف استعدادونه یې پکښې ونغښتل خو عملاً یې لا په کار باندې نه وه اچولي، نو په دې لحاظ سرّه ځمکه د اسمان څخه وړاندې ده چې په دغه وخت کښې لا اسمان خپل اسماني شکل نه وه خپل کړی.

درېیم: بیا الله ﷻ اسمان ته اسماني شکل ورکړ او شمېره یې هم ورته اوو ته وخېژوله، خو په دغه وخت کښې لا د ځمکې استعدادونه پټ وه، نو د اسمان خلقت د وړاندېوالي لقب وګاټه.

څلورم: بیا الله ﷻ د ځمکې استعدادونو ته عملي بڼه ورکړه چې اوبه یې پکښې جاري کړې او غرونه یې ورباندې ودرول او داسې نور، نو په دې لحاظ د ځمکې خلقت وروسته ګڼلی کېږي.

کوچنی مناسبت

٢ـ په ﴿أَقْوَاتَهَا﴾ کښې د "أَقْوَات" د کلمې اضافت د ځمکې ضمیر (هَا) ته د کوچني مناسبت د کبله صورت نیولی دی چې ځمکه د "أَقْوَات" روزیو دپاره ظرف ده[1].

نو که مونږ ترې په "أَقْوَاتَ أَهْلِهَا" سره تعبیر وکړو هم څه بده نه ده. یعنې الله ﷻ د ځمکې د اوسېدونکي دپاره په همدې ځمکه کښې روزی مقدرې او په اندازه کړې.

(١) اللباب في علوم الکتاب ج١٧ ص١٠٥

نحوي تحليل

٣_ مفسرينو كرامو د ﴿ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ ﴾ په ارتباط متعدد تحليلونه كړي دي[١]، خو كوم تحليل چې مونږ ته بهتر بريښي هغه په لاندې ټكو كښې راخلاصه كوو:

الف: د ﴿ سَوَآءً ﴾ كلمه د "مستوية" په تاويل سره د "أَقْوَات" د كلمې څخه حال واقع شوې ده.

ب: په ﴿ لِّلسَّآئِلِينَ ﴾ كښې د "ل" توری په همدغې ﴿ سَوَآءً ﴾ كلمې پورې تعلق نيسي.

ج: د "سَائِلِينَ" كلمه د محتاجانو څخه كنايه ده چې د حال په ژبه او يا د قال په ژبه د الله ﷻ څخه خپلې اړتياوې غواړي.

نو حاصل يې داسې راځېژي چې: الله ﷻ په ځمكه كښې په داسې حال روزي ګانې نغښتې دي او ځمكه يې ورته مستعده ګرځولې ده چې د ټولو محتاجانو او سوالګرو سره برابره ده، چې د قيامت تر ورځې پورې پكښې كمبود نه واقع كېږي او هم يو د بل روزي نه شي خوړولی، د هر چا برخه معلومه ده.

همدا مضمون په بل ايت كښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَءَاتَىٰكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ۚ وَإِن تَعُدُّوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ﴾ [إبراهيم:٣٤] يعنې او الله ﷻ تاسو ته د هرې هغې نوعې نعمتونو څخه دركړي دي كوم چې تاسو يې تړې (د حال او يا د قال په ژبه) غواړئ، او كه تاسو يې شمار كړئ (د شمېرلو نيت يې وكړئ) نو وبه يې نه شئ شمېرلی.

سوالونه او جوابونه

٤_ په دې مقام كښې د سړي په ذهن كښې لاندې سوالونه ګرځې راګرځي:

الف: كه څوك وايي چې: په ﴿ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ٱئْتِيَا ﴾ كښې اسمان او ځمكه په ﴿ ٱئْتِيَا ﴾ سره مخاطب او مامور ګرځولي شوي دي حال دا چې دغه دواړه د جماداتو څخه دي، د خطاب صلاحيت پكښې نشته؟

مونږ وايو: ځينو مفسرينو كرامو ذكر شوی خطاب په حال باندې محمول كړی دی (نه په قال باندې)[٢]، ته به وايې چې دواړو ته ذكر شوی خطاب متوجه كړی شوی دی. مګر مونږ ته بهتره بريښي چې ذكر شوی خطاب په حقيقت باندې حمل كړی شي، او دا ځكه چې اسمان او ځمكه د جماداتو څخه دي خو د الله ﷻ په نزد هيڅ جماد ګونګ نه دی. لكه چې پوره بيان يې [الإسراء:٤٤] ايت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

ب: كه څوك وايي چې: د ﴿ ٱئْتِيَا ﴾ د كلمې مضمون خو داسې راوځي چې تاسو دواړه راشئ (موجود شئ)، حال دا چې د خطاب په وخت كښې خو دواړو موجوديت درلود، نو ايا د موجود شي بيا موجوديت صحت لري؟

---

(١) تفسير ابي السعود ج٨ ص٥؛ تفسير الكشاف ج٤ ص١٨٨

(٢) المحرر الوجيز ج١٤ ص١٦٨

مونږ وايو چې: د ﴿ اَئْتِيَا ﴾ معنی دا نه ده چې تاسو دواړه موجوديت قبول کړئ، ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې معنی يې دا ده چې په هغو منافعو باندې راتګ وکړئ کوم چې په تاسو دواړو کښې خای په خای شوي دي[1]. يا په بل عبارت: ای اسمانه! ته د لمر او سپوږمۍ او نورو ستورو په طلوع او غروب باندې پيل وکړه او نور هغه کارونه راڅرګند کړه د کومو دپاره چې ته مستعد ګرځولی شوی يې لکه باران اورول او داسې نور، او ای ځمکې! ته نباتات راززرغون کړه او معادن رابکاره کړه او رنګارنګ ميوجاتو ته وده ورکړه او داسې نور.

ج: که څوک وايي چې: په ﴿ قَالَتَآ ﴾ کښې "السَّمَاء، الأَرْض" دواړو کلمو ته مونث ضمير راجع کړی شوی دی حال دا چې په دغو دواړو کښې د تانيث علامه نشته؟

مونږ وايو چې: ذکرې شوې دواړه کلمې حقيقي مونثې نه دي بلکې سماعي مونثې دي چې په استعمال کښې مونثې اورېدلې شوې دي.

د: که څوک وايي چې: د ﴿ طَآئِعِينَ ﴾ په کلمه کښې مستتر ضمير ذکرو شوو دواړو کلمو ته راجع دی نو په کار دي چې "طَائِعَتَيْنِ" نازل شوی وی ترڅو يې ورسره په تانيث کښې توافق موندلی وي؟

مونږ وايو چې: ذکره شوې کلمه په ﴿ أَتَيْنَا ﴾ کښې د "نَا" څخه حال واقع شوې ده چې تانيث پکښې نشته، که څه هم په دې مقام کښې دغه د "نَا" کلمه په مصداق کښې د اسمان او ځمکې سره متحده ده، مګر سماعي مونثه نه ده.

هـ: که څوک وايي چې: په کار وه چې د ﴿ طَآئِعِينَ ﴾ د کلمې په عوض "طَائِعَيْنِ" په مثنی سره نازله شوې وی ځکه چې د "السَّمَاء، الأَرْض" دواړه کلمې څو دوه دي، درې نه دي؟

مونږ وايو چې: په اسمان او ځمکه کښې د معنی په لحاظ جمعيت شته دی چې د اسمانونو تعداد اوو ته رسېږي او ځمکې هم اُوه دي، نو دلته همدغه معنوي جمعيت ته کتلی شوي دي.

و: که څوک وايي چې: د ﴿ طَآئِعِينَ ﴾ کلمه سالمه جمعه ده چې په عربيت کښې د ذو العقولو صفات ورباندې جمعه کېږي، حال دا چې اسمانونه او ځمکې خو ذو العقول نه دي؟

مونږ وايو چې: دواړه په ﴿ ائْتِيَا ﴾ سره مخاطب کړی شوه او هم په ﴿ طَوْعًا أَوْ كَرْهًا ﴾ سره موصوف وګرځولی شوه نو داسې وګڼل شوه لکه چې دوی دواړه ذو العقول وي.

د همدې ايت يو نظير

د همدغه ډول جمعيت يو نظير د [يوسف:۴] ايت لاندې شرحه شوی دی، والحمد لله ﷻ.

۵_ په کار دي چې په دې ايتونو کښې لاندې يادونې په ذهن کښې وساتلی شي:

الف: په ﴿ فَقَضَىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَاتٍ ﴾ کښې د "قَضَىٰ" کلمه د "قَضَاء" څخه اشتقاقه ده چې د يوه کار د فيصلو کولو معنی ورکوي، برابره خبره ده چې د کار فيصله کول په قول سره وي چې په کولو

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۱۰۳

په عملي بڼه ورکړی شي[١]. په باندې يې قطعي حکم وکړی شي، او يا په فعل سره وي چې يوه کار ته عملي بڼه ورکړی شي[١]. په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده.

ب: د "هُنَّ" ضمير د "السَّمَاء" کلمې ته راجع دی خو د معنی په لحاظ سره چې تعدد پکښې ملحوظ دی.

ج: د ﴿ سَبْعَ ﴾ په اعراب کښې مفسرينو کرامو متعدد احتمالات ليکلي دي[٢]، خو بهتره دا بربښي چې دا به د "هُنَّ" ضمير دپاره عطف بيان واقع شوی وي کوم چې محلاً منصوب دی. نو پورتنيو ملحوظاتو ته په پام سره به يې حاصل داسې راوخېژي چې: نو الله ﷻ اسمانونه په موجودولو سره فيصله کړه (عملي بڼه يې ورکړه) اوه اسمانونه.

د: په ﴿ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا ﴾ کښې د "أَوْحَىٰ" کلمه اصلاً د "وحي" څخه اشتقاقه شوې ده، چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النساء:١٦٣] ايت لاندې ښه پوره شرحه کړې ده چې يوه معنی يې تسخير دی. په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

هـ: او په ﴿ أَمْرَهَا ﴾ کښې د "أَمْر" کلمه د هر هغه کار څخه عبارت ده د کوم استعداد چې الله ﷻ په هر اسمان کښې ايښی دی، چې يوازې همدی ﷻ ورباندې ډېر ښه پوهېږي. يعنې الله ﷻ هر يو اسمان د خپل-خپل کار دپاره مسخر وګرځاوه او په هر يوه کښې يې خپل-خپل کار جاري کړ.

و: په ﴿ وَحِفْظًا ﴾ کښې د "حِفْظًا" کلمه په مقدر فعل سره منصوبه ده چې مونږ ترې په "حَفِظْنَاهَا" سره تعبير کوو. يعنې او مونږ نږدې اسمان د ستورو په ډيوو سره ښايسته وګرځاوه او په همدې ستورو سره مو د شيطانانو د ورختلو څخه بچ وساته، چې د ورختلو او غوږ نيولو په وخت کښې ورباندې ويشتلی کېږي.

﴿ فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِّثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾ إِذْ جَاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ ۖ قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنزَلَ مَلَائِكَةً فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً ۖ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً ۖ وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ لِّنُذِيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَىٰ ۖ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ ﴿١٦﴾ وَأَمَّا

---

(١) مفردات الراغب ص٤٢١
(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص١١٣؛ البحر المحيط ج٩ ص٢٩٢

ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾ وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾﴾

[۱۳] نو که مشرکانو (د توحید څخه) اعراض وکړ نو (ته ورته) ووایه چې: زه تاسو د داسې هلاکوونکي عذاب څخه ډاروم لکه د عادیانو او ثمودیانو عذاب.

[۱۴] کله چې هغوی ته پیغمبران د وړاندې خوا او د شا د خوا (بلکې د هره طرفه) ورغله (او په مختلفو دلایلو سره یې ترغیب کړه) چې تاسو (د هیچا) عبادت مه کوئ مګر یوازې د الله ﷻ (او بس). هغوی (د پیغمبرانو په جواب کښې) وویلې چې (تاسو په دروغو د نبوت دعوه کوونکي یاست): که بالفرض زمونږ د رب ﷻ اراده شوې وی (چې مونږ ته پیغمبران راولیږي) نو هرومرو به یې پرښتې رالښکته کړې وی، نو یقیناً مونږ په هغه شي سره کافران (نامنونکي) یاستو په کوم سره چې تاسو (په خپل خیال) را استولی شوي یاست.

[۱۵] نو هر چې عادیان وه نو هغوی په ځمکه کښې په ناحقه تکبر وکړ او ویې ویلې چې هغه څوک دی چې زمونږ څخه د قوت (او زور) د حیثه سخت (او کلک) وي؟

(هغوی دا خبره کوله) او نه یې لیده (نه پوهېده) چې یقیناً هغه الله ﷻ چې هغوی یې پیدا کړي وه همغه ﷻ ترې د قوت (او زور) د حیثه سخت (او کلک) وه. حال دا چې هغوی په زړه کښې د پوهېدلو سره-سره زمونږ په ایتونو سره (په عنادي توګه) انکار کاوه.

[۱۶] نو مونږ په هغوی باندې په شومو ورځو کښې زورور سوزوونکی باد د دې دپاره ورولیږه ترڅو مونږ هغوی ته په نړدې (او حقیر) ژوند کښې د شرمندګي (او رسوایي) عذاب وروڅکو، او د آخرت (دوزخ) عذاب خو هرومرو ډېر زیات شرموونکی (او رسواکوونکی) دی حال دا چې هلته به ورسره (د هیڅ طرفه) نصرت هم ونه کړی شي (چې نجات ورکړي).

[۱۷] او هر چې ثمودیان وه نو مونږ هغوی ته (ښې او بدې دواړه لارې) وښودلې خو هغوی د هدایت په قبول باندې ړوندوالی (ګمراهي) خوښه کړه. نو هغوی لره هم هلاکوونکي (او) سپکوونکي عذاب د دې کبله ونیول چې دوی وه چې (په دوامداره توګه) به یې (د جنایتونو) کسب کاوه.

[۱۸] او مونږ (د پیغمبر په شمول) هغو کسانو ته نجات ورکړ کومو چې ایمان راوړی وه او وه چې (په دائمي توګه د الله ﷻ څخه) ډارېدل.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې الله ﷻ څه دلایل نازل کړي وه ترڅو مشرکان د عنادي اعراض څخه لاس واخلي او د توحید عقیده خپله کړي. په دې ایتونو کښې څه تهدید ته اشاره شوې ده چې د دلایلو د عدم قبول په صورت کښې د الله ﷻ د عذاب څخه وډار شئ چې بنیاد به مو داسې وباسي لکه چې د پخوانیو قومونو بنیاد یې چې ویستلی وه. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! که مشرکانو د توحید دلایلو ته غوږ کېنښود او خپل عنادي اعراض ته يې ادامه ورکړه نو هغوی په عذاب سره تهدید کړه او ورته ووایه چې:

۱_ ای مشرکانو! زه تاسو د داسې عذابې تندر څخه ډاروم لکه څنګه چې په عادیانو او ثمودیانو باندې د عذاب تندر د الله ﷻ د پلوه ورنازل شوی وه او ټول يې بوپنا کړه.

۲_ دا خکه چې ذکرو شوو کفارو ته د هرې خوا څخه پیغمبران ورغلل او په هر ډول نصائح يې ورته وړاندې کړه، نه يې ورځ پرېښودله او نه شپه، نه انفرادي مجالس او نه اجتماعي، حتی نه پټ او نه ښکاره، بلکې په ټولو حالاتو کښې يې د توحید دعوت ورکړ مګر هغوی ورته هیڅ اعتناء ونه کړه او دعوت يې قبول نه کړ. دعوت دا وه چې تاسو د بل هیڅا عبادت مه کوئ مګر یوازې د الله ﷻ، چې یوازې همدی ﷻ د عبادت مستحق دی او بس.

۳_ هغوی د شرک څخه لاس وانخست او بهانه يې دا ونیوه چې کوم سړي چې مونږ ته د پیغمبرانو په نامه راغلي دي هغوی دروغژنان دي او په ناحقه يې د نبوت دعوې کړې دي، دا خکه چې که بالفرض زمونږ د رب ﷻ اراده شوې وی چې مونږ ته پیغمبر راولېږي نو ضرور به يې دا کار د پرښتو څخه اخستی وی، ایا مونږ هغه څوک د پیغمبر په حیث قبول کړو کوم چې زمونږ په شان بنیادم دی؟ نو په همدې بنیاد مونږ تاسو ته غوځ جواب درکوو چې ای د نبوت مدعیانو! مونږ په هغه څه باندې کافران یاستو او نه يې قبلوو کوم چې تاسو وړباندې (په خپل خیال) رالېږلی شوي یاست.

۴_ ای پیغمبره! هر چې عادیان وه نو هغوی لاندې کړنلاره خوښه کړه:

الف: هغوی په ناحقه تکبر وکړ او دعوت ته يې شا کړه حال دا چې هغوی د ځمکې اوسېدونکي وه او په کار وه چې تواضع يې کړې وی او تکبر ته يې لاس نه وی اچولی.

ب: هغوی خپل تکبر ښه په ډاګه کړ او ویې ویلې چې: مونږ د هیڅا د عذابه نه ډارېږو، ایا زمونږ څخه د قوت د حیثه زیات قویان او زوروران شته؟ په مونږ باندې د هیڅا زور د پاسه نه دی، مونږ د عذاب د نزوله هیڅ نه ډارېږو.

۵_ ای پیغمبره! هغوی ذکرې شوې متکبرانه خبرې تکرارولې حال دا چې هغوی نه لیده او نه پوهېده چې:

الف: یقیناً هغه الله ﷻ چې هغوی يې د نشت څخه پیدا کړي وه او د بنیادمانو څېرې يې ورکړې وې، همغه الله ﷻ د هغوی څخه د قوت د حیثه زیات وه او هر څه يې د واکه پوره وه.

ب: بلکې هغوی هم په خپلو زړونو کښې پوهېده چې د الله ﷻ قوت په دوی باندې دپاسه دی، خو د عناد د کبله يې پوهه پټه ساتلې وه او د تکبر خبرې يې کولې.

۶_ نو د هغوی د ذکرې شوې کړنلارې نتیجه دا شوه چې مونږ وړباندې اوه شپې او اته ورځې ډېر توند باد وچلاوه چې دغه شپې او ورځې د هغوی دپاره ډېرې شومې او د ناکاره پایلو درلودونکې وې چې د ټولو بنیاد پکښې د څرمې وویستلی شو.

۷_ ذکر شوی عذاب د هغوی دپاره نهایي عذاب نه وه بلکې دا یو ابتدایي عذاب وه چې مونږ

وربانديې په همدغه نړۍ او حقير ژوند کښې ورنازل کړ ترڅو هغوی په دنيا کښې وشرمولی شي او د قيامت تر ورځې پورې ترې د همدوی غونډې عنادي کفار د عبرت درس واخلي.

هو! د هغوی نهايي عذاب د آخرت عذاب دی چې د قيامت په ورځ به ورباندې پيل کېږي، چې هغه ډېر رسواکوونکی او شرموونکی عذاب دی او په دې باندې علاوه هلته به د هغوی سره هيڅ نصرت هم ونه شي کړی چې نجات ترې ومومي او نه به انتهاء ولري بلکې ابدي به وي.

۸ـ ای پيغمبره! هر چې ثموديان وه د هغوی حال هم عاديانو ته ورته وه، چې مونږ ورته د هدايت اسباب ورواستول او توحيد ته مو دعوت کړه، خو هغوی په ځمکه کښې د تواضع په عوض تکبر وکړ او خپل ځانونه ورته ډېر زيات قوي وبرېښېدل، نو نتيجه يې دا شوه چې يې د ګمراهۍ لاره يې خپله کړه او همدا ورته محبوبه ځرګنده شوه.

۹ـ ثموديان هم د تندر سپکوونکي عذاب ونيول او تول يې پوپنا کړه، البته چې دغه عذاب د هغوی د خپلو کسبي جنايتونو نتيجه وه او هيڅ تېری ورباندې نه وه شوی.

۱۰ـ ای پيغمبره! مونږ د عاديانو او ثموديانو د هلاک په وخت کښې يوازې په همدوی باندې عذابونه ورنازل کړه او په دواړو صورتونو کښې مو هغه کسانو ته نجات ورکړ کومو چې د پيغمبرانو دعوت قبول کړی وه او د کفرياتو او شرکياتو ځخه يې خپل ځانونه بچ کړي وه.

نو که ستا د زمانې کفار هم د هغوی غونډې خپلو کفرياتو ته ادامه ورکړي او د توحيد دلايلو ته شا کړي نو مونږ به په دوی باندې هم دنياوي سپکوونکی عذاب ورنازل کړو او خپلو دوستانو ته به نجات ورکړو، البته چې أخروي عذاب خو لا ورته په وړاندې پروت دی.

توضيحات

۱ـ په ﴿ صَٰعِقَةٗ مِّثۡلَ صَٰعِقَةِ عَادٖ وَثَمُودَ ﴾ کښې د ﴿ صَٰعِقَةٗ ﴾، ﴿ صَٰعِقَةِ ﴾ کلمې د هغه اور ځخه عبارت دي کوم چې د وريځې ځخه د باران په وخت کښې کله-کله رابښکته کېږي[1] چې په پښتو کښې ورته تندر وايو، خو په مهلک او بنياد ويستونکی عذاب باندې يې هم اطلاق کېږي[2] چې په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

يعنې ای پيغمبره! د خپلې زمانې کفارو ته د اعراض په سورت کښې ووايه چې زه خو تاسو د داسې مهلک او بنياد ويستونکي عذاب ځخه ډاروم لکه ځنګه چې په عاديانو او ثموديانو باندې ورنازل شوی وه، چې په تاسو باندې به هم درنازل کړی شي.

سوالونه او جوابونه

۲ـ په ﴿ إِذۡ جَآءَتۡهُمُ ٱلرُّسُلُ مِنۢ بَيۡنِ أَيۡدِيهِمۡ وَمِنۡ خَلۡفِهِمۡ ﴾ کښې د سړي په ذهن کښې لاندې سوالونه ګرځي راګرځي:

---

(۱) القاموس المحيط ج۲ ص۸۲۴

(۲) تفسير الخازن ج ۵ص۳۷۶؛ مفردات الراغب ص۲۸۹

الف: كه څوک وايي چې: په ذكر شوي عبارت كښې د "هُمْ، هِمْ، هِمْ" درېواړه ضميرونه دوه وو قومونو ته راجع دي نو په كار وه چې د "هُمَا، هُمَا، هُمَا" ضميرونه نازل شوي وی؟

مونږ وايو چې: ذكر شوي دواړه قومونه د زښتو ډېرو ډلو درلودونكي وه چې د همدغو ډلو په ملحوظ ورته د جمعي ضمائر راجع كړی شوي دي.

په دې باندې علاوه، كله-كله په عربيت كښې د مثنى څخه هم په جمعه تعبير صورت نيسي[۱]، او دلته د عربيت همدغه استعمال په نظر كښې نېولی شوی دی، والله ﷻ أعلم.

ب: كه څوک وايي چې: په همدغه عبارت كښې د ﴿ ٱلرُّسُلُ ﴾ كلمه جمعه ده حال دا چې ذكرو شوو دواړو قومونو ته دوه پيغمبران (هُود ﷺ، صالح ﷺ) وراستولی شوي وه؟

مونږ وايو چې: څه لرې نه ده چې هغوی ته ډېر پيغمبران ورغلي وي، خو په قرآن كريم كښې مونږ ته فقط د همدغو دواړو په نومونو باندې صراحت شوی دی.

ج: كه څوک وايي چې: د ذكر شوي عبارت څخه په ظاهره څرګندېږي چې پيغمبران عاديانو او ثموديانو ته نه وه ورغلي بلكې د هغوی څخه په وړاندې او وروسته زمانو كښې يې لېږلو صورت نيولی وه؟

مونږ وايو چې: ځينو مفسرينو كرامو د دغه اعتراض د جوابولو دپاره ډېر جوابونه كړي دي[۲]، خو كوم جواب چې مونږ ته په زړه پوری برېښېدلی دی هغه دا دی چې: په دې مقام كښې پخوانی زمانې او وروستنۍ زمانې مطلب نه دې ترڅو اعتراض وارد شي، بلكې دلته د ﴿ مِنۢ بَيۡنِ أَيۡدِيهِمۡ وَمِنۡ خَلۡفِهِمۡ ﴾ كلمات د ټولو جهاتو څخه كنايه دي[۳].

يعنې عاديانو او ثموديانو ته د دعوت په جريان كښې د هرې خوا څخه پيغمبران ورغله او د ژوند په هر ا. خ باندې يې ورته رڼا واچوله او هم يې په مختلفو اساليبو او طريقو سره ورته دلايل اقامه كړه، خو هغوی خپل كفري خط السير تبديل نه كړ.

څه قرآني نظاير

۳_ د دې دپاره چې ذكر شوی جواب ښه واضحه شي لاندې قرآني نظاير يې هم ولولئ:

الف: الله ﷻ د همدې قرآن كريم په هكله فرمايلي دي چې: ﴿ لَّا يَأۡتِيهِ ٱلۡبَٰطِلُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَلَا مِنۡ خَلۡفِهِۦ ﴾ [فصلت:۴۲] يعنې قرآن كريم داسې كتاب دی چې باطل نه د وړاندې خوا او نه د وروسته خوا ورتلای شي (د هيڅ لارې څخه پكښې غلطه خبره نه موندله كېږي).

ب: الله ﷻ د شيطان د خولې څخه حكايت كړی دی چې: ﴿ ثُمَّ لَأٓتِيَنَّهُم مِّنۢ بَيۡنِ أَيۡدِيهِمۡ وَمِنۡ خَلۡفِهِمۡ ﴾ [الأعراف:۱۷] يعنې ای ربه! سوګند دی چې زه به بيا بنيادمانو ته د وړاندې خوا او د دوی د ببرته

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۱۰۹
(۲) تفسير البغوي ج۴ ص۱۰۹؛ البحر المحيط ج۹ ص۲۹۳؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۷۰
(۳) تفسير الكشاف ج۴ ص۱۹۱

خوا څخه ورشم (په هرې ممکنې طريقې او حيلې به يې تېر باسم او په هيڅ وسيله به صرفه ونه کړم).

ج: همدې ته ورته مضمون الله ﷻ د نوح ؑ د پلوه هم مونږ ته نازل کړی دی چې: ﴿ قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا ﴾ [نوح: ۵] يعنې نوح ؑ وويلې چې ای زما ربه! ما خپل قوم د شپې او ورځې توحيد ته دعوت کړ (او په همدې هکله مې هيڅ لاره پرېنښودله خو هغوی زما دعوت قبول نه کړ).

د دوه وو لغاتو معناوې

۴ـ په ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَّحِسَاتٍ ﴾ کښې د "صَرْصَر" کلمه يا د شديد اوازکوونکي ګرم باد نوم دی او يا د اوازکوونکي سوړ باد لقب دی[۱].

او د ﴿ نَّحِسَاتٍ ﴾ کلمه د "نَحِسَة" ـ لکه "نَظِرَة" ـ جمعه ده چې د صفت مشبه صيغه ده او د "نَحس" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده[۲]. "نَحس" دې ته ويل کېږي چې د اسمان څنډې تکې زېړې وګرځي، لکه د اور لمبې چې لوړې ورسره شتون ونه لري[۳]، خو په عربي محاوره کښې د "نَحِسَة" لقب هغې ورځې ته ورکول کېږي کومه چې سراسري په غمونو او مشکلاتو باندې ډکه وي، دغې ورځې ته په پښتو کښې سپېره ورځ او شومه ورځ وايي.

د دغو ورځو تعداد ته الله ﷻ په [الحاقة: ۷] ايت کښې اشاره کړې ده چې اوه شپې او اته ورځې وربانديې توند او سخت باد چلبدلی وه، او د دغه باد سختوالي ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴾ [الذاريات: ۴۲] يعنې دغه باد هيڅ شی نه پرېښود چې وربانديې به ورغی، مګر د ايرو غوندې به يې ګرځاوه.

نو د مضمون حاصل يې داسې کېږي چې: نو مونږ په عاديانو باندې په ډېرو شومو او سپېرو ورځو او شپو کښې داسې توند سوزونکی باد وچلاوه چې ټول يې ايره کړه او د ټولو بنياد يې ور وويست.

د دې زمانې عاديان

۵ـ نن ورځ[۴] امريکايانو د عاديانو خاصيت خپل کړی دی او غواړي چې د ټولې دنيا څخه د اسلام نوم ورک کړي، د همدې کبله په هر مملکت کښې په مسلمانانو باندې نظامي عمليات کوي چې ځينې وژني او ځينې اسيران ګرځوي.

نن ورځ امريکايان هم وايي چې "مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً" هغه څوک دی چې د قوت د حيثه زمونږ څخه کلک او زيات دی؟ زمونږ مقابله هيڅوک نه شي کولی، مونږ په ټولې نړۍ باندې برلاسي ياستو. د هر چا چې مرګ زړه غواړي نو زمونږ مقابلې ته دې راوړاندې شي.

(۱) القاموس المحيط ج۲ ص۸۱۲؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۶۴؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۱۲۰

(۲) روح المعاني ج۲۴ ص۱۱۲

(۳) مفردات الراغب ص۵۰۶

(۴) ۱۴۲۳/۲/۱۴ هـ ق ـ ۱۳۸۱/۲/۶ هـ ش

نن ورخ دوی په ډېر تکبر سره ټولې نړۍ ته د اخطار په توګه وايي چې: هر ملت او هر مملکت بايد د دغو دوه لارو څخه يوه د خپل ځان دپاره غوره کړي، چې يا زمونږ مرستندويان شي زمونږ مشري او رياست قبول کړي، او يا زمونږ په مقابل کښې زمونږ د دښمنانو او تروريستانو په څنګ کښې ودرېږي، دوی حقيقي مسلمانانو مجاهدينو ته د خپلو دښمنانو لقب ورکوي او بس.

نن ورخ که څه هم اسلامي هيوادونه ډېر دي خو افسوس چې د خپلې بې اتفاقۍ د کبله ـ د ايران د اسلامي دولت څخه پرته ـ يو هم په اسلام او مسلمانانو باندې غيرت نه کوي، او نه خپله خپلواکي څرګندولی يا غوښتلی شي.

الله ﷻ ته سوال کوو چې د اوس وخت په عاديانو باندې هم د پخوانيو زمانو د عاديانو غوندې قدرتي آفت ورنازل کړي، او داسې يې تپت پرک کړي لکه څنګه يې چې د افغان مجاهدينو په مقابل کښې روسان تيت پرک کړل، آمين يا رب العالمين.

سوال جواب

٦ـ که څوک وايي چې په دې کښې څه حکمت دی چې په ﴿ فَهَدَيْنَٰهُمْ فَٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْعَمَىٰ عَلَى ٱلْهُدَىٰ ﴾ کښې د ﴿ عَلَى ٱلْهُدَىٰ ﴾ په عوض "عَلَى الْهِدَايَة" نازل نه کړی شو، حال دا چې دواړه (هداية، هدی) د ﴿ فَهَدَيْنَٰهُمْ ﴾ دپاره مصدرونه دي؟

مونږ وايو چې: که څه هم دغه دواړه مصدرونه د لغت په لحاظ څه فرق نه لري مګر د استعمال په لحاظ دا فرق لري[1] چې: د "هداية" کلمه مطلق لارښوونې ته وضعه شوې ده برابره ده چې لارښوول شوی کس په لارښوونه موصوف شوی وي او که نه (لارښوول يې قبول کړي وي او که نه).

اما د "هدی" کلمه د هغې لارښوونې څخه عبارت ده په کومې سره چې يوازې د الله ﷻ د پلوه لارښوول شوی کس په لارښوولو سره موصوف ګرځولی شوی وي (مطلب ته رسولې شوې وي).

يعنې او مونږ ثموديانو ته "هداية" وکړ چې عقلونه مو ورکړي وه او شريعت مو د پيغمبرانو په ذريعه ورنازل کړی وه، خو هغوی زمونږ "هداية" د "هُدَى" مقام ته ونه رساوه چې قبول کړی يې وي بلکې د عدم قبول خوا يې غوره کړه او خپل ځانونه يې وربانديې رانده واچول.

همدې مضمون ته ورته مضمون الله ﷻ په بل ايت کښې داسې نازل کړی دی چې ﴿ وَهَدَيْنَٰهُ ٱلنَّجْدَيْنِ ﴾ [البلد: ١٠] يعنې او مونږ انسان ته دواړه لارې وښودلې (چې دا د خير لاره ده او دا د شر لاره ده، خو کافر انسان د شر لاره خوښه کړه).

يادونه

٧ـ مونږ د الله ﷻ په مرسته د [الأعراف:٧٨] ايت لاندې ښه تحقق کړی دی چې ثموديان په څه ډول عذاب سره هلاک کړی شوي دي، نو هيله ده چې هلته يو خل مراجعه وکړی شي.

---

(١) مفردات الراغب ص٥٣٨

﴿ وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَآءُ ٱللَّهِ إِلَى ٱلنَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا مَا جَآءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ
سَمْعُهُمْ وَأَبْصَٰرُهُمْ وَجُلُودُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾ وَقَالُوا۟ لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدتُّمْ عَلَيْنَا
قَالُوٓا۟ أَنطَقَنَا ٱللَّهُ ٱلَّذِىٓ أَنطَقَ كُلَّ شَىْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾ وَمَا
كُنتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَن يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَآ أَبْصَٰرُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَٰكِن ظَنَنتُمْ أَنَّ ٱللَّهَ
لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾ وَذَٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ ٱلَّذِى ظَنَنتُم بِرَبِّكُمْ أَرْدَىٰكُمْ فَأَصْبَحْتُم مِّنَ
ٱلْخَٰسِرِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِن يَصْبِرُوا۟ فَٱلنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ ۖ وَإِن يَسْتَعْتِبُوا۟ فَمَا هُم مِّنَ ٱلْمُعْتَبِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾

[۱۹] او هغه ورځ یاده کړه چې د الله ﷻ دښمنان به (پکښې) دوزخ ته ورغونډ کړی شي، نو دوی به (پکښې د خوړېدلو او بې نظمیو څخه) را ایسارولی کېږي.

[۲۰] آن تردې چې کله په کامل انتظام سره دوزخ ته ورشي نو خپل غوږونه او خپلې سترګې او (هم) خپل پوستکي به وربانديې په هغو جنایتونو سره شهادت ورکړي کوم چې دوی دي چې (په دنیا کښې) يې کوي.

[۲۱] او د الله ﷻ دښمنان به خپلو پوستکو ته ووايي چې تاسو په مونږ باندې ولې شهادت اداء کړ؟ (حال دا چې مونږ خو ستاسو د نجات دپاره انکاري شوی وو).

پوستکي به يې (په جواب کښې) ووايي: مونږ هغه الله ﷻ چې هر (غږېدونکی) شی غږوي وغږولو، او همده ﷻ تاسو اول خل پيدا کړي ياست (او حواس يې درکړي وه)، او (همدارنګه تاسو ته په دنيا کښې ويل شوي وه چې) خاص همده ﷻ ته به تاسو راجع کړی شئ (خو تاسو وربانديې باور نه کاوه).

[۲۲] او تاسو (په دنيا کښې) نه وئ چې (خپل جنايات) مو پټول چې په تاسو باندې به خپل غوږونه او خپلې سترګې او (هم) خپل پوستکي شهادتونه ورکړي (ستاسو ګومان نه وه چې دا کار به صورت ونيسي)، مګر تاسو (په دنيا کښې) ګومان کاوه چې، يقيناً الله ﷻ د هغو کارونو څخه چې تاسو يې عملي کوئ په ډېرو باندې نه پوهېږي (البته کومو ته چې په پرده کښې صورت وکړی شي).

[۲۳] او (ای مشرکانو!) دغه ستاسو هغه ګومان دی چې تاسو (په بل چا باندې نه بلکې) په خپل رب ﷻ کاوه همدغه (ګومان) تاسو هلاک کړئ (او ابدي دوزخ ته يې وروغورزولئ) نو (په دائمي توګه) د زيانکارانو څخه وګرځېدئ.

[۲۴] نو (ای پيغمبره! په دغې ورځ کښې) که کفار صبر وکړي (او که صبر ونه کړي) نو (په دواړو صورتونو کښې) ورته دوزخ استوګنځای دی. او که دوی (په دغې ورځ) د الله ﷻ د راضي کولو هڅه وکړي (چې ايمان راوړي او توبه وباسي) نو دوی به د رضايت قبول کړی شوو څخه نه وي (الله ﷻ به ترې راضي نه شي او نه به يې بېرته دنيا ستانه کړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د توحيد د دلايلو څخه اعراض کوونکو کسانو ته په دنياوي عذاب سره تهديد ورکړی شوی وه او په دې ايتونو کښې په أخروي عذاب سره تهديد ورکولی کېږي چې د توحيد عقيده خپله کړئ که نه نو په آخرت کښې به د دائمي عذاب سره مخامخ شئ. نو حاصل يې داسې راځېږئ:

ای پيغمبره! د دنياوي عذاب د تهديد څخه وروسته مشرکانو او کفارو ته په أخروي عذاب سره تهديد ورکړه او په خپل أمت باندې قرائت کړه چې:

۱ـ په کومه ورځ چې د الله ﷻ دښمنان او کفار اور او دوزخ ته ورټول کړی شي او د دې دپاره چې په اجتماعي صورت سره پکښې وروغورزولی شي نو دوی به ټولګی-ټولګی وګرځولی شي او هر يو ټولګی به داسې راغونډ کړی شي چې وړاندېني او وروستني به سره په يوه اجتماع کښې صورت ونيسي.

۲ـ آن تر دې چې هغوی دوزخ ته ښه ډېر ورنژدې کړی شي او د دوزخ عذابونه په سترګو وګوري نو سمدستي به د خپلو جنايتونو او کفرياتو څخه انکار وکړي او په سوګند سره به ووايي چې: په الله ﷻ سوګند دی چې مونږ په دنيا کښې مشرکان نه وو، او هيڅکله مو کفر او شرک نه وه غوره کړی.

۳ـ په دغه وخت کښې به الله ﷻ د هغوی په خولو باندې مهر ولګوي او د اختياري خبرو کولو قوت به ترې واخلي او د هغوی اندامونو ته به امر وکړي چې تاسو واقعيات بيان کړئ. يا په بل عبارت: په دنيا کښې چې ستاسو په وړاندې کوم جنايات واقع شوي دي هغه هوبهو څرګند کړئ او شاهدي ورباندې ورکړئ.

۴ـ نو سمدستي به په کفارو باندې د دوی غوږونه، سترګې، پوستکي او نور اندامونه په هغو جنايتونو سره شهادتونه ورکړي کوم چې دوی په دنيا کښې دي چې عملي بڼه ورکوي او په کسب باندې يې اخته دي.

۵ـ په دې وخت کښې به کفار هک پک حيران شي چې د دوی د خپلو خانونو څخه ورباندې شاهدان تېر شوه، نو د همدې کبله به خپلو اندامونو او خپلو پوستکو ته په عتاب او غُصې سره ووايي چې: تاسو ولې په مونږ باندې شهادتونه ورکړه؟ تاسو خو زمونږ سره په عذابونو کښې شريکان ياست، مونږ خو په دې غرض د خپلو جنايتونو څخه انکار غوره کړی وه چې تاسو ته نجات درکړو، نو په تاسو څه باعث وه چې په ټولو جنايتونو باندې مو تکي په تکي شهادتونه ورکړه؟

۶ـ د کفارو پوستکي او نور اندامونه به جواب ورکړي چې:

الف: مونږ پوهېږو چې تاسو زمونږ د نجات دپاره دروغ واياست او په دې هم پوهېږو چې زمونږ شهادتونه زمونږ په ضرر تمامېږي، مګر مونږ هغه الله ﷻ ګويان کړو او په خبرو يې راوستلو چې هر شی ګويانوي او هر شی په خبرو باندې راولي، د ده ﷻ د ګويانولو قدرت په ژبو پورې محدود نه دی.

یا په بل عبارت: الله ﷻ هر خبرې کوونکې شي ته د خبرو کولو قوت ورکړی دی، او دا توان هم لري چې هر غیر ناطق شی ناطق وګرځوي، چې مونږ هم د همدغې جملې څخه یاستو. د مثال په توګه: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د خاورو څخه اول ځل پیدا کړي یاست او ستاسو ژبه یې په خبرو سره ناطقه ګرځولې ده نو همدغه اقدس ذات مونږ (ستاسو اندامونه) هم ناطق وګرځولو.

ب: ای مشرکانو! تاسو ته خو د الله ﷻ د پلوه د پیغمبرانو په ذریعه ویل شوي وه چې هرومرو به تاسو الله ﷻ ته راجع کړی شئ او د همده ﷻ په حضور کښې به درباندې خپل اندامونه هم شاهدي اداء کړي، خو تاسو ورباندې باور نه کاوه او انکار موورباندې خپل کړی وه.

ج: د همدې کبله تاسو په دنیا کښې نه وئ چې خپل جنایات مو د خپلو اندامونو څخه پټ کړي وی چې د قیامت په ورځ به درباندې شهادت اداء کړي. یا په بل عبارت: که بالفرض تاسو همدغه ډار درلودی نو په دنیا کښې به د جنایتونو نه وی مرتکب شوی او اجتناب به مو ترې کړی وی.

د: په دې باندې علاوه ستاسو غلط ګومان دا وه چې یقیناً الله ﷻ ستاسو په ډېرو کارونو باندې نه پوهېږي. یا په بل عبارت: الله ﷻ ته هغه جنایات معلوم نه دي کوم چې په پټه وکړی شي.

ه: دغه ګومان ستاسو هغه ګومان وه چې تاسو یې هلاک کړئ او د دوزخ کندې ته یې ورواچولئ: تاسو په خپل رب ﷻ باندې دغسې غلط ګومان کاوه چې نن ورځ تاسو د زیانکارانو او تاوانیانو د جملې څخه وګرځېدلئ چې د خلاصون چاره درباندې د هره طرفه درولې شوې ده.

۷_ ای پیغمبره! کله چې مشرکان او کفار د خپلو اندامونو د پلوه هم ملامت کړی شي نو په دغه وخت کښې به ورته هیڅ د تمې ځای پاتې نه شي. نو:

الف: که په دغه وخت کښې هغوی صبر وکړي، صبر به ورته ګټه ونه شي رسولی او د دوزخ څخه به نجات ورنه کړی شي بلکې همدغه دوزخ به یې استوګنځای وي او بس.

ب: او که اراده وکړي چې خپل رب ﷻ د خپلو خانونو څخه په توبو او سوالونو سره راضي کړي نو هغوی به د دغه کار کوونکې هم نه وي او نه به یې د توانه پوره شي.

لنډه دا چې په دغې ورځ کښې به په کفارو باندې د نجات ټولې دروازې وتړلی شي، نو دوی ته په کار دي چې نن ورځ د خپل نجات غم وخوري.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَيَوۡمَ يُحۡشَرُ أَعۡدَآءُ ٱللَّهِ إِلَى ٱلنَّارِ فَهُمۡ يُوزَعُونَ ۝ حَتَّىٰٓ إِذَا مَا جَآءُوهَا ﴾ کښې د ﴿ يُوزَعُونَ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [النمل: ۱۷] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده چې د بې نظمۍ د مخنیوي معنی ورکوي. او د ﴿ حَتَّىٰٓ ﴾ توری په ذکر شوې کلمې پورې تعلق نیسي او هم پکښې د "ما" توری د تاکید دپاره دی[۱] لکه څنګه چې په ﴿ عَمَّا قَلِيلٖ ﴾ [المؤمنون: ۴۰] ایت کښې د "ما" توری د تاکید دپاره نازل شوی دی.

---

(۱) روح المعاني ج۲۴ ص۱۱۵؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۹۵

نو د معنی حاصل بې داسې راځېږي چې: هغه ورځ چې د الله ﷻ دښمنان (کفار) د ډېرو کلکو تدابیرو لاندې دوزخ ته ورټول کړی شي نو هیڅوک به بې نظمي ونه کړی شي چې خواره واره او تیت پرک شي، آن تردې چې کله د پوره نظم لاندې هلته ور ورسېږي، نو د خپلو کفریاتو څخه به انکارې شي ترڅو نجات ومومي، مګر سمدستي به د خپلو اندامونو د شهادت سره مخامخ شي او انکار به ورته بې ګټې وګرځي.

د اندامونو شهادتونه

۲ـ په ﴿ شَهِدَ عَلَيۡهِمۡ سَمۡعُهُمۡ وَأَبۡصَٰرُهُمۡ وَجُلُودُهُم ﴾ الآیة- کښې دېته اشاره ده چې د قیامت په ورځ به په کفارو باندې خپل خپل اندامونه شهادت ورکړي چې دا یې راباندې کړي دي او دا یې راباندې ویلي دي او داسې نور.

مونږ د الله ﷻ په توفیق همدا موضوع د احادیثو په رڼا کښې د [النور:۲۴] او [یس:۶۵] ایتونو لاندې څېړلې ده چې بیا څېړل یې د کتاب د اوږدولو څخه پرته څه ګټه نه لري، نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي، خو د دې مقام په لحاظورباندې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

الف: د دغو ایتونو لاندې ځینو مفسرینو کرامو ښه پرېمانه احادیث راغونډ کړي دي[1] چې یو ځل لوستل یې ګټور تمامېږي.

ب: په دې مقام کښې الله ﷻ د غوږونو او سترګو او هم د پوستکو شهادت نازل کړی دی خو دغه نزول د حصر په توګه نه دی بلکې د قیامت په ورځ به د لاسونو او پښو په شمول ټول اندامونه شهادتونه ورکړي، لکه چې په نورو نصوصو کښې ورباندې صراحت شوی دی.

ج: ځینې علماء کرام په دې مقام کښې د ﴿ لِجُلُودِهِمۡ ﴾ څخه د کنایې په توګه غلیظ عورتونه مراد ګڼي[2]، خو مونږ ته بهتر برېښي چې خپله حقیقي معنی (پوستکي) ترې اراده کړی شي، ضرورت نشته چې غیر متبادرې معنی ته لاس واچولی شي.

د: که څوک وایي چې: په دې کښې څه وجه ده چې د شهادت څخه وروسته به مشرکان یوازې پوستکو ته سوال متوجه کړي او ګیله به ورته وکړي چې دا کار مو ولې وکړ، حال دا چې شهادت خو به ټولو اندامونو ورکړی وي؟

مونږ وایو چې: څرنګه چې پوستکي تقریباً په ټولو اندامونو باندې مشتمل دی او د تعذیب لومړي څکونکي هم دي نو پوستکو ته ګیله داسې وګڼله شوه لکه ټولو اندامونو ته یې چې ګیله کړې وي او سوال یې ورته متوجه کړی وي.

په دې باندې علاوه دا هم څه لرې نه ده چې سوال جواب به هلته د ټولو شهادت ورکوونکو اندامونو سره صورت ونیسي خو الله ﷻ به د مثال په توګه یوازې د پوستکو د سوال جواب په ذکر

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۹۵؛ تفسیر الطبري ج۲۴ ص۱۰۷
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۶۴

باندې اکتفاء کړې وي، والله ﷻ أعلم.

هـ: ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د پوښتنو جواب په ﴿ أَنطَقَ كُلَّ شَيْءٍ ﴾ باندې تمام شوی دی او متباقي کلام په جواب کښې شامل نه دی(١)، بلکې الله ﷻ د پوښتنو د جواب تائید نازل کړی دی.

مونږ ته بهتره دا برېښي چې د پوښتنو جواب به په ﴿ فَأَصْبَحْتُم مِّنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴾ باندې تمام شوی وي، چې په همدغه طرز تفسیر سره مو د مطلب په خلاصه کښې د ایتونو مضمون لیکلی دی.

و: که څوک وايي چې: د ﴿ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴾ جملې مضمون داسې راڅرګندوي چې ای مشرکانو! او تاسو به یوازې الله ﷻ ته راجع کړی شئ، حال دا چې په دغه وخت کښې به مشرکان الله ﷻ ته راجع کړی شوي وي او قیامت به قائم وي؟

مونږ وايو چې: ذکره شوې جمله د مقدر (قِيلَ) دپاره مقوله ده، یعني ای مشرکانو! او تاسو ته په دنیا کښې ویل شوي وه چې د قیامت په ورځ به یوازې الله ﷻ ته راجع کړی شئ خو تاسو وړباندې عقیده نه خپلوله او باور مو وړباندې نه کاوه.

ز: یوه ورځې د کعبې شریفې ترڅنګ درېو کسانو لاندې خبرې اترې وکړې:
یوه پوښتنه وکړه چې ایا الله ﷻ زمونږ خبرې اترې اوري؟
بل جواب ورکړ چې که خبرې په جهر سره وکړو نو الله ﷻ یې اوري او که نه نو نه یې اوري.
درېم کس په جواب کښې وویل چې که بالفرض الله ﷻ زمونږ خبرې اترې اوري نو ټولې به اوري (برابره خبره ده چې پټې وي او که ښکاره) او که نه یې اوري نو یو ډول خبرې به مو هم نه اوري.

عبد الله بن مسعود رضي الله عنه د دوی خبرې واورېدې او نبي کريم ﷺ ته یې ورسولې چې دغو کسانو داسې خبرې کولې، «فَأَنْزَلَ اللهُ ﴿ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ ﴾ إِلَى قَوْلِهِ ﴿ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴾ »(٢) یعني نو الله ﷻ دغه دوه ایتونه د ﴿ وَمَا كُنتُمْ تَسْتَتِرُونَ ﴾ څخه تر ﴿ مِّنَ ٱلْخَٰسِرِينَ ﴾ پورې نازل کړه.

ح: مفسرینو کرامو په ﴿ وَذَٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ ٱلَّذِى ظَنَنتُم بِرَبِّكُمْ أَرْدَىٰكُمْ ﴾ کښې د نحویت په لحاظ متعدد تحلیلونه کړي دي(٣)، خو کوم تحلیل چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی(٤)، هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

اول: ﴿ وَذَٰلِكُمْ ﴾ مبتداء ده او هغه ګومان ته اشاره ده کوم چې په وړاندېنې ایت کښې ذکر دی چې الله ﷻ په ډېرو کارونو علم نه لري، العیاذ بالله.

---

(١) زاد المسير ج٧ ص٥٩؛ تفسير البغوي ج٤ ص١١٢
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص١٤٠؛ صحيح البخاري ج٢ ص٧١٢
(٣) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص١٢٨
(٤) تفسير ابي السعود ج٨ ص١١

دوهم: ﴿ ظَنُّكُمُ ٱلَّذِي ظَنَنتُم بِرَبِّكُمْ ﴾ د همدغې مبتداء دپاره لومړی خبر دی.

دریم: ﴿ أَرْدَىٰكُمْ ﴾ د همدغې مبتداء دپاره دوهم خبر دی.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: د قيامت په ورځ به پوستکي مشرکان مخاطب کړي او ورته به ووايي چې: ای مشرکانو! تاسو په بل چا باندې نه بلکې په خپل رب ﷻ دغه ګومان وه چې ستاسو په ډېرو اعمالو باندې علم نه لري. همدغه ګومان تاسو هلاک کړئ، د تل دپاره يې په دوزخ کښې وغورزولئ چې د نجات ټولې دروازې درباندې تړلې دي.

څو نکات

۳_ په ﴿ فَإِن يَصْبِرُوا۟ فَٱلنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: مونږ ته داسې برېښي _والله ﷻ أعلم_ چې د ﴿ فَإِن يَصْبِرُوا۟ ﴾ څخه وروسته به "أَوْلَا يَصْبِرُوا" جمله مقدره وي. يعنې نو که په دغې ورځ کښې کفار صبر وکړي او که صبر ونه کړي په دواړو صورتونو کښې ورته ابدي دوزخ استوګنځای ټاکلی شوی دی، په آخرت کښې په صبر سره مشکلات نه حل کېږي لکه څنګه چې په دنيا کښې ورباندې حل کېږي.

مونږ خکه ذکره شوې جمله مقدره وګڼله چې د بل ايت څخه د اشارې په توګه معلومېږي چې: ﴿ سَوَآءٌ عَلَيْنَآ أَجَزِعْنَآ أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِن مَّحِيصٍ ﴾ [إبراهيم:۲۱] يعنې مشران کافران به کشرانو او پيروانو کفارو ته د قيامت په ورځ ووايي چې: په مونږ ټولو باندې نن ورځ برابره ده چې بې صبري (جزعي فزعي) وکړو يا صبر وکړو (په دواړو صورتونو کښې) مونږ ته خلاصون او نجات نشته.

ب: د ﴿ إِن يَسْتَعْتِبُوا۟ ﴾، ﴿ ٱلْمُعْتَبِينَ ﴾ دواړه کلمې اصلاً د "عُتْبى" _لکه "بُشْرَى"_ څخه اشتقاقي شوې دي چې د رضامندۍ معنی ورکوي[1] او څه بيان يې د [النحل:۸۴] ايت لاندې تېر شوي دي.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: که کفار د قيامت په ورځ د الله ﷻ د رضامندۍ حاصلولو هڅې وکړي او وغواړي چې يا يې هملته د محشر په ميدان کښې ايمان او توبه قبول وګرځي او يا بېرته دنيا ته ورتاو کړی شي چې هلته د ايمان او توبې سره صالح اعمال ملګري کړي ترڅو د مشکلاتو څخه خلاص او د دوزخ څخه نجات مونده کړي، نو دوی به په دغې ورځ کښې د هغو کسانو د جملې څخه ونه ګرځولی شي کومو ته چې د ذکرو شوو دواړو غوښتنو څخه يوه غوښتنه منظوره کړی شوې وي. او دا خکه چې په مرګ سره د ايمان او توبې د قبول دروازه تړله کېږي او فرصت د لاسه وځي.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «لَا يَتَمَنَّى أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ فَإِنَّهُ عِنْدَ انْقِطَاعِ عَمَلِهِ وَلَا يُرَدُّ فَيَسْتَعْتِبَ»[2] يعنې ستاسو يو کس دې هم د مرګ آرزو نه کوي خکه چې همدغه مرګ د عمل

(۱) لسان العرب ج۱ ص۵۷۸

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۴۲۸

د انقطاع په وخت کښې صورت نیسي (د عمل انقطاع ورسره ملګري ده) او بیا دنیا ته نه شي راګرځولی کېدی چې ترڅو ترې د الله ﷻ د رضامندي حاصلولو غوښتنه وکړی شي چې د ګناهونو څخه توبه تائب جوړ شه او د ایمان سره صالح اعمال ملګري کړه.

﴿وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَآءَ فَزَيَّنُوا۟ لَهُم مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ فِىٓ أُمَمٍ
قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم مِّنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ خَٰسِرِينَ ﴿٢٥﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَا
تَسْمَعُوا۟ لِهَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَٱلْغَوْا۟ فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾ فَلَنُذِيقَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَذَابًا
شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ ٱلَّذِى كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ جَزَآءُ أَعْدَآءِ ٱللَّهِ ٱلنَّارُ ۖ لَهُمْ فِيهَا
دَارُ ٱلْخُلْدِ ۖ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ رَبَّنَآ أَرِنَا ٱلَّذَيْنِ
أَضَلَّانَا مِنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ ٱلْأَسْفَلِينَ ﴿٢٩﴾﴾

[۲۵] او مونږ کفارو ته ملګري (شیطانان) ټاکلي دي نو هغوی ته هغه جنایات ښایسته کوي کوم چې د هغوی په وړاندې دي (چې نه جنت شته او نه دوزخ شته او داسې نور) او هغه جنایات هم کوم چې هغوی د خپلو خانونو څخه وروسته پرېږدي (او روزمره پکښې لګیا دي، ترسره کوي يې).

او د عذاب خبره وړباندې په داسې حال کښې په اثبات رسېدلې ده چې هغوی په هغو اُمتونو کښې (شامل) دي کوم چې ترې وړاندې تېر شوي دي، چې د پیریانو او انسانانو څخه عبارت دي. (او دا خکه چې) یقیناً هغوی (ټول) زیانکاران (او تاوانیان) دي (چې د تاوان جبران ورته امکان نه لري).

[۲۶] او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی (يو تربله او هم پیروانو ته) وايي چې: تاسو دغه قرآن ته غوږ مه ږدئ او په دې کښې (د قرائت پر وخت) شورماشور کوئ شاید چې تاسو وړباندې غلبه مونده کړئ (او په خپله عقیده کلک پاتې شئ).

[۲۷] نو هرومرو (او ضرور) به مونږ هغو کسانو ته سخت عذاب ور وڅکو کومو چې کفر غوره کړی دی (او کفر ته دعوت چلوي)، او هرومرو (او ضرور) به مونږ ورته د هغو بدو اعمالو جزا ورکړو کوم چې دوی دي چې (روزمره) يې کوي.

[۲۸] (ای پیغمبره!) دغه د الله ﷻ د دښمنانو جزا ده چې د اور (دوزخ) څخه عبارت ده، همدوی لره به په دوزخ کښې (د عذابونو) د تلپاتې کېدو کور وي (د دوزخ په داخل کښې به ورته بندیخانه وي).

(الله ﷻ به ورته جزا ورکړي) په دې سبب جزا ورکول چې دوی په دوامداره توګه زمونږ په ایتونو سره جحود (انکار) کوي (او په زړونو کښې وړباندې باور لري).

[۲۹] او هغه کسان به وايي کومو چې کفر غوره کړی دی (او د شیطانانو دعوت يې قبول کړی دی) چې: ای زمونږ ربه! مونږ ته هغه دوه کسان راوښیې (راولید کړې) کومو چې مونږ د سمې لارې

څخه اړولي ياستو چې د پيريانو او بنيادمانو څخه عبارت دي، ترڅو يې موږ د خپلو قدمونو لاندې د دې دپاره وګرځوو چې د ښکته خلکو (ذليلانو) د جملې څخه جوړ شي.

ارتباطونه

۱_ د وړاندېنيو ايتونو په مضامينو کښې دا خبره هم شامله وه چې د توحيد څخه د اعراض کوونکو کفارو دپاره د هغوی بدګوماني د هلاکت سبب جوړه شوې ده چې الله ﷻ په پټو شيانو باندې نه پوهېږي. په دې ايتونو کښې د هغوی د هلاکت خارجي سبب ته اشاره شوې ده چې إنسي او جني شيطانان يې د هلاکت کندې ته ورغورزوي.

۲_ هلته د کفارو د ګمراهۍ بيان نازل شوی وه او دلته يې د ګمراه کولو بيان نازل شوی دی. او هم د ګمراه کوونکو او ګمراهانو عاقبت ته اشاره شوې ده، چې حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د عنادي سرغړوونکو په هکله څه نور مطلب هم قرائت کړه چې:

۱_ ذکرو شوو اعراض کوونکو (چې د الله ﷻ دښمنۍ ته يې په کلکه ملاوې تړلې دي) د نېکيو استعداد د لاسه ورکړی دی او د زړه سترګې يې ړندې دي (هيڅ بصيرت نه لري). نو د همدې کبله ورته موږ داسې انډيوالان ټاکلي دي چې روزمره يې بدې لارې ته اړوي حال دا چې دغه اعراض کوونکي ګومان کوي چې په ډېره ښه لاره باندې روان دي چې ډېر ژر به وربانډې مطلب ته ورسېږي.

يا په بل عبارت: دغه شيطانان انډيوالان ورته لاندې کارونه ښايسته کوي:

الف: هغه کارونه ورته ښايسته کوي په کومو کښې چې اعراض کوونکي کفار لګيا دي او روزمره يې د مخې تېرېږي، او ورته وايي چې د بوتانو عبادت، د اسلام د پرمختګ مخنيوی او داسې نور ډېر ښه کارونه دي.

ب: د آخرت په هکله يې ورته هم عقيده ښکلې ګرځوي، چې نه حساب شته او نه کتاب، نه بيا راژوندي کېدل حقيقت لري او نه به موږ د الله ﷻ په حضور کښې ودرولی شو او داسې نور.

۲_ په دغو عنادي کفارو باندې ـ چې په زړونو باندې يې مهر لګېدلی دی ـ د تعذيب خبره ثبوت ته رسېدلې ده چې موږ به وربانډې ضرور دوزخ ډک کړو، خو عنادي اعراض کوونکي به د دوزخ په ډکولو کښې يوازې نه وي بلکې دوی به په هغو ډېرو کفري اُمتونو او ډلوْ کښې شامل وي کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي، برابره خبره ده چې د پيريانو کفري ډلې دي او يا د انسانانو، او دا خکه چې دوی ټول زيانکاران او تاوانيان دي.

۳_ ای پيغمبره! ذکر شوي عنادي اعراض کوونکي کفار په همدې اکتفاء نه کوي چې پخپله يې حقه لاره خطا کړې ده او د جني او انسي شيطانانو په لمسون په باطله لاره باندې روان دي، بلکې هغوی نور خلک هم د لارې څخه اړوي او د خپلو شيطانانو دپاره کومکيان واقع کېږي چې د نورو خلکو په ګمراه کولو کښې ورسره لاس کوي.

د مثال په توګه: دغه اعراض کوونکي عنادي کفار عوامو ته او هم یو تربله دا توصیه کوي چې: تاسو دغه قرآن کریم ته غوږ مه ږدئ چې په ناڅاپي ډول سره به مو په زړونو څه اغېز وکړي، او همدارنګه د تلاوت په وخت یې کښې شور او غوغا اچوئ چې نور څوک یې هم وانه وري.

که تاسو دغه دوه کارونه وکړئ شاید چې ورباندې به زورور شئ او تاثیر به دربانديې ونه کړي، او که نه نو هره ګړۍ دا وېره شته چې زړونه مو د اغېز لاندې راولي او عقیده ورباندې وکړئ.

۴ـ نو ای پیغمبره! مونږ به همدغه کسانو ته په دنیا او آخرت کښې ډېر شدید عذاب وروڅکو چې دا ستاسو د شدید کفر نتیجه ده. او همدارنګه به هرومرو مونږ ورته د هغو عملونو جزا هم ورکړو کوم چې دوی دي چې روزمره یې کوي او ورباندې لګیا دي چې خلک د قرآن کریم د اورېدلو څخه منعه کوي او د قرائت په وخت کښې یې شور او غوغا خپلوي.

۵ـ ای پیغمبره! دغه د الله ﷻ د دښمنانو (عنادي اعراض کوونکو کفارو) جزا ده چې په آخرت کښې د اور (دوزخ) څخه عبارت ده. همدوی لره په همدغه دوزخ کښې د همېشوالي کور دی چې هیڅکله به ترې رابهر نه شي او نه به ورباندې دوزخ سوړ جوړ شي. او دا ځکه چې:

ذکره شوې جزا ورته د دې کبله ټاکلې شوې ده چې دوی روزمره د دوام په توګه زمونږ د ایتونو څخه په داسې حال کښې انکار کوي چې په زړونو کښې ورباندې باوري دي، خو فقط د عناد د کبله په خپل کفر کلک دي.

۶ـ ای پیغمبره! نن ورځ خو ذکر شوي عنادي کفار د خپلو انډیوالانو سره مینه او محبت لري او په اطاعت کښې یې ځغلي، برابره خبره ده چې جني انډیوال یې وي او که انسي، خو داسې ورځ راتلونکې ده چې همدغه محبت کوونکي ډلې به د خپل رب ﷻ څخه وغواړي چې:

ای زمونږ ربه! مونږ ته هغه دوه کسان راولیده کړه کوم چې د پیریانو او انسانانو څخه دي او مونږ یې بې لارې کړي یاستو، ترڅو یې مونږ د پښو لاندې کړو او خپله غُصه ورباندې سړه کړو. ای زمونږ ربه! همدغو ګمراه کوونکو کسانو ته په دوزخ کښې زمونږ څخه لاندې ټیټه طبقه ورکړه ترڅو د سخت عذاب څکونکي وګرځي او د ضلالت او د اضلال دواړو جنایتونو سزا وګوري.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ ﴾ کښې د "قَيَّضْنَا" کلمه اصلاً د "قَيْض" ـ لکه "بَيْع" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "قَيْض" د هګۍ پوټکي ته وضعه شوې ده چې د ټولو خواوو څخه یې په هګۍ باندې احاطه کړې وي[1]. یعنې مونږ ذکرو شوو عنادي کفارو ته چې بصیرت یې د لاسه ورکړی دی داسې شریر انډیوالان ټاکو کوم چې ورباندې د هر حیثه مسلط وي او ټول حواس یې په خپله خوښه څرخوي (همدا د طبعي او مهر لګولو معنی ده).

همدې مضمون ته په نورو ایتونو کښې هم اشاره شوې ده. لاندې مثالونه یې ولولئ:

(۱) لسان العرب ج۷ ص۲۲۴؛ مفردات الراغب ص۴۳۵

الف: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّآ أَرْسَلْنَا ٱلشَّيَٰطِينَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴾ [مريم:٨٣] يعنې ايا ته نه ګورې چې مونږ په کفارو باندې شيطانان مقرروو (مسلطوو) چې د ميچنې غوندې يې چورلوي او اواز ترې باسي اواز ويستل.

ب: ﴿ وَمَن يَعْشُ عَن ذِكْرِ ٱلرَّحْمَٰنِ نُقَيِّضْ لَهُۥ شَيْطَٰنًا فَهُوَ لَهُۥ قَرِينٌ ﴾ [الزخرف:٣٦] يعنې او هرڅوک چې د ډېر مهربان الله ﷻ د ذکر څخه ړوند شي او خپل ځان د بې بصيرته خلکو په قطار کښې ودروي، نو د هغه دپاره مونږ شيطان ټاکو چې ورسره انډيوال (ملګرى) وي او څه چې ورته وايي همغه ورته هدايت برېښي.

سوال جواب

٢ـ که څوک وايي چې: په ﴿ فَزَيَّنُوا۟ لَهُم مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ کښې د "ما، ما" دواړه توري په دې مقام کښې د څه شي څخه کنايي دي؟

مونږ وايو چې: د دغو دواړو تورو په تفسير کښې مفسرينو کرامو متعدد اقوال کړي دي[1] لکه:

الف: ﴿ مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ ﴾ د هغو کارونو څخه عبارت دی کوم چې په آخرت پورې اړه لري. يا په بل عبارت: دوی ورته بنايسته کوي چې نه جنت شته، نه دوزخ، نه حساب او نه بيا راژوندي کېدل.

او د ﴿ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ کلمات د هغو کارونو څخه عبارت دي کوم چې کفار يې روزمره اجراء کوي او خپلو شاوو ته يې پرېږدي، لکه کفريات، شرکيات، د شهواتو پيروي او داسې نور.

ب: ﴿ مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ ﴾ د دنياوي اُمورو معنى ورکوي او ﴿ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ د اُخروي اُمورو څخه عبارت دی (دا قول د وړاندې قول په عکس دی).

ج: ﴿ مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ ﴾ د هغو کارونو څخه کنايي دی کوم چې د هغوی په وړاندې دي او پکښې اخته دي، او ﴿ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ د هغو کارونو څخه عبارت دی کومو ته چې هغوی قصد لري چې په راتلونکي کښې به يې ترسره کړي.

زمونږ په فکر ذکر شوي اقوال سره چندان منافات نه لري که د بدليت په لحاظ درېواړه اراده کړی شي نو هم څه باک يې نشته.

القول څه معنى؟

٣ـ ځينو مفسرينو کرامو[2] په ﴿ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْقَوْل ﴾ کلمه دلته په ﴿ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنكُمْ أَجْمَعِينَ ﴾ [الأعراف:١٨] سره تفسيره کړې ده، يعنې الله ﷻ ابليس مخاطب کړ چې هرومرو او ضرور به ستا او ستا د پيروانو (ستاسو) ټولو څخه دوزخ ډک کړم.

خو په دې مقام کښې مونږ ته دا هم بده نه برېښي چې ذکره شوې کلمه په عين ايت کښې د ﴿ إِنَّهُمْ

(١) روح المعاني ج٢٤ ص١١٨؛ تفسير القرطبي ج١٥ ص٣٥٤؛ البحر المحيط ج٩ ص٣٠١

(٢) تفسير ابي السعود ج٨ ص١١

كَانُوا۟ خَـٰسِرِينَ ﴾ څخه عبارت شي، يعنې، په هغو كفارو باندې په كومو باندې چې شيطانان مسلط كړی شوي دي، دا خبره په اثبات رسېدلې ده چې يقينًا دوی زيانكاران او تاوانيان دي.

د قرآن كريم د حقانيت بل دليل

۴_ په ﴿ لَا تَسْمَعُوا۟ لِهَـٰذَا ٱلْقُرْءَانِ وَٱلْغَوْا۟ فِيهِ ﴾ كښې د "اَلْغَوْا" كلمه د "لَغْو" ـ لكه "قَوْل" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "لَغْو" په عبثو كارونو او عبثو قولونو دواړو كښې استعمالېږي. لكه د خولې غومبر او شپېلي وهل، د تخرګونو څخه اوازونه ويستل او د لاسونو پړقول، د مرغانو چنهار او چغار او داسې نور[۱].

د قرآن كريم د حقانيت يو دليل دا دی چې د خپل ځان دپاره په زړونو كښې پخپله ځای پيدا كوي او څوک چې عناد نه وي نيولی او په عربي ژبه باندې پوهېږي د هغه د ايمان راوړلو دپاره د ايتونو محض اورېدل كفايت كوي.

د همدې كبله الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَإِذَا قُرِئَ ٱلْقُرْءَانُ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥ وَأَنصِتُوا۟ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾ [الأعراف: ۲۰۴] يعنې او كله چې قرآن كريم لوستل كېږي نو تاسو ورته غوږ كېږدئ او چپ شئ؛ شايد چې په تاسو باندې د الله ﷻ د پلوه مهرباني وكړی شي (او نېكمرغتيا مو په برخه شي).

د مكې مشركانو همدغه اثرات په خپلو زړونو كښې حس كول نو ځكه يې قرآن كريم ته د جادو لقب وركاوه او هم يې يو تربله توصيه كوله چې د قرائت په وخت كښې شورماشور جوړ كړئ او د لغو څخه كار واخلئ[۲]، كه نه نو مغلوب به واقع شئ او په زړونو كښې به مو ايمان ځای ونيسي.

سوال جواب

۵_ كه څوک وايي چې: په ﴿ لَهُمْ فِيهَا دَارُ ٱلْخُلْدِ ﴾ كښې ﴿دَارُ ٱلْخُلْدِ ﴾ د دوزخ څخه عبارت دی حال دا چې د ﴿ فِيهَا﴾ ضمير هم دوزخ ﴿ ٱلنَّارُ﴾ ته راجع دی، نو حاصل يې بايد داسې راوخېژي چې مشركانو ته د دوزخ په داخل كښې دوزخ دی. نو ايا دا معنی صحت لري؟

مونږ وايو چې: ذكر شوی كلام د تجريد په بنياد نازل شوی دی، چې په علم المعاني كښې د بديعي محسناتو څخه ګڼلی كېږي. د دغه علم په اصطلاح تجريد دې ته ويل كېږي چې يو صفت درلودونكی شی د صفت د مبالغې او قوت د كبله غبرګ اټكل كړی شي[۳].

په دې مقام كښې د عذابونو د شدت د حيثه دوزخ داسې اټكل شوی دی لكه چې په داخل كښې يې بالمثل دوهم دوزخ موجوديت ولري او همدغه دوهم (غبرګ) دوزخ د مشركانو دپاره د تعذيب دائمي كور ګرځولی شوی دی.

---

(۱) القاموس المحيط ج۴ ص۱۵۵؛ مفردات الراغب ص۴۷۲

(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۷۹

(۳) مختصر المعاني في البديع ص۴۶۶

دوه ډوله تفسير

۶ـ د ﴿ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا ﴾ جمله په لاندې دوه وو ډولونو تفسيره شوې ده:

الف: يو دا چې دلته حقيقتاً تر پښو لاندې کول مطلب دي[1]. يعنې اى زمونږ ربه! کومو دوه کسانو چې مونږ په دنيا کښې بې لارې کړي ياستو هغوى زمونږ د پښو لاندې وغورزوه چې ورباندې وخېژو او د توهين دپاره يې په لغتو ووهو.

ب: بل دا چې ذکره شوې جمله د عذابونو د شدت څخه عبارت ده[2]. يعنې اى زمونږ ربه! هغوى دواړه زمونږ د قدمونو لاندې (د دوزخ په ټيټه طبقه کښې) معذب کړه او زمونږ د عذاب په نسبت غيرګ عذاب ورکړه چې په دنيا کښې يې مونږ ګمراه کړي ياستو.

تبصره

۷ـ زمونږ په نظر ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې هغوى د خپلو ګمراه کوونکو دپاره دوه ډوله توهين وغواړي چې هم يې د پښو لاندې کړي او هم د دوزخ په ټيټه طبقه (شديد عذاب کښې) وغورزولی شي.

پاتې شوه دا خبره چې د دغو کفارو غوښتنې ته به د الله ﷻ د پلوه د "هو" جواب ورکړی شي او که د "نه"؟، نو په دې ارتباط مونږ په احاديثو کښې څه شی مونده نه کړ، اما د متکبرانو په هکله مو پکښې يو حديث مونده کړ چې د توهين دواړو ډولونو ته پکښې اشاره شوې ده. هغه دا:

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «يُحْشَرُ الْمُتَكَبِّرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْثَالَ الذَّرِّ فِي صُوَرِ الرِّجَالِ يَغْشَاهُمُ الذُّلُّ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ يُسَاقُونَ إِلَى سِجْنٍ فِي جَهَنَّمَ يُسَمَّى بُولَسَ تَعْلُوهُمْ نَارُ الْأَنْيَارِ يُسْقَوْنَ مِنْ عُصَارَةِ أَهْلِ النَّارِ طِينَةَ الْخَبَالِ»[3] يعنې د قيامت په ورځ به متکبران د سړيو په څېرو کښې د سرو مېږتنو غوندې حشر کړی شي چې د هرې خوا څخه به ذلت پټ کړي وي (چې خلک به يې د پښو لاندې کړي) بيا به په دوزخ کښې يوې بنديخانې ته سوق کړی شي چې بولس نومېږي چې د پاسه به ورباندې د اورونو اور وي (د ډېل اور لاندې به وي) دوی ته به د دوزخيانو د زوو او خيرو څخه ورڅښول کېږي، چې فساد د ختو څخه عبارت دي.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحْزَنُواْ وَأَبْشِرُواْ بِٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ ۝٣٠ نَحْنُ أَوْلِيَآؤُكُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِىٓ أَنفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ۝٣١ نُزُلًا مِّنْ غَفُورٍ رَّحِيمٍ ۝٣٢ ﴾

---

(١) تفسير القرطبي ج١٥ ص٣٥٧

(٢) تفسير ابن كثير ج۴ ص٩٨؛ تفسير الطبري ج٢۴ ص١١۴

(٣) جامع الترمذي ج٢ ص٧۶

[۳۰] یقیناً هغه کسان کوم چې وایي زمونږ رب الله ﷻ دی (موحدين وي) بیا (په همدې توحیدي عقیده باندې) کلک ودرېږي، نو په دوی باندې (موقع په موقع) پرښتې ورنازلېږي چې تاسو مه دارېږئ او مه غمژن کېږئ او تاسو په هغه جنت سره زېرې قبول کړئ کوم چې تاسو ته چې وعده یې درکړه شوې وه.

[۳۱] مونږ په نژدې (او حقیر) ژوند کښې او په آخرت (وروستني کور) کښې ستاسو دوستان (او ملګري) یاستو، او تاسو ته په آخرت (جنت) کښې هغه نعمتونه شته کومو ته چې ستاسو نفسونه (زړونه) مینه کوي، او (همدارنګه) ستاسو دپاره په جنت کښې هغه څه شته دي کوم چې تاسو یې آرزو وکړئ.

[۳۲] په داسې حال کښې چې (دا ټول نعمتونه ستاسو دپاره) د بښونکي (او) مهربان (الله ﷻ) د پلوه مېلمستيا ده (تاسو ته د اعزاز او اکرام په توګه درکولی کېږي).

ارتباط او توضیحات

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې د اعداء الله (کفارو) حالات بیان شوي وه چې شیطانان ورباندې مسلط کړی شوي دي او روزمره یې ضلالت او ګمراهۍ ته راکاږي.

په دې ایتونو کښې د اولیاء الله (مؤمنانو) حالاتو ته اشاره کېږي چې پرښتې ورسره په دوامداره توګه په استقامت کښې امداد کوونکی دی او د ضلالت څخه په اجتناب کښې ورسره لاس کوي.

استقامة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ ﴾ کښې د ﴿ٱسۡتَقَٰمُواْ﴾ کلمه د "اسْتِقَامَة" څخه اشتقاقه شوې ده، چې په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[۱]، خو کومه معنی یې چې په زړه پورې برېښي هغه دا ده چې: دلته په ایمان باندې استقامت مطلب دی چې بېرته کفر ته وانه وړي. او دا څکه چې:

الف: د ﴿ رَبُّنَا ٱللَّهُ ﴾ جمله د توحید د کلمې معنی ورکوي او متبادره دا ده چې د ﴿ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ ﴾ جمله کښې به د همدغې جملې په مضمون باندې استقامت (او کلکوالی) مطلب وي.

ب: یوه ورځې نبي کریم ﷺ د یوه صحابي ﷺ په جواب کښې هغه ته توصیه وکړه چې: «قُلْ آمَنْتُ بِاللهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ»[۲] یعنې ووایه چې په الله ﷻ باندې مې ایمان راوړی دی، او بیا په همدغې عقیدې سره کلک شه (او کفر ته مه اوړه).

ج: یو ځلې نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت شریف قرائت کړ او بیا یې وفرمایل چې: «قَدْ قَالَ النَّاسُ ثُمَّ كَفَرَ أَكْثَرُهُمْ فَمَنْ مَاتَ عَلَيْهَا فَهُوَ مِمَّنْ اسْتَقَامَ»[۳] یعنې خلکو ذکره شوې د توحید کلمه ویلې ده خو

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۹۸، روح المعاني ج۲۴ ص۱۲۰
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۴۸
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۰

بیا یې اکثریت کافر شوي دي، نو هرڅوک (چې کافر نه شي او) په همدغې توحیدي کلمې باندې م شي نو فقط همدغه کس د هغو خلکو څخه شمېرل کېږي د کومو چې استقامت په برخه شوی دی.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: یقیناً د الله ﷻ د پلوه د اطمنان او ډاډینې دپاره په هغو کسانو باندې پرښتې ورنازلېږي کومو چې ایمان راوړی وي او بیا په خپل ایمان باندې د مرګ تر وخته پورې کلک ولاړ وي او بېرته کفر ته ورستانه نه شي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په مؤمنانو باندې په کومو وختونو کښې پرښتې ورنازلېږي چې ډاډ او اطمنان ورکوي؟

مونږ وایو چې: د پرښتو د نزول دپاره مفسرینو کرامو متعدد صورتونه ښودلي دي، لکه:

الف: په روزمره ژوند کښې ورته په مشکلاتو کښې عموماً او په جهادي حالاتو کښې خصوصاً الهام کوي او حتی د سړیو په څېره کښې ورته توصیه کوي او کفار ورسره تعقیبوي، چې د بدر او أحد په غزاګانو کښې یې څه مثالونه تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

ب: د روح د قبض په وخت کښې هم مؤمن سړي ته زیری ورکوي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې صالح سړي ته د ځنکدن په وخت کښې پرښتې حاضرېږي او ډاډ ورکوي چې: «اخرُجِي أيَّتُهَا النَّفسُ الطَّيِّبَةُ»[1] یعنې ای پاکېزه روحه! د پاک جسد څخه راووځه، چې الله ﷻ درځخه راضي دی او د مخې دې رڼا ده.

ج: همدارنګه به مؤمنانو ته د قیامت په ورځ (چې د قبرونو څخه پورته شي) موقع په موقع پرښتې ډاډ ورکوي چې وارخطا کېږئ مه او ډارېږئ مه، ستاسو څخه الله ﷻ راضي دی او هیڅکله به درته په غضب نه شي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿لَا يَحْزُنُهُمُ ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ﴾ [الأنبياء:۱۰۳] یعنې مؤمنانو لره به د قیامت په ورځ لوی ډار غمژن نه کړي او سات په سات به ورسره پرښتې ملاقات کوي، چې مه غمژن کېږئ او په هغه جنت سره زېری قبول کړئ د کوم چې ستاسو سره یې په دنیا کښې وعده کړی شوې وه.

یادونه

۴_ ځینو مفسرینو کرامو[2] جائزه ګڼلې ده چې د پرښتو د کلام حکایت په ﴿تُوعَدُونَ﴾ باندې ختم شي او د ﴿نَحْنُ أَوْلِيَآؤُكُمْ﴾ تر ﴿غَفُورٍ رَّحِيمٍ﴾ پورې د هغوی د کلام په حکایت کښې شامل ونه ګڼلی شي، خو ظاهره دا ده[3] چې دا ټول د پرښتو د کلام حکایت وګڼلی شي.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۰۴

(۲) تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۳۵۹

(۳) البحر المحیط ج۹ ص۳۰۴

يعنې پرښتې به مؤمنانو ته ووايي چې: مونږ په دنيا کښې ستاسو دوستان او نژدې کسان وو، نو په آخرت کښې هم ستاسو انډيوالي او دوستي نه پرېږدو ترڅو چې تاسو جنت ته داخل شئ، چې هلته ستاسو دپاره هر نعمت موجوديت لري او هرڅه چې ستاسو زړونه په رغبت او اشتهاء سره وغواړي نو هغه به درته درکولی کېږي.

لنډه دا چې د مؤمنانو سره به د پرښتو دوستي د قيامت په ورځ هم ادامه ولري او هلته به لا قوت مونده کړي. دا دوستي د کفارو او د شيطانانو د دوستۍ غوندې نه ده چې په مرګ سره ختمېږي بلکې د مرګ څخه وروسته په دښمنۍ سره بدلون مومي، لکه چې څه تفصيل ته يې لږ وړاندې په [فصلت:٢٩] ايت کښې اشاره شوې ده.

هېر مو نه شي

۵ـ په ﴿ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴾ کښې د ﴿تَدَّعُون ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفيق د [يس:۵۷] ايت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده چې د "ادعاء" څخه يې اشتقاق موندلی دی او د طلب معنی ورکوي.

خو څرنګه چې دلته همدغه معنی د وړاندېنۍ جملې ﴿ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِيَ أَنفُسُكُمْ ﴾ څخه معلومېږي، نو ځينې مفسرينو کرامو ذکره شوې کلمه په "مَا تَتَمَنَّوْا" سره تفسيره کړې ده[1] يعنې ای جنتيانو! تاسو ته په جنت کښې هغه نعمتونه شته دي او درکولی کېږي چې تاسو يې آرزو وکړئ او محض ستاسو په اذهانو کښې خطور وکړي.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «...فَيُقَالُ لَهُ فَإِنَّ لَكَ الَّذِي تَمَنَّيْتَ وَعَشَرَةَ أَضْعَافِ الدُّنْيَا»[2] يعنې هغه جنتي ته به وويل شي کوم چې د ټولو څخه وروسته جنت ته داخل کړی شي چې آرزو وکړه ستا زړه څه غواړي، نو نوموړی به په زړه کښې آرزوګانې وکړي (الله ﷻ پوهېږي چې څومره ارزوګانې به وکړي)، بيا به ورته وويلی شي چې څومره ارزوګانې چې تا وکړې هغه ټولې تاته درکړی شوې او په دې باندې علاوه د دنيا په پراخۍ سره لس چنده پراخه ساحه هم درکړه شوه (چې د نعمتونو څخه به ډکه وي).

يو نحوي تحليل

۶ـ په ذکر شوې عبارت کښې د ﴿ مَا تَدَّعُونَ ﴾ کلمات (د موصول او صلې په لحاظ) مبتدأ ده او د "لَكُمْ" کلمات د متعلق (ثابت) په لحاظ يې خبر دی. اما د ﴿ نُزُلاً مِّنْ غَفُورٍ رَّحِيمٍ ﴾ کلمات د هغه ضمير څخه حال واقع شوی دی کوم چې په مقدر (ثابت) کښې مستتر دی[3].

دا د يو پلوه، او د بل پلوه د "نُزُل" کلمه هغه خوراک او څښاک او فرش ظرف ته وضعه شوې ده

(۱) تفسير الخازن ج۵ ص۳۸۴؛ تفسير البغوي ج۴ ص۱۱۴؛ تفسير ابي السعود ج۸ ص۱۳
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۷
(۳) روح المعاني ج۲۴ ص۱۲۲

کوم چې د یوه میلمه دپاره د میلمستیا په توګه تیار کړی شي[۱].

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای مؤمنانو! ذکر شوي نعمتونه او آرزوګانې په داسې حال کښې په جنت کښې شتون لري چې ستاسو دپاره د ډېر بښونکي او ډېر مهربان الله ﷻ د پلوه میلمستیا ده چې د اعزاز او اکرام په توګه به درکولی کېږي.

﴿ وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّن دَعَآ إِلَى ٱللَّهِ وَعَمِلَ صَٰلِحًا وَقَالَ إِنَّنِى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا تَسْتَوِى ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ۚ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ فَإِذَا ٱلَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُۥ عَدَٰوَةٌ كَأَنَّهُۥ وَلِىٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٣٥﴾ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ نَزْغٌ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٣٦﴾ ﴾

[۳۳] او د وینا د حیثه د هغه چا څخه څوک ډېر ښایسته دی کوم چې الله ﷻ ته دعوت چلوي او صالح عمل کوي او (هم) وايي چې: یقینًا زه (الله ﷻ ته) د غاړه اېښودونکو څخه یم (او بس. زه په همدې دریځ کلک ولاړ یم).

[۳۴] او نېکي (د بدۍ سره) نه برابرېږي او نه بدي (د نېکۍ سره برابرېږي)، ته په هغې نېکۍ (او ښایسته خوی سره د بدۍ) مخه ونیسه چې هغه ډېره ښه (او ډېره ښایسته) وي، نو ناڅاپه به هغه څوک چې ستا ترمنځ او د هغه ترمنځ عداوت (او دښمني) وي (داسې وګرځي) لکه چې هغه (ستا دپاره) ډېر ګرم (مخلص) دوست وي.

[۳۵] او د دې (ذکر شوي) خاصیت سره پیوستون نه ورکول کېږي مګر هغه کسانو ته کوم چې صبر کوي (او خپل خانونه يې په قابو کښې وي)، او د همدغه خاصیت سره پیوستون نه ورکولی کېږي مګر د لویې برخې خاوند ته (چې د لوی علم او لوی عقل درلودونکی وي).

[۳۶] او که تاته (د دعوت په جریان کښې) د شیطان د پلوه څه ننوتل (وسوسه) درورسېږي نو ته (سمدستي د شیطان څخه) په الله ﷻ سره پنا وغواړه، یقینًا الله ﷻ همدی اورېدونکی (او) پوهېدونکی دی (هر څه اوري او هر څه ورته معلوم دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د هغو کسانو څه صفت نازل شوی وه کوم چې په ایمان مشرف شوي وي او بیا په همدغې توحیدي عقیدې باندې د مرګ تر وخته پورې کلک ودرېږي. په دې ایتونو کښې د هغوی یوه بل ممتاز صفت ته اشاره کېږي چې ذکر شوي مؤمنان د توحیدي عقیدې دپاره دعوت هم چلوي او غواړي چې نور خلک هم د همدوی غوندې په ایمان مشرف وګرځي او د مرګ تر وخته پورې ورباندې کلک او ټینګ ودرېږي. نو حاصل يې داسې راخېژي:

(۱) مفردات الراغب ص ۵۱۰

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د هغو کسانو څه نور حالات هم قرائت کړه کوم چې د توحید په کلمه باندې کلک ولاړ دي او د پرښتو انډیوالي ورسره په دوامداره توګه صورت نیسي:

۱ـ په چا باندې چې شیطانان مسلط وي هغوی په خپلې ګمراهۍ باندې د پاسه د نورو خلکو د ګمراه کولو هڅه کوي او دعوت ورته چلوي چې د قرآن کریم د قرائت په وخت کښې شورماشور جوړ کړئ. اما مخلص مؤمنان د هغوی په عکس د لاندې صفاتو درلودونکي وي:

الف: مخلص مؤمنان د توحید د کلمې دپاره دعوت چلوي، نو ایا د دغسې کسانو څخه پرته کوم څوک د وینا د حیثه ښایسته شته چې خاص د الله ﷻ د دین دپاره دعوت چلوي؟.

ب: برسېره پر دې، مخلص مؤمنان د اسلام احکام په عمل کښې هم پیاده کوي ترڅو عملي دعوت هم ژوندی وساتي چې نور خلک ورپسې اقتداء وکړي.

ج: مخلص مؤمنان په ډاګه وایي چې: مونږ د مسلمانانو د ډلې څخه یاستو او خپل رب ﷻ ته غاړه اېښودونکي یاستو. نو په همدې اړه نه د چا څخه ډارېږي او نه ترې شرمېږي بلکې په افتخار سره خپله مسلماني اعلانوي.

۲ـ ای پیغمبره! نېکي او بدي په اثراتو کښې سره یو برابرې نه دي، نو په همدې بنیاد که څه هم ته حق لرې چې د بدۍ جواب په بدۍ سره ورکړې او د مقابل لورې څخه انتقام او کسات واخلې مګر ته دغه لاره مه خوښوه ترڅو د دعوت په چلښت کښې خنډ واقع نه شي، بلکې ته د بدۍ جواب په نېکۍ سره لا څه چې په ډېرې ښې نېکۍ سره ورکړه او د عفوې سره احسان هم ملګری کړه.

نو که ته دغه کړنلاره غوره کړې ضرور به تاته هغه څوک کوم چې ستا او د هغه ترمنځ دښمني او عداوت رامنځته شوی وه، داسې سړی وګرځي لکه چې ستا دپاره ګرم او مخلص دوست وي.

۳ـ ای پیغمبره! ذکره شوې ډول کړنلاره د دعوت دپاره ډېره اغېزمنه ده خو هیڅوک یې نه شي خپلولی مګر هغه کسان چې لاندې صفات ولري:

الف: څوک چې صبر کوونکی وي او خپل خانونه یې په خپله اداره او خپل قابو کښې ساتلي وي.

ب: هغه کسان کوم چې د عقل او پوهې د حیثه د غټې برخې خاوندان وي او هم د لویو اجرونو او ثوابونو مستحقین وي.

۴ـ ای پیغمبره! که د دعوت په جریان کښې تاته د شیطان د پلوه څه وسوسه په زړه کښې درچوخه شوه (درولوېده) چې د مقابل لور څخه دې څه ستغې سپورې خبرې واورېدې او یا د هغه د کړنلارې څخه په غُصه شوې، نو په دغه وخت کښې ته په الله ﷻ باندې پنا وغواړه او سوال ورته وکړه چې حوصله دې پیاوړې کړي او استقامت دې روغ وساتي.

او دا څکه چې: یقیناً الله ﷻ ستاسو د دواړو جانبو د اقوالو (خبرو اترو) اورېدونکی دی او ستاسو په ټولو احوالو باندې پوه دی، نو کومه لاره چې تاته د الله ﷻ د پلوه توصیه شوه هغه درته د دعوت په جریان کښې ضرور په ګټه تمامېږي. تاته په کار دي چې د عمل جامه ورواغوندې ترڅو یې د قیامت تر ورځې پورې ستا د اُمت داعیان کړنلار وګرځوي.

توضيحات

په دې مقام کښې بايد لاندې نُکات په نظر کښې وساتل شي:

۱ـ د ﴿ وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّن دَعَآ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ مضمون دا دی چې د قول د حيثه د داعي إلى الله څخه هيڅوک بهتر نشته، نو د همدې مضمون څخه ښکاري چې د همدې حيثه د داعي إلى غير الله څخه ډېر قبيح او زيات بد بل هيڅوک نشته.

په دعوت کښې عمل هم ډېر اثر لري

۲ـ د ﴿ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ﴾ څخه معلومېږي چې په عمل سره د قولي دعوت اثر زياتېږي او ښه موثر واقع کېږي، نو داعيانو ته په کار دي چې صرف په قولي دعوت باندې اکتفاء ونه کړي.

د ښه وضاحت دپاره د يوه حديث شريف مضمون ولولئ:

الف. کله چې په حديبيه کښې د صلحې پرېکړه وشوه او صلحنامه وليکلې شوه نو نبي کريم ﷺ خپلو صحابه وو کرامو ﷺ ته امر وکړ چې: «قُومُوا فَانْحَرُوا ثُمَّ احْلِقُوا»[1] يعنې پورته شئ او خپلې هدايا مو نحرې کړئ، بيا سرونه وخريئ.

ب: نبي کريم ﷺ ذکر شوی امر درې کرته تکرار کړ، خو يوه صحابي ﷺ هم عملي نه کړ (البته چې دوی به تمه درلوده چې په صلحه کښې به څه بدلون صورت ونيسي).

ج: أُم سلمی رضي الله عنها (أُم المؤمنين) نبي کريم ﷺ ته مشوره ورکړه چې: ای د الله نبي! ته هيڅا ته څه مه وايه او په پټه خوله خپله هديه نحر کړه او سر خريونکی راوغواړه او خپل سر ورباندې وخريه.

د: نو نبي کريم ﷺ د ذکرې شوې بي بي رضي الله عنها مشوره عملي کړه نو سمدستي صحابه وو کرامو ﷺ خپلې هدايا نحرې کړې او خپل سرونه يې وخريل.

۳ـ په ﴿ إِنَّنِى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې داعي بايد په خپل دعوتي مطلب کښې متزلزل نه وي بلکې خپل قاطعيت پکښې په ډاګه کړي. د همدې کبله الله ﷻ نبي کريم ﷺ ته توصيه کړې ده چې: ﴿ قُلْ هَٰذِهِۦ سَبِيلِىٓ أَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ [يوسف:۱۰۸] يعنې د خپل دعوت په جريان کښې په غوڅه ووايه چې دغه زما لاره ده چې د الله ﷻ (په توحيد معتقد يم او همدې توحيد) ته دعوت چلوم (زه د دغې لارې څخه په هيڅ وجه جار وتونکی نه يم).

۴ـ په ﴿ وَلَا تَسْتَوِى ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ۚ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د شخصي انتقامونو څخه تېرېدل د دعوت إلى الله اثر زياتوي. د همدې کبله نبي کريم ﷺ د خپل دعوت په جريان کښې په همدغه ايت شريف باندې عمل کاوه، د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکي ولولئ:

الف: عائشه رضي الله عنها په يوه حديث کښې وايي چې: «وَلَا يَجْزِي بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ»[2].

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۳۸۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱

نبي كريم ﷺ په بدى سره بدى ته جزا نه وركوله مگر عفوه به يې كوله او اعراض به يې ترې كاوه.

ب. عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) په يوه اوږده حديث كښې وايي چې «وَمَا انْتَقَمَ رَسُولُ اللهِ ﷺ لِنَفْسِهِ»[1] يعني د الله ﷺ پيغمبر د خپل خان دپاره انتقام نه دى اخستى هو! كله به چې د الله ﷻ د شريعت بې احترامى صورت ونيوه نو هلته به يې صرف د الله ﷻ دپاره انتقام اخست.

۵ـ كه څه هم په ﴿ ٱدْفَعْ ﴾ سره نبي كريم ﷺ مخاطب گرځولى شوى دى خو د مفهوم د عموم د كبله پكښې د قيامت تر ورځې پورې ټول داعيان شامل دي.

۶ـ كه څوك وايي چې: په دې كښې څه حكمت دى چې د ﴿ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴾ په عوض "بِالْحَسَنَةِ" نازل نه كړى شو، سره د دې چې دغه عبارت د ﴿ وَلَا تَسْتَوِى ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ﴾ سره ډېر ښه پيوند اخلي؟

مونږ وايو چې: په ايت شريف كښې د بدى د مخنيوي په ډېر ښه او ډېر غوره صورت باندې صراحت شوى دى. په دغه ډول نزول كښې د بديو د مخنيوي دپاره لاندې دوه صورتونه ښودلي شوي دي:

الف. يو صورت يې ډېر بهتر صورت دى چې په ډېرې ښې (نېكى) سره يې مخه ونيوله شي، چې په عدم انتقام باندې علاوه څه احسان هم ورسره وكړى شي، په همدې صورت باندې په ايت شريف كښې صراحت شوى دى.

ب. بل صورت يې بهتر دى خو ډېر بهتر نه دى، چې يوازې په عدم انتقام باندې اكتفاء وكړى شي او احسان ورسره ضميمه نه كړى شي.

كه بالفرض هغه عبارت نازل شوى وى كوم چې په سوال كښې ذكر دى نو لومړى صورت به پټ پاتې وى حال دا چې دا ډېر غوره صورت دى.

۷ـ كه څوك وايي چې: په دې كښې څه حكمت دى چې په ﴿ كَأَنَّهُۥ وَلِىٌّ حَمِيمٌ ﴾ كښې د ﴿ كَأَنَّهُۥ ﴾ كلمات اضافه نازل كړى شوه، چې په تشبيه باندې دلالت كوي؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ: دا د دې دپاره چې دغه نتيجه د ذكرې شوې كړنلارې كوچنى نتيجه ده[2]. يعني اى مخاطبه! كه ته دغه كړنلاره خپله كړې نو غالبه دا ده چې كلك دښمن به دې مخلص دوست وگرځي او كه نه نو د مخلص دوست غوندې خو به دې جوړ شي او د شره خو به يې بې غمه شې. كه بالفرض نه دا صورت ونيسي او نه هغه، نو ضرور به ستا دښمن عناد نيولى وي او سترگې به يې ورباندې پټې كړې وي.

۸ـ كه څوك وايي چې: په ﴿ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ ﴾، ﴿ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ ﴾ كښې د "ها، ها" دواړه ضميرونه څه شي ته راجع دي؟

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۰۳

(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۸۶

موندې وايو چې دغه دواړه ضميرونه هغه خصلت او عادت ته راجع دي په کوم باندې چې وړاندېنۍ جمله دلالت کوي، هغه دا چې څوک د بدۍ مخنيوى په نيکۍ سره کوي.

۹ـ د ﴿ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ نَزْغٌ ﴾ الآية- غوندې يو ايت وړاندې په [الأعراف: ۲۰۰] کښې تېر شوي دي چې موندې د الله ﷻ په توفيق د ارتباط په لحاظ هلته يو نقلي تفسير او يو لغوي تحليل ليکلى دى چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، خو د مقام په لحاظ ورباندې وراضافه کوو چې:

الف: په ﴿ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴾ کښې د انسي شيطان د وسوسې مخنيوي ته اشاره شوې ده، او په ﴿ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ ﴾ سره د جني شيطان د وسوسې د مخنيوي چاره ښودله کېږي ځکه چې:

ب: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې يو صحابي ﷺ مخاطب کړ چې: «فَإِذَا قُلْتَ بِسْمِ اللهِ تَصَاغَرَتْ إِلَيْهِ نَفْسُهُ حَتَّى يَكُونَ أَصْغَرَ مِنْ ذُبَابٍ»[1] يعنې نو کله چې ته د الله ﷻ په نامه قول وکړې (او الله ﷻ ياد کړې) نو شيطان ته خپل ځان کوچنى (ښکاره) شي حتى چې د يو مچ څخه هم ورته وړوکى شي.

﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِ ٱلَّيْلُ وَٱلنَّهَارُ وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ ۚ لَا تَسْجُدُوا۟ لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَٱسْجُدُوا۟ لِلَّهِ ٱلَّذِى خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾ فَإِنِ ٱسْتَكْبَرُوا۟ فَٱلَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُۥ بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْـَٔمُونَ ۩ ﴿٣٨﴾ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنَّكَ تَرَى ٱلْأَرْضَ خَٰشِعَةً فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ ۚ إِنَّ ٱلَّذِىٓ أَحْيَاهَا لَمُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰٓ ۚ إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِىٓ ءَايَٰتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَآ ۗ أَفَمَن يُلْقَىٰ فِى ٱلنَّارِ خَيْرٌ أَم مَّن يَأْتِىٓ ءَامِنًا يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۚ ٱعْمَلُوا۟ مَا شِئْتُمْ ۖ إِنَّهُۥ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤٠﴾ ﴾

[۳۷] او د الله ﷻ (د توحيد او قدرت) د دلايلو څخه شپه او ورځ او لمر او سپوږمۍ هم دي، تاسو لمر ته سجده مه کوئ او مه سپوږمۍ ته، تاسو هغه الله ﷻ ته سجده (عبادت) وکړئ چې لمر او سپوږمۍ او هم شپه او ورځ يې پيدا کړي دي، که تاسو ياست چې خاص الله ﷻ ته عبادت کوئ (نو مخلوقات ورسره پکښې برخوال مه ګرځوئ).

[۳۸] نو که خلکو (او کفارو د عبادت د اختصاص څخه) تکبر وکړ (او ستا دعوت يې قبول نه کړ) نو (هيڅ باک يې نشته ځکه) هغه کسان کوم چې ستا د رب ﷻ په نزد (موجود) دي هغوى الله ﷻ ته شپه او ورځ په داسې حال تسبيحات وايي (او عبادت يې کوي) چې نه ستړي کېږي (عبادت يې فطري شى دى).

[۳۹] او د الله ﷻ (د توحيد او قدرت) د دلايلو څخه دا هم ده چې: يقيناً ته ځمکه په داسې حال

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۴۹

کښې کوري چې وچه کلکه وي (او نباتات پکښې شتون نه لري)، نو کله چې وروباندې مونږ (د اسمانه اوبه) ورنازلې کړو نو (همدغه وچه کلکه ځمکه) وخوځېږي او پورته شي (په نباتاتو سره وپړسېږي او شنه شي).

يقيناً هغه اقدس ذات ﷻ چې دغه (مړه) ځمکه راژوندۍ کوي هرومرو د مړو ژوندي کوونکی هم دی (چې بیا به یې د قبرونو څخه راپورته کړي) يقيناً الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی (هر څه يې د واکه پوره دي).

[۴۰] يقيناً هغه کسان کوم چې زمونږ په ايتونو کښې (په ناحقه پټ) ميلان کوي، په مونږ باندې نه پټېږي، (مونږ ته څرګند دي چې ضرور به سزا ورکړو).

ايا نو هغه څوک بهتر دی چې په اور (دوزخ) کښې وراچولی کېږي او که هغه څوک چې د قيامت په ورځ د امن درلودلو په حال کښې راتلل کوي؟.

(ای خلکو! کله چې تاسو د الحاد لاره خوښه کړه) نو هغه عمل وکړئ کوم چې ستاسو خوښه وي، يقيناً الله ﷻ په هغو اعمالو سره بينا دی کوم چې تاسو يې روزمره کوئ (نو هر چاته به مناسبه سزا يا جزا ورکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د هغه داعي إلى الله ذکر نازل شوی وه کوم چې ناطق وي او په قول سره دعوت چلوي، او په دې ايتونو کښې د هغو داعيانو ذکر ته اشاره کېږي کوم چې خبرې نه کوي (په پټه خوله د الله ﷻ وحدانيت ته بلنه کوي) چې د توحيد د دلايلو څخه عبارت دي، او همدارنګه پکښې په همدې ارتباط څه نور مطالب هم نازل شوي دي.

يعنې ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د توحيد خينې دلايل قرائت کړه چې په پټه خوله دعوت چلوي او د ناطق داعي إلى الله سره کومک کوي هغه دا چې:

۱ـ د الله ﷻ د وحدانيت او د کامل قدرت د اسماني دلايلو څخه لاندې دلايل هم دي:

الف: شپه او ورځ دواړه دلالت کوي چې الله ﷻ د کامل قدرت خاوند دی او هيڅوک ورسره په عبادت کښې اشتراک نه لري.

الله ﷻ په دوامداره توګه شپه په ورځ کښې او ورځ په شپه کښې ننباسي او همدارنګه په دائمي توګه دواړه يو بل تعقيبوي.

ب: د لمر او سپوږمۍ ختل او پرېوتل د الله ﷻ د کامل قدرت ډېرې لويې ننښې دي چې هيڅوک ورسره پکښې اشتراک نه لري، که نه نو په دغه منظم ډول به يې ادامه نه وی درلودلې.

ج: همدارنګه د ګڼ شمېر ستورو ختل او پرېوتل او د کامل تنظيم لاندې حرکت کول د الله ﷻ د وحدانيت ستره ننښه ده.

۲ـ نو ای پيغمبره! خلکو ته ورسوه چې:

ای خلکو! تاسو مه د لمر عبادت کوئ، او مه د سپوږمۍ، او نه بل کوم ستوري ته سجدې وکړئ؛ او دا ځکه چې دا ټول مخلوقات دي او هیڅ مخلوق د عبادت لیاقت نه لري. بلکې تاسو د هغه الله ﷻ عبادت وکړئ او د اشتراک د عقیدې څخه خپل خانونه بچ کړئ چې ذکر شوي مخلوقات یې پیدا کړي دي او یوازې همدی ﷻ یې خالق دی او بس.

نو ای خلکو! که تاسو یاست چې خاص الله ﷻ ته عبادت کوئ نو خاص همدی ﷻ په وحدانیت سره وپېژنئ او شریک یا شریکان ورسره پکښې مه دروئ.

۳_ ای پیغمبره! که خلکو او په تېره بیا مشرکانو ستا خبره ونه منله او د غیر الله ﷻ په عبادت باندې کلک ودرېده (تکبر یې غوره کړ او یا یې ادامه ورکړه) نو ته پوه شه چې دوی الله ﷻ ته هیڅ ضرر نه شي رسولی، او نه الله ﷻ د دوی عبادت ته څه اړتیا لري.

د دې سره-سره چې الله ﷻ د هیڅ مخلوق عبادت ته محتاج نه دی، هغه پرښتې کومې چې ستا د رب ﷻ په نزد موجودیت لري چې یوازې د همده ﷻ څخه په غیر یې هیڅوک په تعداد نه پوهېږي، شپه او ورځ الله ﷻ ته تسبیحات وایي حال دا چې هغوی هیڅکله ستومانه کېږي هم نه، بلکې تسبیحات ویل یې د فطرت غوښتنه ده.

۴_ ای پیغمبره! خپل اُمت ته د الله ﷻ د وحدانیت د دلایلو څخه یو ځمکنی دلیل هم بیان کړه: یقینًا ته ځمکه ګورې چې وچه کلکه وي او د نبات د زرغونولو څخه عاجزه او مړه وي، نو کله چې ورباندې مونږ د اسمان څخه اوبه ورښکته کړو او باران ورباندې وورو، نو سمدستي د ځمکې ځرنګوالی بدل شي چې: دستي پکښې خوځښت پیدا شي او د نباتاتو په تېغونو سره راوپړسېږي، او د خپلې ګېډې څخه ډېر باغونه راوباسي.

نو هغه اقدس ذات چې ذکره شوې مړه ځمکه راژوندۍ کوي او په نباتاتو سره یې تکه شنه زرغونه ګرځوي همدغه ﷻ هرومرو د قیامت په ورځ د قبرونو څخه د مړو راژوندي کوونکي هم دی، او دا ځکه چې همدغه الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی. نو همدی ﷻ د عبادت لیاقت لري او بس، د ده ﷻ څخه په غیر بل هیڅوک نه د ځمکې څخه یو نبات رازرغونولی شي او نه د عبادت لیاقت لري.

۵_ نو ای پیغمبره! هرڅوک چې زمونږ په دلایلو کښې الحاد کوي او په کومو مطالبو باندې چې مونږ اقامه کړي دي د هغو د اثبات دپاره ترې استفاده نه کوي، هغوی په مونږ باندې پټ نه دي؛ هغوی مونږ ته معلوم دي چې په خپل وخت به ورته مناسبه سزا ورکړو، او په دوزخ کښې به یې په دائمي توګه وروغورزوو.

نو ایا هغه څوک چې په دوزخ کښې د توهین په توګه وراچول شي بهتر دی او یا هغه څوک بهتر دی کوم چې د قیامت په ورځ د امن درلودلو په حال کښې راشي او په امن باندې علاوه د جنت نعمتونه هم ورته ورکړئ شي؟

۶_ ای پیغمبره! یو خل کفار او مشرکان مخاطب وګرځوه او ورته ووایه چې:

کله چې ناسو د داعي الی الله دعوت نه قبلوئ او هم قدرتي دلایل د پښو لاندې کوئ او تکبر مو اوج ته رسېدلی دی، نو وکړئ څه مو چې خوښه وي، د دنیا ورځې محدودې دي ډېر ژر به د قیامت په ورځ د حساب کتاب سره مخ شئ، نو هلته به الله ﷻ تاسو ته موافقه سزا درکړي، دا ځکه چې الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو باندې بینا دی کوم چې تاسو یې کوئ او پکښې لګیا یاست.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې په ﴿ ٱلَّذِي خَلَقَهُنَّ ﴾ کښې د "هُنَّ" ضمیر څه شي ته راجع دی؟

موږ وایو چې د دغه ضمیر په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۱] خو کوم احتمال چې موږ ته بهتر بریښېدلی دی[۲] هغه په لاندې ټکو کښې واضحه کېږي.

الف: دغه ضمیر "هُنَّ" د لمر او سپوږمۍ او هم د ورځې او شپې مجموعې ته راجع دی.

ب: دغه څلور واړه غیر ذو العقول دي او د غیر ذو العقولو جمعه په دوه ډوله تاویل مونډلی شي.

اول: یو دا چې د مفرد مونث (جماعة) په تاویل سره مؤل کړی شي او د مفرد مونث ضمیر ورته راجع کړی شي.

دوهم: بل دا چې د مونثاتو په نظر ورته وکتل شي.

په دې مقام کښې همدغه دوهم تاویل معمول ګرځولی شوی دی.

ج: که څوک وایي چې مشرکانو خو لمر او سپوږمۍ مسجودان (معبودان) ګرځولي وه، شپې او ورځې ته خو هغوی عبادت نه کاوه چې دواړه د اعراضو څخه دي، او د هغوی په نزد یې هم د معبودیت لیاقت نه درلود، نو په کار وه چې د "هُنَّ" په عوض "هُمَا" نازل شوی وی، ترڅو شپې او ورځې ته یې شمولیت نه وی مونډلی؟

موږ وایو ـ والله ﷻ اعلم: شاید چې په دغسې نزول کښې به مشرکان په غوږ وهلی شوي وي چې د مسجودیت او معبودیت په لحاظ اعراض او اجسام یو برابر دي، چې دواړه مخلوقات دي او مخلوق د عبادت لیاقت نه لري، نو مشرکانو ته په کار دي چې لمر او سپوږمۍ ته هم د شپې او ورځې غوندې په عبادت قائل او معتقد ونه ګرځي چې دا ټول غیر مستحقین دي.

سام څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فَإِنِ ٱسْتَكْبَرُواْ فَٱلَّذِينَ ﴾ الآیة- کښې لاندې مطالبو ته توجه په کار ده.

الف: د ﴿ لَا يَسْـَٔمُونَ ﴾ کلمه د "سام" ـلکه "ضَرَبَ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د ستومانتیا معنی ورکوي[۳]. او په همدې معنی باندې په یوه حدیث کښې هم استعماله شوې ده چې نبي کریم ﷺ

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۱۴۲، روح المعاني ج۲۴ ص۱۲۵

(۲) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۵

(۳) لسان العرب ج۱۲ ص۲۸۰

کله چې تاسو د داعي إلی الله دعوت نه قبلوئ او هم قدرتي دلایل د پښو لاندې کوئ او تکبر مو اوج ته رسېدلی دی، نو وکړئ څه مو چې خوښه وي، د دنیا ورځې محدودې دي ډېر ژر به د قیامت په ورځ د حساب کتاب سره پیوستون مونده کړئ. نو هلته به الله ﷻ تاسو ته موافقه سزا درکړي. دا څکه چې الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو باندې بینا دی کوم چې تاسو یې کوئ او پټښې لګیا یاست.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ ٱلَّذِی خَلَقَهُنَّ ﴾ کښې د "هُنَّ" ضمیر څه شي ته راجع دی؟

مونږ وایو چې: د دغه ضمیر په مرجع کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[1] خو کوم احتمال چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی[2] هغه په لاندې ټکو کښې واضحه کېږي:

الف: دغه ضمیر "هُنَّ" د لمر او سپوږمۍ او هم د ورځې او شپې مجموعې ته راجع دی.

ب: دغه څلور واړه غیر ذو العقول دي او د غیر ذو العقولو جمعه په دوه ډوله تاویل مونډلی شي:

اول: یو دا چې د مفرد مؤنث (جماعة) په تاویل سره مؤل کړی شي او د مفرد مؤنث ضمیر ورته راجع کړی شي.

دوهم: بل دا چې د مؤنثاتو په نظر ورته وکتل شي.

په دې مقام کښې همدغه دوهم تاویل معمول ګرځولی شوی دی.

ج: که څوک وایي چې: مشرکانو خو لمر او سپوږمۍ مسجودان (معبودان) ګرځولي وه، شپې او ورځې ته خو هغوی عبادت نه کاوه چې دواړه د اعراضو څخه دي، او د هغوی په نزد یې هم د معبودیت لیاقت نه درلود، نو په کار وه چې د "هُنَّ" په عوض "هُمَا" نازل شوی وی، ترڅو شپې او ورځې ته یې شمولیت نه وی مونډلی؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ اعلم ـ: شاید چې په دغسې نزول کښې به مشرکان په غوږ وهلی شوي وي چې د مسجودیت او معبودیت په لحاظ اعراض او اجسام یو برابر دي، چې دواړه مخلوقات دي او مخلوق د عبادت لیاقت نه لري، نو مشرکانو ته په کار دي چې لمر او سپوږمۍ ته هم د شپې او ورځې غوندې په عبادت قائل او معتقد ونه ګرځي چې دا ټول غیر مستحقین دي.

سَام څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فَإِنِ ٱسْتَكْبَرُوا۟ فَٱلَّذِینَ ﴾ الآیة- کښې لاندې مطالبو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ لَا یَسْـَٔمُونَ ﴾ کلمه د "سَام" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د ستومانتیا معنی ورکوي[3]. او په همدې معنی باندې په یوه حدیث کښې هم استعماله شوې ده چې نبي کریم ﷺ

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۱٤۲؛ روح المعاني ج۲٤ ص۱۲۵

(۲) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۵

(۳) لسان العرب ج۱۲ ص۲۸۰

فرمايلي دي چي: «فَإِنَّ اللهَ لَا يَسْأَمُ حَتَّى تَسْأَمُوا»[۱] يعني نو يقيناً الله ﷻ د اجرونو په ورکولو باندې نه ستومانه کېږي ترڅو چي تاسو (په عبادت کولو سره) ستومانه شئ. يا په بل عبارت: الله ﷻ سره اجرونه ډېر دي خو تاسو د خپلو ځانونو د حقونو مراعات وکړئ، او د توان څخه ورپورته عبادت مه کوئ.

ب: د همدې ايت مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چي: ﴿ يُسَبِّحُونَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴾ [الأنبياء: ۲۰] يعني د الله ﷻ پرښتې داسې مخلوق دی چي شپه او ورځ (تل) د الله ﷻ تسبيحات وايي چي ستړي نه.

د تلاوت يوولسمه سجده

د ﴿ لَا يَسْـَٔمُونَ ﴾ په کلمه باندې د تلاوت يوولسمه سجده ده، په کار دي چي تلاوت کوونکي يې هېره نه کړي.

د تلاوت د سجدې څيني ضروري احکام د [الأعراف:۲۰۶] ايت لاندې تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ، نو هيله ده چي د لوستلو دپاره يې هملته مراجعه وکړی شي.

د إلحاد معنی

۳ـ په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِىٓ ءَايَـٰتِنَا ﴾ کښې د ﴿ يُلْحِدُونَ ﴾ کلمه د "إلحاد" څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:۱۸۰] ايت لاندې ليکلي دي چي د "إلحاد" کلمه هغه ميلان ته ويل کېږي کوم چي د استقامت څخه يوې څنډې ته صورت ونيسي.

خو مفسرينو کرامو د الله ﷻ په ايتونو کښې الحاد کول په متعددو معناوو سره تفسير کړي[۲] لکه:

الف: چي د الله ﷻ ايتونو ته فاسد تاويلونه ورکړي.

ب: د ايتونو د تلاوت او قرائت په وخت کښې شورماشور کول، د خولې شپېلی وهل او يا غومبر، د تخرګونو څخه اوازونه ويستل او داسې نور.

ج: چي ايتونو ته د کذب نسبت وکړی شي او يا ورباندې د جادو او کوډو نومونه کېښودل شي.

غالبه دا ده چي مفسرينو کرامو به د الحاد دپاره فقط د مثالونو په ذکر باندې اکتفاء کړې وي او حصر به يې مطلب نه وي، ځکه چي مشرکانو نور ډولونه الحاد هم کاوه.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِٱلذِّكْرِ لَمَّا جَآءَهُمْ ۖ وَإِنَّهُۥ لَكِتَـٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ لَّا يَأْتِيهِ ٱلْبَـٰطِلُ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِۦ ۖ تَنزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾ مَّا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِن قَبْلِكَ ۚ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَلَوْ جَعَلْنَـٰهُ قُرْءَانًا أَعْجَمِيًّا لَّقَالُوا۟

(۱) مسند احمد بن حنبل ج ۱۰ ص۹۵

(۲) روح المعاني ج۲۴ ص۱۲۶؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۹۰؛ تفسير القرطبي ج۱۵ ص۳۶۶

لَوْلَا فُصِّلَتْ ءَايَٰتُهُۥٓ ۖ ءَا۬عْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ ۗ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ هُدًى وَشِفَآءٌ ۖ
وَٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِن
مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٤٤﴾ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ فَٱخْتُلِفَ فِيهِ ۗ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن
رَّبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ ۚ وَإِنَّهُمْ لَفِى شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ ﴿٤٥﴾ مَّنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَنْ
أَسَآءَ فَعَلَيْهَا ۗ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٤٦﴾

[۴۱] يقيناً هغه كسان كوم چې په ذكر (قرآن كريم) سره كافر شوي دي (دوی ورباندې) په هغه وخت كښې (كافر شوه) چې كله ورته راغی (سمدستي يې ورباندې كفر غوره كړ).

حال دا چې يقيناً دا (قران كريم) عزتمند (كلك) كتاب دی چې:

[۴۲] باطل (دروغ) ورته نه د وړاندې خوا څخه راتلای شي او نه د وروسته خوا څخه (بلكې د هر جهته او هر حيثه محفوظ دی، او هم دا كتاب) د ډېر حكمت خاوند (او) د ښو صفاتو درلودونكي (الله ﷻ) د پلوه نازل كړی شوی دی (كه بالفرض كافرانو يې په تكذيب كښې عجله نه وی كړې نو نژدې وه چې ايمان يې ورباندې په برخه شوی وی).

[۴۳] (ای پيغمبره!) تاته (د خپل كفري اُمت د پلوه) نه ويلی كېږي مگر هغه ويناگانې كومې چې ستا څخه وړاندې نورو پيغمبرانو ته (د خپلو اُمتونو د پلوه) ويلی شوې وې. يقيناً ستا رب ﷻ د مغفرت خاوند او د دردناك عذاب څښتن دی (مغفرت او تعذيب دواړه يې په اختيار كښې قرار لري).

[۴۴] او كه بالفرض مونږ دا (ذكر) اعجمي قرآن گرځولی وی (چې په اعجمي لغت كښې مو نازل كړی وی)، نو هرومرو به دغو (عنادي كفارو) ويلي وی چې: د دې كتاب ايتونه ولې (مونږ ته) واضحه (تفصيلوار) نه دي گرځولی شوي؟ (مونږ په اعجمي ژبه نه پوهېږو. او هم به يې ويلي وی چې:) څنگه په عربي مخاطب باندې اعجمي كلام نازل كړی شو؟!

(ته ورته) ووايه چې: دا (ذكر په همدغه حال كښې) د هغو كسانو دپاره هدايت او شفاء دی كومو چې (ورباندې) ايمان راوړی دی (او په حقانيت يې باور لري)، او (بالمقابل) هغه كسان كوم چې (ورباندې) ايمان نه راوړي (هغوی چې دي) په غوږونو كښې يې درونډوالی دی او همدا ذكر ورباندې ړوندوالی دی (په زړونو يې مهر لگېدلی دی).

(بلكې) همدوی (داسې دي لكه چې دوی) ته د لرې ځای څخه اواز كولی كېږي (چې په مطلب باندې يې نه پوهېږي).

[۴۵] او يقيناً مونږ موسی ؑ ته كتاب (تورات) وركړی وه خو (د خلكو دپلوه) پكښې اختلاف وشو (چې چا قبول كړ او چا ترې انكار وكړ نو ته مه غمژن كېږه ستا په كتاب كښې به هم ستا اُمت په همدغو دوه وو ډلو ووېشلی شي).

او که ستا د رب ﷻ د پلوه داسې خبره نه وی چې پخوا تېره شوې ده نو د هغوی ترمنځ به (سمدستي) فیصله شوې وی (او قیامت ته به نه وی ټال کړی شوي).

او یقیناً کفار چې دي د دې ذکر (قرآن کریم) څخه په شک اچوونکي شک (ډېر قوي شک) کښې پراته دي.

[۴۶] (بیا هم ته مه غمژن کېږه څکه) هرڅوک چې صالح عمل وکړي نو د خپل خان دپاره یې (ګټه) ده، او هرڅوک چې بد عمل وکړي نو فقط په خپل خان باندې یې (بدي) باره کړه.

او (ای پیغمبره!) ستا رب ﷻ د بندګانو په هکله هیڅ ظلم کوونکی نه دی (چې نېک عمل ته یې اجر ورنه کړي او یا د بد عمل سزا د استحقاق څخه اضافه ورکړي).

ارتباطونه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او په همدې ارتباط پکښې لاندې ټکو ته اشاره شوې ده:

۱_ په ډېر لوی ساکت داعي اِلی الله (قرآن کریم) باندې د کفارو اعتراض او د هغه رد.

۲_ د دعوت په مقابل کښې د کفارو کلک عناد او په همدې هکله نبي کریم ﷺ ته تسله او ډاډ.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د دعوت په تړاو په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ یقیناً هغو کسانو کومو چې عناداً کفر غوره کړی دی او په خپل اعراض باندې په دائمي توګه کلک دي، کله چې دوی ته د الله ﷻ ذکر (قرآن کریم) ورغی سمدستي یې ورباندې کفر ته ترجیح وکړه، او هیڅ فکر او تدبر یې پکښې ونه کړ، که بالفرض لږ څه ځنډ یې کړی وی او د فکر او تدبر څخه یې پکښې کار اخستی وی نو کفر به یې نه وی غوره کړی. او دا څکه چې:

الف: دا قرآن کریم داسې معزز او کلک کتاب دی چې د هیڅ طرف څخه پکښې باطل او بې بنیاده شی لار نه شي موندلی او نه پکښې شته، بلکې د هر حیثه په حقایقو مشتمل او په اعجاز باندې ډک دی.

ب: دا کتاب د هغه اقدس ذات ﷻ د پلوه نازل شوی دی چې د حکمتونو درلودونکی دی او د ډېرو ښو صفاتو او حمدونو لرونکی دی، نو د الله ﷻ د شان عظمت پکښې د ورایه څرګندېږي.

۲_ ای پیغمبره! ته د خپل اُمت د عنادي کفارو څخه ډېر زیات مه متاثر کېږه چې په قرآن کریم کښې تدبر نه کوي او په عاجلانه توګه ورباندې د کوډو، شعر او نور نومونه ږدي، او یا تاته جادوګر او شاعر وایي. ته څکه مه خپه کېږه چې:

الف: ته په دغو لقبونو کښې یوازې نه یې، کفار چې تاته ستا د تکذیب په موخه کومې خبرې کوې او کوم لقبونه چې درکوي، هغه خبرې یې ستا څخه وړاندې پیغمبرانو ته هم کړې وې او هغوی ته یې هم همدغه لقبونه ورکړې وه.

ب. خو د دغو جنایتونو سره‌سره که ستا د زمانې کفار د عناد څخه لاس واخلي او په رښتیا سره معناوو کښې په تاباندې ایمان راوړي، نو یقیناً ستا رب ﷻ د مغفرت خاوند دی په تېرو شوو کفریاتو باندې به یې ونه نیسي.

ج. او که نه دوی همدغه کفري حالاتو ته ادامه ورکړي نو بې شکه چې ستا رب ﷻ د دردناک عذاب څښتن دی، نو موافقه او مطابقه سزا به ورکړي.

۳_ ای پیغمبره! ستا د زمانې کفار د ایمان د نه راوړلو دپاره بهانه تراشي او وایي چې: که دا قرآن کریم په اعجمي لغت کښې نازل شوی وی نو مونږ به پرې باور کړی وی چې دا حقاني کتاب دی ځکه چې ته نه په اعجمي لغت باندې خبرې کولی شې او نه ورباندې کتاب لیکلی شې، ځرنګه چې دا کتاب په عربي لغت کښې نازل شوی دی او ته هم د عربو څخه یې نو معلومه شوه چې دا کتاب الهي کتاب نه دی بلکې تا د خپله ځانه جوړ کړی دی او په دروغو دې الله ﷻ ته منسوب ګرځولی دی.

۴_ ته کفارو ته په جواب کښې ووایه چې:

الف: که زما عربیتوب د دې خبرې دلیل وي چې دا کتاب ما جوړ کړی دی نو تاسو خو هم عربان یاست، تاسو خو په اجتماعي توګه په یوه ایت یا یوه سورت کښې د دې کتاب سره سیالي وکړئ؟ ایا دا عجیبه نه ده چې زه دې په انفرادي توګه -ستاسو په خیال- ټول کتاب جوړ کړی شم او تاسو په اجتماعي توګه یو ایت یا یو سورت نه شئ جوړولی؟

ب. که بالفرض دا قرآن کریم په اعجمي لغت کښې نازل شوی وی نو کفارو به ورباندې هیڅکله ایمان نه وی راوړی او ډېره ښه پلمه به په لاس ورغلې وی چې: که دا کتاب حقاني کتاب وی نو ضرور به په عربي لغت کښې نازل شوی وی ترڅو یې په مفاهیمو باندې روښني اورېدونکي -چې عربان دي- ښه پوه شوي وی، او تفصیل یې ورته ښه څرګند شوی وی.

ج. په دې صورت کښې به یې ویلی چې: ایا دا عجیبه نه ده چې په عربي سړي باندې اعجمي کتاب نازل شوی دی، چې بالکل په اعجمي لغت نه پوهېږي؟ ایا دا عجیبه نه ده چې مونږ عربان یاستو او الله ﷻ راته په اعجمي لغت سره کتاب نازل کړی دی چې په تکي یې نه پوهېږو؟ نو معلومه شوه چې دا کتاب حقاني کتاب نه دی، الله ﷻ داسې غیر مناسب کار نه کوي.

۵_ ای پیغمبره! کفارو ته ووایه چې:

الف: دا کتاب (قرآن کریم) حقاني کتاب دی او په پټه خوله الله ﷻ ته بلنه کوي او هم خپل حقانیت په خپل اعجاز سره پخپله په اثبات رسوي.

ب. دا کتاب د هغو کسانو دپاره کومو چې ورباندې ایمان راوړی دی او عقیده ورباندې لري په دنیا او آخرت کښې سراسري هدایت او د لارې مشال دی، او هم ورته د هغو مرضونو شفاء ده کومو چې د کفارو په زړونو کښې ځای نیولی دی چې په شرکیاتو باندې اخته دي.

ج. هو! دا کتاب د هغو کسانو په ارتباط نه هدایت دی او نه شفاء ده، د کومو په غوږونو کښې چې دروندوالی دی او په سترګو باندې یې پردې خورې دي.

یا په بل عبارت: دا کتاب هغو خلکو ته ګټه نه شي رسولی د کومو په زړونو باندې چې مهر لګېدلی وي او د نېکۍ استعداد یې د لاسه ورکړی وي.

د: نو دغه کسان د قرآن کریم په نسبت د هغو خلکو غوندې دي کومو ته چې د ډېر لرې ځای څخه نارې وهلی کېږي حال دا چې د نارې کوونکي په مطلب باندې نه پوهېږي چې څه غواړي.

۶_ ای پیغمبره! ته په دې باندې ډېر مه غمژن کېږه چې ستا اُمت قرآن کریم ته ډول-ډول بهانې تراشي او ایمان ورباندې نه راوړي. او دا ځکه چې:

الف: مونږ موسی ﷺ ته کتاب (تورات) ورکړی وه، نو په هغه کتاب کښې هم د وخت خلک مختلف وګرځېدل، چې چا ورباندې ایمان راوړ او چا ترې انکار وکړ. ستا د زمانې خلک د قرآن کریم سره همدغه تګلاره خپلوي، څوک ورباندې ایمان راوړي او څوک ترې انکار کوي.

ب: که بالفرض ستا درب ﷻ سره دا خبره پخوا نه وی فیصله شوې چې د اختلافاتو فیصلې به د قیامت په ورځ صورت نیسي، نو د دغو اختلاف کوونکو سره به سمدستي په دنیا کښې فیصلې صورت نیولی وی. او دا ځکه چې:

ج: یقینًا ستا د اُمت کفار د قرآن کریم د حقانیت په هکله په شک کښې پراته دي، البته داسې شک چې دوی یې په اضطراب او تشویش کښې اچولي دي چې د یوه پلوه د خپلو شکونو دپاره دلیل نه شي وړاندې کولی او د بلې خوا د عناد کبله د قرآن کریم په حقانیت اقرار او اعتراف نه شي کولی.

۷_ په دې ټولو باندې علاوه -ای پیغمبره!- تا خپل مکلفیت سرته رسولی دی او خپله ذمه دې فارغه کړې ده چې قرآن کریم او د الله ﷻ پیغام دې هوبهو رسولی دی، نور نو خلک پوهېږي او کار یې. که څوک ستا دعوت قبول کړي او صالح عمل وکړي نو ګټه یې فقط همدغه کس ته راجع ده چې پخپله به د جنتیانو څخه وشمېرل شي، او که څوک ستا دعوت قبول نه کړي او جنایتونو ته ادامه ورکړي نو فقط خپل خان ته به ضرر ورسوي او د جنایتونو پېټی به د همده په اوږو باروي او بس. او دا ځکه چې ستا رب ﷻ په خپلو بندګانو باندې ظلم او تېری نه کوي چې نېکو کار ته د نېکۍ بدله ورنه کړي او یا په بد کار باندې د استحقاق څخه اضافه عذاب ورنازل کړي او ورباندې یې اخته کړي.

توضیحات

۱_ په دې مقام کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِٱلذِّكْرِ لَمَّا جَآءَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِٱلذِّكْرِ ﴾ کلمات د "إنَّ" د توري دپاره اسم دی او د همدغه توري په خبر کښې مفسرینو کرامو زښتې ډېرې وجې لیکلې دي[1] خو په زړه پورې وجه یې دا ده چې:

---

[1] روح المعاني ج۲۴ ص۱۲۷؛ البحر المحيط ج۹ ص۳۱۲

د: ﴿ لَمَّا جَآءَهُمْ ﴾ کلمات د متعلق په اعتبار سره د ذکر شوي توري دپاره خبر دی چې مونږ تری په "كَفَرُوا بِهِ لَمَّا جَآءَهُمْ" سره تعبير کولی شو.

ب: په دې مقام کښې د ﴿ بِٱلذِّكۡرِ ﴾ څخه قرآن کريم مطلب دی چې په بل ايت کښې ورباندې تقريبًا صراحت شوی دی چې: ﴿ وَهَٰذَا ذِكۡرٞ مُّبَارَكٌ أَنزَلۡنَٰهُ ﴾ [الأنبياء: ٥٠] يعنې او دغه (قرآن کريم) مبارک ذکر دی چې مونږ (تاته) درنازل کړی دی.

ج: په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٞ ﴾ کښې د ﴿ عَزِيزٞ ﴾ کلمه د هغه "عِزة" څخه اشتقاقه شوې ده د کوم څخه چې د "عَزاز" کلمې _لکه "شَراب"_ اشتقاق موندلی دی، دغه کلمه (عَزاز) کلکې ځمکې ته وايي[١].
شايد چې قرآن کرم ته په دغه لقب (عزيز) د دې کبله ورکړی شوی وي چې دا د هر کلک کتاب دی چې د تحريف څخه محفوظ کړی شوی دی او بطلان او د واقع سره عدم مطابقت ورته لار نه شي موندلی، بلکې دا وروستنی کتاب دی چې ناسخ نه لري.

د: په حقيقت کښې د ﴿ لَّا يَأۡتِيهِ ٱلۡبَٰطِلُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَلَا مِنۡ خَلۡفِهِۦ ﴾ الآية- د همدغه لقب (عزيز) دپاره تفسير واقع شوی دی او دا څکه چې:

ه: که څه هم په ذکره شوې جمله کښې د ﴿ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ ﴾ او د ﴿ مِنۡ خَلۡفِهِۦ ﴾ کلمات مفسرينو کرامو په متعددو ډولونو سره تفسير کړي دي خو کوم تفسير چې مونږ ته په زړه پورې برېښي هغه دا دی چې دغه کلمات د ټولو جهاتو څخه کنايې دي، لکه چې په همدې مطلب باندې لږ وړاندې په [فصلت: ١٤] ايت کښې څه رڼا اچولې شوې ده.

نو پورتنيو ټکو ته په پام سره يې مطلب داسې راخېژي چې:
بې شکه هغو کسانو کومو چې د عناد د کبله په قرآن کريم سره کفر غوره کړی دی، دوی د قرآن کريم په حقانيت او اعجاز کښې هيڅ فکر نه دی کړی او د قرآن کريم د اورېدلو سره سم ورباندې کافر شوي دي، که بالفرض دوی د کفر په څېړلو کښې عجله نه وی کړې نو څه لرې نه وه چې ايمان يې ورباندې راوړی وی.

او دا څکه چې دا قرآن کريم داسې کلک کتاب دی چې د يوې خوا او د بلې جهت څخه هم ورته د اعتراض او ګوتنيونې لار نه شي پيدا کولی څکه چې نازلوونکی يې د حکمتونو څښتن او همدارنګه د ښو صفاتو خاوند دی او د دغو دواړو امتيازاتو اثار پکښې تدبر کوونکو او سوچ کوونکو ته څرګند دي.

يو نحوي تحليل

٢_ د نحويت په لحاظ ځينو مفسرينو کرامو په ﴿ ءَا۬عۡجَمِيّٞ وَعَرَبِيّٞ ﴾ کښې متعدد تحليلونه کړي

---

(١) مفردات الراغب ص٣٤٤

دي[١]، خو کوم تحلیل چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی[٢] هغه په لاندې تکو کښې خلاصه کوو:

الف: د ﴿ ءَاْعْجَمِيٌّ ﴾ موصوف مقدر دی، چې په "کلام" سره ترې تعبیر کولی شو.

ب: د "عَرَبِيٌّ" موصوف هم مقدر برېښي، چې په "مخاطب" سره ترې تعبیر کېږي.

ج: ذکرې شوې دواړه کلمې د مقدر "يُنَزَّلُ" دپاره نائب فاعل جوړېږي.

یعنې که بالفرض مونږ دغه ذکر (قرآن کریم) په نبي کریم ﷺ باندې په أعجمي لغت کښې نازل کړی وی نو ضرور به معاندینو کفارو د انکار دپاره بهانه تراشلې وی او ویلې به یې وی چې: ایا په عربي مخاطب (محمد ﷺ) باندې د الله ﷻ د پلوه أعجمي کلام نازل کړی شوی دی؟ دا د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی، که نه نو په دغسې غیر مناسب ډول سره به یې نزول نه وی موندلی. هو! که دا پرې په عربي لغت کښې نازل شوی وی نو مونږ به ورباندې ضرور ایمان راوړی وی، خو افسوس چې داسې نه دي شوي.

ذکر شوي مضمون ته ورته مضمون په [الشعراء:١٩٨] ایت کښې تېر شوي دي، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي ترڅو پرې دا مقام ښه واضحه کړی شي.

د الله ﷻ په توفیق څلیرشتمه سپاره د پښتو ترجمې او تفسیر د حیثه ختمه شوه.

د الله ﷻ څخه لا زیات توفیق غواړو.

١٤٢٣/٢/٣ هـ ق = ١٣٨١/٢/٢٥ هـ ش.

(١) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص١٤٩

(٢) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص١٠٣

﴿إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ ۚ وَمَا تَخْرُجُ مِن ثَمَرَٰتٍ مِّنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِۦ ۚ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَآءِى قَالُوٓاْ ءَاذَنَّـٰكَ مَا مِنَّا مِن شَهِيدٍ ﴿٤٧﴾ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُواْ يَدْعُونَ مِن قَبْلُ ۖ وَظَنُّواْ مَا لَهُم مِّن مَّحِيصٍ ﴿٤٨﴾﴾

[۴۷] خاص الله ﷻ ته (د هره طرفه) د قیامت د قیام علم وراړولی کیږي (زه نه پوهېږم خاص الله ﷻ پوهېږي او بس)، او (همدارنګه) هیڅ میوجات د خپلو شخولو (غلافونو) څخه نه راوځي او نه هیڅ ښځینه (انسان وي او که غیر انسان) بار پورته کوي (نه بارداره کېږي) او نه (خپل بار) ږدي مګر د الله ﷻ په علم سره.

او هغه ورځ (یاده کړه) چې الله ﷻ (مشرکان مخاطب کړي او) ورته غږ وکړي چې (ستاسو په ګومان سره) زما شریکان (نن ورځ) چرته دي (چې تاسو ته نجات درکړي)؟، هغوی به (په جواب کښې) ووایي چې: (ای ربه!) مونږ تاته لا وړاندې خبر درکړی وه چې (نن ورځ په شرک باندې) زمونږ د جملې څخه هیڅ شهادت ورکوونکی نشته.

[۴۸] او د مشرکانو څخه به (په دغه وخت کښې) هغه (باطل معبودان د استفادې د حیثه) ورک شي کوم چې دوی وه چې وړاندې (په دنیا کښې) به یې د هغوی بلنه (او عبادت) کاوه. او هم به یقین وکړي چې دوی ته د تېښتېدلو (او خلاصون) هیڅ ځای نشته.

ارتباط او توضیحات

۱ـ په دې ایتونو کښې هغه پوښتنه جوابه شوې ده کومه چې کفارو ته د وړاندېنیو ایتونو څخه راولاړېده، هغه دا چې: هغه ورځ چې الله ﷻ د فیصلو دپاره ټاکلې ده چې هر چاته به پکښې د خپلو کړو وړو پوره سزا یا جزا ورکوله کېږي، هغه به کله راشي او څومره وخت ورته پاتې دی؟

د جواب حاصل یې دا دی چې: د ذکرې شوې ورځې په راتللو (د قیامت په قیام) باندې د الله ﷻ څخه په غیر د پیغمبرانو او پرښتو په شمول هیڅوک علم نه لري، بلکې د هر چا د پلوه دغه علم الله ﷻ ته ورتاوولی کېږي، چې زه نه پوهېږم خاص الله ﷻ وړباندې پوهېږي او بس.

همدغه مضمون ته په یوه اوږده حدیث کښې هم اشاره شوې ده[۱].

څو نکات

۲ـ په ﴿إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ﴾ الآیة- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿وَمَا تَخْرُجُ مِن ثَمَرَٰتٍ مِّنْ أَكْمَامِهَا﴾ کښې د "اکمام" کلمه د "کِم" جمعه ده چې د "ک" توری پکښې زبر لري او "م" توری یې مشدد دی.

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۱۱۵

"کم" هغه غلاف یا پردې ته ویل کېږي د کوم څخه چې مېوه په اول خل راڅرګندېږي[۱]، څه لرې نه ده چې د همدغې پردې څخه مونږ په "شخولې" سره تعبیر وکړو.

ب: د ﴿ وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِۦ ﴾ په دواړو جملو کښې هغه مضمون منعکس شوی دی کوم ته چې په [الرعد:۸] ایت کښې اشاره شوې ده.

په دغو دواړو جملو کښې د ﴿ إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ ﴾ د جملې تاکیدات او نظایر نازل شوي دي، یعنې: لکه څنګه چې د قیامت د قیام علم یوازې الله ﷻ پورې اختصاص لرې همدارنګه د شخولو څخه د میوجاتو د ظهور علم هم په همده ﷻ پورې مختص دی چې کله به ترې ظهور کوي، همدارنګه د اولادونو د علوقې د وخت او کیفیت علم او هم یې د وضعه کېدلو علم په همده ﷻ پورې اختصاص درلودونکی دی.

ج: د ﴿ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَآءِى ﴾ په جمله کښې د قیامت د ورځې د حالاتو څخه هغه حالت ته اشاره شوې ده کوم چې په [القصص:۶۲] ایت کښې لږ څه تفصیلوار نازل شوی دی.

د: که څوک وایي چې: په ﴿ قَالُوٓاْ ءَاذَنَّٰكَ ﴾ کښې د "آذن" کلمه د "اِیْذان" څخه اشتقاقه شوې ده چې د اعلام (پوهولو) معنی ورکوي[۲]، حال دا چې د مشرکانو په ټولو حالاتو باندې الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي؛ نو ایا د قیامت په ورځ به د دغې کلمې استعمال د هغوی د پلوه یو ناوړه استعمال نه وي؟

مونږ وایو چې: دلته د "اعلام" څخه اخبار مطلب دی چې خبردار او غیر خبردار دواړو ته صورت نیولی شي، او په دې مقام کښې لومړی صورت مطلب دی[۳]. یعنې ای ربه! مونږ تاته پخوا هم یو خل خبر درکړی وه او ته زمونږ په حالاتو باندې ښه خبر یې خو دا دی د لومړي اخبار غوندې یو خل بیا خبر درکوو چې: ﴿ مَا مِنَّا مِن شَهِيدٍ ﴾ زمونږ څخه هیڅوک شهادت ورکوونکی نشته.

شاید چې دکره شوې پوښتنه به د مشرکانو څخه د تخجیل او رټلو په موخه په بیا-بیا وکړی شي دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې جمله الله ﷻ د مشرکانو د خولو څخه راحکایت کړې ده او څه ضرور نه ده چې مونږ د هغوی کلام ته مناسبت ولټوو حال دا چې هغوی د الله ﷻ په شان کښې د شرک غوندې د غیرو مناسبو خبرو مرتکب شوي دي.

هـ: مفسرینو کرامو د ﴿ مَا مِنَّا مِن شَهِيدٍ ﴾ جمله په لاندې دوه ډوله تفسیره کړې ده[۴]، او څه لرې نه ده چې د بدلیت په لحاظ سره دواړه اراده کړی شي:

اول: چې عدم شهادت د انکار څخه کنایه شي، یعنې زمونږ څخه په دنیا کښې یوه کس هم د شرک اقرار نه دی کړی او نه یې ورباندې شهادت ورکړی دی. همدې مضمون ته په [الأنعام:۲۳] ایت کښې اشاره شوې ده.

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۵۹
(۲) القاموس المحیط ج۱ ص۱۲۶
(۳) روح المعاني ج۲۵ ص۳
(۴) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۸۳

دوهم: چې عدم شهادت د بېزارۍ معنی ورکړي، يعنې نن ورځ زمونږ يو کس هم په شرک اعتراف نه کوي او نه وربانديې شهادت ورکوي، مونږ ټول د شرکياتو څخه بېزار ياستو او مونږ ټول په توحيد معتقد ياستو. همدې مضمون ته ورته مضمون په [السجدة:۱۲] ايت کښې نزول موندلی دی.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د قيامت په ورځ خو به کفار يقين او باور لري چې د نجات لار ورته نشته، نو د څه حکمت په بنياد الله ﷻ د هغوی څخه د "ظَنُّوا" په کلمې سره حکايت وکړ، نه د "أيْقَنُوا" په کلمې سره؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي سوال په جواب کښې ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي[۱] چې دلته د "ظَنُّوا" کلمه د "أيْقَنُوا" معنی ورکوي او په عربي محاوره کښې ظَن د يقين په عوض استعمالېږي[۲].

خو مونږ ته دا هم بعيده نه برېښي چې مشرکانو ته به د ﴿ أَيْنَ شُرَكَآءِى ﴾ د تکراري پوښتنې څخه د نجات تمه پيدا شوې وي او په عدم خلاصون او عدم نجات باندې به يې يقين د ګومان (ظَن) ځای ته ورښکته شوی وي، والله ﷻ اعلم.

﴿ لَّا يَسْـَٔمُ ٱلْإِنسَـٰنُ مِن دُعَآءِ ٱلْخَيْرِ وَإِن مَّسَّهُ ٱلشَّرُّ فَيَـُٔوسٌ قَنُوطٌ ﴿٤٩﴾ وَلَئِنْ أَذَقْنَـٰهُ رَحْمَةً مِّنَّا مِنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هَـٰذَا لِى وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً وَلَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّىٓ إِنَّ لِى عِندَهُۥ لَلْحُسْنَىٰ ۚ فَلَنُنَبِّئَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِمَا عَمِلُوا۟ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٠﴾ وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَـٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ فَذُو دُعَآءٍ عَرِيضٍ ﴿٥١﴾ ﴾

[۴۹] بنيادم (د طبيعت په لحاظ سره) د خير د غوښتنو څخه نه ستومانه کېږي (هيڅکله بس نه وايي)، او که شر ورته ورسېږي (او خير ترې زائل شي) نو (همدغه بنيادم بيا) ډېر سخت نااُميده (او نا هيلی) دی.

[۵۰] او که چرته مونږ د خپله طرفه (بدون استحقاقه) ورته د هغه څخه وروسته رحمت وروڅکو چې نومونږي ته د سختيو حالت رسېدلی دی، نو (په دغه وخت کښې شکر نه اداء کوي بلکې) هرومرو او ضرور وايي چې: دغه (د رحمت راکړه) زما دپاره ده (زه يې لياقت لرم) او زه په قيامت باندې د ودرېدونکي ګومان نه کوم (چې رښتيا به زه بيا راژوندی کړی شم او د حساب کتاب سره به مخ شم)، او که بالفرض زه خپل رب ﷻ ته بېرته ورتاو کړی شم (او قيامت قائم شي) نو يقيناً زما دپاره ضرور زما د رب ﷻ په نزد ښايسته درجې (چې زه يې لياقت لرم) شته.

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۸ ص۱۸
(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۲۷۲

نو ضرور هرومرو به مونږ هغه کسان چې کفر يې غوره کړی دی په هغو جنايتونو سره خبر کړو چې دوی (په دنيا کښې) عملي بڼه ورکړې وه، او هرومرو ضرور به د کلک (سخت) عذاب څخه وروڅکو.

[۵۱] او کله چې مونږ په بنيادم باندې انعام وکړو نو سمدستي (د نعمت د شکر څخه) اعراض کوي او خپل څنګ ترې لرې کوي (ډېره ترې کوي او تکبر خپلوي)، او کله چې ورته شر ورسېږي (او د نعمت د نزول سره مخامخ شي) نو (نوموړی بنيادم) د پلنو (او اوږدو) سوالونو خاوند وي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د هغه حالت نقيض ته اشاره شوې ده کوم چې په مشرکانو او کفارو باندې د قيامت په ورخ ورتلونکی دی او وړاندېني ايتونه يې په بيان باندې مشتمل دي. يا په بل عبارت: نن ورخ هغوی غلط يقين او باور کوي چې اخروي نجات به د دوی په برخه وي او هلته به په رښتياني يقين او باور سره پوه شي چې د نجات هيڅ لاره به ونه مومي. نو حاصل يې داسې راخېژي چې:

ای پيغمبره! کوم بنيادم چې د طبيعت په مقتضی لاړ شي او د اسلام هدايات د خپل ځان دپاره د لارې مشال ونه ګرځوي، هغه ضرور ثبات او استقامت د لاسه ورکوي او د لاندې بې ثباتيو سره مخامخ کېږي:

۱_ هغه د خير او خوشاليو د غوښتنو څخه هيڅکله نه ستومانه کېږي او د زيات حرص د أمله هيڅکله قناعت نه خپلوي.

او که چرته همدغه حارص بنيادم ته څه شر ورسېږي او خير (خوشالي) يې د زوال سره مخامخ شي نو سمدستي زښت ډېر نااُميده کېږي او په خيال کښې يې هم نه ګرځي چې الله ﷻ ورته زائل شوي نعمتونه بېرته ورکولی شي، او غمګين حالت ته يې خاتمه ورکولی شي.

۲_ که بالفرض ذکر شوي انسان په لومړي صورت کښې قناعت کړی وی او حرص ته يې لاس نه وی اچولی او په دوهم صورت کښې د الله ﷻ څخه نه وی نااُميده شوی او ثبات او صبر يې کړی وی، نو دواړه صورتونه به يې په ګټه تمام شوي وی او په دنيا او آخرت کښې به د نجات مستحق ګرځېدلی وی.

۳_ که چرته مونږ د خپله جانبه نوموړي مايوسه او نااُميده بنيادم ته رحمت وروڅکو البته د داسې سختۍ څخه وروسته کومه چې ورته رسېدلې وه او د ډېرې نااُميدۍ سره يې مخامخ کړی وه، نو بيا کفري ويناوې کوي او خپله کفري عقيده لا قوي کوي هغه دا چې:

الف: په دغه وخت کښې د آخرت د عذابونو څخه د نجات دپاره کار نه کوي بلکې وايي چې: په مابانډې د الله ﷻ هيڅ احسان نشته زه د دغو نعمتونو مستحق يم. يا په بل عبارت: په دغه وخت کښې هغه وينا کوي کومه چې قارون کړې وه.

ب: که په دغه وخت کښې ورته وويلی شي چې د خپلو مالونو څخه څه برخه د آخرت دپاره خانګړې کړه چې هلته هم درته د الله ﷻ د پلوه نعمتونه درکړی شي او د عذابونو څخه نجات

رمومي، نو نوموړی سمدستي په جواب کښې وايي چې: زه ګومان نه کوم چې د قیامت ورځ به قائمه شي ترڅو ورته زه تیاري ونیسم.

ج. او که بالفرض د قیامت قیام حقیقت ولري او زه بېرته راژوندی کړی شم او د خپل رب ﷻ په حضور کښې ودرولی شم نو هرومرو او ضرور به په دغه صورت کښې هم زما دپاره زما د رب ﷻ په نزد ډېره لویه او ښایسته رتبه موجودیت ولري. یا په بل عبارت: لکه چې دلته زه د نعمتونو مستحق یم همدارنګه به هلته هم په خپل استحقاق سره د لا زیاتو رحمتونو درلودونکی جوړ شم

۴ـ ای پیغمبره! دغسې نه ده لکه څنګه چې نوموړی کافر بنیادم خیال کوي، بلکې په دنیا کښې خوښي او ناخوښي دواړه د امتحان په توګه صورت نیسي او د الله ﷻ د پلوه دوست او دښمن دواړو ته ورکولی کېږي، او د قیامت په ورځ به ورسره محاسبه صورت نیسي.

نو هرومرو او ضرور به مونږ هغو کسانو ته په هغو جنایتونو سره خبر ورکړو چې دا دې کړی دی او هغه دې ویلی دی

او په نتیجه کښې به ورته ضرور او هرومرو مونږ د سخت او کلک عذاب څخه ټاکلې برخه وروڅکو او ورباندې به یې اخته کړو.

۵ـ ای پیغمبره! لکه څنګه چې کافر انسان د خوښۍ او ناخوښۍ په دواړو حالاتو کښې د مختلفو کفري اقوالو قائل جوړېږي، همدارنګه په دواړو حالاتو کښې د مختلفو کفري افعالو مرتکب هم ګرځي. د مثال په توګه:

الف: کله چې ورباندې مونږ انعام وکړو او خوشالي ورکړو نو سمدستي د شکرګزارۍ څخه ډډه کوي او تکبر خپلوي ، بلکې د حق څخه اعراض کوي او مخ ترې اړوي.

ب: او که په عین خوشالۍ کښې ورته څه شر ورسېږي او د نعمتونو د زوال سره مخامخ وګرځي نو سمدستي نااُمیده کېږي او په چیغو او زاریو شروع کوي، لکه چې هیڅکله یې نه چرته تکبر کړی وي او نه یې د نعمتونو د شکرګزارۍ څخه ډډه کړې وي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ لَّا يَسْـَٔمُ ٱلْإِنسَـٰنُ مِن دُعَآءِ ٱلْخَيْرِ ﴾ کښې د انسان هغه حرص او عدم قناعت ته اشاره شوې ده کوم چې نبي کریم ﷺ په ډېرو احادیثو کښې تفسیر کړی دی. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: «لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيًا مِنْ ذَهَبٍ لَأَحَبُّ أَنْ يَكُونَ لَهُ ثَانِيًا وَلَا يَمْلَأُ فَاهُ إِلَّا التُّرَابُ وَيَتُوبُ اللهُ عَلَى مَنْ تَابَ»[۱] یعني که چرته بنیادم ته د سرو زرو یوه کنده وي نو ضرور به خوښ کړي چې دوهمه کنده دې هم ولري، او خوله به یې ډکه نه کړي مګر خاورې (تر مرګه به په حرص کلک وي) او الله ﷻ په هغه چا باندې په رحمت سره رجوع کوي کوم چې الله ﷻ ته راجع شي (او د حرص څخه لاس واخلي).

ب: «لَوْ كَانَ لابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لابْتَغَى وَادِيًا ثَالِثًا وَلا يَمْلأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ التُّرَابُ وَيَتُوبُ اللهُ

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۵۹

عَلَى مَنْ تَابَ»[1] يعنې كه چرته بنيادم ته د مال څخه دوه كندې وي نو دريمه كنده به هم وغواړي او د بنيادم ګېډه به ډكه نه كړي مګر خاورې (تر مرګه به په همدغه حرص باندې اخته وي) او الله ﷻ به هغه چا باندې په رحمت سره رجوع كوي كوم چې توبه تائب شي (او د حرص څخه لاس واخلي).

د يأس او قنوط معناوې

٢_ په ﴿ وَإِن مَّسَّهُ ٱلشَّرُّ فَيَـُٔوسٌ قَنُوطٌ ﴾ كښې د "يَئُوس" كلمه د "يَأس" _لكه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نااُميدۍ معنى وركوي، او د "قَنُوط" كلمې پكښې د "قُنُوط" _لكه "خُشُوع"_ څخه اشتقاق موندلى دى چې دا هم د نااُميدۍ دپاره وضعه شوى دى.

ذكرې شوې دواړه كلمې د مبالغې صيغې دي او دوهمه د اولنۍ دپاره من غير اللفظ تاكيد واقع شوې ده، يعنې: او كه چرته حارص بنيادم ته شر او سختي ورسېږي نو سمدستي د الله ﷻ څخه ډېر سخت نااُميده ګرځي او د نعمت د بېرته ورتاوېدلو هيڅ تمه نه كوي.

همدې مضمون ته په بل ايت كښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا ﴾ [الإسراء:٨٣] يعنې او كله چې انسان ته شر (سختي) ورسېږي سمدستي ډېر نااُميده شي. چې همدغه نااُميدي يې د كافر كېدلو او يا د كافر پاتې كېدلو دپاره كفايت كوي لكه چې الله ﷻ فرمايلي دي: ﴿ إِنَّهُۥ لَا يَاْيْـَٔسُ مِن رَّوْحِ ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلْكَٰفِرُونَ ﴾ [يوسف:٨٧] يعنې: يقيناً شان دا دى چې د الله ﷻ د رحمت څخه نه نااُميده كېږي مګر كافر قوم.

عريض څه معنى؟

٣_ په ﴿ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ فَذُو دُعَآءٍ عَرِيضٍ ﴾ كښې د ﴿ عَرِيضٍ ﴾ كلمه د پلن معنى وركوي، چې په مقابل كښې يې د "طَوِيل" كلمه استعمالېږي چې د اوږد دپاره وضعه شوې ده او د عريض سره لازمه ده، نو كوم شى چې عرض لري هغه به ضرور طول هم لري چې د عرض څخه به يې زيات وي.

خو په دې مقام كښې ذكره شوې كلمه د كثرت څخه كنايه ده، يعنې: او كله چې كافر حارص انسان ته څه شر ورسېږي او د نعمتونو د زوال سره مخامخ شي نو همدغه انسان د پلنو او ډېرو سوالونو خاوند وي.

ذكر شوي مضمون ته په ډېرو ايتونو كښې اشاره شوې ده، د مثال په توګه:

الف- ﴿ فَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَٰنَ ضُرٌّ دَعَانَا ﴾ [الزمر:٤٩] يعنې نو كله چې انسان ته څه ضرر (زحمت) ورسېږي نو يوازې مونږ بلي او بس.

ب- ﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَٰنَ ٱلضُّرُّ دَعَانَا لِجَنۢبِهِۦٓ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَآئِمًا ﴾ [يونس:١٢] يعنې او كله چې انسان ته ضرر ورسېږي نو مونږ (ورته) بلي (البته) په داسې حال كښې چې په خپل اړخ (پروت) وي او يا ناست وي او يا ولاړ وي.

---

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٣٣٥

سوال جواب

۴_ که څوک وايي چې: د ايتونو د همدې مجموعې په اولني ايت کښې تبر شوه چې انسان د شر د رسېدلو په وخت کښې ډېر سخت نااميده جوړېږي چې نه سوال کوي او نه ورسره د نعمتونو د بېرته راستنېدلو تمه پيدا کېږي، نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه ايت د هغه ايت سره څه منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: په دواړو ايتونو کښې هيڅ منافات نشته او دا ځکه چې کافر انسان د نعمتونو د زوال په وخت کښې د مختلفو حالاتو سره مخامخ کېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې ايتونه ولولئ:

الف: کله بالکل نااميده کېږي، لکه چې په وړاندېني ايت کښې ورته اشاره شوې ده.

ب: کله ډېرې سختې زارۍ او سوالونه کوي، لکه چې په همدغه ايت کښې ورته اشاره کېږي چې بحث پکښې روان دی.

ج: کله د ځارويو په شان رمباړې وهي، لکه چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴾ [النحل:۵۳] يعنې بيا چې کله تاسو ته ضرر ورسېږي نو خاص الله ﷻ ته د ځارويو غوندې رمباړې وهئ او زارۍ کوئ.

د: کله وارخطايي خپلوي او شکايت کوي، الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ جَزُوعًا ﴾ [المعارج: ۲۰] يعنې: کله چې حارص انسان ته ضرر ورسېږي نو جزعې فزعې کوونکی ګرځي او د الله ﷻ ځخه شکايت کوي.

﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُم بِهِۦ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِى شِقَاقٍۭ بَعِيدٍ ﴿٥٢﴾ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ۗ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾ أَلَآ إِنَّهُمْ فِى مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآءِ رَبِّهِمْ ۗ أَلَآ إِنَّهُۥ بِكُلِّ شَىْءٍ مُّحِيطٌۢ ﴿٥٤﴾﴾

[۵۲] (اې پيغمبره! کفارو ته) ووايه چې: ايا تاسو ګورئ (ماته خبر راکړئ!) که چرته قرآن کريم د الله ﷻ د نزده (په حقه نازل شوی) وي (لکه چې همداسې واقعيت دی)، بيا ورباندې تاسو کفر غوره کړی وي، نو د هغه چا ځخه به څوک ډېر ګمراه وي کوم چې (د همدغه حقاني قرآن کريم په هکله) په ډېر لرې مخالفت کښې (واقع) وي؟.

[۵۳] ژر دی چې مونږ به (د کفارو په شمول ټولو) بنيادمانو ته (د دنيا) په اطرافو کښې او (هم) د دوی په نفسونو کښې خپل نور دلايل وروښايو (او دا لړۍ به د قيامت تر ورځې پورې روانه وساتو) ترڅو چې دوی ته ښه پوره څرګنده شي چې يقيناً دا (قرآن کريم) حق دی (څه چې پکښې نازل شوي دي هغه ټول د واقع سره مطابق دي).

ايا (د راتلونکو دلايلو د ربښتينتوب دپاره) ستا رب ﷻ کفايت نه کوي (ايا دا خبره ورته کفايت نه کوي چې) يقيناً ستا رب ﷻ په هر شي باندې حاضر دی (او هيڅ شی يې د علم ځخه نه شي وتلی؟)

[۵۴] اګاه اوسه چې يقيناً کفار د خپل رب ﷻ د ملاقات (د قيامت د قيام) څخه په شک کښې دي، اګاه اوسه چې يقيناً الله ﷻ (په علم او قدرت سره) پر هر شي احاطه کوونکی دی (هر څه ورته معلوم دي او پر هر شي قادر دی).

ارتباطونه

۱_ د سورت د اول سر څخه د قرآن کريم د حقانيت په هکله د کفارو د قناعت دپاره په بېلابېلو اساليبو سره زښت ډېر دلايل نازل کړی شوي دي او په دې ايتونو کښې بنيادمان متوجه کړی شوي دي چې په دلايلو باندې يو خل بېرته ورتاو شي او دوهم نظر ورباندې وکړي، ترڅو حقيقت درک کړي او د کفرياتو څخه لاس واخلي.

۲_ په وړاندېنيو نژدې ايتونو کښې د بنيادم طبيعت بېودلی شوی وه چې هيڅ ثبات او استقامت نه لري، او په دې ايتونو کښې هغه علاج نازل شوی دی په کوم سره چې د نوموړي متزلزل او مضطرب طبيعت د ثبات او استقامت خاوند جوړېدلی شي. نو حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! په دې مقام کښې په خپل دعوتي اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ د الله ﷻ د پلوه مشرکانو ته ووايه، او په لاندې پوښتنو سره يې مخاطب کړه چې:

الف: ايا تاسو د هغو دلايلو رد کولی شئ کوم چې د همدې قرآن کريم په حقانيت اقامه کړی شوی دی؟ ايا تاسو د يوه ايت يا سورت په جوړولو سره د قرآن کريم مقابله کولی شئ چې د اعجاز مخه يې بنده کړئ؟.

ب: ايا تاسو د خپلو باطلو معبودانو د حقانيت د اثبات دپاره څه دلايل اقامه کولی شئ؟

پوره واضحه ده چې د ذکرو شوو دواړو پوښتنو جوابونه منفي دي، نو اوس تاسو ته درېمه پوښتنه متوجه کېږي:

ج: که چرته دا قرآن کريم په حقه د الله ﷻ د پلوه نازل شوی وي _لکه چې واقعيت همدا دی_ حال دا چې تاسو يې تکذيب کوئ، نو د هغه چا څخه سخت ګمراه څوک دی کوم چې د دغسې څرګندو دلايلو سره-سره په کفرياتو او شرکياتو اخته وي؟ يا په بل عبارت: ايا تاسو د حقيقت او واقعيت څخه په ډېر لرې مخالفت او ګمراهۍ کښې اخته نه ياست؟

۲_ دا هم ورته ووايه چې: د دلايلو لړۍ لا روانه ده موږ به د قيامت تر ورځې پورې نور دلايل هم ورولېږو. د مثال په توګه:

الف: پخپله په عربستان کښې (چې د مشرکانو خپل ټاټوبی دی) او همدارنګه د عربستان په اطرافو کښې به په خارق العاده توګه اسلام خور کړو او د دنيا ټولو څنډو ته به يې ورسوو.

ب: د بنيادمانو په ځانونو کښې به هم په راتلونکي وخت کښې نور دلايل وروښايو، د دلايلو لړۍ لا نه ده پرې شوې او د قيامت تر ورځې پورې به ادامه ولري.

ایا د نورو دلایلو د ښودلو د باوري ګرځېدلو دپاره دا خبره کفایت نه کوي چې یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې حاضر دی او د قیامت تر ورځې پورې بې په ټولو موجودېدونکو شیانو باندې علم حضوري دی چې هیڅ شی ترې غیاب نه شي موندلی؟

۳_ ای پیغمبره! په پای کښې د خپلې تسلی دپاره دغو ټکو ته متوجه شه:

الف: اګاه اوسه چې: د کفارو د کافر پاتې کېدلو اصلي لامل دا دی چې دوی په عنادي توګه د قیامت په قیام عقیده نه خپلوي او د خپل رب ﷻ د ملاقات څخه په شک او اشتباه کښې پراته دي.

ب: اګاه اوسه چې: یقیناً الله ﷻ د علم او قدرت د حیثه په هر شي باندې احاطه کړې ده او هر شی د ده ﷻ په واک او قدرت کښې دی، نو د قیامت په ورځ به هر چاته د هغه د کړو وړو موافقه سزا یا جزا ورکړي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُم بِهِۦ ﴾ کښې به د "كَانَ" او "بِهِ" دواړه ضمیرونه څه شي ته راجع وي؟

مونږ وایو چې: دغه دواړه ضمیرونه ځینو مفسرینو کرامو (شرع الله) ته راجع ګڼلي دي[١]، چې د وړاندېنې کلام د مضمون څخه څرګندېږي، خو بهتره دا ده چې ذکر شوي دواړه ضمیرونه قرآن کریم ته راجع وګڼو چې د سورت د اول سر څخه په همدې هکله د ایتونو نزول شروع شوی دی.

آفاقي او أنفسي دلایل

۳_ په ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَـٰتِنَا فِى ٱلْـَٔافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴾ کښې افاقي (اطرافي) او انفسي دلایلو ته اشاره شوې ده چې مفسرینو د دغو دلایلو د تشخیص په هکله متعدد صورتونه ښودلي دي[٢]، لکه:

الف: په ﴿فِى ٱلْـَٔافَاقِ﴾ کښې هغو واقعو او پېښو ته اشاره ده کومې چې د دنیا په اطرافو کښې د کفارو په هکله پخوا تېرې شوې دي، او په ﴿ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴾ کښې هغو حوادثو ته اشاره لېده کېږي کومې چې د عربستان په داخل کښې رامنځته شوې دي لکه د بدر فتحه او یا داسې نور.

ب: افاقي ایات د اسماني اجرامو څخه عبارت دي لکه لمر، سپوږمۍ او داسې نور؛ او انفسي ایات د هغو حوادثو معنی ورکوي کوم چې په خمکه کښې صورت نیسي.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې د مفسرینو کرامو به حصر مطلب نه وي بلکې محض د مثال په توګه به یې د ذکرو شوو او نورو تفسیرونو نومونه ذکر کړي وي.

بهتره دا ده چې افاقي دلایل هغو ټولو تغیراتو او بدلونونو ته شمولیت ولري کوم چې د زمانو په اختلاف سره په دنیا کښې رامنځته کېږي، برابره خبره ده چې پورته وي او که لاندې (په اسمان

(١) المحرر الوجيز ج١٤ ص١٩٩
(٢) المحرر الوجيز ج١٤ ص١٩٩؛ تفسير القرطبي ج١٥ ص٣٧٤؛ زاد المسير ج٧ ص٢٦٨؛ تفسير ابن كثير ج٤ ص١٠٥

کښې وي او که په خمکه، یا په بل عبارت: څومره چې ساینسي علوم وده کوي په همدغې اندازه باندې افاقي دلایل هم مخ په وړاندې زیادت مومي.

او همدارنګه بهتره ده چې انفسي دلایل هغو ټولو تحولاتو ته شامل وګڼلی شي کوم چې په نفس باندې د نطفې د حالت څخه د کهولت او ارذل العمر تر وخته پورې تېرېږي، او وخت په وخت پکښې تازه اکتشافات صورت نیسي. په دې باندې علاوه، د یوه بدن په داخل کښې چې څومره عجائب او غرائب موجودیت لري هغه ټول په انفسي دلایلو کښې شامل دي چې د زمانو په تېرېدلو سره به خلکو ته څرګند شي.

په ذکر شوي شمولیت او عمومیت باندې د ﴿ سَنُرِيهِمْ ﴾ د جملې نزول دلالت کوي او دا خکه کله چې په مضارع باندې د "سَوْفَ" یا "سَ" توری داخل شي نو معنی یې په استقبال پورې خاصه ګرځي.

نو په همدې ملحوظ به د ایت شریف د معنی حاصل داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! د هر زر دی چې مونږ به په موجوده دلایلو باندې علاوه انسانانو ته عمومًا او کفارو ته خصوصًا د دوی د ابدانو څخه دباندې او هم د دوی د ابدانو په داخل کښې د علومو په انکشاف سره د قیامت تر ورځې پورې د دلایلو سره سلسله جاري وساتو، ترڅو چې وخت په وخت ورته څرګنده شي چې قرآن کریم حقاني کتاب دی او څه چې پکښې نازل شوي دي هغه ټول د واقع سره برابر او مطابق دي.

یو نحوي تحلیل

۳_ په ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴾ کښې لاندې نحوي تحلیل په نظر کښې ساتل په کار دي[۱]:

الف: په ﴿ بِرَبِّكَ ﴾ کښې د "ب" توری د تاکید دپاره زائد دی او "رَبِّكَ" د "لَمْ يَكْفِ" دپاره فاعل دی.

ب: د ﴿ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴾ جمله د مفرد په تاویل سره د "رَبِّكَ" څخه په بدل اشتمال سره بدل واقع شوې ده چې په معنی کښې فاعل ده.

ج: د ﴿ شَهِيدٌ ﴾ کلمه د "شُهُود" _لکه "حُضُور"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې په معنی کښې هم د حضور سره مرادفه ده[۲].

یعني: ایا د مذکور بیان د حقانیت دپاره ستا د رب ﷻ اخبار کفایت نه کوي؟ یا په بل عبارت: ایا دا خبره ورته کفایت نه کوي چې: یقینًا ستا رب ﷻ په هر شي باندې حاضر دی او هیڅ شی ترې غائب نه شي جوړېدلی؟.

د "حم السجدة" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.
۱۴۲۳/۳/۲۹ هـ ق - ۱۳۸۱/۳/۲۰ هـ ش.

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۶؛ تفسیر القرطبي ج۱۵ ص۳۷۵

(۲) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۵

الشورى (٤٢)

سریزه

۱_ د دې سورت مشهور نوم "الشُورىٰ" دی[۱]، چې د همدې سورت د [۳۸] ایت څخه اخستلی شوی دی، شاید چې دغه نوم به ورته ځکه غوره شوی وي چې ترڅو په اسلامي ټولنو او حکومتونو کښې د شوری په زیات اهمیت باندې دلالت وکړي.

ځینې علماء کرام وایي چې[۲]: د دې سورت دوهم نوم "حمٓ" دی چې په لومړي ایت کښې نازل شوی دی، او دریم نوم یې "عٓسٓقٓ" دی کوم چې په دوهم ایت کښې نازل شوی دی.

۲_ د دې سورت (الشوری) د ایتونو ټول تعداد دري پنځوس (۵۳) دی[۳].

۳_ او د کلماتو ټول شمېر یې اته سوه او شپېتو (۸۶۰) ته پورته شوی دی[۴].

۴_ بالآخره د حرفونو ټوله شمېره یې درې زره پنځه سوه اته اتیا (۳۵۸۸) حرفونو ته رسېږي[۵].

۵_ که څه هم په ځینو ایتونو کښې یې څه اختلاف شته مګر د جمهورو او اکثرو علماوو کرامو په نزد د دغه سورت ټول ایتونه د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې نازل شوی دی[۶].

۶_ په دې سورت کښې اکثراً په هغو موضوعاتو باندې رڼا اچولی شوې ده په کومو باندې چې په مکي سورتونو کښې ټینګار کېږي لکه د الله ﷻ توحید، د قیامت د ورځې قیام، د نبي کریم ﷺ نبوت او داسې نور، مګر د سورت د پلوشو زیاته برخه په وحې او نبوت باندې پرېوزي، د همدې کبله دغه سورت د وحې په بیان سره پیل شوی دی او په همدغه بیان سره ختم شوی دی.

۷_ نو په همدې بنیاد د دې سورت (الشوری) او د وړاندېني سورت (حم السجدة) تناسب ډېر څرګند دی، چې دواړه سورتونه د اغلبیت په توګه په عقیدوي موضوعاتو پورې تماس نیسي او په دواړو کښې نبي کریم ﷺ ته ډاډ ورکړی شوی دی او همدارنګه په دواړو کښې د کفارو اعتراضات جواب شوي دي او د قرآن کریم اعجاز ته پکښې اشاره شوې ده او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ عٓسٓقٓ ۝٢ كَذَٰلِكَ يُوحِيٓ إِلَيۡكَ وَإِلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكَ ٱللَّهُ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ۝٣ لَهُۥ مَا
فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۖ وَهُوَ ٱلۡعَلِيُّ ٱلۡعَظِيمُ ۝٤ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرۡنَ مِن فَوۡقِهِنَّۚ
وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمۡدِ رَبِّهِمۡ وَيَسۡتَغۡفِرُونَ لِمَن فِي ٱلۡأَرۡضِۗ أَلَآ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡغَفُورُ

(۱) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۱۹
(۲) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۲۱
(۳) تفسیر الطبري ج۲۴ ص۶
(۴) تفسیر الخازن ج۴ ص۳۹۵
(۵) اللباب في علوم الکتاب ج۷ ص۱۶۱
(۶) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۲۰۱؛ الدر المنثور ج۷ ص۳۳۵

الرَّحِيمُ ۝ وَٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ أَوۡلِيَآءَ ٱللَّهُ حَفِيظٌ عَلَيۡهِمۡ وَمَآ أَنتَ عَلَيۡهِم بِوَكِيلٖ ۝

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲]

[۳] د همدغه سورت د وحې کولو غوندې، د کلکې ارادې خاوند (او) د حکمت څښتن الله ﷻ ستا په لور او هغو پیغمبرانو ته هم (په خپلو-خپلو وختونو کښې وحې کوي) کوم چې ستا څخه مخکښې تېر شوي دي (نو وحې کول کوم نوی او تعجبي کار نه دی).

[۴] خاص همده ﷻ ته هغه شیان دي کوم چې په اسمانونو کښې دي او هغه شیان (هم) کوم چې په ځمکو کښې دي، او همدی ﷻ ډېر اوچت (او) ډېر لوی دی (البته د هغو شرکیاتو څخه کوم چې ورپورې د کفارو د پلوه تپل کېږي).

[۵] نژدې دي چې (د همدغو کفریاتو او شرکیاتو د کبله) اسمانونه د خپل پاس طرف څخه وچوي (او د ټولو څخه لوی اسمان د نورو څخه وراندې په چاودېدو پیل وکړي)، او (د همدغه خطر د کبله) پرښتې د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبیحات هم وایي او د هغو کسانو دپاره د مغفرت غوښتنه کوي کوم چې په ځمکه کښې استوګنه لري (چې ای ربه! دوی ته فرصت ورکړې او په عجلې سره ورباندې دنیاوي عذاب مه ورنازلوې).

اګاه اوسه چې یقیناً الله ﷻ همدی ډېر بښونکی (او) ډېر مهربان دی.

[۶] او هغه کسان چې د الله ﷻ څخه په غیر نور دوستان (او معبودان) نیسي، الله ﷻ ورباندې ساتونکی دی (ټول کړه وړه یې ورته معلوم دي)، او ته ورباندې وکیل نه یې (چې د کفریاتو پوښتنه بې تاته راجع کړی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني سورت په وروستنیو ایتونو کښې الله ﷻ وعده کړې وه چې د قرآن کریم په حقانیت باندې څه نور دلایل هم نازل کړي او دغه لړی به د قیامت تر ورځې پورې ادامه ولري ترڅو کفارو او معاندینو ته ثابته شي چې د قیامت قیام حق دی او الله ﷻ د علم او قدرت د حیثه په هر شي احاطه کړې ده.

نو دغه سورت د همدغو وعده کړی شوو دلایلو د ځینو برخو په بیان باندې پیل شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل اُمت باندې د قرآن کریم د حقانیت په هکله لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ ـ قرآن کریم د هغو تورو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې روزمره د خلکو کلامونه ترکیب مومي لکه "ح م ع س ق" او داسې نور، او هم پکښې هغه امتیازات او مواصفات مراعات

شوي دي کوم چې په عربي کلام کښې موجوديت لري، څو د دې سره-سره ټول ژبپوهان د دې قرآن کريم سره د يوه ايت په جوړولو کښې هم سيالي نه شي کولی او نه به يې د قيامت تر ورځې پورې وکړي. د عدم سيالی وجه يې دا ده چې دا قرآن کريم بشري کلام نه دی او تا پخپله نه دی جوړ کړی او نه ته دا توان لرې چې د خپله خانه يې جوړ کړې، نو پوره څرګنده شوه چې د دې کتاب مطالب ټول حق دي او د هيڅ شک او شبهې ځای پکښې نشته.

۲_ ای پيغمبره! لکه څنګه چې الله ﷻ تاته دغه سورت په خارق العاده توګه وحې کوي همدارنګه يې تاته نور سورتونه وحې کړي دي او په راتلونکي کښې به هم د قرآن کريم د تکميل پورې دغه سلسله جاري وساتي. په دې باندې علاوه، د الله ﷻ د پلوه تاته وحې کول څه د عجب کار نه دی لکه چې کفار ورته د تعجب په نظر ګوري، او دا ځکه چې ته د پخوانيو پيغمبرانو د جملې څخه يو پيغمبر يې، او الله ﷻ ستا څخه وړاندې ټولو پيغمبرانو ته وحې کړې وه، او په خپلو-خپلو وختونو کښې يې شريعتونه وراستولي وه.

نو د کفارو عناد او استهزاء به د وحې په نزول باندې هيڅ اثر ونه غورزوي او دا ځکه چې الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی او هم د حکمت څښتن دی، نو دغه وحې چې نن ورځ تاته درنازلېږي د الله ﷻ په ارادې سره او د همده ﷻ د حکمت په بنياد صورت نيسي او بس.

۳_ د الله ﷻ د حکمتي ارادې په وړاندې ځکه هيڅ شی خنډ نه شي جوړېدلی چې:

الف: الله ﷻ په خپل ملک کښې تصرف کوي چې هيڅوک ورسره پکښې اشتراک نه لري، يا په بل عبارت: خاص الله ﷻ ته هغه څه دي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې موجود دي، نو د ده ﷻ څخه په غير پکښې هيڅوک د تصرف توان نه لري.

ب: الله ﷻ په هر شي او هر چا باندې د علم او د قدرت د حيثه اوچت دی، او همدی ﷻ د هغو ټولو شرکياتو او کفرياتو څخه لوی دی او د عظيم شان خاوند دی د کومو چې مشرکان او کفار مرتکب شوي دي او يا مرتکب کېږي.

ج: دغه شرکيات او کفريات دومره لوی جنايت دی چې د همدغه جنايت د کبله نږدې دي چې اسمانونه د پاسه ټوټه ټوټه وګرځي. يا په بل عبارت: نږدې دی چې د کوچنيو اسمانونو څخه وړاندې په لويو اسمانونو کښې د دغه لوی جنايت اثار څرګند شي او په نتيجه کښې ټول اسمانونه ړنګ او دړې وړې شي.

د: د همدې کبله د الله ﷻ پرښتې د خپل رب ﷻ تسبيحات وايي او د هغو کفرياتو څخه ورته پاکي اثباتوي د کومو چې مشرکان او کفار مرتکب ګرځي. همدارنګه ټولې پرښتې ـچې په عدد باندې يې د الله ﷻ څخه په غير بل څوک علم نه لريـ هغه حمدونه او ثناوې هم وايي کومې چې د الله ﷻ د عالي شان سره مناسبې دي.

هـ: څرنګه چې پرښتو ته د يو پلوه د الله ﷻ عالي شان د نورو په نسبت ډېر ښه معلوم دی او د بله پلوه د مشرکانو د شرکياتو په شناعت او بدی ډېرې ښې پوهېږي، نو ځکه د هغه چا دپاره د الله ﷻ

څخه د مغفرت غوښتنه کوي کوم چې د ځمکې اوسېدونکي دي، البته په لاندې شرحې سره:
اول: د مؤمنانو دپاره د الله ﷻ رضامندي او د جنت نعمتونه غواړي.
دوهم: د کفارو دپاره غواړي چې: ای ربه! په دوی باندې بنیاد ویستونکی عذاب په عجلې سره په ورنازلوې ترڅو دوی ته د ښه تفکر موقع په لاس ورشي، څه لرې نه ده چې د کفریاتو څخه مخ واړوي او په وحدانیت معتقد جوړ شي.
۴_ ای پیغمبره! ته اګاه اوسه چې:
الف: یقینًا یوازې الله ﷻ ډېر بښونکی او ډېر مهربان دی، د همدې کبله په کفارو باندې بېخ ویستونکی عذاب په عجلې سره نه ورنازلوي، که نه نو په ځمکه کښې به یو ساکښ هم ژوندی نه وی پاتې شوی.
ب: ته د کفارو او مشرکانو په کافر پاتې کېدلو باندې ډېر زیات مه غمژن کېږه او دا خکه: هغه کسان کومو چې د الله ﷻ څخه په غیر نور دوستان نیولي دي او په شرکیاتو اخته دي، د دوی په ټولو کړو وړو باندې الله ﷻ حفیظ او رقیب دی، د دوی ټول احوال الله ﷻ ته ښه پوره ځرګند دي، نو د قیامت په ورځ به موافقه سزا ورکړي.
اما ته خو خلکو ته د مبلغ په حیث لېږلی شوی یې، نه د ساتونکي او ذموار په حیث چې د دوی د کفریاتو او جنایاتو پوښتنه تاته راجع کړی شي چې تا ولې په ایمان باندې مشرف ونه ګرځول.

توضیحات

۱_ په دې مقام کښې لاندې نکات په نظر کښې ساتل په کار دي:
الف: که څه هم ځینې علماء کرام وایي _لکه چې په سریزه کښې ورته اشاره شوې ده_ چې د "حم عسق" دواړه کلمې د دې سورت دوه نومونه دي[1]، مګر د اکثرو علماوو کرامو په نزد دغه دواړه کلمې د مقطعاتو حروفو څخه دي[2]، چې په اصلي مراد باندې یې یوازې الله ﷻ پوهېږي خو د اشارې په توګه د قرآن کریم په اعجاز باندې هم دلالت کوي.
ب: په ﴿كَذَٰلِكَ﴾ کښې د "ذَٰلِكَ" کلمې د مشار الیه په هکله علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[3]، بهتره دا ده چې په ذکرې شوې کلمې سره د همدې سورت ایحاء (وحي کولو) ته اشاره کړی شوې وګڼل شي.
ج: په ﴿يُوحِىٓ إِلَيْكَ وَإِلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكَ﴾ کښې د ﴿يُوحِى﴾ کلمه هغه مضارع ده کومه چې په هغې ماضي باندې هم صادقېږي چې حاضره وګڼله شي او د ماضیتوب څخه یې نظر پرې کړی شي.
په همدې مطلب باندې د [البقرة: ۹۱] ایت لاندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۲۱
(۲) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۶؛ التفسیر الکبیر ج۲۷ ص۱۴۱
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۲۸۸؛ روح المعاني ج۲۵ ص۱۱؛ اضواء البیان ج۷ ص۱۴۹

نو په همدې بنیاد څوک اعتراض نه شي کولی چې د ﴿ يُوحِي ﴾ کلمه په حال او استقبال باندې دلالت کوي چې د ﴿ مِن قَبْلِكَ ﴾ د مفهوم سره منافات لري.

د پورتنیو نکاتو په نظر کېښې نیولو سره د ایت شریف د معنی حاصل په هغه ډول سره راځېږي کوم ته چې وړاندې د مطلب په خلاصه کېښې اشاره شوې ده.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ﴿ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِن فَوْقِهِنَّ ﴾ کېښې خو د ﴿ مِن فَوْقِهِنَّ ﴾ ضمیر ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ﴾ ته راجع دی، یعنې نږدې ده چې د مشرکانو د شرکیاتو د کبله اسمانونه د پورته پلوه وچوي او انفلاق وکړي؛ نو پوښتنه دا ده چې: دلته د ﴿ مِن فَوْقِهِنَّ ﴾ د کلماتو په نزول کېښې څه حکمت دی، حال دا چې ذکر شوی مضمون په [مریم: ۹۰] ایت کېښې نازل شوی دی خو ذکر شوي کلمات ورسره نه دي نازل شوي؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ذکرو شوو کلماتو په نزول سره د شرکیاتو ډېرې زیاتې تقبیح ته اشاره ده. او دا څکه چې: په ټولو اسمانونو کېښې لوی اسمان اوم اسمان دی چې د ټولو د پاسه دی او په ټولو کېښې قوي او محکم دی. نو دغو کلماتو ته په پام سره یې مضمون داسې راځېږي چې:

نږدې ده چې د مشرکانو د شرکیاتو د کبله (ټیټ او کمزوري اسمانونه لا څه چې) لوی او قوتناکه اسمانونه هم وچوي، او د چاودنو لړۍ پکېښې د لاندې خوا څخه نه بلکې د برې خوا څخه پیل شي او په نتیجه کېښې ټول اسمانونه دړې وړې شي او راولوېږي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَن فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ کېښې د "مَن" کلمه عامه ده چې کفارو ته هم شامله ده حال دا چې پرښتې خو یوازې مؤمنانو ته مغفرت غواړي: ﴿ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾ [المؤمن: ۷] یعنې پرښتې هغو کسانو ته مغفرت غواړي کومو چې ایمان راوړی دی؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو د [المؤمن: ۷] ایت د دغه ایت دپاره مخصص ګرځولی دی په کوم کېښې چې بحث روان دی، او د "مَن" کلمې ته یې دلته په مؤمنانو پورې اختصاص ورکړی دی[۱]، خو بهتر جواب دا دی چې د مغفرت غوښتنه په لاندې دوه ډوله ده:

الف: یوه په مؤمنانو پورې خاصه ده، چې ای ربه! دوی ته د اخروي عذاب څخه نجات ورکړې.

په [المؤمن: ۷] ایت کېښې همدغه ډول غوښتنه مطلب ده، د همدې کبله پرښتو خپله د مغفرت غوښتنه په ﴿ وَقِهِمْ عَذَابَ ٱلْجَحِيمِ ﴾ سره تعقیب کړې ده، یعنې ای ربه! دوی ته د سوزوونکي دوزخ د عذاب څخه پنا ورکړې او ترې ویې ساتې.

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۱۶۷

ب. بله په مؤمنانو پورې اختصاص نه لري چې د دنیاوي عذاب په هکله ده، چې ای ربه! د کفارو په شمول ټولو بنیادمانو ته زیات فرصت ورکړې چې د کفریاتو او ګناهونو څخه توبه تائب شي، او په عجله سره یې په دنیاوي عذاب باندې مه اخته کوه. دلته د مغفرت همدغه دول غوښتنه مراد ده.

﴿وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لِّتُنذِرَ أُمَّ ٱلْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنذِرَ يَوْمَ ٱلْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۚ فَرِيقٌ فِى ٱلْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِى ٱلسَّعِيرِ ﴿٧﴾ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَلَٰكِن يُدْخِلُ مَن يَشَآءُ فِى رَحْمَتِهِۦ ۚ وَٱلظَّٰلِمُونَ مَا لَهُم مِّن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٨﴾ أَمِ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءَ ۖ فَٱللَّهُ هُوَ ٱلْوَلِىُّ وَهُوَ يُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾﴾

[۷] او مونږ د همدغه (د ټولو پیغمبرانو د وحې) غوندې تاته په عربي لغت سره قرآن کریم د دې دپاره وحې کوو ترڅو ته د مکې معظمې خلک او هغه کسان ودار کړې کوم چې د مکې په چاپېریال کښې استوګن دي (او ټوله دنیا ورباندې ډکه ده)، او (هم د دې دپاره) چې ته د راغونډولو (د قیامت) د ورځې څخه ډارول وکړې، چې پکښې هیڅ شک نشته.

(په دغې ورځ کښې به) یوه ډله په جنت کښې وي او یوه (بله) ډله به په سوزوونکي دوزخ کښې وي.

[۸] او که ستا د رب ﷻ اراده شوې وی نو ټول خلک به یې یوه ډله ګرځولې وی (او د امتحان لاندې به یې نه وی واقع کړي) مګر الله ﷻ خاص هغه څوک په خپل رحمت کښې داخلوي کومو ته یې چې اراده وشي (او په امتحان کښې کامیابي ترلاسه کړي).

او ظالمان (ناکامان) چې دي دوی لره (په دغې ورځ کښې) نه دوست شته او نه مددګار.

[۹] ایا مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر دوستان نیسي، (دا دوستي بې ګټې ده) ځکه چې یوازې الله ﷻ همدی (حقیقي) دوست دی، او همدی ﷻ مړي ژوندي کوي، او همدی ﷻ په هر شي قدرت لري (او باطل معبودان دا کار نه شي کولی).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو د وروستني ایت مضمون تعقیب شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په دې مقام کښې لاندې ارشادات د خپله ځانه سره حفظ کړه او خپله تسلي ورباندې وکړه:

۱ـ لکه څنګه چې مونږ پخوانیو پیغمبرانو ته وخت په وخت شریعتونه وحې کړي وه او د خلکو د عدم قبول پړه مو ورباندې نه وه اچولې چې که خلکو مو دعوت ونه مانه او ایمان یې رانه وړ نو تاسو به مسئول یاست؛ همدارنګه مو تاته دا کتاب (قرآن کریم) وحې کړی دی چې په عربي فصیحه ژبه نازل شوی دی او لومړني اوریدونکي ورباندې ډېر ښه پوهېږي، خو د عدم قبول مسئولیت یې په

تاباندې نشته چې ته يې په خلکو باندې خامخا قبول کړې، ستا مسئوليت فقط دا دی چې:

الف: ترڅو ته د مکې معظمې خلک (چې نورې دنيا ته د چورليز مثال لري) زما د عذابه وډار کړې، او هم هغو خلکو ته دا قرآن کريم ابلاغ او دعوت کړې کوم چې د مکې معظمې په شاوخوا کښې د ختيځ او لويديځ او هم شمال او جنوب پورې پراته دي، او د دوزخ څخه يې وډار کړې.

ب: ترڅو ته ټول خلک (د قيامت تر ورځې پورې) د هغې ورځې څخه هم وډار کړې په کومه کښې به چې ټول مړي راژوندي شي او وړاندېنې او وروستني به سره په يوه ميدان کښې راغونډ کړی شي. ترڅو ورته تياری ونيسي، د دې په راتګ کښې هيڅ شک او شبه نشته.

ج: دغې ورځې ته تياری ځکه ضرور دی چې په دې کښې به ټول خلک په دوه وو ډلو ووېشلی شي چې يوه ډله به په جنت کښې وي او بله ډله به په سوزوونکي اور کښې قرار لري، نو خلکو ته په کار دي چې د دوزخي ډلې د تګلارې څخه خانونه بچ کړي او د جنتيانو د ډلې تګلاره تعقيب کړي.

۲ـ ای پيغمبره! لکه څنګه چې په تاباندې د خلکو د ايمان د نه راوړلو مسئوليت نشته همدارنګه ته په خلکو باندې مسلط کړی شوی هم نه يې، چې هرومرو او ضرور به ورباندې خپل توحيدي دعوت قبلوې او ټول به جنتيان جوړوې او دا ځکه چې:

که بالفرض د الله ﷻ اراده شوې وی چې هيڅوک اختلاف ته پرېنږدي او ټول په اسلام باندې راغونډ کړي او يو جنتي ټولګی ترې جوړ کړي، نو ضرور به يې دا کار پخپله کړی وی. مګر الله ﷻ دا کار د دې کبله ونه کړ چې په دغه صورت کښې به امتحان او ازمېښت د منځه تللی وي حال دا چې الله ﷻ دا دنيا د امتحان دپاره پيدا کړې ده، ترڅو د امتحان په نتيجه کښې هغه څوک په خپل رحمت (جنت) کښې داخل کړي چاته يې چې اراده وشي او هغه کسان دوزخيان وګرځوي کومو ته يې چې اراده وشي.

البته چې د دوزخيانو ډله به هغه کسان وي کومو چې ظلم او کفر غوره کړی وي، نو دغې ډلې ته به هلته هيڅ دوست مونده نه شي چې د دوستۍ د کبله نجات ورکړي، او نه به مرستندوی مونده کړي چې په زور سره يې د دوزخ څخه بچ کړي.

۳ـ کفارو خو د الله ﷻ څخه په غير نور دوستان نيولي دي خو دغه دوستان په حقيقت کښې د دوی دښمنان دي چې هيڅکله به يې په درد ونه خوري، او دا ځکه چې دوی خپل حقيقي دوست هېر کړی دی چې الله ﷻ دی:

الف: همدغه الله ﷻ حقيقي دوست دی او د مشکلاتو څخه يې بچ کوونکی دی.

ب: همدغه الله ﷻ مړي راژوندي کوي، د مرګ او ژوند اختيار يوازې د همده ﷻ سره دی.

ج: همدغه الله ﷻ په هر شي باندې قدرت لري او هر څه صرف د همده ﷻ په توان کښې دي.

توضيحات

۱ـ په ﴿لِتُنذِرَ أُمَّ ٱلْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا﴾ کښې د ﴿أُمَّ ٱلْقُرَىٰ﴾ څخه مکه معظمه مراده ده، او

موتږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۹۲] ایت لاندې مکې معظمې ته د دغه لقب د ورکولو ګټې وجې لیکلې دي چې بیا یې لیکلو ته یې څه اړتیا نه وینو.

۲_ همدارنګه موږ د [الأنعام: ۱۹] ایت لاندې د احادیثو په رڼا کښې د نبي کریم ﷺ د رسالت د عمومیت په هکله ښه مستند بحث لیکلی دی ـ والحمد لله ﷻ، چې په بیا لیکلو یې کتاب اوږدېږي

۳_ په ﴿فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ﴾ کښې د دواړو فرقو (ډلو) ښه پوره تفسیر الله ﷻ په [هود: ۱۰۵] ایت او وروستې ایتونو کښې پخپله نازل کړی دی، باید هلته مراجعه وکړی شي.

﴿وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِن شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ۚ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾ فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا ۖ يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ ۚ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ۖ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٢﴾﴾

[۱۰] او هغه موضوع چې تاسو پکښې اختلاف لرئ، هر شی چې وي، نو حکم (فیصله) یې خاص الله ﷻ ته (مفوضه) ده (بل څوک پکښې د فیصلې حق نه لري او نه د فیصلې توان لري).

(ای خلکو!) دغه الله ﷻ زما رب دی، ما په همده ﷻ اعتماد (او توکل) کړی دی او زه خاص همده ﷻ ته (په هره فیصله کښې) رجوع کوم.

[۱۱] (زما رب ﷻ) د نشت څخه د اسمانونو او ځمکو پیداکوونکی دی.

ستاسو دپاره یې ستاسو د خپلو ځانونو (جنس) څخه جوړې ګرځولې (پیدا کړې) دي، او د څارویو (دپاره یې هم د دوی د جنس) څخه جوړې (مونثې پیدا کړې دي).

زما رب ﷻ د همدې (ذکرو شوو) پیدا کولو د کبله تاسو (بنیادمان او څاروي د قیامت تر قیام پورې په همدې سلسله) پیدا کوي (او په ځمکه کښې مو خوروي).

زما د رب ﷻ غوندې هیڅ شی نشته (نه په اقدس ذات کښې سیال لري او نه په عالي صفاتو کښې) او همدی ﷻ ښه اورېدونکی ډېر ښه لیدونکی دی.

[۱۲] خاص زما رب ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو کونجیګانې دي، (نو د همدې کبله) هغه چاته روزي پراخوي چې اراده یې ورته وشي او (هغه چاته یې) تنګوي (چې اراده یې ورته وشي).

یقیناً زما رب ﷻ په هر شي پوه دی (نو د ذکرو شوو وجوهاتو د کبله د هر شي فیصله زما رب ﷻ پورې خاصه ده).

د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو څخه څرګنده شوه چې دنیا د امتحان ډګر دی او د امتحان سره د خلکو ترمنځ اختلاف ضرور واقع کېدونکی دی، په دې ایتونو کښې هغه چاره ښودلې شوې ده په کومې

سره چې سرې حق ته رسېږي او د اختلاف څخه وربانديې وځي. نو حاصل يې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل دعوتي اُمت باندې د خپل رب ﷻ د پلوه لاندې مطالب قرائت کړه:
۱_ ای خلکو! په کوم شي کښې چې تاسو د اختلاف سره مخامخ شئ، برابره خبره ده چې ستاسو اختلافي موضوع عملي بڼه لري او یا د عقیدې سره تړاو لري، نو د هغې د فیصلې حکم الله ﷻ پورې ارتباط لري تاسو ته په کار دي چې د الله ﷻ شریعت ته مراجعه وکړئ او حقه فیصله ترلاسه کړئ.
۲_ ای خلکو! دغه الله ﷻ (چې د هر شي فیصله په همده ﷻ پورې اختصاص لري) زما رب دی، ما په همده ﷻ توکل او اعتماد کړی دی او زه همده ﷻ ته د قیامت په ورځ رجوع کوم، او هم ورته د هرې مسئلې د فیصلې دپاره رجوع کوونکی یم.
ایا ستاسو باطل معبودان د دې خبرې جوګه دي چې په اختلافي مسائلو کښې حقې فیصلې وکړي؟ ایا هغوی د توکل کولو لیاقت لري؟ ایا د قیامت په ورځ د هغوی د لاسه څه ګټه وته رسول پوره دي؟
۳_ ای خلکو! په دې باندې علاوه زما رب ﷻ د دغو عالي صفاتو درلودونکی هم دی:
الف: زما رب ﷻ د اسمانونو او ځمکو بدون له سابقه مثال څخه پیدا کوونکی دی، یا په بل عبارت: اسمانونه او ځمکې یې ترمیم کړي نه دي بلکې ایجاد کړي یې دي چې وړاندې یې هیڅ مثل او نظیر نه درلود.
ب: زما رب ﷻ تاسو لره _ای بنیادمانو!_ همدا ستاسو د نفسونو څخه جوړې پیدا کړې دي، چې تاسو یې په نارینه او ښځینه وو باندې وېشلي یاست حال دا چې اصل مو فقط یو آدم ؑ دی.
ج: همدارنګه زما رب ﷻ څاروي هم په جوړو وېشلي دي چې نر او ښځه یې پکښې پیدا کړي دي.
د: د همدې کبله چې زما رب ﷻ تاسو په نارینه وو او ښځینه وو باندې وېشلي یاست په ځمکه کښې یې خواره کړي او ډېر کړي یاست، او د خورولو او ډېرولو سلسله مو لا جاري ده.
هـ: ایا زما د رب ﷻ څخه په غیر بل څوک یا بل شی شته چې د ذکرو شوو کارونو څخه کوم یو کار یې کړی وي او یا یې وکړی شي؟ لنډه دا چې زما د رب ﷻ په مثل هیڅ شی نشته، نه په اقدس ذات کښې او نه په عالي صفاتو کښې څه مثل او سیال لري.
و: همدا زما رب ﷻ په بلا کیفه توګه ښه اورېدونکی او ښه لېدونکی دی، ایا د ده ﷻ څخه په غیر باطل معبودان اورېدل یا لیدل کولی شي؟
ز: خاص د همده ﷻ په ملکیت کښې د اسمانونو او ځمکو کونجیګانې دي چې تولې خزانې د همده ﷻ په اختیار کښې دي، د ده ﷻ څخه په غیر بل هیڅوک نه له اسمانه یو څاڅکی راغورزولی شي او نه د ځمکې څخه د نبات یو تېغ راویستلی شي.
ح: نو د همدې کبله هغه چاته پراخه روزي ورکوي کوم ته یې چې اراده وشي او په هغه چا باندې یې تنګوي کوم ته یې چې اراده وشي، چې د روزۍ پراخولو او تنګولو دواړو ته د حکمتونو په بنیاد صورت ورکوي. او دا ځکه چې:

ط: یقیناً زما رب ﷻ په هر شي باندې پوه دی او د هر شي د حال غوښتنه د هره ښه پېژني

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق په [النساء:۵۹] ایت کښې ښه پوره واضحه کړې ده چې د شخړو او اختلافي مسائلو د حل کولو فقط یوه لاره ده او بس، هغه دا چې کتاب الله ته مراجعه وکړی شي. او د [الأنعام:۳۸] ایت لاندې مو په مشرحه توګه اثبات کړې ده چې کتاب الله د هر شي بیانوونکی دی او د سنت، اجماع او قیاس بیان د کتاب الله په بیان کښې شامل دي چې د دغو درېواړو حجتیت په کتاب الله سره په اثبات رسېدلی دی. نو هیله ده چې په دې مقام کښې د ښو پوهېدلو دپاره ذکرو شوو دواړو ایتونو ته مراجعه وکړی شي.

څو نکات

۲_ په ﴿ فَاطِرُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا ﴾ الآیة- کښې لاندې نُکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ يَذْرَؤُكُمْ ﴾ کښې د "يَذْرَؤُ" کلمه د "ذَرْء" _لکه "ضَرْب" _ څخه اشتقاقه شوې ده، که څه هم "ذَرْء" د "خَلْق" پیدا کولو معنی ورکوي[1] مګر په هغو پیداکولو کښې هم استعمالېږي کوم چې د زمانو په اوږدو کښې په زنځیري توګه صورت ونیسي[2].

ب: د "کُم" په کلمې سره بنیادمان مخاطب کړی شوي دي خو دلته پکښې د تغلیب په ډول الأنعام (څاروي) هم شامل دي[3].

ج: په ﴿ فِيهِ ﴾ کښې د "في" توری په دې مقام کښې د "ل" د هغه توري معنی ورکوي چې په سبب باندې دلالت کوي[4]. دا ډول استعمال په محاوراتو کښې شته لکه:

نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «عُذِّبَتْ امْرَأَةٌ فِي هِرَّةٍ»[5] یعنې یوه ښځه د الله ﷻ د پلوه د پیشو په سبب معذبه کړی شوه (چې وږې تږې یې تړلې زه آن تردې چې د لوږې او تندې د کبله مړه شوه).

د: د ذکر شوي ﴿ فِيهِ ﴾ په ضمیر کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[6] خو بهتره دا ده چې دغه ضمیر به هغه "جَعْل" ته راجع وي په کوم باندې چې په ﴿ جَعَلَ لَكُم ﴾ کښې د "جَعَلَ" کلمه دلالت کوي او ورباندې مشتمله ده.

---

(۱) لسان العرب ج۱ ص۷۹
(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۱۰۷؛ القاموس المحيط ج۲ ص۲۵۱
(۳) تفسير الكشاف ج۴ ص۲۱۲
(۴) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۸
(۵) صحيح البخاري ج۱ ص۴۹۵
(۶) زاد المسير ج۷ ص۷۴؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۰۸

نو پورتنیو نکاتو ته په پام سره به د ایت شریف مضمون داسې راوخېژي چې: زما رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو (بنیادمان او ځاروي) په دې سبب پیدا کوي او ډېروي چې تاسو یې د جوړو (نرو او ښځو) لرونکي ګرځولي یاست، او په تاسو کښې یې د توالد او تناسل سلسله جاري ساتلې ده او لا د قیامت تر ورځې پورې به یې جاري وساتي.

سوال جواب

ه: که څوک وايي چې: په ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَىْءٌ ﴾ کښې د "ک" توری د تشبیه دپاره دی او په "مِثْل" باندې داخل دی، نو د معنی حاصل یې داسې راخېژي چې د الله ﷻ د مثل غوندې هیڅ شی نشته، حال دا چې دا معنی مقصودي معنی نه ده بلکې مقصودي معنی دا ده چې د الله ﷻ هیڅ شی سیال او مثل نشته.

مونږ وایو چې: د دغه سوال د مخنیوي دپاره علماوو کرامو زښت ډېر جوابونه کړي دي[1]، خو کوم جواب چې په زړه پورې دی او محققینو خوښ کړی دی[2] هغه دا دی چې:

د "مِثْل" کلمه په محاوراتو کښې د کنایې په توګه د خپل مضاف إلیه په معنی باندې هم استعمال مومي لکه چې وايي "مِثْلُكَ لا يَبْخَلُ" ستا غوندې سړی بخل نه کوي یعنې ته بخل او شومتیا نه کوې.

د "مِثْل" کلمه په دې مقام کښې د ذکرې شوې کنایې په ملحوظ نازله شوې ده، ته به وايې چې اصلي عبارت داسې دی چې: "لَيْسَ مِثْلَهُ شَيْءٌ" یعنې د الله ﷻ بالکل مثل نشته.

و: ځینو علماوو کرامو[3] په ﴿ فَإِنْ ءَامَنُوا۟ بِمِثْلِ مَآ ءَامَنتُم بِهِۦ فَقَدِ ٱهْتَدَوا۟ ﴾ [البقرة:١٣٧] کښې د مثل کلمه په ذکر شوې کنایې لحاظ معنی کړې ده. یعنې نو که اهل الکتابو د هغه شریعت په مثل باندې ایمان راوړ په کوم باندې چې تاسو ایمان راوړی دی (چې دغه مثل پخپله د محمدي شریعت څخه عبارت دی) نو یقیناً هغوی لاره مونده کړه.

ز: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې ذکر شوی مطلب بدون د "ک" د تورې څخه نازل نه شو چې: "لَيْسَ مِثْلَهُ شَيْءٌ"؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: نازل شوی عبارت د اشارې په توګه د الله ﷻ د مثل د عدم موجودیت په برهان باندې مشتمل دی چې حاصل یې داسې راخېژي:

الله ﷻ ازلي او ابدي اقدس ذات دی، او د ازلي او ابدي عالي صفاتو خاوند دی، او هرڅوک چې دغسې عالي شان ولري هغه مثل نه شي درلودلی، نو الله ﷻ هیڅ مثل نه لري او دا ځکه چې د همده ﷻ څخه په غیر بل هیڅ شی نه ازلي او ابدي کېدلی شي او نه ازلي او ابدي عالي صفات درلودلی شي، نو د الله ﷻ مثل نه دی مګر پخپله الله ﷻ دی.

---

(١) روح المعاني ج٢٥ ص١٨؛ اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص١٧٣؛ تفسير الطبري ج٢٥ ص١٢؛ نظم الدرر ج٦ ص٦٠٦
(٢) تفسير القاسمي ج١٤ ص٢٩٣
(٣) تفسير الكشاف ج١ ص١٩٥

که بالفرض هغه عبارت نازل شوی وی کوم چې په اعتراض کښې ذکر دی، نو دغه نکته به پټه پاتې وی چې د الله ﷻ د هیڅ مثل امکان نشته.

ج: د ذکر شوي عبارت د کنایې د وضاحت په ارتباط باید د [المائدة:۶۴] او د [الأعراف:۵۴] تفسیرونو ته مراجعه وکړی شي چې ګڼ شمېر مطالب پکښې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

یادونه

۳_ په ﴿لَهُۥ مَقَالِيدُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾ کښې د ﴿مَقَالِيد﴾ کلمه د [الزمر:۶۳] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق ښه تحلیله شوې ده چې د کونجیګانو معنی ورکوي، په دوهم ځل تحلیل باندې یې کتاب نه شو اوږدولی.

﴿شَرَعَ لَكُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِۦ نُوحٗا وَٱلَّذِيٓ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ وَمَا وَصَّيۡنَا بِهِۦٓ إِبۡرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰٓۖ أَنۡ أَقِيمُواْ ٱلدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُواْ فِيهِۚ كَبُرَ عَلَى ٱلۡمُشۡرِكِينَ مَا تَدۡعُوهُمۡ إِلَيۡهِۚ ٱللَّهُ يَجۡتَبِيٓ إِلَيۡهِ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِيٓ إِلَيۡهِ مَن يُنِيبُ ﴿۱۳﴾ وَمَا تَفَرَّقُوٓاْ إِلَّا مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلۡعِلۡمُ بَغۡيَۢا بَيۡنَهُمۡۚ وَلَوۡلَا كَلِمَةٞ سَبَقَتۡ مِن رَّبِّكَ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗى لَّقُضِيَ بَيۡنَهُمۡۚ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُورِثُواْ ٱلۡكِتَٰبَ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ لَفِي شَكّٖ مِّنۡهُ مُرِيبٖ ﴿۱۴﴾﴾

[۱۳] الله ﷻ ستاسو دپاره د دین څخه هغه شی تشریع کړی دی په کوم سره یې چې نوح ﷺ ته توصیه کړې وه او هغه شی کوم چې مونږ تاته وحې کړی دی او (بالآخره) هغه شی په کوم سره چې مونږ ابراهیم ﷺ او موسی ﷺ او (هم) عیسی ﷺ ته توصیه کړې وه چې:

تاسو (ټول د اُمتونو په شمول دغه) دین ودروئ (په توحید باندې کلک اوسئ) او تفرق پکښې مه کوئ (چې تیت پرک شئ او ډلې ډلې جوړ شئ).

(ای پیغمبره!) په مشرکانو باندې هغه (توحیدي دین) ډېر دروند (ګران) تمامېږي کوم ته چې ته دوی وربولې (کوم ته چې ته دعوت چلوې. خو) یوازې الله ﷻ خپل اقدس ذات ته هغه څوک غوره کوي کومو ته یې چې اراده وشي، او خپل اقدس ذات ته هغه کسان هدایت کوي کوم چې (همده ﷻ ته) رجوع وکړي (او د توحیدي عقیدې موندلو هڅه کوي).

[۱۴] او د پخوانیو پیغمبرانو اُمتیانو تفرق نه وه خپل کړی مګر د هغه څخه وروسته چې دوی ته د توحیدي عقیدې پوهه ورغلې وه (البته دغه تفرق) په خپلو منځو کښې د بغاوت (او ظلم) د کبله (رامنځته شو). او که چرته داسې خبره نه وی کومه چې ستا د رب ﷻ د پلوه پخوا تېره شوې (فیصله شوې) ده (چې دوی به) تر ټاکلې نېټې پورې (بقاء ولري) نو ضرور به د دوی ترمنځ (په عجله سره) فیصله کړی شوې وی (او ټول به پوپنا شوي وی).

او یقیناً هغه کسان کومو ته چې د تفرق کوونکو څخه وروسته الهي کتاب (اسماني وحې) په وراثت سره پاتې شو، بې شکه د همدې (کتاب او وحې) څخه په اضطراب اچوونکي شک کښې (پراته) دي (او په ړانده تقلید سره په شرکي او کفري عقیده باندې کلک دي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو څخه په دې جمله ﴿ وَمَا ٱخۡتَلَفۡتُمۡ فِيهِ مِن شَيۡءٖ فَحُكۡمُهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِۚ ﴾ باندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! خپل دعوتي اُمت ته ښه پوره واضحه کړه چې په هره زمانه کښې د اختلافي مسائلو د فیصلو واک او اختیار یوازې د الله ﷻ سره وه او د قیامت تر ورځې پورې به همدغه اختیار ادامه ولري. او دا خکه چې:

۱ـ ای خلکو! الله ﷻ ستاسو دپاره په دې زمانه کښې هغه دین تشریع کړی دی په کوم سره یې چې نوح ﷺ ته په خپله زمانه کښې توصیه کړې وه؛ یا په بل عبارت: ستاسو دین په عقایدو کښې د لاندې دین څخه عبارت دی:

الف: دا دین چې د الله ﷻ په توحید ولاړ دی د نوح ﷺ د دین څخه عبارت دی، چې نهه نیم سوه (۹۵۰) کاله یې ورته په ډېرو سختو شرایطو کښې دعوت وچلاوه، او د کفارو د پلوه یې د دعوت په اوږدو کښې زښت ډېر مشقات وګالل.

ب: ای پیغمبره! همدغه توحیدي دین مونږ تاته هم وحې کړی دی، که بالفرض مونږ درته نه وی وحې کړی نو تا به ورته دعوت نه وی چلولی، او نه به دې د نوح ﷺ د حالاتو څخه څه زده کړې وی چې ستا او د هغه ترمنځ ډېرې اوږدې زمانې تېرې شوې دي.

ج: همدغه دین مونږ ابراهیم ﷺ، موسی ﷺ او عیسی ﷺ ته په خپلو-خپلو زمانو کښې وحې کړې وه او توصیه مو ورته وړباندې کړې وه چې پخپله وړباندې کلک اوسېږئ او خپلو-خپلو پیروانو ته پرې توصیه وکړئ، چې: دغه د توحید دین په پښو باندې ودروئ او په عمل کښې یې پیاده کړئ او هم تاسو په دغه دین کښې تفرق او اختلاف مه غوره کوئ او وړباندې راغونډ شئ.

۲ـ ای پیغمبره! پخوانیو ټولو پیغمبرانو زمونږ په توصیه باندې کلک عمل وکړ او هر یوه خپل-خپل اُمت په توحید باندې پاتې کېدلو ته دعوت کړ، خو د وخت په تېرېدلو سره دغه نصیحت هغوی د پښو لاندې کړ او په دین کښې یې اختلاف ته ملاوې وتړلې آن تردې چې ځینو پکښې شرکي عقیده خپله کړه او په همدغې شرکي عقیدې باندې کلک ودرېده، د همدې کبله:

په مشرکانو باندې د هغه شي قبول ډېر دروند تمامېږي کوم ته چې ته دعوت چلوې، چې هغه د توحید د عقیدې څخه عبارت دی.

۳ـ ای پیغمبره! ستا مکلفیت فقط دعوت او ابلاغ دی او بس، نور نو الله ﷻ پوهېږي او کار یې. څنګه یې چې اراده وي هماغسې به وکړي. د مثال په توګه:

الف: الله ﷻ هغه څوک د توحیدي عقیدې دپاره غوره کوي کوم ته یې چې اراده وشي، او په داسې جامعه کښې موجودیت ورکوي کومه چې په همدغه دین باندې کلکه ولاړه وي.

ب. الله ﷻ د کفارو څخه هم هغه چاته هدایت کوي (په همدغه توحیدي دین باندې یې مشرف ګرځوي) کوم چې الله ﷻ ته رجوع کوي او بدون د عناده یې د دین د موندلو تلاش کوي.

۴_ اې پیغمبره! په دغه الهي دین کښې خلکو د دې کبله اختلاف نه دی کړی چې هغوی ته د الله ﷻ د پلوه حق دین او حق حکم نه دی ورښودلی شوی، بلکې هغوی د ظلم او عناد د کبله د پوهې څخه وروسته تفرق او تشتت غوره کړ او په بېلو-بېلو لارو باندې روان شوه.

نو که ستا د رب ﷻ د پلوه دا خبره لا وړاندې نه وی فیصله شوې چې د خلکو په تعذیب به عجله صورت نه نیسي او تر ټاکلې نېټې پورې به ټالېږي، نو د دغو اختلاف کوونکو په هکله به په عجلې سره فیصله کړی شوې وی او په تعذیب سره به یې بنیاد ویستلی شوی وی.

۵_ د ذکر شوي اختلاف دېره خو اصلاً هغو خلکو کښېښودله کومو چې د پیغمبرانو د وفات څخه وروسته په الهي دین کښې تفرق او تشتت پیل کړ، خو یقیناً کومو خلکو ته چې د اختلاف کوونکو څخه وروسته د الله ﷻ کتاب او واحد دین په میراث سره پاتې شو نو هغوی پکښې څه نور اختلافات هم وراضافه کړه بلکې د حق دین څخه په داسې شک او اضطراب کښې ولوېده چې ورځ په ورځ مخ په زیادت روان وه، او حقیقي دین یې بالکل هېر کړ، د دوی په خیال همدغه اختراع کړی شوی دین حق دین وګڼل شو او په ړانده تقلید باندې کلک شوه.

توضیحات

۱_ لاندې مطالب د الله ﷻ په توفیق وړاندې تېر شوي دي چې بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه وینو:

الف: په ﴿ شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ ﴾ کښې د ﴿ شَرَعَ ﴾ کلمه د "شِرْعَة" یا "شَرِيعَة" _لکه "خِدْمَة" یا "بَصِيرَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې بشپړ بیان یې د [المائدة:۱۴۸] ایت لاندې تېر شوی دی.

ب: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د وحي بیان د نوح ﷺ په ذکر سره پیل شو او د وړاندېنیو پیغمبرانو ذکر ته څه اشاره ونه کړی شوه؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال جواب ته د [النساء:۱۶۳] ایت لاندې اشاره شوې ده چې د نوح ﷺ څخه وړاندېنیو پیغمبرانو فقط د معلمانو حیثیت درلود او بس، او د شرک مخنیوی فقط د نوح ﷺ په رسالت سره پیل شوی دی.

ج: که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې یوازې د پنځو پیغمبرانو په ذکر باندې اکتفاء شوې ده؟

مونږ وایو چې: د دې سوال جواب د [الأحزاب:۷] ایت لاندې لیکلی شوي دي چې دغه پنځه پیغمبران اولو العزم پیغمبران دي او عالمي شهرت لري، نو کله چې دوی په دین کښې متحد دي نو نور خو به ضرور پکښې متحد وي.

د: كه څوک وايي چې: الله ﷻ په [المائدة:۴۸] ايت كښې فرمايلي دي چې مونږ ستاسو (انسانانو) د هرې ډلې دپاره بېل شريعت او بېله كرنلاره ټاكلې ده، حال دا چې په ذكر شوي ايت كښې د ټولو پيغمبرانو دين متحد ښودلى شوى دى؟

مونږ وايو چې: ذكر شوى سوال هملته جواب شوى دى چې ټول اديان او شريعتونه په عقايدو كښې متحد دي او په فروعو كښې اختلاف لري نو هلته فروعي اختلاف مراد دى او دلته عقيدوي اتحاد ته اشاره شوې ده، خو په دې مقام كښې ورباندې يو حديث وراضافه كوو چې: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَالْأَنْبِيَاءُ أَوْلَادُ عَلَّاتٍ»[1] يعنې ټول پيغمبران (د دين په نسبت) داسې دي لكه د بنو زامن، چې په عقيدوي احكامو كښې متحد دي او په فرعي احكامو كښې تفاوت لري.

سوال جواب

۲ـ كه څوک وايي چې: په ﴿ ٱللَّهُ يَجْتَبِيٓ إِلَيْهِ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِيٓ إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ ﴾ كښې د "يَجْتَبِي" كلمه د "اجْتِبَاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې د غوره كولو معنى وركوي او د "يَهْدِي" كلمې پكښې د "هِدَايَة" څخه اشتقاق موندلى دى، نو پوښتنه دا ده چې د غوره كړى شوو كسانو او د هدايت كړى شوو كسانو ترمنځ څه فرق دى؟

مونږ وايو چې: كه څه هم ذكر شوې دواړه ډلې په مصداق كښې چندان فرق نه لري مګر په دې مقام كښې يې ځينو مفسرينو كرامو[2] په لاندې ډول فرق كړى دى:

الف: د ﴿ ٱللَّهُ يَجْتَبِيٓ إِلَيْهِ مَن يَشَآءُ ﴾ څخه هغه ډله مطلب ده كومه چې الله ﷻ په اسلامي جامعه كښې تولد كړې وي او كفري دوره يې نه وي تېره كړې.

ب: په ﴿ وَيَهْدِيٓ إِلَيْهِ مَن يُنِيبُ ﴾ كښې هغې ډلې ته اشاره ده كومو چې كفري دوره تېره كړې وي او بيا د الله ﷻ په توفيق په ايمان مشرف شوي وي، والله ﷻ اعلم.

﴿ فَلِذَٰلِكَ فَٱدْعُ وَٱسْتَقِمْ كَمَآ أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَآءَهُمْ وَقُلْ ءَامَنتُ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِن كِتَٰبٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ ٱللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ ٱللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٥﴾ وَٱلَّذِينَ يُحَآجُّونَ فِى ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مَا ٱسْتُجِيبَ لَهُۥ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِندَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾ ﴾

[۱۵] نو (اى پيغمبره!) ته دغه (توحيد) ته بلنه جاري وساته، او (په همدغه توحيدي عقيده باندې) كلک اوسېږه لكه څنګه چې درته امر كړى شوى دى.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۸۹

(۲) تفسير ابن عباس علي هامش الخازن ج۵ ص۴۰۱

او ته د اختلاف کوونکو (کفارو) د خواهشاتو پیروي مه کوه (خپلې عدم پیروۍ ته ادامه ورکړه)،
او (ورته) ووایه چې: ما په هغه کتاب ایمان راوړی دی کوم چې الله ﷻ نازل کړی دی هر یو کتاب
چې وي (زه ټول حق ګڼم)، او ماته (د الله ﷻ د پلوه) امر کړی شوی دی چې ستاسو ترمنځ عدل (او
انصاف) پیاده کړم، الله ﷻ زمونږ رب دی او ستاسو رب هم دی، مونږ لره خپل عملونه دي او تاسو
لره خپل عملونه دي (یوه ډله د بلې ډلې په اعمالو باندې نه مجازات کېږو او نه پرې مکافات کېږو.
په حقیقت کښې) زمونږ ترمنځ او ستاسو ترمنځ هیڅ جګړه نشته (باید ټول حق ته غاړې کېږدو او
جګړې ونه کړو)، الله ﷻ به مو (د قیامت په ورځ) سره راغونډ کړي، او (زمونږ د ټولو) خاص الله ﷻ
ته بیرته ورګرځېدل دي (چې هملته به راسره په عدل او انصاف فیصلې وکړي).
[۱۶] او کوم کسان چې د الله ﷻ په هکله جګړې کوي (البته) د هغه څخه وروسته چې د خینو
کسانو د پلوه ورته اجابت (قبول) صورت نیولی دی (ایمان یې پرې راوړی دی)، د دوی (ګمراه
کوونکو) جګړه د دوی د رب ﷻ په نزد د زوال سره مخامخه ده (هیڅ نتیجه به ورباندې مرتبه نه شي
او مؤمنان به کفر ته ورتاو نه کړی شي)، او په همدوی باندې (د الله ﷻ) غضب دی او همدوی ته (د
الله ﷻ د پلوه) سخت عذاب دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده ترڅو د هغه تفرق د مخنیوي دپاره دعوت
وچلوي کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې ده او کوم چې د پیغمبرانو څخه وروسته د
هغوی اُمتیانو خپل کړی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د هغو اختلافاتو د له منځه وړلو دپاره کوم چې خلکو د پیغمبرانو د وفات څخه
وروسته رامنځته کړي دي، دغه ارشادات په نظر کښې ونیسه:
۱ـ د توحید د عقیدې دپاره دعوت وچلوه ترڅو دوی کفریات او شرکیات پرېږدي او هم د تفرق
څخه لاس واخلي او خپل رب ﷻ په وحدانیت سره وپېژني.
۲ـ د خپل دعوت په چلونه کښې کلک اوسه لکه څنګه چې درته امر کړی شوی دی، او د
اضطراب او کاواکۍ څخه خپل ځان وساته.
۳ـ د اختلاف کوونکو د غوښتنو او خواهشاتو پیروي مه کوه او مه ترې ډارېږه، الله ﷻ ستا
ملګری دی.
۴ـ خلکو ته په ډاګه ووایه چې ما په هغو ټولو کتابونو باندې ایمان راوړی دی کوم چې د الله ﷻ
د پلوه ـ په هره زمانه کښې چې وي ـ نازل شوي دي، زما شریعت په عقایدو کښې د ټولو شریعتونو
سره متحد دی، نو په کار دي چې تاسو هم زما غونډې عقیده خپله کړئ.
۵ـ ای خلکو! زه د الله ﷻ د پلوه مامور شوی یم چې ستاسو اختلافات په عدل سره د منځه یوسم
او ستاسو ترمنځ په انصاف سره فیصله وکړم، نو تاسو زما نبوت قبول کړئ او ایمان راباندې راوړئ.
۶ـ ای خلکو! زه تاسو د الله ﷻ دین ته رابولم، الله ﷻ زمونږ رب هم دی او ستاسو رب هم، نو په

کار دي چې نه ورسره په عبادت کښې مونږ په اشتراک قائل شو او نه تاسو.

۷_ که تاسو زما دعوت قبول نه کړئ او په خپله کفري عقيده کلک پاتې شئ نو مونږ ته هيڅ ضرر نشته، زمونږ دپاره خپل اعمال دي او ستاسو دپاره خپل، مونږ ستاسو په اعمالو نه نيولی کېږو او تاسو زمونږ په اعمالو نه نيولی کېږئ.

۸_ ای خلکو! زمونږ او ستاسو ترمنځ هيڅ جګړه نشته، حقه لاره بالکل څرګنده او واضحه ده، حتی چې په ماباندې نازل شوی کتاب (قرآن کريم) د خپل ځان حقانيت پخپله په اثبات رسوي.

۹_ که نن ورځ تاسو زما فيصلې نه منئ او زما حاکميت ته غوږ نه ږدئ نو داسې ورځ راروانه ده، چې په هغې کښې به الله ﷻ مونږ او تاسو ټول ورغونډ کړي او حقې فيصلې به وکړي.

۱۰_ بالآخره زمونږ او ستاسو (ټولو) خاص الله ﷻ ته بېرته ورګرځېدل دي چې هيڅوک به ترې خپل ځان بچ نه کړی شي.

۱۱_ ای پيغمبره! ته په حقه پيغمبر يې، او دعوت إلی الله دې د واقع سره برابر دی (دروغ او ټګي پکښې نشته) او په زښتو ډېرو دلايلو سره په اثبات رسېدلی دی، ستا دعوت د ځينو خلکو د پلوه د قبول درجې ته هم رسېدلی دی چې په اخلاص سره په ايمان مشرف ګرځېدلي دي.

نو د هغو کسانو دلايل باطل دي کوم چې د الله ﷻ په توحيد کښې جګړې کوي او غواړي چې په ايمان مشرف شوي کسان بېرته کفر ته ستانه کړي، نو په دغو جګړو به يې مطلوبه نتيجه مرتبه نه شي او په دې باندې علاوه:

الف: په دغو جګړمارانو باندې د الله ﷻ غضب نازل شوی دی، چې په دنيا کښې روزمره د ده ﷻ د رحمت څخه لرې کېږي.

ب: او همدغو کسانو ته په آخرت کښې سخت عذاب تاکلی شوی دی، چې هرومرو به ورسره مخامخ شي.

توضيحات

۱_ په ﴿ فَلِذَٰلِكَ فَٱدۡعُ ﴾ الآية- کښې لس جملې دي چې هره يوه جمله په مستقل مطلب باندې دلالت کوي، دا ډول ايت شريف په قرآن کريم کښې بل ځای نه دی نازل شوی، يوازې آية الکرسي د دغه ايت مثل ګرځېدلی شي چې د عقيدې لس اصول پکښې نازل شوي دي[۱].

۲_ د ﴿ وَأُمِرۡتُ لِأَعۡدِلَ بَيۡنَكُمُ ﴾ د جملې په ارتباط لاندې احاديث ولولئ:

الف: يوه ورځې نبي کريم ﷺ د حنين د غزا غنيمت تقسيماوه چې يوه سړي ورته وويلې چې تا په وېش کښې عدل ونه کړ، نو نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «مَنْ يَعْدِلُ عَلَيْكُمْ بَعْدِي»[۲] يعنې هغه څوک دی چې زما څخه وروسته (زما څخه په غير) په تاسو باندې عدل او انصاف وچلوي؟.

(۱) تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۰۹؛ نظم الدرر ج۶ ص۶۱۲
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۱۸

ب: په بل روایت کښې نوموړي سړي ته نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «وَيْلَكَ وَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ أَعْدِلْ»[۱] یعنې تالره دې (په دغه اعتراض سره) افسوس وي، او څوک به عدل وکړي که چرته زه عدل ونه کړم؟!.

ج: بوه ورځې بوه سړي د نبي کریم ﷺ په وېش باندې اعتراض وکړ چې عدل پکښې نه دی مراعات شوی، کله چې نبي کریم د اعتراض څخه خبر شو وېې فرمایل چې: «فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللهُ وَرَسُولُهُ»[۲] یعنې کله چې الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ عدل (انصاف) ونه کړي نو هغه څوک دی چې عدل او انصاف وکړي؟

﴿ اللَّهُ الَّذِي أَنزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ ۗ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا ۖ وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ ۗ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿١٨﴾ اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ ۖ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿١٩﴾ مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ ۖ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ ﴿٢٠﴾ ﴾

[۱۷] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په حقه یې جنس کتاب (ټول کتابونه) نازل کړي دي او تله (یې) هم نازله کړې او پیدا کړې ده ترڅو عدالت تامین شي.

او (ای پیغمبره!) تاته څه شي پوهه درکړه (چې قیامت به کله قائم شي؟). تاته هیڅ شي پوهه نه ده درکړې، شاید چې د قیامت قیام نژدې وي (او ډېره ژر د عدالت تله قائمه کړی شي).

[۱۸] د قیامت په قیام باندې هغه کسان (د ملنډو د کبله) عجله کوي کوم چې پرې ایمان نه راوړي، او هغه کسان کومو چې (پرې) ایمان راوړی دی ترې وارخطا دي (او تیاری ورته نیسي) او دوی پوهېږي (باور لري) چې یقیناً قیامت حق دی (ضرور واقع کېدونکی دی).

(ای خلکو!) اګاه اوسی! یقیناً کوم کسان چې د قیامت په هکله (باطلې) جګړې کوي ضرور (دوی د حق څخه) په ډېره لرې ګمراهۍ کښې (پراته) دي (چې روزمره پکښې زیادت کوي).

[۱۹] الله ﷻ په خپلو ټولو بندګانو باندې (کافران وي او که مؤمنان) ډېر مهربان دی (او په دقت سره یې ارتیاوې ورپوره کوي او) هر چاته یې چې اراده وشي (هغه ته) پراخه روزي ورکوي.

او الله ﷻ د کامل قوت خاوند دی (د چا زور وریاندې نه رسېږي او) د کلکې ارادې درلودونکی دی (هیڅوک یې د ارادې په وړاندې څنډ نه شي واقع کېدلی).

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۰۹
(۲) صحيح مسلم ج۱ ص۳۴۰

[۲۰] هرڅوک چې (په خپل عمل سره) د آخرت کښت (ګټې) غواړي نو مونږ به ورته په کښت (ګټې) کښې زیادت وکړو (او د دنیاوي ګټو څخه به یې هم بې برخې ونه ګرځوو).
او هرڅوک چې (یوازې) د نژدې کور کښت غواړي (او آخرت یې هېر کړی وي) مونږ به ورته (د خپلې ارادې مطابق) ګټې ورکړو او ده لره په آخرت کښې هیڅ برخه نشته (هلته به په دائمي اور کښې معذبېږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او په عدل او د قیامت په قیام رڼا اچولې شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د عدل او د قیامت په ارتباط څه نور وضاحت هم قرائت کړه ترڅو د توحید عقیده قبوله کړي او د اختلافاتو څخه لاس واخلي. هغه دا چې:

۱ـ لکه څنګه چې الله ﷻ ستا په شمول ټول پیغمبران په خپلو- خپلو اُمتونو کښې په عدل او انصاف کولو سره مامور کړي وه، همدارنګه یې (د قرآن کریم په شمول) ټول کتابونه هم د همدغه مطلب د پیاده کولو دپاره په حقه نازل کړي دي، ترڅو په ځمکه کښې په عقیدوي او عملي مسائلو کښې د عدل څخه کار واخستلی شي.

په دې باندې علاوه، الله ﷻ په ځمکه کښې تله هم نازله کړې او پیدا کړې ده چې خلک ترې د انصاف او عدل په پېژاندلو کښې کار اخلي او ډول-ډول شیان ورباندې تلي.

۲ـ ای پیغمبره! ته څه شي پوه کړې چې د قیامت ورځ به کله راځي؟ تاته د هغې د وخت په هکله هیڅ علم نشته، شاید چې د قیامت قیام ډېر نژدې وي. په دغې ورځ کښې به الله ﷻ یوه بله تله نصبه کړي چې دنیاوي نتائج به ورباندې تلل کېږي. نو هلته به د خلکو ټولې بې عدالتۍ په ډاګه ځرګندې شي.

نو خلکو ته په کار دي چې همغه د قیامت تله په نظر کښې ونیسي او بې عدالتیو ته لاس وانچوي، او دا ځکه چې د قیامت قیام ډېر نژدې راروان دی خو خلک په همدې نسبت په لاندې دوه وو ګروپونو وېشلی شوي دي:

الف: هغه کسان چې د قیامت په قیام باندې ایمان نه لري او باور ورباندې نه کوي، د مسخرو په توګه ورباندې عجله کوي چې د قیامت قیام ولې ټال دی؟

ب: کوم کسان چې ورباندې عقیده لري او د قیامت په قیام کښې مشتبه نه دي هغوی ترې دارېږي او روزمره ورته تیاری نیسي، هغوی یې د قیام د وخت پوښتنه نه کوي چې کله به تحقق ونیسي.

۳ـ هغوی پوهېږي چې د قیامت قیام حق دی، ای خلکو! اګاه اوسئ چې بې شکه کوم کسان چې د قیامت په هکله جګړې کوي او ملنډې ورباندې وهي، یقیناً هغوی د حق څخه په لرې ګمراهۍ کښې پرېوتلي دي او روزمره یې ګمراهي قوت مونده کوي.

۴ـ ای پیغمبره! الله ﷻ د خپلو مخلصو بندګانو په شمول په خپلو ټولو بندګانو باندې ډېر مهربان

دی (په ډېر دقت سره یې ارتیاوې پوره کوي)، او په دنیا کښې ورباندې د کفر په سبب روزې نه درولې. او دا څکه چې:

الف: الله ﷻ د ډېر قوت خاوند دی، نو هیڅوک نه شي کولی چې د ډېرو نعمتونو په درلودلو سره په الله ﷻ باندې زورور جوړ شي.

ب: الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی دی، نو هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی چې فلانکی د خپل نعمت څخه بې برخه کړه.

۵ـ لنډه دا چې: په دنیا کښې ورکړه د هیچا څخه ایساره نه ده او مسلمانان او هم کفار دواړه ډلې ترې ګټه پورته کوي مګر په لاندې تفاوت سره:

الف: هغه کسان چې د آخرت اراده لري او غواړي چې په دنیا کښې ورته کار وکړي نو مونږ به هغوی ته اقلاً لس چنده اجرونه ورکړو، خو په دنیا کښې به هم دغه کسان د نعمتونو او روزیو څخه بې برخې نه پاتې کېږي.

ب: بالمقابل هغه کسان کوم چې په خپل کار او زیار سره د دنیا ژوند نصب العین وګرځوي او آخرت بالکل هېر کړي، نو مونږ به هغوی ته هرومرو د دنیا څخه څه ناڅه نعمتونه ورکړو البته کله چې ورته زمونږ اراده وشي. اما دغسې کسانو ته په آخرت کښې هیڅ بوخه نشته بلکې هلته ورته اور ټاکلی شوی دی چې په دائمي توګه به پکښې معذبېږي.

توضیحات

۱ـ اکثرو علماوو کرامو دلته په ﴿ أَنزَلَ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ وَٱلْمِيزَانَ ﴾ کښې د "الْمِيزَان" کلمه د کنایې په توګه په عدل او انصاف سره تفسیره کړې ده[1]، نو په دې تفسیر سره ذکره شوې کلمه د هغه عدل دپاره تاکید واقع کېږي په کوم باندې چې وړاندېنې کلمات ﴿ ٱلْكِتَٰبَ بِٱلْحَقِّ ﴾ مشتمل دي. او دا څکه چې د الهي کتاب سره عدل او انصاف لازم دي.

پوره واضحه ده چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی، نو ښه دا ده چې په دې مقام کښې دغه کلمه "المیزان" په خپله حقیقي معنی سره تفسیره کړی شي چې د "تلې" څخه عبارت ده.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: که دلته د "الْمِيزَان" د کلمې څخه حقیقي معنی مراده وی نو "وَخَلَقَ الْمِيزَانَ" به نازل شوی وی څکه چې الله ﷻ تله په ځمکه کښې پیدا کړې ده او خلکو ته یې د هغې استعمال وربښودلی دی، د قرآن کریم او نورو کتابونو غوندې خو یې د اسمانه نه ده نازله کړې؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال جواب د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف: ۲۶] ایت لاندې ښه په تفصیل سره لیکلی شوي دي چې په قرآن کریم کله-کله د عام المنفعه (ټولګټو) شیانو د پیداکولو څخه په

---

[1] تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۵؛ زاد المسیر ج۷ ص۷۷؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۱۰

رانازلولو سره تعبير كېږي. نو د ذكرې شوې جملې د معنى حاصل به داسې راوخېژي چې:
الله ﷻ هغه اقدس ذات دى چې د قرآن كريم په شمول جنس اسماني كتاب يې -چې په عدل باندې مشتمل دى- په حقه نازل كړى دى، او همدارنګه يې د عدل او انصاف دپاره تله هم نازله (پيدا) كړې ده چې په دنيا كښې ورباندې انصاف او عدل څرګندېږي.

د ايت شريف يو نظير

٣_ د ﴿ مَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلْأَخِرَةِ ﴾ الآية- يو نظير وړاندې تېر شوى دى چې همدغه ايت ته ورته مضمون پكښې نازل شوى دى، هغه دا چې: ﴿ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ ﴾ [الإسراء:١٨] يعنې هرڅوک چې عاجل كور (دنيا) غواړي نو مونږ به ورته په همدې كور كښې په جلتۍ سره هغه څه وركړو كوم چې زمونږ اراده وي (نه هغه كوم چې نوموړى يې اراده كوي)، بيا به ورته (په آخرت كښې) دوزخ وګرځوو (وركړو چې هميشه به پكښې كړېږي).
همدې مضمون ته په يوه حديث كښې هم اشاره شوې ده چې نبي كريم ﷺ أُبَي بن كعب مخاطب كړ چې: «بَشِّرْ هَذِهِ الْأُمَّةَ بِالسَّنَاءِ وَالنَّصْرِ وَالتَّمْكِينِ فَمَنْ عَمِلَ مِنْهُمْ عَمَلَ الْآخِرَةِ لِلدُّنْيَا لَمْ يَكُنْ لَهُ فِي الْآخِرَةِ نَصِيبٌ»[1] يعنې اى ابن كعبه! دغه (محمدي ﷺ) أُمت ته په روښنانتيا (لوړوالي) او نصرت او هم (په ښارونو كښې) د قدرت زېرى وركړه، نو د دوى څخه چې هر چا د دنيا دپاره د آخرت عمل وكړ (دنيا يې مقصود وګرځوله) نو هغه ته په آخرت كښې برخه نشته.

﴿ أَمْ لَهُمْ شُرَكَـٰٓؤُا۟ شَرَعُوا۟ لَهُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنۢ بِهِ ٱللَّهُ ۚ وَلَوْلَا كَلِمَةُ ٱلْفَصْلِ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ ۗ وَإِنَّ ٱلظَّـٰلِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢١﴾ تَرَى ٱلظَّـٰلِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا۟ وَهُوَ وَاقِعٌۢ بِهِمْ ۗ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ فِى رَوْضَاتِ ٱلْجَنَّاتِ ۖ لَهُم مَّا يَشَآءُونَ عِندَ رَبِّهِمْ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَضْلُ ٱلْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾ ذَٰلِكَ ٱلَّذِى يُبَشِّرُ ٱللَّهُ عِبَادَهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ ۗ قُل لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ ۗ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُۥ فِيهَا حُسْنًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾ ﴾

[٢١] ايا مشركانو ته داسې شريكان (شيطانان) دي چې هغه دين يې ورته تشريع (جوړ) كړى دى په كوم سره چې الله ﷻ اذن نه دى كړى (چې جوړ دې شي بلكې منعه كړى يې دى)؟.
او كه چرته د فيصلې خبره (پخوا تېره شوې) نه وى نو د بندګانو ترمنځ به (په دنيا كښې) فيصله كړى شوې وى. او يقيناً ظالمانو (كفارو) ته (په قيامت كښې) دردناک عذاب دى.

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٨ ص٤٥

[۲۲] ته به (د قیامت په ورځ) ظالمان (کفار) ګوري چې د هغو (کړو وړو) څخه به ډېر واریدونکي دي کوم یې چې (په دنیا کښې) کسب کړي وي، حال دا چې هغه به وربانديې پرېوتونکی وي (او هیڅ نجات به ترې نه شي موندلی).

او هغه کسان کومو چې ایمان راوړی دی او نېک اعمال یې کړي دي دوی به (د قیامت په ورځ) د جنتونو په شنو (او تازه) باغچو کښې وي، او هم به ورته هغه شیان د دوی د رب ﷻ په نزد (هلته) شتون ولري کوم چې د دوی زړونه یې غواړي.

(ای پیغمبره!) دغه (جنتونه) همدا (د الله ﷻ) ډېر لوی فضل دی (چې مؤمنانو ته به ورکړی شي).

[۲۳] دغه (اجر) هغه شی دی کوم چې الله ﷻ هغو بندګانو ته (وربانديې) زېری ورکوي کومو چې ایمان راوړی دی او نېک اعمال یې کړي دي.

(ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې: زه ستاسو څخه په دغه پیغام (او زیري) باندې په هیڅ ډول سره مزدوري (او أجرت) نه غواړم، مګر په خپل قرابت (او خپلوی) کښې درڅخه مینه (او محبت غواړم (چې دښمني راسره مه کوئ او د دعوت په وړاندې مې خنډمه واقع کېږئ).

او هرڅوک چې ښایسته (او نېک) کار وکړي (لږ وي او که ډېر) نو مونږ به ورته پکښې ښکلا زیاته کړو، (او دا ځکه چې) یقیناً الله ﷻ ښه مغفرت کوونکی (او) ښه منونکی (شکرګزار) دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د سورت د پیل څخه په الهي (اسماني) تشریع کښې بحث راروان دی چې الله ﷻ یو لک څلېرشت زره ـزیات یا کمـ پیغمبرانو ته فقط یو دین تشریع کړی او وحې کړی دی چې د الله ﷻ په توحید او د عدالت په تامین باندې ولاړ دی، خو تفرق ته په عنادي توګه خلکو لاس اچولی دی او بې عدالتي یې خوښه کړې ده.

په دې ایتونو کښې د تفرق اصلي سبب ته اشاره کېږي چې ټول اختلافات د همدغه سبب څخه منشا اخلي نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د کفارو د تفرق په ارتباط څه مطالب قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ ایا د هغوی د تفرق سبب همدا دی چې خپلو شریکانو (جني او انسي شیطانانو) ورته هغه دین تشریع کړی دی د کوم د تشریع دپاره چې الله ﷻ اجازه نه ده کړې بلکې د همده ﷻ د پلوه ممنوع او حرام ګرځولی شوې دي؟ یا په بل عبارت: الله ﷻ د تشریع حق هیچا ته نه دی ورکړی خو د دې سره‌سره د تاریخ په اوږدو کښې ورته شیطانانو اقدام کړی دی او مشرکانو (کفارو) په لبیک ویلو سره قبول کړی دی او لا قبلولې یې.

۲ـ ای پیغمبره! ذکر شوی اقدام دومره لوی جنایت دی که بالفرض د الله ﷻ د پلوه د کارونو د تصفیه کولو دپاره لا وړاندې وخت نه وی ټاکلی شوی (چې د قیامت په ورځ به صورت نیسي) نو د دغو کفارو ترمنځ به په دنیا کښې فیصله کړی شوې وی او سمدستي به (بدون د مهلته) پوپنا کړی شوي وی او دوزخ ته به وراچولي شوي وی او دا ځکه چې: ذکر شوي کسان د غټ ظلم مرتکب شوي دي

او د ظالمانو دپاره دردناک عذاب ټاکلی شوی دی چې د قیامت په ورځ به ورباندې اخته کړی شي.

۳ـ نن ورځ ذکر شوي ظالمان په خپلې کړنلارې باندې افتخار کوي او خوښي ورباندې څرګندوي خو د قیامت په ورځ به ته همدغه ظالمان وګورې چې په خپله کړنلاره باندې به پښېمانه وي او ډارېږي به چې په همدې سبب به د مجازات سره مخامخ شي.

مګر هیڅکله به د مجازات څخه بچ پاتې نه شي او هرو مرو به ورباندې د خپلو کړو وړو اثر پرېوځي او ورسره به مخامخ شي.

۴ـ ای پیغمبره! (بالمقابل) ته به د قیامت په ورځ هغه کسان ګورې کومو چې ایمان راوړی دی او د الهي تشریع په مطابق یې نېک اعمال کړي دي، چې د داسې حالونو درلودونکی به وي:

الف: دوی به د جنتونو په تازه او شنو باغچو کښې اوسېږي، او په خپله دنیاوي کړنلاره به ډېر خوښ او راضي وي.

ب: بلکې همدوی لره به په جنت کښې د دوی د رب ﷻ په نزد هغه نعمتونه موجودیت ولري کوم چې دوی غواړي او یا یې په زړونو کښې خطور وکړي.

۵ـ ای پیغمبره! دغه ډېر لوی فضل دی چې الله ﷻ د خپلو مخلصو بندګانو دپاره ټاکلی دی، او دغه نعمتونه هغه لوی بشارت دی په کوم سره چې الله ﷻ په دنیا کښې خپلو مخلصو بندګانو ته ورباندې زېری ورکوي، البته هغه مخلص بندګان کومو چې د الله ﷻ په وحدانیت ایمان راوړی وي او د همده ﷻ د تشریع مطابق یې نېک اعمال هم ورسره ضمیمه کړي وي.

۶ـ ای پیغمبره! ته ټول خلک مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: کومه اسماني تشریع چې ما ستاسو دپاره راوړې ده چې قرآن کریم ورباندې مشتمل دی، هغه په دنیا او آخرت کښې ستاسو دپاره ډېره ګټوره او ارزښتناکه ده، خو د دې سره-سره زه ورباندې ستاسو څخه په هیڅ ډول سره بدله او اجر نه غواړم، که بالفرض ما ورباندې ستاسو څخه څه أجرت غوښتی وی نو تاسو به حق درلودی چې غاړې مو ترې غړولې وی.

ب: هو! ستاسو څخه عموماً او د عربو څخه خصوصاً د عدم قبول په صورت کښې یو شی غواړم هغه دا چې: زما سره په قرابت کښې دوستي وکړئ او زما د دعوت په وړاندې خنډ مه واقع کېږئ: یا په بل عبارت: که تاسو زما دعوت نه قبلوئ اقلاً دومره خو وکړئ چې د دعوت مخه مې مه بندوئ ترڅو زه خپل دعوت نورو ته ورسوم.

ایا تاسو د خپلوۍ او قرابت دومره لحاظ هم نه ساتئ؟ ایا تاسو د انسانیت مراعات هم نه کوئ؟.

ج: ای پیغمبره! زمونږ د پلوه دا هم ورته ووایه هرڅوک چې د نېکۍ کسب وکړي که څه هم ډېره کوچنۍ نیکي وي نو مونږ به ورته پکښې خیر واچوو او په عوضونو کښې به ورته ډېر زیادت وکړو، یا په بل عبارت: مونږ به یې داسې وګڼو لکه چې نوموړي ډېرې نېکۍ کړې وي او یا یې ډېره لویه نېکي کړې وي. او دا ځکه چې یقیناً الله ﷻ بښونکی دی، د ایمان څخه په وړاندېنیو جنایاتو هیڅوک نه نیسي، او شکور (منونکی) هم دی چې لږ عمل ته ډېره جزا ټاکي.

اته یوه (۲۵) که تاسو د لاندې کارونو څخه هر يو کار ترسره کړئ نو بې اجره به پاتې نه شئ:
لنډه دا چې: ایمان راباندې رانه وړئ خو د دعوت په وړاندې مې خنډ هم واقع نه شئ؛
اول: چې ایمان راباندې رانه وړئ خو د دعوت په تعمیم کښې راسره نصرت او کومک وکړئ.
دوهم: چې ایمان هم راباندې راوړئ او نصرت او کومک هم راسره وکړئ.
درېیم: چې
البته په لومړنیو دواړو صورتونو کښې به یوازې دنیاوي اجرونه درکړی شي او بس، خو په درېیم صورت کښې به په دنیا او آخرت کښې د اجرونو خاوندان وګرځولی شئ.

توضیحات

۱_ په ﴿أَمۡ لَهُمۡ شُرَكَـٰٓؤُاْ شَرَعُواْ لَهُم﴾ کښې د "أم" توری په تقریري استفهام مشمل دی او د وړاندېني [الشوری:۱۳] ایت سره تړاو لري[۱].

په دې باندې علاوه ظاهره دا ده چې دلته په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿شُرَكَـٰٓؤُاْ﴾ د کلمې څخه بوتان مطلب نه دي چې د مشرکانو په نزد هم د تشریع استعداد نه لري، بلکې دلته ترې انسي او جني شیطانان مراد دي[۲]، کومو چې مشرکانو ته کفري او شرکي بنیادونه ایښي دي چې څه وضاحت يې په منقوله توګه د [المائدة:۱۰۳] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

یعنې د الله ﷻ تشریع خو هغه ده کومې ته چې وړاندې اشاره وشوه، ایا د کفارو تشریع هغه ده کومه چې ورته شیطانانو تیاکلې ده؟ هو! د دوی شریعت او تشریع همدغه ده.

زه مزدوري نه غواړم

۲_ مونږ غواړو چې د ﴿لَّآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ أَجۡرًا إِلَّا ٱلۡمَوَدَّةَ فِي ٱلۡقُرۡبَىٰ﴾ د جملې تفسیر په هغه ډول سره لوستونکو ته وړاندې کړو کوم چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت شوی دی چې لنډيز يې په لاندې ټکو کښې لوستل کېدلی شي:

الف: يوه ورځې په يوه مجلس کښې _چې سعید بن جبیر علیه الرحمة هم پکښې شتون درلود_ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه چا د ذکر شوي ایت پوښتنه وکړه، چې دغه جمله څه معنی ورکوي؟

ب: سعید بن جبیر علیه الرحمة په عجلې او چالاکۍ سره جواب ورکړ چې دلته د ﴿ٱلۡقُرۡبَىٰ﴾ څخه د محمد ﷺ اقارب او خپلوان مطلب دي. یعنې زه ستاسو څخه د قرآن کریم په ابلاغ اجر نه غواړم مګر دا غواړم چې زما د اقاربو سره محبت او دوستي وکړئ.

ج: رئیس المفسرین ﷺ نوموړی تابعي علیه الرحمة مخاطب کړ چې تا په تفسیر کښې ډېره عجله وکړه، ته منتظر نه شوې چې ما صحیح جواب ورکړی وی او تا هم اورېدلی وی، هغه دا چې په قریشو کښې یوه وره کورنۍ هم نه وه مګر نبي کریم ﷺ ورسره لرې یا نژدې قرابت درلود او د

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۲۸
(۲) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۲۱۵

خپلوۍ اړیکې یې ورسره موجودې وې، نو نبي کریم ﷺ قریش مخاطب کړه چې: «إِلاَّ أَنْ تَصِلُوا مَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ مِنَ الْقَرَابَةِ»[۱] یعنې زه ستاسو څخه د قرآن کریم په ابلاغ باندې هیڅ مزدوري او أُجرت نه غواړم، مګر دا درڅخه غواړم چې زما سره په هغه بنیاد صله رحمي وکړئ او اذیت راته مه رسوئ کوم چې زه یې ستاسو د هرې یوې کورنۍ سره لرم.

ته به وایې چې هغوی ته یې ویلي وي چې: ستاسو څخه د خیر تمه نه لرم خو ضرر راته مه رسوئ چې د دعوت مخه مې بنده کړئ.

د: اکثره مفسرین کرام وایي چې په ذکره شوې جمله کښې په "إلاّ" سره منقطعي استثناء صورت نیولی دی[۲] چې مضمون یې په هغه ډول سره راخېژي کوم چې وړاندې ذکر شو.

او که بالفرض دغه استثناء متصله وګڼله شي نو بیا به یې حاصل یې داسې راوخېژي چې: زه ستاسو څخه د قرآن کریم په ابلاغ مزدوري نه غواړم مګر دا أُجرت ورڅخه پرې غواړم چې تاسو د هغه قرابت مراعات وکړئ کوم چې زما او ستاسو ترمنځ موجودیت لري. یا په بل عبارت: تاسو زما په ارتباط زما د تره (أبو طالب) تګلاره تعقیب کړئ، چې ایمان یې راباندې نه راوړي مګر د صله رحمۍ مراعات مې کوي چې د دعوت په چلونه کښې راسره مدد او نصرت کوي.

ه: نو په دې تقدیر به صله رحمۍ ته د مجاز په توګه او یا ادعاءً د اجر لقب ورکولی شوی وي، ته به وایې چې ورته یې ویلي وی چې زه ستاسو څخه د قرآن کریم په ابلاغ باندې څه اجر نه غواړم مګر فقط صله رحمي درڅخه پرې غواړم، که بالفرض تاسو صله رحمۍ ته د اجر او مزدورۍ لقب ورکوئ نو وریې کړئ او یا دغه صله رحمي ماته د أُجرت غوندې مثال لري.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: ځینو مفسرینو کرامو د ذکرې شوې جملې نور تفسیرونه هم کړي دي[۳]، د مثال په توګه:

الف: زه ستاسو څخه د قرآن کریم په ابلاغ څه مزدوري نه غواړم _ای مسلمانانو!_ مګر ستاسو څخه زما د خپلوانو په هکله دوستي غواړم چې مینه او محبت ورسره وساتئ.

ب: ای مسلمانانو! زه ستاسو څخه په قرآن کریم سره هیڅ مزدوري نه غواړم مګر ستاسو څخه غواړم چې په طاعت او عبادت سره الله ﷻ ته قرب او نژدېکت ترلاسه کړئ او په ایمان کلک ودرېږئ.

ج: ای مسلمانانو! زه ستاسو څخه ورباندې نه غواړم مګر دا درڅخه پرې غواړم چې په خپلو منځو کښې صله رحمي وکړئ او خپلوي وپالئ.

نو پوښتنه دا ده چې: په څه وجه تاسو ذکر شوي درېواړه تفسیرونه خوښ نه کړه؟

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۳؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۰

(۲) زاد المسیر ج۷ ص۰۷۹ المحرر الوجیز ج۱۴ ص۲۱۸؛ تفسیر المظهري ج۸ ص۳۲۰

(۳) أضواء البیان ج۷ ص۱۸۹؛ روح المعاني ج۲۵ ص۳۰

مونږ وایو چې: دغه درېواړه تفسیرونه د واقعیت په لحاظ صحت لري او په حقانیت کښې یې هیڅ شک شبه نشته، یا په بل عبارت: د نبي کریم ﷺ د اقاربو دوستي د هر مسلمان دپاره د واجباتو څخه ده، حتی چې د دوی سره د نبي کریم ﷺ په ملحوظ دښمني کول او کینه درلودل د کفر څخه پرته بل شی نه دی، همدارنګه د عبادت او طاعت په ذریعه الله ﷻ ته ورنږدې کېدل او هم په خپلو منځو کښې د خپلوۍ پالل د واجباتو څخه دي، هیڅوک ترې انکار نه شي کولی.

اما ذکر شوي درېواړه مطالب د ایت شریف دپاره د تفسیر په حیث منل ډېر لرې او بعید بریښي.

او دا ځکه چې:

اول: په ﴿لَّآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ﴾ کښې د "کُم" په کلمې سره د عبارة النص په اعتبار د مکې معظمې قریش (مشرکان) مخاطب کړی شوي دي[1] ځکه چې په همدوی کښې بحث راروان دی، او د اشارة النص په اعتبار وربانديې ټول عرب بلکې ټول بنیادمان مخاطب دي، چې د نبي کریم ﷺ د ټولو بنیادمانو سره عموماً او د عربو سره خصوصاً د قرابت اړیکې شته او د مراتبو په تفاوت سره د صله رحمی مراعات په هر یوه قرابت کښې په کار دي.

نو د تخصیص دپاره هیڅ دلیل موجودیت نه لري چې صرف د فاطمې رضی الله عنها د اولادې پورې اختصاص ورکړی شي.

دوهم: دغه ایت شریف -چې بحث پکښې روان دی- د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې نازل شوی دی[2]، چې فاطمه الزهراء رضی الله عنها لا واده شوې هم نه وه او اولادونه یې نه وه تولد شوي.

دریم: د همدغه تفسیر په بهترۍ باندې د ﴿وَمَن يَقۡتَرِفۡ حَسَنَةٗ نَّزِدۡ لَهُۥ فِيهَا حُسۡنًا﴾ او د ﴿إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ شَكُورٌ﴾ دواړه تعقیبونه هم دلالت کوي لکه چې وړاندې د مطلب په خلاصه کښې ورته اشاره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

﴿أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبٗاۖ فَإِن يَشَإِ ٱللَّهُ يَخۡتِمۡ عَلَىٰ قَلۡبِكَۗ وَيَمۡحُ ٱللَّهُ ٱلۡبَٰطِلَ وَيُحِقُّ
ٱلۡحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ عَلِيمُۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ۝٢٤ وَهُوَ ٱلَّذِي يَقۡبَلُ ٱلتَّوۡبَةَ عَنۡ عِبَادِهِۦ
وَيَعۡفُواْ عَنِ ٱلسَّيِّـَٔاتِ وَيَعۡلَمُ مَا تَفۡعَلُونَ ۝٢٥ وَيَسۡتَجِيبُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ
وَيَزِيدُهُم مِّن فَضۡلِهِۦۚ وَٱلۡكَٰفِرُونَ لَهُمۡ عَذَابٞ شَدِيدٞ ۝٢٦ وَلَوۡ بَسَطَ ٱللَّهُ ٱلرِّزۡقَ لِعِبَادِهِۦ
لَبَغَوۡاْ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَٰكِن يُنَزِّلُ بِقَدَرٖ مَّا يَشَآءُۚ إِنَّهُۥ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرُۢ بَصِيرٞ ۝٢٧ وَهُوَ ٱلَّذِي
يُنَزِّلُ ٱلۡغَيۡثَ مِنۢ بَعۡدِ مَا قَنَطُواْ وَيَنشُرُ رَحۡمَتَهُۥۚ وَهُوَ ٱلۡوَلِيُّ ٱلۡحَمِيدُ ۝٢٨﴾

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۳۰

(۲) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۳۰۷

[۲۴] ایا مشرکان وايي چې محمد (ﷺ) په الله ﷻ باندې دروغ تړلي دي (او خپل خان يې پیغمبر تراشلی دی؟ ای پیغمبره!) نو که د الله ﷻ اراده وشي ستا په زړه به مهر ولګوي (په وحې کښې خو ستا اراده څه اثر نه لري).

او (د) الله ﷻ (عادت دی چې) باطل محوه کوي او په خپلو اوامرو سره حق ته اثبات وربښي (که بالفرض ستا وحې حقیقت نه درلودی نو الله ﷻ به یې مخه بنده کړې وی). یقیناً الله ﷻ په داسې حالاتو باندې پوه دی کوم چې د سینو خاوندان دي (او په زړونو کښې پټ دي).

[۲۵] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د خپلو بندګانو څخه توبه (پښېماني) قبلوي او د بدیو (ګناهونو) څخه یې عفوه کوي او (هم) په هغو (کړو وړو) پوهېږي کوم چې تاسو یې (د استمرار په توګه) کوئ.

[۲۶] او الله ﷻ هغو کسانو ته اجابت کوي (عبادت او سوالونه یې قبلوي) کومو چې ایمان راوړی دی او صالح اعمال یې ورسره یوځای کړي دي، او (همدارنګه) هغوی ته د خپل فضل څخه زیادت کوي (په چندونو اجرونه او ثوابونه ورکوي).

او (بالمقابل) کافران چې دي دوی لره (د قیامت په ورځ) سخت عذاب دی.

[۲۷] او که الله ﷻ خپلو بندګانو ته (د حاجت څخه اضافه) روزي پراخه کړې وی نو (د خپل طبیعت مطابق) به یې په ځمکه کښې بغاوت اختیار کړی وی، مګر الله ﷻ (د خپل حکمت په بنیاد) هغه نعمتونه په اندازې سره رانازلوي کومو ته یې چې اراده وشي، یقیناً الله ﷻ په خپلو بندګانو سره ښه خبردار (او) بینا دی (کوم حالت چې د حکمت غوښتنه وي هغه ورته ځرګند دي).

[۲۸] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د هغه څخه وروسته (د اسمانه) باران نازلوي چې بندګان ترې نااُمیده شوي وي، او (په همدغه حالت کښې) خپل رحمت خوروي، او همدی ﷻ (د خپلو بندګانو) دوست (کارساز او) ستایلی شوی دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه تهمت او اتهام رد شوی دی کوم چې د مشرکانو د پلوه د وړاندېنیو ایتونو په نسبت د هغوی په اذهانو کښې ګرځېد او د ایمان د نه راوړلو په ارتباط یې ترې د پلمې کار اخست، چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! مشرکان وايي چې: که زمونږ دین الهي دین نه وي نو د محمد (ﷺ) دین هم الهي دین نه دی چې قرآن یې پخپله تالیف کړی دی او بیا یې په دروغو الله ﷻ ته نسبت کړی دی ترڅو ورته پیروان مونده کړي.

دغـــې نه ده لکه چې مشرکان خیال کوي. او دا ځکه چې:

۱_ د مشرکانو اتهام به په هغه وخت کښې په ځای وی چې ستا په ژبه د قرآن قرائت او ستا په زړه کښې د قرآن حفظ کول ستا په واک او اختیار کښې وی، خو حقیقت دا دی چې:

الف: که د الله ﷻ اراده وشي نو ته به د قرآن کریم یوه جمله هم قرائت نه کړی شې لکه څنګه چې د نبوت څخه وړاندې په ځلوېښتو کالو کښې تا دغه کار نه شو کولی.

ب: که د الله ﷻ اراده وشي نو ستا په زړه باندې به مهر ولګوي نو څومره ایتونه چې ستا په مبارک زړه کښې محفوظ دي هغه ټول به درڅخه هېر کړي او په راتلونکي کښې به هم د یوه ایت یا یوې قرآني جملې د حفظ توان ونه لرې (ته به هغه حال ته بېرته ورستون شې په کوم باندې چې ته د نبوت څخه وړاندې وې).

۲_ ای پیغمبره! د الله ﷻ عادت دا دی چې:

الف: الله ﷻ باطل او ناحق د زوال سره مخامخ کوي او په غیبي فرمانونو سره د حق حقانیت او واقعیت ځرګندوي، که څه هم د څه مهلت څخه وروسته صورت ونیسي.

ب: اما په خاصه توګه د نبوت په هکله خو باطلو ته هیڅ فرصت نه ورکوي او په بیړې سره یې خلکو ته ورښکاره کوي ترڅو ورباندې دوی ونه غولېږي.

نو په همدې بنیاد که بالفرض المحال تا په الله ﷻ دروغ تړلي وی او په ناحقه دې خپل ځان پیغمبر تراشلی وی نو تاته به تر اوسه پورې الله ﷻ فرصت نه وی درکړی او لا د وړاندې څخه به یې رسوا کړی وی.

۳_ ای پیغمبره! ته ډاډه اوسه الله ﷻ به ستا دین ته په ټولو ادیانو غلبه ورکړي او د کفارو دسیسي به هیڅکله اغېزمني واقع نه شي، که څه هم هغوی په زړونو کښې د حق دین د له منځه وړلو دپاره ډېر پلانونه لري. او دا ځکه چې یقیناً الله ﷻ په هغو ټولو حالاتو باندې ښه پوره پوه دی کوم چې په سینو او زړونو کښې پټ دي.

۴_ ای پیغمبره! الله ﷻ په خپلو بندګانو او مخلوقاتو باندې ډېر مهربان دی چې په همدې بنیاد:

الف: د خپلو بندګانو توبه قبلوي، که ذکر شوي مشرکان او کفار _چې په ناحقه په تاباندې تور لګوي_ د خپلو کړو وړو څخه توبه تائب وګرځي نو الله ﷻ به یې توبه قبوله کړي.

ب: الله ﷻ ګناهونه او بدۍ عفوه کوي، نو په هغو ګناهونو باندې کفار نه نیسي د کومو چې دوی د کفر په حال کښې مرتکب شوي وي.

ج: الله ﷻ په هغو ټولو کارونو باندې پوهېږي کوم چې تاسو (بندګان) یې سرته رسوئ او عملي بڼه ورکوئ.

د: کله چې بندګان په ایمان باندې مشرف وګرځي نو الله ﷻ د همدغو کسانو د ښېګڼو منړنه کوي کومو چې ایمان راوړی وي او نیک اعمال یې ترسره کړي وي، برسېره د ښېګڼو په منړنه باندې پرته د استحقاقه اضافه اجرونه هم ورکوي او د خپل فضل په بنیاد ورباندې زیاتې پېرزوینې کوي.

اما هغه کسان کوم چې تر اوسه په کفر کلک دي او لا دغه کلکوالي ته د مرګ تر ورځې پورې ادامه ورکړي، چې نه توبه تائب جوړ شي او نه ایمان راوړي، نو هغوی ته په قیامت کښې د ډېر سخت عذاب تیاکلی شوی دی.

۵_ ای پیغمبره! الله ﷻ خپلو بندګانو ته په خپل فضل سره په آخرت کښې بلا حسابه روزي ورکوي، اما په دنیا کښې ورته دغه ډول روزي نه ورکوي او دا ځکه که په دنیا کښې دا کار وکړي او یا یې کړي وی نو ضرور به دوی بغاوت کړی وی، او په ضرر به یې تمام شوی وی.

نو الله ﷻ په دنیا کښې خپلو بندګانو ته په هغې ټاکلې اندازې سره روزي ورنازلوي (ورکوي) کومې ته یې چې اراده وشي، ځکه چې الله ﷻ د خپلو بندګانو په ټولو حالاتو باندې خبردار دی او هم ټول کره وړه یې ورته څرګند دي.

۶_ که الله ﷻ د خپلو بندګانو د بغاوت کولو مراعات نه وی کړی نو دوی ته به یې په دنیا کښې هم د آخرت غوندې غیر محدوده روزي ورکړې وی چې دا کار ورته ډېر اسان دی، ایا تاسو نه ګورئ چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د بندګانو د نااُمیدۍ څخه وروسته د بله طرفه نه بلکې د اسمان د طرفه باران (اوبه) نازلوي او خپل رحمت خوروي، همدی ﷻ ټولو بندګانو ته په کارسازۍ سره نژدې دی او همدی ﷻ په عالي صفاتو ستایلی شوی دی.

توضیحات

۱_ په ﴿ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ﴾ الآیة- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: مفسرینو کرامو دا جمله ﴿ فَإِن يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَىٰ قَلْبِكَ ﴾ په متعددو ډولونو سره تفسیره کړې ده[۱]، کوم تفسیر چې مونږ ته بهتر برېښي هغه دا دی چې:

الله ﷻ د کفارو دا اتهام (چې قرآن کریم د نبي کریم ﷺ خپل تصنیف دی او په دروغو یې الله ﷻ ته منسوب کړی دی) په ډېرو ایتونو کښې د چلنج په توګه رد کړی دی، چې څو مثالونه یې د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۲۲] ایت لاندې راغونډ کړی شوي دي، خو په دې مقام کښې الله ﷻ دغه اتهام په ذکرې شوې جملې سره جواب کړی دی.

یعنې ای پیغمبره! که بالفرض المحال قرآن کریم ستا خپل تصنیف وی _لکه چې کفار خیال کوي- نو ضرور به پکښې ستا ارادې څه دخل درلودی، حال دا چې ستا اراده پکښې هیڅ دخل نه لري. نو که د الله ﷻ اراده وشي ستا په زړه باندې به مهر ولګوي او د قرآن کریم یوې جملې ته به پکښې هم خای ورنه کړي لکه چې د نبوت څخه وړاندې یې پکښې خای نه وه ورکړی، او نه به ته وتوانېږې چې د قرآن کریم یوه جمله قرائت کړي لکه چې د نبوت څخه وړاندې دې نه شوه قرائت کولی.

همدغه مضمون په نورو ایتونو کښې هم نازل شوی، د مثال په توګه:

اول: ﴿ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ ﴾ [القیامة:۱۷] یعنې ای پیغمبره! ستا په مبارک زړه کښې قرآن کریم ته خای ورکول او ستا په مبارکه ژبه باندې د قرآن کریم قرائت زمونږ ذمواري ده (ته ورنه هیڅ تشویش مه کوه).

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۳۴؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۲۲۱

دوهم: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِيٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾ [الإسراء:۸۶] یعني ای پیغمبره! او هرومرو که زمونږ اراده وشي نو هغه شی (قرآن کریم) به ستا (د سینې) څخه یوسو (هېر کړو) کوم چې مونږ تاته وحې کړی دی.

ب: په ﴿ وَيَمْحُ ٱللَّهُ ٱلْبَٰطِلَ وَيُحِقُّ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦٓ ﴾ کښې د ذکر شوي اتهام دوهم رد ته اشاره شوې ده، یعنې که بالفرض د کفارو اتهام څه واقعیت درلودی نو الله ﷻ به ضرور ستا وحې د زوال سره مخامخه کړې وی او روزمره به یې خکه ترقي نه وی دریه برخه کړې چې: د الله ﷻ وعده ده چې به خپلو فرمانونو سره باطل محوه کوي او د حق احقاق کوي (خلکو ته یې حقانیت ورڅرګندوي).

ج: که څه هم د عربي لیک دود دی چې هره یوه کلمه په هغه تورو سره لیکله کېږي په کومو باندې چې د وقف په حالت کښې تلفظ کېږي که څه هم سمدستي د وقف حالت نه وي او ځینې توري يې د تلفظه لوېدلي وي[۱]، مګر د قرآن کریم لیکنه د قوانینو تابع نه ده بلکې په عثماني لیکنې پورې اختصاص لري، چې په همدې لیکنه کښې په ذکره شوې جمله کښې د "یَمْحُوْ" کلمه "یَمْحُ" لیکلی شوې ده چې د قیامت تر ورځې پورې باید همداسې (بې واوه) ولیکله شي، که نه نو باید په "و" سره "یَمْحُوْ" لیکلې شوې وی، د همدې قبیلې څخه په ﴿ وَيَدْعُ ٱلْإِنسَٰنُ ﴾ [الإسراء:۱۱] ایت کښې د "یَدْعُ" کلمه هم شمېرله کېږي چې باید نظر قوانینو ته "یَدْعُوْ" لیکله شوې وی.

د: په ﴿ إِنَّهُۥ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴾ کښې نورو هغه اتهامونو ته اشاره ده کوم چې کفارو په زړونو کښې پټ ساتلي وه. یعنې الله ﷻ د زړونو په حالاتو باندې پوه دی نو هغه اتهامات به هم د مخه یوسي کوم چې هغوی په زړونو کښې پټ ساتلي دي، او ټول پلانونه به یې شنډ کړي.

څو نکات

۲_ په ﴿ وَلَوْ بَسَطَ ٱللَّهُ ٱلرِّزْقَ لِعِبَادِهِۦ ﴾ الآیة کښې باید لاندې نکات په نظر کښې وساتلی شي:

الف: که څوک وایي چې: په دغه عبارت کښې د "لَو" د توري غوښتنه دا ده چې الله ﷻ دې په هیچا باندې روزي نه وي پراخه کړې که نه نو بغاوت به یې کړی وی. حال دا چې د پراخې روزۍ خاوندان خو ډېر تېر شوي دي چې بغاوت یې نه دی کړی لکه سلیمان ﷺ او داسې نور؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[۲] په دې مقام کښې د جنتي روزۍ پراخي اراده کړې ده، یعنې که الله ﷻ په دنیا کښې خپلو بندګانو ته د جنتیانو غوندې غیر محدوده پراخي (د حاجت څخه اضافه) روزي ورکړې وی نو دوی به ضرور بغاوت کړی وی؛ او پوره واضحه ده چې دنیاوي روزي د خپلې پراخۍ سره‌سره د آخرت د روزۍ په پرتله پراخه نه ده او د سلیمان ﷺ په شمول هیچا ته نه ده ورکړه شوې.

مګر دا جواب په زړه پوری نه دی او دا خکه چې په دنیا کښې نه څوک جنتي روزي غواړي او نه

[۱] صرف العزیز ص۳۷۰

[۲] في ظلال القرآن ج۵ ص۳۱۵۷

پکښې بحث کېږي، بلکې دلته د دنیاوي روزۍ پراخي مطلب ده چې ځینو بندګانو ته نه ده ورکړه شوې. د همدې مطلب په تائید لیکو چې: ځینې مفسرین کرام وايي چې دغه ایت شریف د مسلمانانو څخه د یوه ټولګي په هکله نازل شوی دی چې ډېر فقیران وه او د دنیا د پراخۍ او د غنیتوب آرزو يې کوله[۱].

ب: زمونږ په نظر په ایت شریف کښې د طبیعت په ملحوظ د انسان بې ثباتۍ ته اشاره شوې ده، یعنې که الله ﷻ خپلو بندګانو ته پراخه (د حاجت څخه اضافه) روزي ورکړې وی نو هرو مرو به يې د طبیعت په ملحوظ بغاوت کړی وی.

هو! دا بېله خبره ده چې الله ﷻ په چا باندې فضل وکړي او په همدغه حال کښې يې هم د بغاوت څخه بچ وساتي لکه صالحان غنیان خلک، چې د همدوی د جملې څخه سلیمان ﷺ هم شمېرل کېږي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَكَفُورٞ﴾ [الحج: ۶۶] یعنې یقینًا هرومرو انسان (د طبیعت په لحاظ) ناشکره دی (مګر هغه څوک چې الله ﷻ ورته د شکرګزارۍ توفیق ورکړي).

ج: د پراخۍ په حال کښې د انسان د بغاوت دپاره د قارون حالت ډېر ښه مثال جوړېدلی شي چې په [القصص: ۷۶] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

د: د ښه وضاحت دپاره لاندې مطالب ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: «إِذَا أَحَبَّ اللهُ عَبْدًا حَمَاهُ الدُّنْيَا كَمَا يَظَلُّ أَحَدُكُمْ يَحْمِي سَقِيمَهُ الْمَاءَ»[۲] یعنې کله چې الله ﷻ یو بنده خپل محبوب وګرځوي نو د دنیا څخه يې داسې ساتي لکه چې ستاسو یو کس همېشه وي چې خپل مریض د اوبو څخه ساتي (البته هغه مریض چې اوبه څښل ورته په ضرر تمامېږي لکه د استسقاء په مرض باندې اخته مریض).

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ مِمَّا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِي مَا يُفْتَحُ عَلَيْكُمْ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا»[۳] یعنې یقینًا ډېر خطرناک شی چې زه پرې ستاسو په هکله د خپل وفات څخه وروسته ډارېږم هغه شی دی چې الله ﷻ به يې په تاسو باندې پرانیزي چې هغه د دنیا د تازګۍ او سنګار څخه عبارت دی.

درېیم: د درې ژبې یوه شاعر څومره ښه ویلي دي چې:

نفس من کمتر از فرعون نیست :: لیکن او را عون مرا عون نیست

یعنې زما نفس د فرعون څخه کم نه دی، مګر هغه ته عون (د روزۍ پراخي) وه او ماته د رزق پراخي نشته.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۳۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۹۷

ه: په همدغه ایت شریف کښې د ﴿ وَلَٰكِن يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَآءُ ﴾ او د ﴿ إِنَّهُۥ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرٌۢ بَصِيرٌ ﴾ دواړو جمله د تعقیب څخه د اشارې په توګه مقابله معنی هم څرګندېږي، چې که الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې ډېره تنګي ورنازله کړې وی نو همدارنګه به یې د طبیعت په لحاظ بغاوت خپل کړی وی (چې بې صبري هم یو قسم بغاوت دی).

خو دا ښېله خبره ده چې په همدغه حالت کښې هم چاته الله ﷻ توان او توفیق ورکړی وي او د بې صبرۍ څخه یې بچ ساتلی وي.

و: په همدې مضمون باندې په بل ځای کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ خُلِقَ هَلُوعًا ۝ إِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ جَزُوعًا ۝ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلْخَيْرُ مَنُوعًا ﴾ [المعارج: ۱۹_۲۱] یعنې یقینًا انسان ډېر زیات حارص پیدا کړی شوی دی چې شر ورته ورسېږي بې صبرې کوي او چې خیر ورته ورسېږي د حقوقو د اداء کولو مانع جوړېږي.

ز: لنډه دا چې نظر فقر او غنی ته خلک په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وېشلی کېږي:

اول: یو ګروپ خلک هغه دي کومو ته چې د روزۍ په تنګۍ باندې صبر کول اسان وي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اورده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَإِنْ كَانَ أَحَدُهُمْ لَيَفْرَحُ بِالْبَلَاءِ كَمَا يَفْرَحُ أَحَدُكُمْ بِالرَّخَاءِ»(۱) یعنې په پخوانیو صالحانو خلکو کښې داسې کسان هم وه چې یو کس به یې په بلاء (د روزۍ په تنګۍ) باندې داسې خوشالېده لکه چې ستاسو یو کس د روزۍ په پراخۍ باندې خوشالېږي.

دوهم: بل ګروپ خلک هغه دي کوم چې په شکرګزارۍ کښې تکړه وي او په صبر کولو کښې ورته خپل ځان کمزوری برېښي.

په همدې ارتباط انس ﷺ ویلي دي چې: «اللَّهُمَّ إِنِّي مِنْ عِبَادِكَ الَّذِينَ لَا يُصْلِحُهُمْ إِلَّا الْغِنَى، فَلَا تُفْقِرْنِي»(۲) یعنې ای الله! یقینًا زه ستا د هغه بندګانو څخه یم چې نه یې اصلاح کوي مګر غنا، نو ما فقیر مه ګرځوه (چې په فقیرۍ کښې صبر نه شم کولی او ناکامېږم).

﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِن دَآبَّةٍ ۚ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَآءُ قَدِيرٌ ۝٢٩ وَمَآ أَصَٰبَكُم مِّن مُّصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا۟ عَن كَثِيرٍ ۝٣٠ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ مِن وَلِىٍّ وَلَا نَصِيرٍ ۝٣١ وَمِنْ ءَايَٰتِهِ ٱلْجَوَارِ فِى ٱلْبَحْرِ كَٱلْأَعْلَٰمِ ۝٣٢ إِن يَشَأْ يُسْكِنِ ٱلرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَىٰ ظَهْرِهِۦٓ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝٣٣ أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا۟ وَيَعْفُ عَن كَثِيرٍ ۝٣٤

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۹۱
(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۲۲

وَيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ يُجَٰدِلُونَ فِيٓ ءَايَٰتِنَا مَا لَهُم مِّن مَّحِيصٍ ﴿٣٥﴾

[۲۹] او د الله ﷻ (د قدرت) د دلايلو څخه د اسمانونو او ځمکو پيدا کول دي او هم د هغو مخلوقاتو (پيدا کول) کوم چې يې په دواړو کښې خواره کړي (او پيدا کړي) دي چې د هر ساکښ څخه عبارت دی. او الله ﷻ د ټولو ساکښانو په راغونډولو باندې د قدرت څښتن دی (البته) کله يې چې (د قيامت په ورځ د حساب کتاب دپاره) اراده وشي.

[۳۰] او (ای بنيادمانو!) هغه شی چې تاسو ته (په دنيا کښې) رسېږي، هر مصيبت چې وي، نو دا د هغه جنايت په سبب سره دی کوم چې ستاسو لاسونو کسب کړی وي، او الله ﷻ (په عين حال کښې ستاسو) د ډېرو جنايتونو څخه عفوه کوي.

[۳۱] او تاسو په ځمکه کښې د الله ﷻ عاجز ګرځوونکي نه ياست (چې په الله ﷻ باندې مو زور دپاسه شي)، او تاسو ته د الله ﷻ څخه په غير نه دوست شته او نه مددګار (چې په دوستۍ يا قوت سره نجات درکړي).

[۳۲] او د الله ﷻ (د کامل قدرت) د دلايلو څخه په درياب کښې چلېدونکي بېړۍ دي چې (په لويوالي کښې) د غرونو غوندې دي.

[۳۳] که چرته د الله ﷻ اراده وشي نو باد به ودروي نو بېړۍ به د درياب په شا ولاړې وګرځي (او د حرکت څخه به پاتې شي)، يقيناً د دغو (بېړيو په چلښت) کښې د هر ښه صبر کوونکي (او هر) شکرګزار دپاره (د الله ﷻ د کامل قدرت) لويې نښې (پټې) دي.

[۳۴] يا (که د الله ﷻ اراده وشي نو تېز باد به وچلوئ او) بېړۍ به (د سورليو سره) د هغو جنايتونو په سبب هلاکې (او غرقې) کړي کوم چې سورليو کسب کړي دي، او (په عين حال کښې) به الله ﷻ د ډېرو جنايتونو څخه عفوه وکړي.

[۳۵] (البته دا د دې دپاره چې الله ﷻ د جنايتکارانو څخه انتقام واخلي) او د دې دپاره چې هغه کسان پوه شي کوم چې زمونږ په ايتونو کښې (عنادي) جګړې کوي چې دوی ته د خلاصون هېڅ ځای نشته.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د الله ﷻ د عالي نومونو څخه هغه دواړه نومونه تشريح شوي دي په کومو باندې چې وړاندېني ايتونه ختم شوي وه چې هغه د ﴿ٱلْوَلِيُّ ٱلْحَمِيدُ﴾ څخه عبارت دي. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې څه نوره توضيح هم قرائت کړه ترڅو هغوی پوه شي چې يقيناً الله ﷻ ولي (کارساز) او ستايلی شوی دی. هغه دا چې:

۱ ـ د هغو دلايلو څخه چې د الله ﷻ په وليتوب او حميديت باندې رڼا اچوي، دغه کارونه هم دي:

الف: الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په خپل کامل قدرت سره په هغه کيفيت سره پيدا کړي دي کوم

چې ورسره مناسب وه، او په دې پيداکولو کښې ورسره هيڅا نه ګډون کړی دی او نه يې کولی شو.
ب: د پيداکولو څخه وروسته يې په اسمانونو او ځمکو کښې هغه زښت ډېر ساکښان هم پيدا کړي دي کوم يې چې په دواړو کښې خواره واره ګرځولي دي او د ټولو اړتياوې يې ورته پکښې پوره کړي دي.
نو څرنګه چې الله ﷻ د دغو ساکښانو په خوړولو باندې قدرت درلود او لري يې، همدارنګه همدغه اقدس ذات قادر دی چې د مړه کېدلو او تيت پرک ګرځېدلو څخه وروسته يې د قيامت په ورځ بېرته راټول کړي البته کله يې چې ورته اراده وشي.
ج: الله ﷻ د جنايت او قصور څخه په غير هيڅوک په مصيبت باندې نه اخته کوي نو ـ ای بنيادمانو!ـ کوم مصيبت چې تاسو ته رسېږي هغه ستاسو د خپلو لاسونو او خپل کسب نتيجه ده.
د: خو د دې سره-سره الله ﷻ ستاسو د ډېرو جنايتونو څخه عفوه کوي که نه نو تاسو (څخه) به (بوه ساکښ هم) ژوند نه وی کړی، او ټول به يې پوپنا کړي وی. او دا ځکه چې:
اول: ای بنيادمانو! تاسو نه ياست چې په الله ﷻ باندې زورور وګرځئ او په ځمکه کښې يې د ارادې په وړاندې خنډ واقع شئ او د نيولو څخه يې خپلو ځانونو ته نجات ورکړئ.
دوهم: همدارنګه تاسو د الله ﷻ څخه پرته بل دوست او کارسازی هم نه لرئ، چې بدون د اجازې ستاسو شفاعت وکړي او نجات درکړي.
دريم: په دغه وخت کښې تاسو کوم مددګار نه لرئ چې په قوت او نصرت سره مو د الله ﷻ د تعذيب څخه بچ وساتي.
۲ـ د الله ﷻ په وليتوب او حميديت باندې لاندې دلايل هم دلالت کوي:
الف: په نرم درياب کښې الله ﷻ ډېرې لويې او درنې بېړۍ روانې کړې دي چې پکښې ګرځي راګرځي، لکه چې غرونه پکښې چلېږي.
ب: که د الله ﷻ اراده وشي نو هغه بادونه به د چلښت څخه ودروي کومو چې د غرونو غوندې بېړۍ روانې کړې دي، نو بېړۍ به هم ځای په نرمو اوبو د درياب په شا ودروي او د حرکت څخه به يې پاتې کړي.
يقيناً په دغه ذکر شوي کار کښې د الله ﷻ د کامل وليتوب او کامل حميديت ډېر لوړ دلايل نغښتي دي، البته د هغه چا دپاره کوم چې ډېر ښه صبر کوونکی او ډېره ښه شکرګزار بنده وي.
ج: که د الله ﷻ اراده وشي نو د بادونو چلښت به تېز کړي او د طوفان مرحلې ته به يې ورسوي، او يا به بل کوم آفت نازل کړي او د کسب کړی شوو جنايتونو په سبب به بېړۍ او د بېړۍ ټولې سورلۍ هلاکې او غرقې کړي. يا په بل عبارت: که الله ﷻ د غرق اراده وکړي نو د لږو جنايتونو سببيت هم ورته کفايت کوي چې د ډېرو څخه عفوه وکړي.
د: نو که الله ﷻ د سورو په شمول بېړۍ غرقه کړي نو دغه کار به د دې دپاره صورت نيولی وي چې جنايتکاران په دنيا کښې د خپلو جنايتونو څه سزا وګوري، او بل د دې دپاره چې هغه

جګړماران پوه شي کوم چې زمونږ په ایتونو او دلایلو کښې په عنادي توګه جګړې کوي چې دوی لره زمونږ د نیونې څخه هیڅوک نجات نه شي ورکولی او نه ورته په دنیا او آخرت کښې څه خلاصون صورت موندلی شي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِن دَآبَّةٍ ﴾ کښې د ﴿ دَآبَّةٍ ﴾ کلمه په لغت کښې هر هغه ساکښ ته وضعه شوې ده کوم چې په ځمکه په ارامۍ سره حرکت کوي او پیاده ورباندې ګرځي[۱]، نو په کار دي چې د ذکرې شوې کلمې اطلاق یوازې په ځمکنیو ساکښانو باندې وشي او بس، لکه چې په بل ایت کښې وربانديې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ ﴾ [البقرة: ۱۶۴] یعنې او الله ﷻ په ځمکه کښې (په اوبو سره) هر ډول پیاده مزل کوونکي ساکښان خواره کړي او زیات کړي دي.

حال دا چې په دې مقام کښې د ﴿ فِيهِمَا ﴾ د ضمیر غوښتنه دا ده چې د دغې کلمې اطلاق په اسماني ساکښانو باندې هم وکړی شي، ځکه چې دغه ضمیر اسمانونو ته هم شامل دی؟

مونږ وایو: که څه هم د دغه سوال دپاره مفسرینو کرامو متعدد غیر متبادر جوابونه کړي دي[۲]، مګر کوم چې بهتر بربښي هغه دا دی چې دلته د ﴿ دَآبَّةٍ ﴾ کلمه د "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الدَّآبَّةُ" په ملحوظ هر ژوندي مخلوق ته شامله ده[۳]. نو لاندې مخلوقات پکښې ټول شمولیت لري:

الف: پرښتې، چې په اسمانونو کښې الوتنه کوي او کله-کله په ځمکه هم ګرځي لکه چې د بدر په غزا کښې په پیاده مزله باندې لیدلی شوې دي.

ب: پیریان شیطانان، چې دوی هم الوتنه او پیاده ګرځېدل دواړه کولی شي.

ج: په ځمکه باندې نور ساکښان لکه بنیادمان، حشرات او مرغان، چې په پروازونو باندې علاوه په پښو سره هم ګرځي راګرځي.

د: هغه نور ساکښان کوم چې په اسمانونو او سیاراتو کښې موجودیت لري او مونږ ورباندې علم نه لرو، یوازې الله ﷻ پرې پوه دی چې څه کیفیت لري او په څه کمیت کښې شتون لري او داسې نور.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَمَآ أَصَٰبَكُم مِّن مُّصِيبَةٍ ﴾ الآیة- کښې د ﴿ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ ﴾ څخه ګناهونه مراد دي لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تُصِيبُ عَبْدًا نَكْبَةٌ فَمَا فَوْقَهَا أَوْ دُونَهَا إِلَّا بِذَنْبٍ وَمَا يَعْفُو اللهُ عَنْهُ أَكْثَرُ. وَقَرَأَ ﴿ وَمَا أَصَابَكُمْ ﴾ الآيَةَ»[۴] یعنې په دنیا کښې بنده ته یو مصیبت نو

(۱) لسان العرب ج۱ ص۳۶۹

(۲) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۲۲۴؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۶ ص۱۹۸

(۳) روح المعاني ج۲۵ ص۳۹؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۱۶

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۱

پورته یا ترې ښکته نه رسېږي مګر په ګناه سره، او د کومې ګناه څخه چې الله ﷻ عفوه کوي هغه ډېرې دي، او نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت شریف د استشهاد دپاره قرائت کړ.

نو پوښتنه دا ده چې: په دنیا کښې خو مصیبتونه پیغمبرانو ته هم رسېدلی دی حال دا چې دوی د ګناه څخه په عصمت کښې دي، همدارنګه ماشومانو او لیونیانو ته هم مصیبتونه رسېږي حال دا چې دوی مکلفیت نه لري؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی سوال به په هغه وخت کښې په ځای وی چې په ایت شریف کښې مصیبت خپلې او جنایتکاران د یوې ډلې اشخاصو څخه عبارت وی، خو خبره دغسې نه ده بلکې دلته مطلب دا دي چې: ای بنیادمانو! په تاسو کښې داسې اشخاص شته چې د هغوی د جنایت د کبله په تاسو باندې د معصومانو او همدارنګه د لیونیانو په شمول مصیبتونه درنازلېږي، که څه هم تاسو پخپله جنایتونه نه وي کړي.

همدغه جواب د الله ﷻ په توفیق د [الأنفال:۲۵] ایت لاندې ښه پوره واضحه شوی دی، خو په دې مقام کښې ورباندې یو بل جواب هم اضافه کوو چې:

په ایت شریف کښې د مصائبو دپاره د ګناهونو موجودیت د حصر په توګه نه دی ښودلی شوی بلکې د مثال په توګه نازل شوی دی، او دا ځکه چې الله ﷻ کله-کله د ځینو حکمتونو په بنیاد (چې مونږ وربادې علم نه لرو) او کله-کله د درجاتو او مراتبو د اوچتولو په اساس مصیبتونه رانازلوي[1].

د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولی:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا سَبَقَتْ لِلْعَبْدِ مِنَ اللهِ مَنْزِلَةٌ لَمْ يَبْلُغْهَا بِعَمَلِهِ ابْتَلَاهُ اللهُ فِي جَسَدِهِ أَوْ فِي مَالِهِ أَوْ فِي وَلَدِهِ ثُمَّ صَبَّرَهُ حَتَّى يُبْلِغَهُ الْمَنْزِلَةَ الَّتِي سَبَقَتْ لَهُ مِنْهُ»[2] یعنې کله چې یوه بنده ته د الله ﷻ د پلوه څه منزلت (او درجه) تېره (فیصله) کړی شي خو په خپل عمل سره ورته نه شي رسېدلی، نو الله ﷻ یې په بدن کښې یا په مال کښې او یا په اولاد کښې په مصیبت اخته کوي (او) بیا صبر ورکوي ترڅو چې هغې درجې او منزلت ته پرې ورسېږي کومه چې ورته د همده ﷻ د پلوه (په خپل علم کښې) ټاکلې شوې وي.

هېر مو نه شي

۲- هېر مو نه شي چې په دې مقام کښې الله ﷻ د بېړیو درېګونو حالاتو ته اشاره کړې ده. هغه دا:

الف: چې الله ﷻ په ټاکلې اندازې موافق باد وچلوي او په نورمال حالت سره په دریابونو کښې بېړۍ وګرځي راوګرځي ﴿ وَمِنْ ءَايَـٰتِهِ ٱلْجَوَارِ فِى ٱلْبَحْرِ كَٱلْأَعْلَـٰمِ ﴾.

ب: چې الله ﷻ باد بالکل ودروي او بېړۍ د ګناهونو په سبب د دریاب په شا باندې ځای په ځای ودروي ﴿ إِن يَشَأْ يُسْكِنِ ٱلرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ ﴾.

---

[1] روح المعاني ج۲۵ ص۴۱

[2] مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۱۵

ج: چې الله ﷻ ډېر تېز باد وچلوي او د ګناهونو په سبب يې د طوفان اندازې ته ورسوي او يا ورباندې بل کوم افت نازل کړي نو د ټولو سورليو په شمول بېړۍ غرقه کړي چې د سورليو څخه يې يو کس هم ژوندی پاتې نه شي ﴿ أَوْ يُوبِقْهُنَّ ﴾.

پوره واضحه ده چې الله ﷻ وروستني دواړو حالتونو ته د سورليو د جنايتونو د کبله صورت ورکوي او په عين حال کښې د ډېرو ګناهونو څخه عفوه هم کوي ﴿ وَيَعْفُ عَن كَثِيرٍ ﴾. که بالفرض الله ﷻ د ډېرو ګناهونو څخه عفوه ونه کړي نو د بېړيو لومړنی حالت به هم تحقق مونده نه کړي او د ځمکې په سر به يو ساکښ هم ژوندی پاتې نه شي لکه چې په [فاطر: ۴۵] ايت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

غير مناسب تفسيرونه

۴ـ په کوم ډول سره چې مونږ ذکر شوي ايتونه تفسير کړه هغه د همدې مجموعې د اولنی ايت سره تناسب او توافق لري، خو ځينو مفسرينو کرامو په دې مقام کښې غير مناسبو تفسيرونو ته لاس اچولی دی، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ﴿ وَيَعْفُ عَن كَثِيرٍ ﴾ جمله په ﴿ يُوبِقْهُنَّ ﴾ باندې عطفه ده او حاصل يې داسې اخستی دی[1] چې که د الله ﷻ اراده وشي نو د جنايتونو د کبله به د بېړۍ ځينې سورلۍ هلاکې کړي او ځينو ته به يې نجات ورکړي او د ډېرو ګناهونو څخه به عفوه وکړي.

ب: ذکره شوې جمله په مقدره مجزومه جمله باندې عطفه ده چې مونږ ترې "أَوْ يُرْسِلْهَا طَيِّبَةً وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ" سره تعبير کولی شو[2]، يعنې او که د الله ﷻ اراده وشي نو موافق او سپېڅلی باد به وچلوي او د ډېرو ګناهونو څخه به عفوه وکړي.

دغه دواړه تفسيرونه د همدې مجموعې د اولني ايت ﴿ وَمَآ أَصَٰبَكُم ﴾ الآية- سره سمون نه خوري چې د مصيبت د رسېدلو سره-سره الله ﷻ د ډېرو ګناهونو څخه عفوه کوي، نه دا چې کله د ډېرو ګناهونو څخه عفوه وکړي نو په مصيبت به يې اخته نه کړي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَنْ أَذْنَبَ فِي الدُّنْيَا ذَنْبًا فَعُوقِبَ بِهِ فَاللهُ أَعْدَلُ مِنْ أَنْ يُثَنِّيَ عُقُوبَتَهُ عَلَى عَبْدِهِ، وَمَنْ أَذْنَبَ ذَنْبًا فِي الدُّنْيَا فَسَتَرَ اللهُ عَلَيْهِ وَعَفَا عَنْهُ فَاللهُ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ يَعُودَ فِي شَيْءٍ قَدْ عَفَا عَنْهُ»[3] يعنې هرڅوک چې په دنيا کښې يوه ګناه وکړي او همدلته ورباندې مجازات شي نو الله ﷻ ددې څخه ډېر عادل دی چې په خپل بنده باندې تکراراً عقوبت ورنازل کړي (او په آخرت کښې يې معذب کړي)، او هرڅوک چې په دنيا کښې يوه ګناه وکړي نو الله ﷻ ورباندې

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۱۷؛ تفسیر الکشاف ج۱۶ ص۳۲؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۲۰۵
(۲) تفسیر المظهري ج۸ ص۳۲۷
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۲۱۲، ۳۲۴

بدله واخلي او عفوه ترې وکړي نو الله ﷻ ډېر ښه کریم دی د دې شخص چې په هغه شي کښې بهره ورکړی شوې د کوم شخه یې چې عفوه کړې وي.

نو پوښتنه دا ده چې: که څوک په خپلو خپلو ګناهونو (کفریاتو) باندې په دنیا کښې په مصیبت اخته کړی شي نو ایا په دغه کفریاتو سره په آخرت کښې نه نیولی کېږي؟

مونږ وایو چې: ګناهونه د تعذیب په نسبت په لاندې دوه وو ګروپونو باندې وېشل کېږي:

الف: یو ګروپ هغه دی چې د ډېر لویوالي د کبله په دنیا او آخرت دواړو کښې د تعذیب او مصیبت سبب ګرځي لکه کفریات. الله ﷻ په همدې هکله فرمايي چې: ﴿ وَلَعَذَابُ ٱلْـَٔاخِرَةِ أَخْزَىٰ ۖ وَهُمْ لَا يُنصَرُونَ ﴾ [حم السجدة: ۱۶] یعنې عادیان مونږ په دنیا کښې په تېز باد سره هلاک کړه او هرومرو د دوی اُخروي عذاب ډېر رسواکوونکی دی حال دا چې د دوی سره به هیڅ کومک ونه کړی شي.

ب: بل ګروپ هغه دی چې که په دنیا کښېورباندې تعذیب صورت ونیسي نو په آخرت کښې ورباندې بیا نه تکرارېږي.

په ذکر شوي حدیث کښې همدغه دوهم ګروپ مطلب دی لکه چې په بل حدیث کښې ورباندې نبي کریم ﷺ صراحت کړی دی هغه دا چې: «مَا يَزَالُ الْبَلَاءُ بِالْمُؤْمِنِ وَالْمُؤْمِنَةِ فِي نَفْسِهِ وَوَلَدِهِ وَمَالِهِ حَتَّى يَلْقَى اللهَ وَمَا عَلَيْهِ خَطِيئَةٌ»[1] یعنې مؤمن نارینه او مؤمني زنانه ته په دوامداره توګه په ځان او بچیو او هم په مال (او نورو شیانو) کښې مصیبت رسېږي آن تردې چې د الله ﷻ سره په داسې حال کښې ملاقي کېږي چې ګناه او خطاکاري ورباندې شتون ونه لري (د ټولو شخه خلاص شوی وي).

هېر مو نه شي

۵ـ هېر مو نه شي چې په دې مقام کښې یوازې په تکویني مصائبو کښې بحث روان دی او بس، اما تشریعي مصائب او عقوبات (لکه حُدُود) دلته مطرح نه دي، په کومو کښې چې د الله ﷻ په توفیق د [المائدة: ۳۳] ایت لاندې ښه خوندور بحث تېر شوی دی. هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

یو نحوي تحلیل

۶ـ په ﴿ وَيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ يُجَـٰدِلُونَ ﴾ کښې د "يَعْلَمَ" کلمه منصوبه ده او په یوه مقدره منصوبه کلمه باندې عطفه ده چې مونږ ترې داسې تعبیر کوو "لِيَنْتَقِمَ مِنْهُمْ وَيَعْلَمَ الَّذِينَ" الآية[2]. یعنې که د الله ﷻ اراده وشي نو د ګناهونو په سبب به ډېرې سورلۍ د دې دپاره غرقې کړي چې انتقام ترې واخلي او د دې دپاره چې هغه کسان کوم چې زمونږ په ایتونو کښې په عنادي توګه جګړې کوي پوه شي چې دوی ته د الله ﷻ شخه په غیر د خلاصون هیڅ ځای نشته چې هلته پنا یوسي.

﴿ فَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَىْءٍ فَمَتَـٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ

[1] جامع الترمذي ج۲ ص۶۵
[2] تفسیر ابي السعود ج۸ ص۳۳

رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾ وَٱلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٰٓئِرَ ٱلْإِثْمِ وَٱلْفَوَٰحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا۟ هُمْ يَغْفِرُونَ
﴿٣٧﴾ وَٱلَّذِينَ ٱسْتَجَابُوا۟ لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ
﴿٣٨﴾ وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَابَهُمُ ٱلْبَغْىُ هُمْ يَنتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾ وَجَزَٰٓؤُا۟ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا ۖ فَمَنْ عَفَا
وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَلَمَنِ ٱنتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِۦ فَأُو۟لَٰٓئِكَ مَا
عَلَيْهِم مِّن سَبِيلٍ ﴿٤١﴾ إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ يَظْلِمُونَ ٱلنَّاسَ وَيَبْغُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ
ٱلْحَقِّ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ وَلَمَن صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ ٱلْأُمُورِ ﴿٤٣﴾

[۳۶] نو کوم شی چې تاسو ته (دلته) درکړی شوی دی، هر شی چې وي، نو (هغه) د حقیر (او) نژدې ژوند (ژر تېرونکې) متاع ده (چې بقاء نه لري).

او کوم شی چې د الله ﷻ په نزد دي (هغه) بهتر او ډېر ښه باقي پاتې کېدونکی دی (البته دا) د هغو کسانو دپاره کومو چې ایمان راوړی وي او په خپل رب ﷻ باندې توکل (او اعتماد) کوي.

[۳۷] او د هغو کسانو (دپاره) کوم چې د لويو ګناهونو او بې شرمه ګناهونو څخه ډډه کوي، او هر کله چې په غضب (او په غُصه) شي نو دوی بښنه کوي (او خپله غُصه زغمي).

[۳۸] او د هغو کسانو (دپاره) کوم چې خپل رب ﷻ ته اجابت کوي (احکام يې قبلوي)، او لمونځونه دروي، او کار يې په خپل منځکښې شورې وي (شورې ته په ډېر اهمیت قائل وي)، او د هغو مالونو څخه انفاق کوي کوم چې مونږ يې ورته روزي کوو.

[۳۹] او د هغو کسانو (دپاره) کومو ته چې کله (د ظالمانو د پلوه) بغاوت (ظلم) ورسېږي نو دوی (بالمثل) انتقام اخلي.

[۴۰] (دوی د دې اصل مراعات کوي چې:) د بدۍ (عقوبت) جزا د هغه مثل بدې (عقوبت) دی.

نو هرڅوک چې عفوه وکړي او (بغاوت کوونکي سره په عفوه) سوله وکړي نو د ده اجر (په بل چا نه دی بلکې) په الله ﷻ دی، یقیناً شان دا دی چې الله ﷻ ظالمان نه خوښوي (برابره خبره ده چې ابتدايي ظالمان وي او يا په انتقام کښې ظلم کوونکي وي).

[۴۱] او هرومرو هرڅوک چې د خپل مظلومیت څخه وروسته انتقام واخلي نو په هغه باندې هیڅ لاره نشته (چې ملامت کړی شي او د عتاب لاندې واقع کړی شي).

[۴۲] بې شکه ملامتیا (عتاب) په هغو کسانو ده کوم چې په خلکو ظلم کوي او په ځمکه باندې په ناحقه بغاوت (او فساد) کوي.

دغه کسان چې دي دوی لره (په آخرت کښې) دردناک عذاب (تیاکلی شوی) دی.

[۴۳] او ضرور هغه څوک چې (په بغاوت باندې) صبر وکړي او (د انتقام) بښنه وکړي (نو اجر او

جزا به ورکړی شي او دا ځکه چې) یقیناً دغه کارونه (عفوه صبر او مغفرت) د غوره کارونو څخه دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د الله ﷻ د ځینو عالي صفاتو ذکر نازل شوی وه او څه دلایل وړباندې اقامه کړی شوي وه، په دې ایتونو کښې خلک هڅولی شوي دي چې د همدغو دلایلو څخه د خپلو عقیدو په تصحیح کښې دنیاوي او اُخروي ګټې اوچتې کړي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه خلک مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

۱_ ای خلکو! تاسو د ذکرو شوو دلایلو څخه د الله ﷻ په پېژاندنه کښې ګټه پورته کړئ او په فاني دنیا باندې مه غولېږئ. او دا ځکه چې:

الف: کوم شی چې تاسو ته په دغه نړۍ او حقیر ژوند کښې درکړی شوی دی هر شی چې وي، هغه ټول فاني دی او د څو ورځو څخه اضافه بقاء نه لري. یا په بل عبارت: لکه چې ټوله دنیا فاني ده همدارنګه دنیاوي ټول شیان هم د هر ژر فاني کېدونکي دي، نو تاسو ترې د آخرت په ملحوظ ګټه پورته کړئ او د متاع البلاغ کار ترې واخلئ؛

ب: کوم شیان چې د الله ﷻ په نزد ستاسو دپاره تیار کړی شوي دي نو هغه د یو پلوه حقیر او بې ارزښته نه دي او د بله پلوه دوامداره دي او ژر فاني کېدونکي نه دي، نو تاسو ته په کار دي چې فاني او حقیر شي ته په باقي او خیر شي باندې ترجیح ورنه کړئ.

۲_ ای خلکو! تاسو په یاد ولرئ چې د آخرت باقي نعمتونه د هغو کسانو دپاره په نظر کښې نیولی شوي دي کوم چې د لاندې صفاتو درلودونکي دي:

الف: هغه کسان چې په الله ﷻ او د ده ﷺ په پیغمبر باندې یې په رښتیانیو معناوو کښې ایمان راوړی وي او د کفریاتو څخه یې خپل ځانونه بچ ساتلي وي.

ب: هغه کسان کوم چې په خپل رب ﷻ باندې په ټولو حالاتو کښې توکل او اعتماد کوي، چې نه وړباندې د کفارو غاښچیچی اثر غورزولی شي او نه یې څوک تطمیع کولی شي.

ج: هغه کسان کوم چې د کبیره ګناهونو څخه ځان ساتي او هم د هغو ګناهونو څخه کوم چې په عصیان باندې علاوه بې شرمه او بې حیا هم وي.

د: هغه کسان کوم چې کله په غُصه او غضب شي نو خپله غُصه او غضب زغمي او د بښلو او عفوې څخه کار اخلي.

ه: هغه کسان کوم چې د خپل رب ﷻ د ارشاداتو مننه کوي او په سر او سترګو یې قبلوي.

و: هغه کسان کوم چې خپل لمونځونه د حقوقو او ارکانو سره په ټاکلو وختونو کښې په پښو باندې دروي او همېشوالی وړباندې کوي (بدني عبادتونه کوي).

ز: هغه کسان کوم چې خپل مهم کارونه په خپلمنځي شورا سره فیصله کوي.

ح: هغه کسان کوم چې د هغو مالونو څخه انفاق کوي او زکاتونه ترې ورکوي کوم چې مونږ ورته روزي کړی دی (خپل مالي عبادتونه سرته رسوي).

ط: بالآخره هغه کسان کله چې ورته د ظالمانو د پلوه ظلم او تېری ورسېږي نو هغوی انتقام اخلي او تجاوز کوونکو ته غاښ ماتوونکی جواب ورکوي.

٣_ ای پیغمبره! د انتقام په هکله په خپل أمت باندې لاندې ارشادات قرائت کړه:

الف: کله چې څوک د بدۍ جزا (سزا) ورکوي نو باید چې د مثلیت څخه وړاندې تېری ونه کړي او هومره بدي ورسره وکړي څومره یې چې د ده سره کړې وي.

ب: هو! که څوک بالکل د غچ اخیستو څخه تېر شي او د عفوې لاره خپله کړي او د همدې عفوې په لاره د ظالم سره د خپل خان اصلاح وکړي او روغه جوړه ورسره په نظر کښې ونیسي، نو بې شکه د دغه عفوه کوونکي اجر په بل چا نه دی بلکې په الله ﷻ باندې دی، چې هره وعده یې سل په سلو کښې ربښتیا ده.

ج: یقینًا شان دا دی چې الله ﷻ ظالمان مطلقًا نه خوښوي، نه هغه ظالمان چې ابتداءً یې په ظلم پیل کړی وي او نه هغه ظالمان کوم چې په انتقام کښې د مثل څخه تېری وکړي.

د: اما هر څوک چې د خپل مظلومیت څخه وروسته انتقام واخلي او د انتقام په اخستلو کښې د ظلم څخه خپل خان بچ وساتي او د مثلیت څخه تېری ونه کړي، نو یقینًا په دغو کسانو باندې هیڅ لاره نشته چې څوک ورته د ملامتیا گوته ونیسي او یا ترې انتقام واخلي او په دوهم ځل سره یې مظلوم وګرځوي.

هـ: یقینًا د ملامتیا او انتقام لاره په هغو خلکو باندې جاري ده کوم چې په خلکو ظلم کوي او په ځمکه کښې په ناحقه بغاوت کوي (فساد خوروي)، نو دغو کسانو ته د قیامت په ورځ دردناک عذاب دی.

و: لنډه دا چې هرڅوک چې د خپل مظلومیت څخه وروسته عفوه وکړي او د صبر څخه کار واخلي (انتقام وروبښي) نو دغه سړي په عزیمت او اصل باندې عمل وکړ ځکه چې دغه کار د عزیمتي او مقصودي أمورو څخه دی.

توضیحات

١_ د ﴿فَمَآ أُوتِيتُم مِّن شَيۡءٍ﴾ الآية- مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿مَا عِندَكُمۡ يَنفَدُ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ بَاقٍ﴾ [النحل:٩٦] یعنې کوم شیان چې ستاسو په نزد دي (ای بنیادمانو!) هغه فاني کېږي (او ډېر ژر د منځه ځي) او کوم چې د الله ﷻ په نزد دي هغه باقي دي (او هیڅکله وربانديې زوال نه ورځي).

٢_ په ﴿كَبَٰٓئِرَ ٱلۡإِثۡمِ وَٱلۡفَوَٰحِشَ﴾ کښې د "كبائر الإثم" کلمه (چې د کبیره وو گناهونو څخه عبارت ده) د الله ﷻ په توفیق د [النساء:٣١] لاندې پوره څېړل شوې ده چې بیا څېړلو ته یې اړتیا نه ګورو.

او د "الفَوَاحِش" کلمه د "فَاحِشَة" جمعه ده چې د الله ﷻ په توفیق د [الأحزاب:٣٠] ایت لاندې یې لغوي معنی لیکلې شوې ده چې د هغه قول یا فعل څخه عبارت ده کوم چې په بدۍ او قباحت کښې

زیات وي، او د [آل عمران:۱۳۵] ایت لاندې ورباندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده والحمد لله ﷻ؛ نو څه لرې نه ده چې په دې مقام کښې ترې مونږ په بې شرمه او بې حیا ګناهونو سره تعبیر وکړو لکه زنا او نور امثال یې.

غَیظ او غضب څه فرق لري؟

۳_ په ﴿ وَإِذَا مَا غَضِبُواْ ﴾ کښې د ﴿ غَضِبُوا ﴾ کلمه د "غَضَب" _لکه "شَرَف"_ څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د [آل عمران:۱۳۴] ایت لاندې لیکلي دي چې غضب هغې غُصې ته ویل کېږي چې اثار یې د غُصناک په جوارحو څرګند شي او انتقام ورسره ملګرى شي، او د "غَیْظ" کلمه د پټې غُصې څخه عبارت ده چې اثار یې نه وي څرګند شوي.

په همدې ارتباط هلته یو حدیث هم لیکلی شوی دی چې موضوع یې ښه پوره واضحه کړې ده، والحمد لله ﷻ، مګر په دې مقام کښې ورباندې اضافه کوو چې:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ»[1] یعني کلک سړی پهلوان سړی نه دی، یقینًا کلک سړی هغه سړی دی چې د غضب په وخت کښې خپل ځان اداره کړي (او غیر شرعي حرکت ونه کړي).

ب: د نبي کریم ﷺ په حضور کښې دوه کسانو یو تربله ترخې خبرې وکړې چې د یو کس د غُصې څخه مخ تک سور واوښت او رګونه یې نېغ-نېغ ودرېده. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنِّي لَأَعْرِفُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا لَذَهَبَ عَنْهُ الَّذِي يَجِدُ أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»[2] یعني زه یوه داسې جمله پېژنم (زما زده ده) که دغه په غضب شوی کس یې ووایي نو هغه غضب به ترې محوه شي کوم چې نوموړی یې په خپل ځان کښې مومي (هغه دا جمله ده چې) «أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ».

د شورى په هکله

۴_ په ﴿ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ شُورَىٰ ﴾ په هکله د [آل عمران:۱۵۹] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لاندې مطالب تېر شوي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو:

الف: د ﴿ شُورَىٰ ﴾ د کلمې تحلیل، چې د تشاور (یو تربله مشوره کولو) معنی ورکوي.

ب: په اسلام کښې شورى کول ډېر زیات ارزښت لري.

ج: نبي کریم ﷺ د هر چا څخه زیات شورى کوونکی وه، البته په هغو چارو کښې چې نصوص به پکښې نه وه او وحې به یې په اړه نزول نه وه موندلی.

د: د شورى د غړو څرنګوالی او څومره والی.

هـ: د شورى کوونکو اختلاف باید څنګه د منځه یوړلی شي؟

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۰۳

(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۳۲۶

و: په مشوره ورکولو کښې تګي کول لوی خيانت دی.
همدارنګه څه نور مطالب هم هلته ليکلی شوي دي، خو دلته ورباندې اضافه کوو چې:
اول: په ذکر شوي عبارت کښې د "أمرُ" کلمه (چې د شان او کار معنی ورکوي) مبتدأ ده او د ﴿ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ ﴾ کلمات يې د مبالغې په توګه خبر واقع شوي دي، لکه چې په "زَيْدٌ عَدْلٌ" کښې د "عَدْلٌ" کلمه د "زَيْدٌ" دپاره د مبالغې په توګه خبر واقع شوې ده يعنې زيد ټول عدل دی.
نو معنی به يې داسې راوخيژي چې: مؤمنان يو تربله مشورې کولو ته دومره په أهميت قائل دي. لکه چې د دوی ټول کار او ټول شان شوری کول وي او بس.
دوهم: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِنَّ رَبِّي تَبَارَكَ وَتَعَالَى اسْتَشَارَنِي فِي أُمَّتِي مَاذَا أَفْعَلُ بِهِمْ فَقُلْتُ: مَا شِئْتَ أَيْ رَبِّهُمْ خَلْقُكَ وَعِبَادُكَ فَاسْتَشَارَنِي الثَّانِيَةَ فَقُلْتُ لَهُ كَذَلِكَ فَقَالَ لَا أُحْزِنُكَ فِي أُمَّتِكَ يَا مُحَمَّدُ!»[١] يعنې يقينًا زما رب تبارک وتعالی زما سره زما د أمت په هکله مشوره وکړه چې هغه څه دي کوم چې زه يې ورسره وکړم؟ نو ما ورته ووېلې څنګه چې ستا خوښه وي (همغسې ورسره وکړه) ای د دوی ربه! دوی ستا مخلوق او ستا بندګان دي. نو الله ﷻ بيا راسره پکښې مشوره وکړه، نو ما ورته دوهم ځل هم همدغه ذکر شوی جواب ووېلې. نو الله ﷻ راته ووېلې چې: ای محمده! په خپل أمت کښې به دې نه خپه کوم (نو بيا يې ډېر بشارتونه راکړه).
دريم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِذَا كَانَتْ أُمَرَاؤُكُمْ خِيَارَكُمْ وَأَغْنِيَاؤُكُمْ سُمَحَاءَكُمْ وَأُمُورُكُمْ شُورَى بَيْنَكُمْ فَظَهْرُ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ بَطْنِهَا وَإِذَا كَانَ أُمَرَاؤُكُمْ شِرَارَكُمْ وَأَغْنِيَاؤُكُمْ بُخَلَاءَكُمْ وَأُمُورُكُمْ إِلَى نِسَائِكُمْ فَبَطْنُ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ ظَهْرِهَا»[٢] يعنې کله چې ستاسو آمران ستاسو غوره کسان وي، او غنيان مو سخيان وي، او کارونه مو په خپلو منځو کښې په مشوره سره وي، نو تاسو ته د ځمکې د ګېډې څخه د ځمکې شا بهتره ده (د مرګ څخه درته ژوند غوره دی). او کله چې ستاسو آمران ستاسو شريران خلک وي او غنيان مو بخيلان وي او کارونه مو زنانه وو ته سپارلی شوي وي (په مشوره سره يې نه حل کوئ) نو تاسو ته (په دغه وخت کښې) د ځمکې د شا څخه د ځمکې ګېډه بهتره ده (تاسو ته د ژوند څخه مرګ غوره دی).
څلورم: لکه څنګه چې نبي کريم ﷺ د خپلو صحابه وو کرام ﷺ سره مشوره کوله همدارنګه خلفاء الراشدين او نور صحابه کرام هم په مشوره کولو باندې ډېر کلک وه چې: «وَكَانَتْ الْأَئِمَّةُ بَعْدَ النَّبِيِّ ﷺ يَسْتَشِيرُونَ الْأُمَنَاءَ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي الْأُمُورِ الْمُبَاحَةِ لِيَأْخُذُوا بِأَسْهَلِهَا فَإِذَا وَضَحَ الْكِتَابُ أَوْ السُّنَّةُ لَمْ يَتَعَدَّوْهُ إِلَى غَيْرِهِ»[٣] يعنې دوی د امينانو کسانو څخه مشورې غوښتلې چې د اهل العلم څخه عبارت دي. البته په مباحو أمورو کښې به يې د دې دپاره مشورې غوښتلې چې اساني پکښې ولټوي او عمل

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٩ ص٩٤
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٥٢
(٣) صحيح البخاري ج٢ ص١٠٩٦

وربانديې وکړي، خو کله به چې کتاب الله او د رسول الله ﷺ سنت واضحه شو نو بيا به يې د هغه څخه بل شي ته تجاوز نه کاوه (مشورې ته به اړتيا نه وه).

انتقام بهتر دی که عفوه؟

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَصَابَهُمُ ٱلْبَغْيُ هُمْ يَنتَصِرُونَ ﴾ کښې انتصار (انتقام) د مؤمنانو د عالي صفاتو څخه شمېرلې شوی دی، حال دا چې د همدې مجموعې د لومړي ايت څخه څرګندېږي چې مغفرت او عفوه د عالي صفاتو څخه ده، همدارنګه د ډېر نور نصوص هم په همدغه مطلب باندې دلالت کوي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ﴿ خُذِ ٱلْعَفْوَ ﴾ [الأعراف:۱۹۹] يعنې ای پيغمبره! عفوه کول کلک ونيسه (همدا خپل عادت وګرځوه).

ب: ﴿ وَلْيَعْفُواْ وَلْيَصْفَحُوٓاْ ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴾ [النور:۲۲] يعنې او مؤمنان دې عفوه وکړي او (د جنايتکارانو څخه) دې مخونه واړوي، (ای مؤمنانو!) ايا تاسو نه خوښوئ چې الله ﷻ تاسو ته مغفرت وکړي؟

ج: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ وَمَا زَادَ رَجُلًا بِعَفْوٍ إِلَّا عِزًّا وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللهُ»(۱) د مال څخه هيڅ خيرات څه نقصان نه واقع کوي، او په عفوې سره الله ﷻ هيڅ سړي ته نه زياتوي مګر عزت او (بالآخره) هيڅوک د الله ﷻ دپاره تواضع نه کوي مګر الله ﷻ به يې اوچت او لوړ کړي.

د: أم المؤمنين عائشه رضي الله عنها په يوه اوږده حديث کښې د نبي کريم ﷺ د عالي صفاتو په بيان کښې وايي چې: «وَلَا انْتَقَمَ لِنَفْسِهِ شَيْئًا يُؤْتَى إِلَيْهِ»(۲) يعنې نبي کريم ﷺ نه وه چې د خپل ځان دپاره يې د کوم داسې شي څخه انتقام اخستی وی کوم چې به ورته وروستلی شو.

هـ: همدارنګه يو ځل يوه سړي ابو بکر رضي الله عنه ته د نبي کريم ﷺ په حضور کښې ستغې سپورې خبرې وکړې او نوموړي رضي الله عنه ورته جواب نه ورکاوه، خو کله چې دريم ځل کښې يې ورته بالمثل جواب ورکړ، نو سمدستي نبي کريم ﷺ د مجلس څخه اوچت شو. ابو بکر رضي الله عنه ترې پوښتنه وکړه چې ای د الله رسوله! ايا ته په ما باندې په غُصه شوې؟

نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَزَلَ مَلَكٌ مِنَ السَّمَاءِ يُكَذِّبُهُ بِمَا قَالَ لَكَ فَلَمَّا انْتَصَرْتَ وَقَعَ الشَّيْطَانُ فَلَمْ أَكُنْ لِأَجْلِسَ إِذْ وَقَعَ الشَّيْطَانُ»(۳) د اسمان څخه يوه پرښته رانښکته شوه چې د کنځل کوونکي تکذيب يې کاوه (چې دغسې نه ده لکه چې ته يې ابو بکر رضي الله عنه ته نسبت کوې)، نو کله چې تا د نوموړي څخه انتقام واخست (او بالمثل جواب دې ورکړ) نو شيطان (په منځکښې) واقع شو، نو زه

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳
(۲) سنن أبي داؤد ج۲ ص۳۱۵
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۵۱

نه وم چې هلته کېنم کله چې شیطان په منځکښې واقع شو (او په مجلس کښې شریک شو).

و: یو ځل موسی ﷺ وویلې چې: «یَا رَبِّ! مَنْ أَعَزُّ عِبَادِكَ عِنْدَكَ» ای ربه! ستا د بندګانو څخه کوم بنده ستا په نزد معزز دی؟ الله ﷻ جواب ورکړ چې: «مَنْ إِذَا قَدَرَ غَفَرَ»[1] یعنې څوک چې (د خپل جنایتکار څخه د غېږ اخستلو) قدرت مونده کړي (خو سره د دې ورته) مغفرت او عفوه وکړي.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا انتقام او عفوه (چې په مصداق کښې سره تضاد لري) دواړه د عالي صفاتو څخه شمېرلی کېدی شي؟

مونږ وایو چې د دغه سوال د جوابولو دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[2]، لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: انتصار (انتقام) په هغه وخت کښې د عالي صفاتو څخه شمېرل کېږي چې کله په کفارو پورې تعلق ونیسي او په جهاد ورسره پیل وکړی شي، او عفوه او مغفرت د مسلمانانو جنایتکارانو په ارتباط د عالي صفاتو څخه دی.

دوهم: انتصار (انتقام) د هغه جنایتکار په لحاظ عالي صفت دی چې کله نوموړی خپل جنایت ته ادامه ورکوي او په خپلو کړو باندې پښېمان نه وی ګرځېدلی او جرئت یې لا زیاتېږي. او عفوه باید هغه جنایتکار ته وکړی شي کوم چې په خپل جنایت باندې پښېمان وي او په عفوې سره لا نور پښېمان ګرځي او خجالت خوري.

تبصره

۶_ په داسې حال کښې چې مونږ ذکر شوي جوابونه نه ردوو، بهتره ګڼو چې په جواب کښې ووایو په دې مقام کښې د ﴿ هُمْ يَنتَصِرُونَ ﴾ دپاره د ﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَا ﴾ کلمات د قید حیثیت لري نو حاصل به یې داسې راوخېژي:

انتصار (انتقام) مطلقًا د عالي صفاتو څخه نه دی ترڅو اعتراض وارد شي بلکې د مماثلت په لحاظ د دغو صفاتو څخه ګرځي. یا په بل عبارت: مؤمنان د خپلو غُصو زغمونکي دي او عادت یې عفوه او تېربدنه ده، خو کله چې انتصار (انتقام) اخلي نو ضرور د مماثلت مراعات کوي. اما د مسلمانانو څخه په غیر نور خلک نه د غُصې په وخت کښې خپل ځانونه کنټرولولی شي چې عفوه او مغفرت وکړي، او نه د انتصار او انتقام په وخت کښې په مماثلت باندې قائم پاتې کېدلی شي بلکې ضرور د مماثلت څخه تجاوز کوي.

سوال جواب

۷_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَا ﴾ کښې د ﴿ سَيِّئَةٖ ﴾، ﴿ سَيِّئَةٞ ﴾ دواړه

---

(۱) شعب الایمان للبیهقي ج۶ ص۳۱۹

(۲) زاد المسیر ج۷ ص۸۴ تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۳۱۹، تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۳۹، روح المعاني ج۲۵ ص۴۷، التفسیر الکبیر ج۲۷ ص۱۷۷، تفسیر المظهری ج۸ ص۳۲۹، احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۸۶

کلمې د بدیو معناوې ورکوي حال دا چې د مثلیت په ملحوظ خو انتقام بدي نه ده بلکې نیکي ده چې شریعت اجازه ورکړې ده؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو کرامو په نزد په دې مقام کښې د انتقام ځخه د "سَيِّئَةٌ" په کلمې سره د مقابلې او مشاکلت په توګه تعبیر کړی شوی دی، چې د ﴿ سَيِّئَةٍ ﴾ لومړی کلمه د جنایت ځخه عبارت ده چې په بدیتوب کښې یې ځه شک نشته[۱].

خو بهتره دا ده چې دلته ذکرې شوې دواړه کلمې د عقوبت معناوې ورکړي، یعنې د عقوبت جزا بالمثل عقوبت دی. نو د سوال دپاره هیڅ موقع نه پاتې کېږي.

په همدې مطلب باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُواْ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ ﴾ [النحل: ۱۲۶] یعنې او که تاسو (خپلو جنایتکارانو ته) عقوبت ورکاوه نو د هغه عقوبت په مثل عقوبت ورکړئ په کوم سره چې تاسو عقوبت کړی شوی یاست.

دلته شرعي مماثلت مطلب دی

۸ـ په ذکر شوې عبارت کښې د ﴿ مِّثْلُهَا ﴾ ځخه شرعي مماثلت مطلب دی او بس، د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

الف: د وژلو مثل وژل دي، چې په شرعه کښې ورته د قصاص نوم ایښودلی شوی دی.

ب: د زخمونو امثال زخمونه دي لکه د غابنماتي په عوض غابښ ماتول او داسې نور، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَٱلْجُرُوحَ قِصَاصٌ ﴾ [المائدة: ۴۵] یعنې او مونږ په تورات کښې فرض کړي وه چې یقینًا ټول زخمونه یو برابر دي (هر یو زخم په خپل مثل سره انتقام کېدی شي).

ج: که ځوک بل ته د "أَخْزَاكَ اللهُ" کلمه استعماله کړي، نو په عین کلمې سره جواب ورکول کېدی شي او بس. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

یو ځل أم سلمی رضي الله عنها (أم المؤمنین) د نبي کریم ﷺ په حضور کښې عائشې رضي الله عنها (أم المؤمنین) ته سختې سپورې خبرې وکړې، نبي کریم ﷺ منعه کړه چې غلې شه، خو نوموړې غلې نه شوه. نو نبي کریم ﷺ عائشې رضي الله عنها ته وویلې چې: «سُبِّيهَا» یعنې ته هم ورته سختې سپورې خبرې واوروه (او انتقام ترې واخله) «فَسَبَّتْهَا حَتَّى غَلَبَتْهَا»[۲] نو عائشې رضي الله عنها نوموړې وکنځله تردې چې وریاندې غالبه شوه (او غلې یې کړه).

د: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ دَعَا عَلَى مَنْ ظَلَمَهُ فَقَدْ انْتَصَرَ»[۳] یعنې ځوک چې هغه چا ته ښېرا وکړي (بدي ورته وغواړي) کوم چې وریاندې ظلم کړی وي نو یقینًا هغه خپل انتقام واخست.

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۲۱۲، البحر المحيط ج۹ ص۳۴۴

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۵۱، سنن ابن ماجه ص۱۴۲

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹۵

هـ: که څوک بل ته داسې کلمه واوروي چې د حد قذف موجبه وي، نو په کار دي چې په عين کلمې سره جواب ورنه کړی شي بلکې د انتقام دپاره بايد محکمې ته وړاندې کړی شي ترڅو ورباندې شرعي حد جاري کړي چې همدغه يې شرعي مثل دی او بس[١].

و: که د چا د أقاربو سره د زنا شنيع عمل اجراء کړی شوی وي (العياذ بالله) نو جواز نه لري چې عين عمل د جنايتکار د اقاربو سره ترسره کړی شي، بلکې په کار دي چې دغه مسئله هم په شرعي چوکاټ کښې واچوله شي.

ز: که په مال سره بغاوت صورت نيولی وه، نو کولی شي چې د خپل تلف کړی شوي مال په اندازه ترې مال ترلاسه کړي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٩_ که څوک وايي چې: ايا جائزه ده چې څوک خپل هغه اندازه مال بالمثل په خيانت يا غلا سره ترلاسه کړي په کوم باندې چې جنايتکار ګېډه اچولې وي؟

موږ وايو چې: په دغې موضوع کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو وېشلی شوي دي[٢].

الف: خينې وايي چې: په خيانت سره د خپل مال بالمثل ترلاسه کول جواز نه لري، ځکه چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «أَدِّ الْأَمَانَةَ إِلَى مَنِ ائْتَمَنَكَ وَلَا تَخُنْ مَنْ خَانَكَ»[٣] يعنې هغه چاته امانت ببېرته وسپاره کوم چې تاته يې امانت درکړی وي، او ته د هغه چا سره خيانت مه کوه کوم چې ستا سره يې خيانت کړی وي.

دوی وايي چې ذکر شوي مظلوم بايد چې خپل حق د قاضي او حاکم له لارې ترلاسه کړي.

ب: ځينې نور وايي چې: دغه مظلوم ته جائزه ده چې خپل حق بالمثل لاس ته راوړي، په هره ذريعه چې صورت ونيسي باک يې نشته. او دا ځکه چې:

اول: دغه ايت شريف چې بحث پکښې روان دی بدني او مالي ټولو انتقامونو ته شامل دی.

دوهم: د قاضي او حاکم په وړاندې هرڅوک خپل حق په اثبات نه شي رسولی، چې دعوه کول سل ښاخونه لري (دعوه صد شاخ دارد)، او همدارنګه د جنايتکارانو بهانې او پلمې هم ډېرې زده وي، چې هرڅوک ورباندې خپل حق نه شي منلی.

درېم: په ذکر شوي ډول سره د خپل حق رانيول د وړاندېني حديث لاندې هم نه واقع کېږي چې په دغه وخت کښې د خپل حق رانيول خيانت نه دی، که څه هم ظاهراً خيانت څرګندېږي. د همدې مطلب دپاره د نبي کريم ﷺ دغه حديث ولولئ چې فرمايي: «إِنَّ ذَلِكَ لَيْسَ بِشِفَاءٍ وَلَكِنَّهُ دَاءٌ»[٤] يعنې يقيناً دغه شراب شفاء نه ده (حرام دي) بلکې مرض (او هم ګناه) ده.

---

(١) روح المعاني ج٢٥ ص٥٠
(٢) تفسير القرطبي ج١٦ ص٤١
(٣) جامع الترمذي ج١ ص٢٣٩؛ مسند احمد بن حنبل ج٥ ص٢٥٧
(٤) سنن ابن ماجه ص٢٥٠؛ مسند احمد بن حنبل ج٦ ص٤٦٢

خو د دې سره-سره همدغه شراب څښل د مجبوریت په وخت کښې جائز دي چې په دغه وخت کښې حلال دي او حرام نه دي (د حدیث لاندې نه داخلېږي).
په دې باندې علاوه ځینې علماء کرام وايي[1] چې: د «وَلَا تَخُنْ مَنْ خَانَكَ» په حدیث کښې د زنا فعل مطلب دی. یعنې د هغه چا د محارمو سره بالمثل معامله مه کوه چا چې ستا د محارمو سره شنیع عمل کړی وي. دغه موضوع وړاندې په اتمه توضیح کښې ښه واضحه شوې ده. والحمد لله ﷻ
﴿ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِن وَلِيٍّ مِّنۢ بَعْدِهِۦ ۗ وَتَرَى ٱلظَّٰلِمِينَ لَمَّا رَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلَىٰ مَرَدٍّ مِّن سَبِيلٍ ﴿٤٤﴾ وَتَرَىٰهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَٰشِعِينَ مِنَ ٱلذُّلِّ يَنظُرُونَ مِن طَرْفٍ خَفِيٍّ ۗ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّ ٱلْخَٰسِرِينَ ٱلَّذِينَ خَسِرُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۗ أَلَآ إِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ فِى عَذَابٍ مُّقِيمٍ ﴿٤٥﴾ وَمَا كَانَ لَهُم مِّنْ أَوْلِيَآءَ يَنصُرُونَهُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ ۗ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِن سَبِيلٍ ﴿٤٦﴾ ﴾
[۴۴] او هر هغه څوک چې الله ﷻ یې گمراه کړي نو ده لره هیڅ دوست نشته (چې) د الله ﷻ (د پلوه د گمراه کولو) څخه وروسته (یې د گمراهۍ څخه وژغوري).
او ته به ظالمان ګورې هرکله چې هغوی (په خپلو سترګو) عذاب (دوزخ) وګوري چې وايي به: ایا بېرته ستنېدلو ته څه لاره شته؟ (چې موږ وړاندې دنیا ته ورستانه شو).
[۴۵] او ته به کفار ګورې چې په دوزخ باندې به په داسې حال وړاندې کولی کېږي چې د ذلت د کبله به عاجزي کوونکي (او ډارېدونکي) وي (او) په پټو کتلو به سره (د سترګو لاندې دوزخ ته) ګوري.
او هغه کسان به ووایي کومو چې (په دنیا کښې) ایمان راوړی دی چې: یقیناً کامل زیانکاران هغه کسان دي کوم چې خپل ځانونه او خپلې کورنۍ یې (په بله ورځ کښې نه بلکې) د قیامت په ورځ په زیان کښې اچولي دي (چې د نجات لاره ورته په هیڅ ډول نه موندله کېږي).
اګاه اوسئ چې یقیناً ظالمان (کفار) په دائمي عذاب کښې دي (چې بالکل انقطاع نه لري).
[۴۶] او کفارو ته به (په دغې ورځ کښې) د الله ﷻ څخه پرته هیڅ دوستان شتون ونه لري چې کومک ورسره وکړي (او د عذاب مخ ترې واړوي لکه چې دوی په دنیاکښې خیال کاوه)، او هر څوک چې الله ﷻ یې ګمراه کړي نو هغه ته (د نجات) هیڅ لاره نشته.
ارتباط او د مطلب خلاصه
په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په مضمون باندې رڼا اچولی شوې ده چې آخرت د مومنانو
(۱) المحرر الوجیز ج۹ ص۲۳۰

دپاره د دنيا څخه بهتر دی او د کفارو دپاره خبره بالعکس ده، چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې د آخرت څه حالات قرائت کړه ترڅو دوی ته جوته شي چې ربښتيا د کفارو دپاره هلته هيڅ خير نشته. هغه دا چې:

١ـ که څه هم دنيا او څه چې په دنيا کښې دي ټول فاني او ډېر ژر د منځه تلونکي دي، خو د دې سره-سره د آخرت د دائمي نعمتونو دپاره ذريعه او سبب جوړېدلی شي. مګر په دې باندې هغه کسان پوهېږي او ګټه ترې پورته کولی شي کومو ته چې الله ﷻ هدايت کړی وي او توفيق يې ورته په برخه کړی وي او بس.

اما هغه کسان کوم چې الله ﷻ د حکمتونو او خپلو استعدادونو په مطابق ګمراه کړي وي او توفيق يې ورته نه وي په برخه کړي، هغوی ذکر شوی مطلب نه شي درک کولی او ګټه ترې نه شي اوچتولی. او دا ځکه چې: هغوی ته د الله ﷻ د ګمراه کولو څخه وروسته هيڅ دوست نشته چې په لاره يې سم روان کړي او د نېکو کارونو د کولو توفيق ورپېرزو کړي.

٢ـ ذکر شوي ګمراهان به په هغه وخت کښې خپلو غلطيو ته متوجه شي کله چې دغه ظالمان د دوزخ عذاب په خپلو سترګو وګوري او باوري شي چې په دنيا کښې په غلطه لاره روان وه، نو په دغه وخت کښې به يې حالات داسې جوړ شي چې:

الف: په دغه وخت کښې به ته ظالمان وګورې او ترې به واورې چې په حسرت او افسوس سره به پوښتنه کوي چې: ايا بېرته دنيا ته د ورستنېدلو څه لاره شته چې مونږ بېرته هلته ستانه شو او ايمان او هم صالح عمل دواړه خپل کړو؟.

ب: په دغې ورځ کښې به هغوی په دوزخ باندې وروړاندې کولی کېږي او هلته به ورتېلوهلی کېږي حال دا چې هغوی به د ذلت او خوارۍ د کبله ډېر عاجزي کوونکي وي او دنياوي تکبر به ورسره شتون ونه لري.

ج: په عين حال کښې به د ډېر خجالت او زيات ډار د کبله دوزخ ته نېغ نه شي کتلی بلکې د سترګو لاندې او په نيم غړېدلو سترګو به ورته ګوري.

٣ـ په دغه وخت کښې به د کفارو د تخجيل دپاره مؤمنان وايي چې: يقينًا پوره زيانکاران هغه کسان دي کومو چې خپل ځانونه او خپلې کورنۍ په نن ورځ (د قيامت په ورځ) په تاوان کښې اچولي دي، چې نه يې د خلاصون څه چاره شته او نه يې د تاوان او زيان څه جبران ممکن دی.

۴ـ ای خلکو! تاسو په لاندې ټکو اګاه اوسئ چې بالکل حقيقت لري:

الف: په يقيني توګه به ظالمان (کفار) د قيامت په ورځ په دائمي عذاب کښې وي، چې نه به ورباندې تخفيف کړی شي او نه به ترې خارج کړی شي.

ب: همدغو کفارو ته د الله ﷻ څخه پرته په هيڅ ډول سره دوستان نشته چې مرسته ورسره وکړي او د الله ﷻ د عذابه نجات ورکړي او يا ورباندې څه تخفيف ورښکته کړي، لکه چې دوی په دنيا کښې خيال کاوه.

ج: لنډه دا چې هر چاته چې د الله ﷻ د پلوه ګمراهي ورپه برخه کړی شي نو هغوی ته هيڅ لاره نشته، چې يا ورته د هدايت لاره مونده شي او يا د نجات کومه لار ترلاسه کړی شي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ يَنظُرُونَ مِن طَرْفٍ خَفِيٍّ ﴾ کښې لاندې ټکي په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: د ﴿ مِن ﴾ توری د ﴿ يَنظُرُونَ ﴾ پورې تعلق نيسي چې مفسرينو کرامو په متعددو معناوو سره اخستی دی[1]، مونږ ته بهتر برېښي چې د "ب" معنی ورکړي.

ب: د ﴿ طَرْفٍ ﴾ کلمه د کتلو په وخت کښې د بڼو ښورولو ته وضعه شوې ده[2]، څرنګه چې په دې مقام کښې په ﴿ خَفِيٍّ ﴾ سره توصيفه شوې ده نو د پټو کتلو معنی ورکوي، چې مونږ ترې په پښتو کښې د سترګو لاندې په کتلو سره تعبير کوو.

يعنې کله چې کفار دوزخ ته وروړاندې کړی شي او د ورغورزولو وخت يې ور ورسېږي نو دوی به ورته له ډېره ډاره په غړولو سترګو نه ګوري بلکې د سترګو لاندې به ورته ګوري، لکه چې د وژلو دپاره درولی شوی سړی د سترګو لاندې د جلاد توري ته ګوري.

۲ـ په ﴿ خَسِرُوٓاْ أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾ کښې ځينو علماوو کرامو د ﴿ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾ کلمې ته په ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾ کښې د "قال" پورې تعلق ورکړی دی[3]، مونږ ته بهتره برېښي چې ذکره شوې کلمه په ﴿ خَسِرُوٓاْ ﴾ پورې مربوطه وګڼله شي. يعنې کامل زيانکاران هغه کسان دي کومو چې په خپلو ځانونو باندې علاوه خپل خپلوان او پيروان هم په زيان کښې اچولي وي، او دا هم په بله ورځ نه بلکې د قيامت په ورځ چې په هيڅ وجه يې مخنيوی ممکن نه دی.

همدې مضمون ته ورته مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَأَحَلُّواْ قَوْمَهُمْ دَارَ ٱلْبَوَارِ ﴾ [إبراهيم:۲۸] يعنې ته هغو کسانو ته نه ګورې چې د الله ﷻ نعمت يې په کفر سره تبديل کړ او خپل قوم يې د هلاکت په کنده کښې ورواچاوه.

﴿ ٱسْتَجِيبُواْ لِرَبِّكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِىَ يَوْمٌ لَّا مَرَدَّ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ ۚ مَا لَكُم مِّن مَّلْجَإٍ يَوْمَئِذٍ
وَمَا لَكُم مِّن نَّكِيرٍ ۝٤٧ فَإِنْ أَعْرَضُواْ فَمَآ أَرْسَلْنَـٰكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ۖ إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا ٱلْبَلَـٰغُ ۗ وَإِنَّآ
إِذَآ أَذَقْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا ۖ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ ٱلْإِنسَـٰنَ
كَفُورٌ ۝٤٨ لِّلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ يَهَبُ لِمَن يَشَآءُ إِنَـٰثًا وَيَهَبُ لِمَن

---

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۲۱۶

(۲) لسان العرب ج۹ ص۲۱۳

(۳) تفسير ابي السعود ج۸ ص۳۵؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۲۰

يَشَآءُ ٱلذُّكُورَ ﴿٤٩﴾ أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَٰثًا وَيَجْعَلُ مَن يَشَآءُ عَقِيمًا إِنَّهُۥ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

[۴۷] (ای خلکو!) تاسو د هغه څخه وړاندې خپل رب ﷻ ته اجابت وکړئ (او ارشادات يې قبول کړئ) چې داسې يوه ورځ راشي (قائمه شي) چې هغې ورځې ته د الله ﷻ د پلوه هيڅ بېرته ستنول نشته. په دغې ورځ کښې تاسو ته د پنا اخستو هيڅ خای نشته او نه (پکښې) تاسو ته انکار شته (چې د خپلو کفرياتو څخه انکار وکړئ او څه ګټه درته ورسوي).

[۴۸] (ای پيغمبره!) نو که خلکو اعراض وکړ (او ستا دعوت يې قبول نه کړ) نو (په دې صورت کښې) خو مونږ په دوی باندې ته ساتونکی نه يې استولی، په تاباندې نه دی مګر د ارشاداتو ابلاغ دی (چې دا کار تا په ښه توګه سرته رسولی دی).

او يقيناً مونږ چې کله انسان ته د خپله جانبه رحمت ورروڅکو (او نعمت ورباندې ورنازل کړو) نو نوموړی پرې خوشاله شي (او تکبر ته لاس واچوي)، او که چرته ورته څه ډول بدي (مصيبت) ورسېږي (البته) د هغو جنايتونو په سبب کوم چې د دوی لاسونو وړاندې (کسب) کړي وي. نو يقيناً (په دغه وخت کښې) بنيادم ډېر ناشکره دی (انسان د طبيعت په ملحوظ مضطرب الحال دی الا من شاء الله ﷻ).

[۴۹] خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو پاچاهي (واکداري) ده (هيڅوک پکښې ورسره برخه نه لري، د همدې کبله يوازې بدون د اشتراکه) هغه شی پيدا کوي کوم ته يې چې اراده وشي، او هغه چاته (سوچه) لورګانې ښښي کوم ته يې چې اراده وشي، او هغه چا ته (سوچه) نارينه (اولادونه ښښي) کوم ته يې چې اراده وشي.

[۵۰] يا (هغه چا ته يې چې اراده وشي) نارينه او ښځينه (دواړه ډوله اولادونه) ورته جوړه ګرځوي، او هغه څوک (نارينه وي او که ښځينه) شنډ ګرځوي کوم ته يې چې اراده وشي.
يقيناً الله ﷻ پوه (او) قدرتمند دی (د خنثی په پيدا کولو باندې هم قدرت لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنې ايتونه په دې ختم شوي وه چې د قيامت په ورځ به کفارو ته هيڅ لاره مونده نه شي چې يا پرې دنيا ته ستانه شي او هلته ايمان راوړي او نېک عمل وکړي، او يا ورباندې د هغې ګمراهۍ څخه خلاص شي په کومه باندې چې الله ﷻ اخته کړي دي.

په دې ايتونو کښې د نجات لاره ښودلې شوې ده چې سړی ورباندې د بې وخته ارمان او حسرت څخه بچ کېږي. نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! خپل دعوتي أمت مخاطب کړه او د الله ﷻ د پلوه ورته ووايه چې:

۱ ــ ای خلکو! تاسو د خپل رب ﷻ ارشاداتو ته غاړې کېږدئ او په سر او سترګو يې ومنئ ترڅو تاسو د قيامت د ورځې د حسرت او افسوس څخه نجات مونده کړئ. ځکه چې:

الف: دغه ورځ تاسو ته په ډېره جلتۍ سره در روانه ده چې د الله ﷻ د پلوه ورته بالکل بېرته ستنول او يا د خپل تاکلي وخت څخه وروسته کول نشته.

ب: په دغې ورځ کښې تاسو ته د پنا اخستلو هیڅ ځای شتون نه لري، که څه هم په دنیا کښې تاسو د قیامت د قیام څخه منکران یاست او باور ورباندې نه څپلوئ مګر هلته به ترې انکار ونه شئ کړی او هر څه به په ډاګه وګورئ، او په خپلو دنیاوي کړو وړو به پښېمانه جوړ شئ خو دغه پښېماني به درته هیڅ ګټه ونه رسوي.

۲_ ای پیغمبره! که ستا دعوتي اُمت ستا بلنه قبوله نه کړه او اعراض یې ترې وکړه چې مخونه یې ترې واړول، نو ته مه خپه کېږه. ځکه چې:

الف: ته خو مونږ په هغوی باندې ساتونکی او مراقب نه یې استولی چې د هغوی د جنایتونو پوښتنه به ستا څخه وکړی شي.

ب. ستا ذمواري فقط ابلاغ او رسونه ده چې دا کار تا په بشپړه توګه اداء کړی دی او زمونږ ارشادات دې ورته پوره رسولي دي، نور نو دوی پوهېږي او کار یې.

ج: په دې باندې علاوه، بنیادم د طبیعت په لحاظ هم ناشکره دی او هم بې صبره، د همدې کبله:

اول: کله چې ورته مونږ خپل رحمت وروڅکوو او د خپله جانبه ورباندې مهرباني وکړو نو سمدستي ورباندې د تکبر خوشالي کوي او ناشکري، ته ملا تړي او زمونږ د انعام هیڅ خیال نه ساتي چې ایمان راوړي او نېک عمل خپل کړي.

دوهم: او که بنیادم ته د خپلو جنایتونو په نتیجه کښې څه بدي او مصیبت ورسېږي نو په دغه وخت کښې د بې صبرۍ څخه کار اخلي.

درېیم: نو یقیناً بنیادم د طبیعت په ملحوظ ډېر ناشکره او بې صبره دی، نو که ستا دعوت نه قبلوي ته پرې ډېر مه غمژن کېږه، ته د الله ﷻ لوی نعمت یې خو په تاباندې تکبر کوي.

د: خاص الله ﷻ ته داسمانونو او ځمکو پاچاهي او واکداري ده، یوازې په خپله خوښه هغه شی پیدا کوي کوم ته یې چې اراده وشي، خپلو ټولو کارونو ته د حکمتونو په بنیاد صورت ورکوي، او هیڅوک ترې پوښتنه نه شي کولی چې دا کار دې ولې وکړ؟ او هغه ولې نه کوې؟.

۳_ ای پیغمبره! د الله ﷻ کامله واکداري د بنیادمانو په پیداکولو کښې خلکو ته ډېره ښه څرګندېږي نو په کار دي چې عبرت ترې واخلي. هغه دا چې:

الف: هغه چا ته یې چې اراده وشي یوازې لورګانې ښښي او ټول اولادونه یې ښځینه ګرځوي.

ب: هغه چا ته یې چې اراده وشي یوازې زامن وربېرزو کوي چې ټوله اولاده یې نارینه جوړوي.

ج: هر چا ته یې چې اراده وشي هغوی ته نارینه او ښځینه اولادونه دواړه ډوله وربښي، چې ځینې یې نارینه او ځینې یې ښځینه ګرځوي.

د: بالآخره چا ته یې چې اراده وشي هغه شنډ ګرځوي، چې د ځینو نارینه وو دپاره د اولادونو زېږونه صورت نه نیسي او ځینې ښځینه اولاد نه شي زېږولی.

یقیناً الله ﷻ پوه دی، د خپلو حکمتونو په بنیاد ذکرو شوو صورتونو ته موجودیت ورکوي، او هم په هر شي باندې د کامل قدرت خاوند دی، حتی چې دوه ضدین هم سره جمعه کولی شي چې په یوه

رحم کښې لور او زوی دواړه په يوه وخت کښې دوه تنه يا د ېر غبرګونکي پيدا کړي، همدارنګه په يوه شخص کښې د نارينه وو او ښځينه وو (دواړو) امتيازات موجودولی شي چې خنثی ترې جوړ کړي.

توضيحات

١ـ که څوک وايي چې: په ﴿وَمَا لَكُم مِّن نَّكِيرٍ﴾ کښې د ﴿نَّكِيرٍ﴾ کلمه د "أَنكر" ـلکه "أفعل" ـ دپاره غير قياسي مصدر ده چې د انکار معنى لري[1] يعنې ستاسو (کفارو) دپاره به د قيامت په ورځ هيڅ انکار نه وي خو په دنيا کښې مو انکار خپل کړی دی؛ حال دا چې الله ﷻ په [الأنعام:٢٣] ايت کښې مونږ ته د همدوی د خولو څخه انکار راحکايت کړی دی چې مونږ په دنيا کښې مشرکان نه وو؟

مونږ وايو چې: څرنګه چې دقيامت په ورځ هغوی ته انکار څه ګټه نه شي رسولی او د اندامونو په شهادت سره د اعتباره لوېږي، نو داسې وګڼلی شو لکه چې بالکل يې انکار نه وي کړی.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٢ـ که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنياد الله ﷻ په دې مقام کښې د خنثی (نرښځي) ذکر نازل نه کړ حال دا چې په اولادونو کښې دغه ډول اولادونه هم مونده کېږي لکه چې لومړنی نرښځی د جاهليت په زمه نه کښې (د نبي کريم ﷺ د مبعوثيت څخه وړاندې) تولد شوی وه[2]؟

مونږ وايو چې: الله ﷻ د خنثی (نرښځي) ذکر ته په اشارې سره اکتفاء وکړه او په صراحت سره يې د هغه ذکر نازل نه کړ ترڅو خلک پوه شي چې د دغه ډول مولود موجوديت ډېر لږ صورت نيسي.

يا په بل عبارت: د نرښځي ذکر ته په دغو جملو کښې اشاره شوې ده چې:

الف: په ﴿يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ﴾ کښې. يعنې الله ﷻ هغه شی پيدا کوي کوم ته يې چې اراده وشي (لکه نرښځی او داسې نور).

ب: په ﴿إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ﴾ کښې. يعنې يقيناً الله ﷻ پوه (او په هر شي باندې) د قدرت درلودونکی دی (حتى چې نرښځی او د ده امثال هم پيدا کولی شي).

﴿وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِن وَرَآءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِۦ مَا يَشَآءُ ۚ إِنَّهُۥ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾ وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا ۚ مَا كُنتَ تَدْرِى مَا ٱلْكِتَٰبُ وَلَا ٱلْإِيمَٰنُ وَلَٰكِن جَعَلْنَٰهُ نُورًا نَّهْدِى بِهِۦ مَن نَّشَآءُ مِنْ عِبَادِنَا ۚ وَإِنَّكَ لَتَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ صِرَٰطِ ٱللَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۗ أَلَآ إِلَى ٱللَّهِ تَصِيرُ ٱلْأُمُورُ ﴿٥٣﴾﴾

---

(١) روح المعاني ج٢٥ ص٥٢

(٢) تفسير القرطبي ج١٦ ص٥١، البحر المحيط ج٩ ص٣٤٩

[۵۱] د هیڅ بشر دپاره نه ښایي (او نه ورته ممکنه ده) چې الله ﷻ ورسره (د وجوهو څخه په یوه وجه) خبرې وکړي مګر په پټ کلام سره (چې په اواز او حروفو باندې اشتمال ونه لري او د الله ﷻ د پلوه د هغه د زړه سره تماس ورکړی شي)، یا (په داسې کلام سره چې) د پردې په هغې خوا (د پردې ترشا صورت ورکړی شي. او بالآخره) یا (په داسې کلام سره چې) الله ﷻ یوه پرښته ورولېږي نو (د همدغې پرښتې په ذریعه بنیادم ته) په خپل اذن (أمر) سره هغه څه وحې کړي کوم ته یې چې اراده وشي.

یقیناً الله ﷻ (د هر حیثه) اوچت (او) د حکمت څښتن دی (نو د عالي شان د کبله د حکمتونو په بنیاد کارونو ته صورت ورکوي).

[۵۲] او (ای پیغمبره!) په دغو ډولونو سره مونږ تاته د خپل امر (او فرمان) د کبله روح در وحې کوو (چې ته ورباندې مړه زړونه راژوندي کړې).

(ای پیغمبره! د نبوت څخه وړاندې) ته نه وې چې وېږنې چې کتاب (قرآن کریم) څه شی دی، او (هم نه پوهېدې چې په دغه کتاب باندې) ایمان څه شی دی، مګر مونږ دا کتاب رڼا وګرځاوه (او تاته مو درنازل کړ نو) مونږ ورباندې د خپلو بندګانو څخه هغه چاته هدایت کوو کومو ته چې زمونږ اراده وشي. او یقیناً ته چې یې هرومرو برابرې لارې ته ښودانه کوې.

[۵۳] (البته) د هغه الله ﷻ لارې ته چې همده ﷻ ته هغه شیان دي کوم چې په اسمانونو کښې دي (او (هم) هغه شیان کوم چې په ځمکو کښې دي.

(ای خلکو!) اګاه اوسئ چې خاص الله ﷻ ته (د مخلوقاتو) ټول کارونه (د قیامت په ورځ) ورګرځي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د الله ﷻ د کاملې واکدارۍ هغه مثال ته اشاره شوې وه، کوم چې د بنیادمانو په پیداکولو پورې تعلق نیسي چې ډول-ډول اولادونه ورښښي. په دې ایتونو کښې د یو پلوه د وحې په هکله د کاملې واکدارۍ څه وضاحت نازل شوی دی چې په متعددو طریقو سره صورت ورکوي، او د بله پلوه پکښې هغه نور څه کیفیت نازل شوی دی په کوم باندې چې د الله ﷻ مستقیمه لاره روښانه ګرځي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د وحې په ارتباط د الله ﷻ د کامل قدرت یو مثال قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ هیڅ بنیادم ته ممکنه نه ده چې د الله ﷻ سره مستقیماً ارتباط ونیسي او هدایت ترې وغواړي. یا په بل عبارت: په دنیا کښې هیڅوک توان نه لري چې الله ﷻ ورسره خبرې وکړي مګر په لاندې صورتونو سره:

الف: چې الله ﷻ ورته وحې وکړي او په ویښه یا خوب کښې ورته په زړه کښې څه مطلب یا مطالب ورواچوي.

ب: چې الله ﷻ ورسره مستقیماً د پردې ترشا خبرې وکړي.

ج: چې الله ﷻ یوه بنده ته کومه پرښته یا پرښتې ورواستوي او د نبوت تاج ورپه سر کړي. چې پرښته یا پرښتې ورته د الله ﷻ په اذن او امر سره هغه څه وحې کړي کومو ته چې د همده ﷻ د وحې کولو اراده وشي، نو دوی پکښې په هیڅ ډول سره کمبود او زیادت نه شي واقع کولی.

۲_ الله ﷻ ځکه د بنیادم سره د ذکرو شوو صورتونو څخه په غیر خبرې نه کوي چې:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې بنیادم یې پیدا کړی دی او هغه استعدادونه یې ورته ښه معلوم دي کوم یې چې په دنیا کښې ورپېرزو کړي دي، نو د ذکرو شوو صورتونو څخه پرته انسان طاقت نه لري چې خبرې آترې ورسره وکړي، د الله ﷻ شان ډېر اوچت دی.

ب: همدارنګه الله ﷻ د حکمتونو څښتن دی چې په ذکرو شوو صورتونو کښې بې شمېره حکمتونه پټ دي که څه هم بنیادمان ورباندې نه پوهېږي.

۳_ ای پیغمبره! د وحې په دغو ډولونو سره مونږ تاته د خپل امر او فرمان په اثر قرآن کریم او نور ارشادات در وحې کړي دي ترڅو ورباندې مړه زړونه راژوندي او د کفر د تیارو څخه رابهر شي. که بالفرض مونږ په خپل مرحمت سره دغه ارشادات تاته نه وی درنازل کړي او د نبوت تاج مو تاته په سر نه وی ایښي، نو ته به نه وی توانېدلی چې د وحې د ذکرو شوو طریقو څخه دې استفاده کړې وی او ارشادات دې ترلاسه کړې وی.

۴_ د همدې کبله د نبوت څخه وړاندې ته نه پوهېدې چې کتاب څه شی دی او قرآن کریم د څرنګه کتاب نوم دی؟ او نه په دې پوهېدې چې دغه کتاب (قرآن کریم) په څنګه-څنګه احکامو باندې مشتمل دی او په څه-څه ډول سره پکښې خای په خای شوي دي او ایمان ورباندې واجب دی؟، مګر مونږ په خپل فضل او مرحمت سره تاته نبوت درپېرزو کړ او هم مو درباندې قرآن کریم درنازل کړ، چې د یوه عظیم الشان مشال حیثیت لري او د قیامت تر ورځې پورې به باقي وي. نو:

الف: نو په دغه کتاب (نور) سره مونږ د خپلو بندګانو څخه هغه چا ته هدایت کوو، کومو ته چې زمونږ اراده وشي.

هو! د کومو بندګانو په غوږونو کښې چې درونډوالي وي او په زړونو کښې یې ړونډوالی موجودیت لري هغوی ورباندې لاره نه شي موندلی او د هدایت کتاب ورته نه برېښي.

ب: لنډه دا چې -ای پیغمبره!- ته په حقه پیغمبر یې او ته هغې لارې ته هدایت کوې کومه چې سمه ده او هیڅ ډول کوږوالی پکښې نشته. او دا ځکه چې:

ج: دغه لاره د هغه اقدس ذات لاره ده چې د اسمانونو ټول مخلوقات او هم د ځمکو ټول مخلوقات د همده ﷻ ملکیت دی. هر ډول تصرف ته یې چې اراده وشي هغه پکښې چلوي.

۵_ په پای کښې -ای خلکو!- اګاه اوسئ چې خاص الله ﷻ ته د ټولو کارونو بېرته ورستنېدل [illegible] او ټولې فیصلې د همده ﷻ په اختیار کښې دي او بس. یا په بل عبارت: لکه څنګه چې د ټولو امورو موجودیت او پیدا کول په الله ﷻ پورې اختصاص لري همدارنګه د ټولو أمورو محاسبه او د حساباتو تصفیه په همده ﷻ پورې خاصه ده.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُكَلِّمَهُ ٱللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِن وَرَآيِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً ﴾ کښې لاندې نُکات په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: د "وَحْي" کلمه د ډېرو معناوو دپاره وضعه شوې ده چې يوه معنی يې پټ کلام (خبرې) دي[۱]، چې په اواز او تورو باندې اشتمال ونه لري او د الله ﷻ د پلوه د يوه بنده د زړه سره تماس ورکړی شي[۲].

ب: مونږ د ﴿ وَحْيًا ﴾ کلمه په "بِالْوَحْيِ" سره تعبيروو[۳]. دغه ډول وحې په لاندې دوه صورتونو کښې تحقق موندلی شي:

اول: يو يې د الهام صورت دی، چې په ويښه او د بېدارۍ په حال کښې تحقق ونيسي.

دوهم: بل يې د ريښتيني خوب صورت دی، چې د خوب په حال کښې تحقق ومومي.

ج: د ﴿ أَوْ مِن وَرَآيِ حِجَابٍ ﴾ کلمات په څه تقدير سره په ﴿ وَحْيًا ﴾ باندې عطف دي چې مونږ ترې په "بِكَلَامٍ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ" سره تعبير کولی شو. دا ډول وحي فقط يو صورت لري چې په قديم بلا کيفه کلام سره الله ﷻ خپل يو پيغمبر مخاطب کړی وي.

د: د ﴿ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً ﴾ کلمات هم د څه تقدير په ملحوظ په ﴿ وَحْيًا ﴾ باندې عطف دي چې مونږ ترې په "بِكَلَامٍ بِأَنْ يُرْسِلَ رَسُولًا" سره تعبير کولی شو، چې دغه ډول وحې لاندې څلور صورتونه درلودلی شي:

اول: چې يوه پرښته بدون د اواز او بدون د حروفو څخه د يوه مخلص بنده په زړه کښې څه خفي کلام ور واچوي.

دوهم: چې يوه پرښته يوه مخلص بنده (پيغمبر) ته په اواز سره څه ورواوروي چې د همدغه مخلص بنده څخه په غير يې بل څوک وانه وري او نه يې څوک څېره ولېدله شي.

درېم: چې يوه پرښته په خپله اصلي څېره کښې يوه پيغمبر ته ورڅرګنده شي او د الله ﷻ پيغام ورته ورسوي.

څلورم: چې پرښته ورته همدغه پيغام ورسوي البته په بشري څېره کښې چې د پيغمبر ﷺ په شمول نور مؤمنان يې هم وګوري.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا ﴾ کښې د "ذٰلِكَ" په کلمې سره څه شي ته اشاره ده؟

---

(۱) القاموس المحيط ج۴ ص۵۸۵
(۲) تفسير المظهري ج۸ ص۳۳۳
(۳) تفسير ابي السعود ج۸ ص۳۷

مونږ وایو چې: په دغې کلمې سره د مذکور په لحاظ د وحې تولو ذکرو شوو ډولونو ته اشاره ده، ځکه چې په دغو شپږو وارو صورتونو سره نبي کریم ﷺ ته وحې تحقق موندلی دی[1] چې د [النساء ۱۶۳] ایت لاندې یې د مثالونو او نصوصو په رڼا کښې څه وضاحتونه تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

سوال جواب

۳_ که څوک وایې چې: په ﴿ مَا كُنتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ ﴾ کښې د "إيمان" کلمه د هغې توحیدې عقیدې او هغه نفساني صفت څخه عبارت ده د کومې په مقابل کښې چې د "کفر" کلمه استعمالېږي.

نو څرنګه چې په ذکر شوي صفت باندې د مؤمن (ایماندار) پوهه حتمې ده ځکه چې دا صفت یې په زړه کښې موجودیت لري، منطقیان وایې چې: په خپل ځان او په خپلو صفاتو باندې پوهېدل حضوري دي، نه کسب ته اړتیا لري او نه د چا څخه غیبوبت قبلوي؛ نو په ایمان باندې عدم پوهه د ایمان د عدم موجودیت معنی ورکوي، نو څوک چې په خپل ایمان باندې پوهه ونه لري هغه په حقیقت کښې په ایمان باندې موصوف نه دی.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا دا خبره صحت لري چې د نبوت څخه وړاندې نبي کریم ﷺ په خپل ایمان باندې پوهه نه درلوده؟

مونږ وایو چې: د ذکرې شوې پوښتنې د جوابولو دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونه خوښ کړي دي[2] چې یو جواب پکښې ډېر غوره ښودلی شوی دی هغه دا چې:

په دې مقام کښې د ایمان د کلمې څخه د شریعت احکام مطلب دی[3]. یعنې د نبوت څخه وړاندې تا په کتاب (قرآن کریم) باندې پوهه نه درلوده چې دا به څنګه کتاب وي او نه دې په شرعي احکامو باندې علم درلود چې په څنګه‌څنګه احکامو باندې اشتمال لري.

او د ایمان اطلاق خو په شرعي احکامو باندې شوی دی، د مثال په توګه لاندې نصوص ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ﴾ [البقرة:۱۴۳] یعنې الله ﷻ داسې نه دی چې ستاسو ایمان (لمونځ) ضائع کړي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ»[4] یعنې ایمان څه د پاسه اویا خصلته (برخې) دي او حیاء (هم) د ایمان څخه یوه برخه (یو خصلت) دی.

تبصره

۴_ په داسې حال کښې چې مونږ ذکر شوی جواب نه ردوو بهتر جواب راته داسې برېښي چې:

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۵۸

(۲) روح المعاني ج۲۵ ص۵۸؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۲۲؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۲۲۴؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۵۹

(۳) زاد المسیر ج۷ ص۸۸

(۴) سنن النسائي ج۲ ص۲۶۸

دلته د ایمان د کلمې څخه هغه ایمان مطلب نه دی د کوم په مقابل کښې چې د کفر کلمه استعمالېږي، او په منفي ګرځولو سره يې سړی کفر ته وځي، ترڅو ذکر شوی اعتراض وارد شي، بلکې په دې مقام کښې تړې په قرآن کريم باندې د حقانيت عقيده خپلول مطلب دي، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې:

ای پیغمبره! د نبوت څخه وړاندې تا نه کتاب (قرآن کريم) پېژانده او نه دې په دغه کتاب باندې ایمان پېژاند چې ایمان ورباندې د څه شي څخه عبارت دی، مګر الله ﷻ په تاباندې فضل وکړ چې قرآن کريم يې درباندې درنازل کړ او دروېې پېژاند، او همدارنګه يې په دغه کتاب (قرآن کريم) باندې ایمان در روزي کړ.

لنډه دا چې: دلته د نبي کريم ﷺ څخه خاص ایمان منفي ګرځولی شوی دی او پوره واضحه ده چې د دغه خاص ایمان منفي ګرځول د دې سره څه منافات نه لري چې نبي کريم ﷺ په دغه وخت کښې هم د کلک توحيدي ایمان او عقيدې درلودونکی وه، لکه چې ټول پیغمبران علیهم السلام د نبوت څخه وړاندې د کفر په شمول د مطلقو ګناهونو څخه په عصمت کښې وه[1] او توحيد ورته د الهام په توګه په زړونو کښې اچولی شوی وه.

۵ـ پاتې شوه دا خبره چې نبي کريم ﷺ د نبوت څخه وړاندې په څه ډول سره عبادت کاوه؟ نو د دې جواب دا دی چې د نبي کريم ﷺ عبادت په هغه وخت کښې تفکري عبادت وه لکه څنګه چې د ابراهيم عبادت د نبوت څخه وړاندې په همدغه ډول سره فکري عبارت وه، لکه چې په [الأنعام:۷۵] ايت کښې ورته اشاره شوې ده او څه شرحه يې همهلته د الله ﷻ په توفيق تېره شوې ده.

خو که څوک په دې ارتباط د اوږده بحث شوق لري نو هغه دې ځينو اوږدو کتابو ته مراجعه وکړي[2] چې دغې موضوع ته يې پوره شرحه ورکړې ده، الله ﷻ دې اجرونه ورکړي.

په همدې ځای د الله ﷻ په توفيق د "الشوری" سورت پښتو ترجمه او تفسير ختم شو.

د الله ﷻ څخه لا زيات توفيق غواړو.

اللَّهُمَّ اجْعَلْ قَلْبِيْ نُوراً، وَفِي بَصَرِي نُوراً، وَفِي سَمْعِيْ نُوراً، وَعَنْ يَمِينِي نُوراً، وَعَنْ يَسَارِي نُوراً، وَفَوْقِي نُوراً، وَتَحْتِي نُوراً، وَأَمَامِي نُوراً، وَخَلْفِي نُوراً، وَاجْعَلْ لِيْ نُوراً.

آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِيْنَ.

۱۴۲۳/۶/۸ هـ ق - ۱۳۸۱/۵/۲۵ هـ ش.

---

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۲۸۸

(۲) عمدة القاري شرح صحيح البخاري ج۱ ص۱۰۴؛ تفسير القرطبي ج۱۶ ص۵۵

الزخرف (٤٣)

سریزه

۱_ د دې سورت نوم "الزُّخْرُف" اېښولی شوی دی، او د همدې سورت د [۳۵] ایت څخه اخستلی شوی دی. نو دا سورت د نورو سورتونو څخه په دغه نامه سره بېل کړی شوی دی، نه دا چې ټول بحثونه یې په همدغې کلمې پورې خانګړي دي.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دی:

الف: د ایتونو شمېره یې نهه اتیاوو (۸۹) ته پورته شوې ده[۱].

ب: د کلماتو شمېره یې اته سوه او درې دېرشو (۸۳۳) کلمو ته رسېږي[۲].

ج: بالآخره د حرفونو تعداد یې درې زره او څلورو سوو (۳۴۰۰) حرفونو ته پورته شوی دی[۳].

۳_ دا مکي سورت دی او په اجماع سره یې ټول ایتونه د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي[۴].

۴_ په دې سورت کښې د نورو مکي سورتونو غوندې عقیدوي موضوعات مطرح شوي دي. د مثال په توګه: د الله ﷻ وحدانیت، د نبي کریم ﷺ نبوت، د قیامت د ورځې قیام، د مشرکانو د اعتراضاتو رد.

۵_ دا سورت د وړاندېني سورت (الشُّورى) سره ډېرې نژدې اړیکې لري، دواړه په ﴿ حمٓ ﴾ باندې پیل شوي، دواړه مکي سورتونه دي چې عقیدوي موضوعات پکښې نازل شوي دي او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ وَٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ۝٢ إِنَّا جَعَلْنَٰهُ قُرْءَٰنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ۝٣ وَإِنَّهُۥ
فِىٓ أُمِّ ٱلْكِتَٰبِ لَدَيْنَا لَعَلِىٌّ حَكِيمٌ ۝٤ أَفَنَضْرِبُ عَنكُمُ ٱلذِّكْرَ صَفْحًا أَن كُنتُمْ قَوْمًا
مُّسْرِفِينَ ۝٥ وَكَمْ أَرْسَلْنَا مِن نَّبِىٍّ فِى ٱلْأَوَّلِينَ ۝٦ وَمَا يَأْتِيهِم مِّن نَّبِىٍّ إِلَّا كَانُوا۟ بِهِۦ
يَسْتَهْزِءُونَ ۝٧ فَأَهْلَكْنَآ أَشَدَّ مِنْهُم بَطْشًا وَمَضَىٰ مَثَلُ ٱلْأَوَّلِينَ ۝٨ ﴾

د ډېر مهربان (او) د ډېر رحم والا الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] په دغه څرګند (او بیانوونکي) کتاب (قرآن کریم) باندې سوګند دی (چې):

[۳] یقینًا مونږ دا کتاب په عربي ژبه لوستلی شوی د دې دپاره ګرځولی دی چې شاید تاسو د

(۱) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۴۷
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۲۶
(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۴۲۰
(۴) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۲۳۹

عقل څخه کار واخلئ؛ (په دقت سره پکښې تفکر وکړئ).

[۴] او چې یقینًا دا (قرآن کریم) په اصل کتاب (لوح محفوظ) کښې زمونږ په نزد هرو مرو د اوچتې رتبې درلودونکی (او) د حکمتونو څخه ډک دی.

[۵] ایا نو مونږ ستاسو څخه د دې کبله قرآن کریم تاو کړو، تاوول (نزول یې بند کړو)، چې تاسو (د حق او حقیقت څخه) تجاوز کوونکی قوم یاست (قدرداني یې نه کوئ)؟.

[۶] او د نبیانو علیهم السلام څخه مونږ په پخوانیو (خلکو) کښې څومره ډېر استولي وه.

[۷] او پخوانیو (خلکو) ته هیڅ نبي نه ورځي (نه وه ورغلی) مگر هغوی وه چې مسخرې به یې پرې کولې (او ایمان به یې پرې نه راووړ).

[۸] نو (هغوی) مونږ په داسې حال کښې هلاک کړه چې د رانیولو (او قوت) د حیثه د دوی څخه سخت (او کلک) وه. او د پخوانیو (هلاکو شوو مسخره کوونکو) ډېر مثالونه (په قرآن کریم کښې ځای په ځای) تېر شوي دي (لکه عادیان، ثمودیان او نور).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني سورت (الشُّوری) وروستني ایتونه د قرآن کریم په خواصو باندې مشتمل وه چې د دنیا او آخرت دپاره نُور (رڼا) دی او هم د سمې لارې ښودونکی دی. د دې سورت (الزُّخرُف) په ذکرو شوو لومړنیو ایتونو کښې همدغه مضمون تعقیب شوی دی چې خلاصه یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته د قرآن کریم په هکله په خپل اُمت باندې څه نور مطالب هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ دا کتاب برسېره پر دې چې د الله ﷻ د پلوه د دنیا او آخرت دواړو دپاره رڼا گرځولی شوی دی، د لاندې صفتونو درلودونکی هم دی:

الف: دا داسې کتاب دی چې د ټولو ضروریاتو بیانوونکی دی حتیٰ چې د خپل ځان د حقانیت بیانوونکی او اثباتوونکی هم دی. او دا ځکه چې دا کتاب د هغو تورو څخه مرکب گرځولی شوی دی د کومو څخه چې روزمره د خلکو کلامونه ترکیب مومي لکه "ح، م" او داسې نور، خو د دې سره-سره هیڅوک توان نه لري چې: همدې کتاب د یوه سورت یا یوه ایت غوندې سورت یا ایت جوړ کړي. که بالفرض المحال دا کتاب بشري کتاب وی نو ز‌بښتو ډېرو خلکو به ورسره د یوه ایت یا یوه سورت په جوړولو کښې سیالي کړې وي.

ب: نو مونږ په همدغه معجز کتاب باندې سوگند یادوو چې یقینًا مونږ دا کتاب داسې کتاب گرځولی دی چې په عربي ژبه لوستل کېږي، ترڅو د دې کتاب اولني اورېدونکي (چې په عربي ژبه یا په بل عبارت ترڅو تاسو عربان ـچې مورنۍ ژبه مو عربي دهـ د عقلونو په رڼا کښې د دې کتاب په حقانیت معترف وگرځئ؛ چې د نورو دپاره امامان جوړ شئ.
گرځېږي) د عقل څخه کار واخلي او په حقانیت باندې یې اعتراف وکړي.

ج: مونږ بیا هم په همدغه کتاب باندې سوګند یادوو چې دا کتاب په لوح محفوظ کښې زمونږ په نزد د اوچتې مرتبې درلودونکی دی، چې وروستنی کتاب دی او هیڅکله د منسوخیت سره مخامخ کېدونکی نه دی، او همدارنګه د حکمتونو خاوند دی.

نو تاسو ته په کار دي چې د دې کتاب قدرداني وکړئ او ایمان ورباندې راوړئ، او ناشکري یې ونه کړئ چې بې دلیله یې تکذیب ته ملاوې وتړئ.

۲_ کله چې تاسو د دې کبله د قرآن کریم قدرداني نه کوئ چې تاسو د حق او حقیقت څخه تجاوز کوونکي خلک یاست، نو ایا تاسو غواړئ چې مونږ به د دغه ذکر (کتاب) د نزول مخ بلې خواته واړوو، او نزول به یې بند کړو؟

دغسې نه ده لکه چې تاسو خیال کوئ، بلکې مونږ به ضرور په دغه ذکر او کتاب سره ټوله دنیا رڼا کړو او په تاسو باندې به ضرور خپل حجت اتمام کړو، نو که تاسو ترې ګټه نه پورته کوئ نور خلک به ترې ګټې پورته کړي او عقیده به پرې خپله کړي.

لنډه دا چې د حق او حقیقت څخه ستاسو تجاوز د دې باعث نه شي جوړېدلی چې د کتاب نزول بند شي، بلکې ستاسو دغه کار د نزول باعث دی چې تاسو د تجاوز څخه را ایسار کړي.

۳_ ای پیغمبره! ته د خپلې زمانې دعنادي کفارو په کړنلاره باندې مه خپه کېږه، چې د دغه معزز او عالي شان کتاب قدرداني نه کوي او ایمان ورباندې نه راوړي. او دا څکه چې:

الف: مونږ ستا څخه وړاندې په پخوانیو قومونو کښې ځومره ډېر پیغمبران استولي وه او وخت په وخت مو څومره ډېر ارشادات ورنازل کړي وه، خو هغوی په پیغمبرانو باندې عقیده خپله نه کړه او ارشادات یې قبول نه کړه، بلکې ملنډې او مسخرې به یې ورباندې وهلې.

ب: نو مونږ دغه استهزاء کوونکي کفار هلاک کړه حال دا چې هغوی ستا د زمانې د استهزاء کوونکو کفارو څخه د لاس اچولو او رانیولو د حیثه ډېر قوي او کلک وه، خو قوت او کلکوالي ورته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی او نجات یې ورنه کړی شو.

ج: د دغسې هلاکو کړی شوو پخوانیو قومونو مثالونه خو په قرآن کریم کښې ډېر تېر شوي دي، لکه عادیان، ثمودیان او داسې نور.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَإِنَّهُۥ فِىٓ أُمِّ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾ کښې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الرعد:۳۹] ایت لاندې د ﴿ أُمِّ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾ کلمه د احادیثو په رڼا کښې ډېره ښه تفسیره کړې ده چې د لوح محفوظ څخه عبارت ده، خو د مقام په لحاظ ورباندې اضافه کوو چې:

د ذکر شوي ایت مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې ﴿ فِى لَوۡحٖ مَّحۡفُوظِۭ ﴾ [البروج: ۲۲] یعنې دا قرآن کریم په ټولو اسماني کتابونو کښې عالي شان کتاب دی او په لوح محفوظ کښې ساتلی شوی دی.

تحليلونه

۲_ په ﴿ أَفَنَضْرِبُ عَنكُمُ ﴾ الآية- کښې لاندې تحليلونه په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: د ﴿ عَنكُمُ ﴾ کلمه په ﴿ أَفَنَضْرِبُ ﴾ پورې تعلق نيسي، نو د همدغه تعلق د کبله يې د "اَلتَنَحِّيْ" معنى ته اوړي[۱].

ب: که څه هم ځينو علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ ٱلذِّكْرَ ﴾ کلمه په عذاب سره تفسيره کړې ده[۲]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې دلته په قرآن کريم سره تفسيره کړی شي[۳] چې بحث په همدې کښې پيل شوی دی.

ج: د ﴿ صَفْحًا ﴾ په نصب کښې متعدد احتمالات امکان لري[۴]، مګر مونږ ته غوره برېښي چې دغه کلمه د ﴿ أَفَنَضْرِبُ ﴾ دپاره من غير اللفظ مفعول مطلق دی، او دا ځکه چې دلته د اعراض معنى ورکوي[۵]، او د دغسې مفعول مطلق مثالونه خو په عربي کلام کښې ډېر دي لکه چې وايي: "قَعَدْتُ جُلُوساً" زه کېناستم کېناستل.

د: د ﴿ أَن كُنتُمْ ﴾ سره د أجليه "ل" توری مقدر دی.

نو د ذکرو شوو تحليلونو په نظر کښې نيولو سره يې د معنى حاصل داسې راځېږي:

ای مشرکانو! ايا نو د دې کبله چې تاسو د حق څخه تجاوز کوونکي او د عقلونو څخه کار نه اخستونکی قوم ياست، مونږ به د قرآن کريم د نزول مخه ستاسو څخه واړوو، او وحي به قطعه کړو؟ مونږ به دغسې هيڅکله ونه کړو، بلکې ضرور به د قرآن کريم نزول بشپړ کړو، او ستاسو دسيسه به درته ګټه ونه شي رسولی.

څو نکات

۳_ په ﴿ فَأَهْلَكْنَآ أَشَدَّ مِنْهُم ﴾ الآية- کښې لاندې نکات په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف: د ﴿ فَأَهْلَكْنَآ ﴾ دپاره مفعول مقدر دی چې متصله جمله ﴿ يَسْتَهْزِءُونَ ﴾ ورباندې دلالت کوي، او مونږ ترې په "الْمُسْتَهْزِئِيْن" سره تعبير کولی شو.

ب: د ﴿ أَشَدَّ ﴾ کلمه د همدغه مقدر مفعول څخه حال واقع شوې ده.

ج: د ﴿ مِنْهُم ﴾ ضمير ﴿ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ ﴾ ته راجع دی.

د: د ﴿ بَطْشًا ﴾ کلمه د ﴿ أَشَدَّ ﴾ د نسبت څخه تميز واقع کېږي.

نو پورتنيو نکاتو ته په پام سره يې د معنى حاصل داسې راځېږي چې:

(۱) لسان العرب ج۱ ص۵۴۷
(۲) تفسير الطبري ج۲۵ ص۴۹
(۳) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۶۲
(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۱۶ ص۶۲
(۵) تفسير البغوي ج۴ ص۱۲۳؛ لسان العرب ج۱ ص۵۴۷

ای پیغمبره! ته متسلي اوسه نو مونږ پخواني استهزاء کوونکي هلاک کړه حال دا چې هغوی ستا د زمانې د کفارو (د حقیقت څخه د تجاوز کوونکو) څخه د قوت او رانیولو د حیثه زیات او ډېر کلک وه، خو قوت او کلکوالي ورته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی او نجات یې ورنه کړی شو، د دغسې هلاکو کړی شوو قومونو پخوانیو مثالونه ځای په ځای په قرآن کریم کښې تېر شوي دي لکه عادیان، ثمودیان او داسې نور.

د ایت شریف نظایر

۴_د همدغه ایت شریف مضمون په ډېرو ایتونو کښې نازل شوی دی. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف. ﴿ أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ﴾ [فاطر:۴۴] یعنې او یا دوی په ځمکه کښې نه ګرځي راګرځي نو چې وګوري چې د هغو کسانو عاقبت څنګه شوی دی کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوی دي، حال دا چې هغوی د دوی څخه د قوت د حیثه ډېر کلک او قویان وه.

ب. ﴿ كَانُوا هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ﴾ [المؤمن:۲۱] یعنې پخواني هلاک کړی شوي قومونه د دوی څخه د قوت د حیثه او په ځمکه کښې د اثارو (صنائعو) د حیثه ډېر کلک او قویان وه نو الله ﷻ دوی په خپلو ګناهونو (کفریاتو) باندې ونیول (او هیڅ شي نجات ورنه کړی شو).

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ۝٩ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ۝١٠ وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا ۚ كَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ۝١١ وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ۝١٢ لِتَسْتَوُوا عَلَىٰ ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ۝١٣ وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ ۝١٤ ﴾

[۹] او که ته هرومرو د مشرکانو څخه پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړي دي؟ نو هغوی به ضرور (او) خامخا (په جواب کښې) ووایي چې دغه ټول الله ﷻ پیدا کړي دي (هو! دغه ټول الله ﷻ پیدا کړي دي چې) د کلکې ارادې خاوند (او) د کامل علم څښتن دی.

[۱۰] هغه الله ﷻ چې ستاسو دپاره یې ځمکه زانګو (د ارام نیولو ځای) ګرځولې ده او هم یې پکښې ستاسو دپاره لارې ګرځولې (پیدا کړې) دي، شاید چې تاسو (خپلو مقاصدو ته) لارې موندې کړئ

[۱۱] او هغه الله ﷻ چې د اسمانه يې په اندازې سره اوبه (باران) نازل کړې دی، نو مونږ وروباندې مړ (وچ) ښار (ځمکه) راژوندی کوو.
(ای بنیادمانو!) په همدغه ډول سره به تاسو هم (د قیامت په ورځ راژوندي او د ځمکې څخه) راوویستلی شئ.
[۱۲] او هغه الله ﷻ چې (د مخلوقاتو) ټول ډولونه يې پیدا کړي دي او هم يې ستاسو دپاره د ببړیو او څارویو څخه هغه شیان ګرځولي (پیدا کړي) دي په کومو باندې چې تاسو (په وچه او لمده کښې) سورېږئ.
[۱۳] (البته دا) د دې دپاره چې تاسو يې په شاګانو باندې سم (برابر کښېنئ) (او) بیا چې کله وروباندې سم (برابر) کښېنئ د خپل رب ﷻ نعمت درپه زړه کړئ او ووایاست چې:
هغه اقدس ذات ته پاکي ده چې مونږ ته يې دغه (سورلۍ) مسخرې کړې دي (او راته يې ایل کړي دي) حال دا چې زمونږ پرې توان نه وه (چې استفاده مو ترې کړې وي).
[۱۴] او یقیناً مونږ خپل رب ﷻ ته (د قیامت په ورځ) بېرته ورتلونکي یاستو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو کښې دې ته هم اشاره شوې وه چې کفار د حق څخه تجاوز کوونکی قوم دی او د حقائقو په پېژاندلو کښې خپل عقلونه په کار نه اچوي. په دې ایتونو کښې په همدغه مطلب باندې دلایل اقامه کړی شوي دي، او د حماقت یوه مثال ته يې اشاره شوې ده چې خلاصه يې داسې راځېژي:

ای پیغمبره! د حقائقو په پېژاندلو کښې کفار د حد څخه تېرې کوي او د خپلو عقلونو څخه پکښې کار نه اخلي بلکې په حماقت کښې پراته دي او دا ځکه چې:

۱ـ که ته د همدغو کفارو څخه پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پیدا کړي دي؟ نو هغوی به ضرور په جواب کښې ووايي چې: دا ټول الله ﷻ پیدا کړي دي او هیڅوک ورسره پکښې اشتراک نه لري.

د دغه جواب غوښتنه دا ده چې هغوی باید په عمل کښې هم په توحید قائل شي، خو د ذکر شوي اعتراف سره-سره هغوی په عمل کښې شرک خپل کړی دی او خپل بوتان د الله ﷻ په عبادت کښې شریکان جوړوي، او الله ﷻ په عالي صفاتو سره نه پېژني چې شرک ورسره منافات لري. که (بالفرض) هغوی د حقائقو په موندلو کښې خپل عقلونه په کار اچولي وی نو هیڅکله به يې خپل عمل د خپل قول سره ضد نه وی ګرځولی او قولاً او عملاً به يې د الله ﷻ په وحدانیت عقیده درلودی.

۲ـ ای پیغمبره! لکه څنګه چې مشرکان د اسمانونو او ځمکو په پیدا کولو کښې خپلو بوتانو ته د اشتراک دعوه نه شي کولی همدارنګه ورته د الله ﷻ په نورو اسماوو او صفاتو کښې هم په اشتراک نه شي قائل کېدلی خو د دې سره-سره په عبادت کښې يې برخوال ګڼي، د ښه وضاحت دپاره يې لاندې څینې مثالونه قرائت کړه.

الف: الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی دی، ایا د کفارو بوتانو اراده درلودلی شي؟
ب: الله ﷻ د کامل علم او پوهې څښتن دی، ایا د هغوی بوتان څه پوهه لري؟
ج: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې ځمکه ارامګاه ګرځولې ده او د غرونو په نصب کولو سره یې د هغې اضطراري حرکت د منځه وړی دی، ایا بوتانو دا کار کولی شو؟
د: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې په ځمکه کښې لارې پیدا کړې او جوړې کړې دي ترڅو تاسو ورباندې خپلو مطالبو ته رسېدنه وکړئ او په اسانۍ سره یې ترلاسه کړئ، ایا په دغه کار کښې ورسره څوک اشتراک لري؟
هـ: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د بله طرفه نه بلکې د اسمانه په اندازې سره اوبه (باران) نازلوي، ایا د ده ﷻ څخه پرته بل څوک د اسمانه یو څاڅکی رابښکته کولی شي او یا باران ته اندازه ټاکلی شي؟
و: نو مونږ په همدغو اسماني اوبو سره مړ ښار او مړه ځمکه راژوندۍ کوو چې ډول-ډول نبات پکښې رازرغونوو، ایا بل څوک د دغه کار توان لري؟
ز: ای خلکو! همدارنګه به د قیامت د قیام په وخت کښې تاسو د الله ﷻ په امر د قبرونو څخه راوویستلی شئ: ایا د همده ﷻ څخه پرته څوک د دغه کار مخنیوی کولی شي؟
ح: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په دنیا کښې یې د مخلوقاتو او نباتاتو ټول ډولونه او قسمونه پیدا کړي دي. ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک یو مخلوق یا یوه نوعه پیدا کولی شي؟
ط: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې په دریابونو کښې هغه بېړۍ پیدا کړې دي په کومو کښې چې تاسو سورېږئ او د دریاب د یوې خوا څخه بلې خوا ته پورېوځئ: ایا که الله ﷻ د بېړیو د چلښت دپاره دریابونه مساعد نه وی پیدا کړي بل چا به پکښې دغه استعداد ایښی وی؟
ي: همدارنګه یې د څارویو څخه ستاسو دپاره هغه څاروي ایل کړي دي په کومو باندې چې تاسو پرې په وچه کښې سورېږئ او خپلو مطالبو ته ورباندې ځانونه رسوئ او هم ورباندې درانه بارونه انتقالوئ، ایا د همده ﷻ څخه په غیر بل څوک تاسو ته څاروي ایل کولی شي؟
۳ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه بنیادمانو ته ابلاغ کړه چې:
الف: الله ﷻ تاسو ته په وچه او دریابونو کښې د دې دپاره څاروي او بېړۍ سورلۍ پیدا کړي او ایل کړي دي ترڅو یې تاسو په شاګانو باندې سواره شئ او ښه په استراحت سره ورباندې سفرونه وکړئ.
ب: بیا چې کله تاسو د هغو په شاګانو سواره شي نو د خپل رب ﷻ نعمتونه درپه زړه کړئ او د عقیدې او عمل په اخلاص سره یې شکریه وکړئ.
ج: ترڅو تاسو په ژبو هم د خپل رب ﷻ په حمد او ثناء باندې قول وکړئ او په خوله ووایاست چې: هغه اقدس ذات ته پاکي ده چې مونږ ته یې دغه سورلۍ مسخرې کړې دي نو مونږ کولی شو چې هم د څارویو څخه استفاده وکړو او هم د بېړیو څخه همدغه ګټه پورته کړو.
د: که بالفرض الله ﷻ مونږ ته ذکر شوې سورلۍ نه وی مسخرې کړې، نو مونږ به نه وی توانېدلي چې یا مو د څارویو څخه د سورلیو کار اخستی وی او یا په بېړیو کښې سواره شوي وي.

هـ: ای بنیادمانو! تاسو ته په کار دي چې په همدغه وخت کښې آخرت هم درپه زړه کړئ او ووایاست چې: یقیناً مونږ خپل رب ﷻ ته هرومرو ورتاوېدونکي یاستو، چې هلته به ضرور د حساب کتاب او سوال جواب سره مخامخ شو، چې د دغو نعمتونو په هکله به هم راځخه وپوښتل شي د کومو څخه چې مونږ په سورېدلو کښې استفاده کوو.

توضیحات

۱ـ د دې ایتونو څخه نیولې آن تر [الزخرف:۳۵] ایت پورې په ټولو ایتونو کښې د کفارو (مشرکانو) د حماقتونو مثالونو ته اشارې شوې دي، چې د ټولو شمېره یې لسو ته رسېږي، البته د هغو حماقتونو شمېره کومو ته چې په دې مقام کښې اشارې شوې دي.

نو لومړی حماقت یې دا دی چې مشرکان خپلو بوتانو ته د اسمانونو او ځمکو په پیداکولو کښې په اشتراک قائل نه دي خو په عبادت کښې ورته په اشتراک قول کوي، حال دا چې د عبادت استحقاق په هغه چا پورې اختصاص لري په کوم پورې چې د اسمانونو او ځمکو پیدا کول مختص دي.

یو تفسیري تحلیل

۲ـ د دې ایتونو ـکوم چې سمدستي د بحث لاندې دي ـ په تفسیري تحلیل کښې علماء کرام په لاندې ټکو کښې متفق دي:

الف: دغه پوښتنه مشرکانو ته د هغوی د حماقت د څرګندولو دپاره راجع شوې ده که نه نو هغوی خو هیڅکله خپلو بوتانو ته د اسمانونو او ځمکو په خلقت کښې په اشتراک سره قول نه وه کړی.

ب: د ﴿ خَلَقَهُنَّ ٱلْعَزِيزُ ٱلْعَلِيمُ ۝ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ﴾ څخه نیولې آن تر ﴿ وَإِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ ﴾ پورې ټول ایتونه د مشرکانو د ذکر شوي جواب په ارتباط نازل شوي دي.

ج: په دغو ایتونو کښې ځینې داسې جملې شته چې د مشرکانو د جواب سره سمون نه خوري، او صحت نه لري چې د هغوی په جواب کښې شامل وګڼلی شي، د مثال په توګه:

اول: د کفارو د جواب سره مناسب وه چې د ﴿ لَكُمُ ﴾، ﴿ لَكُمْ ﴾، ﴿ لَّعَلَّكُم ﴾ په عوض "لنا، لنا، لعلنا" نازل شوي وی.

دوهم: د هغوی د جواب سره د ﴿ كَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴾ جمله بالکل منافات لري، هغوی خو د بعث بعد الموت څخه انکاري وه.

د: علماء کرام په اتفاق سره وایي چې که څه هم ذکر شوي ایتونه د مشرکانو د جواب په ارتباط نازل شوي دي مګر ټول ایتونه او ټولې جملې د هغوی د جواب حکایت نه دي.

نو د همدې کبله د هغوی د جواب د تحدید په هکله په لاندې دوه وو ګروپونو وېشل شوي دي:

اول: ځینې وایي چې د هغوی جواب په ﴿ ٱلْعَزِيزُ ٱلْعَلِيمُ ﴾ باندې ختم شوی دی[1] او د ﴿ ٱلَّذِى

(۱) البحر المحیط ج۹ ص۰ ۲۶

﴿ جَعَلَ لَكُمُ ﴾ كلمات آن تر آخره پورې د مقدرې مبتداء خبر دی چې مونږ ترې په "هُوَ" سره تعبير كوو. يعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې دغه دغه نومونه لري او دغه دغه كارونه كوي.

دوهم: ځينې نور وايي چې د هغوی اجمالي جواب دلته مقدر دی چې په "خَلَقَهُنَّ اللهُ" سره ترې تعبير كولی شو(۱)، او د ﴿ ٱلْعَزِيزُ ٱلْعَلِيمُ ﴾ څخه نيولې آن تر آخره پورې د هغوی د جواب تفصيل دی. يعنې ربنتيا چې د اسمانونو او ځمكو پيدا كول الله ﷻ پورې اختصاص لري چې ځينې عالي اسماء او صفات يې دغه دغه دي.

تبصره

۳ـ مونږ ته همدغه دوهم تحليلي تفسير په زړه پورې بربښي او دا څكه چې:

الف. كه څه هم مشركان قائل وه چې الله ﷻ ﴿ ٱلْعَزِيزُ ٱلْعَلِيمُ ﴾ دی مګر په دغو نومونو باندې يې داسې عقيده نه درلوده لكه څنګه چې د الله ﷻ د شان سره مناسبه وه.

او دا څكه چې هغوی معتقد وه چې بوتان د الله ﷻ د تعذيب مخه نيولی شي نو الله ﷻ د كلكې ارادې خاوند نه دی. همدارنګه د هغوی په عقيده بعث بعد الموت حقيقت او واقعيت نه درلود او الله ﷻ ته يې د قيامت د قيام په هكله ناخبري او بې علمي نسبتوله.

ب: څرنګه چې د "الله" كلمه په اجمالي توګه ټولو سلبي او ثبوتي صفاتو ته شامله ده نو الله ﷻ په دې مقام كښې د مشركانو جواب د دې دپاره په تفصيل سره نازل كړ ترڅو د هغوی په بنه پوره حماقت باندې دلالت وكړي. اما په بل ايت كښې يې د هغوی جواب په اجمال سره راحكايت كړی دی لكه چې فرمايي: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ﴾ [لقمان: ۲۵] يعنې او كه ته د مشركانو څخه پوښتنه وكړې چې اسمانونه او ځمكې چا پيدا كړي نو هرومرو به دوی (په جواب كښې) ووايي چې (دا ټول فقط) الله ﷻ پيدا كړي دي.

إقران څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَمَا كُنَّا لَهُۥ مُقْرِنِينَ ﴾ كښې د ﴿ مُقْرِنِينَ ﴾ كلمه د "إقران" ـ لكه "إكرام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او كله چې د "اقران" پورې د "ل" توری تعلق ونيسي ـ لكه چې په همدغه ايت كښې يې وپورې تعلق نيولی دی ـ نو د طاقت او توان معنی وركوي(۲).

يعنې كه د الله ﷻ فضل او مهرباني نه وی چې مونږ ته يې سورلی ايل كړې او تسخير كړې دي نو مونږ به په هغو باندې د توان او طاقت درلودونكي نه وو چې ګټه مو ترې پورته كړې وی.

د سورېدلو د دعاء په هكله

۵ـ په سورليو باندې د سورېدلو د دعاء په هكله بايد لاندې مطالب په پام كښې ونيول شي:

---

(۱) المحرر الوجيز ج۹ ص۲۴۲، تفسير الكشاف ج۴ ص۱۳۸

(۲) القاموس المحيط ج۳ ص۶۰۸

الف خینو مفسرینو کرامو د ذکرې شوې دعاء په ارتباط ډېر احادیث راغونډ کړي دي[1]. خو موږ د یوه حدیث په لیکلو باندې اکتفاء کوو هغه دا چې:

کله به چې نبي کریم ﷺ سفر کاوه نو په خپله راحله (سورېدلی) باندې به سور شو، نو درې کرته به یې تکبیر وویلې او بیا به یې دغه قرآني کلمات قرائت کړه چې: ﴿ سُبْحَٰنَ ٱلَّذِى سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُۥ مُقْرِنِينَ ۝ وَإِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ ﴾.

بیا به یې ویل چې: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فِي سَفَرِي هَذَا مِنَ الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضَى اللَّهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا الْمَسِيرَ وَاطْوِ عَنَّا بُعْدَ الْأَرْضِ اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَالْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ اللَّهُمَّ اصْحَبْنَا فِي سَفَرِنَا وَاخْلُفْنَا فِي أَهْلِنَا» یعني ای الله! زه ستا څخه په دغه سفر کښې نیکی او تقوی غواړم او هم د عمل څخه هغه اندازه غواړم چې ته ورباندې راضي کېږې.

ای الله! په موږ باندې مزل اسان کړې او د ځمکې لرېوالی راته راټاو (رالنډ) کړې.

ای الله! ته زما په سفر کښې ملګری یې او په کور کښې مې خلیفه یې، ای الله! ته زموږ په سفر کښې ملګری شه او په کورونو کښې مو خلیفه شه.

او چې کله به نبي کریم ﷺ د سفر څخه خپل کور ته راستون شو نو ویل به یې چې: «آيِبُونَ إِنْ شَاءَ اللهُ تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ»[2] یعني ان شاء الله ﷻ موږ خپلو کورونو ته راتاوېدونکي یاستو او توبه کوونکي او عبادت کوونکي یاستو او هم خپل رب ﷻ ته حمد ویونکي یاستو.

ب شاید چې په سفري دعاګانو کښې به حکمتونه دا وي چې:

اول ترڅو سورېدونکی د الله ﷻ نعمتونه وربه زړه کړي چې شکرګذاري یې وکړي او د تکبر څخه خپل ځان بچ وساتي.

دوهم ترڅو د دنیاوي سفر سره أخروي سفر هم وربه یاد کړي چې تیاري ورته ونیسي.

درېیم ترڅو د مصیبتونو څخه د بچ کېدلو دپاره د خپل رب ﷻ په حضور کښې د سوال لاسونه پورته کړي، چې په سفر کښې د خطراتو او مشکلاتو احتمال ډېر وي.

ج خینو مفسرینو کرامو لیکلي دي[3] چې یوه ډله خلک سفر ته روان وه، نو ټولو دعاګانې ولوستلې او د الله ﷻ د تسخیر شکریه یې وکړه، خو یوه سړي دعاء ونه لوستله چې زما اوښه (سورلی) ډېره خواره او ډنګره ده او زما ورباندې زور دپاسه دی یعني د الله ﷻ د تسخیر شکرګزاري یې ونه کړه نو ناڅاپه ډنګرې اوښې تور وخوړ او سړی یې په ځمکه باندې ښکته راوغورزاوه چې سمدستي یې څټ مات شو او مړ شو.

﴿ وَجَعَلُوا۟ لَهُۥ مِنْ عِبَادِهِۦ جُزْءًا ۚ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَكَفُورٌ مُّبِينٌ ۝ أَمِ ٱتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۲۳، الدر المنثور ج۷ ص۳۶۸
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۳
(۳) روح المعاني ج۲۵ ص۶۹، الدر المنثور ج۷ ص۳۶۹

بَنَاتٍ وَأَصْفَىٰكُم بِٱلْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُۥ
مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ أَوَمَن يُنَشَّؤُا۟ فِى ٱلْحِلْيَةِ وَهُوَ فِى ٱلْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾
وَجَعَلُوا۟ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمْ عِبَٰدُ ٱلرَّحْمَٰنِ إِنَٰثًا ۚ أَشَهِدُوا۟ خَلْقَهُمْ ۚ سَتُكْتَبُ شَهَٰدَتُهُمْ
وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا۟ لَوْ شَآءَ ٱلرَّحْمَٰنُ مَا عَبَدْنَٰهُم ۗ مَّا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا
يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْ ءَاتَيْنَٰهُمْ كِتَٰبًا مِّن قَبْلِهِۦ فَهُم بِهِۦ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾ بَلْ قَالُوٓا۟ إِنَّا
وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم مُّهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾ وَكَذَٰلِكَ مَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ
فِى قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَآ إِنَّا وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم
مُّقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾ قَٰلَ أَوَلَوْ جِئْتُكُم بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدتُّمْ عَلَيْهِ ءَابَآءَكُمْ ۖ قَالُوٓا۟ إِنَّا بِمَآ
أُرْسِلْتُم بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴿٢٤﴾ فَٱنتَقَمْنَا مِنْهُمْ ۖ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٥﴾ ﴾

[۱۵] او مشرکان الله ﷻ ته د همده ﷻ د بندګانو څخه جزء ګرځوي (مقرروي، چې پرښتو ته بنات الله وايي)، يقيناً چې (د طبيعت په لحاظ) بنيادم ښکاره ناشکره دی.

[۱۶] ایا الله ﷻ د هغه مخلوق څخه چې پخپله یې پیدا کړي دي (پرښتې) د لورګانو په حیث نیسي حال دا چې تاسو یې په زامنو (نارینه اولادونو سره) غوره کړي یاست؟

[۱۷] او کله چې د مشرکانو کوم یوه ته په هغه ماشوم (لور) سره زیری (خبر) ورکړی شي کوم یې چې د ډېر مهربان الله ﷻ دپاره مثل (جزء) ګرځولی وي، نو سمدستي یې مخ په داسې حال کښې تک تور جوړ شي چې د غم (او غُصې) څخه ډک وي.

[۱۸] او ایا (مشرکان الله ﷻ ته) هغه مخلوق (د ولد په حیث ټاکي) کوم چې (د ماشومتوب څخه) په ګاڼو کښې روزل کېږي حال دا چې همدغه مخلوق د جګړې په وخت کښې (د خپل مطلب ښکاره کولو) ښکاره وونکی نه دی (چې عقل يې کم دی).

[۱۹] او مشرکان هغه پرښتې کومې چې دوی د ډېر مهربان الله ﷻ (مخلص) بندګان دي، ښځې (لوڼې) ګرځوي (او ټاکي).

ایا مشرکان د پرښتو پیدایښت ته حاضر شوي وه (چې مونږ ښځینه پیدا کړه)؟

ژر دی چې (یقیناً)، د مشرکانو دغه شهادت (ادعاء) لیکلی کېږي، او هم به ترې پوښتنه وکړی شي (چې تاسو په کوم دلیل دغه دروغ جوړ کړي وه).

[۲۰] او مشرکان وايي چې. که ډېر مهربان الله ﷻ اراده کړې وی (چې مونږ د بوتانو عبادت ونه

کړو) نو مونږ به یې عبادت نه وی کړی (زمونږ په عبادت الله ﷻ راضي دی).
مشرکانو ته په دغې خبره (چې الله ﷻ زمونږ په عبادت راضي دی) باندې هیڅ علم (او دلیل) نشته، دوی نه دي مګر اټکل کوي (چې اراده او رضامندي یو شی ګڼي).

[۲۱] ایا مونږ مشرکانو ته د قرآن کریم څخه مخکښې کوم کتاب ورکړی وه (او په هغه کښې د همدغې خبرې ذکر وه) نو دوی ورباندې منګولې ښخې کړې دي؟

[۲۲] بلکې مشرکان وایې چې: یقیناً مونږ خپل پلرونه په یوه دین باندې موندلي دي (چې همدغه بوت پرستي ده) او مونږ د هغوی په پلونو باندې (د ړانده تقلید په ډول) لاره موندونکي یاستو.

[۲۳] او همدا (ستا د لیږلو په) شان مونږ ستا څخه مخکښې په یوه ښار کښې هم ډاروونکی نه دی لیږلی مګر د همغه ښار ارامي درلودونکو (نعمت لرونکو خلکو) به ویل چې: یقیناً مونږ خپل پلرونه په یوه دین باندې موندلی دی او یقیناً مونږ د هغوی په پلونو (قدمونو) باندې (د ړانده تقلید په حیث) اقتداء کوونکي یاستو.

[۲۴] (نو) ډاروونکي (پیغمبر به ورته) ویل چې ایا (تاسو په تقلید کلک یاست) اګر که ما تاسو ته د هغه دین څخه ډېر ښه هدایت کوونکی (دین) راوړی وي په کوم باندې چې تاسو خپل پلرونه موندلي دي؟ نو هغوی به (په جواب کښې) ویلې چې یقیناً مونږ په هغه دین سره کافر یاستو (عقیده ورباندې نه خپلوو) په کوم سره چې تاسو (ستاسو په ګومان) رالیږلی شوی یاست.

[۲۵] نو مونږ د هغوی (پخوانیو کفارو) څخه انتقام واخست، نو وګوره چې د تکذیب کوونکو عاقبت څنګه شو؟ (ټول په عذاب سره پوپنا کړی شوه).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د مشرکانو څه نور حماقتونه ښودل شوي دي، چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د مشرکانو څه نور حماقتونه هم قرائت کړه:

۱ـ د مشرکانو د حماقتونو څخه بل دا دی چې دوی الله ﷻ ته د همده ﷻ د بندګانو او مخلوقاتو څخه خینو ته په جزئیت او ولدیت قائل دي.

ایا مخلوق د خالق جزء ګرځېدلی شي؟ ایا حادث او فاني د ازلي او ابدي ذات ولد جوړېدلی شي؟ بې شکه چې بنیادم (له دې حیثه چې بنیادم دی) ښه پوره څرګند ناشکره دی.

۲ـ د مشرکانو بل حماقت په لاندې ټکو کښې شرحه کېږي:

الف: مشرکان په اولادونو کښې الله ﷻ ته په لورګانو قول کوي حال دا چې د خپلو خانونو دپاره زامن خوښوي او لورګانې یې ډېرې بدې ایسي.

ب: ای مشرکانو! ایا الله ﷻ د هغو مخلوقاتو څخه کوم چې همده ﷻ پیدا کړي دي خینې مخلوقات د لورګانو په حیث نیولي دي حال دا چې تاسو یې په زامنو سره غوره کړي یاست، تاسو ته یې زامن درښېلي دي؟

ج: لنډه دا چې الله ﷻ ته د ولد اثباتول یو حماقت دی او په اولادونو کښې ورته د لورګانو نسبت کول بل حماقت.

د: ای پیغمبره! د مشرکانو د خپلو ځانونو دپاره لورګانې دومره بدې راځي چې کله د دوی کوم یو ته په هغه شي سره خبر ورکړی شي کوم چې هغوی یې د ډېر مهربان الله ﷻ دپاره مثل او ولد ګرځوي، او ورته وویلی شي چې په کور دې لور وزېږېده، نو د دغه خبر په اورېدلو سره یې سمدستي په داسې حال کښې مخ تک تور وګرځي چې د غم او غُصې څخه ډک وي، او د ډېره غمه نږ ځه وخته پورې د خلکو څخه پټ ګرځي.

ه: ایا مشرکان هغه شي ته د الله ﷻ دپاره په ولدیت او جزئیت باندې قول کوي کوم ته چې په ګاڼو کښې نشوء او نما ورکولی کېږي او د ماشومتوب د مرحلې څخه وربانديې ډولې ګرځولی کېږي؟

حال دا چې همدغه شی په جګړه او سوال جواب کښې د کم عقلۍ د کبله خپل مطلب پوره نه شي واضحه کولی او خپله مدعي نه شي اثباتولی.

ذکر شوی شی د ښځینه مخلوق څخه عبارت دی، چې مشرکان یې الله ﷻ ته جزء ګرځوي.

۳ـ د مشرکانو بل حماقت دا دی چې دوی هغه پرښتې ښځینه مخلوق بولي کوم چې د ډېر مهربان الله ﷻ مخلص بندګان دي او نه په ذکوریت موصوفېدلی شي او نه په اُنوثیت، چې د نرتوب او ښځتوب دواړه صفتونه پکښې نشته.

د مشرکانو ذکره شوې وینا ځکه حماقت دی چې په اثبات باندې یې هیڅ دلیل نه شي درلودلی.

د مثال په توګه:

الف: ایا د پرښتو د پیدا کولو په وخت کښې مشرکان حاضر وه چې په خپلو سترګو باندې یې لیدلې وي چې دوی په ښځینه صفت پیدا کړی شوه؟

ب: ایا مشرکانو ته کوم پیغمبر ابلاغ کړې ده چې پرښتې ښځینه مخلوق دی؟

نو په یقین سره به د دروغو مفتریانو مشرکانو دروغین شهادت ولیکلی شي او د قیامت په ورځ به ترې د تخجیل او توبیخ دپاره پوښتنه هم وکړې شي چې ستاسو د دغو دروغین شهادت وجه څه وه؟

۴ـ ای پیغمبره! د مشرکانو بل حماقت دا دی چې وایي:

رښتیا چې مونږ د پرښتو خیالي مجسمې جوړې کړې دي او عبادت یې کوو، او دا حق کار دی، که بالفرض دغه ناحقه کار وی نو د ډېر مهربان الله ﷻ به زمونږ د دغه کار مخه نیولې وی. یا په بل عبارت: په دنیا کښې هر شی ـزمونږ د عبادت په شمولـ د الله ﷻ په اراده موجود ږي.

۵ـ نو ای پیغمبره! د دغه حماقت په اختیارولو کښې هم مشرکان په ناحقه لاره روان دي. او دا ځکه چې:

الف: دوی په دغې باره کښې کوم علمي دلیل نه لري چې باور او یقین افاده کوي بلکې دوی نه دي مګر اټکل کوي، چې د الله ﷻ اراده او د ده ﷻ رضامندي یو شی ګڼي حال دا چې اراده یو شی دی او رضامندي بل شی. نو د مشرکانو په کفري عبادت کښې د الله ﷻ اراده شته او رضامندي او

خوښي يې پکښې موجوديت نه لري.

ب: په دې باندې علاوه مشركانو ته نقلي دليل هم نشته چې د كفري عبادت حقانيت ورته اثبات كړي شي. ايا مونږ مشركانو ته د قرآن كريم څخه وړاندې كوم كتاب ورنازل كړى دى چې دوى ورباندې خپله كفري عقيده په اثبات رسوي؟

۶ـ د مشركانو ډېر لوى دليل دا دى چې دوى د خپلې كفري عقيدې په اثبات كښې وايي چې: يقيناً مونږ پخواني پلرونه په دغې عقيدې او د غه دين باندې موندلي دي چې د بوتانو عبادت به يې كاوه، او مونږ د همدوى په قدم باندې قدم ږدو، او د همدوى په لاره تلونكي ياستو.

۷ـ اې پيغمبره! ستا د زمانې د كفارو د شركي عقيدې استدلال عين هغه استدلال دى په كوم باندې چې پخوانيو كفارو د خپلې كفري عقيدې د اثبات او حمايت دپاره استدلال كاوه. او دا څكه چې مونږ ستا څخه وړاندې په هيڅ ښار كښې هيڅ ډاروونكى نه دى استولى مگر د هغه په مقابل كښې به كفارو او د وخت مخورو او د نعمتونو خاوندانو ويل چې: مونږ خپل پلرونه په يوه دين باندې موندلي دي او يقيناً مونږ په همدغه موندلي شوي دين باندې روان ياستو او قدم په قدم د هغوى پيروي كوونكي ياستو او هيڅكله به د غه طرز عقيده پرېنږدو.

۸ـ د وخت پيغمبرانو هغوى مخاطب كړه چې: اې كفارو! ايا تاسو به خپل دغه ړانده تقليد باندې كلک ياست، كه څه هم مونږ تاسو ته هغه دين راوړى وي كوم چې ستاسو د پلرني دين څخه په مراتبو بهتر او په مراتبو ښه هدايت كوونكى وي؟

۹ـ هغوى پيغمبرانو ته د ذكرې شوې پوښتنې بل جواب ورنه كړ مگر دا چې: كه تاسو خپل راوړى دين په هر ډول سره توصيف كړئ هم مونږ ستاسو دين نه منو او په هغه شي سره انكاري ياستو كوم چې تاسو ورباندې په خپل خيال رالېږلي شوي ياست.

۱۰ـ نو نتيجه دا شوه چې مونږ د هغوى څخه د كفرياتو دنياوي انتقام واخست او د ځرمې مو پوينا كړه.

۱۱ـ نو اې پيغمبره! ته وگوره چې د پخوانيو مكذبينو عاقبت څنگه شو، همدارنگه مهلک عذاب ستا د زمانې عنادي تكذيب كوونكو ته هم متوجه دى.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا ﴾ كښې د "جُزْء" كلمه په دې مقام كښې د "وَلَد" معنى وركوي. او دا څكه چې اولادونه د خپل پلار دپاره جزونه دي، لكه چې نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې «فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي فَمَنْ أَغْضَبَهَا فَقَدْ أَغْضَبَنِي»[۱] يعني فاطمه رضي الله عنها زما څخه جزء دى نو هرڅوک يې چې په غصه (خپه) كړي نو زه يې په غصه (خپه) كړم.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: مشركان الله ﷻ ته د بل چا څخه نه بلكې د ده ﷻ د خپلو

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۳۲

بندګانو څخه ولد ګرځوي، که نه نو الله ﷻ د ولدیت څخه پاک او منزه دی.

پنځه حماقتونه

۲_ په دې ایتونو کښې د هغه حماقت په تعقیب کوم ته چې په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې ده، د مشرکانو پنځو نورو حماقتونو ته هم اشاره شوې ده چې اجمال یې دا دی:

الف: مشرکان الله ﷻ ته په ولدیت او جزئیت باندې قائل دي، حال دا چې الله ﷻ ازلي او ابدي دی چې ولدیت ورسره منافات لري.

ب: هغوی د الله ﷻ د بندګانو او مخلوقاتو څخه خینو بندګانو (پرښتو) ته د ولدیت او جزئیت لقب ورکوي، حال دا چې مخلوق هیڅکله نه ابدي او ازلي جوړېدلی شي او نه د ابدي او ازلي جزء ګرځېدلی شي.

ج: هغوی پرښتې د ښځینه مخلوق په نامه یادوي، حال دا چې پرښتې د دغو دواړو نومونو (ښځینه او نارینه) څخه په یوه سره هم نه شي موصوفې کېدلی.

د: هغوی همدغه پرښتې (چې ښځینه لقب ورکوي) الله ﷻ ته نسبتوي حال دا چې د خپلو ځانونو دپاره ښځینه اولادونه نه خوښوي، چې پوره بیان یې د [النحل:۵۷] او نورو ایتونو لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

هـ: هغوی خپل ځانونه په شرکي او کفري عقیده کښې په حقه بولي او د الله ﷻ اراده او د ده ﷻ رضامندي دواړه په مصداق کښې یو شی ګڼي، حال دا چې دواړه صفتونه سره توپیر لري (یو شی نه دی) لکه چې په [النحل:۳۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده او د [الأنعام:۱۴۸] او [الزمر:۷] ایتونو لاندې یې ښه پوره شرحه تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

تنشئة څه معنی؟

۳_ په ﴿ أَوَمَن يُنَشَّؤُا فِي ٱلۡحِلۡيَةِ ﴾ کښې د "يُنَشَّأُ" کلمه د "تَنْشِئَة" _لکه "تَكْرِمَة"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د "تَرْبِيَة" معنی ورکوي[1].

که څه هم په شریعت کښې د مکلفو نارینه وو دپاره د سرو زرو، سپینو زرو او وریښمو استعمال جواز نه لري او په زنانه وو پورې مختص دی مګر د ایت شریف څخه د اشارې په توګه دا هم جوتېږي چې باید نارینه ماشومانو ته هم ذکر شوي شیان استعمال نه کړی شي، او دا ځکه چې دلته په ګانو کښې روزل او تربیه کول د زنانه وو په حالاتو کښې نازل شوي دي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ په خپل یوه حدیث کښې هم اشاره کړې ده چې: «لَوْ كَانَ أُسَامَةُ جَارِيَةً لَحَلَّيْتُهَا وَلَكَسَوْتُهَا حَتَّى أُنَفِّقَهَا»[2] یعنې که چرته اسامه ﷺ جلۍ وی نو ما به ورباندې ګانې اچولې وې او (ښایسته) جامې به مې وراغوستې وې ترڅو مې چې (په خلکو کښې) چلښت ورکړی

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۱۴

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۶۸؛ سنن ابن ماجه ص۱۴۲

وی (او په ښه ځای کښې مې واده کړې وی).

دا د يو پلوه، او د بل پلوه په ﴿ وَهُوَ فِي ٱلْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴾ كښې د "خِصَام" كلمه د "خَاصِم" ـلكه "ضَارِب"ـ دپاره مصدر ده چې مونږ يې په پښتو کښې په "جګړې" سره ترجمه کوو.

زنانه وو بنيادمانو ته ځکه په جګړه کښې د ﴿ غَيْرُ مُبِينٍ ﴾ لقب ورکړی شوی دی چې دوی د جنس په لحاظ سره د نارينه بنيادمانو په نسبت په عقل کښې کمزورې دي چې په څرګنده توګه د خپلې مدعې اثبات نه شي کولی.

د همدې کبله د دوه وو زنانه وو شهادت د يوه نارينه د شهادت سره مساوي ګڼلی شوی دی، او د همدې کبله ورته نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې د کم عقلو لقب ورکړی دی[1].

يادونه

۴ـ په ﴿ عَلَىٰٓ أُمَّةٍ ـ عَلَىٰٓ أُمَّةٍ ﴾ كښې د "أُمَّة" كلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:۳۸] او د [هود:۸] ايتونو لاندې ډېره ښه تحليله کړې چې د دين په معنی هم استعمالېږي.

چې په دغو دواړو جملو کښې د (دين) معنی ورکوي[2] او حاصل يې هغسې راځېږي کوم چې د مطلب په خلاصه کښې ذکر شوی دی.

﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦٓ إِنَّنِى بَرَآءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ إِلَّا ٱلَّذِى فَطَرَنِى فَإِنَّهُۥ
سَيَهْدِينِ ﴿٢٧﴾ وَجَعَلَهَا كَلِمَةًۢ بَاقِيَةً فِى عَقِبِهِۦ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ بَلْ مَتَّعْتُ هَٰٓؤُلَآءِ
وَءَابَآءَهُمْ حَتَّىٰ جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ وَرَسُولٌ مُّبِينٌ ﴿٢٩﴾ وَلَمَّا جَآءَهُمُ ٱلْحَقُّ قَالُوا۟ هَٰذَا سِحْرٌ وَإِنَّا
بِهِۦ كَٰفِرُونَ ﴿٣٠﴾ وَقَالُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾ أَهُمْ
يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ ۚ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ
فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَٰتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا ۗ وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾
وَلَوْلَآ أَن يَكُونَ ٱلنَّاسُ أُمَّةً وَٰحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَن يَكْفُرُ بِٱلرَّحْمَٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِّن فِضَّةٍ
وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَٰبًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِـُٔونَ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًا ۚ وَإِن
كُلُّ ذَٰلِكَ لَمَّا مَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَٱلْءَاخِرَةُ عِندَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾ ﴾

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۴
(۲) تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۲۶

[۲۶] او هغه وخت (یاد کړه) چې ابراهیم ﷺ خپل پلار او خپل قوم ته وویل چې: یقیناً زه (بالکل) د هغو (معبودانو) څخه بېزار یم د کومو چې تاسو (د الله ﷻ څخه په غیر) عبادت کوئ.

[۲۷] مګر (زه د) هغه اقدس ذات (عبادت کوم) چې زه یې د نشت څخه پیدا کړی یم، نو یقیناً همدغه اقدس ذات به زما هدایت (او لارښوداني) ته ادامه ورکړي.

[۲۸] او ابراهیم ﷺ همدا (د توحید کلمه) په خپله اولاده کښې باقي پاتې کېدونکې کلمه وګرځوله. (د دې دپاره ذکر شوی وخت وریاد کړه چې) شاید دوی (ستا د زمانې کفار هم د توحید کلمې ته) رجوع وکړي (او په ایمان مشرف شي).

[۲۹] (د مشرکانو د مشرک پاتې کېدلو وجه صرف تقلید نه دی) بلکې (وجه یې دا هم ده چې) ما دغو مشرکانو او د دوی پلرونو ته دنیاوي (پرېمانه) ګټې ورکړې وې، آن تر دې چې دوی ته حق (قرآن کریم) او ښکاره لېږلی شوی (محمد ﷺ) ورغی (دنیاوي ګټو یې ادامه درلوده).

[۳۰] او کله چې ورته حق (قرآن کریم) ورغی نو سمدستي یې (بدون د تفکره) وویلې چې دا جادو دی (او راوړونکې یې جادوګر دی)، او یقیناً مونږ وربانذې د کفر غوره کوونکې یاستو (هیڅکله به یې قبول نه کړو).

[۳۱] او مشرکان (د حماقت د کبله دا هم) وایي چې: دغه قرآن د دغو دوارو ښارونو (مکه او طائف) څخه ولې په یوه لوی سړي (لوی سرمایه دار) باندې نازل نه کړی شو؟ (که واقعیت یې درلودلی نو دغسې به شوي وی).

[۳۲] (ای پیغمبره!) ایا مشرکان ستا د رب ﷻ رحمت (نبوت) وېشي؟ (دغسې نه ده بلکې) مونږ پخپله د بنیادمانو ترمنځ په نږدې (او حقیر) ژوند کښې د دوی معیشت وېشلی دی، او ځینې کسان مو په ځینو نورو باندې د درجاتو د حیثه د دې دپاره پورته کړي دي چې ځینې یې ځینې نور تابع جوړ کړي (او یو تربله ارتیاوې ولري).

او ستا د رب ﷻ رحمت (نبوت) خو د هغو (ګټو وټو) څخه ډېر بهتر (او غوره) دی کوم چې مشرکان یې راغونډ وي (نو د دغه غوره نعمت تقسیم به څنګه مشرکانو ته په لاس کښې ورکړي چې تاسو یې تقسیم کړئ؟).

[۳۳] او که چرته (دا خطر) نه وی چې ټول خلک به یو ټولګی جوړ شي (او ټول به په کفر سره ورغونډ شي) نو هرومرو به مونږ د هغو خلکو دپاره کومو چې په ډېر مهربان الله ﷻ سره کفر اختیار وي، د دوی د کوټو دپاره د سپینو زرو څخه چتونه جوړ کړي وی او زینې هم چې (چتونو ته) وربانذې اوچتېږي (خېژي).

[۳۴] او (هم به مو) د دوی د کوټو دپاره دروازې (هم د سپینو زرو څخه جوړې کړې وی) او تختونه (هم) چې تکیاګانې به یې وربانذې وهلې.

[۳۵] او (همدارنګه به مو ورته ذکر شوي شیان) د سروزرو څخه (جوړ کړي وي).

او دغه (ذکر شوي شیان) نه دي مګر د حقیر (او نږدې) ژوند متاع دي (چې ډېر ژر فاني

کېدونکي دي)، او آخرت (اُخروي نعمتونه چې دائمي، دي) ستا د رب ﷻ په نزد د متقیانو دپاره (مختص کړی شوي) دي (او کفار ترې په قطعي ډول سره بې برخې دي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د مشرکانو د ذکرو شوو شپږو حماقتونو په تعقیب د دوی دوه نور حماقتونو هم یاد شوي دي چې شمېر یې اتو ته پوره کړی شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

اې پیغمبره! د ذکرو شوو حماقتونو په تعقیب په خپل اُمت باندې د مشرکانو دوه نور حماقتونه هم قرائت کړه او د ابراهیم ﷺ څه حالات ورپه زړه کړه هغه دا چې:

۱ـ مشرکان د یو پلوه وایي چې مونږ د خپلو پخوانیو پلرونو د تقلید د کبله بوت پرستی ته ادامه ورکوو، او د بله پلوه یې د خپل پلار (ابراهیم ﷺ) خط السیر د پښو لاندې کړي دي او تقلید یې نه کوي او دا څکه چې:

الف: ابراهیم ﷺ خپل پلار او ټول قومیان (اقارب) مخاطب کړه چې: زه د هغو بوتانو څخه په قطعي توګه بېزار یم د کومو چې تاسو په ناحقه عبادت کوئ او د الله ﷻ شریکان یې ګڼئ: مګر زه د هغه الله ﷻ عبادت کوم او شریک ورسره په عبادت کښې نه ګرځوم چې ماته یې د نشت څخه شتون راکړی دی، زه همدغه پیداکوونکی الله ﷻ ته اُمید کوم چې ماته په همدغې توحیدي عقیدې باندې د کلک پاتې کېدلو توفیق راکړي.

ب: ابراهیم ﷺ همدغه د توحید کلمه په خپله اولاده کښې باقي پرېښودله او خپلې ټولې اولادې ته یې وریاندې توصیه وکړه چې د مرګ تر وخته پورې په همدغې کلمې باندې کلک پاتې شئ.

ج: ابراهیم ﷺ ذکره شوې توصیه د دې دپاره په خپله اولاده کښې باقي پرېښودله ترڅو د ده ﷺ د اولادې مشرکان د شرکیاتو او د کفریاتو څخه همدغې توحیدي کلمې ته وروګرځي.

نو د وخت مشرکان که ضرور د خپلو پلرونو تقلید کوي نو په کار دي چې د خپل پلار (ابراهیم ﷺ) تقلید وکړي او د خپلو مشرکانو اقاربو څخه بېزاري اعلانه کړي، نه دا چې د حماقت څخه کار واخلي او د مشرکانو پلرونو پیروي وکړي.

۲ـ نو په شرکیاتو باندې د دغو مشرکانو د کلکو پاتې کېدلو وجه صرف تقلید نه دی، بلکې اصلي وجه یې دا هم ده چې:

الف: مونږ همدغو مشرکانو ته او د دوی پلرونو ته زښت ډېر دنیاوي نعمتونه ورکړي دي چې پېړۍ پېړۍ پکښې هوسا ژوند کوي او په داسې مقام کښې مو اوسېدانه ورپه برخه کړې ده چې چارچاپېره خلک یې ډېر احترام کوي چې دوی د بیت الله منجاوران دي.

آن تر دې چې همدغو مشرکانو ته مو یو بل عظیم الشان نعمت هم ورکړ هغه دا چې: حق (قرآن کریم) مو ورنازل کړ او د معجزاتو سره مو په همدوی کښې پیغمبر (محمد ﷺ) مبعوث کړ.

خو مشرکانو د دغو نعمتونو قدرداني ونه کړه او نه یې په عظیم الشان نعمت باندې عقیده وکړه.

ب: بلکې کله چې ورته عظیم الشان نعمت (پیغمبر ﷺ) ورغی نو سمدستي یې ترې انکار وکړ او

په معجزاتو باندې یې د جادو نوم کېښود، او بالآخره په صراحت سره یې وویلې چې: مونږ په دغه عظیم الشان نعمت باندې کافر یاستو، نه پرې عقیده خپلوو او نه یې د پیغمبر په حیث منلی شو.

نو مشرکان په خپلې کفرې او شرکي عقیدې باندې کلک پاتې شوه او د تکبر د کبله یې یوه بل حماقت ته لاس واچاوه هغه دا چې:

۳ـ مشرکانو وویلې چې: مونږ ځکه په خپلې شرکي عقیدې باندې کلک یاستو او محمد ﷺ د پیغمبر په حیث نه قبلوو چې نوموړی سرمایه دار نه دی او قومي مشرتوب نه لري، که بالفرض دا کتاب (قرآن) د الله ﷻ د پلوه نازل شوی وی نو ضرور به د مکې معظمې یا د طائف په یو مشر باندې نازل شوی وی، چې هم سرمایه دار وی او هم قومي مشر، نو کله چې داسې ونه شوه نو معلومه شوه چې دا (قرآن) الهي کتاب نه دی او په دروغو الله ﷻ ته منسوب کړی شوی دی چې خلک ورباندې اعتماد او باور وکړي.

۴ـ اې پیغمبره! ایا (بل څوک نه بلکې) مشرکان غواړي چې ستا د رب ﷻ د رحمت په وېشلو کښې مداخله وکړي چې فلانکی دې پیغمبر شي او فلانکی دې پیغمبر نه کړی شي؟ دغسې نه ده، بلکې مونږ دا کار پخپله او په خپله خوښه ترسره کوو، او مونږ پوهېږو چې څوک د نبوت لیاقت لري (چې ورکړی شي) او څوک یې نه لري.

لنډه دا چې مونږ د خپلو ټولو نعمتونو وېشونکي پخپله یاستو د مثال په توګه:

الف: یوازې مونږ د بنیادمانو ترمنځ په دغه نړۍ ژوند کښې معیشت وېشلی دی چې د چا معیشت مو پراخه ګرځولی دی او د چا مو تنګ کړی دی، ایا څوک توان لري چې زمونږ په وېش کښې څه تغیر واقع کړي؟.

ب: یوازې مونږ په بنیادمانو کښې ځینو ته په ځینو نورو باندې د مختلفو مراتبو په حیث فوقیت ورکړی دی چې څوک مو په یوه شي کښې اوچت ګرځولي دي او څوک په بل شي کښې.

البته دا د دې دپاره چې ځینې بنیادمان ځینو نورو لره تابعان او محتاجان ونیسي، او یو تربله په دنیا کښې خوږه ګوزاره وکړي (یو تربله استفاده وکړي).

۵ـ اې پیغمبره! ستا د رب ﷻ أخروي نعمتونه د هغو نعمتونو څخه ډېر بهتر دي کوم چې دنیا پورې تړاو لري او خلک یې په راغونډولو کښې زیار باسي او پکښې ښکېل دي. نو کله چې ستا رب ﷻ د حقیرو او دنیاوي نعمتونو په وېشلو کښې چاته مداخله نه ده ورکړې نو د عظیم الشانو او أخروي نعمتونو په وېشلو کښې به څنګه مداخله ورکړي؟

۶ـ په دې باندې علاوه، د دنیا سرمایه داري او دنیاوي سامانونه نه د افضلیت نښه ده او نه زمونږ په نزد څه قدر او عزت درلودونکي دي. نو:

الف: که د دې خبرې وېره نه وی چې ټول خلک به یو امت جوړ شي او ټول به په کفر باندې متفق وګرځي نو هرومرو به مونږ د هغو کسانو دپاره کوم چې په ډېر مهربان الله ﷻ باندې کافر دي او ایمان ورباندې نه لري، د دوی د کورونو دپاره مختلف ځیزونه د سپینو زرو څخه ګرځولي وی. دوی

ته به مو دومره توان ورکړی وی چې لاندې شيان يې د سپينو زرو څخه تيار کړي وی:

اول: د کوروونو چتونه.

دوهم: د کوروونو زينې، چې د کوټو بامونو ته ورباندې خېژي.

دريم: د هغوی د کوروونو دروازې.

څلورم: تختونه او چوکۍ ګانې، چې تکيه ګانې ورباندې وهي.

ب: همدارنګه به مو هغوی ته دا توان ورکړی وی چې ذکر شوي شيان او د دغو شيانو امثال يې د سرو زرو څخه هم تيار کړی وی، چې ځينې سامانونه به يې د سپينو زرو څخه جوړ وی او ځينې نور د سرو زرو څخه.

۷_ ای پيغمبره! دنياوي سامانونه ځکه ستا د رب ﷻ په نزد ارزښت نه لري چې دا تول فاني دي او څه بقاء نه لري، او د دغه نژدې ژوند څه موقت نعمتونه دي او بس.

اما ستا د رب ﷻ په نزد فقط آخرت او د آخرت نعمتونه ارزښت درلودونکي دي چې دائمي او ابدي دي، څه زوال نه لري. دغه نعمتونه صرف متقيانو ته ټاکلی شوي دي چې کفار پکښې برخه نه شي درلودلی، د کفارو برخه هلته دائمي دوزخ دی او بس.

توضيحات

۱_ په دې ايتونو کښې د مشرکانو د پخوانيو شپږو حماقتونو په تعقيب دوه وو نورو حماقتونو ته هم اشاره شوې ده چې شمېره يې اتو (۸) حماقتونو ته رسېږي هغه دا چې:

الف: مشرکان د يو پلوه د خپلو پلرونو د تقليد دعوه کوي او د بله پلوه د خپل پلار (ابراهيم ﷺ) پيروي نه کوي او په توحيد سره توصيه يې نه قبلوي، حال دا چې د هغوی په پلرونو کښې ابراهيم ﷺ د تقليد دپاره ډېر بهتر وه.

ب: هغوی د حماقت د کبله وايي چې: نبوت د سرمايه دارۍ سره تړاو لري نو بې سرمايې سړی نه شي پيغمبر کېدلی.

۲_ په ﴿ إِنَّنِي بَرَآءٌ مِّمَّا تَعۡبُدُونَ ﴾ کښې د ﴿ بَرَآء ﴾ کلمه _لکه "طلاق"_ مصدر ده چې د بېزاره کېدلو معنی ورکوي، خو ابراهيم ﷺ د مبالغې په توګه د "زَيۡدٌ عَدۡلٌ" غوندې بېزارکېدونکی نه بلکې بېزار کېدل ګڼلی شوی دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ إِلَّا ٱلَّذِي فَطَرَنِي ﴾ کښې د "إلا" توري د منقطعې استثناء دپاره دی چې د الله ﷻ په توفيق د [الشعراء:۷۷] ايت لاندې يې تحقيق تېر شوی دی.

او هم په ﴿ فَإِنَّهُۥ سَيَهۡدِينِ ﴾ کښې د "س" توری د استقبال دپاره نه دی بلکې د تاکيد دپاره دی او بس[۱]، او که د استقبال دپاره يې ومنو نو بيا په توفيق او د هدايت په زيادت باندې دلالت کوي[۲]،

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۷۶
(۲) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۲۳۶

او دا څکه چې ابراهيم ﷺ ته خو الله ﷻ په عين وخت كښې هدايت كړى وه چې د ټولو باطلو معبودانو څخه يې خپله بېزاري اعلانه كړه.

نو د معنى حاصل به يې داسې راوځېږي چې: ابراهيم ﷺ خپل پلار او قوم ته وويلې چې په يقيني ډول سره زه ستاسو د معبودانو څخه په هر اړخيزه توګه بېزار يم، مګر زه د هغه الله ﷻ عبادت كوم چې زه يې د نشت څخه پيدا كړى يم او په يقيني توګه يې راته هدايت كړى دى او اُميد دى چې نور زيات توفيق به هم راكړي.

څو ټكي

۳ـ په ﴿ وَجَعَلَهَا كَلِمَةًۢ ﴾ الآية- كښې لاندې څو ټكو ته توجه په كار ده:

الف: ځينو مفسرينو كرامو په ﴿ وَجَعَلَهَا ﴾ كښې مستتر ضمير الله ﷻ ته راجع كړى دى[۱]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې دغه ضمير ابراهيم ﷺ ته راجع وګڼلى شي.

ب: د "هَا" ضمير د توحيد كلمې ته راجع دى په كومې باندې چې وړاندېنى استثناء ﴿ إِلَّا ٱلَّذِى فَطَرَنِى فَإِنَّهُۥ سَيَهْدِينِ ﴾ دلالت كوي.

ج: په ﴿ فِى عَقِبِهِۦ ﴾ كښې د "عقب" كلمه د سړي د پونډۍ دپاره وضعه شوې ده، مګر د مجاز په توګه په اولادونو او زوزات كښې هم استعمالېږي[۲] چې په دې مقام كښې همدغه استعمال مراد دى.

د: ابراهيم ﷺ د توحيد كلمه په خپلو اولادونو كښې په لاندې دوو ډولونو سره باقي پرېښې ده:

اول: په توصيه كولو سره، لكه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبْرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ ﴾ [البقرة: ۱۳۲] يعني او ابراهيم ﷺ د توحيد په كلمې سره خپلو زامنو ته توصيه وكړه، او يعقوب ﷺ هم (دغه توصيه خپلو اولادونو ته تكراره كړه).

دوهم: په دعاء سره، لكه چې الله ﷻ ترې حكايت كوي چې: ﴿ وَٱجْنُبْنِى وَبَنِىَّ أَن نَّعْبُدَ ٱلْأَصْنَامَ ﴾ [إبراهيم:۳۵] يعني او (ابراهيم ﷺ وويلې چې) اى زما ربه! ما او زما اولادونه د دې څخه بېچ وساتې چې د بوتانو عبادت وكړو.

هـ: زمونږ په نزد احتمال شته چې د ﴿ لَعَلَّهُمْ ﴾ جمله د ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ ﴾ د جملې سره تړاو ولري او د "هُمْ" ضمير او همدارنګه د ﴿ يَرْجِعُونَ ﴾ مستتر ضمير دواړه د وخت مشركانو ته راجع وګڼلى شي.

نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې: اى پيغمبره! ته خپل دعوتي اُمت ته د ابراهيم ﷺ څه حالات وربه زده كړه شايد چې دوى حماقت پرېږدي او د شركي عقيدې څخه توحيدي عقيدې ته رجوع وكړي.

سخري څه معنى؟

۴ـ په ﴿ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا ﴾ كښې د "سخري" كلمه، كه څه هم د "س" په زير سره

(۱) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۷۷
(۲) مفردات الراغب ص۳۵۲

مسخرو او ملندو ته وضعه شوې ده مګر په پېښو سره یې د تابعدارۍ او خدمتګارۍ معنی ورکوي[1].

خرنګه چې په دې مقام کښې دغه کلمه د "س" د توري په پېښو سره نازله شوې ده، نو دلته دوهمه معنی مراده ده. د ښه وضاحت دپاره لاندې څو صورتونه ولولئ:

الف. روغتياپال (طبيب) ناروغانو ته احتياج دی او په خدمت کښې یې لګیا دی ترڅو یې طبابت رواج مونده کړي او مال ترلاسه کړي، څو ناروغان ورته د تداوۍ په حيث اړ دي په همدې هکله یې استخدامول غواړي.

ب. غنيان د فقيرانو کارګرۍ ته اړ دي او فقيران د هغوی شتمنيو ته اړتيا لري.

لنډه دا چې الله ﷻ په دنيا کښې هيڅوک داسې نه دی پيدا کړی چې په هر اړخيز ډول د نورو څخه بې پروا وګرځي، که نه نو د دنيا نظام او د ژوند ګوزاره به ګډوډه شوې وي.

څو نکات

۵ـ د ﴿ وَلَوْلَآ أَن يَكُونَ ٱلنَّاسُ ﴾ څخه نيولې تر ﴿ وَٱلْءَاخِرَةُ عِندَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ ﴾ پورې ايتونو کښې لاندې څو نکات به نظر کښې ساتل په کار دي

الف. په ﴿ وَلَوْلَآ أَن يَكُونَ ٱلنَّاسُ ﴾ الآية- کښې د الله ﷻ په نزد د دنيا حقارت تمثيل شوی دی، په همدغه تمثيل کښې د نبي کريم ﷺ څخه هم زښت ډېر احاديث روايت شوي دي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول. يوه ورځې په يوه ځای کښې مرداره ګډه پرته وه او د ډېر پرسوب د کبله يې پښې نېغې نيولې وې. نو نبي کريم ﷺ همدغې مردارې ګډې ته اشاره وکړه او په يوه حديث کښې يې خپلو صحابه وو کرامو ته وفرمايل چې: «أَتَرَوْنَ هَذِهِ هَيِّنَةً عَلَى صَاحِبِهَا فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَلدُّنْيَا أَهْوَنُ عَلَى اللهِ مِنْ هَذِهِ عَلَى صَاحِبِهَا»[2] يعنې ايا تاسو ګورئ چې دغه مرداره په خپل خاوند باندې (څومره) سپکه ده؟ نو زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې زما روح د ده ﷻ په بلا کيفه لاس کښې دی چې هرومرو به الله ﷻ باندې دا دنيا د دغې مردارې څخه په خپل خاوند باندې ډېره سپکه ده.

دوهم. «لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةَ مَاءٍ»[3] يعنې که چرته دا دنيا (من حيث دنيا) د الله ﷻ په نزد د ماشي د وزر سره برابرېدلی شوی نو کافر ته به يې ترې يو غړپ اوبه هم نه وی ورکړي.

درېيم. «إِذَا رَأَيْتَ اللهَ يُعْطِي الْعَبْدَ مِنَ الدُّنْيَا عَلَى مَعَاصِيهِ مَا يُحِبُّ فَإِنَّمَا هُوَ اسْتِدْرَاجٌ»[4] يعنې کله چې ته وګورې چې الله ﷻ يوه بنده ته د ګناهونو سره-سره د دنيا څخه هغه څه ورکړي چې نوموړی يې

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۳۵۳

(۲) سنن ابن ماجه ص۲ ۳

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۵۸

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۱۲۲

خوښوي، نو ته په یقین سره پوه شه چې دغه ورکړه استدراج دی (په ورو ورو نیول دي).

ب: که څوک وایي چې: د ایت شریف څخه فهمېږي چې که بالفرض الله ﷻ کفارو ته په هغه ډول سره دنیا ورکړې وی کومې ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده، نو ضرور به ټول خلک په کفر باندې ورغونډ شوي وی او د دنیا د اثر لاندې به واقع شوي وی. حال دا چې په نړۍ کښې داسې کسان تېر شوي او تېرېږي چې کفر ته په هیڅ وجه اووښتونکي نه دي، که څه هم یا ووژلی شي او یا په وژلو سره تهدید شي؟

مونږ وایو چې: د ایت شریف مطلب دا دی چې د طبیعت په لحاظ بنیادمان هغسې دي څنګه چې ورته اشاره شوې ده، او په بل ایت کښېورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَكَفُورٞ مُّبِينٌ ﴾ [الزخرف:۱۵] یعنې بې شکه (د طبیعت په لحاظ) بنیادم ښکاره ناشکره دی.

ج: که څوک وایي: چې کله دنیاوي پریماني د خلکو د اجتماع او په یوه هدف باندې د راغونډېدلو ذریعه جوړېږي نو د څه حکمت په بنیاد دغسې پرېمانه دنیاوي وسایل مسلمانانو ته ورنه کړی شوه ترڅو هیڅوک کافر نه وی پاتې شوی او ټول په اسلام باندې راغونډ شوي وي؟

مونږ وایو چې: په دې کښې ـ والله ﷻ أعلم ـ حکمت دا دی چې په دې صورت کښې به خلک په اخلاص سره نه بلکې د دنیاوي تمې په ملحوظ په اسلام کښې داخل شوي وی، حال دا چې دغه ډول اسلام د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی لکه چې فرمایي: ﴿ أَلَا لِلَّهِ ٱلدِّينُ ٱلۡخَالِصُ ﴾ [الزمر:۳] یعنې اګاه اوسئ چې الله ﷻ ته (مقبول دین) سوچه دین دی او بس.

د: په ﴿ يَتَّكِـُٔونَ ۝ وَزُخۡرُفٗا ﴾ کښې د "زُخۡرُف" کلمه په قرآن کریم کښې په لاندې دوه وو معناوو باندې استعماله شوې ده[1]:

اول: دغه کلمه د زینت او ښایست په معنی په [یونس:۲۴] ایت کښې نازله شوې ده.

دوهم: او د سرو زرو په معنی یې په [الإسراء:۹۳] ایت کښې نزول موندلی دی.

که څه هم دا کلمه دلته ځینو مفسرینو کرامو په لومړنۍ معنی سره اخستې ده، مګر مونږ ته د دې مقام سره ـ چې په مبالغه باندې مشتمل دی ـ د دوهمې معنی اخستل بهتر برېښي.

هـ: دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ذکرې شوې کلمې (زُخۡرُفٗا) په نصب (اعراب) کښې علماوو کرامو متعددې وجې لیکلې دي[2]، خو مونږ ته بهتره وجه دا ښکاري چې په ﴿ مِّن فِضَّةٖ ﴾ کښې به په "فضّة" کلمه باندې عطفه وي چې محلاً منصوبه ده.

و: په ﴿ وَإِن كُلُّ ذَٰلِكَ لَمَّا مَتَٰعُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾ کښې د "إِنْ" توری د نفي دپاره دی او د "لَمَّا" توری پکښې د "إلَّا" معنی ورکوي[3].

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۴۶

(۲) روح المعاني ج۲۵ ص۸۰

(۳) المحرر الوجیز ج۹ ص۲۵۶؛ تفسیر الطبري ج۲۵ ص۷۲؛ البحر المحیط ج۹ ص۳۷۲

نو پورتنیو نکاتو ته په پام سره به د ایتونو مضمون داسې راوخېژي چې:
که په کفر باندې د خلکو د غونډېدلو او متفق کېدلو خطره نه وی نو مونږ به کفارو ته دومره ډېر دنیاوي ساز او سامانونه ورکړي وی چې آن د کوټو چتونه، زینې، د کوټو دروازې، تختونه (چوکۍ) او بالآخره د کورونو نور سامانونه به مو ورته د سپینو زرو او د سرو زرو څخه ګرځولي وی او خلک به مو د ډېر سخت امتحان سره مخامخ کړي وی. او دا څکه چې: ستا د رب ﷻ په نزد دنیاوي سامان آلات څه ارزښت نه لري او هم یې آخرت یوازې متقیانو (مؤمنانو) پورې مختص ګرځولی دی او کفارو ته یې پکښې برخه نه ده ورکړې بلکې ابدي دوزخ یې ورته ټاکلی دی.
ز: الله ﷻ خپل بندګان په احکامو سره د امتحان لاندې واقع کوي مګر په هغو سختو احکامو سره نه کوم چې د اکثریت په لحاظ د دوی د وسې څخه بهر وي او د امتحان مفهوم د منځه وړي، بلکې ناکامي پکښې د طبیعت په لحاظ په عمومي توګه یقیني وي.
مونږ د الله ﷻ په توفیق همدغه موضوع د [البقرة:۱۸۵] او [النساء:۶۶] ایتونه لاندې د مثالونو په ترڅ کښې ښه پوره واضحه کړې ده خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحت وراضافه کوو:
ح: الله ﷻ د مؤمنانو ملګری دی خو فتحه او بری کله-کله په خارق العاده توګه ورکوي، که بالفرض په هر جنګي صحنه کښې یې مؤمنانو ته په خارق العاده توګه بری ورکړې او د کفارو جنګي وسائل په دوامداره توګه یو مخ د کاره وغورزوي نو د کفارو امتحان به د منځه لاړ شي او د ایمان په راوړلو سره به مجبور وګرځي، حال دا چې دنیا د امتحان ډګر دی.

﴿ وَمَن يَعْشُ عَن ذِكْرِ ٱلرَّحْمَٰنِ نُقَيِّضْ لَهُۥ شَيْطَٰنًا فَهُوَ لَهُۥ قَرِينٌ ۝٣٦ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ
عَنِ ٱلسَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ ۝٣٧ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَنَا قَالَ يَٰلَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ
ٱلْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ ٱلْقَرِينُ ۝٣٨ وَلَن يَنفَعَكُمُ ٱلْيَوْمَ إِذ ظَّلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي ٱلْعَذَابِ
مُشْتَرِكُونَ ۝٣٩ أَفَأَنتَ تُسْمِعُ ٱلصُّمَّ أَوْ تَهْدِي ٱلْعُمْيَ وَمَن كَانَ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ۝٤٠
فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُم مُّنتَقِمُونَ ۝٤١ أَوْ نُرِيَنَّكَ ٱلَّذِي وَعَدْنَٰهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِم
مُّقْتَدِرُونَ ۝٤٢ فَٱسْتَمْسِكْ بِٱلَّذِيٓ أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ۝٤٣ وَإِنَّهُۥ
لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْـَٔلُونَ ۝٤٤ وَسْـَٔلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رُّسُلِنَآ أَجَعَلْنَا
مِن دُونِ ٱلرَّحْمَٰنِ ءَالِهَةً يُعْبَدُونَ ۝٤٥ ﴾

[۳۶] او څوک چې د ډېر مهربان الله ﷻ د ذکر څخه اعراض وکړي (او د ایمان راوړلو څخه سترګې پټې کړي) نو مونږ ورته شیطان ټاکو چې د هغه سره به ملګری وي (او بدو کارونو ته به یې هڅوي).

[۳۷] او يقينًا شيطانان به يې د سمې لارې څخه اړوي حال دا چې دوی به ګومان کوي چې بې شکه دوی د سمې لارې موندونکي دي.

[۳۸] آن تردې چې کله دوی مونږ ته راشي (او قيامت قائم شي) نو اعراض کوونکی کس به (ذکر شوي ملګري ته) ووايي چې: ای کاش! چې زما ترمنځ او ستا ترمنځ د مشرق او مغرب په اندازه لرېوالی وی، څکه چې (ته) ډېر بد (ناکاره) ملګری يې.

[۳۹] او (هلته به اعراض کوونکی او ملګری يې مخاطب کړی شي چې) هيڅکله به نن ورځ تاسو ته د دې کبله چې تاسو (د کفر په ارتکاب سره) ظلم کړی دی دا خبره څه ګټه ونه شي رسولی (عذاب مو نه شي تخفيف کولی) چې يقينًا تاسو په عذاب کښې اشتراک کوونکي ياست (لکه چې په دنيا کښې به په اشتراک سره تخفيف کېده).

[۴۰] (ای پيغمبره!) ايا نو ته کڼو ته اورول کولی شې او يا ړوندو ته او (يا) هغه چا ته (سمه لاره ښودلی شې) کوم چې په څرګنده ګمراهۍ کښې (پروت) وي؟

[۴۱] نو هرومرو به يا مونږ تا بوځو (د دوی د تعذيب څخه به دې وړاندې وفات کړو) نو يقينًا مونږ ترې (په دنياوي عذاب سره هم) انتقام اخستونکي ياستو.

[۴۲] او يا به هرومرو مونږ تاته هغه عذاب درولید کړو کوم چې مونږ ورسره (پرې) وعده کړې ده (ستا په ژوند کښې به يې معذب کړو).

څکه چې يقينًا مونږ ورباندې (په دواړو صورتونو کښې) قدرت درلودونکي ياستو.

[۴۳] نو (ای پيغمبره!) ته په هغه (قرآن کريم) منګولې ښخې کړه کوم چې تاته (زمونږ د پلوه) وحې کړی شوی دی، (څکه چې) يقينًا ته په سمه لاره باندې (روان) يې (چې مطلب ته رسوونکې لاره ده).

[۴۴] او يقينًا دا قرآن کريم ستا دپاره او ستا د قوم دپاره عزت (او شرف) دی، او ژر دی چې تاسو (په همدې هکله) وپوښتلی شئ (چې عمل مو ورباندې کړی دی او که نه).

[۴۵] او (ای پيغمبره!) ته د هغو کسانو (د اُمتيانو) څخه پوښتنه وکړه کوم چې مونږ ستا څخه پخوا لېږلي دي چې زمونږ د پيغمبرانو څخه عبارت دي، (البته داسې پوښتنه چې) ايا مونږ د ډېر مهربان الله ﷻ څخه په غير داسې معبودان ګرځولي دي چې د هغوی عبادت دې وکړی شي؟ (نو د توحيد عقيده اجماعي عقيده ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د [الزخرف:۹] ايت څخه راپه دېخوا د مشرکانو اتو حماقتونو ته اشاره شوې ده. او په دې ايتونو کښې د دغو حماقتونو اصلي وجه ښودله کېږي، او هم پکښې نبي کريم ﷺ ته څه د خاصو ارشاداتو اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ د مشرکانو د حماقتونو اصلي وجه دا ده چې هغوی په دوامدار ډول د ډېر مهربان الله ﷻ د ذکر څخه اعراض کوي او خانونه يې ورباندې ړانده کانه اچولي دي چې ايمان ورباندې نه راوړي،

او هرڅوک چې دغه کار وکړي نو مونږ ورته شیطانان مقرروو چې لاندې چال چلند ورسره کوي:

الف: دغه شیطانان ورسره په دوامداره توګه ملګري دي او د هر یو نېک کار مخه یې نیسي.

ب: دغه شیطانان یې د حقې لارې څخه اړوي حال دا چې دوی په خپلو ځانونو باندې ګومان کوي چې دوی یقینًا په حقه لاره روان او د حقې لارې موندونکي دي، چې د پلرونو ړوند تقلید یې غوره کړی دی.

ج: دغه حال به تر هغې ادامه وکړي ترڅو چې مونږ ته د اندیوالانو سره راشي او قیامت قائم شي، په دغه وخت کښې به هر یو کافر په خپله غلطۍ باور وکړي او خپل ملګری اندیوال به مخاطب کړي چې: ای کاش! چې زما او ستا ترمنځ د مشرق او مغرب په اندازه لرېوالی وی او ستا دغه منحوسه څېره مې نه لیدلی. او ای کاش! چې زما او ستا ترمنځ په دنیا کښې هم همدومره لرېوالي شتون درلودی او دا څکه چې ته ډېر بد اندیوال یې چې زه دې د دائمي هلاکت په کنده کښې واچولم.

۲ـ د قیامت په ورځ به کفارو او د دوی اندیوالانو ته وویلې چې:

ای ظالمانو! کله چې تاسو په یقیني توګه په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی نو نن ورځ به تاسو ټول په دائمي عذاب کښې پراته یاست او هیڅکله به تاسو ته په عذاب کښې اشتراک څه ګټه ونه شي رسولی چې څه تخفیف مونده کړئ لکه څنګه به مو چې په دنیا کښې په اشتراک سره غم تخفیف مونده کاوه.

۳ـ نو ای پیغمبره! د ذکرو شوو عنادي او په بصیرت باندې د ړندو کفارو په مقابل کښې لاندې ارشادات په یاد وساته:

الف: د هغوی په کفر او شرک باندې په کلکو پاتې کېدلو سره ډېر مه غمژن کېږه، دا څکه چې:

اول: ته • هغوی د کړنلارې مسئول نه یې او ستا په توان کښې نشته چې ضرور به ورته لارښوونه کوې. ایا ته کڼو خلکو ته اورول کولی شې او یا ړندو ته لاره ښودلی شې؟ ایا ته هغه څوک په سمه سیده لاره روانه ولی شې کوم چې عناد نیولی وي او په څرګنده ګمراهي او حماقت کښې لګیا وي؟

دوهم: هو! ستا په غاړه فقط ابلاغ دی، نور نو زمونږ کار دی چې څه ورسره کوو. هغه دا چې:

دریم: مونږ به یا تا وفات کړو او ته به ونه ګورې چې مونږ ترې څنګه انتقام اخلو، او دا څکه چې مونږ ضرور د ذکرو شوو احمقانو څخه په دنیا کښې هم د انتقام اخستونکي یاستو. او یا به تاته هغه عذاب درولید کړو د کوم چې مونږ ورسره وعده کړې ده.

په هر تقدیر مونږ په هغوی باندې د هر حیثه د اقتدار درلودونکي یاستو.

ب: ای پیغمبره! ته پخپله او ستا پیروان په هغه شي (قرآن کریم) باندې منګولې ښخې کړئ او په کلکه ورباندې عمل وکړئ کوم چې تاته وحې کړی شوی دی.

کفار که هرڅه پروپاګند کوي او هر ډول دروغین لقبونه درکوي، کوي دې، ته یې هیڅ پروا مه ساته، او ورباندې غمژن کېږه مه. او دا څکه چې بې شکه ته په ډېره سمه سیده لاره باندې روان یې چې پروپاګند ورباندې هیڅ اثر نه شي اچولی.

ج: ای پیغمبره! په یقین سره دا قرآن کریم ستا او ستا د پیروانو دپاره عمومًا او ستا د قومیانو (قریشو) دپاره خصوصًا ډېر لوی شرف او عزت دی، خو دا په یاد وساتئ چې ډېر ژر به ستاسو څخه د دغه لوی شرف او عظیم الشان نعمت په هکله پوښتنې وکړې شي چې د عمل په میدان کښې مو پیاده کړي دي او که نه.

د: ای پیغمبره! ستا د وخت کفار عناد نیولي دي چې تا د پیغمبر په صفت نه مني او د توحید دعوت دې نه قبلوي، که نه نو تا خو دوی ته کوم نوی شی نه دی وروړی چې په پخوانیو پېریو کښې هیڅ سابقه نه لري، مونږ خو ستا په شمول ټول پیغمبران د توحید د اشاعت دپاره استولي دي چې ټولو به په اتفاق سره همدغه توحید ته دعوت چلاوه.

نو ته د خپل وخت د عنادیانو کفارو د قناعت دپاره د هغو پیغمبرانو د اُمتیانو څخه پوښتنه وکړه چې مونږ ستا څخه وړاندې لېږلی وه چې: ایا مونږ د ډېر مهربان الله ﷻ څخه په غیر نور شیان معبودان ګرځولي وه؟ ایا چاته مو اجازه ورکړې وه چې د غیر الله عبادت دې وکړی شي؟ ایا کوم پیغمبر د غیر الله د عبادت دپاره دعوت چلولی دی؟

توضیحات

۱ـ په ﴿وَمَن يَعْشُ عَن ذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ﴾ الآیة- کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿يَعْشُ﴾ کلمه واوي ناقص ده ـلکه "دَعَا، يَدْعُو"ـ چې د "و" توری یې د "مَنْ" په کلمې سره ساقط شوی دی کوم چې شرطیه معنی ته متضمن دی.

دا کلمه د "عَشَا" ـلکه "عَصَا"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نظر د کمزورۍ معنی ورکوي[۱]، مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د اعراض څخه کنایه اخستې ده[۲].

ب: د ﴿نُقَيِّضْ﴾ کلمې اصلاً د "قَيْضٌ" ـلکه "بَيْعٌ"ـ څخه اشتقاق موندلی دی، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [حم السجدة: ۲۵] ایت لاندې ښه پوره تشریح کړې ده، چې اصلاً د هګۍ نازکې پردې ته وضعه شوې ده خو دلته د کنایې په توګه د تسلط او په قابو کښې د راوستلو معنی ورکوي.

یعنې: هرڅوک چې د ډېر مهربان الله ﷻ د ذکر څخه په زړه باندې ړوند شي او عقیده وړباندې خپله نه کړي نو هغه ته مونږ شیطان ټاکو او وړباندې یې مسلطوو، نو دغه شیطان به ورسره په دنیا کښې پیوستون ولري چې د ایمان راوړلو مخه به یې نیسي او په آخرت کښې به هم ورسره په دوزخ کښې دائمي انډیوال وي.

دلته تغلیب مراد دی

۲ـ په ﴿بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ﴾ کښې د "مَشْرِقَيْنِ" کلمه د مشرق او مغرب دواړو څخه عبارت

(۱) القاموس المحیط ج۳ ص۲۳۲
(۲) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۷۲

ده چې د تغلیب په توګه د "مَغْرِب" څخه هم په "مَشْرِق" سره تعبیر شوی دی(۱)، لکه چې کله کله د لمر او سپوږمۍ (شمس، قمر) دواړو څخه د تغلیب په توګه په "قَمَرَيْن" سره تعبیر کېږي.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه که څه هم د ﴿ بُعْدَ ﴾ کلمه د یو طرفه لرېوالي دپاره وضعه شوې ده مګر دلته د تباعد (یو تربله بله د لرېوالي) معنی ورکوي(۲)، نو حاصل یې هغی راځېږي کوم ته چې د مطلب په خلاصه کښې اشاره شوې ده.

یادونه

۳_ د ﴿ فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ ﴾ او د ﴿ نُرِيَنَّكَ ﴾ دواړو ایتونو مضمون وړاندې په [المؤمن:۷۷] ایت کښې هم نازل شوی دی هیله ده چې هلته یو خل مراجعه وکړی شي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ ﴾ کښې د "ک" په توري سره نبي کریم ﷺ مخاطب کړی شوی دی او د "ذِكْر" د کلمې څخه دلته د "شرف او عزت" صفت مطلب دی چې د ذکر سره لازم دی(۳)، خو پوښتنه دا ده چې د نبي کریم ﷺ قوم دلته د چا څخه عبارت دی او قرآن کریم د چا دپاره شرف او عزت دی؟

موږ وایو: په دې مقام کښې د "قَوْم" کلمه مفسرینو کرامو په لاندې معناوو سره تفسیره کړې ده:

الف: د نبي کریم ﷺ قوم څخه قریش مراد دی چې د ده ﷺ نژدې نسبي اقارب دي(۴).

او دا ځکه چې نبي کریم ﷺ په خپل هغه حدیث کښې فرمایلي دي کوم چې د "ص" د سورت په شان نزول کښې تېر شوی دی چې یو خل یې د خپل تره (ابو طالب) په جواب کښې وویلې چې: «يَا عَمِّ أُرِيدُهُمْ عَلَى كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ تَدِينُ لَهُمْ بِهَا الْعَرَبُ وَتُؤَدِّي الْعَجَمُ إِلَيْهِمُ الْجِزْيَةَ» ای کاکا! زه د قریشو څخه فقط په یوه کلمه باندې اتفاق غواړم د کومې په سبب به چې ورته عرب اطاعت او انقیاد وکړي او عجم به ورته پرې جزیه ورکړي.

ابو طالب پوښتنه وکړه چې هغه کومه کلمه ده؟ نو نبي کریم ﷺ ورته جواب ورکړ چې هغه دا کلمه ده چې: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ»(۵).

ب: دلته د "قوم" څخه ټول عرب مطلب دي(۶). لکه چې یوه ورځې نبي کریم ﷺ د سلمان الفارسي رضی الله عنه سره لاندې سوال جواب وکړ:

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۲۸
(۲) تفسیر الکشاف ج۴ ص۲۵۲
(۳) زاد المسیر ج۷ ص۹۹
(۴) روح المعاني ج۲۵ ص۸۵
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۴۹۰ جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۸
(۶) الجواهر ج۲۰ ص۱۶۸

نبي کريم ﷺ: ای سلمانه! زما سره بغض مه کوه چې د خپل دين څخه به جدا شې (کافر به شې)
سلمان ﷛: ای د الله رسوله! زه به څنګه ستا سره بغض وکړم حال دا چې همدا ستا په ذريعه ما ته الله ﷻ هدايت کړی دی (او په ايمان يې مشرف ګرځولی يم)؟

نبي کريم ﷺ: «تَبْغَضُ الْعَرَبَ فَتَبْغَضُنِي»[1] يعنې زما سره بغض دا دی چې ته د عربو سره بغض وکړې نو تا زما سره بغض وکړ.

ج: ځينو مفسرينو کرامو ترجيح ورکړې ده چې دلته د قوم څخه د نبي کريم ﷺ پيروان مطلب شي[2]. او دا ځکه چې په همدې مطلب باندې زښت ډېر نصوص دلالت کوي. د بېلګې په توګه

اول: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ﴾ [الحجرات: ۱۳] يعنې يقيناً د الله ﷻ په نزد ستاسو ډېر مکرم (معزز) ستاسو ډېر تقوی دار دی

دوهم: يو خل (په يوه حديث کښې) د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې د خلکو مکرم (معزز) څوک دی؟ هغه ﷺ جواب ورکړ چې: «أَتْقَاهُمْ»[3] يعنې هغه څوک ډېر مکرم دی کوم چې ډېر متقي وي

دريم: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې «أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ إِلَّا بِالتَّقْوَى»[4] يعنې اګاه اوسئ چې عربي سړي ته په اعجمي سړي باندې فضل (بهتري) نشته، او نه اعجمي سړي ته په عربي باندې، او نه سره ته په تور باندې، او نه تور ته په سره باندې مګر په تقوی سره.

تبصره

۵ـ زمونږ په نزد دنياوي شرف او عزت ته په کتلو سره لومړی قول اول لمبر دی او دوهم قول دوهم لمبر. او أخروي شرف او عزت ته په کتلو سره راته دريم قول په زړه پوری او لومړی درجه بريښي، والله ﷻ اعلم.

په هر صورت ذکر شوی مضمون په بل ايت کښې داسې منعکس شوی دی چې: ﴿ لَقَدْ أَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾ [الأنبياء: ۱۰] يعنې يقيناً مونږ تاسو ته داسې کتاب درنازل کړی دی چې ستاسو عزت (شرف) پکښې (پټ) دی ايا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ (چې د خپل عزت او شرف قدرداني وکړئ).

يوه عجيبه قيصه

۶ـ يوه ورځې هلاکو ـ چې د چنګېز خان لمسی او د تاريخ ظالم باچا وه ـ د خپلو ملګرو سره په داسې حال کښې لاندې سوال جواب وکړ چې مؤذن لګيا وه اذان يې کاوه:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳۰
(۲) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۹۴، الدر المنثور ج۷ ص۳۸۰
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۹
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۱۲۷

هلاکو: نن ورځ په دنیا کښې څوک پاچا دی؟

ملګري: نن ورځ همدا ته جناب پاچا یې، چې په ځمکه دې حکومت جاري دی او د عامو خلکو په شمول آن پاچاهان دې هم اطاعت کوي.

هلاکو: دغسې نه ده، په دنیا کښې هغه څوک پاچا دی چې دا دی شپږ سوه کاله وروسته هم د هغه نوم په منارو کښې په لوړ اواز سره اخستل کېږي[1].

نوموړي د نبي کریم ﷺ نوم ته اشاره وکړه چې په "اشْهَدُ انَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ" کښې یادېږي.

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَسْـَٔلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رُّسُلِنَآ ﴾ کښې په ﴿ وَسْـَٔلْ ﴾ کلمې سره نبي کریم ﷺ ته توصیه شوې ده چې د پخوانیو پیغمبرانو څخه د خپل قوم د تخجیل او توبیخ دپاره د توحید په هکله معلومات وغواړه چې: ایا تاسو د شرکیاتو دپاره دعوت چلولی وه، ایا تاسو توحید ته په دعوت نه یاست مامور شوي؟

نو پوښتنه دا ده چې د پخوانیو پیغمبرانو څخه د معلوماتو د اخستلو په غرض په څه ډول سره پوښتنې صورت نیولی شو، حال دا چې هغوی وفات شوي وه؟

مونږ وایو چې د دغې پوښتنې د جوابولو دپاره مفسرینو کرامو متعدد اقوال کړي دي[2]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ځینو مفسرینو کرام وایي[3] چې که څه هم پخواني پیغمبران وفات شوي وه مګر د معراج په شپه ورسره نبي کریم ﷺ په بیت المقدس کښې ملاقات وکړ او د ټولو دپاره یې د دوه رکعته لمانځه امامت په غاړه واخست، چې د الله ﷻ په توفیق په همدې ارتباط د [الإسراء:۱] ایت لاندې ښه وضاحت تېر شوی دی.

ته به وایې چې نبي کریم ﷺ ته به په ایت شریف کښې توصیه شوې وي چې د معراج په شپه د پیغمبرانو څخه معلومات وغواړه.

ب: اکثریت علماء کرام وایي چې دلته د پیغمبرانو د اُمتیانو څخه معلومات اخستل مراد دي. نه پخپله د دوی څخه[4]. همدا مطلب د ایت شریف څخه په لاندې طریقو سره ترلاسه کولی شو:

اول: چې عبارت د مضاف په تقدیر وګنو، لکه چې په ﴿ وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَتْ حَاضِرَةَ ٱلْبَحْرِ ﴾ [الأعراف:۱۶۳] ایت کښې د "اهل" کلمه مقدره ګڼله کېږي، یعنې او د یهودو څخه د هغه ښار د اهالیو په هکله پوښتنه وکړه کوم چې د دریاب په غاړه پروت وه.

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۸۵

(۲) المحرر الوجيز ج۴ ص۲۶۲؛ تفسير الكشاف ج۴ ص۲۵۴

(۳) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۹۵

(۴) تفسير الطبري ج۲۵ ص۷۸؛ تفسير البغوي ج۴ ص۴۱۴؛ تفسير المظهري ج۸ ص۳۵۳

نو په دې طريقې سره به يې تقدير داسې راوخېژي چې: "وَاسْأَلْ أُمَمَ مَنْ أَرْسَلْنَا".
دوهم: څرنګه اُمتيانو ته ذکره شوې پوښتنه د پيغمبرانو په ملحوظ راجع کېدی شوه نو ته به
وايې چې هغوی ته ويل شوي وي چې تاسو ته خپلو پيغمبرانو د توحيد په هکله څه ويلي وه؟ ايا
تاسو يې شرکياتو ته دعوت کړي وئ؟

تبصره

۸ـ مونږ ته د اکثريت نظر بهتر برېښي او دا څکه چې:
الف: په دغه سوال سره نبي کريم ﷺ د مشرکانو د تخجيل او رټلو دپاره مخاطب شوی وه چې تا خو
کوم نوی شی (عقيده) نه ده راوړې، د خلکو د قناعت دپاره ته د پخوانيو اهل الکتابو څخه وپوښته.
په ايت شريف کښې اصلاً مشرکان په غوږ وهلی شوي وه چې تاسو دا کار وکړئ ترڅو درته جوته
شي چې د توحيد د ټولو پيغمبرانو ګډه عقيده ده. څرنګه چې مشرکان د نبوت او معراج څخه
انکاري وه نو هغوی هيڅکله باور نه کاوه چې نبي کريم ﷺ د معراج په شپه د پيغمبرانو سره
ملاقات کړی دی او د توحيد په هکله يې ورته پوښتنه راجع کړې ده، او نه په مشرکانو باندې د
دغې پوښتنې جواب څه اثر غورزولی شو.
ب: په دې باندې علاوه دغه مضمون ته ورته مضمون په بل ايت کښې هم تېر شوی دی چې د دې
دپاره نظير ګڼلی کېږي، هغه دا چې الله ﷻ فرمايلي دي: ﴿فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ فَسْـَٔلِ
ٱلَّذِينَ يَقْرَءُونَ ٱلْكِتَـٰبَ مِن قَبْلِكَ﴾ [يونس:۹۴] يعنې ای پيغمبره! که بالفرض المحال ته د هغه
(قرآن) څخه په شک يې کوم چې مونږ تاته درنازل کړی دی، نو ته د هغو کسانو څخه (په همدې
هکله) پوښتنه وکړه کوم چې ستا څخه مخکښې اسماني کتاب لولي.
د همدغه ايت لاندې مونږ د الله ﷻ په توفيق ډېرې ګټورې نکتې ليکلې دي، هيله ده چې
ښاغلي لوستونکي يو ځل هلته مراجعه وکړي.

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِـَٔايَـٰتِنَآ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِي۟هِۦ فَقَالَ إِنِّى رَسُولُ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ
﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَآءَهُم بِـَٔايَـٰتِنَآ إِذَا هُم مِّنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُرِيهِم مِّنْ ءَايَةٍ إِلَّا هِىَ أَكْبَرُ
مِنْ أُخْتِهَا ۖ وَأَخَذْنَـٰهُم بِٱلْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا۟ يَـٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ
بِمَا عَهِدَ عِندَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ ٱلْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنكُثُونَ
﴿٥٠﴾ وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِى قَوْمِهِۦ قَالَ يَـٰقَوْمِ أَلَيْسَ لِى مُلْكُ مِصْرَ وَهَـٰذِهِ ٱلْأَنْهَـٰرُ تَجْرِى مِن
تَحْتِىٓ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾ أَمْ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْ هَـٰذَا ٱلَّذِى هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَآ

أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِّن ذَهَبٍ أَوْ جَآءَ مَعَهُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴿٥٣﴾ فَٱسْتَخَفَّ قَوْمَهُۥ فَأَطَاعُوهُ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَـٰسِقِينَ ﴿٥٤﴾ فَلَمَّآ ءَاسَفُونَا ٱنتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَـٰهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٥﴾ فَجَعَلْنَـٰهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْـَٔاخِرِينَ ﴿٥٦﴾

[۴۶] او يقيناً مونږ موسی ﷺ په خپلو معجزاتو (او دلايلو) سره فرعون او د ده (د حکومت مشرانو ته لېږلی وه، نو ورته يې وويلې چې: بې شکه زه د رب العالمين د پلوه استولی شوی يم.

[۴۷] نو کله چې زمونږ د معجزاتو (او دلايلو) سره هغوی ته ورغی نو سمدستي هغوی زمونږ د معجزاتو څخه خنداوې (او مسخرې) وکړې.

[۴۸] او مونږ فرعونيانو ته (د نهو معجزاتو څخه) هيڅ معجزه ورونه ښودله مگر هغه به د هغې د خور (سيالې معجزې) څخه (په يو حيث) لويه وه، او (د هرې يوې معجزې په ورښودلو سره) مونږ هغوی په عذاب سره ونيول، شايد چې دوی (د کفرياتو څخه توحيدي عقيدې ته) رجوع وکړي.

[۴۹] او فرعونيانو (موسی ﷺ ته) وويلې چې: ای غټ جادوگره! زمونږ دپاره خپل رب ﷻ د هغې وعدې په بنياد وبله کومه چې (د هغه ﷻ د پلوه) ستا په نزد شتون لري، (ترڅو زمونږ څخه دغه خارق العاده عذاب لرې کړي او دا خکه چې:) يقيناً مونږ هرو مرو (د نجات په صورت کښې) لاره موندونکي ياستو (په تاباندې ايمان راوړونکي ياستو).

[۵۰] نو هرکله به چې مونږ د هغوی څخه خارق العاده عذاب لرې (اوچت) کړ نو (سمدستي ناڅاپه به هغوی وه چې (د ايمان راوړلو) وعده به يې ماته کړه (او خپلو کفرياتو ته به يې ادامه ورکړه).

[۵۱] او فرعون (په ډېر تکبر سره) په خپل قوم کښې لوړ اواز وکړ (او جارچيان يې ولېږل) ويې ويلې چې ای زما قومه! ايا د مصر مملکت په ما پورې اختصاص نه لري او هم دغه ويالې چې زما (د تصرف) لاندې بهېږي؟ ايا نو تاسو نه گورئ؟ (ايا زما خبرې واقعيت نه لري؟).

[۵۲] بلکې زه د دغه هغه سړي څخه بهتر يم کوم چې سپک (او حقير) دی (هيڅ شی په واک کښې نه لري او فقير دی) او (هم) نژدې نه دی چې (خپل مطلب) ښه واضحه کړي (او په چلېدونکې ژبې سره يې څرگند کړي).

[۵۳] (که دغه ترټرې په رښتيا پيغمبر وی) نو په ده باندې ولې (د الله ﷻ د پلوه) د سرو زرو څخه (جوړ کړی شوي) بنگړي وانه چول شوه؟ (او) يا ولې ورسره په داسې حال کښې پرښتې رانغلې چې يو تربله پيوسته (او صف) ترونکې وې؟

[۵۴] نو فرعون (په دغه استدلال سره) خپل قوم تحميق کړ (او نوره بې عقلي يې هم وراضافه کړه) نو هغوی د هغه اطاعت ته ادامه ورکړه. يقيناً فرعونيان فاسق (د حد څخه تجاوز کوونکی) قوم وه.

[۵۵] نو کله چې فرعونيانو (د خپلو جنايتونو په ادامې سره) مونږ (خپلو خانونو ته) په غضب کړو، نو مونږ ترې (په دنيا کښې) انتقام واخست نو دوی ټول مو (د قلزم په بحيره کښې) غرق کړه

او د خدګې مخ مو ترې خالي کړ).

[۵۶] نو مونږ هغوی د وروستنیو کفارو دپاره امامان او (د وروستنیو مؤمنانو دپاره) د عبرت درسونه وګرځول.

ارتباطونه

۱_ په [الزخرف: ۳۱] ایت کښې د وخت د مشرکانو څخه دا حماقت هم راحکایت شوی وه چې د نبوت ورکړه یې په سرمایه دارانو پورې مختصه ګرځولې وه. په دې ایتونو کښې همدغه حماقت د فرعونیانو څخه هم راحکایت شوی دی چې د موسی ﷺ په مقابل کښې یې خپل کړی وه، او په نتیجه کښې د خپل حماقت په سزا ورسېده.

۲_ د وړاندېنیو ایتونو څخه د وروستني ایت مضمون دا وه چې د توحید عقیده اجماعي عقیده ده چې ټول پیغمبران د همدغې عقیدې د اشاعت دپاره استول شوي وه، او په دې ایتونو کښې آن تر [الزخرف ۶۷] ایت پورې د موسی ﷺ او عیسی ﷺ څه حالات د استشهاد په توګه نازل شوي دي چې دوی دواړه او هم د دوی دواړو کتابونه (تورات او انجیل) د توحید د اشاعت په هکله عالمي شهرت لري نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په دې مقام کښې په خپل اُمت باندې د کفارو د حماقتونو په ارتباط او هم د توحیدي عقیدې د اشاعت په ارتباط د استشهاد په توګه لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ په یقین سره مونږ فرعون او د ده د رعیت مخوړو کسانو ته د دې دپاره موسی ﷺ د پیغمبر په حیث ولېږه ترڅو هغوی د توحید عقیدې ته دعوت کړي، ترڅو په نتیجه کښې د هغوی په قبول سره عوام هم د توحید عقیده خپله کړي.

۲_ موسی ﷺ فرعونیانو ته ورغی او خپل خان یې ورته وروپېژاند چې: یقیناً زه د رب العالمین د پلوه تاسو ته رالېږلی شوی یم، ترڅو په مابانديې ایمان راوړئ او بني اسرائیل د خپل قید څخه خلاص کړئ او زما سره یې د شام تاتوبي ته پرېږدئ چې لاړ شي.

۳_ موسی ﷺ فرعونیانو ته د معجزاتو سره ورغی او خپل رسالت یې ورته په اثبات ورساوه خو د دې سره- سره هغوی د پیغمبر په صفت قبول نه کړ بلکې سمدستي یې د هغه ﷺ په دعوت باندې خندنې او ملنډې پیل کړې، او په معجزاتو باندې یې د جادو نوم کېښود.

۴_ مونږ د موسی ﷺ د تائید دپاره د معجزاتو لړۍ جاري وساتله او ډېرې معجزې مو وروښودلې چې هره یوه معجزه به د بلې سیالې معجزې څخه د ځینو حیثیتونو په لحاظ ستره او قوي وه.

۵_ لنډه دا چې مونږ فرعونیانو ته داسې معجزات وروښودل چې برسېره په دې چې خارق العاده معجزات وه په هره یوه کښې عذاب او ډاروول هم نغښتي وه.

نو مونږ هغوی د دغو معجزاتو په ترڅ کښې په ډول-ډول عذاب سره ونیوه شاید چې دوی د

شرکیاتو او کفریاتو څخه توحید عقیدې ته رجوع وکړي او په ایمان مشرف جوړ شي.

۶_ که څه هم هغوی د هرې یوې معجزې او خارق العاده په لیدلو سره د ایمان راوړلو وعده موسی ﷺ ته ورکوله او په هر وار به یې مخاطب ګرځاوه چې: ای پوخ جادوګره! زمونږ دپاره خپل رب ﷻ ته سوال وکړه چې د هغه عهد په اساس کوم چې ستا په نزد موجودیت لري، زمونږ څخه د عذاب مخه واړوي او دا څکه چې په دغه صورت به مونږ په تاباندې ایمان راوړونکي جوړ شو او د سمې لارې موندونکي به وګرځو.

۷_ خو کله به چې مونږ د هغوی څخه د عذاب مخه واړوله نو سمدستي به هغوی د خپل لوظ څخه وګرځېده او خپلې وعدې به یې ماتې کړې، تا به ویل چې دوی هغه کسان نه دي کومو چې د ایمان د راوړلو وعده کړې وه، بلکې خپلو کفریاتو ته به یې د پخوا غوندې ادامه ورکړه.

۸_ په دې باندې علاوه د خپل قوم د تحمیق دپاره فرعون هغوی مخاطب کړه او په لوړ اواز یې ورته وویلې او هم یې په ښارونو کښې جارچیان خواره کړه چې:

الف: ای زما قومه! ایا د مصر پاچایي زما نه ده؟ ایا دغه ویالې (چې زما د لاس لاندې بهېږي او ټول مصر ورباندې تروتازه او شین زرغون ګرځېدلی دی) زما نه دي؟ نو تاسو نه ګورئ چې موسی ﷺ نه په مصر پاچایي لري او نه د دغو ویالو څخه څه برخه درلودونکی دی، ایا نوموړی زما سره سیالي کولی شي؟

ب: ایا زه د دغه سړي څخه بهتر یم کوم چې مال او ثروت نه لري (سرمایه دار نه دی) او په دې باندې علاوه په ښه وضاحت سره خبرې هم نه شي کولی او په خبرو کښې یې ژبه نښلي او د ترټرې اواز درلودونکی دی.

ج: په دې باندې علاوه، که بالفرض موسی ﷺ په رښتیا سره پیغمبر وي نو په هغه باندې ولې د الله ﷻ د پلوه د سرو زرو بنګړي وانه چولي شوه، ترڅو خلک پوه شوي وی چې نوموړی په خپله ادعاء کښې رښتینی دی او د الله ﷻ په نزد معزز سړی دی. او یا ولې ورسره صفونه‌صفونه پرښتې رانغلې چې مونږ ته یې راپېژندلی وی چې نوموړی د الله ﷻ د پلوه په رښتیا رالېږلی شوی دی.

نو کله چې د ذکرو شوو دواړو کارونو جواب منفي دی نو مونږ هیڅکله نوموړي ته د پیغمبر په صفت عقیده نه شو کولی.

۹_ ای پیغمبره! فرعون په ذکر شوي بې بنیاده خطاب سره خپل قوم تحمیق کړ او د پخوانی سادګۍ څخه علاوه نوره سادګي یې هم ورباندې وربار کړه، نو د همدې کبله یې د فرعون اطاعت ته ادامه ورکړه او دا څکه چې دوی فاسق قوم وه او د فاسق په اطاعت کلک شوه.

۱۰_ نو کله چې فرعونیانو د اوږده دعوت څخه وروسته او د ګڼ شمېر معجزاتو په تعقیب د موسی ﷺ تکذیب ته ادامه ورکړه، نو مونږ یې خپلو خانونو ته په غضب کړو، چې سمدستي مو ترې دنیاوي انتقام واخست نو ټول مو د څرمې په دریاب کښې په خارق العاده توګه غرق کړه او څمکه مو د هغوی د شره خلاصه کړه.

١١_ بلکې هغوی مو د وروستنیو کفارو دپاره امامان في الكفر وګرځول، چې دوی به هم د هغوی غونډې انتقام سره مخامخ کړی شي. همدارنګه مو هغوی د وروستنیو نېکانو او مؤمنانو دپاره مثال او د عبرت درس جوړ کړه چې د هغوی په قدم لاړ نه شي.

توضیحات

١_ په ﴿ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا ﴾ کښې د "أُخت" کلمه د "اخ" د کلمې دپاره مونثه ده چې د خور معنی ورکوي، مګر د کنایې په توګه په هر هغه شي کښې استعمالېږي کوم چې د بل شي سره د مناسبتونو څخه په یوه مناسبت کښې اشتراک ولري[1].

موسی علیه السلام ته نهه (٩) معجزې ورکړی شوي وې چې تفصیل ته یې په [الأعراف:١٣٣] ایت کښې اشاره شوې ده، دغه ټولې معجزې په خارق العاده توب کښې شریکې وې څکه په هرې یوې باندې د "أُخت" اطلاق وکړی شو.

سوال جواب

٢_ که څوک وایي چې: د ﴿ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا ﴾ څخه څرګندېږي چې د موسی علیه السلام نهه معجزې هره یوه د بلې څخه لویه وه. نو پوښتنه دا ده چې ایا په دې تقدیر تناقض نه لازمېږي چې هره یوه معجزه هم وړه او هم لویه ګرځي، بلکې هره یوه د خپله خانه هم وړه یا لویه وګرځي؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[2]، خو مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به حیثیت ملحوظ وي، یعنې هره یوه معجزه په یو حیث سره د بلې معجزې څخه په بل حیث سره لویه وه.

دغه جواب ته ورته جواب په ﴿ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴾ [یوسف:٧٦] ایت کښې هم تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

پوښتنې او جوابونه

٣_ دغه عبارت ﴿ وَقَالُوا يَٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ ﴾ ته ورته عبارت وړاندې هم نازل شوی دی چې: ﴿ قَالُوا يَٰمُوسَى ٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ ﴾ [الأعراف:١٣٤]، او مناسب تحقیق یې هم هلته لیکلی شوی دی والحمد لله ﷻ، خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې پوښتنې او جوابونه وراضافه کوو:

الف: که څوک وایي چې: هلته د فرعونیانو څخه د ﴿ يَٰمُوسَى ﴾ کلمه راحکایت شوې ده او دلته ترې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ﴾ کلمې حکایت موندلی دی، نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه خطابونه سره یو تربله منافات نه لري حال دا چې موضوع یوه ده؟

---

(١) مفردات الراغب ص٨
(٢) نظم الدرر ج٧ ص٣٤

مونږ وايو چې: څرنګه چې تعذيبي معجزاتو په تحقق کښې فاصله درلوده، نو څه لرې نه ده چې په يوه غوښتنه کښې به يوې خطابي صورت نيولی وي او په بله کښې به بلې، او يا به دغه اختلاف د قائلينو د اختلاف په سبب رامنځته شوی وی، والله ﷻ أعلم.

ب: که څوک وايي چې: ايا دا عجب حماقت او تناقض نه دی چې د يو پلوه موسی ﷺ د فرعونيانو د پلوه په ﴿ يَٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ﴾ سره تحقيرېږي چې اى جادوګره!، او د بله پلوه غواړي چې د همده ﷺ د دعاء په برکت د خارق العاده عذابه نجات مونده کړي؟ او په دې باندې علاوه، د همدغه تحقير سره-سره د ايمان راوړلو وعده هم ورکوي چې: ﴿ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴾ مونږ ستا د دعوت منونکي ياستو او ستا د هدايت قبلوونکي ياست؟

مونږ وايو چې: مفسرينو کرامو د دغه حماقت او تناقض څخه د فرعونيانو د بچ کولو دپاره ډېر غير متبادر جوابونه کړي دي[١] چې يو هم زړه ته نه لوېږي.

د مثال په توګه: ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَ ٱلسَّاحِرُ ﴾ د خطاب څخه د هغوی تحقير مطلب نه وه بلکې هغوی د تعظيم دپاره دغه لقب ورکاوه، هغوی د "سَاحِر" کلمه د لوی عالم په معنی اخستله چې اى لويه عالمه![٢].

مګر مونږ ته دغه جواب ډېر بې مزې برېښي چې د يو پلوه په قرآن کريم کښې چرته د "سَاحِر" کلمه د لوی عالم په معنی نه ده استعماله شوې، او د بله پلوه ضرورت هم نشته چې د فرعونيانو څخه د حماقت او تناقض د لرې کولو دپاره غيرو متبادرو جوابونو ته لاس واچوو؛ خلک وايي چې: "اوښه! کوم خای دې سم دی پاتې دې لا غاړه".

نو جواب ته څه اړتيا نشته، هغوی خو دغسې ډېر حماقتونه درلوده.

د فرعونيانو حماقتونه

۴ـ د ښه وضاحت دپاره د فرعونيانو د حماقتونو لاندې مثالونه ولولئ:

الف: يوه حماقت ته يې په [القصص:٣٨] ايت کښې اشاره شوې ده چې هغوی د فرعون په دې خبره هم باور وکړ چې: زه به د يوې دنګې مانۍ په ذريعه اسمان ته وخېژم او هلته به د موسی ﷺ د رب سره پخپله وګورم، چې ايا موسی ﷺ تا په رښتيا د پيغمبر په حيث رالېږلی دی او که نه؟.

ب: د بل حماقت په هکله يې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ فَقَالَ أَنَا۠ رَبُّكُمُ ٱلْأَعْلَىٰ ﴾ [النازعات:٢۴] يعنې نو فرعون خپل قوم ته وويلې چې: زه ستاسو اوچت (لوی) رب يم.

خو دغه احمق قوم يې تصديق وکړ او دومره يې هم ورته ونه شو ويلی چې ته خو پخپله مخلوق يې، ستا رب څوک دی؟، يا د اسمانونو او ځمکو رب څوک دی؟.

---

(١) التفسير الكبير ج٢٧ ص٢١٨؛ روح المعاني ج٢٥ ص٨٨؛ زاد المسير ج٧ ص١٠١

(٢) تفسير ابن كثير ج۴ ص١٢٩؛ تفسير الطبري ج٢٥ ص٨٠

د فرعونیانو د حماقت یو نظیر

۵ـ مونږ ته د فرعونیانو هغه حماقت په کوم کښې چې بحث روان دی د قریشو یو حماقت ته ورته برېښي، چې د یو پلوه یې د نبي کریم ﷺ د رسالت څخه انکار کاوه او د بله پلوه یې باور درلود چې الله ﷻ یې سوال قبلوي. خلاصه یې دا ده:

الف: کله چې نبي کریم ﷺ ولیده چې خلکو د اسلام قبول ته شا کړه نو ښېرا یې ورته وکړه او ویې ویل چې: «اللَّهُمَّ سَبْعًا كَسَبْعِ يُوسُفَ»[۱] ای الله ﷻ! په دغو خلکو هغسې اوه سخت کلونه ورولې لکه د یوسف ﷺ اوه سخت کلونه (چې د قحطۍ سره مخامخ شي).

ب: نو الله ﷻ په هغوی باندې داسې وچکالي او قحطي وروستله چې هر شی یې پوپنا کړ.

ج: آن تردې چې خلکو پوستکي او مرداري وخوړې، او د ډېرې لوږې د کبله وریاندې داسې حالت ورغی چې کوم یوه به اسمان ته وکاته نو اسمان به ورته لوغړن ښکارېده، حال دا چې اسمان به لوغړن نه وه، په سترګو به یې لوږې پرده خوره کړې وه.

د: نو نبي کریم ﷺ ته ابو سفیان ـ چې لا تر دغه وخته د "رضي الله عنه" لایق نه وه ګرځېدلی ـ ورغی او ورته یې وویلې چې: ای محمده! ته خو د الله ﷻ په اطاعت او په صله رحمۍ سره امر کوې حال دا چې ستا قوم د قحطۍ او وچکالۍ د کبله هلاک شو، نو د همدوی دپاره الله ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه ترڅو ترې سختي لرې کړي او پراخي وریاندې ورولي.

د "أمْ" د توري معنی

د: مفسرینو کرامو په ﴿ أَمْ أَنَا خَيْرٌ ﴾ کښې د "أمْ" توری په ډېرو احتمالاتو سره معنی کړی دی[۲]، خو د اکثرو په نزد دغه توری دلته د "بَلْ" د توري معنی ورکوي[۳]. یعني فرعون خپل قوم مخاطب کړ چې: ای قومه! د مصر پاچاهي زما ده او تاسو د سر په سترګو ګورئ چې بهېدونکې ویالې زما په اختیار کښې دي، بلکې زه د دغه هغه کس څخه بهتر یم کوم چې سپک او فقیر دی هیڅ شی یې په واک کښې نشته، او په دې باندې علاوه ژبه یې هم نښلي.

یو بل اتهام

۷ـ د موسی ﷺ ژبې لږ څه غوټه درلوده چې په خبرو کښې بنده بنده کېده، که څه هم الله ﷻ دغه غوټه پرانستله، لکه چې په [طه: ۳۶] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، مګر فرعون د غوټې په پرانستلو سترګې پټې کړې او د توهین په غرض یې وریاندې د ترټې اتهام ولګاوه چې: ﴿ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ ﴾ یعني موسی ﷺ نژدې نه دی چې ما في الضمير په ښه توګه څرګند کړي، او زه د بلبل غوندې چغېږم (ژبه مې نه نښلي).

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۱۳۷؛ ج۲ ص۷۱۴
(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۲۷۴
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۹۹

آسف څه معنی؟

۸_ په ﴿ فَلَمَّآ ءَاسَفُونَا ﴾ کښې د ﴿ ءَاسَفُونَا ﴾ کلمه اصلاً د "أسَف" ـلکه "غضب"ـ څخه اشتقاق شوې ده، "أسَف" د حزن او غضب د مبالغې دپاره وضعه شوی دی[۱] خو په دې مقام کښې عبد الله ابن عباس رضي الله عنهما یوازې په غضب سره تفسیر کړی دی[۲]. یعنې نو کله چې فرعونیانو مونږ د خپلو جنایتونو او لجاجتونو د کبله په غضب کړو (هغسې غضب کوم چې زمونږ د شان سره مناسب وه) نو انتقام مو ترې واخست او ټول مو په دریاب کښې غرق وګرځول.

د سلف او مثل معناوې

۹_ په ﴿ فَجَعَلْنَٰهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْءَاخِرِينَ ﴾ کښې د "سَلَف" کلمه هغه چا ته وضعه شوې ده کوم چې وړاندې تېر شوي وي[۳] او د راتلونکو خلکو دپاره د إمام حیثیت ولري. او د "مَثَل" کلمه په دې مقام کښې علماوو کرامو د عبرت په معنی سره تفسیره کړې ده[۴]. یعنې مونږ فرعونیان د راتلونکو کفارو دپاره امامان وګرځول او د راتلونکو مؤمنانو دپاره مو د عبرت درس جوړ کړ.

همدغه مضمون په لاندې ایتونو کښې په صراحت سره نازل شوی دی:

الف: ﴿ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى ٱلنَّارِ ﴾ [القصص:۴۱] یعنې او مونږ فرعونیان (د بدانو دپاره) داسې امامان وګرځول چې (د قیامت تر ورځې پورې) اور ته بلل کوي.

ب: ﴿ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَن يَخْشَىٰٓ ﴾ [النازعات:۲۶] یعنې یقینًا په دغه (فرعونیانو په غرقولو کښې د هغه چا دپاره د عبرت درس دی کوم چې (د الله ﷻ څخه) دارېږي.

﴿ وَلَمَّا ضُرِبَ ٱبْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوٓا۟ ءَأَٰلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ ۚ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًۢا ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَٰهُ مَثَلًا لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٥٩﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَا مِنكُم مَّلَٰٓئِكَةً فِى ٱلْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾ وَإِنَّهُۥ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَٱتَّبِعُونِ ۚ هَٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ ۖ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٦٢﴾ وَلَمَّا جَآءَ عِيسَىٰ بِٱلْبَيِّنَٰتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُم بِٱلْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُم بَعْضَ ٱلَّذِى تَخْتَلِفُونَ فِيهِ ۖ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٦٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ

---

(۱) لسان العرب ج۹ ص۵
(۲) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۸۴، الدر المنثور ج۷ ص۳۸۴
(۳) القاموس المحیط ج۲ ص۵۹۷
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۳۰

رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِن بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٦٥﴾

[۵۷] او هر کله چې د مریمې رضی‌الله‌عنها زوی (عیسی ﷺ د شرکیانو د استدلال دپاره) مثال ووهلی شي (وګرځولی شي) نو ناڅاپه (سمدستي) ستا قوم (قریش) د دې (مثال) څخه شور او زوږ خپلوي (او د خوشالۍ نه کبله خاندي).

[۵۸] او (په خندا کښې) وايي چې: ایا زموږ معبودان (ستا په نزد) بهتر دي او که عیسی ﷺ؟ (عیسی ﷺ د نصاراوو معبود دی او ستا په نزد پکښې خیر شته چې ته يې پیغمبر ګڼې).

(ای پیغمبره!) هغوی عیسی ﷺ تاته د مثال په توګه نه ګرځوي مګر په داسې حال کښې چې هغوی جګړه کوونکي دي بلکې هغوی (په باطله سره په مستمره توګه) جګړماران دي.

[۵۹] عیسی ﷺ نه دی مګر یو بنده دی (معبود نه دی) چې موږ ورباندې (د نبوت په ورکړې سره) انعام کړی دی، او (په خارق العاده پیدا کولو سره) موږ د بني اسرائیلو دپاره (د خپل کامل قدرت) یو مثال ګرځولی دی.

[۶۰] او (دا څه عجیبه نه ده بلکې) که زموږ اراده وشي نو ستاسو نارینه وو (بنیادمانو) څخه به پرښتې په ځمکه کښې وګرځوو چې (ستاسو) خلافت به کوي (لکه څنګه چې ستاسو اولادونه ستاسو خلیفه ګان دي).

[۶۱] او یقیناً عیسی ﷺ د قیامت د قیام دپاره غټه علمي نښه ده، نو (ای خلکو!) تاسو د قیامت په قیام سره بالکل شک مه کوئ او زما پیروي وکړئ چې همدغه سمه لاره ده.

[۶۲] او تاسو دې هرو مرو شیطان (د قیامت د عقیدې څخه) وانه ړوي (او دا څکه چې) بې شکه شیطان ستاسو څرګند دښمن دی.

[۶۳] او کله چې عیسی ﷺ (بني اسرائیلو ته) د معجزاتو سره ورغی نو (ورته) يې وویلې چې: ما تاسو ته حکمت (شریعت) راوستلی دی، او هم د دې دپاره (راغلی یم) چې تاسو ته ځینې هغه شی بیان کړم په کوم کښې چې تاسو اختلاف کوئ. نو (زما څخه نه بلکې) د الله ﷻ څخه ودار شئ او زما اطاعت وکړئ (چې زما اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی).

[۶۴] یقیناً الله ﷻ همدی ﷻ زما رب دی او ستاسو رب هم، نو (زما عبادت مه کوئ) د الله ﷻ عبادت وکړئ، دغه (یوازې د الله ﷻ عبادت کول) سمه لاره ده.

[۶۵] نو بني اسرائیل د خپل منځ څخه مختلف شوه (او ډلې پکښې جوړې شوې)، نو هغو کسانو ته ویل دی کومو چې ظلم اختیار کړ چې (دا ویل) د دردناکې ورځې د عذاب څخه عبارت دي.

شان نزولونه

د دغو ایتونو په ارتباط مفسرینو کرامو متعدد شان نزولونه لیکلي دي لاندې مثالونه يې ولولئ:

۱ـ ځينو هغه شان نزول ليکلی دی[۱] کوم چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنبياء:۱۰۱] ايت لاندې ليکلي دي.

۲ـ ځينې وايي: کله چې دا ايت شريف نازل شو چې ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَ﴾ [آل عمران:۵۹]، نو د مشرکانو څخه يوې ډلې وويلې چې د محمد ﷺ د دې قيصې په ذکر سره مطلب دا دی چې مونږ يې داسې عبادت وکړو لکه څنګه چې نصاراوو د عيسى عليه السلام عبادت کاوه، نو الله ﷻ د هغوی خبره رده کړه او ذکر شوي ايتونه نازل شوه[۲].

۳ـ د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه په يوه اوږده حديث کښې روايت دی چې: يوه ورځې نبي کريم ﷺ قريش مخاطب کړه چې: «يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ! إِنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ يُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللهِ فِيهِ خَيْرٌ»[۳] يعني ای د قريشو ټولګيه! يقينًا شان دا دی چې هيڅوک داسې نشته چې د الله ﷻ څخه په غير يې عبادت وکړی شي او په هغه کښې څه خير وي.

نو هغوی سمدستي عيسى عليه السلام په اعتراض کښې ياد کړ، چې ستا په خيال پيغمبر دی او د الله ﷻ صالح بنده دی خو نصارا يې عبادت کوي، که په ده عليه السلام کښې خير نه وي نو باک يې نشته زمونږ په معبودانو کښې دې هم خير نه وي.

په دې باندې علاوه ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي[۴] چې کله وړاندېنی [الزخرف: ۴۵] ايت نازل شو او شرک يې په ټولو اسماني اديانو کښې غير مشروع وباله، نو مشرکانو (قريشو) ذکر شوی اعتراض راپورته کړ چې دغسې نه ده، عيسويت (نصرانيت) اسماني دين دی حال دا چې نصارا د عيسى عليه السلام عبادت کوي.

په هر تقدير، د قريشو د ذکر شوي اعتراض په رد کښې الله ﷻ ذکر شوي ايتونه نازل کړه.

تبصره او ارتباط

که څه هم ذکر شوي شان نزولونه سره څه منافات نه لري مګر مونږ ته دريم شان نزول په زړه پورې برېښي او دا ځکه چې دغه شان نزول د سياق او سباق (د وړاندې ېبرته) ايتونو په ارتباط کښې ډېر ښه تناسب لري هغه دا چې:

الله ﷻ په وړاندېنيو ايتونو کښې د استشهاد په توګه د موسى عليه السلام قيصې ته اشاره وکړه او په دې ايتونو کښې يې په همدغه ملحوظ د عيسى عليه السلام څه حالات نازل کړي دي. دغه دواړه مشهور پيغمبران او د مشهورو کتابونو (تورات انجيل) خاوندان دي او د دواړو په شريعتونو کښې شرکي عبادت ممنوع ګرځولی شوی دی.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۱۰۳

(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۶۸، الدر المنثور ج۷ ص۳۸۵؛ تفسير الطبري ج۲۵ ص۸۶

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۶۸۱؛ اسباب النزول للواحدي ج۲۵۲

(۴) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۳۰۱

د مطلب خلاصه

اى پيغمبره! د توحيد د واقعيت د بيانولو دپاره په خپل أمت باندې لاندې مطالب قرائت كړه:

۱ـ ته خو خلكو ته د توحيد توصيه كوې خو هركله چې ستا توصيه مشركان واوري نو:

الف: همدا ستا د دعوت د رد په هكله او د بوت پرستۍ د حقانيت د اثبات په هكله د هغوى د يوه كس د پلوه په عيسى ﷺ باندې استدلال ونيولى شي چې نصرانيان يې عبادت كوي، نو سمدستي بدون د تفكره ستا قوم (قريش) په خندا او زوړ سره خوشالي څرګنده كړي چې هغوى په تاباندې برلاسي شوه او ته يې پر كړې.

ب: ستا قوم (قريش) د خپل ذكر شوي اعتراض د تائيد په ارتباط وايي چې: اى محمده! ايا زموږ معبودان بهتر دي او كه عيسى ﷺ؟ پوره واضحه ده چې ستا په نزد عيسى ﷺ بهتر دى او خير پكښې دى، چې په نبوت ورته قائل يې، خو د دې سره-سره نصاراوو خپل معبود ګرځولى دى، نو ستا دغه خبره د اعتبار قابله نه ده چې په غير الله معبودانو كښې خير نشته.

۲ـ عيسى ﷺ چا ته توصيه نه ده كړې چې زما عبادت وكړئ او نه كوم پيغمبر ته دغه ډول توصيه مناسبه ده، او همدارنګه د مشركانو سره د خپل اعتراض په تائيد كښې كوم دليل هم نشته.

نو د هغوى اعتراض نه دى مګر نامشروعه او بې دليله جګړه ده چې تاته يې درمخې ته كړې ده بلكې هغوى جګړه مار خلک دي چې بلا دليله جګړې يې عادت ګرځېدلى دى.

۳ـ عيسى ﷺ خو زموږ يو مخلص بنده دى چې:

الف: موږ ورباندې انعام كړى دى او د نبوت تاج مو ورپه سر كړى دى، او هيڅ پيغمبر ته مناسبه نه ده او نه واقعيت موندلى شي چې خلک خپل عبادت ته دعوت كړي او د الله ﷻ په عبادت باندې سترګې پټې كړي.

ب: هو! عيسى ﷺ موږ په خارق العاده توګه (بې پلاره) پيدا كړي دي او د بني اسرائيلو دپاره بلكې د ټولو خلكو دپاره مو د خپل كامل قدرت يو مثال ګرځولى دى. مګر بني اسرائيلو زموږ د دغه خارق العاده كار څخه غلطه استفاده وكړه او په عبادت ورته قائل شوه، او عيسوي شريعت يې د پښو لاندې كړ.

ج: حال دا چې بې پلاره پيداكول او پيداكېدل خو د معبوديت دليل نه شي جوړېدلى، ايا تاسو نه ګورئ چې: كه زموږ اراده وشي نو موږ به ستاسو څخه پرښتې تولد كړو حال دا چې ستاسو (نارينه وو) سره دا كار تاسو ته بعيد برېښي خو زموږ قدرت ته ډېر اسان كار دى.

لنډه دا چې موږ كولى شو چې په خارق العاده توګه پرښتې ستاسو اولادونه وګرځوو چې په ځمكه كښې ستاسو خليفه ګانې جوړې شي لكه چې ستاسو اولادونه درته خليفه ګان جوړېږي.

زموږ قدرت محدود او ناقص نه دى، زموږ هر څه د واكه پوره دي نو خارق العاده توب د معبوديت دليل نه شي كېدلى.

د: هوا عیسی علیه السلام لکه څنګه چې په خارق العاده توګه پیدا کړی شوی وه همدارنګه په خارق العاده توګه په اسمانونو کښې ژوندی دی چې د قیامت د قیام په نژدې وخت کښې به رابنکته شي او څنګه به په عدل او انصاف سره ډکه کړي، نو په دغه وخت کښې به د قیامت د قیام دپاره علم او نښه وګرځي.

۴ـ نو ای پیغمبره! خپل اُمت مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: تاسو د قیامت په قیام او د عیسی علیه السلام په رابنکته کېدلو کښې شکونه مه کوئ او زما پیروي وکړئ چې په دې زمانه کښې فقط همدغه سمه او برابره لار ده او بس.

ب: او هرومرو دې تاسو د دغې عقیدې او زما د اتباع څخه شیطان ونه ګرځوي او دا ځکه چې شیطان ستاسو دپاره ځرګند دښمن دی، په خبره یې باور مه کوئ.

۵ـ ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې په دې مقام کښې څه واقعیتونه قرائت کړه ترڅو د عیسی علیه السلام په هکله د مشرکانو افتراګانې بنې په ډاګه شي هغه دا چې:

الف: کله چې عیسی علیه السلام بني اسرائیلو ته د معجزاتو سره د پیغمبر په صفت ورغلی نو هغوی یې په لاندې مطالبو مخاطب کړه:

اول: ای بني اسرائیلو! زه تاسو ته د الله ﷻ د پلوه د حکمتونو سره راغلی یم او انجیل مې د خانه سره راوړی دی، البته دا د دې دپاره چې تاسو په سمه لاره باندې سوق کړم او هغه ځینې شیان درته بیان کړم په کومو کښې چې تاسو اختلاف کوئ او د جګړو باعث مو ګرځېدلي دي.

دوهم: نو تاسو یوازې د یو الله ﷻ څخه ووار شئ او د عذابونو څخه یې خپل ځانونه بچ کړئ.

دریم: تاسو صرف زما پیروي او اطاعت وکړئ او هغه ارشادات قبول کړئ کوم چې ما د یوه پیغمبر په حیث د الله ﷻ د پلوه راوړي دي.

څلورم: یقیناً الله ﷻ همدی ﷻ زما رب هم دی او ستاسو رب هم، نو تاسو فقط د خپل رب ﷻ عبادت وکړئ او بس، زه تاسو خپلې بندګۍ ته نه دعوتوم زه پخپله د خپل رب ﷻ بندګي کوم، ماته د معبود لقب مه راکوئ.

پنځم: ای بني اسرائیلو! دغه سمه لاره ده، هر چا چې دغه سمه لاره پرېښودله هغه ګمراه شو.

ب: که څه هم عیسی علیه السلام هغوی ته د اختلاف د له منځه وړلو دپاره ورغلی وه چې ټول په توحیدي عقیده باندې متفق جوړ شي، مګر هغوی خپلمنځي اختلاف ته وده ورکړه او په زیښتو ډېرو ډلو باندې ووېشلي شوه، چې فقط یوه ډله پکښې په توحیدي عقیده باندې کلکه پاتې شوه کومې چې عیسی علیه السلام د الله ﷻ بنده او پیغمبر ګاڼه، او نورې ټولې په ضلالت اخته شوې او یا پکښې اخته پاتې شوې حتی چې ځینې ډلې عیسی علیه السلام ته په الوهیت قائلې شوې چې اوس درباندې مشرکان استدلال کوي.

ج: نو هغو کسانو ته وَیل دی کومو چې ظلم غوره کړ، کومو چې توحیدي عقیده پرېښودله او په کفریاتو اخته شوه. البته دغه وَیل د دردناکې ورځې د عذاب څخه عبارت دی.

توضيحات

۱_ که څوک وايي چې: په ﴿ وَلَمَّا ضُرِبَ ٱبْنُ مَرْيَمَ مَثَلاً ﴾ الآية- کښې د ﴿ ضُرِب﴾ کلمه مجهوله صیغه ده، چې فاعل يې ذکر نه دی، نو فاعل يې څوک دی؟ يا په بل عبارت: هغه څوک وه چې د بوتانو د حق گرځولو دپاره يې په عيسى ﷺ باندې په دروغو معبوديت او الوهيت ورتاپه؟

مونږ وايو چې: د جمهورو علماوو په نزد د دغو تور ورتپونکی "عبد الله بن الزبعرى" وه چې د قريشو په استازيتوب يې خبرې کولې[۱]، د همدې کبله په راتلونکې ﴿ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلاً ﴾ کښې د دغه دروغين تور نسبت ټولو قريشو ته صورت نيولی دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ يَصِدُّونَ ﴾ کلمه د "صَدِيد" څخه اشتقاقه شوې ده او په "ضَرَبَ يَضْرِبُ" باندې قياس ده، چې د شور او زوږ او په کړس-کړس خندا معنى ورکوي[۲].

يعنې اى پيغمبره! کله چې د قريشو د نماينده (عبد الله بن الزبعرى) د پلوه د بوتانو د حق گرځولو په غرض عيسى ﷺ د مثال په توگه ذکر کړى شي نو سمدستي ستا قوم (قريش) شور او زوږ جوړ کړي او په کړس-کړس خاندي، گوندې ته ملامته او پړ شوې، خو خبره دغسې نه ده.

جگړه د ضلالت نښه ده

۲_ په ﴿ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلاً بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴾ کښې د "جَدَل" د کلمې څخه هغه جگړه مطلب ده، کومه چې د ناجائز مطلب دپاره صورت نيسي او په واقعياتو باندې ولاړه نه وي، نو دغه ډول جگړه د گمراهي نښه ده. لکه چې يو ځل نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «مَا ضَلَّ قَوْمٌ بَعْدَ هُدًى كَانُوا عَلَيْهِ إِلَّا أُوتُوا الْجَدَلَ»[۳] يعنې هيڅ قوم د داسې هدايت څخه وروسته نه دی گمراه شوی چې دوی به ورباندې ولاړ وه مگر دوی ته ناحقې جگړې کول ورکړی شوي دي. يا په بل عبارت: دوی به ناحقې جگړې خپلې کړې نو همدا به يې د ضلالت ذريعه جوړه شوه. بيا نبي کريم ﷺ ذکر شوی ايت شريف د استشهاد په توگه قرائت کړ.

د پرښتو د خلافت صورتونه

۳_ د دې ايت ﴿ وَلَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَا مِنكُم مَّلَٰٓئِكَةً فِى ٱلْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴾ په هکله مفسرينو کرامو متعدد صورتونه ښودلي دي[۴]، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د پرښتو د خلافت صورت دا دی چې الله ﷻ ټول بنيادمان پوپنا کړي او په عوض يې د ځمکې مخ په پرښتو باندې ډک کړي[۵]. يعنې که زمونږ اراده وشي تاسو ټول به هلاک کړو او په

---

(۱) تفسير الكشاف ج۴ ص۲۵۹؛ البحر المحيط ج۹ ص۳۸۵؛ تفسير ابي السعود ج۸ ص۵۱
(۲) القاموس المحيط ج۲ ص۸۰۴؛ لسان العرب ج۳ ص۲۴۶
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۱
(۴) زاد المسير ج۷ ص۱۰۴؛ نظم الدرر ج۷ ص۴۲
(۵) تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۳۲

عوض به مو په خمکه کښې پرښتې مېشتې کړو.

په همدې مضمون باندې نور ایتونه هم نازل شوي دي لکه: ﴿ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا ٱلنَّاسُ وَيَأْتِ بِـَٔاخَرِينَ ﴾ [النساء:۱۳۳] يعنې که د الله ﷻ اراده وشي ای خلکو! نو تاسو به ټول د منځه يوسي او (ستاسو په عوض) به نور خلک راولي (پيدا کړي).

ب: د خلافت صورت يې دا دی چې الله ﷻ په خارق العاده توګه د بنيادمانو ځخه پرښتې وزېږوي[1]. يعنې که زمونږ اراده وشي نو ای نارينه بنيادمانو! (د دې سره-سره چې ستاسو حال د ولادت صلاحيت نه لري) مونږ به همدا ستاسو نارينه وو ځخه پرښتې وزېږوو، چې هغوی به په ځمکه کښې ستاسو خلافت کوي لکه ځنګه چې ستاسو اولادونه ستاسو خليفه ګان جوړېږي.

تبصره

۴ـ که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري د بدليت په لحاظ دواړه اراده کېدلی شي، مګر ځرنګه چې په دې مقام کښې د قدرت کمال ته اشاره ده نو مونږ ته دوهم تفسير غوره برېښي چې په همدې مطلب باندې ښه اوچته دلالت کوي، که بالفرض دلته د بحث موضوع تخويف وی نو بيا به لومړی تفسير غوره وی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَإِنَّهُۥ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ ﴾ کښې د "إِنَّهُ" ضمير څه شي ته راجع دی؟

مونږ وايو: ځينو مفسرينو کرامو دغه ضمير قرآن کريم ته راجع ګڼلی دی[2] خو بهتره دا ده چې عيسى ؑ ته راجع وګڼلی شي[3] چې په وړاندې بېرته ايتونو کښې په همده ؑ پورې مربوط بحثونه نازل شوي دي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په همدغه عبارت کښې عيسى ؑ د مبالغې په توګه د قيامت د ورځې سوچه علم (نښه) ګڼلی شوی دی[4]، لکه په "زَيْدٌ عَدْلٌ" کښې چې زيد سوچه عدل ګڼلی کېږي. عيسى ؑ ته ځکه دغه لقب ورکړی شوی دی چې د قيامت په نژدې وختونو کښې به نوموړی ؑ د اسمان ځخه رابښکته شي او ځمکه به په عدل او انصاف سره ډکه کړي.

يادونې

۶ـ په دې مقام پورې اړونده لاندې مطالب وړاندې تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو:

الف: عيسى ؑ اسمان ته ژوندی خېژولی شوی دی او قيامت ته په نژدې وخت کښې به بېرته

(۱) تفسير الکشاف ج۴ ص۲۶۱؛ روح المعاني ج۲۵ ص۹۳؛ تفسير ابي السعود ج۸ ص۵۲
(۲) تفسير القاسمي ج۱۴ ص۳۴۸
(۳) البحر المحيط ج۹ ص۳۸۶
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۲۸۵

خمكې ته راښكته كيږي: د [آل عمران:۵۵] ايت.

ب: هغه شيان چې عيسى ﷺ بني اسرائيلو ته حلال گرځولي وه: د [آل عمران: ۵۰] ايت.

ج: د نصاراوو په ډېرو ډلو وېشل كېدل: د [النساء:۱۵۷، ۱۷۱] ايتونه.

د: د عيسى ﷺ پورې مربوط ځيني أحاديث د [الأحزاب: ۴۰] ايت لاندې تېر شوي دي، په دې مقام كښې هم ځينو مفسرينو كرامو د دغه ډول احاديثو يوه مجموعه راغونډه كړې ده[۱].

خو دلته وړاندې د يوه موقوف حديث مضمون وراضافه كوو چې عبد الله بن سلام ﷺ وايي چې: په تورات كښې ليكلي شوي وه چې عيسى ﷺ به د نبي كريم ﷺ په څنګ كښې دفن كړى شي چرته چې د يوه قبر خاى شته دى[۲].

يا په بل عبارت: كله چې عيسى د اسمان څخه راښكته شي نو په ځمكه كښې به هومره ژوند وكړي څومره چې ورته الله ﷻ په ازل كښې ليكلى دى او بيا به وفات شي او په هغې خونه كښې به خاورو ته وسپارلى شي په كومه كښې چې نبي كريم ﷺ دفن شوى دى.

﴿هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾ ٱلْأَخِلَّآءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾ يَـٰعِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ ٱلْيَوْمَ وَلَآ أَنتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا وَكَانُوا۟ مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾ ٱدْخُلُوا۟ ٱلْجَنَّةَ أَنتُمْ وَأَزْوَٰجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾ يُطَافُ عَلَيْهِم بِصِحَافٍ مِّن ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ ۖ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلْأَعْيُنُ ۖ وَأَنتُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿٧١﴾ وَتِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِىٓ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾ لَكُمْ فِيهَا فَـٰكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِّنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾ إِنَّ ٱلْمُجْرِمِينَ فِى عَذَابِ جَهَنَّمَ خَـٰلِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَـٰهُمْ وَلَـٰكِن كَانُوا۟ هُمُ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا۟ يَـٰمَـٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ ۖ قَالَ إِنَّكُم مَّـٰكِثُونَ ﴿٧٧﴾ لَقَدْ جِئْنَـٰكُم بِٱلْحَقِّ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَـٰرِهُونَ ﴿٧٨﴾﴾

[۶۶] ايا مشركان (چې هيڅ برهان ته غوږ نه ږدي كوم شي ته) انتظار كوي (انتظار نه كوي) مگر د قيامت قيام ته، چې په ناڅاپي توګه په داسې حال كښې ورشي چې دوى به (وړاندې) شعور نه لري (د دوى په خيال كښې به هم نه ګرځي).

(۱) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۱۰۶
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۰۲

[۶۷] په دغې ورځ کښې به ټول دوستان ځینې د ځینو نورو دپاره دښمنان وي مګر متقیان (چې دوستي به یې هلته لا قوي وګرځي).

[۶۸] (په دغې ورځ کښې به متقیانو ته د الله ﷻ د پلوه وویلی شي چې:) ای زما بندګانو! په تاسو باندې نن ورځ هیڅ قسم ډار نشته او هم تاسو نه یاست چې (په آینده کښې به) غمژن شئ.

[۶۹] (ای پیغمبره! متقیان) هغه کسان دي کومو چې په ایتونو سره ایمان راوړی دی او دوی (د شریعت احکامو ته) غاړې ایښودونکي دي.

[۷۰] (هلته به ورته وویلی شي چې:) جنت ته تاسو او ستاسو مېرمنې (جوړې) په داسې حال کښې داخل شئ چې تاسو خوشاله ګرځولې شوي یاست.

[۷۱] په جنتیانو باندې به (په جنت کښې د خدمتګارانو د پلوه) د سرو زرو ځنې جوړ (او په خوراکي شیانو باندې ډک) پلېټونه او هم (د څښاک ځنې ډک او د سرو زرو ځنې جوړ) ګیلاسونه تاوولی کېږي. او په جنت کښې (د جنتیانو دپاره) هغه نعمتونه دي کوم چې زړونه یې غواړي او سترګې (ورباندې) خوږېږي (پرې خوند اخلي).

او (ای جنتیانو!) تاسو به په جنت کښې همېشه اوسېدونکي یاست.

[۷۲] او دغه هغه جنت دی چې تاسو ته د هغو عملونو په سبب ورپیا درکړی شو کوم چې تاسو (په دنیا کښې) وی چې کول به مو.

[۷۳] تاسو ته په جنت کښې زښتې ډېرې میوې دي چې تاسو به د دغو (میوجاتو) ځنې (د استمرار په توګه) خورئ (او ختم به نه لري).

[۷۴] یقینًا مجرمان (کفار) د دوزخ په عذاب کښې تل پاتې کېدونکي دي.

[۷۵] دا (عذاب) به د دوی ځنې سست (تخفیف) نه کړی شي حال دا چې دوی به په همدې عذاب کښې (د نجات ځنې) نااُمیده کېدونکي وي.

[۷۶] او مونږ په کفارو باندې (په تعذیب سره) ظلم نه دی کړی مګر همدوی (په دنیا کښې په خپلو ځانونو باندې) ظلم کوونکي وه.

[۷۷] او دوزخیان (کفار) به (د خازنانو مشر ته) په لوړ اواز سره غږ وکړي چې: ای مالکه! ستا رب ﷻ دې په مونږ باندې (د مرګ) فیصله وکړي.

مالک (په جواب ورکړي او ورته) به ووایي چې: یقینًا تاسو (همدلته دوامداره) ژوندي پاتې کېدونکي یاست (تاسو ته مرګ نشته).

[۷۸] (د الله ﷻ د پلوه به ورته وویلی شي چې:) یقینًا مونږ تاسو ته (د پیغمبرانو په ذریعه) حق دروستلی (در رسولی) وه مګر ستاسو اکثریت حق لره بدګڼونکي (نه خوښوونکي) وه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د سورت د پیل ځنې د توحید د عقیدې د اثبات او د مشرکانو د اعتراضونو د مخنیوي دپاره بحث راروان دی، چې په دې ایتونو کښې د همدې مطلب دپاره د ترغیب او ترهیب ځنې کار

اخستلې شوی دی. چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه حالات قرائت کړه چې په ترغیب او ترهیب باندې مشتمل دي هغه دا:

۱ـ څرنګه چې مشرکان په خپلو شرکیاتو او کفریاتو باندې عناداً کلک ولاړ دي او په قاطعو دلایلو سره هم قناعت نه کوي، نو دوی بل هیڅ شي ته منتظر نه دي مګر دېته منتظر دي چې د قیامت ورځ وردباندې ناڅاپه قائمه شي حال دا چې دوی به ورباندې شعور نه لري او خیال به یې نه وي چې داسې به وشي.

په دغې ورځ کښې به مشرکان واقعیات په خپلو سترګو وګوري او قناعت به یې حاصل شي خو څه ګټه به ورته ونه شي رسولی. او دا ځکه چې:

۲ـ دا داسې سخته ورځ ده چې په دې کښې به ټول دوستان یو تربله بېزار وي او یو تربله به سره دښمنان وګرځي. مګر په دغې ورځ کښې به یوازې د متقیانو دوستي باقي وي بلکې لا زیادت به ومومي، متقیان هغه څوک دی کومو چې د شرکیاتو او کفریاتو څخه خپل ځانونه بچ ساتلي دي او په همدې حال د مرګ تر وخته پورې باقي پاتې شوي وي.

۳ـ ای پیغمبره! همدغو متقیانو ته به د الله ﷻ د پلوه وویلی شي چې:

الف: ای زما مخلصو بندګانو! نن ورځ په تاسو باندې د هیڅ طرفه څه ډار نشته او کوم خطر درته متوجه نه دي، تاسو په ابدي توګه د خطراتو څخه بچ یاست.

ب: همدارنګه نن ورځ به تاسو غمژن هم نه شئ او تر ابده به بې غمه یاست.

ج: زما مخلص بندګان هغه دي کومو چې په دنیا کښې زمونږ په ایتونو باندې ایمان راوړی وه، او د همدارنګه دوی زمونږ احکامو ته غاړه ایښودونکي وه، چې تاسو د همدې قبیلې څخه یاست.

د: تاسو او ستاسو مېرمنې جنت ته په داسې حال کښې ورننوځئ چې تاسو په دائمي توګه خوشاله کړی شوي یاست، او په هر شي چې تاسو خوشالېږئ هغه درکړی شوي دي.

هـ: ای پیغمبره! جنتیان (متقیان) به هلته په دغو شیانو خوشاله کړی شي:

اول: په دوی باندې به د خدمتګارانو د پلوه د سرو زرو کاسې چې خوراکي څیزونه به پکښې وي ورتاوولی کېږي چې په هره یوه کښې به بېل‌بېل خوراک وي.

دوهم: خدمتګاران به د څښاک دپاره هم ګېلاسونه ورورانډې کوي.

دریم: لنډه دا چې جنتیانو ته به هلته هر ډول نعمتونه ورکړی شي، برابره خبره ده چې هغه د خوړلو او څښلو پورې ارتباط ولري، یا یې د دوی زړونه وغواړي او اشتهاء یې ورته وشي او بالآخره چې یا یې ورباندې سترګې یخېږي.

و: په عین حال کښې به د الله ﷻ د پلوه د خوشالولو دپاره په لاندې مطالبو باندې هم مخاطب کړی شي:

اول: ای جنتیانو (متقیانو)! تاسو په دغه جنت کښې همېشه یاست.

دوهم: دا هغه جنت دی کوم چې تاسو ته د خپلو اعمالو په عوضیت نه بلکې د خپلو اعمالو په سببیت وړیا درکړی شوی دی.

درېیم: ستاسو دپاره دلته زښتې ډېرې مېوې شتون لري چې تاسو به د دغو مېوجاتو څخه په دایمي توګه خوري، چې نه به تمامېږي او نه به یې وخت تېرېږي چې کوم موسم پورې اړه ولري.

۴ـ بالمقابل مشرکان (کفار) به هلته د لاندې حالاتو سره مخامخ شي:

الف: مجرمان او کفار به د دوزخ په عذاب کښې په یقیني توګه په دائمي ډول سره معذب کړی شي او د نجات هیڅ وسیله به مونده نه کړي.

ب: د دوزخ عذاب به ورځخه نه سستېږي او نه به یې ترې اور سړېږي، بلکې هره ورځ به په زیادت کښې وي.

ج: دوزخیان به په دوزخ کښې د نجات د هرې وسیلې څخه نا امیده او ناهیلي وي چې نه به ورته بوتان په درد وخوري او نه دنیاوي دوستان.

د: ای پیغمبره! په ذکر شوي تعذیب سره مونږ په کفارو ظلم نه دی کړی چې بدون د استحقاقه مو په دوزخ کښې اچولي وي، او نه ورباندې ظلم کوو مګر دوی پخپله همدوی ظلم کوونکي دي، چې په کفر باندې د مرګ تر وخته کلک وه.

هـ: په دوزخ کښې به کفار د دوزخ د خازن (مالک) سره لاندې سوال جواب وکړي:

دوزخیان: ای مالکه! ستا رب ﷻ دې په مونږ باندې د مرګ فیصله وکړي چې تول مړه شو او په مرګ سره د دغه عذاب څخه نجات ومومو.

مالک: په یقین سره تاسو ته د نجات هیڅ ذریعه نشته، نه په مرګ سره او نه په بل شي سره، بلکې تاسو به دلته د تل دپاره اوسېدونکي یاست.

و: همدارنګه دوزخیانو ته به د الله ﷻ د پلوه وویلی شي چې: مونږ تاسو ته د پیغمبرانو په سلسله حق دروړی وه چې د نجات لاره پکښې نغښتې وه، مګر ستاسو اکثریت حق لره خوښوونکي نه وه بلکې حق یې د پښو لاندې کړ.

توضیحات

۱ـ د ﴿ٱلۡأَخِلَّآءُ يَوۡمَئِذِۭ بَعۡضُهُمۡ لِبَعۡضٍ عَدُوٌّ﴾ په ارتباط لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: الله ﷻ په [العنکبوت:۲۵] ایت کښې هم ذکر شوي مضمون ته اشاره کړې وه چې د قیامت په ورځ به کافران په خپلو منځو کښې دښمنان جوړ شي او خینې به خینو نورو ته لعنت غواړي.

ب: بالمقابل د متقیانو دوستي به هلته ښه پخه شي او خینې به خینو نورو ته د الله ﷻ د رحمت مثال په توګه ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې د قیامت په ورځ به الله ﷻ ووایي چې: «أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بِجَلَالِي

یَوۡمَ أُظِلُّهُمۡ فِي ظِلِّي یَوۡمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي»[1] یعنې زما په جلال سره محبت کوونکي نن ورځ چېرته دي چې زه یې د خپل رحمت په سوري کښې وګرځوم (البته چې نن داسې) ورځ ده چې زما د رحمت سوري څخه په غیر بل سوری نشته.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث فرمایلي دي چې: د قیامت په ورځ به یو مؤمن سړی (چې د دوزخ مستحق وي) په یو بل مؤمن سړي باندې تېرېږي نو ورته به ووایي چې: «أَمَا تَذۡكُرُ یَوۡمَ نَاوَلۡتُكَ طَهُورًا فَیَشۡفَعُ لَهُ»[2] یعنې ای فلانکیه! ایا ستا هغه ورځ نه یادېږي چې ما درته د اوداسه دپاره د اوبو کوزه درکړه؟ (زه ستا دوست یم، نو بل مؤمن سړي ته به یې دوستي وریاده شي) نو شفاعت به یې وکړي (او د دوزخ څخه به بچ شي).

د څو لغاتو معناوې

۲ـ په دې مقام کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف ﴿وَأَزۡوَٰجُكُمۡ تُحۡبَرُونَ﴾ کښې د ﴿تُحۡبَرُونَ﴾ کلمه د "حَبۡرَة" ـلکه "نَضۡرَة"ـ څخه اشتقاق شوې ده، "حَبۡرَة" د نعمتونو او خوښیو د مبالغې معنی ورکوي[3] چې لیدونکو ته له ورایه ښکاره کېږي.

یعنې ای جنتیانو! تاسو ته به داسې نعمتونه او خوشالۍ درکړی شي چې د هغو اثار به په تاسو کښې له ورایه ځلېږي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿تَعۡرِفُ فِي وُجُوهِهِمۡ نَضۡرَةَ ٱلنَّعِیمِ﴾ [المطففین: ۲۴] یعنې ای کتونکیه! ته به د جنتیانو په مخونو کښې د نعمتونو تازګي پېژنې (او پوهېږې به چې دوی څومره خوشاله دي).

ب په ﴿یُطَافُ عَلَیۡهِم بِصِحَافٖ مِّن ذَهَبٖ وَأَكۡوَابٖ﴾ کښې د "صِحَاف" کلمه د "صَحۡفَة" ـلکه "رَحۡمَة"ـ جمعه ده، "صَحۡفَة" د هغه لوښي نوم دی کوم چې د تالبکي غوندې هوار وي (ژور نه وي) او د خوراکي شیانو دپاره استعمالېږي[4] چې "قاب" ورته هم ویل کېدی شي او په کوزه پښتونخوا کښې یې د "پلیټ" په نامه یادوي، لکه څنګه چې په انګلیسي ژبه کښې هم په همدغه نامه یادېږي.

ج د "أَكۡوَاب" کلمه د "كُوب" ـلکه "نُور"ـ جمعه ده، دا د څښاک هغه لوښی دی کوم چې لاستی نه لري او ژور وي[5]، څه لري نه ده چې مونږ ترې په بې لاستي ګیلاس سره تعبیر وکړو.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿یُطَافُ﴾ کلمه مجهوله مضارع ده چې فاعل یې دلته نه دی ذکر شوی، خو د همدغه فاعل څخه په [الطور: ۲۴] ایت کښې په ﴿غِلۡمَانٌ﴾ او په [الواقعة: ۱۷] ایت

---

[1] صحیح مسلم ج۲ ص۳۱۷
[2] سنن ابن ماجه ج۲ ۲۶۲
[3] لسان العرب ج۴ ص۱۵۸
[4] مفردات الراغب ص۲۸۳
[5] القاموس المحیط ج۴ ص۹۵

کښې په ﴿ وِلۡدَانٌ ﴾ سره تعبير نازل شوی دی.

نو حاصل يې داسې کېږي چې: په جنتيانو باندې به د متعددو خدمتګارانو د پلوه د خوراکي شيانو په ارتباط د سرو زرو پليټونه او د څښاک د شيانو په ارتباط د سروزرو ګيلاسونه تاوولی کېږي، (دوی به ورته خي او راخي).

نو د دې مقام د ښه وضاحت دپاره د نبي کريم ﷺ لاندې څو احاديث د مثال په توګه ولولی:

اول: «أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ الَّذِي لَهُ ثَمَانُونَ أَلْفَ خَادِمٍ»[١] د جنتيانو ادنی (ټيټ رتبه) سړی هغه دی کوم ته چې اتيا زره خدمتګاران شتون ولري.

دوهم: په يو بل اورېده حديث کښې فرمايي چې: «وَإِنَّ لَهُ لَثَلَاثَ مِائَةِ خَادِمٍ وَيُغْدَى عَلَيْهِ وَيُرَاحُ كُلَّ يَوْمٍ ثَلَاثُ مِائَةِ صَحْفَةٍ وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ مِنْ ذَهَبٍ فِي كُلِّ صَحْفَةٍ لَوْنٌ لَيْسَ فِي الْأُخْرَى»[٢] يعني او يقيناً د ادنی جنتي دپاره په جنت کښې درې سوه (٣٠٠) خدمتګاران شتون لري چې سبا او بېګا به ورباندې (د هغوی د پلوه) درې سوه (٣٠٠) کاسې وروړاندې کولی کېږي، د راوي د علم په بنياد د "مِنْ ذَهَبٍ" کلمات يې هم وفرمايل چې دا کاسې به د سرو زرو څخه وي، او په هره کاسه (پليټ) کښې به داسې ډول خوراک وي چې هغه ډول به په بله کاسه يا پليټ کښې نه وي.

دريم: «لَا تَلْبَسُوا الْحَرِيرَ وَلَا الدِّيبَاجَ وَلَا تَشْرَبُوا فِي آنِيَةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَلَا تَأْكُلُوا فِي صِحَافِهَا فَإِنَّهَا لَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَهِيَ لَكُمْ فِي الْآخِرَةِ»[٣] يعني تاسو مه نري ورېښم اغوندئ او مه پير، او تاسو د سرو زرو او سپينو زرو په لوښو کښې څښل مه کوئ، او هم د دغو لوښو په کاسو (پليټونو) کښې خوراک مه کوئ، ځکه چې دا په دنيا کښې د کفارو دپاره دي او په آخرت کښې ستاسو دپاره.

سوال جواب

٣ـ که څوک وايي چې دا جمله: ﴿ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلۡأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلۡأَعۡيُنُ ﴾ د نبي کريم ﷺ د پلوه ډېره ښه تفسيره شوې ده. د مثال په توګه:

الف: د يوه حديث مضمون دی چې يوه سړي د نبي کريم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ايا په جنت کښې آس شته؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: هو، که الله ﷻ ته جنت ته داخل کړې او زړه دې آس وغواړي نو د سرو ياقوتو آس به درکړی شي. په عين مجلس کښې بل سړي پوښتنه وکړه چې: ايا په جنت کښې اوښ شته؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «إِنْ يُدْخِلْكَ اللهُ الْجَنَّةَ يَكُنْ لَكَ فِيهَا مَا اشْتَهَتْ نَفْسُكَ وَلَذَّتْ عَيْنُكَ»[٤] يعني که چېرته الله ﷻ ته جنت ته داخل کړې نو تاته به هلته هغه څه وي چې ستا زړه يې غواړي او ستا سترګې ورباندې خوند اخلي (ورباندې خوړېږي).

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٨٣
(٢) مسند احمد بن حنبل ج٣ ص٦٤٠
(٣) صحيح البخاري ج٢ ص٨١٦
(٤) جامع الترمذي ج٢ ص٨٠

ب: په بل حدیث کښې نبي کریم ﷺ د هغه جنتي ذکر هم کړی دی کوم به چې هلته کښت وغواړي او سمدستي به د رشې خاوند جوړ شي[1].

نو پوښتنه دا ده چې: که هلته کوم جنتي اولاد (بچیان) وغواړي، ایا هغه به هم ورکړی شي؟ ایا په جنت کښې توالد او تناسل شته؟

مونږ وایو چې: د جنتي اولادونو په هکله لاندې دوه ډوله احادیث روایت شوي دي:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْمُؤْمِنُ إِذَا اشْتَهَى الْوَلَدَ فِي الْجَنَّةِ كَانَ حَمْلُهُ وَوَضْعُهُ وَسِنُّهُ فِي سَاعَةٍ وَاحِدَةٍ كَمَا يَشْتَهِي»[2] یعنې کله چې مومن په جنت کښې د ولد (زوی) غوښتنه او ارزو وکړي نو په هغه (زوی) سره حمل او د هغه زیږېدل او همدارنګه جنتي عمر (درې دیرش کالو) ته یې رسېدل (دا ټول هر څه) به په یوه ساعت (د سترګو په رپ) کښې داسې صورت ونیسي څنګه یې چې خوښه وي.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د لقیط ؓ د یوې پوښتنې په جواب کښې ویلي دي چې: «الصَّالِحَاتُ لِلصَّالِحِينَ تَلَذُّونَ بِهِنَّ مِثْلَ لَذَّاتِكُمْ فِي الدُّنْيَا وَيَلْذَذْنَ بِكُمْ غَيْرَ أَنْ لَا تَوَالُدَ»[3] یعنې صالحې ښځې د صالحو نارینه وو دپاره دي، تاسو به (په جنت کښې) په دغو ښځو سره داسې خوند اخلئ لکه چې په دنیا کښې ترې خوند اخلئ، او هغوی (جنتي صالحې ښځې) به په تاسو سره د دنیا د خوند غوندې خوند اخلي غیر د دې څخه چې په جنت کښې توالد نشته.

تبصره

۴ـ که څه هم ځینو مفسرینو په ذکره شوې موضوع کښې ښه اوږد بحث کړی دی[4]، مګر علماء کرام پکښې په عمومي توګه په لاندې دوه وو ګروپونو وېشلی شوي دي:

الف: ځینو ته راجح برېښي چې په جنت کښې توالد صورت نیولی شي، لکه چې وړاندېنی اولنی حدیث وړاندې دلالت کوي.

ب: ځینې د دوهم حدیث په استناد دې ته ترجیح ورکوي چې هلته توالد صورت نه نیسي، همسې نه چې صورت نه شي نیولی.

دغه ګروپ علماء کرام د خپل نظر دپاره د نبي کریم ﷺ په یو بل حدیث باندې استناد کوي چې دا کار هلته ممکن دی خو واقع کېږي نه، هغه دا چې «إِذَا اشْتَهَى الْمُؤْمِنُ الْوَلَدَ فِي الْجَنَّةِ كَانَ فِي سَاعَةٍ كَمَا يَشْتَهِي وَلَكِنْ لَا يَشْتَهِي»[5] یعنې کله چې په جنت کښې یو مؤمن د ولد اشتهاء وکړي نو دستي به په یو ساعت (د سترګو په رپ) کښې په هغه ډول سره صورت نیسي لکه چې د هغه خوښه وي، مګر هلته جنتي سړی دغسې اشتهاء نه کوي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۲۱

(۲) سنن ابن ماجه ص۳۲۳، سنن الدارمي ج۲ ص۲۴۳

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۴۷۵

(۴) روح المعاني ج۲۵ ص۹۹

(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۸۴

یا په بل عبارت: کومه اشتهاء چې د جنت سره مناسبه نه وي نوموړی به هلته هغه دول اشتهاء نه کوي. د مثال په توګه: هلته به د جنتي په زړه کښې دا غوښتنه ونه ګرځي چې د پیغمبرانو سره او یا د ده څخه د اوچتو جنتیانو سره په درجه کښې یو برابر وګرځي.

مالک یعني څوک؟

۵ـ په ﴿ وَنَادَوْا يَـٰمَـٰلِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ ﴾ کښې د "مَالِكُ" کلمه د هغو پرښتو د مشر نوم ده کومې چې په دوزخ باندې مقررې دي، د کومو عدد چې په [المدثر:۳۰] ایت کښې نولس (۱۹) ښودلی شوی دی.

د "مَالِک" علیه السلام په ارتباط نبي کریم ﷺ د معراج په خپل اوږد حدیث کښې فرمایلي دي چې: «هٰذَا مَالِكٌ صَاحِبُ النَّارِ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَالْتَفَتُّ إِلَيْهِ فَبَدَأَنِي بِالسَّلَام»[۱] یعني ماته یوه ویونکي وویلې چې اې محمده! دغه مالک دی چې د اور (دوزخ) ملګری دی (د خازنانو مشر دی)، نو ته ورباندې سلام واچوه، نو ما ورته وکاته (چې سلام ورباندې واچوم خو) هغه راباندې مخکښې شو او په ما باندې یې سلام واچاوه.

په [المؤمن:۴۹] ایت کښې الله ﷻ هغه غوښتنه راحکایت کړې ده کومه به چې دوزخیان د دوزخ ټولو خازنانو ته راجع کړې خومنفي جواب به واوري. په دې مقام کښې د هغې غوښتنې ذکر دی کومه به چې هغوی د خازنانو مشر (مالک) علیه السلام ته وړاندې کړي او هغه جواب به واوري کوم ته چې په ایتونو کښې اشاره شوې ده.

خو په یوه حدیث کښې دا جمله هم روایت شوې ده چې: «أَنَّ بَيْنَ دُعَائِهِمْ وَبَيْنَ إِجَابَةِ مَالِكٍ إِيَّاهُمْ أَلْفَ عَامٍ»[۲] یعني یقینًا د دوزخیانو د غوښتنې ترمنځ او د مالک علیه السلام د جواب ورکولو ترمنځ به یو زر کاله فاصله وي (یو زر کاله وروسته به جواب ورکړي).

یادونه

۶ـ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[۳] د دوزخیانو هغه ټول سوالونه راغونډ کړي دي کوم چې موقع په موقع به یې وړاندې کړي، چې تعداد یې پنځو ته رسېږي، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

﴿ أَمْ أَبْرَمُوٓا۟ أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ۝ أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَىٰهُم ۚ بَلَىٰ وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ۝ قُلْ إِن كَانَ لِلرَّحْمَـٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْعَـٰبِدِينَ ۝ سُبْحَـٰنَ رَبِّ

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۹۶
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۶
(۳) تفسیر المظهري ج۸ ص۳۶۳

ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ رَبِّ ٱلْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (٨٢) فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا۟ وَيَلْعَبُوا۟ حَتَّىٰ يُلَٰقُوا۟
يَوْمَهُمُ ٱلَّذِى يُوعَدُونَ (٨٣) وَهُوَ ٱلَّذِى فِى ٱلسَّمَآءِ إِلَٰهٌ وَفِى ٱلْأَرْضِ إِلَٰهٌ ۚ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ
ٱلْعَلِيمُ (٨٤) وَتَبَارَكَ ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ
وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٨٥) وَلَا يَمْلِكُ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِهِ ٱلشَّفَٰعَةَ إِلَّا مَن شَهِدَ
بِٱلْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (٨٦) وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ۖ فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ (٨٧) وَقِيلِهِۦ
يَٰرَبِّ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ لَّا يُؤْمِنُونَ (٨٨) فَٱصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَٰمٌ ۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (٨٩) ﴾

[۷۹] ایا مشرکان (د اسلام د مخنیوي) کار پیاوړی کوي؟ نو یقیناً مونږ (د اسلام د ترقۍ د کار) پیاوړي کوونکي یاستو (نو معلومه به شي چې د چا کار به نتیجه ورکړي).

[۸۰] ایا مشرکان (کفار) ګومان کوي چې یقیناً مونږ د دوی پټې خبرې او د دوی د راز خبرې نه اورو، دغسې نه ده (لکه چې دوی خیال کوي) حال دا چې زمونږ لېږلې شوې پرښتې ورسره (حاضرې) دي چې په دوامداره توګه (د دوی کړه وړه) لیکي.

[۸۱] (ای پیغمبره! ورته) ووایه چې: که (بالفرض المحال) چرته د ډېر مهربان الله ﷻ ته ولد شتون درلودی نو زه به (ورته د همدغه ولدیت په حیث) د ټولو عبادت کوونکو لومړی عبادت کوونکی وی (زه به ورباندې د هر چا څخه وړاندې خبر وی).

[۸۲] (دغسې نه ده لکه چې مشرکان پرې قول کوي بلکې) د اسمانونو او ځمکو رب ﷻ ته (او) د عرش عظیم رب ﷻ ته د هغه شي څخه پاکي ده کوم چې مشرکان یې بیانوي.

[۸۳] نو (ای پیغمبره!) تر هغه مشرکان پرېږده چې (په باطلو کښې) ژور لاړ شي او لوبې وکړي ترڅو چې دوی د خپلې هغې ورځې سره ملاقي شي د کومې چې ورته وعده ورکوله کېږي (چې د قیامت د ورځې څخه عبارت ده).

[۸۴] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په اسمانونو کښې هم (حقیقي) معبود دی او په ځمکو کښې هم (حقیقي) معبود دی او همدی ﷻ د حکمت څښتن (او) د کامل علم درلودونکی دی.

[۸۵] او هغه اقدس ذات برکتناک دی چې ده ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو پاچاهي (واکداري) ده، او د هغو (شیانو واکداري هم) کوم چې د اسمانونو او ځمکو په منځکښې (موجود) دي.

او خاص د همده ﷻ په نزد د قیامت (د قیام) علم شته (او بس)، او خاص همده ﷻ ته به تاسو (ټول د حساب کتاب دپاره) راجع کړی شئ.

[۸۶] او هغه (بوتان) د شفاعت کولو اختیار (واک) نه لري د کومو چې مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر بلنه (او عبادت) کوي، مګر هغه کسان (د الله ﷻ په اذن د شفاعت کولو اختیار لري) کوم چې

په حق (توحید) سره په داسې حال شهادت ورکوي چې (قلبًا ورباندې) پوهېږي (او په اخلاص سره پرې باور او یقین لري لکه پرښتې او نور مؤمنان).

[۸۷] او (ای پیغمبره!) که چرته ته د مشرکانو څخه پوښتنه وکړې چې دوی چا پیدا کړي دي؟ نو هرو مرو ضرور به دوی (تا لره په جواب کښې) ووایي چې: (فقط) الله ﷻ پیدا کړي دي (او بس).

نو مشرکان (د دغه اعتراف سره ـ سره) کوم پلو ته تاوولی کېږي؟ (چې د توحید عقیده نه خپلوي)

[۸۸] او د پیغمبر ﷺ په دې قول چې: ای ربه! یقینًا دغه داسې قوم دی چې ایمان نه راوړي، سوګند دی (چې هرومرو به زه ورسره نصرت وکړم او کفارو ته به تعذیب ورکړم).

[۸۹] (ای پیغمبره!) نو د کفارو (د انتقام) څخه مخ واړوه او (د متارکې په توګه ورته) ووایه چې: سلام. نو ډېر ژر به هغوی پوه شي (چې کامیابي د چا په برخه ده).

ارتباطونه

۱ـ د وړاندېنیو ایتونو مضمون په دې تمام شوی وه چې کفار به د قیامت په ورځ په مرګ سره د خپلو ځانونو د خلاصون غوښتونکي وي، خو نن ورځ برسېره پر دې باندې چې د خپلو ځانونو د خلاصون فکر ورسره نشته په عذاب کښې محکم والی غوره کوي.

۲ـ هلته دا خبره هم شامله وه چې کفار حق نه خوښوي او بد یې ګڼي، او دلته د همدغې ناخوښۍ څه دلایلو ته اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د دې دپاره چې د مشرکانو هغه هلې ځلې په ډاګه شي کومې چې د اسلام د مخنیوي په موخه یې په کار اچوي، څه مطالب په خپل اُمت باندې قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ مشرکان د ذکر شوي موخې د پوره کولو دپاره بې بنیاده اعتراضونه وړاندې کوي او د خپلو باطلو عقائدو د حق ښودلو دپاره بې اساسه دلایل او پلمې تراشي.

یا په بل عبارت: ایا مشرکان خپلو کفري کارونو ته تقویه او محکموالی ورکوي؟ نو یقینًا مونږ هم د هغوی د نیولو او معذب ګرځولو کارته تقویه ورکوونکي یاستو او د هغوی د خلاصون د دروازې بندوونکي یاستو.

۲ـ مشرکان (کفار) د خپلو باطلو بنیادونو د پلانونو په هکله په هیڅ ډول باندې صرفه نه کوي، او پټ او ښکاره ورباندې اخته دي. ایا هغوی ګومان نه کوي او نه پوهېږي چې یقینًا مونږ یې پټې او ښکاره خبرې اورو او حتی د هغوی په رازونو او سرّي مجالسو باندې هم خبر یاستو؟

مونږ ته د هغوی ټول حالات څرګند دي، او په دې باندې علاوه زمونږ لېږلې شوې پرښتې (کرام الکاتبین) د هغوی په نزد او د هغوی په حضور کښې هغه څه لیکي کوم چې هغوی د پلان لاندې نیولي وي، نو مطابق چال چلند به ورسره وکړو.

۳ـ ای پیغمبره! د مشرکانو د باطلو استدلالاتو څخه یو دا دی چې: مونږ ځکه د پرښتو عبادت

کوو چې دوی د الله ﷻ اولادونه دي، او په مونږ باندې لکه چې الله ﷻ حق لري همدارنګه د هغه ﷻ اولادونه هم زمونږ حقداران دي.

نو ته د دغه استدلال د رد کولو دپاره ورته ووایه چې:

الف: تاسو ته په څه دلیل په اثبات رسېدلې ده چې الله ﷻ د اولادونه درلودونکی دی، که بالفرض تاسو څه عقلي یا نقلي دلیل لرئ نو هغه راوړاندې کړئ.

ب: که بالفرض المحال الله ﷻ اولاد درلودی نو د هر چا څخه وړاندې به ورباندې زه خبر وی چې زه د الله ﷻ د پیغمبرانو څخه یو پیغمبر یم، او یا به ورباندې د پخوانیو پیغمبرانو څخه کوم یوه پیغمبر قبول کړی وی.

یا په بل عبارت: که ډېر مهربان الله ﷻ اولاد درلودی نو زه به ورباندې د هر چا څخه وړاندې معترف شوی وی او په همدغه (د ولدیت په صفت) سره به ورته د هر چا څخه مخکښې عبادت کوونکی ګرځېدلی وی، بلکې په دغه صورت کښې به زه ورته اول نمره عبادت کوونکی وی او دا څکه چې زه ستاسو په نسبت الله ﷻ ډېر ښه پېژنم.

ج: ای پیغمبره! دغسې نه ده لکه چې مشرکان خیال کوي، بلکې الله ﷻ د اسمانونو او د ځمکو او هم د عرش عظیم رب دی چې ټولو ته یې موجودیت ورکړی دی او ټول د همده ﷻ مخلوقات دي، ایا مخلوقیت او ولدیت سره منافات نه لري؟

نو همدغه رب ﷻ ته د هغو ټولو افتراګانو څخه پاکي ده کومې چې مشرکانو په کار اچولي دي او د ده ﷻ مخلوق ته د همده ﷻ د ولد لقب ورکوي.

د: نو ای پیغمبره! مشرکان پرېږده چې باطل پلانونه جوړ کړي او په عېشیاتو باندې اخته شي، چې د خلاصون او نجات څخه روزمره خپل خانونه لرې کړي، آن تردې چې دوی د خپلې هغې ورځې سره ملاقي او پیوسته شي کومه چې ورسره وعده کړی شوې ده چې هغه د قیامت ورځ ده.

نو هلته به په خپلو کړو وړو باندې پښېمانه وګرځي او د خازن څخه به وغواړي چې د الله ﷻ د پلوه دې ورباندې مرګ مسلط کړی شي، خو د دغه وخت پښېماني به ورته هیڅ ګټه ونه شي رسولی.

۴ـ ای پیغمبره! یو ځل بیا خلکو ته خپل رب ﷻ په څه صفاتو سره ورو پېژنه. هغه دا چې:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هم په اسمان کښې حقیقي او بالفعل معبود دی او هم په ځمکو کښې، بلکې هیڅ داسې شی شتون نه لري چې د الله ﷻ حمد او تسبیح نه وایي، حتی کفار هم د ده ﷻ په تکویني عبادت باندې مشغول دي یوازې د ارادي عبادت څخه یې غاړې غړوي.

ب: الله ﷻ د حکمت څښتن دی څکه کفارو ته د کفر سره-سره ژوند ورکوي او تر ټاکلي وخته پورې ترې روزي نه ایساروي، که نه نو الله ﷻ پوه دی او د هغوی کفریات ورته ټول معلوم دي.

ج: الله ﷻ هغه برکتناک اقدس ذات دی چې د اسمانونو او ځمکو واکداري د همده ﷻ په اختیار کښې ده، او کوم شیان چې د ځمکو او اسمانونو ترمنځ موقعیت لري هغه هم د همده ﷻ په واکدارۍ کښې شامل دي. د همدې کبله د خپلو ټولو مخلوقاتو اړتیاوې پوره کوي او روزي خورو

ته روزمره روزي، ورکوي، نو لکه څنګه چې همده ﷻ په پیدا کولو کښې چاته برخه نه ده ورکړې همدارنګه په روزمره کارونو کښې یې هم څوک برخوال نه دی ګرځولی.

د: الله ﷻ د قیامت د قیام علم د خپل اقدس ذات په نزد پټ ساتلی دی نو دغه وخت د همده ﷻ څخه په غیر هیچا ته معلوم نه دی که څه هم یا پیغمبر وي او یا مقربه پرښته.

ه: ای خلکو! خاص همده ﷻ ته به تاسو په همدغې ورځې (قیامت) کښې راجع کړی شئ او ستاسو د هر یوه سره به د دنیاوي کړو وړو حساب کتاب ترسره کړي.

و: خو د حساب کتاب په وخت کښې به هغه بوتان خپلو عابدینو ته د شفاعت کولو واک نه لري کوم چې مشرکان یې د الله ﷻ څخه په غیر بلنه کوي او په عبادت یې مشغول دي.

هو! په هغه وخت کښې هغه څوک د الله ﷻ په اذن د شفاعت واک لري کوم چې په حق سره په داسې حال شهادت ورکوي چې په حق باندې قلبي بصیرت لري او په یقین سره پوهېږي چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی.

پوره واضحه ده چې د مشرکانو باطل معبودان نه علم لري او نه د علم استعداد درلودونکي دي او نه پکښې د شهادت استعداد شته دی.

ز: الله ﷻ د ټولو مخلوقاتو خالق دی چې مشرکان هم ترې انکار نه کوي، که بالفرض ته ترې وپوښتې چې ستاسو په شمول خلک چا پیدا کړي دي؟ هرومرو او ضرور به هغوی په جواب کښې ووايي چې یوازې الله ﷻ پیدا کړي دي او د بوتانو په شمول هیڅوک ورسره پکښې اشتراک نه لري.

نو د دغه اعتراف سره-سره هغوی څنګه د توحید څخه اړولي کېږي او بوتانو ته په عبادت کښې په برخه قول کوي؟ حال دا چې په پیدا کولو کښې د هغوی په عقیده هم برخه نه لري.

ح: بالآخره، لکه څنګه چې الله ﷻ د قیامت د قیام په وخت باندې پوه دی همدارنګه د خپل پیغمبر په دې قول هم پوه دی او اوري یې چې: ای زما ربه! دغه کفار داسې قوم دی چې د ډول-ډول براهینو او د مستمر دعوت سره-سره ایمان نه راوړي او ما د پیغمبر په حیث نه قبلوي.

۵ـ نو ای پیغمبره! ته د دغو عنادیانو کافرانو سره لاندې چال چلند خپل کړه:

الف: د هغوی د ناندریو څخه مخ واړوه چې وخت دې ضائع نه شي.

ب: هغوی ته د متارکې سلام واچوه لکه څنګه چې ابراهیم علیه السلام خپل پلار ته همدغه ډول سلام اچولی وه. او دا خکه چې مشرکان به ډېر ژر پوه شي چې موږ څنګه سزا ورکوو؟.

توضیحات

۱ـ په ﴿أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا﴾ کښې د ﴿أَبْرَمُوا﴾ کلمه د "إِبْرَام" ـ لکه "إِكْرَام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. "إِبْرَام" د محکمولو، ټینګولو او قوي کولو معنی ورکوي لکه چې رسۍ په تاوولو سره محکمېږي او قوي ګرځوله کېږي.[1]

(۱) مفردات الراغب ص ۴۲، القاموس المحیط ج ۱ ص ۲۶۱

دا د یو پلوه، او د بله پلوه دلته د "أمْر" د کلمې څخه هر هغه کار مطلب دی کوم چې د اسلام په ضرر او د کفر په ګټه وي.

یعنې ایا کفار (مشرکان) د اسلام په ضرر او د کفر په ګټه پلانونه او کارونه کوي ترڅو په نتیجه کښې د اسلام د پرمختګ مخنیوی وکړي؟ خو هغوی به په خپلو هلو ځلو سره مطلب ته ونه رسېږي، او دا ځکه چې مونږ د اسلام د کار تقویه کوونکي یاستو چې په ټولو ادیانو ورته غلبه ورکړو حال دا چې زمونږ د ارادې مخنیوی هیڅوک نه شي کولی.

د همدې ایت یو نظیر وروسته راروان دی چې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا ۖ فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ ﴾ [الطور:۴۲] ایا کفار (د اسلام او ستا په هکله) پټ تدبیر کولو ته اراده لري؟ (ته یې هیڅ پروا مه کوه ځکه چې) نو هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی همدوی (د الله ﷻ د پلوه) پټ تدبیر کړی شوي دي.

یادونه

۲ـ د اسلام په ضد د کفارو (مشرکانو) د پلان او د الله ﷻ د پلوه د هغه د شنډولو یوې قیصې ته په [الأنفال: ۳۰] کښې اشاره شوې ده، چې هغوی د نبي کریم ﷺ د کور په شاوخوا کښې محاصره اچولې وه او الله ﷻ خپل پیغمبر ته نجات ورکړ او د هغوی پلان بې نتیجې او شنډ پاتې شو.

سر او نَجوی څه فرق لري؟

۳ـ مفسرینو کرامو لیکلي دي چې په ﴿ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُم ﴾ کښې د "سِر" کلمه دلته د هغه مطلب معنی ورکوي په کوم باندې چې څوک یوازې د خپله ځانه سره خبرې وکړي او یا ورباندې په یوه خالي ځای کښې بل څوک هم خبر کړي او بس[۱].

او د "نَجوَا" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۱۱۴] ایت لاندې ښه تحلیله کړې ده چې هغه "راز" ته وضعه شوې ده په کوم باندې چې یوازې څه خاصه ډله د خپلو نظریاتو تبادلې ته صورت ورکړي.

متعدد تفسیرونه

۴ـ دا ایت شریف: ﴿ قُلْ إِن كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ ﴾ مفسرینو کرامو په متعددو طریقو سره تفسیر کړی دی[۲]. لاندې مثالونه یې ولولی:

الف: ځینې علماء وایي چې: په ذکر شوي عبارت کښې د "إنْ" توری د نفي دپاره دی[۳]. یعنې ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې: ډېر مهربان الله ﷻ ته ولد نشته نو ځکه زه

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۲۶۵؛ تفسیر ابي السعود ج۸ ص۵۶

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۳۶؛ المحرر الوجیز ج۹ ص۲۷۸؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۱۹

(۳) اضواء البیان ج۷ ص۲۸۹

الله ﷻ ته په هغه حیث د لومړنیو او اول نمره عبادت کوونکو څخه یم. زما څخه نه به لومړی ستاسو عقیده په خپله کړم.

ب: ځینې نور علماء کرام وایي چې: د "إن" ذکر شوی توری د شرط معنی ورکوي چې د ﴿فَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلۡعَٰبِدِينَ﴾ جمله د همدغه شرط دپاره جزا ده(۱). یعني ای پیغمبره! کفارو ته ووایه چې د الله ﷻ په هکله ستاسو عقیده باطله ده چې ولدیت لري. که بالفرض المحال ذوی مهربان الله ﷻ ولد یا اولادونه درلودی (او واقعیت همداسي وی) نو زه به د الله ﷻ دپاره په همدې حیث د اول نمره عبادت کوونکو څخه وی. لکه چې اوس ورته د توحید په حیث د اول نمره عبادت کوونکو څخه یم.

یا په بل عبارت که همداسي وی لکه چې تاسو معتقد یاست نو د هر څه څخه وړاندې به ما ورباندې اعتراف کړی وی او د هر چا څخه وړاندې به ورباندې زه خبر وی او ما به ورباندې خلک خبر کړي وی. او دا ځکه چې زه د الله ﷻ په شئوناتو (شانونو) باندې په بندګانو کښې تر ټولو پوهیږم. ایا دا عجیبه نه ده چې تاسو بل چا ته نه بلکې ماته (چې یو پیغمبر یم) د الله ﷻ په شئوناتو (شانونو) سره خبر راکوئ؟

تبصره

۵ـ مونږ ته دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي او دا ځکه چې:

الف: دوهم تفسیر متبادر دی او په کار دی چې د قرآن کریم ایتونه تر وسي وسي په متبادره معنی تفسیر کړی شي.

ب: دغه تفسیر په قرآن کریم کښې د توحید په هکله د الله ﷻ په نسبت څه نظایر هم لري لکه:

اول: ﴿قُلۡ أَتُنَبِّـُٔونَ ٱللَّهَ بِمَا لَا يَعۡلَمُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ [یونس ۱۸] یعني ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه چې: ایا تاسو بل چا ته نه بلکې الله ﷻ ته په هغه شي سره خبر ورکوئ په کوم باندې چې الله ﷻ نه په اسمانونو کښې علم لري او نه په ځمکو کښې؟ (چې په دواړو کښې موجودیت نه لري)، ذکر شوی شی په عبادت کښې د شریک یا شریکانو څخه عبارت دی.

دوهم: ﴿أَمۡ تُنَبِّـُٔونَهُۥ بِمَا لَا يَعۡلَمُ فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ [الرعد ۳۳] یعني ای مشرکانو! ایا تاسو بل چا ته نه بلکې الله ﷻ ته په هغه شي سره خبر ورکوئ په کوم باندې چې الله ﷻ (ورباندې) په ځمکه کښې علم نه لري (موجودیت نه لري. نوموړی شی د شریک یا شریکانو څخه عبارت دی).

لنډه دا چې: ایا دا عجیبه نه ده چې الله ﷻ په خپله وایي چې زه شریک نه لرم او تاسو ورته وایاست چې ته شریک یا شریکان لرې خو ته ورباندې خبر نه یې؟

نو په دې مقام کښې به د ایت شریف حاصل داسې راوځیږي چې:

ای مشرکانو! ایا تاسو بل چا ته نه بلکې یو پیغمبر ته د الله ﷻ په صفاتو او شئوناتو باندې خبر ورکوئ؟ ایا تاسو ته د پیغمبر غوندې وحې رانازلیږي؟

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۱۰۳؛ زاد المسیر ج۷ ص۱۰۷

ج: دوهم تفسير د [الزخرف:۴۵] ايت د مضمون سره ډېر ښه سلښښت اخلي هغه دا چې:
لکه څنګه چې الله ﷻ د نبي کريم ﷺ په شمول هيڅ پيغمبر د دې دپاره نه دی استولی چې د غير الله عبادت دې وکړی شي همدارنګه يې هيڅ پيغمبر د دې دپاره هم نه دی استولی چې د الله ﷻ ولديت نه دې دعوت وچلوي.

که بالفرض المحال الله ﷻ ولديت درلودی نو د هر چا څخه وړاندې به يې ورباندې خپل پيغمبران (په عبادت کښې اول نمره ګان بندګان) خبر کړي وی چې زه ولديت لرم. عجيبه ده چې ټول پيغمبران متفق دي چې الله ﷻ نه شريک لري او نه ولديت، حال دا چې مشرکان (په ضلالت کښې اول نمره بندګان) ورته هم په شريک او شريکانو قول کوي او هم ورته په ولديت قائل دي، سبحان الله عما يقولون علواً کبيراً.

دا استثناء منقطعه ده

۶ـ که څه هم په ﴿ إِلَّا مَن شَهِدَ بِٱلۡحَقِّ وَهُمۡ يَعۡلَمُونَ ﴾ کښې ځينو مفسرينو کرامو جائزه ګڼلې ده چې د "إلا" توری د متصلې استثناء دپاره شي[1]، خو بهتره دا ده چې دلته ذکر شوی د "إلّا" توری د منقطعې استثناء دپاره شي[2].

يعني کوم بوتان چې مشرکان يې د الله ﷻ څخه په غير د شفاعت په تمه عبادت او بلنه کوي هغوی د جنس شفاعت کولو ملکيت او توان نه لري او نه پکښې د شفاعت کولو استعداد شته دی. مګر هغه کسان د شفاعت کولو استعداد لري کوم چې په حق (توحيد) سره شهادت وايي او په توحيد معتقد وي حال دا چې دوی پوهېږي هم، چې شهادت يې په حقه او اخلاص سره دی، نو بوازې همدوی به د خپل استعداد څخه کار واخلي او مستحقينو ته به شفاعت وکړي او بس.

يو إعرابي تحليل

۷ـ که څه هم مفسرين کرام متفق دي[3] چې په ﴿ وَقِيلِهِۦ يَٰرَبِّ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوۡمٞ لَّا يُؤۡمِنُونَ ﴾ کښې د "قِيل" کلمه مصدر ده او ضمير يې نبي کريم ﷺ ته راجع دی چې وړاندېني متصل ايت کښې ورته په ﴿ وَلَئِن سَأَلۡتَهُم ﴾ کښې په خطاب سره اشاره ده، او همدارنګه ټول متفق دي چې د ﴿ يَٰرَبِّ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوۡمٞ لَّا يُؤۡمِنُونَ ﴾ جمله د همدغه "قِيل" دپاره مقوله ده.

مګر د ذکر شوي ﴿ وَقِيلِهِۦ ﴾ په إعراب کښې علماء کرام زښت ډېر اختلاف لري، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ځيني علماء کرام وايي چې: "قِيلِهِ" مجرور دی او په وړاندېني [الزخرف:۸۵] ايت کښې په

---

(۱) البحر المحيط ج۹ ص۳۹۲؛ المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۸۱؛ تفسير القرطبي ج۱۶ ص۱۲۲
(۲) تفسير الطبري ج۲۵ ص۱۰۵
(۳) زاد المسير ج۷ ص۱۰۹؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۳۰۵

﴿ ٱلسَّاعَةِ ﴾ باندې عطف دی چې په "وَعِنْدَهُ عِلْمُ قِيلِهِ" سره ترې تعبیر کېدلی شي، او حاصل یې هاغسې راځېږي څنګه چې ورته د "مطلب خلاصه" عنوان لاندې اشاره شوې ده.

ب: د ځینو نورو علماوو کرامو نظر په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي:

اول: دلته په ﴿ وَقِيلِهِ ﴾ کښې د "و" توری د سوګند دپاره دی.

دوهم: د سوګند جواب مقدر دی چې په "لَأَنْصُرَنَّهُ عَلَى هٰؤُلَاءِ" سره ترې تعبیر کولی شو.

درېم: په همدغه مقدر جواب باندې په راتلونکي ایت کښې د ﴿ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴾ جمله دلالت کوي.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: زه د پیغمبر ﷺ په دې خبره چې: "ای ربه! یقیناً دغه کفار داسې قوم دی چې عناد نیولي دي او په دلایلو سره هم ایمان نه راوړي او په دوامداره توګه د اسلام د ترقۍ مخنیوی کوي" سوګند یادوم چې هرومرو به زه خپل پیغمبر ته نصرت ورکړم او همدغه کفار به د ذلت سره مخامخ کړم ترڅو زما د پیغمبر شکایت رفعه شي.

تبصره

۸ـ مونږ ته دوهم تحلیل په زړه پورې برېښي، د همدې کبله مو د ایت په ترجمه کښې غوره کړی دی، او دا ځکه چې د یو پلوه متبادر دی او د بله پلوه عین مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده هغه دا چې: ﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِى ٱتَّخَذُواْ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ مَهْجُورًا ﴾ [الفرقان: ۳۰] یعنې او پیغمبر وایي چې: ای زما ربه! زما قوم دغه قرآن کریم پرېښودل شوی نیولی دی (عقیده او عمل ورباندې نه کوي).

او اول تحلیل نه ردوو د همدې کبله مو د مطلب په خلاصه کښې تر نظر لاندې نیولی دی.

د "الزُّخرف" سورت ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.

د الله ﷻ څخه لا زیاته مرسته غواړو.

آمِینَ یَا رَبَّ الْعَالَمِینَ.

۱۴۲۳/۸/۵ هـ ق - ۱۳۸۱/۷/۱۹ هـ ش.

الدخان (٤٤)

سریزه

۱_ د دې سورت نوم "الدُّخَان" دی چې د همدې سورت د [۱۰] ایت څخه اخستل شوی دی، یا په بل عبارت: دا سورت د نورو سورتونو څخه په همدغه نامه سره جدا شوی دی.

۲_ د دې سورت إعداد په لاندې ډول دی[۱]:

الف: د ایتونو تعداد یې نهه پنځوس (۵۹) دی[۲].

ب: د کلماتو شمېر یې درې سوه او شپږ څلوېښتو (۳۴۶) ته پورته شوی دی.

ج: د حروفو تعداد یې یو زرو څلور سوه او یو دېرشو (۱۴۳۱) ته رسېږي.

۳_ د دې سورت ټول ایتونه په اتفاق سره مکي ایتونه دي[۳] او د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي، مګر یوازې په [۱۵] ایت کښې یې څه اختلاف شته، چې د ځینو علماوو کرامو په نزد په مدینه کښې نازل شوی دی[۴].

۴_ دا سورت د نورو مکي سورتونو غوندې په عمده توګه په عقیدوي احکامو پورې ارتباط نیسي، اما په دنیاوي او أخروي تهدیداتو باندې او همدارنګه په ترغیباتو باندې هم اشتمال لري.

بالآخره نبي کریم ته پکښې تسلي ورکړه شوې ده چې مطمئن اوسه الله ﷻ به تاته د خپل وخت په کافرانو باندې داسې غلبه درکړي لکه څنګه یې چې موسی ﷺ ته په فرعونیانو باندې غلبه ورکړې وه. یا په بل عبارت: هغه سورت د نبي کریم ﷺ په شکایت باندې مشتمل وه او د نصرت وعده پکښې ورکړه شوې وه [الزخرف: ۸۸]، او په دې سورت کښې د موسی ﷺ د شکایت ذکر نازل شوی دی او هم یې د نصرت موندلو صورت ښودل شوی دی [الدخان: ۲۲].

۵_ دا سورت (الدُّخَان) د وړاندېني سورت (الزُّخْرُف) سره د ډېرو وجوهو د کبله تناسب لري. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دواړه مکي سورتونه دي او دواړه په ﴿ حمٓ ﴾ سره شروع شوی دی.

ب: په دواړو سورتونو کښې د قرآن کریم اعجاز او ځینو خواصو ته اشاره شوې ده.

ج: دواړه د کفارو دپاره په دنیاوي او أخروي تهدیداتو باندې مشتمل دي.

د: په دواړو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده او داسې نور.

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ۝٢ إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ۝٣ فِيهَا يُفۡرَقُ

---

(۱) تفسیر الخازن ج۵ ص۴۲۶؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۳۰۶

(۲) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۱۰۷

(۳) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۳۷؛ المحرر الوجیز ج۱۴ ص۲۸۳

(۴) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۲۵

كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ ﴿٤﴾ أَمْرًا مِّنْ عِندِنَآ إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ
ٱلْعَلِيمُ ﴿٦﴾ رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِن كُنتُم مُّوقِنِينَ ﴿٧﴾ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ
يُحْيِۦ وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ ءَابَآئِكُمُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٨﴾ بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] په څرګند کتاب (قرآن کريم) باندې سوګند دی چې:

[۳] يقيناً دا کتاب (بل چا نه بلکې) مونږ په مبارکه شپه کښې نازل کړی دی (نو) يقيناً مونږ ډاروونکي ياستو (چې نه قبلوونکي خلک به يې د سخت عذاب سره مخامخ کړو).

[۴] په دې (مبارکه شپه) کښې د حکمت څخه ډک هر کار، (د لوح محفوظ څخه) رابېلاوه شي (او د اجراء دپاره پرښتو ته ورکول کېږي).

[۵] (مونږ په امر حکيم سره) داسې کار (اراده کوو) کوم چې زمونږ د پلوه وي. يقيناً مونږ (تا لره د پيغمبر په حيث) استوونکي ياستو.

[۶] (البته) د دې دپاره چې ته د خپل رب ﷻ د پلوه (د ټولو عالمونو په ارتباط) رحمت وګرځې، يقيناً ستا رب ﷻ (د خلکو د اقوالو) اورېدونکی (او په احتياجاتو باندې يې) پوهېدونکی دی.

[۷] (چې همدی ﷻ) د اسمانونو او ځمکو او د هغو مخلوقاتو رب دی کوم چې د دغو دواړو ترمنځ موجود دي.

(ای خلکو!) که تاسو يقين کوونکي ياست (د يقين کولو استعداد په تاسو کښې شتون لري نو په ذکر شوي ارشاد باندې يقين او باور وکړئ).

[۸] په حقه معبود نه شته مګر همدی ﷻ دی چې ژوندي کول کوي او هم مړه کول کوي، او (همدارنګه) ستاسو رب دی او ستاسو د پخوانيو پلرونو رب (او پالونکی) هم دی.

[۹] (ای پيغمبره!) کفار يقين کوونکي نه دي) بلکې په شک کښې (په داسې حال پراته دي چې) لوبې کوي (او ساتېری کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنی سورت (الزخرف) د کفارو په تهديد باندې ختم شوی وه چې که تاسو په قرآن کريم باندې عقيده خپله نه کړئ نو ډېر ژر به په خپله غلطيا باندې پوه شئ، خو د دغه وخت پوهه به تاسو ته هيڅ ګټه ونه شي رسولی. دا سورت (الدُخان) په ترغيب باندې پيل شوی دی، چې قرآن کريم برکتناک کتاب دی چې عقيده خپلول ورباندې په ګټه تماميږي نه په ضرر، لکه چې تاسو خيال کوئ.

نو د مطلب خلاصه يې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته د قرآن کریم څه نور اختصاصي صفات هم قرائت کړه، ترڅو ورباندې عقیده کلکه وساتي او یا ورباندې عقیده خپله کړي. هغه دا:

۱ـ دا قرآن کریم داسې کتاب دی چې د خپل ځان حقانیت پخپله په اثبات رسوي. او دا خکه چې دغه کتاب د هغو تورو څخه جوړ دي د کومو څخه چې د خلکو کلامونه جوړېږي لکه ﴿ حٰمٓ ﴾ او داسې نور، خو د دې سره-سره ټول مخلوقات ورسره په یوه ایت کښې هم سیالي نه شي کولی او نه به یې وکړي. که بالفرض المحال دا کتاب د الله ﷻ د پلوه نه وی نازل شوی او پیغمبر ﷺ د خپله خانه جوړ کړی وی ـلکه چې مشرکان خیال کوي ـ نو یو سیال لا څه چې دېر سیالان به یې درلودلي وی. په همدې بنیاد مونږ وایو چې:

الف: په دغه واضحه او څرګند کتاب باندې سوګند دی چې مونږ دا مبارک کتاب په مبارکه شپه کښې په مبارک پیغمبر (محمد ﷺ) باندې نازل کړی دی. او دا خکه چې: یقیناً مونږ په همدغه مبارک کتاب سره د خلکو ډاروونکي یاستو چې ایمان ورباندې راوړي او د برکاتو څخه یې ګټه پورته کړي، که نه نو د ډېرو بدو عواقبو سره به مخامخ کړی شي.

• ب: قرآن کریم داسې یو برکتناک کتاب دی چې د نزول دپاره یې مونږ مبارکه شپه انتخابه کړې ده، په کومه کښې چې هر فیصله شوی او حکمتي کار د لوح محفوظ څخه جدا کاوه شي ترڅو ورته د کال په اوږدو کښې عملي بڼه ورکړه شي.

ج: په دغه حکمتي کار سره مونږ هغه کار اراده کوو چې د بل چا د پلوه نه بلکې زمونږ د نزد څخه ورته صورت ورکولی کېږي، چې قرآن کریم هم د همدې قبیلې څخه دی.

د: ای پیغمبره! مونږ خکه ذکر شوی مبارک کتاب رانازل کړ چې یقیناً مونږ تا لره د پیغمبر په صفت استوونکي یاستو، ترڅو نه د ټولو مخلوقاتو دپاره د خپل رب ﷻ د پلوه رحمت وګرځې.

ه: یقیناً ستا رب ﷻ د خپلو مخلوقاتو د سوالونو قبلوونکی (اورېدونکی) دی برابره خبره ده چې سوالونه یې د حال په ژبه صورت نیسي او یا د قال په ژبه، او همدارنګه د ټولو په اړتیاوو باندې پوه دی.

و: ستا رب ﷻ د اسمانونو او ځمکو او هم د هغو مخلوقاتو رب او پالونکی دی کوم چې د اسمانونو او ځمکو ترمنځ موقعیت لري.

نو څرنګه چې ستا رب ﷻ د دغو مخلوقاتو مادي اړتیاوې پوره کوي همدارنګه یې د دوی معنوي اړتیاوې هم د نظره نه دي غورزولې، نو خکه یې تاته د نبوت تاج درپه سر کړ او د پیغمبر په حیث یې ورولېږلې، او هم یې درباندې مبارک کتاب درنازل کړ ترڅو ترې د معنوي غذا استفاده وکړي.

ز: ای بنیادمانو! که تاسو یقین کوونکي یاست او د یقین کولو استعداد درکښې موجود وي، نو په ذکرو شوو حقائقو باور او یقین وکړئ.

ح: څرنګه چې د ټولو مخلوقاتو پالونکی یوازې ستاسو رب ﷻ دی او بس، نو په حقه معبود هم نشته مګر یوازې همدی ﷻ دی. او همدارنګه یوازې همدی ﷻ مړه کول او ژوندي کول کوي (چا نه

روح ورېښي او د چا څخه يې اخلي).
ط: اى بنيادمانو! همدغه رب ﷻ ستاسو رب او پالونكى دى او همدارنګه ستاسو د پخوانيو پلرونو رب او پالونكى هم دى، او يوازې همدى ﷻ د عبادت لايق دى او بس.
۲_ اى پيغمبره! كفار او عنادي مشركان ذكرو شوو دلايلو ته نه ګوري او په الله ﷻ باندې د توحيد عقيده نه خپلوي، بلكې دوى په ډېر لوى شک او اشتباه كښې په داسې حال پراته دي چې خپلو ساتېريو او لوبو ته پكښې ادامه وركوي.

توضيحات

۱_ په ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍ ﴾ كښې لاندې ټكو ته توجه په كار ده:
الف: څرنګه چې قرآن كريم په درويشتو كلونو كښې نازل شوى دى نو علماوو كرامو يې په يوه مباركه شپه كښې د نازلولو دوه معناوې كړې دي چې د [البقرة:۱۸۵] ايت لاندې هم ورته د الله ﷻ په توفيق اشاره شوې ده. هغه دا چې:
اول: په يوه مباركه شپه كښې الله ﷻ د لوح محفوظ څخه د دنيا اسمان ته نازل كړ او هلته يې په يو مقام كښې كېښود چې "بيت العزة" نومېږي، چې د دې مقام څخه بيا په درويشتو كلونو كښې څمكې ته رانازل شو[۱].
دوهم: په مباركه شپه كښې د قرآن كريم په نزول باندې شروع شوې ده او په درويشتو كلونو كښې يې اختتام مونډلى دى[۲].
ب: د دغې مباركې شپې په تعين كښې علماء كرام په لاندې دوه وو ډلو باندې وېشلى شوي دي:
اول: جمهور او اكثر علماء كرام وايي چې دغه مباركه شپه د "ليلة القدر" څخه عبارت ده[۳].
دوى په خپل همدغه مطلب باندې زښت ډېر دلايل اقامه كړى دي[۴] خو مونږ يې يوازې د يوه دليل په ذكر اكتفاء كوو هغه دا چې: الله ﷻ په [البقرة:۱۸۵] ايت كښې په صراحت سره فرمايلي دي چې قرآن كريم د روژې په مياشت كښې نازل كړى شوى دى (نه د شعبان په مياشت كښې) او په [القدر:۱] ايت كښې يې صراحت كړى دى چې قرآن كريم مونږ په "ليلة القدر" كښې نازل كړى دى.
لنډه دا چې قرآن كريم په رمضان كښې نازل شوى او په رمضان كښې په بله شپه كښې نه بلكې د قدر په شپه كښې نازل شوى دى، نه د شعبان په نيمايي شپه كښې.
دوهم: ځينې علماء كرام وايي چې دغه مباركه شپه د شعبان د مياشتې د منځنۍ شپې څخه عبارت ده[۵]. خو دغو علماوو كرامو په كوم قوي دليل باندې استدلال نه دى نيولى ترڅو د هغو

(۱) تفسير الخازن ج۵ ص۴۴۷
(۲) المحرر الوجيز ج۱۴ ص۲۸۴
(۳) تفسير الطبري ج۲۵ ص۱۰۸؛ البحر المحيط ج۹ ص۳۹۷
(۴) التفسير الكبير ج۲۷ ص۲۳۸؛ اضواء البيان ج۷ ص۳۱۹
(۵) روح المعاني ج۲۵ ص۱۱۰

دلایلو مقابله وکړی شي په کومو باندې چې لومړی ډلې علماوو کرامو استدلال نیولی دی، بلکې د دوی استدلال په مراسیلو او کمزورو احادیث باندې ولاړ دی[1].

ج د دغې مبارکې شپې د برکاتو څخه یوه برکت ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ لَيۡلَةُ ٱلۡقَدۡرِ خَيۡرٞ مِّنۡ أَلۡفِ شَهۡرٖ ﴾ [القدر:۳] یعنې د دغې یوې شپې عبادت د څه کمو څلورو اتیاوو (۸۴) کالو د عبادت څخه بهتر دی، البته هغه کلونه په کومو کښې چې "لیلة القدر" شامله ونه ګڼله شي.

د. که څوک وایي چې: په ﴿ فِيهَا يُفۡرَقُ كُلُّ أَمۡرٍ حَكِيمٍ ﴾ کښې د "فِيهَا" ضمیر ذکرې شوې ﴿ لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍ ﴾ ته راجع دی، نو ﴿ أَمۡرٍ حَكِيمٍ ﴾ د کوم کار څخه عبارت دی او راجدا کول یې څه معنی؟

مونږ وایو چې: دغه ایت شریف عبد الله بن عباس رضي الله عنهما داسې په بنه تفسیر کړی دی چې: «يُكْتَبُ مِنْ أُمِّ الْكِتَابِ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ مَا يَكُونُ فِي السَّنَةِ مِنْ رِزْقٍ أَوْ مَوْتٍ أَوْ حَيَاةٍ أَوْ مَطَرٍ حَتَّى يُكْتَبُ الْحَاجُّ يَحُجُّ فُلَانٌ وَيَحُجُّ فُلَانٌ»[2] یعنې د قدر په شپه کښې د لوح محفوظ څخه هغه ټول کارونه په لیک سره راجدا کولی کېږي لکه روزي، باران، مرګ یا ژوند (او داسې نور) په کومو باندې چې د الله ﷻ د پلوه فیصله کړی شوې وي چې په جاري کال کښې دې اجراء کړی شي، آن تردې چې حج کوونکی هم لیکل کېږي چې سږ کال به فلانکی او فلانکی حج کوي.

د الله ﷻ هر کار د حکمت څخه ډک او محکم (فیصله کړی شوی) دی چې هیڅوک یې مخنیوی نه شي کولی، نو د همدې کبله ورته د "حَكِيم" لقب ورکړی شوی دی.

ه. که څه هم ځینو علماوو کرامو د ذکرو شوو دواړو ډلو ترمنځ تطبیق کړی دی چې وایي: د لوح محفوظ څخه هر یو کار د شعبان په منځنۍ شپه کښې په لیکلو سره راجدا کېږي او د قدر په شپه کښې پربښتو ته د اجراء دپاره ورسپارل کېږي[3]؛ مګر مونږ ته دغه تطبیق د ایت شریف څخه مخالف برېښي دا ځکه چې په ایت شریف ﴿ يُفۡرَقُ كُلُّ ﴾ کښې صراحت شوی دی چې جدا کول د قدر په شپه کښې صورت نیسي، نه د شعبان په نیمایي کښې.

که څه هم د شعبان د میاشتې د نیمایي د فضائلو په ارتباط ځینې صحیح احادیث روایت شوی دی[4]، مګر په دې باره کښې هیڅ صحیح حدیث نه دی روایت شوی چې د لوح محفوظ څخه په دغې میاشت کښې هغه مضمون صورت نیسي کوم ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده[5].

د اعراب یو تحلیل

۲ـ ځینو مفسرینو کرامو جائزه ګڼلې ده چې په ﴿ إِنَّا كُنَّا مُرۡسِلِينَ ۝٥ رَحۡمَةٗ مِّن رَّبِّكَ ﴾ کښې د

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۳۷

(۲) الدر المنثور ج۷ ص۳۹۹

(۳) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۴۹

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۸۹

(۵) اضواء البیان ج۷ ص۳۱۹

اليه يرد (٢٥)
﴿ رَحْمَةً ﴾ كلمه د ﴿ مُرْسِلِينَ ﴾ دپاره مفعول به وګرځي(١)، يعني يقينًا مونږ ستا د رب ﷻ د پلوه د رحمت استوونكي ياستو.
مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دا كلمه به ورته "مفعول لهٗ" وي، يعني يقينًا مونږ تا لره د پيغمبر په حيث د دې دپاره استوونكي ياستو چې ته د خپل رب ﷻ د پلوه ټولو عالمونو ته رحمت وګرځې.
په همدې مضمون باندې په بل ايت كښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَـٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَـٰلَمِينَ ﴾ [الأنبياء:١٠٧] يعني او مونږ ته نه يې استولی مګر د ټولو عالمونو دپاره رحمت.

﴿ فَٱرْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى ٱلنَّاسَ ۖ هَـٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَّبَّنَا ٱكْشِفْ عَنَّا ٱلْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكْرَىٰ وَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا۟ عَنْهُ وَقَالُوا۟ مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُوا۟ ٱلْعَذَابِ قَلِيلًا ۚ إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ ٱلْبَطْشَةَ ٱلْكُبْرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾ ﴾

[١٠] نو (د كفارو په هكله) داسې ورځې ته منتظر شه چې اسمان (پكښې) په ښكاره لوګي (دود) سره راتګ وكړي.
[١١] داسې لوګی چې ټول خلك به پټ كړي (او خلك به وايي چې) دغه ډېر دردناك عذاب دی.
[١٢] اى زمونږ ربه! زمونږ څخه دغه عذاب لرې كړه، يقينًا مونږ (ستا په پيغمبر) ايمان راوړونكي ياستو.
[١٣] (اى پيغمبره!) كفارو ته به څنګه د پند اخستل شتون ولري حال دا چې يقينًا دوی ته (په معجزاتو سره) څرګند لېږلی شوی (پيغمبر) ورغلی دی (او دوی ترې انكار كړی دی).
[١٤] نو دوی ترې مخ ونه واړول (او ورته شا يې كړه) او دوی وويلې چې: (دا ربښتياني لېږلی شوی نه دی بلكې) زده كړی شوی ليونی دی (ليوني شاګرد دی).
[١٥] يقينًا مونږ د لږ وخت دپاره (ستاسو څخه) د دې عذاب لرې كوونكي ياستو، خو بې شكه تاسو (مونږ ته يا پخواني كفر ته) ګرځېدونكي ياست.
[١٦] (اى پيغمبره!) داسې ورځ ياده كړه چې مونږ (پكښې) سخت نيول وكړو، ډېر لوی سخت نيول، يقينًا مونږ (د كفارو څخه په دنيا او آخرت كښې) انتقام اخستونكي ياستو.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو كښې د دلايلو په اقامه كولو سره كفار هڅولي شوي وه چې د الله ﷻ په توحيد باندې عقيده وكړي. په دې ايتونو كښې د تهديداتو په نازلولو سره هغوی هڅولی كېږي چې په توحيد باندې معتقد جوړ شي.

(١) المحرر الوجيز ج١٤ ص٢٨٥

یادونه

الله ﷻ په ﴿ يَوْمَ تَأْتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴾ کښې مشرکان او کفار په یوه عذاب سره تهدید کړي دي چې په راتلونکي وخت کښې به یې وربانديې ورنازل کړي، او د همدغه عذاب څخه یې په "دُخَان" سره تعبیر کړی دی.

د دغه عذاب په کیفیت او د نزول په وخت کښې علماء کرام په متعددو ډلو سره ویشلی شوي دي[۱] خو مونږ تري دوه مثالونه ذکر کوو، چې د یوې ډلې په سر کښې رئیس المفسرین عبدالله بن عباس رضي الله عنهما واقع دی[۲] او د بلې ډلې په سر کښې عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قرار لري[۳].

څرنګه چې ایتونه په لږ-لږ تاویل سره د دواړو ډلو تفسیرونه تحمل کولی شي نو مونږ یې د الله ﷻ په توفیق د هرې ډلې د تفسیر مطابق په لاندې ډول جدا جدا د مطلب خلاصه او توضیحات لیکو:

د لومړۍ ډلې د تفسیر خلاصه

د دې ډلې د تفسیر مطابق یې د مطلب خلاصه داسې راځېژي چې:

ای پیغمبره! څرنګه چې مشرکان د دلایلو د اورېدلو څخه په لوی شک کښې پراته دي او واقعیاتو ته د عبثیاتو په نظر ګوري، نو ته هغوی ته په یوه کلک عذاب سره اطلاع ورکړه چې په راتلونکي وخت کښې به وربانديې ورنازل کړی شي. هغه دا:

۱_ ته هغې ورځې ته منتظر اوسه چې هغه لاندې صفات لري:

الف: په دې ورځ کښې به په اسمان یو څرګند لوګی راوړي چې ټوله فضا به وربانديې ډکه شي او ټول خلک به پټ کړي.

خو دغه لوګی به مؤمنانو ته هیڅ ضرر نه رسوي بې د دې چې دوی ته به د زکام کیفیت ورپېښ کړي، ته به وایې چې د زکام په مرض اخته شوي دي. اما کفارو ته به ذکر شوی لوګی ډېر سخت عذاب وګرځي آن تردې چې دوی به په یوه خوله چیغې وهي چې:

ب: دا خو ډېر دردناک عذاب دی، ای زمونږ ربه! زمونږ څخه دغه عذاب لرې کړه، یقینًا مونږ ستا په توحید باور کوونکي یاستو او پیغمبران دې منو، مونږ پوه شوو چې دغه عذاب په مونږ باندې زمونږ د شرکي او کفري عقیدې د کبله نازل شوی دی، مونږ د دغې عقیدې څخه توبه تائب یاستو.

۲_ ای پیغمبره! په دغې ورځ کښې به کفار په دروغو وعده وکړي چې مونږ ایمان راوړو او د کفري او شرکي عقیدې څخه بېزار یاستو. خو:

الف: هغوی به څنګه پند قبول کړي او د کفري عقیدې څخه به لاس واخلي حال دا چې هغوی ته څرګند پیغمبر ورغلی وه، چې په معجزاتو او براهینو سره یې نبوت په اثبات رسېدلی وه مګر هغوی

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۳۶۳؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۳۰؛ روح المعاني ج۱۵ ص۱۱۸
(۲) المحرر الوجیز ج۱۴ ص۲۸۵
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۴

دپاره معتقد نه شوه او ایمان یې ورباندې رانه وړ.

۲- بلکې د پیغمبر د قبول څخه یې مخونه واړول او دروغجن لقبونه یې ورباندې کېښودل، د مثال په توګه کله به یې ویل چې دا پیغمبر نه دی بلکې د چا شاګرد دی چې استاذ یې ورته سبا او بیګا ورزده کوي او بیا یې په موږ باندې لولوي. او کله به یې ویل چې دا لیونی دی، د لیوني خبرو اعتبار نه وي.

۳- ای پیغمبره! کفارو ته ووایه او خبر ورکړه چې: یقیناً موږ د لږ وخت دپاره د دوی نه عذاب لرې کوونکي یاستو چې دا دنیاوي عذاب دی دائمي عذاب نه دی، مګر تاسو پوه شئ چې یقیناً تاسو موږ ته راتلونکي یاستئ چې زموږ په حضور کښې به د خپلو کړو وړو د سزا د ګاللو دپاره ودرولی شئ. البته چې موږ ته به ستاسو راستنېدل په هغې ورځ کښې صورت ونیسي په کومه ورځ کښې چې موږ کلک نیول وکړو د بر لوی کلک نیول، چې نه به څوک د خپل ځان د نجات کومه وسیله ومومي او نه به زموږ نیول اختتام پیدا کوي. او دا ځکه چې یقیناً موږ په دغې ورځ کښې د کفارو څخه د دوام په توګه انتقام اخستونکي یاستو.

د لومړي تفسیر توضیحات

۱- په ﴿ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴾ کښې د "دُخان" کلمه خپله حقیقي معنی ورکوي چې لوګی (دود) دی، کوم ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ ثُمَّ اسْتَوَىٰٓ إِلَى السَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ ﴾ [حم السجدة ۱۱] یعنې بیا الله ﷻ (د پیدا کولو سلسله) اسمان ته په داسې حال متوجه کړه چې هغه د یوه لوګي (دود) په شکل موجودیت درلود.

نه به وایې چې د قیامت په نژدېکت سره به په ګراره-ګراره په اسمان کښې د خپل اصلیت نښې څرګندې شي.

۲- په ﴿ يَغْشَى النَّاسَ ﴾ کښې د ﴿ النَّاس ﴾ کلمه د ټولو خلکو څخه عبارت ده کوم چې په هغه وخت کښې ژوندي وي.

۳- د دغه لوګي (دود) په هکله عبد الله بن عمر رضي الله عنهما ویلي دي چې: «يَخْرُجُ الدُّخَانُ فَيَأْخُذُ الْمُؤْمِنَ كَهَيْئَةِ الزُّكْمَةِ وَيَدْخُلُ فِي مَسَامِعِ الْكُفَّارِ وَالْمُنَافِقِ حَتَّى يَكُونَ كَالرَّأْسِ الْحَنِيذِ»[1] یعنې یو لوګی (دود) به راښکاره شي، نو مؤمن به د زکام غوندې یو کیفیت ونیسي (لکه چې د زکام مرض نیولی وي)، او دا (لوګی) به د کافر او منافق په غوږونو کښې ننوځي آن تردې چې د هر یوه سر به د وریت کړی شوي (کباب شوي) سر غوندې وګرځي.

۴- که څوک وایي چې: په ﴿ رَّبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴾ کښې د ﴿ الْعَذَابَ ﴾ څخه مقصد د لوګي (دود) عذاب مطلب دی چې د قیامت د لویو نښو څخه دی، نو پوښتنه دا ده چې په

[1] الدر المنثور ج ۷ ص ۴۰۷

دغه وخت کښې خو د توبې دروازه بندېږي او ایمان نه قبلېږي، نو ایا په هغه وخت کښې به د مشرکانو دا غوښتنه صحت ولري چې: ای ربه! مونږ مؤمنان یاستو زمونږ څخه عذاب لرې کړه؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:١٥٨] ایت لاندې تېر شوي دي چې د توبې دروازه د مغرب څخه د لمر په راختلو سره بندېږي، حال دا چې ذکر شوی "دُخَان" به د هغه څخه وړاندې رامنځته شي چې لمر د مغرب څخه راوخېژي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ته توجه وکړئ:

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى تَرَوْنَ قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ فَذَكَرَ الدُّخَانَ وَالدَّجَّالَ وَالدَّابَّةَ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا» الحدیث [١]. یعنې یقینًا قیامت به تر هغه قائم نه شي ترڅو ترې تاسو وړاندې لس علامات وګورئ، نو لوګی یې یاد کړ، او دجال او دابة الأرض او د لمر راختل د خپل مغرب څخه او داسې نور.

٥ـ که څوک وایي چې: په ﴿ إِنَّا كَاشِفُوا۟ ٱلْعَذَابِ قَلِيلاً ﴾ کښې د "قَلِيل" کلمه د کوم لږ وخت څخه عبارت ده چې الله ﷻ پکښې د کفارو څخه د عذاب (دُخَان) لرې کوونکی دی؟

مونږ وایو چې: لږ وخت په لاندې دوه وو معناوو سره تفسیر کېدلی شي:

الف: د "دُخَان" د مرحلې تېرېدنه د همدغه لږ وخت څخه عبارت ده چې سمدستي وروسته د قیامت د علاماتو څخه د بلې علامې د رابښکاره کېدو وخت رارسېږي.

ب: دغه لږ وخت د دنیاوي ژوند څخه عبارت دی چې وروسته ورپسې دائمي ژوند ورروان دی، همدې ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ قُلْ مَتَـٰعُ ٱلدُّنْيَا قَلِيلٌ ﴾ [النساء:٧٧] یعنې ای پیغمبره! ووایه چې د دې دنیا متاع ډېر لږ شی دی، هیڅ شی یې دوامداره نه دی.

٦ـ په ﴿ إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴾ کښې د ﴿ عَآئِدُونَ ﴾ کلمه د "رَاجِعُونَ" معنی ورکوي [٢]، لکه چې په بل ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ كُلٌّ إِلَيْنَا رَٰجِعُونَ ﴾ [الأنبياء:٩٣] یعنې ټول خلک خاص مونږ ته د حساب کتاب دپاره رجوع کوونکي دي.

٧ـ په ﴿ يَوْمَ نَبْطِشُ ﴾ کښې د ﴿ يَوْمَ ﴾ کلمه د ﴿ عَآئِدُونَ ﴾ دپاره ظرف ده او د قیامت د ورځې څخه عبارت ده [٣]. یعنې ای کفارو! مونږ د لږ وخت دپاره ستاسو څخه د عذاب پورته کوونکي یاستو خو دا د عفوې معنی نه ورکوي بلکې په یقین سره تاسو مونږ ته په داسې ورځ کښې رجوع کوونکي یاست په کومه کښې چې مونږ سخت نیول کوو ډېر لوی سخت نیول، نو بې شکه هلته مونږ ستاسو څخه انتقام اخستونکي یاستو.

د دوهمې ډلې د تفسیر خلاصه

د دې ډلې تفسیر مطابق یې د مطلب خلاصه داسې راځېژي چې:

---

(١) صحیح مسلم ج٢ ص٣٩٣
(٢) تفسیر القرطبي ج٦ ص١٣٢
(٣) الدر المنثور ج٧ ص٤٠٨

۱_ ای پیغمبره! ته هغې ورځې ته منتظر اوسه چې په مشرکانو باندې الله ﷻ داسې سخته وچکالي ورولي او د داسې لوږې سره یې مخامخ کړي چې له ډېرې لوږې به یې په سترګو جالونه غوړېدلي وي او د اسمان طرف هوا به ورته خړه پړه او لوغړنه برېښي حال دا چې واقعیت به هغسې نه وي.

۲_ دغه وچکالي به د مکې مشرکان احاطه کړي او ډېته به یې مجبور کړي چې په چیغو چیغو او یوه خوله ووایي چې دا خو ډېر دردناک عذاب دی.

۳_ او هم به ووایي چې: ای زمونږ ربه! د دغې وچکالۍ مخه زمونږ څخه واړوه او پراخي راباندې راوله چې یقیناً مونږ ستا په پیغمبر باندې باور کوونکي او یقین کوونکي یاستو.

۴_ ای پیغمبره! مشرکانو ته به څنګه پند حاصل شي او څنګه به ایمان راوړي او بالآخره دوی به څنګه د ایمان د راوړلو په وعده وفا وکړي، حال دا چې دوی ته پیغمبر په څرګنده توګه ورغلی دی او خپل رسالت یې ورته په معجزاتو سره اثبات کړی دی خو د دې سره-سره دوی ورته شا کړې ده، او حتی تهمت یې وریاندې ولګاوه چې دا سړی (محمد ﷺ) د چا شاګرد دی چې د هغه څخه یې روزمره زده کوي او په مونږ باندې یې سبا او بېګا لولوي. بلکې دوی همدغه حقاني پیغمبر ته د لیوني او جادوګر لقبونه هم ورکړه او د معجزاتو د اثر لاندې واقع نه شوه.

۵_ ای پیغمبره! زمونږ د پلوه مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

یقیناً مونږ ستاسو څخه د لږ وخت دپاره د دغې وچکالۍ لرې کوونکي یاستو، خو تاسو به په خپله وعده باندې ونه درېږئ او ایمان به رانه وړئ بلکې بیا به خپله پخوانۍ کفري او شرکي تګلاره تعقیبه کړئ. یا په بل عبارت: تاسو په دغه صورت کښې په یقین سره خپل کفر ته تاوېدونکي یاست او په خپله وعده باندې نه درېدونکي یاست.

۶_ ای پیغمبره! مشرکان زمونږ د پلوه په دې باندې هم مخاطب کړه چې: یقیناً مونږ ستاسو څخه د دغو کفریاتو او بې لوظیو انتقام اخستونکي یاستو او دائمي دوزخ ته مو وراچوونکي یاستو، البته په هغې ورځ کښې چې کله مونږ کلک نیول وکړو ډېر لوی کلک نیول.

د دوهم ډول تفسیر توضیحات

۱_ په ﴿يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ﴾ کښې د ﴿ٱلسَّمَآءُ﴾ د کلمې څخه اسمان لور ته هوا مطلب ده[۱]، نه هغه اسمان کوم چې د ځمکې مقابل دی.

۲_ په ﴿بِدُخَانٖ مُّبِينٖ﴾ کښې د "دُخَان" کلمه د حقیقي لوګي څخه عبارت نه ده، بلکې هغه ګرد او خړوالی تړې مطلب دی کوم چې د وږي سړي په سترګو ورخورېږي[۲]، او ټوله دنیا ورته لوګنه (لوغړنه) برېښي.

۳_ په ﴿يَغۡشَى ٱلنَّاسَ﴾ کښې د ﴿ٱلنَّاسَ﴾ د کلمې څخه یوازې قریش او د مکې مشرکان مطلب

---

(۱) تفسیر المراغي ج۲۵ ص۱۲۲

(۲) المحرر الوجیز ج۱۴ ص ۲۸۶

دي[۱]. کومو ته چې نبي کریم ﷺ ښېراکړې وه چې اى ربه! په دغو مشرکانو باندې سخته قحطي ورنازله کړې لکه څنګه چې تا د یوسف ﷺ په قوم باندې ورنازله کړې وه.

د نبي کریم ﷺ دغه ښېرا د الله ﷻ په توفیق د [الزخرف:۴۹] ایت لاندې رانقله شوې ده، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي

۴ـ که څوک وایي چې: الله ﷻ خو د مشرکانو څخه ذکره شوې وچکالي بالکل لرې کړه چې د هغوی د ژوند پورې ورپاندې بیا ورنغله، حال دا چې په ﴿ إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا ﴾ کښې د ﴿ قَلِيلًا ﴾ د کلمې څخه لږ وخت څرګند ېږي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ قَلِيلًا ﴾ معنی دا ده چې مشرکان به ډېر ژر خپلې کفري عقیدې ته ورو ګرځي، که څه هم وچکالي ترې ډېر لږ وخت لرې کړی شي، پاتې خو لا ډېر وخت.

د الله ﷻ وینا واقعیت مونده کړ، چې د وچکالۍ د لرې کولو سره تقریباً جوخت هغوی بیا خپله کفري او شرکي عقیده تعقیب کړه او د خپل لوظ څخه وګرځېدل. لکه چې په همدې مطلب باندې په ﴿ إِنَّكُمْ عَائِدُونَ ﴾ کښې د ﴿ عَائِدُونَ ﴾ کلمه دلالت کوي.

۵ـ په ﴿ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ ﴾ کښې د ﴿ يَوْمَ ﴾ د کلمې د متعلق په اړه مفسرینو کرامو زښت ډېر احتمالات لیکلي دي[۲]، خو دا احتمال بهتر برېښي چې ذکره شوې کلمه په ﴿ مُنتَقِمُونَ ﴾ پورې تعلق ونیسي

دا د یو پلوه، او د بل پلوه د ﴿ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ ﴾ څخه د بدر غزا مطلب ده[۳]، چې ډېر مشرکان پکښې ووژلی شوه او ډېر پکښې اسیران شوه.

تبصره

د ذکرو شوو دوارو تفسیرونو د ترجیح صورت حال په لاندې ډول دی:

۱ـ ځینې مفسرین کرام -چې په سر کښې یې العلامه ابن کثیر قرار لري- وایي چې لومړی ډول تفسیر غوره دی[۴]، او په هغه حدیث باندې هم استدلال نیسي په کوم کښې چې د ابن صیاد قیصه د احادیثو په کتابونو کښې ذکره ده[۵]، چې نبي کریم ﷺ ورته د "دُخَان" په هکله پوښتنه راجع کړه؛ که بالفرض د دغې کلمې څخه تېر شوی لوګی مطلب وی نو پوښتنه به یې ورته نه وی راجع کړې.

۲ـ ځینې نور دوهم تفسیر ته ترجیح ورکوي، چې د دوی په لومړي سر کښې شیخ المفسرین العلامه ابن جریر الطبري واقع دی[۶].

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۳۱
(۲) روح المعاني ج۲۵ ص۱۲۰
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۲
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۳۹
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۱۸۰، صحیح مسلم ج۲ ص۲۹۷
(۶) تفسیر الطبري ج۲۵ ص۱۱۴

۲ـ خو مونږ ته بهتره برېښي چې د ذکرو شوو دواړو تفسیرونو ترمنځ د ترجیح وجوه ونه لټول شي ځکه چې دواړه سره څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې 'دُخَان' به دوه صورتونه ولري[1]، یو صورت به یې پخوا تېر شوی وي او دوهم صورت به یې په آینده کښې د قیامت د یوې علامې په حیث تحقق ومومي. او ایتونه د څه تاویلاتو په ملحوظ د دواړو تفسیرونو تحمل کولی شي.

﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَآءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾ أَنْ أَدُّوٓا۟ إِلَىَّ عِبَادَ ٱللَّهِ ۖ

إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾ وَأَن لَّا تَعْلُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ ۖ إِنِّىٓ ءَاتِيكُم بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿١٩﴾ وَإِنِّى

عُذْتُ بِرَبِّى وَرَبِّكُمْ أَن تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَإِن لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ لِى فَٱعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنَّ

هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ مُّجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾ فَأَسْرِ بِعِبَادِى لَيْلًا إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَٱتْرُكِ ٱلْبَحْرَ رَهْوًا ۖ

إِنَّهُمْ جُندٌ مُّغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُوا۟ مِن جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾

وَنَعْمَةٍ كَانُوا۟ فِيهَا فَٰكِهِينَ ﴿٢٧﴾ كَذَٰلِكَ ۖ وَأَوْرَثْنَٰهَا قَوْمًا ءَاخَرِينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ

ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ وَمَا كَانُوا۟ مُنظَرِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ

﴿٣٠﴾ مِن فِرْعَوْنَ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَالِيًا مِّنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ ٱخْتَرْنَٰهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَى

ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَءَاتَيْنَٰهُم مِّنَ ٱلْءَايَٰتِ مَا فِيهِ بَلَٰٓؤٌا۟ مُّبِينٌ ﴿٣٣﴾﴾

[۱۷] او یقیناً مونږ (د دې زمانې) د کفارو څخه مخکښې د فرعون قوم د امتحان لاندې واقع کړی وه او هغوی ته باکرامته (معزز) پیغمبر ورغلې وه (چې موسی ﷺ نومېده).

[۱۸] (موسی ﷺ فرعونیان مخاطب کړه چې): ماته د الله ﷻ بندگان (بني اسرائیل) راکړئ (چې زه یې د خپله خانه سره د شام په لور بوځم. ای فرعونیانو!) یقیناً زه ستاسو دپاره امانتگر پیغمبر یم.

[۱۹] او (هم یې مخاطب کړه) چې تاسو په الله ﷻ باندې لویي مه کوئ (په پیغمبر باندې یې ایمان راوړئ) بې شکه زه تاسو ته د څرگند دلیل (برهان) راوړونکی یم.

[۲۰] او یقیناً زه په خپل رب ﷻ او ستاسو په رب ﷻ (الله ﷻ) سره د دې څخه پنا غواړم چې تاسو مې رجم (او سنگسار) کړئ.

[۲۱] او که چېرته تاسو ماته عقیده نه کوئ (ایمان راباندې نه راوړئ) نو ما (د بني اسرائیلو په شمول جدا کړئ (اجازه راکړئ چې مونږ شام ته لاړ شو).

[۲۲] نو (هغوی انکار ته ادامه ورکړه او) موسی ﷺ خپل رب ﷻ وباله، چې یقیناً دغه

---

[1] التحرر الوجیز ج۱٤ ص۲۸٦؛ شرح النووي علی مسلم ج۲ ص۲۹۳؛ تفسیر القاسمي ج۱٤ ص۳۷۲

(فرعونیان) جرم کوونکي (جنایتکار) قوم دی (ای ربه! سخت عذاب وربانديې نازل کړه).

[۲۳] نو (الله ﷻ د موسی ﷺ سوال قبول کړه او توصیه یې ورته وکړه چې): زما بندګان (بني اسرائیل) د شپې بوځه (د مصر څخه یې وباسه خو اګاه اوسه چې:) یقینًا تاسو تعقیب کړی شوي یاست (فرعونیان درپسې در روان دي).

[۲۴] او (ای موسی!) دریاب (د همـا وهلو او د لارو د جوړېدلو څخه وروسته) پرانیستی (ولاړ) پرېږده، یقینًا فرعونیان (د الله ﷻ په علم کښې) غرق کړی شوی لښکر دی.

[۲۵] (نو الله ﷻ هغوی هلاک کړه او) ته ګوره چې څومره ډېر (شیان) یې پرېښودل چې د باغونو او چینو څخه عبارت دی.

[۲۶] او هم د کښتونو او معززو ځایونو څخه.

[۲۷] او هم د داسې نعمت څخه چې فرعونیان پکښې خوشالي کوونکي (او تکبر کوونکي) وه.

[۲۸] (ای پیغمبره! مونږ د مجرمانو سره) دغه ډول (چال چلند کوو)، او (مونږ د فرعونیانو څخه ذکر شوي شیان واخستل او) بل قوم (بني اسرائیلو) ته مو ورپا ورکړه.

[۲۹] نو په فرعونیانو باندې نه اسمان وژړل او نه ځمکې، او نه هغوی وه چې مهلت ورکړی شوی وي.

[۳۰] او یقینًا مونږ بني اسرائیلو ته د سپکوونکي عذاب څخه نجات ورکړ.

[۳۱] (البته چې دا عذاب ورته) د فرعون د پلوه (متوجه وه)، یقینًا فرعون اوچتېدونکی (متکبر او هم) د حد څخه د تجاوز کوونکو د جملې څخه وه.

[۳۲] او یقینًا مونږ د پوهې په بنیاد بني اسرائیلو ته (د خپلې زمانې) په عالمونو باندې غوره والی ورکړی وه (چې د پیغمبرانو سلسله مو په همدوی کښې جاري ساتلې وه).

[۳۳] او یقینًا مونږ بني اسرائیلو ته د معجزاتو څخه هومره ورکړې وې په کومو کښې چې څرګند امتحان (او څرګند نعمت) وه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د فرعونیانو په ذکر سره نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د خپل قوم په بې لوظی باندې ډېر مه متاثر کېږه چې په خپله ژمنه وفا نه کوي او د عذاب د لرې کولو سره سم بېرته خپل پخواني کفر ته ادامه ورکوي، او دا خکه چې:

۱ـ کفار ټول یو ملت دی چې پخواني او وروستني یو هم په خپلو ژمنو نه درېدلي دي او نه به ودرېږي. د مثال په توګه، مونږ ستا د زمانې د کفارو څخه پخوا فرعونیان د موسی ﷺ په ورلېږلو سره د ازمېښت لاندې واقع کړي وه. هغه دا چې:

الف: هغوی ته د کرامت څخه ډک پیغمبر (موسی ﷺ) ورغلی وه، او خپل رسالت یې ورته د معجزاتو په ښودلو سره په اثبات رسولی وه او بیا یې مخاطب کړي وه چې:

ب: ای فرعونیانو! تاسو د کفریاتو څخه لاس واخلئ او د توحید عقیدې ته راوګرځئ.

ج: ماته بني اسرائیل راکړئ چې زه یې د شام ځاتوبي ته بوځم، دوی د الله ﷻ بندګان دي او تاسو حق نه لرئ چې د دوی سره د غلامۍ او بندګۍ چال چلند وکړئ.

د: ای فرعونیانو! زه ستاسو دپاره امانتدار پیغمبر یم، په کوم شي سره چې زه رالېږلی شوی یم هغه مې درته هو بهو او کټ مټ دررسولو.

ه: نو په همدې بنیاد تاسو په ماباندې لویي او تکبر مه کوئ چې د پیغمبر په حیث مې ونه منئ، او دا ځکه چې په ماباندې تکبر کول په حقیقت کښې په الله ﷻ باندې خپل ځان اوچت ګڼل دي.

و: یقیناً زه ستاسو دپاره د ځرګندو دلایلو او معجزاتو راوړونکی یم، ما تاسو ته خپل رسالت په اثبات رسولی دی او په راتلونکي کښې به یې هم درته په کراتو مراتو سره په اثبات ورسوم.

۲_ د ذکرې شوې خطابي څخه وروسته فرعونیانو موسی ﷺ تهدید کړ چې که ته خپله تګلاره بدله نه کړې او د خپل دعوت څخه لاس وانخلې نو ضرور به ته زمونږ د پلوه ووژلی شې بلکې په کاڼو به دې ووژنو او سنګسار به دې کړو.

۳_ نو موسی ﷺ یو ځل بیا هغوی مخاطب کړه چې:

الف: یقیناً زه په خپل رب ﷻ (چې ستاسو رب هم دی) پنا اخلم چې تاسو مې ووژنئ او یا مې سنګسار کړئ. یا په بل عبارت: ستاسو د تهدید په مقابل کښې ما خپل ځان په خپل رب ﷻ سپارلی دی.

ب: زه تاسو ته یو ځل بیا وایم چې: که ایمان راباندې نه راوړئ (اولنۍ غوښتنه مې نه پوره کوئ) نو د بني اسرائیلو په شمول مې د دې وطن څخه جدا کړئ (دوهمه غوښتنه خو مې ومنئ) چې خپل ځاتوبي ته لاړ شو.

۴_ فرعونیانو د موسی ﷺ یوه غوښتنه هم ونه منله او خپلو کفریاتو او تهدیداتو ته یې ادامه ورکړه، نو ځکه موسی ﷺ خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کړه چې: ای ربه! یقیناً دغه فرعونیان مجرمان خلک دي او په خپلو کفریاتو باندې ډېر زیات کلک دي نو ترهغه به ایمان رانه راوړي ترڅو چې دردناک عذاب وګوري، نو زما سوال دا دی چې مهلک عذاب ورباندې ورنازل کړې.

الله ﷻ د موسی ﷺ سوال قبول کړ چې په نژدې وخت کښې به ورباندې دردناک عذاب ورنازل کړم، نو توصیه یې ورته وکړه چې:

اول: ای موسی! ته زما بندګان (بني اسرائیل) په شپه کښې د مصر څخه وباسه خو په دې باندې پوه شه چې تاسو تعقیب کړی شوي یاست، ډېر ژر به درپسې فرعوني لښکر درشي خو تاسو وارخطا کېږئ مه، تاسو د نجات خاوندان یاست.

دوهم: ای موسی! کله چې ته دریاب ته ورسېدې او د فرعونیانو د پلوه محاصره شوې نو په دغه وخت کښې په خپله همسا باندې دریاب ووهه ترڅو پکښې تاته د نجات لارې جوړې شي چې وچې کلکې به وي، په دغه وخت کښې مه د غرق څخه وارېږه او مه د فرعونیانو د اسارت څخه.

درېم: اې موسی! کله چې ته د خپلو پيروانو سره په همدغه معجزانه لارو باندې د درياب څخه تېر خوا ته پوره پورې تلې نو درياب په خپل حال ارام پرېږده، ذکري شوې لارې مه ورانوه. او دا ځکه چې:
څلورم: فرعونيان تاته نه شي درپورېوتلی بلکې دوی په همدغه درياب کښې غرق کړی شوي دي.
۵ـ اې پيغمبره! مونږ د موسی ﷺ د سوال په مطابق په فرعونيانو باندې د غرقولو نقشه عملي کړه او ټول مو پوښنا کړه، نو ته وګوره چې څومره نعمتونه يې په ځای پرېښودل؟ مثلاً:
الف: څومره باغونه او څومره چينې؟
ب: څومره کښتونه او څومره باکرامته مقامونه او ماڼۍ؟
ج: څومره نور بې شمېره نعمتونه؟ چې فرعونيان به پکښې په تکبر سره ګرځېدل راګرځېدل، او هم به يې ورباندې افتخار کاوه، په ټوکو ټکالو به لګيا وه.
۶ـ اې پيغمبره! کله چې زمونږ اراده وشي نو مونږ د کفارو سره دغسې چال چلند کوو او په دغه ډول سره يې هلاکوو او خپل نعمتونه ترې اخلو. مونږ د کفارو معاندينو (فرعونيانو) څخه خپل نعمتونه واخستل او همدغه ډول نعمتونه مو د هغوی څخه په غير بل قوم (بني اسرائيلو) ته ورکړه.
دغسې کار مونږ په هر وخت کښې کولی شو نو ستا د زمانې کفار بايد د فرعونيانو څخه د عبرت درس زده کړي او د کفري او شرکي عقيدې څخه لاس واخلي.
۷ـ فرعونيانو ته د هلاکت په وخت کښې هيڅ ناصر او کومکي مونده نه شو چې نجات ورکړي او نه ورته مالونه او ثروتونه په درد ولګېده. لنده دا چې:
الف: په هغوی باندې نه اسمان وژړل او نه ځمکې، بلکې دغه دواړه ورباندې خوشاله شوه چې د شره يې خلاص شوه، او نه په هغوی کښې څه خير وه چې هغو دواړو يې ارمان کړی وی.
ب: همدارنګه هغوی ته هيڅ مهلت هم ونه کړی شو البته کله يې چې د هلاکت وخت ورسېد او نېټه يې پوره شوه.
۸ـ اې پيغمبره! مونږ بني اسرائيلو ته د هغه سپک کوونکي عذاب څخه نجات ورکړ کوم چې هغوی ته د فرعون د پلوه متوجه وه، چې نارينه اولادونه به يې د دوی په وړاندې ذبحه کول او ښځينه اولادونه به يې ورته ژوندي پرېښودل.
يقيناً چې فرعون په خپل وخت کښې ډېر زيات سرکشه او تکبر کوونکی وه، او په دې باندې علاوه په بديو کښې هم د انساني حده تجاوز کوونکی وه.
۹ـ برسېره په نجات باندې، مونږ بني اسرائيلو ته د خپلې زمانې په ټولو عالمونو او قومونو باندې غوره والی ورکړ، چې د پيغمبرانو لړۍ مو په همدوی کښې جاري وساتله او سيادت مو همدوی ته ورپه برخه کړ. او دا ځکه چې: مونږ پوهېدو چې همدوی په حاضر وخت کښې د غوره والي مستحق دي او هم پوهېدو چې په آينده کښې به دوی د همدغه غوره والي حق په ځای نه کړي او د ډېرو تقصيراتو به مرتکب وګرځي (لکه چې همداسې وشوه).
۱۰ـ په دې باندې علاوه مونږ بني اسرائيلو ته داسې معجزانه نعمتونه ورکړه چې د يو پلوه

نعمتونه وه او د بله پلوه پکښې څرګند امتحان نغښتی وه. د مثال په توګه، من او سلوی مو پرې ورنازل کړه او د وچې کلکې ډبرې څخه مو ورته بهېدونکې اوبه جارې کړې او داسې نور.

توضیحات

۱_ د فرعونیانو د بې لوظۍ او په ژمنه باندې د نه درېدلو خو مثالونو ته په [الأعراف:۱۳۳] ایت کښې اشاره شوې ده نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

۲_ که څه هم الله ﷻ په بل ایت کښې د فرعون د پلوه د موسی ﷺ تهدید په قتل سره نازل کړی دی چې: ﴿ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِيٓ أَقْتُلْ مُوسَىٰ ﴾ [المؤمن: ۲۶] یعنې ما پرېږدئ چې موسی ووژنم؛ مګر داسې معلومېږي چې په رجم سره به یې هم تهدید کړي وي، د همدې کبله په ﴿ وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي ﴾ الآية- کښې د موسی ﷺ د پلوه د رجم څخه هم د پنا غوښتنه راحکایت شوې ده.

اعتزال څه معنی؟

۳_ په ﴿ وَإِن لَّمْ تُؤْمِنُواْ لِي فَٱعْتَزِلُونِ ﴾ کښې د "اِعْتَزِلُوا" کلمه د "اِعْتِزَال" څخه اشتقاقه شوې ده چې د یوه شي څخه د څنګ کولو معنی ورکوي[۱]. خو په دې مقام کښې لاندې معناوې درلودلی شي:

الف: د ضرر څخه څنګ کول[۲]. یعنې که تاسو په ماباندې ایمان نه راوړئ نو اقلاً د ضرر رسولو څخه خو مې څنګ وکړئ او په قتل او رجم سره مې مه تهدیدوئ.

ب: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۱۰۵] ایت لاندې لیکلي دي چې موسی ﷺ د فرعون څخه دوه غوښتنې درلودې، یوه ایمان راوړل، او بله د بني اسرائیلو خوشې کول، نو په ﴿ فَٱعْتَزِلُونِ ﴾ کښې دوهمې غوښتنې ته اشاره ده.

یعنې ای فرعونیانو! که تاسو زما یوه غوښتنه نه منئ نو بله غوښتنه خو مې ومنئ او ما د بني اسرائیلو په شمول پرېږدئ چې خپل اصلي وطن (شام) ته لاړ شو.

د "رَهْوا" معنی

۴_ په ﴿ وَٱتْرُكِ ٱلْبَحْرَ رَهْوًا ﴾ کښې د "رَهْو" کلمه د پښو ببرته کولو ته وضعه شوې ده[۳]، خو په دې مقام کښې د "مرهوّ" معنی ورکوي. یعنې دریاب ببرته (پرانستلی) پرېږده، ترڅو پکښې فرعونیان غرق کړی شي چې یقیناً دوی د الله ﷻ په علم کښې غرق کړی شوی لښکر دي.

دلته بل قوم د چا څخه عبارت دی؟

۵_ په ﴿ وَأَوْرَثْنَٰهَا قَوْمًا ءَاخَرِينَ ﴾ کښې د ﴿ قَوْمًا ءَاخَرِينَ ﴾ بل قوم څخه بني اسرائیل مراد دي لکه چې په [الشعراء:۵۹] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۴۵

(۲) روح المعاني ج۲۵ ص۱۲۲

(۳) القاموس المحيط ج۲ ص۴۰۴

هلته مونږ د الله ﷻ په توفيق ښه تحقيق کړی دی چې په ايتونو کښې د کوم وطن باغونه او چينې مرادې دي؟ د مصر او که د شام، او که د ټولې دنيا؟؛ نو هيله ده چې هلته يو خلې مراجعه وکړی شي ترڅو دا مقام ښه واضحه وګرځي.

يو اعرابي تحليل

٦ـ د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ په اعراب کښې مفسرينو کرامو متعدد تحليلونه ليکلي دي خو مونږ ته دا بهتره برېښي چې دلته د "ک" توری په مقدر "نفعل" پورې تعلق ونيسي چې ظهور به يې داسې صورت ونيسي چې: "كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ" يعنې مونږ د مجرمانو (کفارو) سره دغسې کار کوو.
مونږ ځکه ذکر شوی تقدير خوښ کړ چې په بل ايت کښې ورباندې تقريباً صراحت شوی دی چې: ﴿ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَفْعَلُ بِٱلْمُجْرِمِينَ ﴾ [الصافات:٣٤] يعنې يقيناً مونږ د مجرمانو (کفارو) سره دغه ډول کار کوو.

ايا اسمان او ځمکه ژاړي؟

٧ـ د ﴿ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ ﴾ لاندې تفسيرونه ولولئ:
الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَهُ بَابَانِ بَابٌ يَصْعَدُ مِنْهُ عَمَلُهُ وَبَابٌ يَنْزِلُ مِنْهُ رِزْقُهُ فَإِذَا مَاتَ بَكَيَا عَلَيْهِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمْ ﴾ (الآية)»[1] يعنې هيڅ مؤمن نه دی مګر هغه ته دوه دروازې دي چې د يوې دروازې څخه يې نېک عملونه پورته خېژي او د بلې دروازې څخه يې روزي راښکته کېږي، نو کله چې مؤمن سړی وفات شي نو دواړه دروازې ورباندې ژاړي.
عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) ذکر شوی حديث شريف شرحه کړی دی[2]، چې لنډه خلاصه يې داسې راځي:
اول: هر چا ته په اسمان کښې يوه دروازه شته چې د هغې څخه يې روزي راښکته کېږي او د همغې په ذريعه يې نېک اعمال پورته خېژي. (شايد چې په ذکر شوي حديث کښې به د همدغې يوې دروازې څخه د دې کبله په دوه وو دروازو سره تعبير شوی وي چې دوه کارونه ورباندې ترسره کېږي. الجامعي)
دوهم: کله چې مؤمن وفات شي نو ذکره شوې اسماني دروازه يې بنده شي د همدې کبله ورباندې اسمان ژاړي.
درېم: همدارنګه ورباندې هغه ځمکه هم ژاړي په کومه باندې به چې نوموړي متوفی لمونځ اداء کاوه او الله ﷻ به يې ورباندې ياداوه.
څلورم: فرعونيانو نه په ځمکه کښې کوم صالح عمل درلود او نه د دوی د پلوه اسمان ته څه خير پورته کېده. نو ځکه ورباندې نه ځمکې وژړل او نه اسمان.

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٦١
(٢) الدر المنثور ج٧ ص٤١١

ب: خيني مفسرين كرام وايي چې ذكر شوى ايت شريف د بې پروايي څخه كنايه دى(١). يعنې د فرعونيانو په هلاک سره نه اسمان راوغورزېد او نه پرې ځمكه وچاوده. حال دا چې هغوى دومره لوى متكبرين وه، تابه ويل چې اسمان هغوى درولى دى او ځمكه همغوى د چاودنې څخه ساتلې ده.

ج: زمونږ په فكر دغه تفسير به د اشارة النص په ملحوظ مراد وي، نو د وړاندېنې ماثور تفسير سره څه منافات نه لري.

﴿إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِىَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ ﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِـَٔابَآئِنَآ
إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣٦﴾ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَٰهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ
﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّ يَوْمَ ٱلْفَصْلِ مِيقَٰتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِى
مَوْلًى عَن مَّوْلًى شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤١﴾ إِلَّا مَن رَّحِمَ ٱللَّهُ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾﴾

[٣٤] بې شكه دغه (مشركان) هرومرو وايي چې:

[٣٥] دا (زمونږ عاقبت) نه دى مگر زمونږ (همدا) رومبى مرگ دى، په داسې حال كښې چې مونږ (بيا ژوندي كړى شوي او) خواره كړى شوي نه ياستو.

[٣٦] نو (د پيغمبر په شمول اى مؤمنانو!) تاسو زمونږ (پخواني مړه شوي) پلرونه راولئ (راژوندي كړئ) كه تاسو (د بعث بعد الموت په خبره كښې) رښتيني ياست.

[٣٧] (اى پيغمبره!) ايا د دې زمانې كفار (په مالونو او قوتونو كښې) بهتر دي او كه د تُبع (پاچا) قوم، او (يا) هغه كفار كوم چې د تُبع د قوم څخه وړاندې تېر شوي دي؟

دوى مو (ټول د كفرياتو د كبله) هلاک كړه، يقينًا دوى (ټول) مجرمان (او جنايتكاران) وه.

[٣٨] او مونږ اسمانونه او ځمكې او هغه مخلوقات كوم چې د دواړو ترمنځ موجود دي، د لوبې كوونكي په حيث نه دي پيدا كړي (دا عبث نه دي).

[٣٩] دا دواړه (د منځنې مخلوق په شمول) مونږ نه دي پيدا كړي مگر په حقه سره (حكمتونه پكښې مرموز دي)، خو د خلكو اكثريت نه پوهېږي (دا ټول ورته عبثيات برېښي).

[٤٠] يقينًا د فيصلې ورځ (قيامت) چې ده د ټول خلكو (د بيا راژوندي كېدلو) تاكلى وخت دى (تغير پكښې صورت نه شي نيولى).

[٤١] (دا) داسې ورځ ده چې يو دوست به (پكښې) د بل دوست څخه د هيڅ شي (عذاب) مخنيوى نه شي كولى، او نه به د دوى سره مرسته وكړى شي.

(١) تفسير روح المعاني ج٢٥ ص١٢٤؛ تفسير زاد المسير ج٧ ص١١٦

[۴۲] مګر هغه څوک (د عذاب څخه نجات موندلی شي) چې الله ﷻ پرې مهرباني وکړي، یقیناً الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند (او) ډېر مهربان دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني [الدخان: ۹] ایت مضمون دا وه چې مشرکان د بعث بعد الموت څخه په شک کښې پراته دي، بیا د هغه ارتباط د کبله د فرعون څه حالات نازل شوه کوم چې د وړاندېنیو ایتونو د مجموعې لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلی شوی دی.

په دې ایتونو کښې ذکر شوي مضمون ته بیا د بحث مخ اړولی شوی دی او د مشرکانو عقیده راحکایته شوې او رده شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د بعث بعد الموت په ارتباط یو خل بیا په خپل اُمت باندې څه مطالب قرائت کړه:

۱ـ دغه د دې زمانې فرعونیان (کفار) د بعث الموت په هکله وایي او عقیده لري چې:

الف: زمونږ د ژوند انجام او عاقبت بل شی نه دی مګر همدغه لومړی مرګ دی چې زمونږ ژوند ته خاتمه ورکوي، د دې مرګ څخه وروسته په مونږ باندې بل هیڅ حالت راتلونکی نه دی.

ب: لنډه دا چې مونږ د دغه مرګ څخه وروسته راژوندي کړی شوي نه یاستو چې د قبرونو څخه راپاڅولی شو او یو خل بیا په ځمکه خواره واره کړی شو.

ج: ای د بعث بعد الموت مدعیانو! که تاسو په خپله دعوه کښې رښتیني یاست نو تاسو زمونږ مړه شوي پخواني تېر شوي پلرونه بېرته راولئ او خپل رب ﷻ ته سوال وکړئ چې هغوی بېرته راژوندي کړي. او که نه نو مونږ ستاسو په خبرو باور نه شو کولی.

۲ـ ای پیغمبره! په ذکرې شوې عقیدې باندې په کلکو پاتې کېدلو سره مشرکان په لوی لاس خپل خانونه د هلاکت کندې ته ورغورزوي. ایا مونږ د همدغې کفري عقیدې په ادامې سره پخواني کفار نه دي هلاک کړي؟ ایا د دې زمانې کفار د مال او ثروت د حیثه بهتر دي او که د تُبع پاچا قوم؟ ایا د دې زمانې کفار ډېره سرمایه لري او که د تُبع پاچا د قوم څخه وړاندې نورو کافرانو ډېره او غوره سرمایې او قوتونه درلوده لکه عادیان، ثمودیان او نور؟.

خو دغه ټول مونږ هلاک کړه ځکه چې یقیناً هغوی ټول مجرمان او جنایتکاران قومونه وه او په خپلو جرمونو او جنایتونو باندې کلک ولاړ وه، ترڅو چې پوېښا شوه، نو په کار دي چې د دې زمانې کفار د هغوی څخه د عبرت درس واخلي.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ خو اسمانونه او ځمکې او هغه مخلوقات چې د دغو دواړو ترمنځ شتون لرئ عبث نه دي پیدا کړي، مونږ خو لوبې کوونکي نه یاستو چې دنیا په پای کښې د حساباتو تصفیه ونه لري او فقط په مرګ سره اختتام مونده کړي.

بلکې مونږ اسمانونه او ځمکې نه دي پیدا کړي مګر په حقه سره چې زېنت ډېر حکمتونه پکښې نغښتي دي. مګر د خلکو اکثریت نه پوهېږي او ټولې دنیا پیدایښت ته د عبثیاتو او لوبو په نظر

گوري او وايي چې نه بيا ژوندون شته او نه حساب کتاب.

۴ـ اى پيغمبره! د الله ﷻ د پلوه د مشرکانو اعتراض رد کړه او ووايه چې: د ټولو خلکو د بيا ژوندي کېدلو ټاکلى وخت د فيصلې ورځ ټاکلې شوې ده چې هرڅوک به د خپلو کړو وړو د محاسبې سره مخامخ شي، که بالفرض د بعث بعد الموت دپاره د دنياوې ورځو څخه کومه ورځ ښودلې شوې وى نو بيا به د هغوى اعتراض په ځاى وى چې زمونږ پخواني پلرونه راژوندي کړئ.

دغه د بيا ژوندون دپاره ټاکلې ورځ د قيامت ورځ ده او د لاندې صفاتو درلودونکې ده:

الف: په دې ورځ کښې هيڅ يو دوست د بل دوست څخه د څه عذاب مخنيوى نه شي کولى او نه بې شفاعت کولى شي.

ب: هلته هيڅوک د بل چا سره نصرت او کومک نه شي کولى مګر هله چې الله ﷻ ورباندې رحم وکړي، چې يا يې شفاعت په برخه کړي او يا يې څه کومک په نصيب کړي. او دا ځکه چې: يقيناً الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکي دي هيڅوک ورباندې زور نه شي اچولى، او هم ډېر مهربان دى ايماندارانو عاصيانو ته د شفاعت د قبول چانس او شفاعتګرو ته يې د شفاعت کولو اجازه ورکوي.

توضيحات

١ـ په ﴿ إِنْ هِىَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ ﴾ الآية- کښې لاندې نُکاتو ته توجه په کار ده:

الف: که څوک وايي چې په ﴿ إِنْ هِىَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ ﴾ کښې د "هِيَ" ضمير څه شي ته راجع دى؟

مونږ وايو چې د دغه ضمير په مرجع کښې لاندې دوه احتماله شتون درلودلى شي[1]:

اول: چې دا ضمير د "غَاقِبَة" کلمې ته راجع شي کومه چې وړاندې په صراحت سره ذکره نه ده بلکې حُکماً ذکره ده چې بحث په همدغه عاقبت کښې راروان دي. يعنې کفار وايي چې: زمونږ د ژوند عاقبت او انجام همدغه اولنى مرګ دى او بيا ژوندون نشته.

دوهم: چې دا ضمير په ﴿ إِنْ هِىَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ ﴾ کښې د "مَوْتَة" کلمې ته راجع شي، کومه چې وروسته ذکره ده. دلته که څه هم اضمار قبل الذکر راځي خو نحويان يې په دغسې مورادو کښې جائز ګني لکه چې د الله ﷻ په توفيق د [المؤمن: ٣٧] ايت لاندې ورباندې څه رڼا اچولې شوې ده.

ب: که څوک وايي چې مرګ خو د ټولو په اتفاق همدغه يو مرګ دى چې هر ساکښ يې ضرور څکونکى دى، نو په څه لحاظ همدغه مرګ ته د اولنې مرګ لقب ورکړى شو، ايا دوهم مرګ شته؟

مونږ وايو چې:

اول: د "اول" يا "أولى" کلمه په عربي کلام کښې په دوه ډوله استعمالېږي[2]:

يو دا چې په مقابل کښې يې دوهم وي لکه چې په سوال کښې ورته اشاره شوې ده، او بل دا چې په مقابل کښې يې دوهم موجوديت ونه لري لکه چې وايي: "فُلَانٌ حَجَّ أَوَّلَ حَجٍّ لَمْ مَاتَ" يعنې

---

[1] روح المعاني ج٢٥ ص١٢٦، البحر المحيط ج٩ ص٤٠٥
[2] تفسير ابي السعود ج٨ ص٦٣، تفسير الکشاف ج۴ ص٢٧٩

فلانکي سږي حج اداء کړ اولنی حج، او بیا مړ شو.

نو په ایت شریف کښې د ﴿ ٱلۡأُولَىٰ ﴾ کلمې څخه دوهم استعمال مراد دی.

دوهم: دلته د مرګ څخه هغه حالت مطلب دی په کوم کښې چې د ژوند خاوند نه وي موجود شوی، الله ﷻ فرمايي: ﴿ كَيۡفَ تَكۡفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمۡ أَمۡوَٰتٗا فَأَحۡيَٰكُمۡ ﴾ [البقرة:۲۸] یعنې ای کفارو! تاسو څنګه په الله ﷻ سره کفر اختیاروئ حال دا چې تاسو مړه وئ (روح درکښې موجودیت نه درلوذ) نو الله ﷻ تاسو ژوندي کړئ او روح یې درکښې پو کړ.

د دې جواب په ملحوظ به یې حاصل داسې راوځېږي چې: زمونږ مرګ نه دی مګر اولنی مرګ دی چې په تعقیب یې ژوندون صورت نیسي، اما زمونږ د دغه دوهم مرګ په تعقیب ژوندون صورت نه نیسي چې مونږ د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړی شو.

تبصره

۲ـ مونږ ته اول استعمال بهتر برېښي ځکه چې په راتلونکي [الدخان:۵۶] ایت کښې ذکره شوې کلمه په اتفاق سره په هغه مرګ کښې استعماله شوې ده په کوم باندې چې دنیاوي ژوند ختمېږي.

په همدې مطلب باندې د ﴿ وَمَا نَحۡنُ بِمُنشَرِينَ ﴾ تعقیب هم دلالت کوي، یعنې حال دا چې مونږ بیا ژوندي کړی شوي او د حشر په میدان کښې خواره واره کړی شوي نه یاستو.

تُبع څوک وه؟

۳ـ په ﴿ أَهُمۡ خَيۡرٌ أَمۡ قَوۡمُ تُبَّعٖ ﴾ کښې د ﴿ تُبَّعٖ ﴾ د کلمې په هکله مفسرینو کرامو ډېر څه لیکلي دي[۱]، که د چا اوږدو بحثونو او قیصو ته زړه نه په تنګېږي نو هملته دې مراجعه وکړي، مونږ په همدې اړه د څه لنډو معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو[۲] چې تفسیر ورسره زیات تړاو لري:

الف: د ﴿ تُبَّعٖ ﴾ کلمه د یَمن د هر یوه پاچا لقب دی[۳] لکه چې د فارس هر یو پاچا د کسری په لقب یادېږي او داسې نور.

ب: خو په دې مقام کښې د یَمن د پاچاهانو څخه هغه پاچا ته اشاره ده کوم چې د عیسی ﷺ څخه پخوا تېر شوی دی او په موسی ﷺ باندې یې تر څه وخته پورې ایمان نه وه راوړی خو څه وخت وروسته یې ورباندې ایمان راووړ، او د ده په ذریعه یې قوم او پیروانو هم ایمان قبول کړ.

د همدې کبله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَسُبُّوا تُبَّعًا فَإِنَّهُ قَدْ كَانَ أَسْلَمَ»[۴] یعنې تاسو تُبع ته کنځل مه کوئ ځکه چې یقیناً نوموړی مسلمان شوی وه (او د موسی ﷺ دین یې قبول کړی وه).

ج: خو کله چې نوموړی وفات شو ـ رحمه الله ـ نو د څه وخت څخه وروسته یې قوم بېرته کفر ته

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۴۵؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۱۵۲

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۴۳

(۳) التفسیر الکبیر ج۲۷ ص۳۴۹، صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۴

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۴۴۳

واروبنت او د الله ﷻ د نعمتونو ناشکري یې پیل کړه.
د په نتیجه کښې ورباندې الله ﷻ دېم ورخوشې کړ چې ځینې پکښې هلاک شوه او متباقي خلک د دنیا په ښارونو کښې تیت پرک او خواره واره وګرځېدل. د همدغې قیصې څه بیان نه په [سبا ۱۵ _ ۲۱] ایتونو کښې اشاره شوې ده.
ه د قریشو توجه څکه د تُبع قوم ته ورواړوله شوه چې په دوی کښې یې شهرت درلود او هغوی هم د دوی غوندې عربان وه، نو دوی وډارولی شوه چې د نعمتونو ناشکري مه کوئ او توحید ته راجع شئ هسې نه چې د تُبع د قوم غوندې عذاب درباندې نازل کړی شي، تاسو خو په هغوی باندې څه بهتري او افضلیت نه لرئ، ایا تاسو د هغوی څخه په مال او ثروت کښې زیات یاست؟

﴿إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ (٤٣) طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ (٤٤) كَٱلْمُهْلِ يَغْلِي فِي ٱلْبُطُونِ (٤٥) كَغَلْيِ
ٱلْحَمِيمِ (٤٦) خُذُوهُ فَٱعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلْجَحِيمِ (٤٧) ثُمَّ صُبُّواْ فَوْقَ رَأْسِهِۦ مِنْ عَذَابِ
ٱلْحَمِيمِ (٤٨) ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْكَرِيمُ (٤٩) إِنَّ هَٰذَا مَا كُنتُم بِهِۦ تَمْتَرُونَ (٥٠) إِنَّ
ٱلْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ (٥١) فِي جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ (٥٢) يَلْبَسُونَ مِن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ
مُّتَقَٰبِلِينَ (٥٣) كَذَٰلِكَ وَزَوَّجْنَٰهُم بِحُورٍ عِينٍ (٥٤) يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَٰكِهَةٍ
ءَامِنِينَ (٥٥) لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلْمَوْتَ إِلَّا ٱلْمَوْتَةَ ٱلْأُولَىٰ وَوَقَىٰهُمْ عَذَابَ
ٱلْجَحِيمِ (٥٦) فَضْلًا مِّن رَّبِّكَ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ (٥٧)﴾

[۴۳] یقینًا د زقوم ونه (میوه یې) چې ده.
[۴۴] د ډېر ګناهګار (کافر) خوراک دی.
[۴۵] د تیلو د خیرې غوندې ده، چې د کفارو په ګېډو کښې به خوټېږي.
[۴۶] لکه د ډېرو ګرمو اوبو خوټېدل.
[۴۷] (خازنانو ته به وویلی شي چې): دا غټ کافر ونیسئ نو د دوزخ برابر (منځ) ته یې ورټېلوهئ.
[۴۸] بیا یې د سر د پاسه د ډېرو ګرمو اوبو عذاب ورتوی کړئ (ورواړوئ).
[۴۹] (او تخجیلاً ورته ووایاست چې دا) عذاب وڅکه، یقینًا ته (په خپل ګومان په دنیا کښې) عزتمند (او) باکرامته وې.
[۵۰] یقینًا دا هغه عذاب دی کوم چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې شک به مو پکښې کاوه.
[۵۱] یقینًا (په دغې ورځ کښې) متقیان (د ټولو مکروهاتو څخه) په أمن ځای کښې دی.
[۵۲] په باغونو او چینو کښې دي.

[۵۳] د نازکو او پیړو وریښمنو څخه به په داسې حال کښې اغوندي چې یو به بل ته مخامخ کېناستونکي وي (دوی به مینه او محبت کوونکي وي).

[۵۴] دغه ډول (به نور نعمتونه هم ورکړو) او هم به ورسره تورسترګې غټې سترګې ښځې جوړه (او ملګرې) کړو.

[۵۵] جنتیان به په جنت کښې هر ډول میوجات په داسې حال کښې راغواړي چې (د کمبود او نشتوالي څخه به بې) آمن درلودونکي (بې غمه) وي.

[۵۶] جنتیان په جنت کښې (د ابد دپاره) مرګ نه څکي، مګر وړاندې مرګ (چې پخوا یې په دنیا کښې څکلي وه)، او الله ﷻ به یې د دوزخ د عذابه (په دائمي توګه) وساتي.

[۵۷] (دا ټولو نعمتونه به جنتیانو ته) ستا د رب ﷻ د فضل د کبله (ورکړی شي).

(ای پیغمبره!) دغه (چې ذکر شو) همدا ډېر لوی بری دی.

د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د قیامت ورځې ته د یوم الفصل لقب ورکړی شوی وه، په دې ایتونو کښې همدغه لقب بـه پوره واضحه شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې څه نور حالات هم قرائت کړه هغه دا:

۱ـ کله چې په دغې ورځ کښې ټولې قضایا حل او فصل کړی شي نو ټول خلک به په دوه وو غټو ګروپونو ووېشلی شي چې یو به د متقیانو ګروپ وي او بل به د غیر متقیانو کفارو ګروپ وي، چې د دواړو ګروپونو حالات به په لاندې ډول سره صورت ونیسي:

۲ـ غیر متقیـان (کفار) به د سختو عذابونو او مشکلاتو سره مخامخ شي. د مثال په توګه:

الف: د هغوی خوراک به هلته د یوې ډېرې ترخې ونې مېوه وي کومه چې د دوزخ په منځکښې زرغونه شوې ده او ښاخونه یې په ټولو دوزخونو کښې خواره واره دي، دغه مېوه زقوم نومېږي.

ب: د زقوم لُعاب او زبېښلې شوې اوبه به داسې خیرنې او ختېنې وي لکه د تېلو خیرې او ختې کومې چې د تېلو د لوښې په آخر کښې پاتې کېږي.

ج: دغه د زقوم زبېښلې شوې اوبه به د کفارو په ګېډو کښې داسې خوټېږي لکه چې په یوه دیګ کښې اوبه خوټېږي د کوم لاندې چې تېز اور بلېږي.

د: اور ته د وراچولو په وخت کښې به د الله ﷻ د پلوه موظفو پرښتو ته امر وکړی شي چې: دغه کافر ونیســئ او سر یې د پښو سره پیوسته کړئ نو بیا یې د دوزخ منځ ته ورټېل وهئ او پکښې ورګوزار یې کړئ.

هـ: بیا ورته په سر باندې دوزخي خوټېدونکې اوبه ورواړوئ او د دغو خوټېدونکو اوبو په عذاب یې معذب کړئ.

و. په عین حال کښې ورته د استهزاء او تخجیل په غرض ووایاست چې: دغه عذاب وڅکه!، یقینًا همدا ته معزز او د کرامت څښتن یې، چې په دنیا کښې دې خپل ځان ته همدغه لقبونه خوښ

کړي وه، ایا نن ورخ ته همدغه لقبونه لري؟.

ز: دا هم ورته وواياست چې: دغه عذابونه هغه دي د کومو په هکله به چې تاسو په دنیا کښې شکونه کول او عقیده به مو وربانديې نه خپلوله، ایا اوس باوري شوئ؟.

۳ـ ای پیغمبره! په دغې ورځ کښې به بالمقابل متقیان او مؤمنان په زښتو ډېرو نعمتونو کښې ژوند کوي او په ډېرې خوشالۍ سره به پکښې ګرځي راګرځي. مثلاً:

الف: یقینًا متقیان (پرهېزګاران) به په داسې ځایونو کښې استوګن وي چې هیڅ خطر به ورته متوجه نه وي او په دائمي توګه به په امان کښې وي.

ب: هغوی به د رنګارنګ میوجاتو په باغونو کښې اوسېږي چې په شاوخوا به يې چینې بهېږي، لکه د اوبو، شودو، شاتو او شرابو چینې.

ج: هغوی به د ډول-ډول ورېښمنو ځخه لباسونه اغوندي چې ځینې به د نریو ورېښمو او ځینې نور به د غټو ورېښمو ځخه جوړ وي، او په عین حال کښې به یو تربله مخامخ ناسته ولاړه کوي او یو به بل ته شا نه وراړوي چې په خفګان او ناراضیتوب باندې يې دلالت وکړي. یا په بل عبارت: د جنتیانو ترمنځ به زړه بداوی شتون ونه لري.

د: همدارنګه به مونږ جنتیانو ته زښت ډېر نعمتونه نور هم ورکړو چې په دنیا کښې د هیچا په زړه کښې لا هم نه دي تېر شوي.

ه: هلته به مونږ د جنتیانو سره داسې ښځې جوړه کړو کومې چې غټې سترګې ولري او په عین حال کښې به يې د سترګو تور ډېر زیات تور وي او هم به يې د سترګو سپین تک سپین وي. یا په بل عبارت: ښې ډولې سترګې به ولري.

و: هغوی به په جنت کښې د هر ډول میوجاتو غوښتنې کوي چې سمدستي به ورته ورکولی کېږي، خو په عین حال کښې به هغوی د میوجاتو د عدم موجودیت ځخه په امن کښې وي، چې نوموړي میوجات د دنیا د میوجاتو غوندې موسمي نه دي چې کله وي او کله نه وي.

ز: جنتیان به په جنت کښې همېشه ژوندي وي چې نه به وربانديې خوب ورځي او نه به مرګ وڅکي مګر کوم وړاندېنی مرګ چې هغوی ځکلی دی د هغه په غیر به بل مرګ ونه ځکي.

ح: ای پیغمبره! نور نعمتونه خو لا پرېږده چې د جنتیانو همدا نعمت هم ډېر لوی نعمت دی چې ستا رب ﷻ په خپل فضل سره دوی د دوزخ د اوره وژغورل.

ط: ای پیغمبره! دغه چې ده همدا ډېره لویه کامیابي ده چې الله ﷻ د یو پلوه هغوی د دوزخ ځخه بچ وساتل او د بله پلوه يې بې شماره او دائمي نعمتونه ورکړه.

توضیحات

۱ـ د دې مقام ځینې کلمات د احادیثو په رڼا کښې او یا د لغوي تحلیل په لحاظ وړاندې واضحه شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چې په بیا واضحه کولو سره يې کتاب نه شو اوږدولی. هغه دا دي:

الف: په ﴿ إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴾ کښې د "زَقُوم" کلمه د [الصافات: ۶۲] ایت لاندې.

ب: په ﴿ كَٱلْمُهْلِ ﴾ كښې د "مُهْل" كلمه د [الكهف:٢٩] ايت لاندې.

ج: په ﴿ كَغَلْيِ ٱلْحَمِيمِ ﴾ كښې د "حَمِيم" كلمه د [الحج: ٢٠] ايت لاندې.

د: په ﴿ مِن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ ﴾ كښې د "سُندُس، إِسْتَبْرَق" دواړه كلمې د [الكهف:٣١] ايت لاندې.

ه: په ﴿ بِحُورٍ عِينٍ ﴾ كښې د "عِين" كلمه د [الصافات:٤٨] ايت لاندې.

أثيم څه معنى؟

٢ـ كه څه هم په ﴿ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ ﴾ كښې د "أثِيم" د كلمې معنى څرګنده ده چې ګنهګار او جنايتكار دى، خو په دې مقام كښې ورڅخه غټ جنايتكار مطلب دى چې د كافر څخه عبارت دى، او مؤمن جنايتكار ته شموليت نه لري ځكه چې وړاندې بېرته بحث په كفارو كښې چلېږي[1].

د "عتل" معنى

٣ـ په ﴿ خُذُوهُ فَٱعْتِلُوهُ ﴾ كښې د "اعْتِلُوا" كلمه د "عَتْل" ـلكه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "عَتْل" دوه معناوې لري: يوه په غضب او قهر سره خپل ځان ته راكشول او بله په قهر سره ټېلوهل[2].

په دې مقام كښې دوهمه معنى غوره برېښي[3] چې د ﴿ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلْجَحِيمِ ﴾ تعقيب ورباندې دلالت كوي. يعنې ويې نيسى او د دوزخ منځ ته يې په قهر او غضب سره ورټېلوهئ.

يو نحوي تحليل

٤ـ د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ په هكله مفسرينو كرامو متعدد تحليلونه كړي دي[4]، مونږ ته دا بهتره برېښي چې دلته به فعليه جمله مقدره وي په كومې باندې چې د ﴿ وَزَوَّجْنَٰهُم ﴾ جمله عطفه ده، نو څه لرې نه ده چې مونږ ترې داسې تعبير وكړو چې: "كَذَٰلِكَ نُعْطِيهِمْ نعما أخرى" يعنې مونږ به جنتيانو ته په دغه ډول سره نور نعمتونه هم وركړو چې په دنيا كښې ورباندې د چا ذهن احاطه نه شي كولى او حورې به هم ورسره جوړه كړو.

د "حُور" او د "عين" تحليلونه

٥ـ په ﴿ بِحُورٍ عِينٍ ﴾ كښې د "حُور" كلمه د "حَوْرَاء" جمعه ده، "حَوْرَاء" هغې ښځې ته وايي چې د سترګو تور يې تك تور وي او د سترګو سپين يې تك سپين وي[5]، يا هغې ښځې ته د كومې چې د سترګو تور په سپينو باندې زيات وي[6] لكه د اوسې سترګې.

---

(١) روح المعاني ج٢٥ ص١٣٢
(٢) لسان العرب ج١١ ص٤٢٣
(٣) تفسير الطبري ج٢٥ ص١٣٣
(٤) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٣٣٤
(٥) تفسير البغوي ج٤ ص١٥٥
(٦) مفردات الراغب ص١٣٤

او د "مبين" كلمه د الله ﷻ په توفيق د [الصافات:۴۸] ايت لاندې تحليله شوې ده چې د غټې سترګو ښځو لقب دی، نو همدلته دې مراجعه وکړی شي.

څو ټکي

۶- په ﴿ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو جائزه ګڼلې ده چې دغه د "إلا" توری د متصلې استثناء دپاره شي[1]، او ځينو پکښې نور احتمالات جائز ګڼلي دي[2]، مګر مونږ بهتره او متبادره بر ښي چې ذکر شوی توری دلته د منقطعې استثناء دپاره دی[3].

ب: دا د يو پلوه، او د بل پلوه دلته د ﴿ الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ ﴾ څخه بالاتفاق همغه مرګ مراد دی په کوم باندې چې دنياوي ژوند اختتام پيدا کوي.

يعنې جنتيان به په جنت کښې مرګ نه څکي (مرګ بهورباندې نه ورځي)، مګر هغه مرګ به يې څکلی وي کوم چې پخوا تېر شوی دی او په دنيا کښې يې ورباندې ژوند ختم شوی دی.

ج: همدا موضوع د الله ﷻ په توفيق د [مريم:۳۹] ايت لاندې د يوه حديث په رڼا کښې ډېره ښه شرحه شوې ده، هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي. او په دې باندې علاوه د [الأعراف:۴۳] ايت لاندې هم په همدې ارتباط يوه حديث ته اشاره شوې ده چې يو ځل کتل يې بې ګټې نه دي.

﴿ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ فَارْتَقِبْ إِنَّهُم مُّرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾

[۵۸] نو يقيناً دا کتاب مونږ ستا په ژبه آسان کړی دی (او په عربي ژبه مو څکه نازل کړی دی چې) شايد خلک (ترې) پند واخلي (او عقيده ورباندې وکړي، چې لومړني مخاطبين يې عرب دي).

[۵۹] (که د دې سره-سره خلک ورباندې ايمان نه راوړي) نو ته منتظر اوسه يقيناً کفار هم منتظر دي (وروسته به څرګنده شي چې د چا بری په برخه کېږي او څوک ناکامېږي).

يوه توضيح

د سورت په پای کښې هغه مطلب خلاصه شوی دی په کوم باندې چې سورت پيل شوی وه، هغه دا چې دا قرآن کريم معجز او برکتناک کتاب دی.

د "الدخان" سورت پښتو ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق ختم شو.

د الله ﷻ څخه لا زيات توفيق غواړو.

۱۴۲۳/۹/۷ هـ ق - ۱۳۸۱/۸/۲۰ هـ ش.

---

(۱) تفسير الكشاف ج۴ ص۲۸۳؛ روح المعاني ج۲۵ ص۱۳۶

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۳۳۶

(۳) تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۴۶

الجاثية (٤٥)

سریزه

۱_ دا سورت دوه نومونه لري[۱]، یو "الجَاثِيَة" دی چې د [۲۸] ایت څخه اخستل شوی دی، او بل "الشَّرِيْعَة" دی چې د همدې سورت په [۱۸] ایت کښې نازل شوی دی.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دی:

الف: د ایتونو شمېر یې اوه دېرش (۳۷) ایته دی[۲].

ب: د کلماتو شمېر یې څلور سوه او اته اتیا (٤۸۸) کلمو ته رسېږي[۳].

ج: او د حروفو ټول شمېر یې دوه زره یو سلو یو نوي (۲۱۹۱) حرفونو ته پورته شوی دی[٤].

۳_ دا سورت مکي سورت دی او ټول ایتونه یې د هجرت څخه پخوا نازل شوی دی[۵].

٤_ د دې سورت محتویات هم د نورو مکي سورتونو غوندې د عمومیت په توګه په عقیدوي احکامو باندې څرخېږي، لکه د الله ﷻ د توحید دلایل، د قیامت د قیام ضرورت، د کفارو او دهریانو د اعتراضاتو مخنیوی او داسې نور.

۵_ د دې سورت (الجَاثِيَة) او وړاندېني سورت (الدُّخَان) تناسب ډېر واضحه دی، چې دواړه مکي سورتونه دي او په محتویاتو کښې متشابه دي او په دې باندې علاوه دواړه د ﴿ حٰمٓ ﴾ په کلمه باندې پیل شوي دي.

حتی ځینې مفسرین کرام وایي[٦] چې دا سورت په نزول کښې هم د هغه سورت په تعقیب نازل شوی دی، لکه څنګه چې په عثماني مصحف کښې د هغه په تعقیب لیکلی شوی دی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ ۝٢ إِنَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ لَأٓيَٰتٖ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ ۝٣ وَفِي خَلۡقِكُمۡ وَمَا يَبُثُّ مِن دَآبَّةٍ ءَايَٰتٞ لِّقَوۡمٖ يُوقِنُونَ ۝٤ وَٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزۡقٖ فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَا وَتَصۡرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ ءَايَٰتٞ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ۝٥ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتۡلُوهَا عَلَيۡكَ بِٱلۡحَقِّۖ فَبِأَيِّ حَدِيثِۭ بَعۡدَ ٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ يُؤۡمِنُونَ ۝٦ ﴾

---

(۱) تفسير القاسمي ج١٤ ص٣٨٥
(۲) تفسير القرطبي ج١٦ ص١٥٦
(۳) تفسير الخازن ج٥ ص٤٥٩
(٤) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٣٣٩
(۵) المحرر الوجيز ج١٤ ص٣٠٣
(٦) تفسير البغوي ج٤ ص١٥٦

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] د دې کتاب (قرآن کریم) نازلول د کلکې ارادې درلودونکي (او) د حکمت څښتن الله ﷻ له پلوه دی.

[۳] یقینًا په اسمانونو او ځمکو کښې د مؤمنانو دپاره هرو مرو (د توحید زښت ډېر) دلایل (نغښتي) دي (چې همدوی ترې ګټه اوچتوي).

[۴] او (ای بنیادمانو!) ستاسو په پیداکولو او په هغه شي کښې کوم چې الله ﷻ (په ځمکه کښې) خواره واره کړي دي چې د خوځېدونکو (ساکښانو) څخه عبارت دی، د داسې قوم دپاره زښت ډېر دلایل (پټ) دي کوم چې یقین کوي (او یقین حاصلولو پسې تاند وهي).

[۵] او (یقینًا) د شپې او ورځې په اختلاف کښې او په هغه شي کښې کوم چې الله ﷻ یې د اسمان د طرفه رانښکته کوي چې د رزق (باران) څخه عبارت دی، نو ځمکه وریاندې د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته ژوندۍ کوي (شنه کوي)، او (هم) د بادونو په چلولو کښې د داسې قوم دپاره (د قدرت) ښه پرېمانه دلایل موجودیت لري کوم چې د عقل څخه (په سمه توګه) کار اخلي.

[۶] (ای پیغمبره!) دغه د الله ﷻ دلایل دي چې مونږ یې په تاباندې په حقه سره تلاوت کوو (او هیڅ شک شبه پکښې نشته. کله چې خلک په دغو الهي دلایلو باندې ایمان نه راوړي) نو د الله ﷻ (د بیان) او د ده ﷻ د دلایلو څخه وروسته به دوی په کومه خبره (او دلیل) ایمان راوړي؟ (ایا د دغو دلایلو څخه زیات پاخه دلایل هم چرته موندل کېږي؟).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنۍ سورت (الدُّخان) د قرآن کریم اعجاز او د کفارو تهدید ته په اشارې سره ختم شوی و، او دا سورت (الْجَاثِيَة) د قرآن کریم په اعجاز او د توحید په دلایلو پیل شوی دی او په تعقیب یې د کفارو تهدید نازل شوی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل اُمت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ دا قرآن کریم لکه څنګه چې ستا په مبارکه ژبه د اعجاز په توګه اسان کړی شوی دی همدارنګه یو بل اعجاز یې دا دی چې دا د عادي تورو څخه جوړ دی، لکه "ح، م" او داسې نور، خو د دې سره-سره ټول مخلوق یې د مقابلې څخه ناتوانه دی.

که بالفرض المحال دا قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه نه وی نازل شوی نو یوه سیالي لا څه چې ډېرو سیالیو به ورسره صورت نیولی وی، او دا ځکه چې عادي توري د خلکو په واک دي او روزمره ترې خپلو کلامونو ته ترکیب ورکوي.

۲ـ نو په همدې بنیاد دا حقیقت او واقعیت دی چې د دې کتاب نزول د الله ﷻ د پلوه صورت

نیولی دی چې د کلکې ارادې خاوند دی او هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، او هم د حکمت څښتن دی چې ټول کارونه یې په همدغه بنیاد باندې ولاړ دي.

۳ـ ای پیغمبره! د دې کتاب په نازلولو کښې یو حکمت دا دی چې دا کتاب معنوي او روحي غذا ده، نو الله ﷻ لکه څنګه چې د خلکو دپاره د مادي غذا بندوبس کړی دی او مادي ضروریات یې وربوره کړي دي، همدارنګه یې د دوی معنوي غذا او روحي ضروریات هم د نظره نه دي غورزولی، نو په همدې بنیاد څرګنده ده چې په لاندې کارونو کښې د عبرت لوی درسونه او د توحید پاخه دلایل نغښتي دي:

الف: د اسمانونو او ځمکو په پیداینښت کښې د مؤمنانو او یقین کوونکو دپاره زښت ډېر دلایل پراته دي، چې څومره په عجیبه توګه پیدا کړی شوي دي او څومره په عجیبه توګه د یوه کامل نظام لاندې چلېږي. که بالفرض المحال الله ﷻ شریک درلودی نو دغه نظام به باقي نه وی پاتې شوی.

ب: ای بنیادمانو! تاسو ته په خپل پیدایښت کښې هم د توحید ډېر دلایل نغښتي دي چې د نطفې څخه یې په متعددو مراحلو سره د کهولت دورې ته ورسولئ او ډول ډول حالات یې دربانديې یو د بل پسې جاري وساتل.

ج: همدارنګه په هغو ساکښانو کښې هم د توحید ډېر دلایل پټ دي کوم چې الله ﷻ په ځمکه کښې خواره واره ګرځولي دي او د ټولو ارتیاوې یې پوره کړي دي، البته د داسې قوم دپاره چې عناد نه وي نیولي او د یقین حاصلولو پسې تاند وهي.

د: د شپې او ورځې په بدلون رابدلون کښې هم ګڼ شمېر دلایل شتون لري چې کله لنډېږي او کله اوږدېږي او هم کله د ځمکې مخ په تیاره کښې پټ شي او کله د ورځې په رڼا باندې روښانه شي.

هـ: په هغه شي کښې هم دلایل موجودیت لري کوم چې الله ﷻ د اسمان څخه نازل کړي دي چې د اوبو څخه عبارت دي چې د یو پلوه پخپله همدغه اوبه روزي ده او څښلی کېږي او د بله پلوه الله ﷻ په دغو اوبو سره وچه کلکه ځمکه راژوندۍ کوي او رنګارنګ حبوبات او میوجات پکښې راټوکوي.

و: بالآخره د بادونو په چلولو کښې هم د داسې قوم دپاره زښت ډېر دلایل موجود دي کوم چې د عقل څخه کار اخلي او د الله ﷻ په مخلوقاتو کښې تفکر کوي.

۴ـ ای پیغمبره! دغه دلایل بل څوک نه بلکې مونږ یې په تاباندې په حقه لولو چې ټول د واقع سره برابر دي او هیڅ تخلف او د واقع څخه مخالفت پکښې صورت نه شي نیولی او سراسري رښتیا دي. نو که څوک د الله ﷻ په بیان او د ده ﷻ په دلایلو باندې باور او یقین نه کوي، هغه کوم بیان او کومه خبره ده چې دوی به ورباندې باور وکړي؟ یا په بل عبارت: د الله ﷻ د بیان څخه وروسته کوم بیان دی او د چا د پلوه دی چې خلک ورباندې باور وکړي او د ایمان راوړلو ذریعه یې وګرځي؟

توضیحات

۱ـ د ﴿إِنَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾ څخه نیولې تر ﴿لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ﴾ پورې ایتونو مضمون ته ورته

مضمون په [البقرة:۱۶۴] ایت کښې تېر شوی دی او مونږ پکښې د الله ﷻ په توفیق هلته څه تحقیق لیکلی دی چې په بیا لیکلو باندې یې کتاب نه شو اوږدولی.

رزق څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزْقٍ ﴾ کښې د "رزق" کلمه اصلاً د هغه شي دپاره وضع شوې ده په کوم باندې چې نفعه او ګټه اخستله کېږي(۱)، خو په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په باران سره تفسیره کړې ده(۲).

شاید چې د دې تفسیر وجه به دا وي چې د باران (د اوبو) نفعه عامه ده چې په خپلو باندې علاوه د ځمکې ټول حبوبات، نباتات، میوجات او داسې نور شیان د باران په ذریعه وده او نمو کوي، چې د انسانانو او نورو ساکښانو ارتیاوې وریاندې پوره کېږي، او هم د الله ﷻ په وحدانیت باندې په ځرګندو دلایلو سره ښودانه کوي.

﴿ وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا ۖ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٨﴾ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ ءَايَٰتِنَا شَيْـًٔا ٱتَّخَذَهَا هُزُوًا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩﴾ مِّن وَرَآئِهِمْ جَهَنَّمُ ۖ وَلَا يُغْنِى عَنْهُم مَّا كَسَبُوا۟ شَيْـًٔا وَلَا مَا ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠﴾ هَٰذَا هُدًى ۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ ۞ ٱللَّهُ ٱلَّذِى سَخَّرَ لَكُمُ ٱلْبَحْرَ لِتَجْرِىَ ٱلْفُلْكُ فِيهِ بِأَمْرِهِۦ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾ ﴾

[۷] هلاک (او افسوس) هر غټ دروغژن غټ ګنهګار ته دی (چې:)

[۸] د الله ﷻ ایتونه اوري بیا (په خپل کفر باندې) په داسې حال کلک درېدونکی وي لکه چې د الله ﷻ ایتونه یې هیڅ اورېدلي نه وي.

نو (ای پیغمبره!) نوموړي (دروغژن) ته په دردناک عذاب سره زېری ورکړه.

[۹] او کله چې نوموړی (د خپل کوم ملګري په سبب) زمونږ د ایتونو څخه په لږ څه شي باندې پوه شي نو سمدستي یې په ملنډو (او اعتراضونو) سره نیسي.

(۱) لسان العرب ج ۱۰ ص ۱۱۵، القاموس المحیط ج ۲ ص ۳۳۲
(۲) تفسیر ابن کثیر ج ۴ ص ۱۴۷، تفسیر الطبري ج ۲۵ ص ۱۴۱

... کسان چې دي دوی لره سپکوونکی عذاب (د الله ﷻ په نزد ټاکلی شوی) دی.

[۱۰] وړاندې یې (د قیامت په ورځ) دوزخ دی. او د دوی څخه به (په دغې ورځ کښې) هغه (عذاب) هم دفعه نه کړی شي کوم چې دوی (په دنیا کښې) کسب کړي دي، او نه هغه (څیز) کوم چې دوی بدون د الله ﷻ دوستان (او معبودان) نیولي دي.

او د همدوی دپاره ډېر لوی عذاب دی (چې یوازې الله ﷻ وریاندې پوهېږي او بس).

[۱۱] دا (قرآن کریم) سراسري هدایت دی، او هغه کسان چې د خپل رب ﷻ په ایتونو سره یې کفر شروع کړی دی د همدوی دپاره دردناک عذاب دی چې د لړزوونکي (مصیبت) څخه عبارت دی.

[۱۲] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته یې د دې دپاره دریاب مسخر کړی دی چې د هغه ﷻ په امر سره پکښې بېړۍ وچلېږي، او (هم) د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ د فضل څخه (په تجارتونو سره) څه طلب کوئ. او شاید چې تاسو (د الله ﷻ د نعمتونو) شکرګزاري وکړئ.

[۱۳] او الله ﷻ ستاسو دپاره هغه شیان مسخر ګرځولي دي کوم چې په اسمانونو کښې دي (چې ستاسو په ګټه ګرځېږي) او هغه شیان هم کوم چې په ځمکه کښې دي، (دا) ټول یوازې د الله ﷻ د پلوه مسخر ګرځولي شوي دي (او بس چې بل چا ورسره پکښې اشتراک نه دی کړی).

یقیناً په دغه (تسخیر) کښې د داسې قوم دپاره (د قدرت ډېرې غټې) نښې (نغښتې) دي کوم چې د الله ﷻ په مخلوقاتو کښې) فکر کوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحید څه قرآني دلایل بیان شوي وه، او په دې ایتونو کښې د یو پلوه د کفارو عکس العمل ته اشاره شوې ده او د بله پلوه پکښې د کفارو دپاره وعید او تهدید نازل شوی دی. په دې باندې علاوه د څه کونیه دلایلو بیان هم پکښې نزول موندلی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د قرآني دلایلو څخه وروسته اوس په خپل اُمت باندې دغه مطالب قرائت کړه:

۱- د قرآني دلایلو څخه انکار نه کوي مګر هغه کسان چې لاندې خاصیتونه ولري:

الف- چې ډېر دروغژن وي او حقایق سرچپه اړوي آن تردې، چې د الله ﷻ سره په شریک باندې معتقد وي.

ب- چې ډېر غټ ګنهګار او جنایت کار وي چې کفر وریاندې احاطه کړې وي، نو دغسې کسانو ته افسوس دی او هم ورته د دوزخ کنده ټاکلې شوې ده.

ج- چې روزمره د الله ﷻ ایتونه اوري چې وریاندې لوستل کېږي خو د دې سره‌سره په خپل انکار باندې اصرار کوي او خپلې بې باورۍ او تکبر ته ادامه ورکوي، ته به وایې چې ذکر شوي ایتونه یې بالکل نه دي اورېدلي او هیڅ وریاندې نه دی پوه شوی.

نو ای پیغمبره! دغسې خلکو ته په دردناک عذاب سره زېری او خبر ورکړه چې څه وخت وروسته به وریاندې ورنازل کړی شي.

د: چې پخپله په قرآني ایتونو باندې خان ګول اچوي او یا یې اورېدلو ته شا وراړوي خو کله چې ورباندې د بل چا د پلوه پوه شي او کوم کفري ملګري یې ورته ورسوي چې دا سړی (محمد ﷺ) دغسې دلایل وایي، نو سمدستي د ملنډو او مسخرو لاره نیسي او د جادو نوم ورباندې ږدي او یا ورڅخه اعراض کوي.

۲_ ای پیغمبره! د دغو خلکو په هکله لاندې تهدیدات اعلان کړه:

الف: دغو کسانو ته چې ډېر غټ دروغژنان او ملنډې وهونکي دي د قیامت د ورځې څخه مخکښې د الله ﷻ په نزد سپکوونکی عذاب تیاکلی شوی دی چې تکبر به یې ورمات کړي.

ب: د همدغو کسانو په وړاندې د قیامت په ورځ دوزخ تیاکلی شوی دی چې هلته به پکښې په دوامداره توګه تعذیبږي.

ج: د دغو کسانو څخه به د دوی هغه مالونه چې دوی کسب کړي دي، د عذاب د هیڅ برخې مخه وانه ړوي چې په فدیه سره یې ترې بچ کړي، او نه به هلته دغه ګټلي مالونه ورسره شتون ولري.

د: د دغو کسانو څخه به د دوی هغه معبودان هم څه د عذاب مخنیوی ونه کړی شي چې دوی د الله ﷻ څخه په غیر د دوستانو په حیث نیولي وه چې شفاعت ورته وکړي او د عذاب څخه نجات ورکړي.

ه: بالآخره، د دغو کسانو دپاره ډېر لوی عذاب دی چې په دنیا کښې یې بندګان پوره نه شي اټکل کولی چې څومره لوی دی.

۳_ ای پیغمبره! دا قرآن کریم سراسري هدایت او لاربنودانه ده، خلکو ته په کار دي چې د هدایت استفاده ترې وکړي او په دنیا او آخرت کښې ترې ګټه پورته کړي.

هو! کوم کسان چې د قرآن کریم په ایتونو باندې کفر غوره کوي او د خپل رب ﷻ د دلایلو څخه انکاري ګرځي، نو همدغو کسانو ته د الله ﷻ په نزد ډېر درووند عذاب تیاکلی شوی دی چې په عین حال کښې دردناک او اضطراب ورکوونکی دی.

۴_ ای پیغمبره! په خلکو باندې د قرآن کریم د دلایلو څخه علاوه لاندې کونیه دلایل هم قرائت کړه:

الف: الله ﷻ هغه واحد او لا شریک اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې دریابونه داسې مسخر کړي دي چې د الله ﷻ په امر سره پکښې ستاسو دپاره درنې بېړۍ ګرځي راګرځي او د یوې خوا څخه یې بلې خوا ته خي راځي، او هم د دې دپاره چې تاسو د دغو بېړیو څخه استفاده وکړئ او د الله ﷻ فضل ولټوئ او حلال مالونه کسب کړئ (تجارت وکړئ)، او په دې باندې علاوه شاید چې تاسو د خپل رب ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ او په شریک ورته معتقد جوړ نه شئ.

ب: همدارنګه الله ﷻ ستاسو د ګټې دپاره هغه مخلوقات مسخر کړي دي کوم چې په اسمانونو کښې موجود دي او کوم چې په ځمکو کښې شتون لري. دغو ټولو مخلوقاتو یوازې د الله ﷻ د پلوه موجودیت موندلی دی، چې هیڅ ورسره پکښې اشتراک نه دی کړی ترڅو هغه هم د عبادت لایق جوړ شي.

۵ـ ای پیغمبره! یقیناً د ذکرو شوو مخلوقاتو په ذکر کښې د داسې قوم دپاره د توحید زیست د پر دلایل نغښتې دي کوم چې پکښې تفکر کوي او سرسري ورباندې نه تېرېږي.

یا په بل عبارت: متفکر خلک پوهېږي چې معبودیت د خالقیت نتیجه ده، نو څرنګه چې د مشرکانو باطل معبودان په خالقیت کښې برخوال نه دي نو هرومرو او ضرور په معبودیت کښې هم په هیڅ ډول سره لیاقت او استحقاق نه شي درلودی.

توضیحات

۱ـ په ﴿ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا ﴾ کښې د ﴿ يُصِرُّ ﴾ کلمه د "إِصْرَار" ـ لکه "إِكْرَام" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "إِصْرَار" دې ته وایي: چې څوک د یو شي سره ملازمت ولري او په هیڅ حال کښې ترې نه جدا کېږي[1]. یعنې کله چې په نوموړي دروغژن باندې د الله ﷻ ایتونه ولوستلی شي، نوموړی کافر د خپل کفر سره ملازم پاتې کېږي او خپل کفر ته په داسې حال کښې ادامه ورکوي چې د ایمان راوړلو څخه تکبر غوره کوونکی وي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د ﴿ كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا ﴾ څخه څرګندېږي چې ذکر شوي غټ دروغژن د الله ﷻ په ایتونو باندې خپل خان ګول اچولی دی لکه چې نه یې اورېدلي وي او نه ورباندې پوه شوی وي، حال دا چې د ﴿ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ ءَايَـٰتِنَا شَيْـًٔا ﴾ د جملې څخه معلومېږي چې نوموړی په څینو ایتونو باندې پوهېدونکی دی؟

موږ وایو چې: د ذکرې شوې جملې مطلب دا دی چې کله نوموړی غټ دروغژن د خپل کوم یوه اندېوال د پلوه پوه کړی شي چې محمد ﷺ داسې داسې دلایل وړاندې کوي، نو په دغه وخت کښې یې بیا په ملنډو او مسخرو سره نیسي او د جادو یا د بل شي نوم ورباندې ږدي، او یا ورباندې اعتراض کوي لکه چې یوه مثال ته یې د [الأنبیاء:۹۸] ایت لاندې ـ د الله ﷻ په توفیق ـ اشاره شوې ده چې د "ابن الزِبَعْرَی" کافر د پلوه یې صورت نیولی وه.

رِجْز څه معنی؟

۳ـ په ﴿ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴾ کښې د ﴿ رِّجْزٍ ﴾ کلمه د اضطراب او لړزان دپاره وضعه شوې ده[2]. یعنې د دغو کفارو دپاره دردناک عذاب دی چې د لړزوونکي او اضطراب ورکوونکي مصیبت څخه عبارت دی.

﴿ قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ لِيَجْزِىَ قَوْمًۢا بِمَا كَانُوا۟

---

(1) روح المعاني ج۲۵ ص۱۴۳
(2) مفردات الراغب ص۱۹۲

يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِنَفْسِهِۦ وَمَنْ أَسَآءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ
﴿١٥﴾ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ
عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٦﴾ وَءَاتَيْنَٰهُم بَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ فَمَا ٱخْتَلَفُوٓا۟ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ
ٱلْعِلْمُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾
ثُمَّ جَعَلْنَٰكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ فَٱتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَآءَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُمْ
لَن يُغْنُوا۟ عَنكَ مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ وَٱللَّهُ وَلِىُّ
ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾ هَٰذَا بَصَٰٓئِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

[۱۴] (ای پیغمبره!) هغو کسانو ته ووایه کومو چې ایمان راوړی دی چې دوی دې (د انتقام څخه) مغفرت (او عفوه) وکړي (البته) د هغو کسانو دپاره چې د الله ﷻ د نعمتونو اُمید نه لري (او نه یې د عذابونو څخه ډارېږي، دا) د دې دپاره چې الله ﷻ یو قوم ته (کافر وي او که مؤمن) په هغه سبب جزا ورکړي کوم چې دوی دي چې (روزمره) یې کسب کوي.

[۱۵] هر چا چې صالح عمل وکړ نو ګټه یې د خپل ځان دپاره ده، او هر چا چې بدې وکړې نو ضرر یې په خپل ځان دی، بیا به (د قیامت په ورځ تاسو ټول) خپل رب ﷻ ته راجع کړی شئ (نو هر چا ته به د خپلو کړو وړو سزا یا جزا درکړي).

[۱۶] او یقیناً مونږ بني اسرائیلو ته کتاب (تورات) او حکمراني او هم نبوت (درېواړه) ورکړي وه، او د پاکیزه شیانو څخه مو ورته روزي ورکړې وه او (د خپلې زمانې) په عالمونو باندې مو غوره ګرځولي وه.

[۱۷] او د دین په کار کښې مو ورته څرګند (او واضحه) دلایل هم ورکړي وه (چې د اختلاف د لرې کولو دپاره یې کفایت کاوه)، نو (په همدې بنیاد) هغوی اختلاف ونه کړ مګر د هغه څخه وروسته چې پوهه ورته ورغله (البته) د خپلمنځي عناد (او ظلم) د کبله.

(ای پیغمبره!) یقیناً ستا رب ﷻ به د دوی ترمنځ د قیامت په ورځ په هغو قضایاوو کښې (حقه) فیصله وکړي په کومو کښې چې هغوی وه چې اختلاف به یې پکښې کاوه.

[۱۸] بیا مونږ ته په (مستقل) شریعت باندې وګرځولې چې د دیني کار څخه عبارت دی، نو ته د همدغه شریعت پیروي کوه، او د هغو کسانو د خواهشاتو پیروي مه کوه کوم چې نه پوهېږي.

[۱۹] یقیناً دغه ناپوهان به هیڅکله ستا څخه د الله ﷻ د پلوه د (نازل شوي) عذاب د لږ شي مخنیوی هم ونه کړي (او نه یې په توان کښې شته).

بې شکه ظالمان چې دي د دوی ځینې کسان د ځینو نورو دوستان دي (ستاسو دوستان نه دي)، او الله ﷻ د متقیانو (مؤمنانو) دوست دی (چې د کفر د تیارو څخه یې بچ ساتي).

[۲۰] دغه (قرآن کریم) د خلکو دپاره (ظاهري او باطني) بصیرتونه دي او د داسې قوم دپاره لارښود او رحمت دی کوم چې باور کوي (او باور کولو پسې تاند وهي).

شان نزول او ارتباط

د دغو ایتونو د شان نزول په هکله مفسرینو کرامو متعدد واقعات لیکلي دي[۱]، د مثال په توګه: یوه ورځې عمر ؓ ته په مکه معظمه کښې د بني غفار د قبیلې یوه سړي کنځلې وکړې چې سمدستي عمر ؓ قصد وکړ چې منګولې ورباندې ښخې کړي او خپل انتقام ترې واخلي، نو الله ﷻ د ذکرو شوو ایتونو څخه اولنی ایتونه نازل کړه[۲].

ځو زمونږ په فکر څه لرې نه ده چې ټول مؤمنان د مشرکانو په هغې استهزاء سره په غُصه شوي وي او د انتقام د اخستلو قصد یې کړی وي کومه چې الله ﷻ د هغوی د خولو څخه په وړاندېني [الجاثیة:۹] ایت کښې راحکایت کړې ده، نو په دغو ایتونو کښې به الله ﷻ د یو پلوه مؤمنانو ته د تحمل او صبر توصیه کړې وي او د بله پلوه به یې اتفاق او اتحاد ته هڅولي وي چې د بني اسرائیلو غوندې اختلاف او شقاق ونه کړي.

نو په دې تقدیر د ایتونو ارتباط په ډاګه څرګندېږي او څه خفاء پکښې نه پاتې کېږي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! ته مؤمنانو ته ووایه او د الله ﷻ د پلوه یې مخاطب کړه چې:

۱ ـ چې دوی دې د کفارو د استهزاء او تمسخر په ارتباط دغه کړنلاره خپله کړي:

الف: دوی دې هغوی ته عفوه وکړي او ناندرۍ دې ورسره نه وهي، هغوی خو نه د الله ﷻ د ښو ورځو او نعمتونو (جنتونو) اُمید لري او نه یې د بدو ورځو (دنیاوي یا اُخروي عذابونو) څخه ډارېږي، نو د هغوی څخه څه ګیله ده.

ب: یا په بل عبارت: مؤمنان دې هم د هغوی په مقابل کښې ستا غوندې صبر او تحمل وکړي او ستا غوندې دې د حوصلې څخه کار واخلي، ترڅو الله ﷻ بدکاره قوم ته د خپلو کړوو وړو جزا ورکړي او په دنیوي او اُخروي عذابونو باندې یې اخته کړي، او نېکو کار قوم (مؤمنانو) ته د صبر او تحمل اجرونه ورعنایت کړي.

ج: مؤمنانو ته ورسوه چې د کفارو د استهزاء جزا په تاسو باندې نشته، بلکې هرڅوک چې صالح عمل کوي نو د خپل ځان دپاره ګټه رسوي او هرڅوک چې بدي کوي او د الله ﷻ ایتونه په ملنډو سره نیسي نو فقط د خپلو اوږو پېټی درنوي، او خپل ځان په مشکلاتو اخته کوي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۱۴۷؛ زاد المسیر ج۷ ص۱۲۵؛ تفسیر القاسمي ج۱۴ ص۳۸۹

(۲) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۵۸

د: مؤمنانو ته دا هم ابلاغ کړه چې د مرګ څخه وروسته به تاسو ټول د کفارو په شمول خپل رب ﷻ ته د حساب کتاب دپاره راجع کړی شئ؛ او هر چا ته به جزا یا سزا ورکړي.

۲ـ ای پیغمبره! مؤمنانو ته د عبرت اخستلو دپاره زمونږ د پلوه خبر ورکړه چې مونږ د بني اسرائیلو سره لاندې ښېګڼې هم کړي وې:

الف: هغوی ته مو د موسی ﷺ په سلسله اسماني کتاب (تورات) ورکړی وه چې د قرآن کریم په نسبت دوهم نمره کتاب دی.

ب: هغوی ته مو د دغه کتاب د چلښت او په عمل کښې د پیاده کولو توان هم ورکړی وه، چې حکومت او پاچاهي یې په خپل لاس کښې درلوده.

ج: هغوی ته مو نبوت ورکړی وه چې د بل هر یو قوم څخه په دوی کښې ډېر پیغمبران تېر شوي دي.

د: مونږ بني اسرائیلو ته پاکیزه خوراکونه او میوجات هم ورکړي وه چې د شام په خمکه کښې یې خاوندان جوړ شوه او د دې څخه وړاندې مو ورباندې من او سلوی هم نازل کړي وه.

هـ: لنډه دا چې مونږ هغوی د خپلې زمانې په ټولو عالمونو باندې بهتر ګرځولي وه لکه چې نن ورځ مو مؤمنان په ټولو عالمونو باندې بهتر جوړ کړي دي.

و: په دې باندې علاوه مونږ هغوی ته په دیني کارونو کښې ښه پوره دلایل ورکړي وه چې د ټولو مسائلو او قضایاوو د حل کولو دپاره یې ښه پوره کفایت کاوه.

۳ـ ای پیغمبره! د دغو ټولو نعمتونو سره-سره بني اسرائیلو د اختلاف او شقاق لاره غوره کړه او خپل اختلافي مسائل یې د شریعت په چوکاټ کښې حل نه کړه، بلکې د هغوی اختلاف د بغاوت او ظلم د کبله صورت نیولی وه. او دا ځکه چې هغوی په اختلاف اخته نه شوه مګر د هغه څخه وروسته چې علم ورته ورغلی وه او د اختلافاتو د لرې کولو دپاره یې ښه کافي معلومات درلوده.

۴ـ ای پیغمبره! د اختلافاتو د حل کولو او د فیصلو ورځ راروانه ده نو یقینًا ستا رب ﷻ به د هغوی ترمنځ په هغو قضایاوو کښې په حقه فیصلې وکړي کومو چې د هغوی ترمنځ موجودیت درلود او اختلافونه یې پکښې کول.

۵ـ ای پیغمبره! مونږ په دې زمانه کښې زښت ډېر فضائل تاته او ستا قوم ته درکړي دي چې دومره فضائل مو بني اسرائیلو ته نه وه ورکړي، چې د دین په کارونو کښې مو مستقل شریعت درکړی دی او تاسو کولی شئ چې خپل اختلافات ورباندې د ښخه وباسئ؛ او اتفاق (اتحاد) خپل کړئ.

۶ـ نو ته د خپل شریعت پیروي کوه او ستا اُمتیان دې هم همدغه شریعت په عمل کښې پیاده کړي او کلکې منګولې دې ورباندې ښخې کړي. تاسو د هغو کسانو پیروي مه کوئ کوم چې نه پوهېږي او جهال دي او د جهالت د کبله ستاسو څخه د خپلې پیروۍ مطالبه کوي، ترڅو تاسو د خپلو خانونو غونډې د هلاکت په کنده کښې واچوي.

۷ـ یقینًا دغه جهال هیڅکله د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی چې د نعمت د

ورکړي مخه يې بنده کړي، او نه هغوی تاسو د هغه عظيم بېخ کولای شي لکه څرنګه چې تاسو ته د عصيان په صورت کښې متوجه کېږي شي او دا حکم څه دي.

٨ـ يقيناً ظالمان او طاغوتيان يو تر بله دوستان دي چې هغوی کسان يې هغوی لوري د ايمان د رڼا څخه د کفر تيارو ته رواني او وربانديز اخته کړي دي.

اما الله ﷻ د مؤمنانو (متقيانو) دوست دی، چې د کفر د تيارو څخه يې د ايمان نور او رڼا ته راوباسي او يا يې نه پرېږدي چې په کفر يا نورو کښې سر په څرخ واخيزي.

٩ـ ای پيغمبره! په دې زمانه کښې دغه قرآن کريم د خلکو دپاره سراسر بصيرتونه او واضحه دلايل دي او هم د همدوی دپاره په هره اختلافي مسئله کښې لارښود دی. البته د داسې قوم دپاره چې پخه عقيده او پوخ يقين (باور) لري، او همدا د الله ﷻ د پلوه دوی لوری هدايت او رحمت دی.

نو تاسو ته په کار دي چې دغه کتاب (قرآن کريم) په عظمت سره وپېژنئ او خپل ټولې قضيې او مسائل په همدې کتاب باندې حل کړئ. بالاخره تاسو ته په کار دي چې د بني اسرائيلو کړنلاره غوره نه کړئ که نه نو تاسو به هم د هغوی په مرض اخته شئ او د ذلت سره به مخامخ شئ.

توضيحات

١ـ که څوک وايي: ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې د ذکر شوو آيتونو اولنی څو آيتونه د بني المصطلق په غزا کښې نازل شوي دي[1]، په کومه کښې چې د منافقينو مشر (عبد الله بن أبي) د اسلام سپکاوی کړی وو، او عمر ﷺ قصد کړی وو چې سر يې د تنې څخه په توره والوزوي مګر نبي کريم ﷺ د دې کار څخه منعه کړ چې: «دَعْهُ لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ»[2] يعنې پرې يې ږده (مه يې وژنه) ترڅو خلک ونه وايي چې محمد ﷺ خپل ملګري وژني او په اسلام راوړلو کښې به د خلکو رغبت کم شي.

نو پوښتنه دا ده چې: تاسو په سريزه کښې ليکلي دي چې دا سورت (الجاثية) ټول مکي دی، حال دا چې د بني المصطلق غزا د هجرت څخه وروسته واقع شوې ده؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو د ايتونو په مصداق باندې د شان نزول اطلاق کاوه[3]، نو څه لرې نه ده چې د ځينو علماوو کرامو به د شان نزول څخه مصداق مطلب وي نو په ذکره شوې ليکنه کښې يې څه منافات صورت نه نيسي.

څو نکات

٢ـ په ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟﴾ الآية- کښې بايد لاندې نکات په نظر کښې ونيولی شي

---

(١) تفسير القرطبي ج١٦ ص١٦١؛ اسباب النزول للواحدي ص٢٥٣
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص١٦٨
(٣) تفسير القاسمي ج١ ص٢٧؛ تفسير المنار ج٩ ص٦٤٢

الف: د ﴿يَغْفِرُواْ﴾ کلمې د اعرابي نون د سقوط دپاره دې هغه تحليل تطبيق کړی شي کوم چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [إبراهيم: ۳۱] ايت لاندې ليکلی دی.

ب: د ﴿يَغْفِرُواْ﴾ کلمه د "غفر" ـلکه "ضرب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پټولو[۱] او د عفوې معنی ورکوي، برابره خبره ده چې دغه عفوه ظاهراً او باطنًا دواړه وي او يا يوازې په ظاهره کښې وي او بس[۲]، په دې مقام کښې همدغه يوازې ظاهري عفوه مطلب ده.

ج: د ﴿لَا يَرْجُونَ﴾ کلمه د "رِجَاء" ـلکه "رِخَاء"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د أميد معنی ورکوي خو دار ورسره ملګری او لازم دی[۳].

د: د کنايې په توګه د ﴿أَيَّامَ ٱللَّهِ﴾ اطلاق په نعمتونو باندې کېږي او په عذابونو او مصيبتونو باندې هم[۴].

هـ: په ﴿لِيَجْزِيَ قَوْمًا﴾ کښې د قوم کلمه نَکره نازله شوې ده چې دلته د بدليت په لحاظ مؤمنانو او کفارو (دواړو قومونو) ته شامله ده.

نو د ذکرو شوو نُکاتو په نظر کښې نيولو سره يې مطلب داسې خلاصه کېږي چې: ای پيغمبره! مؤمنانو ته ووايه چې د هغو کسانو د انتقام څخه ظاهراً تېر شي او عفوه ورته وکړي کوم چې نه د الله ﷻ د نعمتونو أميد لري او نه يې د عذابونو څخه دارېږي، ترڅو الله ﷻ هر يو قوم ته (مؤمنان وي او کفار) د خپلو کسبياتو په مطابق جزا يا سزا ورکړي.

۳ـ که څه هم په دې مقام کښې په ذکر شوي مضمون باندې يوازې مؤمنان مکلف ګرځولی شوي دي، خو په بل ايت کښې په عين مضمون سره نبي کريم ﷺ ته هم ارشاد نازل شوی دی چې: ﴿فَٱصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَٰمٌ ۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ﴾ [الزخرف:۸۹] يعني ای پيغمبره! د کفارو د ايذاء او مسخرو په مقابل کښې د هغوی د انتقام څخه مخ واړوه (ناندرې ورسره مه وهه) او د متارکې په توګه ورته د "سَلام" کلمه ووايه، نو ډېر ژر به پوه شي (چې عاقبت د چا په برخه دی).

حُکم څه معنی؟

۴ـ په ﴿وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ﴾ کښې ځينو مفسرينو کرامو دلته د "حُکم" کلمه په حکمرانی سره تفسيره کړې ده[۵]. يعني لکه څنګه چې مونږ بني اسرائيلو ته تورات ورکړی وه همدارنګه مو هغوی ته د حکومت چلونې واکې هم ورپېرزو کړې وې ترڅو هغوی د خپل کتاب او د خپل پيغمبر (موسی ؑ) ارشادات په عمل کښې پياده کړي.

---

(۱) القاموس المحيط ج۳ ص۴۰۵
(۲) مفردات الراغب ص۳۷۴
(۳) مفردات الراغب ص۱۹۶
(۴) لسان العرب ج۱۲ ص۶۵۰
(۵) تفسير ابي السعود ج۸ ص۱۴۹

د "مِن" توري معناوې

۵ـ په ﴿ وَءَاتَيْنَٰهُم بَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ ﴾ كښې د "مِن" توری د "في" د توري معنی ورکوي[1]. يعني مونږ بني اسرائيلو ته د دين په کار کښې ښه واضحه او څرګند دلايل ورکړي وه چې د هر ډول اختلاف مخنيوی يې کولی شو مګر هغوی ترې کار وانخست او په اختلافاتو باندې اخته شوه.

او په ﴿ ثُمَّ جَعَلْنَٰكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ ﴾ كښې د "مِن" توری د بيان دپاره دی. يعني د بني اسرائيلو څخه وروسته مونږ تاته شريعت درکړ چې د دين د کار څخه عبارت دی، نو تاسو د بني اسرائيلو غوندې مه کېږئ چې خپل شريعت د پښو لاندې کړئ.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د "شريعة" کلمه د الله ﷻ په توفيق مونږ د [المائدة:۴۸] ايت لاندې تحليله کړې ده چې په بيا تحليلولو سره يې کتاب نه شو اوږدولی.

﴿ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجْتَرَحُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَوَآءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾ وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ وَأَضَلَّهُ ٱللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَٰوَةً فَمَن يَهْدِيهِ مِنۢ بَعْدِ ٱللَّهِ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾

[۲۱] ايا هغه کسان کومو چې بدۍ کسب کړي دي ګومان کوي چې مونږ به يې د هغو کسانو په شان ثابت وګرځوو کومو چې ايمان راوړی دی او نيک اعمال يې کړي دي، (البته) په داسې حال کښې چې د هغوی (جنايتکارانو) ژوند او مرګ (د دوی د مرګ او ژوند سره) يو برابر وي؟.

(دا) حکم ډېر بد دی چې هغوی يې کوي (چې يو برابر دې وګرځي).

[۲۲] او الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په حقه سره (او د عمل دپاره) پيدا کړي دي او (هم) د دې دپاره چې هر نفس ته په هغو (کسبياتو) سره جزا ورکړه شي کوم يې چې کسب کړی دی، (البته) په داسې حال کښې چې ظلم (او تېری) به ورباندې ونه کړی شي.

[۲۳] ايا نو ته خبر راکړه هغه څوک (لاره موندلی شي) چا چې خپل معبود خپله نفساني غوښتنه ګرځولې وي، او الله ﷻ (د خپلې) پوهې (په مطابق) باندې ګمراه کړی وي، او هم يې ورته په غوږونو او زړه باندې مهر لګولی وي او په سترګو باندې يې (ورته) پرده خوره کړې وي؟ (دغسې کس سمه لاره نه شي موندلی ځکه چې) نو څوک به ورته د الله ﷻ (د ګمراه کولو) څخه وروسته لارښوونه وکړي؟ ايا تاسو پند نه اخلئ (او نه پوهېږئ)؟.

---

(۱) روح المعاني ج۲۵ ص۱۴۸

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې دا مضمون هم شامل وه چې د قيامت ورځ د فيصلې ورځ ده چې ټولې اختلافي قضايا به پکښې حل او فصل شي او هر چا ته به د خپلو کړو وړو جزا يا سزا ورکړه شي.

په دې ايتونو کښې ذکر شوی مضمون تعقيب شوی دی او د همدغې ورځې په ضرورت باندې لا زيات زور اچولی شوی دی چې موجوديت يې د حکمت غوښتنه ده ترڅو په خلکو کښې عدل پياده شي. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! خلکو ته د قيامت د قيام ضرورت په لاندې ټکو کښې قرائت کړه:

۱ـ که بالفرض ذکره شوې ورځ صورت ونه نيسي نو دوه کارونه به واقع شي، حال دا چې دواړه کارونه د عدل او حکمت څخه لرې دي، هغه دا:

الف: بدکارانو ته به سزا ورنه کړه شي او داسې به وګڼلی شي لکه نېکو کاران چې د سزا لياقت نه لري.

ب: نېکو کاران به بې اجره او بې جزا پاتې شي او د بدکارانو غوندې معامله به ورسره صورت ونيسي چې ټول عمرونه يې د جنايتونو په ارتکاب کښې تېر کړي وي.

۲ـ نو په همدې بنياد پوښتنه مطرحه کېږي چې:

ايا هغه کسان چې د بدیو کسب يې کړی دی ګومان کوي چې مونږ به يې د هغو کسانو غوندې وګرځوو کومو چې ايمان راوړی دی او نېک اعمال يې کړي دي؟ ايا مونږ به د هغوی ژوند او مرګ د دوی د ژوند او مرګ سره يو برابر کړو او په هيڅ تفاوت به ورته قائل نه شو حال دا چې هغوی خپل ژوند په جنايتونو کښې تېر کړی دی او په همدغه حال باندې مړه شوي دي، او دوی خپل ژوند ته د الله ﷻ په اطاعتونو کښې ادامه ورکړې ده او په همدغه حال باندې مړه شوي دي؟

نو پوره واضحه ده چې د جنايتکارانو د مساوات ذکر شوی حکم ډېر بد حکم دی او د عدالت او حکمت څخه ډېر لرې دی چې الله ﷻ ترې منزه او پاک دی.

۳ـ په دې باندې علاوه الله ﷻ اسمانونه او ځمکې په حقه او د حکمت په بنياد پيدا کړي دي چې عدل پکښې پياده کړي او عبث يې نه دی پيدا کړی لکه چې جنايتکاران خيال کوي، او هم يې د دې دپاره پيدا کړی دی چې هر چا ته او هر نفس ته د هغو کړو وړو بدله ورکړی شي کوم يې چې کسب کړي دي او په هيڅا باندې تېری ونه کړی شي چې يا يې بې جنايته تعذيب صورت ونيسي او کومه نيکي يې بلا عوضه پاتې شي.

لنډه دا که بالفرض قيامت قائم نه شي او مړي بيا راژوندي نه کړی شي نو د دنيا پيداکول به عبث او د يوه لوبغاړي کار وګڼلی شي.

۴ـ نو ايا هغه څوک سمه لاره موندلی شي کوم چې لاندې خاصيتونه ولري:

الف: څوک چې خپل معبود خپل خواهشات جوړ کړي او خاص د همدغو پيروي کوي.

ب: څوک چې الله ﷻ د هغه د استعداد په مطابق ګمراه کړی وي.

ج: څوک چې الله ﷻ ورته په غوږونو او زړه باندې مهر لګولی وي.

د: بالآخره چې الله ﷻ یې په سترګو باندې پرده خوره کړې وي چې حقایق نه ګوري.

۵ـ ای پیغمبره! هر څوک چې د ذکرو شوو خاصیتونو درلودونکي وي او الله ﷻ ګمراه کړي وي نو څوک به ورته سمه لاره وښایي او څوک به یې په لاره سم کړي شي؟

نو ایا تاسو د ذکر شوي بیان څخه پند نه اخلئ؟ ایا تاسو نه پوهېږئ چې بل څوک ورته هدایت نه شي کولی؟.

توضيحات

۱ـ په ﴿ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجْتَرَحُواْ ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ ٱجْتَرَحُواْ ﴾ کلمه د "اِجْتِراح" څخه اشتقاقه شوې ده، چې د "اِكْتِساب" (کسب کولو) معنی ورکوي، د همدې کبله د انسان اندامونو ته د "جَوارِح" لقب ورکړی شوی دی چې په همدغو باندې کسب کول صورت نیسي[۱].

ب: د "أنْ نَجْعَلَ" کلمه دوه مفعوله غواړي چې یو مفعول یې د "هُمْ" کلمه ده چې د جنایتکارانو څخه عبارت ده، او دوهم مفعول یې د "ثابِتِين" هغه مقدره کلمه ده په کومه پورې چې په ﴿ كَٱلَّذِينَ ﴾ کښې د "ک" توری تعلق نیسي.

ج: د ﴿ سَوَآءً ﴾ په اعراب کښې مفسرینو کرامو زښتې ډېرې وجې محتملې ګڼلې دي[۲]، خو کومه وجه چې مونږ غوره کړې ده هغه دا ده چې: د ﴿ سَوَآءً ﴾ کلمه د "مُسْتَوِيًا" په تاویل سره د هغه ضمیر څخه حال واقع شوې ده کوم چې د ﴿ كَٱلَّذِينَ ﴾ په متعلق (ثابِتِين) کښې پټ دی.

د: د ﴿ مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ﴾ کښې دواړه کلمې د عطف په لحاظ سره په هغه ﴿ سَوَآءً ﴾ سره مرفوعې ګرځېدلې دي کوم چې د "مُتَساوِيًا" معنی ورکوي.

هـ: د دغو دواړو کلمو دوه ضمیرونه (هُمْ، هُمْ) هغې مرجع ته راجع دي کومې ته چې په ﴿ أَن نَّجْعَلَهُمْ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمیر راجع دی چې کفار دي.

و: بالآخره، د "بِهِمْ" کلمه ورسره مقدره ده[۳] چې ﴿ سَوَآءً ﴾ پورې تعلق نیسي او ضمیر پکښې "الَّذِينَ آمَنُوا" ته راجع دی.

نو د پورتنیو ټکو په ملحوظ سره یې د معنی لنډ حاصل داسې راځېږي چې:

ایا هغه کسان ګومان کوي کومو چې د بدیو او جنایتونو کسب کړی دی چې مونږ به یې د هغو کسانو په شان ثابت وګرځوو کومو چې ایمان راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي، (البته) په

(۱) القاموس المحيط ج۱ ص۴۷۰

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۳۵۹؛ روح المعاني ج۲۵ ص۱۴۹

(۳) تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۵۰

داسې حال کښې چې د دوی ژوند او د دوی مرګ به د مؤمنانو سره يو برابر وي؟ دا ګومان بالکل غلط دی، مونږ دغسې کار نه کوو.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَلِتُجْزَىٰ ﴾ کښې د "و" توری د عطف دپاره دی نو پوښتنه دا ده چې دا جمله په کومه جمله باندې عطف ده؟

مونږ وايو چې: دغه جمله د مفرد په تاويل سره په ﴿ بِٱلْحَقِّ ﴾ باندې عطفه ده ځکه چې په تعليل باندې اشتمال لري[1]. يعني الله ﷻ اسمانونه او ځمکې عبث نه دي پيدا کړي بلکې د حق او حکمت په بنياد يې پيدا کړي دي چې عدل پکښې پياده کړی شي او د دې دپاره چې هر چا ته د هغه د کړو وړو په مطابق جزا ورکړه شي، ښه وي او که بده.

يو نحوي تحليل

۳ـ په ﴿ أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَـٰهَهُۥ هَوَىٰهُ ﴾ الآية- کښې په ارتباط د ځينو مفسرينو د قول[2] په مطابق لاندې وضاحتونه بايد په نظر کښې وساتل شي:

الف: د ﴿ أَفَرَءَيْتَ ﴾ جمله د "أَخْبِرْنِي" معنی ورکوي.

ب: دا جمله دوه مفعولانو ته متعدي ده، چې يو مفعول يې ﴿ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَـٰهَهُۥ ﴾ دی او بل مفعول يې د ټولو مربوطو کلمو څخه وروسته مقدر دی چې په "أَيَهْتَدِي" سره ترې تعبير کولی شو.

ج: په همدغه مقدر مفعول باندې په ايت شريف کښې د ﴿ فَمَن يَهْدِيهِ مِنۢ بَعْدِ ٱللَّهِ ﴾ جمله دلالت کوي.

نو پورتنيو وضاحتونو ته په پام سره يې حاصل داسې راځېژي چې: ماته خبر راکړه، ايا کوم کس چې د دغو خاصيتونو خاوند ګرځولی شوی وي هغه په سمه لاره باندې تلل کولی شي؟ هيڅکله نه.

نفساني غوښتنې او معبوديت

۴ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [يوسف:۵۳] ايت لاندې ليکلي دي چې د بنيادم نفس په درېوو لحاظونو سره درې لقبونه درلودلی شي او يو لقب يې "إمارة بالسوء" (په بدو امر کوونکی) دی. نو دا د هغه نفس لقب دی کوم چې د شريعت د اثر لاندې واقع نه شي، او د خپلو نفساني غوښتنو (د بې قيضې آس غوندې) عمل کوونکی وي.

نو هر څوک چې د دغسې غير شرعي غوښتنو پيروي کوي د هغه دپاره خپلې نفساني غوښتنې د معبود حثيت لري، او نفس يې ورته عبادت کوونکی جوړېږي چې په ﴿ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَـٰهَهُۥ هَوَىٰهُ ﴾

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۸ ص۷۲

(۲) البحر المحيط ج۹ ص۴۲۲

کښې د نفس همدغه لقب ته اشاره ده.

د نفس ذکر شوی لقب په ډېرو نصوصو کښې ښه پوره شرحه شوی دی لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿ وَلَا تَتَّبِعِ ٱلْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ [ص: ۲۶] یعنې ای داوده! او نه د خپلې نفساني غوښتنې پیروي مه کوه (عدم پیروي ته یې ادامه ورکړه) نو د الله ﷻ د لارې څخه به دې بې لارې کړي (او په کنده کښې به دې وغورزوي).

ب نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْعَاجِزُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا ثُمَّ تَمَنَّى عَلَى اللهِ»[1] یعنې هوښیار بنیادم هغه دی کوم چې د خپل نفس سره محاسبه کوي او د مرګ څخه وروسته وخت (آخرت) دپاره عمل کوي او ناتوانه (ساده) بنیادم هغه دی کوم چې خپل نفس د خپلو نفساني غوښتنو پیرو وګرځوي (او) بیا په الله ﷻ آرزو کوي (چې مغفرت به ورته وکړي).

﴿ وَقَالُوا۟ مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهْرُ ۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ مَّا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ ٱئْتُوا۟ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ ٱللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ ﴾

[۲۴] او کفار وایي چې: زمونږ ژوند نه دی مګر زمونږ (فقط همدا) نژدې ژوند دی چې مونږ (ځینې) مړه کېږو او (ځینې) ژوندي کېږو (نوي تولد کېږو)، او مونږ نه هلاکوي (مړه کوي) مګر زمانه (چې زړېږو او عمرونه مو ختمېږي).

او (ای پیغمبره!) دغو کفارو ته په ذکره شوې خبره (عقیده) باندې هیڅ علم نشته (کوم نقلي یا عقلي دلیل نه لري).

دوی نه دي مګر (بې دلیله) اټکل (او ګومان) کوي (او بس).

[۲۵] او کله چې په ذکرو شوو کفارو باندې زمونږ څرګند (او پاخه) ایتونه (او دلایل) ولوستلی شي نو د دوی حجت (او برهان) نه دی مګر (په خپل خیال) دا وینا ده چې: (ای مؤمنانو!) تاسو زمونږ (پخواني) پلرونه (د قبرونو څخه ژوندي) راولئ که تاسو (په خپله عقیده کښې) رښتیني یاست.

[۲۶] (ای پیغمبره! ته ورته) ووایه چې الله ﷻ تاسو ژوندي کوي، بیا مو مړه کوي (او همدغې سلسلې ته) د قیامت تر ورځې پورې (ادامه ورکوي) چې هیڅ شک پکښې نشته، بیا به (نو) الله ﷻ تاسو (په دغې ورځ کښې د حساب کتاب دپاره) راغونډ کړي.

او (دا واقعیت دی)، مګر اکثره خلک نه پوهېږي (او یا یې خپل ځانونه په ناپوهۍ وهلي دي).

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۱۴؛ مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۷۸

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د قيامت د قيام په ضرورت دلايل اقامه کړى شوي وه او د هغو کفارو عقيده رده شوې وه کوم چې د قيامت د قيام څخه انکاري وه. په دې ايتونو کښې د هغو کفارو عقيده رديږي کوم چې د الله ﷻ د توحيد عقيده نه لري، او په دې باندې علاوه په دې ايتونو کښې د هغو هوا پرستو انسانانو يوه مثال ته هم اشاره شوې ده د کومو په ذکر باندې چې وړاندېنى وروستنى [الجاثية:٢٣] ايت مشتمل وه. نو حاصل يې داسې راځېږي:

اى پيغمبره! د هغو کفارو د عقيدې د رد په هکله هم په خپل اُمت باندې څه ايتونو قرائت کړه کوم چې د قيامت د قيام څخه لا څه چې د الله ﷻ د موجوديت او توحيد دواړو څخه انکاري دي:

١ـ د کفارو يوه ډله وايي چې: مونږ بل ژوند نه لرو بلکې همدغه يو دنياوي ژوند دى چې ځينې کسان مو مړه کېږي او ځينې نور مو د مورګانو څخه تازه ژوندي تولد کېږي، او بيا د څه وخته وروسته د مرګ سره مخامخ کېدونکي ګرځي.

دوى وايي چې زمونږ ژوندي کېدل او بيا مړه کېدل د هيچا د پلوه صورت نه نيسي، بلکې همدغه دَهْر (زمانه) ده چې د مرګ او ژوند مرحلې په مونږ باندې تېروي.

٢ـ د کفارو ذکره شوې ډله د خپلې عقيدې په ثبوت باندې هيڅ دليل نه لري چې دوى ته علم او پوهه إفاده کړي. يا په بل عبارت: د دوى په لاس کښې نه نقلي دليل شته چې کوم پيغمبر وړباندې قول کړى وي او يا وړباندې کوم اسماني کتاب نازل شوى وي، او نه عقلي دليل لري چې ذکره شوې عقيده ورته په اثبات ورسوي.

لنډه دا چې دغه ډله کفار نه دي مګر اټکل کوي او د خپلو ځانونو د غولونې دپاره يوه پلمه جوړوي او خپلو ځانونو ته د ختو پوزه ږدي.

٣ـ کله چې په ذکرې شوې ډلې کفارو باندې زمونږ واضحه دلايل قرائت کړى شي او عقيده يې ورته رده کړي، نو د حجت د نه درلودلو د کبله په هيڅ شي استدلال نه نيسي مګر مؤمنان مخاطب ګرځوي او ورته وايي چې: که د قيامت قيام رښتيا وي او مړي د قبرونو څخه ضرور بېرته را اوچتول کېږي نو تاسو زمونږ پخواني مړه شوي پلرونه بېرته دنيا ته راولئ، کله چې تاسو دغه کار نه شئ انجامولى نو معلومه شوه چې ستاسو خبره دروغژنه ده.

٤ـ اى پيغمبره! د کفارو د ذکرې شوې وينا په رد کښې ورته ووايه چې:

الف: اى کفارو! ستاسو ذکره شوې الزامي خبره به هغه وخت په ځاى وى چې مونږ په دنيا کښې د مړو د راژوندي کېدلو عقيده درلودى، نو تاسو به ويلى چې هلئ ژر شئ زمونږ پلرونه راژوندي کړئ.

ب: زمونږ عقيده دا ده چې د ټولو مخلوقاتو د مړينې څخه وروسته به مړي د قبرونو څخه راپورته کېږي، نو دغه وخت خو لا تر اوسه نه دى راغلى، کله چې دغه وخت راغى او ستاسو پلرونه راژوندي نه کړى شو نو مونږ به تاسو ته ملامت ياستو.

ج: الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره په توالد سره د ژوندیو پیدا کولو او بیا د ملک الموت په ذریعه د دغو ژوندیو د ارواحو د قبض کولو سلسله جاري ساتلې ده او تر ټاکلې وخته پورې به جاري وساتي.

کله چې دغه سلسله پای ته ورسیږي او ټاکلی وخت را ورسیږي نو په دغه وخت کې به الله ﷻ ستاسو پخواني پلرونه لا څه چې تاسو ټول به را ژوندي کړي او د قیامت ورځې ته به مو راټول کړي ولې چې کوم اقدس ذات چې د ژوند او مرګ د سلسلې په جریان باندې قادر دی همغه اقدس ذات د ټولو مخلوقاتو په بیا را ژوندي کولو باندې هم مطلق قدرت لري او د هیڅ شک او شبهې ځای پکې نشته

مګر د خلکو اکثریت نه پوهیږي او شک پکښې کوي او یا یې خپل خالقه ورپاندې نه پوهیږي ځکه چې شکمن یې معرفې کړې حال دا چې په دې کې ورته دې پوهیږي

توضیحات

۱- په ﴿وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا﴾ آیه کې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په کوم کې چې دا سې ډله هم شته کومه چې د الله ﷻ د موجودیت څخه انکار کوي دغه ډله په دهریانو سره مشهوره ده[۱] په دغو آیتونو کې د همدغې ډلې عقیده رد شوې ده

دوی وایي – العیاذ بالله – چې نه خالق شته او نه بیا را ژوندي کېدل، اما موجودات مره کېدل او بیا را ژوندي کېدل د زماني کار دی چې د عمر د تیرېدو سره ختمیږي او په نوي پیدا کېږي

ب: په ﴿مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا﴾ کې د "هي" ضمیر په ﴿حَيَاتُنَا﴾ کې د "حياة" کلمې ته راجع دی کومه چې ترې وروسته ذکر ده او اضمار قبل الذکر په دغسې مواردو کې نحویانو جائز ګڼلی دی چې د الله ﷻ په توفیق د [المؤمنون ۳۷] آیت لاندې ورته اشاره شوې ده

ج: د ﴿نَمُوتُ وَنَحْيَا﴾ په ارتباط هم د [المؤمنون ۳۷] آیت لاندې یو سوال جواب تیر شوی دی والحمد لله چې د دې مقام د وضاحت دپاره هم هغه کافي دی

د: په ﴿إِلَّا الدَّهْرُ﴾ کې د "دهر" کلمه د اوږده وخت څخه عبارت ده، اما د "زمان" کلمه د مطلق وخت معنی ورکوي برابره خبره ده چې اوږد وي او که لنډ[۲]

هـ: که څوک وایي چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لا تسبوا الدهر فإن الله هو الدهر»[۳] یعنې تاسو دهر ته کنځل مه کوئ ځکه چې الله ﷻ همدی دهر دی او د حوادثو راوړونکی دی

نو پوښتنه دا ده چې: آیا د الله ﷻ د بایسته نومونو څخه "دهر" هم شمېرل کېږي؟

---

[۱] البحر المحیط ج۱۲ ص۱۵۱
[۲] ... ج۹ ص۲۹ - روح المعاني ج۲۵ ص۱۵۳
[۳] صحیح مسلم ج۷ ص۴۲۶

مونږ وایو چې: دغه کلمه د ښایسته نومونو څخه نه شمېرله کېږي، اما په ذکر شوي حدیث شریف کښې د نهي وجه دا ده[1] چې:

د ایت شریف د نزول په وخت کښې دهریانو کفارو موجودیت درلود چې د دنیا حوادث او مصائب به یې زمانې (دَهر) ته نسبتول او بیا به یې ورته په همدغه حیث کنځلې کولې، حال دا چې د ټولو حوادثو او مصائبو نازلوونکی خاص الله ﷻ دی او بس. نو د دهریانو زمانې ته په ذکر شوي حیث کنځلې کول په حقیقت کښې الله ﷻ ته کنځل کول وه، چې خالق یوازې همدی ﷻ وه او بس؛ نو ځکه ترې نبي کریم ﷺ خپل اُمت منعه کړ چې دغسې کار مه کوئ.

د دهریانو د عقیدې ابطال

۲ـ په دې مقام کښې د دهریانو د عقیدې ابطال ته په لاندې دوه وو جملو کښې اشارې نازلې شوې دي:

الف: په ﴿وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ﴾ کښې دېته اشاره ده چې دهریان د خپلې عقیدې د اثبات دپاره کوم علمي دلیل (نقلي یا عقلي) نه لري چې خپله عقیده وربانديې په اثبات ورسوي او محض په ګومان او اټکل سره خو څه شی ثبوت نه شي مُوندلی.

ب: په ﴿قُلِ ٱللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د ژوندي کول او مړه کول او نور حوادث نوي-نوي پیدا کېږي او موجودېږي چې هیڅوک ترې انکار نه شي کولی.

او پوره واضحه ده چې دغه حوادث نه پخپله خپلو ځانونو ته وُجود ورکولی شي او نه د بل حادث څخه خپل موجودیت استفاده کولی شي، که نه نو یا به دور لازم شي او یا به تسلسل، حال دا چې دغه دواړه د ټولو عقلاوو په نزد باطل دي. نو څرګنده شوه چې یو ابدي او ازلي اقدس ذات (د ټولو حوادثو څخه بهر) شته دی چې د حدوث سلسله د همده ﷻ په ارادې سره پیل شوې ده او جاري ده.

همدغه اقدس ذات چې د ممکناتو د سلسلې څخه بهر دی الله ﷻ دی چې روزمره تاسو پیدا کوي او بیا مو مړه کوي. نو همدغه اقدس ذات به یو ځل بیا تاسو ټول د قیامت په ورځ د قبرونو څخه راپاڅوي او د حساب کتاب دپاره به مو په خپل حضور کښې ودروي، چې د دغې ورځې په راتګ کښې هیڅ شک شبه نشته.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ﴾ کښې د "إلی" توری په څه شي پورې تعلق نیسي؟ مونږ وایو: ځینو مفسرینو کرامو دغه توری دلته د "فِي" په معنی اخستی دی او په ﴿ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ﴾ جملې پورې یې تعلق ورکړی دی چې د جَر ورکولو توري یو د بل په معنی سره ډېر استعمالېږي[2].

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۵۱

(۲) روح المعاني ج۲۵ ص۱۵۵

يعني بيا به الله ﷻ تاسو د قيامت په روځ د حساب کتاب دپاره خپل حضور ته راغونډ کړي.

مګر بهتره دا ده چې دلته د "إلى" توری په خپله معنی باندې پاتې شي او په هغې مقدرې جملې پورې تعلق ونيسي په کومې باندې چې د ﴿ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ﴾ دواړه جملې دلالت کوي، چې مونږ نن په "يَنْتَمِرُ هٰذَا الْحَالُ" سره تعبير کولی شو.

يعني الله ﷻ تاسو روزمره ژوندي کوي چې نوی تولد کېږئ او بيا مو روزمره مړه کوي چې ملک الموت مو ارواګانې قبضوي، دغه کار دائمي نه دی لکه چې دهريان خيال کوي بلکې د قيامت تر ورځې پورې به استمرار مونده کړي او بيا به د الله ﷻ په اراده ختم شي.

﴿ وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾
وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً ۚ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰٓ إِلَىٰ كِتَـٰبِهَا ٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هَـٰذَا
كِتَـٰبُنَا يَنطِقُ عَلَيْكُم بِٱلْحَقِّ ۚ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِى رَحْمَتِهِۦ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْمُبِينُ ﴿٣٠﴾ وَأَمَّا
ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَفَلَمْ تَكُنْ ءَايَـٰتِى تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَٱسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذَا قِيلَ
إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَٱلسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُم مَّا نَدْرِى مَا ٱلسَّاعَةُ إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا
نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا۟ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ
﴿٣٣﴾ وَقِيلَ ٱلْيَوْمَ نَنسَىٰكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هَـٰذَا وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن
نَّـٰصِرِينَ ﴿٣٤﴾ ذَٰلِكُم بِأَنَّكُمُ ٱتَّخَذْتُمْ ءَايَـٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ۚ فَٱلْيَوْمَ لَا
يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾

[٢٧] او خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو واکداري ده.

او کله چې قيامت قائم شي نو په دغې ورځ کښې به د باطلو (کفرياتو) خاوندان تاوانيان شي (خپل تاوان او زيان به ورته څرګند شي).

[٢٨] او ته به هر ټولګی (په دغې ورځ کښې له ډېره خوفه) په ګونډو باندې وګورې (چې د سم درېدلو توان به نه لري).

هر ټولګی به خپلې جنس عملنامې ته وبللی شي (او هر فرد ته به په لاس کښې ورکړی شي)، په دغې ورځ کښې به تاسو (ټولو) ته د هغو اعمالو اجزا درکړی شي کوم چې تاسو ياست چې کوئ يې.

[۲۹] (بیا به تاسو ته ول مخاطب کړی شئ چې:) دغه (عملنامه) زمونږ کتاب دی (زمونږ په امر لیکلی شوی دی او) په تاسو باندې په حقه خبرې کوي (شاهدي درباندې وایي. څکه چې:)
یقینًا مونږ وو چې هغه څه به مو ثبتول (د ثبتولو امر مو کاوه) کوم چې تاسو وئ چې عملي کول به مو (ښه به وه او که بد).

[۳۰] نو هر چې هغه کسان دي کومو چې ایمان راوړی وي او نېک اعمال يې کړي وي نو د دوی رب ﷻ به يې په خپل رحمت (جنت) کښې داخل کړي. (ای پیغمبره!) دغه ډېر څرګند بری دی.

[۳۱] او هر چې هغه کسان دي کومو چې کفر غوره کړی دی نو (دوی ته به تخجیلاً وویلی شي چې:) ایا تاسو په دنیا کښې نه وئ چې زما ایتونه به درباندې لوستل کېدل نو تاسو به (يې د قبول څخه) تکبر کاوه، او تاسو مجرمان (جنایتکاران) قوم وئ؟

[۳۲] او کله به چې (تاسو ته) وویلی شو چې یقینًا د الله ﷻ وعده حقه ده او قیامت چې دی هیڅ شک پکښې نشته (ضرور راتلونکی دی)، نو تاسو به (په جواب کښې) ویلی چې: مونږ نه پوهېږو چې قیامت څه شی دی (مونږ يې نه پېژنو) مونږ (درباندې) ګومان نه کوو مګر ډېر لږ (کمزوری) ګومان، (چې د شک د مرتبې څخه نه پورته کېږي) او مونږ (د قیامت په قیام باندې) باور کوونکي نه یاستو.

[۳۳] (ای پیغمبره!) کفارو ته به (په دغې ورځ کښې) د خپلو کړو وړو هغه بد اعمال څرګند شي کوم به چې دوی (په دنیا کښې) کول، او د هغو ایتونو (جزا او تعذیب) به ترې راچاپېر شي کوم چې دوی وه چې ملنډې (او مسخرې) به يې پرې وهلې.

[۳۴] او (کفارو ته به) وویلی شي چې: نن ورځ مونږ تاسو (د خپل رحمت څخه) هېر کړئ (پکښې داخل مو نه کړئ) لکه چې تاسو (په دنیا کښې) د خپلې دغې ورځې سره پیوستون هېر کړی وه، او (نن ورځ) ستاسو استوګنځای اور (دوزخ) دی او تاسو ته (نن ورځ) هیڅ نصرت کوونکی نشته (چې نجات درکړی شي).

[۳۵] دغه (تعذیب) په دې سبب (په تاسو نازل شوی دی) چې یقینًا تاسو د الله ﷻ ایتونه (قرآن کریم) په ملنډو سره نیولي وه، او همدارنګه تاسو نژدې (او حقیر) ژوند تېر ویستلي وئ (چې آخرت مو بالکل د نظره غورزولی وه).
نو (ای پیغمبره!) نن ورځ به هغوی د دوزخ څخه ونه ویستلی شي او نه به ترې دا مطالبه وکړی شي چې (خپل رب ﷻ په توبې سره) راضي کړئ (ترڅو د عذابه نجات مونده کړئ).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو د وروستني ایت مضمون تعقیب شوی دی او د قیامت په ورځې باندې څه نوره رڼا هم اچولې شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د قیامت د ورځې په ارتباط څه نور مطالب هم قرائت کړه:

۱_ الله ﷻ د مخلوقاتو راڅرګندي كولو ته ښكه صورت وركوي چې خاص همده ﷻ ته د اسمانونو او ځمكو واكداري ده، او هیڅوک او هیڅ شی د ده ﷻ د ارادې په ورانديځ خنډ نه شي واقع كېدلی.

۲_ نو كله چې الله ﷻ مړي بېرته راژوندي كړي او قيامت قائم كړي نو په دغې ورځ كښې به د باطلو او كفرياتو خاوندان د غټ زيان او تاوان سره مخامخ شي.

يا په بل عبارت: په دغې ورځ كښې به هغوی پوه شي چې په څومره تاوان كښې واقع دي چې جبيره نه لري.

۳_ ای پیغمبره! په دغې ورځ كښې داسې وخت هم راتلونكی دی چې هره يوه ډله به د زيات خوف او ډار د كبله پكښې په ګونډو شي، او د سم درېدلو توان به نه لري.

۴_ په دغې ورځ كښې به هره يوه ډله خپلې عملنامې ته وروبلله شي چې خپله عملنامه دې پخپله ولوله او پخپله د خانه سره محاسبه وكړه، او دا ځكه چې نن ورځ تاسو ته د هغو اعمالو جزا دركوله كېږي كوم چې تاسو په دنيا كښې كول.

۵_ دغه كتاب چې ستاسو ټول اعمال پكښې ليكلی شوي دي هغه كتاب دی چې مونږ يې په ليكلو باندې امر كړی وه، او كرام الكاتبين مو ورباندې مقرر كړي وه.

دغه كتاب په هغه څه په حقه ناطق دی كوم چې تاسو په دنيا كښې ترسره كړي وه، په دې كتاب كښې نه په تاسو باندې زيادت ليكلی شوی دی او نه پكښې كمبود شته.

۶_ ای پیغمبره! د محاسبې څخه وروسته به خلک په دوه وو لويو ټولګيو ووېشلی شي، چې يو ټولګی به يې مؤمنان وي او بل ټولګی به يې كفار، چې څه امتيازي حالات يې دغه دي:

۷_ نو كوم كسان چې ايمان يې راوړی وي او نيک اعمال يې كړي وي الله ﷻ به هغوي په خپل رحمت او جنت كښې داخل كړي او په ابدي توګه به د ده ﷻ د غضب څخه په امن كښې پاتې شي.

۸_ او كومو كسانو چې په دنيا كښې كفر غوره كړی دی او بيا د همدغه كفري حالت په درلودلو سره مړه شوي دي نو هغوی به په دوزخ كښې په مادي او روحي دواړو ډولو عذابونو سره اخته شي، چې څو مثالونه يې دا دي:

الف: هغوی ته به د تخجيل او توبيخ دپاره د الله ﷻ د پلوه وويلی شي چې: ايا تاسو په دنيا كښې نه وئ چې روزمره به درباندې زما ايتونه لوستل كېده او توحيد ته به رابلل كېدئ خو تاسو به د دعوت د قبول څخه تكبر كاوه، او تاسو جنايتكار او مجرم قوم وئ چې جرم او جنايت مو عادت ګرځېدلی وه، او په هيڅ صورت به مو خپله كړنلاره نه بدلوله.

ب: او ای كفارو! كله به چې تاسو ته وويلی شوه چې د الله ﷻ وعده حقه ده او د قيامت په قيام كښې هيڅ شک نشته (ضرور راتلونكې ده) نو خپل ځانونه ورته تيار كړئ او د پيغمبر دعوت قبول كړئ، نو تاسو به په جواب كښې ويلې چې: مونږ نه پوهېږو چې قيامت څه شی دی؟ مونږ قيامت بالكل نه پېژنو او د پيغمبر په خبره باور نه كوو.

تاسو به ويل چې: مونږ د قيامت په قيام باندې ګومان نه كوو مګر ډېر كمزوری ګومان چې د

اعتماد قابل نه دی، که بالفرض مونږ ورباندې باورکوونکي وی نو څه تیاری به مو ورته نیولی وی خو مونږ ورباندې بالکل یقین کوونکي نه یاستو.

ج: ای پیغمبره! کفارو ته به د قیامت په ورځ د خپلو عملونو او خپلو کړو وړو بدلې څرګندې شي او پوه به شي چې دوی په دنیا کښې ډېره غلطه لاره خپله کړې وه چې ورباندې به پښېمانه وګرځي.

د: خو د دغه وخت پښېماني به ورته هیڅ ګټه ونه رسوي او د تعذیب په حیث به ترې هغه دعوت راچاپېر شي په کوم باندې به یې چې مسخرې او ملنډې وهلې، یا په بل عبارت: هغوی ته به د خپلو جنایتونو څخه مصیبتونه جوړ شي.

ه: د زیات تخجیل دپاره به کفارو ته د الله ﷻ د پلوه دا هم وویلی شي چې:

ای کفارو! نن ورځ مونږ تاسو هېر کړئ او د خپل رحمت څخه مو محروم پرېښودلئ؛ او دا ځکه چې تاسو د خپلې دغې ورځې ملاقات او پیوستون په دنیا کښې هېر کړی وه، او خپل ځانونه مو ورباندې رانده کانه اچولي وه چې مونږ یې بالکل نه پېژنو چې قیامت څه شی دی.

و: ای کفارو! نو په همدې بنیاد نن ورځ ستاسو د دائمي اوسېدانې ځای اور دی، او همدارنګه نن ورځ تاسو ته د کومک کوونکي په حیث هیڅوک نشته، او د نجات هیڅ لاره نه شئ موندلی او په دائمي توګه به دلته معذبېږئ. او دا ځکه چې:

ز: یقینًا تاسو په دنیا کښې د الله ﷻ ایتونه په مسخرو او ملنډو سره نیولي وه او توکي درته برېښېدلې، او تاسو د حقیر ژوند په مزو او چړچو باندې غولېدلي وئ. یا په بل عبارت: تاسو دنیاوي ژوند دوکه کړي وئ او همدا درته نهایي هدف څرګندېده.

ط: ای پیغمبره! نو په دغې ورځ کښې به دوی هیڅکله د دوزخ څخه ونه ویستلی شي او نه به ترې وغوښتلی شي چې تاسو د الله ﷻ د راضي کولو هڅه او کوښښ وکړئ او خپل ځانونه د عتاب څخه خلاص کړئ.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ جَاثِيَةً ﴾ کلمه د "جُثو" _لکه "عُلو"_ څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [مریم: ۷۲] ایت لاندې لیکلي دي چې "جُثو" دې ته وایي چې سړی د ډېر هیبت د کبله د درېدلو توان ونه لري او خپل زنګنونه په ځمکه باندې ولګوي، او په ګونډو شي.

ب: په دې باندې علاوه هلته مونږ یو سوال جواب هم لیکلي دي چې د دې مقام د وضاحت دپاره یې یو خل کتل بد نه دي.

ج: په ﴿ إِلَىٰ كِتَٰبِهَا ﴾ کښې د "كِتَاب" کلمه د جنس کتاب (عملنامې) څخه عبارت ده چې هلته هر فرد ته عملنامه ورکوله کېږي، نه هر ټولګي ته.

جنت د الله ﷻ رحمت دی

۲_ په ﴿ فَيُدۡخِلُهُمۡ رَبُّهُمۡ فِي رَحۡمَتِهِۦ ﴾ کښې د "رَحۡمَة" کلمه په دې مقام کښې د جنت څخه عبارت ده او دا ځکه چې نبي کريم ﷺ په يوه قدسي حديث کښې د الله ﷻ څخه حکايت کړی دی چې: «أَنْتِ رَحْمَتِي أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي»[1] يعنې ای جنته! ته زما رحمت يې، چې زه ستا په سلسله د خپلو بندګانو څخه په هغه چا باندې رحم (مهرباني) کوم کوم ته چې زما اراده وشي.

ماثور تفسير

۳_ نبي کريم ﷺ دا ايت شريف ﴿ وَقِيلَ ٱلۡيَوۡمَ نَنسَىٰكُمۡ كَمَا نَسِيتُمۡ لِقَآءَ يَوۡمِكُمۡ هَٰذَا ﴾ د يوه بنده په مثال کښې دېر ښه واضحه کړی دی چې مونږ يې په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: د قيامت په ورځ به يو (کافر) بنده د الله ﷻ په حضور کښې ودرولی شي او الله ﷻ به ورته لاندې پوښتنې راجع کړي:

اوله: ای بنده! ايا تاته ما غوږونه او سترګې نه وې درکړې؟ او يا مالونه او اولادونه مې نه وه درېبرزو کړي؟.

دوهمه: ايا تاته مې څاروي او کښتونه نه وه مسخر کړي (چې د ځمکې څخه به دې ډول-ډول حاصلات او ميوجات راغونډول)؟.

دريمه: ايا ما تاته په خلکو باندې رياست نه وه درکړی، چې آمريت به دې ورباندې چلاوه او د غنيمتونو څخه به دې د اُمتياز په توګه څلورمه برخه اخستله؟.

څلورمه: نو بيا تا د دغې ورځې (د قيامت د قيام) څه خيال ساتلی وه؟ ايا تا د دغې ورځې په راتګ څه باور درلود؟ ايا ستا ګومان وه چې ته به ورسره ملاقي کېږې؟.

ب: بنده به وړاندېنی وړی پوښتنې په "هو" سره جوابې کړي، او څلورمې پوښتنې ته به منفي جواب ورکړي چې د قيامت په قيام مونږ هيڅ باور نه درلود.

ج: نو الله ﷻ به ورته ووايي چې: «الْيَوْمَ أَنْسَاكَ كَمَا نَسِيتَنِي»[2] يعنې نن ورځ زه تا په عذاب کښې پرېږدم لکه چې تا په دنيا کښې زما ارشادات پرېښي وه، او د قيامت په قيام باندې دې باور نه درلود.

يادونه

۴_ په ﴿ وَلَا هُمۡ يُسۡتَعۡتَبُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُسۡتَعۡتَبُونَ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفيق د [النحل:۸۴] ايت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده چې بيا شرحه کولو ته يې څه اړتيا نه ګورو. يعنې او نه به د کفارو څخه وغوښتلی شي چې په توبې سره د الله ﷻ رضامندي حاصله کړئ او د تعذيب مخ د خپلو خانونو څخه واړوئ.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۹؛ صحيح مسلم ج۲ ص۳۸۱
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۶۸

﴿ فَلِلَّهِ ٱلْحَمْدُ رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَرَبِّ ٱلْأَرْضِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٦﴾ وَلَهُ ٱلْكِبْرِيَآءُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۶] نو خاص الله ﷻ ته ټولې ستاینې دي چې د اسمانونو مربي (تربیه کوونکی) دی او هم د خمکو مربي دی، (بلکې) د ټولو عالمونو رب دی (او د ټولو اړتیاوې پوره کوي).

[۳۷] او خاص الله ﷻ ته په اسمانونو او هم په خمکو کښې کبریاء ده (چې ټول همده ﷻ ته منقاد دي، او دی ﷻ د هیچا او هیڅ شي اطاعت نه کوي).

او همدی ﷻ د کلکې ارادې (او) د حکمت درلودونکی دی.

ارتباط او توضیحات

۱ـ د سورت د اول سر څخه الله ﷻ د عقیدوي مطالبو په اثبات باندې ښه پوره قوي او پاخه دلایل اقامه کړه، او د کفارو د واهیاتو او اعتراضاتو مخنیوی يې په ډېره احسنه طریقه ترسره کړ. په دې ایتونو کښې د ذکرو شوو بیاناتو تائید نازل شوی دی چې الله ﷻ د ټولو محامدو او ستاینو درلودونکی دی او په اسمانونو او خمکو کښې د کبریاء او عالي شان خاوند دی، نو څکه يې نازل شوي مطالب په داسې ډول سره په اثبات ورسول چې د هیچا سره يې د رد توان نشته، او د کفارو اعتراضات يې په دومره قوت سره رد کړه چې هیڅوک يې د رد مخنیوی نه شي کولی.

۲ـ په ﴿ وَلَهُ ٱلْكِبْرِيَآءُ ﴾ کښې د "کِبْرِیَاء" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۲۲] ایت لاندې د یو حدیث په رڼا کښې ښه پوره تحلیله کړې ده چې په بیا تحلیلولو باندې يې کتاب نه اوږدوو.

وفي الأخير: اللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ.

د "الجاثية" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو، چې ورسره پنځه ويشتمه سپاره هم پای ته ورسیده، والحمد لله ﷻ.

مونږ نور توفیق ته هم پوره اړ یاستو او د الله ﷻ څخه يې تمه کوو.

۱۴۲۳/۹/۲۵ هـ ق = ۱۳۸۱/۹/۸ هـ ش.

الأحقاف (٤٦)

سریزه

۱_ دا سورت د نورو سورتونو څخه د "الأحقاف" په کلمې سره جدا شوی او نومولی شوی دی. کومه چې د همدې سورت په [۲۱] ایت کښې نازله شوې ده.

۲_ دا سورت د هجرت څخه تقریباً درې کاله وړاندې نازل شوی دی[۱]، چې په همدغه کال کښې د نبي کریم ﷺ تره (ابو طالب) او هم أم المؤمنین (خدیجة الکُبری) دواړه وفات شوي وه، همدغه کال ته د "عام الحُزن" لقب ورکړی شوی دی.

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د ایتونو شمېره یې پنځه دېرش (۳۵) ده.

ب: د کلماتو شمېره یې شپږ سوه او څلور څلوېښت (۶۴۴) کلمو ته پورته شوې ده.

ج: د حرفونو شمېره یې دوه زره پنځه سوه او پنځه نوي (۲۵۹۵) تورو ته رسېدلې ده.

۴_ دا سورت ټول مکي سورت دی[۲]، مګر په ځینو ایتونو کښې یې څه اختلاف شته چې ځینو علماوو کرامو ورته د مدنیتوب لقب ورکړی دی[۳].

۵_ د دې سورت محتویات هم د نورو مکي سورتونو غوندې د عقیدوي أحکامو په محور باندې څرخېږي لکه توحید، نبوت، د بعث بعد الموت دلایل، د کفارو د اعتراضاتو مخنیوی او داسې نور.

۶_ دا سورت (الأحقاف) او وړاندېنی سورت (الجاثیة) دواړه سره ډېر نژدې تناسب لري چې دواړه مکي سورتونه دي، دواړه د اکثریت په ملحوظ په عقیدوي احکامو پورې تعلق نیسي او داسې نور.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ۝١ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ ۝٢ مَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا
بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَمَّآ أُنذِرُوا۟ مُعْرِضُونَ ۝٣ قُلْ أَرَءَيْتُم مَّا
تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ ۖ
ٱئْتُونِى بِكِتَٰبٍ مِّن قَبْلِ هَٰذَآ أَوْ أَثَٰرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ۝٤ وَمَنْ أَضَلُّ
مِمَّن يَدْعُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ وَهُمْ عَن دُعَآئِهِمْ

(۱) سیرت ابن هشام ج۲ ص۲۶
(۲) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۱؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۱۷۸
(۳) المحرر الوجیز ج۱۵ ص۷

غَٰفِلُونَ ﴿٥﴾ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ كَانُواْ لَهُمْ أَعْدَآءً وَكَانُواْ بِعِبَادَتِهِمْ كَٰفِرِينَ ﴿٦﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ
عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

[۲] د دې کتاب (قرآن کریم) نازلول د کلکې ارادې د خاوند (او) د حکمت څښتن الله ﷻ د پلوه دي.

[۳] مونږ اسمانونه او ځمکې او هغه (مخلوقات) چې د دواړو ترمنځ (موجود) دي، نه دي پیدا کړي مګر په حقه سره او هم په ټاکلې نېټې سره (چې هلته به حسابونه تصفیه شي).

او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی د هغه (کتاب) څخه اعراض کونکي دي په کوم سره چې دوی ډارولی کېږي.

[۴] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې: تاسو ماته خبر راکړئ چې هغو (بوتانو) چې تاسو یې د الله ﷻ څخه پرته بلئ، ماته خبر راکړئ چې هغه کوم شی دی چې د ځمکې څخه یې پیدا کړی دی (او دا هم خبر راکړئ چې) ایا هغوی ته په اسمانونو کښې څه شرکت شته (چې په پیداکولو کښې یې څه برخه اخستې وي)؟.

(ای کفارو!) تاسو ماته داسې کتاب راوړئ چې د دغه کتاب (قرآن کریم) څخه مخکښې (نازل شوی) وي (او د شرکي عقیدې په صحت دلالت وکړي) او یا (د پخواني) علم څخه څه پاتې (علم راوړئ چې همدغه مطلب تائید کړي) که تاسو (په خپله ادعاء کښې) رښتیني یاست.

[۵] او د هغه چا څخه زیات ګمراه څوک دی چې د الله ﷻ څخه په غیر هغه (بوتان) بلي کوم چې ورته د قیامت تر ورځې پورې (په دائمي توګه) قبول نه شي کولی، حال دا چې همدغه معبودین د عبادت کوونکو د بلنې څخه غافلان (او بې خبره) دي.

[۶] او کله چې خلک حشر کړی شي (او قیامت قائم شي) نو همدوی (معبودین) به دوی (عابدینو) ته دښمنان وګرځي او د عبادت څخه به یې منکران جوړ شي.

[۷] او کله چې په کفارو باندې زمونږ واضحه دلایل ولوستلی شي نو هغه کسان حق (ایتونو) ته (اشاره کوي او) وایي چې دغه (قرآن کریم) څرګند جادو دی، (البته) کله چې ورته ورشي (سمدستي ورباندې دغه تهمت لګوي او هیڅ ډیل او درنګ پکښې نه کوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنۍ سورت د توحید او د قیامت د قیام د دلایلو په تعقیب د الله ﷻ د ځینو عالي صفاتو په ذکر سره ختم شوی وه چې: ﴿ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾. او دا سورت بالعکس د همدغو عالي صفاتو په ذکر سره پیل کېږي چې لومړی ایت یې ورباندې مشتمل دی، او بیا د توحید د براهینو په نزول

سره تعقیب شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته یو ځل بیا د الله ﷻ څه عالي صفات قرائت کړه ترڅو پکښې کفار (مشرکان) تفکر وکړي او په نتیجه کښې شرکي عقیده پرېږدي.
۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د عادي تورو لکه "ح، م" او داسې نورو څخه یې داسې کتاب ترتیب کړی دی چې ټول مخلوقات ورسره په یوه ایت کښې هم سیالي نه شي کولی. یا په بل عبارت: دا قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل کړی شوی دی او په اعجاز سره یې څکه مشتمل ګرځولی دی چې الله ﷻ د کلکې ارادې درلودنکی دی او هم د حکمت څښتن دی.
۲ـ ای پیغمبره! مونږ دغه لاندې شیان نه دي پیدا کړي مګر په حقه سره چې د حکمتونو څخه ډک دي او عبث نه دي چې په پای کښې تصفیه ونه لري:
الف: اسمانونه مو پیدا کړي دي او لمر، سپوږمۍ او ستوري یوازې مونږ راځېژوو او بیا غروب ورکوو.
ب: ځمکې یوازې مونږ پیدا کړې دې او غرونه وریاندې مونږ نصب کړی دي همدارنګه سیندونه پکښې مونږ بهولي دي او د معادنو پیداکول پکښې یوازې زمونږ کار دی.
ج: څه چې د اسمانونو او ځمکو ترمنځ موجودات او مخلوقات دي لکه باران او نور، دغه هم یوازې زمونږ په اراده موجود شوي دي او موجودېږي.
لنډه دا چې ټول مخلوقات مونږ پیدا کړي دي او ټولو ته مو د موجودیت دپاره څه نېټه او عمر ټاکلی دی، کله چې دغه ټاکلې شوې نېټه پوره شي نو بیا ضرور تصفیه صورت نیسي، او د بېرته راژوندي کېدلو په حال کښې به حساب کتاب پیل کېږي.
۳ـ نو کفارو ته په کار دي چې د بیا راژوندي کېدلو څخه وډار شي او څه تیاري ورته ونیسي، مګر ټول کفار د هغه شي څخه اعراض کوي په کوم سره چې ډارول کېږي او د کفریاتو څخه لاس نه اخلي.
۴ـ نو ای پیغمبره! په همدې بنیاد کفارو ته دغه پوښتنې متوجه کړه او ورته ووایه چې:
الف: تاسو ماته خبر راکړئ، زه تاسو ته په کلکه وایم چې ماته خبر راکړئ چې: ایا هغو معبودانو د کومو چې تاسو د الله ﷻ څخه په غیر بلنه کوئ د ځمکې څخه کوم شی پیدا کړی دی؟ ایا هغوی یو نبات رازرغونولی شي؟ او یا په یو ماشي کښې روح اچولی شي؟ او داسې نور.
ب: دا هم راته ووایاست چې هغوی ته په اسمان کښې څه اشتراک شته؟ هغوی د کوم ستوري د راخېژلو او پرېوستلو توان لري؟ او داسې نور.
ج: همدارنګه ایا هغوی د اسمانونو څخه د باران یو څاڅکی راښکته کولی شي؟ او یا پکښې د بادونو د چلونې څه وسه شته؟ او داسې نور.
نو څرنګه چې د ذکرو شوو پوښتنو جوابونه ټول منفي دي، نو بیا دا پوښتنه مطرح کېږي چې کله باطل معبودان یوه کوچنۍ مخلوق ته هم موجودیت نه شي ورکولی او د یوه شي په پیداکولو کښې هم د الله ﷻ سره اشتراک نه لري، نو په عبادت کښې به ورسره اشتراک د کومه کړي؟

۵_ ای پیغمبره! اوس د مشرکانو او کفارو څخه برهان وغواړه او ورته ووایه چې:

الف: ای مشرکانو! ایا تاسو د دغه کتاب (قرآن کریم) څخه وړاندې کوم اسماني کتاب لرئ چې د الله ﷻ څخه پکښې د شرکي عقیدې تجویز نازل شوی وي؟

ب: ایا تاسو ته د پخوانیو هوښیارانو د علومو څخه څه علم باقي پاتې دی چې د شرکي عقیدې ثبوت پکښې صورت نیولی وي؟

نو که بالفرض تاسو په خپله کفري عقیده باندې کوم نقلي دلیل لرئ هغه راوړئ که تاسو صادقین یاست نو هلئ ژر شئ هغه راوړاندې کړئ. واضحه ده چې د مشرکانو جواب دلته هم منفي دی.

۶_ ای پیغمبره! نو د هغه چا څخه ډېر غټ گمراه څوک دی چې د دغو خاصیتونو درلودنکی وي:

الف: چې د الله ﷻ څخه په غیر هغه څوک بلي د کومو په موجودیت باندې چې نه عقلي دلیل قائمولی شي او نه نقلي.

ب: چې د هغه چا بلنې ته ادامه ورکوي کوم چې ورته د قیامت تر ورځې پورې بلکې د ابد دپاره نه په قبول سره جواب ورکولی شي او نه ورته هو یا نه ویلی شي. یا په بل عبارت: چې د هغه چا عبادت کوي چې دوی (د عابدینو) د عبادت څخه غافل او ناخبره وي، او نه پکښې د خیر صلاحیت شتون لري او نه د شر د رسولو.

ج: چې د هغو معبودانو عبادت کوي کوم به چې ورته د محشر په میدان او د قیامت په ورځ دښمنان وگرځي او د عبادت څخه به یې انکار وکړي چې تاسو زمونږ عبادت نه دی کړی بلکې تاسو په دنیا کښې د خپلو نفسانیاتو عبادت کوونکي وئ.

د: چې کله وړاندې زمونږ واضحه او څرگند ایتونه او دلایل ولوستلی شي نو سمدستي ترې اعراض کوي او سمدستي وړاندې د ښکاره جادو نوم ږدي. ځکه چې دغه کسان عنادي کفار دي او زمونږ دلایل حق دي چې هغوی ورسره د کفري عقیدې د کبله حساسیت لري او د جادو لقب ورکوي.

توضیحات

١_ په ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُم مَّا تَدْعُونَ ﴾ الآیة- کښې لاندې نُکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ أَرَءَيْتُم ﴾ کلمه د "اخبِرُوني" معنی ورکوي او د ﴿ أَرُونِي ﴾ کلمه ورته تاکید واقع شوې ده چې دا کلمه هم همدغه معنی تعقیبوي[١]، او همدغه مفهوم ترې اخستلی کېږي.

ب: نو د "اخبِرُوني" دپاره یو مفعول د ﴿ مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾ کلمات دی، او بله مفعول یې د ﴿ مَاذَا خَلَقُوا ﴾ کلمات گڼل کېږي. یعنې ای کفارو! تاسو ماته خبر راکړئ (بیا وایم چې) ماته خبر راکړئ چې ستاسو باطلو معبودانو د ځمکې څخه څه شی پیدا کړی دی؟ او په اسمانو کښې د څه شي په پیداکولو کښې اشتراک لري؟

(١) روح المعاني ج ٢٦ ص ۵

ج: په ﴿ أَثَرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ ﴾ کښې د "أثارة" کلمه د "بقية" معنی ورکوي[۱]. يعنې ايا تاسو نه د پخوانيو علماوو د علومو څخه څه علم پاتې دی چې ستاسو شرکي عقيده ورباندې په اثبات ورسېږي؟ د مثال په توګه: تاسو سره په همدې ارتباط د لقمان حکيم څه علم باقي پاتې دی؟.

د: په دغه ايت شريف کښې دې ته اشاره ده چې مشرکان په خپلو شرکياتو او خپلو کفرياتو باندې نه عقلي دليل لري او نه نقلي.

يادونه

۲ـ په ﴿ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ کښې د ﴿ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾ کلمه د "آبد" څخه کنايي ده[۲] چې په متصل ايت ﴿ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ ﴾ الآية- کښې ورباندې تقريباً صراحت شوی دی.

يعنې باطل معبودان د خپلو عابدينو دپاره د قيامت تر ورځې پورې (د آبد دپاره) قبول نه شي کولی چې د عبادت مننه يې وکړي او غوښتنو ته يې مثبت جواب ورکړي، اما د قيامت په ورځ به په عدم قبول باندې عداوت هم وراضافه شي چې په دغې ورځ کښې به ورته دښمنان جوړ شي او د عبادت څخه به يې انکار کوونکي وګرځي.

﴿ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ إِنِ ٱفْتَرَيْتُهُۥ فَلَا تَمْلِكُونَ لِى مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۖ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ ۖ كَفَىٰ بِهِۦ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۖ وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ۝٨ قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنَ ٱلرُّسُلِ وَمَآ أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ وَمَآ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ۝٩ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝١٠ ﴾

[۸] بلکې مشرکان وايي چې: محمد ﷺ دا (قرآن کريم) د خپله خانه جوړ کړی دی (او د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی).

ته (ورته) ووايه چې: که (بالفرض المحال) دا (قرآن کريم) زه د خپله خانه جوړ کړم نو (الله ﷻ به ضرور په ماباندې عذاب نازل کړي او) تاسو به زما دپاره د الله ﷻ (د عذاب) څخه د هيڅ شي ملکيت (او توان) ونه لرئ (چې نجات راکړئ، نو زه څه مجبوريت لرم چې دروغ جوړوم).

(هو!) الله ﷻ د هغه (کتاب په حال باندې) ډېر ښه پوهېږي چې تاسو پکښې په ډېرې خوښۍ سره لګيا یاست (او دول-دول دروغين لقبونه ورباندې ږدئ).

الله ﷻ زما او ستاسو ترمنځ د شاهد په حيث کافي دی (دروغژن پېژني).

---

(۱) القاموس المحيط ج۶ ص۱۱۲؛ صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۵
(۲) البحر المحيط ج۹ ص۴۳۳

او الله ﷻ همدی ﷻ ډېر بښونکی (او) ډېر مهربان دی (که تاسو د خپلو کفریاتو څخه توبه تائب شئ نو د عذاب څخه به نجات درکړي).

[۹] (ای پیغمبره! مشرکانو ته دا هم) ووایه چې: زه خو د پیغمبرانو څخه لومړی پیغمبر نه یم (چې زما څخه وړاندې هیڅ پیغمبر نه وي تېر شوی).

او زه پوهه نه لرم چې ما سره به (د الله ﷻ د پلوه) څه کېږي (چې ستاسو تعذیب به راولیږ کړي او که ژر به وفات شم)، او (هم زه نه پوهېږم چې) تاسو سره به څه کېږي (څه ډول عذاب به دربانديې نازلوي او د عذاب وخت به مو نژدې وي او که لرې).

زه پیروي نه کوم مگر د هغه شي کوم چې ماته وحې کېږي، او زه نه یم مگر (د عذاب څخه) څرګند ډاروونکی یم (او بس).

[۱۰] ووایه (چې ای مشرکانو!) تاسو ماته خبر راکړئ چې که چرته دا قرآن کریم د الله ﷻ د نزده (په حقه نازل شوی) وي او تاسو وربانديې کفر غوره کړی وي، او هم د بني اسرائیلو څخه پرې شاهد شهادت هم ورکوي (چې دا حق کتاب دی) نو ایمان وربانديې راوړي او تاسو خپل استکبار (عدم ایمان) ته پرې ادامه ورکوئ (نو په دغه صورت کښې به تاسو ظالمان نه یاست؟).

یقیناً الله ﷻ ظالم قوم ته هدایت نه کوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحید په هکله دلایل نازل شوي وه او په دې ایتونو کښې د نبوت موضوع مطرحه شوې ده او د مشرکانو شبهات رد شوي دي، چې حاصل يې داسې راځېژي:

لکه څنګه چې مشرکان د خپل رب ﷻ په توحید کښې په شک کښې واقع دي همدارنګه هغوی د محمد ﷺ د نبوت څخه هم انکاري دي او وایي چې دا قرآن کریم د ده د پلوه جوړ کړی شوی دی.

ای پیغمبره! ایا مشرکان وایي چې محمد ﷺ دا قرآن د خپله څانه په دروغو جوړ کړی دی؟ نو:

۱ـ ته مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای مشرکانو! لکه چې ټول مخلوقات د قرآن کریم د سیالی توان نه لري همدارنګه زما په توان کښې هم نشته چې د دغه کتاب یو ایت جوړ کړی شم.

ب: تاسو ته خو زما څلوېښت کلن عمر معلوم دی، ایا په دغه عمر کښې ما چرته په یو بنیادم باندې دروغ تړلي دي چې اوس په الله ﷻ باندې دروغ وتړم؟.

ج: که بالفرض المحال زه په الله ﷻ باندې دروغ وتړم نو ضرور به ما په ډېر سخت عذاب سره معذب کړي، او په دغه وخت کښې به تاسو هم توان ونه لرئ چې د ده ﷻ د عذاب څخه نجات راکړئ. او یا د ده ﷻ د عذاب د ډېرې کوچنۍ برخې مخنیوی وکړئ.

د: ای مشرکانو! زه دروغژن نه یم بلکې تاسو دروغژنان یاست چې په قرآن کریم باندې د جادو نوم ږدئ او ماته د مفتري لقب راکوئ. الله ﷻ ستاسو په دغه کار باندې پوه دی چې تاسو پکښې

لګیا او اخته یاست، نو ضرور به تاسو د سخت عذاب سره مخامخ کړي.

هـ: کله چې زه تاسو د یو پیغمبر په حیث توحید ته دعوتوم او د دې سره-سره الله ﷻ زما تائید کوي، نو دا د الله ﷻ شهادت دی چې زه په حقه پیغمبر یم.

نو په همدې بنیاد زه وایم چې زما او ستاسو ترمنځ الله ﷻ د شاهد په حیث بس او کافي دی، تاسو ته په کار دي چې په ماباندې ایمان راوړئ.

و: ای مشرکانو! اوس هم وخت دی چې د کفر څخه لاس واخلئ، الله ﷻ بښونکی او مهربان دی، که نه نو د قیامت په ورځ ستاسو اعتذار د قبول درجې ته نه رسېږي او د الله ﷻ په نزد مو ایمان نه قبلېږي.

٢_ ای پیغمبره! کفارو ته دا هم ووایه چې:

الف: زه خو د پیغمبرانو د جملې څخه اولنی پیغمبر نه یم چې زما څخه وړاندې بل پیغمبر نه وي تېر شوی او زما نبوت درته عجیبه وبرېښي.

ب: همدارنګه ما تاسو ته کومه داسې نوې عقیده هم نه ده راوړې چې پخوانیو پیغمبرانو ورته دعوت نه وي چلولی، هغوی هم توحید ته دعوت چلاوه او زه هم لګیا یم همدغه دعوت تازه کوم.

ج: ای مشرکانو! زه خو یو بنیادم یم، د خپل ذات په اعتبار (بدون د وحې) زه هیڅ نه پوهېږم چې الله ﷻ به زما سره څه کوي او ستاسو انجام به څه حال ته رسوي، زه به ژوندی یم چې پر تاسو به عذاب نازل کړی شي او که به مړ یم، او هم نه پوهېږم چې ستاسو تعذیب به څه ډول وي او وخت به يې نژدې وي او که لرې.

د: نو په همدې بنیاد زه پیروي نه کوم مګر د هغه شي کوم چې ماته وحې کېږي او په همدې بنیاد وایم چې زه د عذاب څخه ځرګند ډاروونکی یم، خو د عذاب نازلوونکی نه یم، او نه د عذاب په ډول او وخت پوهېږم چې څه ډول به وي او کله به وي.

٣_ ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه او ورته چې:

ای مشرکانو! تاسو ماته خبر راکړئ چې که دا قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل کړی شوی وي او زما تصنیف نه وي لکه چې تاسو خیال کوئ، او تاسو ورباندې کافر جوړ شئ او خپل کفر ته ورباندې ادامه ورکړئ، نو ستاسو انجام به څه وي؟.

ایا تاسو به ډېر غټ ظالمان نه یاست چې د الله ﷻ پیغمبر ته د دروغژن لقب ورکوئ؟ حال دا چې دا قرآن کریم د الله ﷻ په نزد حقاني کتاب دی او په حقه يې په ماباندې نازل کړی دی، حال دا چې د بني اسرائیلو څخه یو شاهد شهادت هم ورکوي چې دا قرآن کریم ریښتیانی کتاب دی او مضامین يې زمونږ د کتاب مضامینو ته ورته دي چې دواړه په توحید قائل دي او دواړه شرک او کفر ردوي. نو د همدې کبله ذکر شوی شاهد په قرآن کریم باندې ایمان راوړي او تاسو ورباندې تکبر خپلوئ چې د ایمان راوړلو څخه يې اعراض کوئ خو د دې سره-سره بني اسرائیل علماء ګنې چې دوی اهل الکتاب او اهل العلم دي.

توضيحات

١_ په ﴿ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ ﴾ الآية- كښې لاندې ټكو ته توجه په كار ده[١]:

الف: په ﴿ بِمَا ﴾ كښې د "مَا" كلمه موصول ده، او د قرآن كريم څخه عبارت ده.

ب: د ﴿ تُفِيضُونَ ﴾ كلمه د "إفاضة" ـ لكه "إضافة" ـ څخه اشتقاق شوې ده چې د اوبو بهولو او جاري كولو دپاره وضعه شوې ده.

ج: د ﴿ فِيهِ ﴾ ضمير وراندېنې موصول ته راجع دی، كوم چې د قرآن كريم څخه كنايه دی.

يعنې الله ﷻ په هغه قرآن كريم باندې ډېر ښه پوهېږي د كوم په عيب لګولو كښې چې تاسو ډېر په بې باكۍ سره ورلوېږئ چې كله ورته د دروغژن كتاب لقب وركوئ او كله وربالدې د جادو نوم ږدئ، نو ضرور به سزا دركړي.

د: شايد چې په دې مقام كښې به د ﴿ تُفِيضُونَ ﴾ كلمه د دې كېله نازله كړې شوې وي چې مشركان به د عيب لګولو په مجالسو كښې به ډېره اسانۍ سره وركډېدل او په خوشالۍ سره به پكښې اخته كېدل، تا به ويل چې چې د يوه لوړ ځاى څخه اوبه ښكته بهېږي.

هـ: د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:١٩] ايت لاندې د الله ﷻ د شهادت ډولونه ښودلې شوې دې او د دې مقام دا كلمات: ﴿ كَفَىٰ بِهِۦ شَهِيدًا ﴾ د څو مثالونو په ضمن كښې واضحه كړې شوې دې، نو هيله ده چې هلته مراجعه وكړى شي.

سوال جواب

٢_ كه څوك وايي چې: ﴿ وَمَآ أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ ﴾ څه معنی؟ يا په بل عبارت: هغه څه شی وه چې نبي كريم ﷺ بې د خپل خان څخه د پوهېدلو په منفي كولو باندې مكلف شوی وه، چې د الله ﷻ د پلوه به ما سره څه كېږي او د مشركانو سره به څه صورت نيسي؟

مونږ وايو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره مفسرينو كرامو ډېر څه ليكلي دي[٢]. د مثال په توګه:

الف: دلته د تفصيلي پوهې منفي كول مطلب دي[٣]. يعنې زه تفصيلاً نه پوهېږم چې په دنيا او آخرت كښې به الله ﷻ زما سره څه كوي او تاسو به د څه حال سره مخامخ كړي، اما اجمالاً پوهېږم چې ما به كامياب كړي او تاسو به ناكام كړي ما به جنت ته بوځي او تاسو به په دوزخ كښې داخل كړي.

ب: دلته نبي كريم ﷺ ته توصيه شوې ده چې يوازې په دنياوي كارونو كښې به خپلې عدم پوهې باندې اعتراف وكړي چې ماته به څه راپېښېږي او مشركان به د څه پېښو سره مخامخ شي[٤].

---

(١) تفسير روح المعاني ج٢٦ ص٨، لسان العرب ج٧ ص٢١٣

(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٣٨٣، التفسير الكبير ج٢٨ ص٨، تفسير البغوي ج٤ ص١٦٤

(٣) تفسير البيضاوي في هذا المقام

(٤) تفسير الطبري ج٢٦ ص٧، تفسير ابن كثير ج٤ ص١٥٥

تبصره

٣ـ ذکر شوي دواړه جوابونه مونږ ته په زړه پوري نه برېښي چې ایت شریف ته پکښې بدون د دلیله تخصیص ورکړی شوی دی او هم د سیاق او سباق (وړاندې ېبرته) ایتونو سره چندان پیوند نه نیسي. کوم جواب چې مونږ ته د الله ﷻ په توفیق بهتر څرګند شوی دی هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: په وړاندېنیو کلماتو ﴿ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ ﴾ الآية- کښې دېته اشاره ده چې: ای مشرکانو! الله ﷻ ستاسو په جنایتونو باندې ډېر ښه پوه دی او شاهد دی چې تاسو غلطه لاره نیولې ده، نو د خپلې غلطې لارې څخه توبه تائب شئ، الله ﷻ غفور او رحیم دی د سزا او تعذیب څخه به مو بچ کړي، که نه نو ضرور به درباندې سخت مصیبت درنازل کړي.

ب: اما ماته معلومه نه ده چې الله ﷻ به ما ژوندی پرېږدي او ستاسو تعذیب به راولید کړي او که زما د وفات څخه وروسته به درباندې عذاب درنازل کړي ﴿ وَمَآ أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى ﴾.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ ٱلَّذِى نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ﴾ [یونس: ۴۶] یعنې او (ای پیغمبره!) که مونږ د هغه عذاب ځینې برخې تاته درولیدې کړو کوم چې مونږ د کفارو سره وعده کړې دی او یا تا وفات کړو (او بیا یې درباندې ورنازل کړو)، نو په دواړو صورتونو کښې د دوی رجوع یوازې مونږ ته ده (چې هلته به یې د دائمي عذاب سره مخامخ کړو).

ج: دا هم راته نه ده معلومه چې درنازلېدونکی عذاب به څه ډول وي او په تاسو باندې به کله او څه وخت درنازل کړی شي ﴿ وَلَا بِكُمْ ﴾.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ وَإِنْ أَدْرِىٓ أَقَرِيبٌ أَم بَعِيدٌ مَّا تُوعَدُونَ ﴾ [الأنبياء: ۱۰۹] یعنې زه پوهه او درایت نه لرم چې هغه شی (عذاب) نږدې دی او که لرې، د کوم چې ستاسو سره وعده کړی شوې ده.

عین مضمون په راتلونکي [الأحقاف: ۲۳] ایت کښې هم د هود ﷺ د خولې څخه حکایت شوی دی چې: ﴿ إِنَّمَا ٱلْعِلْمُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾ یعنې یقینًا د عذاب د نزول علم یوازې د الله ﷻ په نزد دی او بس، زما سره نشته، چې وخت یې درته وښاکم.

د: ﴿ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ ﴾ یعنې زه فقط د هغه شي پیروي کوم (او تاسو ته یې ابلاغوم) کوم چې ماته وحې کول کېږي، او ذکر شوي دواړه صورتونه ماته نه دي وحې کړی شوي چې ترڅو تاسو ته یې ابلاغ کړم.

ه: ﴿ وَمَآ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴾ یعنې په دې باندې علاوه (ای مشرکانو!) ستاسو تعذیب زما په اختیار کښې هم نه دی چې وخت یې درته وښاکلی شم. او نه دا کار زما مکلفیت دی، زه خو نه یم مګر څرګند ډاروونکی یم او بس.

ځو نکات

۴ـ په ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ﴾ الآية- کښې باید لاندې نکات په نظر کښې وساتلی شي:

الف: د ﴿ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ﴾ کلمات شرط معطوف علیها دي چې دوه جملې ورباندې عطفي دي، چې یوه د ﴿ وَكَفَرْتُم ﴾ جمله ده او بله د ﴿ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ﴾ جمله.

ب: د ذکر شوي شرط جزا د ټولو معطوفاتو څخه وروسته مقدره ده، چې مونږ ترې په "أَلَسْتُمْ بِظَالِمِينَ" سره تعبیر کوو، په همدغې مقدرې جملې باندې د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴾ جمله دلالت کوي[1].

ج: په ﴿ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ ﴾ کښې ضمیر قرآن کریم ته راجع دی[2]، او د "مِثْلَ الْقُرْآنِ" څخه پخپله قرآن مراد دی لکه چې څه تحقیق یې د الله ﷻ په توفیق د [الشورى: ۱۱] ایت لاندې تېر شوی دی.

نو د پورتنیو نکاتو په پام کښې نیولو سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې:

ای مشرکانو! مونږ ته خبر راکړئ چې ایا تاسو به په دغه صورت کښې ظالمان نه یاست چې: دا قرآن کریم د الله ﷻ د پلوه په حقه نازل شوی وي ـ لکه چې واقعیت همداسې دی ـ او تاسو ورباندې کفر غوره کړی وي. او په دې باندې علاوه چې د بني اسرائیلو څخه ورباندې ښه قوي شاهد شهادت هم اداء کوي چې دا حق کتاب دی نو د خپل همدغه شهادت د کبله ورباندې ایمان راوړي او تاسو خپل استکبار او کفر ته ادامه ورکوئ، او ایمان ورباندې نه راوړئ.

یقیناً په دغه صورت کښې به تاسو غټ ظالمان یاست؛ او الله ﷻ ظلم کوونکي قوم ته هدایت نه کوي او توفیق نه ورکوي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په ﴿ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ کښې د "شاهد" څخه څوک مراد دي؟

مونږ وایو چې: د ځینو علماوو کرامو په نظر د ﴿ شَاهِدٌ ﴾ د کلمې څخه په دې مقام کښې عبد الله بن سلام ﷺ مطلب دی، چې په مدینه منوره کښې په ایمان مشرف شوی وه[3]، بلکې د همدغه صحابي ﷺ څخه پخپله هم داسې روایت شته چې د دغې کلمې څخه زه مراد یم او دا ایت زما په هکله نازل شوی دی[4].

خو بهتره دا ده چې د ﴿ شَاهِد ﴾ کلمه دلته په اطلاق سره پرېښودله شي ترڅو د عبد الله بن سلام ﷺ.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۰۰
(۲) روح المعاني ج۲۶ ص۱۲
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۴٦۹
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۰

په شمول د بني اسرائيلو ټولو حقاني علماوو ته شامله شي، لکه چې په بل ايت کښې ورباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ أَوَلَمْ يَكُن لَّهُمْ ءَايَةً أَن يَعْلَمَهُۥ عُلَمَـٰٓؤُاْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ [الشعراء:۱۹۷] يعنې او ايا د مشرکانو دپاره د قرآن کريم د حقانيت په هکله دا خبره کافي دليل نه دی چې د بني اسرائيلو علماء ورباندې پوه دي (چې دا الهي کتاب دی).

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٦ـ که څوک وايي چې: د ذکر شوي جواب په بنياد بايد دغه ايت شريف مدني وګڼل شي په کوم کښې چې بحث روان دي، اما په دې مقام کښې به د نبي کريم ﷺ په اشاره اينبودلی شوی وي[۱]، حال دا چې وړاندې او بېرته ايتونه ټول د مکې د مشرکانو پورې ارتباط لري؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو په مصداق باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۲]، او په مصداق کښې ضرور نه ده چې د ايت شريف د نزول زمانه دې ورسره متحده وي، نو څه لرې نه ده چې عبد الله بن سلام ﷺ د ايت شريف دپاره په همدغې معنی سره شان نزول وګڼلی شي.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَآ إِلَيْهِ ۚ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُواْ بِهِۦ فَسَيَقُولُونَ هَـٰذَآ إِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾ وَمِن قَبْلِهِۦ كِتَـٰبُ مُوسَىٰٓ إِمَامًا وَرَحْمَةً ۚ وَهَـٰذَا كِتَـٰبٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِّيُنذِرَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَـٰمُواْ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُوْلَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلْجَنَّةِ خَـٰلِدِينَ فِيهَا جَزَآءًۢ بِمَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾

[۱۱] او هغه کسان چې کفر يې غوره کړی دی د هغو کسانو په شان کښې وايي کومو چې (په قرآن کريم باندې) ايمان راوړی دی چې: که چرته دا (قرآن کريم) خير وی (او د الله ﷻ د پلوه نازل شوی وی) نو دغو (مؤمنانو) به ورته زمونږ څخه سبقت نه وی کړی (ځکه چې مونږ د الله ﷻ په نزد د هر خير مستحقين ياستو).

او کله چې کفارو په قرآن کريم سره (سمه) لاره مونده نه کړه (نو عناد يې ښه پوره په ډاګه شو) نو (په همدې بنياد) ژر ده چې دوی (قرآن کريم ته اشاره وکړي او) ووايي چې دغه (کتاب) پخواني دروغ دي (نو مونږ ورباندې ايمان نه راوړو).

[۱۲] حال دا چې د دغه کتاب (قرآن کريم) څخه وړاندې د موسی ﷺ کتاب (تورات) په داسې کيفيت سره نازل شوی وه چې (د خلکو دپاره) پېشوا (لارښود) او لوی رحمت وه. او دغه (قرآن کريم)

---

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۴۳۹

(۲) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

داسې کتاب دی (چې د موسی ﷺ د کتاب) په داسې حال کښې تصدیق کوونکی دی، چې په عربي ژبه نازل شوی دی (او د هغه کتاب څخه یې لغت جدا دی) د دې دپاره (نازل کړی شوی دی) چې هغه کسان (د الله ﷻ د عذابه وډار کړي کومو چې (په خپلو ځانونو باندې) ظلم کړی دی (او په کفر کښې اخته دي) او (د دې دپاره) چې نېکو کارانو (مؤمنانو) ته (په جنت سره) زېری وکړي.

[۱۳] یقیناً هغه کسان کوم چې وایي: زمونږ رب (یوازې) الله ﷻ دی (په توحید عقیده ولري)، بیا (په همدې عقیده) کلک پاتې شي (او مرتد نه شي) نو په دوی باندې (د الله ﷻ د پلوه) نه ډار شته او نه به دوی وي چې غمژن شي.

[۱۴] دغه (مؤمنان) چې دي په داسې حال کښې د جنت (دائمي) ملګري دي چې پکښې به همېشه وي، (البته دوی ته به) په دې سبب (جزا ورکړی شي) جزا ورکول چې دوی (په دنیا کښې) دي چې (نېک) عملونه کوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو یو اعتراض راحکایت شوی او رد شوی وه چې دا کتاب (قرآن کریم) حقاني کتاب نه دی بلکې دروغژن کتاب دی او د محمد ﷺ تصنیف دی. په دې ایتونو کښې د هغوی استدلال راحکایت کېږي او ردېږي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل أمت باندې د قرآن کریم د عالي شان په باب څه نور مطالب هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ کوم کفار او مشرکان چې قرآن کریم ته د دروغین کتاب لقب ورکوي د دوی ډېر قوي دلیل (د دوی په نزد) دا دی چې وایي: د دې کتاب پیروي فقیران خلک کوي او همدوی ورباندې په عجلې سره ایمان راوړی دی، که بالفرض دا کتاب حقاني کتاب وی او د الله ﷻ د پلوه یې په رښتیا نزول موندلی وی (او څه خیر پکښې نغښتی وی) نو د هر چا څخه وړاندې به یې مونږ پیروي کړې وی او د ایمان راوړلو ویاړ به زمونږ په برخه شوی وی، او دا خکه چې یوازې مونږ د ټولو ښېګڼو مستحقین یاستو چې مالونه او پرېمانه دنیاوي وسائل لرو، دا د دې خبرې دلیل دی چې مونږ د هر چا څخه زیات د الله ﷻ په نزد معزز یاستو.

څرنګه چې په دغه کتاب باندې زمونږ څخه په ایمان راوړلو کښې فقیرانو خلکو سبقت وکړ نو معلومه شوه چې په دې کتاب کښې خیر نشته او د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی.

۲ـ ای پیغمبره! مشرکان خکه ذکره شوې خبره کوي چې دوی ته فقیران خلک قدر نه لري او ټول عزت ورته په دنیاوي مالونو او ثروتونو کښې څرګندېږي. دوی غواړي چې د الله ﷻ د فضل او رحمت وېشل د همدوی په لاس کښې پرېوځي او همدوی یې تقسیموونکي وګرځي، حال دا چې دغسې به هیڅکله ونه شي.

۳ـ دغه د مشرکانو یوه بهانه ده چې د ایمان نه راوړلو دپاره ترې کار اخلي، نو کله چې دوی همدغه حال ته ادامه ورکړي او هدایت ورباندې حاصل نه کړي، نو عناد او تعصب به یې نور هم

ظهور وکړي او په قرآن کریم باندې به نور تورونه هم ولګوي، او په دې وايي چې

که دا کتاب اوسني دروغ نه وي چې محمد (ﷺ) د خپله خانه نه وي جوړ کړي نو پخواني دروغ خو دي، چې د پخوانیو دروغجنو قیصي دي او د الهي کتاب نوم ورباندې د دې دپاره ایښودل شوی دی چې د خلکو په نزد ورته مقبولیت موندل کړي

۴_ لکه څنګه چې محمد ﷺ لومړی پیغمبر نه دی بلکې وړاندې ترې ډیر پیغمبران تیر شوي دي، همدارنګه دا کتاب (قرآن کریم) هم لومړی کتاب نه دی بلکې د الهي کتابونو یوه کړۍ ده د مثال په توګه د دې کتاب څخه وړاندې الله ﷻ د موسی ﷺ کتاب (تورات) نازل کړی وو چې د عیسی ﷺ په کتاب (انجیل سره) یې تائید کړی وو، او د دې کتاب (قرآن کریم) د نزول پورې د ټولو خلکو دپاره د سمې لارې مشال وو او د یوه امام حیثیت یې درلود. او په دې باندې علاوه د دوی دپاره د الله ﷻ یو عظیم الشان رحمت وو. خو د دې سره‌سره کفارو پرې ایمان رانه ووړ او د آسماني کتاب په حیث یې ورته ونه کتل

۵_ دغه کتاب (قرآن کریم) د پخوانیو الهي کتابونو تصدیق کوي او د هغو عقیدوي مضامین تائیدوي، حال دا چې دا په عربي ژبه دی او هغه په دغې ژبې باندې نه وو چې نبي کریم ﷺ ترې استفاده کړې وي

دا کتاب (قرآن کریم) په دې زمانه کښې د دې دپاره نازل شوی دی چې:

الف: هغه کسان د الله ﷻ د عذاب څخه ووار کړي کومو چې په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی او کفر ته ادامه ورکوي، ترڅو ورباندې خپل عقائد او خپل اعمال اصلاح کړي

ب: همدارنګه د هغو کسانو دپاره زیری او بشارت دی کوم چې د عقیدې او عمل د حیثه نیکان دي او په سمه لاره باندې روان دي

نو په همدې بنیاد، کوم کسان چې خپل رب یوازې الله ﷻ کښې او په همدې باندې اقرار کوي او بیا همدغې عقیدې ته ادامه ورکوي او کلک ورباندې ولاړ وي، نو په دغو باندې د الله ﷻ د پلوه هیڅ ډار نشته، او نه به دوی په آخرت کښې غمژن شي بلکې هلته به د همیشه دپاره خوشاله وي دغه کسان د جنت اندېوالان دي چې هلته به د تل دپاره اوسیږي او هیڅکله به یې ورسره اندېوالي پرې نه کړه شي

البته دا د دې دپاره چې الله ﷻ ورته د هغو نیکو کړو وړو جزا ورکړي کوم چې دوی به په دنیا کښې وه چې په دوامداره توګه به یې کول

توضیحات

۱_ په «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا» الآية- کښې لاندې ټکي په نظر کښې ساتل په کار دي:

الف په «لِلَّذِينَ آمَنُوا» کښې د «ل» توری ځینو مفسرینو کرامو[۱] د تبلیغ دپاره ګڼلی دی، یعنې

---

(۱) البحر المحیط ج۹ ص۴۳۷

زمونږ د پلوه دې هغو کسانو ته ورسوله شي کومو چې ایمان راوړی دی؛ مګر مونږ ته بهتره برښېږي چې دغه توری (ل) د "في" معنی ورکړو، لکه چې په [الأنبياء:٤٧] ایت کښې په همدې معنی نازل شوی دی. یعنې کفار د هغو کسانو په شان کښې وایي کومو چې ایمان راوړی دی.

ب: په دې مقام کښې مفسرینو کرامو متعدد اقوال کړي دي چې دلته د ﴿ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ څخه څوک مطلب دي[1]، خو مونږ ته غوره برښېږي چې دلته د مؤمنانو فقیران کسان مراد دي کومو چې د بعثت په اولنیو وختونو کښې ایمان راوړی وه، لکه بلال ، صهیب او داسې نور[2].

همدغه مضمون ته په [الأنعام:٥٣] ایت کښې هم اشاره شوې ده.

ج: په ﴿ لَوْ كَانَ خَيْرًا ﴾ کښې د "كَانَ" مستتر ضمیر قرآن کریم ته راجع دی[3]. یعنې که په قرآن کریم کښې څه خیر وی او د الله ﷻ د پلوه نازل شوی وی نو زمونږ څخه به وړاندې په ایمان راوړلو کښې فقیران خلک نه وی مخکښې شوي، ځکه چې ټولې ښېګڼې د دنیادارانو په برخه دي او بس.

د: د دې ایت مضمون د [الزخرف:٣١] ایت مضمون ته ورته دی چې: که دا قرآن حقاني کتاب وي نو د مکې یا طائف په لوی بډای باندې ولې نازل نه کړی شو؟.

ه: ځینې مفسرین کرام وایي[4] چې په ﴿ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ ﴾ کښې د "إذ" کلمه په مقدرې جملې پورې تعلق نیسي چې مونږ ترې په "ظَهَرَ عِنَادُهُمْ" سره تعبیر کولی شو، او په ﴿ فَسَيَقُولُونَ ﴾ پورې تعلق نه شي نیولی ځکه چې د "إذ" توری په ماضي دلالت کوي او د "س" توری په مستقبل پورې اختصاص لري چې د دواړو ترمنځ منافات دي.

و: په ﴿ فَسَيَقُولُونَ ﴾ کښې د "ف" توری په همدغې مقدرې جملې باندې په تفریع دلالت کوي.

یعنې کله چې د مشرکانو هدایت په نصیب نه شو نو عناد یې لا تقویه شو نو د هر ژر دی چې په قرآن کریم باندې د پخواني دروغین کتاب نوم کېږدي او یا ورته د اساطیر الاولین لقب ورکړي.

استقامة څه معنی؟

٢ـ په ﴿ إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا ﴾ کښې د ﴿ اسْتَقَامُوا ﴾ کلمه د "اسْتِقَامَة" څخه اشتقاق شوې ده، چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د[حم السجدة:٣٠] ایت لاندې د احادیثو په رڼا کښې ښه شرحه کړې ده چې په اسلام باندې کلکوالی ترې مطلب دی، چې مرتد نه شي او د مرګ تر ورځې پورې ورباندې ولاړ پاتې شي. هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا ۖ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا ۖ وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ

---

(١) تفسیر القرطبي ج١٦ ص١٨٩
(٢) تفسیر ابن کثیر ج٤ ص١٥٦؛ المحرر الوجیز ج١٥ ص١٦
(٣) تفسیر البغوي ج٤ ص١٦٦
(٤) الکشاف ج٤ ص٣٠١

ثَلَـٰثُونَ شَهْرًا ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِىٓ أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ
ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَىَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَـٰلِحًا تَرْضَىٰهُ وَأَصْلِحْ لِى فِى ذُرِّيَّتِىٓ ۖ إِنِّى تُبْتُ
إِلَيْكَ وَإِنِّى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ وَنَتَجَاوَزُ عَن
سَيِّـَٔاتِهِمْ فِىٓ أَصْحَـٰبِ ٱلْجَنَّةِ ۖ وَعْدَ ٱلصِّدْقِ ٱلَّذِى كَانُوا۟ يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ
أُفٍّ لَّكُمَآ أَتَعِدَانِنِىٓ أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ ٱلْقُرُونُ مِن قَبْلِى وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ ٱللَّهَ وَيْلَكَ
ءَامِنْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَـٰذَآ إِلَّآ أَسَـٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ حَقَّ
عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ فِىٓ أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم مِّنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ خَـٰسِرِينَ ﴿١٨﴾

[۱۵] او موږ انسان ته توصیه کړې ده (کلک حکم مو ورکړی دی چې) د خپل مور او پلار دواړو سره (نېکي وکړي) نیکي کول، (او په خاصه توګه د مور سره چې) په داسې حال کښې يې (په خپل نس کښې) پورته کوي چې د مشقت (سختیو) درلودونکي وي او په داسې حال کښې يې زېږوي چې د مشقت ګالرنکې وي، او په خپل نس (ګېډه) کښې يې د اوچتولو او (بيا) د تي څخه يې د پرې کولو (تولو) موده دېرش میاشتې ده.

(چې کله ژوندی پاتې شي) آن تر هغه وخته چې خپل بدني قوت ته ورسېږي او د څلوېښتو کالو (عمر) ته هم ورسېږي (چې عقل يې پوخ شي) نو وايي چې:

ای زما ربه! ماته الهام وکړه (او توفیق راکړه) چې زه د هغه نعمت شکریه وکړم کوم چې تا په ما باندې او زما په مور او پلار باندې پېرزو کړی دی (چې موږ ټولو ته دې د ایمان راوړلو توفیق راکړی دی، او هم دې دوی ته زما د خدمت کولو طاقت ورعنایت کړی). او (همدارنګه ماته توفیق راکړه) چې داسې عمل وکړم چې ته يې خوښوې (او ته ورباندې راضي کېږې)، او زما په اولاده کښې اصلاح جاري وساتې (چې ایمانداري پکښې باقي پاتې شي).

يقيناً (ای زما ربه!) ما تاته رجوع کړې ده او يقيناً خاص تاته د غاړو اېښودونکو څخه يم.

[۱۶] دغه ټول هغه کسان دي د کومو څخه چې موږ هغه ډېر ښه عملونه قبلوو کوم چې دوی يې کوي (بلکې ښو اعمالو ته يې د ډېرو ښو اعمالو اجرونه ورکوو)، او هم يې د ګناهونو څخه د جنت د ملګرو په ډله کښې تېرېږو.

(دغه وعده الله ﷻ کړې ده) د رښتیاوو هغه وعده کومه چې دوی دي چې (په دنيا کښې) ورسره وعده کوله کېږي.

[۱۷] او هغه کس (هغه ډله) چې خپل مور او پلار ته وايي چې: تاسو دواړو ته دې "أف" وي. ایا تاسو دواړه ماته وعده راکوئ چې زه به (د قبر څخه) رابهر کړی شم حال دا چې زما څخه وړاندې

یقیناً ډېرې پېړۍ تېرې شوې دي (او هیڅوک بېرته نه دي راغلي)؟.
او مور او پلار یې د الله ﷻ څخه (د خپل زوی په هکله) نصرت غواړي (او زاري ورته کوي چې په سمه لاره یې برابر کړي، او همدارنګه خپل زوی مخاطب ګرځوي چې) تاته دې افسوس (او حسرت) وي ایمان راوړه. یقیناً د الله ﷻ وعده حق ده (د قیامت ورځ راتلونکې ده او قران کریم رښتیا وایي). نو نوموړی کس (یا ډله د هغوی په جواب کښې) وایي چې: دغه (قران کریم) نه دی مګر د پخوانیو قیصې دي (چې هیڅ حقیقت نه لري).
[۱۸] (ای پیغمبره!) دغه (ذکره شوې ډله) هغه کسان دي چې (د عذاب) خبره وربانديې ثابته شوې ده، (البته دوی) په هغو (کفري) ډلو کښې شامل دي کومې چې د دوی څخه وړاندې تېرې شوې دي چې د پیریانو او بنیادمانو څخه عبارت دي، یقیناً دوی ټول زیانکاران دي.
ارتباط او د مطلب خلاصه
په وړاندېنیو ایتونو کښې د حقیقي روزونکي (الله ﷻ) د حقوقو ذکر نازل شوی وه چې ځینې کسان وربانديې مستقیم ولاړ دي او ځینې کسان یې د پښو لاندې کوي. په دې ایتونو کښې د مجازي روزونکو (مور او پلار) د حقوقو بیان نازل شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي چې:
ای پیغمبره! لکه څنګه چې موږ بنیادم ته توصیه کړې ده چې د خپل رب ﷻ حقوق اداء کړي او په وحدانیت ورته معتقد شي همدارنګه ورته توصیه کوو چې د خپل مور او پلار حقوق هم ښه پوره ورکړي او د پښو لاندې یې نه کړي. او دا ځکه چې:
۱ـ مور او پلار د بنیادم په روزنه او تربیه کښې ډېر مشقات او سختۍ ګالي، او په تېره بیا مور یې د لاندې مشکلاتو سره مخامخه کېږي:
الف: مور یې په سختۍ سره په ګېډه کښې اوچتوي او په خپلو وینو سره یې تربیه کوي ترڅو چې د زېږېدو وخت ته ورسېږي.
ب: بیا یې په ډېرې سختۍ سره زېږوي او د ولادت مشکلات ورسره ګالي، نژدې وي چې خپل ژوند د لاسه ورکړي.
ج: بیا ورته د خپل بدن اجزاء (شوده) ورکوي او د خپل تي پورې یې نښلولی وي.
د. لنډه دا چې مور د خپل اولاد په هکله د علوقې څخه نیولې آن د تي څخه د جدا کولو تر وخته پورې دېرش میاشتې (دوه نیم کاله) مشکلات ګالي.
هـ: له دېرشو میاشتو وروسته هم مور او پلار د اولادونو په روزنه او تربیه کښې مشغول وي او هیڅ وخت ترې نه غافله کېږي، آن تردې چې ماشوم بلوغ ته ورسېږي او د قوت خاوند جوړ شي چې په درې دېرشم کال کښې قدم کېږدي او بدن یې ښه پوره قوام ونیسي. په دې باندې علاوه، آن تردې چې عقل یې هم پوخ شي او څلوېښت کلن هوښیار سړی ترې جوړ شي.
۲ـ نو په دغه وخت کښې ذکر شوی څلوېښت کلن سړی په دوه ډوله بنیادم جوړېدلی شي:
الف: یو هغه بنیادم چې د خپل رب ﷻ حقوق هم پېژني او د خپلو والدینو د حقوقو مراعات هم

کوي، او په شکرګزارۍ باندې يې مشغولېږي.

ب: بل هغه بنيادم چې د خپل رب ﷻ حقوق د پښو لاندې کوي او په شرک او کفر عقیده خپلوي، او همدارنګه د مور او پلار ناشکري هم کوي او د عاق الوالدين لقب ګټي. د دواړو ډله حالات لاندې لوستلی شئ:

شکرګزار بنیادم:

۳_ ای پیغمبره! شکرګزار بنيادم دغه خاصيتونه خپلوي:

الف: برسېره پر دې چې الله ﷻ په وحدانيت سره پېژني او د کفرياتو څخه خپل ځان بچ ساتي د خپل مور او پلار سره په عملي ښېګڼو باندې د پاسه قولي ښېګڼې هم کوي او شکرګزارۍ ته يې ادامه ورکوي. د مثال په توګه:

ب: خپل رب ﷻ ته د سوال لاسونه پورته کوي او وايي چې: ای زما ربه! ماته توفيق راکړې او الهام راته وکړې چې زه د هغو نعمتونو شکرګزاري وکړم کوم چې تا په خپل فضل سره په ما باندې کړي دي چې د شمېر لاندې نه راځي.

ج: د دغو نعمتونو څخه يو لوی نعمت دا دی چې زه دې په ايمان باندې مشرف کړی يم، او بل لوی نعمت دا دی چې زما په مور او پلار باندې دې هم د ايمان لوی نعمت پېرزو کړی دی چې دواړه هم موحدين دي او د کفرياتو څخه بچ دي.

د: ای زما ربه! ماته توفيق راکړې چې د ايمان د پاسه داسې صالح اعمال وکړم په کومو باندې چې ته راضي کېږې او ستا خوښ وي. يا په بل عبارت: ستا څخه توفيق غواړم چې اسلام عملاً پياده کړم او د مور او پلار داسې خدمت وکړم لکه څنګه چې دوی دواړو په ماشومتوب کښې زما خدمت کړی دی، او د ځلوېښت کلنې عمر پورې يې د خپلو ګټورو نصائحو څخه نه يم بې برخې کړی.

هـ: ای زما ربه! زما اولادونه هم صالحان وګرځوې او توفيق ورکړې چې عقيدةً او عملاً د اسلام احکام په خپلو ځانونو باندې تطبيق کړي او د کفرياتو او شرکياتو څخه بچ پاتې شي.

و: ای زما ربه! زما سوالونه قبول کړې، زه همدا تاته توبه تائب يم او يقيناً ستا احکامو ته د غاړې اېښودونکو د ډلې څخه يم.

۴_ ای پیغمبره! د ذکرې شوې ډلې بنيادمانو سره مونږ داسې چال چلند کوو:

الف: د دوی أحسن او ډېر ښه اعمال به قبول کړو او د دوی ښو اعمالو ته به د ډېرو ښو اعمالو مرتبه ورکړو، چې پرېمانه اجرونه يې په برخه شي.

ب: د دوی د ګناهونو څخه به ورتېر شو او پرې وبه يې نه نيسو.

ج: دوی به د جنتيانو په ډله کښې شامل کړو چې همېشه به پکښې استوګن وګرځي.

د: ذکره شوې وعده د رښتياوو هغه وعده ده کومه چې دوی سره په دنيا کښې شوې وه، چې نېک اعمال به يې قبول کړو او د ګناهونو څخه به ورته ورتېر شو.

ناشکره بنیادم:

۵ـ ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د ناشکره بنیادم څه خاصیتونه هم قرائت کړه. هغه دا:

الف: کله چې ناشکره بنیادم د خپل مور او پلار په مشقتونو سره قوت ته ورسېږي او په داسې عمر کښې قدم کېږدي چې مکلفیت ورته متوجه شي، نو په دغه وخت کښې د یو پلوه د خپل رب ﷻ د نعمتونو ناشکري اختیاروي او د کفریاتو او شرکیاتو لارې ته مخه کوي او د بله پلوه د والدینو ناشکرۍ ته ملا تړي او د عاق الوالدین لقب ګټي.

ب: خو چې د مور او پلار د پلوه (د نصیحت په توګه) د الله ﷻ د عذابه وډارولی شي چې: ای زویه! کفري لاره پرېږده او توحیدي لاره ونیسه چې د الله ﷻ د غضبه بچ پاتې شې لو د قیامت په ورځ د دوزخ دائمي ملګری ونه ګرځې.

نو سمدستي هغوی دواړو ته د زړه تنګی کلمه استعمالوي چې ﴿أُفٍّ لَّكُمَآ﴾ تاسو دواړو ته دې "اُف" وي چې ماته نصیحت کوئ. او بیا ورته د توبیخ دپاره پوښتنه راجع کوي چې: ایا تاسو دواړه ما د دوزخ د عذابه ډاروئ او وعده راکوئ چې زه به بېرته د قبر څخه ژوندی رابهر کړی شم او د حشر په میدان کښې به ودرولی شم؟ حال دا چې زما څخه وړاندې د خلکو زیښتې ډېرې طبقې تېرې شوې او مړې شوې دي چې هېڅوک بېرته نه دي راژوندي شوي.

ج: په دغه وخت کښې د نوموړي ناشکره بنیادم مور او پلار د خپل زوی په هکله الله ﷻ ته سوال او زاري کوي چې: ای الله! زمونږ سره نصرت وکړې او زمونږ دغه زوی ته توفیق ورکړې چې د کفر څخه لاس واخلي او په بعث بعد الموت باندې معتقد وګرځي. او بیا خپل زوی مخاطب ګرځوي چې

د: ای زویه! تاته افسوس او حسرت دی چې کفري لاره دې خوښه کړې ده او د قیامت د قیام څخه انکاري ګرځېدلی یې. ای زویه! د حسرت او افسوس څخه خپل ځان خلاص کړه، د قیامت په قیام اعتراف وکړه او هم د کفریاتو او شرکیاتو څخه لاس واخله، او دا ځکه چې یقیناً د الله ﷻ وعده حقه ده او د قیامت ورځ ضرور راتلونکې ده.

هـ: د دغو ټولو نصائحو په رد کښې نوموړی ناشکره بنیادم وایي چې: ستاسو ذکر شوي نصائح نه دي مګر د پخوانیو قومونو دروغیني قیصې دي چې هېڅ واقعیت نه لري، همدغسې قیصې پخوانیو ته هم شوې وې لکه چې تاسو دواړه یې ماته کوئ، زه وړباندې هېڅ باور نه کوم.

۶ـ ای پیغمبره! دغه ناشکره بنیادم او د ده امثال هغه کسان دي په کومو باندې چې د الله ﷻ د عذاب خبره ثابته شوې ده چې هرومرو او ضرور به معذب کړی شي، کوم چې د نورو هغو معذبینو په ډله کښې شامل کړی شوي دي چې د دوی څخه وړاندې په همدغې کفري عقیده باندې تېر شوي دي او د کفارو جنیانو او کفارو انسانانو څخه عبارت دي.

او دا ځکه چې یقیناً دغه ټول وړاندېني او وروستني زیانکاران دي چې د ډېر زیات تاوان او زیان سره مخامخ دي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَـٰنًا ﴾ الآية- کښې لاندې نکات په نظر کښې ساتل په کار دي.

الف: په ﴿ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾ کښې د "ب" توری په هغه مقدر فعل پورې تعلق نيسي کوم چې د ﴿ إِحْسَـٰنًا ﴾ کلمې ته نصب ورکړی دی[1]، مونږ ترې داسې تعبير کولی شو چې: "أَنْ يُحْسِنَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا" يعنې مونږ انسان ته توصيه کړې ده او کلک حکم مو ورکړی دی چې د خپل مور او پلار سره نيکي وکړي نيکي کول (او بدي ورسره ونه کړي).

ب: د ﴿ كُرْهًا ﴾، ﴿ كَرْهًا ﴾ دواړه کلمې (هره يوه) د هغه مشقت څخه عبارت ده کوم چې انسان ته د خپله ځانه رسېږي[2]. يا په بل عبارت: چې پخپله يې د مشقت ګاللو التزام کړی وي، لکه چې مور په ودېدلو سره دغه التزام کوي.

ج: ذکرې شوې دواړه کلمې (هره يوه) د اسم فاعل (كَارِهَة) په معنی ده، چې لومړنی د ﴿ أُمُّهُۥ ﴾ څخه حال واقع شوې ده او دوهمه د هغه ضمير څخه حال ده کوم چې ﴿ أُمُّهُۥ ﴾ ته راجع دی[3]. يعنې: انسان چې دی خپله مور يې په داسې حال په خپله ګېډه کښې اوچتوي چې مشقت درلودونکې وي او په داسې حال يې وضعه کوي (زېږوي) چې مشقت (سختي) زغمونکې وي.

د: په دې مقام کښې مور درې کرته ذکره شوې ده چې په يوه کرت باندې د ﴿ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾ کلمه دلالت کوي، دوهم ځل ﴿ أُمُّهُۥ ﴾ په لفظ سره او درېم ځل په هغه ضمير سره کوم چې په ﴿ وَوَضَعَتْهُ ﴾ کښې هغې ته راجع دی، اما د پلار ذکر فقط يو ځل د ﴿ بِوَٰلِدَيْهِ ﴾ په کلمې سره نازل شوی دی.

نو د ايت شريف څخه د اشارې په توګه معلومېږي چې د مور حق د پلار د حق په نسبت زيات دی، لکه چې همدا مضمون په هغه حديث کښې په صراحت سره روايت شوی دی کوم چې د الله ﷻ په توفيق د [لقمان:۱۴] لاندې مونږ راحکايت کړی دی، چې په بيا حکايت کولو سره يې کتاب نه شو اوږدولی.

هـ: د ﴿ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَـٰلُهُۥ ﴾ څخه د کنايې په توګه د حمل او فصال موده مطلب ده ترڅو ورته د ﴿ ثَلَـٰثُونَ شَهْرًا ﴾ کلمات د خبر په حيث صحت ولري، ځکه چې دېرش مياشتې د مودې (زمانې) څخه عبارت دي او بس.

و: که څه هم په ﴿ وَفِصَـٰلُهُۥ ﴾ کښې د "فِصَال" کلمه د تې څخه د ماشوم د پرې کولو معنی ورکوي چې د رضاع (تې ورکولو) وخت ورباندې اختتام مومي، مګر دلته ترې د رضاع ټول وخت مطلب دی، نه د رضاع ختم او بس.

(۱) اضواء البيان ج۷ ص۳۸۴؛ التفسير الكبير ج۲۸ ص۱۴
(۲) القاموس المحيط ج۴ ص۴۴؛ مفردات الراغب ص۴۴۶
(۳) تفسير الكشاف ج۴ ص۳۰۲

د حَمل موده

ز: د حمل په اقله موده کښې ټول علماء کرام متفق دي چې شپږ میاشتې ده[۱]، خو د احنافو علیهم الرحمة په نزد د دغو شپږو میاشتو په موده باندې عثمان ﷜ د صحابه وو ﷜ په حضور کښې عمل کړی دی[۲]، نو داسې ګڼل کېږي لکه چې اجماع ورباندې شوې وي.

اما شوافع علیهم الرحمة وايي چې دا عبارت ﴿ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا ﴾ په توزیع باندې محمول دی چې پنځلس میاشتې د حمل دي او پنځلس میاشتې د فصال دي. نظر دغې توزیع ته په کار ده چې د حمل موده پنځلس میاشتې شي، خو څرنګه چې په بل ایت کښې الله ﷻ د فصال (رضاع) موده دوه کاله ټاکلې ده چې: ﴿ وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيْنِ ﴾ [لقمان: ۱۴] یعنې د ماشوم پرته کول (د تې څخه پرې کول) په دوه وو کالو کښې صورت نیسي؛ نو په دې سره د دېرشو میاشتو څخه دوه کاله (څلېرشت میاشتې) د رضاع برخه وټاکله شوه نو حمل ته فقط شپږ میاشتې پاتې شوې.

هوا د شوافعو علیهم الرحمة په نزد د حمل په اکثره موده کښې څه نص موجودیت نه لري، نو د ځینو حکایتونو په بنیاد یې څلور کاله ټاکلې ده[۳]، اما احناف علیهم الرحمة وايي چې د حمل اکثره موده دوه کاله ده چې وضاحت یې په راتلونکې توضیح کښې ـ ان شاء الله ﷻ ـ راروان دی.

د رضاع موده

ح: شوافع علیهم الرحمة وايي چې: د رضاع (تی ورکولو) موده پوره دوه کاله ده لکه چې په [لقمان: ۱۴] ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی.

اما احناف علیهم الرحمة وايي چې: دا عبارت ﴿ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا ﴾ په توزیع باندې محمول نه دی بلکې د هر یوه (حمل او فصال) دپاره جدا-جدا وختونه ټاکلی شوي دي[۴]، ته به وایې چې داسې نازل شوی دی چې: "وَحَمْلُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا، وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا".

خو څرنګه چې د حمل په ارتباط أم المؤمنین عائشې رضي الله عنها فرمایلي دي چې: «لا يَبْقَى الْوَلَدُ فِي رَحِمِ أُمِّهِ أَكْثَرَ مِنْ سَنَتَيْنِ وَلَوْ بِفَلْكَةِ مِغْزَلٍ»[۵] یعنې ماشوم د خپلې مور په رحم (ګېډه) کښې د دوه وو کالو څخه اضافه نه پاتې کېږي اګر که د څرخې د یو خل تاوولو په اندازه وي؛ نو په دې سره د حمل موده دوه وو کالو ته رابښکته شوه، اما د رضاع په هکله کوم کموونکی نص نشته نو موده یې په خپل حال (دوه نیم کاله) پاتې شوه.

---

(۱) تفسیر المظهري ج۸ ص۴۰۳

(۲) الدر المنثور ج۷ ص۴۴۱؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۵۷

(۳) تفسیر المظهري ج۸ ص۴۰۳

(۴) کتاب الهدایه شرح البدایه في الفقه ج۲ ص۴۵

(۵) الفقه الإسلامي وادلته بحوالة البیهقي والدار القطني في سننیهما که څه هم دغه حدیث موقوف دی خو حکماً مرفوع ګڼلی کېږي چې په شرعي مقادیرو کښې څوک په عقل سره اندازې نه شي ټاکلی

په همدې هکله څه بيان د [البقرة:٢٣٣] ايت لاندې تېر شوي دي ــوالحمد لله ﷻ چې بو خل کتل يې گټور دي.

سوالونه او جوابونه

ط: په دې مقام کښې په احنافو باندې لاندې سوالونه واردېږي:

اول: که څوک وايي: د عائشې رضي الله عنها حديث خو خبر واحد دی چې ايت ته تغير نه شي ورکولی، نو په څه دليل تاسو د حمل موده د دوه نيم کالو څخه دوه وو کالو ته رانښکته کړه؟

مونږ وايو چې: په ايت شريف کښې د ﴿ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا ﴾ جمله د خپلې معنی په اداء کولو کښې دوه احتماله لري او په دواړو احتمالونو کښې مشترکه ده چې يو احتمال يې شوافعو غوره کړی دی او بل احتمال يې احنافو، نو د هرې يوې محتملې معنی په اراده کولو سره موله کرخي[1] او پوره واضحه ده چې تاويلي معنی اراده کول د قياس حيثيت لري چې په خبر واحد سره تغير موندلی شي.

دوهم: که څوک وايي چې: د رضاع موده خو په [لقمان:١٤] ايت کښې په صراحت سره دوه کاله تاکلې شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې په دې ايت کښې دوه نيم کاله ورسره منافات نه لري؟

مونږ وايو چې: په [لقمان:١٤] ايت کښې د رضاع موده دوه کاله ښودلې شوې ده خو ايت شريف متباقي موده نفي کړې نه ده ترڅو اعتراض وارد شي بلکې په متباقي موده کښې ايت شريف ساکت پاتې دی[2]..خو په دې مقام کښېورباندې شپږ مياشتې وراضافه شوې دي چې ټوله موده يې دوه نيمو کالو ته پوره شوه، او منافات به په هغه وخت کښې صورت نيولی وی چې ايت شريف متباقي موده نفي کړې وی.

دريم: که څوک وايي چې په دې کښې څه حکمت دی چې د رضاع موده په مرحلوي توګه تعين شوه او په يو خل نازله نه شوه؟ يا په بل عبارت: د څه حکمت په بنياد په رضاع کښې په همدغه ايت شريف باندې اکتفاء ونه کړی شوه په کوم کښې چې بحث روان دی؟

مونږ وايو ــوالله ﷻ اعلمــ چې د رضاع موده په مرحلوي توګه د دې دپاره وټاکله شوه ترڅو خلک د اشارې په توګه پوه کړی شي چې د رضاع اصلي موده فقط دوه کاله ده، او شپږ مياشتې اضافه مودې د غذا د بدلون په غرض صورت نيولی دی چې ماشوم پکښې د شودو عادت پرېږدي او د غذايي موادو د خوراک سره اموخت واخلي.

نو که بالفرض د [لقمان:١٤] ايت نه وی نازل شوی نو ذکره شوې اشاره به پټه پاتې وی، حال دا چې ماشوم بدون د تدريج څخه په دفعي توګه خپل خوراک نه شي بدلولی.

څلورم: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د خوراک د بدلون شپږ مياشتې وټاکلې شوې؟

---

(١) نور الانوار ص٨٥
(٢) الحسامي في أصول الفقه ص٢٣

مونږ وايو چې: څرنګه چې يو جنين د تولد په صورت کښې خپل خوراک په شپږو مياشتو کښې په شودو سره تبديلوي، همدارنګه کولی شي چې په همدغې موده کښې د شودو خوراک په غذايي خوراکونو سره عوض کړي.

پنځم: که څوک وايي چې: ايا په قرآن کريم کښې داسې شی شته چې په مرحلوي توګه يې ثبوت موندلی وي، ترڅو د رضاع د مودې دپاره يو نظير وګڼلی شي او د سړي زړه ورباندې مطمئن شي؟

مونږ وايو چې: د دغسې مرحلوي ثبوت دپاره هغه موده يو نظير جوړېدلی شي کومه چې الله ﷻ د موسی علیه السلام دپاره ټاکلې وه چې تورات پکښې ورکړی شي. لکه چې فرمايي: ﴿ وَوَٰعَدۡنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيۡلَةٗ وَأَتۡمَمۡنَٰهَا بِعَشۡرٖ فَتَمَّ مِيقَٰتُ رَبِّهِۦٓ أَرۡبَعِينَ لَيۡلَةٗ ﴾ [الأعراف:١٤٢] يعنې مونږ موسی علیه السلام ته (د کتاب د ورکړې دپاره) دېرش شپې وعده ورکړه او (بيا) مو دېرش شپې په (نورو) لسو شپو سره پوره کړې نو د خپل رب ﷻ ميعاد يې څلوېښت شپې تمام (بشپړ) شو.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

ي: که څوک وايي چې: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ ﴾ کښې د "حَتَّىٰ" توری په څه شي پورې تعلق نيسي؟

مونږ وايو چې: دغه توری په هغې مقدرې جملې پورې تعلق نيسي کومه چې د وړاندېنې کلام څخه فهمېږي چې مونږ ترې په "فَعَاشَ بَعْدَ ذٰلِكَ" سره تعبير کولی شو[1]. يعنې د بنيادم سره خپله مور مشکلات ګالي نو چې د رضاع د بشپړېدو څخه وروسته ژوندی پاتې شي، تردې چې "رُشْد" او څلوېښت کلنی ته ورسېږي.

يا: مونږ د الله ﷻ په توفيق د ﴿ أَشُدَّهُۥ ﴾ کلمه د [الأنعام:١٥٢] ايت لاندې ښه تحليله کړې ده، او د [يوسف:٢٢] ايت لاندې مو د دغې کلمې متعددې معناوې ليکلې دي، والحمد لله ﷻ.

په دې مقام کښې خينو مفسرينو کرامو ذکره شوې کلمه په هغه عمر باندې تفسيره کړې ده کوم چې د اتلس کالو څخه پيل کېږي او تر څلوېښت کالو پورې امتداد پيدا کوي[2].

مګر مونږ ته دلته د شيخ المفسرين ابن جرير الطبري تفسير په زړه پورې برېښي چې درې دېرش کلن عمر يې ترې اراده کړی دی[3]، چې بدني قوت پکښې پوره اوج ته رسېږي.

مونږ څکه دا تفسير غوره کړ چې په دې کښې تاسيس دی او په اولني تفسير کښې تاکيد دی چې په ﴿ أَرۡبَعِينَ سَنَةٗ ﴾ سره تاکيد ګرځي، او څرګنده ده چې د تاکيد څخه تاسيس غوره دی.

د نبوت عمر

يب: خينې علماء کرام وايي چې د نبوت د ورکړې دپاره څلوېښت کلن عمر ضرور نه دی لکه چې

---

(١) البحر المحيط ج٩ ص٤٤٠
(٢) تفسير البغوي ج٤ ص١٦٧
(٣) تفسير الطبري ج٢٦ ص١٦

الله ﷻ فرمایلي دي چي ﴿ وَءَاتَيْنَٰهُ ٱلْحُكْمَ صَبِيًّا ﴾ [مریم ۱۲] یعني مونږ یحیی ﷺ ته د ماشوتوب په حال کښي نبوت ورکړی وه (دوی د حکم تفسیر په نبوت سره کوي)

مګر اکثره علماء کرام همدغه څلویښت کلن عمر د نبوت د ورکړي دپاره ضرور ګڼي[۱] (دوی وايي چي په ایت شریف کښي د ﴿ ٱلْحُكْمَ ﴾ معنی نبوت نه دی، او که بالفرض معنی یې نبوت شي نو مطلب به یې دا وي چي مونږ نوموړي ته په خپل علم کښي نبوت ورکړی وه چي پیغمبر به تري جوړوو)

تبصره

یې څه لزي نه ده چي د نبوت د ورکړي دپاره به څلویښت کلن عمر ضرور نه وه، د الله ﷻ فضل خو څه محدودیت نه لري، مګر په دعوت باندي د مکلفیت دپاره به دغه عمر ضرور وه[۲] (چي په دغه عمر کښي د سړي خبره په خلکو باندي اثر اچوي، او ماشوم که هرڅومره فاضل او هوښیار وي څوک یې دعوت ته چندان ارزښت نه ورکوي. لکه څنګه چي د غلام یا زنانه وو دعوت د خلکو په نزد بې اعتباره وي)

وزع څه معنی؟

ید: د ﴿ أَوْزِعْنِي ﴾ کلمه اصلاً د "وَزَعَ" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوي ده چي د راغونډولو معنی ورکوي او مونږ د [النحل ۱۷] ایت لاندي تحلیله کړي ده، والحمدلله ﷻ خو مفسرینو کرامو په دې مقام کښي په "اِلْهَام" سره تفسیره کړي ده[۳] خو که "توفیق" تري مراد واخستلی شي هم صحت به ولري

د چا ټوله کورنۍ صحابه وه؟

په د ﴿ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ ﴾ څخه پخپله قائل مراد دی چي الله ﷻ وریاندي د ایمان انعام کړی وه، او د ﴿ وَعَلَىٰ وَٰلِدَيَّ ﴾ څخه هغه مور او پلار مطلب دي چي په ایمان راوړلو سره مشرف شوي وه او بالآخره په ﴿ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِيٓ ﴾ کښي د نوموړي اولادي ته اشاره شوي ده چي د اصلاح سوال یې ورته کړی دی، او اُمید دی چي قبول شوی به وي.

نو ځیني مفسرین کرام[۴] لیکي چي د نبوت په زمانه کښي د أبو بکر الصدیق ﷺ څخه په غیر بل هیڅوک داسي نه وه چي ذکر شوو درېواړو خاصیتونو پکښي موجودیت درلودلی وي او د کورنۍ ټول غړي یې صحابه کرام ګرځېدلي وي، حتی د نوموړي صحابي یو لمسی (أبو عتیق بن عبد الرحمن بن أبي بکر ﷺ) هم صحابي وه[۵] فهنیئًا له و تبریکًا له

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۸۲؛ تفسیر البحر المحیط ج۹ ص۴۴۰

(۲) تفسیر روح المعاني ج۲٦ ص۱۸

(۳) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۵۷

(۴) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۰۳؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۱٦۷

(۵) روح المعاني ج۲٦ ص۱۹

یادونه

٢_ په ﴿ نَتَقَبَّلُ عَنۡهُمۡ أَحۡسَنَ مَا عَمِلُواْ ﴾ کښې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النحل: ٩٦] ایت لاندې ئې تحقیق کړی دی چې د مطلب په خلاصه کښې مو ورته اشاره کړې ده، نو هیله ده چې هلته مراجعه وکړی شي ترڅو دا مقام ښه پوره واضحه وګرځي.

یو نحوي تحلیل

٣_ په ﴿ وَٱلَّذِي قَالَ لِوَٰلِدَيۡهِ ﴾ کښې د "الّذي" کلمه مفرده ده خو معنًى ترې جمعه مراده ده، دغه کلمه د خپلو ټولو متعلقاتو په شمول مبتدا ده او ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقَوۡلُ ﴾ د خپلو متعلقاتو سره یې خبر دی. یعنې هغه کسان کوم چې د خپلې مور او پلار سره هغسې سوال جواب کوي کوم ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده همدغه هغه کسان دي چې د الله ﷻ د عذاب خبره ورباندې ثابته شوې ده چې هرو مرو به په دوزخ کښې اچولی کېږي.

عَاق د چا لقب دی؟

٤_ څوک چې د خپل پلار او مور بې اطاعتي کوي د نېکو په عوض ورسره بد کوي هغه ته په عربي لغت کښې د "عَاق" کلمه وضعه شوې ده، چې په مقابل کښې یې د "بارّ" کلمه استعمالېږي[1] یعنې هغه څوک چې د خپل مور او پلار اطاعت کوي او د خپه کولو څخه یې خپل ځان ژغوري.

د "عَاق" کلمه د "عُقُوق" څخه اشتقاقه شوې ده چې د پرېکون معنى ورکوي[2]. او دا ځکه چې د خپل پلار او مور په بې اطاعتی کښې د پرېکون او د صله رحمی د غوڅولو معناوې نغښتې دي.

لومړی شی چې سړې ورباندې د "عَاقُ الوَالِدَين" لقب ګټي هغه د "أُف" د کلمې اورول دي، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفّٖ ﴾ [الإسراء: ٢٣] یعنې ته خپل مور او پلار ته د "أُف" کلمه هم مه اوروه.

په دې مقام کښې د عاق الوالدین په خاصیتونو کښې دا کلمات هم نازل شوي دي چې ﴿ وَٱلَّذِي قَالَ لِوَٰلِدَيۡهِ أُفّٖ لَّكُمَآ ﴾ یعنې او هغه څوک چې خپلو والدینو ته وايي چې: تاسو دواړو ته دې "أُف" وي چې زه مو په خپلو نصیحتونو سره زړه تنګی کړم.

یو تذکر

٥_ په ﴿ وَهُمَا يَسۡتَغِيثَانِ ٱللَّهَ ﴾ کښې د ﴿ يَسۡتَغِيثَانِ ﴾ کلمه اصلاً د "غَوث" _لکه "قَول"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنفال: ٩] ایت لاندې ښه پوره شرحه کړې ده، هیله ده چې هلته مراجعه وکړی شي.

﴿ وَلِكُلّٖ دَرَجَٰتٞ مِّمَّا عَمِلُواْۖ وَلِيُوَفِّيَهُمۡ أَعۡمَٰلَهُمۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ١٩ وَيَوۡمَ يُعۡرَضُ ٱلَّذِينَ

(١) القاموس المحیط ج٣ ص٢٧٧
(٢) لسان العرب ج١٠ ص٢٥٧

كَفَرُواْ عَلَى ٱلنَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَٰتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنْيَا وَٱسْتَمْتَعْتُم بِهَا فَٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ ٱلْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَبِمَا كُنتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

[١٩] او هرې يوې ډلې (مؤمنانو او كافرانو) ته (د جزا د حيثه) د هغو كړو وړو د كبله مختلف مراتب دي كوم چې دوى (دواړو ډلو په دنيا كښې) عملي كړي دي. او د دې دپاره (ورته مراتب وټاكلى شوه) ترڅو چې دوى (ټولو) ته د خپلو عملونو (جزا) په داسې حال كښې پوره وركړى شي چې ظلم (او تېرى) ورباندې نه وى كړى شوى.

[٢٠] او هغه ورځ (ياده كړه) چې كله هغه كسان په اور باندې وروړاندې كړى شي كومو چې كفر غوره كړى دى (او د مرګ تر وخته پورې ورباندې كلك دي).

(په دغې ورځ كښې به ورته وويلى شي چې:) تاسو خپل لذتونه (او د ښو اعمالو ثمرات) په خپل نژدې (او حقير) ژوند كښې بېولي دي (تېر كړي دي) او ګټه مو پرې اخستې ده، نو نن ورځ به تاسو ته په سپكوونكي عذاب سره په دې سبب جزا دركړى شي چې تاسو به په ځمكه كښې په ناحقه تكبر كاوه او په دې سبب چې تاسو (په دنيا كښې) وړ چې فسق به مو كاوه (چې عقيدةً او عملاً به د شرعي چوكاټ څخه په مستمره توګه وتلئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو كښې د هغو دوه وړ ډلو أخروي نتائج بيان شوي دي كومو ته چې وړاندې په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَٰمُواْ ﴾ [الأحقاف ١٣] ايت او په ﴿ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ ﴾ [الأحقاف ١٧] ايت كښې اشارې شوې دي. نو حاصل يې داسې راځېژي.

اى پيغمبره! اوس به خپل أمت باندې د متقيانو او منحرفانو د أخروي نتائجو څه بيان قرائت كړه هغه دا چې

١ ـ د دغو دواړو ډلو څخه د هرې ډلې دپاره د قيامت په ورځ جداجدا مراتب او درجات دي، چې متقيان به په جنت كښې مختلفې رتبې ولري او منحرفان به په دوزخ كښې د دركاتو په تفاوت سره پراته وي.

٢ ـ خكه د هرې ډلې دپاره مختلف درجات وركړى شوه ترڅو د الله ﷻ د پلوه دغو دواړو ډلو ته د خپلو اعمالو او كړو وړو نتائج نه پوره وركړى شي حال دا چې ظلم او تېرى ورباندې نه وي كړى شوى چې متقيانو ته پوره اجر ورنه كړى شي او منحرفانو ته د خپل استحقاق څخه اضافه تعذيب وركړى شي.

٣ ـ په دې باندې علاوه كله چې د دوزخ اور ته منحرفان يا هغه كسان كومو چې كفر غوره كړى دى وروړاندې شي نو د تخجيل او توبيخ دپاره به مخاطب كړى شي چې.

اى كفارو! تاسو ته خكه د متقيانو په څېر د جنت نعمتونه او پاكيزه ميوجات درنه كړى شوه چې

تاسو هغه په خپل حقیر دنیاوي ژوند کښې د منځه وړي او ضائع کړي وه. یا په بل عبارت: تاسو د دنیاوي نعمتونو څخه په داسې توګه استفاده کړې ده چې آخرت مو بالکل د نظره غورزولی وه او تاسو په خیال کښې هم نه تېرېده چې قیامت به قائم او حساب کتاب به پیل شي.

لنډه دا چې نن ورځ تاسو ته سپکوونکی عذاب د دې کبله د سزا په حیث ورکول شو چې:

الف: تاسو په دنیا کښې په ناحقه تکبر کاوه او د الله ﷻ پیغمبرانو ته مو په سپک او حقیر نظر کتل چې دوی ټول دروغژنان دي.

ب: تاسو په دنیا کښې وئ چې په دوامداره توګه مو فسق غوره کړی وه او د الله ﷻ ټولو احکامو ته مو ـ عقیدوي احکام وه او که عملي ـ شا وراړولې وه.

توضیحات

۱ـ په ﴿وَلِكُلٍّ دَرَجَٰتٌ﴾ الآیة- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿وَلِكُلٍّ﴾ کښې تنوین د مضاف الیه عوض دی چې مونږ تري په "وَلِكُلٍّ مِنَ الْفَرِيقَيْنِ" سره تعبیر کولی شو[۱]. یعنې د هرې یوې ډلې دپاره د الله ﷻ په نزد متعدد درجات دي، نو جنتیان په جنت کښې ښې پرېمانه درجې لري او دوزخیانو ته په دوزخ کښې متفاوت ځایونه شته دي.

ب: د ﴿دَرَجَٰتٌ﴾ کلمه د "دَرَجَة" جمعه ده. لکه چې د "دَرَكَات" کلمه د "دَرَكَة" جمعه ده، دواړه کلمې په خپل منځکښې اعتباري فرق لري، چې د زینې پوړیو ته د پورته کېدلو په ملحوظ "درجات" وایي او د ښکته کېدلو په ملحوظ د "درکات" په نامه یادېږي[۲].

نو په جنت کښې د "درجات" کلمه استعمالېږي او په دوزخ کښې د "درکات" کلمه، اما په دې مقام کښې د تغلیب په توګه دواړه د "درجات" په کلمه سره اداء شوي دي.

ج: مونږ د الله ﷻ په توفیق د جنتیانو درجات د یوه حدیث شریف په رڼا کښې د [النساء: ۹۶] او د [الکهف:۱۰۷] ایتونو لاندې واضحه کړي دي، چې سل درجې دي او د هرو دوه وو درجو ترمنځ دومره لرېوالی دی لکه د ځمکې او اسمان ترمنځ. همدارنګه مو د [النساء:۱۴۵] ایت لاندې د دوزخ په درکاتو باندې څه رڼا اچولې ده، والحمد لله ﷻ.

د: په ﴿مِّمَّا عَمِلُوا۟﴾ کښې د "مِن" توری أجلیه دی[۳]. یعنې د دواړو ډلو د درجاتو تفاوت د دوی د اعمالو او کړو وړو د کبله صورت نیولی دی.

ه: په ﴿وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَٰلَهُمْ﴾ کښې د "ل" توری د هغې جملې پورې تعلق نیسي کومه چې د "و" د توري څخه وروسته مقدره ده[۴]، چې مونږ تري په "عَيَّنَتْ لِكُلٍّ مِنَ الْفَرِيقَيْنِ دَرَجَاتٍ" سره تعبیر کولی

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۸
(۲) مفردات الراغب ج ۱۷۰
(۳) نظم الدرر ج۷ ص۱۳۲
(۴) البحر المحیط ج۹ ص۴۴۳

شو. یعني او د هرې یوې ډلې (مستقیمین وي او که منحرفین) د دې دپاره درجات ټاکلي شوي دي ترڅو هرې یوې ډلې ته د خپلو اعمالو سزا یا جزا پوره ورکړې شي.

طیبات څه معنی؟

۲ـ په ﴿ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَٰتِكُمْ فِى حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنْيَا ﴾ کښې د "طَيِّبَات" کلمه ډېرې معناوې لري[1]، خو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې په دوه ډوله تفسیره کړې ده او په دواړو ډولونو کښې د ذکرې شوې جملې دپاره د ﴿ وَٱسْتَمْتَعْتُم بِهَا ﴾ جمله تفسیر واقع شوې ده[2]. هغه دا چې

الف. د "طَيِّبَات" کلمه دلته د لذتونو (مزو چرچو) معنی ورکوي[3]. یعني کفارو ته به د قیامت په ورځ وویلی شي چې تاسو ته د الله ﷻ د پلوه د لذتونو او خوندونو څه برخه ټاکلې وه خو تاسو هغه په دنیا کښې پوره کړې ده او په آخرت کښې ستاسو دپاره هیڅ برخه نشته نو په دوزخ کښې به تاسو د همېشه دپاره پراته یاست. دغه مضمون ته په ډېرو نصوصو کښې اشاره شوې ده، د مثال په توګه

اول. الله ﷻ فرمایلي دي چې ﴿ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ ٱلدُّنْيَا نُؤْتِهِۦ مِنْهَا وَمَا لَهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ ﴾ [الشوری ۲۰] یعني او هر څوک چې (یوازې) د نړدې کور کښت (ګټې) غواړي (او آخرت یې هېر کړی وي) نو مونږ به ورته (د خپلې ارادې په مطابق) ګټې ورکړو او دغه کس ته په آخرت کښې (د ګټو وټو) هیڅ برخه نشته.

دوهم. په ډېر اوږده حدیث کښې یوه ورځې عمر بن الخطاب ؓ نبي کریم ﷺ ته وویلې چې ای د الله رسوله! د الله ﷻ څخه وغواړه چې ستا په اُمت باندې پراخي راولي چې یقیناً په فارسیانو او رومیانو باندې یې پراخي وروستلې ده، حال دا چې هغوی په وحدانیت سره عبادت نه کوي او په وحدانیت یې نه پېژني. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې «أولئك قومٌ عُجِّلَتْ لهم طيِّباتُهم في الحياة الدُّنيا»[4] یعني دغه کفار (فارسیان او رومیان) داسې قومونه دي چې په نږدې ژوند کښې ورته خپل خوندونه په عجلې سره ورکړې شوي دي (او په آخرت کښې هیڅ برخه نه لري، او مونږ ته به لذتونه په آخرت کښې راکولی کېږي).

ب. په ذکرې شوې کلمې سره په دې مقام کښې اجرونه او ثوابونه مطلب دي[5]. یعني که چرته کفار په اخلاص سره (د الله ﷻ د رضامندۍ حاصلولو دپاره) څه نېک کارونه وکړي نو الله ﷻ به ورته په دنیا کښې اجرونه او عوضونه ورکړي خو په آخرت کښې به هیڅ برخه ونه لري. حتی چې څېنې هغه کفار به کومو چې نېک کارونه کړي دي ووایي چې هغه نېکۍ څه شوې کومې چې مونږ په دنیا کښې کړې وې (آیا د هغو اجرونه مونږ ته نه راکولی کېږي)؟ په جواب کښې به ورته د ذکر

---

(۱). لسان العرب ج۱ ص۵٦۳
(۲). ... ج۲٦ ص۲۳
۳. تفسیر القرطبي ج... ص۲۰...
۴. صحیح البخاري ج۲ ص۱٤۹
۵. اضواء البیان ج۷ ص۳۹۳

شوي ایت مضمون واوړولی شي چې تاسو ته په دنیا کښې د ښکو اعمالو اجرونه درکړی شوي دي او د آخرت دپاره مو هیڅ اجر پاتې نه دي[1]. د کفارو ښک کارونه دا دي لکه د والدینو حقوق چې اداء کړي، د خپلوانو سره صله رحمي وکړي، د فقیرانو سره خواخوږي وکړي، د مېلمنو اکرام او عزت وکړي، یا لکه د مهاجرینو اړتیاوې پوره کړي او داسې نور صالح عملونه.

ذکر شوي مضمون ته په ډېرو نصوصو کښې اشاره شوې ده لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ مَن كَانَ يُرِيدُ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَٰلَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴾ [هود:۱۵] یعنې هرڅوک چې (په خپلو ښکو اعمالو سره) نژدې ژوند او ډول (سنګار) اراده کوي نو دوی ته به د خپلو اعمالو (اجر او نتیجه) په دنیا کښې پوره ورکړو حال دا چې (د استحقاق) د کمبود سره به مخامخ نه کړی شي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ لَا يَظْلِمُ مُؤْمِنًا حَسَنَةً يُعْطَى بِهَا فِي الدُّنْيَا وَيُجْزَى بِهَا فِي الْآخِرَةِ وَأَمَّا الْكَافِرُ فَيُطْعَمُ بِحَسَنَاتِ مَا عَمِلَ بِهَا لِلَّهِ فِي الدُّنْيَا حَتَّى إِذَا أَفْضَى إِلَى الْآخِرَةِ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَةٌ يُجْزَى بِهَا»[2] یعنې یقینًا الله ﷻ په مومن کس باندې د ښکې په اجر کښې ظلم نه کوي، چې په دنیا کښې ورباندې (اجر) ورکوي او په آخرت کښې هم پرې جزا (ثواب) ورکوي. او هر چې کافر کس دی نو الله ﷻ په هغو ښکیو سره په دنیا کښې (عوض) ورکوي کومې چې هغه د الله ﷻ دپاره عملي کړې وي (او بس)، آن تردې چې کله نوموړی آخرت ته ورسېږي نو هغه ته به یوه نیکي هم نه وي چې جزا ورباندې ورکړی شي.

تبصره

۳ـ مونږ ته ذکر شوي دواړه تفسیرونه په زړه پوري برېښي، نو که د "الطَّيِّبَات" د کلمې څخه د "مَا يُطْلَقُ عَلَيهِ الطَّيِّبَات" په ملحوظ دواړه اراده کړی شي ډېر به ښه وي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: ذکر شوي ایتونه خو د کفارو په هکله نازل شوي دي لکه چې په عین ایتونو کښې ورباندې د ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾ او ﴿ كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ جملې دلالت کوي. نو پوښتنه دا ده چې په څه وجه سلفو صالحینو د همدې ایتونو د ډاره د دنیاوي لذتونو څخه اعظمي استفاده نه کوله. لکه چې ځینو مفسرینو کرامو یې ښې ډېرې قیصې راحکایت کړې دي[3]؟

مونږ وایو چې: که څه هم سلف صالحین د دغو ایتونو په مراد باندې ډېر ښه پوهېده او د نبي کریم ﷺ حدیث هم ورته معلوم وه چې: «إِنَّ اللهَ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ»[4] یعنې الله ﷻ

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۶۰
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۳۷۶، مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۶۴
(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۴۸۴، تفسیر المظهری ج۸ ص۴۰۹
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۹

خوښوي چې د خپلو نعمتونو اثار د ده ﷻ په بنده باندې وليدلی شي؛ مګر هغوی د زيات زهد او تقوی د کبله د دنياوي نعمتونو څخه اعظمي استفاده نه کوله ترڅو د کفارو سره په مشابهت کښې واقع نه شي، او داسې يې ګڼل لکه چې د اشارې په توګه د استفادې څخه منعه کړی شوي وي[۱].

نو د دنياوي نعمتونو په ارتباط د سلفو صالحينو کړنلاره د پرښتو خوف (دار) ته ورته وه، پرښتې ښې پوهېږي چې د الله ﷻ د پلوه ورته عذاب نه متوجه کېږي خو د دې سره‌سره ترې دارېږي. لکه چې الله ﷻ فرمايي ﴿يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ﴾ [النحل: ۵۰] يعنې د خپل رب ﷻ څخه دارېږي چې په علم او قدرت کښې ورباندې دپاسه دی.

﴿وَاذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُۥ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِۦٓ أَلَّا تَعْبُدُوٓا۟ إِلَّا اللَّهَ إِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٢١﴾ قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ ءَالِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ مِنَ الصَّـٰدِقِينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِندَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُم مَّآ أُرْسِلْتُ بِهِۦ وَلَـٰكِنِّىٓ أَرَىٰكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا۟ هَـٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا ۚ بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُم بِهِۦ ۖ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَىْءٍۭ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا۟ لَا يُرَىٰٓ إِلَّا مَسَـٰكِنُهُمْ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِى الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾﴾

[۲۱] (ای پيغمبره!) د عاديانو ورور (هُود ﷺ) ياد کړه، څه وخت يې چې خپل قوم په الأحقاف (ريګستان) کښې (د الله ﷻ د عذابه) ودار کړ، حال دا چې د هُود ﷺ څخه وړاندې هم داروونکي (پيغمبران) تېر شوي وه او وروسته يې هم (نور پيغمبران ور روان وه).

(دارول يې داسې وه) چې تاسو عبادت مه کوئ مګر (يوازې) د الله ﷻ (او بس) يقيناً زه په تاسو باندې د لويې ورځې د عذابه دارېږم (چې درباندې نازل به شي).

[۲۲] عاديانو (په جواب کښې) وويل چې: (ای هوده!) ايا ته مونږ ته د دې دپاره راغلی يې چې مونږ د خپلو معبودانو (د عبادت) څخه واړوې؟ نو مونږ ته هغه عذاب راوله په کوم سره چې ته مونږ ته وعده راکوې (او ورباندې داروې مو) که چېرته ته د رښتيا ويونکو څخه يې.

[۲۳] هود ﷺ وويل چې: يقيناً (د عذاب د نزول) علم يوازې د الله ﷻ په نزد دی (او بس زه پرې نه پوهېږم) او زه تاسو ته هغه شي ابلاغوم (رسوم) په کوم سره چې زه (تاسو ته) استولی شوی يم، مګر زه تاسو ګورم چې داسې قوم ياست چې په دوامداره توګه ناپوهي خپلوئ (چې زما څخه غير معقولې غوښتنې کوئ).

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۹

[۲۴] نو کله چې عادیانو موعود عذاب په داسې حال کښې ولید چې د وریځې په شکل وه (او
د همدوی ناوېو ته مخ کوونکې وه (همدوی ته وروان وه)، نو دوی خوشالۍ په حال کښې ېې وویل
چې دغه پلنه وریځ ده چې په مونږ وروونکې ده (دغه ده چې د أفق څخه راپورته شوه).
(هود ﷺ د هغوی خبره رده کړه چې دا وروونکې وریځ نه ده) بلکې دا هغه عذاب دی په کوم
سره چې تاسو جلتې کوله (او په چالاکۍ باندې مو غوښت، دا په حقیقت کښې داسې تېز باد دی
چې دردناک عذاب پکښې نغښتی دی.
[۲۵] (داسې باد دی) چې د خپل رب ﷻ په امر سره هر شی هلاکوي.
نو (کله چې وربانديې ورنازل شو) عادیان داسې وګرځېدل چې په سترګو نه لیده کېده مګر د
دوی کورونه (چې خالي پراته وه).
(ای پیغمبره!) مونږ جنایتکار (او مجرم) قوم ته دغسې جزا ورکوو (نو په کار دي چې ستا د
زمانې مجرمان هم ودار شي او ایمان راوړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندې ایتونو کښې د اعراض کوونکو او په ناحقه د تکبر کوونکو د څه أخروي حالاتو بیان نازل شوی وه ترڅو هغوی خپله کفري او شرکي عقیده پرېږدي، او په دې ایتونو کښې د همدغه مطلب دپاره د عادیانو قیصې ته اشاره شوې ده او د دنیاوي عذاب یو مثال ښودلی شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل دعوتي أمت باندې د هود ﷺ د قوم څه حالات قرائت کړه چې د هود ﷺ د دعوت په نتیجه کښې د څنګه عذاب سره مخامخ شوه. هغه دا:

۱ ـ مونږ هود ﷺ د خپل قوم (عادیانو) د دعوت دپاره استولی وه چې د حالاتو څه تفصیل یې دا دی:

الف: ته هغه وخت د دې زمانې خلکو ته ورپه یاد کړه چې هود ﷺ خپل قوم د الله ﷻ څخه ودار کړ چې کفري عقیده پرېږدئ او د توحید عقیده خپله کړئ.

ب: دغه قوم چې د عادیانو څخه عبارت دی، د "الأحقاف" په مقام کښې اوسېده چې د دې زمانې د خلکو څخه پټ نه دي او ټول یې پېژني.

ج: هود ﷺ د پیغمبرانو د جملې څخه یو پیغمبر وه چې وړاندې ترې هم پیغمبران تېر شوي وه او وروسته ترې هم تېرېدونکي وه. یا په بل عبارت: هود ﷺ نه اولنی پیغمبر وه او نه وروستنی، خو د دې سره‌سره خپل قوم ورته د تعجب په نظر وکتل او ایمان یې وربانديې رانه وړ.

د: د هود ﷺ دعوت د نورو پیغمبرانو د دعوت په څېر په توحید باندې ولاړ وه چې: ای زما قومه! تاسو د بل هیچا عبادت مه کوئ مګر یوازې د الله ﷻ، چې د عبادت مستحق دی او بس.

ه: ای زما قومه! یقیناً زه په تاسو باندې د ډېرې لویې هولناکې ورځې د عذابه ډارېږم چې د

الله ﷻ د پلوه به دربانديې د خپلو کفریانو او شرکیاتو د امله درنازل کړی شي او د نجات هیڅ لاره به ترې مونده نه کړئ.

۲ـ عادیانو د هود ﷺ د دعوت په رد کښې وویلې چې:

الف: ای هوده! ایا ته غواړې چې په خپل دعوت سره مونږ د خپلو معبودانو د عبادت څخه واړوې، حال دا چې دغه عبادت مونږ ته د خپلو پلرونو څخه راپاتې دی.

ب: مونږ به هیڅکله د خپلو معبودانو عبادت پرېنږدو، او هیڅکله به ستا په تهدید باندې د عذابه ونه ډار شو، نو هله ژر شه هغه عذاب په مونږ باندې رانښکته کړه په کوم باندې چې ته مونږ ډاروې او وعده یې راکوې، که ته بې شکه د صادقانو څخه یې او په خبره (وعده) کښې دروغژن نه یې نو دا کار وکړه.

۳ـ هود ﷺ د خپل قوم په جواب کښې وویلې چې:

الف: زه یقین لرم چې که تاسو خپل کفري حالت ته ادامه ورکړئ نو ضرور به دربانديې عذاب درنازل شي، اما زه په دې نه پوهېږم چې دا به کله وي، او دا څکه چې یقیناً د عذاب د نزول علم فقط د الله ﷻ په نزد دی.

ب: که بالفرض المحال د عذاب نزول زما په لاس وی نو ماته به یې د نزول وخت هم معلوم وی او تاسو ته به مې ابلاغ کړی وی، او دا څکه چې: زه تاسو ته فقط هغه شی ابلاغوم په کوم سره چې زه تاسو ته د الله ﷻ د پلوه را استولی شوی یم او بس.

ج: که څه هم زه تاسو ته د عذاب د نزول وخت نه شم ټاکلی مګر زه تاسو ګورم او پوهېږم چې تاسو یو قوم یاست چې په دوامداره توګه په نادانۍ او جهالت کښې پراته یاست، د همدې کبله زما څخه هغه شی غواړئ کوم چې زما په وظائفو کښې شامل نه وي.

۴ـ عادیانو ته د عذاب د نزول وخت ورسېد نو دغه عذاب یې د یوې وریځې په شکل کښې ولید چې د هغوی ډاګرنو او څرخایونو ته متوجه او ورروان وه.

۵ـ عادیانو دغه وریځ ډېره ښه استقباله کړه او ورته خوشاله شوه چې دغه وریځ ده چې په مونږ باندې د باران وروونکې ده، د همدغه باران په اثر به زمونږ وطن تروتازه جوړ شي او ډاګونه به مو د څړ دپاره ښه پوره اماده شي.

٦ـ په دغه وخت کښې هود ﷺ هغوی مخاطب کړه او ورته یې وویلې چې:

الف: دغه ـه ده لکه چې تاسو خیال کوئ چې دا د باران وروونکې وریځ ده، بلکې په دغې وریځ کښې هغه عذاب نغښتی دی کوم چې تاسو په عجله سره غوښت او درته دروغ برېښېد.

ب: په دغې وریځ کښې ستاسو په لور ډېر سخت باد در روان دی چې اوه شپې او اته ورځې به په تاسو باندې په دوامداره توګه وچلېږي.

ج: په دې کښې تاسو ته دردناک عذاب درتلونکی دی د کوم خبر چې ما تاسو ته وړاندې درکړی وه خو تاسو ورباندې باور نه کاوه.

د: دغه وریځ داسې ده چې د خپل رب ﷻ په امر سره به هر شی هلاک او پوپنا کړي.

۷ـ په نتیجه کښې همدغسې وشوه نو د عادیانو ټوله سیمه داسې وګرځېده چې د خالي مساکنو (ابادیو) څخه په غیر یې هیڅ شی نه لیده کیده، او ټول پوپنا شوه.

۸ـ ای پیغمبره! زمونږ چې اراده وشي په هره زمانه کښې جنایتکارانو او مجرمانو ته دغسې دنیاوي جزا ورکوو، او د آخرت جزا لا ورته په وړاندې پرته ده.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَٱذۡكُرۡ أَخَا عَادٍ ﴾ الآیة- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: یوه ورځې نبي کریم ﷺ په خپله دعاء کښې وویلې چې: «یَرْحَمُنَا اللهُ وَأَخَا عَادٍ»[۱] یعنې الله ﷻ دې په مونږ باندې او د عادیانو په نسبي ورور (هود ﷺ) باندې رحم وکړي.

ب: شاید چې هود ﷺ به د أخ (ورور) په لقب د دې دپاره یاد شوی وي چې د ده ﷺ په زیاتې خواخوږۍ باندې دلالت وکړي چې خپل قوم ته یې ډېر اخلاص درلود.

ج: په ﴿ بِٱلۡأَحۡقَافِ ﴾ کښې د "أحقاف" کلمه د "حِقْف" ـ لکه "عِلْم" ـ جمعه ده، "حِقْف" هغې شګلنې غونډۍ ته وايي چې ګرده ورده او یا اوږده وي، خو چې لوړوالی یې د غره څخه کم وي[۲].

د هود ﷺ اصلي ټاټوبی په دغه نامه ځکه نوموړی شوی دی چې دغه ټاټوبی ټول د شګو غونډۍ غونډۍ وه، او د یمن او حضر موت په شاوخوا کښې یې موقعیت درلود[۳].

د: امکان لري چې د هُود ﷺ په ټاټوبي به د "الأحقاف" په نامه د دې کبله صراحت شوی وي چې د مکې خلکو دغه وطن پېژاند او ورته معلوم وه.

ه: د ﴿ وَقَدۡ خَلَتِ ٱلنُّذُرُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ ﴾ جملې مضمون د هغې جملې مضمون ته ورته دی کومه چې وړاندې تېره شوې ده او نبي کریم ﷺ یې په ویلو مکلف ګرځولی شوی وه چې: ﴿ قُلۡ مَا كُنتُ بِدۡعٗا مِّنَ ٱلرُّسُلِ ﴾ [الأحقاف:۹] یعنې ورته ووایه چې زه داسې پیغمبر نه یم چې زما څخه وړاندې د پیغمبرانو څخه هیڅوک نه وي مبعوث شوی (نو تاسو ته زما نبوت ولې ناآشنا بربښي او انکار ترې کوئ).

و: بالآخره، د ﴿ يَوۡمٍ عَظِيمٍ ﴾ څخه په دې مقام کښې دنیاوي بده ورځ مطلب ده چې لوی عذاب پکښې نازل شي، لکه چې په راتلونکي متصل ایت کښې وړاندې د ﴿ فَأۡتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ ﴾ کلمات دلالت کوي.

د "عارض" معنی

۲ـ په ﴿ فَلَمَّا رَأَوۡهُ عَارِضٗا ﴾ کښې د "عَارِض" کلمه دلته د هغې وریځې څخه عبارت ده کومه چې

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۷۴
(۲) لسان العرب ج۹ ص۵۲؛ القاموس المحیط ج۱ ص۶۷۸
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۶۰

په أفق کښې راڅرګنده شي او د وربښت تمه ورته کېږي[۱].

دا د يو پلوه، او د بله پلوه دغه کلمه د ﴿ رَأَوْهُ ﴾ د منصوب ضمير څخه حال واقع شوې ده کوم چې د کنايې په توګه د موعود عذاب معنى ورکوي[۲]. يعنې کله چې عاديانو خپل موعود عذاب په داسې حال کښې وليد چې د وريځې شکل يې درلود او د أفق څخه ورپورته شو او د همدوى خوا ته ورمخ کوونکى او ورتلونکى وه.

دا څه ډول عذاب وه؟

۳ـ کوم عذاب ته چې په دې ايتونو کښې اشاره شوې ده هغه په "الْحَاقَةُ" سورت کښې لږ څه په تفصيل سره نازل شوى دى، او مونږ هم ورباندې د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف:۷۲] ايت لاندې رڼا اچولې ده، خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ»[۳] يعنې ما ته د الله ﷻ د پلوه د خندق په غزا کښې په "صبا" باد سره نصرت راکړى شو او عاديان په "دَبُور" باد سره هلاک وګرځولى شوه.

"صَبَا" د ښکېښې باد نوم دى چې د مشرق د پلوه چلېږي او "دَبُور" د پاسني باد نوم دى چې د مغرب د پلوه جريان لري او مونږ ورته په پښتو کښې د "برو" باد وايو.

ب: بوه ورځې عائشې رضي الله عنها د نبي کريم ﷺ څخه وپوښتل چې اى د الله رسوله! خلک وريځې نه خوشالېږي او د باران تمه ورته لري خو ته چې کله وريځ وګورې نو په مبارک مخ کښې دې ناخوښي څرګندېږي دا څه وجه ده؟ نبي کريم ﷺ ورته په جواب کښې دا هم وويلې چې: «وَقَدْ رَأَى قَوْمٌ الْعَذَابَ فَقَالُوا ﴿ هَٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا ﴾ »[۴] يعنې (په پخوانيو زمانو کښې) يوه قوم (عاديانو) خپل عذاب د وريځې په شکل کښې ليدلى وه نو ويلي يې وه چې دغه داسې وريځ ده چې په مونږ باندې د وروونکې ده (حال دا چې خبره هغسې نه وه، نو زه ډارېږم چې په وريځ کښې عذاب نغښتى نه وي).

﴿ وَلَقَدْ مَكَّنَّٰهُمْ فِيمَآ إِن مَّكَّنَّٰكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَٰرًا وَأَفْـِٔدَةً فَمَآ أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَآ أَبْصَٰرُهُمْ وَلَآ أَفْـِٔدَتُهُم مِّن شَىْءٍ إِذْ كَانُوا۟ يَجْحَدُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٢٦﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُم مِّنَ ٱلْقُرَىٰ وَصَرَّفْنَا ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرْبَانًا ءَالِهَةً

(۱) لسان العرب ج۷ ص۱۷۴
(۲) تفسير ابي السعود ج۸ ص۸۶
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۱۴۱
(۴) صحيح مسلم ج۲ ص۲۹۵ - صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۵

بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿۲۸﴾

[۲۶] او (ای مشرکانو!) یقیناً مونږ عادیان په هومره نعمتونو کښې اوسولي وه چې تاسو مو پکښې نه یاست اوسولي (هغوی ستاسو څخه په عمرونو او امکانیاتو کښې زیات وه).

او (همدارنګه) مونږ هغوی ته غوږونه او سترګې او (هم) زړونه ګرځولي (ورکړي) وه (خو د دې سره‌سره هغوی په ایات الله ملنډې وهلې)، نو د هغوی څخه نه د هغوی غوږونو د عذاب د څه برخې مخنیوی وکړ او نه یې سترګو او (هم) نه یې زړونو (او هوښیارۍ، البته) په کوم وخت کښې چې هغوی د الله ﷻ د ایتونو څخه په دوامداره توګه انکار وکړ او هغه عذاب ترې راچاپېر شو په کوم سره چې هغوی د استمرار په ډول ملنډې وهلې.

[۲۷] او (ای مشرکانو!) مونږ ستاسو چارچاپېره ډېر هلاک کړي دي چې د ښارونو څخه عبارت دي، او حال دا چې مونږ ورته بیا-بیا خپل دلائل بیان کړي وه، شاید چې دوی (توحید ته) راجع شي (خو داسې یې ونه کړه او هلاک کړی شوه).

[۲۸] نو د هلاکو کړی شوو ښارونو (او قومونو) سره هغو بوتانو ولې کومک ونه کړ کوم یې (چې په خپل ګومان) په داسې حال کښې معبودان نیولي (او ګرځولي) وه چې دوی الله ﷻ ته د نژدېکت وسائل دي. (بوتانو ورسره مرسته ونه کړه) بلکې (د مرستې کوونکو په حیث) ترې ورک شوه.

(ای پیغمبره!) دغه د هلاکو شوو ښارونو (او قومونو) د دروغو نتیجه وه (چې بوتان شفاعت کولی شي) او هم یې د هغو (دروغو نتیجه وه) کوم چې په دوامداره توګه هغوی وه چې جوړول به یې (چې الله ﷻ په عبادت کښې شریکان لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د عادیانو د قیصې په تعقیب مشرکان متوجه کړی شوي دي چې عبرت ترې واخلي ترڅو د هغه حال سره مخامخ نه شي د کوم سره چې هغوی مخامخ شوي وه. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! زمونږ د پلوه مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ ای مشرکانو! تاسو لاندې ټکو ته متوجه شئ ترڅو درته په کته تمام شي:

الف: یقیناً مونږ عادیانو ته ستاسو په نسبت ډېر نعمتونه ورکړي وه، هغوی ډېر مالداران وه او ډېر ثروتونه یې درلوده، او هم یې عمرونه اوږده وه.

ب: هغوی ته مو ستاسو غوندې غوږونه (سامعه قوې) ورکړې وې چې د ناصحانو خبرې او نصیحتونه ورباندې واوري، او سترګې مو هم ورکړې وې چې د الله ﷻ د توحید کونیه دلایل ورباندې وګوري او بالآخره هغوی ته مو ښه هوښیار زړونه هم ورکړي وه چې د خپلو عقلونو څخه کار واخلي او توحیدي عقیده خپله کړي.

ج: خو هغوی د ذکرو شوو کارونو څخه یو هم ترسره نه کړ، چې نه یې د پیغمبرانو نصیحت ته

غوږ کېښود، نه يې کونیه دلایلو ته وکتل او بالآخره نه يې خپل عقلونه په کار واچول چې په خپلو کړېوانونو کښې يې سرونه ښکته کړي وی چې د عذاب مخه يې ترې اړولې وی.
د: لنډه دا چې عادیانو نه د افاقي دلایلو څخه کار واخست او نه يې د انفسي دلایلو څخه ګټه پورته کړه، نو د همدې کبله يې د الله ﷻ په ایتونو سره خپل جحود او انکار ته ادامه ورکړه او په انکار باندې علاوه ملنډې او مسخرې يې هم وریاندې ووهلې.
ه: نو په نتیجه کښې د هغوی څخه هغه عذاب راچاپېر شو کوم يې چې د استهزاء او ملنډو په سبب د خپلو خانونو دپاره ګټلی وه. یا په بل عبارت: د خپلو کړو وړو څخه ورته دردناک عذاب جوړ شو.
و: ای مشرکانو! مونږ ستاسو په شاوخوا کښې د عادیانو په شمول ډېر ښارونه سرچپه کړي او هلاک کړي دي، تاسو خو وګرځئ راوګرځئ ترڅو د هغوی کنډوالې خایونه په خپلو سترګو وګورئ او عبرت ترې واخلئ لکه ثمودیان، د لوط ﷺ قوم او داسې نور.
ز: هسې نه چې مونږ هلاکو کړی شوو ښارونو ته خپل دلایل نه وه وراورولې بلکې مونږ بیا‌بیا په تکراري توګه هغوی په خپلو دلایلو سره د دې دپاره اګاه کړي وه ترڅو هغوی د کفریاتو څخه لاس واخلي او د الله ﷻ په توحید عقیده وکړي، خو هغوی دا کار ونه کړ او په نتیجه کښې د هلاک سره مخامخ شوه.
٢ـ نو ای پیغمبره! اوس ستا د زمانې کفارو او مشرکانو ته پوښتنه راجع کېږي چې: ای مشرکانو! تاسو ووایاست چې د ذکرو شوو هلاکو شوو قومونو سره هغو بوتانو ولې مرسته ونه کړه کوم يې چې د دې دپاره د الله ﷻ څخه په غیر معبودان نیولي وه چې الله ﷻ ته به يې د ورنږدېکت شفاعت وکړي او د عذاب څخه به يې خلاص کړي. ایا د نجات توان يې درلودلی شو؟.
یقینًا نه يې نجات ورکړ او نه يې د نجات توان درلود بلکې د نصرت او نجات ورکولو په حیث ترې بالکل ورک او لا درکه شوه.
٣ـ ای پیغمبره! دغه د پخوانیو هلاکو شوو قومونو د هغو دروغو نتیجه وه چې بوتان به ورته شفاعت وکړي، او هم يې د هغو دروغو نتیجه وه کوم چې په دوامداره توګه هغوی وه چې په الله ﷻ باندې به يې ورتپل او په عبادت کښې به يې ورسره شریکان درول.
لنډه دا چې ستا د زمانې کفارو او مشرکانو ته په کار دي چې د پخوانیو هلاکو شوو قومونو څخه عبرت واخلي او په لوی لاس خپل خانونه د هلاکت په کنده کښې سر په څړې ور ونه غورزوي.

توضیحات

١ـ په ﴿ فَلَوۡلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِینَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرۡبَانًا ءَالِهَةَۢ ﴾ کښې د نحوي تحلیل په ملحوظ مفسرینو کرامو ښه ډېر احتمالات لیکلي دي[1]، خو کوم تحلیل چې مونږ ته غوره برېښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي:

(١) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٤١١

الف: د ﴿ ٱتَّخَذُوا ﴾ کلمه دوه مفعوله غواړي چې يو مفعول يې مقدر ضمير ﴿ هُمْ ﴾ دی چې د ﴿ ٱلَّذِينَ ﴾ کلمې ته راجع دی کومه چې د بوتانو څخه کنايي ده، کېدی شي چې مونږ ترې په "اتَّخذُوهُمْ" سره تعبير وکړو؛ او دوهم مفعول يې د ﴿ ءَالِهَةً ﴾ کلمه ده.

ب: د ﴿ قُرْبَانًا ﴾ کلمه د هغه شي نوم دی کوم چې الله ﷻ ته د نږدېکت سبب وي[1]. دغه کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [آل عمران:١٨٣] ايت لاندې ښه څېړلې ده. دا د يو پلوه، او د بله پلوه همدغه کلمه د مقدر مفعول (هُمْ) څخه حال واقع شوې ده.

نو حاصل يې داسې راځېږي چې: د هلاکو شوو ښارونو (قومونو) سره هغو بوتانو ولې کومک ونه کړ کوم يې چې (په خپل ګومان) په داسې حال معبودان نيولي او ګرځولي وه چې دوی الله ﷻ ته د نږدېکت وسائل دي، او د عذاب په مخنيوي کښې مرسته کولی شي؟.

يو بل نحوي تحليل

٢ـ په ﴿ وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴾ کښې بايد لاندې تحليل په پام کښې ونيول شي:

الف: د "ذَٰلِكَ" کلمه مبتدا ده او هغه عدم نصرت ته اشاره ده[2] کوم چې د وړاندېنيو جملو څخه په تبادر سره ذهن ته راځي.

ب: د ﴿ إِفْكُهُمْ ﴾ کلمه يې خبر ده او مضاف پکښې مقدر دی چې مونږ ترې په "نتيجة إفْكِهِمْ" سره تعبير کولی شو[3].

ج: د ﴿ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴾ کلمات د ﴿ إِفْكُهُمْ ﴾ په کلمه باندې عطف دي او د ذکرې شوې مبتدا خبر واقع شوی دي.

د: که څه هم په ﴿ إِفْكُهُمْ ﴾ او د ﴿ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴾ کښې د "إفْك" او "إفْتِرَاء" دواړه کلمې د دروغو معنی ورکوي خو په دې مقام کښې د مقام په لحاظ لاندې توپير لري:

اول: د "إفْك" د کلمې څخه هغه دروغ مطلب دي کوم به چې د مشرکانو څخه هر چا خپل خپل بوت ته د "قُرْبَان" لقب ورکاوه. الله ﷻ د کفارو د خولو څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى ٱللَّهِ زُلْفَىٰ ﴾ [الزمر:٣] يعني مونږ د بوتانو عبادت نه کوو مګر د دې دپاره چې دوی مونږ الله ﷻ ته نږدې کړي نږدې کول

او هم ترې حکايت کوي چې: ﴿ وَيَقُولُونَ هَٰؤُلَاءِ شُفَعَٰؤُنَا عِندَ ٱللَّهِ ﴾ [يونس:١٨] يعني او مشرکان وايي چې دغه (بوتان) د الله ﷻ په نزد زمونږ شفاعتګر دي (او زمونږ د تقرب الى الله او زمونږ د نجات وسائل دي).

---

(١) لسان العرب ج١ ص٦٦٤

(٢) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٣ ص٣٤٠

(٣) روح المعاني ج٢٦ ص٢٩

دوهم: د ﴿ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴾ څخه د مشرکانو هغه دروغ مراد دي چې خپل بوتان به يې د الله ﷻ سره په عبادت کښې شريکان ګڼل. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا ﴾ [النساء:۴۸] يعنې او هرڅوک چې د الله ﷻ سره په شرک عقيده وکړي نو يقيناً (په الله ﷻ باندې يې) لويه ګناه (لوی دروغ) وتړل.

﴿ وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِن بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءُ ۚ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾ ﴾

[۲۹] او هغه وخت ياد کړه چې مونږ تاته د پيريانو څخه يوه داسې ډلګۍ درتاوه کړه چې قران کريم ته يې غوږ اېښود (په داسې حال کښې چې تا به لمانځه کښې قران کريم قرائت کاوه، او دوی د اورېدو اراده درلوده)، نو کله چې ذکره شوې ډلګۍ قرآن کريم ته حاضره شوه نو (يو تربله) يې سره ووېلې چې چپ شئ (شور مه کوئ چې قرائت واورو).

نو کله چې د قرآن کريم (قرائت) فيصله کړی شو (بس کړی شو) نو دوی خپل قوم ته په داسې حال بېرته تاو شوه چې (هغوی لره) ډاروونکي وه.

[۳۰] دغې ډلګۍ (خپل قوم ته) ووېلې چې: ای زمونږ قومه! يقيناً مونږ داسې کتاب واورېد چې د موسی ﷺ څخه وروسته په داسې حال کښې نازل شوی دی چې د هغو کتابونو تصديق کوونکی دی کوم چې وړاندې تېر (نازل کړی شوي) دي (او هم) حقې عقيدې او (په عمل کښې) سمې لارې ته لارښوونه کوي.

[۳۱] ای زمونږ قومه! تاسو د الله ﷻ د داعي (پيغمبر) اجابت وکړئ او ايمان پرې راوړئ ترڅو الله ﷻ تاسو ته ستاسو د ګناهونو څخه (د دوزخ موجبه) برخه وبښي او د دردناک عذاب څخه پناه درکړي (ترې بچ مو کړي).

[۳۲] او هرڅوک چې د الله ﷻ د داعي (پيغمبر) اجابت ونه کړي نو (دغه کس) په ځمکه کښې (د الله ﷻ) عاجز کوونکی نه دی (چې وړباندې زوړور وګرځي)، او دغه (کس) ته د الله ﷻ څخه په غير څه دوستان هم نشته (چې په شفاعت سره د عذابه نجات ورکړي. نو د همدې کبله) دغه کسان په ښکاره ګمراهي کښې (پرېوتلي) دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د بنیادمانو د هغو هلاکو کړی شوو قومونو ذکر نازل شوی وه کومو چې د خپلو حواسو څخه کار نه وه اخستی او د دلایلو په تکراري نزول سره یې د توحید عقیده نه وه خپله کړې. په دې ایتونو کښې د پیریانو څخه هغې جرګې ته اشاره کېږي کومې چې د خپلو حواسو څخه کار واخست او د قرآن کریم په یو خل اورېدلو سره په ایمان مشرف شوه او خپلو قومونو ته داعیان إلی الله وګرځېده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د پیریانو څه حالات قرائت کړه چې څنګه یې د خپلو حواسو څخه په کار اخستلو سره ایمان راوړ. هغه دا چې:

۱ـ هغه وخت یاد کړه چې مونږ د پیریانو یوه ډله په تاباندې دربرابره کړه، البته هغه ډله کومې چې د حقیقت موندلو پسې هڅه کوله، چې څه تفصیل یې دا دی:

الف: نه د خپلو صحابه وو کرامو ﷺ سره په جهري لمانځه باندې ولاړ وې او په جهر سره دې پکښې قرآن کریم لوست، نو د پیریانو ذکرې شوې ډلې ستا قرائت ته غوږ کېښود.

ب: نو د قرآن کریم قرائت ته حاضر شوه او یو تربله یې سره وویلې چې: چپ شئ خبرې مه کوئ (غوږ ونیسئ) ترڅو وریاندې ښه پوه شي.

ج: د قرآن کریم قرائت یې په ډېر دقت سره واورېد او کله چې د قرآن کریم قرائت ستا د پلوه بس کړی شو نو سمدستي ذکره شوې ډله په ایمان باندې مشرفه شوه او بدون د خوارقو غوښتلو څخه یې باور او یقین وکړ چې دا الهي کتاب دی، او په چا چې نازل شوی دی هغه په حقه پیغمبر دی.

د: د پیریانو ذکرې شوې ډلې د ایمان په راوړلو باندې اکتفاء ونه کړه بلکې سمدستي د اسلام داعیان وګرځېده او خپل قوم ته په داسې حال ورستانه شوه چې هغوی ته د الله ﷻ د عذاب څخه داروونکي جوړ شوه.

۲ـ ای پیغمبره! هغوی خپل قوم په لاندې مطالبو سره دعوت کړ چې:

الف: ای زمونږ قومه! یقیناً مونږ داسې الهي کتاب واورېد کوم چې د موسی ﷺ څخه وروسته د الله ﷻ د پلوه نازل کړی شوی دی.

ب: دا کتاب د ټولو اسماني کتابونو عموماً او د تورات خصوصاً تصدیق کوونکی دی، چې هدایات او ارشادات یې سره یو تربله متحد دي.

ج: دا کتاب د عقیدې په لحاظ حقې عقیدې ته او د عمل په لحاظ سمې لارې ته بلل کوي. په دې کتاب کښې د دنیا او آخرت دواړو لارې بیاني شوې دي.

د: ای زمونږ قومه! مونږ تاسو ته بلنه درکوو چې د هغه چا اجابت وکړئ کوم چې د دغه کتاب په بنیاد بلل کوي او په همدې لحاظ داعي الی الله دی. تاسو په دغه شخص باندې د یوه پیغمبر په حیث ایمان راوړئ لکه څنګه چې وړاندې مونږ ایمان راوړی او په همدغه صفت مو قبول کړی دی.

هـ که تاسو دغه کار وکړئ نو د یو پلوه به الله ﷻ تاسو ته هغه ګناهونه وبښي کومې چې حقوق الله پورې ارتباط لري او هم به د پخوانیو کفریاتو څخه درته بري شي، او د بله پلوه به الله ﷻ تاسو د دردناک عذاب څخه بچ کړي. حال دا چې دغه دواړه کارونه ډېر لوی عظیم الشان کارونه دي

و ای زموږ قومه! تاسو په یاد ولرئ هرڅوک چې د داعي الی الله اجابت ونه کړي او د یوه پیغمبر په حیث ورباندې عقیده خپله نه کړي نو

اول هغه په ځمکه کښې د الله ﷻ عاجزکوونکی نه دی، چې د عذاب څخه یې خپل ځان پڅپله بچ کړی شي او چرته وتښتي. حال دا چې د اسمان د طرفه په ستورو ویشتلی کیږي

دوهم تر موږ کس نه د الله ﷻ څخه په غیر نور دوستان هم نشته چې په دوستۍ سره ترې د عذاب مخنیوی وکړي

دریم دغه کسان په ښکاره ګمراهۍ کښې واقع دي چې د خپلې کمزورۍ سره-سره د داعي الی الله اجابت نه کوي

توضیحات

۱_ موږ د الله ﷻ په توفیق د احادیثو په رڼا کښې د [الحجر ۱۸] ایت لاندې څه مطالب لیکلي دي چې د دې مقام د ښه وضاحت دپاره ډېر ضرور دي، لکه

الف د بعثت په لومړیو وختونو کښې کاهنان پیریان په شدت سره اسمان ته د ختلو څخه منعه کړی شوه او په ستورو باندې یې ویشتلو شدت وموند

ب هغوی په ځمکه کښې شرقًا او غربًا خواره واره شوه چې د دغې منعې د شدت وجه معلومه کړي چې دغه بندیز په څه وجه کلک کړی شوی دی

ج د همدې پلټونکو کاهنانو پیریانو یوه ډله په نبي کریم ﷺ باندې وربرابره شوه البته په داسې وخت کښې چې نبي کریم ﷺ په "نخله" نومې ځای کښې د سهار په لمانځه کښې په جهر سره قرآن کریم لوست او پیریانو واورېد

نو هیله ده چې محترم لوستونکي هلته مراجعه وکړي ترڅو دا مقام ورته ښه واضحه وګرځي

سوالونه او جوابونه

۲_ په ﴿ وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ ﴾ الآیات- کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي

الف که څوک وایي چې د پیریانو ذکر شوی ټولګی څو کسان وه؟

موږ وایو چې د دغه ټولګي په شمېر کښې زښت ډېر اقوال شته[۱]. مګر د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په قول دوی اوه (۷) کسان وه[۲]

(۱). التفسیر الوسیط ج۱۵ ص۳۹
(۲). تفسیر الطبري ج۲۴ ص۳۱

ب: دغې واقعې په کوم مکان کښې صورت نیولی وه؟

موږ وايو چې: دغه پېښه په "نخلة" نومي ځای کښې واقع شوې وه کوم چې د مکې معظمې څخه په يوه شپه منزل سره لرې پروت دی[1]. په دغه سفر کښې نبي کريم ﷺ د عکاظ بازار ته روان وه چې هلته خلک دين او ايمان ته دعوت کړي.

ج: نبي کريم ﷺ په کوم لمانځه کښې قرآن کريم لوست چې پېريانو واورېد؟

موږ وايو چې: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو د ماسخوتن لمونځ ښودلی دی[2] مګر په يوه حديث کښې صراحت شوی دی چې دغه لمونځ د سبا لمونځ وه[3] چې د صحابه کرامو ﷺ سره يې په جمه اداء کاوه.

د: نبي کريم ﷺ کوم سورت په لمانځه کښې قرائت کاوه چې پېريانو واورېد؟

موږ وايو چې: د ځينو علماوو په قول[4] نبي کريم ﷺ د "العلق" سورت قرائت کاوه.

هـ: ايا نبي کريم ﷺ پوه شوی وه چې د پېريانو يوې ډلې يې قرائت ته غوږ نيولی دی؟

موږ وايو چې: نبي کريم ﷺ ورباندې نه وه پوه شوی، خو د پوهېدلو په هکله يې لاندې دوه صورتونه روايت شوي دي:

يو دا چې عبد الله بن مسعود ﷺ وايي هلته يوې ونې نبي کريم ﷺ ته په دغې ډلې باندې خبر ورکړ[5]. او بل دا چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په اوږده حديث کښې وايي چې: الله ﷻ د "الجن" سورت نازل کړ[6]. او نبي کريم ﷺ ته يې ورباندې وحې وکړه.

څرګنده لرې نه ده چې نبي کريم ﷺ ته په عين وخت کښې ونې خبر ورکړی وي او بيا ورباندې ذکر شوی سورت هم نازل شوی وي، نو د دواړو روايتونو ترمنځ څه منافات نشته.

و: که څوک وايي: د عبد الله بن مسعود ﷺ روايت دی چې: «مَا صَحِبَهُ مِنَّا أَحَدٌ»[7] يعنې د نبي کريم ﷺ سره په ليلة الجن کښې زمونږ څخه يو کس هم ملګری نه وه. حال دا چې تاسو وړاندې ليکلي دي چې نبي کريم ﷺ د خپلو صحابه وو کرامو ﷺ سره د سهار په جمه ولاړ وه چې پېريانو د قرآن کريم قرائت واورېده؟

موږ وايو چې: ليلة الجن په متعددو وارونو سره صورت موندلی دی[8]، څه لرې نه ده چې ذکر شوي صحابي ﷺ به د خپلو معلوماتو په بنياد ذکره شوې خبره کړې وي.

(١) روح المعاني ج ٢٦ ص ٣٠
(٢) تفسير ابن كثير ج ٤ ص ١٦٢
(٣) صحيح البخاري ج ٢ ص ٧٣٢
(٤) تفسير القاسمي ج ١٥ ص ٣٢
(٥) صحيح [illegible] ص ١٨٤
(٦) جامع الترمذي ج ٢ ص ١٧٠
(٧) مسند احمد بن حنبل ج ٢ ص ١٣٤
(٨) تفسير ابن كثير ج ٤ ص ١٤٧

ز: که څوک وایي: تاسو وړاندې ولیکل چې: پیریانو د ډلګۍ استماع په هغه سفر کښې پېښه شوې وه په کوم کښې چې نبي کریم ﷺ د مکې معظمې څخه د عکاظ بازار ته روان وه، حال دا چې ځینې علماء کرام د دوهم روایت په بنیاد وایي چې دغې استماع په هغه وخت کښې صورت نیولی دی په کوم کښې چې نبي کریم ﷺ د طائف څخه مکې معظمې ته راستون شوی وه[1]. نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه دواړه روایتونه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: که څه هم ځینې مفسرین کرام دوهم روایت صحیح نه ګڼي مګر څه لري نه ده چې دواړه روایتونه صحت ولري او د پیریانو بوګې دوه کرته د قرآن کریم اورېدلو ته غوږ ایښی، یو کرت هلته چې د مکې معظمې څخه د عکاظ بازار ته روان وه، او بل کرت هلته چې د طائف څخه بیرته مکې معظمې ته راستون شوی وه، والله ﷻ اعلم.

حتی ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چې د انفرادي ملاقاتونو څخه علاوه د پیریانو جرګو شپږ کرته صورت نیولی دی[2]، نو په روایتونو کښې د ځینو برخو اختلاف په همدغه تعدد باندې ولاړ دی او تناقض یې د منځه ځي.

ح: که څوک وایي: څه وجه وه چې د پیریانو ډلګۍ خپل قوم ته د قرآن کریم په معرفي کولو کښې په ﴿ كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعۡدِ مُوسَىٰ ﴾ په کلماتو سره اکتفاء وکړه او د عیسی ؑ نوم او هم د انجیل نوم یې ذکر نه کړ، حال دا چې نبي کریم ﷺ آخرنی پیغمبر دی او قرآن کریم وروستنی کتاب دی.

مونږ وایو: لکه څنګه چې د الله ﷻ په توفیق د [آل عمران: ۵۰] ایت لاندې ورته اشاره شوې ده، د قرآن کریم څخه وروسته په اسماني کتابونو کښې تورات محوري کتاب وه، حتی چې عیسی ؑ هم ورته دعوت چلاوه او انجیل وربانديې د همدغه کتاب د تتمیم دپاره نازل شوی وه چې د هغه ځینې احکام یې د تحریم څخه تحلیل ته راښکته او را اسان کړه.

نو ځکه د پیریانو ډلګۍ نه انجیل او زبور یاد کړ او نه یې د عیسی ؑ او د داود ؑ نومونه واخستل. او د همدې کبله ورقه بن نوفل د موسی ؑ په ذکر باندې اکتفاء وکړه البته کله یې چې نبي کریم ﷺ ته داړه ورکاوه چې «هٰذَا النَّامُوسُ الَّذِي نَزَّلَ اللهُ عَلَى مُوسَى»[3] دا هغه د سر خاونده پرښته ده کومه چې الله ﷻ په موسی ؑ باندې رانازله کړې وه.

ط: که څوک وایي: ایا په ﴿ يَهۡدِيٓ إِلَى ٱلۡحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴾ کښې دوهمه جمله د لومړۍ جملې دپاره تاکید واقع شوې ده؟

مونږ وایو چې: د تاکید څخه تاسیس بهتر دی نو د همدې کبله ځینو مفسرینو کرامو لومړۍ جمله په عقیدوي احکامو سره تفسیره کړې ده او دوهمې جملې ته یې په عملي احکامو پورې اختصاص

---

(۱) سیرت ابن هشام ج۲ ص۳۱؛ تفسیر البغوي ج۴ ص۱۷۲

(۲) روح المعاني ج۲٦ ص۳۱

(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۳

ورکړی دی[۱] یعنې قرآن کریم حقې او واقعي عقیدې ته او مستقیمې کرښلارې ته هدایت کوي.

ې. که څوک وایي: د پیریانو ذکره شوې ډلګۍ په څه وجه پوه شوه چې قرآن کریم اسماني کتاب دی او په حقه د الله ﷻ د پلوه لاربښود دی؟

موږ وایو: شاید چې هغوی به د قرآن کریم په اوریدل شوي سورت کښې هغه صفات پیژندلي وي کوم چې هغوی ته د وروستني اسماني کتاب په هکله په تورات کښې معلوم وه. او یا به د هغوی ایمان راوړل د ابو بکر الصدیق ؓ ایمان راوړلو ته ورته وي چې بدون د معجزې غوښتلو بې په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راووړ، والله ﷻ أعلم بحقیقة الحال.

یا. که څوک وایي: په ﴿ أَجِيبُواْ دَاعِيَ ٱللَّهِ وَءَامِنُواْ بِهِۦ ﴾ کښې د ﴿ أَجِيبُواْ ﴾ کلمه د ﴿ وَءَامِنُواْ بِهِۦ ﴾ په مضمون باندې مشتمله ده. نو په دغې جملې باندې په صراحت کولو کښې څه حکمت دی؟

موږ وایو: په ﴿ وَءَامِنُواْ بِهِۦ ﴾ یا په ایمان باندې صراحت به د دې دپاره صورت نیولی وي چې دا د اجابت اشرفه او اعظمه برخه ده. ترڅو ورته زیات اهتمام وکړی شي.

یب. که څوک وایي: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «فَإِنَّ الْإِسْلَامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ»[۲] یعنې نو یقیناً اسلام هغه ګناهونه د منځه وړي کوم چې د اسلام څخه وړاندې صورت نیولی وي. نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد به ﴿ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ ﴾ کښې د "مِنْ" توری نازل شو چې په بعضیت باندې دلالت کوي؟

موږ وایو: د لته خو الله ﷻ د پیریانو د ټولګې خبره هوبهو راحکایت کړې ده او څه لرې نه ده چې هغوی ته به معلومات نه وه چې په ایمان راوړلو سره ټول پخواني ګناهونه بښلي کېږي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه احتمال شته چې دلته ځینې ګناهونه د هغو ګناهونو څخه عبارت وي کوم چې د الله ﷻ په نزد د دوزخ موجبې ګرځي او یا پکښې د تل پاتې کېدلو غوښتونکې وي. په همدغه احتمال باندې متصله جمله هم دلالت کوي چې ﴿ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ یعنې او الله ﷻ به تاسو ته د دردناک عذاب څخه پنا درکړي.

یج. که څوک وایي: د پیریانو ډلګۍ خپل قوم ته د ایمان راوړلو په صورت کښې د جنت بشارت ورنه کړ. نو پوښتنه دا ده چې ایا مؤمنان پیریان جنت ته داخلیدلی شي؟

موږ وایو: صحیحه خبره دا ده چې پیریان د انسانانو غوندې په دوه وو برخو ویشلی شوي دي. ځینې یې مؤمنان دي او ځینې یې کفار دي. نو لکه څنګه چې دوی ته جنت او دوزخ دواړه شته همدارنګه به د قیامت په ورځ د هغوی مؤمنان هم جنت ته لاړ شي او کفار به یې په دوزخ کښې په ابدي توګه معذب کړی شي[۳].

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۴۰

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۳۶

(۳) شرح النووي علی مسلم ج۱ ص۱۸۱۵، تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۱

﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَلَمْ يَعْىَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن
يُحْـِۧىَ ٱلْمَوْتَىٰ ۚ بَلَىٰٓ إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿۳۳﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَلَى ٱلنَّارِ
أَلَيْسَ هَٰذَا بِٱلْحَقِّ ۖ قَالُوا۟ بَلَىٰ وَرَبِّنَا ۚ قَالَ فَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿۳۴﴾
فَٱصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُو۟لُوا۟ ٱلْعَزْمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ ۚ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا
يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ ۚ بَلَٰغٌ ۚ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿۳۵﴾ ﴾

[۳۳] ایا (دغه) گمراهان نه گوري (نه پوهېږي) چې یقیناً هغه الله ﷻ چې اسمانونه او ځمکې یې په داسې شان پیدا کړي دي چې په پیداکولو سره یې ستومانه شوی نه دی، په دې باندې د قدرت څښتن دی چې مړي (بېرته را) ژوندي کړي؟

دغسې نه ده (چې نه پوهېږي) یقیناً الله ﷻ د هر شي په پیدا کولو باندې قدرت درلودونکی دی

[۳۴] او هغه ورځ (یاده کړه) کله چې هغه کسان په اور باندې ورووړاندې کړی شي کومو چې کفر غوره کړی دی، (نو ورته به وویلی شي چې) ایا دغه عذاب حق نه دی (چې تاسو په دنیا کښې ورباندې همدغسې گومان کاوه)؟

هغوی به (په جواب کښې) ووایي چې ولې نه، زمونږ دې په خپل رب ﷻ سوگند وي.

(نو) الله ﷻ به (ورته) ووایي چې په دې سبب د دوزخ عذاب وڅکئ چې تاسو (په دنیا کښې) دئ چې د استمرار په توگه مو کفر خپل کړی وه

[۳۵] نو (ای پیغمبره!) ته داسې صبر کوه لکه څنگه چې د پیغمبرانو د جملې څخه د کلک عزم (ثبات) خاوندانو صبر کړی دی، او کفارو ته (د عذاب په نزول سره) عجله مه کوه.

(او دا څکه) کله چې دوی هغه عذاب (په سترگو) وگوري کوم چې ورسره وعده کېږي نو (خپل خانونه به ورته داسې ورځرگند شي) لکه چې دوی (په دنیا کښې) درنگ (معطل) نه وي کړی مگر د ورځې یوه گړی (او بس)

(دغه قرآن کریم د مسئولیت د حیثه فقط د احکامو) رسونه ده (په تاباندې نوره ذمواري نشته)

نو ایا هلاک به کړی شي مگر داسې قوم چې د احکامو څخه سرغړونکی وي؟

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د پیریانو د یوې ډلگی حال ته اشاره شوې وه چې بدون د دلایلو او بدون د تهدیده یې په نبي کریم ﷺ باندې ایمان راووړ او د قرآن کریم حقانیت یې ومانه. حال دا چې هغوی نه د نبي کریم ﷺ همجنس وه او نه ورته د ده ﷺ د عفت خلوتیت کلن عمر معلوم وه، خو د حق په بلنې بسې وتلې وه

په دې ایتونو کښې علاوه په دې چې نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده د توحید پر دلیل او بوه تهدید ته هم پکښې اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي.

اې پیغمبره! ستا د دعوتي اُمت کفار د پېریانو د ډلګۍ غوندې نه دي چې د حق پلټنه وکړي او بدون د معجزې او دلیل غوښتلو ایمان راوړي، که نه نو:

۱ـ ایا دوی نه ګوري او نه پوهېږي چې یقیناً الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې اسمانونه او ځمکې یې پیدا کړې دي او هیڅ ورسره پکښې اشتراک نه دی کړی او نه د څه اشتراک ته اړ وه او هم نه د هغو په پیدا کولو سره ستومانه شوی دی او نه یې د عالي شان سره ستوماني مناسبت درلودلی شي؟!

نو ایا الله ﷻ (چې د داسې عالي شان خاوند دی) قادر نه دی چې مړي بېرته راژوندي کړي او د قبرونو څخه یې راپورته کړي؟ هو! الله ﷻ په دغه کار باندې کامل قدرت لري بلکې الله ﷻ د هر ممکن شي په پیداکولو د قدرت درلودونکی دی.

۲ـ اې پیغمبره! کله چې مړي راژوندي کړی شي نو هغه کسان به دوزخ ته وروړاندې کړی شي کوم چې د مرګ تر ورځې پورې په کفري عقیدې باندې کلک ولاړ دي، نو د تخجیل دپاره به ورسره داسې سوال جواب صورت ونیسي:

الف: ایا دغه عذاب (چې دوزخ ورباندې مشتمل دی) حق نه دی چې په دنیا کښې ورباندې تاسو عقیده نه کوله او دروغ درته برېښېده؟

ب: کفار به په جواب کښې ووایي چې ولې نه، دا عذاب حق او د عدل سره مطابق دی، او مونږ په خپل رب ﷻ سره سوګند یادوو چې دا حق دی، او مونږ په دنیا کښې غلط شوي وو چې د ناحق ګومان مو ورباندې کړی وه.

ج: بیا به الله ﷻ ورته ووایي چې: نو اوس دغه عذاب وڅکئ او مزه یې واخلئ، په دې سبب چې تاسو ورباندې په دنیا کښې په دوامداره توګه کفر غوره کړی وه.

۳ـ اې پیغمبره! څرنګه چې ستا د دعوتي اُمت کفار عناد نیولي دي چې نه ورباندې دلیل اثر غورزوي او نه د تهدید د اثر لاندې واقع کېږي، نو لاندې کړنلاره ټینګه کړه:

الف: نو ته د همدغو عنادیانو کفارو په اذیت باندې داسې صبر وکړه لکه څنګه چې د پیغمبرانو د جملې څخه اولو العزمو او باثباته پیغمبرانو کړی وه، او دا ځکه چې ته د همدغو اولو العزمو پیغمبرانو د ډلې څخه یې.

ب: په دغو کفارو باندې د عذاب په نزول سره عجله مه کوه چې خپله حوصله او استقامت په اضطراب کښې واچوې او د عذاب د نزول غوښتنه ورته وکړې. او دا ځکه چې:

د کفارو دنیاوي عمر (چې په مزو او چرچو کښې یې تېروي) د اُخروي عمر په نسبت ډېر لږ او ناچیزه دی. د همدې کبله کله چې کفار هغه عذابونه په سترګو وګوري کوم چې ورسره نن ورځ وعده کېږي نو داسې به ورته ځرګند شي چې په دنیا کښې یې درنګ او معطل نه دی کړی مګر د ورځې فقط یوه ګړۍ او بس.

ج: په دې باندې علاوه ستا په غاړه خو فقط د قرآن کريم رسونه ده او بس، د کفارو په کافر پاتې کېدلو سره خو تاته څه ملامته نه راجع کېږي. نو ايا د کفرياتو او فسقونو په ارتکاب سره پرته د فاسق او جنايتکار قوم څخه بل قوم هلاکولی کېږي (په دوزخ کښې اچولی کېږي)؟.

توضيحات

١ـ په ﴿ وَلَمۡ يَعۡيَ بِخَلۡقِهِنَّ ﴾ کښې د "لَمۡ يَعۡيَ" کلمه د "عي" څخه په زير او شد سره اشتقاق شوې ده چې د عجز او ناتوانۍ معنی ورکوي[1]، او مونږ ترې په ستومانۍ سره تعبير کولی شو. يعنې حال دا دی چې الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو په پيداکولو سره ستومانه شوی هم نه دی، او نه د ده ﷻ د شان سره ستوماني مناسبه ده.

همدې مضمون ته په بل ايت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ ﴾ [العنکبوت: ١٩] يعنې يقينًا دغه کار (پيدا کول او اعاده کول) په الله ﷻ باندې اسان دي چې فقط د امر (کُن) په کولو سره صورت نيسي.

٢ـ په ﴿ وَيَوۡمَ يُعۡرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَلَى ٱلنَّارِ أَلَيۡسَ هَٰذَا بِٱلۡحَقِّ ﴾ کښې د "هَٰذَا" کلمه هغه عذاب ته اشاره ده کوم چې د وړاندېنۍ جملې څخه فهمېږي او په وروستنۍ جمله ﴿ فَذُوقُواْ ٱلۡعَذَابَ ﴾ کښې ورباندې صراحت شوی دی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه دغه جمله ﴿ أَلَيۡسَ هَٰذَا بِٱلۡحَقِّ ﴾ د مقدر "يُقَالُ لَهُمۡ" دپاره مقوله ده[2]. يعنې او په هغې ورځ چې کفار په دوزخ باندې وروړاندې کړی شي دوی ته به د تخجيل دپاره وويلی شي چې: ايا دغه عذاب چې تاسو يې په سترګو ګورئ حق نه دی؟ ايا نن ورځ هم ورته تاسو د دروغو لقب ورکولی شئ لکه چې په دنيا کښې به مو ورته دغه لقب ورکاوه؟.

اولو العزم پيغمبران څوک-څوک دي؟

٣ـ د ﴿ فَٱصۡبِرۡ كَمَا صَبَرَ أُوْلُواْ ٱلۡعَزۡمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ ﴾ د جملې په تفسير کښې علماء کرام په لاندې دوه ډلو ويشلي شوي دي[3]:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې ټول پيغمبران د عزم او ثبات خاوندان دي، نو د "مِن" توری به ذکره شوې جمله کښې د بيان دپاره دی. يعنې ای پيغمبره! نو ته د کفارو په اذيت باندې داسې صبر او استقامت خپل کړه لکه څنګه چې پرې د عزم او ثبات خاوندانو صبر او استقامت خپل کړی وو، چې دغه ډله د ټولو پيغمبرانو څخه عبارت ده.

ب: مشهوره دا ده چې اولو العزم پيغمبران پنځه تنه دي چې په [الأحزاب: ٧] ايت کښې ورته اشاره

---

(١) القاموس المحيط ج٣ ص٣٦٣؛ مفردات الراغب ص٣٦٨
(٢) المحرر الوجيز ج١٥ ص٤٤
(٣) تفسير البغوي ج٤ ص١٧٦؛ تفسير ابن کثير ج٤ ص١٧٢؛ المحرر الوجيز ج١٥ ص٤٤

شوې ده، نو په دې تقدير د "من" ذكر شوى توری د بعضيت معنى وركوي. يعنې نو ته د پيغمبرانو د جملې څخه د هغه ټولګي غوندې صبر وکړه کوم چې د ډېر ثبات او حوصلې او هم د عالي همت او عالي شان خاوندان دي چې ته هم په همدغې ډله کښې شامل يې.

سوال جواب

٤_ كه څوك وايي چې: د ﴿وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ﴾ د جملې څخه سړي ته ذهن ته ورځي چې نبي كريم ﷺ د كفارو په دنياوي عذاب باندې عجله كوله، حال دا چې نبي كريم ﷺ د يوه پيغمبر څخه په حكايت كښې فرمايلي چې يو پيغمبر خپل قوم وهلی او زخمي کړی وه نو د خپل مخ څخه يې وينې پاكولې او په خوله يې دا سوال جاري وه چې: «رَبِّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»[1] يعنې اى ربه! ته زما قوم ته مغفرت وكړې (او دنياوي عذاب ورباندې په عجله سره مه نازلوې) خكه چې يقيناً دوی نه پوهېږي.

ته به وايې چې نبي كريم ﷺ د اولو العزمو پيغمبرانو يوه خاصيت ته اشاره کړې ده چې پخپله هم په همدغې ډله كښې شامل وه؟

مونږ وايو چې: په ذكره شوې جمله كښې كفار په غوږ وهلی شوي دي چې كه بالفرض نبي كريم ﷺ د عذاب په نزول سره عجله وكړي نو ډېر ژر به وربانديې ورنازل كړی شي، خو د الله ﷻ د پلوه ورته توصيه كېږي چې په عذاب باندې عجله نه كولو ته ادامه وركړه ترڅو د كفارو د ايمان راوړلو فرصت بنه اوږد شي.

همدا مضمون په نورو ايتونو كښې هم نازل شوی دی لكه: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿فَمَهِّلِ ٱلْكَٰفِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًۢا﴾ [الطارق:١٧] يعنې نو اى پيغمبره! كفارو ته انتظار وباسه او لږ وخت ورته مهلت وركړه، ترڅو ته پخپله وګورې چې د څنګه عذاب سره مخامخ كېږي.

يو نحوي تحليل

٥_ د ﴿بَلَٰغٌ﴾ كلمې په اعراب كښې مفسرينو كرامو متعدد تحليلونه كړي دي[2] خو مونږ ته دا بهتره برېښي چې دغه كلمه به د مقدرې مبتدا څخه خبر وي چې مونږ ترې په "هَذَا الْقُرآن" سره تعبير كولی شو.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه ذكره شوې كلمه د "تبليغ" معنى وركوي[3]. يعنې دغه قرآن كريم فقط د احكامو رسونه ده، د نه منلو مسئوليت يې تاته متوجه نه دی، ستا ذمواري په رسونې سره ختمېږي، نور نو الله ﷻ پوهېږي او كار يې.

---

(١) صحيح البخاري ج٢ ص١٠٢٤؛ صحيح مسلم ج٢ ص١٠٨؛ مسند احمد بن حنبل ج٢ ص١٩
(٢) روح المعاني ج٢٦ ص٣٥؛ اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٤٢١
(٣) مفردات الراغب ص٥٨

موټر ښکه ذکر شوی تحلیل خوښ کړ چې په بل ایت کښې وړباندې صراحت شوی دی چې: ﴿ هَٰذَا بَلَٰغٌ لِّلنَّاسِ ﴾ [إبراهيم: ٥٢] یعنې دغه قرآن کریم خلکو ته فقط رسونه ده او بس.

د دې ایت خاصیتونه

٦_ ځینو مفسرینو کرامو د دې سورت د وروستني ایت په ارتباط ځینې خاصیتونه لیکلي دي نو هیله ده چې محترم لوستونکي ترې د ضرورت په وخت کښه پورته کړي هغه دا:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: ای مخاطبه: کله چې ته د یوه حاجت غوښتنه کوې او غواړې چې پکښې کامیاب شې نو داسې ووایه (دعاء وکړه) چې:

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ. لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا. كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ. اللَّهُمَّ لَا تَدَعْ لِي ذَنْبًا إِلَّا غَفَرْتَهُ وَلَا هَمًّا إِلَّا فَرَّجْتَهُ وَلَا حَاجَةً هِيَ لَكَ رِضًا إِلَّا قَضَيْتَهَا يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»[١].

ب: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) ویلي دي چې کله په کومه أمیدواره ښځه باندې د ماشوم زیږول سخت شي، نو لاندې دوه ایتونه او دوه کلمې دې په یوه لوښي کښې ولیکلی شي او بیا دې لوښی په اوبو ووینځلی شي او ذکره شوې زنانه دې هماغه اوبه وڅښي. هغه دا:

اول: «بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ».

دوهم: «سُبْحَانَ اللهِ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَرَبُّ الْأَرْضِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ».

دریم: ﴿ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَىٰهَا ﴾ [النازعات: ٤٦].

څلورم: ﴿ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ ۚ بَلَٰغٌ ۚ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴾ [الأحقاف: ٣٥][٢].

د "الأحقاف" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.

اللَّهُمَّ آمِنْ رَوعَاتِنَا وَاسْتُرْ عَوْرَاتِنَا وَاقْضِ حَاجَاتِنَا بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

٢٤٢٣/١٠/٢٥ هـ ق - ١٣٨١/١٠/٨ هـ ش.

---

(١) المعجم الاوسط للطبراني ج٣ ص٣٥٨؛ المعجم الصغير للطبراني ج١ ص٢١٣

(٢) تفسير القرطبي ج١٦ ص٢٢٢

محمد (٤٧)

سریزه

۱_ دا سورت د نورو سورتونو څخه په دوه نومونو سره جدا شوی دی[1]: یو نوم یې "مُحَمَّد" دی چې همدغه مبارکه کلمه د دې سورت په دوهم ایت کښې نازله شوې ده، او بل نوم یې "الْقِتَال" دی چې په [۲۰] ایت کښې نازل شوی دی.

۲_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دی[2]:

الف: د ایتونو شمېر یې اته دېرش (۳۸) دی.

ب: د کلماتو تعداد یې پنځه سوه او نهه دېرشو (۵۳۹) ته رسېدلې ده.

ج: د تورو شمېر یې دوه زره درې سوه او نهه څلوېښتو (۲۳۴۹) ته پورته شوی دی.

۳_ د اکثرو علماوو کرامو په نزد دا سورت ټول مدني دی او د هجرت څخه وروسته نازل شوی دی[3]، خو ځینې علماء کرام د دې سورت د [۱۳] ایت په مدنیتوب کښې شک لري[4] چې د هجرت په سفر کښې نازل شوی دی چې نبي کریم ﷺ لا مدینې منورې ته نه وه رسېدلی، ان شاء الله ﷻ په خپل ځای کښې به ورباندې رڼا واچوله شي.

۴_ د دې سورت په اصلي محتویاتو کښې د نورو مدني سورتونو غوندې د عملي احکامو بیان لیدل کېږي خو في سبیل الله قتال او اړونده موضوعګانې یې پکښې ډېرې ځېرلی شوې دي، لکه:

الف: مسلح جهاد (قتال) ته هڅونه او په قوت سره یې تعمیل.

ب: د جنګي اسیرانو احکام.

ج: د مجاهدینو او شهیدانو اجرونه.

د: د دوی سره د نصرت وعده.

هـ: د جهاد د فرضیت سره د منافقانو ظهور او د دوی خاصیتونه.

و: کفارو ته د سولې د وړاندیز ممنوعیت او داسې نور.

۵_ د دې سورت او د وړاندېني سورت (الأحقاف) تناسب بالکل واضحه دی، هغه داسې چې دیني احکام په دوه وو برخو ویشل کېږي، یوه برخه یې عقیدوي احکام دي چې په وړاندېني سورت کښې پرې تېنګار شوی وه او بله برخه یې عملي احکام دي چې په دې سورت کښې په کلکه سره بیانېږي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ۝ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا

(۱) روح المعاني ج۶ ص۳۶؛ الدر المنثور ج۷ ص۴۵۶
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۴۲۴؛ تفسیر الطبري ج۲۶ ص۳۸
(۳) تفسیر الخازن ج۵ ص۴۹۵
(۴) المحرر الوجیز ج۱۵ ص۴۸

ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَءَامَنُواْ بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱتَّبَعُواْ ٱلْبَٰطِلَ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّبَعُواْ ٱلْحَقَّ مِن رَّبِّهِمْ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَٰلَهُمْ ﴿٣﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[١] هغه کسان چې کفر یې غوره کړی دی او د الله ﷻ د لارې څخه (خلک) اړوي، الله ﷻ د دوی عملونه (او دسیسې) بې لارې (بې نتیجې) کړي دي (مطلب ته به ورباندې ونه رسېږي).

[٢] او هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي او هم یې په هغه شي (قرآن کریم) باندې ایمان راوړی دی کوم چې (د الله ﷻ د پلوه) په محمد ﷺ باندې په داسې حال کښې نازل کړی شوی دی چې همدا د دوی د رب ﷻ د خوا څخه حق دی، نو الله ﷻ به د دوی څخه د دوی ګناهونه پټ کړي (عفوه کړي) او حال به یې سم کړي (چې کمزوري به یې په قوت بدله کړي).

[٣] (ای پیغمبره!) دغه (ذکر شوی چال چلند ته الله ﷻ) په دې سبب (صورت ورکوی) چې یقیناً هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی د باطل (ناحق) پیروي کوي، او یقیناً هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی د خپل رب ﷻ د پلوه د حق پیروي کوي (نو همدغه چال چلند ورسره مناسبت لري).

الله ﷻ د خلکو دپاره په دغه ډول سره د دوی صفات (او کړه وړه) وهي (بیانوي، ترڅو دوی د خیر په ډله کښې شامل شي او د شر د ډلې څخه اجتناب وکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د دې سورت د اولنې ایت او د وړاندېنې سورت (الأحقاف) د وروستنې ایت تناسب دومره قوي دی چې که بالفرض د "بسم الله الرحمن الرحیم" د کلماتو څخه نظر پرې کړی شي نو سړی به ګومان وکړي چې دا د هغه بیان واقع شوی دی او د ﴿ ٱلْقَوْمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴾ کلمه یې تشریح کړې ده.نو حاصل یې داسې راخیژي:

ای پیغمبره! د ډېر مهربان او ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه شروع وکړه او په خپل أمت باندې د کفارو او مؤمنانو څه حالات قرائت کړه هغه دا چې:

١ـ کوم کسان چې فاسقان دي او کفر یې غوره کړی دی او په دې باندې علاوه نور خلک هم د الله ﷻ د لارې څخه اړوي نو الله ﷻ د هغوی عملونه ضائع کړه، که څه هم هغوی به ورته په تمه وي چې په ګټه به یې تمام شي او خلک به پرې بې لارې کړی شي.

٢ـ بالمقابل کومو کسانو چې په ټولو پیغمبرانو باندې یې ایمان راوړی وي او صالح اعمال یې ورسره ضمیمه کړي وي، او په خاصه توګه په هغه کتاب باندې یې هم ایمان راوړی وي کوم چې د الله ﷻ د پلوه په محمد ﷺ باندې نازل کړی شوی دی حال دا چې په دې زمانه کښې فقط همدغه

کتاب (قرآن کریم) حق دی چې د قیامت تر ورځې پورې به باقي وي او بل کتاب ترې وروسته نه نازلیږي، نو الله ﷻ به د دغو صفاتو درلودونکو کسانو ګناهونه محوه کړي او په مغفرت سره به یې پټ کړي، او په دې باندې علاوه، حالات به یې نور هم صالح وګرځوي او زیات توفیق به ورکړي. او هم به ورته د هر نېک عمل دپاره چندونه‌چندونه اجرونه او ثوابونه په دنیا او آخرت کښې ورکړي.

۳ـ ای پیغمبره! الله ﷻ ځکه د هغوی (کفارو) اعمال ضائع کوي او د دوی (مؤمنانو) اعمالو ته اجرونه ورکوي چې: هغوی د باطلو پیروي کوي او حق یې د پښو لاندې کړی دی، او دوی د هغه حق پیروي کوي کوم چې ورته د خپل رب ﷻ د پلوه ورغلی دی او د باطلو د پیروی ځخه ډډه کوي.

۴ـ ای پیغمبره! الله ﷻ خلکو ته حالات دغسې بیانوي او واضحه کوي، نور نو د دوی کار دی چې په کومه ډله کښې شمولیت خوښوي او د کومې ډلې ځخه اجتناب کوي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ کښې د "صَدُّوا" کلمه د "صُدُود" ـلکه "قُتُول"ـ ځخه اشتقاقه شوې ده چې یوه معنی یې د لارې ځخه اوښتل دي او بله معنی یې د لارې ځخه اړول دي[1]؛ په دې مقام کښې دوهمه معنی مراده ده چې په اولنۍ معنی باندې د ﴿كَفَرُوا﴾ کلمه دلالت کوي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په ﴿أَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ﴾ کښې ځینو مفسرینو کرامو د ﴿أَعْمَٰلَهُمْ﴾ ځخه هغه نېک اعمال اراده کړي دي کوم چې کفار یې په اخلاص سره اداء کړي لکه صله رحمي او نور[2]، لکه چې ځه بیان ته یې په [الفرقان:۲۳] او [الأحقاف:۲] ایتونو کښې اشاره شوې ده. مګر مونږ ته د مقام په لحاظ بهتره بریښي چې دلته د ﴿أَعْمَٰلَهُمْ﴾ ځخه د کفارو هغه حیلې او چلونه مطلب شي کوم به چې هغوی د اسلام د مخنیوي دپاره او د خلکو د ګمراه کولو دپاره په کار اچول؛ یعنې الله ﷻ به د کفارو چلونه ټول بې اثره کړي او د دوی د اسلام د مخنیوي هلې ځلې به ټولې ضائع کړي.

زمونږ په فکر کومه معنی چې ځینو مفسرینو کرامو دلته اراده کړې ده هغه به په راتلونکي ایت کښې مراده وي چې: ﴿فَأَحْبَطَ أَعْمَٰلَهُمْ﴾ [محمد:۹] یعنې نو الله ﷻ د کفارو نېک اعمال (د هغوی د کفر او عدم ایمان د کبله) ضائع کړه چې هیڅ اُخروي اجر او ثواب ورباندې نه شي مرتب کېدلی.

بال ځه معنی؟

۲ـ په ﴿وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ﴾ کښې د "بَال" کلمه د حال او شان په معنی هم استعماله شوې ده[3] چې دلته همدغه معنی مناسبه بریښي.

ځینو مفسرینو کرامو دلته ذکره شوې کلمه دنیاوي او اُخروي دواړو حالونو ته شامله ګڼلې ده[4]،

(۱) مفردات الراغب ص۲۸۳
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۲
(۳) لسان العرب ج۱۱ ص۷۴
(۴) روح المعاني ج۲۶ ص۳۸

خو مونږ ته بهتره برېښي چې دلته صرف دنیاوي حال مراد شي او دا څکه چې په اُخروي حال باندې وړاندېنۍ جمله ﴿ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ ﴾ په څرګنده توګه دلالت کوي. نو په دې تقدیر به یې د معنی حاصل داسې راوځېږي چې: الله ﷻ به د مؤمنانو حال اصلاح کړي او کومه مالي کمزوري چې پکښې لیده کېږي هغه به په قوت بدله کړي، ترڅو د ټولو کفارو سره د جهاد توان ولري (لکه چې الله ﷻ خپله وعده پوره کړه او مؤمنانو ته یې جهاني برلاسي ورښله).

امثال څه معنی؟

۳ـ په ﴿ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَٰلَهُمْ ﴾ کښې مفسرینو کرامو د "أمثال" کلمه ښه پوره تفسیره کړې ده[۱]، کوم تفسیر چې مونږ ته د مقام سره مطابق برېښي هغه دا دی چې: دغه کلمه د "مَثَل" ـلکه "شَرَف"ـ جمعه ده او د صفت معنی ورکوي لکه چې همدغه کلمه مفسرینو کرامو په راتلونکي پنځلسم ایت کښې په همدې معنی سره تفسیره کړې ده[۲]. دا د یو پلوه، او د بل پلوه د ﴿ أَمْثَٰلَهُمْ ﴾ ضمیر په ﴿ لِلنَّاسِ ﴾ کښې د "النَّاس" کلمې ته راجع دی کومه چې ورسره متصله ذکره ده.

یعنې ای پیغمبره! په دغه ذکر شوي ډول سره الله ﷻ د خلکو دپاره د دوی صفات او حالات بیانوي او په همدغه ډول سره یې په دوه وو ګروپونو ویشي، ترڅو دوی هغه حالت او صفت خپل کړي کوم چې ورته په ګټه تمامېږي او په هغې ډلې کښې شامل شي کومه چې په دنیا او آخرت دواړو کښې کامیابه ډله ده.

﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ۚ ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَٱنتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَٰكِن لِّيَبْلُوَا۟ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ ۗ وَٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ ٱلْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِن تَنصُرُوا۟ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَتَعْسًا لَّهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٨﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٩﴾ ﴾

[۴] نو کله چې تاسو (د جنګ په میدان کښې) د هغو کسانو سره ملاقي (مخامخ) شوئ کومو چې کفر غوره کړی دی، نو (څټونه یې ووهئ) څټونه وهل (ککرې یې والوزوئ).

آن تردې چې کله تاسو په هغوی کښې ښه ډېر وژل وکړه نو (بیا په اسیرانو باندې) خپل پړي سخت

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۱۶؛ تفسیر ابي السعود ج۸ ص۹۲

(۲) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۸۱؛ تفسیر الطبري ج۳ ص۴۹؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۶

(او کلک) کړئ (محکم یې وتړئ)، نو د تړلو څخه وروسته یا (په هغوی باندې احسان وکړئ) احسان کول، او یا (دې هغوی فدیه ورکړي) فدیه ورکول.

(تاسو ترهغه پورې د کفارو د ککریو الوزولو ته ادامه ورکړئ) ترڅو چې جنګ خپل وسائل (په خمکه باندې) کېږدي (او د کفارو د مقابلې توان د منځه لاړ شي او فتنه ورکه شي).

(ای پیغمبره!) دغه کار (وکړئ او ادامه ورکړئ) او که الله ﷻ اراده کړې وی (چې د کفارو څخه پخپله انتقام واخلي) نو هرومرو به یې تری (په اسماني آفت سره) انتقام اخستی وی، مګر (الله ﷻ دا کار) د دې دپاره (ونه کړ) ترڅو ستاسو (بنیادمانو) ځینې کسان په ځینو نورو سره امتحان کړي (او هر چاته خپل وزن پخپله څرګند شي).

او هغه کسان کوم چې د الله ﷻ په لاره کښې ووژلی شي نو هیڅکله به الله ﷻ د هغوی اعمال ورک نه کړي (چې نتائج ورباندې مرتب نه شي).

[۵] ډېر ژر به الله ﷻ هغوی (د خپلې رضامندۍ په لور) هدایت کړي (او مطلب ته به یې ورسوي)، او هم به یې (راتلونکي هر یو) حال صالح (او بهتر) وګرځوي.

[۶] او هم به یې جنت ته داخل کړي چې (په دنیا کښې) یې ورته (د پیغمبرانو په ذریعه) ښودلی دی (او په آخرت کښې به یې په ورداخلېدلو سره ورته وښیي).

[۷] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! که چرته تاسو د الله ﷻ نصرت وکړئ (په جهاد باندې کلک شئ) نو الله ﷻ به ستاسو نصرت وکړي او قدمونه به مو ثابت وګرځوي (صبر او استقامت به درپېرزو کړي).

[۸] او هغه کسان چې دي کومو چې کفر غوره کړی دی هغوی ته (به الله ﷻ پېښې ښویېدل او سقوط ورکړي) پېښې ښویېدل، او هم به یې اعمال (او وسائل) بې نتیجې کړي.

[۹] دغه کار به په دې سبب (ترسره شي) چې یقیناً دوی هغه شی (قرآن کریم) نه خوښوي کوم چې الله ﷻ نازل کړی دی، نو الله ﷻ د دوی (نېک) اعمال ضائع کوي (چې دوی ایمان نه لري او کافران دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې خلک په دوه وو ډلو ویشلی شوي وه چې یوه شیطاني ډله وه او بله رحماني ډله، په دې ایتونو کښې الله ﷻ په رحماني ډلې باندې جهاد فرض کړی دی ترڅو دوی د شیطاني ډلې د اضلال (ګمراه کولو) مخه ونیسي او خلک یې د شره خلاص کړي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! څرنګه چې د شیطاني ډلې سره جهاد فرض دی چې ترڅو یې د شیطانت مخه ونیوله شي، نو په همدې اړه د الله ﷻ د پلوه په مؤمنانو باندې څه مطالب قرائت کړه او ورته ووایه چې:

۱ ـ ای مؤمنانو! کله چې تاسو د جنګ په میدان کښې د کفارو (شیطاني) ډلې سره مخامخ شوئ

نو د هغوی په وژلو او سر پرېکولو باندې هیڅ درېغ مه کوئ او په ډېر شدت سره یې په څټونو باندې ووهئ او ککرۍ یې والوزوئ.

۲ـ تاسو خپل ذکر شوی چال چلند ته تر هغه ادامه ورکړئ ترڅو په هغوی کښې ښه پوره مرګ ژوبله رامنځته کړئ چې زور یې مات شي او ستاسو د مقابلې توان پکښې پاتې نه شي.

۳ـ کله چې هغوی د مقابلې توان د لاسه ورکړ نو تاسو متباقي جنګیالان اسیران وګرځوئ او خپله قبضه وربانديې ښه پوره کلکه کړئ، هسې نه چې یا په تېښتېدلو بریالي شي او یا تاسو ته د څه ضرر د رسولو پلان جوړ کړي. کله مو چې وربانديې خپله قبضه ټینګه کړه او په قابو کښې مو راوستل نو بیا ورسره لاندې چال چلند وکړئ او دائمي یې په اسارت کښې مه ساتئ:

الف: یا وربانديې احسان وکړئ چې د وژلو څخه یې بچ کړئ، نو یا ترې غلامان جوړ کړئ او یا یې بالکل ازاد کړئ او د غلامانو لقب هم ورنه کړئ.

ب: یا ترې فدیه واخلئ او په مالي عوض سره ازادي ورکړئ او یا یې په بدل کښې مسلمانان اسیران د کفارو د اسارت څخه خلاص کړئ.

۴ـ ای مؤمنانو! په تاسو باندې ترهغه وخته پورې جهاد فرض دی چې کله د کفارو د پلوه جنګ ختم شي او جنګیالي یې په یقیني توګه خپله وسله په ځمکه کېږدي. یا په بل عبارت: ترڅو د بې لارې کولو فتنه د منځه لاړه شي او داسې کفار موجودیت ونه لري چې د خلکو د ایمان راوړلو مخه نیسي.

۵ـ ای پیغمبره! مؤمنانو ته یو ځل بیا ووایه چې تاسو جهاد ته ادامه ورکړئ او تنبلي پکښې مه کوئ، ځکه چې دا کار ستاسو په ګټه دی، الله ﷻ ستاسو جهاد ته څه ضرورت نه لري، که اراده یې وشي نو په کوم اسماني آفت باندې به د کفارو څخه انتقام واخلي، خو په دې صورت کښې به تاسو د جهادي اجرونو څخه بې برخې جوړ شئ. یا په بل عبارت: په تاسو باندې جهاد کول د دې دپاره فرض ګرځولی شوي دي ترڅو الله ﷻ ستاسو ځینې بنیادمان په ځینو نورو سره وآزمایي او په نتیجه کښې هر چاته موافقه جزا یا سزا ورکړي.

۶ـ په جهاد کښې تکلیفونه او زحمتونه حتی شهادتونه شته خو ستاسو هیڅ زحمت او درد به بې اجره پرېښنبودلی شي. د مثال په توګه:

الف: کوم کسان چې د الله ﷻ په لاره کښې ووژلی شي او شهادت یې په برخه شي نو الله ﷻ به یې د شهادت څخه علاوه نور عملونه او زحمتونه هم ضائع نه کړي چې بې اجره یې پرېږدي، بلکې په خو چنده ثوابونه به ورکړي.

ب: ډېر ژر به الله ﷻ هغوی مطلوب ته ورسوي او خپله رضامندي به ورپېرزو کړي، او همدارنګه به ورته قبر د جنت یوه روضه وګرځوي بلکې ټول برزخي حالات به یې نېک او سپېڅلي جوړ کړي چې ارواګانې به یې جنت ته څي راځي.

ج: بالآخره الله ﷻ به د قیامت په ورځ هغوی داسې جنت ته داخل کړي کوم یې چې د پخوا څخه ورپېژاندلی وي، ته به وایې چې خپل دنیاوي کور یې دی او ښه پکښې بلد دی.

۷_ ای مومنانو! که تاسو د الله ﷻ د دین سره نصرت وکړئ او په جهاد سره د کفارو مخه بنده کړئ چې خلک د سمې لارې څخه واړوي، نو الله ﷻ به تاسو سره مرسته او نصرت وکړي او ستاسو لړو کسانو ته به په ډېرو کفارو باندې غلبه ورکړي او په لږو وسائلو باندې به مو ډېر اثارات او نتائج مرتب کړي، او همدارنګه الله ﷻ به ستاسو قدمونه ثابت وګرځوي او د ډېر مقاومت او مقابلې توان به درپېرزو کړي، او بالآخره د فتحې څخه وروسته به مو قدمونه د بنویېدلو څخه بچ کړي چې په مغلوبه ځمکه کښې د شریعت د چوکاټ څخه وتلي کارونه انجام کړئ او یا په مغلوبو کسانو باندې ظلم او تېری غوره کړئ.

۸_ بالمقابل هغو کسانو ته به د الله ﷻ د پلوه سقوط او د پښو بنویېدل په برخه کړی شي کومو چې کفر غوره کړی دی او ستاسو په وړاندې جنګېږي، په دې باندې علاوه، الله ﷻ به د دغو جنګیالیو کفارو جنګي پلانونه او وسائل شنډ او بې نتیجې کړي او د ماتې سره به یې مخامخ کړي او دا ځکه چې:

۹_ هغوی هغه قرآن کریم او شرعي ارشادات نه خوښوي کوم چې الله ﷻ د خلکو د ګټو دپاره نازل کړي دي چې ټوله دنیا ورباندې روښانه کړي. نو د همدې کبله یې الله ﷻ هغه نېک اعمال هم ضائع کوي کوم چې هغوی ورته په تمه دي چې په درد به یې دوا شي، لکه صله رحمي او نور.

توضیحات

۱_ په ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ ﴾ کښې د ﴿ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ ﴾ کلمات په اصل کښې "فَاضْرِبُوا الرِّقَابَ ضَرْبًا" وه نو د تاکید او اختصار دپاره د "اضْرِبُوا" کلمه حذفه شوه، او د "ضَرْبًا" کلمه یې په داسې حال قائم مقام وګرځوله شوه چې د ﴿ ٱلرِّقَابِ ﴾ کلمې ته یې اضافت ومونډ، نو ﴿ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ ﴾ کلمات ترې جوړ شوه[۱].

یعنې ای مومنانو! نو کله چې تاسو د کفارو سره د جنګ په میدان کښې ملاقي شوئ نو څټونه یې ووهئ، څټونه وهل (سرونه یې والوزوئ او هېڅ صرفه ورباندې مه کوئ).

د جنګي اسیرانو حکم

۲_ په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثۡخَنتُمُوهُمۡ فَشُدُّواْ ٱلۡوَثَاقَ فَإِمَّا مَنَّۢا بَعۡدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾ کښې الله ﷻ د جنګي بندیانو په هکله ارشادات فرمایلي دي، خو مونږ د همده ﷻ په توفیق د [الأنفال: ۶۷] ایت لاندې په همدې اړه څه اجمالي معلومات لیکلي دي او د تفصیل دپاره مو د خینو فقهي کتابونو نومونو ته هم اشاره کړې ده چې بیا لیکلو ته یې ارتیا نه ګورو. مګر د مقام په لحاظ ورباندې لاندې معلومات وراضافه کوو:

الف. د ﴿ حَتَّىٰٓ ﴾ کلمه دلته په ﴿ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ ﴾ پورې تعلق نیسي[۲]. او د ﴿ أَثۡخَنتُمُوهُمۡ ﴾ کلمه

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۱۶

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۲

اصلاً د "ثخونة" ـلکه "صُعُوبَة"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "ثخونة" د دېته وايي چې يو بهېدونکی شی غلظت (ټینګوالی) پیدا کړي او د بهېدلو توان د لاسه ورکړي[1]. يعني تاسو د کفارو سرونو پرېکولو ته تر هغه ادامه ورکړئ ترڅو چې هغوی د حرکته ولوېږي او ستاسو د مقابلې توان د لاسه ورکړي (تاسو ورباندې غلبه مونده کړئ).

ب: د ذکرې شوې ﴿ حَتَّىٰٓ ﴾ څخه څرګندېږي چې د جنګي کفارو وژل په همدغه إثخان باندې ختمېږي او په کار دي چې په مغلوبو او اسیرانو کفارو باندې إثخان تطبیق نه کړی شي چې د اسارت په حال کښې ووژلی شي، او نه يې عامو مجاهدینو ته د وژلو اجازه شته.

ج: هو! د مجاهدينو قائد (مشر) کولی شي چې په خاصو ملحوظاتو (د شرارتونو په ارتکاب) سره د ځينو اسيرانو د اعدامولو او وژلو امر صادر کړي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: د بدر په اسيرانو (بنديانو) کښې د نبي کريم ﷺ د پلوه په عقبه بن أبي مُعَيط باندې د اعدام حکم صادر او تطبيق کړی شو[2].

دوهم: نبي کريم ﷺ د مکې معظمې د فتحې په ورځ وفرمایل چې: «كُفُّوا عَنِ الْقَوْمِ إِلَّا أَرْبَعَةً»[3] يعني د قوم (مکيانو) څخه څنګ وکړئ (مه يې وژنئ) مګر څلور کسان (ووژنئ هر چرته چې لاس ته درغله).

دغه څلور کسان د عکرمة بن أبي جهل، عبد الله بن خطل، مقيس بن صبابة، عبد الله بن سعد بن ابي السرح څخه عبارت وه[4]. خو د دغو څلورو کسانو د جملې څخه دوه کسانو (عکرمة بن ابي جهل، او عبد الله بن سعد بن ابي السرح) نجات وموند، چې مونږ يې د الله ﷻ په توفيق په ترتيب سره د [الأنعام: ٤١، ٩٣] ايتونو لاندې د نجات قيصې ليکلي دي.

د: په ﴿ فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ ﴾ کښې د "وَثَاق" کلمه د هغه شي نوم دی په کوم سره چې بل شی تړل کېږي[5] څه لرې نه ده چې مونږ ترې په پړي يا رسۍ سره تعبير وکړو، مګر په دې مقام کښې د بنديانو د پړي کلکوالی د ښه حفاظت څخه کنايي دی چې وېنه تېښتې او يا څه ضرر پېښ نه کړي.

ه: په ﴿ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾ کښې د "مَنًّا، فِدَاءً" دواړه کلمې په‌مقدرو فعلونو سره منصوبې دي چې مونږ ترې په "تَمُنُّونَ مَنًّا، يَفْدُونَ فِدَاءً" سره تعبير کولی شو[6]. يعني نو د اسيرانو د ښه کلکولو څخه وروسته به تاسو يا د هغوی سره احسان کوئ احسان کول، او يا به هغوی تاسو ته فديه درکوي فديه درکول.

و: په احسان کولو کښې لاندې دواړه صورتونه شامل دي:

---

(۱) القاموس المحيط ج۱ ص۳۹۸، مفردات الراغب ص٧٥

(۲) سنن ابي داؤد ج۲ ص۱۰؛ سيرت ابن هشام ج۲ ص۲۸٦

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱٤٥

(٤) تحفة الأحوذي على الترمذي ج۹ ص٤٤٥

(٥) مفردات الراغب ص٥٤٨

(٦) تفسير الكشاف ج٥ ص۳۱٦

اول: چې بنديان وړيا (بدون د قيده او شرطه) ازاد کړی شي لکه چې نبي کريم ﷺ د مکې معظمې د فتحې په ورځ ټولو اسيرانو ته ازادي ورکړه او ورته يې وويل چې تاسو ټول ازاد ياست[١]، او اتيا نفره اسيران يې په هغه وخت کښې وړيا ازاد کړه کله چې هغوی په نبي کريم ﷺ باندې غلچکې حمله وکړه خو د مجاهدينو د پلوه ټول ونيولی شوه[٢]، همدارنګه نبي کريم ﷺ ثمامه بن أثال هم بدون د قيده او شرطه (مفت) خوشې کړی وه کله چې مجاهدينو نيولی وه او مدينې منورې ته يې لاس ترلی وروړوست[٣].

دوهم: د إحسان يو صورت دا هم . دی چې بنديان د مملوکيت په صفت ژوندی پرېښودل شي او د وږلو څخه يې صرف نظر وکړی شي[٤].

دغو مملوکانو ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَأَنكِحُوا۟ ٱلْأَيَـٰمَىٰ مِنكُمْ وَٱلصَّـٰلِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَآئِكُمْ ﴾ [النور: ٣٢] يعنې او (ای مؤمنانو!) تاسو د خپلو څانونو (اصيلانو) د جملې څخه مجردان په نکاح ورکړئ (او يا ورته نکاح وکړئ) او همدارنګه تاسو د خپلو غلامانو او وينځو څخه (هم) صلاح درلودونکي په نکاح ورکړئ (او يا ورته نکاح وکړئ).

ز: په فديه کښې لاندې ټول صورتونه شموليت لري:

اول: چې د بنديانو څخه څه مالي عوض واخستلی شي او ازادي ورکولی شي، لکه څنګه چې نبي کريم ﷺ د بدر بنديان په مالي عوض سره خوشې کړي وه[٥].

دوهم: چې کفري اسيران د هغو مسلمانانو په بدل کښې ازاد کړی شي کوم چې د کفارو په لاس بنديان او نيولی شوي وي، لکه چې نبي کريم ﷺ يوه کافره اسيره ښځه کفارو ته ورکړه او دېر مؤمنان اسيران يې ورباندې راخلاص کړه کوم چې د کفارو په اسارت کښې وه[٦]، همدارنګه نبي کريم ﷺ کفارو ته يو اسير کافر ورکړ او په عوض کښې يې ترې دوه مؤمنان اسيران د کفارو د بنده او اسارت څخه راخلاص کړه[٧].

دريم: د فديه اخستلو يو صورت دا هم دی چې بنديان خپل صنعت مسلمانانو ته ورزده کړي او د همدغې زده کړې په بدل کښې ازاد کړی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث شريف ولولئ:

عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې: «كَانَ نَاسٌ مِنَ الْأَسْرَى يَوْمَ بَدْرٍ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ فِدَاءٌ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِدَاءَهُمْ أَنْ يُعَلِّمُوا أَوْلَادَ الْأَنْصَارِ الْكِتَابَةَ»[٨] يعنې د بدر په ورځ د بنديانو څخه ځينې داسې

(١) السنن الكبرى للبيهقي ج٩ ص١١٨
(٢) صحيح مسلم ج٢ ص١١٦
(٣) صحيح البخاري ج٢ ص٦٢٧؛ سنن ابي داود ج٢ ص٨
(٤) المحرر الوجيز ج١٥ ص٥٢
(٥) سيرت ابن هشام ج٢ ص٣٠٦
(٦) سنن ابن ماجه ص٢٠٤
(٧) مسند احمد بن حنبل ج٧ ص٢٠٠ او ج٧ ص٢٠٨
(٨) مسند احمد بن حنبل ج١ ص٥٣١

حم (۲۶) ملک دا چې فدیه یې نه درلوده (مګر لیک یې زده وه) نو نبي کریم ﷺ د هغوی فدیه دا وګرځوله چې د انصارو اولادونو (ماشونو) ته لیک (او لوست) ورزده کړي.

سوال جواب

ح: که څوک وایي چې: د [الأنفال:۶۸] ایت څخه څرګندېږي چې د بدر په اسیرانو کښې مجاهدینو ته د دې کبله عتاب متوجه شوی وه چې فدیه یې ترې اخستې وه، حال دا چې په دغه ایت کښې -چې بحث پکښې روان دی- هغوی ته د فدیه اخستلو اجازه ورکړه شوې ده، نو ایا دغه دواړه ایتونه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: د ځینو مفسرینو کرامو په نظر دغه ایت د [الأنفال:۶۸] ایت څخه وروسته نازل شوی دی نو څه منافات یې سره نشته[۱]، مګر دغه جواب په زړه پوری نه برېښي، نو په زړه پوری جواب دا دی چې د بدر په غزا کښې مجاهدینو ته د دې کبله عتاب متوجه شوی وه چې هغوی د إثخان څخه وړاندې د اسیرانو څخه فدیه اخستې وه، او دغه ایت -چې بحث پکښې روان دی- د فدیه اخستلو دپاره "إثخان" شرط کړی دی لکه چې د ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثۡخَنتُمُوهُمۡ ﴾ کلمات وړاندې په صراحت سره دلالت کوي.

همدغه مضمون کټ مټ د امیر المؤمنین عمر ﷺ د خولې څخه هم روایت شوی دی چې لنډیز یې په لاندې ټکو کښې لوستلی شئ:

اول: امیر المؤمنین عمر ﷺ وایي چې: نبي کریم ﷺ د آبو بکر ﷺ څخه د بدر د اسیرانو په هکله مشوره وغوښتله چې څه ورسره وکړو؟ نوموړي ﷺ مشوره ورکړه چې: ای پیغمبره! د دغو څخه فدیه واخله او خوشې یې کړه (ازادي ورکړه) چې د یو پلوه به زمونږ دپاره په نورو غزاګانو کښې د قوت سبب وګرځي او د بله پلوه اُمید دی چې اسیران په ایمان مشرف شي (نو زما په فکر د إثخان څخه فدیه اخستل بهتر دي).

دوهم: کله چې نبي کریم ﷺ ذکره شوې پوښتنه ماته راجع کړه نو ما ورته وویلې چې زما نظر د ابو بکر الصدیق ﷺ د نظر څخه مخالف دی هغه دا چې: ای پیغمبره! مونږ ته امر وکړه چې د اسیرانو سرونه والوزوو او هرڅوک دې د خپلو اقاربو سره همدغه کار وکړي، ځکه چې دغه اسیران د کفر إماماں او مشران دي (نو د دوی په هکله د فدیه اخستلو څخه په وژلو کښې إثخان بهتر دی).

دریم: «فَهَوِيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مَا قَالَ أَبُو بَكْرٍ وَلَمْ يَهْوَ مَا قُلْتُ»[۲] یعنې نبي کریم ﷺ هغه خبره خوښه کړه کومه چې ورته ابو بکر ﷺ ویلې وه، او هغه مشوره یې خوښه نه کړه کومه چې ما ویلې.

څلورم: سبا ته ګورم چې نبي کریم ﷺ او آبو بکر ﷺ دواړه ناست دي او ژاړي، نو ما پوښتنه وکړه چې: ولې؟ نو نبي کریم ﷺ یوې نژدې ونې ته اشاره وکړه او په جواب کښې یې وویلې چې: د دغې

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۷۲
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۹۳: مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۷۴

ونې څخه صحابه وو كرامو ﷺ ته عذاب ډېر نژدې شوی وه څكه چې د اسيرانو څخه يې فديه واخستله (او إثخان يې پكښې ونه كړ لكه څنګه چې ستا نظر وه).

يوه پوښتنه او د هغې جواب

٣_ كه څوک وايي چې: په ﴿ حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلۡحَرۡبُ أَوۡزَارَهَا ﴾ كښې خو د "أَوْزَار" كلمه د "وِزْر" لكه "عِلْم"_ جمعه ده، چې د درروند پېټي او بار معنی وركوي[1]، او په دې مقام كښې ترې د جنګ آلات او سامانونه مطلب دي[2]، نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ حَتَّىٰ ﴾ توری دلته د څه شي پورې تعلق نيسي؟ يا په بل عبارت: بايد مجاهدين كوم كار ته ترهغه ادامه وركړي ترڅو چې جنګيان خپله وسله په ځمكه كېږدي او جنګ ختم شي او د بيا راپورته كېدلو احتمال يې د منځه لاړ شي؟

موږ وايو: مفسرينو كرامو د ذكر شوي توري په متعلق كښې متعدد اقوال كړي دي[3]، خو بهتره دا ده چې دغه توری د "فَاضْرِبُوا" په هغې كلمې پورې تعلق ونيسي كومه چې د ﴿ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ ﴾ سره مقدره ده او په اولنې توضيح كښې ورته اشاره شوې ده. يعنې اې مؤمنانو! په هر ځاى كښې او په هر وخت كښې چې تاسو د كفارو سره د جنګ په موقع ملاقي شوئ نو سرونه يې والوزوئ او دغه كار ته تر هغه ادامه وركړئ ترڅو چې جنګ ختم شي او د كفارو مقاومت د منځه لاړ شي.

لنډه دا چې ذكر شوى عبارت د "حَتَّى يَوْمِ الْقِيَامَةِ" معنی وركوي[4] يعنې تاسو د قيامت تر ورځې پورې د كفارو سره وجنګېږئ.

پورتنی مطلب په ډېرو نصوصو كښې واضحه شوی دی، د مثال په توګه:

الف: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ﴾ [البقرة:١٩٣] يعنې او تاسو د كفارو سره تر هغه وجنګېږئ ترڅو چې فتنه نشت (وركه) شي او دين (غاړه ايښودل) يوازې الله ﷻ ته مفوض شي او بس. (هيڅوک ونه كړی شي چې د چا د ايمان راوړلو په وړاندې خنډ واقع شي).

ب: يوه ورځې يوه سړي وويلې چې: اى د الله رسوله! «أَذَالَ النَّاسُ الْخَيْلَ وَوَضَعُوا السِّلَاحَ وَقَالُوا لَا جِهَادَ قَدْ وَضَعَتِ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا» يعنې خلک آسونو ته په سپک نظر ګوري او وسلې يې كېښودې او وايي چې جهاد ختم شو يعنې جنګ خپل آلات او سامان په ځمكه كېښود. نو نبي كريم ﷺ جواب وركړ چې: «كَذَبُوا الْآنَ الْآنَ جَاءَ الْقِتَالُ»[5] يعنې خلک دروغ وايي اوس اوس جنګ راغلی (دا ختمېږي نه ترڅو چې قيامت قائم شي).

---

(١) مفردات الراغب ص٥٥٨
(٢) روح المعاني ج٢٦ ص٤١
(٣) تفسير ابي السعود ج٨ ص٩٣
(٤) المحرر الوجيز ج١٥ ص٥٣
(٥) سنن النسائي ج٢ ص١٢١

ج: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي عَلَى الْحَقِّ ظَاهِرِينَ عَلَى مَنْ نَاوَأَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَيَنْزِلَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ﷺ»[۱] يعنې زما د اُمت څخه به يوه ډله همېشه په حق باندې ولاړه وي، په هغه چاباندې به غلبه موندونکې وي کوم چې ورسره دښمني کوي. ترڅو چې د الله ﷻ امر (قيامت) راشي او عيسى بن مريم ﷺ د اسمانه رابښکته شي.

يو نحوي تحليل

۴ـ په ﴿ ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ ﴾ کښې ځينو مفسرينو کرامو جائزه ګڼلې ده چې د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کلمه د مقدري مبتدا دپاره خبر واقع شي، نو ظهور به يې داسې صورت ونيسي چې "الأمْرُ ذَلِكَ" يعنې کار همدغه دی چې وړاندې ذکر شو[۲].

مونږ ته بهتره برښېږي چې ذکره شوې کلمه د مقدر فعل دپاره مفعول وي او دا خکه چې وړاندې د ﴿ فَضَرْبَ الرِّقَابِ ﴾، ﴿ مَنًّا ﴾، ﴿ فِدَاءً ﴾ درېواړو کلمو دپاره افعال مقدر ګڼلی شوي دي، نو ظهور به يې داسې جوړ شي چې "افْعَلُوا ذَلِكَ"، يعنې اې مؤمنانو! تاسو د کفارو سره د امتحان په ملحوظ په دغې ذکرې شوې طريقې سره جنګ او جهاد ته ادامه ورکړئ، که نه نو الله ﷻ د هغوی څخه په اسانۍ آفت سره هم انتقام اخستلی شي، خو په دې صورت کښې به تاسو د ثوابونو او اجرونو څخه بې برخې پاست.

د شهيدانو فضائل

۵ـ په دې کتاب کښې د الله ﷻ په توفيق خاى په خاى د نصوصو په رڼا کښې د شهيدانو ډېر فضائل ليکلي شوي دي او په خاصه توګه د [البقرة:۱۵۴] ايت لاندې پکښې به اوږد بحث تېر شوی دی، خو د مقام په لحاظ ورباندې لاندې څه وضاحتونه وراضافه کوو:

دلته الله ﷻ د شهيدانو په هکله لاندېنۍ درې جملې نازلې کړې دي:

الف: په ﴿ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ أَعْمَالَهُمْ ﴾ څخه د شهيدانو ټول نېک اعمال مطلب دي، برابره خبره ده چې جهاد پورې مربوط وي او که نه. يعنې الله ﷻ به هيڅکله د شهيدانو نېک اعمال بې اجره پرېنږدي، او هم به يې جهادي هلې ځلې بې نتيجې ونه ګرځوي چې کاميابي او بريالیتوب ورباندې مرتب نه شي.

ب: د ﴿ سَيَهْدِيهِمْ ﴾ کلمه د "هُدَىٰ" څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [حم السجدة:۱۷] ايت لاندې ليکلي دي چې "هُدَىٰ" د هغې لارښوونې څخه عبارت ده په کومې سره چې الله ﷻ لارښوولی شوی کس موصوف وګرځوي (مطلب ته يې ورسوي). يعنې ډېر ژر به الله ﷻ هغوی خپل مطلب ته ورسوي او د ارواګانو په لحاظ به سمدستي جنت ته د ورداخلېدلو نعمت وربېرزو کړي.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۱۹۸

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۴۳۳

ج: په ﴿ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴾ کښې د "بَال" کلمه د شهیدانو هغو ټولو حالاتو ته شامله ده کوم چې په هغوی باندې د روح د قبض څخه نیولې آن جنت ته د داخلېدلو پورې تېرېږي. یعني الله ﷻ به د هغوی راتلونکي حالات ټول صالح او بهتر وګرځوي چې نه به وریاندې په ځنکدن کښې مشقت وي او نه په برزخ او نه په نورو مقاماتو کښې.

د: په ﴿ وَيُدْخِلُهُمُ ٱلْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴾ کښې د "عَرَّفَ" کلمه د تعریف څخه اشتقاقه شوې ده چې د وربښودلو او وربېژاندلو معنی ورکوي. په همدې باب لاندې حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَأَحَدُهُمْ أَهْدَى بِمَنْزِلِهِ فِي الْجَنَّةِ مِنْهُ بِمَنْزِلِهِ كَانَ فِي الدُّنْيَا»[1] یعني نو په هغه اقدس ذات مې دې سوګند وي چې د محمد روح د هغه ﷻ په بلا کیفه لاس کښې دی چې د جنتیانو هر یو کس به په جنت کښې خپل کور ته د ده څخه دنیاوي کور ته ښه لاره موندونکی وي. یا په بل عبارت: هر یو کس به د دنیاوي کور څخه خپل جنتي کور ښه پېژني او ښه به وربښودلی شوی وي.

تَعس څه معنی؟

٦ـ په ﴿ فَتَعْسًا لَّهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ ﴾ کښې د "تَعْسًا" کلمه په مقدر فعل سره منصوبه ده چې موږ تری په "فَتَعِسَ لَهُمْ تَعْسًا" سره تعبیر کولی شو[2]. دغه کلمه د ښوېېدلو او غورځېدلو معنی ورکوي[3].

یعني الله ﷻ به د جنګ په میدان کښې (د مؤمنانو په عکس) کفارو ته سقوط ورکړي او پښې به یې ورو ښویوي، او هغه ټول اعمال او وسائل به یې بې نتیجې وګرځوي کوم چې هغوی د خپلو پښو د ټینګولو دپاره په کار اچولي وي.

﴿ أَفَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ دَمَّرَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ۖ وَلِلْكَٰفِرِينَ أَمْثَٰلُهَا ۝١٠ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَأَنَّ ٱلْكَٰفِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ ۝١١ إِنَّ ٱللَّهَ يُدْخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ ٱلْأَنْعَٰمُ وَٱلنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ ۝١٢ وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ هِىَ أَشَدُّ قُوَّةً مِّن قَرْيَتِكَ ٱلَّتِىٓ أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنَٰهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ۝١٣ أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَٱتَّبَعُوٓا۟ أَهْوَآءَهُم ۝١٤ مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹٦۷
(۲) روح المعاني ج۲٦ ص۴۴
(۳) القاموس المحیط ج۱ ص۷۳۰، المحرر الوجیز ج۱٥ ص٥٥

فِيهَآ أَنْهَٰرٌ مِّن مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ وَأَنْهَٰرٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۥ وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى ۖ وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ ۖ كَمَنْ هُوَ خَٰلِدٌ فِى ٱلنَّارِ وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَآءَهُمْ ﴿١٥﴾

[۱۰] ایا نو کفار په ځمکه کښې نه ګرځي (راګرځي) چې وګوري چې د هغو کسانو عاقبت څنګه شوی وه کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي؟.

(د دوی عاقبت داسې شوی وه چې) مونږ ورباندې هلاک (عقوبت) وربشکته کړ (او د ځرمې مو پوپنا کړه). او (د دې زمانې) کفارو ته د هغه عقوبت امثال (تاکلي شوي) دي (چې وخت په وخت به د دوی په مختلفو ډولو باندې ورنازل کړی شي).

[۱۱] دِغه (ذکر شوي عقوبتونه ورته) په دې سبب (تاکلي شوي) دي چې یقینًا الله ﷻ د هغو کسانو ناصر (مددګار) دی کومو چې ایمان راوړی دی او یقینًا کفار چې دي دوی ته ناصر نشته.

[۱۲] (د همدې کبله) یقینًا الله ﷻ هغه کسان چې ایمان یې راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي داسې جنتونو ته داخلوي چې (د ونو) لاندې یې (څلور ډوله) ویالې بهېږي. او یقینًا هغه کسان چې کفر یې غوره کړی (د دنیا څخه) ګټه پورته کوي او داسې خوراک (تري) کوي لکه څنګه چې (تري) څاروي خوراک کوي، او اور (دوزخ) چې دی د همدوی دپاره د (دائمي) اوسېدانې ځای دی.

[۱۳] او مونږ د داسې ښارونو څخه څومره ډېر هلاک کړي دي چې (هر یو یې) د قوت د حیثه د هغه ښار څخه کلک وه کوم چې ته یې (د خپله خانه) ویستلی (او شړلی) یې، نو هغوی ته هیڅ مددګار نه وه (چې زمونږ د عذابه یې نجات ورکړی وی).

[۱۴] ایا نو هغه څوک چې د خپل رب ﷻ د پلوه په ځرګنده لاره (او دلیل) باندې وي د هغه چا غوندې دی کوم ته چې خپل بد عمل ښایسته کړی شوی وي او د خپلو خواهشاتو پیروي کوي؟.

[۱۵] (ایا) د هغه جنت (عجیب) صفت چې متقیانو ته (د جزا په حیث) وعده کړی شوی دی، چې په هغه کښې د داسې اوبو ویالې بهېږي چې غیر متغیرې دي (خوند، رنګ او بوی یې په خپل اصلیت باقي دي) او د داسې شودو ویالې هم چې خوند یې پیکه نه دی، او د داسې شرابو ویالې هم چې څښونکو ته مزه درلودونکې دي، او د داسې شاتو ویالې هم چې (د خیرو میرو څخه) صاف کړی شوي دي، او (بالآخره) چې په هغه کښې متقیانو ته د هر ډول میوجاتو څخه او د خپل رب ﷻ د پلوه لوی مغفرت هم شته؛ د هغه چا (د جزا) غوندې دی کوم چې په اور (دوزخ) کښې همېشه اوسېدونکی دی (او کومو ته) چې ګرمې (خوټېدلې) اوبه ورڅښولی کېږي، نو کولمې یې ټوټه-ټوټه ګرځوي؟ (هیڅکله هغه د دې غوندې نه شي جوړېدلی او نه سره تناسب لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې کفار د اشارې په توګه تهدید شوي وه چې په کفر باندې د کلک پاتې

کېدلو په صورت کښې به وربانديې مؤمنان مسلط کړي او د زوره به يې وغورزوي. په دې ايتونو کښې هغوی په اسماني عذاب سره تهديدېږي چې په ذکر شوي صورت کښې به وربانديې ورنازل کړی شي او بنياد به يې وويستلی شي. نو حاصل يې داسې راخېژي:

اې پيغمبره! په خپل دعوتي اُمت باندې د ذکر شوي تهديد په تعقيب څه نور تهديدات هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ ايا نو کفار په ځمکه کښې نه ګرځي راګرځي ترڅو پخواني تاريخي اثار وګوري او پوه شي چې د هغو کفارو عاقبت څنګه تېر شوی دی کوم چې د دوی څخه وړاندې په کفر باندې کلک وه او د خپلو-خپلو پيغمبرانو تکذيب ته يې ملاوې تړلې وې؟ ترڅو ترې عبرت واخلي.

د هغوی عاقبت دا تېر شوی دی چې الله ﷻ وربانديې هلاکت او بربادي ورنازله کړه چې نه يې سرونه په امن کښې پاتې شوه او نه مالونه، بلکې ټول د ځرمې پوينا شوه.

۲ـ د دې زماني کفارو ته د الله ﷻ په نزد د پخوانيو کفارو د عقوبت او تعذيب متعدد مثالونه ټاکلي شوي دي چې په متعددو او مختلفو ډلو به په مختلفو وختونو کښې تطبيق کړی شي. او دا ځکه چې الله ﷻ د مؤمنانو مددګار او ناصر دی او کفار مددګار او ناصر نه لري چې د عقوبتونو څخه نجات ورکړي.

۳ـ په آخرت کښې به هم الله ﷻ د مؤمنانو او کفارو سره موافق چال چلند وکړي هغه دا چې:

الف: مؤمنان به داسې جنتونو ته داخل کړي د کومو د ونو لاندې چې څلور ډوله وېالې بهېږي، ځکه چې دوی ايمان راوړی دی او صالح اعمال يې ورسره ملګري کړي دي.

ب: هغه کسان چې نه يې ايمان راوړی دی او نه يې صالح اعمال کړي دي بلکې برسېره په کفري عقيده او کفري اعمالو باندې د دنيا څخه د څارويو غوندې فقط خوراکونه او څښاکونه کوي او آخرت يې بالکل هېر کړی دی، د دوی دپاره د الله ﷻ د پلوه دوزخ د دائمي اوسېدانې ځای ټاکلی شوی دی چې د دوی د کړو وړو سره پوره سمون خوري.

۴ـ اې پيغمبره! مونږ څومره ډېر پخواني کفري ښارونه هلاک کړي دي، حال دا چې هغوی ستا د هغه ښار څخه د قوت د حيثه زيات او قوي وه کوم چې ته د خپله خانه وويستلې او اوسېدونکو يې پرېنښودلې چې ژوند پکښې وکړې، خو کفري هلاک کړی شوو ښارونو ته نه قوت څه ګټه ورسولی شوه چې نجات ورکړي او نه يې څه ناصر او مددګار وموند چې د هلاک مخه يې ونيسي.

نو ايا که ستا په ښار باندې (ستا د اخراج څخه وروسته) مونږ څه مهلک عذاب ورنازل کړو دوی به نجات مونده کړي او څه مددګار به ولري؟.

۵ـ مونږ ځکه په دنيا او آخرت کښې د مؤمنانو او کفارو سره جدا-جدا چال چلند کوو چې دغه دواړه ډلې په خاصيتونو کښې سره جدا-جدا او بېلې-بېلې دي. يا په بل عبارت: ايا نو هغه څوک چې د خپل رب ﷻ د پلوه په څرګند حجت باندې ولاړ وي او په اخلاص سره يې د خپل پيغمبر ﷺ پيروي کړې وي، د هغه چا غوندې کېدلی شي کوم ته چې خپله بده کړنلاره د نفس او شيطان د پلوه

ښایسته کړی شوې وي او د خپلو خواهشاتو پیروي کوي (شریعت یې د پښو لاندې کړی وي)؟.
۶_ ای پیغمبره! د ښه وضاحت دپاره په خپل اُمت باندې د ذکرو شوو دواړو ډلو اُخروي جدا جدا حالتونه هم قرائت کړه، هغه دا چې:
الف: مؤمنانو (متقیانو) ته په آخرت کښې د هغه جنت وعده ورکړه شوې ده چې صفات یې دا دي:
اول: په دغه جنت کښې د پاکو او صافو اوبو ویالې بهېږي چې د تل دپاره به مزناکې او خوندورې وي چې نه به پکښې بد بوی پیداکېږي او نه به یې په خوند او رنګ کښې څه بدلون راځي.
دوهم: په دغه جنت کښې د شودو ویالې هم بهېږي چې د همېشه دپاره تازه او خوندورې دي او هیڅکله یې خوند نه بدلېږي، دغه شوده د دنیاوي شودو غوندې نه دي چې د ساکښانو او څارویو څخه رالوشلی کېږي.
دریم: په دغه جنت کښې د خوندورو شرابو ویالې هم بهېږي چې د څښونکو دپاره لذت او مزه بښونکې دي، چې نه ورته سر درد پیدا کوي او نه یې په عقل کښې څه قصور رامنځته کوي.
څلورم: په دغه جنت کښې د صافو او خالصو شاتو ویالې هم بهېږي، چې د دنیاوي شاتو په څېر مچیو نه دي کړي، چې عادةً د خیرو او خلو څخه خالي نه وي او چاڼ ته ضرورت لري.
پنځم: په دغه جنت کښې د هر ډول میوجاتو څخه ښه پرېمانه شتون لري چې تل به د تازګۍ او پوخوالي په حال په ونو کښې موجودې وي، چې نه به وریاندې موسم څه اثر درلودلی شي او نه به په ونو کښې ختمېږي.
شپږم: په دغه جنت کښې به په مادي نعمتونو باندې علاوه زښت ډېر روحي او معنوي نعمتونه هم جنتیانو ته ورکړی شي هغه دا چې د خپل رب ﷻ د پلوه به ورته ډېر لوی مغفرت په برخه کړی شي.
ب: کفار او مشرکان به (د متقیانو په عکس) د قیامت په ورځ په اور (دوزخ) کښې وغورزولی شي، هلته به نه خوړې او سړې اوبه موجودیت ولري او نه کوم میوجات، بلکې هغوی ته به هلته ډېرې سختې ګرمې خوټېدلې اوبه ورڅښولی کېږي چې محض د ستوني څخه په ښکته کېدلو سره به یې کولمې ټوټې-ټوټې کړي او د مقعد څخه به یې ورته وغورزوي.
نو پوښتنه دا ده چې: ایا جنتیان (متقیان) د هغه چا غوندې کېدلی شي کوم به چې همېشه په دوزخ کښې وي او ذکرې شوې خوټېدلې اوبه به یې پکښې څښاک وي؟.
توضیحات
۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلِلْكَـٰفِرِينَ أَمْثَـٰلُهَا ﴾ کښې د "هَا" ضمیر هغه عقوبت ته راجع دی په کوم باندې چې د ﴿ دَمَّرَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ﴾ جمله دلالت کوي؛ نو د دې زماني کفارو ته د پخوانیو کفارو څو چنده عذاب ټاکلو وجه څه ده، چې د هغوی د عذابونو په څو مثله عذابونو سره به معذب کړی شي؟ مونږ وایو چې: د دې پوښتنې دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[۱]، څو کوم جواب
[۱] تفسیر ابي السعود ج۸ ص۹۴؛ روح المعاني ج۲۶ ص۴۵

چې بهتر برېښي هغه دا دی چې: پخواني اکثره کافر قومونه په يو ډول عذاب سره هلاک کړی شوي دي لکه چې په عاديانو باندې تېز باد وچلېد، فرعونيان په درياب کښې غرق کړی شوه او داسې نور، اما څرنګه چې محمدي ﷺ اُمت د قيامت تر ورځې پورې امتداد لري نو د دوی د کفارو مختلفې ډلې به په مختلفو عقوبتونو سره هلاکې وګرځولی شي چې د پخوانيو عقوبتونو امثال ګډل کېږي.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ داسې اشاره کړې ده چې فرمايلي يې دي: «يَكُونُ فِي آخِرِ هَذِهِ الْأُمَّةِ خَسْفٌ وَمَسْخٌ وَقَذْفٌ»[١] يعنې د دغه اُمت په آخر کښې به خسف (په ځمکه ډوبېدل) او مسخ (د څېرې بدلون) او قذف (په ډبرو وېشتل) هم پېښ شي.

څه لرې نه ده چې خپلمنځي جنګ هم د پخوانيو عقوبتونو يو مثل وي کوم ته چې په [الأنعام: ٦٥] ايت کښې اشاره شوې ده، په کوم باندې چې نن ورځ[٢] ټوله نړۍ اخته ده او روزمره سرونه او ککرۍ الوزولی کېږي.

مولی څه معنی؟

٢_ په ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَأَنَّ ٱلْكَٰفِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ ﴾ کښې د ﴿ مَوْلَى ﴾، ﴿ مَوْلَىٰ ﴾ کلمه د متعددو معناوو دپاره وضعه شوې ده[٣]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: يوه معنی يې "مَالِك" ده، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ ثُمَّ رُدُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ ٱلْحَقِّ ﴾ [الأنعام: ٦٢] يعنې بيا ټول بنيادمان خاص الله ﷻ ته ورتاولی کېږي چې په حقه (حقيقي) مالک دی.

ب: بله معنی يې د "نَاصِر" او مددګار ده. د مثال په توګه:

اول: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په دې مقام کښې د ﴿ مَوْلَى ﴾ دواړه کلمې په همدغې معنی سره تفسيرې کړې دي[٤]، يعنې الله ﷻ د مؤمنانو ناصر او مددګار دی او د کفارو دپاره ناصر او مددګار نشته. په همدې معنی باندې په راتلونکي ايت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ أَهْلَكْنَٰهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴾ [محمد: ١٣] يعنې مونږ د هر ښارونه هلاک کړي دي نو هيڅ ناصر (مددګار) ورته موجوديت نه درلود (چې د هلاک څخه يې نجات ورکړی وی).

دوهم: د اُحد په غزا کښې چې کله أبو سفيان (تردې وخته د "رضي الله عنه" لايق نه وه ګرځېدلی) مجاهدين مخاطب کړه چې: "لَنَا عُزَى وَلا عُزَى لَكُمْ" مونږ ته عُزا شته او تاسو ته عُزا نشته (مونږ عُزا بوت لرو او تاسو عُزا بوت نه لرئ)؛ نو نبي کريم ﷺ صحابه وو کرامو ﷺ ته داسې جواب تلقين کړ چې: «اللهُ مَوْلَانَا وَلَا مَوْلَى لَكُمْ»[٥] يعنې الله ﷻ زمونږ مددګار (ناصر) دی او تاسو ته مددګار نشته.

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص٤٢؛ سنن ابن ماجه ص٢٩٥
(٢) ١٤٢٣/١١/٢٤ هـ ق - ١٣٨١/١١/٦ هـ ش.
(٣) القاموس المحيط ج٤ ص٦٥٨
(٤) تفسير القرطبي ج١٦ ص٢٣٤؛ تفسير الطبري ج٢٦ ص٤٧
(٥) صحيح البخاري ج٢ ص٥٧٩

د خارویو غوندې خوراک او څښاک

۳ـ په ﴿ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د کفارو په نزد (د خارویو غوندې) د دنیا د نعمتونو څخه استفاده کول اصلي مراد او نهایي هدف دی چې د آخرت په نعمتونو باندې عقیده نه لري.

همدغه مطلب ته نبي کریم ﷺ داسې اشاره کړې ده چې: «الْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مِعًى وَاحِدٍ وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أَمْعَاءٍ»[۱] یعنې مومن کس په یوه کولمه کښې خوراک کوي (چې قناعت لري) او کافر کس په اوو کولمو کښې خوراک (او څښاک) کوي (چې حارص دی او په آخرت عقیده نه لري).

د نبي کریم ﷺ قریه

۴ـ په ﴿ مِّن قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ ﴾ کښې د "قَرْيَة" د کلمې څخه مکه معظمه مراده ده. د دې وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث شریف کښې مکه معظمه مخاطبه ګرځولې او فرمایلي یې دي چې: «وَاللهِ إِنَّكِ لَخَيْرُ أَرْضِ اللهِ وَأَحَبُّ أَرْضِ اللهِ إِلَيَّ وَاللهِ لَوْلَا أَنِّي أُخْرِجْتُ مِنْكِ مَا خَرَجْتُ»[۲] یعنې په الله ﷻ سوګند دی چې ته د الله ﷻ په ځمکو کښې بهتره ځمکه یې، او هم د الله ﷻ په ځمکو کښې ماته ډېره محبوبه (ګرانه) ځمکه یې، او سوګند دی چې که چرته زه ستا څخه نه وی ویستلی شوی نو زه به ستا څخه نه وی وتلی.

ب: همدارنګه په یوه بل حدیث کښې نبي کریم ﷺ مکه معظمه مخاطبه کړه چې: «مَا أَطْيَبَكِ مِنْ بَلَدٍ وَأَحَبَّكِ إِلَيَّ وَلَوْلَا أَنَّ قَوْمِي أَخْرَجُونِي مِنْكِ مَا سَكَنْتُ غَيْرَكِ»[۳] ته څومره پاکیزه یې چې د ښار څخه عبارت یې، او څومره ماته محبوبه یې، او که زه خپل قوم ستا څخه نه وی ویستلی نو زه به ستا څخه په غیر په بل ښار کښې نه وی اوسېدلی.

څو نکات

۵ـ په ﴿ مَّثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: مفسرینو کرامو د ﴿ مَّثَلُ الْجَنَّةِ ﴾ په اعراب کښې متعدد تحلیلونه کړي دي[۴]، مګر څرنګه چې ـزمونږ په نظرـ دغه ایت د وړاندېني ایت دپاره تفصیل واقع شوی دی نو کوم تحلیل چې مونږ ته د مقام په لحاظ غوره او په زړه پوری برېښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

اول: د ﴿ مَّثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ﴾ عبارت مبتدا ده چې استفهامیه انکاریه همزه ورسره

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۱۸۶
(۲) سنن ابن ماجه ص۲۲۴
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳۰
(۴) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۲۱؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۴۴۰؛ روح المعاني ج۲۶ ص۴۷

مقدره ده لکه څنګه چې په وړاندیني ایت کښې ورباندې صراحت شوی دی، او د "مِثْلُ" کلمه د عجیب صفت معنی ورکوي[1].

دوهم: د ﴿ فِيهَآ أَنْهَٰرٌ ﴾ جمله د خپلو ټولو متعلقاتو او معطوفاتو سره آن تر ﴿ مِّن رَّبِّهِمْ ﴾ پورې بیاني استیناف دی، ته به وایې چې دا سوال (ما صفة الجنة؟) پکښې جواب شوی دی.

دریم: د ﴿ كَمَنْ هُوَ خَٰلِدٌ فِى ٱلنَّارِ ﴾ کلمات د ذکرې شوې مبتدا خبر دی، خو مضاف ورسره مقدر دی چې ظهور یې داسې کیږي چې: "كَجَزَاءُ مَنْ هُوَ خَالِدٌ".

نو پورتنیو ټکو ته په پام سره د دې مقام د معنی حاصل داسې راځېژي چې: ایا نو هغه څوک چې متقي وي د هغه چا غوندې کېدلی شي کوم چې غیر متقي او هوا پرست وي؟ ایا د هغه جنت عجیب صفت کوم چې متقیانو ته د جزا په حیث وعده کړی شوی دی په کوم کښې چې څلور ډوله ویالې بهیږي، د هغه چا د جزا غوندې کېدلی شي کوم چې په دوزخ کښې همیشه وي او د جنتي څښاکونو په مقابل کښې خوټېدلې اوبه ورڅښلولی کېږي؟

ب: د جنتي ویالو په هکله زښت ډېر احادیث روایت شوي دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ بَحْرَ الْمَاءِ وَبَحْرَ الْعَسَلِ وَبَحْرَ اللَّبَنِ وَبَحْرَ الْخَمْرِ ثُمَّ تُشَقَّقُ الْأَنْهَارُ بَعْدُ»[2] یعنې په جنت کښې د اوبو دریاب، د شاتو دریاب، د شودو دریاب او د شرابو دریاب دی بیا (د دغو دریابونو څخه د جنت ټولو ځانګو ته) ویالې شکولی شوې (بهولې شوې) دي.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَالْفِرْدَوْسُ أَعْلَاهَا دَرَجَةً وَمِنْهَا تَخْرُجُ الْأَنْهَارُ الْأَرْبَعَةُ»[3] یعنې جنت الفردوس په جنتونو کښې د درجې د حیثه لوړ (او اوچت) دی او د همدغه جنت الفردوس څخه (نورو جنتونو ته) څلور ویالې وتلې دي.

دریم: انس بن مالک رضي الله عنه په خپل یوه حدیث کښې ویلي دي چې: «وَاللهِ أَنَّهَا تَجْرِي سَائِحَةً عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ»[4] یعنې شاید چې تاسو به ګومان کوئ چې د جنت ویالې به د ځمکې په ژورو کښې بهیږي، په الله جل جلاله سوګند دی چې دغه جنتي ویالې د ځمکې په مخ باندې په هوار میدان بهیږي.

ج: په ﴿ مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ ﴾ کښې د ﴿ ءَاسِنٍ ﴾ کلمه هغو اوبو ته وضعه شوې ده کومې چې په خپل اصلیت باندې باقي پاتې نه وي او څه بدلون پکښې راغلی وي[5]. یعنې په جنت کښې د داسې اوبو ویالې دي چې هیڅکله یې خوند او رنګ نه تغیر کېږي او د دنیا د اوبو غوندې بد بویه نه ګرځي، د همیشه دپاره په خپل اصلیت باندې باقي دی.

---

(١) تفسير البغوي ج۴ ص١٨١؛ تفسير ابي السعود ج٨ ص٩٥
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٨۴
(٣) مسند احمد بن حنبل ج٨ ص٣٩٨؛ صحيح البخاري ج٢ ص١١٠۴
(۴) تفسير ابن كثير ج۴ ص١٧۶
(۵) مفردات الراغب ص١٣

د ﴿ لَذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ ﴾ کښې د "لذة" کلمه د "لذيذة" معنی ورکوي[۱]. يعني په جنت کښې د خوږو او خوندورو شرابو ویالې بهیږي چې نه د دنیا د شرابو غوندې پیکه خوند لري او نه سردرد او بې هوښي پیدا کوي.

سوال جواب

که څوک وايي چې: په ﴿ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ ﴾ کښې د "مَغْفِرَةٌ" کلمه که څه هم د اصلي توررو (غ، ف، ر) په لحاظ په لغت کښې د پټولو معنی ورکوي[۲]، مګر په استعمال کښې د ګناهونو د ببښنې او عفوې څخه عبارت ده، نو پوښتنه دا ده چې په داخل د جنت کښې د ګناهونو ببښل څه معنی، حال دا چې هلته نه مکلفیت شته او نه د ګناهونو ارتکاب؟!

مونږ وایو چې: د دغه سوال د مختیوي دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونو لیکلي دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: دلته د ﴿ مَغْفِرَةٌ ﴾ څخه د الله ﷻ رضامندي او دیدار د کنايې په توګه مراد دی[۳] لکه چې په [یونس: ۲٦] ایت کښې ترې په "زِيَادَةٌ" سره تعبیر شوی دی.

دوهم: دلته د ﴿ مَغْفِرَةٌ ﴾ کلمه د ګناهونو د ببښنې معنی نه ورکوي بلکې د ګناهونو د ذکر او یادونې معنی ورکوي ترڅو وربانديې خجالت ونه خوري[۴]، همدې مطلب ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ﴾ [الواقعة: ۲۵] یعني جنتیان به په جنت کښې نه چټي خبرې اوري او نه ګناه ته نسبتول (چې فلانی ګناه دې په دنیا کښې کړې وه).

دريم: دلته د ﴿ مَغْفِرَةٌ ﴾ معنی دا ده چې جنتیان به د جنتي خوراک څښاک څخه استفاده کوي مګر د دنیاوي خوراک او څښاک غوندې عواقب به نه لري، او د فضلاتو څخه به ورته ببښنه کړی شوې وي[۵]. لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَأْكُلُونَ فِيهَا وَيَشْرَبُونَ وَلَا يَتْفُلُونَ وَلَا يَبُولُونَ وَلَا يَتَغَوَّطُونَ وَلَا يَمْتَخِطُونَ»[۶] یعني یقینًا جنتیان په جنت کښې خوراک او څښاک کوي او لاړې به پکښې نه تو کوي او متیازې به نه کوي او هم به غټې متیازې نه کوي او ګرېنګ به نه سونږ کوي (بلکې ټول خوراک او څښاک به یې د خوشبویه خولې په توګه حل کیږي).

ماثور تفسیر

د مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الحج: ۲۰] ایت لاندې په ﴿ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴾

(۱) لسان العرب ج۳ ص۵۰۷
(۲) القاموس المحیط ج۲ ص۴۰۵
(۳) تفسیر المظهري ج۸ ص۴۲۸
(۴) روح المعاني ج۲٦ ص۴۹
(۵) التفسیر الکبیر ج۲۸ ص۵۵
(۶) صحیح مسلم ج۲ ص۳۷۹

کښې د "حَميم" کلمه د يوه حديث په رڼا کښې په ماثوره توګه تفسيره کړې ده، خو په دې مقام کښې ورباندې څه نور ماثور وضاحت هم وراضافه کوو هغه دا چې:

نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَإِذَا شَرِبَهُ قَطَّعَ أَمْعَاءَهُ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْ دُبُرِهِ»[۱] يعنې کله چې دوزخي د دوزخيانو (خوټېدلي) زوي وڅښي نو کولمې به يې ټوټه ټوټه کړي آن تردې چې د مقعد څخه به يې ووځي (بيا نبي کريم ﷺ ذکره شوې جمله د استشهاد په توګه قرائت کړه).

﴿ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰٓ إِذَا خَرَجُوا۟ مِنْ عِندِكَ قَالُوا۟ لِلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مَاذَا قَالَ ءَانِفًا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَٱتَّبَعُوٓا۟ أَهْوَآءَهُمْ ﴿١٦﴾ وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْا۟ زَادَهُمْ هُدًى وَءَاتَىٰهُمْ تَقْوَىٰهُمْ ﴿١٧﴾ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً ۖ فَقَدْ جَآءَ أَشْرَاطُهَا ۚ فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَآءَتْهُمْ ذِكْرَىٰهُمْ ﴿١٨﴾ فَٱعْلَمْ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ وَٱسْتَغْفِرْ لِذَنۢبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَىٰكُمْ ﴿١٩﴾ ﴾

[۱٦] او د منافقانو (کفارو) څخه ځيني هغه کسان دي چې تاته غوږ ږدي آن تردې چې کله ستا د نزده بهر ووځي نو هغو کسانو ته وايي کومو ته چې علم (پوهه) ورکړه شوې ده چې هغه څه خبره وه کومه چې محمد ﷺ دستي (لږ وړاندې) وويله؟.

دغه (ذکر شوي) هغه کسان دي د کومو په زړونو باندې چې الله ﷻ مهر وهلی دی، او کوم چې د خپلو (نفساني) خواهشاتو پيروي کوي.

[۱۷] او هغه کسان کومو چې (سمه) لاره موندلې ده الله ﷻ ورته (پرې) هدايت (لاره موندل) زياتوي (قوي کوي)، او پرهېزګاري يې ورته ورکوي (ثبات او استقامت او هم توفيق يې تقويه کوي).

[۱۸] نو ايا منافقان (او کفار) منتظر دي مګر د قيامت قيام ته چې په ناڅاپي توګه ورته ورشي؟ (که نه) نو د قيامت نښانې خو ورته ورغلي دي (ډېر ژر به قائم شي).

نو د هغوی پند اخستل (ايمان راوړل) به ورته څنګه (د مقبوليت په حيث) صورت ونيسي البته کله چې ورته ورشي (او ورباندې قائم شي)؟.

[۱۹] نو (ای پيغمبره!) پوه شه! (خپلې پوهې او باور ته ادامه ورکړه) چې يقيناً شان دا دی چې په حقه (او حقيقي توګه) معبود نه دی مګر الله ﷻ دی (او بس). او ته د خپلې ګناه (خلاف الأولی) دپاره (د الله ﷻ څخه) مغفرت وغواړه او د نارينه وو او ښځينه وو مؤمنانو (د ګناهونو) دپاره هم.

او (دا څکه چې) الله ﷻ ستاسو د ګرځېدلو راګرځېدلو په ځای او هم ستاسو د استوګنې په ځای علم لري (پوهېږي، ستاسو ټول حالات ورته ځرګند دي).

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۸۵

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو مضمون تعقيب شوی دی. هلته مومنان د څرګندو کفارو سره د کړنلارې او نتيجې په حيث مقايسه شوې وه او په دې ايتونو کښې هغوی د منافقانو سره پرتله کېږي. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د منافقانو څه خاصيتونه قرائت کړه او د مومنانو د خاصيت سره يې پرتله کړه هغه دا چې:

۱ـ د کفارو څخه بوه ډله (چې د منافقانو څخه عبارت ده) د تظاهر او خپل ځان ښودلو په غرض ستا مجالسو ته حاضرېږي او ستا ارشاداتو ته د مجلس تر پايه پورې غوږ ږدي، آن تردې چې کله ستا مجلس ختم شي او هغوی ستا د حضور څخه بهر ووځي نو هغو کسانو ته وايي کومو ته چې د الله ﷻ د پلوه علم ورکړی شوی دی او ريښتياني مومنان دي چې: هغه څه خبره ده کومه چې دستې (لږ وړاندې) نبي کريم ﷺ وکړه، تاسو ورباندې موږ ته خبر راکړئ چې زموږ د ذهن څخه وتلې ده او بالکل مو هېره ده.

۲ـ ای پيغمبره! دغه د منافقانو ډله هغه کسان دي د کومو په زړونو باندې چې الله ﷻ مهر وهلی دی نو ستا ارشادات پکښې ځای نه نيسي، او کوم چې د خپلو خواهشاتو پيروي کوي او ستا اتباع يې د پښو لاندې کړې ده.

۳ـ بالمقابل کوم کسان چې د راسخ علم درلودونکي دي هغوی ته الله ﷻ ستا په ارشاداتو سره نور فضائل هم ورکوي هغه دا چې:

الف: د هغوی د پوهې او هدايت رڼا ورباندې زياتوي او د زړه بصيرت يې ورباندې پياوړی کوي.

ب: هغوی ته الله ﷻ د همدغو ارشاداتو په سبب کامله تقوی او پرهيزګاري ورپه برخه کوي.

۴ـ نو ته د کفارو او منافقانو په کړنلاره باندې ډېر مه متاثر کېږه چې په دلايلو سره د غفلت د خوبه نه راپېدارېږي، او دا ځکه چې د قيامت ورځ نژدې راروانه ده چې ټول غافلان به پکښې راويښ شي. يا په بل عبارت: ايا نو هغوی منتظر دي مګر قيامت ته؟ چې په ناڅاپي توګه په ورباندې قائم شي او د خوبه به يې راويښ کړي، قيامت ډېر نژدې راروان دی او د قيام نښې يې څرګندې شوې دي او د هغوی د سترګو لاندې دي.

۵ـ هو! هغوی به د قيامت په قيام سره د خوبه راويښ شي او په ارشاداتو باندې به عقيده خپله کړي چې ته په حقه پيغمبر يې او په خپل دعوت کښې ريښتينی يې. خو د دغه وخت راويښېدل او عقيده به ورته څه ګټه ورسوي؟ کله چې هغوی په تياندې بالغيب ايمان رانه ووړ نو ايمان بالمشاهده به ورته څه ګټه ورسوي او د الله ﷻ په نزد به څنګه مقبول وګرځي؟

۶ـ نو ای پيغمبره! د کفارو او منافقانو د دعوت په څنګ کښې څه نور ارشادات هم په نظر کښې وساته هغه دا چې:

الف: پوه شه چې يقيناً شان دا دی چې په حقه معبود نه دی مګر الله ﷻ دی او بس. ته همدغې

پوهې او همدغه يقين ته ادامه ورکړه او ستا اجابتي أمت دې هم په همدغې عقيدې او پوهې باندې قائم اوسېږي. يا په بل عبارت: که د قاطعو دلايلو او براهينو څخه وروسته هم منافقان او کفار د توحيد علم او عقيده نه خپلوي، نه دې خپلوي خو تاسو وربانديې کلک اوسېږئ او د حقوقو حفاظت ته يې ادامه ورکړئ، او دعوت ورته وچلوئ.

ب: خو په عين حال کښې خپل خان ته د الله ﷻ څخه د خلاف الأولى (ذنب) د ارتکاب په هکله مغفرت او ښښنه وغواړه او خپله عاجزي ورته وړاندې کړه.

ج: همدارنګه د خپل اجابتي أمت نارينه او زنانه وو دپاره هم د سوال لاسونه پورته کړه او د ګناهونو مغفرت ورته وغواړه او هم ورته د توفيق ورکولو غوښتنه وکړه چې لا زيات صالح اعمال ترسره کړي. او دا څکه چې:

الله ﷻ په هغه خای باندې پوه دی په کوم کښې چې تاسو اوړئ را اوړئ او په هغه خای هم پوه دی کوم چې ستاسو دپاره دائمي ارامګاه ده، نو تاسو ته په کار دي چې په هر حال ترې وډار شئ، چې هيڅ حالت مو هم ورڅخه پټ نه دی.

توضيحات

۱ـ په ﴿ مَاذَا قَالَ ءَانِفًا ﴾ کښې د "آنِف" کلمه د "الآن، الساعة" معنی ورکوي[۱]، نو نصب يې د ظرفيت په ملحوظ صورت نيولی دی، اما د دغه قول په کولو کښې لاندې دوه وجې احتمال درلودلی شي:

الف: منافقانو دغه وينا د استهزاء او ملنډو په توګه کوله. يعني ای مؤمنانو! دستي او ډېر لږ وخت وړاندې نبي کريم ﷺ څه خبره وکړه؟ (هيڅ مهمه خبره نه وه).

ب: هغوی د نبي کريم ﷺ خبرو ته توجه نه کوله چې په زړونو کښې يې ورته خای نيولی وی او پوښتنې ته اړتيا نه وی پاتې شوې.

په هر تقدير، د دې ايت مضمون وړاندې په [التوبة:۱۲۵] ايت کښې هم نازل شوی دی چې د قرآن کريم په اورېدلو سره د کفارو او منافقانو کفر او منافقت تقويه کېږي آن تردې چې په زړونو باندې يې مهر لګولی کېږي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ ءَانِفًا ﴾ کلمه مجردو کښې مشتقات نه لري او په مزيد فيه کښې ترې بابونو صورت موندلي دي لکه "اِسْتَأْنَفَ يَسْتَأْنِفُ اِسْتِينَافًا" او داسې نور[۲].

غوره تفسير

۲ـ ښېنو مفسرينو کرامو دا ايت ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْاْ زَادَهُمْ هُدًى ﴾ الآية- په متعددو معناوو سره

(۱) لسان العرب ج۹ ص۱۵

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۴۴۷

تفسير كړى دى[١]، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به د [التوبة ١٢٤] ايت مضمون ته اشاره شوې وي. هغه دا چې د قرآن کريم په نزول او د نبي کريم ﷺ د ارشاداتو په اورېدلو سره د مؤمنانو ايمان د کيفيت په ملحوظ زياتېږي او د ثواب موندلو تمه يې تقويه پيدا کوي چې په همدې باندې يې خوشالي او بشارت وار په وار اوج ته رسېږي.

څو نکات

٣ـ په ﴿ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ ﴾ کښې لاندې نُکاتو ته توجه په کار ده:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأنعام:٣١] ايت لاندې ليکلي دي چې: د ﴿ ٱلسَّاعَةَ ﴾ کلمه د زمانې د يوې کوچنۍ برخې څخه عبارت ده. خو د قيامت د نومونو څخه يو نوم هم ګرځېدلې ده چې په ډېر کوچني وخت کښې به د شېبلۍ په پوکولو سره سمدستي خلک مړه کېږي او په بلې شپېلۍ سره به سمدستي بېرته راژوندي کېږي.

ب: د ﴿ بَغْتَةً ﴾ کلمه مو هم د همده ﷻ په توفيق د [الأعراف:١٨٧] ايت لاندې د يوه حديث په رڼا کښې ښه شرحه کړې ده چې د قيامت قيام به په ناڅاپي توګه په داسې حال کښې صورت ونيسي چې خلک به په معاملاتو او راکړه ورکړه باندې مشغول وي.

ج: په ﴿ فَقَدْ جَآءَ أَشْرَاطُهَا ﴾ کښې د "أشراط" کلمه د "شرط" ـلکه "شرف" ـ جمعه ده چې د نښې او علامې معنی ورکوي[٢]. پاتې شوه دا خبره چې د قيامت د قيام نښې او علامې کومې دي؟ نو د دې خبرې جواب دا دی چې:

د قيامت د قيام وخت الله ﷻ د خپل اقدس ذات سره پټ ساتلی دی چې نه يې کوم پيغمبر ته ښودلی دی او نه کومې مقربې پرېښتې ته، اما د قيام نښو او علامو ته يې په ډېرو نصوصو کښې ښه تفصيل ورکړی شوی دی او د ډېرو په نومونو باندې صراحت شوی دی، هيله ده چې علاقمندان د احاديثو کتابونو[٣] ته مراجعه وکړي، چې دلته رانقلول يې ډېر اوږدوالی پيدا کوي؛ ځينې مفسرينو کرامو په همدې موضوع کښې ډېر احاديث راغونډ کړي دي[٤] الله ﷻ دې اجرونه ورکړي.

خو کومو علامو ته چې په ايت شريف کښې اشاره شوې ده. يا په بل عبارت: د قيامت کومو علامې چې د ايت شريف د نزول تر وخته پورې راڅرګندې شوې وې؛ د هغو لاندې مثالونه ولولئ:

اول: د نبي کريم ﷺ بعثت د قيامت لومړۍ نښه ده چې آخر الزمان پيغمبر دی او د ده ﷺ څخه وروسته بل پيغمبر نه مبعوث کېږي بلکې قيامت به قائمېږي او دنيا به ورانېږي. همدې مطلب ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَذِهِ مِنْ هَذِهِ إِنْ كَادَتْ لَتَسْبِقُهَا»[٥] يعنې زه د

---

(١) تفسير القرطبي ج١٦ ص٢٣٩
(٢) لسان العرب ج٧ ص٣٢٩
(٣) صحيح البخاري ج٢ ص١٠٥٤؛ صحيح مسلم ج٢ ص٣٨٨؛ جامع الترمذي ج٢ ص٤٤
(٤) الدر المنثور ج٧ ص٤٦٧
(٥) مسند احمد بن حنبل ج٦ ص٤٥٩

قیامت د قیام سره داسې مبعوث شوی یم لکه چې دغه گوته (سبّابه) د دغې بلې گوتې (وُسطی) څخه ده. یقیناً هغه گوته نږدې وه چې د دغې گوتې څخه وړاندې شي، (همدارنگه د قیامت قیام هم نږدې وه چې زما څخه وړاندې شي).

دوهم: تر دغه پورې د سپوږمۍ انشقاق (چاودېدل) هم صورت نیولی وه چې د قیامت د نږدېکت یوه نښه ده. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ ﴾ [القمر:۱] یعنې د قیامت قیام نږدې شو او سپوږمۍ وچاوده.

درېیم: همدارنگه د ایت شریف د نزول تر وخته پورې د دُخان (لوگي) نښه هم څرگنده شوې وه کومې ته چې د یوه تفسیر په بنیاد په [الدخان:۱۰] ایت کښې اشاره شوې ده.

د: د ﴿ فَأَنَّىٰ لَهُمۡ إِذَا جَآءَتۡهُمۡ ذِكۡرَىٰهُمۡ ﴾ نحوي تحلیل په لاندې تکو کښې خلاصه کېږي[۱]:

اول: په ﴿ فَأَنَّىٰ ﴾ کښې د "أنّى" کلمه د "كَيفَ" معنی ورکوي، چې د متعلق په اعتبار سره خبر مقدم ده، چې مونږ ترې په "يَنفَعُ" سره تعبیر کولی شو.

دوهم: په همدغه "يَنفَعُ" پورې د ﴿ لَهُم ﴾ او ﴿ إِذَا جَآءَتۡهُمۡ ﴾ کلمات هم تعلق نیسي.

درېیم: د ﴿ ذِكۡرَىٰهُم ﴾ کلمه مؤخره مبتدا ده، نو لکه چې داسې نازل شوي وي چې: "فذِكرَاهُمْ كَيفَ يَنفَعُ لَهُمْ إذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةَ" یعنې کفارو ته به د دوی پند اخستل په هغه وخت کښې څه گټه ورسوي کله چې قیامت راشي او ایمان د بالغیب څخه بالمشاهده وگرځي؟.

همدې مضمون ته الله ﷻ په بل ایت کښې اشاره کړې ده چې: ﴿ يَوۡمَئِذٖ يَتَذَكَّرُ ٱلۡإِنسَٰنُ وَأَنَّىٰ لَهُ ٱلذِّكۡرَىٰ ﴾ [الفجر:۲۳] یعنې په دغه وخت کښې به (چې قیامت قائم شي) بنیادم پند واخلي (او په خپلو کړو وړو به پښېمانه شي) او څنگه به ورته پند اخستل گټه ورسوي (چې وخت یې تېر شوی وي).

سوالونه او جوابونه

۴ـ په ﴿ فَٱعۡلَمۡ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾ الآية- کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې راولاړېږي:

الف: که څوک وایي چې: نبي کریم ﷺ خو پوه وه چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی (د ده ﷻ څخه په غیر بل هیڅوک په حقه معبود نه شي جوړېدلی)، نو پوښتنه دا ده چې په ﴿ فَٱعۡلَمۡ ﴾ سره یې مخاطب گرځول څه معنی لري؟

مونږ وایو چې: د دې معنی دا ده چې همدغې پوهې او همدغې عقیدې ته ادامه ورکړه، او شاید چې په ادامه باندې به یې د څه حکمتونو په بنیاد مخاطب گرځولی شوی وي لکه:

اول: ترڅو د کفارو تمه پرې شي چې نبي کریم ﷺ به کفري عقیدې ته ورواوړي او یا به د توحیدي عقیدې د دعوت څخه لاس واخلي.

دوهم: ترڅو د نبي کریم ﷺ ټول اجابتي اُمت په همدغې توحیدي پوهې او توحیدي عقیدې باندې

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۵۲

کلک پاتې شي او د کفارو او منافقانو د دسیسي ښکار ونه ګرځي چې په تخویف یا تطمیع سره کفري عقیدې ته ورواوړي.

ب: که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې نبي کریم ﷺ په ﴿ وَٱسۡتَغۡفِرۡ لِذَنۢبِكَ ﴾ کښې مامور کړی شو چې د خپلو ګناهونو دپاره بښنه وغواړي حال دا چې پیغمبران د ګناه څخه په عصمت کښې دي؟

مونږ وایو چې: د همدې پوښتنې جواب د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۳۷] ایت لاندې تېر شوی دی چې د "ذَنۡب" د کلمې څخه د پیغمبرانو په هکله عصیان او نافرماني نه اراده کېږي بلکې د خلاف الأولی (نه بهتر) کار معنی ورکوي چې د عصمت سره هیڅ منافات نه لري. خو دلته ورباندې د مقام په ارتباط لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

اول: د [المؤمن:۵۵] ایت شریف لاندې مونږ د احادیثو په رڼا کښې لیکلي دي ـوالحمد لله ﷻـ چې نبي کریم ﷺ به په هره ورځ کښې یا په هر مجلس کښې سل کرته د الله ﷻ څخه بښنه غوښتله.

دوهم: مغفرت غوښتل یو عبادت دی چې د تواضع او شکرګزارۍ څخه نمایندګي کوي، د همدې کبله به نبي کریم ﷺ د شپې دومره عبادت کاوه چې مبارکې پښې به یې وپړسېدلې، کله چې په همدې اړه وپوښتل شو نو په جواب کښې یې وفرمایل چې: «أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا»[۱] یعنې ایا نو زه (د خپل رب ﷻ) شکرګزار بنده ونه ګرځم؟ (چې وړاندې او بېرته ګناهونه یې راته ټول بښلي دي).

ج: که څوک وایي چې: په ﴿ وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ﴾ کښې د عاطف "و" څخه هغه مطلوب فهمېږي په کوم باندې چې په همدې عبارت کښې د جاره "ل" توری دلالت کوي. نو د څه حکمت په بنیاد "الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ" بدون د جاره "ل" څخه نازل نه کړی شو؟

مونږ وایو چې: دا د دې دپاره ـوالله ﷻ أعلمـ ترڅو څوک ګومان ونه کړي چې د نبي کریم ﷺ د خپل ځان دپاره استغفار او د مؤمنانو (نارینه وو او زنانه وو) دپاره استغفار (دواړه) به متحد وي او څه فرق به نه لري، حال دا چې اول د خلاف الأولی (نه بهتر) کار استغفار دی او دوهم د عصیان (نافرمانۍ) استغفار دی، که بالفرض په ذکر شوي عبارت کښې د "ل" توری نه وی نازل شوی او په عاطفه "و" باندې اکتفاء شوې وی نو ذکر شوي فرق ته به اشاره نه وی شوې.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه که څه هم نبي کریم ﷺ په دنیا کښې د مؤمنانو نارینه وو او زنانه وو دپاره وخت په وخت مغفرت غوښتی دی خو د قیامت په ورځ به یې هم ورته وغواړي (الله ﷻ دې پکښې زمونږ برخه وکړي). د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

اول: په یوه حدیث کښې راغلي دي چې: «فَرَفَعَ يَدَيْهِ وَقَالَ اللَّهُمَّ أُمَّتِي أُمَّتِي وَبَكَى»[۲] یعنې نو نبي کریم ﷺ (یوه ورځ) لاسونه پورته کړه او (د سوال په توګه یې) وویلې چې: ای الله! زما أمت، زما أمت

[۱] صحیح البخاري ج۱ ص۱۵۲
[۲] صحیح مسلم ج۱ ص۱۱۳

(ته ورته مغفرت وکړې)، او وبې ژړل.

دوهم: په يوه بل ډېر اوږده حديث کښې هم داسې جمله روايت شوې ده چې: «وَسَلْ تُعْطَ وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ وَقُلْ يُسْمَعْ لِقَوْلِكَ»(١) يعنې د قيامت په ورځ به نبي کريم ﷺ ته وويلی شي چې: ای پيغمبره! وغواړه چې درکړی شي او شفاعت وکړه چې قبول کړی شي او وايه چې خبره دې واورېدله شي.

درېم: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ قَدْ دَعَا بِهَا فِي أُمَّتِهِ وَخَبَأْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لِأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ»(٢) يعنې د هر پيغمبر دپاره (د الله ﷻ په نزد) يوه مقبوله دعاء ده چې هر يوه په خپل خپل اُمت کښې پرې غوښتنه کړې ده، او يقينًا ما خپله مقبوله دعاء د قيامت په ورځ د خپل اُمت دپاره د شفاعت کولو په حيث پټه ساتلې ده.

د: که څوک وايي چې: په ﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَىٰكُمْ ﴾ کښې د "مُتَقَلَّب" او "مَثْوَى" دواړه کلمې څه فرق لري؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو د "مُتَقَلَّب" کلمه په "مُسْتَوْدَع" سره او د "مَثْوَى" کلمه په "مُسْتَقَرّ" سره تفسيره کړې ده(٣) چې دغه دواړه کلمې (مُسْتَوْدَع، مُسْتَقَرّ) د [الأنعام:٩٨] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق ښه شرحه شوې دي، مگر د مقام په اقتضاء بهتره ده چې د "مُتَقَلَّب" کلمه د هغو ځايونو څخه عبارت شي چرته چې سړی د ورځې د پلوه گرځي راگرځي او کاروبار پکښې کوي، او د "مَثْوَى" کلمه د هغو ځايونو څخه کنايه شي چرته چې سړی د شپې د پلوه ارام کوي او پکښې پټېږي.

يعنې ای پيغمبره! ته څکه د استغفار غوښتنی ته ادامه ورکړه چې الله ﷻ ستاسو د هغو ځايونو په حالاتو باندې پوه دی په کومو کښې چې تاسو د ورځې گرځئ راگرځئ او ډول- ډول کارونو ته پکښې صورت ورکوئ، او هم مو ورته د هغو ځايونو حالات معلوم دي په کومو کښې چې تاسو د شپې د پلوه ارام کوئ او يا پکښې د څه پټو کارونو مرتکب کېږئ.

همدې مضمون ته په بل ايت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍۭ بِٱلَّيْلِ وَسَارِبٌۢ بِٱلنَّهَارِ ﴾ [الرعد: ١٠] يعنې او (الله ﷻ ته) هغه څوک کوم چې په شپه کښې پټېدونکی دی او (هغه څوک کوم چې) په ورځ کښې (د خپل ځان) ځرگندونکی دی (په علم کښې يو برابر دي او هيڅ تفاوت نه لري).

ه: که څوک وايي چې: "سَيِّدُ الْإِسْتِغْفَار" د کومې دعاء نوم دی؟

مونږ وايو چې: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې لاندې دعاء ته د "سَيِّدُ الْإِسْتِغْفَار" لقب ورکړی دی: «اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ»(٤) يعنې: ای الله!

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٤٧
(٢) مسند احمد بن حنبل ج٥ ص١٨٩
(٣) البحر المحيط ج٩ ص٤٦٩؛ روح المعاني ج٢٦ ص٦٦؛ زاد المسير ج٧ ص١٥٢
(٤) صحيح البخاري ج٢ ص٩٣٣

ته زما رب یې په حقه معبود نشته مګر یوازې ته یې، تا زه پیدا کړی یم او زه ستا بنده یم او زه ستا په عهد او ستا په وعده (ترهغه کلک) ولاړ یم ترڅو چې زما توان وي، زه په تا سره د هغه شي د شر څخه پنا غواړم چې ما کړي دي، زه تاته ستا په نعمت سره رجوع کوم (د شکر توفیق یې راکړې) او زه تاته په خپلې ګناه سره رجوع کوم نو ماته مغفرت وکړې (ځکه چې شان دا دی چې ګناه نه ښښي (او نه یې ښښلی شي) مګر یوازې ته.

﴿وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا ٱلْقِتَالُ رَأَيْتَ ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ ٱلْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ فَأَوْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ ٱلْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُواْ ٱللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ﴿٢١﴾ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ أَن تُفْسِدُواْ فِي ٱلْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوٓاْ أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰٓ أَبْصَٰرَهُمْ ﴿٢٣﴾ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ ﴿٢٤﴾﴾

[٢٠] او هغه کسان وایي کومو چې ایمان راوړی دی (برابره خبره ده چې رښتیاني ایمان وي او که دروغین) چې ولې یو سورت نازل نه کړی شو (چې د قتال ذکر پکښې وي)؟. نو کله چې مضبوط (محکم) سورت نازل کړی شي او د قتال (جنګ) ذکر پکښې شوی وي، ته هغه کسان ګورې د کومو په زړونو کښې چې (د منافقت) مرض دی چې تاته د هغه چا د کتلو غوندې ګوري په کوم باندې چې د مرګ (سا ختلو) د کبله بې هوښي ورغلې وي. نو دوی ته هلاک (او حسرت) دی.

[٢١] (منافقان وایي چې: زمونږ کار تاته) اطاعت او شرعي (معروفه) وینا کول دي (ستا په خلاف نه قول کوو او نه عمل). نو کله چې (اهل) کار کلک قصد وکړي (او د جهاد خبره فیصله کړی شي) نو که منافقانو الله ﷻ ته رښتیا وینا کړې وي (د عمل په میدان کښې یې اطاعت ته صورت ورکړی وي) نو دا (کار) به ورته بهتر وه (د رسوایۍ څخه بچ پاتې شوي وی).

[٢٢] نو (اې منافقانو!) که چرته تاسو اطاعت ته شا کړئ، ایا تاسو نژدې یاست چې په ځمکه کښې به فسادونه وکړئ او (د خپلوانو سره به) خپلې خپلوۍ پرې کړئ؟ (هو، دغسې به وکړئ).

[٢٣] (اې پیغمبره!) دغه (منافقان) هغه کسان دي کوم چې الله ﷻ د خپل رحمت څخه لرې کړي دي نو (په غوږونو) یې کاڼه کړي دي او (د زړه) سترګې یې ورړندې کړې دي.

[٢٤] نو ایا منافقان (د) قرآن کریم (په ارشاداتو) کښې تدبر (غور) نه کوي یا (یې) په زړونو باندې خپل (معنوي) قلفونه پراته دي؟ (هو، د دوی په زړونو باندې د عدم تدبر د کبله مهرونه لګېدلي دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په تعقیب د منافقانو په خاصیتونو باندې څه نوره رڼا هم

اچولې شوي ده. نو حاصل يې دا شي راغبرګي چې

اى پيغمبره! د منافقانو څه نور خاصيتونه هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه ترڅو هغوى د مخلصو مؤمنانو د صف څخه په ډاګه جدا وپېژاندلې شي هغه دا:

۱ـ کومو کسانو چې ايمان راوړى دى او په دروغو يا رښتياوو د "انّا" په کلمه خوله ښوروي، د هغوى خاصيتونه دا دي:

الف: هغوى وسلوال جهاد ته خپله لېوالتيا ښيي او وايي چې: اى کاش! چې په مونږ باندې جهاد فرض شوى وى ترڅو د کفارو په مقابل کښې جنګېدلي وى، څه وجه ده چې د جهاد د فرضيت سورت نه نازلېږي؟

ب: نو کله چې د وسلوال جهاد د فرضيت په هکله کوم سورت نازل کړى شي چې د جهاد فرضيت پکښې په صريحو ټکو ذکر شوى وي او د بهانو پلمو مخه پکښې په بشپړه توګه بنده کړى شوې وي، نو په دغه وخت کښې د "انّا" د کلمې ويونکي په لاندې دوه وو ډلو وېشلي کېږي:

ج: مخلص او حقيقي مؤمنان د خوشالي په حال کښې سمدستي په تجهيزاتو پيل کوي، ترڅو څرګنده کړي چې پخوا يې د جهاد غوښتنه په دروغو نه وه کړې.

د: خو بالمقابل منافقان او هغه کسان چې په زړونو کښې يې مرض دى هيښ پاتې کېږي او د ډېرې ورخطايي څخه يې سترګې په کولکونو اوړي را اوړي، او ناڅه ـاى پيغمبره!ـ داسې ګوري لکه چې د چا ختکدن وي او سات ګړى نه يې روح قبض کېږي اما يې سترګي ته راپورته شوې وي.

لنډه دا چې: په دغه وخت کښې منافقان د مخلصو مؤمنانو د صف څخه په څرګنده توګه جدا کېږي او هر چا ته معلومېږي چې هغوى د وسلوال جهاد غوښتنې په دروغو سره کړې وې، نو هغوى ته دې هلاک وي چې خپل ځانونه يې په دنيا او آخرت کښې د خسران او تاوان سره مخامخ کړه.

۲ـ اى پيغمبره! منافقان په خوله وايي چې زمونږ کار د پيغمبر اطاعت دى او وينناوي مو معروفې او شرعي وينناوې دي چې په غير شرعي او ناجائزو خبرو باندې مونږ هيڅکله خوله نه ښوروو. خو د ذکرو شوو څرګندونو سره سره کله چې د جهاد خبره فيصله شي او پوره تصميم پکښې ونيولى شي هغوى پکښې سستي کوي او په پوه او پله بهانه تري خپل ځانونه په څنګوي بلکې نورو مجاهدينو ته هم پښو نه تيږي دراچوي چې جهاد مه کوئ او زمونږ سره په خپلو کورونو کښې پټ کښېنئ.

نو که هغوى خپلو څرګندونو ته عملي بڼه ورکړې وى او د الله ﷻ سره يې خپلې وعدې او څرګندونې رښتيا کړې وى نو دا کار به ورته ډېر غوره وه، چې د دنيا او آخرت د رسوايي څخه به پرې بچ شوي وى.

۳ـ اى پيغمبره! هغوى د الله ﷻ د پلوه مخاطب کړه او ورته ووايه چې: اى منافقانو! که چيرته تاسو په پوه او پله بهانه د نبي کريم ﷺ ارشاداتو ته شا کړئ او خپل اظهارات په عمل کښې پياده نه کړئ نو ايا تاسو نژدې ياست چې په دغه صورت کښې به په ځمکه کښې د پخوا په شان فساد وکړئ او د خپلو اقاربو سره به خپلوي او صله رحمي پرې کړئ؟

هوا نفسو به په داسې صورت کښې د دغو جنایتونو او د دغسې نورو جنایتونو مرتکب وګرځي او خپل اُخروي برخې به ورونه کړي.

۴ـ لنډه دا چې منافقان هغه کسان دي چې الله ﷻ د خپل رحمت څخه لرې کړي دي او د حقائقو د اورېدلو څخه يې کاڼه کړي ګوڼي دي او هم يې د زړونو سترګې ړندې کړي دي (په زړونو باندې يې ورته مهر وهلی دی) که نه نو د ايمان راوړلو دپاره دې کار هم کفايت کاوه چې د قرآن کريم په ارشاداتو کښې يې تدبر او غور کړی وی او د خپلو ځانونو د قناعت دپاره يې لږ کار اخستی وی.

۵ـ نو ايا منافقان په قرآن کريم کښې تدبر او تفکر نه کوي چې ايمان راوړي او که په زړونو باندې يې معنوي قلفونه پرانه دي او مهرونه پرې لګېدلي دي؟ حقيقت دا دی چې همغوی د يو پلوه په قرآن کريم کښې تدبر او تفکر نه کوي او د بله پلوه يې په زړونو باندې مهر لګېدلی دی، نو د دغسې خلکو څخه د ايمان راوړلو تمه کول څه ګټه نه لري.

توضيحات

۱ـ ځينې مفسرين کرام وايي چې په ﴿ وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ الآية- کښې هغه مضمون انځور شوی دی کوم چې په [النساء: ۷۷] ايت کښې نزول موندلی دی[۱]، خو مونږ ته دا ډول تفسير په زړه پورې نه برېښي او دا ځکه چې هلته د مؤمنانو هغه حال ته اشاره شوې ده کوم چې ورباندې په مکه معظمه کښې تېر شوی وه چې د مسلح جهاد اجازه دې راکړی شي، او په دې ايت کښې ـچې بحث پکښې روان دی ـ د همغوی هغه حال ته اشاره کېږي کوم چې ورباندې په مدينه منوره کښې تېرېده چې ای کاش! چې د جهاد په هکله قطعي حکم نازل شوی وی. د همدې کبله دلته د مضارع صيغه ﴿ وَيَقُولُ ﴾ نازله شوې ده او هلته د ماضي صيغې "قيل" نزول موندلی دی.

زمونږ په فکر ـوالله ﷻ اعلمـ په دې ايت کښې هغه مضمون نازل شوی دی کوم ته چې په [الأحزاب: ۱۸، ۱۹] ايتونو کښې اشاره شوې ده، نو هيله ده چې د ښه وضاحت دپاره هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

اولى څه معنى؟

۲ـ په ﴿ فَأَوۡلَىٰ لَهُمۡ ﴾ کښې د "أَوۡلَىٰ" د کلمې په ارتباط مفسرينو کرامو اوږده بحثونه ليکلي دي[۲]، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي. خو مونږ د لاندې بحثونو په ذکر باندې اکتفاء کوو.

الف. د "أَوۡلَىٰ" کلمه د "وَلِيٌ" ـلکه "ضَرَبٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د قُرب او نژدېکت معنى ورکوي[۳].

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۷۸
(۲) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۵۳؛ روح المعاني ج۲۶ ص۶۷؛ اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۴۵۱
(۳) القاموس المحيط ج۴ ص۶۵۸

ب: که څه هم دغه کلمه اصلاً د اسم تفضیل صیغه ده مګر په عربي کلام کښې د "زجر" او تهدید دپاره هم استعمالیږي چې د وَیْل او معنوي هلاک او حسرت معنی ورکوي. په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده[۱]، والله ﷻ اعلم.

ج: نو په همدې بنیاد د "أَوْلَى" کلمه مبتدا ده او د متعلق په ملحوظ یې د "لَهُمْ" کلمه خبر ده. نو به وایي چې داسې نازل شوی دی: "وَيْلٌ لَهُمْ مِنْ صَنِيعِهِمُ الْمَذْكُورِ"، یعنې منافقانو ته د ذکرې شوې کړنلارې د کبله هلاک او حسرت دی[۲].

په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې د یهودانو په هکله صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ ٱلْكِتَٰبَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ﴾ [البقرة:۷۹] یعنې نو یهودانو ته د دې کبله هلاکت دی چې په خپلو لاسونو سره کتاب لیکي او بیا وایي چې دا د الله ﷻ کتاب دی.

یو نَحوي تحلیل

۳_ مفسرینو کرامو د ﴿ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ ﴾ په اعراب کښې متعدد تحلیلونه کړي دي، خو کوم تحلیل چې مونږ ته بهتر بریښېدلی دی هغه دا دی چې: دغه کلمات د مقدرې مبتدا دپاره خبر واقع شوي دي چې مونږ ترې په "أَمْرُنَا" سره تعبیر کولی شو، بیا دغه جمله د مقدر "يَقُولُونَ" دپاره مقولهٔ ګڼلې کېږي، لکه چې داسې نازل شوی وي: "يَقُولُونَ أَمْرُنَا طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ".

یعنې ای پیغمبره! ستا په حضور کښې منافقان وایي چې زمونږ کار فقط ستا اطاعت او د شرعي معروفو خبرو کول دي (چې نه ستا بې اطاعتي کوو او نه غیر شرعي خبرې کوو).

مونږ ځکه دغه تحلیل غوره او بهتر وګاڼه چې په بل ایت کښې همدغه مضمون دغو کلمو ته په ورته کلمو کښې نازل شوی دی چې: ﴿ وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا۟ مِنْ عِندِكَ بَيَّتَ طَآئِفَةٌ مِّنْهُمْ غَيْرَ ٱلَّذِى تَقُولُ ﴾ [النساء:۸۱] یعنې منافقان (ستا په حضور کښې) وایي چې: زمونږ کار ستا اطاعت دی، نو کله چې ستا د حضوره بهر ووځي نو یوه ډله یې د هغې خبرې څخه په غیر (په خلاف) پټ مجلسونه کوي کومه چې ته وایې.

هېر مو نه شي

۴_ په کار دي چې د ﴿ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ ﴾- الآية- په ارتباط لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۲۴۶] ایت لاندې لیکلي دي چې دلته د "هَلْ" توری د تقریري استفهام دپاره دی او د ﴿ عَسَيْتُمْ ﴾ کلمه د "قَارَبْتُمْ" معنی ته متضمنه ده، چې د "تُمْ" کلمه یې اسم دی او ﴿ أَن تُفْسِدُوا۟ ﴾ الآية یې خبر دی.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۶۷؛ مفردات الراغب ص۵۷۲
(۲) تفسير ابي السعود ج۸ ص۹۸

ب: د ﴿ إِن تَوَلَّيْتُمْ ﴾ په تفسیر کښې مفسرین کرام په لاندې دوه وو ډلو باندې ویشلی شوي دي:

اول: دغه کلمه اصلاً د "وَلايَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د واکدارۍ معنی ورکوي[۱]. یعنې: ای "منافقانو! نو په کوم صورت کښې چې تاسو د پیغمبر ﷺ اطاعت ونه کړئ، په تاسو کښې به څه خیر پاتې شي، که بالفرض تاسو د خلکو د کارونو متولیان او واکداران هم وګرځئ څه خیر به ورته ونه رسوئ، بلکې په دې صورت کښې: ایا تاسو نژدې یاست چې په ځمکه کښې فسادونه وکړئ او د خپلوانو سره به صله رحمي او خپلوي پالل (په بې رحمۍ سره) پرې کړئ؟ (هو! همداسې به وکړئ).

دوهم: چې د ﴿ تَوَلَّيْتُمْ ﴾ کلمه د "اعْرَضْتُمْ" معنی ورکوي[۲]. یعنې: ای منافقانو! نو که چرته تاسو د نبي کریم ﷺ د اطاعت څخه اعراض وکړئ او د جهاد فرضیت د پښو لاندې کړئ، ایا (په دغه صورت کښې) تاسو نژدې یاست چې په ځمکه کښې فسادونه وکړئ او د اقاربو سره خپلوي او خواخوږي پرېکړئ؟ (هو! تاسو به همداسې وکړئ او خپلو پخوانیو جنایتونو ته به بېرته وروګرځئ).

یا په بل عبارت: تاسو غواړئ چې خپلې بې بندو بارۍ ته بېرته ورتاو شئ.

ج: ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري او د بدلیت په لحاظ دواړه هم اراده کېدلی شي مګر د مقام په ملحوظ دوهم تفسیر په زړه پوری برېښي.

د: که څه هم د ﴿ وَتُقَطِّعُوٓا۟ أَرْحَامَكُمْ ﴾ جملې مضمون د ﴿ أَن تُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ جملې په مضمون کښې شامل دی، خو د دې کېله ورباندې صراحت وکړی شو ـ والله ﷻ اعلم ـ چې په هغه وخت کښې د صله رحمي پرېکول عادي کار وه حتی چې ځینو خلکو به خپلې لورګانې ژوندۍ ښخولې.

ه: په احادیثو کښې هم د صله رحمۍ په باب زښت ډېر احادیث روایت شوي دي چې ځینو مفسرینو کرامو یې یوه غټه مجموعه راغونډه کړې ده[۳]، خو مونږ د کتاب د اوږدېدلو د ډاره د نبي کریم ﷺ د لاندې احادیثو په ذکر باندې د مثال په توګه اکتفاء کوو:

اول: «تَعَلَّمُوا مِنْ أَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ فَإِنَّ صِلَةَ الرَّحِمِ مَحَبَّةٌ فِي الْأَهْلِ مَثْرَاةٌ فِي الْمَالِ مَنْسَأَةٌ فِي الْأَثَرِ»[۴] یعنې د خپلو نسبونو څخه هومره زده کړئ چې خپله خپلوي ورباندې پالئ (صله رحمي پرې کوئ)، ځکه چې صله رحمي په اهل (خپلوانو) کښې د محبت سبب دی او په مال کښې د ډېروالي سبب دی (او بالآخره) په عمر کښې د وروستوالي (اوږدوالي) سبب دی.

دوهم: «أَسْرَعُ الْخَيْرِ ثَوَابًا الْبِرُّ وَصِلَةُ الرَّحِمِ وَأَسْرَعُ الشَّرِّ عُقُوبَةً الْبَغْيُ وَقَطِيعَةُ الرَّحِمِ»[۵] یعنې د خیریه کارونو د جملې څخه د اجر او ثواب د حیثه نېکي کول او خپلوي پالل ډېر چوست دي (الله ﷻ ورباندې په دنیا کښې هم اجر او ثواب مرتبوي) او د شر په کارونو کښې د عقوبت (سزا) د حیثه

---

(۱) روح المعاني ج۲٦ ص۶۸
(۲) تفسیر البغوي ج۴ ص۱۸۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۸۳
(۳) الدر المنثور ج۷ ص۴۹۷
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹
(۵) سنن ابن ماجه ص۳۱۰

بغاوت او صله رحمي پرېکول دېر چوست دي (الله ﷻ وربانديي جنايتکار ته د أخروي سزا څخه ورانديې په دنيا کښې هم سزا ورکوي)

قُفل څه معنی؟

۵_ په ﴿ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴾ کښې د "أَقْفَال" کلمه د "قُفْل" _لکه "شُغْل"_ جمعه ده، "قُفْل" هغه شي ته وايي په کوم سره چې د دروازې ورونه کلک تړلی کېږي چې په پښتو کښې ورته "قُلف" يا "تالا" ويل کېږي. په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د ﴿ قُلُوبٍ ﴾ ضمير ته مضافه ده، نو دلته د دروازو قلفونه مطلب نه دي بلکې هغه قلفونه مطلب دي کوم چې په زړونو پورې اختصاص لري او په "خَتْم"، "طَبْع" او نورو کلماتو سره ترې تعبير کېږي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ايت شريف کښې اولنۍ جمله د دوهمې جملې دپاره د سببيت حيثيت لري. يعني منافقانو په زړونو باندې د دې کبله مهر لګولی شوی دی او په حق باندې د پوهېدلو څخه قلف کړی شوي دي چې دوی د قرآن کريم ارشادات د زړه په غوږونو باندې نه اوري او په دقت سره پکښې سوچ او تفکر نه کوي.

عين مضمون ته لږ ورانديې په [محمد:۱۶] ايت کښې هم اشاره شوې ده.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱرْتَدُّوا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِم مِّنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْهُدَى ٱلشَّيْطَٰنُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا۟ لِلَّذِينَ كَرِهُوا۟ مَا نَزَّلَ ٱللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِى بَعْضِ ٱلْأَمْرِ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَٰرَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱتَّبَعُوا۟ مَآ أَسْخَطَ ٱللَّهَ وَكَرِهُوا۟ رِضْوَٰنَهُۥ فَأَحْبَطَ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٢٨﴾ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَن لَّن يُخْرِجَ ٱللَّهُ أَضْغَٰنَهُمْ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَأَرَيْنَٰكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَٰهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ ٱلْقَوْلِ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَٰلَكُمْ ﴿٣٠﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ٱلْمُجَٰهِدِينَ مِنكُمْ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَنَبْلُوَا۟ أَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾ ﴾

[۲۵] يقيناً کوم کسان چې (د اسلام څخه) بېرته په خپلو شاګانو باندې ګرځېدلي دي (البته) د هغه څخه وروسته چې سمه لاره ورته څرګنده شوې ده.

هغوی ته شيطان (بېرته ګرځېدل) ښايسته کړي دي (او ګمراه کړي يې دي) او هم يې ورته (د ګمراه کولو په زمانو کښې) اوږدوالی کړی دی (چې ارتداد پرېنږدي).

[۲۶] دغه (ارتداد) په دې سبب چې يقيناً مرتدان هغو کسانو ته وايي کوم چې هغه شی نه خوښوي چې الله ﷻ نازل کړی دی چې: دېر ژر به مونږ په ځينو کارونو کښې ستاسو اطاعت وکړو

(ستاسو ملګرتیا په غوره کړو): حال دا چې الله ﷻ يې په پټو مشورو (او رازونو باندې) پوهېږي.

[۲۷] نو د مرتدانو به په هغه وخت کښې څه حال وي چې کله پرښتې د هغوی ارواګانې په داسې شان سره اخلي چې په مخونو او شاګانو باندې يې وهي؟!

[۲۸] دغه (په شدت سره د ارواګانو قبض) په دې سبب دی چې یقینًا مرتدان د هغه شي پیروي کوي کوم چې الله ﷻ (ورته) په غضب کوي، او (هم په دې سبب چې) هغوی د الله ﷻ رضامندي نه خوښوي (چې بدکارونه کوي) نو الله ﷻ يې (نېک) اعمال ضائع (بې لجره) کړه.

[۲۹] ایا هغه کسان ګومان کوي د کومو په زړونو کښې چې مرض (نفاق) دی چې هیڅکله به الله ﷻ د هغوی عداوت (او د اسلام سره دښمني) څرګنده نه کړي (او پته به يې پرېږدي)؟.

[۳۰] او (ای پیغمبره!) که زمونږ اراده وشي نو مونږ به هرو مرو تاته منافقان دروښیو، نو ته به يې په نښنو سره وپېژنې، او سوګند دی چې ته به هرومرو ضرور هغوی د خبرو کولو په طرز (طریقه) کښې وپېژنې. او الله ﷻ (د منافقانو په شمول) ستاسو په عملونو باندې پوهېږي.

[۳۱] او هرو مرو ضرور به مونږ تاسو امتحان کړو ترڅو مونږ ستاسو د جملې څخه په مجاهدینو او صابرینو باندې (په شهودي پوهې سره) پوه شو، او (هم ترڅو) مونږ (د ایمان د خبر څخه علاوه) ستاسو نور خبرونه هم امتحان کړو (چې رښتیا وایاست او که لاپې کوئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په تعقیب د منافقانو د منافقت په خوښولو باندې رڼا اچولې شوې ده او څه تهدید يې پکښې نازل شوی دی. نو حاصل يې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د هغې وجې څه بیان قرائت کړه د کومې په سبب چې منافقانو منافقت غوره کړی دی او بېرته کفر ته اووښتي دي. هغه دا چې:

۱ـ یقینًا کومو کسانو چې ایمان راوړی دی او سمه لاره ورته ښه پوره روښانه شوې ده خو د دې سره‌سره بېرته کفر ته وراووښتي دي او مرتد شوي دي، د هغوی د دې کار وجه دا ده چې:

الف: شیطان ورته کفري لاره ښایسته کړې او اسانه کړې ده، نو د اسلام څخه ورته کفر غوره برېښي چې هغوی (کفار) حق په جانب دي او په سمه لاره باندې روان دي.

ب: همدارنګه د هغوی غولونې ته شیطان اوږده زمانه ادامه ورکړې ده او لا لګیا دی ادامه ورکوي چې په همدغې کفري عقیدې باندې د مرګ تر وخته پورې باقي پاتې شي.

۲ـ هغوی ته ځکه کفر غوره برېښېدلی دی چې د کفارو سره د مؤمنانو په مقابل کښې مینه او محبت لري حتی هغو کسانو ته جاسوسي کوي کوم چې قرآن کریم نه خوښوي او په مَآ اَنزَلَ اللهُ باندې په غُصه دي. هغوی څرګندو کفارو ته رایي چې: «هر ژر به مونږ په څینو کارونو کښې عمومًا او په جهادي کارونو کښې خصوصاً ستاسو اطاعت وکړو او ستاسو په ګټه به اجراءات وکړو.

حال دا چې الله ﷻ د منافقانو په شمول د ټولو خلکو په اسرارو او پټو رازونو باندې پوهېږي او حتی په هغو خبرو باندې‌هم پوهېږي کومې چې د چا په زړه کښې ګرځي راګرځي.

۳_ نو د کفارو به څه حال وي کله چې هغوی ته د ارواګانو د قبض دپاره پرښتې ورشي او ارواګانې يې په داسې حال کښې قبض کړي چې مخونو ته يې وهل ورکوي چې ولې مو د اسلام څخه مخونه واړول، او شاګانو ته يې هم وهل ورکړي چې ولې مو د پيغمبر ﷺ ارشاداتو ته شا کړې وه او خپل خانونه مو وربانديې رانده کانه اچولي وه؟.

۴_ ای پيغمبره! څکه به پرښتې هغوی ته وهل ورکوي چې:

الف: هغوی د هغه شي پيروي کړې ده کوم چې الله ﷻ په غضب کوي، نو خپلو خانونو ته يې الله ﷻ په غضب کړی دی.

ب: او هم هغوی د الله ﷻ رضامندي نه ده خوښه کړې او تول زيار او کوښښ يې د شيطان او کفارو د رضامندی په حاصلولو کښې تېر کړی دی، نو څکه يې الله ﷻ هغه عملونه ضائع کړه کوم يې چې د منافقت په لباس کښې ترسره کړي وه، لکه لمونځ او نور.

۵_ ايا هغه کسان ګومان کوي د کومو په زړونو کښې چې د منافقت مرض دی چې الله ﷻ به يې رسوا نه کړي او هغه کينه او عداوت به يې په ډاګه نه کړي کوم چې هغوی په زړونو کښې د مؤمنانو په هکله پټ ساتلی دی؟ دغسې به الله ﷻ هيڅکله ونه کړي لکه چې د هغوی خيال دی بلکې:

الف: ای پيغمبره! که زمونږ اراده وشي نو مونږ به تاته منافقان په نښو سره دروښيو نو هرومرو به يې ته په نښو سره وپېژني، او يا به يې په اشخاصو سره دروپېژنو نو چې ته به يې ښه پوره وپېژني چې فلانکی او فلانکی منافقان دي، خو تر اوسه پورې دغه کار ته زمونږ اراده نه ده شوې.

ب: هو! زمونږ د ښوداني څخه وړاندې هم ته منافقان پېژندلی شې چې د خبرو طرز او لهجې ته يې متوجه شې، نو په دغه صورت کښې به هم ته هغوی وپېژنې چې دغه منافق دی او هغه منافق دی.

ج: الله ﷻ ستاسو د ټولو (منافقان ياست او که مخلص مؤمنان) په اعمالو باندې ښه پوهېږي چې تاسو يې په کوم غرض اجراء کوئ، نو هر چاته به موافقه سزا يا جزا ورکړي.

۶_ ای د آمَنّا ويونکو! هرومرو او ضرور به مونږ تاسو په داسې ډول د امتحان لاندې ونيسو:

الف: په تاسو به جهاد فرض کړو ترڅو مونږ خپل خان ته په شهودي علم سره معلومه کړو چې ستاسو د جملې څخه واقعي مجاهدين څوک څوک دي او څومره څومره اندازه ايماني اخلاص لري؟

ب: تاسو به د مشقتونو په نزول سره هم د امتحان لاندې ونيسو ترڅو په خپل شهودي علم سره صابران او بې صبران خپل خان ته معلوم کړو، چې ستاسو د جملې څخه څوک په ايمان باندې ډېر کلک دي او په همدې هکله څومره مشکلات په اوږو اخلي؟

ج: همدارنګه ترڅو مونږ د جهاد په فرضيت او د مشقاتو په نزول سره (د ايمان په امتحان باندې علاوه) ستاسو نور اخبارات هم امتحان کړو چې تاسو په خپلو اخباراتو کښې رښتيني ياست او که محض د خولې لاپې شاپې کوئ؟.

توضيحات

۱_ ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱرۡتَدُّواْ﴾ الآية- کښې د لاندې لغاتو معناوې ولولئ:

الف: په ﴿ ٱلشَّيۡطَٰنُ سَوَّلَ لَهُمۡ ﴾ کښې د ﴿ سَوَّلَ﴾ کلمه د "تَسوِيل" ـ لکه "تَكرِيم" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۱۸] ایت لاندې لیکلي دي چې "تَسوِيل" د "تَزيين" معنی ورکوي. خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې که ذکره شوې کلمه نفس ته منسوبه شي نو "تَزيين" ترې مراد ېږي او که شیطان ته نسبت شي لکه چې په دې مقام کښې ورته نسبت شوې ده نو په "إغوَاء" ګمراه کولو باندې هم دلالت کوي[1].

ب: په ﴿ وَأَمۡلَىٰ لَهُمۡ ﴾ کښې د "أَملَى" کلمه اصلاً د "مَلاوَة" ـ لکه "شَرَاقَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. او د [مریم:۴۶] ایت لاندې ـ د الله ﷻ په توفیق ـ لیکلی شوي دي چې د "مَلاوَة" څخه د زمانې اوږدوالی اراده کېږي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: مرتدانو ته شیطان کفري لاره ښایسته کړې ده او د سمې لارې څخه يې اړولي دي، او د زمانې په اوږدو کښې د هغوی ګمراه کولو ته ادامه ورکوي چې د ارتداد څخه پښېمانه نه شي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: په ﴿ سَنُطِيعُكُمۡ فِي بَعۡضِ ٱلۡأَمۡرِ ﴾ کښې د ﴿بَعۡضِ ٱلۡأَمۡرِ﴾ څخه کوم ځینې کارونه مراد دي، یا په بل عبارت: هغه ځینې کارونه کوم کوم دي چې منافقانو به يې کفارو ته په پټه وعده ورکوله؟

مونږ وايو چې: د دغو کارونو څخه په ځینو باندې په بل ایت کښې رڼا اچولې شوې ده چې: ﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ نَافَقُواْ يَقُولُونَ لِإِخۡوَٰنِهِمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ لَئِنۡ أُخۡرِجۡتُمۡ لَنَخۡرُجَنَّ مَعَكُمۡ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمۡ أَحَدًا أَبَدًا وَإِن قُوتِلۡتُمۡ لَنَنصُرَنَّكُمۡ ﴾ [الحشر:۱۱] یعنې ایا ته هغو کسانو ته نه ګورې کومو چې منافقت غوره کړی دی چې د اهل الکتابو څخه خپلو هغو کفري ورونو ته وايي کومو چې (ښکاره) کفر غوره کړی دی چې: که چرته تاسو (د خپل وطن څخه) وویستلی شئ نو هرومرو به مونږ درسره یو ځای ووځو، او مونږ به هیڅکله ستاسو (د ضرر) په هکله د هیچا اطاعت ونه کړو، او که تاسو (د مسلمانانو د پلوه) وژل کېدلئ نو هرومرو به مونږ ستاسو مرسته وکړو (او ستاسو په ګټه به د هغوی سره وجنګېږو).

اضغان څه معنی؟

۳ـ په ﴿ أَن لَّن يُخۡرِجَ ٱللَّهُ أَضۡغَٰنَهُمۡ ﴾ کښې د "اَضغَان" کلمه د "ضِغن" ـ لکه "ضَرب" ـ جمعه ده چې د کینې او عداوت معنی ورکوي[2] او جمعیت يې د مضاف الیه "هُم" په اعتبار سره صورت نیولی

---

(۱) القاموس المحیط ج۴ ص۶۵۱

(۲) لسان العرب ج۱۳ ص۲۵۵؛ مفردات الراغب ص۳۰۶

دی چې د متعددو منافقانو څخه کنایه دی. یعني ایا د منافقانو ګومان دی چې هیڅکله به الله ﷻ د هغوی عداوتونه او کینې څرګندې نه کړي او په زړونو کښې به یې ورته پټې پرېږدي؟.

دغه کلمه (أضغان) په راتلونکي [محمد:۳۷] ایت کښې هم راروانه ده او هلته هم د عداوتونو معنی ورکوي.

څو نکات

۴ـ په ﴿ وَلَوْ نَشَآءُ لَأَرَيْنَـٰكَهُمْ ﴾ الآیتين- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۹] ایت لاندې لیکلي دي چې منافقت په مدینه منوره کښې وده وکړه، چې ځینو خلکو د تمې یا د ډار له کبله په طیبه کلمه باندې تلفظ وکړ او په زړونو کښې سوچه کفار وه او کفر پکښې ځای نیولی وه.

ب: الله ﷻ تر څه وخته پورې د منافقانو په منافقت پرده اچولې وه او د رسوایۍ څخه یې بچ ساتلي وه، ترڅو هغوی ته موقع په لاس ورشي چې د خالص ایمان خاوندان وګرځي.

ج: حتی چې تر یو وخته پورې الله ﷻ په نامه ونه ښودل چې هغه منافق دی او دغه منافق دی، همدې مطلب ته په ﴿ وَلَوْ نَشَآءُ لَأَرَيْنَـٰكَهُمْ ﴾ سره اشاره شوې ده، یعني که زمونږ اراده وشي نو تاته به منافقان درولید کړو (او په بېل-بېل نفر به دې پوه کړو).

د: خو په عین وخت کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته هغوی په نښو او علامو سره وروښودل چې په خپل فراست سره یې پېژاندل[۱]، چې په دې مقام کښې ورته په ﴿ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَـٰهُمْ ﴾ سره اشاره شوې ده، یعني نو هرومرو به یې ته په نښو سره وپېژنې.

هـ: د خبرو په طرز او أسلوب سره هم نبي کریم ﷺ ته منافقان وروپېژاندلی شوي وه، چې په ﴿ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ ٱلْقَوْلِ ﴾ جملې سره ورته اشاره شوې ده او دا خکه چې د "لَحْن" کلمه د خبرو کولو أسلوب او طرز او طریقې ته وضعه شوې ده، چې متکلم خپل اصلي مطلب په لفافه کښې (په ناڅرګنده توګه) بیان کړي[۲]. یعني او هرومرو ضرور به ته د خبرو کولو په طرز او طریقه کښې هم منافقان وپېژنې.

د ﴿ لَحْنِ ٱلْقَوْلِ ﴾ دپاره په یوه اوږده حدیث کښې د محمد بن مسلمه رضی الله عنه کلام مثال ګرځېدلی شي چې کله یې ورباندې کعب بن الأشرف یهودي (د اسلام ډېر کلک دښمن د نبي کریم ﷺ په اجازه) مخاطب کړ چې: «وَإِنَّهُ قَدْ عَنَّانَا وَإِنِّي قَدْ أَتَيْتُكَ أَسْتَسْلِفُكَ»[۳] یعني یقیناً دغه سړی (محمد ﷺ) مونږ ستومانه کړي یاستو او یقیناً زه تاته راغلی یم چې څه قرض راکړې. نوموړي صحابي رضی الله عنه د خپل کلام حقیقي مضمون نه اراده کاوه بلکې په همدې بهانه ذکر شوی یهودي ته ورنژدې شو او ویې واژه.

---

(۱) د "فراست" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الحجر:۷۵] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده.
(۲) مفردات الراغب ص۴۶۹
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۵۷۶

و: د دې ډول پېژاندنې ډېرو مثالونو ته په "الأحزاب" سورت کښې او خاصتاً په "التوبة" سورت کښې اشاره شوې ده، د همدې کبله د "التوبة" سورت ته د "الْفَاضِحَة" لقب ورکړی شوی دی چې د شرموونکې او رسواکوونکې معنې ورکوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ٱئْذَن لِّى وَلَا تَفْتِنِّى ﴾ [التوبة:۴۹] يعنې او د منافقانو څخه هغه څوک هم دي کوم چې (تا مخاطب ګرځوي او درته) وايي چې: اى پيغمبره! ماته اجازه راکړه (چې د تبوک غزا ته لاړ نه شم او) فتنه کښې مې مه اچوه[۱].

دوهم: ﴿ وَيَسْتَـْٔذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ ٱلنَّبِىَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِىَ بِعَوْرَةٍ ۖ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴾ [الأحزاب:۱۳] يعنې او د منافقانو څخه يوه لويه ډله د پيغمبر ﷺ څخه اجازه غواړي، وايي چې يقيناً زمونږ کورونه په خطرناکو ځايونو کښې واقع دي، حال دا چې کورونه يې په خطرناکو ځايونو کښې واقع نه دي (بلکې) دوی اراده نه لري مګر (د خندق د غزا څخه) د تېښتې‌دلو.

ز: الله ﷻ د جهاد په فرضيت سره هم خپل پيغمبر ﷺ ته د منافقانو منافقت ځرګند کړ، چې په ﴿ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ٱلْمُجَٰهِدِينَ مِنكُمْ وَٱلصَّٰبِرِينَ ﴾ کښې ورته اشاره شوې ده، او يو مثال يې لږ وړاندې په [محمد: ۲۰] ايت کښې تېر شو.

ح: څه وخت وروسته الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته د هغوی اشخاص هم وروښودل چې هغه او دغه منافقان دي، خو تر دغه وخته پورې يې عامو خلکو ته نه وه په ډاګه کړي، يوازې حذيفه ﷺ يې ورباندې خبر کړی وه چې د يوه راز په توګه يې د خپل ځان سره وساتي، د همدې کبله دغه صحابي ﷺ ته د "صَاحِبُ السِّرِّ" لقب ورکړی شوی دی[۲] چې د نبي کريم ﷺ رازدار وه.

ط: بالآخره، الله ﷻ د منافقانو څخه پرده پورته کړه او ټولو صحابه وو کرامو ﷺ ته يې په ډاګه وګرځول آن تردې چې نبي کريم ﷺ په يوه مجلس کښې په شپږ دېرشو تنو باندې غږ وکړ چې: «قُمْ يَا فُلَانُ! قُمْ يَا فُلَانُ! قُمْ يَا فُلَانُ!»[۳] ودرېږه اى فلانکيه!، ودرېږه اى فلانکيه!، ودرېږه اى فلانکيه!، او ټول يې د خپل مجلس څخه وشړل چې تاسو منافقان ياست.

او آن تردې چې الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته ارشاد نازل کړ چې: ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ﴾ [التوبة:۸۴] يعنې اى پيغمبره! د منافقانو په يو کس باندې هم چې مړ شي هيڅکله د جنازې لمونځ مه اداء کوه او مه يې په قبر باندې درېږه.

ي: په ﴿ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ﴾ کښې د ﴿ نَعْلَمَ ﴾ کلمې غوندې بله کلمه ﴿ لِنَعْلَمَ ﴾ د [البقرة:۱۴۳] ايت لاندې ښه پوره تشريح شوې ده او د اعتراض مخه پکښې نيولی شوې ده ـ والحمد لله ﷻ ـ چې په بيا تشريح کولو سره يې کتاب نه شو اوږدولی.

---

(۱) د دې مثال د ښه وضاحت دپاره بايد همغه د [التوبة:۴۹] ايت ته مراجعه وکړه شي

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۱

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۱۷

یا: په ﴿ وَنَبۡلُوَاْ أَخۡبَارَكُمۡ ﴾ کښې د "نَبۡلُوَ" کلمه په ﴿ نَعۡلَمَ ﴾ عطفه ده، او د ﴿ أَخۡبَارَكُمۡ ﴾ څخه د منافقانو د "آمَنَّا" ویلو څخه په غیر نور اخبارات او څرګندونې مطلبې دي.

یعنې ترڅو مونږ د جهاد په فرضیت سره او د مشقاتو په نزول سره (ای منافقانو!) ستاسو نور اخبارات هم امتحان کړو چې څرګندونې مو ربښتیانی دي او که محض لاپې شاپې کوئ.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَشَآقُّواْ ٱلرَّسُولَ مِنۢ بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلۡهُدَىٰ لَن يَضُرُّواْ ٱللَّهَ شَيۡـًٔا وَسَيُحۡبِطُ أَعۡمَٰلَهُمۡ ﴿٣٢﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَلَا تُبۡطِلُوٓاْ أَعۡمَٰلَكُمۡ ﴿٣٣﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ مَاتُواْ وَهُمۡ كُفَّارٞ فَلَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَهُمۡ ﴿٣٤﴾ فَلَا تَهِنُواْ وَتَدۡعُوٓاْ إِلَى ٱلسَّلۡمِ وَأَنتُمُ ٱلۡأَعۡلَوۡنَ وَٱللَّهُ مَعَكُمۡ وَلَن يَتِرَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا لَعِبٞ وَلَهۡوٞۚ وَإِن تُؤۡمِنُواْ وَتَتَّقُواْ يُؤۡتِكُمۡ أُجُورَكُمۡ وَلَا يَسۡـَٔلۡكُمۡ أَمۡوَٰلَكُمۡ ﴿٣٦﴾ إِن يَسۡـَٔلۡكُمُوهَا فَيُحۡفِكُمۡ تَبۡخَلُواْ وَيُخۡرِجۡ أَضۡغَٰنَكُمۡ ﴿٣٧﴾ هَٰٓأَنتُمۡ هَٰٓؤُلَآءِ تُدۡعَوۡنَ لِتُنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَمِنكُم مَّن يَبۡخَلُۖ وَمَن يَبۡخَلۡ فَإِنَّمَا يَبۡخَلُ عَن نَّفۡسِهِۦۚ وَٱللَّهُ ٱلۡغَنِيُّ وَأَنتُمُ ٱلۡفُقَرَآءُۚ وَإِن تَتَوَلَّوۡاْ يَسۡتَبۡدِلۡ قَوۡمًا غَيۡرَكُمۡ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓاْ أَمۡثَٰلَكُم ﴿٣٨﴾ ﴾

[۳۲] یقینًا هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی او د الله ﷻ د لارې (نور خلک) اړوي، او هم د پیغمبر ﷺ څخه د هغه څخه وروسته مخالفت کوي چې سمه لاره ورته ښکاره شوې (څرګنده شوې) ده، دوی به هیڅکله الله ﷻ ته د هیڅ شي ضرر ونه رسوي، او ژر به یې الله ﷻ عملونه ضائع کړي (چې نه به یې نیکي په درد وخوري او نه به یې د اسلام ضد پلانونه نتیجه ورکړي).

[۳۳] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د الله ﷻ اطاعت وکړئ او (هم) د پیغمبر اطاعت وکړئ او خپل عملونه (په کفر او ارتداد سره) مه باطلوئ.

[۳۴] یقینًا هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی او د الله ﷻ د لارې څخه (خلک) اړوي (او بیا په داسې حال کښې مړه شي چې کفار وي، نو هیڅکله به ورته الله ﷻ مغفرت ونه کړي.

[۳۵] نو (ای مؤمنانو!) تاسو سستي مه کوئ او (د بې همتی د کبله کفار) روغې ته مه بلئ حال دا چې تاسو (په هغوی باندې) اوچت (غالب) یاست او الله ﷻ ستاسو (ملګری) دی، او هیڅکله به الله ﷻ تاسو د خپلو عملونو څخه بوازې نه کړي (چې ضائع یې وګرځوي).

[٣٦] بې شکه نړدې (او حقير) ژوند لوبې او مشغولتيا ده (البته کله چې ورسره آخرت په نظر کښې نه وي).

او (اى مؤمنانو!) که چرته تاسو (په صحيحو معناوو کښې) ايمان ته ادامه ورکړئ او تقوى خپله کړئ نو الله ﷻ به تاسو ته ستاسو اجرونه پوره درکړي او مالونه به مو درځخه ونه غواړي (چې کوم مخلوق ته روزي ورکړئ).

[٣٧] او که (بالفرض المحال) الله ﷻ درځخه مالونه وغواړي بيا په غوښتلو باندې ټينګار وکړي نو تاسو به بخل (شومتيا) وکړئ او الله ﷻ به (په همدې سبب) ستاسو کينې (او عداوتونه) راوباسي (د اسلام ناخوښي به ځرګنده کړئ).

[٣٨] اګاه اوسئ! تاسو چې ياست اى دغو کسانو (چې وړاندې مو خاصيت بيان شو د الله ﷻ د پلوه) دېته بلل کېږئ چې د الله ﷻ په لار کښې (څه مال) نفقه کړئ، نو ستاسو د جملې څخه هغه څوک هم دى چې (په دغه انفاق کښې) شومتيا غوره کوي.

او هرڅوک چې شومتيا غوره کړي نو يقينًا هغه د خپل ځان څخه (په اجرونو کښې) شومتيا غوره کړه (چې ضرر يې خاص همده ﷻ ته راجع دى او بس).

او الله ﷻ همدى بې پروا دى او تاسو فقيران (او محتاجان) ياست.

او (اى مؤمنانو!) که تاسو (ايمان او تقوى ته) شا کړئ نو الله ﷻ به (ستاسو) په بدل کښې ستاسو څخه په غير بل قوم راولي چې بيا به هغوى ستاسو غوندې (بې همته او بخيلان) نه وي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هم د وړاندېنيو ايتونو مضمون تعقيب شوى دى او د منافقانو په حالاتو باندې څه نوره رڼا هم اچولې شوې ده، چې حاصل يې داسې راځي:

اى پيغمبره! په خپل أمت باندې د منافقانو په باب څه نور مطالب هم قرائت کړه:

١ـ کومو منافقانو ته چې سمه لاره ځرګنده شوې ده او ښه پوره ورته واضحه ګرځېدلې ده خو د دې څخه وروسته هم د لاندې خاصيتونو درلونکي دي:

الف: چې کفر يې غوره کړى دى او د اسلام څخه کفر ته بېرته وراوښتي دي.

ب: چې مؤمنان د الله ﷻ د لارې څخه اړوي او غواړي چې د خپلو ځانونو غوندې يې مرتدان وګرځوي (همدې کار ته دعوت چلوي).

ج: چې د پيغمبر ﷺ سره دښمني کوي او په مقابل طرف کښې ورته ولاړ وي.

دغه کسان فقط خپلو ځانونو ته ضرر رسوي او الله ﷻ ته به هيڅکله د هيڅ شي ضرر ونه شي رسولى، نو الله ﷻ به يې نېک اعمال ضائع کړي او پلانونه به يې شنډ کړي چې مطلوبه نتيجه به ورباندې مرتبه نه شي.

٢ـ نو په همدې بنياد اى مؤمنانو! تاسو د ارتداد څخه خپل ځانونه وساتئ او په لاندې ارشاداتو عمل وکړئ:

الف: تاسو خاص د الله ﷻ اطاعت ته ادامه ورکړئ او هم د پیغمبر ﷺ په اطاعت باندې ګلک ودرېږئ، د شیطان اطاعت مه کوئ او پیروي ته یې شا کړئ.

ب: تاسو د خپلو اعمالو حفاظت وکړئ او په مرتد کېدلو او نورو شیانو سره یې مه باطلوئ چې مطلوبه نتیجه ورباندې مرتبه نه شي. یا په بل عبارت: تاسو د ارتداد په شمول د ریاکارۍ او ګناهونو څخه اجتناب وکړئ.

۳ـ ای مؤمنانو! که ستاسو څخه څوک په ذکر شوي مرض اخته شوي وي او مرتد شوي وي نو هغه دې بېرته اسلام ته راواوړي او په خپله تګلاره باندې دې بیا نظر وکړي، هسې نه چې په همدغه کفري حال باندې مړ او د سختو ستونزو سره مخامخ شي.

او دا خکه چې: کومو کسانو چې کفر غوره کړی وي او د الله ﷻ د لارې څخه یې د مؤمنانو د اړولو هڅې کړې وي (کفر ته یې دعوت چلولی وي) او بیا په داسې حال کښې مړه شي چې د ذکر شوي خاصیت درلودونکي وي، نو الله ﷻ به ورته هیڅکله مغفرت ونه کړي او د کفر څخه به ورتېر نه شي چې توبه یې قبوله کړي. یا په بل عبارت: د توبې د قبول ځای همدغه نژدې دنیاوي ژوند دی په آخرت کښې بیا توبه نه قبلېږي.

۴ـ نو ای مؤمنانو! د ذکرو شوو بیاناتو په پام کښې نیولو سره تاسو د کفارو او منافقانو سره په جهاد کښې سستي مه کوئ او د سستۍ او بې همتۍ د کبله هغوی ته د روغې جوړې وړاندیز مه کوئ، چې دغه وړاندیز ته فقط د بې همتۍ د کبله صورت ورکړئ او کوم اصلاحي اجتماعي هدف مو پکښې مرموز نه وي. او دا خکه چې:

الف: تاسو په هغوی باندې هسک او لوړ یاست، نو مناسبه نه ده چې په ذکر شوي وړاندیز سره خپل خانونه بنکته وغورزوئ او په ذلت کښې قرار ولرئ.

ب: الله ﷻ ستاسو ملګری دی، تاسو کمزوري نه یاست، نو تاسو مه بې زړه کېږئ.

ج: او هیڅکله به الله ﷻ په جهاد کښې ستاسو عملونه او زیار ویستنې ضایعې نه کړي چې نتیجه ورباندې مرتبه نه کړي او تاسو ورباندې مطلب ته ورنه رسېږئ.

د: په تاسو باندې دې د نژدې ژوند محبت باعث نه شي چې جهاد ته شا کړئ او روغې جوړې ته لاس واچوئ. او دا خکه چې یقیناً پرته د أخروي ملحوظه دغه ستاسو نژدې او حقیر ژوند نه دی مګر د دوه وو شیانو مجموعه ده. هغه دا:

اول: دا ژوند د ماشومانو د لوبو حیثیت لري او ډېر ژر د فنا سره مخامخ کېږي.

دوهم: دا ژوند د ابدي أخروي ژوند څخه مشغلوونکی او په غفلت کښې اچوونکی دی.

۵ـ ای مؤمنانو! که چرته تاسو خپل ایمان ته په رښتیانیو معناوو کښې ادامه ورکړئ او تقوی او پرهېزګاري وکړئ نو الله ﷻ به تاسو ته ستاسو ثوابونه پوره درکړي او هم به درڅخه مالونه ونه غواړي چې خپلو خانونو یا نورو مخلوقاتو ته روزي ورکړئ، بلکې په وړیا توګه به تاسو ته اجرونه دربېرزو کړي.

۶_ که بالفرض المحال الله ﷻ ستاسو څخه مالونه وغواړي او په همدې باندې ټينګار وکړي چې ملې ژر شئ کوم مخلوق ته روزي ورکړئ، نو تاسو به ضرور شومتيا وکړئ او د مال ورکړې ته به حاضر نه شئ؛ په دې باندې علاوه، په دغه صورت کښې به الله ﷻ ستاسو عداوت څرګند کړي. يا په بل عبارت: ستاسو په زړونو کښې به د مالونو په ورکړه باندې ناخوښي پيدا شي او دغه ناخوښي به پټه ونه شئ ساتلی بلکې هر څوک به پرې پوه شي.

خو الله ﷻ په تاسو باندې ډېر زيات مهربان دی او په ديني کارونو کښې مو د دومره درونو امتحان سره نه مخامخ کوي چې تاسو پکښې ټول ناکامان وګرځي الا من شاء الله.

۷_ ای مؤمنانو! اګاه اوسئ چې تاسو بل څوک نه ياست بلکې هغه خلک ياست چې وړاندې مو څه خاصيتونو ته اشاره وشوه، هغه دا چې: تاسو په سخت امتحان کښې نه شئ کامیابېدلی او الله ﷻ مو د خپلې مهربانۍ د کبله د درونو امتحان سره نه مخامخ کوي. نو تاسو د دغه نعمت شکريه وکړئ او په سپک امتحان کښې خپل ځانونه مه ناکاموئ چې په تعميل کښې يې سستي وکړئ. د مثال په توګه:

۸_ تاسو د الله ﷻ د پلوه دېته بلل کېږئ چې په جهاد کښې په ځاني قربانۍ باندې علاوه څه مالي قربانۍ ته هم خپل ځانونه چمتو کړي او خپل څه مالونه د الله ﷻ په لار کښې ولګوئ. مګر په تاسو کښې داسې خلک شته چې په دغه خفيف امتحان کښې هم د ناکامۍ سره مخامخ کېږي او د لږ مال په انفاق کښې هم شومتيا غوره کوي، خو تاسو پوه شئ چې:

الف: هرڅوک چې د لږ مال په خرڅولو کښې هم شومتيا غوره کړي نو هغه په حقيقت کښې د خپل ځان په ضرر باندې شومتيا غوره کړه او خپل ځان يې د اجرونو څخه بې برخې کړ.

ب: الله ﷻ ستاسو څخه لا څه چې د خپلو ټولو مخلوقاتو څخه بې پروا دی او هيچا ته څه اړتيا او احتياج نه لري، خو بالمقابل ستاسو په شمول ټول مخلوقات همده ﷻ ته اړ او محتاج دي.

۹_ ای مؤمنانو! الله ﷻ په تاسو باندې ډېره زياته مهرباني نازله کړې ده چې تاسو يې په جهاد باندې مکلف ګرځولي ياست او په همدې هکله يې د څه مالي انفاق په امتحان کښې واقع کړي ياست. او که تاسو دغو خفيفو ارشاداتو ته شا کړئ نو الله ﷻ دا هم کولی شي چې د ځمکې مخ ستاسو څخه خالي کړي او ستاسو په عوض يې په بل قوم باندې ډک (اباد) کړي، او همدغه بل قوم په مالي او ځاني جهاد باندې مکلف وګرځوي، چې هغوی به بيا ستاسو غوندې نه وي او ارشاداتو ته به خپلې شاګانې نه اړوي او سستي به پکښې نه کوي.

لنډه دا چې په دې صورت کښې به تاسو د اجرونو څخه محروم وګرځئ او ستاسو په عوض به بل عوضي قوم د لوړو مراتبو خاوندان جوړ شي او فضيلتونه به يې په برخه شي.

توضيحات

۱_ په ﴿وَلَا تُبۡطِلُوٓاْ أَعۡمَٰلَكُمۡ﴾ کښې د "لا تُبطِلُوا" کلمه اصلاً د "بُطلان" _لکه "غُفران"_ څخه اشتقاقه

شوې ده، "بُطلان" دې ته وايي چې کوم شی د ضائع کېدلو او تاوان موندلو د حيثه د منځه لاړ شي[١].
يعني اې مؤمنانو! تاسو خپل نېک اعمال په ضائع کېدلو او تاوان موندلو سره د منځه مه وړئ.
٢_ پاتې شوه دا خبره چې په کوم شي باندې نېک اعمال د منځه ځي او د عامل په درد نه خوري، نو د دغه شي په تعين کښې علماوو کرامو ګڼ اقوال کړي دي[٢]. لاندې مثالونه يې ولولئ:
الف: هر نېک عمل په ارتداد او نفاق خپلولو سره باطلېږي. لکه چې په وړاندې متصل ايت [محمد:٣٢] کښې ورباندې صراحت شوی دی.
ب: په احسان اېښودلو او اذيت رسولو سره نېک اعمال (لکه صدقات) باطلېږي.
ج: همدارنګه په رياکارۍ سره هم د نيکو اعمالو مقبوليت اوبه وړي.
همدغو دواړو ډولونو ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُبۡطِلُواْ صَدَقَٰتِكُم بِٱلۡمَنِّ وَٱلۡأَذَىٰ كَٱلَّذِي يُنفِقُ مَالَهُۥ رِئَآءَ ٱلنَّاسِ ﴾ [البقرة:٢٦٤] يعني اې هغو کسانو کومو چې ايمان راوړی دی! تاسو خپل صدقات په احسان اېښودلو او ضرر رسولو سره مه ضائع کوئ لکه چې هغه څوک يې ضائع کوي کوم چې خپل مال د خلکو د ليدنې دپاره انفاق کوي (او اخلاص ونه لري).
د: د هغه چا نېک عمل هم په کار نه ورځي چې په نورو خلکو باندې يې ظلم کړی وي، البته ترڅو پورې چې د ظلمونو او جنايتونو بدله او قصاص پوره شي. همدغه ډول عامل ته نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې د مفلس لقب ورکړی دی[٣].

تبصره

٣_ که څه هم د ايت شريف کلمات عام دي او ذکرو شوو ټولو صورتونو ته شموليت لري مګر د مقام په لحاظ لومړی صورت غوره برېښي چې بحث په کفارو او منافقانو کښې راروان دی، نو څه لرې نه ده چې لومړی صورت په عبارة النص سره مقصود وګڼو او متباقي صورتونه په اشارة النص سره اثبات وبولو.

سوال جواب

٤_ که څوک وايي چې: ايا د ايت شريف په حکم کښې هغه نفلي عبادت شاملېدلی شي کوم چې د شروع څخه وروسته ناتمام نقض کړی شي، لکه چې څوک په نفلي روژه کښې د ماښام څخه وړاندې افطار وکړي؟
مونږ وايو چې: د دغه سوال د جوابولو دپاره لاندې ټکو ته توجه په کار ده:
الف: که څوک نفلي حج يا عمره نقض کړي او ناتمامه يې پرېږدي نو د ټولو فقهاوو کرامو په نزد په هغه باندې واجبه ده چې د نقض کړی شوي نفلي حج يا نفلي عمرې قضايي راوړي او د ذکر شوي

(١) لسان العرب ج١١ ص٥۶؛ القاموس المحيط ج١ ص٢٨٨
(٢) نظم الدرر ج٧ ص١٧٧؛ روح المعاني ج٢۶ ص٧٩
(٣) صحيح مسلم ج٢ ص٣٢٠

ایت شریف په بنیاد د نقض کولو د کبله د الله ﷻ څخه مغفرت وغواړي.

ب: د دغو دواړو عبادتونو څخه په غیر په نورو عبادتونو کښې فقهاء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ویشلی شوي دي:

اول: یو ګروپ فقهاء کرام (چې په سر کښې الشافعي علیه الرحمة واقع دی) وایي چې: د دغو عبادتونو نه اتمام واجب دی او نه یې په نقض کښې قضایي راوړل شته. او دا څکه چې عائشه رضی الله عنها وایي چې: نبي کریم ﷺ یو ځل څه خوراکي شی وخوړ او بیا یې وفرمایل چې: «قَدْ كُنْتُ أَصْبَحْتُ صَائِمًا»[1] یعنې یقینًا ما په داسې حال سبا کړی وه چې روژه دار وم.

دوهم: د بل ګروپ په سر کښې ابو حنیفه علیه الرحمة واقع دی، دوی وایي چې: نظر همدغه ایت شریف ته چې بحث پکښې روان دی د نفلي عبادت ناتمام نقض کول جواز نه لري، او که څوک یې نقض کړي نو ورباندې واجبه ده چې قضایي یې راوړي څکه چې: یوه ورځې عائشې او حفصې رضی الله عنها دواړو نفلي روژه نیولې وه او بیا یې ناتمامه ماته کړې وه نو چې کله یې ورباندې نبي کریم ﷺ خبر کړ دواړو ته یې امر وکړ چې: «اقْضِيَا يَوْمًا آخَرَ مَكَانَهُ»[2] یعنې تاسو دواړه د همدغې ماتې کړی شوې روژې په عوض بله ورځ قضایي روژه ونیسئ.

همدغه حدیث دلالت کوي چې نفلي عبادت په شروع سره واجب ګرځي که بالفرض واجب نه ګرځېدلی نو قضایي راوړل به یې هم واجب نه وی ګرځول شوي.

تبصره

۵- خینو علماوو کرامو په دغې مسئله کښې متوسطه لاره غوره کړې ده هغه دا چې: د نفلي عبادت نقض کول نظر هغو نصوصو ته جائز دي په کومو باندې چې الشافعي علیه الرحمة استدلال کړی دی، خو قضایي راوړل یې نظر هغو نصوصو ته هم واجب دي په کومو باندې چې ابو حنیفه علیه الرحمة استدلال نیولی دی[3].

مونږ ته همدغه متوسطه لاره بهتره برېښې چې د یو پلوه په ټولو نصوصو باندې عمل ترلاسه کېږي، او د بله پلوه همدغه متوسطه لاره احتیاطي هم ده.

وَهن څه معنی؟

٦- په ﴿ فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ ﴾ کښې د "لا تَهِنُوا" کلمه د "وَهْن" -لکه "ضَرَب"- څخه اشتقاقه شوې ده، "وَهْن" د ضعف او کمزورۍ معنی ورکوي[4]، خو په دې مقام کښې د دغې کلمې (وَهْن) څخه -زمونږ په فکر- هغه معنی مراده ده کومې ته چې په یوه حدیث کښې اشاره شوې ده

(۱) صحیح المسلم ج۱ ص۳٦٤
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۱۵۵
(۳) تفسیر المظهري ج۸ ص۴۴۴
(۴) مفردات الراغب ص۵۷۲

هغه دا چې: «فَقَالَ قَائِلٌ يَا رَسُولَ اللهِ وَمَا الْوَهْنُ قَالَ حُبُّ الدُّنْيَا وَكَرَاهِيَةُ الْمَوْتِ»[۱] يعني: نو يوه صحابي ﷺ پوښتنه وکړه چې ای د الله رسوله! وَهَن څه شی دی؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې د دنيا محبت او د مرګ څخه ډارېدل (وهن دی).

نو کله چې مؤمنان وهن خپل کړي او جهاد ته شا کړي، نو د هره طرفه به ورته کفار لاسونه وروغزوي او د هره طرفه به يې د محاصرې لاندې ونيسي.

نو په دې تقدير به د ايت شريف معنى داسې راوخېژي چې: ای مؤمنانو! تاسو وهن مه خپلوئ چې خاص د وهن د خپلولو د کبله کفارو ته د روغې جوړې لاس وراوږد کړئ او په همدې ذريعه د جهاد څخه خپلې اوږې سپکې کړئ.

د کفارو سره صلحه

۷ـ د کفارو سره د جنګ د نه کولو صلحه او روغه جوړه متعدد صورتونه درلودلی شي چې ځينې جائز دي او ځينې ناجائز دي. د مثال په توګه:

الف: که مسلمانان کمزوري وه او د جنګ وسائل يې نه درلوده نو صلحه ورسره جائزه ده[۲] لکه چې نبي کريم ﷺ د هجرت په اول وخت کښې د مدينې منورې د يهودانو سره صلحه کړې وه[۳].

ب: چې په صلحه کښې شرعي ټولنيزې موخې په پام کښې نيول شوي وي هم جواز لري، لکه چې نبي کريم ﷺ په حديبيه مقام کښې د مشرکانو سره صلحه وکړه[۴] خو بيا د هغوی د پلوه ماته شوه.

ج: چې د صلحې وړانديز د کفارو د پلوه صورت ونيسي او د مسلمانانو د پلوه منظور کړی شي لکه چې په [الأنفال: ۶۱] ايت کښې ورته اشاره شوې ده، دا هم په شرعي چوکاټ کښې جائزه ده.

د: د کفارو سره هغه صلحه او روغه جوړه جواز نه لري په کومې باندې چې فقط وهن باعث ګرځېدلی وی، لکه چې په همدې ايت کښې ورته اشاره ده چې بحث پکښې روان دی.

ه: هغه صلحه هم جواز نه لري چې په مداهنت (غوړمالی) باندې ولاړه وي، لکه چې په [نٓ:۹] ايت کښې ورته اشاره شوې ده.

دغه ناجائزه صلحه لاندې دوه صورتونه درلودلی شي:

اول: چې په صلحه کښې د شرعي حکم د پښو لاندې کول قبول کړی شي. لکه چې د ثقيف قبيلې د خپلو خانونو دپاره شرط کوله چې دوی ته به سود کول جواز لري او هم به دوی د زکات څخه معاف وي، چې پوره بيان يې د [الإسراء:۷۳] ايت په شان نزول کښې تېر شوي دي، والحمد الله ﷻ.

دوهم: چې په صلحه کښې ناجائز حکم جائز او مشروع وګڼلی شي لکه چې د مکې مشرکانو نبي

---

(۱) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۳۴
(۲) احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۷۰؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۱۸۱
(۳) سيرت ابن هشام ج۲ ص۱۲۲
(۴) صحيح البخاري ج۱ ص۳۷۲

کریم ﷺ ته په صلحه کښې دا شرط کوله چې ته به د بوتانو قباحت نه بیانوې او په حقانیت به ورته قول کوې. چې وضاحت یې د الله ﷻ په توفیق د "ص" سورت د لومړنیو ایتونو په شان نزول کښې تېر شوی دی.

د "وَتَر" معنی

٨_ په ﴿ وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَٰلَكُمْ ﴾ کښې د "لَنْ يَتِرَ" کلمه د "وَتْر" _لکه "ضَرَب"_ څخه اشتقاقه شوې ده. "وتر" په پښتو کښې د "طاق" معنی ورکوي او د "شفع" مقابل دی چې په دَرِي لغت کښې په "جوفت" سره معنی کېږي[١]. یعني الله ﷻ به د جهاد په صورت کښې هیڅکله تاسو د خپلو اعمالو څخه طاق (بوازې) ونه ګرځوي چې عوض یې درنه کړي او مطلوبه نتیجه درته وربانديې مرتبه نه کړي.

سوال جواب

٩_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَإِن تُؤْمِنُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَٰلَكُمْ ﴾ کښې د ﴿ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَٰلَكُمْ ﴾ جمله د عطف په لحاظ د ﴿ وَإِن تُؤْمِنُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ ﴾ شرطیه جملې دپاره جزا واقع شوې ده چې په همدې ملحوظ یې د معنی حاصل داسې راوځېږي چې ای مومنانو! که چرته تاسو خپل ایمان ته په ربښتیانیو معناوو کښې ادامه ورکړئ او پرهیزګاري خپله کړئ نو الله ﷻ به تاسو ته اجرونه درکړي او مالونه به مو درڅخه ونه غواړي چې زکات یا عشر ورکړئ؛ حال دا چې دغه معنی خو د زکات د فرضیت سره منافي ده؟

مونږ وایو چې: د دغه سوال دپاره علماوو کرامو ګڼ جوابونه کړي دي[٢]، د مثال په توګه:

الف: دلته د ﴿ أَمْوَٰلَكُمْ ﴾ کلمه په "جَمِيعًا" سره مقیده ده. یعني په دې صورت کښې به الله ﷻ ستاسو څخه ستاسو ټول مالونه ونه غواړي، بلکې د نصاب په غوښتنه به اکتفاء وکړي.

خو دا جواب مونږ ته خوندور نه برېښي ځکه چې د "جَمِيعًا" په تقدیر باندې هیڅ دلیل نشته.

ب: په ﴿ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَٰلَكُمْ ﴾ کښې مستتر ضمیر نبي کریم ﷺ ته راجع دی چې ورانديني کلام څخه حکما معلومېږي. یعني په دغه صورت کښې به الله ﷻ تاسو ته اجرونه درکړي او نبي کریم ﷺ به درڅخه (په خپل دعوت باندې) ستاسو مالونه ونه غواړي چې ماته څه أجرت او مزدوري راکړئ.

دا جواب هم مونږ ته بې مزې ښکاري، ځکه چې دا جمله ﴿ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَٰلَكُمْ ﴾ په ﴿ يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ ﴾ په جمله باندې عطفه ده نو چې په لومړۍ جمله کښې مستتر ضمیر الله ﷻ ته راجع دی نو په کار دي چې په دوهمه (معطوفه) جمله کښې هم ضمیر الله ﷻ ته راجع شي، نه نبي کریم ﷺ ته.

ج: دلته د ﴿ أَمْوَٰلَكُمْ ﴾ څخه زکاتي او عُشري مالونه مطلب نه دي ترڅو اعتراض وارد شي بلکې

---

(١) القاموس المحيط ج٢ ص٥٦٨
(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٧ ص٤٧٠؛ اضواء البيان ج٧ ص٥٩٩

دلته ترې مطلق مالونه مراد دي. مونږ ته همدا جواب بهتر برېښي.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: اې مؤمنانو! د ایمان راوړلو او تقوی خپلولو په صورت کښې الله ﷻ تاسو ته وړیا اجرونه درکوي او ستاسو څخه د اجرونو په عوض کښې مالونه نه غواړي چې خپلو ځانونو او نورو مخلوقاتو ته څه روزي ورکړئ، ځکه چې الله ﷻ تاسو ته احتیاج نه دی بلکې تاسو ورته اړ او احتیاج یاست.

مونږ ځکه دا جواب بهتر وګڼلو چې:

اول: همدې مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې: ﴿ مَآ أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ ﴾ [الذاریات: ٥٧] یعنې زه د پیریانو او بنیادمانو څخه (د خپل عبادت څخه په غیر) اراده نه لرم چې دوی خپلو ځانونو او یا نورو مخلوقاتو ته روزي ورکړي (او نه ترې د دې غوښتنه کوم).

دوهم: په همدې جواب باندې راتلونکې متصله جمله هم دلالت کوي چې ﴿ إِن يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا۟ وَيُخْرِجْ أَضْغَـٰنَكُمْ ﴾ یعنې که بالفرض المحال الله ﷻ ستاسو څخه مالونه وغواړي (چې خلکو ته روزي ورکړئ) او (په همدې خبره باندې) ټینګار وکړي (چې دا کار به ضرور او هرومرو کوئ) نو سمدستي به تاسو شومتیا خپله کړئ او به زړونو کښې به د دین سره عداوتونه پیدا کړئ او بالآخره دغه عداوتونه به الله ﷻ په ذکرې شوې غوښتنې سره په ډاګه کړي. او تاسو به یې په خپلو خولو سره څرګند کړئ.

دریم: د انسان شومتیا ته داسې اشاره هم شوې ده چې: ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَـٰنُ قَتُورًا ﴾ [الاسراء: ١٠٠] یعنې او بنیادم ډېر زیات سخت بخیل (شوم) دی.

یو نحوي تحلیل

١٠- په ﴿ هَـٰٓأَنتُمْ هَـٰٓؤُلَآءِ تُدْعَوْنَ ﴾ کښې نحوي تحلیل په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي[1]:

الف: د ﴿ هَـٰٓأَنتُمْ ﴾ کلمه مبتدا ده.

ب: د ﴿ هَـٰٓؤُلَآءِ ﴾ کلمه منادی ده او د نداء توری پکښې مقدر دی چې مونږ ترې په "یاهؤلاء" سره تعبیر کولی شو.

ج: ﴿ تُدْعَوْنَ ﴾ د خپلو متعلقاتو سره د ذکرې شوې مبتدا دپاره خبر ده. بیا دا جمله د نداء دپاره جواب ده.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: اې دغو کسانو چې د شومتیا په خاصیت مو ورانديې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده! تاسو د الله ﷻ د پلوه دېته بلل کېږئ چې في سبیل الله لپاره څه مال انفاق کړئ او جهادي وسائل وریاندې ترلاسه کړئ. خو په تاسو کښې داسې خلک شته چې د مال لږ انفاق ته هم چمتو نه دي.

---

[1] تفسیر ابي السعود ج٨ ص١٠٣

یادونه

۱۱_ د ﴿ وَإِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ﴾ شرطیه جمله په وړاندېنۍ شرطیه جملې ﴿ يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ ﴾ باندې عطفه ده[۱]. یعنې ای مؤمنانو! او که تاسو ایمان او تقوی ته شا کړئ (او د جهاد څخه په یوه بهانه او بله بهانه خپلې اوږې سپکې کړئ) نو الله ﷻ به ستاسو څخه په غیر د بدل په حیث بل قوم راولي (پیدا کړي) چې هغوی به بیا ستاسو غوندې نه وي چې جهاد ته یې سترګې سپینې وي.

سوال جواب

۱۲_ که څوک وایي: دغه کوم قوم دی چې په ایت شریف کښې ورته اشاره شوې ده؟

مونږ وایو: که څه هم د دغه سوال د جوابولو په هکله علماوو کرامو ګڼ تفسیرونه لیکلي دي چې شمېر یې آن تر آتو تفسیرونو پورې رسېږي[۲]، مګر په ټولو کښې بهتر تفسیر هغه دی کوم ته چې په یوه حدیث کښې اشاره شوې ده هغه دا چې:

یوه ورځې ذکره شوې پوښتنه د نبي کریم ﷺ څخه په داسې حال کښې وکړی شوه چې سلمان الفارسي ؓ یې په څنګ کښې ناست وه، نو نبي کریم ﷺ د دغه صحابي ؓ په ورانه باندې لاس کېښود او ویې وفرمایل چې: «هَذَا وَأَصْحَابُهُ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ مَنُوطًا بِالثُّرَيَّا لَتَنَاوَلَهُ رِجَالٌ مِنْ فَارِسَ»[۳] یعنې نوموړی قوم دغه سړی او د ده ملګري دي، زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې زما ځان د ده ﷻ په بلاکیفه لاس کښې دی که چرته بالفرض ایمان د ثریا ستورو پورې نښتی وی نو د فارس څخه به ځینو سړیو رانیولی وی.

ځینې علماء کرام دلته د فارسیانو څخه مطلق عجم اراده کوي.

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ أَصْحَابِ سَلْمَانَ فِي الْجَنَّةِ.

د "مُحَمَّد" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو.

والحمد لله ﷻ علی ذلک.

۱۴۲۳/۱۲/۱۹ هـ ق = ۱۳۸۱/۱۲/۱ هـ ش.

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۳۱
(۲) زاد المسیر ج۷ ص۱۵۷
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴۲

الفتح (٤٨)

سریزه

۱_ د دې سورت نوم (اَلْفَتْح) د لومړني ايت څخه اخستلي شوي دي، نو دا سورت د نورو سورتونو څخه په همدې نامه جدا کړى شوى دى.

۲_ دا سورت ټول په يو ځل[۱] د هجرت په شپږم کال د ذو القعدې په مياشت کښې[۲] په هغه وخت کښې نازل شوى دى چې کله نبي کريم ﷺ د حديبيې د صلحې څخه بېرته مديني منورې ته ستون شو او دا ځکه چې نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «لَقَدْ أُنْزِلَتْ عَلَيَّ اللَّيْلَةَ سُوْرَةٌ لَهِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ ثُمَّ قَرَأَ ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴾ »[۳] يعني يقيناً په ما باندې بېګا شپه داسې يو سورت نازل شوى دى چې هرومرو ماته د هغو ټولو شيانو څخه محبوب دى په کوم باندې چې لمر راخېژي (چې د ټولو دنيا څخه عبارت دى)، بيا يې د ذکر شوي سورت اولنى ايت قرائت کړ.

۳_ نو په همدې بنياد دا سورت ټول مدني سورت دى او د هجرت څخه وروسته نازل شوى دى[۴].

۴_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دى[۵]:

الف: د ايتونو عدد يې فقط نهه ويشتو (۲۹) ايتونو ته رسېږي.

ب: د کلماتو شمېر يې پنځه سوه او شپېتو (۵۶۰) کلمو ته پوره شوى دى.

ج: د حروفو تعداد يې دوه زره څلور سوه او اته دېرش (۲۴۳۸) دى.

۵_ دا سورت (اَلْفَتْح) او وړاندېنى سورت (مُحَمَّد) دواړه سره يو تربله ډېرې نژدې اړيکې لري چې دواړه مدني سورتونه دي او د هجرت څخه وروسته نازل شوى دى، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: هلته په وسلوال جهاد باندې ډېر زور اچولى شوى وه او دلته د جهاد په نتائجو ډېره رڼا اچولې شوې ده چې برى او فتحه د مؤمنانو په برخه دي.

ب: هلته د مخلصو مؤمنانو او منافقانو په څرګندولو کښې ډېر بحث نازل شوى دى او دلته هم عين موضوع مطرحه شوې ده او د منافقانو او مخلصو مؤمنانو څه امتيازاتو ته اشاره شوې ده.

ج: هلته په [۱۹] ايت کښې نبي کريم ﷺ ته د استغفار توصيه شوې ده او دلته په دوهم ايت کښې د استغفار قبول نازل شوى دى.

د: هلته په [۳۵] ايت کښې ارشاد نازل شوى وه چې د بې همتۍ د کبله صلحې (روغې جوړې) ته لاس مه اوږدوئ او دلته ارشاد کېږي چې د اجتماعي اسلامي مصالحو په غرض دغه کارته اقدام کول ښه کار دى (او داسې نور).

---

(۱) الدر المنثور ج۷ ص۵۰۷

(۲) روح المعاني ج۲۶ ص۱۲۸

(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۶؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۲

(۴) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۲۵۹

(۵) اللباب في علوم الكتاب ج۱۷ ص۴۷۴

یوه مقدمه

کومې صلحې ته چې په دې سورت کښې اشاره شوې ده هغه د سېرت کتابونو[1] او خینو مفسرینو کرامو[2] ښه په تفصیل سره لیکلې ده، او خینو مفسرینو کرامو په همدې هکله زښت ډېر احادیث راغونډ کړي دي[3]. خو مونږ دلته د دغې صلحې د خینو ټکو په ذکر باندې (د مقدمې په شکل) اکتفاء کوو البته کوم ټکي چې د سورت د مطالبو سره ډېر کلک تړاو لري او په پوهېدلو باندې د لوستونکو سره لاس کوي هغه دا:

١ـ قتاده ﷺ وايي چې: نبي کریم ﷺ خوب وليد چې مکې معظمې ته د صحابه کرامو ﷺ سره داخل شي او هلته د بيت الله شريف څخه طواف وکړي[4]. نو دغه خوب يې صحابه وو کرامو ﷺ ته حکايت کړ.

٢ـ څرنګه چې د پیغمبر خوب د وحې معنی ورکوي نو داسې وګڼلی شو لکه چې نبي کریم ﷺ ته امر کړی شوی وي چې تاسو لاړ شئ او د بيت الله څخه طواف وکړئ (عمره اداء کړئ).

٣ـ نو د همدې کبله نبي کریم ﷺ په څرګنده توګه اعلان وکړ چې زه د عمرې کولو اراده لرم او هرڅوک چې زما ملګرتيا کوي هغه دې مکې معظمې ته د سفر کولو تياری ونيسي.

۴ـ دغه خوب او دغه اعلان د ذو القعدې په مياشت کښې صورت ونيوه، دغه مياشت د هغو څلورو مياشتو څخه ده په کومو کښې چې په ټول عربستان کښې جنګ حرام ګڼلی کېده، چې حتی پکښې د پلار په قاتل باندې هم تعرض نه کاوه.

۵ـ څرنګه چې د دغه وخت څخه وړاندې د بدر، أحد او خندق غزا ګانې رامنځته شوې وې چې دواړو لورو ته پکښې درانده تلفات رسېدلي وه او د مؤمنانو او کفارو دښمنې اوج ته رسېدلې وه او يو تربله يې سره هډونه مات شوي وه، نو په دغسې حال کښې مکې معظمې ته سفر کول او د کلک دښمن کور ته ورداخلېدل څه اسان کار نه وه او دا پوښتنې راولاړېدې چې: ايا قريش به د محترمې مياشتې احترام وساتي او مؤمنان به د عمرې عبادت کولو ته پرېږدي؟ ايا د حرمې به يې ونه وژني؟

۶ـ د همدې کبله د ذکر شوي اعلان په اورېدلو سره خلک په دوه وو ډلو تقسيم شوه:

اول: کومو کسانو چې قوي ايمان درلود او خالص مؤمنان وه هغوی وويلې چې دا کار يقيني کېدونکی دی او قريش نه شي کولی چې د عمره کوونکو په وړاندې خنډ واقع شي او يا يې د حرمې قتل کړي، نو ځکه يې دغه سفر ته په تياري نيولو پيل وکړ، چې تقريبًا يو زرو پنځه سوه (١۵٠٠) کسه د عمرې سفر ته چمتو شوه.

دوهم: بالمقابل منافقانو خيال کاوه چې قريش به عمره کوونکي د حرمې قتل کړي او هيڅوک

(١) سيرت ابن هشام ج٣ ص٣۵۵
(٢) تفسير الخازن ج۶ ص٢٣؛ تفسير المظهري ج٩ ص۶
(٣) تفسير ابن کثير ج۴ ص١٩۴
(۴) الدر المنثور ج٧ ص۵٣٨

به ترې بهرته مدينې منورې ته راستون نه شي، نو د همدې کبله دغه ډله د خپله کوره ونه بنوربده چې مونږ هلته په تللو باندې خپل ځانونه نه وژنو.

۷ـ نو مخلصو مؤمنانو د عمرو احرامونه وتړل او بيت الله شريف ته تلبيه ويونکي روان شوه او همدارنګه يې د خپلو ځانونو سره د شکرګزارۍ ځاروي هم سوق کړه.

۸ـ کله چې دغه مخلص ټولګی مکې معظمې ته نژدې د حديبيه نومي ځای ته ورسېد او د قريشو په تصميم باندې خبر شو چې مخه يې ورته بنده کړې ده او د محترمې مياشتې (ذو القعدې) احترام يې تر پښو لاندې کړی دی، نو په دغه مقام کښې نبي کريم ﷺ او صحابه کرام ﷺ د سلا مشورې دپاره تم شوه چې اوس بايد مونږ څه وکړو؟ ايا د مخه نېوونکو سره وجنګېږو او که د خبرو لاره غوره کړو؟.

۹ـ په نتيجه کښې نبي کريم ﷺ قريشو ته عثمان ﷺ ورولېږه ترڅو هغوی پوه کړي چې مونږ جنګ ته نه ياستو راغلي[۱]، مونږ احرامونه تړلي دي او غواړو چې په دغې محترمه مياشت کښې د عمرې عبادت اداء کړو، زمونږ مخه مه نيسئ.

۱۰ـ بيا يوه دروغ خبره خوره شوه چې عثمان ﷺ د قريشو د پلوه وژل شوی دی، د دغې خبرې په اورېدلو سره مؤمنانو ته د جنګ څخه پرته بله لاره پاتې نه شوه، نو د همدې کبله نبي کريم ﷺ د يوې ونې لاندې د صحابه وو کرامو ﷺ څخه د وسلوال جهاد بيعت واخست چې ټولو ورته په ډېر اخلاص سره خپل چمتوالی وښود.

۱۱ـ د بيعت اخستلو څخه وروسته معلومه شوه چې د عثمان ﷺ د قتل خبره دروغ وه او حقيقت يې نه درلود، نو ځکه نبي کريم ﷺ د خبرو اترو لړۍ ته ادامه ورکړه، آن تردې چې د قريشو سره په لاندې ټکو فيصله وشوه او صلحه منعقده شوه[۲]:

اول: لس کاله به دواړه لورې جنګ ته لاس نه غزوي او نه به د دواړو لورو حليفان دغه کار ته اقدام کوي.

دوهم: صحابه کرام ﷺ به سږ کال د همدغه ځايه بېرته مدينې منورې ته ستنېږي او په راتلونکي کال کښې به د دغې عمرې قضايي راوړي.

او بالآخره د قضايي عمرې د اداء کولو په وخت کښې به فقط درې ورځې په مکه معظمه کښې تم کېدلی شي او بس، د اضافه وخت تېرولو حق به نه لري.

درېم: نبي کريم ﷺ به د قريشو د خوا څخه تښتېدلي کسان بېرته هغوی ته سپاري خو بالمقابل که د صحابه وو کرامو ﷺ د ډلې څخه څوک قريشو ته وروتښتي نو هغه به بېرته نه سپارل کېږي او نه به يې څوک د مطالبې حق لري.

۱۲ـ په پورتنيو درېواړو شرطونو کښې وروستنې دواړه شرطونه په صحابه وو ﷺ باندې ډېر

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱۱

(۲) سيرت ابن هشام ج۳ ص۳۶۶

درانه تمام شوه، حتی عمر بن الخطاب ﷺ د نبي کريم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

عمر ﷺ: اې د الله رسوله! ايا تا نه وه ويلي چې مونږ به بيت الله ته لاړ شو او هلته به طواف وکړو؟

نبي کريم ﷺ: ايا ما ويلي وه چې همدا سږ کال به ته مکې معظمې ته لاړ شې؟

عمر ﷺ: نه، سږ کال خو دې نه وه ټاکلې.

نبي کريم ﷺ: «فَإِنَّكَ آتِيهِ وَمُتَطَوِّفٌ بِهِ»[۱] يعني زه تاته اوس هم وايم چې يقيناً ته به بيت الله ته لاړ شې او هلته به ترې طواف کوونکی وګرځې.

عمر ﷺ: اې د الله رسوله! ايا مونږ په حقه نه ياستو او هغوی په باطله نه دي؟ نو مونږ دغه حقارت څنګه وزغمو چې د بنديانو تسليمي به يو جانبه وي؟.

نبي کريم ﷺ: «يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنِّي رَسُولُ اللهِ وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللهُ أَبَدًا»[۲] يعني اې د خطاب زويه! يقيناً زه د الله ﷻ پيغمبر يم او هيڅکله به الله ﷻ ما ضائع نه کړي (چې په تاواني لاره مې سوق کړي).

نو الله ﷻ دغه سورت (الفتح) نازل کړ او د نبي کريم ﷺ خبره يې تاييده کړه.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ۝٢ وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ۝٣ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] يقيناً مونږ تاته ځرګنده فتحه درکړه.

[۲] د دې دپاره چې الله ﷻ تاته هغه شی وبښي کوم چې ستا د ګناه (خلاف الأولی) څخه وړاندې تېر شوي دي او هغه چې وروسته دي، او (د دې دپاره چې) الله ﷻ خپل نعمت په تاباندې پوره کړي (او دين درته کامل وګرځوي) او (هم د دې دپاره چې) الله ﷻ تاته سمه (سيده) لاره وښيي (او په همدې باندې دې سوق کړي).

[۳] او (هم د دې دپاره چې) الله ﷻ ستا سره نصرت (مدد) وکړي ډېر کلک (او قوي) نصرت.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېني سورت (مُحَمَّد) په وروستنيو ايتونو کښې د ايمان او تقوی او هم د جهاد څخه تخلف کوونکي تهديد شوي وه، او په دې ايتونو کښې د يو پلوه نبي کريم ﷺ ته د فتحې زيری ورکړی شوی دی او د بله پلوه پکښې د اشارې په توګه مومنان جهاد ته هڅولی شوي دي، چې حاصل يې داسې راځي:

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۳۲۹

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۷

حم(۲۶)
اې پیغمبره! د ډېر مهربان الله ﷻ په نامه د ډېر لوی بریالیتوب او فتحې بشارت واوره او قبول یې کړه، هغه دا چې:
۱_ یقینًا مونږ تاته ډېره څرګنده فتحه درکړه چې د خپلو هغو کلکو غلیمانو سره مو د صلحې کولو توفیق دروبانبه کوم چې د څو کالو څخه راپه دېخوا ستا سره په جنګ اخته وه او د مخامخ خبرو امکان مو بالکل د منځه تللی وه، بلکې ستاسو سره خبرو ته کېناستل د هغوی په نزد شرم او عار بریښېد.
۲_ دغه لویه فتحه مو د دې دپاره درکړه ترڅو الله ﷻ تا د څه خاصو فضائلو خاوند وګرځوي هغه دا:
الف: د همدغې فتحې او روغې جوړې په نتیجه کښې به خلک په ټولنیزه توګه په ایمان مشرف شي او ډلې-ډلې به د الله ﷻ په دین کښې داخل شي. نو په دغه وخت کښې به ته مغفرت وغواړې او د الله ﷻ د پلوه به درته وړاندې او ېبرته ګناهونه (خلاف الأولی کارونه) وبښلی شي.
ب: د الله ﷻ دین به کمال ته ورسېږي او په دنیا کښې به په تاباندې د ده ﷻ نعمتونه بشپړ او تمام کړی شي، البته چې د نعمتونو کمال به په اخرت کښې صورت ونیسي.
ج: ترڅو الله ﷻ تاته په درپېښه شوې مشکله مسئله کښې د سمې لارې ښودانه وکړي لکه چې ستا سره یې په ټولو مشکلاتو کښې همدغه چال چلند کړی دی او په آینده کښې لا ادامه ورکوي.
د: بالآخره ترڅو الله ﷻ داسې کلک او قوي نصرت درپېرزو کړي چې ستا ټول دښمنان به درته په ګونډو کړي او په دائمي توګه به یې ستا سره د مقاومت توان د لاسه وباسي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴾ کښې څرګنده فتحه د کومې فتحې څخه عبارت ده چې نبي کریم ﷺ ته یې بشارت ورکړی شوی وه؟
مونږ وایو چې: د دغې فتحې په تعین کښې علماء کرامو متعدد اقوال کړي دي[1]. لاندې مثالونه یې ولولئ:
الف: ځیني وایي چې دلته د مکې معظمې فتحه مطلب ده چې د هجرت په اتم (۸) کال پېښه شوه، او د دې کبله چې تحقق یې یقیني وه نو په ماضي ﴿ فَتَحْنَا ﴾ سره ترې تعبیر کړی شوی دی.
ب: ځیني نور وایي چې: دلته د خیبر فتحه مراده ده چې په راتلونکي [الفتح:۱۵] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.
ج: د جمهور علماوو کرامو په نزد دلته د حدیبیې صلحه د "فتح" په نامه نومولې شوې ده.

تبصره

۲_ که څه هم جائزه ده چې د "ما یطلق علیه الفتح" (هر هغه شی چې د الفتح اطلاق پرې کېږي)

[1] روح المعاني ج۲۶ ص۸۴؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۲۶۱؛ اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۴۷۴

په لحاظ ایت شریف ذکرو شوو دریوارو فتحو ته شامل وګڼلی شي، مګر ظاهره دا ده چې دلته همدغه صلحه مطلب ده او د فتحې لقب ورکړی شوی دی. او دا خکه چې:

الف: البراء بن عازب ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې: «تَعُدُّونَ أَنْتُمُ الْفَتْحَ فَتْحَ مَكَّةَ وَقَدْ كَانَ فَتْحُ مَكَّةَ فَتْحًا وَنَحْنُ نَعُدُّ الْفَتْحَ بَيْعَةَ الرِّضْوَانِ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ»[۱] یعنې تاسو (په ایت شریف کښې ذکر شوې) فتحه د مکې معظمې فتحه شمېرئ (ربښتیا چې) د مکې فتحه فتحه وه، حال دا چې مونږ (صحابه کرام ﷺ) ډېره لویه فتحه "بَيْعَةَ الرِّضْوَان" ګڼو، کومه چې د حدیبیې په ورځ رامنختنه شوه (چې په راتلونکي [۱۸] ایت کښې یې بیان راروان دی).

ب: انس ﷺ هم په ایت شریف کښې د "فتح" کلمه په همدغې صلحې سره تفسیره کړې ده[۲].

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې د صلحې څخه په ﴿ فَتْحًا مُّبِينًا ﴾ سره تعبیر نازل شوی دی؟

مونږ وایو چې: د "فتح" کلمه اصلاً دې ته وضعه شوې ده چې مشکلات د منځه لاړ شي او د بندو منافعو دروازه بېرته شي[۳]، برابره خبره ده چې دغه کارونه په جنګ سره صورت ونیسي او که بدون د جنګه. پوره واضحه ده چې په دغې صلحې سره هغه مطالب ترلاسه شوه د کومو د تحصیل دپاره چې نبي کریم ﷺ را استولی شوی وه، همدغه مطالب د لاندې جملو څخه د سرې ذهن ته ورځي:

الف: ﴿ لِّيَغْفِرَ لَكَ ٱللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ﴾ یعنې ای پیغمبره! د دغې صلحې په نتیجه کښې به ته وګورې چې خلک به ډلې ډلې د الله ﷻ په دین کښې داخلېږي، او په دغه وخت کښې به تاته توصیه وکړی شي چې: ﴿ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَٱسْتَغْفِرْهُ ﴾ [النصر:۳] یعنې تا خپله دنده په ډېره ښه توګه انجام کړه او مطلب ته ورسېدې نو د دې څخه وروسته د آخرت سفر ته تیاری ونیسه او زیاته توجه ورواړوه، هغه دا چې د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبیحات ملګري کړه او مغفرت ترې غواړه. نو ستا د دغه استغفار په اړوند به تاته الله ﷻ وحې وکړي چې تاته یې وړاندېني او وروستني ګناهونه (خلاف الأولی کارونه) ټول ښښلي دي.

لنډه دا چې ذکره شوې جمله په حقیقت کښې د ټولو ګناهونو (خلاف الأولی کارونو) څخه کنایه ده او د نبي کریم ﷺ تشریف او تکریم پکښې نغښتی دی. لکه چې یو خل ورته چا پوښتنه راجع کړه چې د دومره زیات عبادت وجه څه ده، چې د قیام د اوږدوالي د کبله دې مبارکې پښې وپړسېدې، حال دا چې تاته الله ﷻ ټول ګناهونه ښښلي دي؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا»[۴]

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۵۹۸
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۶
(۳) مفردات الراغب ص۳۸۳
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۶

یعني نو ایا زه د الله ﷻ شکرګزار بنده نه شم؟.

ب: ﴿ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكَ ﴾ یعني د همدغې صلحې په نتیجه کښې به دین کمال ته ورسیږي او په تاباندې به الله ﷻ خپل نعمت پوره کړي.

په همدغه مطلب باندې الله ﷻ د "حجة الوداع" په ورځ صراحت وکړ چې: ﴿ ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى ﴾ [المائدة:۳] یعني نن ورځ ما تاسو ته خپل دین کامل وګرځاوه او خپل نعمت مې درباندې په دنیا کښې تمام کړ.

ج: ﴿ وَيَهْدِيَكَ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ﴾ یعني د همدغې صلحې په ذریعه به الله ﷻ تاته هغه برابره لاره دروښيي په کومې سره چې ته پرته د جنګه خپل مطلب ته ورسیږې.

لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې (د صلحې په اړه) وفرمایل چې: «يَا ابْنَ الْخَطَّابِ! إِنِّي رَسُولُ اللهِ وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللهُ أَبَدًا»[1] یعني ای ابن الخطابه! یقینًا زه د الله ﷻ پیغمبر یم او ابداً به ما هیڅکله الله ﷻ ضائع نه کړي (چې په کږه لاره مې سوق کړي او په سمه لاره مې روان نه کړي).

د: ﴿ وَيَنصُرَكَ ٱللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴾ یعني الله ﷻ به دغه صلحه د دې سبب وګرځوي چې په ټوله عربي جزیره کښې به ستا د مقابلې توان په چا کښې پاتې نه شي او د داسې نصرت خاوند به دې جوړ کړي چې د کفر او شرک جرړې به وباسي.

دغه نصرت ته د حجة الوداع په ورځ نبي کریم ﷺ اشاره وکړه چې: «إِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ أَيِسَ أَنْ يَعْبُدَهُ الْمُصَلُّونَ فِي جَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَلَكِنْ فِي التَّحْرِيشِ بَيْنَهُمْ»[2] یعني یقینًا شیطان د دې څخه نااُمیده شوی دی چې لمونځ کوونکي (مومنان) به یې په عربي جزیره کښې عبادت وکړي (او بېرته به یې مرتدان وګرځوي) مګر نوموړی په دې کښې زیار باسي چې مومنان په خپلو منځو کښې په جنګ واچوي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې: څه وجه ده چې دغه صلحه د ذکرو شوو ګټو مصدر جوړه شوه؟

مونږ وایو چې: په دغې صلحې سره د هر داسې کارونه وشوه چې د اسلام په ګټه تمام شوه لکه:

الف: په غیر مستقیمه توګه قریشو دا اعتراف وکړ چې مومنان یو قوي طاقت دی، دوی اوس د پخوا په څېر کمزوري نه دي چې شپږ کاله وړاندې مو هجرت کولو ته مجبور کړي وه. د قریشو په اعتراف سره هغه ټول خلک په ایمان مشرف شوه کومو چې د مومنانو بنیاد وتلو ته سترګې نیولې وې چې په نن سبا کښې به یې تغر ټول شي.

ب: د صلحې څخه وروسته د مومنانو او کفارو ترمنځ ناسته ولاړه پیدا شوه او هغه کفار هم په ایمان مشرف شوه کوم چې د اسلام په مزایاوو باندې خبر نه وه او یا خپلو مشرانو موقع نه ورکوله چې خپل خانونه پرې خبر کړي. د مثال په توګه: په دغې صلحې کښې د مومنانو تعداد ایله یو زر

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۱۰۶
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۳۷۶؛ مسند احمد بن حنبل ج۷ ص۳۷۶

پنځه سوو (۱۵۰۰) کسانو ته رسېده، خو درې کاله وروسته نبي کریم ﷺ د مکې د فتحې په موقع لس زره (۱۰۰۰۰) ملګري درلوده.

ج: کومو کسانو چې ایمان راوړی وه او د قریشو د ډاره یې په مکه معظمه کښې اسلامي شعایر په ښکاره توګه نه شو اجراء کولی د هغوی مخه خلاصه شوه چې په لیدلو سره یې د خلکو په اذهانو کښې د اسلام څخه د نفرت روحیه کمزورې شوه.

د: مؤمنان د قریشو د خطر څخه بې غمه شوه او د جهاد مخه یې یهودي مناطقو ته واړوله، د همدې کبله د دغې صلحې څخه لږ وخت وروسته خیبر فتحه شو.

هـ: بالآخره، عمرې ته د سفر کولو په ذریعه او بیا په حدیبیه مقام کښې د صلحې په ذریعه د منافقانو څخه پرده پورته شوه او منافقت یې ښه ښکاره شو، چې وروسته یې د پخوا په څېر د لستوڼي د مارانو غونډې تخریب نه شو کولی.

﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ لِيَزۡدَادُوٓاْ إِيمَٰنٗا مَّعَ إِيمَٰنِهِمۡۗ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمٗا ۝ لِّيُدۡخِلَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنۡهُمۡ سَيِّـَٔاتِهِمۡۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ ٱللَّهِ فَوۡزًا عَظِيمٗا ۝ وَيُعَذِّبَ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ وَٱلۡمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلۡمُشۡرِكِينَ وَٱلۡمُشۡرِكَٰتِ ٱلظَّآنِّينَ بِٱللَّهِ ظَنَّ ٱلسَّوۡءِۚ عَلَيۡهِمۡ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِۖ وَغَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ وَلَعَنَهُمۡ وَأَعَدَّ لَهُمۡ جَهَنَّمَۖ وَسَآءَتۡ مَصِيرٗا ۝ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ۝ ﴾

[۴] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د مؤمنانو په زړونو کښې یې ډاډینه د دې دپاره نازله (پیدا) کړه ترڅو دوی د خپل ایمان سره‌سره (نور هم) د ایمان د حیثه زیات شي (او ایمان یې ښه قوي وګرځي). او (دا ځکه چې) د اسمانونو او ځمکو لښکرې خاص الله ﷻ لره دي (یوازې الله ﷻ یې مالک دی او بس). او الله ﷻ د علم څښتن (او) د حکمت خاوند دی.

[۵] (البته) د دې دپاره (الله ﷻ د صلحې جریان ته صورت ورکړ) ترڅو مؤمنان او مؤمنانې داسې جنتونو ته داخل کړي چې لاندې ترې (ځلور ډوله) ویالې بهېږي حال دا چې دوی به پکښې همېشه (اوسېدونکي) وي، او (هم د دې دپاره چې) الله ﷻ د دوی (نارینه وو او زنانه وو) څخه ګناهونه ورژوي (او ورته یې عفوه کړي)، او دغه (نعمتونه) د الله ﷻ په نزد ډېره لویه کامیابي ده.

[۶] او (د دې دپاره هم) ترڅو الله ﷻ منافقان او منافقانې او هم مشرکان او مشرکانې معذب کړي (چې دوی ټول) په الله ﷻ باندې ګومان کوونکي دي بدګومان کول (چې مؤمنانو ته به کامیابي ورنه کړي)

(اې پيغمبره!) د بدۍ (او عدم نصرت) کړۍ په همدوی باندې راچاپېره شوې ده (الله ﷻ به همدوی د ذلت سره مخامخ کړي)، او الله ﷻ وربانديې غضب (نازل) کړی دی او د خپل رحمت څخه يې لرې کړي دي او هم يې ورته دوزخ تيار کړی دی، او دوزخ د ورتګ د ځای د حيثه ډېر بد ځای دی.

[۷] او (څکه به الله ﷻ منافقان او مشرکان معذب کړي او ملعونان به يې وګرځوي چې) د اسمانونو او ځمکو لښکرې خاص الله ﷻ لره دي (ملکيت يې الله ﷻ پورې اختصاص لري).

او (همدارنګه) الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او) د پوره حکمت څښتن دی (چې هر څه يې په اختيار کښې دي او هيڅوک يې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د صلحې په اثراتو باندې څه نوره رڼا هم اچولې شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

اې پيغمبره! په خپل اُمت باندې د ذکرې شوې فتحې (صلحې) څه نور اثرات هم قرائت کړه:

۱ـ د صلحې ځينې شرطونه او د عمرې عدم انجام ستا په ملګرو (صحابه وو کرامو ﷺ) باندې ډېر درون تمام شو حتی نژدې وه چې په زړونو کښې ورته اضطراب او تزلزل واچوي، خو الله ﷻ هغه اقدس مهربان ذات دی چې ستا سره يې نصرت وکړ او ستا ملګري يې تفرق او خورېدلو ته پرېنښودل بلکې په زړونو کښې يې ورته اطمنان او ډاډينه واچوله او د اضطراب او تزلزل مخه يې ترې واړوله.

۲ـ البته الله ﷻ دا کار د دې دپاره وکړ ترڅو ستا ملګري په پخواني ايمان باندې د پاسه نور هم د ايمان د حيثه قوي او زيات شي او د ډېرو لويو اجرونو او ثوابونو خاوندان جوړ شي.

۳ـ الله ﷻ کولی شوه چې همدا سږ کال يې تاسو بيت الله ته رسولي وی او په مشرکانو باندې يې غلبه درکړې وی، او يا يې د خپلو غيبو لښکرو په ذريعه ستاسو نصرت کړی وی او د کفارو بنياد يې ويستلی وی، چې د اسمانونو او ځمکو لښکرې د همده ﷻ په ملکيت کښې دي او په هر چا يې مسلطې ګرځولی شي چې اراده يې ورته وشي؛ خو د دې سره‌سره الله ﷻ د لاندې صفاتو درلودونکی هم دی:

الف: د کامل علم خاوند دی، او پوهېده چې بالفعل نصرت ستاسو په زيانه ګټه نه تمامېده، چې د امتحان لمن به ټوله شوې وی او تاسو به د کاميابۍ د منافعو څخه بې برخې شوي وی.

ب: الله ﷻ د حکمت څښتن هم دی، چې کفارو ته يې فرصت او مهلت ورکړ ترڅو په خپل اختيار سره په ايمان مشرف شي او ستاسو رښتياني ملګري جوړ شي.

۴ـ اې پيغمبره! الله ﷻ د دې دپاره دغه صورت حال ته موجوديت ورکړ ترڅو:

الف: ټول مؤمنان (نارينه وي او که زنانه) داسې جنتونو ته داخل کړي چې لاندې ترې ځلور ډوله ويالې بهېږي، او ترڅو يې ورته ګناهونه محوه کړي او درجات يې ورته لوړ وګرځوي.

ب: ترڅو منافقان او مشرکان (نارينه وي او که زنانه) معذب کړي، او دا ځکه چې دوی ټول په الله ﷻ باندې بدګومان کوونکي دي چې د مؤمنانو سره به الله ﷻ هيڅ نصرت ونه کړي او د

مشرکانو د لاسه به تول ووژلی شي.

۵ـ دغو بدګومان کوونکو ته د الله ﷻ د پلوه دغه سزاوي ټاکلې شوې دي:

الف: د بدۍ خط د همدوی څخه راچاپېر شوی دی او د مصیبت دائرې پرې احاطه کړې ده.

ب: په همدوی باندې د الله ﷻ غضب دی چې روزمره وریاندې وربېږي.

ج: الله ﷻ همدوی د خپل رحمت څخه لرې کړي دي او همدغه د لرې کولو سلسله لا روانه ده.

د: بالآخره، الله ﷻ ورته په آخرت کښې دوزخ تیار کړی دی چې د بېرته ورتاوېدلو د حیثه ډېر بد ځای دی او په رنګارنګ عذابونو باندې ډک دی.

۶ـ الله ﷻ ته د منافقانو او مشرکانو هلاک (د منځه وړل) څه ستونزمن کار نه دی او دا ځکه چې د ځمکو او اسمانونو ټولې لښکرې د همده ﷻ ملکیت دی او د همده ﷻ اطاعت کوونکې دي او په هرچا یې مسلطولی شي. همدارنګه الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی چې هېڅ شی یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، خو د دې سره‌سره د حکمت څښتن هم دی چې کفار په جلتۍ سره نه تعذیبوي او نه یې هلاکوي او تر څه وخته پورې یې د ایمان راوړلو فرصت د لاسه نه وباسي.

توضیحات

۱ـ د ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ ﴾ الآیة- مضمون ته ورته مضمون په بل ایت کښې هم نازل شوی دی چې: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِۦ وَبِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ [الأنفال: ۶۲] یعنې که چرته کفار (په صلحې سره) وغواړي چې تاته دوکه درکړي نو هېڅ تشویش مه کوه ځکه چې یقیناً الله ﷻ ستا بس دی، الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ته یې په خپل نصرت او په مؤمنانو سره تائید (قوي) کړی یې او هم یې د دوی په زړونو کښې یو تربله ډېر لوی اُلفت او محبت اچولی دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د همدغه ایت شریف څخه اشارتاً څرګندېږي چې صحابه کرام ﷺ د صلحې په ځینو شرطونو سره د ډېر اضطراب سره مخامخ شوي وه، خو الله ﷻ وریاندې خپل فضل او مرحمت وکړ او سکینه او ډاډینه یې وریاندې نازله کړه. د ښه وضاحت دپاره لاندې روایتونه ولولئ:

الف: عمر بن الخطاب ﷺ په ډېرې وارخطایۍ سره نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې: ای د الله رسوله! ایا دا فتحه ده (چې مونږ د مشرکانو سره په معلومو شرطونو سره صلحه وکړه)؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَعَمْ»[1] یعنې هو، (همدغه صلحه فتحه ده چې په راتلونکي کښې به وریاندې پوه شي)

ب: د صلحې کولو څخه وروسته نبي کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ مخاطب کړه چې: «قُومُوا فَانْحَرُوا ثُمَّ احْلِقُوا»[2] یعنې پورته شئ نو خپلې هدایا نحرې کړئ بیا سرونه حلق کړئ (وخریئ). خو هیڅوک هم د ذکر شوي ماموریت د اجراء دپاره پورته نه شو. چې ځنګه د همدې ځایه مدینې منورې نه ستانه شو حال دا چې د عمرې عبادت به مو نه وي انجام کړی؟

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۱۰۶ - مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۳۰

(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۳۸۰

بیا نبي کریم ﷺ د أم سلمی (أم المؤمنین) رضي الله عنها په مشوره د خپل قول سره عمل ملګری کړ او د صحابه وو ﷺ د نظر لاندې یې خپله اوښه نحره کړه او خپل سر یې حلق کړ (د احرام څخه یې خپل خان خلاص کړ). نو د دغه کار په لیدلو سره هغوی هم پورته شوه او ذکر شوی ماموریت یې اجراء کړ.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ﴿ لِّيُدْخِلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ﴾ کښې د "ل" توری څه شي پورې تعلق نیسي؟

مونږ وایو چې: د دغه توري د تعلق په هکله مفسرینو کرامو زښت ډېر احتمالات لیکلي دي[1]، کوم احتمال چې بهتر بریښي او د څه تاویلاتو په بنیاد په ټولو احتمالاتو اشتمال موندلی شي هغه دا دی چې: ذکر شوی د "ل" توری په یوې مقدرې جملې پورې تعلق نیسي چې مونږ ترې په "فَعَلَ اللهُ مَا فَعَلَ" سره تعبیر کولی شو، چې لږ څه تفصیل یې په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي:

الف: الله ﷻ د عمرې سفر نبي کریم ﷺ ته په خوب کښې وروليد کړ خو صحابه وو کرامو ﷺ ورباندې په قطعي توګه باور وکړ او په خپلو اذهانو کښې یې شک او تردد ته خای ورنه کړ.

ب: د صحابه وو کرامو ﷺ خیال وه چې همدا سږ کال به عمره اداء کړو، خو کله یې چې د اداء کولو کال راتلونکی کال وټاکل شو نو بیا هم ورته په پوره اخلاص قانع شوه او څه شک یې پکښې ونه کړ.

ج: د صلحې په شرطونو کښې ځینې شرطونه په صحابه وو کرامو ﷺ باندې ډېر درانه تمام شوه خو د ایمان په قوت سره ورته هر یوه غاړه کېښودله او په اخلاص سره یې قبول کړه.

د: صحابه وو کرامو ﷺ د جنګ څه تیاری نه درلود او تعداد یې هم د مشرکانو په پرتله ډېر لږ وه خو په پوره متانت سره یې بیعت ته اقدام وکړ او د الله ﷻ په لاره کښې د خپلو سرونو څخه تېر شوه.

نو د پاسنیو وجوهو د کبله الله ﷻ جنت ته داخل کړه او د ګناهونو د مغفرت او عفوې وعده یې ورکړه. اما کفارو په ذکرو شوو څلورو وارو حالاتو کښې د صحابه وو کرامو ﷺ په مقابل لور کښې قرار ونیو، چې د نبي کریم ﷺ د خوب په وحې باندې یې باور ونه کړ، د عمرې د کال په تاخیر او بدلون یې اعتراض وکړ، د صلحې شرطونه یې د مؤمنانو تحقیر ګڼانه او د مشرکانو سره یې جنګ کولو ته د حماقت او خان وژنې لقب ورکړ؛ نو ځکه الله ﷻ د دوزخ مستحق وګرځول او خپل غضب او لعنت یې ورباندې ورنازل کړ.

پوښتنې او جوابونه

۳_ په دې مقام کښې لاندې پوښتنې هم جوابونه غواړي:

الف: که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد الله ﷻ دلته په زنانه وو ﴿ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ ﴾، ﴿ ٱلْمُنَٰفِقَٰتِ ﴾، ﴿ ٱلْمُشْرِكَٰتِ ﴾ سره صراحت وکړ، حال دا چې په دغه صورت حال کښې د دوارو

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۴۸۱؛ البحر المحیط ج۹ ص۴۸۵

جانبو څخه د نارینه وو مطلق اکثریت وه؟

مونږ وایو چې: دلته د زنانه وو په ذکر باندې ځکه صراحت شوی دی ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د دواړو جانبو زنانه وو د خپلو نارینه وو خاصیتونه خپل کړي وه. یا په بل عبارت: مؤمنانو زنانه وو عقیده درلوده چې نارینه یې په حقه لاره روان دي او د همدغې لارې د خپلولو دپاره یې هڅوي هڅول، بالمقابل کافرو او منافقو زنانه وو خپل نارینه په حقه ګڼل او ترغیب یې ورکاوه چې په خپلې تګلارې باندې کلک اوسېږئ.

ب: که څوک وايي چې: په ﴿ ٱلظَّآنِّينَ بِٱللَّهِ ظَنَّ ٱلسَّوْءِ ﴾ کښې کومو بدو ګومانونو ته اشاره شوې ده چې منافقانو او مشرکانو خپل کړي وه؟

مونږ وایو چې: د منافقانو د بدو ګومانونو څخه په یوه مثال باندې په راتلونکې [الفتح: ۱۱] ایت کښې صراحت شوی دی، چې هیڅکله به نبي کریم ﷺ او صحابه کرام ﷺ د دغه سفر څخه بېرته ژوندي راستانه نه شي. او د مشرکانو د بدوګومانونو یوه مثال ته په [الحج: ۱۵] ایت کښې اشاره شوې ده چې الله ﷻ به هیڅکله د خپل پیغمبر سره نصرت ونه کړي (او زمونږ په لاس به یې بنیاد وخېژي).

څه لرې نه ده چې د مشرکانو یو ګومان به دا هم وه چې مؤمنان د عمرې په بهانه غواړي چې مکه معظمه اشغال کړي.

ج: که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ذکره شوې مجموعه کښې په لږ تغیر سره د ﴿ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ الآية- تکراراً نازل کړی شوی دی؟

مونږ وایو چې: په اولني ایت کښې د مخکښې ایت مضمون (د مخلوقاتو تدبیر د الله ﷻ په اختیار کښې دی) تائید شوی دی، د همدې کبله د ﴿ حَكِيمًا ﴾ د کلمې سره د ﴿ عَلِيمًا ﴾ کلمې نزول موندلی دی. او په دوهم ایت کښې هم وړاندېنی مضمون تائید شوی دی چې د منافقانو او مشرکانو د تهدید څخه عبارت دی، نو د همدې کبله د ﴿ حَكِيمًا ﴾ د کلمې سره د ﴿ عَزِيزًا ﴾ کلمه نازله شوې ده چې د تهدید سره ښه تناسب لري، نو په دواړو ایتونو کښې تکرار نشته[۱].

﴿ إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ شَٰهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۝٨ لِّتُؤْمِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ۝٩ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ ٱللَّهَ يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ۚ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ ۖ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَٰهَدَ عَلَيْهُ ٱللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ۝١٠ ﴾

[۸] (ای پیغمبره!) یقیناً مونږ ته د شهادت ورکوونکې په حیث او د زېرې ورکوونکې په حیث او

(۱) روح المعاني ج۲۶ ص۹۵

(هم) د ډاروونکي په حیث (خلکو ته) استولی یې.

[۹] (البته) د دې دپاره چې تاسو ټول د الله ﷻ په توحید او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ په نبوت سره خپل ایمان ته ادامه ورکړئ، او (همدارنګه) د الله ﷻ (د دین) سره کومک وکړئ او د ده ﷻ (په عقیدې او عمل سره) تعظیم وکړئ او د الله ﷻ تسبیحاتو ته سبا او بیګا ادامه ورکړئ (لمونځونه ورته ودروئ).

[۱۰] یقینًا کوم کسان چې ستا سره (په بیعة الرضوان کښې) بیعت کوي بې شکه هغوی د الله ﷻ سره بیعت کوي (چې ستا اطاعت د همده ﷻ اطاعت دی، نو د بیعت په حال کښې) د الله ﷻ بلا کیفه لاس د دوی د لاسونو د پاسه دی.

نو هرڅوک چې خپل بیعت (او عهد) مات کړي نو هغه (په حقیقت کښې) د خپل ځان (په ضرر) باندې بیعت مات کړ، او کوم کس چې په هغه شي وفاء وکړي په کوم باندې یې چې د الله ﷻ (او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ) سره عهد (او بیعت) کړی وي نو ډېر ژر به الله ﷻ ورته لوی اجر (او ثواب) ورکړي.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې ـ د صلحې د نتائجو د بیان څخه وروستهـ بیا نبي کریم ﷺ مخاطب ګرځولی شوی دی او څه نورو بشارتونو ته پکښې اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! څه نور بشارتونه هم په خپل اُمت باندې قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ یقینًا مونږ ته په داسې حال کښې دنیا ته استولی یې چې د لاندې صفاتو درلودونکی یې:

الف: ته به د قیامت په ورځ د شاهد په حیث د خپل اُمت تزکیه کوې البته کله چې ستا اُمت د نورو پیغمبرانو په اُمتونو باندې شهادت اداء کړي چې هر اُمت ته خپل خپل پیغمبر د الله ﷻ احکام ابلاغ کړي دي.

ب: ته مؤمنانو ته زیری ورکوونکی یې چې د توحیدي عقیدې په خپلولو سره به ترې الله ﷻ راضي شي او جنتونو ته به یې داخل کړي.

ج: ته کفارو ته د الله ﷻ د عذابه ډاروونکی یې او بس، نو د خلکو ایمان راوړل ستا مکلفیت نه دی چې په زور به یې ته په ایمان مشرف ګرځوې.

۲ـ ای پیغمبره! ستا په شمول ټول مؤمنان په لاندې کارونو باندې مکلفیت لري:

الف: چې تاسو ټول د الله ﷻ په وحدانیت او د پیغمبر په رسالت خپلې عقیدې ته ادامه ورکړئ.

ب: چې تاسو ټول د الله ﷻ د دین نصرت وکړئ او په ډېر اخلاص سره ورته دعوت وچلوئ.

ج: چې د الله ﷻ تعظیم او توقیر وکړئ (ارشاداتو ته یې غاړې کېږدئ او د عذابه یې وډار شئ).

د: چې سبا او بیګا یې د حمد او ثناء سره تسبیحات ووایاست او خپل دغه ذکر ته ټول عمر ادامه ورکړئ او هم په لمونځونو سره یې ژوندي وساتئ.

۳ـ ای پیغمبره! یقینًا کوم کسان چې د ایمان راوړلو څخه وروسته تاسره په جهادي کارونو کښې

بیعت کوي او خپل بیعت د خپلو لاسونو په درکولو سره څرګندوي، هغوی په حقیقت کښې د الله ﷻ سره بیعت کوي او دا ځکه چې ته د الله ﷻ پیغمبر یې او ستا اطاعت د همده ﷻ اطاعت دی. یا په بل عبارت: د بیعت په وخت کښې د الله ﷻ بلا کیفه لاس د همدوی د لاسونو د پاسه دی او د همده ﷻ سره یې بیعت صورت نیولی دی.

۴_ نو په همدې بنیاد هرڅوک چې ستا بیعت مات کړي او په خپل عهد باندې ونه دریږي نو هغه فقط خپل ځان ته ضرر ورساوه، د بیعت ماتولو ضرر یوازې همده ته راجع دی چې د لوی عذاب سره به مخامخ شي. بالمقابل هرڅوک چې په هغه شي باندې وفا وکړي او کلک پرې ودریږي په کوم باندې یې چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ سره عهد کړی وي نو ډېر ژر به هغه ته الله ﷻ ډېر لوی اجر ورکړي او په جنتونو کښې به یې داخل کړي.

توضیحات

١_ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د نبي کریم ﷺ د القابو څخه یو لقب د "شاهِد" کلمه ده (چې د "شَهِید" د کلمې سره مرادفه ده) او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:١۴٣] ایت لاندې شرحه کړې ده.

ب: په ﴿ لِتُؤْمِنُواْ ﴾ کښې په مستتر ضمیر سره د تغلیب په توګه د نبي کریم ﷺ په شمول ټول مؤمنان مخاطب ګرځولې شوي دي چې خپلې توحیدي عقیدې ته ادامه ورکړي، او نبي کریم ﷺ هم مکلف وه چې د یوه پیغمبر په صفت په خپل ځان باندې د نورو مؤمنانو غوندې عقیده ولري.

ج: د ﴿ وَتُعَزِّرُوهُ ﴾ کلمه د "تَعْزِیر" څخه اشتقاقه شوې ده چې د هغه نصرت معنی ورکوي د کوم سره چې تعظیم ملګری وي[1] خو دلته ترې یوازې نصرت مراد دی چې:

د: دلته ورسره د ﴿ وَتُوَقِّرُوهُ ﴾ کلمه هم نازله شوې ده چې د "تَوْقِیر" _لکه "تَکْرِیم"_ څخه یې اشتقاق موندلی دی او د تعظیم معنی ورکوي[2].

هـ: ځینو مفسرینو کرامو[3] په ﴿ تُعَزِّرُوهُ ﴾، ﴿ تُوَقِّرُوهُ ﴾ کښې دواړه بارز ضمیرونه نبي کریم ﷺ ته راجع ګڼلي دي خو مونږ ته بهتره برېښي چې دغه ضمیرونه به د الله ﷻ څخه کنایي وي لکه چې په "تُسَبِّحُوهُ" کښې بارز ضمیر په اتفاق سره د همده ﷻ څخه کنایي دی. نو په دې تقدیر د یو پلوه د ایت شریف ضمائر د تفکیک څخه ساتل کېږي او د بله پلوه په اصلي مطلب باندې څه منفي اثر نه غورزېږي.

بیعة څه ته وایي؟

٢_ په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ ٱللَّهَ ﴾ کښې د "يُبَايِعُونَ، يُبَايِعُونَ" دواړه کلمې اصلاً

(١) مفردات الراغب ص٣۴۵
(٢) لسان العرب ج۵ ص٢٩١
(٣) تفسیر القرطبي ج١۶ ص٢۶٧

د "بَیعَة" _لکه "شِیعَة" _ څخه اشتقاقي شوي دي. "بَیعَة" د هغه واېي چې څوک بل چا ته د اطاعت لاس ورشخوي[1]. او په همدې باندې ورسره کلک عهد وکړي.

د "بَیعَة" په کلمه باندې به په [الفتح ۱۸] ایت کښې _ان شاء الله ﷻ_ څه رڼا واچولی شي خو په دې مقام کښې په همدې اروند د لاندې معلوماتو په ذکر اکتفاء کوو:

الف. په ذکرو شوو دواړو کلمو کښې "بَیعَة الرِّضْوَان" ته اشاره ده، کوم چې د سورت د نزول څخه وړاندې صورت نیولی وه، نو په کار وه چې ذکرې شوې دواړه کلمې د ماضي صیغې نازلې شوې وې، خو په استعمالاتو کښې کله-کله تېر شوی حال حاضر ګڼلی کېږي او په حالي مضارع سره ترې تعبیر صورت نیسي. لکه چې په همدې مطلب باندې د [البقرة: ۹۱] ایت لاندې بنه پوره رڼا اچولې شوې ده. نو شاید چې په دې مقام کښې همدغه ډول استعمال د اجراء لاندې نیولی شوی وي.

ب. د ﴿ يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ﴾ جمله د وړاندېنۍ جملې دپاره تاکید واقع شوې ده چې د هغې جملې مضمون یکښې په بل عبارت سره نازل شوی دی[2].

یعني اې پیغمبره! کومو کسانو چې ستا سره په بیعت الرضوان کښې بیعت او عهد کړی وه چې په جنګ کښې به ستا اطاعت کوي او تر مرګه پورې به دې ملاتړ ته ادامه ورکوي، نو هغوی په حقیقت کښې د الله ﷻ سره بیعت کړی دی. نو که بالفرض هغوی بیعت مات کړي نو د الله ﷻ سره به بیعت او عهد مات کړي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ مَّن يُطِعِ ٱلرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ ٱللَّهَ ﴾ [النساء: ۸۰] یعني هرڅوک چې د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړي نو بې شکه هغه د الله ﷻ اطاعت وکړ.

ج. که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې په ﴿ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَـٰهَدَ عَلَيْهُ ٱللَّهَ ﴾ کښې د "عَلَيْهُ" ضمیري "هُ" په پېښ سره قرائت کېږي حال دا چې په نورو ځایونو کښې دغه ډول "هُ" په زبر سره نزول موندلی دی، لکه ﴿ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَوْتَ ﴾ [سبا: ۱۴] یعني نو کله چې مونږ په سلیمان ﷺ باندې د مرګ فیصله وکړه؟

مونږ وایو چې: د "هُ" ضمیر د "هُوَ" څخه تخفیف شوی دی، نو کله چې ورباندې د "عَلَى" توری داخل شو، نو د "وَ" توری ترې حذف شو او د "هُ" توری د لاندې وجوهو د کبله دلته مضموم پرېښودلی شو.

اول. ترڅو د ﴿ ٱللَّهَ ﴾ مبارکه کلمه په تفخیم (ډکوالي) سره قرائت کړی شي[3] چې د عهد ماتوونکي دپاره ډېر زیات تهدید افاده کړي. که بالفرض دغه "هُ" په زیر سره قرائت شوې وی نو بیا به ذکره شوې مبارکه کلمه په ترقیق سره قرائت شوې وی او دغه افاده به فوته شوې وی.

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۲۶
(۲) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۳۵
(۳) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۰۶

دوهم: ترځو د اشارې په توګه ایت شریف دلالت وکړي چې باید عهد او بیعت په خپل اصلیت سره باقي پرېښودل شي لکه څنګه چې ضمیري "هُ" په خپل اصلیت سره مضمومه پرېښودلې شوې ده[1]. همدغې اشارې ته ورته اشاره د الله ﷻ په توفیق د [الکهف:۸۲] ایت لاندې هم تېره شوې ده چې د ﴿ لَمْ تَسْطِعْ ﴾ په عوض "لَمْ تَسْتَطِعْ" نازل نه کړی شو، ترځو د اشارې په توګه دلالت وکړي چې د موسی ؑ اندیوالي د خضر ؑ څخه داسې پرې شوه لکه څنګه چې د "ت" د توري اندیوالي د "اِسْتِفْعَال" د باب سره پرې شوه.

﴿ سَيَقُولُ لَكَ ٱلْمُخَلَّفُونَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَآ أَمْوَٰلُنَا وَأَهْلُونَا فَٱسْتَغْفِرْ لَنَا ۚ يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِم مَّا لَيْسَ فِى قُلُوبِهِمْ ۚ قُلْ فَمَن يَمْلِكُ لَكُم مِّنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًۢا ۚ بَلْ كَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًۢا ۝ بَلْ ظَنَنتُمْ أَن لَّن يَنقَلِبَ ٱلرَّسُولُ وَٱلْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰٓ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِى قُلُوبِكُمْ وَظَنَنتُمْ ظَنَّ ٱلسَّوْءِ وَكُنتُمْ قَوْمًۢا بُورًا ۝ وَمَن لَّمْ يُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ فَإِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلْكَٰفِرِينَ سَعِيرًا ۝ وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ يَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ۝ سَيَقُولُ ٱلْمُخَلَّفُونَ إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ۖ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا۟ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ۚ قُل لَّن تَتَّبِعُونَا كَذَٰلِكُمْ قَالَ ٱللَّهُ مِن قَبْلُ ۖ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا ۚ بَلْ كَانُوا۟ لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ۝ ﴾

[۱۱] (ای پیغمبره!) ژر به تاته د عمرې د سفر څخه وروسته پاتې شوي کسان د پلمې په توګه ووایي کوم چې د باندچیانو (منافقانو) څخه عبارت دي چې: مونږ خپلو مالونو او خپلو کورنیو مشغول کړي وه (نو ځکه مو ستا سره ملګرتیا ونه شوه کړی)، نو مونږ ته (د الله ﷻ څخه) مغفرت وغواړه (او معذرت مو قبول کړه).

دوی (منافقان) په خپلو ژبو هغه خبرې کوي کومې یې چې په زړونو کښې نشته (بهانې یې درغیني دي. ته ورته په جواب کښې) ووایه چې: نو هغه څوک دي چې ستاسو دپاره د داسې څه شي ملکیت ولري (البته) که چرته الله ﷻ تاسو ته د څه ضرر رسولو اراده وکړي او یا درته د ګټې رسولو اراده وکړي؟ (دغسې نه ده لکه چې تاسو ورباندې قول کوئ) بلکې الله ﷻ په هغو کړو وړو باندې

---

(۱) روح المعاني ج۲۶ ص۹۷

خبردار دی کومو ته چې تاسو د عمل جامه وراغوندئ (هغه دا چې:)

[۱۲] بلکې تاسو گومان کاوه چې هیڅکله به پیغمبر ﷺ او مؤمنان خپلو کورونو ته د همیشه دپاره راونه گرځي (هلته به ټول ووژلی شي)، او دغه خبره ستاسو په زړونو کښې ښایسته کړی شوې وه او (همدارنگه) تاسو (په الله ﷻ باندې) گومان کاوه بدگومان (چې د مؤمنانو سره به نصرت ونه کړي)، او تاسو (په معنوي هلاکت سره) هلاکېدونکی قوم وئ.

[۱۳] او هرڅوک چې (په اخلاص سره) په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ ایمان رانه وړي نو مونږ (د دوی په شمول ټولو) کفارو ته گرم اور (دوزخ) تیار کړی دی.

[۱۴] او خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو واکداري ده، چې د هغه چا دپاره مغفرت کوي کوم ته یې چې اراده وشي او هغه څوک معذب گرځوي کوم ته یې چې اراده وشي، او الله ﷻ ډېر بښونکی مهربان دی (د منافقانو څخه د توبې فرصت لا نه دی فوت شوی).

[۱۵] ډېر ژر به (تاته) د عمرې د سفر څخه وروسته پاتې شوي کسان په هغه وخت کښې وايي کله چې تاسو ډېرو غنیمتونو ته د دې دپاره روان شئ چې (په اسانی سره) یې راواخلئ، چې: مونږ پرېږدئ چې ستاسو پیروي وکړو (او غزا ته درسره لاړ شو).

منافقان (په دغې خبرې سره) اراده لري چې د الله ﷻ کلام تغییر (او تبدیل) کړي (د خیبر د غنیمتونو اختصاص مات کړي او خانونه پکښې ورگډ کړي).

(ای پیغمبره! ته ورته په رد کښې) ووایه چې تاسو به هیڅکله (په دغې غزا کښې) زمونږ پیروي ونه کړئ (تاسو به گډون نه پکښې پرېږدو) الله ﷻ لا پخوا دغسې خبره (د خپل پیغمبر په خوله) کړې وه.

ډېر ژر دی چې (منافقان به ستا خبره رده کړي او) وبه وايي چې: (دغسې نه ده) بلکې تاسو زمونږ سره کینه کوئ (او غنیمت مو راباندې نه لورېږي).

(دغسې نه ده لکه چې منافقان یې وايي) بلکې دوی نه پوهېږي (زیرکي نه لري) مگر لږ پوهه (او لږ زیرکي، که دوی هوښیار وی نو د عمرې د سفر څخه به نه پاتې کېدلی).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د منافقانو هغو بهانو او ویناوو ته اشاره شوې ده په کومو باندې چې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ د حدیبیې څخه د بېرته ستنېدلو په وخت په لاره کښې خبر کړی وه، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! کله چې ته بېرته مدینې منورې ته ورسېدې نو د منافقانو د پلوه به د لاندې ویناوو سره مخامخ شې:

۱ـ ډېر ژر دی چې هغه کسان به کوم چې ستا د ملگرتیا څخه خپل منافقت وروسته کړي دي او د عمرې د سفر څخه یې به برخې کړي دي چې د باندچیانو منافقانو څخه عبارت دي، تاته اعتذار وراندې کړي او د بهانې په توگه به ووایي چې:

الف: مونږ ستا د ملګرتیا څخه منافقت نه یاستو وروسته کړي بلکې مونږ خپلو مالونو او کورنیو وروسته کړي یاستو، هیله ده چې زمونږ اعتذار قبول کړې او د ملامتې ګوته راته ونه نیسې.

ب: زمونږ اُمید دی چې مونږ ته د الله ﷻ څخه د بېرته پاتې کېدلو د ګناه مغفرت هم وغواړې ترڅو زمونږ معذرت د الله ﷻ په نزد هم قبول وګرځي.

٢_ ای پیغمبره! د هر څه څخه وړاندې ته په دې پوه شه چې د باندېچیانو ذکر شوی اعتذار واقعي اعتذار نه دی بلکې محض بهانه جوړول دي چې محض خپلې ژبې ورباندې ښوروي او د زړونو څخه یې نمایندګي نه کوي، او واقعیت دغسې نه دي لکه چې هغوی به ورباندې قول وکړي. نو کله چې هغوی تاته ذکر شوی دروغین اعتذار وړاندې کړي نو ته ورته د هغه په رد کښې ووایه چې:

الف: ای باندېچیانو! ستاسو ذکر شوی اعتذار د قبول وړ نه دی او دا ځکه چې ټول کارونه د الله ﷻ په اراده ترسره کېږي او هیڅوک او هیڅ شی د ده ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی، نو په همدې بنیاد تاسو د دغو پوښتنو جوابونه راکړئ:

اول: هغه څوک دی چې پخپله ستاسو څخه د ډېر لږ شي مخه ونیسي البته که چېرته الله ﷻ تاسو ته د څه ضرر او نقصان رسولو اراده وکړي؟.

دوهم: هغه څوک دی چې پخپله ستاسو څخه د څه ګټې مخنیوی وکړي البته که چېرته تاسو ته الله ﷻ د څه ګټې رسولو اراده وکړي؟.

په همدې بنیاد که الله ﷻ ستاسو مالونو او ستاسو کورنیو ته د څه ګټې رسولو او یا نقصان رسولو اراده کړې وی نو ستاسو موجودیت به څه اثر درلودلی وی؟ حال دا چې ستاسو موجودیت په خپله ستاسو په هکله څه اثر نه شي درلودلی.

ب: نو پوره څرګنده ده چې ستاسو اعتذار دروغین اعتذار دی بلکې الله ﷻ ستاسو په ټولو کارونو او کړو وړو باندې خبردار دی حتی ستاسو د زړونو حالات ترې هم پټ نه دي.

ج: ای باندېچیانو منافقانو! ستاسو د عدم ملګرتیا وجه هغه نه ده کومه چې تاسو په خولو باندې وایاست بلکې واقعي وجه یې دا ده چې:

اول: ستاسو (په خپلو زړونو کښې) ګومان کاوه چې هیڅکله به پیغمبر ﷺ او مؤمنان د دغه سفر څخه روغ رمټ خپلو کورونو ته راستانه نه شي، بلکې ټول به د مشرکانو د پلوه هلته ووژلی شي او بنیاد به یې وویستلی شي.

دوهم: همدغه ګومان تاسو ته په خپلو زړونو کښې ښایسته کړی شوی وه او د همدغه ګومان د کبله تاسو د عمرې په سفر کښې زمونږ سره ملګرتیا خوښه نه کړه.

دریم: تاسو په الله ﷻ باندې ډېر بدګومان کاوه چې هیڅکله به د خپل پیغمبر ﷺ او مؤمنانو سره نصرت ونه کړي او نه به یې بېرته روغ رمټ راستانه کړي.

څلورم: ذکرو شوو ګومانونو ته تاسو ځکه په خپلو زړونو کښې ځای ورکړی وه چې تاسو د الله ﷻ په نزد هلاک شوی او زیانمن شوی قوم یاست. او هرڅوک چې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ

باندې واقعي او په اخلاص سره ایمان رانه وړي بلکې کفر پرې غوره کړي، نو یقینًا مونږ د دوی په شمول ټولو کفارو ته دوزخ تیار کړی دی چې تل به پکښې کړیږي.

د یقینًا د اسمانونو او ځمکو واکداري یوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري، اوس هم تاسو د دې جوګه یاست چې کوم غیبي مصیبت درباندې نازل کړي او ټول پوپنا کړي خو د دې سره-سره الله ﷻ هغه چا ته مغفرت کوي کوم ته یې چې اراده وشي او هغه څوک معذبوي کوم ته یې چې اراده وشي، او دا ځکه چې الله ﷻ ډېر بښونکی او ډېر مهربان دی د همدې کبله تاسو سمدستي نه هلاکوي او فرصت درکوي چې په اخلاص سره د منافقت څخه توبه تائب وګرځئ او مخلص مؤمنان جوړ شئ.

۳ـ ای پیغمبره! کله چې تاسو د مدینې منورې څخه هغې غزا ته د روانېدلو تیاری نیسئ په کومه کښې چې الله ﷻ ستاسو دپاره زښت ډېر غنیمتونه په خپل علم کښې ټاکلي دي او د کومې په باب چې تاسو ته بشارت درکړی شوی دی چې دغه غنیمتونه فقط په هغو کسانو پورې خاص دي کومو چې د عمرې په سفر کښې ګډون کړی دی، نو بېرته پاتې کړی شوي باندچیان منافقان به د خپل عادت په خلاف تاسو ته وړاندیز وکړي چې مونږ پرېږدئ چې په دغه جهادي سفر کښې ستاسو اتباع وکړو او ستاسو انډیوالان جوړ شو.

په دغه وخت کښې به هغوی سره نه د خپلو مالونو د حفاظت غم وي او نه به په خپلو کورونیو باندې ډاریږي. یا په بل عبارت: هغوی به خپلې هغې بهانې ته شا کړي په کومې باندې یې چې د عمرې د سفر په ارتباط استدلال کاوه. ایا هغوی به په دغه وخت کښې اراده لري چې د الله ﷻ کلام ته بدلون ورکړي او هغه بشارت سرچپه وګرځوي په کوم باندې چې د بلې غزا غنیمتونو ته د عمرې سفر کوونکو پورې اختصاص ورکړی شوی وه؟

۴ـ نو ته د منافقانو ذکر شوی وړاندیز رد کړه او ورته ووایه چې: هیڅکله به تاسو په دغې غزا کښې زمونږ اتباع ونه کړی شئ او هیڅکله به مونږ تاسو ملګري نه کړو چې راسره لاړ شئ، دغه خبره الله ﷻ لا پخوا د عمرې د سفر په وخت کښې مونږ ته کړې وه چې تاسو په دغې غزا کښې ګډون نه شئ کولی.

۵ـ په دغه وخت کښې به منافقان یو ځل بیا خپل منافقت څرګند کړي او تاسو ته به ووایي چې: دغسې نه ده چې د دغې غزا څخه الله ﷻ مونږ محروم کړي یاستو بلکې تاسو زمونږ سره حسد لرئ او غواړئ چې په دغې بهانې سره زمونږ د اشتراک مخه بنده کړئ.

۶ـ خو تاسو د حسد د کبله نه دي منعه کړي، بلکې منافقان ذکاوت او زیرکي نه لري، مګر ډېره لږه زیرکي، چې د دنیا منافع یې په نظر کښې نیولي دي او آخرت یې د پښو لاندې کړی دی.

توضیحات

۱ـ په ﴿ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ ﴾ کښې د "أَعْرَاب" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [التوبة:۹۷] ایت لاندې ښه پوره تحلیله شوې ده چې د خپل لفظ څخه مفرد نه لري او د باندچیانو معنی ورکوي، نو بیا تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو.

۲_ په ﴿ أَمْوَٰلُنَا وَأَهْلُونَا ﴾ کښې د "اهْلُونا" کلمه او په ﴿ إِلَىٰٓ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا ﴾ کښې د ﴿ أَهْلِيهِمْ ﴾ کلمه دواړه بالترتيب په رفعي او جري حالونو کښې د شذوذ په توګه د "اهْل" کلمې سالمې جمعې دي چې د اعراب (نونونه) يې په اضافت سره ساقط شوي دي[۱]. دغه جمعه د دوهم خل دپاره په "اهالي" _لکه "اناسي"_ سره جمعه کيږي چې بيا د جمع الجمع په نامه يادېږي[۲].

د "بائر" کلمې معنی

۳_ په ﴿ وَكُنتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴾ کښې د "بُور" کلمه د "بَائِر" _لکه "قَائِل"_ جمعه ده چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الفرقان: ۱۸] ايت لاندې تحليله کړې ده، چې "بَائِر" هغه چا ته ويل کيږي کوم چې په معنوي هلاک سره هلاک شوی وي او د الله ﷻ د غضب لاندې واقع وي. يعنې: ای منافقانو تاسو د الله ﷻ د غضب لاندې واقع شوی قوم ياست چې په همده ﷻ باندې بدګومانونه کوئ.

سوالونه او جوابونه

۴_ په ﴿ إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ۖ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا۟ كَلَـٰمَ ٱللَّهِ ۚ قُل لَّن تَتَّبِعُونَا كَذَٰلِكُمْ قَالَ ٱللَّهُ مِن قَبْلُ ﴾ کښې بايد لاندې سوالونه جوابونه په نظر کښې وساتلې شي:

الف: که څوک وايي چې: دلته د ﴿ مَغَانِمَ ﴾ څخه کوم غنيمتونه مطلب دي چې منافقانو پکښې د اشتراک تمه کوله؟

مونږ وايو چې: دلته د خيبر د غزا غنيمتونه مراد دي او دا ځکه چې د حديبيې څخه د بېرته راستنېدلو په وخت کښې نبي کريم ﷺ (د الله ﷻ د پلوه) مؤمنانو ته وعده ورکړه چې ډېر ژر به خيبر فتحه کړي او ښه پرېمانه غنيمتونه به ترلاسه کړي او دغه غنيمتونه به په همدوی پورې اختصاص ولري[۳]. شايد چې په ذکر شوي بشارت باندې به منافقان هم خبر شوي وي نو د همدې کبله يې زور واچاوه چې مونږ د خيبر په غزا کښې ستاسو ملګرتيا کوو، مونږ ته هم پکښې د ګډون اجازه راکړئ.

ب: که څوک وايي چې: په څه وجه نبي کريم ﷺ هغوی ته د خيبر په غزا کښې د ګډون اجازه نه ورکوله چې د مجاهدينو ملګرتيا وکړي؟

مونږ وايو چې: الله ﷻ د خيبر د غزا غنيمتونه مجاهدينو ته د انعام په توګه ورعنايت کړي وه او خپل پيغمبر ته يې ارشاد فرمايلی وه چې د حديبيې د مجاهدينو څخه پرته بل چا ته پکښې اشتراک ورنه کړي کوم چې په بهانو سره د هغه سفر (حديبيه) څخه بېرته پاتې شوي وه.

ج: که څوک وايي چې: ايا په قرآن کريم کښې بل داسې نظير شته چې منافقان پکښې د غزاګانو څخه منعه کړی شوي وي او د اشتراک اجازه نه وي ورکړه شوې؟

---

(۱) روح المعاني ج۲۶ ص۹۹

(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۲۸

(۳) تفسير الطبري ج۲۶ ص۸۰؛ تفسير ابن کثير ج۴ ص۱۸۹؛ تفسير القرطبي ج۱۶ ص۲۷۰؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۰۱

مونږ وايو چې: هو همدغه ډول منعې ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ فَقُل لَّن تَخْرُجُوا۟ مَعِىَ أَبَدًا وَلَن تُقَـٰتِلُوا۟ مَعِىَ عَدُوًّا ﴾ [التوبة: ۸۳] يعنې اى پيغمبره! کوم کسان چې د تبوک د غزا څخه د منافقت د کبله پاتې شوي دي هغوى ته ابلاغ کړه چې: د نن څخه وروسته به تاسو هيڅکله د همېشه دپاره زما سره جهاد ته ونه وځئ او نه به زما سره د دښمن په جنګ کښې اشتراک وکړئ.

د: که څوک وايي چې: د خيبر د غنيمتونو وعده خو صحابه وو کرامو ﷺ ته نبي کريم ﷺ ورکړې وه، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنياد د همدغې وعدې څخه په ايت شريف کښې په ﴿ كَلَـٰمَ ٱللَّهِ ﴾ او ﴿ قَالَ ٱللَّهُ مِن قَبْلُ ﴾ سره تعبير نازل شو؟

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم: دا د دې دپاره چې د نبي کريم ﷺ وعده او قول د الله ﷻ وعده او قول دى، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْىٌ يُوحَىٰ ﴾ [النجم: ۳، ۴] يعنې او نبي کريم ﷺ د خپل خواهش څخه خبرې نه کوي، د ده ﷺ خبرې نه دي مګر وحې دي چې (د الله ﷻ د پلوه ورته) وحې کېږي.

په دې باندې علاوه، که څه هم الله ﷻ په ذکره شوې وعده باندې صراحت نه دى کړى مګر په [الفتح: ۲۰] ايت کښې يې ورته اشاره کړې ده، او د الله ﷻ اشاره صراحت ته ډېره نږدې ده، ته به وايې چې عين صراحت دى.

هـ: که څوک وايي چې په همدې بنياد بايد د هر يوه حديث انکار کوونکى کافر وګڼلى شي لکه چې د هر يوه ايت انکار کوونکى کافر ګڼل کېږي؟

مونږ وايو چې: د ايت او حديث ترمنځ د سند په لحاظ فرق صورت نيولى دى، که نه نو هغه څوک به د حديث په انکار سره هم کافر ګرځېدلى وي کوم چې د نبي کريم ﷺ د مبارکې خولې څخه مستقيماً (بدون د سنده) څه قول اورېدلى وي او بيا ترې انکارې شوى وي.

و: که څوک وايي چې: د خيبر غزا په کوم تاريخ صورت ونيوه؟

مونږ وايو چې: نبي کريم ﷺ د هجرت په شپږم کال د ذو القعدې په مياشت کښې د حديبيې د صلحې څخه مدينې منورې ته راستون شو او فقط د ذو الحجې يوه مياشت هلته تم شو، او د اوم کال د محرمې په مياشت کښې د خيبر په لور وخوځېد[1]، چې الله ﷻ ورته د خپلې وعدې سره سم بنه پرېمانه غنيمتونه ورپېرزو کړو.

﴿ قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُو۟لِى بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَـٰتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ ۖ فَإِن تُطِيعُوا۟ يُؤْتِكُمُ ٱللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا ۖ وَإِن تَتَوَلَّوْا۟ كَمَا تَوَلَّيْتُم مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ۝ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ ۗ وَمَن يُطِعِ

(۱) سيرت ابن هشام ج۳ ص۳۷۸

ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ يُدْخِلْهُ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ وَمَن يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٧﴾

[۱۶] وروسته پاتې کړی شوو کسانو ته چې د بانډچیانو څخه عبارت دي ووایه چې: ډېر ژر دی چې تاسو به د داسې یو قوم مقابلې ته ورو بللی شئ کوم چې د ډېر سخت جنګ خاوندان دي، تاسو به د دغه قوم سره یا جنګ وکړئ یا به هغوی مسلمانان جوړ شي (د دغو دواړو ډولو څخه به وتلې نه وي) نو که تاسو (په ذکرو شوو بللو کښې د داعي) اطاعت وکړ نو الله ﷻ به تاسو ته ښایسته اجر (جنت) درکړي، او که تاسو (دعوت ته) شا کړه لکه چې وړاندې مو (د عمرې په سفر کښې ورته) شا کړې وه نو الله ﷻ به مو په دردناک عذاب سره معذب کړي.

[۱۷] په ړانده باندې ګناه نشته (چې جهاد ته لاړ نه شي) او نه په ګوډ باندې او نه په مریض (او نورو معذورینو) باندې.

او هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر اطاعت وکړي نو الله ﷻ به یې داسې جنتونو ته داخل کړي چې لاندې به ترې (ځلور ډوله) ویالې بهېږي، او هرڅوک چې (د الله ﷻ اطاعت ته) شا کړي نو الله ﷻ به یې په دردناک عذاب سره معذب کړي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د عمرې د سفر څخه بیرته پاتې کړی شوو بانډچیانو منافقانو ته دا هم ابلاغ کړه او ورته ووایه چې:

۱ـ دغې د خیبر په غزا باندې خو د غزاګانو لړۍ نه ختمېږي چې تاسو پکښې په ګډون کولو باندې زور اچوئ بلکې نورې غزاګانې هم راروانې دي، تاسو تکړه شئ په هغو کښې برخه واخلئ چې هلته به تاسو باندې بندیز نه دی لګېدلی. هغه دا چې: تاسو به د مؤمنانو د مشر د پلوه د یوه داسې قوم جنګ او مقابلې ته دعوت کړی شئ چې ډېر سخت جنګیالان به وي او د ښه قوت خاوندان به وي، خو د دې سره-سره به هغوی په دوه وو حالونو باندې تقسیم شي، یا به ستاسو سره وجنګېږي او نهایي برلاسي به ستاسو په برخه وي، او یا به پرته د جنګه مسلمانان جوړ شي او د مؤمنانو مشر ته به بدون د قیده او شرطه تسلیم شي.

۲ـ ای متخلفینو! نو که تاسو ذکر شوی دعوت قبول کړ او په اخلاص سره جهاد ته روان شوئ نو الله ﷻ به تاسو ته نېک اجرونه درکړي او په دنیا او آخرت کښې به مو سرلوړي وګرځوي. او که دعوت مو قبول نه کړ او جهاد ته مو شا واړوله لکه څنګه چې تاسو د عمرې سفر ته شاګانې اړولې وې (پخوانی عادت مو بیا تکرار کړ)، نو الله ﷻ به مو په دردناک عذاب سره معذب کړي او دنیا او آخرت به مو دواړه خوار کړي.

۳ـ ای متخلفینو! د ذکر شوي دعوت په عدم قبول کښې هغو کسانو باندې څه حرج او مواخذه نشته کوم چې د معذرت درلودونکي وي، نو په ړانده، ګوډ، مریض او دغسې نورو معذورینو باندې څه ملامته نشته.

۴_ ای پیغمبره! په دې مقام کښې په خپل اُمت باندې د الله ﷻ یوه عمومي قاعده بیان کړه هغه دا چې هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷺ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړي او په اخلاص سره یې دعوت ومني نو الله ﷻ به هغه داسې جنتونو ته داخل کړي چې لاندې به ترې ځلور دوله ویالې بهیږي، بالمقابل هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷺ اطاعت ته شا کړي او د قبول په عوض یې د پښنو لاندې کړي نو الله ﷻ به هغه په دردناک عذاب سره معذب کړي او سوزوونکې اور ته به یې ورواچوي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: الله ﷻ په ﴿ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ ﴾ کښې کوم قوم ته اشاره کړې ده؟
مونږ وایو چې: د دغه قوم په تعین کښې علماوو کرامو ګڼ شمېر اقوال کړي دي چې تقریباً لسو ته رسیږي[۱]. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:
الف: دلته د هوازن او حنین دواړو غزاګانو جنګیالانو ته اشاره ده چې پخپله نبي کریم ﷺ پکښې ګډون کړی وه.
ب: دلته د مرتدانو غزاګانې مطلب دي چې په دغو غزاګانو کښې أبو بکر الصدیق ؓ د هغوی سره جنګېدلی وه.
ج: دلته د فارسیانو او رومیانو جنګیالان مراد دي چې أمیر المؤمنین عمر ؓ ورسره جنګېدلی وه.

تبصره

۲_ مونږ ته د ایتونو څخه داسې څرګندیږي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ﴿ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ ﴾ څخه د مکې معظمې جنګیالان مطلب دي او دا ځکه چې:
الف: په ﴿ قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ ﴾ کښې د "الْمُخَلَّفِينَ" کلمې څخه هغه مشخص کسان مراد دي کومو ته چې وړاندې په [الفتح: ۱۱، ۱۵] ایتونو کښې په ﴿ ٱلْمُخَلَّفُونَ، ٱلْمُخَلَّفُونَ ﴾ کلمو سره اشاره اشاره شوې ده، نه په نورو زمانو کښې د هغوی أمثال.
ب: د ﴿ سَتُدْعَوْنَ ﴾ د کلمې څخه د اشارې په توګه لاندې مطلبونه څرګندیږي:
اول: د "س" توری په قرب او نژدېکت باندې دلالت کوي، او کومه غزا چې د خیبر غزا ته ډېره نژدې پېښه شوې وه او نبي کریم ﷺ پکښې پخپله ګډون کړی وه هغه د مکې معظمې فتحه وه او بس. او دا ځکه چې که څه هم د "موتة" غزا د خیبر غزا ته ډېره په نژدې وخت کښې واقع وه مګر نبي کریم ﷺ پکښې پخپله ګډون نه وه کړی.
دوهم: دلته مستتر ضمیر د هغو کسانو څخه کنایه دی کوم چې د عمرې د سفر څخه وروسته باتې شوي وه، نه د هغوی د أمثالو څخه په راتلونکو زمانو کښې.
دریم: داسې معلومیږي چې د قوي خلکو جنګ ته بلونکی به هغه څوک وي چا چې د عمرې سفر

[۱] زاد المسیر ج۷ ص۱۴۶؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۰۲؛ نظم الدرر ج۷ ص۲۰۲؛ تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۸۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۹۰

ته بلل کړي وه چې د نبي کريم ﷺ څخه عبارت دی، نه د ده ﷺ د خليفگانو يا نورو اميرانو څخه.

ج: د ﴿ تُقَٰتِلُونَهُمۡ أَوۡ يُسۡلِمُونَ ﴾ د دواړو جملو مضامين د مکې معظمې په فتحه کښې په ځرگنده توگه متحقق شوي دي، نه په نورو غزاگانو کښې. او دا ځکه چې دلته د "او" توری د تنويع دپاره دی[1] چې د ځينو کسانو سره به تاسو جنگ وکړئ او ځينې نور به مسلمانان وگرځي او په ايمان به مشرف شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې دوه احاديث ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «وَإِنَّمَا أُذِنَ لِي فِيهَا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ»[2] يعنې او ماته الله ﷻ د ورځې څخه يو ساعت (گړی) دپاره اجازه راکړه (چې په مکه معظمه کښې جنگ وکړم او دا ځکه چې په همدومره وخت کښې مقاومت ختم شو).

دوهم: يو صحابي په يوه اوږده حديث کښې وايي چې: «فَلَمَّا كَانَتْ وَقْعَةُ أَهْلِ الْفَتْحِ بَادَرَ كُلُّ قَوْمٍ بِإِسْلَامِهِمْ»[3] يعنې نو کله چې د اهل الفتح واقعه رامنځته شوه نو هر قوم په خپلو مسلمانېدلو سره تونديي وکړه (آن تردې چې ډلې ډلې په اسلام کښې داخل شوه).

نو پورتنيو دلايلو ته په پام سره به د ايت شريف مضمون داسې راوخېژي چې:

ای متخلفينو! تاسو خو د عمرې په سفر کښې د نبي کريم ﷺ ملگرتيا ونه کړه، د مکې معظمې مشرکان درته ډېر قوي جنگيالان برېښېدل چې يو عمره کوونکی به هم ترې خپل کور ته ژوندی راستون نه شي، نو ځکه مو د عدم اشتراک دپاره بهانې وتراشلې. د خيبر په غزا کښې ستاسو د اشتراک دپاره اجازه نشته خو څه وخت وروسته به تاسو د توريالي (جنگيالي) قوم د مقابلې دپاره بيا وبلل شئ او ډېر ژر به د مکې معظمې د مشرکانو سره جنگ اعلان کړی شي، نو بيا به وگورو چې تاسو اطاعت خپلوئ او که بيا به د دوهم ځل دپاره بهانو ته لاس واچوئ.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنياد الله ﷻ د مکې معظمې په غزا باندې صراحت ونه کړ چې دغه غزا راروانه ده؟

مونږ وايو: که بالفرض الله ﷻ ورباندې صراحت کړی وی نو ضرور به مشرکانو ترې د عهد ماتونې معنی اخستې وی او نبي کريم ﷺ به يې مخاطب گرځولی وی چې د حديبيې صلحه تا ماته کړه چې د مکې د جنگ اراده لرې.

حرج څه معنی؟

۴ـ په ﴿ لَّيۡسَ عَلَى ٱلۡأَعۡمَىٰ حَرَجٞ ﴾ الآية- کښې د ﴿ حَرَجٞ ﴾ دړواړه کلمې د گناه معنی ورکوي[4].

---

(۱) روح المعاني ج۲٦ ص۱۰۴
(۲) سنن النسائي ج۲ ص۳۱
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص٦۱٦
(۴) مفردات الراغب ص۱۱۱

یعني په معذورو کسانو باندې څه ګناه نشته چې جهاد ته لاړ نه شي، نو د اعذارو سره-سره جهاد ته تلل ورته بهتر دي، د همدې کبله یوه په سترګو ړوند صحابي (عبد الله بن أم مکتوب ﷺ) په غزا کښې ګډون کړی وه، لکه چې انس ﷺ په یوه حدیث کښې وایي چې: «وَلَقَدْ رَأَيْتُهُ يَوْمَ الْقَادِسِيَّةِ مَعَهُ رَايَةٌ سَوْدَاءُ»[۱] او یقینًا ما نوموړی معذور صحابي د قادسیه په ورځ (په دغې غزا کښې) ولید چې تور بیرغ ورسره وه.

﴿لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾ وَعَدَكُمُ ٱللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَٰذِهِۦ وَكَفَّ أَيْدِيَ ٱلنَّاسِ عَنكُمْ وَلِتَكُونَ ءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾ وَأُخْرَىٰ لَمْ تَقْدِرُوا۟ عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ ٱللَّهُ بِهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَوْ قَٰتَلَكُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَوَلَّوُا۟ ٱلْأَدْبَٰرَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾ سُنَّةَ ٱللَّهِ ٱلَّتِي قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾﴾

[۱۸] بې شکه الله ﷻ د مؤمنانو (صحابه کرامو ﷺ) څخه په هغه وخت کښې راضي شو کله چې هغوی د اغزي لرونکې ونې لاندې تا سره (د جهاد) بیعت کوي، نو الله ﷻ (په شهودي پوهې سره هم) په هغه (اخلاص) باندې پوه شو کوم چې د هغوی په زړونو کښې یې شتون درلود، نو الله ﷻ دوی باندې سکینه (ډاډ) نازل کړ او په نژدې فتحې سره یې ورته عوضونه ورکړه (چې ډېر لږ وخت وروسته یې ورته خیبر فتحه کړي).

[۱۹] او ډېر غنیمتونه (یې ورته هم په عوض کښې ورکړه) چې په اسانۍ سره به یې (په دغې فتحې کښې) ترلاسه کړي. او الله ﷻ د کلکې ارادې درلودونکی (او) د حکمت څښتن دی.

[۲۰] (ای مؤمنانو!) تاسو ته الله ﷻ (د خیبر په فتحه کښې) د ډېرو غنیمتونو وعده درکوي چې په اسانۍ سره به یې ترلاسه کړئ، نو ستاسو دپاره یې په دغو (خیبري) غنیمتونو (په درکولو) سره تلوار وکړ (چې ډېر ژر به یې درتبریک کړي) او ستاسو څخه یې د خلکو (قریشو) لاسونه بند کړه (حال دا چې تاسو د جنګ تیاری نه درلود).

[۱] مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲٦۵

(دا تول د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ د نعمتونو شکريه وکړئ) او د دې دپاره چې دا نعمتونه (د قيامت تر ورځې پورې) د مؤمنانو دپاره ډېره لويه قدرتي نښه وګرځي او (هم د دې دپاره چې) الله ﷻ تاسو ته سمه لاره وښيي (او په همدې لارې باندې د تللو توفيق درکړي).

[۲۱] او (الله ﷻ تاسو ته د حنين په غزا کښې) د نورو غنيمتونو (وعده هم درکوي) چې تاسو يې په غنيمت کولو قدرت نه لرئ (خو) يقيناً الله ﷻ ورباندې (په کامل قدرت سره) احاطه کړې ده، او الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت درلودونکی دی.

[۲۲] او که چرته ستاسو سره هغو کسانو جنګ کړی وی (او صلحه يې نه وی کړې) کومو چې کفر (او شرک) غوره کړی دی، نو هرومرو به يې (تاسو ته) شاګانې دراړولې وی (او ماتې به يې خوړلې وی) بيا به يې نه دوست او نه نصرت کوونکی موندلی وی.

[۲۳] (تاسره) د الله ﷻ په هغې طريقې (باندې د الله ﷻ د پلوه تلل کېږي) کومه چې پخوا تېره شوې ده او ته به هيڅکله د الله ﷻ طريقې ته بدلون مونده نه کړې (چې د خپلو دوستانو سره نصرت ونه کړې).

[۲۴] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د خلکو (مکيانو) لاسونه يې ستاسو څخه بند کړه او ستاسو لاسونه يې د هغوی څخه (بند کړه البته) د مکې معظمې څخه په لاندې جهت (حديبيه کښې، ددغه د لاسونو بندول يې) د هغه څخه وروسته (وکړه) چې تاسو ته يې په هغوی باندې برلاسي درکړه (چې هغوی ستاسو په اسارت کښې واقع شوه).

او الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو باندې بينا دی چې تاسو يې کوئ.

د مطلب خلاصه

يعني ای پيغمبره! د منافقانو د حالاتو د بيان څخه وروسته په خپل اُمت باندې د مؤمنانو څه حالات قرائت کړه هغه دا چې:

۱_ الله ﷻ د مؤمنانو څخه هغه وخت راضي شو چې کله هغوی ستا سره د کيکر د ونې لاندې بيعت وکړ البته کله چې تاسو ته خبر ورسېد چې د قريشو د پلوه عثمان ﷺ وژلی شوی دی، او دا څکه ترې الله ﷻ راضي شو چې:

۲_ الله ﷻ د مؤمنانو په هغه اخلاص باندې پوهېده کوم چې د دوی په زړونو کښې يې ځای نيولی وه، حال دا چې دوی د جنګ په نيت نه وه راروان شوي او نه يې جنګي وسائل درلوده، خو د دې سره-سره دوی د مرګ تر وخته پورې په جنګېدلو تعهد وکړ چې تېښتبدل به نه خپلوي.

۳_ نو کله چې الله ﷻ د مؤمنانو څخه راضي شو نو داسې مهرباني يې ورباندې پېرزو کړې:

الف. کله چې د عثمان ﷺ د وژلو خبره دورغ شوه او د مشرکانو سره په څو شرطونو باندې روغې جوړې صورت ونيوه، نو په مؤمنان باندې څيني شرطونه ډېر درانه تمام شوه، خو الله ﷻ ورباندې د خپلې مهربانۍ د مخې داډ او سکينه نازله کړه او ټول ورته غاړه اېښودونکي وګرځېدل.

ب. که څه هم الله ﷻ مؤمنانو ته سمدستي مکه معظمه فتحه نه کړه مګر په عوض کښې يې ورته

د خپل پیغمبر ﷺ په ذریعه د خیبر د فتحې زېرې ورکړ چې په نژدې وخت کښې به صورت ونیسي او
دوی به پکښې په ډېرې اسانۍ سره پرېمانه غنیمتونه ترلاسه کړي. او دا څکه چې الله ﷻ د کلکې
ارادې درلودونکی دی او هم د حکمت څښتن دی.

۴ـ ای مؤمنانو! تاسو د الله ﷻ دغه مهربانۍ په یاد ولرئ:

الف: الله ﷻ تاسو ته د ښو ډېرو (پرېمانه) غنیمتونو وعده درکوي چې په خیبر کښې به یې
ترلاسه کړئ، نو د دغو غنیمتونو په درکولو باندې یې تلوار وکړ ترڅو تاسو ډاډه او مطمئن جوړ
شئ: یا په بل عبارت: تاسو دغه غنیمتونه داسې وګڼئ لکه چې سمدستي په تلوار سره درکړی شوي
وي او دا څکه چې د الله ﷻ په خبره کښې دروغ نشته.

ب: الله ﷻ ستاسو څخه د مکیانو مخنیوی وکړ او توان یې ورنه کړ چې تاسو ته د تعرض لاسونه
دروغزوي، حال دا چې تاسو نه د جنګ تیاري نیولې وه او نه د جنګ په نیت راوتلي وئ.

ج: البته دا د دې دپاره چې تاسو د الله ﷻ د نعمتونو شکریه وکړئ او د دې دپاره چې دغه
معجزانه کامیابي د قیامت تر ورځې پورې د ټولو مؤمنانو دپاره یوه لویه نښه وګرځي چې الله ﷻ
ورسره خپل نصرت جاري ساتي.

د: بالآخره، دا د دې دپاره چې الله ﷻ ستاسو هدایت ته ادامه ورکړي او په هغې سمې لارې
باندې مو سوق کړي په کومه کښې چې ستاسو د دنیا او آخرت ښېګڼې نغښتې دي، که څه هم تاسو
ورباندې نه پوهېږئ.

ه: الله ﷻ تاسو ته د خیبر د غنیمتونو څخه علاوه د نورو غنیمتونو وعده هم درکوي د کومو په
رانیولو باندې چې تاسو قدرت او توان نه لرئ او په اسانۍ سره یې نه شئ ترلاسه کولی، خو الله ﷻ
ورباندې په علم او قدرت سره احاطه کړې ده، نو په خپل کامل قدرت سره به یې تاسو ته درپېرزو
کړي، او دا څکه چې الله ﷻ په هر شي باندې د کامل قدرت څښتن دی.

۵ـ ای مؤمنانو! الله ﷻ ستاسو څخه د مشرکانو لاسونه لنډ کړه او د تعرض توان یې ورنه کړ،
خو که بالفرض هغوی تاسو سره د صلحې په عوض د جنګ لاره غوره کړې وی نو هرومرو به یې د
جنګ په میدان کښې ماتې خوړلې وی او تاسو ته به یې د تښتېدلو په حال کښې شاګانې داړولې
وی، او دا څکه چې الله ﷻ ستاسو ملګری دی، نو په دغه وخت کښې به یې نه دوست موندلی وی
او نه څه مددګار چې لاس یې ورکړی وی او د شکست څخه یې بچ کړي وی.

۶ـ دغه د نصرت لاره د الله ﷻ هغه لاره ده چې په پخوانیو زمانو کښې تېره شوې ده او په هره
زمانه کښې کامیابي د پیغمبرانو او مؤمنانو په برخه شوې ده. دغه لاره به د قیامت تر ورځې پورې
جاري وي او هیڅکله به ته دغې الهي لارې ته بدلون او تغیر مونده نه کړې چې الله ﷻ د خپلو
دوستانو سره نصرت ونه کړي.

۷ـ ای مؤمنانو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې د کفارو لاسونه یې ستاسو څخه بند کړه او د
هغوی جنګي ټولګي ونه توانېد چې تاسو ته څه ضرر ورسوي. دغه ټولګي په داسې موقع کښې په

تاسو باندې د تعرض نیت درلود چې مکې ته ډېر نژدې وه حال دا چې تاسو د خپل تاتوبي څخه ډېر لرې په حدیبیه مقام کښې تم شوي وئ، خو د دې سره-سره الله ﷻ هغوی ستاسو د قابو لاندې راوستل او تاسو کولی شوه چې ټول مو پوپنا کړي وی.

مګر الله ﷻ ستاسو لاسونه د هغوی څخه بند کړه چې په نتیجه کښې مو بدون د قیدو شرطه خوشې کړه او دا ځکه چې الله ﷻ ستاسو په ټولو کارونو باندې بینا دی چې په دغې موقع کښې د هغوی خوشې کول ستاسو په ګټه وه.

توضیحات

۱ـ په ﴿لَّقَدْ رَضِىَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾ الآیة- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: کوم بیعت ته چې په دغه ایت کښې اشاره شوې ده هغه د "بیعة الرضوان" په نامه یادېږي او دا ځکه چې دلته د ﴿رَضِىَ﴾ کلمه نازله شوې ده چې د "رِضْوَان" څخه یې اشتقاق موندلی دی.

ب: دغه رضوان ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «لَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ مِمَّنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ»[۱] یعنې د هغو کسانو څخه به یو کس هم دوزخ ته داخل نه شي کومو چې د ونې لاندې بیعت کړی دی. همدارنګه یې فرمایلي دي چې: «لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ مَنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ إِلَّا صَاحِبَ الْجَمَلِ الْأَحْمَرِ»[۲] یعنې هرومرو به هغه څوک جنت ته داخل شي چا چې د ونې لاندې (د نبي کریم ﷺ سره) بیعت کړی وه، مګر د سور اوښ خاوند به جنت ته داخل نه شي چې بیعت یې ونه کړ.

ج: د سور اوښ خاوند قیس نومېده چې د بیعت په وخت کښې د خپل اوښ د ګېډې لاندې پټ شو[۳]، او دا ځکه چې دغه یو کس منافق وه[۴].

د: دغه ونه یوه اغزیداره ونه وه چې مونږ ترې د "کیکر" په ونې سره تعبیر کولی شو. خو صحابه وو کرامو ﷺ دغه ونه د قضایي عمرې په سفر کښې ونه شوه پېژاندلی چې مونږ تېر کال د دغې ونې لاندې د نبي کریم ﷺ سره د جهاد بیعت کړی وه[۵] (د الله ﷻ هر کار د حکمت په بنیاد صورت نیسي).

هـ: په بیعت کښې د ګډون کوونکو صحابه وو کرامو ﷺ شمېر په روایتونو کښې مختلف ښودلی شوی دی لکه څوارلس سوه (۱۴۰۰) کسه او پنځلس سوه (۱۵۰۰) کسه او داسې نور[۶]؛ نو که مونږ ووایو چې د هغوی شماره په تقریبي توګه پنځلس سوه کسانو ته رسېده ان شاء الله ﷻ څه باک به یې نه وي.

و: د دغه بیعت په کیفیت او څرنګوالي کښې لاندې دوه روایتونه ولولئ:

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۵، سنن ابي داود ج۲ ص۲۸۳، مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۲۳
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۵
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۱۲۹
(۴) البحر المحيط ج۹ ص۴۸۷
(۵) صحيح البخاري ج۲ ص۵۹۹
(۶) صحيح البخاري ج۲ ص۵۹۸

اول: یوه ورځې د سلمه بن الاکوع ﷺ ځخه پوښتنه وشوه چې تاسو په حدیبیه مقام کښې د نبي کریم ﷺ سره په څه شي بیعت وکړ؟ هغه جواب ورکړ چې: «عَلَى الْمَوْتِ»[1] یعنې په مرګ باندې مو ورسره بیعت کړی وه.

دوهم: جابر ﷺ په یوه حدیث کښې ویلي دي چې: «بَايَعْنَا رَسُولَ اللهِ ﷺ عَلَى أَنْ لَا نَفِرَّ وَلَمْ نُبَايِعْهُ عَلَى الْمَوْتِ»[2] یعنې مونږ د نبي کریم ﷺ سره (په بیعت الرضوان کښې) په دې خبره بیعت کړی وه چې مونږ به نه تښتو او په مرګ باندې مو ورسره بیعت نه وه کړی.

مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷺ أعلمـ چې په مرګ باندې بیعت به هم د عدم فرار (نه تښتېدلو) ځخه کنایي وي نو پورتني دواړه روایتونه په مصداق کښې سره متحد دي او څه منافات سره نه لري.

ز: نو کله چې مشرکان په بیعت خبر شوه چې د مرګ تر وخته پورې راسره جنګېږي، نو وډار شوه او د صلحې وړاندیز یې وکړ[3] چې د نبي کریم ﷺ د پلوه منظور شو او په نتیجه کښې هغه صلحه منعقده شوه کومې ته چې د دې سورت (الْفَتْح) په مقدمه کښې لږ څه زیاته شرحه ورکړه شوې ده، والحمد لله ﷺ.

ح: په ﴿فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾ کښې د "ما" کلمه د هغه اخلاص ځخه کنایه ده کوم چې د بیعت کولو په وخت کښې د صحابه وو کرامو ﷺ په زړونو کښې موجود وه. نو الله ﷺ ورته په دغه اخلاص باندې په عاجله توګه دوه نتیجې مرتبې کړې:

اول: یوه دا چې هغه اضطراب یې ورته په داډینه تبدیل کړ کوم چې هغوی ته لږ څه وروسته د صلحې د شرطونو د کبله پیدا شو. دغې نتیجې ته الله ﷺ د ﴿فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ﴾ په نزول سره اشاره کړې ده، یعنې نو الله ﷺ په هغوی باندې داډ او سکینه نازله کړه (او اضطراب یې ترې لرې کړ).

دوهم: بله دا چې په ډېر نژدې وخت کښې به ورته خیبر فتحه کړي او ښه پرېمانه غنیمتونه به ورته په نصیب کړي. دغه نتیجه د ﴿وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ۝ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا﴾ د کلماتو ځخه ځرګندېږي[4]، یعنې او الله ﷺ صحابه وو کرامو ته (په اختصاصي صورت سره) نژدې فتحه او ښه ډېر غنیمتونه د دنیاوي أجر په توګه ورکړه چې په اسانۍ سره به یې ترلاسه کړي.

هېر مو نه شي

۲ـ په دې مقام کښې باید لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف: په ﴿وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا﴾ کښې د ډېرو غنیمتونو ځخه د خیبر غنیمتونه مطلب دي، او د ﴿يَأْخُذُونَهَا﴾ جمله د دغو غنیمتونو په اسانۍ تر لاسه کولو باندې دلالت کوي چې صحابه کرام ﷺ

---

(۱) صحیح مسلم ج۲ ص۱۳۰
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۸۸، مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۲۱۳
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۸۶؛ سیرت النبي لابن هشام ج۳ ص۸۵؛ صحیح مسلم ج۲ ص۱۱۲؛ مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۵۵۱
(۴) تفسیر البغوي ج۳ ص۱۹۴؛ تفسیر الطبري ج۲۴ ص۸۸

په یې بدون د مشقته ترلاسه کړي.

ب: که څه هم جمهورو مفسرینو کرامو په ﴿ وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا ﴾ کښې د ﴿ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ﴾ څخه هغه ټول غنیمتونه اراده کړي دي کوم چې مؤمنانو ته د قیامت تر ورځې پورې وخت په وخت ورکولی کېږي[١]، خو زمونږ په نزد دلته هم د خیبر غنیمتونو ته اشاره شوې ده، ځکه چې اول لکه څنګه چې وړاندې د خیبر د غنیمتونو په ارتباط د ﴿ يَأْخُذُونَهَا ﴾ کلمه نازله شوې وه کومه چې په اسانۍ باندې دلالت کوي همدارنګه دلته هم د ﴿ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ﴾ په تعقیب د ﴿ تَأْخُذُونَهَا ﴾ جملې نزول موندلی دی. چې په اسانۍ سره رانیول ترې معلومېږي.

دوهم: د ﴿ فَعَجَّلَ لَكُمْ هَٰذِهِ ﴾ د جملې غوښتنه هم دا ده چې دلته د خیبر غنیمتونه مراد کړی شي او دا ځکه چې د حدیبیې د صلحې څخه وروسته په نژدې وخت کښې په تلوار سره فقط همدغو غنیمتونو تحقق موندلی دی چې تقریباً څلوېښت ورځې وروسته خیبر فتحه شو.

ج: که څوک وایي چې په دغه تقدیر پوښتنه راولاړېږي چې د کوم حکمت په بنیاد د خیبر غنیمتونو ته په دې ایت کښې تکراراً اشاره وشوه حال دا چې په وړاندې ایت کښې یې ذکر نازل شوی دی؟

مونږ وایو چې: هلته په دغو غنیمتونو سره نبي کریم ﷺ مخاطب ګرځولی شوی وه ترڅو د قیامت تر ورځې پورې ټولو مخلصو مؤمنانو ته بشارت جوړ شي، او په دوهم ځل نزول باندې یې صحابه کرام ﵃ مخاطب کړی شوي دي، ته به وایې چې د الله ﷻ د پلوه ورته د نژدې غنیمتونو تبریکي ورکړه شوې ده.

د ﴿ وَأُخْرَىٰ لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا ﴾ کلمات په ﴿ وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ﴾ کښې په ﴿ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ﴾ باندې عطف دي او هغو غنیمتونو ته پکښې اشاره ده کوم چې الله ﷻ د حنین په غزا کښې صحابه وو کرامو ﵃ ته د شکست څخه وروسته په خپل کامل قدرت سره ورپېرزو کړه، چې پوره بیان یې د [التوبة: ٢٥] ایت لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

سوال جواب

٣ـ که څوک وایي چې په ﴿ وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ ﴾ الآية کښې کومو کسانو ته اشاره ده، یا په بل عبارت د صحابه وو کرامو ﵃ سره څوک په مقابله کښې واقع شوي وه چې الله ﷻ د دواړو جانبو لاسونه یو تربله لنډ کړه او جنګ صورت ونه نیوه؟

مونږ وایو چې د دغو کسانو په تعین کښې مفسرینو کرامو متعدد واقعات روایت کړي دي[٢]، لاندې دوه مثالونه یې ولولئ:

---

(١) روح المعاني ج٢٦ ص١٠٩؛ البحر المحيط ج٩ ص٤٩٣
(٢) تفسير ابن كثير ج٤ ص١٩٢؛ نظم الدرر ج٧ ص٢٠٨

الف: انس ﷺ وايي چې د مکې د مشرکانو څخه اتيا (۸۰) تنه وسلوال کسان د تنعيم د غره څخه رابکته شوه او غوښتل يې چې په ناخبرۍ کښې په نبي کريم ﷺ او صحابه کرامو ﷺ باندې يرغل وکړي «فَأَخَذَهُمْ سِلْمًا فَاسْتَحْيَاهُمْ»[۱] يعنې نو نبي کريم ﷺ په داسې حال کښې ونيول چې ټول ورته تسليم شوه خو نبي کريم ﷺ ټول ژوندي پرېښودل.

ب: عبد الله بن المغفل المزني ﷺ په يوه اوږده حديث کښې وايي چې: د بيعت الرضوان په موقع کښې په مونږ باندې دېرش (۳۰) وسلوال ځوانان راڅرګند شوه چې حمله راباندې وکړي، خو نبي کريم ﷺ ورته ښېرا وکړه نو الله ﷻ په سترګو باندې ټول ړانده کړه نو مونږ ټول اسيران کړه «فَخَلّى سَبِيلَهُمْ»[۲] يعنې نو نبي کريم ﷺ تر څه تحقيق وروسته د ټولو لاره خالي کړه (او د اسارت څخه يې خوشې کړه).

د "بَطن" کلمې معنی

۴ـ په ﴿ بِبَطْنِ مَكَّةَ ﴾ کښې د "بَطن" کلمه کله-کله د يوه شي د لاندېنې جهت څخه کنايه اخستله کېږي چې په مقابل کښې يې د يوه شي په پاسني جهت باندې د "ظَهر" اطلاق کېږي[۳].

خو په دې مقام کښې ترې د حديبيې مقام مطلب دی په کوم چې "بيعة الرضوان" صورت نيولی وه، کوم چې د مکې معظمې په لاندې جهت کښې نهه ميله فاصله کښې موقعيت لري[۴]، او ځينې برخې يې په حرم شريف کښې شاملې دي[۵].

﴿ هُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّوكُمْ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَٱلْهَدْىَ مَعْكُوفًا أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ ۚ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَآءٌ مُّؤْمِنَٰتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَن تَطَـُٔوهُمْ فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم مَّعَرَّةٌۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ لِّيُدْخِلَ ٱللَّهُ فِى رَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ لَوْ تَزَيَّلُواْ لَعَذَّبْنَا ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾ إِذْ جَعَلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ وَكَانُوٓاْ أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾ ﴾

---

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۱۱۶
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۶۲۸
(۳) مفردات الراغب ص۴۹
(۴) زاد المسير ج۷ ص۱۶۰
(۵) تفسير القرطبي ج۱۶ ص۲۸۲

[۲۵] مشرکان هغه کسان دي کومو چې کفر غوره کړی دی او تاسو يې د المسجد الحرام څخه منعه کړي یاست، او د قرباني څاروي (يې هم) په داسې حال کښې (منعه کړي دي) چې خپل د حلالولو ځای (حرم شریف) ته د رسېدلو څخه ایسارې کړی شوې (ولاړې) دي.

او که چېرته (په مکه معظمه کښې) مؤمنان نارینه او مؤمنانې زنانه موجود نه وی چې تاسو وربانديې علم نه لرئ (نو الله ﷻ به ستاسو لاسونه د مشرکانو څخه نه وی لنډ کړي او جنګ به نښتی وی. یقیناً الله ﷻ ستاسو لاسونه د هغوی څخه) د دې کبله (لنډ کړه) چې تاسو به هغوی (د جنګ په صورت کښې) بدون د علمه (او پېژاندلو) د پښو لاندې کړئ نو تاسو ته به ترې زره سوی (خفګان، ورسېږي (او هم به مشرکان پیغور درکړي).

(الله ﷻ په حدیبیه مقام کښې) د دې دپاره (صلحه منعقده کړه) ترڅو په خپل رحمت کښې هغه څوک داخل کړي کومو ته يې چې اراده وشي (او په ایمان باندې يې مشرف وګرځوي).

(لنډه دا چې) که چېرته مشرکان او مؤمنان یو تربله بېل (جدا) شوي وی نو مونږ به د دوی څخه هغه کسان په دردناک عذاب سره معذب کړي وی کومو چې کفر غوره کړی دی (او کلک وربانديې ولاړ دي).

[۲۶] (دغه تعذیب به په هغه وخت کښې صورت نیولی وی) کله چې هغو کسانو په خپلو زړونو کښې سخت غضب واچاوه کومو چې کفر غوره کړی دی (البته) جاهلي غضب (چې په کوم دلیل او حجت باندې ولاړ نه وه).

نو الله ﷻ په خپل پیغمبر او په مؤمنانو باندې سکینه (ډاډینه) ورنازله کړه (او د هغوی د جاهلي غضب په مقابل کښې يې عکس العمل ونه ښود)، او (هم) الله ﷻ د دوی سره د تقوی کلمه (لا إله إلا الله) لازمه (او کلکه) وګرځوله، او همدوی د تقوی د کلمې سره لیاقت درلود او أهل (او مستحقین) يې وه. او (دا څکه چې) الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه پوښتنه جوابه شوې ده کومه چې د وړاندېنیو ایتونو څخه د چا په ذهن کښې راپورته کېدلی شوه هغه دا: کله چې د جنګ په صورت کښې د مشرکانو شکست یقیني وه نو د څه حکمت په بنیاد د جنګ مخه ونیوله شوه؟. نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل أمت باندې په حدیبیه کښې د قتال د نه واقع کېدلو په ارتباط لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ په حدیبیه مقام کښې مشرکان مستحق وه چې جنګ ورسره واقع شوی وی او ښه فاحش شکست ورکړی شوی وی چې آن تر مکې معظمې پورې د جنګ لمن اوږده کړی شوې وی. او دا څکه چې:

الف: همدغو مشرکانو ستاسو مخه بنده کړه او موقع يې درنه کړه چې المسجد الحرام ته تللي وی

او هلته مو د خپل رب عبادت کړی وی او د عمرې ارکان مو اداء کړي وی، حال دا چې هغوی دغه کار نه په محترمه میاشت کښې لاس واچاوه.

ب. هغوی ستاسو قربانۍ هم پرېنښودلې چې خپل ځای (حرم شریف) ته رسېدلې وی، او هلته د شرعي قانون په مطابق نحرې کړی شوې او حلالې کړی شوې وی.

۲ـ نو په همدې بنیاد که څرنګه څه وجوهو موجودیت نه درلودی نو ضرور به الله ﷻ تاسو ته د قتال اجازه درکړې وی او په نتیجه کښې به مو مشرکان د فاحشې ماتې سره مخامخ کړي وی او آن د مکې معظمې په داخل کښې به مو وژلي او تکولي وی. هغه ځینې وجوه دا دي:

الف. په مکه معظمه کښې ځینې نارینه مؤمنان او ځینې زنانه مؤمنانې شتون لري، نو د جنګ په صورت کښې به تاسو هغوی نه وی پېژندلي او په ناپوهۍ سره به مو وژلي وی او هم به مو د پښو لاندې کړي وی.

ب. په دغه وخت کښې به تاسو د مشرکانو د پلوه د ناپوهۍ د کبله د سخت پېغور سره مخامخ شوي وی. چې صحابه کرام ﷺ د خپلو همعقیده خلکو خیال هم نه ساتي او په وژلو باندې یې صرفه نه کوي. همدارنګه په دغه وخت کښې به تاسو ته هم د خپلې ناپوهۍ د کبله حسرت او افسوس در رسېدلی وي چې په ناپوهۍ سره مو په خپل لاس مؤمنان (زنانه یا نارینه) ووژل.

نو د همدې کبله الله ﷻ د جنګ مخنیوی وکړ او لاتجه یې د دې دپاره په صلحې فیصله کړه چې د مشرکانو د جملې څخه هغه کسان په خپل رحمت کښې داخل کړي او په ایمان یې مشرف کړي کوم ته یې چې اراده وشي ترڅو په خپله خوښه ستاسو ملګرتیا غوره کړي او په ایمان مشرف شي.

لنډه دا چې: که چرته په مکه معظمه کښې د مؤمنانو او مشرکانو ډلې بو تربله سره جدا جدا وی او خلط ملط نه وی نو هرومرو به مونږ د مکې د اوسېدونکو د جملې څخه هغه کسان په دردناک عذاب سره معذب کړي وی کومو چې کفر او شرک غوره کړی دی.

۳ـ مونږ په ښکه ذکر شوي کسان په دردناک عذاب باندې معذب کړي وی او تاسو به مو وریاندې مسلط ګرځولي وی، چې همدغو کسانو د خپل کفر د کبله په خپلو زړونو کښې هغه کفري ننګ او غیرت اچولی وه کوم چې د جاهلیت د زمانې څخه نمایندګي کوله.

د همدې کبله یې د صلحې په لیک کښې د "بسم الله الرحمن الرحیم" او همدارنګه د "محمد رسول الله ﷺ" د لیکلو سره په کلکه مخالفت وکړ چې په مؤمنانو باندې یې ډېر منفي (بد) اثر واچاوه او نژدې وه چې د صلحې پروسه د خاورو سره برابره شي.

۴ـ څرنګه چې الله ﷻ د دغې پروسې ناکامېدل نه غوښتل نو په خپل پیغمبر ﷺ او په مؤمنانو صحابه وو کرامو ﷺ باندې یې سکینه او ډاډینه نازله کړه او حوصله یې ورکړه چې د کفارو غوښتنې ته غاړې کېږدي او په صلحه لیک کښې د ذکرو شوو دواړو کلمو د لیکلو څخه تېر شي.

۵ـ دغه غاړه ایښودل په دې معنی نه وه چې د مؤمنانو د تقوی د کلمو سره مینه او محبت کم شو او دا ښکه چې

الف: الله ﷻ د مؤمنانو سره د تقوی کلمې پیوند کړې دي او د دوی په زړونو کښې یې ورته ځای ورکړی دی، چې په صلحه نامه کښې په نه لیکلو سره وربانديې څه اثر نه پرېوځي.

ب: مؤمنان د همدغو کلمو مستحقین دي او همدوی حق په جانب وه خو مشرکانو د جاهلیت د ننګ څخه کار واخست او په نه لیکلو باندې یې زور واچاوه.

ج: مؤمنان د همدغو کلمو اهل دي او د همدوی په نزد قدر او عزت لري، اما مشرکانو د دغو کلمو اهلیت نه درلود او نه یې د هغوی په نزد څه عزت درلود، نو د همدې کبله یې په نه لیکلو باندې کلک پاتې شوه.

۶_ الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی نو د تقوی د کلمو سره د مؤمنانو مینه او د کفارو ضدیت (عناد) دواړه ورته معلوم او پوره ځرګند دي، چې د هر چا سره به د خپلو کړو وړو مطابق چال چلند وکړي.

توضیحات

۱_ په ﴿ هُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّوكُمْ ﴾ الآية- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: زیارت کوونکي چې کوم څاروي کعبې شریفې ته د تحفې او سوغات په توګه روانوي ترڅو یې هلته حلال او ذبحه کړي، هغو ته د "هَدْيٌ" کلمه وضعه شوې ده، چې د همدغو د جملې څخه یوه څاروي ته "هَدْيَة" ویل کېږي[1]، د دغو څارویو څخه مونږ په قربانیو سره تعبیر کوو.

ب: په حدیبیه مقام کښې اویا (۷۰) څاروي مشرکانو پرېنښودل چې د حلالولو خپل ځای ته بوتللی شي او هلته قرباني کړی شي[2].

ج: د ټولو علماوو کرامو اتفاق دی چې د قربانیو د حلالې ځای حرم شریف او خاصتاً مِنًا ده، خو دوی د ایسار کړی شوو زیارت کوونکو د قربانیو په هکله اختلاف لري[3]: الشافعي علیه الرحمة وایي چې د دوی د قرباني کولو او حلالو ځای همغه ځای دی په کوم کښې چې ایسارېدل واقع شوي وي، او د ابو حنیفه علیه الرحمة په نزد د دغو زیارت کوونکو قرباني هم باید په حرم شریف کښې حلالې کړی شي.

ځرنګه چې د حدیبیه مقام ځینې برخې په حرم شریف کښې شاملې دي نو نبي کریم ﷺ په همدغو برخو کښې خپل څاروي قرباني کړه.

ج: که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَآءٌ مُّؤْمِنَٰتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ ﴾ کښې د "لولا" توری د شرط معنی ورکوي، نو پوښتنه دا ده چې د دغه شرط دپاره کومه یوه جمله جوابیه جمله ده؟

مونږ وایو چې: د دغې جوابیې جملې په تعین کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[4]

(۱) مفردات الراغب ص۵۳۹: روح المعاني ج۲۶ ص۱۱۲
(۲) تفسير البغوي ج۴ ص۲۰۳: تفسير البغوي ج۱۶ ص۲۸۳
(۳) روح المعاني ج۲۶ ص۱۱۳
(۴) اللباب في علوم الكتاب ج۶۷ ص۵۰۳

خو بهتره ېکښې دا ده چې دلته به جوابیه جمله مقدره وي چې په "لما کف الله ایدیکم عن المشرکین" سره ترې تعبیر کېدلی شي. یعنې که چرته په مکه معظمه کښې څه نارینه او زنانه مؤمنانو موجودیت نه درلودی چې تاسو ورباندې علم نه لرلو او نه مو پېژاندل، نو الله ﷻ به ستاسو لاسونه د مشرکانو څخه نه وی لنډ کړي او د جنګ مخنیوی به یې نه وی کړی.

د: په دغه وخت کښې په مکه معظمه کښې ټول نهه کسه مؤمنان وه چې اوه کسان یې نارینه وه او دوه تنه یې زنانه وې[1]، نو د همدوی د برکته مشرکانو د جنګ څخه نجات وموند

ه: که څوک وایي چې: د ﴿أَن تَطَـُٔوهُمۡ﴾ کلمات په اعراب کښې څه شی واقع شوي دي؟

مونږ وایو چې: دغه کلمات د حرف جر (ل) په تقدیر سره په یوې مقدرې جملې پورې تعلق نیسي په کومې باندې چې وراندېنی مقدره جوابیه جمله دلالت کوي، چې په "لما کف الله ایدیکم عنهم" سره ترې تعبیر امکان لري. یعنې یقیناً الله ﷻ ستاسو لاسونه د مشرکانو څخه د دې کبله لنډ کړه چې د جنګ په صورت کښې به تاسو ذکر شوي نارینه او زنانه مؤمنان کسان د پښو لاندې کړي او د هلاک سره به یې مخامخ کړئ.

و: په ﴿فَتُصِيبَكُم مِّنۡهُم مَّعَرَّةُۢ﴾ کښې د ﴿مَّعَرَّةُ﴾ کلمه د "عرّ" لکه "شدّ" څخه اشتقاقه شوي ده، "عرّ" هغه جلدي سخت مرض ته ویل کېږي په کوم باندې چې اوښان اخته کېږي[2]، چې مونږ ترې په "یوم" سره تعبیر کوو، او هغه اوښ د پمن په نامه یادوو کوم ته چې دغه مرض رسېدلی وي.

خو ذکره شوي کلمه په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[3]، لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: دغه کلمه د زړه سوي او خفګان معنی ورکوي، که د ﴿بِغَيۡرِ عِلۡمٖ﴾ کلمات په ﴿أَن تَطَـُٔوهُمۡ﴾ پورې تعلق ونیسي. یعنې د هغوی د وژلو په صورت کښې به تاسو ته د خپلې ناپوهۍ د کبله زړه سوی در رسېده چې خپل همعقیده خلکو مو ووژل.

دوهم: او که ذکر شوي کلمات په ﴿فَتُصِيبَكُم مِّنۡهُم﴾ پورې ارتباط ولري، نو دغه کلمه ﴿مَّعَرَّةُ﴾ د پیغور او طعن څخه عبارت ګرځي. یعنې په دغه صورت کښې به تاسو ته د مشرکانو د پلوه پیغور متوجه کېده چې تاسو د خپلو همعقیده کسانو په وژلو باندې هم صرفه نه کوئ، حال دا چې دا پیغور به تاسو ته متوجه نه وه څکه چې تاسو به ورباندې علم نه درلود.

ز: نو په همدې بنیاد د أبو حنیفه رحمه الله په نزد په لاندې صورتونو کښې مجاهدینو ته هیڅ ګناه نشته چې د کفارو سره وجنګېږي[4]:

اول: چې د دوی په منځکښې څینې مؤمنان استوګنه ولري.

---

(١) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۱۹۲
(٢) لسان العرب ج۴ ص۵۵۵
(٣) البحر المحیط ج۹ ص۴۹۶
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۹۴، تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۲۸۷

دوهم: چې کفار د مؤمنانو بندیانو څخه د سپر (ډال) کار واخلي.
دریم: چې د کفارو ډله په ماشومانو او کافرو زنانه وو باندې مشتمله وي او داسې نور.
ح. که څوک وایي چې: په ﴿ لِّيُدْخِلَ ٱللَّهُ ﴾ "ل" توری په کومې جملې پورې تعلق نیسي؟
مونږ وایو چې: دغه توری (ل) په بلې مقدرې جملې پورې تعلق لري په کومې باندې چې وړاندېنۍ مقدره جوابیه جمله دلالت کوي، څه لرې نه ده چې په "أَوْقَعَ اللهُ الصُّلْحَ" سره ترې تعبیر وکړی شي.
یعنې برسېره په دې چې الله ﷻ د طرفینو لاسونه د جنګ څخه لنډ کړه، د صلحې عقد ته یې هم صورت ورکړ ترڅو په خپل رحمت کښې هغه کسان داخل کړي کومو ته یې چې اراده وشي. یا په بل عبارت: ترڅو الله ﷻ توفیق ورکړي چې په خپله خوښه په ایمان مشرف وګرځي.
ط: لنډه دا چې په ﴿ وَلَوْلَا رِجَالٌ ﴾ کښې د "لَوْلَا" توری په لاندې دریو مقدرو جملو باندې دلالت کوي:
اول: جوابیه جمله "مَا كَفَّ اللهُ أَيْدِيَكُمْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ".
دوهم: د ﴿ أَن تَطَـُٔوهُمْ ﴾ د کلماتو دپاره متعلقه جمله "إِنَّمَا كَفَّ اللهُ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ".
دریم: د ﴿ لِّيُدْخِلَ ٱللَّهُ ﴾ دپاره متعلقه جمله "أَوْقَعَ اللهُ الصُّلْحَ".
ي: د ﴿ لَوْ تَزَيَّلُوا۟ لَعَذَّبْنَا ﴾ الآية- کښې د زیات اهتمام دپاره هغه مضمون یو ځل بیا منعکس شوی دی او صراحت ورباندې صورت نیولی دی کوم ته چې د ایت شریف په اولنۍ جمله کښې اشاره شوې ده.

حَمِيَّة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ ٱلْجَـٰهِلِيَّةِ ﴾ کښې د "حَمِيَّة" کلمه د شدید غضب دپاره وضعه شوې ده[۱]، په حدیبیه مقام کښې د مشرکانو د غضب څه مثالونو ته د دې سورت په مقدمه کښې اشاره شوې ده ـوالحمد لله ﷻ. خو په دې مقام کښې ورباندې د لاندې مثالونو ذکر وراضافه کوو:
الف: نبي کریم ﷺ د صلحې د لیک لیکونکي ته امر وکړ چې صلحنامه په "بسم الله الرحمن الرحیم" سره پیل کړه، خو د مشرکانو استازي (سُهَیل) وویلې چې: «أَمَّا الرَّحْمَٰنُ فَوَاللهِ مَا أَدْرِي مَا هُوَ وَلَكِنْ اكْتُبْ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ»[۲] یعنې هر چې "الرَّحْمَٰن" دی نو په الله ﷻ سوګند دی چې زه یې نه پېژنم چې دا څه شی دی (نو د صلحې د خط شروع کول په "بسم الله الرحمن الرحیم" سره نه منم) مګر ولیکه چې: ای الله! ستا په نامه شروع کوم.
ب: بیا نبي کریم ﷺ لیکونکي ته امر وکړ چې داسې ولیکي: «هَذَا مَا صَالَحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ

(۱) مفردات الراغب ص۱۳۲
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۳۷۹

سُهَيْلَ بْنَ عَمْرٍو»[١] يعني دا هغه مضمون دی په كوم باندې محمد رسول الله ﷺ د سهيل بن عمرو سره صلحه وكړه.

نو د مشركانو استازي سمدستي انكار وكړ او ويې ويلې چې: د "محمد رسول الله" په عوض "محمد بن عبدالله" وليكه، كه ته ما د "رسول الله" په صفت پيژاندلی نو جنګ به مې درسره نه كولی. نبي كريم ﷺ د مشركانو د استازي (سُهَيل) دواړه غوښتنې ومنلې او صلحنامه وليكله شوه.

سوال جواب

٣ـ كه څوک وايي چې: په ﴿ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ كښې ﴿ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ د كومې كلمې څخه عبارت ده؟

مونږ وايو چې: د ﴿ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ په هكله علماوو كرامو متعدد تفسيرونه كړي دي[٢]، خو د ټولو څخه بهتر تفسير هغه دی كوم چې د نبي كريم ﷺ څخه روايت شوی دی هغه دا چې: ﴿ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ د «لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ» څخه عبارت ده[٣]، دا ځكه چې په همدغې كلمې سره سړی د اور (دوزخ) څخه ساتل كيږي او نجات مومي.

خو هېر مو نه شي چې دغه ﴿ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾ د اشارې په توګه په هغو دوه وو كلمو باندې هم مشتمله ده د كومو د ليكلو څخه چې د مشركانو نماينده (سُهَيل) انكار وكړ، چې تفصيل يې لږ وړاندې په دوهمه توضيح كښې تېر شو، والحمد لله ﷻ.

﴿ لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ ۖ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ ۖ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا۟ فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾ ﴾

[٢٧] الله ﷻ خپل پيغمبر ﷺ ته (ورلېدل شوی) خوب په حقه رښتيا كړ چې:

هرومرو (او) ضرور به تاسو ان شاء الله په داسې حال كښې المسجد الحرام ته داخل شئ چې امن درلودونكي به ياست او هم به خپل سرونه خريونكي او لنډوونكي ياست، (او) په داسې حال (به هلته اوسېدونكي ياست) چې (د هيچا څخه) به نه داريږئ.

نو الله ﷻ (د صلحې) په هغو (ګټو) باندې پوهېده په كومو باندې چې تاسو نه پوهېدلئ، نو

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٦ ص٤٩٠؛ صحيح مسلم ج٢ ص١٠٤
(٢) الدر المنثور ج٧ ص٥٣۶؛ زاد المسير ج٧ ص١٧٢
(٣) جامع الترمذي ج٢ ص١۶٢؛ مسند أحمد بن حنبل ج٨ ص٥٣

المسجد الحرام ته د داخلېدلو څخه ورانديږ يې (ستاسو دپاره د خيبر) فتحه وګرځوله (او درته يې په نصيب کړه).

[۲۸] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې خپل پيغمبر (محمد ﷺ) يې په هدايت سره او د حق په دين (اسلام) سره د دې دپاره استولی دی چې دا (د اسلام دين) په ټولو دينونو باندې ځرګند کړي (او په ټولو يې غالب وګرځوي). او (په همدې خبره باندې) الله ﷻ د شاهد په حيث بس دی (يوازې د همده ﷻ شهادت يې د صدق او تحقق دپاره کفايت کوي).

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هغه مضمون نازل شوی دی کوم ته چې د دې سورت په مقدمه کښې اشاره شوې ده او په کوم سره چې نبي کريم ﷺ خپل ډېر نژدې ملګری (عمر ﷺ) مخاطب کړی وه، نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د ډاډ او تسکين دپاره په خپلو صحابه وو کرامو ﷺ باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱_ ای مؤمنانو! کوم خوب چې تاسو ته پيغمبر ﷺ اوروَلی وه الله ﷻ به هغه په راتلونکي کال کښې رښتيا کړي او په عين شکل سره به تاسو د عمرې مناسک اجراء کړئ. يا په بل عبارت: تاسو د عمرې اداء کول داسې وګڼئ لکه چې لا پخوا په حقه واقع شوي وي. نو:

الف: هرومرو ضرور به تاسو _که د الله ﷻ اراده وشي_ په راتلونکي کال کښې مسجد حرام ته په داسې حال داخل شئ چې تاسو به د هر حيثه د آمن خاوندان ياست، او هيڅوک به درته د لارې خنډ واقع نه شي.

ب: تاسو به هلته د عمرې مناسک په ښه اطمنان سره ترسره کړئ او خپلو احرامونو ته به خاتمه ورکړئ چې ستاسو ځينې کسان به د خپلو سرونو خريوونکي وي او ځينې نور به يې لنډوونکي او بياتي کوونکي وګرځي. تاسو به هلته نه د مناسکو په اداء کولو کښې د چا څخه ډارېږئ او نه به درته په ببرته ستنبدلو کښې د چا څخه څه خطره موجوده وي.

۲_ الله ﷻ پوهېده چې تاسو به په راتلونکي کال د عمرې مناسک په ښه شان سره اداء کړئ نو ځکه يې دغه صورت حال خپل پيغمبر ﷺ ته په خوب کښې ورولید کړ. خو تاسو نه پوهېدئ، ستاسو ګومان وه چې دغه صورت حال به همدا سږ کال تحقق ومومي حال دا چې حقيقت دغسې نه وه.

الله ﷻ پوهېده چې په دغه تاخير کښې زښت ډېر حکمتونه نغښتي دي نو د همدې کبله يې ذکر شوی صورت حال وروسته کړ او د صلحې عقد يې ورياندې وړاندې کړ، او هم يې د خيبر نژدې فتحه رامنځته کړه، چې تاسو پکښې د ډېرو غنيمتونو خاوندان وګرځېدلئ.

۳_ ای مؤمنانو! الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې خپل پيغمبر يې په هدايت سره لېږلی دی او ټول کاروبار يې په روښانه رڼا کښې ورته روان کړی دی. او همدارنګه يې په حق دين سره استولی دی ترڅو دغه حق دين په ټولو اديانو باندې غالب وګرځوي. نو په همدې بنياد:

الف: د پیغمبر ﷺ هره یوه وینا وحي ده او هره یوه وحي واقعیت لري، برابره خبره ده چي په خوب کښي صورت ونیسي او که په ویښه.

ب: د پیغمبر د خوب رښتیا کول د همده ﷺ په نبوت باندي د الله ﷻ د پلوه د شهادت معنی ورکوي او د نورو معجزاتو څخه پرته یوازي همدغه شهادت هم کفایت کوي چي د نبوت منکرین ورباندي قناعت وکړي او د انکار څخه تېر شي. همدارنګه د الله ﷻ شهادت د دي خبري د اثبات دپاره هم کافي دی چي د اسلام دین به په ټولو ادیانو باندي غالب وګرځي.

توضیحات

۱ـ ځینو مفسرینو کرامو لیکلي دي چي: په ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا﴾ الآية- کښي د منافقانو د اعتراض څخه نیولی شوي ده چي د نبي کریم ﷺ خوب رښتیا نه شو چي د عمري مناسک یې ادا، نه کړ او د حدیبیې مقام څخه بېرته راستون شو[۱] مګر مونږ ته بهتره برېښي چي په دغه ایت شریف کښي به د صحابه وو کرامو ﷺ اطمنان مراد وي لکه چي د دي سورت په مقدمه کښي ورباندي څه رڼا اچولي شوي ده ـ والحمد لله ﷻ ـ او دا ځکه چي په ایت شریف کښي همدوی مخاطب ګرځولي شوي دي

دا د یو پلوه، او د بله پلوه دلته د ﴿صَدَقَ﴾ کلمه د "یَصْدُقُ" په معنی سره ده چي کله-کله د راتلونکي متحقق الوقوع شي څخه په ماضي سره تعبیر کولی شي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چي: مکې معظمې ته خو د مؤمنانو داخلېدل متحقق او یقیني وه، نو د څه حکمت په بنیاد به ﴿إِن شَاءَ اللَّهُ﴾ جملې سره مقید وګرځولی شوه چي په شک باندي دلالت کوي؟

مونږ وایو چي: د دغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۲]، بهتر قول دا برېښي چي دلته الله ﷻ بندګانو ته هغه کلمات په عین شکل سره رانازل کړي دي کوم چي نبي کریم ﷺ ته د پرښتې د پلوه په خوب کښي وحي شوي وه. ترڅو تري د قیامت تر ورځي پوري بندګان عبرت واخلي او په خپلو راتلونکو اخباراتو کښي د ﴿إِن شَاءَ اللَّهُ﴾ جمله هېره نه کړي.

لنډه دا چي دا ﴿لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ﴾ کلمات د خوب کلمات دي چي په عین شکل سره راحکایت شوي دي.

د قصر څخه حلق بهتر دی

۳ـ د احرام څخه د خپل ځان د حلالولو په وخت کښي نارینه وو محرمانو ته د خپل سر د قصر (لنډولو) څخه حلق (خریل) بهتر دي، او دا ځکه چي یوه ورځي نبي کریم ﷺ په تکرار سره وفرمایل

(۱) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۱۰۷

(۲) روح المعاني ج۲۶ ص۱۲۰؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۴۵؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۲۹۰

چې: «اللّهُمَّ ارْحَمْ الْمُحَلِّقِينَ»[١] يعنې اى الله! ته په سر خريونكو باندې رحم وكړې، او په دريم يا څلورم وار يې ورسره د سرلنډوونكي هم ملګري كړه چې: اى الله! په دوى باندې هم رحم وكړې.

هېر مو نه شي

۴_ په دې مقام كښې بايد لاندې مطالب هېر نه كړى شي:

الف: په ﴿ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُواْ ﴾ كښې د "ما" توري د هغو حكمتونو څخه كنايې دى كومو ته چې وړاندې په [الفتح:٢٥] ايت كښې اشاره شوې ده، چې په بې علمۍ سره مومنان ونه وژلى شي او هم ځينې مشركان په خپله خوښه په ايمان مشرف وګرځي.

ب: په ﴿ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴾ كښې ځينو مفسرينو كرامو د ﴿ فَتْحًا قَرِيبًا ﴾ كلمات د صلحې د عقد او د خيبر د فتحې په مجموعې سره تفسير كړي دي[٢]، خو مونږ ته بهتر برېښي چې دلته هم ذكر شوي كلمات يوازې د خيبر په فتحې سره تفسير كړى شي لكه څنګه چې عين كلمات په [الفتح:١٨] ايت كښې په همدغې فتحې سره تفسير كړى شوي دي.

ج: د ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ ﴾ الآية په مضمون سره يو بل ايت شريف وړاندې په [التوبة:٣٣] كښې تېر شوى دى، نو هيله ده چې د دې ايت د ښه وضاحت دپاره هلته يو ځل مراجعه وكړى شي چې د اسلام د دين اظهار پكښې ډېر ښه تشريح شوى دى، والحمد لله ﷻ.

﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ۚ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ ۖ تَرَىٰهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا ۖ سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ ٱلسُّجُودِ ۚ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ فِى ٱلْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْـَٔهُۥ فَـَٔازَرَهُۥ فَٱسْتَغْلَظَ فَٱسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ يُعْجِبُ ٱلزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارَ ۗ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًۢا ﴿٢٩﴾ ﴾

[٢٩] محمد (ﷺ) د الله ﷻ پيغمبر دى.

او هغه كسان كوم چې د ده ﷺ سره (ملګري) دي (هغوى) په كفارو باندې سخت دي (او) په خپلو منځو كښې (يو تربله) مهربانان دي.

ته هغوى ركوع كوونكي (او) سجده كوونكي (لمونځ كوونكي) ګورې چې (په عبادت سره) د الله ﷻ څخه لوى فضل او لويه رضامندي غواړي. په مخونو كښې يې د سجدو (عبادت) د اثراتو د

(١) صحيح البخاري ج١ ص٢٣٣ - مسند احمد بن حنبل ج١ ص٤٦٤
(٢) تفسير الطبري ج٢٦ ص١٠٨

کله خپلې (د دینداری) نښې ښته.

او دغه (ذکر شوی صفت) په تورات کښې د هغوی صفت دی، او په انجیل کښې د هغوی صفت دا دې یو کښت په شان دی چې (په ابتداء کښې) خپل تیغ (د کمزورۍ په حال د ځمکې څخه) راوباسي، نو بیا یې قوي کړي نو (په ورو ورو) بیا کلک شي نو په خپل ډډ باندې ودریږي (آن تردې چې) بځپله بزګران (دهقانان) په حیرانتیا (تعجب) کښې واچوي.

(الله ﷻ هغوی ته معجزانه وده) د دې دپاره (ورکوي) چې کفار پرې په قهر کړي (حال دا چې هیڅ شی به یې د وسې پوره نه وي).

الله ﷻ هغو کسانو ته د (لوی) مغفرت او لوی اجر وعده ورکړې ده کومو چې سوچه ایمان راوړی دی او صالح عملونه یې کړي دي، چې د همدغو (صحابه وو کرامو ﷺ) څخه عبارت دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندینیو ایتونو کښې دا مضمون هم شامل وه چې حق دین به ضرور په ټولو ادیانو باندې غلبه موندلي کړي، په دې ایتونو کښې هغو شرطونو ته اشاره شوې ده کوم چې د غلبې موندلو اسباب دي نو حاصل یې داسې راځېږي.

۱_ محمد ﷺ په حقه پیغمبر دی او د الله ﷻ د پلوه په حقه سره د خلکو د هدایت دپاره استولی شوی دی ترڅو په ټولو اهل الادیانو باندې غلبه ومومي او دا ځکه چې د ده ﷺ ملګري د لاندې صفاتو درلودونکي دي:

الف دوی په خپلو منځو کښې یو تر بله مهربانان او زړه سوونکي دي او په کفارو باندې سخت زړي دي چې د مقابلې په وخت کښې دوی د خپلو دیني ورونو په ځنګ کښې دریږي. نه د کفارو په ځنګ کښې

ب ای پیغمبره! ته خپل ملګري ګورې چې رکوع کوونکي او سجده کوونکي (عبادت کوونکي) دي. او په عبادت کښې ډېر زیار ویستونکي دي

ج ستا ملګري په خپل هر یو کار سره د الله ﷻ د پلوه فضل غواړي او بوازې د همده ﷻ رضامندې حاصلول یې مطلب دی، چې د ریاکارۍ څخه بېزار دي

د ستا د ملګرو په مخونو کښې داسې نښانې شتون لري چې د عبادت د ډېروالي څخه ښایسته ګې کوي او لیدونکی یې پېژندلی شي چې دوی ډېر سجده کوونکي دي

ه لنډه دا چې ستا ملګري لا په تورات کښې په همدغو صفاتو سره ستایلی شوي وه چې دغه ذکر شوي صفات یې ولري. او همدغي ستاینې اوس واقعیت موندلی کړ.

۲_ ای پیغمبره! ستا د ملګرو ودې او ترقی ته په انجیل کښې د کښت سره تشبیه ورکړه شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي

الف ستا ملګري به په اول وخت کښې کمزوري وي لکه یو کښت چې په ابتداء کښې خپل نری او ډېر باریکه تیغ راوباسي

ب بیا به دوی قوت مونده کړي لکه چې کښت خپل نری تبغ قوي کړي.

ج په ورو ورو به ستا د ملګرو څخه د قوت په موندلو سره یو کلک او پیړ ټولګی تشکیل شي لکه څنګه چې د کښت نری تبغ د غټې وني خاوند جوړ شي.

د بیا به ستا ملګري په خپلو پښو ودریږي او د هیڅچا د اثر لاندې به نه واقع کیږي لکه چې د کښت نری تبغ د ونې مرحلې ته ورسیږي او د بادو باران اثر وربانديې نه پرېوځي.

ه لنډه دا چې ستا د ملګرو اجتماع به دومره قوتناکه جوړه شي چې پخپله ته به هم ورته په تعجب کښې واقع شې لکه چې دهقانان د خپل کښت قوت ته پخپله په تعجب کښې شي.

۳ـ ای پیغمبره! هرومرو او ضرور به الله ﷻ ستا ملګري ډېر زیات پیاوړي وګرځوي چې هیڅوک به یې د مقابلې توان ونه لري. البته دا د دې دپاره چې الله ﷻ د دوی په قوت سره کافران د غصو په اور کښې وسوزي.

یا په بل عبارت د هرې زمانې کفار ستا د ملګرو قوت نه خوښوي او ورباندې په غصه کیږي خو الله ﷻ د دې کار کوونکی دی. او دا خکه چې:

الله ﷻ د هغو کسانو سره وعده کړې ده کومو چې ایمان راوړی دی او نیک اعمال یې ورسره ضمیمه کړي دي چې ګناهونه به ورته وبښي او په دنیا او آخرت کښې به ډېر لوی اجرونه ورکړي، دغه ایمان راوړونکي او د نیکو اعمالو کوونکي همدا ستا د ملګرو څخه عبارت دي.

توضیحات

۱ـ په دې ایت شریف کښې د صحابه وو کرامو ﷺ څه اختصاصي صفاتو ته اشاره شوې ده چې د همدغو صفاتو په برکت الله ﷻ د اسلام دین ته به ټولو ادیانو باندې برلاسي ورکړه او دغه برلاسي تر هغه وخته پورې مخ په وړاندې روانه وه ترڅو چې په اسلامي اجتماع کښې ذکرو شوو صفاتو شتون درلود. خو کله چې دغو عالي صفاتو په نقصان شروع وکړه نو ذکره شوې برلاسي هم د خپله زوره ولوېده او روزمره مخ په کمزورۍ روانه شوه، چې په نتیجه کښې یوه اسلامي اجتماع په متعددو اجتماعګانو باندې وویشله شوه.

نن ورخ په دغو متعددو اجتماعګانو کښې د صحابه وو کرامو ﷺ ذکر شوي صفات موجودیت نه لري، بلکې اضداد یې پکښې شتون لري، چې د کفارو دوستي یې خپلې کړې دي، په خپلو منځو کښې په اختلافاتو او دښمنیو اخته دي او حتی د کفارو سره یې انډیوالی کلکې کړې دي او حربي کفارو ته یې په خپلوخپلو ټاټوبو کښې جنګي اډې ورکړې دي چې د اسلامي حکومتونو په ضد ترې کار اخلي. نو څکه نن ورځ کفر مخ په وړاندې روان دی چې امریکایانو د عراق حکومت منحل کړ[۱]، او نورو اسلامي حکومتونو ته یې تهدید متوجه کړ.

نن ورځ موږ ته په ټوله نړۍ کښې داسې اسلامي حکومت په نظر نه راځي چې د کفري حکومت

---

(۱) ۲۷/۱/۱۴۲۴ هـ ق - ۲۰/۱/۱۳۸۲ هـ ش

د مقابلې توان ولري او په هر اړخیز ډول یې خپل استقلال ساتلی وي او هیڅ کافري حکومت نه یې د بوسې لاس نه وي غځولی، فانا لله وانا إليه راجعون.

نو د همدې کبله مونږ د امام مهدي رحمه الله ظهور او د عیسی علیه السلام نزول ته سترګې په لار یاستو، ترڅو د حالاتو د سمښه بوسې او په ټوله نړۍ کښې اسلامي حکومت (اسلامستان) جوړ کړي.

اللهم أيد الإسلام والمسلمين واخذل الكفرة والمبتدعة والمشركين، آمين يا رب العالمين

د عالي صفاتو وضاحتونه

۲ـ د ذکرو شوو عالي صفاتو څه وضاحتونه لاندې ولولئ:

الف. الله ﷻ فرمايي: ﴿ فَسَوْفَ يَأْتِي ٱللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُۥٓ أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾ [المائدة: ۵۴] یعنې ای مؤمنانو! که بالفرض تاسو د دین څخه بېرته واوړئ نو د هر ژر به الله ﷻ د دین د نصرت دپاره داسې قوم راوړي (پیدا کړي) چې الله ﷻ به یې خوښوي او هغوی به د الله ﷻ سره محبت کوي، هغوی به په مؤمنانو باندې نرمي کوونکي وي او په کفارو باندې به سختي کوونکي وي.

ب. الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَلْيَجِدُواْ فِيكُمْ غِلْظَةً ﴾ [التوبة: ۱۲۳] یعنې او کفار دې په تاسو کښې کلکوالی مونده کړي (تاسو په هغوی باندې کلکوالی ولرئ).

ج. نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وَتَوَادِّهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوًا تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى»[۱] یعنې ای کتونکیه! ته مؤمنان یو تربله په مهرباني او دوستۍ او نرمۍ کښې ګورې چې د یوه جسد غوندې عجیب صفت لري، هغه دا چې کله د غه جسد د یوه اندام د حیثه شکایت وکړي (مریض شي) نو متباقي اندامونه یې په بې خوبۍ او تبې سره یو تربله اواز وکړي (ټول بې خوبه او مریضان شي).

د. نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا»[۲] یعنې یو مؤمن د بل مؤمن دپاره د ابادۍ (یوه تعمیر) غوندې دی چې خینې برخې یې خینې نورې کلکوي (او قوي کوي).

سيما څه معنی؟

۲ـ په ﴿ سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ ٱلسُّجُودِ ﴾ کښې د "سیما" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة: ۲۷۳] ایت لاندې ښه تحلیله کړې ده چې په اصل کښې "وسمی" وه او د نښې (علامې) معنی ورکوي. خو په دې مقام کښې علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[۳]، لاندې مثالونه یې ولولئ:

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۸۸۹

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۴

(۳) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۱۰۱؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۲۵؛ تفسير القرطبي ج۱۶ ص۲۹۳؛ تفسير الطبري ج۲۶ ص۱۱۰

الف: دلته د لمانځه هغه نښې مطلب دي کومې به چې د قیامت په ورځ څرګندې کړی شي[۱]، کومو ته چې په لاندې احادیثو کښې اشاره شوې ده:

اول: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «فَإِنَّ أُمَّتِي يَوْمَئِذٍ غُرٌّ مِنَ السُّجُودِ مُحَجَّلُونَ مِنَ الْوُضُوءِ»[۲] یعنې زه به د قیامت په ورځ خپل اُمتیان داسې پېژنم چې دوی به په دغې ورځ کښې د لمونځونو د کبله سپین خلېږي او د اودسونو د امله به یې پښې او لاسونه سپین (روښانه) کړی شوي وي.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «حَرَّمَ اللهُ عَلَى النَّارِ أَنْ تَأْكُلَ أَثَرَ السُّجُودِ»[۳] یعنې د قیامت په ورځ به الله ﷻ پرښتو ته امر وکړي چې د دوزخ څخه موحدین عاصیان راوباسئ، نو پرښتې به دغه ډول کسان د نورو دوزخیانو څخه په هغو اثارو او نښو سره پېژني کوم به چې د هغوی په اندامونو باندې د دنیاوي لمونځونو د کبله خلېږي. او دا ځکه چې الله ﷻ په دوزخ باندې حرام کړي دي چې د سجودو نښې وخوري او د منځه یې یوسي.

ب: مجاهد رحمه الله وایي چې: د "سِيمَا" کلمې څخه په دنیا کښې معنوي اثار مطلب دي[۴]، لکه خشوع، تواضع او نور.

ج: ځینو نورو علماوو کرامو دغه کلمه په هغو حسي نښو باندې تفسیره کړې ده چې د ښه فراست او قوي ذهن خاوندان یې په دنیا کښې د خلکو په مخونو کښې لیدلی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ يَعْمَلُ فِي صَخْرَةٍ صَمَّاءَ لَيْسَ لَهَا بَابٌ وَلَا كُوَّةٌ لَخَرَجَ عَمَلُهُ لِلنَّاسِ كَائِنًا مَا كَانَ»[۵] یعنې که چېرته ستاسو یو کس (بالفرض) په یوه (بنویه) ډېره کښې کوم عمل وکړي چې نه دروازه لري او نه دریڅه، نو خلکو ته به یې عمل څرګند شي هر ډول عمل چې وي (ښه وي او که بد).

دوهم: عبد الله بن سلام رضی الله عنه په یوه حدیث کښې وایي چې: «فَلَمَّا تَبَيَّنْتُ وَجْهَهُ عَرَفْتُ أَنَّ وَجْهَهُ لَيْسَ بِوَجْهِ كَذَّابٍ»[۶] یعنې کله چې ما د نبي کریم ﷺ مبارک مخ په ښه دقت سره وکوت نو پوه شوم چې دا د دروغژن سړي مخ نه دی.

تبصره

۳ـ څرنګه چې وړاندېنې تفسیرونه سره څه منافات نه لري، نو څه لري نه ده چې د "ما يطلق

---

(۱) زاد المسیر ج۷ ص۱۷۴
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۱۳
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۰۶، صحیح مسلم ج۱ ص۱۰۱
(۴) الدر المنثور ج۷ ص۵۴۲، تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۰۴، صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۴
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۸
(۶) سنن ابن ماجه ص۲۳۴

علیه السیما" (هر هغه شی چې د سیما اطلاق پرې کېږي) په ملحوظ ټول اراده کړی شي چې ټولو په صحابه وو کرامو ﷺ کښې شتون درلود، او هم به پکښې د قیامت په ورځ شتون ولري.

یو نحوي تحلیل

۴_ مفسرینو کرامو د ﴿ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ ﴾ په نحوي تحلیل کښې متعدد اقوال کړي دي[1]. خو مونږ دلته فقط یو تحلیل راخلاصه کوو هغه دا چې:

الف: د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کلمه مبتدا ده او هغو صفاتو ته اشاره ده کوم چې په ایت شریف کښې وړاندې ذکر دي، او ﴿ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ ﴾ یې خبر دی. یعنې د نبي کریم ﷺ د صحابه وو کرامو ﷺ دغه ذکر شوی عجیب صفت په تورات کښې هم نازل شوی وه چې دوی به دغه دغه صفات ولري.

ب: د ﴿ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ ﴾ کلمات مبتدا ده او د ﴿ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ ﴾ کلمات یې خبر دی. یعنې د نبي کریم ﷺ د ملګرو صفت په انجیل کښې د یوه کښت سره تشبیه کړی شوی وه چې په ورو ورو وده کوي.

هیر مو نه شي

۵_ په دې مقام کښې باید لاندې ټکي هم هېر نه کړی شي:

الف: په ﴿ أَخْرَجَ شَطْأَهُ ﴾ کښې د "شطأ" کلمه د طرف دپاره وضعه شوې ده[2]، خو دلته ترې د کښت هغه طرف مطلب دی کوم چې په اول خل د ځمکې څخه ظهور کوي، نو که مونږ یې په "تبغ" تعبیر کړو ان شاء الله ﷻ څه باک به یې نه وي.

ب: په ﴿ فَآزَرَهُ ﴾ کښې د "آزر" کلمه اصلاً د "أزر" _لکه "ضرب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د الله ﷻ په توفیق د [طه: ۳۱] ایت لاندې به پوره تشریح شوې ده چې د قوت معنی ورکوي.

نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: الله ﷻ د نبي کریم ﷺ ملګري په انجیل کښې د یوه کښت سره تشبیه کړي دي چې د ډېرې کمزورۍ په حالت کښې د ځمکې څخه خپل نری تبغ (څوکه) راوباسي (را اوچت کړي)، بیا یې بیا قوي کړي چې بیا بیا وګرځي او بالآخره په خپل ډډ (په خپلو پښو) ودرېږي او د هیڅ شي د اثر لاندې نه واقع کېږي، حتی دغه تدریجي قوت یې نور خلک لا څه بلکې پخپله دهقانان (کروندګران) په تعجب کښې واچوي او وریاندې خوښ شي.

همدارنګه د اسلام دین هم په ابتداء کښې ډېر کمزوری وه چې ورو ورو یې وده وکړه او په ټوله نړۍ کښې خور شو او ظهور یې وکړ[3].

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۰۳

(۲) لسان العرب ج۱ ص۱۰۰

(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۶

دوه سوالونه او جوابونه

۶- دلته د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې راپيدا کېدی شي

الف: که څوک وايي چې «لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ» کښې د "ل" توری څه شي پورې تعلق نيسي؟

موږ وايو چې: دغه توری په يوې مقدرې جملې پورې متعلق دی چې په "جَعَلَهُمُ اللهُ بِهٰذِهِ الصِّفَاتِ" سره ترې تعبير کېدلی شي[1] يعني الله ﷻ د نبي کريم ﷺ ملګري په ذکرو شوو صفاتو سره د دې ليارې موصوف وګرځول ترڅو د همدغو صفاتو په سبب په کفارو باندې برلاسي مونده کړي او هغوی ورباندې په غصه شي. او د غصې څخه په غير بې نور هيڅ شی د وسې ونه شي چې د پرمختګ مخه يې بنده کړي.

ب: که څوک وايي: دا مقام د ضمير دی نو د څه حکمت په بنياد دلته د صحابه وو کرامو ؓ څخه په «وَعَدَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ» کښې په موصول سره تعبير نازل شو، او په ضمير سره تعبير نه کړی شو چې "وَعَدَهُمُ اللهُ" نازل شوی وی؟

موږ وايو: والله ﷻ اعلم. دا د دې دپاره چې د دغې وعدې وجې ته اشاره وکړی شي چې صحابه کرام ؓ د سوچه ايمان او صالحو اعمالو درلودونکي وه نو ځکه ورته دغه وعده ورکړی شوه. نو د اشارې په توګه دغه وعده د قيامت تر ورځې پورې ټولو هغو کسانو ته شموليت لري کوم چې د سوچه ايمان او صالحو اعمالو درلودونکي جوړ شي.

همدغه مضمون په ذکر شوي عبارت کښې د «مِنْهُمْ» په نزول سره تائيد شوی دی، او دا ځکه چې دلته د "من" توری د بعضيت دپاره نه بلکې د بيان دپاره دی[2]. يعني صحابه کرام ؓ د همدغو کسانو څخه عبارت دي چې قوي ايمان لري او د صالحو اعمالو خاوندان دي.

اللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

د الله ﷻ په مرسته د "الفتح" سورت پښتو ترجمه او تفسير پای ته ورسېد. او ټولې ستاينې خاص الله ﷻ لره دي.

۱۴۲۴/۲/۱۴ هـ ق - ۱۳۸۲/۱/۲۸ هـ ش.

---

۱. التحرير والتنوير ج۱۵ ص۱۴۸

۲. تفسير الکشاف ج۴ ص۳۴۸

الحجرات (۴۹)

سریزه

۱ـ دا سورت د نورو سورتونو څخه د "الْحُجُرَاتْ" په نامه بېل شوی او همدغه نوم يې د همدې سورت د څلورم ایت څخه اخستلی شوی دی.

۲ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي[۱]:

الف: د ایتونو شمېر یې فقط اتلس (۱۸) دی.

ب: د کلماتو شمېر يې درې سوه او درې څلوېښتو (۳۴۳) ته رسېږي.

ج: د حروفو شمېر يې يو زر څلور سوه او اوه شپېتو (۱۴٦۷) ته پورته شوی دی.

۳ـ دا سورت ټول مدني سورت دی او ټول ایتونه يې د هجرت څخه وروسته په مدينه منوره کښې نازل شوی دی[۲].

۴ـ د دې سورت (الْحُجُرَات) او د وړاندېنې سورت (الْفَتْح) لاندې مناسبات د مثال په توګه ولولئ:

الف: دواړه سورتونه د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي.

ب: هلته د يوې عظيمې فتحې بشارت نازل شوی وه چې په نتيجه کښې به مؤمنان د قوي حکومت او قوي اجتماع خاوندان وګرځي، او دلته د قوي حکومت او اجتماع د ساتنې أصول او د عالي اخلاقو مجموعې ته اشاره شوې ده.

ج: هلته د کفارو سره د چال چلند کيفيت نازل شوی وه او دلته د باغيانو سره د چال چلند لار ښوولې شوې ده.

د: په دواړو سورتونو کښې مؤمنان پوه کړی شوي دي چې د نبي کريم ﷺ توقير او تعظيم ته ادامه ورکړي او په هيڅ حالت کښې يې د نظره ونه غورزوي او داسې نور.

۵ـ بالآخره، په دې سورت کښې د نورو مدني سورتونو غوندې احکام مطرح شوي دي او په مکارم الأخلاق باندې ډېر ټينګار شوی دی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيْنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝١ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرْفَعُوٓاْ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُواْ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَٰلُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ۝٢ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَٰتَهُمْ عِندَ رَسُولِ ٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱمْتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰۚ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ

(۱) تفسير الخازن ج ۶ ص ۳۷

(۲) تفسير القرطبي ج ۱۶ ص ۳۰۰

عَظِيمٌ ﴿٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَلَوْ
أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر په مخکښې وړاندېوالی مه کوئ. او د الله ﷻ څخه وډار شئ. یقینًا الله ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی

[۲] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو خپل اوازونه د نبي کریم ﷺ د اواز د پاسه مه اوچتوئ او هم ورته په خبرې سره داسې جهر مه کوئ لکه ستاسو د څینو کسانو څینو نورو ته جهر کول. چې (نېک) أعمال به مو ضائع شي حال دا چې تاسو به ورباندې شعور (خبرتیا) درلودونکي نه یاست.

[۳] یقینًا هغه کسان کوم چې د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ په نزد خپل اوازونه ټیټوي دغه هغه کسان دي د کومو زړونه چې الله ﷻ د تقوی (پرهېزګاری) دپاره سوچه ګرځولي دي. د همدوی دپاره (د الله ﷻ په نزد) عظیم الشان مغفرت او ډېر لوی أجر دی

[۴] یقینًا هغه کسان کوم چې تاته د کورونو (انګړونو) ترشا نارې وهي، اکثره یې د هوښیارۍ څخه کار نه اخلي.

[۵] او که چرته یقینًا دوی ترهغه صبر کړی وی (او نارې یې نه وی وهلې) ترڅو چې ته ورته (په خپله خوښه) راوتلی وې، نو هرومرو دا کار به ورته ډېر بهتر وه.

او الله ﷻ ډېر بښونکی (او) ډېر مهربان دی (که دوی د ذکر شوي کار څخه توبه تائب شي نو مغفرت به ورته وکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې سورت (الْفَتْح) وروستنی ایت په هغې عالي اخلاقو مشتمل وه کوم چې صحابه وو کرامو ﷺ درلوده او یا یې باید ټول مؤمنان د قیامت تر ورځې پورې ولري. په دې ایتونو کښې د همدغو عالي اخلاقو او کریمه خویونو بیان تعقیب شوی دی چې باید صحابه کرام ﷺ یې د الله ﷻ او د پیغمبر ﷺ د ارشاداتو په وړاندې ولري او یا یې باید ټول مؤمنان د ایت او حدیث په ارتباط د قیامت تر ورځې پورې خپل کړي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د ډېر مهربان او ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه شروع کړه او په خپل أمت باندې د خپل رب ﷻ د پلوه څه اخلاقي ارشادات قرائت کړه هغه دا چې:

۱ ـ ای مؤمنانو! تاسو د خپل ایمان په قوت خپل څانونه اداره کړئ. نو:

الف د الله ﷻ او د پیغمبر ﷺ په وړاندې په هیڅ قول او فعل کښې مخکښوالی مه کوئ او ارشاد ته منتظر اوسئ؛

ب: تاسو خپل قول او فعل ته په ارشاداتو باندې ترجیح مه ورکوئ چې د ارشاداتو په تعمیل کښې سستي یا تنبلي وکړئ.

ج: د الله ﷻ څخه ودار شئ چې الله ﷻ ستاسو د ټولو اقوالو اوریدونکی دی او په ټولو کړو وړو باندې هم پوه دی، هسې نه چې د تخلف په صورت کښې درباندې عذاب در نازل کړي.

۲. اې مؤمنانو! تاسو د خپل ایمان په قوت د نبي کریم ﷺ په حضور کښې لاندې ارشادات په عمل کښې پیاده کړئ:

الف: تاسو د پیغمبر ﷺ په اواز باندې خپل اواز مه اوچتوئ، چې په لوړ اواز سره وغږیږئ او د هغه ﷺ اواز د خپل اواز د اثر لاندې واقع کړئ. البته کله چې نبي کریم ﷺ خبرې کوي.

ب: او کله چې نبي کریم ﷺ چپ وي نو تاسو ورته په ډېر لوړ اواز سره خبرې مه کوئ لکه څنګه چې تاسو خپلې کسان خپلو لویو ته په لوړ اواز سره خبرې کوئ یا په بل عبارت تاسو نبي کریم ﷺ د خپلو ځانونو غوندې عادي سړی مه ګڼئ او عالي شان یې مه هېروئ.

ج: هسې نه چې د اواز په اوچتولو او یا په زوره خبرو کولو سره ستاسو نیک اعمال ضائع شي حال دا چې تاسو به ورباندې شعور او خبر نه لرئ، نو په خپلو خبرو او خپلو اوازونو کښې د احتیاط څخه کار واخلئ او بې احتیاطي مه کوئ.

۳. یقیناً کوم کسان چې د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ په حضور کښې خپل اوازونه ښکته کوي او په لوړو اوازونو سره نه غږېږي دغه ډله هغه کسان دي د کومو زړونه چې الله ﷻ د تقوی او دینداری دپاره امتحان کړي او تیار کړي دي. او ایمان یې په زړونو کښې ځای نیولی دی چې هر قول او فعل ته د ایمان په رڼا کښې اقدام کوي. په دې باندې علاوه هم دغې ډلې کسانو ته د الله ﷻ د پلوه عظیم الشان مغفرت او ډېر لوی اجر ټاکلی شوی دی.

۴. اې پیغمبره! یقیناً کوم کسان چې تاته د حجرو د شاوخوا څخه چیغې وهي چې هله ژر شه راووځه چې زموږ درسره کار دی. د دوی اکثره ساده‌ګان دي او د عقلونو څخه کار نه اخلي او تاته د یوه عادي سړي خیال کوي نو که دوی د عقلونو څخه کار اخستی وی او تر هغه پورې یې صبر کړی وی ترڅو چې ته ورته په خپله خوښه راوتلی وی نو دا به ورته ډېر بهتر وه او الله ﷻ به ورته اجر ورکاوه. نو د بې صبرۍ د کبله یې خپل ځانونه ګنهګاران کړل.

څرنګه چې الله ﷻ ډېر بښونکی او مهربان دی نو که دغه ساده‌ګان د خپلو ګناهونو څخه مغفرت وغواړي او په خپلو کړو وړو پښېمانه شي څه لرې نه ده چې الله ﷻ ورته مغفرت او عفوه وکړي.

توضیحات

۱. په ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ﴾ الآیة. کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: څرنګه چې د دې سورت ارشادات په صالحه ټولنه کښې ډېر زیات اهمیت لري، نو د اتلسو (۱۸) ایتونو څخه یې پنځه ایتونه په ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾ سره پیل شوي دي چې باید د قوي ایمان

خاوندان وړاندې عمل وکړي او ګنه تري پوره نه کړي

ب ـ د ﴿لَا تُقَدِّمُوا﴾ کلمه د "تَقْدِيْم" ـ لکه "تَكْرِيْم" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. په دې مقام کښې علماوو کرامو د "تَقْدِيْم" دپاره متعدد تفسیرونه کړي دي[1]. خو موږ ته دا تفسیر جامع او بې تکلفه برېښېدلی دی چې دلته "تَقْدِيْم" متعدي نه دی بلکې لازم دی او د "تَقَدُّم" معنی ورکوي لکه چې کله-کله "تَبْيِيْن" د "تَبَيُّن" په معنی سره استعمالیږي[2].

ج ـ د ﴿بَيْنَ يَدَيِ اللهِ﴾ کلمه د کنایې په توګه د "قُدّام" څخه عبارت ده[3]. چې موږ ترې په "وړاندې" سره تعبیر کولی شو. نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې «إِنَّ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ كَذَّابِيْنَ فَاحْذَرُوْهُمْ»[4] یعنې د قیامت د قیام په وړاندې به ډېر دروغژنان (د نبوت مدعیان) ظهور وکړي نو تاسو ترې ودار شئ او خپل ځانونه ترې بچ وساتئ.

د عبدالله بن عباس (رضي الله عنهما) (رئیس المفسرین) په دې مقام کښې د ﴿بَيْنَ يَدَيِ اللهِ وَرَسُوْلِهِ﴾ کلمات په "كتاب الله" او "سُنَّةُ الرَّسُوْل" سره تفسیر کړي دي[5]. برابره خبره ده چې د نبي کریم ﷺ د ژوند حالت وي او یا د وفات حالت.

نو د پورتنیو نکاتو په ملحوظ د آیت شریف حاصل داسې راځېږي چې

ای مؤمنانو! تاسو د "كتاب الله" او "سُنَّةُ الرسول" په وړاندې مخکښېدل مه کوئ چې د شرعي ارشاد څخه وړاندې خپل نظر څرګند کړئ بلکې تاسو منتظر اوسئ چې شریعت څه هدایت درکوي

هـ ـ د ذکر شوي آیت شریف د شان نزول په ارتباط مفسرینو کرامو متعدد واقعات لیکلي دي[6]. خو موږ فقط د لاندې یوې واقعې په ذکر سره اکتفاء کوو چې ذکر شوی مضمون پکښې ډېر ښه منعکس شوی دی.

عبد الله بن الزبیر رضي الله عنه وایي چې مدینې منورې ته د بني تمیمو یوه جرګه راغله (او په ایمان باندې مشرفه شوه) نو د دغې جرګې د امیر په ټاکلو کښې لا نبي کریم ﷺ اقدام نه وه کړی چې یوه واقعه پېښه شوه هغه دا چې:

ابو بکر الصدیق رضي الله عنه وویلې چې ای د الله رسوله! د دغې جرګې دپاره القعقاع بن معبد د امیر په حیث وټاکه او عمر الفاروق رضي الله عنه وړاندې وکړ چې ای د الله رسوله! دغې جرګې ته الأقرع بن حابس د امیر په حیث وټاکه

په همدې موضوع کښې د دواړو شیخینو (رضي الله عنهما) اوازونه پورته شوه او جګړې زور واخست. نو

(۱) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۴۹، تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۰۶
(۲) أضواء البیان ج۷ ص۶۱۳، تفسیر أبي السعود ج۸ ص۱۱۶
(۳) القاموس المحیط ج۴ ص۴۲۲، لسان العرب ج۱۵ ص۴۲۵
(۴) صحیح مسلم ج۲ ص۱۲
(۵) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۱۱۶
(۶) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۳۲، روح المعاني ج۲۶ ص۱۳۳، زاد المعاد ج۷ ص۱۷۷، أسباب النزول للواحدي ص۲۵۷

الله ﷺ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ: ﴿لا تقدموا بين يدي الله ورسوله﴾[1] یعني تاسو چې ایت شریف ... نازل شو او ارشاد تکمیل شو.

د دې ایت شریف مضمون او ارشاد د معاذ ﷺ په حدیث کښې هم ښه منعکس شوی دی. چې کله نبي کریم ﷺ د یمن والي معاذ ﷺ د یمن علاقې ته د قاضي په حیث ولېږه، د ورتلو په وخت کښې ورته د لاندې سوال جواب وشو:

نبي کریم ﷺ: اې معاذه! ته به په قضاياوو کښې په څه سره حکم کوې؟

معاذ ﷺ: اې د الله رسوله! زه به د هغه څه موافق چې د الله ﷺ په کتاب کښې دي فیصله کوم.

نبي کریم ﷺ: که مطلوب حکم د الله ﷺ په کتاب کښې په صراحت سره موجود نه وي نو بیا به څه کوې؟

معاذ ﷺ: بیا به د رسول الله ﷺ په سنتو سره فیصله کوم.

نبي کریم ﷺ: که د رسول الله ﷺ په سنتو کښې هم مطلوب حکم په نظر درته نه شي نو بیا به څه کوې؟

معاذ ﷺ: بیا به زه د کتاب الله او سنة الرسول په رڼا کښې د خپل فکر څخه کار اخلم او د مطلوب حکم په موندلو کښې به هیڅ قصور نه کوم.

نبي کریم ﷺ: «الحمد لله الذي وفق رسول رسول الله لما يرضى رسول الله»[2] یعني ټوله ستاینه الله ﷺ لره ده چې د خپل پیغمبر استازي ته یې د هغې طریقې توفیق ورکړی چې د ده ﷺ پیغمبر ﷺ خوشالي او راضي پرې کېږي.

سوال جواب

۲- که څوک وایي چې ښکاره اعمال خو په کفر او ارتداد سره ضائع کېږي او په دې کښې ټول علماء کرام متفق دي چې د نبي کریم ﷺ توهین او قصدي ایذاء کفر او ارتداد دی[3]. نو پوښتنه دا ده چې د ﴿أن تحبط أعمالكم﴾ د جملې څخه په ثبات سره څرګندېږي چې د نبي کریم ﷺ په مجلس کښې مطلق آواز پورته کول او په لوړ آواز سره خبرې کول کښې هم د ښکاره اعمالو د ضائع کېدلو خطره شته که څه هم توهین او ایذاء په نظر کښې نه وي؟

جواب: وایو چې په دې مقام کښې چې د نبي کریم ﷺ د عالي شان په ارتباط د حبط اعمال ذکر شوی دی او د عمومي قاعدې بیان مطلب نه دی نو ځکه ذکر شوی اعتراض وارد نه دی.

په همدې جواب باندې د ﴿وأنتم لا تشعرون﴾ د جملې تعقیب دلالت کوي یعني د دې خطره شته چې د نبي کریم ﷺ په حضور کښې آواز اوچتول او شور ماشور کول د اعمالو د ضائع کېدو سبب وګرځي، حال دا چې تاسو به د دغه خطر باندې شعور نه لرئ. او دا ځکه چې تاسو ته د اعمالو د

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۹
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۱۴۹، مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۲۴۲، جامع الترمذي ج۱ ص۲۴۷
(۳) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۱۲

ضایع دپاره یوازې ارتداد او کفر سبب جوړېدل برېښي او بس.

د ایت شریف ښه وضاحت

۳ـ د ایت شریف ښه وضاحت ته د نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره شوې ده هغه دا چې:

«إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ مَا بَلَغَتْ فَيَكْتُبُ اللهُ لَهُ بِهَا رِضْوَانَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ وَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ مَا بَلَغَتْ فَيَكْتُبُ اللهُ عَلَيْهِ بِهَا سَخَطَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ»[۱] یعنې یقینًا ستاسو یو کس د الله ﷻ د رضامندۍ څخه په یوې کلمې باندې تکلم کوي او ګومان نه کوي چې دا کلمه به هغه مقام ته ورسېږي کوم ته چې هغه رسېدلې ده (هغه دا چې) نو الله به ورته پرې ښېله رضامندي آن تر قیامته پورې ولیکي (د نېکیو کولو توفیق به ورکړي). او ستاسو یو کس د الله ﷻ د غضب څخه په یوې کلمې باندې تکلم کوي او ګومان نه کوي چې دا کلمه به هغه ځای ته ورسېږي کوم ته چې رسېدلې ده (هغه دا چې) نو الله ﷻ به پرې (ورته) خپل غضب آن تر هغې ورځې پورې ولیکي په کومه کښې چې نوموړی د الله ﷻ سره ملاقي کېږي.

یوه مسئله

۴ـ علماء کرام وايي چې د ذکر شوي ایت شریف په استناد په کار دي چې د نبي کریم ﷺ د مبارک قبر ترڅنګ هم مؤمنان نه په اوچت اواز سره خبرې وکړي[۲]، او نه په لوړ اواز سره دعاوې ولولي. همدارنګه مؤمنانو ته مناسب دي چې همدغه أدب د أحادیثو په درس کښې هم د پامه ونه غورځوي[۳].

د "إمتحان" د کلمې معنی

۵ـ په ﴿ ٱمْتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ ﴾ کښې د ﴿ ٱمْتَحَنَ ﴾ کلمه د "إِمْتِحَان" څخه اشتقاقه شوې ده، په دې مقام کښې "إِمْتِحَان" د تصفیه کولو[۴] او پراخولو[۵] معنی ورکوي. یعنې کوم کسان چې د نبي کریم ﷺ په حضور کښې خپل اوازونه ټیټوي د هغوی زړونه په حقیقت کښې الله ﷻ تصفیه کړي دي او د تقوی دپاره یې پکښې پراخي موجوده کړې ده او شک شبهې ته یې پکښې ځای نه دی پرېښی.

د ښه وضاحت دپاره د تصفیه کړی شوو کسانو لاندې مثالونه ولولئ:

الف: د نبي کریم ﷺ په حضور کښې به صحابه کرام رضي الله عنهم داسې غلي اوارام ناست وه چې: «كَأَنَّمَا عَلَى رُءُوسِهِمُ الطَّيْرُ»[۶] یعنې لکه چې یقینًا په سرونو باندې یې مرغان ناست وي (که څه حرکت وکړي نو مرغان به والوزي).

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۵۸؛ صحیح البخاري ج۲ ص۹۵۹

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۰۷

(۳) روح المعاني ج۲۶ ص۱۳۷

(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۷

(۵) القاموس المحیط ج۴ ص۲۱۱؛ لسان العرب ج۱۳ ص۴۰۱

(۶) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۱۸۳

ب. د ذکر شوي ایت شریف د نزول څخه وروسته به عمر الفاروق ﷺ د نبي کریم ﷺ په حضور کښې په دومره ټیټ اواز سره خبرې کولې چې پوښتنې ته به اړتیا پاتې کېده چې ته څه وایې[۱].

ج. کله چې دغه ایت شریف نازل شو، نو یو لوړ اوازی صحابي (ثابت بن قیس ﷺ) په خپل کور کښې غلی کېناست او په خپل خان باندې یې ژړل، چې زه دوزخي یم ما د نبي کریم ﷺ په حضور کښې په لوړ اواز سره خبرې کړې دي او نېک اعمال مې ضائع شوي دي. کله چې نبي کریم ﷺ ته د نوموړي صحابي ﷺ د حال اطلاع ورکړه شوه نو ویې فرمایل چې: «بَلْ هُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ»[۲] یعنې نوموړی دوزخي نه دی بلکې د جنتیانو څخه دی.

د دغه عظیم الشان بشارت څخه وروسته ذکر شوي صحابي ﷺ عهد وکړ چې زه به د دې څخه وروسته هیڅکله د نبي کریم ﷺ په اواز باندې خپل اواز اوچت نه کړم[۳].

څو نُکات

٦_ د ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلْحُجُرَٰتِ﴾ الآية- په ارتباط لاندې نکات په یاد ساتل په کار دي:

الف. د دغه ایت په شان نزول کښې مفسرینو کرامو متعدد واقعات لیکلي دي[۴]، څه لرې نه ده چې ذکر شوی ایت شریف د ټولو واقعاتو څخه وروسته نازل شوی وي او په هرې یوې واقعې باندې یې د شان نزول اطلاق وکړی شي.

ب. د دغو واقعاتو څخه یوه واقعه د بني تمیمو واقعه ده چې ځینو علماوو کرامو په تفصیل سره لیکلې ده خو مونږ یې فقط د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: د هجرت نهم کال ته د عام الوفود (د جرګو کال) لقب ورکړی شوی دی[۵]، چه په دغه کال کښې د عـ ـې قبائلو جرګې نبي کریم ﷺ ته راماتې شوې او د خپلو-خپلو قومونو څخه به یې نمایندګي کوله او په ایمان باندې به مشرفېدلې.

دوهم: د دغو جرګو څخه یوه د بني تمیمو جرګه وه چه د کسانو تعداد تقریباً اویا تنو ته رسیده.

دریم: د دغې جرګې څخه یوه کس چې الأقرع بن حابس نومېده د نبي کریم ﷺ د کوروتو ترشا په لوړ اواز سره نارې کړې چې: "يَا مُحَمَّدُ إِنَّ حَمْدِي زَيْنٌ وَإِنَّ ذَمِّي شَيْنٌ" یعنې ای محمده! (ماته راووځه چې) زما ستاینه ښایست دی او زما غندنه عیب دی. نو نبي کریم ﷺ ورته جواب ورکړ چې: «ذَاكُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ»[٦] یعنې دغه الله ﷻ دی چې ستاینه یې ښایست دی او غندنه یې بدرنګې (عیب) دی یا په بل عبارت: عزت او ذلت یوازې د الله ﷻ په اختیار کښې دی او بس.

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱٦۲
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۷۵، مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۷۵
(۳) روح المعاني ج۲٦ ص۱۳۷
(۴) الدر المنثور ج۷ ص۵۵۲، البحر المحیط ج۹ ص۵۰۹
(۵) تفسیر القرطبي ج۱٦ ص۳۰۹، تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۱۸
(٦) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۳۴۵

څلورم: که څه هم د نبي کریم ﷺ د کورونو ترشا یوازې الأقرع بن حابس په لوړ اواز سره غږ کړی وه چې هله ژر شه راووځه چې مونږ د ډېر محترم خلک یاستو: مګر په ایت شریف کښې ټولې جرګې ته د چیغو کولو نسبت وکړی شو. او دا ځکه چې د نوموړي په چیغه کولو باندې هغوی ټول راضي وه او نوموړي د هغوی په استازیتوب چیغه وهله.

او دا هم څه لرې نه ده چې ځینو کسانو د نبي کریم ﷺ یوه کور ته چیغه کړې وي او ځینو نورو بې نورو کورونو ته چیغې وهلې وي، او یا یوازې همدغه یو سړی د نبي کریم ﷺ د کورونو څخه چارچاپېره تاو شوی وي او د هر کور سره بې یوه یوه چیغه اوچته کړې وي.

پنځم: دغه جرګه هم په ایمان مشرفه شوه[1]. او د مشر په ټاکنه کښې یې د أبو بکر الصدیق ﷛ او عمر الفاروق ﷛ ترمنځ هغه اختلاف پېښ شو کوم ته چې وړاندې د لومړي توضیح په پنځمه کړی کښې اشاره شوې ده.

ج: په ایت شریف کښې د ﴿ ٱلْحُجُرَٰتِ ﴾ کلمه د "حُجْرَةٌ" ـلکه "غُرْفَةٌ" ـ جمعه ده. د خمکې هغې برخې ته د "حُجْرَةٌ" نوم اېښودلی شوی دی کومه چې احاطه کړی شوې وي او د خلکو د تېرېدنې راتېرېدنې مخه ترې نیولی شوې وي[2]. لکه باغچه او یا د اوښانو چوغالي او د ګډو پنډغالي او داسې نور.

د: په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْحُجُرَٰتِ ﴾ کلمې څخه کوټې مراد نه دي بلکې د نبي کریم ﷺ هغه کورونه ترې مطلب دي کوم چې د کوټو لرونکي وه، څه لرې نه ده چې مونږ ترې په انګړونو سره تعبیر وکړو.

هـ: د نبي کریم ﷺ د کورونو په هکله لاندې لنډ معلومات[3] هېر نه کړئ:

اول: نبي کریم ﷺ د وفات په وخت کښې نهه بیبیانې درلودې او د هرې یوې دپاره یې بېل بېل کور ټاکلی وه، نو د کورونو تعداد یې نهو ته رسېده.

دوهم: هر یوه کور د انګړ د وره څخه د کوټې تر دروازې پورې شپږ یا اوه ګزه فاصله درلوده.

درېیم: د هرې کوټې داخل یې لس مربع ګزونه اټکل شوي دي.

څلورم: د کوټې په داخل کښې د ولاړ سړي لاس چت ته رسېده.

پنځم: ذکر شوي مبارک کورونه د عائشې ﵂ د کور څخه په غیر نور ټول د الولید بن عبد الملک د حکومت په دوران کښې تخریب کړی شوه او نبوي جومات وریاندې پراخه کړی شو. حال دا چې په دغه کار باندې د وخت ټول خلک خپه او په ژړا شوه.

شپږم: د عائشې ﵂ په کور (کوټه) کښې نبي کریم ﷺ او د ده ﷺ دوه نژدې ملګري دفن کړی شوي دي چې یو د عائشې ﵂ پلار أبو بکر الصدیق ﷛ او بل عمر الفاروق ﷛ دی، او هم به

(۱) سیرت ابن هشام ج۴ ص۱۳۲
(۲) لسان العرب ج۴ ص۱۶۸
(۳) الدر المنثور ج۷ ص۵۵۴، روح المعاني ج۲۶ ص۱۳۹، البحر المحیط ج۹ ص۵۱۱

پکښې عيسی علیه السلام دفن کړی شي البته کله چې د قيامت په نږدې وخت کښې د اسمان څخه رابکته شي او د ټاکلي ژوند څخه وروسته وفات شي.

يادونه

۷ـ رئيس المفسرين عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د خپلو استاذانو په وړاندې هغه چال چلند خپل کړی وه کوم چې د نبي كريم ﷺ په هکله په ايت شريف کښې نازل شوی دی[1]. همدارنګه علامه الالوسي رحمه الله هم همدغه ارشاد آن د ماشومتوب تر وخته خپله تګلاره ټاکلې وه، شايد چې د همدغې تګلارې په برکت به ورته الله ﷻ په علومو کښې ښه پوره برخه ورکړې وي، والله ﷻ أعلم.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمْ فَاسِقٌۢ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوْمًۢا بِجَهَـٰلَةٍ فَتُصْبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَـٰدِمِينَ ۝ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ ٱللَّهِ ۚ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِى كَثِيرٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَـٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ ٱلْإِيمَـٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِى قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ ٱلْكُفْرَ وَٱلْفُسُوقَ وَٱلْعِصْيَانَ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ۝ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعْمَةً ۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ۝ ﴾

[۶] ای هغو کسانو کومو چې ايمان راوړی دی! که چرته تاسو ته فاسق (بدکار سړی) په مهم خبر سره درتګ وکړي، نو تاسو (پکښې) پوره څېړنه وکړئ (سمدستي ورباندې عمل مه کوئ) چې تاسو به (د عمل په صورت کښې) په ناپوهۍ سره يوه قوم ته مصيبت ورسوئ نو په هغه کار باندې به پښېمان وګرځئ کوم چې تاسو کړی وي (خو بيا وخته پښېماني به درته څه ګټه ونه رسوي).

[۷] او تاسو پوه شئ چې په تاسو کښې د الله ﷻ پيغمبر ﷺ موجود دی، که په ډېرو کارونو کښې ستاسو د نظر پيروي وکړي نو تاسو به په مشقت کښې واقع شئ (حال دا چې پيغمبر ﷺ ستاسو مشقت نه خوښوي)، مګر (تاسو دغسې نظرونه نه وړاندې کوئ او دا خکه چې) الله ﷻ تاسو ته ايمان محبوب ګرځولی دی او په زړونو کښې يې درته ښايسته کړی دی، او کفر او د شرعي چوکاټ څخه وتل او نافرماني کول يې درته (تول په زړونو کښې) کرکجن ګرځولي دي. دغه ډله کسان چې دي همدوی په سمه لاره باندې تلونکي دي.

[۸] (او دا خکه چې په سمه لاره تلل په دوی باندې) د الله ﷻ د پلوه لوی فضل او لوی نعمت دی، او الله ﷻ پوه (او) د حکمت څښتن دی (هر څه ورته معلوم دي او تول کارونه يې په حکمت باندې څرخېږي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو څخه په لومړي ايت کښې دوه وو تکو ته اشاره شوې وه، يو دا چې عجله مه

---

(۱) روح المعاني ج۲۶ ص۱۴۴

کوئ او بل دا چې په نبي کريم ﷺ باندې خپل نظر مه تحميلوئ. په دې ايتونو کښې د عدم مراعات په صورت کښې د همدغو دواړو ټکو د خطرونو يو-يو مثال ښودلی شوی دی. نو حاصل يې داسې راځي:

اې پيغمبره! خپل اُمت مخاطب کړه او د الله ﷻ د پلوه ورته ووايه چې:

۱ـ اې مؤمنانو! تاسو په ټولو کارونو کښې عمومًا او د شرعي احکامو په لاس ته راوړلو کښې خصوصًا هيڅ عجله مه کوئ نو په همدې بنياد:

الف. که چرته تاسو ته يو فاسق سړی (چې په فسق سره شهرت لري) او يا مستور الحال سړی (چې د فسق د اشتباه لاندې وي) څه مهم خبر درورسوي نو تاسو د دغه خبر په مقتضی په عجله سره ګامات مه کوئ بلکې ښه تحقيق پکښې وکړئ چې خبر بې حقيقت لري او که څنګه؟، نو د تحقيق او پلټنې څخه وروسته بيا مناسب اقدام وکړئ.

او دا ځکه چې که بالفرض پرته د تحقيقه تاسو څه غبرګون څرګند کړئ نو څه لرې نه ده چې د پښېمانۍ سره به مخامخ شئ، خو د دغه وخت پښېماني به درته هيڅ په ګټه تمامه نه شي. البته دا به هغه وخت کښې چې ذکر شوی خبر دروغين خبر وي او هيڅ واقعيت ونه لري.

ب. تاسو پوه شئ چې ستاسو په منځکښې د الله ﷻ پيغمبر موجوديت لري، تاسو په هر کار کښې انتظار وباسئ چې الله ﷻ خپل پيغمبر ته په څه ډول سره وحي کوي. که بالفرض تاسو وحي ته منتظر نه شئ او د الله ﷻ پيغمبر ﷺ ته د خپل نظر وړانديز وکړئ او نبي کريم ﷺ هم ستاسو نظر په ډېرو کارونو کښې قبول کړي نو څه لرې نه ده چې په ډېرو کارونو کښې خطرناک کارونه هم شموليت ولري او تاسو پکښې د حرج او مشقت سره مخامخ شئ، نو په دې صورت کښې به مو په خپل لاس خپل ځانونه په لا شعوري توګه په حرج او مشقت کښې اچولي وي حال دا چې نبي کريم ﷺ ستاسو حرج نه خوښوي او ستاسو دپاره د اسانۍ غوښتونکی دی.

۲ـ مګر اې مؤمنانو! تاسو دغسې نه ياست چې په ډېرو کارونو کښې د نبي کريم ﷺ څخه د خپلو نظرونو غوښتونکي جوړ شئ، يا په بل عبارت: تاسو په نبي کريم ﷺ باندې خپل نظريات نه تحميلوئ. او دا ځکه چې:

الف. الله ﷻ ستاسو په زړونو کښې تاسو ته ايمان محبوب ګرځولی دی او په چا باندې مو چې ايمان راوړی دی هغه درته ډېر ګران دی.

ب. ستاسو په زړونو کښې درته الله ﷻ ايمان ښايسته کړی دی نو خپل پيغمبر ﷺ هم درته په زړونو کښې ښايسته او لوړ مقام لري.

ج. الله ﷻ تاسو ته کفر او د شريعت د چوکاټ څخه وتل او هم د خپل پيغمبر ﷺ څخه نافرماني ناخوښه ګرځولې ده. نو تاسو د دغه شيانو څخه د ډېر زيات نفرت درلودونکي ياست.

د همدې کبله تاسو د خپل نظر په تحميل باندې ټينګار نه کوئ او ستاسو د جملې څخه چې کوم يو د خپل نظر په تحميل زور اچولی وه هغه ترې پښېمانه او توبه تائب ګرځېدلی دی.

۳ـ ای پیغمبره! دغه ډله کسان کوم چې د ذکرو شوو عادتونو درلودونکي دي همدوی په سمه لاره باندې تلونکي دي، او د ضلالت د لارې څخه د خپلو خانونو په ځنګ کوونکي دي.

البته چې دغه خاصیتونه ورکول د الله ﷻ د پلوه ډېر لوی فضل دی او ډېر لوی نعمت دی چې تاسو ته درکړی شوی دی. او الله ﷻ ډېر ښه پوه دی، د دغې ډلې د کسانو خاصیتونه ورته ښه پوره معلوم دي چې په زړونو کښې یې ورته ثابت ګرځولي دي، او هم د حکمت څښتن دی چې ستا د ملګرو سره همدغسې خاصیتونه ډېر ښه تناسب لري.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: د ذکرو شوو ایتونو د شان نزول په هکله متعدد واقعات روایت شوي دي[۱] چې مونږ یې فقط یو روایت[۲] په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

الف: نبي کریم ﷺ الولید بن عقبه رضی الله عنه ولېږه چې د بني المصطلق د قبیلې څخه راغونډ کړی شوي زکاتي مالونه مدینې منورې ته را انتقال کړي.

ب: کله چې هغوی د نوموړي (الولید رضی الله عنه) په ورتللو خبر شوه نو د خوشالۍ د کبله یې استقبال ته راووتل، خو نوموړی رضی الله عنه ترې وېدار شو او ګومان یې وکړ چې دوی زما د وژلو دپاره لاره نیولې ده، شاید چې چا به ورته غلط راپور ورکړی وي.

ج: نوموړی رضی الله عنه د نیمایي لارې څخه بېرته ستون شو او نبي کریم ﷺ ته یې اطلاع ورکړه چې بني المصطلق د زکاتي مالونو ورکړې ته حاضر نه وه او غوښتل یې چې ما قتل کړي.

د: نبي کریم ﷺ دغې قبیلې ته د خالد بن ولید رضی الله عنه په مشرۍ یو ټولګی مجاهدین ورواستول، ترڅو موضوع تحقیق کړي چې ایا رښتیا بني المصطلق مرتدان شوي دي او رښتیا یې د الولید بن عقبه رضی الله عنه د قتل پلان جوړ کړی وه، که دا خبر رښتیا وي نو جهاد دې ورسره وکړی شي. خو په نتیجه کښې دغه اطلاع غلطه ثابته شوه، او الله ﷻ ورانډېنې ایتونه نازل کړه.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا صحت لري چې په ﴿ جَآءَكُمْ فَاسِقٌۢ بِنَبَإٍ ﴾ کښې د "فاسق" کلمه په ذکر شوي (الولید بن عُقبه رضی الله عنه) سره تفسیره کړی شي کوم چې د نبي کریم ﷺ صحابي دی او عالي شان لري؟

مونږ وایو چې: که څه هم صحابه کرام رضی الله عنهم د ګناه څخه د پیغمبرانو غوندې په عصمت کښې نه وه او امکان یې درلود چې د نوموړي صحابي (الولید رضی الله عنه) څخه دروغ صادر شوي وي او بیا ترې توبه تائب شوی وي، مګر په جواب کښې وایو چې:

اول: ذکر شوی روایت ضعیف دی او دا څکه چې که بالفرض ذکر، شوې قیصه رښتیا پېښه شوې وی نو د هجرت په نهم کال کښې به پېښه شوې وی چې عام الوفود (د جرګو کال) نومېږي، حال دا چې یو کال وړاندې د هجرت په اتم کال ـ چې مکه معظمه پکښې فتحه شوې وه ـ نوموړی

(۱) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۱۲۳، اسباب النزول للواحدي ص۲٦۱
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۲۹۶

صحابي (الولید بن عقبه ﷺ) ماشوم وه او د ماشومانو په ډله کښې نبي کریم ﷺ ته وروستلی شوی وه چې دعاء ورته وکړي او په سر باندې یې مبارک لاس راکش کړي[1].

نو ایا دا امکان لري چې په یوه کال کښې نوموړی د دې جوګه شوی وی چې د زکاتونو د راغونډولو دپاره کوم طرف ته واستولی شي؟

دوهم: که بالفرض روایت کمزوری ونه ګڼو نو په جواب کښې وایو چې: په ایت شریف کښې د ﴿ فَاسِقٌ ﴾ د کلمې څخه هغه څوک مراد دی چا چې نوموړی صحابي (الولید ﷺ) ته دروغجن راپور ورکړی وه چې ته وژل کېږې (بیرته ستون شه)، او نوموړي ﷺ ورباندې بدون د تحقیقه باور کړی وه چې نبي کریم ﷺ ته یې پرې اطلاع ورکړې وه.

په همدې جواب باندې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾ خطاب دلالت کوي، او دا څکه چې که دلته د الولید بن عقبه ﷺ اطلاع مطلب وي نو "یاأیها النبي" به نازل شوی وی.

دریم: څه لرې نه ده -والله ﷻ اعلم- چې په دې مقام کښې به د خبریال څخه -که څه هم عادل وي- د دې دپاره د "فاسق" په کلمې سره تعبیر نازل شوی وي ترڅو مؤمنان ترغیب کړی شي چې په خطرناکه موضوع کښې د عادل خبریال خبر هم بدون د تحقیقه قبول نه کړی شي او د فاسق خبریال د خبر غوندې پکښې پلټنې ته صورت ورکړی شي.

څو ارشادات

۲_ د ذکرو شوو ایتونو څخه لاندې ارشادات هم د اشارې په توګه معلومېږي:

الف: په ﴿ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ ﴾ کښې د "نبأ" کلمه د ډېر مهم او خطرناک خبر دپاره وضعه شوې ده[2]، نو په همدې بنیاد د ذکرې شوې کلمې څخه لاندې حکمونه هم د اشارې په توګه څرګندېږي:

اول: کوم خبر چې خطرناک نه وي بلکه ګټه یې یقیني وي د هغه په قبول او تعمیل کښې سرعت او تلوار په کار دی. الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَسَارِعُوٓاْ إِلَىٰ مَغۡفِرَةٖ مِّن رَّبِّكُمۡ وَجَنَّةٍ ﴾ [آل عمران: ۱۳۳] یعني ای مؤمنانو! تاسو د خپل رب ﷻ مغفرت او جنت ته په تلوار سره ورودانګئ چې یو د بل څخه وړاندې کېدونکي یاست.

دوهم: کوم خبر چې خطرناک نه وي او قبول یې هم ضرور نه وي د هغه په قبول کښې هم پلټنه ضرور نه ده. د مثال په توګه: که څوک د چا کور ته د ننوتلو اجازه وغواړي او د فاسق پیردار د پلوه ورته خبر ورکړی شي چې تاته اجازه درکړه شوه، کور ته داخل شه. نو د دغه خبر په قبول کښې پلټنې ته څه ضرورت نشته[3].

ب: لکه څنګه چې د خطرناک خبر په قبول کښې پلټنه ضرور ده همدارنګه پرته د پلټنې څخه د

---

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص: ۲۲

(۲) مفردات الراغب ص: ۵۰

(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۹۹

دغسې خبر رد هم ښه کار نه دی. د ښه وضاحت دپاره باید د [النساء: ۹۴] ایت شان نزول ته یو ځل مراجعه وکړی شي چې د احادیثو په رڼا کښې یې هلته څه مثالونه تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

لنډه دا چې نبي کریم ﷺ په تلوار سره یوازې د خطرناک خبر قبول یا رد ته د شیطاني کار لقب ورکړی دی چې: «الأَنَاةُ مِنَ اللهِ وَالْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ»[1] یعني ارامي (نه تلوار) د الله ﷻ د پلوه دي او تلوار کول د شیطان د پلوه دي.

ج: د ﴿لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ﴾ څخه څرګندېږي چې نبي کریم ﷺ په ځینو موضوعاتو کښې د صحابه وو کرامو ﵃ وړاندیزونه قبول کړي دي. د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال ولولئ:

د بدر په غزا کښې نبي کریم ﷺ یو خای د مرکز په حیث وټاکه، خو الحباب بن المنذر ﵁ بل خای ته اشاره وکړه چې دغه خای د مرکز ګرځولو دپاره بهتر دی، نبي کریم ﷺ سمدستي د خپل نظر څخه تېر شو او د ذکر شوي صحابي ﵁ وړاندیز یې قبول کړ[2].

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په ﴿لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ﴾ الآية- کښې د "لكنّ" توری د هغه تَوَهُّم د پورته کولو دپاره وضعه شوی دی کوم چې د وړاندېني کلام څخه د چا په ذهن کښې خطور کوي: نو په دې مقام کښې پورته کړی شوی توهم د څه شي څخه عبارت دی؟

مونږ وایو چې: څه لرې نه ده چې د وړاندېني کلام څخه د چا په ذهن کښې تېر شوي وي چې صحابه وو کرامو ﵃ به د نبي کریم ﷺ په حضور کښې زښت ډېر وړاندیزونه کول نو خکه ذکر شوی ارشاد نازل شو. حال دا چې حقیقت داسې نه وه او دا خکه چې: ﴿وَلَٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ﴾ الآية- یعني ای صحابه وو کرامو! که څه هم په خطرناکو موضوعاتو کښې ستاسو د پلوه وړاندیز کول ښه عواقب نه لري، مګر الله ﷻ په تاسو باندې فضل کړی دی او د ایمان په قوت سره یې تاسو داسې جوړ کړي یاست چې ایمان درته محبوب دی او د جنایتونو څخه اجتناب کوئ.

یا په بل عبارت: تاسو د ذکرو شوو وړاندیزونو څخه خانونه په جدي توګه په څنګوئ او که کوم یو وړاندیز درڅخه صادر شوی وي د هغه څخه توبه تائب یاست.

ذکر شوي مضمون ته په لاندې حدیث کښې اشاره شوې ده چې:

یو سړي د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې ای د الله رسوله! ایمان څه شی دی؟

نو نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «إِذَا سَرَّتْكَ حَسَنَتُكَ وَسَاءَتْكَ سَيِّئَتُكَ فَأَنْتَ مُؤْمِنٌ»[3] یعني چې کله ته خپلې نېکۍ خوشاله کړې او خپلې بدۍ خپه کړې نو ته (ربښتیانی) مؤمن یې.

﴿وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ۖ فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱

(۲) سیرت ابن هشام ج۱ ص۲۵۹

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۷۵

ٱلۡأُخۡرَىٰ فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِۚ فَإِن فَآءَتۡ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَا بِٱلۡعَدۡلِ
وَأَقۡسِطُوٓاْۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ﴿٩﴾ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ إِخۡوَةٞ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَ أَخَوَيۡكُمۡۚ
وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُرۡحَمُونَ ﴿١٠﴾﴾

[۹] او که د مؤمنانو څخه دوه ډلې (یو تربله) سره په جنګ (او جګړه) شوې نو تاسو د دواړو ترمنځ اصلاح وکړئ (د جګړې مخه یې ونیسئ).

نو که چېرته یوې ډلې په بلې ډلې باندې (د اصلاح څخه وروسته) بغاوت (او تېری) وکړ (او یا یې بالکل اصلاح ونه منله) نو تاسو د هغې ډلې سره جنګ وکړئ کومې چې بغاوت غوره کړی دی، (البته) تر هغه پورې ترڅو چې بغاوت کوونکې ډله د الله ﷻ امر (شریعت) ته راجع شي (او د بغاوت څخه لاس واخلي).

نو که چېرته (د الله ﷻ د امر منلو ته) راجع شوه نو تاسو د دواړو (متخاصمو) ډلو ترمنځ په عدل (انصاف) سره اصلاح وکړئ او جور (تېری) مه کوئ (ځکه چې) یقینًا الله ﷻ انصاف کوونکي (او تېری نه کوونکي) کـــــان خوښوي.

[۱۰] بې شکه ټول مؤمنان (دیني) ورونه دي نو تاسو د خپلو دوه وو ورونو ترمنځ اصلاح وکړئ.
او د الله ﷻ څخه وډار شئ شاید چې رحم (مهرباني) درباندې وکړی شي.

شان نزول او ارتباط

د ذکرو شوو ایتونو په شان نزول کښې علماوو کرامو ګڼ شمېر واقعات لیکلي دي[۱]، د مثال په توګه:

۱ـ خینې علماء کرام وایي چې: دا ایتونه د هغې شخړې په ارتباط نازل شوي دي کومې چې د اوس او خزرج (د انصارو د دوه وو قبیلو) ترمنځ صورت نیولی وه او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [آل عمران:۱۰۳] ایت لاندې مشرحه لیکلې ده.

۲ـ ځینې نورو د دې ایتونو د شان نزول دپاره هغه شخړه ټاکلې ده کومې چې د صحابه وو کرامو ﷺ او د رئیس المنافقین (عبدالله بن أبي) د ملګرو ترمنځ یې صورت نیولی وه، او سوک څپېړې پکښې تبادله شوې وې، چې څه بیان یې د "المنافقون" په سریزه کښې ـان شاء الله ـ راروان دی.

خو دغه روایات څه منافات نه لري، څه لرې نه ده چې هر یو یې شان نزول ومنلی شي.

اما د دغو ایتونو د ارتباط وجه دا ده چې وړاندېني ایتونه د دې دپاره نازل شوي وه چې باید مؤمنان د شخړو د پېښېدلو مخه ونیسي او په دې ایتونو کښې د پېښو شوو شخړو د محوه کولو لارې چارې ښودلې شوې دي، چې هغـــې او دغـــې چال چلند ورسره وکړئ. نو حاصل یې داسې راځېږي:

[۱] صحیح البخاري ج۱ ص۳۷۰-الدر المنثور ج۷ ص۵۶۰

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! تاسو تر خپلې وسې وسې پورې زيار وباسئ چې د مؤمنانو ترمنځ شخړې او جګړې پېښې نه شي، او که چرته پېښې شوې نو بايد تاسو لاندې چال چلند خپل کړئ:

۱ـ بايد تاسو دواړو جنګيالانو ډلو ته د ننداړچيانو په حيث ونه ګورئ بلکې زيار وباسئ او د دواړو ترمنځ روغې جوړې ته صورت ورکړئ او د جنګ مخه يې ونيسئ.

۲ـ که په دغو دواړو جنګيالانو ډلو کښې يوې ډلې ستاسو هلې ځلې قبولې نه کړې او په بله ډله باندې يې خپل بغاوت او تيرې ته ادامه ورکوله، نو بيا هم تاسو قرار مه کښېنئ چې د جنګ ننداره يې وکړئ او بس بلکې په دې صورت کښې تاسو د هغې ډلې سره ملګري شئ کومه چې په حقه وي او د بلې بغاوت کوونکې ډلې په مقابل کښې ورسره ترهغه لاس يو کړئ ترڅو چې دغه ډله د خپل بغاوت او تيري څخه لاس واخلي او د الله ﷻ امر (شريعت) ته غاړه کېږدي.

۳ـ بيا تاسو زيار وباسئ چې د دواړو جنګيالانو ډلو څخه د حکميت (جرګې) واک اختيار ترلاسه کړئ او د دوی ترمنځ روغه جوړه وکړئ.

۴ـ نو د دغه (منځګړيتوب) په صورت کښې تاسو د عدل او انصاف څخه کار واخلئ او يو طرفه قضاوت مه کوئ. او دا ځکه چې:

الف: الله ﷻ بې انصافه کسان نه خوښوي بلکې انصافداران خوښوي، تاسو زيار وباسئ چې الله ﷻ درڅخه په انصاف کولو سره راضي شي.

ب: يقيناً ټول مؤمنان ديني ورونه دي، په عارضي جګړو سره يې ديني وروروليي د منځه نه ځي، حال دا چې دواړو جانبو د جګړو څخه لاس اخستی دی او ستاسو منځګړيتوب (جرګې) ته راجع شوي دي، نو داسې يې وګڼئ چې تاسو د دوه ورونو ترمنځ فيصله کوئ نه د دوه وو دښمنانو ترمنځ.

يا په بل عبارت: تاسو په نظر کښې ولرئ چې د دواړو لورو عارضي دښمني ختمه کړئ او پخوانۍ ورورولي يې ترمنځ را اعاده کړئ.

په دې باندې علاوه، تاسو اميد وکړئ چې په دغه صورت کښې به په تاسو باندې د الله ﷻ د پلوه مهرباني او رحمت وکړی شي او د ډېرې بهترې فيصلې توان به درکړی شي.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ الآية- کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ ٱقْتَتَلُواْ ﴾ کلمه د "اِقْتِتَال" څخه اشتقاقه شوې ده چې د "تَقَاتُل" معنی ورکوي، خو په دې مقام کښې د دواړو جانبو څخه مطلق جنګ او جګړه مطلب ده، برابره خبره ده چې د خولې نانډرۍ وي يا د سوک څپېړې جنګ وي او هم برابره خبره ده چې وژل پکښې واقع شي او يا نه[1].

ب: په همدغې کلمه ﴿ ٱقْتَتَلُواْ ﴾ کښې د "النَّاس" په تاويل سره ﴿ طَآئِفَتَان ﴾ ته د جمعي ضمير

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۱۲۱؛ مفردات الراغب ص۴۰۸

راجع کړی شوی دی چې د جنګ په حالت کښې د متعددو ډلو څخه یوه ډله تشکیلیږي. د همدې کله ورته په ﴿ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا ﴾ کښې د ﴿ بَيْنَهُمَا ﴾ مثنی ضمیر راجع شوی دی چې په اصلاح سره ګډوډي د منځه خي او د مجموعه جنګیانو څخه بیلې‌بیلې دوه ډلې جوړیږي لکه څنګه چې د جنګ د شروع څخه وړاندې دوه ډلې وې.

ج: په ﴿ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا ﴾ کښې د هر ډول جګړې مخنیوی مطلب دي او لاندې دوه وو ټکو ته پکښې اشاره ده:

اول: چې تاسو جنګ بند کړئ ترڅو اصلاح ته لاره هواره شي، په روانه جګړه کښې خو اصلاح امکان نه لري.

دوهم: چې تاسو په هغې ډلې باندې پره واچوئ کومه چې د جنګ په پیل کولو کښې ملامته وي.

د: په ﴿ فَإِنۢ بَغَتْ إِحْدَىٰهُمَا ﴾ کښې د "ف" د توري څخه څرګندیږي چې که ملامتې ډلې خپله پره ونه منله او د زور (بغاوت) څخه یې کار واخست، نو په مؤمنانو باندې د مظلومې ډلې ملاتړ او د ظالمې ډلې مقابله په کار ده ترڅو یې زور اوبه شي او حق ته غاړه کېږدي.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا»[1] یعنې ای مؤمنه! ته د خپل ورور سره نصرت وکړه برابره خبره ده چې نوموړی ظالم وي او یا مظلوم، (په اول صورت کښې یې د ظلم مخه ونیسه، او په دوهم صورت کښې ورته د ظلم څخه نجات ورکړه).

هـ: د ﴿ فَقَٰتِلُواْ ﴾ په کلمې سره ټول هغه مؤمنان د مراتبو په تفاوت سره مخاطب کړی شوي دي کوم چې په جنګ کښې لتاړ نه وي، برابره خبره ده چې د اسلامي حکومت غړی وي او یا نور عادي افراد او تولنې وي، نو په کار دي چې هرڅوک د خپل توان په اندازه د ظالمې ډلې د ظلم مخنیوی وکړي.

و: که چرته جګړماري دواړه ډلې ملامتې وي، البته یوه ډله په یو حیث او بله ډله په بل حیث چې یوې هم په بلې باندې په بغاوت کښې ترجیح نه درلوده، نو باید چې بې طرفه مؤمنان په دې صورت کښې د دواړو جګړمارو ډلو سره وجنګیږي[2].

ز: که ملامته او بغاوت کوونکې ډله په دواړو کښې ورکه وه او سړي نه شو کولی چې یوې ته د بغاوت کوونکې ډلې لقب ورکړي، نو په دغه صورت حال کښې پټه خوله کېناستل په کار دي.

لکه چې یو صحابي په یوه حدیث کښې علي ﷺ ته ویلي دي چې: «إِنَّ خَلِيلِي وَابْنَ عَمِّكَ عَهِدَ إِلَيَّ إِذَا اخْتَلَفَ النَّاسُ أَنْ أَتَّخِذَ سَيْفًا مِنْ خَشَبٍ»[3] یعنې ماته خپل دوست او ستا د تره خوئ (نبي کريم ﷺ) توصیه کړې ده چې کله خلک په اختلاف کښې واقع شوه (حال دا چې حقداره ډله نه پېژندل کېده، نو په کار دي) چې زه توره د لرګي څخه جوړه کړم (د یوې ډلې سره هم ملګرتیا ونه کړم).

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۳۳۰

(۲) البحر المحیط ج۹ ص۵۱۶؛ تفسیر القرطبي ج۱ ص۳۱۷

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۴۴

سوال جواب

ح: که څوک وايي چې د څه حکمت په بنياد په ﴿ فَإِن فَآءَتْ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا بِٱلْعَدْلِ ﴾ کښې د ﴿ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا ﴾ جمله په ﴿ بِٱلْعَدْلِ ﴾ سره مقيده وګرځولى شوه حال دا چې همدغه جمله لږ وړاندې بدون د قيده نازله شوې وه؟

مونږ وايو ـوالله ﷻ أعلم ـ چې شايد په دغې جمله کښې به خکه په ﴿ بِٱلْعَدْلِ ﴾ سره صراحت شوى وي ترڅو اصلاح کوونکي مؤمنان د اصلاح په صورت کښې خپله بې طرفي وساتي او د بغاوت کوونکې ډلې څخه په بې عدلۍ سره غچ وانخلي چې لږ وخت وړاندې ورسره په جنګ اخته وه.

ط: په همدې مطلب باندې د ﴿ وَأَقْسِطُوٓاْ ﴾ د جملې تعقيب هم دلالت کوي، ځکه چې د "أَقْسِطُوا" کلمه اصلاً د "قِسْط" ـلکه "عِلْم" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د جوړ او ظلم معنى ورکوي[۱]. خو همزه پکښې د سلب دپاره ده[۲]. يعنې اى مؤمنانو! په دغه وخت کښې تاسو په عدل (انصاف) سره اصلاح وکړئ او د ظلم او تيرې څخه خپل خانونه بچ وساتئ.

ي: اصلاح په لاندې دوه وو طريقو سره صورت نيولى شي:

اول: چې دواړه لوري مؤمنانو ته د حکميت (منځګړيتوب) واک او اختيار ورکړي، په دې صورت سره په بهتره توګه شخړه د منځه وړل کېدى شي.

دوهم: چې حکميت موجوديت ونه لري او صرف په دعوت او تذکير سره اصلاح صورت ونيسي، البته چې دا کمزورې ډول اصلاح ده.

يا: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴾ جمله ډېره ښه تفسيره کړې ده چې: «إِنَّ الْمُقْسِطِينَ فِي الدُّنْيَا عَلَى مَنَابِرَ مِنْ لُؤْلُؤٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْنَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ بِمَا أَقْسَطُوا فِي الدُّنْيَا»[۳] يقيناً په دنيا کښې ظلم او تېرى د منځه وړونکي (انصافداران) به د قيامت په ورځ د ډېر مهربان الله ﷻ په حضور کښې د دې کبله د ملغلرو په ممبرونو (چوکيو) باندې ناست وي چې په دنيا کښې يې ظلم او تېرى د منځه وړى وه او د عدل او انصاف څخه يې کار اخستى وه.

يادونه

يب: د دغه ايت لاندې ځينو مفسرينو کرامو د باغيانو موضوع مطرحه کړې ده چې که د اسلامي حکومت څخه څوک بغاوت وکړي د هغوى په هکله شرعي حکم څه شى دى؟[۴]. همدارنګه ځينو نورو علماوو کرامو دغه اوږده موضوع په خپلو کتابونو کښې ښه پوره څېړلې ده[۵].

---

(۱) مفردات الراغب ص۴۱۸

(۲) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۱۲۴

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۵۲

(۴) تفسير المظهري ج۹ ص۴۹؛ تفسير الخازن ج۶ ص۴۸؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۹۸

(۵) اعلاء السنن ج۱۲ ص۴۵۴

څرنګه چې دا کتاب د ډېرو اوږدو بحثونو حوصله نه لري نو مونږ د محترمو لوستونکو څخه
هیله کوو چې همغلته مراجعه وکړي، هغوی وربانديې د احادیثو په رڼا کښې ډېره ښه رڼا اچولې ده
چې باغیان څوک دي او څو ډولونه لري؟، او همدارنګه یې هلته د صحابه وو کرامو ﷺ خپلمنځي
جنګونه هم ډېر ښه تشریح کړي دي چې وروستنیو مؤمنانو ته پکښې توقف او سکوت بهتر دی.

اسلامي ورورولي

۲ـ د ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ﴾ جمله په ډېرو احادیثو کښې تفسیره شوې ده چې ځینو مفسرینو
کرامو یې یوه وړه مجموعه راغونډه کړې ده[۱]، خو مونږ د نبي کریم ﷺ د یوه حدیث په ذکر اکتفاء
کوو چې فرمایي: «اَلْمُؤْمِنُ مِرآةُ الْمُؤْمِنِ وَالْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ يَكُفُّ عَلَيْهِ ضَيْعَتَهُ وَيَحُوطُهُ مِنْ وَرَائِهِ»[۲]
یعنې (په اخلاص) یو مؤمن د بل مؤمن آینه ده (چې تګي ورسره نه کوي) او یو مؤمن د بل مؤمن
ورور دی چې ضائع کېدونکی شی وربانديې رابندوي (ضیاع ته یې نه پرېږدي) او چارچاپېر یې
احاطه کوي (په غیاب کښې یې حفاظت کوي).

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُونُواْ خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَآءٌ مِّن
نِّسَآءٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُواْ بِٱلْأَلْقَٰبِ بِئْسَ ٱلِٱسْمُ
ٱلْفُسُوقُ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿١١﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ
ٱجْتَنِبُواْ كَثِيرًا مِّنَ ٱلظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ ٱلظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُواْ وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا
أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ إِنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ
رَّحِيمٌ ﴿١٢﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَٰكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓاْ
إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾ ﴾

[۱۱] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! (ستاسو) هیڅ یو قوم دې د بل قوم څخه مسخرې (او ملنډې) ونه وهي شاید چې دغه (ملنډې وهلی شوی قوم) د هغوی (ملنډې وهونکي قوم) څخه (د الله ﷻ په نزد) غوره وي.

او نه دې (ستاسو) ځینې زنانه د نورو زنانه وو څخه (مسخرې او ملنډې ووهي) شاید چې دغه (ملنډې وهلې شوې زنانه د الله ﷻ په نزد) د هغوی (ملنډې وهونکو زنانه وو) څخه بهترې وي.

او تاسو خپلو ځانونو ته عیبونه مه نسبتوئ (خپل ورور ته پیغورونه مه ورکوئ) او تاسو یو تربله

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۳۲۳
(۲) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۳۱۷

په بدو القابو (نومونو) سره بلل مه کوئ (بد نومونه سره یو تربله مه ږدئ او دا خکه چې) په ایمان سره د یادښت څخه وروسته په عصیان (فسق) سره یادېدل ډېر بد شی دی. (که تاسو د ذکرو شوو جنایتونو مرتکب شوي یاست نو توبه تائب شئ) او هر څوک چې (الله ﷻ نه) توبه تائب جوړ نه شي نو دغه ډله کسان همدوی (په خپلو خانونو باندې) ظلم کوونکي دي.

[۱۲] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د گومان څخه د ډېرو څخه اجتناب وکړئ (د احتیاط څخه کار واخلئ خکه چې) ځینې گومان گناه ده (چې پکښې واقع نه شئ).

او تاسو پټ عیبونه مه لټوئ او ځینې د ځینو نورو په غیاب کښې عیبونه مه ذکر کوئ، ایا ستاسو یو کس خوښوي چې د خپل ورور غوښه په داسې حال کښې وخوري چې هغه مړ وي؟ نو (ښکاره ده چې) تاسو دا (خوراک) نه خوښوئ.

او تاسو د الله ﷻ څخه وډار شئ. یقیناً الله ﷻ ډېر توبه قبلوونکی (او) ډېر مهربان دی.

[۱۳] ای خلکو! مونږ تاسو د یوه نارینه (آدم ﷺ) او یوې زنانه (حواء رضي الله عنها) څخه پیدا کړي یاست، او تاسو مو ډېرې خانګې او قبیلې د دې دپاره گرځولي یاست ترڅو تاسو یو تربله وپېژنئ.

یقیناً د الله ﷻ په نزد ستاسو ډېر معزز ستاسو زیات تقواداران دي (نو تاسو په نسب فخر مه کوئ بلکې تقوی خپله کړئ)، بې شکه الله ﷻ په هر شي پوه (او) خبردار دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او هغه ارشادات پکښې نازل شوي دي په کومو سره چې د جگړې د واقع کېدلو مخه نیوله کېږي، او همدارنگه دلته د اسلامي اخوت (وروروالی) مقتضیاتو نزول موندلی دی د کوم په بیان سره چې وړاندېني ایتونه ختم شوي وه. نو حاصل یې داسې راځېږي.

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې څه نور هغه ارشادات قرائت کړه د کومو په ذریعه چې اسلامي اخوت پیاوړی کېږي او هم وریاندې د جگړو او جنګونو مخه نیوله کېږي. نو:

۱ـ د الله ﷻ د پلوه یې مخاطب کړه چې ای مؤمنانو!

الف ستاسو ځینې قومونه دې په ځینو نورو قومونو باندې مسخرې او ملنډې نه وهي چې خپل ځانونه وریاندې بهتر وبولي او هغوی ته د اهانت او سپکاوي په سترگه وگوري چې خلک وریورې وخاندي او دا خکه چې څه لرې نه ده چې همغوی د الله ﷻ په نزد د ملنډو وهونکو قومونو څخه بهتر وي او د خندا په عوض د آفرین لیاقت ولري.

ب ستاسو ځینې زنانه دې په ځینو نورو زنانه وو باندې خپل ځانونه بهتر نه گڼي چې د حقارت په نظر ورته وگوري او خلک وریورې وخندوي او یا وریورې پخپله وخاندي. او دا خکه چې تاسو د خندا ور کسان نه پېژنئ. څه لرې نه ده چې مسخره کړی شوې زنانه د الله ﷻ په نزد د مسخره کوونکو زنانه وو څخه غوره او بهترې وي.

ج تاسو د خپلو ځانونو عیب مه وایاست. یا په بل عبارت: تاسو د خپلو دیني ورونو (مؤمنانو) عیبونه مه په ډاګه کوئ، دا کار په حقیقت کښې د خپلو ځانونو عیبونه په ډاګه کول دي. او دا ځکه چې هر مؤمن د خپل ورور دپاره هغه څه خوښوي کوم چې د خپل ځان دپاره يې خوښوي، نو بل ته عیب خوښول په حقیقت کښې خپل ځان ته عیب خوښول دي.

د تاسو په بدو القابو سره بلل مه کوئ، لکه چې چاته ووایئ: ای ګوډه!، ای ړونده! او داسې نور، دا ډول بلل هم د کینې او عداوت سبب جوړېدلی شي.

ه ای مؤمنانو! تاسو ذکر شوي دړېواړه ارشادات په عمل کښې پلي کړئ که نه نو تاسو به په کامل ایمان سره د یادښت څخه وروسته په فسوق او عصیان سره یاد شئ، حال دا چې دغه ډول یادښت ډېر بد کار دی. یا په بل عبارت: په دغه صورت کښې به تاسو د کامل مؤمن د لقب څخه وروسته د فاسق په لقب یاد شئ چې دا ډېر بد لقب دی.

و ای مؤمنانو! ستاسو د جملې څخه چې هر چا د ذکر شوو ارشاداتو څخه سرغړونه کړې وي هغوی دې توبه تائب شي او په خپله کړنلاره باندې دې پښېمان شي، که نه نو دوی به په خپلو ځانونو باندې د تېري او ظلم کوونکو کسانو څخه وشمېرل شي.

۲_ همدارنګه د الله ﷻ د پلوه مؤمنان مخاطب کړه چې:

الف: ای مؤمنانو! تاسو د ډېرو ګومانونو څخه ځانونه وساتئ او بې دلیله په چا باندې بدګومان مه کوئ، او دا ځکه چې د ځینو ګومانونو په سبب تاسو په ګناه کښې اخته کېږئ، نو تاسو ډېر احتیاط وکړئ چې خپل ځانونه په لوی لاس په ګناه کښې اخته نه کړئ.

ب: تاسو جاسوسي مه کوئ او د خلکو په عیبونو پسې مه ګرځئ (خپل مؤمنان ورونه مه شرموئ).

ج: ستاسو ځینې کسان دې د ځینو نورو غیبت نه کوي او د هغوی په غیاب کښې دې د هغوی داسې یادونه نه کوي کومه چې د خبرتیا په صورت کښې د خفګان لامل ګرځي.

دغه کار په حقیقت کښې د خپل مړه ورور د غوښو خوړل دي نو ایا ستاسو څخه څوک دا خوښوي چې د خپل مړه ورور د کالبوت څه غوښې وخوري؟، پوره څرګنده ده چې د دغو غوښو خوړل تاسو نه خوښوئ. نو په همدې بنیاد تاسو ته توصیه کېږي چې په غیاب کښې یو د بل عیبونه هم مه بیانوئ.

د: ای مؤمنانو! تاسو په هر کار کښې د الله ﷻ څخه وډار شئ او د غیبت په شمول د هر ډول ګناه څخه توبه تائب وګرځئ. او دا ځکه چې یقیناً الله ﷻ ډېر توبه قبلوونکی او ډېر مهربان دی.

۳_ ای پیغمبره! ټول خلک (د الله ﷻ د پلوه) مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای خلکو! تاسو د پیدایښت په لحاظ ځینې په ځینو نورو باندې هیڅ فضیلت نه لرئ، او دا ځکه چې مونږ تاسو ټول د یوه نارینه (آدم ﷺ) او یوې زنانه (حواء رضی الله عنها) څخه پیدا کړي یاست، ستاسو د ټولو اصل یو دی، نو یو قوم بل قوم ته سپک نظر مه کوئ او په نسبونو باندې فخر مه کوئ او دا ځکه چې:

ب مونږ د دې دپاره تاسو اولسونه او قبیلې نه یاست ګرځولي چې ستاسو د افتخار سبب وګرځي

بلکې د دې دپاره مو په دغو نومونو باندې ویشلي یاست ترڅو تاسو سره یو تربله وپېژنئ او په راکړه ورکړه کښې درته په درد وخوري. که بالفرض مونږ ستاسو خلقت د څارویو غونډې جوړ کړی وی نو په پېژاندلو کښې به د سختو ستونزو سره مخامخ شوي وی، او په دې باندې علاوه په دغه صورت کښې به ستاسو ترمنځ صله رحمي او توارث هم تحقق نه وی موندلی.

ج: لنډه دا چې د الله ﷻ په نزد یوه قبیله او یو قوم په بلې قبیلې او بل قوم باندې هیڅ فضیلت نه لري، بلکې د الله ﷻ په نزد هغه څوک ډېر معزز او د کرامت څښتن دی کوم چې د خپل رب ﷻ څخه ډېر ډاربدونکی وي، نور نو د هر قوم څخه چې وي، وي به.

په همدې بنیاد که تاسو بالفرض فخر کوئ نو په تقوی سره فخر وکړئ نه په نسبونو سره. یقیناً الله ﷻ په تاسو او ستاسو په اعمالو باندې پوره علم لري او ستاسو په ټولو حالاتو باندې باخبره دی.

توضیحات

۱ـ د ذکرو شوو ایتونو د هر ایت دپاره بلکې تقریباً د هرې یوې جملې دپاره مفسرینو کرامو متعدد شان نزولونه لیکلي دي[۱]، نو که څوک یې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي چې مونږ یې د اوږدوالي د کبله دلته نه شو راحکایت کولی.

د "سُخرِیَة" معنی

۲ـ په ﴿لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ﴾ کښې د ﴿لَا يَسْخَرْ﴾ کلمه د "سُخْرِيَة" څخه اشتقاقه شوې ده، "سُخْرِيَة" د چا په هکله د هغه کار څخه عبارت ده کوم چې د حاضرینو د خندا سبب جوړېږي، چې متعدد صورتونه لري[۲] لاندې بیلګې یې ولولئ:

الف: چې په قول سره څوک توهین کړی شي او ملنډې ورپورې ووهلی شي.

ب: چې د سترګو په اشارو یا د لاس او یا سر په ښورولو سره ورپورې حاضرین وخندولی شي.

ج: چې په لیک یا پېښو کولو سره خندول او توکې تکالې صورت ونیسي او داسې نور.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نبوي احادیث ولولئ:

اول: «إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ يُضْحِكُ بِهَا جُلَسَاءَهُ يَهْوِي بِهَا مِنْ أَبْعَدِ مِنَ الثُّرَيَّا»[۳] یعنې یو سړی به یوې خبرې سره په داسې حال تکلم کوي چې د خپل مجلس کسان ورباندې وخندوي، نو د همدغې یوې خبرې په سبب (په دوزخ کښې) دومره ښکته ژورې ته لوېږي، ته به وایې چې د ثریا ستورو څخه لا د لرې مسافې څخه ښکته راولوېد.

دوهم: «كَمْ مِنْ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ لَا يُؤْبَهُ لَهُ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ مِنْهُمُ الْبَرَاءُ بْنُ مَالِكٍ»[۴] یعنې

---

(۱) زاد المسیر ج۷ ص۱۸۲؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۵۲؛ أسباب النزول للواحدي ص۲۶۳

(۲) روح المعاني ج۲۶ ص۱۵۲؛ تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۳۲۴

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۳۶۶

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۵

خومره د بر بهشتیري چي یو ناکومنځ سري، کرد وهلي، د دوه وو زړو جامو اغوستونکی سړی وي چي د حقارت د کبله) ورته نه کتلي کیږي (او خلکو ته سپک ښکاري)، خو د الله ﷻ په نزد د بر معزز وي حتی) که بالفرض په الله ﷻ باندې سوګند یاد کړي (چي دا کار به وشي) نو الله ﷻ به یې په سوګند کښي رښتینی وګرځوي (او په کښي حانث به یې نه کړي)، د دې ډلي څخه البراء بن مالک ﷺ هم دی.

قوم څه معنی؟

۳_ که څه هم په ذکر شوي عبارت کښي د ﴿ قَوْمٌ ﴾ کلمه د هغې مجموعې دپاره وضعه شوې ده کومه چي په نارینه وو او زنانه وو (دواړو) باندې مشتمله وي[۱] او یا بوازې د نارینه وو مجموعې ته وضعه شوې ده خو زنانه پکښي ضمناً شاملې دي[۲]، مګر په دې مقام کښي د ذکرې شوې کلمې څخه بوازې د نارینه وو مجموعه مطلب ده او دا خکه چي دلته په ﴿ وَلَا نِسَآءٌ مِّن نِّسَآءٍ ﴾ کښي د زنانه وو په ټولګي باندې صراحت نازل شوی دی، او په ضمني ذکر باندې یې اکتفاء نه ده کړه شوې.

شاید ـ والله ﷻ اعلم ـ چي د دغه صراحت وجه به دا وي چي خندنی او ټوکي ټکالې په اکثره وختونو کښي د هغو کسانو ترمنځ صورت نیسي کوم چي یو تربله سره ناسته پاسته لري، او پوره واضحه ده چي د زنانه وو ناسته پاسته د زنانه وو سره ډېره وي نه د نارینه وو سره، که بالفرض دلته د زنانه وو په ټولګیو باندې صراحت نه وی شوی نو ذکر شوی مطلب به پټ پاتې وی.

د لمز معنی

۴_ په ﴿ وَلَا تَلْمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ﴾ کښي د ﴿ وَلَا تَلْمِزُوٓاْ ﴾ کلمه د "لمز" ـ لکه "ضرب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "لمز" دې ته وضعه شوی دی چي په چا کښي د عیب پلټنه وکړی شي او مخامخ یې ورته نسبت کړي چي ته دغسي یې[۳].

ذکره شوې جمله په دې مقام کښي علماوو کرامو په لاندې دوه ډوله تفسیره کړې ده[۴]:

الف: ای مؤمنانو! تاسو نورو مؤمنانو ته مخامخ عیب مه نسبتوئ. او دا خکه چي د دغسي کار معنی دا ده چي تاسو په خپلو خانونو پورې پخپله عیب تپئ:

په بل ایت کښي همدا ډول کلمات داسې نازل شوې دي چي: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ﴾ [النساء: ۲۹] یعني او تاسو خپل خانونه مه وژنئ چي خپل مؤمنان ورونه په ناحقه قتل کړئ، نو د بل مؤمن قتل د خپل خان د قتل څخه کم نه دی.

ب: ای مؤمنانو! په خپلو خانونو پورې عیبونه مه تپئ، چي نورو ته عیبونه نسبت کړئ او بالمقابل هغوی یې تاسو ته نسبت کړئ.

---

(۱) القاموس المحیط ج۳ ص۷۱۸

(۲) لسان العرب ج۱۲ ص۵۰۵

(۳) القاموس المحیط ج۴ ص۲۶۹

(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۷ ص۵۴۷

د همدې ډول تفسير يوه نظير ته په يوه حديث كښې هم اشاره شوې ده هغه دا چې: «مِنَ الْكَبَائِرِ شَتْمُ الرَّجُلِ وَالِدَيْهِ. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ! وَهَلْ يَشْتِمُ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ يَسُبُّ أَبَا الرَّجُلِ فَيَسُبُّ أَبَاهُ وَيَسُبُّ أُمَّهُ فَيَسُبُّ أُمَّهُ»[۱] يعنې نبي كريم ﷺ وفرمايل: خپلو والدينو ته د سړي كنځل كول د لويو گناهونو څخه دي صحابه كرامو ؓ پوښتنه وكړه چې: اې د الله رسوله! ايا خپلو والدينو ته هم سړى كنځل كوي؟ نبي كريم ﷺ په جواب كښې وويلې چې: هو، څوک چې د بل سړي پلار ته كنځل وكړي نو هغه د ده پلار ته كنځل وكړي، او چې سړى د بل سړي مور وكنځي نو هغه د ده مور وكنځي (چې د خپلو والدينو د كنځلو سبب وگرځي).

نبز څه معنى؟

۵_ په ﴿ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَبِ ﴾ كښې د ﴿ وَلَا تَنَابَزُوا ﴾ كلمه اصلاً د "نَبْز" _لكه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې چاته د لقب وركولو معنى وركوي[۲]، خو په دې مقام كښې يې د معنى حاصل داسې راځېږي چې: اى مؤمنانو! تاسو يو بل ته داسې لقبونه مه وركوئ چې توهين پكښې نغښتى وي او تاسو يې نه خوښوئ، لكه خر، غوايه، لنډى، كجى، پيت او داسې نور.

نو په همدې بنياد لاندې صورتونه په ايت شريف كښې شموليت نه لري:

الف: چې په لقب وركولو كښې توهين مطلب نه وي. لكه چې نبي كريم ﷺ په خپل يوه حديث كښې يوه صحابي ؓ ته _چې "الخرباق" نومېده_ د "ذُو الْيَدَيْن" لقب وركړ[۳]. يعنې د اوږدو لاسونو درلودونكى.

ب: چې كله په لقب وركولو كښې مدحه او ستايل مطلب وي او مخاطب كړى شوي ورباندې خوشالېږي. لكه چې نبي كريم ﷺ په يوه سفر كښې د "مِهْرَان" په نوم يو صحابي ؓ په "سَفِينَة" سره ملقب كړ چې: «أَنْتَ السَّفِينَةُ»[۴] يعنې ته د خپلو ملگرو بېړۍ يې، چې خپل درانه سامانونه په تاباندې درباروي كله چې هغوى ستومانه شي.

ج: كله چې پخپله لقب كړى شوى سړى ورباندې نه خپه كېږي كه څه هم نور خلک ورباندې خپه كېږي. لكه چې عبد الله بن سرجس ؓ په يوه حديث كښې وايي چې: «رَأَيْتُ الْأَصْلَعَ يُقَبِّلُ الْحَجَرَ»[۵] يعنې ما "أَصلع" (هغه څوک چې د سر وړاندېنۍ برخه يې ويښتان ونه لري) وليد، چې حجر أسود يې مچې كړ. د نوموړي د "الأَصْلَع" څخه مراد عمر الفاروق ؓ وه.

د: چې كله لقب وركول د پېژاندلو دپاره صورت ونيسي لكه "حَمِيدُ الطَّوِيل" (اوږد حميد) او "حَمِيدُ

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۶۴
(۲) مفردات الراغب ص۵۰۲
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۶۹
(۴) تحفة الأحوذي شرح جامع الترمذي ج۶ ص۳۹۵
(۵) صحيح مسلم ج۱ ص۴۱۳

وبرخ: (کوډ حمید)[1]، یا لکه چې وایي: کوډ تیمور (تیمور لنګ) او داسې نور.

د چې کله د متکلم د خبرو څخه څوک د اشارې په توګه کوم لقب فهم کړي. لکه چې یوه ورځ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «خَيْرُ دُورِ الْأَنْصَارِ بَنُو النَّجَّارِ»[2] یعنې د انصارو د کورونو ډېر بهتر کورونه بنو النجار دي.

نو په دې حدیث کښې د بنو النجارو څخه په غیر نورو کورونو ته د اشارې په توګه د بهتروالي لقب ورکړی شو، او د ډېر بهتروالي لقب ترې د اشارې په توګه سلب کړی شو.

په یاد ولرئ

٦ـ په یاد ولرئ چې د ﴿ بِئْسَ ٱلِٱسْمُ ٱلْفُسُوقُ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ ﴾ جمله مفسرینو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[3]، خو کومه معنی چې مونږ ته د مقام په لحاظ بهتره برېښېدلې ده هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: د ﴿ ٱلِٱسْمُ ﴾ کلمه دلته د نوم په معنی سره نه ده بلکې د ذکر او یادښت معنی ورکوي[4].

ب: د ﴿ ٱلْفُسُوقُ ﴾ کلمه مصدر ده چې د عصیان معنی ورکوي او د ﴿ ٱلِٱسْمُ ﴾ د کلمې دپاره د مبالغې په توګه صفت واقع شوې ده.

ج: په ﴿ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ ﴾ کښې د "بَعْدَ" څخه وروسته ذکره شوې موصوفه کلمه ﴿ ٱلِٱسْمُ ﴾ مقدره ده چې د ﴿ ٱلْإِيمَٰنِ ﴾ کلمه ورته د مبالغې په توګه صفت واقع کېږي.

د: دغه جمله د وړاندېنیو درېواړو ارشاداتو سره ارتباط نیسي.

نو دغو څلورو وارو ټکو ته په پام سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې:

ای مومنانو! تاسو د خپل ایمان په قوت وړاندېنې درېواړه ارشادات عملي کړئ که نه نو تاسو به په ایمان سره د یادښت څخه وروسته په فسوق (عصیان) سره یاد شئ، حال دا چې په ایمان سره د یادښت څخه وروسته په عصیان سره یادېدل ډېر بد شی دی.

یا په بل عبارت: که کافر شړی په عصیان او فسوق سره یاد شي دومره بد نه ښکاري لکه څومره چې مومن سړی د ایمان سره‌سره په دغه ډول یادېدلو سره بد ښکاري.

هـ: د ذکر شوې جملې نظیر په عربي کلام کښې داسې جوړېږي چې: "بِئْسَتِ الصَّبْوَةُ بَعْدَ الْكِبْرَةِ"[5].

یعنې د بوډاتوب څخه وروسته ماشومتوب ډېر بد شی دی، چې بوډا د ماشومانو کارونه وکړي.

او نو لکه څنګه چې بوډا سړی د ماشومانو په کارونو خپلولو سره د بوډاتوب څخه نه وځي

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱٦ ص۳۳۰
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۸۹۴
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۲۹
(۴) تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۲۱
(۵) روح المعاني ج۲٦ ص۱۵۵

همدارنګه په ګناه او فسق سره هم مؤمن سړی د ایمان څخه نه وځي، لکه څنګه چې معتزله خیال کوي[۱] (الله ﷻ دې ورته هدایت وکړي).

هېر مو نه شي!

۷ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱجْتَنِبُواْ كَثِيرًا مِّنَ ٱلظَّنِّ ﴾ کښې د اجتناب امر د ګومانونو ډېروالي ته د ډېروالي د حیثه متوجه نه دی چې ډېر جواز نه لري او لږ جواز لري، بلکې هغه مبهم ګومان ته متوجه دی کوم چې په ډېرو ګومانونو کښې پټ دی او په ﴿ إِنَّ بَعْضَ ٱلظَّنِّ ﴾ کښې وروباندې صراحت شوی دی. نو حاصل بې داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! تاسو د احتیاط څخه کار واخلئ او د ځېلو ګومانونو کچه د ډېروالي څخه لږوالي ته رانښکته کړئ، هسې نه چې تاسو د هغو ځینو ګومانونو مرتکب وګرځئ د کومو ارتکاب چې د عصیان سبب جوړېږي.

احتیاط په هغه وخت کښې صورت نیولی شي چې تاسو د ګومان ډولونه وپېژنئ هغه دا چې:

د ګومان ډولونه

۸ـ ګومان په څلور ډوله دی: اول ممنوع، دوهم واجب، درېم مستحب او څلورم مباح دی[۲]، چې په لاندې کرښو کښې بې تفصیل لوستلی شئ:

الف: په الله ﷻ باندې بدګومان کول ممنوع دی، په کار دي چې پیروي بې ونه کړی شي. نبي کریم ﷺ په قدسي حدیث کښې د الله ﷻ څخه حکایت کوي چې: «أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي إِنْ ظَنَّ بِي خَيْرًا فَلَهُ وَإِنْ ظَنَّ شَرًّا فَلَهُ»[۳] یعنې زه د ځېل بنده د ګومان په نزد یم چې په ما باندې بې لري، که چرته په ما سره د خیر ګومان کوي نو د ځېل ځان دپاره بې دی، او که د شر ګومان راباندې کوي هم نو د ځېل ځان دپاره بې دی.

همدارنګه په مؤمنانو باندې بد ګومان کول جائز نه دي او ځان ساتل ترې واجب دي ترڅو قطعي دلیل موجودیت ونه لري. همدې موضوع ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ»[۴] یعنې تاسو د ګومان څخه ځانونه وساتئ ځکه چې په ګومان کښې دروغ ډېر پېښېږي.

ب: په الله ﷻ او هم په پیغمبر ﷺ باندې نېک ګومان واجب دی، همدارنګه په هغو کارونو کښې هم ګومان واجب دی د کوم د معرفت دپاره چې د ګومان څخه پرته بله لاره شتون ونه لري. لکه د قاضي دپاره د دوه شاهدانو شهادت، د لمونځ کوونکي دپاره د قبلې پېژاندل، په هلاکو کړی شوو قیمتي مالونو کښې د عادلانو دپاره قیمت ټاکل او داسې نور.

(۱) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۴۷
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۴۰۵
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۳۴۴، صحيح البخاري ج۲ ص۱۱۰۱
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۹

ج: په مؤمنانو باندې نېک ګومان کول مستحب دی ترڅو چې ورباندې د بدی دلایل اقامه او ځرګند نه شي. که څه هم په دغه صورت کښې جائزه ده چې نهورباندې نېک ګومان وکړي او نه بد بلکې په سکوت کښې پرېښودل شي.

د همدې کبله الله ﷻ د إفک په پېښه کښې په هغو مؤمنانو باندې هم پړه ورواچوله کومو چې پکښې څه نا څه اشتراک کړی وه چې: ﴿لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا﴾ [النور: ١٢] یعنې کله چې تاسو دغه (دروغ) واورېده ولې داسې ونه شوه چې نارینه مؤمنانو او زنانه مؤمناتو په خپلو خانونو باندې د خیر ګومان کړی وی او ویلي یې وی چې دا ځرګند دروغ دي.

د: مباح ګومان هغه دی چې اتباع او غیر اتباع دواړه پکښې جواز ولري. لکه څوک چې د لمانځه د رکعتونو په تعداد کښې شکمن شي چې څو رکعتونه یې اداء کړي دي او څو ورته پاتې دي؟.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۹ـ که څوک وایي چې: ایا هغه څوک ګنهګار دی د کوم په زړه کښې چې د بل مؤمن په هکله بدون دلیله او بدون د اختیاره څه بد ګومان وګرځي؟

مونږ وایو چې: د دغه ډول بدګومان په هکله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لِي عَنْ أُمَّتِي مَا وَسْوَسَتْ بِهِ صُدُورُهَا مَا لَمْ تَعْمَلْ أَوْ تَكَلَّمْ»[١] یعنې یقینًا الله ﷻ زما دپاره زما د اُمت (د نیولو) څخه د هغه شي په ارتباط تېر شوی دی کوم چې د دوی په زړونو کښې تېرېږي راتېرېږي، (البته) ترڅو چې د هغه په مقتضی عمل ونه کړي او یا ورباندې تلفظ ونه کړي.

نو په دې صورت کښې په کار دي چې فقط د خپل ځان حفاظت وکړي، لکه څنګه چې سړی په خطرناکه لاره کښې د خپل ځان حفاظت کوي.

د "تَجَسس" د کلمې معنی

۱۰ـ د ﴿وَلَا تَجَسَّسُواْ﴾ کلمه د "تَجَسُّس" څخه اشتقاقه شوې ده، "تَجَسُّس" دېته وایي چې څوک پټ کارونه د بل چا دپاره پلټي، چې پلټونکي ته جاسوس وایي او اکثرًا په شر کښې استعمالېږي.

اما "تَحَسُّس" په "ح" سره د پټو کارونو پلټنې ته وضعه شوی دی، خو د خپل ځان دپاره، نه د بل چا دپاره[٢]. نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې شیطان ته د حساس لقب ورکړی دی[٣]، چې د پټو کارونو ځرګندونه د شرمولو دپاره کوي چې خلک ورباندې وشرموي.

د همدې موضوع په باب نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَلَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللهِ إِخْوَانًا»[۴] یعنې ای مؤمنانو! او تاسو د خپل ځان د

---

(١) صحیح البخاري ج١ ص٣۴٣
(٢) النهایة في غریب الحدیث والاثر ج١ ص٢٧٢
(٣) جامع الترمذي ج٢ ص٧
(۴) صحیح البخاري ج٢ ص٩٩۵

پوهولو دپاره (د خلکو عیبونه) مه پلټئ او د بل چا دپاره یې هم پلټنه مه کوئ، او هم تاسو یو تربله بغض مه کوئ او یو بل ته شا مه واړوئ (چې ناسته ولاړه سره پریږدئ)، او ای د الله ﷻ بندګانو! تاسو ټول سره ورونه وګرځئ (چې یو په بل دردیږئ).

آیا غیبت پیژنئ؟

۱۱_ د "غِيبَة" کلمه _د "خِيفَة" په وزن_ په غیاب کښې د خاص ډول یادولو دپاره وضعه شوې ده کوم چې په لاندې یوه حدیث کښې تفسیر شوی دی.

یوه ورځې نبي کریم ﷺ صحابه کرام ﷺ مخاطب کړه چې: ایا تاسو غیبت پیژنئ؟ هغوی په جواب کښې وویلې چې: الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ ډېر ښه پوهیږي. نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: غیبت دېته وایي چې ته خپل ورور په غیاب کښې په داسې شي سره یاد کړې کوم چې هغه یې نه خوښیږي.

چا تربنه پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! که زما په ورور کښې همغه شی شتون ولري په کوم باندې چې ما یاد کړی وي نو دا هم غیبت دی؟ نبي کریم ﷺ په جواب کښې وویل چې: «إِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدْ اغْتَبْتَهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ فَقَدْ بَهَتَّهُ»[۱] یعنې که ستا په ورور کښې هغه څه موجودیت لري چې ته پرې قول کوې نو یقیناً تا یې غیبت وکړ، او که هغه پکښې شتون ونه لري نو یقیناً تا په هغه باندې بهتان وتاړه.

دغه خاص ډول یادښت ته عملي بڼه ورکول د "اِغْتِيَاب" _لکه "اِكْتِسَاب"_ په نامه یادیږي، د کوم څخه چې په ﴿وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا﴾ کښې د "لَا يَغْتَبْ" کلمه اشتقاقه شوې ده. او اصلاً یې د "غِيبَة" _لکه "عِيلَة"_ څخه اشتقاق موندلی دی چې د لرېوالي او پنا کېدلو معنی ورکوي[۲]. نو د دغې جملې د مضمون حاصل داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! ستاسو څینې کسان دې څینې نور په هغه خاص ډول سره یاد نه کړي کوم ته چې په ذکر شوي حدیث کښې اشاره شوې ده.

د غیبت ډولونه

۱۲_ د "غِيبَة" کلمه هغو ټولو ډولونو ته شامله ده کوم ته چې مونږ د الله ﷻ په توفیق وړاندې په دوهمه توضیح کښې څه شرحه ورکړې ده. یا په بل عبارت: غیبت لکه چې په قول سره صورت نیسي همدارنګه په لیک او د سر او سترګو په اشارو سره هم صورت نیولی شي او په پېښو کولو سره هم تحقق مومي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: عائشه رضي الله عنها په یوه حدیث کښې وایي چې: ما نبي کریم ﷺ ته د یوه سړي پېښې وکړې نو راته وې فرمایل چې: «مَا يَسُرُّنِي أَنِّي حَكَيْتُ رَجُلًا وَأَنَّ لِي كَذَا وَكَذَا»[۳] یعنې ما دا خبره نه خوشالوي

---

(۱) صحیح مسلم ج۳ ص۳۲۶
(۲) المعجم الوسیط ج۶۶۷
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۰ ۵۶

چې زه یقینًا د یوه سړي پېښې وکړم حال دا چې ماته (پرې د دنیا څخه) دومره-دومره راکړه شي.

ب: عائشه رضي الله عنها په بل حدیث کښې وايي چې: ما نبي کریم ﷺ مخاطب کړ او په لاس مې اشاره وکړه چې صفیه رضي الله عنها دغومره ده (ټیټکی ده)، نو نبي کریم ﷺ جواب راکړ چې: «لَقَدْ مَزَجْتِ بِكَلِمَةٍ لَوْ مُزِجَ بِهَا مَاءُ الْبَحْرِ لَمُزِجَ»[1] یعني یقینًا تا (د خپلو خبرو سره) داسې یوه خبره ګډه کړه که بالفرض دغه (غیبتي خبره) د دریاب د اوبو سره ګډه کړی شوې وی هم، ورسره به ګډه کړی شوې وی (او تغیر به یې ورکړی وی).

هو! په مجلس کښې د یو چا بد ویل په دې شرط غیبت شمېرل کېږي چې غیبت کړی شوی سړی ورباندې پوه نه شي که څه هم په مجلس کښې حضور ولري او غائب نه وي، ځکه چې په دغه وخت کښې د غائب غوندې ګڼلی کېږي.

د غیبت تحریم د احادیثو په رڼا کښې

۱۳_ د غیبت کولو د تحریم او غندلو په باب ډېر احادیث روایت شوی دی چې ځینو مفسرینو کرامو یې ښه غټه مجموعه راغونډه کړې ده[2]، خو مونږ د لنډون په غرض فقط د لاندې احادیثو په لیکلو سره اکتفاء کوو هغه دا چې:

الف: نبي کریم ﷺ فرمايي چې: د معراج په شپه زه په یوه قوم باندې تېر شوم چې د تانبې (زېړو) نوکان یې درلوده او خپل مخونه او ټټرونه یې ورباندې شوکاري کول (تراشل)، ما پوښتنه وکړه چې: ای جبرائیله! دغه قوم څوک دی؟ جبرائیل علیه السلام جواب راکړ چې: «هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ لُحُومَ النَّاسِ وَيَقَعُونَ فِي أَعْرَاضِهِمْ»[3] یعني دغه ډله هغه کسان دي کوم چې د خلکو غوښې خوري او په پت او عزت کښې یې واقع کېږي (په غیبت کولو سره یې سپکوي).

ب: جابر بن عبد الله رضي الله عنه وايي: یوه ورځې مونږ د نبي کریم ﷺ سره موجودیت درلود چې د مردارې ډېر بدبویه باد پورته شو، نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «أَتَدْرُونَ مَا هَذِهِ الرِّيحُ هَذِهِ رِيحُ الَّذِينَ يَغْتَابُونَ الْمُؤْمِنِينَ»[4] یعني ایا تاسو پوهېږئ چې دغه څنګه بدبویه باد دی؟ دغه د هغو کسانو بدبویه باد دی چې د مؤمنانو غیبت کوي (او په غیاب کښې یې په بدۍ سره یادوي).

د مړي غیبت

۱۴_ لکه څنګه چې د ژوندي ورور غیبت حرام دی همدارنګه د مړه ورور غیبت هم جواز نه لري. لاندې حدیث د استدلال په توګه ولولئ:

ماعز رضي الله عنه په زنا باندې اعتراف وکړ او د رجم فیصله ورباندې صادره او تطبیق شوه، د فیصلې د

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۷۷

(۲) الدر المنثور ج۷ ص۵٧٠؛ تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۱۳

(۳) سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۱۳؛ مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۴۴۷

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۱۲۴

تطبیق په وخت کښې دوه صحابه وو کرامو رضی الله عنهما یو تر بله وویلې چې وګوره دغه خپل ځان رسوا کړ او په زنا باندې یې اعتراف (اقرار) وکړ چې په نتیجه کښې د سپي غوندې رجم کړی شو

نبي کریم ﷺ دغه (غیبتي خبره) واورېده خو ساکت پاتې شو آن تردې چې په یوه مردار خره باندې تېر شو چې پړسېدلی وه او پښې یې نېغې نیولې وې نو نبي کریم ﷺ ذکر شوي دواړه صحابه کرام رضی الله عنهم مخاطب کړل چې ښکته شئ او د دغه مردار خره غوښه وخورئ!

هغوی دواړو عرض وکړ چې ای د الله رسوله! د مردار خره غوښه به څوک وخوري؟ نبي کریم ﷺ وفرمایل چې «فما نلتما من عرض اخیکما آنفا أشد من أكل منه»[۱] یعني تو تاسو دواړو چې لږ وړاندې (دستي) د خپل ورور پت (عزت) واخست هغه د دې څخه ډېر سخت وه چې د دغه مردار خره غوښه مو خوړلې وی

د غیبت د ګناه چاره

۱۵ ـ په غیبت کولو کښې دوه حقونه د پښو لاندې کېږي، چې یو د الله ﷻ حق دی چې د ده ﷻ ارشاد ته یې اعتناء ونه کړه او بل د بنده حق دی چې په غیبت سره یې خپه کړ. نو غیبت کوونکي ته په کار دي چې په لاندې دوه وو کارونو سره خپل ځان د ګناه څخه خلاص کړي.

الف: باید الله ﷻ ته توبه تائب وګرځي او په استغفار زور واچوي، نو هیله ده چې عفو ورته وکړي او په خپل حق باندې یې ونه نیسي.

همدغه مطلب ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «كَفَّارَةُ الْمَجَالِسِ أَنْ يَقُولَ الْعَبْدُ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ»[۲] یعني په مجالسو کښې د ګناهونو کفاره دا ده چې بنیادم ووایي چې ای الله! تاته پاکي ده، او (زه د تسبیح سره) ستا حمد (ثناء هم ضمیمه کوم)، زه ستا څخه بښنه غواړم او همدا تاته په ندامت سره توبه (رجوع) کوم.

ب: باید د هغه چا څخه عفوه او بښنه واخلي د کوم په غیبت چې اخته شوی وي. نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ مَظْلِمَةٌ لِأَخِيهِ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهَا فَإِنَّهُ لَيْسَ ثَمَّ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ»[۳] یعني هرڅوک چې د ده په نزد د خپل ورور دپاره په ظلم سره اخستلی شوی شی وي نو د نوموړي څخه دې د همدغه حق د خلاصون مطالبه وکړي (او عفوه دې تري وغواړي) ځکه چې یقیناً شان دا دی چې هلته (د قیامت په ورځ) نه دینار شته او نه درهم.

یا په بل عبارت: دغه عفوه دې د هغې ورځې وړاندې ترلاسه کړي چې نیکي یې مظلوم ورور ته ورکړی شي او که نیکی ونه لري نو د همدغه مظلوم ورور څه ګناهونه به وربانديې وروا چولی شي

هو! که غیبت کړی شوی بنیادم د عفوه کولو قابل نه وه لکه لیونی یا ماشوم، او یا تري د عفوې

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۵۲
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۳۰
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۷

غوښتل مشکل یا محال وه لکه مفقود یا مړی او داسې نور، نو په دغه صورتونو کښې د عفوې موضوع د قیامت ورځې ته ټالېږي[۱].

سوال جواب

۱٦_ که څوک وایي چې: د څه حکمت په بنیاد په ﴿أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا﴾ کښې د ﴿مَيْتًا﴾ کلمه نازله کړی شوي ده حال دا چې د خپل ورور غوښې خوراک بد کار دی، برابره خبره ده چې هغه مړ وي او که ژوندی؟

مونږ وایو ـوالله ﷻ اعلمـ: شاید چې د دغې کلمې په نزول کښې به دېته اشاره وي چې غیبت کړی شوی بنیادم د مړي سره ډېر زیات شباهت لري چې یو هم د خپله ځانه دفاع نه شي کولی او غیبت کوونکی یې په مړه ګېډه غوښې خوړلی شي.

دا د یو پلوه، او د پلوه د ذکرې شوې تشبیه په نزول کښې دېته اشاره ده چې باید مؤمنان د غیبت کولو څخه په ډېره جدي توګه ډډه او کرکه وکړي لکه چې د مړي د غوښو څخه کرکه کوي او په خپلو خانونو باندې ناکاره مثال تطبیق نه کړي.

دغه ایت شریف ډېر نظائر لري، د مثال په توګه: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَيْسَ لَنَا مَثَلُ السَّوْءِ الَّذِي يَعُودُ فِي هِبَتِهِ كَالْكَلْبِ يَرْجِعُ فِي قَيْئِهِ»[۲] یعنې مونږ (مؤمنانو) ته بد مثال نشته (باید خپل خانونه ترې وساتو) هغه څوک چې په خپل بښلی شوي شي کښې بېرته ورګرځي، د داسې سپي مثال لري چې خپلو کانګو ته بېرته ورتاو شي (ویې څټي).

د غیبت د جواز صورتونه

۱۷_ ځینو علماوو کرامو په څو صورتونو کښې د غیبت په جواز باندې حکم کړی دی[۳]، چې مونږ یې د الله ﷻ په توفیق د نصوصو په رڼا کښې په لاندې ډول سره وړاندې کوو:

الف: مظلوم ته روا ده چې د حاکم په حضور کښې د ظالم غیبت وکړي او مظالم یې بیان کړي چې دا ډول او هغه ډول ظلم ته یې ملا تړلې ده.

الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿لَّا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَن ظُلِمَ﴾ [النساء:۱٤۸] یعنې الله ﷻ په بدی سره څرګندونه نه خوښوي په داسې حال کښې چې بدي د وینا څخه عبارت ده، مګر هغه څوک چې ظلم ورباندې شوی وي (نو نوموړي ته د ظلم د څرګندونې اجازه شته).

ب: جائزه ده چې د منکراتو د محوه کولو دپاره هغه چا ته څرګندونه وکړی شي کوم چې د منکراتو په محوه کولو باندې توان او قدرت لري.

(۱) روح المعاني ج۲٦ ص۱٦۰
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۳۵۷
(۳) شرح النووي علی صحیح مسلم ج۲ ص۳۲۲؛ روح المعاني ج۲٦ ص۱٦۱

همدې مطلب ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ» (الحديث)[١] يعنې ستاسو د جملې څخه چې هرڅوک بدکار وګوري نو په خپل لاس دې تغير ورکړي، نو که د دغه ډول تغير توان يې نه درلود نو په ژبې (بيان) سره دې تغير ورکړي (چې وعظ ورته وکړي او يا ورباندې د توان او قدرت خاوند خبر کړي).

ج: فتوى غوښتونکي ته هم جواز لري چې د فتوى ورکوونکي په وړاندې د مسئلې صورت بيان کړي که څه هم د يو مؤمن په غيبت اشتمال ولري. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث ولولئ:

يوه ورځې "هندة بنت عتبة" نبي کريم ﷺ ته عرض وکړ چې: اى د الله رسوله! يقينًا (زما خاوند) ابو سفيان ډېر سخت بخيل دى او ماته دومره نفقه نه راکوي چې زما او زما د اولادونو دپاره کفايت وکړي، مګر هله چې د نوموړي په بې علمي کښې يې زه د مال څخه څه شى واخلم (ايا دا کار زما دپاره جواز لري؟).

نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «خُذِي مَا يَكْفِيكِ وَوَلَدَكِ بِالْمَعْرُوفِ»[٢] يعنې هو! د نوموړي د مال څخه هومره اندازه واخله څومره چې ستا او ستا د اولادونو دپاره په متعارفه طريقه سره بسنه کوي.

د: په دې غرض هم غيبت کول رخصت دى چې مؤمنان د يوه شرير د شره وساتل شي. او دا څکه چې نبي کريم ﷺ درې خله تکرار کړ چې: «الدِّينُ النَّصِيحَةُ»[٣] دين د خير غوښتنې او اخلاص څخه عبارت دى. چا وپوښتل چې: اى د الله رسوله! د چا دپاره؟ نبي کريم ﷺ په جواب کښې وفرمايل چې: د الله ﷻ دپاره، او د الله ﷻ د کتاب (قرآن کريم) دپاره، او هم د مسلمانانو د امامانو دپاره او د عامو مسلمانانو دپاره.

دا ډول په ډېرو صورتونو باندې متشمل دى، لاندې صورتونه يې د بيلګې په توګه ولولئ:

اول: د راويانو او شاهدانو او هم د مصنفينو او ليکوالانو جرحه جائزه ده، ترڅو مؤمنان ونه غولېږي او شريعت د ېپنو لاندې نه کړى شي.

دوهم: د مشورې ورکولو په وخت کښې هم غيبت جائز دى. لکه چې يوه ورځې فاطمه بنت قيس رضي الله عنها د نبي کريم ﷺ په حضور کښې حاضره شوه او مشوره يې ترې وغوښتله چې ماته فلانى او فلانى دعوت راکوي چې په نکاح سره يې واخلم، ته راته څرنګه مشوره راکوې؟ نبي کريم ﷺ ورته وفرمايل چې: «أَمَّا أَبُو جَهْمٍ فَلَا يَضَعُ عَصَاهُ عَنْ عَاتِقِهِ وَأَمَّا مُعَاوِيَةُ فَصُعْلُوكٌ لَا مَالَ لَهُ انْكِحِي أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ»[٤] يعنې أبو جَهم چې دى نو هغه خپله لکړه د خپلې اوږې څخه نه ښکته کوي (ډېر جنګي دى) او معاويه چې دى نو هغه خوار دى مال نه لري (زما مشوره دا ده چې:) أسامه بن زيد په نکاح واخله. نو هغې همدغه مشوره ومنله.

---

(١) صحيح مسلم ج١ ص٥١
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص٨٠٨
(٣) جامع الترمذي ج٢ ص١٤
(٤) صحيح مسلم ج١ ص٤٨٣

دریم: که څوک د یوه فاسق او مبتدع سره ناسته پاسته لري حال دا چې په فسق او بدعت باندې بې خبر نه وي، نو ثانه جائزه ده چې ورته خبر ورکړي ترڅو دوکه نه شي او د بې دینۍ سره مخامخ نه شي. د همدې کبله یوه ورځې نبي کریم ﷺ یوه سړي ته اشاره وکړه او د صحابه وو کرامو ؓ د اطلاع دپاره یې وفرمایل چې: «بِئْسَ أخُو الْعَشِيرَةِ أوْ ابْنُ الْعَشِيرَةِ»[1] یعنې دغه سړی په خپله قبیله کښې ډېر بد سړی دی.

د نبي کریم ﷺ خبره رښتیا شوه، نوموړی سړی د أبو بکر الصدیق ؓ په زمانه کښې مرتد شو او کفر یې غوره کړ.

څلورم: دا هم جواز لري چې د والیانو او حاکمانو په نه اهلیت باندې مرکزي حکومت خبر کړی شي ترڅو یې د ټاکلې دندې څخه گوښه کړي او داسې نور.

هـ: د هغه چا په غیبت باندې هم څوک نه گنهګارېږي، کوم چې په فسق او بد اخلاقۍ سره شهرت لري (بلکې ورباندې ویاړي).

و: یو مؤمن په غیاب کښې د القابو په هغو صورتونو سره یادول هم ممنوع غیبت نه دی کومو ته چې وړاندې په پنځمه توضیح کښې اشاره شوې ده والحمد لله ﷻ علی ذلک.

ز: د یوه غلط حکم رد او تقبیح هم ممانعت نه لري، که څه هم حکم کوونکی غائب وي او ورباندې خپه شي.

همدا موضوع په یوه حدیث کښې ډېره ښه واضحه شوې ده چې مونږ یې د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

اول: یوه ورځې یو اعرابي سړی په خپل اوښ باندې سور شو او په لوړ اواز سره یې وویلې چې: ای الله! په ما او په محمد ﷺ باندې رحم وکړې، او هیڅوک راسره پکښې شریک نه کړې.

دوهم: نبي کریم ﷺ صحابه کرام ؓ مخاطب کړه چې: «أتَقُولُونَ هُوَ أضَلُّ أمْ بَعِيرُهُ ألَمْ تَسْمَعُوا إلَى مَا قَالَ؟»[2] یعنې ایا تاسو وایاست چې نوموړی اعرابي سړی ډېر گمراه دی او که د ده اوښ؟ ایا تاسو د نوموړي هغې خبرې ته غوږ کښېنود کومه یې چې وکړه؟

دریم: صحابه کرامو ؓ وویلې چې: هوا مونږ د نوموړي جاهلانه خبره واورېده (چې د الله ﷻ څخه یې د پراخه رحمت د رابندولو سوال وکړ).

د شعوب او قبائل معناوې

۱۸_ په ﴿ وَجَعَلْنَٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ ﴾ کښې لاندې وضاحتونه د نظره تېر کړې[3]:

الف: د خلکو هغه ډېره لویه ډله چې په یوه پلار راغونډ شوي وي، د "شَعْب" _لکه "عَرْض"_ په

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۸۹۴

(۲) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۳۱۴

(۳) لسان العرب ج۱ ص۵۰۰ تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۳۶

نامه یادیږي او په "شُعُوب" سره جمعه کیږي.

ب: د یوه پلار اولاده چې د "شَعب" څخه بېلکه وي په "قبیلة" سره نومول کیږي، چې جمعه یې "قبائل" اوریدلې شوې ده.

ج: د "قبیلة" څخه وړه اجتماع چې یوه پلار ته منسوبه وي د "عمارة" په نامه نومولې شوې ده، چې په "عمائر" سره جمعه کیږي.

د: د "عمارة" څخه وړې اجتماع ته "بطن" وایي، چې جمعه یې "بطون" راځي.

ه: د "بطن" څخه وړینه اجتماع د "فخذ" نوم لري، چې "أفخاذ" یې جمعه ده.

و: بالآخره، د "فخذ" څخه هم وړه اجتماع چې په یوه پلار پاندې راغونډه شوې وي فصیلة ته "فصیلة" وایي چې جمعه یې "فصائل" اوریدل کیږي.

نو په ایت شریف کښې په دوه وو نوموړو باندې د مثال په توګه صراحت نازل شوی دی.

تعارف څه معنی؟

۱۹ـ په ایت شریف کښې د ﴿لِتَعَارَفُوا﴾ کلمه د "تعارُف" ـ لکه "تَقارُب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې یو تر بله د پېژندلو معنی ورکوي. دغه دول پېژندل انسانانو د ډېرو مطالبو سبب جوړیږي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف که بالفرض په بنیادمانو کښې د خاروېو غوندې په نسب سره پېژندلو شتون نه درلودی نو معاملات او راکړه ورکړه به یې د ستونزو سره مخامخ شوې وې.

ب: که بالفرض په انسانانو کښې د خاروېو غوندې د نسب اړیکو موجودیت نه درلودی نو په دوی کښې به د زړه سوې او صله رحمی لمن هم تولې شوې وې.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «تَعَلَّمُوا مِنْ أَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ فَإِنَّ صِلَةَ الرَّحِمِ مَحَبَّةٌ فِي الْأَهْلِ مَثْرَاةٌ فِي الْمَالِ مَنْسَأَةٌ فِي الْأَثَرِ»[1] یعنې ای مؤمنانو! تاسو د خپلو نسبونو څخه څه زده کړئ ترڅو وربانديې خپله خپلوي وپالئ او صله رحمی پرې وکړئ. یقیناً صله رحمي په کورنۍ کښې د محبت سبب دی او په مال کښې د ډېروالي سبب دی او بالآخره په عمر کښې د وروسته والي (اوږدوالي) سبب دی.

څو نکات

۲۰ـ د ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ﴾ الآية. په ارتباط یو ځل بیا لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د الله ﷻ په نزد یوازې او یوازې تقوی اعتبار لري او بس، چې په همدې تقوی سره الله ﷻ اجرونه او ثوابونه ورکوي. د هر چا د پلوه چې صورت ونیسي، برابره خبره ده چې عربي وي او که

---

[1] جامع الترمذي ج۲ ص۱۹

اعجمي، او یا هندي وي یا حبشي او داسې نور

ب: په ایت شریف کښې د تقوی څخه پرته د نورو اعتباراتو سلب مطلب نه دی. د همدې کبله نبي کریم ﷺ یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې «وَالنَّاسُ مَعَادِنُ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقِهُوا»[۱] یعنې او ټول خلک د معادنو مثال لري چې په عاداتو او خاصیتونو کښې د توپیرونو درلودونکي دي، لکه څنګه چې معادن د مختلفو جواهراتو درلودونکي دي، (نو په همدې بنیاد) په جاهلیت کښې د خلکو غوره په اسلام کښې هم د خلکو غوره دي خو کله چې (دیني) پوهه زده کړي

د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکي د نظره تېر کړئ:

اول: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «الْأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ»[۲] یعنې امامان د قریشو څخه دي (ترڅو د عظمی امامت په هکله شخړې او جګړې راپورته نه شي).

دوهم: نبي کریم ﷺ په بل یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې «لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ لَا أَقْبَلَ هَدِيَّةً إِلَّا مِنْ قُرَشِيٍّ أَوْ أَنْصَارِيٍّ أَوْ ثَقَفِيٍّ أَوْ دَوْسِيٍّ»[۳] یعنې یقیناً ما قصد وکړ چې (د دې څخه وروسته) زه د هیچا څخه سوغات قبول نه کړم، مګر د قریشي یا انصاري یا ثقفي او یا د دوسي څخه (چې دوی په سوغات ورکولو کښې د عوض تمه نه کوي او نور ځیني خلک په ښه ډېر عوض هم قناعت نه لري).

دریم: نبي کریم ﷺ د حنین غزا د ماتې په وخت کښې د خلکو د راستنبدلو دپاره په یوه حدیث کښې وویلي چې «أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ»[۴] یعنې ای مؤمنانو! بېرته راستانه شئ (ما بوازې مه پرېږدئ) چې د یو پلوه زه رښتینی پیغمبر یم او د بله پلوه زه ستاسو د پخواني مشر عبد المطلب زوی یم

څلورم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ اصْطَفَى كِنَانَةَ مِنْ وَلَدِ إِسْمٰعِيلَ وَاصْطَفَى قُرَيْشًا مِنْ كِنَانَةَ وَاصْطَفَى مِنْ قُرَيْشٍ بَنِي هَاشِمٍ وَاصْطَفَانِي مِنْ بَنِي هَاشِمٍ»[۵] یعنې الله ﷻ د اسماعیل ﷺ د اولادې څخه (د ښو اخلاقو په اعتبار) بني کنانه غوره کړه او د بني کنانه وو څخه یې (په همدې لحاظ) قریش غوره کړه او د قریشو څخه یې بني هاشم غوره کړه او (بالآخره) د بني هاشمو څخه یې زه (د پیغمبر په صفت) غوره کړم (چې دا په ماباندې د الله ﷻ ډېر لوی فضل دی).

پنځم: د میراث استحقاق په نسب سره صورت نیسي او هم د نسب په قُرب او بُعد سره ترجیح موندونکي کوي

شپږم: جمهورو فقهاوو کرامو په نکاح کښې فقط د دې دپاره کفاءة معتبر ګرځولی دی چې د

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۹۶
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۲۵۹
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳۱
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۳۹۹
(۵) صحیح مسلم ج۲ ص۲۴۵

مېره او ماندينې ګوزاره او ژوند خراب نه شي لکه څنګه چې د أسامه بن زيد ﷺ او زينب بنت جحش رضي الله عنها ګوزاره او ژوند خراب شو، چې د الله ﷻ په توفيق يې د [الأحزاب ٣٧] لاندې مفصله قيصه تېره شوې ده.

د نسب په ارتباط د احاديثو مجموعه

۲۱ـ په دې مقام کښې ځينو مفسرينو کرامو د نسب په ارتباط زښت ډېر نبوي احاديث راغونډ کړي دي[1] الله ﷻ دې ورته أجر ورکړي، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: «إِنَّ اللهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَفَخْرَهَا بِالْآبَاءِ، مُؤْمِنٌ تَقِيٌّ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ أَنْتُمْ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ مِنْ تُرَابٍ»[2] يعنې يقيناً الله ﷻ ستاسو څخه د جاهليت تکبر او د جاهليت په پلرونو باندې فخر کول په څنګ کړي دي (د الله ﷻ په نزد ټول خلک په دوه ډوله دي چې:) يو مومن متقي دی او بل فاجر بد بخت دی، تاسو ټول د آدم ﷺ زامن ياست او آدم ﷺ د خاورو څخه جوړ کړی شوی دی (نو ټول يو برابر ياست).

ب: «لَا تَفْتَخِرُوا بِآبَائِكُمُ الَّذِينَ مَاتُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَمَا يُدَهْدِهُ الْجُعَلُ بِمَنْخَرَيْهِ خَيْرٌ مِنْ آبَائِكُمُ الَّذِينَ مَاتُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ»[3] يعنې تاسو په خپلو هغو پلرونو سره فخر مه کوئ کوم چې په جاهليت کښې مړه شوي دي، نو زما دې په هغه اقدس ذات سوګند وي چې زما روح يې په بلا کيفه لاس کښې دی چې ضرور هغه شی کوم چې ګونګټيان يې په خپلو اوربوزونو سره رغړوي ستاسو د هغو پلرونو څخه بهتر دی کوم چې په جاهليت کښې مړه شوي دي.

﴿قَالَتِ ٱلۡأَعۡرَابُ ءَامَنَّاۖ قُل لَّمۡ تُؤۡمِنُواْ وَلَٰكِن قُولُوٓاْ أَسۡلَمۡنَا وَلَمَّا يَدۡخُلِ ٱلۡإِيمَٰنُ فِي قُلُوبِكُمۡۖ وَإِن تُطِيعُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ لَا يَلِتۡكُم مِّنۡ أَعۡمَٰلِكُمۡ شَيۡـًٔاۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ لَمۡ يَرۡتَابُواْ وَجَٰهَدُواْ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ وَأَنفُسِهِمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ﴿١٥﴾ قُلۡ أَتُعَلِّمُونَ ٱللَّهَ بِدِينِكُمۡ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۚ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴿١٦﴾ يَمُنُّونَ عَلَيۡكَ أَنۡ أَسۡلَمُواْۖ قُل لَّا تَمُنُّواْ عَلَيَّ إِسۡلَٰمَكُمۖ بَلِ ٱللَّهُ يَمُنُّ عَلَيۡكُمۡ أَنۡ هَدَىٰكُمۡ لِلۡإِيمَٰنِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴿١٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ غَيۡبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَٱللَّهُ بَصِيرُۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ ﴿١٨﴾﴾

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۴ ص۳۱۷
(۲) سنن أبي داوٗد ج۲ ص۳۴۱
(۳) مسند أحمد بن حنبل ج۱ ص۶۴۵

[۱۴] بانډچیان وایي چې: مونږ ایمان راوړی (مونږ کامل مؤمنان یاستو).

ته (ورته) ووایه چې: تاسو کامل ایمان نه دی راوړی (نو آمَنَّا مه وایاست)، مګر (تاسو اسلام قبول کړی دی نو) تاسو ووایاست چې مونږ اسلام راوړی دی، حال دا چې ایمان ستاسو په زړونو کښې نه دی ننوتلی (ترڅو پورې چې ستاسو همدا حال وي نو د آمَنَّا ځخه ډډه وکړئ).

او که چرته تاسو د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ (او په کامله توګه مؤمنان جوړ شئ) نو الله ﷻ به ستاسو د اعمالو (د ثوابونو) ځخه هیڅ شی هم کم نه کړي (او په چندونو ثوابونه به درکړي). یقینًا الله ﷻ ډېر بښونکی (او) ډېر مهربان دی (د ایمان په پخوانۍ کمزورۍ باندې به مو ونه نیسي).

[۱۵] یقینًا کامل مؤمنان هغه کسان دي کومو چې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړی دی بیا یې (په توحیدي عقیده کښې) شک نه وي کړی او په خپلو مالونو او خپلو ځانونو سره یې د الله ﷻ په لاره کښې جهاد کړی وي. دغه ډله همدوی (د آمَنَّا په ویلو کښې) رښتیني دي.

[۱۶] ته (اعراب مخاطب کړه او ورته) ووایه چې: ایا تاسو (بل چا ته نه بلکې) الله ﷻ ته خپل دین وربښئ؛ (معلومات ورکوئ) حال دا چې الله ﷻ په هغو شیانو باندې پوهېږي کوم چې په اسمانونو کښې دي او په هغو شیانو باندې هم کوم چې په ځمکو کښې دي.

او (لنډه دا چې) الله ﷻ په هر شي باندې پوه دي.

[۱۷] (ای پیغمبره!) اعراب په تاباندې د دې کار احسان باروي چې دوی اسلام راوړی دی (او همدغه اسلام ته د ایمان لقب ورکوي).

ته ورته په رد کښې) ووایه چې: په ماباندې د خپل اسلام راوړلو احسان مه کوئ، بلکې الله ﷻ په تاسو باندې احسان کوي چې ایمان ته یې تاسو هدایت کړی یاست (البته په دې شرط) که چرته تاسو (په خپله وعده کښې) رښتیني یاست (خو خبره دغسې نه ده).

[۱۸] یقینًا الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو په غیبو باندې پوهېږي (چې ستاسو زړونه هم پکښې شامل دي)، او الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو سره بینا دی کوم چې تاسو یې (روزمره) کوئ.

ارتباط او شان نزول

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د دې سورت د لومړي ایت په لومړۍ توضیح کښې لیکلي دي چې د دې سورت د ارشاداتو تعمیل قوي ایمان ته اړتیا لري.

په دې ایتونو کښې همدغه مطلب تعقیب شوی دی او د کمزوري ایمان د خاوندانو یوه مثال ته پکښې اشاره شوې ده، چې په شان نزول کښې ورباندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده. هغه دا چې:

۲ـ یوه ورځې د بانډچیانو ځخه یوه ډله خلک نبي کریم ﷺ ته ورغله او عرض یې وکړ چې: ای د الله رسوله! نورو خلکو تا سره جنګونه وکړه او مونږ پرته د جنګه په تاباندې ایمان راوړ[۱].

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص ۲۲۰؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۶۶؛ المحرر الوجیز ج۱۵ ص۱۵۷

په دغه وراندیز کښې هغوی لاندې دوه غرضونه په نظر کښې نیولي وه:

الف: ای د الله رسوله! زمونږ شکریه وکړه او احسان مو ومنه.

ب: مونږ ته د بیت المال څخه ښه پوره برخه راکړه، ځکه چې مونږ د نورو خلکو په پرتله زیات مستحق یاستو.

نو په ذکرو شوو ایتونو کښې الله ﷻ د هغوی دواړه غرضونه رد کړه، چې حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل اُمت باندې د کمزوري ایمان د خاوندانو څه حالات قرائت کړه ترڅو ترې عبرت واخلي. هغه دا چې:

۱ـ باندچیان (د کمزوري ایمان خاوندان) تاته راځي او وايي چې: مونږ په تاباندې ایمان راوړی دی او هیڅ جنګ او جګړه مو درسره نه ده کړې، نو زمونږ احسان ومنه او مننه مو وکړه او په دې باندې علاوه د بیت المال څخه مونږ ته ښه درنه ونډه راکړه، ځکه چې مونږ د جنګیانو خلکو څخه زیات مستحق یاستو.

۲ـ ته دغو باندچیانو ته د هغوی د غرضونو په رد کښې ووایه چې:

الف: ای باندچیانو! تاسو هغه ایمان نه دی راوړی کوم چې د یوه مؤمن سره مناسب وي، بلکې ستاسو ډېر زیات کمزوری ایمان دی، نو په همدې بنیاد تاسو د "آمَنَّا" کلمه مه تکراروئ بلکې تاسو وایاست چې: "أَسْلَمْنَا" یعنې مونږ تاته منقاد یاستو او مونږ جنګ نه کوو بلکې تاته بې جنګه تسلیم شوي یاستو. او دا ځکه چې:

ب: ستاسو په زړونو کښې ایمان نه دی ننوتلی او ریښې یې پکښې نه دي غزولې چې ستاسو حرکات او سکنات او هم أقوال او أفعال یې کنټرول کړي وي.

ج: ای باندچیانو! اوس وخت دی چې تاسو په خپل ایمان باندې بیا نظر وکړئ، او د الله ﷻ اطاعت او د پیغمبر ﷺ اتباع بدون د قیدو شرطه خپله کړئ او خپل ایمان د کمال مقام ته ورسوئ.

د: که تاسو دا کار وکړئ او خپل خانونه د سوچه ایمان څښتنان جوړ کړئ، نو الله ﷻ به ستاسو د اعمالو اجر او ثواب ښه پوره درکړي او هیڅ شی به درڅخه کم نه کړي، نو په دې تقدیر به ستاسو ایمان کمال ته ورسېږي.

هـ: برسېره پر دې تاسو د خپلو پخوانیو کړو وړو څخه مغفرت وغواړئ او پښېماني وړباندې څرګنده کړئ، نو الله ﷻ به درته مغفرت وکړي او خپله مهرباني به درپېرزو کړي. او دا ځکه چې الله ﷻ ډېر بښونکی او ډېر مهربان دی.

۳ـ ای پیغمبره! د کاملو مؤمنانو خاصیتونه خپل اُمت ته ورزده کړه ترڅو په همدې کچه خپل ایمان ته وده ورکړي هغه دا چې: یقینًا کامل مؤمنان هغه کسان دي کومو چې په رښتیانیو معناوو کښې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړی دی او بیا په همدغه حالت باندې کلک

ولاړ دی او شک شبه یې بکښې نه ده کړې. همدارنګه کامل مؤمنان هغه کسان دي کوم چې د الله ﷻ په لاره کښې په خپلو مالونو او ځانونو سره جهاد کوي، نه دا چې خپل ایمان یې د مالونو د راغونډولو ذریعه ګرځولې وي چې مونږ ایمان راوړی دی مونږ ته د بیت المال څخه ښه پوره ونډه راکړه.

ای پیغمبره! یقیناً همدغه کسان همدوی د "آمنّا" په ویلو کښې رښتیني دي او د همدوی په زړونو کښې ایمان ریښې غزولي دي.

۴ـ ای پیغمبره! باندچیان یو ځل بیا مخاطب کړه او ورځخه وپوښته چې: ایا تاسو بل چا ته نه بلکې الله ﷻ ته خپل دین وربنیئ چې مونږ د بر کلک مؤمنان یاستو؟. حال دا چې الله ﷻ ستاسو د ایمان په شمول په هغو ټولو شیانو او کیفیاتو باندې پوهېږي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې شتون لري. نو الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی. ستاسو عقیده او ستاسو زړونه ورته ښه پوره ځرګند دي او پوهېږي چې ستاسو ایمان په کومه درجه کښې موقعیت لري؟.

۵ـ نو ای پیغمبره! باندچیان په تاباندې د دې خبرې احسان ږدي چې دوی پرته د جنګه تاته تسلیم شوي دي او خپل انقیاد یې درته وړاندې کړی دی. نو ته ورته په جواب کښې ووایه چې:

ای باندچیانو! تاسو په ماباندې خپل اسلام او انقیاد مه احسانوئ او زما څخه یې منته مه غواړئ. ځکه چې په ماباندې احسان ایښودل په حقیقت کښې په الله ﷻ باندې احسان ایښودل دي، حال دا چې په الله ﷻ باندې هیڅوک احسان نه شي ایښودلی او نه د چا احسان او ښېګڼې ته څه ارتیا لري. بلکې تاسو د الله ﷻ احسان ومنئ چې تاسو ته یې د ایمان راوړلو توفیق درکړ او د ایمان راوړلو لاره یې دروښودله، البته دا په هغه صورت کښې چې تاسو د کامل ایمان راوړلو په دعوه کښې رښتیني یاست.

۶ـ ای پیغمبره! یقیناً الله ﷻ د باندچیانو د عقائدو په شمول د اسمانونو او ځمکو په غیبو باندې پوهېږي او هیڅ شی ورته مجهول او بې علمه نه دی، او په دې باندې علاوه الله ﷻ په هغو ټولو کړو وړو باندې بینا دی کوم چې تاسو لګیا یاست چې کوئ یې.

توضیحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق په ﴿قَالَتِ ٱلۡأَعۡرَابُ ءَامَنَّا﴾ کښې د ﴿ٱلۡأَعۡرَابُ﴾ کلمه د [التوبة ۹۷] ایت لاندې ښه پوره تحلیله کړې ده چې د باندچیانو معنی ورکوي. خو ځرنګه چې د قرآن کریم د نزول په وخت کښې په باندچیانو کښې مؤمنانو او منافقانو دواړو ډلو موجودیت درلود، نو که څه هم د ځینو مفسرینو کرامو نظر دا دی چې دلته هغه باندچیان مطلب دي کومو چې پټ په زړونو کښې ایمان نه وه راوړی[۱] او منافقان وه، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته د کمزوري ایمان خاوندان مراد دي چې د سورت د اول سر څخه په همدوی کښې بحث را روان دی او د منافقانو موضوع هیڅ مطرحه نه ده.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۶ ص۳۴۸

د ایمان او اسلام کلمې

۲ـ څرنګه چې په ﴿ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا ﴾ کښې الله ﷻ د ذکرو شوو باندچیانو څخه ایمان نفي کړ چې تاسو ایمان نه دی راوړی، او د ﴿أَسْلَمْنَا﴾ د ویلو اجازه یې ورکړه، چې تاسو خپلو ځانونو ته د مسلمانانو لقب ورکړئ؛ نو په دې مقام باندې د ښه پوهېدلو دپاره ځینو علماوو کرامو زښت اوږد بحث کړی دی او د ایمان او اسلام دواړه کلمې یې د متعددو حیثیتونو څخه ښې پوره شرحه کړې دي[۱]، خو موږ دلته د لنډون په غرض لاندې نصوص د مقدمې په توګه وړاندې کوو:

الف الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ إِنَّ ٱلدِّينَ عِندَ ٱللَّهِ ٱلْإِسْلَٰمُ ﴾ [آل عمران ۱۹] یعنې مقبول دین د الله ﷻ په نزد (فقط) اسلام دی او بس

ب یوه ورځې د نبي کریم ﷺ سره جبرائیل ؑ د ناآشنا سړي په څېره د تعلیم دپاره په اوږده حدیث کښې لاندې سوال جواب وکړ

جبرائیل ؑ «ما الإِيمَانُ؟» یعنې ایمان د څه شي نوم دی؟

نبي کریم ﷺ «أَنْ تُؤْمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكِتَابِهِ وَلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ الْآخِرِ» یعنې شرعي ایمان دا دی چې ته په الله ﷻ سره ایمان راوړې او د ده ﷻ په پرښتو هم، او د ده ﷻ په (جنس) کتاب هم، او د ده ﷻ په ملاقات هم، او د ده ﷻ په پیغمبرانو هم. او چې ته ایمان راوړې د خمکې څخه په وروستنیو راپورته کېدلو باندې هم

جبرائیل ؑ «ما الإِسْلَامُ؟» یعنې اسلام څه شی دی؟

نبي کریم ﷺ «الإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ»[۲] یعنې اسلام دا دی چې ته د الله ﷻ عبادت وکړې او هیڅ شی ورسره پکښې شریک ونه ګرځوې. او چې ته فرض لمونځ ودروې او چې ته فرض زکات اداء کړې او چې ته د رمضان میاشت روژه ونیسې

ج نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې «بُنِيَ الإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ»[۳] یعنې اسلام په پنځو بنیادونو باندې ولاړ دی چې یوه کلمه طیبه ده او بل د لمانځه درول او زکات ورکول دي، او بل حج دی او بل د رمضان د میاشتې روژه ده

د نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ فَإِذَا قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ»[۴] یعنې زه د الله ﷻ د پلوه مامور کړی شوی یم چې

---

(۱) عمدة القاري شرح صحیح البخاري ج۱ ص۱۴۲، ص۱۷۵
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۲۹
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۶
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۸۸

د خلکو سره ترهغه وجنګېږم ترڅو چې دوی طیبه کلمه ووایي، نو کله چې دوی طیبه کلمه وویلې، نو د دوی وینې او مالونه زما څخه په عصمت کښې شوه، مګر د همدغې کلمې طیبې په حق سره، او (باطني) حساب یې په الله ﷻ دی چې پټ او ښکاره ورته ټول څرګند دي.

هـ. نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْمُؤْمِنُونَ فِي الدُّنْيَا عَلَى ثَلَاثَةِ أَجْزَاءٍ: الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَالَّذِي يَأْمَنُهُ النَّاسُ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ، ثُمَّ الَّذِي إِذَا أَشْرَفَ عَلَى طَمَعٍ تَرَكَهُ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ»[1] یعنې په دنیا کښې مؤمنان په دریوو برخو ویشلی شوي دي:

اول: هغه ډله کومې چې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې ایمان راوړی وي، بیا یې په خپل زړه کښې شک او تردد ته ځای نه وي ورکړی او په دې باندې علاوه د الله ﷻ په لاره کښې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو سره یې جهاد هم کړی وي.

دوهم: بله هغه ډله ده چې خلک ترې په خپلو مالونو او خپلو ځانونو کښې په امن وي او څه خطره ترې نه لري.

دریم: وروستنۍ هغه ډله ده چې کله په یوه (ناجائزه) تمه باندې توان مونده کړي او د خپل اشراف لاندې یې راولي خو محض د الله ﷻ د رضامندۍ دپاره یې پرېږدي.

و. یو ځل نبي کریم ﷺ په ممبر باندې ودرېد او (په خپل یوه حدیث کښې یې) په لوړ اواز یې وویل چې: «يَا مَعْشَرَ مَنْ قَدْ أَسْلَمَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يُفْضِ الْإِيمَانُ إِلَى قَلْبِهِ لَا تُؤْذُوا الْمُسْلِمِينَ وَلَا تُعَيِّرُوهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ»[2] یعنې ای د هغو کسانو ډلې کومې چې په خپله ژبه اسلام راوړی دی (طیبه کلمه یې ویلې ده) او ایمان یې زړه ته نه دی رسېدلی! تاسو مسلمانانو ته ضرر او اذیت مه رسوئ او مه پیغورونه ورکوئ او بالآخره مه یې د پټو عیبونو پلټنه کوئ.

ز: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ وَأَعْطَى لِلَّهِ وَمَنَعَ لِلَّهِ فَقَدْ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ»[3] یعنې هرڅوک چې خاص د الله ﷻ دپاره محبت کوي او خاص د الله ﷻ دپاره بغض کوي او خاص د الله ﷻ دپاره ورکړه کوي او خاص د الله ﷻ دپاره د ورکړې څخه منعه کوي، نو یقیناً دغه کس خپل ایمان کامل کړ.

ح: په یوه حدیث کښې یوه ورځې سعد بن وقاص ﷺ یوه سړي ته اشاره وکړه او بیا یې نبي کریم ﷺ مخاطب کړ چې: ای د الله رسوله! دغه سړی مؤمن دی. نبي کریم ﷺ بالمقابل نوموړی مخاطب کړ چې: «لَا تَقُلْ مُؤْمِنٌ وَقُلْ مُسْلِمٌ»[4] یعنې ته مه وایه چې دغه سړی مؤمن دی ځکه چې ایمان باطني شی دی ته یې په سترګو نه شې لیدلی. بلکې ووایه چې دغه سړی مسلم دی (غاړه ایښودونکی دی) چې ته یې غاړه ایښودل په خپلو حواسو درک کولی شې.

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۱۸

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۳

(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۲۸۷

(۴) سنن النسائي ج۲ ص۲۶۶

په دې حدیث کښې مطلب دا نه دی چې مسلمان ته د "مؤمن" لقب ورکول جواز نه لري بلکې مطلب پکښې دا دی چې د "مسلم" په نامه باندې يې يادول بهتر دي[1]، چې شواهد يې ليدل کېږي.

تبصره

۳ـ د ذکرې شوې مقدمې څخه لاندې تکي په اثبات رسېږي:

الف: د "إسلام" کلمه دوه معناوې لري چې يوه د ټول دين څخه عبارت ده او ايمان ته هم شامله ده، او بله يوازې د طيبې کلمې د ويلو څخه عبارت ده چې د مال او خان د امنيت سبب ده[2].

ب: ايمان د توحيدي عقيدې معنى ورکوي چې دوه صورتونه درلودلى شي: يو ناقص ايمان، چې په جوارحو کنټرول نه لري، او بل کامل ايمان چې ټول جوارح او ټول بدن اداره کوي.

د دې مقام وضاحت

۴ـ نو د دې مقام څه وضاحت ته توجه وکړئ:

الف: د باندېچيانو "آمَنَّا" ويلو سره مطلب دا وه چې مونږ د کامل دين درلودونکي ياستو او ايمان مو پوره کمال ته رسېدلى دى.

ب: الله ﷻ د هغوى مطلب رد کړ، چې تاسو د کامل دين درلودونکي نه ياست او ايمان مو کمال ته نه دى رسېدلى که نه نو تاسو به په نبي کريم ﷺ باندې خپل ايمان نه احسانولى او هم به مو ترې په ايمان راوړلو باندې د مالي مرستې غوښتنه نه کولى، او دا څکه چې تاسو د مؤمنانو خاصيت نه دى خپل کړى، د مؤمنانو خاصيت دا دى چې: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ ﴾ الآية.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: د ﴿ وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَـٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ ﴾ مضمون په وړاندې جمله ﴿ لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ ﴾ کښې اداء شوى دى؛ نو د همدغه يوه مضمون په تکراري نزول کښې څه حکمت دى؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي مضمون په نزول کښې د لاندې وجوهو د کبله تکرار نشته:

الف: دغه جمله د ﴿ قُولُوٓا۟ ﴾ د ضمير څخه حال واقع شوې ده.

ب: دلته د "لَم" په عوض "لمّا" نازل شوى دى چې په توقع او تمنى باندې دلالت کوي[3].

يعني اې اعرابو! تاسو د ﴿ ءَامَنَّا ﴾ په عوض د ﴿ أَسْلَمْنَا ﴾ جمله په داسې حال کښې واياست، چې ايمان مو زړونو ته نه دى ننوتلى او په جوارحو باندې مو کنټرول نه لري. نو ترڅو مو چې همدا حال وي د ﴿ ءَامَنَّا ﴾ د ويلو څخه اجتناب وکړئ، خو د دې سره‌سره تاسو توقع او تمه ولرئ چې په آينده کښې به ورباندې کنټرول مونده کړي او تاسو به د ﴿ ءَامَنَّا ﴾ د ويلو جوګه وګرځئ.

---

(١) شرح النووي على صحيح مسلم ج١ ص٨٥

(٢) المحرر الوجيز ج١٥ ص١٥٥

(٣) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٤ ص٣٧٦؛ تفسير الكشاف ج٤ ص٣٧٧

ولت څه معنی؟

۶_ په ﴿ لَا يَلِتكُم مِّنۡ أَعۡمَـٰلِكُمۡ شَيۡـًٔا ﴾ کښې د ﴿ لَا يَلِتكُم ﴾ کلمه د "وَلْتٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې نقصان ورکولو ته وضعه شوی دی[1]. يعني ای اعرابو! که تاسو په ربښتیايو معناوو کښې اسلام عملي کړئ او ايمان مو په زړونو کښې ځای ونيسي نو تاسو ته به الله ﷻ د اعمالو پوره اجر درکړي او د ايمان په پخوانی کمزوری باندې به مو ونيسي

سوالونه او جوابونه

۷_ په ﴿ يَمُنُّونَ عَلَيۡكَ أَنۡ أَسۡلَمُواْ ﴾ الآية- کښې د سرې په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي

الف: لکه چې د وړاندې څخه څرګنده شوه چې اعرابو په نبي کريم ﷺ باندې د ﴿ ءَامَنَّا ﴾ په ويلو باندې احسان اېښود، نو په کار وه چې د ﴿ أَنۡ أَسۡلَمُواْ ﴾ په ځ رض "أنْ آمَنُوا" او د ﴿ عَلَيَّ إِسۡلَـٰمَكُم ﴾ په عوض "عَلَيَّ إِيْمَانَكُمْ" نازل شوی وی؟

مونږ وايو: څرنګه چې الله ﷻ د اعرابو د ﴿ ءَامَنَّا ﴾ کلمه رده کړه او د ﴿ أَسۡلَمۡنَا ﴾ کلمه يې ورته تصحيح کړه نو د هغوی د ﴿ ءَامَنَّا ﴾ کلمې د ﴿ أَسۡلَمۡنَا ﴾ معنی ورکړه. نو ته به وايې چې هغوی په خپل ايمان سره په نبي کريم ﷺ باندې احسان نه وي بار کړی بلکې په خپل اسلام سره به يې ورباندې احسان بار کړی وي، نو هغوی ته ارشاد نازل شو چې د دغه کار څخه لاس واخلئ:

ب: که څوک وايي چې: د ذکر شوي جواب په بنياد بايد چې په ﴿ بَلِ ٱللَّهُ يَمُنُّ عَلَيۡكُمۡ أَنۡ هَدَىٰكُمۡ لِلۡإِيمَـٰنِ ﴾ کښې د ﴿ لِلۡإِيمَـٰنِ ﴾ په عوض "لِلْإِسْلَامِ" نازل شوی وی؟

مونږ وايو چې: د همدغې جملې دپاره د ﴿ إِن كُنتُمۡ صَـٰدِقِينَ ﴾ جمله د قيد حيثيت لري. يعني ای اعرابو! دغسې نه ده لکه چې تاسو خيال کوئ (چې کامل ايمان مو راوړی دی) که بالفرض همدغسې وي او تاسو په خپله خبره کښې ربښتيني ياست، نو تاسو د الله ﷻ احسان ومنئ چې په دې تقدير يې تاسو ايمان ته هدايت کړي ياست، نه دا چې په نبي کريم ﷺ باندې احسان بار کړئ.

د "الحُجُرات" سورت پښتو ترجمه او تفسير د الله ﷻ په توفيق پای ته ورسيد.

اللَّهُمَّ إنا نَسْأَلُكَ كَمَالَ الْإِيْمَانِ وَنَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَالنِّفَاقِ وَالشِّقَاقِ وَسُوءِ الْأَخْلَاقِ وَضُعْفِ الْإِيْمَانِ

۱۳۸۲/۵/۱۱ هـ ق - ۱۳۸۲/۴/۲۰ هـ ش

31

(۱) لسان العرب ج۲ ص۱۰۸

ق (۵۰)

سریزه

۱ـ د دې سورت اولنی توری "ق" د همدې سورت نوم گرځولی شوی دی او په همدې نامه سره د نورو سورتونو څخه جدا کړی شوی دی.

۲ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول سره دي[۱]:

الف. د ایتونو شمېره یې پنځه څلوېښتو (۴۵) ته رسېږي.

ب. د کلماتو شمېره یې درې سوه او اوه پنځوسو (۳۵۷) ته پوره شوې ده.

ج. بالآخره د حروفو ټوله شمېره یې یو زر څلور سوه او څلور نوي (۱۴۹۴) حرفونو ته اوچتېږي.

۳ـ د دې سورت ټول ایتونه په اجماع سره مکي دي او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۲].

د دې سورت محتویات

۴ـ که څه هم د قرآن کریم د سورتونو محتویات محدودیت نه لري مگر د اغلبیت په لحاظ سره د دې سورت محتویات د نورو مکي سورتونو غوندې عقیدوي ارشادات تشکیلوي. لکه ابتدایي خلقت. البعث بعد الموت، جنت او دوزخ، حساب کتاب او داسې نور، خو د بیان زیات زور یې په بیا راژوندي کولو باندې اچولی شوی دی.

څرنگه چې دا سورت په عقیدې مهمو احکامو باندې مشتمل دی نو نبي کریم ﷺ به په لویو غونډو کښې ډېر قرائت کاوه د همدې کبله أم هشام بنت حارثه رضي الله عنها وایي چې: «مَا حَفِظْتُ "قٓ" إِلَّا مِنْ فِي رَسُولِ اللهِ ﷺ يَخْطُبُ بِهَا كُلَّ جُمُعَةٍ وَكَانَ تَنُّورُنَا وَتَنُّورُ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَاحِدًا»[۳] یعني ما د "ق" سورت نه دی حفظ کړی مگر د نبي کریم ﷺ د مبارکې خولې څخه، چې په هره جمعه کښې به یې پرې خطبه ورکوله او زمونږ تنور او د نبي کریم ﷺ تنور (تر څه وخته پورې) یو وه (چې زمونږ کور ورته نژدې وه).

د دواړو سورتونو تناسب

۵ـ وړاندېنی سورت (الحُجُرَات) مدني سورت دی او عملي احکامو پورې زیات تعلق لري او دا سورت (ق) مکی سورت دی او په عقیدوي احکامو پورې زیات ارتباط لري، څرنگه چې دین د دغو دواړو ډولو احکامو مجموعه ده نو هلته یې یوه برخه نازله شوې ده او دلته یې بلې برخې نزول موندلی دی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ قٓ ۚ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْمَجِيدِ ۝ بَلْ عَجِبُوٓا۟ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ فَقَالَ ٱلْكَٰفِرُونَ هَٰذَا

(۱) تفسیر الخازن ج۶ ص۵۹. اللباب في علوم الکتاب ج۱۸ ص۱
(۲) المحرر الوجیز ج۱۵ ص۱۵۸
(۳) صحیح مسلم ج۱ ص۲۸۶

شَيْءٌ عَجِيبٌ ۝ أَءِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ۝ قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنقُصُ ٱلْأَرْضُ
مِنْهُمْ وَعِندَنَا كِتَٰبٌ حَفِيظٌ ۝ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِٱلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ فَهُمْ فِىٓ أَمْرٍ مَّرِيجٍ ۝ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱]

او په باعظمته قرآن باندې سوګند دی (چې مشرکان بلا برهانه ستا تکذیب کوي).

[۲] بلکې دوی د دې خبرې څخه تعجب کوي چې د همدوی د جنس څخه ورته ډاروونکی ورغی نو کفارو (د خپل کفر د أمله) وویلې چې: دا عجیب شی دی (چې بشر پیغمبر شي او مړي بېرته راژوندي شي).

[۳] (کفار وایي چې) ایا کله چې مونږ مړه شو او خاورې وګرځو (نو بیا به راژوندي کړی شو)؟ دغه (بیا راژوندي کېدل) ډېر لرې راګرځېدل دي (چې زمونږ عقل یې نه شي قبلولی).

[۴] یقیناً مونږ ته هغه بخرګې (او جزونه) ښه معلوم دي کوم چې د دوی څخه یې ځمکه کموي (او تیت پرک یې ګرځوي)، او (هم) زمونږ په نزد ساتلی شوی کتاب دی (چې هر څه پکښې ثبت دي).

[۵] (کفارو کوم برهان نه درلود) بلکې حق ته یې په عجلې سره د دروغو نسبت وکړ کله چې ورته ورغی (او هیڅ تدبر یې ونه کړ)، نو (د همدې کبله) دوی په ګډوډ کار کښې واقع دي (په یوه خبره ولاړ نه دي، کله یو څه وایي او کله بل څه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې سورت (الحُجُرات) په وروستنیو ایتونو کښې د الله ﷻ د علم احاطې ته اشاره شوې ده چې په هر څه باندې پوهېږي. او د دې سورت (ق) په وړاندېنیو ایتونو کښې یې د قدرت احاطې ته اشاره کېږي چې په هر څه باندې د قدرت څښتن دی. نو حاصل یې داسې راځېږي.

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل اُمت باندې د الله ﷻ د پلوه لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ په دې قرآن کریم باندې، چې د مَجد او عَظمت درلودونکی دی، سوګند یادوم چې ته په حقه پیغمبر او الهي ډاروونکی یې. یا په بل عبارت: ستا د نبوت د اثبات دپاره همدغه قرآن کریم ښه دلیل او برهان دی. او دا ځکه چې دغه قرآن کریم د هغو تورو څخه ترکیب موندلی دی د کومو څخه چې روزمره د خلکو کلامونه ترکیب مومي لکه "ق" او داسې نور. خو د دې سره-سره هیڅوک او هیڅ ډله ورسره د یو سورت یا څو ایتونو په جوړولو کښې سیالي نه شي کولی. که بالفرض دا د الله ﷻ د پلوه په حقه نه وی نازل شوی نو یو سیال لا څه بلکې ډېر سیالان به یې درلودلي وی.

۲ـ د همدې کبله ستا د نبوت د رد دپاره مشرکان هیڅ دلیل او برهان نه شي درلودلی. بلکې

الف. هغوی فقط د دې څخه تعجب کوي چې دوی ته د خپل جنس څخه ډاروونکی ورغلی دی.

نو هغوی د خپل کفر د امله وایي چې دا عجیب شی دی چې مونږ ته پرښته د پیغمبر په حیث راوانستوله شوه او بنیادم په همدې حیث راواستولی شو.

ب. بیا خپل تعجب ته ادامه ورکوي او ستا د ارشاداتو په هکله وایي چې: ایا کله چې مونږ مړه او خاورې شو او هډوکي او غوښې مو په خمکه کښې تیت پرک وګرځي نو مونږ به بیا راژوندي کړی شو؟ دغه بېرته راګرځېدل او راژوندي کېدل د واقعیت څخه ډېر لرې دي او د باور کولو قابلیت نه لري.

۳_ ای پیغمبره! د مشرکانو د تعجب په رد کښې ابلاغ کړه چې:

الف. هغوی دې د بیا راژوندي کېدلو څخه تعجب نه کوي، او دا خکه چې مونږ د هغوی په هغو تولو بخرکو او ذراتو پوهه لرو، کوم چې د هغوی د کالبوتونو څخه خمکه ناقص ګرخوي او یا یې بادونه یو پلو او بل پلو ته الوزوي رااللوزوي.

ب. په دې باندې علاوه زمونږ په نزد داسې کتاب شته چې د هر ډول بدلون څخه ساتلی شوی دی چې د لوح محفوظ څخه عبارت دی. په دغه کتاب کښې د هغوی د هرې ذرې او هر بخرکی د تقرر خای (لا په ازل کښې) لیکل شوی دی، نو په مونږ باندې د مړو بیا راژوندي کول هیڅ مشکل کار نه دی. نو هغوی ته په کار دي چې د بیا راژوندي کېدلو څخه تعجب ونه کړي.

۴_ مشرکان یوازې په تعجب باندې اکتفاء نه کوي چې د حق تکذیب پکښې نغښتی دی بلکې کله چې ورته حق ورشي په عجلې سره (پرته د سوچ او غور څخه) یې په تکذیب سره صراحت کوي. نو کله یې د سحر او جادو په نامه یادوي او کله پرې بل نوم ږدي.

لنډه دا چې کفار د حق د رد په هکله په تشویش کښې موقعیت لري که بالفرض د هغوی مفکورې واقعیت درلودی نو په یوه لقب به کلک ولاړ وی او حق ته به یې ډول-ډول لقبونه نه وي ورکړي.

توضیحات.

۱_ په دې مقام کښې خینو مفسرینو کرامو د ﴿ قٓ ﴾ کلمه په ګڼو تاویلونو سره معنی کړې ده چې تقریبًا دیارلسو معناوو ته رسېږي[1]، چې خینو علماوو کرامو ذکره شوې کلمه د یوه غره څخه کنایي اخستې ده کوم چې د ټولې دنیا څخه ـ د هغوی په ګومان ـ راچاپېر دی.

دغه معنی څه واقعیت نه لري او محض خیال دی او د اسرائیلیاتو څخه ده[2]، نو مونږ ته بهتره برېښي چې د (ق) کلمه دلته د مقطعاتو څخه وګڼله شي او اصلي تفسیر یې الله ﷻ ته وسپارل شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې په ﴿ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْمَجِيدِ ﴾ کښې د "و" توری د قسم دپاره دی، نو پوښتنه دا ده چې د دغه قسم جواب کومه جمله ده؟

---

(۱) البحر المحیط ج۹ ص۵۲۸

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۲۱

موږ وایو چې د دغه جواب په ارتباط مفسرینو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي[۱]. خو کوم احتمال چې یکښې موږ ته غوره برېښي هغه دا دی چې دلته د قسم جواب هغه مقدره جمله ده د کومې څخه چې په «بَلْ عَجِبُوٓا» کښې د "بل" توری په اضراب باندې دلالت کوي. څه لرې نه ده چې په "مَا كَذَّبُوكَ بِبُرْهَانٍ" سره ترې تعبیر وکړی شي"[۲] یعني په دغه قرآن باندې -چې د شرف او عظمت څښتن دی- سوګند دی چې مشرکان بدون د برهان څخه ستا تکذیب کوي، د دوی تکذیب فقط په تعجب باندې ولاړ دی او بس.

مرج څه معنی؟

۳- په «فِىٓ أَمْرٍ مَّرِيجٍ» کښې د «مَرِيجٍ» کلمه د "مَرَجَ" -لکه "ضَرَبَ"- یا "مَرِجَ" -لکه "شَرِفَ"- څخه اشتقاقه شوې ده. او موږ د الله ﷻ په توفیق د [الفرقان ۵۳] ایت لاندې لیکلي دي چې "مَرَجَ" د خلط معنی ورکوي. یعني کفار د نبي کریم ﷺ او د قرآن کریم ﷺ په هکله په ګډوډ حال کښې واقع دي چې کله ورباندې یو نوم کېږدي -لکه جادو، جادوګر او نور- او کله بل؛ که بل بالفرض د کفارو لخوانه په کوم برهان باندې ولاړ وي نو به یوه نامه په کلک دریدلي وی، خو خبره دغسې نه ده.

﴿ أَفَلَمْ يَنظُرُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَٰهَا وَزَيَّنَّٰهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ۝ وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ وَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ ۝ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ۝ وَنَزَّلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً مُّبَٰرَكًا فَأَنۢبَتْنَا بِهِۦ جَنَّٰتٍ وَحَبَّ ٱلْحَصِيدِ ۝ وَٱلنَّخْلَ بَاسِقَٰتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ۝ رِّزْقًا لِّلْعِبَادِ ۖ وَأَحْيَيْنَا بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا ۚ كَذَٰلِكَ ٱلْخُرُوجُ ۝ ﴾

[۶] ایا نو دوی (د حشر منکران) اسمان ته نه ګوري چې د پاسهورباندې (د چترۍ غوندې ولاړ) دی چې موږ په څه کیف سره جوړ کړی دی او (په څه کیف سره) مو ښایسته کړی دی حال دا چې هیڅ چاودونه (درزونه) ورته نشته

[۷] او ځمکه چې ده موږ غوړولې ده او (د غرونو) مېخونه مو پکښې اچولي دي (چې اضطراري حرکت یې ورته درولی دی) او (همدارنګه) مو پکښې د هرې تازه (ښایسته) نوعې څخه نباتات رازرغون کړي دي.

[۸] (دا ټول) د دې دپاره چې (خپل) هر رجوع کوونکی بنده ته (پرې) د زړه بصیرت او هم پند (او عبرتي درس) ورکړو

[۹] او موږ د اسمان څخه برکتناکې اوبه (باران) رانازلوو نو په دغو اوبو سره باغونه او د ریبلو دانې (لکه غنم او جوار) رازرغونوو.

---

(۱) زاد المسیر ج۷ ص۱۹۰؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۷۲
(۲) التحریر والتنویر ج۱۵ ص۱۶۰

[۱۰] او (په همدې سره) د خرما ونې هم په داسې حال (زرغونوو) چې د هسکو قدونو او داسې وږو درلودونکې وي چې د کجورو دانې يې (د ډېروالي د کبله) خينې په خينو نورو باندې سورې وي.
[۱۱] (دا د دې دپاره چې) بندګانو ته (روزي ورکړو) روزي ورکول.
او (په دې باندې علاوه) مونږ په دغو (اُوبو) سره مړ (وچ کلک) ښار (ځمکه) را ژوندی کوو (او په نباتاتو سره يې ډولي ګرځوو).
(لکه څنګه چې ذکر شوي کارونه زمونږ په قدرت سره صورت نيسي) همدارنګه د قبرونو څخه بېرته راوتل (او بعث بعد الموت هم زمونږ د کامل قدرت لاندې) دي (په کار دي چې انکار ترې ونه کړی شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنې متصل ايت مضمون دا وه چې کفار بدون د تفکره په عجلې سره حق تکذيبوي، په دې ايتونو کښې د تفکر طريقه ښودله شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:
اې پيغمبره! کفار په ډېرې توندی سره د حق تکذيب کوي او د بعث بعد الموت څخه منکرېږي که نه نو د الله ﷻ قدرت په ټولو مخلوقاتو کښې پوره څرګند دی د مثال په توګه:
۱_ ايا نو دوی اسمان ته نه ګوري حال دا چې کتل يې څه مشقت هم نه غواړي بلکې د دوی د سرونو د پاسه په دوامداره توګه ولاړ دی، ترڅو په لاندې کيفياتو کښې يې تفکر وکړي:
الف: مونږ په څومره ښه توګه پرته د ستنو د خېمې او تجير غوندې درولی دی او ټوله ځمکه مو پکښې نغښتې ده.
ب: په څومره ډېرو ستورو مو ښايسته کړی دی چې د شپې د پلوه پکښې څرګندېږي، دغه ستوري برسېره پر دې چې شيطانان ورباندې ويشتلي کېږي، د شپې مزل کوونکو او مسافرينو ته دسمې لارې ښوونه هم کوي.
ج: په دغه اسمان کښې هيڅ چاود او درز نشته او نه پکښې لوړې ژورې او سُوری موری موجوديت لري، بلکې ټول ښه ښويه په شين رنګ کښې خلېږي.
نو ايا بدون د کامل قدرت څخه د ذکر شوي اسمان جوړول امکان لري؟
۲_ ايا کفار ځمکې ته نه ګوري حال دا چې دوی ورباندې شپه او ورځ استوګنه لري، ترڅو په لاندې کيفياتو کښې يې تدبر وکړي او خپل رب ﷻ وپېژني:
الف: مونږ ځمکه خوره کړې ده او د استوګنې دپاره مو قابله ګرځولې ده، که بالفرض يا ډېره کلکه وی او يا ډېره پسته او نرمه وی نو د سکونت قابله به نه وی.
ب: په همدغې ځمکه باندې مونږ د مېخونو په شکل غرونه نصب کړي دي چې د دې د اضطراري حرکت مخه يې نيولې ده. که نه نو دوامداره به لړزېدلی او هيچا به ورباندې ګوزاره نه وی کړې.
ج: په دې ځمکه کښې مو د هر ډول ښايسته او تازه بوټو څخه زرغون کړي دي او ځمکه مو ورباندې ښايسته کړې ده.

٣_ مونږ د اسمان او ځمکې په پيدا ښت کښې دغه کارونه د دې دپاره وکړه ترڅو د خپل هغه بنده، د زړه سترګې رڼې کړو کوم چې مونږ ته رجوع کوونکي وي، او هم ورته د پند او عبرت درس ورکړو.

۴_ ایا کفار باران ته نه ګوري چې مونږ يې د اسمان څخه نازلوو، داسې باران چې:

الف: اوبه يې برکتناکې دي، او د څاڅکو په شکل يې نازلوو که بالفرض د سېلاب په شکل يې نازلې کړو نو ډېر ضررونه به هم د ځانه سره ولري.

ب: د همدغو باران په برکتناکو اوبو سره مونږ د هر ډول مېوجاتو باغونه رازرغونوو چې ونې يې ولاړې وي او مېوجات يې وخت په وخت راشکلولی کېږي. او هم وربانديې هغه دانې او حبوبات د ځمکې څخه رازرغونوو د کومو پټې چې لو کېږي او حاصلات ترې اخستلی کېږي او د نورو حاصلاتو دپاره بيا کرلو او ريبلو ته اړتيا لري.

ج: په همدغه باران سره د همدغې ځمکې څخه د کجورو لوړې ونې هم رازرغونوو چې د ښو ډېرو وږو درلودونکې وي او په هر يوه وږي کښې د کجورو ځينو دانې په نورو باندې سورې کړې شوې وي، چې ښه تخته وږي يې تشکيل کړي وي.

ذکر شوي کارونه مونږ د دې دپاره کوو چې خپلو بندګانو ته د رنګارنګ خوراکونو څخه روزي ورکړو او هم د دوی څارويو ته واښه او ګیاه ورکړو.

د: په همدغه باران سره مونږ مړ ښار او وچه کلکه ځمکه راژوندی کوو او د نباتاتو د زرغونولو دپاره پکښې حرکت پيدا کوو، ترڅو ترې تېغونه رابهر شي او ځمکه تروتازه شي.

۵_ ای پيغمبره! لکه څنګه چې ذکر شوي کارونه هر يو زمونږ په کامل قدرت سره موجودېږي او په ځينو کښې لا د موجوديت سلسله روانه ده، همدارنګه د قبرونو څخه بهرته راوتل او بيا ژوندي کېدل به هم زمونږ په کامل قدرت سره صورت ونيسي، نو کفارو ته په کار دي چې بعث بعد الموت ته د تعجب په نظر ونه ګوري او عقيده وربانديې وکړي.

توضیحات

١_ په ﴿ وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ﴾ کښې د ﴿ فُرُوجٍ ﴾ کلمه د "فَرْج" _لکه "ضَرْب"_ جمعه ده چې په دې مقام کښې علماوو کرامو په چاودونو او درزونو سره تفسيره کړې ده[١]. يعني او اسمان هيڅ چاودونه او درزونه نه لري. خو د قيامت په ورځ به يې رنګېدل په چاودونو او درزونو سره پيل شي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَإِذَا ٱلسَّمَآءُ فُرِجَتْ ﴾ [المرسلات: ٩] يعني او هغه وخت چې اسمان چاودونه (درزونه) کړی شي.

بَهْجَة څه معنی؟

٢_ په ﴿ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴾ کښې د ﴿ بَهِيجٍ ﴾ کلمه د "بَهْجَة" _لکه "نَضْرَة"_ څخه اشتقاقه شوې

(١) المحرر الوجيز ج١٥ ص١٦۴

ده، چې د ښایسته رنګ او تازګۍ معنی ورکوي[۱]. یعنې مونږ د خړې برې ځمکې څخه هر ډول ښایسته رنګې او تازه نباتات رازرغون کړي دي

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې په ﴿ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ﴾ کښې د ﴿ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ ﴾ دواړو کلمو ته څه شي نصب ورکړی دی؟

مونږ وایو چې د دغو دواړو کلمو په نصب کښې مفسرینو کرامو ډیر احتمالات لیکلي دي[۲]، بهتره دا ده چې دغه هره یوه کلمه د مقدر فعل دپاره مفعول لهٔ واقع شوې ده چې مونږ ترې په "فعلنا ما فعلنا" سره تعبیر کولی شو[۳]. یعنې په اسمان او ځمکه کښې مونږ دغه کارونه د دې دپاره وکړه ترڅو وربانديې د خپل راجع کېدونکي بنده د زړه سترګې رڼې کړو او هم ورته د عبرت درس ورکړو.

د درېیو لغاتو معناوې

۴_ په ﴿ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ﴾ کښې د لاندې درېیو لغاتو معناوې ولولی:

الف: د ﴿ بَاسِقَاتٍ ﴾ کلمه د "بُسُوق" _لکه "قُتُول"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د اوږدوالي معنی ورکوي[۴].

ب. مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الشعراء:۱۴۸] لاندې لیکلي دي چې: د "طَلْع" کلمې څخه د کجورو هغه وږی مراد دی کوم چې د شخولې څخه راوتلی وي.

ج. د ﴿ نَّضِيدٌ ﴾ کلمې د "نَضْد" _لکه "ضَرْب"_ څخه يې اشتقاق موندلی دی، "نَضْد" دېته وايي چې: ځينې شيان د ځينو نورو د پاسه کېښودل شي[۵].

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېژي چې: مونږ په اسماني اوبو سره په داسې حال کښې د خرما ونې رازرغونوو چې دنګ او لوړ قدونه لري او د داسې وږو درلودونکي وي چې د ګنوالي د کبله يې کجورې ځينې په ځينو نورو باندې د پاسه سورې او پرتې وي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وايي چې: په ﴿ كَذَٰلِكَ الْخُرُوجُ ﴾ کښې په "ذلك" سره څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وایو: ځینو مفسرینو کرامو دغه اشاره هغه "الْحَيَاة" ته ګڼلې ده په کوم باندې چې په وراندېنۍ جمله کښې د "أَحْيَيْنَا" کلمه مشتمله ده، خو بهتره دا ده چې په "ذلك" سره به د "مذکور" په

(۱) لسان العرب ج۲ ص۲۱۶
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۸ ص۱۷
(۳) روح المعاني ج۲۶ ص۱۷۶
(۴) القاموس المحیط ج۱ ص۲۷۴
(۵) لسان العرب ج۳ ص۴۲۳

لحاظ هغو ټولو کارونو ته اشاره وي په کومو باندې چې د ایتونو مجموعه مشتمله ده[1]. یعنې د اسمان او ځمکې د خلقت او هم د باران د نزول او د نباتاتو د زرغونولو غوندې کټ مټ د قبرونو څخه بیا ژوندي راوتل (راپورته کېدل) هم دي، چې د کامل قدرت په نسبت هیڅ تفاوت نه لري.

﴿ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَٰبُ ٱلرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَٰنُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَأَصْحَٰبُ ٱلْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ ۚ كُلٌّ كَذَّبَ ٱلرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ أَفَعَيِينَا بِٱلْخَلْقِ ٱلْأَوَّلِ ۚ بَلْ هُمْ فِى لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾ ﴾

[۱۲] ستا د زمانې د کفارو څخه وړاندې د نوح ﷺ قوم هم (خپل پیغمبر ته) د دروغو نسبت کړی وه. او د څا ملګرو (کفارو هم) او ثمودیانو هم.

[۱۳] او عادیانو هم (چې هود ﷺ یې تکذیب کړی وه) او فرعون هم او د لوط ﷺ وروڼو هم.

[۱۴] او د ځنګله ملګرو هم او د تُبع د پاچا قوم هم.

(دغو) ټولو (قومونو) پیغمبرانو ته د دروغو نسبت کړی وه نو (زمونږ د جانبه وړباندې) عذاب ثابت (او متحقق) شو (ټول پوپنا شوه).

[۱۵] ایا نو مونږ (د دوهم ځل پیدا کولو څخه) په لومړي ځل پیدا کولو سره عاجز شوو (قدرت مو وړباندې ختم شو؟ دغسې نه ده)، بلکې کفار د نوي پیدایښت څخه په شک (او اشتباه) کښې واقع دي (او څه دلیل په لاس کښې نه لري).

ارتباط او توضیحات

۱ـ په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده چې ته غمژن کېږه مه، ستا د قوم د کفارو غوندې پخوانیو قومونو هم د خپلو پیغمبرانو تکذیب کړی وه چې په نتیجه کښې په عذابونو باندې اخته شوه، نو د دې زمانې کفار او معاندین به هم بې تعذیبه پاتې نه شي.

۲ـ د دې ایتونو ځینې اړونده مطالب وړاندې تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو. هغه دا چې:

الف: د ﴿ وَأَصْحَٰبُ ٱلرَّسِّ ﴾ بیان د [الفرقان:۳۸] ایت لاندې تېر شوی دی چې دا یو کافر قوم وه او په عذاب اخته کړی شو. نور اضافه معلومات الله ﷻ پورې اختصاص لري چې دوی د کوم پیغمبر څخه بغاوت غوره کړې وه.

ب: په ﴿ وَأَصْحَٰبُ ٱلْأَيْكَةِ ﴾ کښې د ﴿ٱلْأَيْكَةِ﴾ کلمه د [الشعراء:۱۷۶] ایت لاندې شرحه شوې ده چې د ځنګله معنی ورکوي، او کوم قوم چې د همدغه ځنګله خواوشا استوګنه درلوده هغوی د شعیب ﷺ تکذیب کړی وه.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۶۶

ج: په ﴿ وَقَوْمُ تُبَّعٍ ﴾ کښې د ﴿تُبَّعٍ﴾ کلمه د [الدخان:۳۷] ایت لاندې د یوه حدیث په رڼا کښې واضحه کړې شوې ده چې دا د یوه مسلمان پاچا نوم وه چې د ده د مرګ څخه وروسته د ده قوم په کفر ککلک شو او بیا هلاک شو.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایې چې: د څه حکمت په بنیاد د ﴿ وَإِخْوَٰنُ لُوطٍ ﴾ په عوض د ﴿ قَوْمُ نُوحٍ ﴾ غوندې "قَوْمُ لُوطٍ" نازل نه کړې شو؟

مونږ وایو چې ـ والله ﷻ أعلم ـ د لوط ﷺ ماندینه د هغه قوم څخه وه کوم ته چې لوط ﷺ د پیغمبر په صفت ورغلی وه[1]، او هم ورسره هغوی د نصرت وعده کړې وه[2]، د همدغه زومتوب او عهد د کبله د هغوی څخه په "إِخْوَٰنُ" سره تعبیر نازل کړې شو، خو په نتیجه کښې هغوی د زومتوب مراعات ونه کړ او د عهد ورورولي یې د پښو لاندې کړه چې د عذاب سره مخامخ شوه.

عيّ څه معنی؟

۴ـ په ﴿ أَفَعَيِينَا بِٱلْخَلْقِ ٱلْأَوَّلِ ﴾ کښې د "عَيِينَا" کلمه د "عَيَّ" ـلکه "حَيَّ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د عجز معنی ورکوي[3]، خو په دې مقام کښې په لاندې دوه ډوله تفسیره کېدلی شي:

الف: ایا نو مونږ د لومړي پیدا کولو څخه عاجز شوو او ومو نه شو کړی چې تحقق ورکړو؟ که بالفرض داسې وی نو د دوهم ځل پیدا کولو څخه به هم عاجز شوي وی.

ب: ایا نو مونږ په لومړي ځل پیدا کولو سره د دوهم ځل پیدا کولو څخه عاجز شوو او قدرت مو ختم شو، دوهم ځل پیدا کول نه شو کولی؟ دغسې نه ده بلکې کفار د نوي پیدا کولو څخه په اشتباه کښې لوېدلي دي او غلط ګومان یې خپل کړی دی.

﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِۦ نَفْسُهُۥ ۖ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ إِذْ يَتَلَقَّى ٱلْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾ وَجَآءَتْ سَكْرَةُ ٱلْمَوْتِ بِٱلْحَقِّ ۖ ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِى ٱلصُّورِ ۚ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَآءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾ لَّقَدْ كُنتَ فِى غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾ ﴾

[۱٦] او یقیناً مونږ انسان پیدا کړی دی او مونږ په هغه شي باندې هم پوهېږو په کوم سره چې

---

(۱) روح المعاني ج۲٦ ص۱۷۷

(۲) نظم الدرر ج۷ ص۲۵۳

(۳) لسان العرب ج۱۵ ص۱۱۱؛ القاموس المحيط ج۳ ص۳٦۳

حال دا چې مونږ انسان ته د ده د ده د خان وسوسه کوي (او په زړه کښې یې تېرېږي راتېرېږي)، شارګ (د ده د خان) څخه (په علم او قدرت سره) ډېر نژدې یاستو

[۱۷] هغه وخت یاد کړه چې کله دوه پیوسته کېدونکي د ښي طرف څخه (ناسته پرښته) او د چپ طرف څخه ناسته پرښته (دواړه د انسان د هرو کړو وړو سره په دوامداره توګه په حفظ او کتابت سره) منصلي شي

[۱۸] (نو) بنیادم په هیڅ قول سره تلفظ نه کوي مګر د ده په نزد څارونکې (او کتابت ته) چمتو پرښته موجوده ده (او قول یې د مراقبت لاندې نیسي)

[۱۹] او د مرګ بې هوشي په حقه (رښتیا) راغله. (داسې یې وګڼه لکه چې راغلې وي. په دغه وخت کښې به انسان ته وویلی شي چې) دغه مرګ هغه شی دی د کوم څخه چې تا ځنګ (نفرت کاوه (خو تښتېدلو د رته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی)

[۲۰] او په شپېلۍ کښې به (دوهم ځل) پوکی وکړی شي، (او خلک به ټول د قبرونو څخه را اوچت شي او ورته به وویلی شي چې) دغه د وعید (عذاب) ورځ ده (چې څوک یې استحقاق ولري نو په هیڅ وجه به نجات مونده نه کړي)

[۲۱] او هر نفس به په داسې حال راشي چې (د حساب کتاب مقام ته) سوق کوونکې پرښته او شهادت ورکوونکی به ورسره وي

[۲۲] (په دغه وخت کښې به ورته وویلی شي چې) یقیناً ته (په دنیا کښې) د دې ورځې څخه په غفلت کښې واقع وې، نو مونږ ستا د سترګو څخه پرده اوچته کړه نو نن ورځ ستا نظر ښه تېز دی (هر څه ګورې)

ارتباط او د مطلب خلاصه

په آفاقو کښې د کامل قدرت د بیان او نبي کریم ﷺ ته د تسلۍ ورکولو څخه وروسته په دې ایتونو کښې د کامل قدرت او کامل علم بیان د انسان په ارتباط نازل شوی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د کامل علم او کامل قدرت څه مثالونه د انسان په ارتباط په خپل اُمت باندې قرائت کړه. هغه دا چې

۱ـ یقیناً انسان مونږ په ډېر ښایسته تقویم سره پیدا کړی دی او مونږ یې په ټولو حالاتو باندې کامل علم لرو او ټول کیفیات یې راته معلوم دي. د مثال په توګه

الف. مونږ په هغو ټولو کیفیاتو باندې کامل علم لرو کوم چې د انسان په زړه کښې د وسوسې په توګه تېرېږي او راتېرېږي. یا په بل عبارت مونږ انسان ته د ده د شارګونو څخه ډېر نژدې یاستو (مونږ چې د ده په کومو حالاتو باندې پوهه لرو په هغو باندې پخپله انسان نه پوهېږي)

ب. او هم مونږ په هر انسان باندې د هغه د کړو وړو د کنټرول دپاره دوه دوه پرښتې ټاکلې دي. نو اول ای پیغمبره! بنیادم ته هغه وخت وریاد کړه چې په دوامداره توګه هم مهمه تماس نیوونکې

دوه پرښتي د هر چا د ټولو کړو وړو سره د همیشه دپاره په لیکلو تماس نیسي

دوهم په داسې حال کښې چې دغه دوه پرښتې یوه د هر چا په ښي طرف کښې ناسته ده او د نیکیو په لیکلو بې بوخته ده او بله یې په چپ طرف کښې ناسته ده چې د بدیو لیکنه یې کوي.

دریم نو په همدې بنیاد انسان په هیڅ خبره باندې تلفظ نه کوي مګر د ده په حضور کښې د لیکلو دپاره څارونکې پرښته چمتو او حاضره وي چې هیڅکله ترې نه غائبه کیږي

ج همدغه د لیکلو سلسله د انسان تر ژونده پورې ادامه لري او په مرګ سره ختمیږي

د د انسان د مرګ شروع په سکراتو او سختیو سره صورت نیسي چې دغه سختي په حقه او ریښیا سره راتلونکې دي، لکه چې سمدستي راغلي وي

هـ که څه هم انسان د مرګ څخه تیښتي خو هیڅوک ترې نجات نه شي موندلی، نو په همدې اساس به د ځنکدن په حال کښې هر چانه وویلی شي چې دا هغه مرګ دی چې ته د هغه څخه تښتېدونکی او ډډه کوونکی وې

۲ـ کله چې انسان مړ شي او کاڼوت یې په خاورو کښې ټېټ پرک شي نو ضرور د لاندې حالاتو سره مخامخ کیږي

الف دوهمه شپیلۍ به ووهلی شي او ټول مړي به راژوندي شي او د قبرونو څخه به را اوچت کړی شي. نو په همدغه حالت کښې به ورته وویلی شي چې دا د عذاب او ثواب ورځ ده د کومې څخه چې کافر انسان انکار کړی وه او باور یې نه درلود چې بېرته به راژوندی کړی شي. بلکې د همدغې ورځې څخه به زیات تعجب کښې واقع وه

ب په دغې ورځ کښې به هر څوک د محاسبې مقام ته د خپلو حساباتو د تصفیه کولو دپاره به داسې شان سره ورشي چې د خپلې دوسیې سره به د یوې پرښتې د پلوه سوق کیږي او هم به ورسره شهادت ورکوونکې پرښته حاضره وي

ج نو په دغه وخت کښې به ورته وویلی شي چې: ای انسانه! ته د دغې ورځې څخه په دنیا کښې غافل وې او زښت ډېر غفلت دې حېل کړی وه. خو ستا غفلت او انکار د دغې ورځې په راتګ باندې هیڅ اثر ونه غورزاوه

د نو د همدې کبله نن ورځ ته هغه ټول حالات په خپلو سترګو ګورې د کومو څخه چې په دنیا کښې ته انکاري وې او حېل خان دې ورځخه په پرده کښې ساتلی وه. دغه دی نن ورځ موږ ستا څخه د غفلت پرده پورته کړه نو ستا سترګې د نظر د حیثه ښې پوره تیزې دي او ټول حالات درته ځرګند دي

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ ﴾ الآیة- کښې لاندې ټکو ته توجه وکړئ

الف په ﴿ حَبْلِ الْوَرِيدِ ﴾ کښې د ﴿ الْوَرِيدِ ﴾ کلمه د هغه رګ دپاره وضعه شوې ده کوم چې د

مري، څخه تېرېږي او د زړه سره پیوستون لري او ټول بدن ته پکښې وینه خورېږي[۱]، چې مونږ ترې په شارګ سره تعبیر کوو.

ب. او د ﴿ حَبْلِ ﴾ کلمه ـ چې د رسۍ معنی ورکوي ـ ورته په بیاني اضافت سره مضافه شوې ده. نو د ﴿ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ ﴾ کلمات د بنیادم د ځان څخه کنایي دي چې نهایت قرب پکښې منعکس شوی دی[۲].

ج. دا د یو پلوه، او د بله پلوه ځینو مفسرینو کرامو په ذکر شوي عبارت کښې د "نحن" کلمه د پرښتو څخه عبارت اخستې ده[۳]، او حاصل یې داسې اخستی دی چې زمونږ پرښتې بنیادم ته د ده د ځان څخه ډېرې نژدې دي. خو بهتره دا ده چې دلته به الله ﷻ د خپل اقدس ذات څخه د تعظیم دپاره په "نحن" سره تعبیر نازل کړی وي[۴]، یعنې مونږ بنیادم ته د ده د ځان څخه ډېر نژدې یاستو.

د. که څوک وایي چې: ایا د الله ﷻ د شان سره أقربیت منافات نه لري چې په مکان باندې دلالت کوي؟

مونږ وایو چې: دلته د أقربیت څخه مکاني اقربیت مراد نه دی بلکې د علم او قدرت أقربیت مراد دی لکه چې په همدې مطلب باندې په عین ایت کښې د ﴿ خَلَقْنَا ﴾، ﴿ وَنَعْلَمُ ﴾ کلمې دلالت کوي.

هـ. د همدغه ډول دلالت یو نظیر وروسته راروان دی چې الله ﷻ فرمایلي دي: ﴿ وَلَآ أَدْنَىٰ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا۟ ﴾ [المجادلة: ۷] یعنې نه د دغو څخه وړوکې مجلس (شورى) شته او نه غټ، مګر الله ﷻ ورسره د علم په لحاظ شتون لري په هر ځای کښې چې تحقق ومومي.

په دې ایت کښې هم د ﴿ مَعَهُمْ ﴾ څخه مکاني معیت مطلب نه دی بلکې علمي معیت ترې مراد دی، چې ـ ان شاء الله ﷻ ـ په خپل ځای کښې به تشریح شي.

یو نحوي تحلیل

۲ـ ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ إِذْ يَتَلَقَّى ٱلْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴾ په نحوي تحلیل کښې متعدد صورتونه لیکلي دي[۵]، که څه هم په ټولو صورتونو کښې په اصل مطلب باندې څه اثر نه پرېوځي مګر کوم صورت چې پکښې مونږ ته لنډ برېښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې راخلاصه کوو:

الف: په ﴿ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴾ کښې د "عن" توری په ﴿ قَعِيد ﴾ پورې تعلق نیسي.

ب: د ﴿ عَنِ ٱلْيَمِينِ ﴾ متعلق مقدر "قعیدٌ" دی چې مذکور ﴿ قَعِيد ﴾ ورباندې دلالت کوي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۵۷

(۲) تفسیر الکشاف ج۴ ص۳۸۴؛ روح المعاني ج۲٦ ص۱۷۸

(۳) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۲۳

(۴) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۵۸

(۵) تفسیر الطبري ج۲٦ ص۱۵۸؛ حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص۳۸۱؛ نظم الدرر ج۷ ص۲۵٦

ج مقدر "قعیدٌ" او مذکور ﴿ قَعِيدٌ ﴾ دواړه د ﴿ ٱلْمُتَلَقِّيَانِ ﴾ څخه بدل واقع کېږي[۱].

د بالآخره د ﴿ يَتَلَقَّى ٱلْمُتَلَقِّيَانِ ﴾ دواړو کلمو دپاره مفعول هم مقدر دی چې مونږ ترې په "جميع ما يصدُرُ من الإنسان" سره تعبير کولی شو[۲].

نو پورتنیو ټکو ته په پام سره به د معنی حاصل بې داسې راخېژي چې:

ای پیغمبره! د الله ﷻ په کامل علم باندې علاوه خپل اُمت ته هغه وخت هم وریه یاد کړه چې کله دوه پیوسته کېدونکې پرښتې (یا په بل عبارت ښي طرف ته ناسته پرښته او چپ طرف ته ناسته پرښته دواړه) د انسان د ټولو کړو وړو سره په حفظ او کتابت سره په دوامداره توګه پیوسته کېږي.

څو نکات

۳ـ په ﴿ مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴾ کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده.

الف په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ مِن قَوْلٍ ﴾ کلمه نکره ده او د نفي "ما" په سیاق کښې واقع ده نو عموم افاده کوي[۳] او دغو ټولو صورتونو ته شمولیت لري: چې ذکر شوی قول د خیر وي، یا د شر وي او یا د مباحاتو څخه وي لکه د مریض زویرګي او داسې نور چې څه جزا یا سزا وربانديې ترتب نه شي موندلی.

ب په ایت کښې د "قَوْل" په ذکر باندې صراحت د حصر دپاره نه دی، نو د بنده افعال هم د ده د اقوالو غوندې لیکل کېږي لکه چې په [الإنفطار: ۱۰ ـ ۱۲] ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده.

ج ځینې مفسرین کرام وایي چې ذکره شوې لیکنه لاندې ټولو طائفو ته شامله ده[۴]:

اول د ماشوم اقوال، چې لا بلوغ ته نه وي رسېدلی.

دوهم د کافرانو اقوال هم بې لیکلو نه پاتې کېږي.

دریم د دغو لیکلو څخه د پیریانو اقوال هم نه دي وتلي.

د په دې باندې علاوه په ذکر شوي ایت کښې د ﴿ عَتِيدٌ ﴾ کلمه د "عَتَاد" ـلکه "عَذاب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "عَتَاد" دې ته وایي چې کوم شی د حاجت څخه وړاندې ذخیره کړی شي[۵]، چې مونږ ترې په تیاروالي او چمتو والي سره تعبیر کوو. یعني انسان په هیڅ قول سره تلفظ نه کوي مګر څارونکې پرښته ورته د لیکلو دپاره تیاره او چمتو ده چې سمدستي یې لیکي.

مرګ سختي لري

۴ـ په ﴿ وَجَآءَتْ سَكْرَةُ ٱلْمَوْتِ بِٱلْحَقِّ ﴾ کښې د ﴿ سَكْرَةُ ﴾ کلمه د هغې بې هوشۍ څخه عبارت

---

(۱) تفسير المظهري ج۹ ص۶۹
(۲) أضواء البيان ج۷ ص۴۴۸
(۳) أضواء البيان ج۷ ص۴۵۱
(۴) روح المعاني ج۲۶ ص۱۸۰
(۵) مفردات الراغب ص۳۳۲

ده کومه چې به بنیادم باندې د ځنکدن په وخت کښې واقع کیږي همدغو سختیو ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې «اللهم أعني على سكرات الموت»[1] یعنې ای الله! زما سره د مرګ په سکراتو (سختیو) باندې معونت وکړې چې راباندې اسان شي

حید څه معنی؟

۵ـ په ﴿ ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴾ کښې د ﴿ تَحِيدُ ﴾ کلمه د "حَيْدٌ" ـلکه "بَيْعٌ" ـ څخه اشتقاق شوې ده چې د میلان او نښتېدلو معنی ورکوي[2] یعنې د ځنکدن په حال کښې به بنیادم ته وویلی شي چې دا هغه مرګ دی چې تا ترې ډېره کوله او ترې تښتېدلې

همدې مضمون ته په بل ایت کښې اشاره شوې ده چې ﴿ قُلْ إِنَّ ٱلْمَوْتَ ٱلَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُۥ مُلَٰقِيكُمْ ﴾ [الجمعة:۸] یعنې ووایه چې یقینًا هغه مرګ د کوم څخه چې تاسو تښتئ نو بې شکه هغه درسره ملاقي کېدونکی دی

دوه پرښتې (سائق او شهید)

۶ـ د ﴿ مَّعَهَا سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ ﴾ جمله عثمان بن عفان ﷺ داسې تفسیره کړې ده چې د ﴿ سَآئِقٌ ﴾ څخه یوه پرښته مطلب ده چې بنیادم بې د محاسبې مقام ته روان کړی وي او د "شهید" څخه بله پرښته مطلب ده چې د محاسبې په مقام کښې ورباندې شهادت اداء کوي[3]

﴿ وَقَالَ قَرِينُهُۥ هَٰذَا مَا لَدَىَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾ أَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ ﴿٢٥﴾ ٱلَّذِى جَعَلَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلشَّدِيدِ ﴿٢٦﴾ قَالَ قَرِينُهُۥ رَبَّنَا مَآ أَطْغَيْتُهُۥ وَلَٰكِن كَانَ فِى ضَلَٰلٍۭ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا۟ لَدَىَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُم بِٱلْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ ٱلْقَوْلُ لَدَىَّ وَمَآ أَنَا۠ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾ يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ ٱمْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِن مَّزِيدٍ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۳] او د انسان ملګری (سائق یا شهید) به وایې چې دغه هغه (شی یا کس) دی چې زما په نزد چمتو دی (محاسبې ته تیار دی)

[۲۴] (نو د حساب د تصفیه کولو څخه وروسته به ذکرو شوو دوارو پرښتو ته وویلی شي چې) به جهنم کښې هر یو ناشکره عنادګر ورواچوئ

---

[1]. مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۳۳۴

[2]. القاموس المحیط ج۱ ص۷۴۷، مفردات الراغب ص۱۳۷

[3]. البحر المحیط ج۱۵ ص۱۷۴

[۲۵] خیر لره هر منعه کوونکی د شرعي حدودو څخه تجاوز کوونکی شک کوونکی هم (وروغورځوئ).

[۲٦] (البته چې ذکر شوی هر یو کس) هغه څوک (دی) کوم چې د الله ﷻ سره یې (په عبادت کښې) بل معبود ګرځولی دی، نو په ډېر سخت عذاب کښې یې ورواچوئ (او هیڅ زړه خوږی ورباندې مه کوئ).

[۲۷] د انسان (بل) انډیوال به (په دغه وخت کښې) ووایي چې: اې زموږ ربه! ما کافر انسان ما نه دی سرکښه (ګمراه) کړی مګر نوموړی (پخپله په دنیا کښې د حق څخه) په لرې ګمراهۍ کښې واقع وه (نو ځکه یې زما دعوت قبول کړ).

[۲۸] نو الله ﷻ به ووایي چې: تاسو (شیطانان او کفار) زما په نزد جګړې مه کوئ (یو په بل ملامته مه وراچوئ. تاسو ته هیڅ ګټه نه شي رسولی) حال دا چې یقیناً ما تاسو ته (د پیغمبرانو په ژبه په دنیا کښې لا) پخوا د عذاب خبر درلیږلی وه.

[۲۹] (نو) زما په نزد د عذاب خبر نه شي بدلېدلی (تاسو نجات نه شئ موندلی) او زه په خپلو بندګانو باندې ظلم کوونکی نه یم.

[۳۰] (اې پیغمبره!) هغه ورځ یاده کړه چې موږ جهنم ته ووایو چې: آیا ته (په دوزخیانو) ډک شوې؟ او هغه (په جواب کښې) ووایي چې: آیا نور څه زیات (دوزخیان شته؟ (چې ما ته یې راواچوئ).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی چې خلاصه یې داسې راځېږي:

اې پیغمبره! کله چې ذکر شوي دواړه پرښتې بنیادم د حساب کتاب مقام ته ورحاضر کړي نو بیا به دغه کیفیت صورت ونیسي:

۱ـ سوق کوونکې پرښته به وایي چې: دغه بنیادم چې زما په نزد موجودیت لري د محاسبې دپاره چمتو او تیار دی، او شهادت ورکوونکې پرښته به هم خپل فرض اداء کړي، چې د دغه بنیادم هغه ټول کړه وړه زما په نزد حاضر دي چې هیڅ زیادت او نقصان پکښې نه دی پېښ شوی او محاسبې ته چمتو دی.

۲ـ په نتیجه کښې به کافر بنیادم په خپل کفر باندې ملزم او ملامته وګرځي او د خلاصون هیڅ وجه به موندلی نه کړی شي، نو د الله ﷻ د پلوه به ذکر شوي دواړه پرښتې مخاطبې کړی شي چې: تاسو دواړه! کافر بنیادم او ډېر عنادګر په دوزخ کښې سر په څړې ورګوزار کړئ چې په دائمي توګه هلته وکړېږي یا په بل عبارت: تاسو د لاندې صفاتو درلودونکی هر یو کس دوزخ ته ورټیل وهئ:

الف. هرچا چې د الله ﷻ د نعمتونو ناشکري کړې وي او نازل کړی شوی دین یې د عناد د کبله نه وي قبول کړی.

ب. هغه څوک چې د خیر منعه کوونکی وه او د اسلام د مخنیوي هڅې یې کولې.

ج. هر څوک چې د شرعي پولو څخه تېری کوونکی او په حق دین کښې شک کوونکی وه.

البته چې دغه هر يو كس هغه څوك دى چې د الله ﷻ سره په عبادت كښې بل څوک یا بل شی شریکوي، او شرک يې غوره کړی دی.

لنډه دا چې: اى دوارو پرښتو! تاسو د ذكرو شوو صفاتو خاوند په سخت او دوامدار عذاب كښې ورختا كړئ.

۳_ په دغه وخت كښې به ذكر شوى كافر د خپل كفر پړه په شيطاني انډيوال ورواچوي چې زما د كفر مسئول همدغه دى، چې زه ده په كفري لاره باندې روان كړى وم او زه هيڅ ملامته نه يم.

۴_ دغه كفري شيطان ملګرى به د خپل ځان څخه دفاع وكړي او وبه وايي چې: اى زموږ ربه! تاته هر څه معلوم دي، نوموړى ما نه دى ګمراه كړى او د سركښۍ په لاره باندې مانه دى سوق كړى مګر نوموړى پخپله د حق څخه په لرې ګمراهۍ كښې واقع وه، ما فقط دعوت وركړى وه، د دعوت څخه پرته ما په نوموړي باندې هيڅ تسلط نه درلود، نوموړى پخپله ملامته دى.

۵_ په دغه وخت كښې به الله ﷻ دواړه مخاطب كړي چې: تاسو دواړه زما په حضور كښې نن ورځ جګړې مه كوئ، د دغه وخت جګړې تاسو دوارو ته هيڅ ګټه نه شي رسولى او دا ځكه چې ما وړاندې په دنيا كښې تاسو دوارو ته د كفر د ادامې په صورت كښې په عذاب سره اطلاع دركړې وه، چې دغه د عذاب اطلاع نن په تاسو دوارو باندې تطبيق كېدونكې ده. دغه د عذاب خبره زما په نزد نه بدلېدونكې ده او همدارنګه زه په خپلو بندګانو باندې تېرى كوونكى هم نه يم چې بدون د استحقاقه يې تعذيب كړم.

۶_ په ذكرې شوې طريقې سره به ټول كفار په دوزخ كښې ور واچول شي حتى چې بيا به موږ دوزخ ته پوښتنه راجع كړو چې: اى جهنمه! ايا ته ډک شوې؟ جهنم به په جواب كښې ووايي چې: ايا څه نور كفار هم شته چې ما ورباندې ډک كړې؟ (زه نور هم خايولى شم).

توضيحات

۱_ نبي كريم ﷺ د "قرين" كلمې په ارتباط په يوه حديث كښې فرمايلي دي چې: «مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ وُكِّلَ بِهِ قَرِينُهُ مِنَ الْجِنِّ وَقَرِينُهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ»[۱] يعني ستاسو يو كس هم نه دى مګر په داسې حال دى چې يقيناً يو قرين (ملګرى) يې د پېريانو څخه ټاكلى شوى دى او بل ملګرى ورسره د پرښتو څخه (چې په دنياوي ژوند كښې ورسره ملازمت لري).

پاتې شوه دا خبره چې په ﴿وَقَالَ قَرِينُهُ هَٰذَا مَا لَدَيَّ﴾ الآية- كښې څوک او كوم قرين مطلب دى، نو په دې كښې د اختلاف سره-سره د مثال په توګه لاندې قولونه ليكو:

الف: ځيني مفسرين كرام وايي چې: دلته د "قرين" د كلمې څخه هغه سائق يا شهيد مطلب دى كومو ته چې وړاندې په [ق: ۲۱] ايت كښې اشاره شوې ده[۲]. يا په بل عبارت: دلته يا سوق

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۲۹
(۲) تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۲۵

کوونکې پرښته مراده ده یعنې دغه بنیادم کوم چې زما په نزد د سوق لاندې دی د حساب کتاب دپاره حاضر او چمتو دی؛ او یا شهادت ورکوونکې پرښته مراده ده یعنې دغه عملنامه د محاسبې دپاره تیاره ده کومه چې زما په نزد او زما د نظر لاندې تکمیله شوې ده.

ب: ځینې نور وایي چې: دلته د بدلیت په لحاظ ذکرې شوې دواړه پرښتې (سائقه او شاهده) مرادې دي[۱]، چې دواړه پرښتې به د محاسبې په میدان کښې خپل-خپل مسئولیت اداء کړي، او اظهارات به وکړي لکه چې د "الف" په توضیح کښې دستي تېر شوه والحمد لله ﷻ.

اما د "قَرِين" کومه کلمه چې په راتلونکې [ق:۲۷] ایت کښې نازله شوې ده نو د هغې څخه بالاتفاق شیطاني قرین مراد دی[۲]، او د هیچا پکښې اختلاف نشته.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په ﴿ أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ ﴾ او په ﴿ فَأَلْقِيَاهُ فِي ٱلْعَذَابِ ﴾ کښې د "أَلْقِيَا، أَلْقِيَا" سره څوک څوک مخاطب ګرځولی شوي دي؟

مونږ وایو چې: د دغې پوښتنې د جوابولو دپاره مفسرینو کرامو متعدد جوابونه لیکلي دي[۳]، خو ظاهره دا ده چې په دغو دواړو کلمو سره به همغه دواړه پرښتې مخاطبې وګرځولې شي د کومو ذکر چې وړاندې په [ق:۲۱] ایت کښې نازل شوی دی، چې د سائق او شهید څخه عبارت دي[۴].

پنځه لمونځونه او پنځوس ثوابونه

۳ـ د معراج په شپه په محمدي ﷺ أمت باندې په څلوېښتو ساتونو کښې پنځوس لمونځونه فرض وګرځولی شوه، خو د نبي کریم ﷺ په مکررو سوالونو سره یې تعداد پنځو ته راښکته کړی شو، اما د ثواب د حیثه یې تعداد هیڅ تغیر ونه خوړ او دا ځکه چې الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ مَا يُبَدَّلُ ٱلْقَوْلُ لَدَىَّ ﴾ یعنې زما په نزد خبره بدلون نه شي موندلی (نو د پنځو لمونځونو اجر او ثواب د پنځوسو لمونځونو سره یو برابر دی)[۵].

جهنم به څه وایي؟

۴ـ د ﴿ هَلْ مِن مَّزِيدٍ ﴾ د جملې په ارتباط زښت ډېر احادیث روایت شوې دي چې ځینو مفسرینو کرامو یې ښه غټه مجموعه راغونډه کړې ده[۶]، خو مونږ فقط د نبي کریم ﷺ د لاندې دوه حدیثونو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۱۶۴
(۲) المحرر الوجیز ج۱۵ ص۱۷۷
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۷۲؛ روح المعاني ج۲۶ ص۱۸۵
(۴) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۲۶
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۵۱
(۶) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۲۷

الف: «يُلْقَى فِي النَّارِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ قَدَمَهُ فَتَقُولُ قَطْ قَطْ»[۱] يعني په جهنم كښې به كفار وراچولى كېږي حال دا چې جهنم به وايي چې: ايا څه نور زيات كړى شوي كفار شته چې ماته راواچولى شي؟، آن تردې چې الله ﷻ به پكښې بلا كيفه قدم كېږدي، نو جهنم به ووايي چې بس‌بس (زه ډک شوم).

ب: «لَا تَزَالُ جَهَنَّمُ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ فِيهَا رَبُّ الْعِزَّةِ قَدَمَهُ فَتَقُولُ قَطْ قَطْ وَعِزَّتِكَ وَيُزْوَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ»[۲] يعني جهنم به په دوامداره توګه وايي چې ايا څه زيات دوزخيان شته (چې راته راوغورزول شي)؟ آن تردې چې رب العزت ﷻ به پكښې خپل بلاكيفه قدم كېږدي، نو وبه وايي چې: بس-بس (زه ډک شوم) ستا په عزت مې دې سوګند وي، او ځينې برخې به يې ځينو نورو ته ورغونجې كړى شي.

﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هَـٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾ مَّنْ خَشِيَ ٱلرَّحْمَـٰنَ بِٱلْغَيْبِ وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُّنِيبٍ ﴿٣٣﴾ ٱدْخُلُوهَا بِسَلَـٰمٍ ۖ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُم مَّا يَشَآءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾ ﴾

[۳۱] او متقيانو ته به جنت ښه ورنژدې كړى شي په داسې حال چې لرې به ترې نه وي.

[۳۲] (ورته به وويلى شي چې) دا هغه شى دى د كوم چې ستاسو سره وعده كړى شوې وه (البته) د هر رجوع كوونكي (او د حدود الله) ساتونكي كس دپاره.

[۳۳] (همدغه كس) هغه څوک دى كوم چې د ډېر مهربان الله ﷻ څخه په غيبو سره ډارېده، او په توبه كوونكي زړه سره ورغلى وي.

[۳۴] (او هم به جنتيانو ته وويلى شي چې) په سلامتۍ سره جنت ته داخل شئ، دغه د خلود (همېشوالي) ورځ ده.

[۳۵] او د جنتيانو دپاره به په جنت كښې هغه شى شتون ولري كوم ته يې چې اراده وشي، او (په دې باندې علاوه ورته) زمونږ په نزد د نعمتونو زيادت هم شته.

د مطلب خلاصه

يعني اى پيغمبره! د مقايسې په توګه په خپل اُمت باندې اوس د جنتيانو څه حالات هم قرائت كړه هغه دا چې:

۱ـ متقيانو ته به جنت ورنژدې كړى شي او هيڅ لرېوالى به ترې ونه لري، بلكې د سترګو په رپ كښې به هلته وررسېږي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۷۱۹

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱٦۲

۲_ په دغه وخت کښې به جنتیان مخاطب کړی شي چې دا جنت هغه شی دی د کوم چې ستاسو سره په دنیا کښې وعده کړی شوې وه. دا وعده د هغو کسانو دپاره ده کوم چې د لاندې صفاتو درلودونکي دي

الف. هرڅوک چې الله ﷻ ته ډېر رجوع کوونکي او د شریعت د حدودو ساتونکي وه چې هر شرعي حکم یې په خپل چوکاټ کښې اداء کاوه

ب. هرڅوک چې د ډېر مهربان الله ﷻ څخه په غیبو ډارېد، که څه هم آخرت یې په سترګو نه وه لیدلی خو عقیده یې ورباندې دومره کلکه وه لکه چې لیدلی یې وي.

ج. بالآخره، خپل رب ﷻ ته په تائب زړه باندې ورغلی وي (چې ایمان یې تېر کړی وي او په اسلامي عقیده مړ شوی وي).

۳_ جنتیانو ته به د داخلېدلو په وخت کښې وویلی شي چې تاسو جنت ته د سلامتیا په حال ورداخل شئ چې تاسو به پکښې د هر آفت او غم څخه مامون یاست.

۴_ ای پیغمبره! په جنت کښې به جنتیانو ته هغه شیان شتون ولري کوم چې د دوی زړونه یې غواړي او اشتهاء یې ورته راشي، او په دې باندې علاوه زمونږ په نزد د جنتیانو دپاره څه زیات داسې نعمتونه هم شته چې د هغوی د اشتهاء لاندې نه شي واقع کېدلی، چې نه غوږونو اورېدلي دي او نه د چا په زړه کښې تېر شوي دي، همدغه به ورباندې خبر شي چې ورته ورکړی شي.

توضیحات

۱_ د ﴿وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ جمله وړاندې د [الشعراء: ۹۰] ایت لاندې ښه شرحه شوې ده خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې حدیث وراضافه کوو چې:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ الْجَنَّةَ تَشْتَاقُ إِلَى ثَلَاثَةٍ عَلِيٍّ وَعَمَّارٍ وَسَلْمَانَ»[۱] یعنې نن ورځ هم جنت درې کسانو ته د ملاقات شوق (مینه) لري چې د علي، عمار، او سلمان ﷺ څخه عبارت دي (د محشر په میدان به ټولو جنتیانو ته شوقمند وي او استقبال ته به یې ورنژدې کړی شي).

د جنتیانو اشتهاء او مزید نعمت

۲_ په ﴿لَهُم مَّا يَشَآءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف. د ﴿لَهُم مَّا يَشَآءُونَ فِيهَا﴾ جمله د الله ﷻ په توفیق د [الزخرف: ۷۱] ایت لاندې د احادیثو په رڼا کښې ښه پوره تفسیره شوې ده چې بیا تفسیرولو ته یې څه ارتیا نه ګورو.

ب. په ﴿وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ﴾ کښې د ﴿مَزِيدٌ﴾ کلمه په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په متعددو دولونو سره تفسیره کړې ده[۲]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۲۲۰

(۲) تفسیر الطبري ج۲۶ ص۱۷۳؛ الدر المنثور ج۷ ص۶۰۵

اول: ځینې مفسرین کرام وایي چې د دغې کلمې څخه د الله ﷻ دیدار مراد دی[۱]، د کوم څخه چې په [یونس: ۲۶] ایت کښې په "زیادة" سره تعبیر نازل شوی دی.

دوهم: ځینې نور وایي چې د ﴿ مَزِيدٌ ﴾ د کلمې اصلي مصداق به په جنت کښې څرګند شي[۲]. او دا ځکه چې په احادیثو کښې هم ورته په اجمالي توګه اشاره شوې ده لکه چې نبي کریم ﷺ په قدسي حدیث کښې د الله ﷻ د پلوه ویلي دي: «اَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ»[۳] یعنې ما د خپلو صالحو بندګانو دپاره هغه نعمتونه چمتو کړي دي کوم چې نه سترګو لیدلي دي او نه غوږونو اورېدلي دي او نه د کوم کس په زړه باندې تېر شوي دي.

﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُم بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِن مَّحِيصٍ ﴿٣٦﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ ﴿٣٨﴾ ﴾

[۳۶] او د دې زمانې د کفارو څخه وړاندې مونږ څومره ډېرې کفري پېړۍ هلاکې کړې دي چې هغوی د دوی څخه د زانیولو (قوت) د حیثه سخت کلک وه، نو هغوی په ښارونو کښې وګرځېدل راوګرځېدل (مېلې او چرچې بې پکښې وکړې خو په پای کښې د هلاک سره مخامخ شوه) ایا د خلاصون کوم ځای (ورته) وموندلی شو؟.

[۳۷] یقینًا په دغه (بیان) کښې د هغه چا دپاره لوی پند دی کوم ته چې وېښ زړه شتون ولري او یا په داسې حال کښې (ناصح ته) غوږ کېږدي چې په زړه سره (ورته) حاضر (او متوجه) وي.

[۳۸] او یقینًا مونږ اسمانونه او ځمکې او هغه شیان کوم چې د دوارو ترمنځ موجود دي، په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي او شان دا وه چې مونږ لره هیڅ ستوماني مسه نه کړه (نو یوازې په بعث بعد الموت به مونږ ته څه ستوماني ورسېږي چې د وسې مو ونه شي؟!).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د آخرت څه حالات نازل شوي وه او په جنت او دوزخ باندې څه رڼا اچولې شوې وه. او په دې ایتونو کښې د بعث بعد الموت منکرین تهدید شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د خپل دعوتي اُمت کفار او د بعث بعد الموت منکرین) تهدید کړه او زمونږ دپلوه ورته ووایه چې

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۸۸
(۲) البحر الوجیز ج۱۵ ص۱۸۶
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۷۰۴

۱ـ د دې زمانې د کفارو څخه وړاندې مونږ څومره ډېرې کفرې پېړۍ هلاکې کړې دي لکه عادیان، ثمودیان او داسې نور. حال دا چې هغوی د دوی څخه د قوت او ثروت د حیثه ډېر کلک او سخت وه خو قوت او ثروت ورته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی او د مرګ (هلاک) څخه یې نجات ورنه کړی شو. لنډه دا چې هغوی په ښارونو کښې وګرځېده راوګرځېده او مېلې چرچې یې پکښې وکړې. نو ایا هغوی ته د مرګ او هلاک څخه کوم ځای مونده شو چې نجات ورکړي او خلاصون یې په برخه شي؟

۲ـ یقیناً په ذکر شوې بیان او د پخوانیو پېړیو په هلاک کښې د هغه چا دپاره ډېر لوی پند او د عبرت درس دی کوم چې دوه صفته ولري چې پخپله ویښ زړه ولري او پخپله ترې عبرت واخلي. او یا بل ناصح ته په داسې حال کښې غوږ ونیسي چې زړه یې حاضر وي او نصیحت ته ښه پوره متوجه وي. اما څوک چې د دغو دواړو صفتونو څخه بې برخې وي هغه ترې عبرت او ګټه نه شي اخستی

۳ـ ای پیغمبره! د بعث بعد الموت منکران ـ چې نه ویښ زړونه لري او نه د زړه په غوږونو خبره اوري ـ دېته نه ګوري چې مونږ په یقین سره اسمانونه او ځمکې او هغه شیان کوم چې د دغو دواړو ترمنځ موجودیت لري په شپږو ورځو کښې پیدا کړه او مونږ ته هیڅ ډول ستومانې ونه رسېده او نه راته رسېدلی شوه: نو ایا په بعث بعد الموت باندې به مونږ ته څه ستومانې ورسېږي؟

توضیحات

۱ـ په ﴿ فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ ﴾ کښې د "نَقَّبُوا" کلمه اصلاً د "نَقْب" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "نقب" په لږګي کښې د سورې کولو معنی ورکوي[1]. مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د ګرځېدلو او تللو په معنی سره تفسیر کړی دی[2]

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴾ [آل عمران ۱۹٦] یعنې تا دې په ښارونو کښې د هغو کسانو ګرځېدل راګرځېدل دوکه نه کړي کومو چې کفر غوره کړی دی (دا ځکه چې دغه حال یې ادامه نه لري چې لږ وخت وروسته به د هلاک سره مخامخ شي)

یادونه

۲ـ دا مضمون (چې اسمانونه او ځمکې او د ما بین کائنات الله ﷻ په شپږو ورځو کښې پیدا کړي دي) د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف ۵۴] ایت لاندې تېر شوی دی چې بیا یې لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو

لُغُوب څه معنی؟

۳ـ په ﴿ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ ﴾ کښې د ﴿ لُغُوبٍ ﴾ کلمه د ستومانې دپاره وضعه شوې ده[3]

---

(۱) مفردات الراغب ص ۵۲۴
(۲) تفسیر القاسمي ج ۱۵ ص ۱۸۳
(۳) لسان العرب ج ۱ ص ۷۴۲

يعني كله چې مونږ د ټول عالم پيدا كولو ستومانه نه كړى شوو نو د بنيادم بيا راژوندي كول به مو څنګه ستومانه كړي چې د راژوندي كولو څخه يې تېر شو؟

﴿ فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ ٱلْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾
وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَٰرَ ٱلسُّجُودِ ﴿٤٠﴾ وَٱسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ ٱلْمُنَادِ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾
يَوْمَ يَسْمَعُونَ ٱلصَّيْحَةَ بِٱلْحَقِّ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ إِنَّا نَحْنُ نُحْيِۦ وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا
ٱلْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ
بِمَا يَقُولُونَ وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِٱلْقُرْءَانِ مَن يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾ ﴾

[۳۹] (اى پيغمبره!) ته په هغو خبرو صبر كوه كومې چې كفار وايي، او (د خپل اطمنان دپاره) د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبيح هم ضميمه كوه (البته) د لمر خاته څخه وړاندې او هم د لمر پرېواته څخه مخكښې.

[۴۰] او د شپې څخه هم (په څه برخو كښې د حمد سره) خپل رب ﷻ ته تسبيح وايه، او د (ټولو) لمونځونو په شاګانو كښې هم (دغه كار ته ادامه وركړه).

[۴۱] او (هغه شي ته) غوږ ونيسه (كوم چې په تاباندې لوستلى كېږي هغه دا چې:) په كومه ورځ چې اواز كوونكى (پرښته) د نژدې ځاى څخه اواز وكړي (نو ټول مړي به د قبرونو څخه ژوندي رابهر شي).

[۴۲] (البته) په دغه ورځ كښې به ټول خلك په حقه سره (د دوهمې شپېلۍ) تېز اواز (كړيكه) اوري (او هيڅ شك شبه به پكښې نه كوي. اى پيغمبره!) دغه (د قبرونو څخه) د بهر راوتلو ورځ ده.

[۴۳] يقينًا همدا مونږ ژوندي كول كوو او هم مړه كول كوو، او خاص مونږ ته (د ټولو خلكو او ټولو چارو) راګرځېدل دي.

[۴۴] په كومه ورځ چې د خلكو څخه ځمكه وچوي (نو ټول به) په داسې حال (رابهر شي) چې (د حشر ميدان ته به) تلوار كوونكي وي. (اى پيغمبره!) دغه بيا راژوندي كول په مونږ باندې ډېر اسان دي.

[۴۵] مونږ په هغو خبرو باندې ډېر ښه پوهېږو كومې چې كفار (او مشركان) وايي. او (اى پيغمبره!) ته په هغوى باندې د زور چلوونكي په حيث نه يې استولى شوى (چې ايمان راوړلو ته يې مجبور كړې، ته فقط پند وركوونكى يې) نو ته په قرآن كريم سره هغه چا ته پند وركړه كوم چې زما د وعيد (عذاب) څخه ډارېږي (چې همدغه كسان ترې ګټه پورته كوي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

پس د مرګه د ژوندون څخه د منكرينو دپاره د متعددو دلايلو د اقامه كولو او همدارنګه د عبرتي

تهدیداتو څخه وروسته په دې ایتونو کښې د نبي کریم ﷺ په تسلي او ډاډینې باندې زور اچولی شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي.

ای پیغمبره! څرنګه چې تا خپله فریضه په ډېره ښه توګه ادا، کړه او د کفارو د قناعت دپاره دې ډول-ډول اسالیب په کار واچول خو بیا هم هغوی د توحید عقیده خپله نه کړه، نو د هغوی په دغې کړنلارې باندې ډېر مه غمژن کېږه او د خپل خان د ډاډینې دپاره دغه ارشادات په نظر کښې ونیسه:

۱ـ د مشرکانو د چټي خبرو په اورېدلو باندې صبر کوه او خپله حوصله وربانديې د لاسه مه ورکوه، او په دې باندې علاوه په ټولو وختونو کښې عمومًا او په لاندې وختونو کښې خصوصًا د خپل رب ﷻ تسبیحات وایه او ستاینه یې کوه:

الف: د لمر خاته څخه وړاندې په سهار کښې په تسبیح او تحمید سره خپل رب ﷻ یادوه.

ب: او د لمر پرېواته مخکښې.

ج: د شپې په څه برخو کښې.

د: او د لمونځونو څخه وروسته.

۲ـ ای پیغمبره! دا خبره واوره او خلکو ته یې هم ورواوروه چې:

الف: په کومه ورځ چې اوازکوونکی اواز وکړي او د قیامت د قیام دپاره هر چا ته د ډېر نژدې ځای څخه ورواورولی شي چې پورته شه قیامت قائم شو، نو په دغه وخت کښې به ټول مړي د خپلو-خپلو قبرونو څخه را اوچت شي. البته چې دا به هغه ورځ وي چې ټول خلک به د قیامت د قیام چیغه او اواز په حقه واوري او هیڅ شک او تردد به پکښې نه کوي.

ب: نو همدغه د قبرونو څخه د راوتلو او د بیا راژوندي کېدلو ورځ ده.

۳ـ په دې کښې هیڅ شک او شبه نشته چې یوازې مونږ ژوندي کول او مړه کول کوو، او یوازې مونږ ته د ټولو مخلوقاتو بېرته راګرځېدل دي چې بالکل چاته د تښتېدلو لاره نشته.

۴ـ ای پیغمبره! په کومه ورځ چې ځمکه وچوي او د هغو مړو څخه پرده اوچته کړی شي کوم چې د هغې په ګېډه کښې پټ دي، نو په منډه منډه به د حشر میدان ته خغلي او هیڅ سستي به نشي کولی. دغه (د ټولو خلکو) حشر دی چې په مونږ باندې ډېر اسان دي او هیڅ مشکلات راته نه لري.

۵ـ ای پیغمبره! یو خل بیا واوره چې مونږ په هغو ټولو خبرو باندې ښه پوهېږو په کومو باندې چې کفار قول کوي او یا یې تاته دراوروي، نو ضرور به یې د تعذیب سره مخامخ کړو او انتقام به ترې واخلو، نو ته مه غمژن کېږه او دا خکه چې: ته خو په کفارو باندې جبر کوونکی نه یې استولی شوی چې په زور به یې په ایمان مشرف ګرځوي که نه نو ته به مسئول یې، بلکې ته فقط د یوه داعي او مبلغ په حیث استولی شوی یې او تا په دغې سپارلې شوې دنده کښې هیڅ قصور نه دی کړی.

۶ـ نو ته د کفارو په انکار باندې هیڅ حوصله مه بایله او بیا-بیا په دې قرآن کریم سره هر هغه چا ته پند ورکوه او خبر یې غواړه کوم چې زما د وعید او عذاب څخه ډارېږي، چې همدوی ترې ګټه پورته کوي.

توضیحات

۱_ ځینو مفسرینو کرامو په دې مقام کښې پنځو لمونځونو ته اشاره ګڼلې ده[۱] چې: د ﴿قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ﴾ څخه د سهار لمونځ، د ﴿وَقَبْلَ ٱلْغُرُوبِ﴾ څخه د ماسپښین او مازیګر دوه لمونځونه او د ﴿وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْهُ﴾ څخه د ماښام او ماسخوتن دواړه لمونځونه مطلب دي. مګر بهتره دا ده چې دلته تسبیحات او تحمیدات په اطلاق سره پرېښودل شي ترڅو ټولو فعلي اذکارو (لمونځونو) او قولي اذکارو دواړو ته شمولیت ولري.

۲_ په ﴿وَأَدْبَٰرَ ٱلسُّجُودِ﴾ کښې د "اَدْبَارْ" کلمه د "دُبُرْ" _لکه "قُفْل"_ جمعه ده چې د شا معنی ورکوي او د "سُجُود" کلمه د لمانځه د یوه رکن نوم دی خو په دې مقام کښې ترې د کنایې په توګه "لمونځ" مراد دی[۲]. یعنې ته د لمونځونو په شاګانو کښې (د فراغت څخه وروسته) تسبیحات او تحمیدات وایه.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه که څه هم ځینې علماء کرام وایي چې دلته د تسبیحاتو څخه دولس رکاته نوافل مطلب دي کوم ته چې نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده[۳] چې: «مَنْ ثَابَرَ عَلَى ثِنْتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ دَخَلَ الْجَنَّةَ أَرْبَعًا قَبْلَ الظُّهْرِ وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَهَا وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ وَرَكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعِشَاءِ وَرَكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ»[۴] یعنې هرڅوک چې په شپه او ورځ کښې په دولس رکاتونو (نفلي لمونځونو) باندې همېشوالی وکړي نو جنت ته به داخل شي، هغه دا چې: څلور رکاته د ماسپښین د لمانځه څخه وړاندې او دوه رکاته ترې وروسته، او دوه رکاته د ماښام د لمانځه څخه وروسته، او دوه رکاته د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته، او دوه رکاته د سبا د لمانځه څخه مخکښې (دغو دولسو لمونځونو ته سنن رواتب ویل کېږي).

مګر موږ ته د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرین) تفسیر غوره برېښي چې عمومیت لري، هغه دا چې: «أَمَرَهُ أَنْ يُسَبِّحَ فِي أَدْبَارِ الصَّلَوَاتِ كُلِّهَا»[۵] یعنې په ذکره شوې جمله کښې الله ﷻ خپل پیغمبر ﷺ ته امر کړی دی چې د ټولو لمونځونو په شاګانو کښې (د فراغت څخه وروسته) تسبیحات او تحمیدات ووایي.

یو اعرابي تحلیل

۳_ په دې مقام کښې لاندې اعرابي تحلیل په نظر کښې ساتل په کار دي[۶].

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۲۴
(۲) روح المعاني ج۲۶ ص۱۹۳
(۳) تفسیر المظهري ج۹ ص۷٦
(۴) سنن النسائي ج۱ ص۲۵٦
(۵) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۹
(٦) روح المعاني ج۲٦ ص۱۹۳

الف: د ﴿ وَٱسْتَمِعْ ﴾ دپاره مفعول مقدر دی چې مونږ ترې په "مَا يُتْلَى" سره تعبير كولی شو.

ب: په ﴿ يَوْمَ يُنَادِ ٱلْمُنَادِ ﴾ كښې د ﴿ يَوْمَ ﴾ كلمه د يوې مقدرې جملې پورې تعلق نيسي. څه لرې نه ده چې په "يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ" سره ترې تعبير وشي. په همدغې مقدرې جملې باندې د ﴿ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُرُوجِ ﴾ كلمات دلالت كوي.

ج: په ﴿ يَوْمَ يَسْمَعُونَ ﴾ كښې د ﴿ يَوْمَ ﴾ كلمه د وړاندېنی ﴿ يَوْمَ ﴾ څخه بدل واقع شوې ده.

د: مقدره جمله د بدل او مبدل منه سره د مقدر مفعول دپاره بيان واقع كېږي.

يعنې ای پيغمبره! په تاباندې دېر مهم خبر لوستل كېږي نو ښه ورته متوجه اوسه هغه دا چې مړي به په هغې ورځ د قبرونو څخه را اوچت شي چې كله اواز كوونكی هر چا ته اواز وكړي، البته داسې اواز چې د هيچا څخه به لرې نه وي او هرڅوک به گومان وكړي چې دغه چيغه په حقه سره بدون د شكه د ډېر نږدې ځای څخه د ده غوږ ته ورسېده.

لومړی ژوندی كېدونكی څوک دی؟

۴ـ د ﴿ يَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ﴾ په ارتباط نبي كريم ﷺ په يوه حديث كښې فرمايلي دي چې: «وَأَنَا أَوَّلُ مَنْ تَنْشَقُّ عَنْهُ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ»[١] يعنې او زه هغه لومړی كس يم د كوم څخه چې د قيامت په روځ ځمكه وچوي (او ژوندي ترې راپورته شي) حال دا چې زما فخر پكښې نشته (چې تكبر ورباندې وكړم، بلكې زه صرف د الله ﷻ د نعمت يادونه كوم).

د جبار معنی

۵ـ په ﴿ وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ ﴾ كښې د "جَبَّار" كلمه علماوو كرامو په دې مقام كښې په هغه چا سره معنی كړې ده كوم چې په نورو باندې خپله اراده تحميلوي او يوه كار ته يې مجبوروي[٢]. يعنې ای پيغمبره! مونږ ته په خلكو باندې د جبار په حيث نه يې استولی چې په ابسلام راوړلو باندې يې مجبور كړې بلكې ته مو د مُذَكِّر او مُنْذِرْ په حيث استولی يې او بس. هو! ستا د تذكير او إنذار څخه بوازې د الله ﷻ څخه ډارېدونكی بنده گټه پورته كوي.

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الَّذِيْنَ يَخَافُونَ مِنْ عَذَابِكَ وَيَرْجُونَ رِضَاكَ. آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ.

په همدې ځای د الله ﷻ په توفيق د "قٓ" سورت پښتو ترجمه او تفسير ختم شو.

۱۴۲۴/۵/۲۵ هـ ق - ۱۳۸۲/۵/۲ هـ ش.

---

[١] مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۶

[٢] تفسير ابي السعود ج۸ ص۱۳۵ ، لسان العرب ج۴ ص۱۱۳

الذاريات(٥١)

سریزه

۱ـ د دې سورت اولنۍ کلمه "الذّٰرِیٰت" د همدې سورت دپاره نوم ګرځولی شوی دی چې د نورو سورتونو څخه پرې جدا شوی دی.

۲ـ د دې سورت د ایتونو شمېر په اتفاق سره شپېتو (۶۰) ته رسېږي[۱] او په اتفاق سره یې ټول ایتونه مکي دي او د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي[۲].

۳ـ د دې سورت د کلماتو شمېر درې سوه او شپېتو (۳۶۰) ته رسېږي او د تورو شمېر یې یو زر دوه سوه او نهه دېرش (۱۲۳۹) تورو ته پورته شوی دی[۳].

۴ـ د دې سورت محتویات هم د نورو مکي سورتونو غوندې په عقیدوي موضوعاتو باندې څرخېږي، لکه د الله ﷻ توحید، د نبي کریم ﷺ نبوت او د قیامت قیام او داسې نور.

۵ـ دا سورت (الذّٰرِیٰت) د وړاندېنۍ سورت (قٓ) سره د ډېرو وجوهو د کبله تناسب لري. مثلاً:

الف: هلته د قیامت قیام په اٰفاقي او اَنفسي دلایلو سره په اثبات رسولی شوی وه او دلته همدغه مطلب په سوګندونو سره تائید شوی دی.

ب: هلته کفري هلاکو کړی شوو قومونو ته په اجمال سره اشاره شوې وه او دلته یې ځینو مثالونو ته لږ څه تفصیل ورکړی شوی دی.

ج: دغه دواړه سورتونه نبي کریم ﷺ ته په تسلي ورکولو باندې اشتمال لري او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ وَٱلذَّٰرِيَٰتِ ذَرۡوٗا ۝١ فَٱلۡحَٰمِلَٰتِ وِقۡرٗا ۝٢ فَٱلۡجَٰرِيَٰتِ يُسۡرٗا ۝٣ فَٱلۡمُقَسِّمَٰتِ أَمۡرًا ۝٤
إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٞ ۝٥ وَإِنَّ ٱلدِّينَ لَوَٰقِعٞ ۝٦ وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلۡحُبُكِ ۝٧ إِنَّكُمۡ لَفِي قَوۡلٖ
مُّخۡتَلِفٖ ۝٨ يُؤۡفَكُ عَنۡهُ مَنۡ أُفِكَ ۝٩ قُتِلَ ٱلۡخَرَّٰصُونَ ۝١٠ ٱلَّذِينَ هُمۡ فِي غَمۡرَةٖ سَاهُونَ
۝١١ يَسۡـَٔلُونَ أَيَّانَ يَوۡمُ ٱلدِّينِ ۝١٢ يَوۡمَ هُمۡ عَلَى ٱلنَّارِ يُفۡتَنُونَ ۝١٣ ذُوقُواْ فِتۡنَتَكُمۡ هَٰذَا
ٱلَّذِي كُنتُم بِهِۦ تَسۡتَعۡجِلُونَ ۝١٤ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] په الوزوونکو بادونو باندې سوګند دی الوزول.

(۱) التحریر والتنویر ج۱۵ ص۱۹۷
(۲) روح المعاني ج۲۷ ص۲
(۳) تفسیر الخازن ج۶ ص۷۲

[٢] د درنو بارونو په اوچتوونکو وریخو باندې سوګند دی.
[٣] نو (په اوبو کښې) په اسانۍ سره په چلېدونکو بېړیو باندې سوګند دی.
[۴] نو د شیانو ویشونکو پرښتو په ټولګیو باندې سوګند دی، چې.
[۵] یقینًا هغه شی (بعث بعد الموت) کوم چې ستاسو سره یې وعده کېږي هرومرو رښتینی دی (دروغین خبر نه دی).
[۶] او یقینًا (د کړو وړو) جزا یا سزا ضرور واقع کېدونکې ده.
[۷] د لارو (او ښایست) په درلودونکي اسمان باندې سوګند دی چې.
[۸] یقینًا تاسو (ای مشرکانو!) په ګډه وډه خبره کښې اخته یاست.
[۹] داسې ګډه وډه خبره چې د همدې خبرې د کبله (بوازې) هغه څوک (د حق څخه) اړولی کېږي کوم چې (د الله ﷻ په علم کښې) اړولی شوی وي (او د خیر استعداد یې ختم وي).
[١٠] اټکل کوونکي (دروغژنان) وژلی شوي (لعنت کړی شوي) دی (چې په اټکل سره یې سنده نبي کریم ﷺ ته دروغین لقبونه ورکوي).
[١١] (البته) هغه (دروغژنان) چې په لوی جهل کښې غفلت درلودونکي (پراته) دي.
[١٢] (د ملنډو په توګه) پوښتنه کوي چې د جزا ورځ به کله (پېښه) شي؟
[١٣] (ای پیغمبره!) دا به په هغې ورځ (پېښه) شي چې کله همدوی په اور باندې سوزولی کېږي.
[١۴] (او چې ورته به ویلی کېږي) خپل عذاب (او سوزول) وڅکئ. دغه عذاب همغه دی په کوم سره به چې تاسو (د ملنډو په توګه) تلوار کاوه (چې قیامت به کله قائم شي).

ارتباط او توضیحات

۱ ـ وړاندېنی سورت (قٓ) د أخروي أمورو او د بعث بعد الموت په ذکر باندې ختم شوی وه او دا سورت (الذّاریات) په همدغو مطالبو باندې د سوګند په یادولو پیل شوی دی.

۲ ـ په دې مقام کښې لاندې مطالب په ذهن کښې ساتل په کار دي

الف په ﴿ وَٱلذَّٰرِيَٰتِ ذَرۡوٗا ﴾ کښې د ﴿ذَرۡوٗا﴾ کلمه د بادونو د صفاتو څخه ده چې یوه خوا بله خوا شیان الوزوي را الوزوي. الله ﷻ فرمایي ﴿ تَذۡرُوهُ ٱلرِّيَٰحُ ﴾ [الکهف ۴۵] یعنې نباتات د باران په اوبو سره شنه ترونازه وګرځي خو بیا وروسته مېده ‌ـ‌ میده شي چې بادونه یې اخوا دېخوا الوزوي.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې په بادونو باندې سوګند دی چې په دنیا کښې چلېږي او بنیادمان ترې ډول ـ ډول ګټې پورته کوي

ب په ﴿ فَٱلۡحَٰمِلَٰتِ وِقۡرٗا ﴾ کښې د ﴿وِقۡرٗا﴾ کلمه د ډېر درونډ بار معنی ورکوي[١]. وریځې ـ چې د باران په اوبو باندې بار وي ـ د یوه ځای څخه بل ځای ته د بادونو په ذریعه انتقالېږي. الله ﷻ همدا

(١) القاموس المحیط ج۵ ص۶۴۱

مضمون په بل ایت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَقَلَّتۡ سَحَابٗا ثِقَالٗا ﴾ [الاعراف ۵۷] یعنې الله ﷻ بادونه چلوي آن تردې چې دغه بادونه په باران سره درنه وريځ پورته کړي (نو مونږ بيې مره ښار ته سوق کړو او هغه ورباندې راژوندې کړو).

نو د معنی حاصل به يې دلته داسې شي: نو سوګند دی په وريځو باندې چې د درنو بارونو پورته کوونکې دي.

ج. په ﴿ فَٱلۡجَٰرِيَٰتِ يُسۡرٗا ﴾ کښې د "جاريات" کلمه د "جري" ـ لکه "رمي" ـ څخه اشتقاقه شوې ده. او په بل ایت کښې د بېړیو صفت واقع شوې ده چې: ﴿ أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱلۡفُلۡكَ تَجۡرِي فِي ٱلۡبَحۡرِ بِنِعۡمَتِ ٱللَّهِ ﴾ [لقمان ۳۱] یعنې ته نه ګورې چې یقینًا (په دریاب کښې) بېړۍ د الله ﷻ په نعمت (فضل) سره چلېږي.

په دې مقام کښې به يې حاصل داسې راوخېژي چې: نو په داسې بېړیو باندې سوګند دی چې په دریاب کښې د دروندوالي سره سره په اسانۍ سره چلېږي او پکښې دوبېږي نه، ترڅو ترې بنيادمان په خپل ژوند کښې ګټې پورته کړي.

د. په ﴿ فَٱلۡمُقَسِّمَٰتِ أَمۡرًا ﴾ کښې د "أمر" کلمه د شي (څيز) په معنی سره ده. او د دې کبله چې اسم جنس ده ټولو شيانو ته شامله ده[۱]. دلته د پرښتو هغه متعدد ټولګي مطلب دي کوم چې د الله ﷻ د پلوه د شيانو په وېشلو باندې مکلفيت لري، چې چاته لږ روزي ورکړي او چاته پراخه، چاته د علم لږ برخه ورکوي او چاته ډېره، چا ته په رحم کښې يو ډول شکل او څېره ورکوي او چاته بل ډول او همداسې نور.

د همدغو پرښتو ټولګيو ته الله ﷻ په بل ایت کښې داسې اشاره کړې ده چې: ﴿ فَٱلۡمُدَبِّرَٰتِ أَمۡرٗا ﴾ [النازعات ۵] یعنې نو سوګند دی د پرښتو په هغو ټولګيو باندې کوم چې د شيانو تدبير کوونکې او انتظام کوونکې دي.

نو دلته به يې مضمون داسې راوخېژي چې: نو د پرښتو په وېشونکو او توزيع کوونکو ټولګيو باندې سوګند دی چې د مخلوقاتو ترمنځ مقدر شيان وېشي.

ه. که څه هم ځينو مفسرينو کرامو د ذکرو شوو څلورو وارو سوګندونو دپاره متعدد تفسيرونه ليکلي دي[۲]، مګر جمهورو علماوو کرامو همغه تفسيرونه خوښ کړي دي کوم چې وړاندې ذکر شوه[۳]، په دې باندې علاوه، د عمر الفاروق ﷺ او علي ﷺ څخه هم ذکر شوي څلورواړه تفسيرونه روايت شوي دي[۴].

و. د دغو سوګندونو جواب دا دی چې: ﴿ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٞ ۝ وَإِنَّ ٱلدِّينَ لَوَٰقِعٞ ﴾ یعنې یقینًا

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۱۹۸
(۲) روح المعاني ج۲ ص۱۷
(۳) اضواء البيان ج۷ ص۶۵۹
(۴) تفسير ابن کثير ج۴ ص۲۳۱، الدر المنثور ج۷ ص۶۱۴

هغه شی ربنتیا دی د کوم چې ستاسو سره یې وعده کړه شوې ده چې د بعث الموت څخه عبارت دی، همدارنګه یقینًا د قیامت په ورځ د ټولو کړو وړو جزا یا سزا هرومرو واقع کېدونکې ده (هیڅ شک پکښې شتون نه لري).

سوال جواب

ز: که څوک وایي چې: دا قانون دی، په کوم شي باندې چې الله ﷻ سوګند یاد کړي همغه شی د سوګند دپاره برهان او دلیل وي[1]، نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه قانون دلته تطبیق دی؟

مونږ وایو چې: هو! دلته هم ذکر شوي سوګندونه د خپل جواب دپاره په حقیقت کښې دلایل او براهین دي او دا خکه چې: که بالفرض بعث بعد الموت دروغ وی او مکافات او مجازات واقعیت نه درلودی نو دنیا به عبث وی او دغه انتظام به یې نه درلودی په کوم باندې چې روانه ده چلېږي، بلکې په دې تقدیر به د ماشومانو د لوبو غونډې بې نظمه او بې ترتیبه وی.

یادونه

۳ـ د شرعیاتو د اثبات په هکله د سوګندونو په ارتباط مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس:۵۳] ایت لاندې ښه خوندور بحث لیکلی دی خو په دې مقام کښې ورباندې اضافه کوو چې: الله ﷻ په قرآن کریم کښې د لاندې درېو احکامو د اثبات دپاره سوګندونه یاد کړي دي:

الف: د قیامت د اثبات دپاره، لکه همدغه ایتونه چې بحث پکښې روان دی.

ب: د نبوت د اثبات دپاره، لکه ﴿ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْحَكِيمِ ۝ إِنَّكَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ [یس:۲ـ ۳] یعني په قرآن حکیم باندې سوګند دی چې یقینًا ته ـ ای پیغمبره! ـ د پیغمبرانو د جملې څخه یې.

ج: د توحید د اثبات دپاره، لکه ﴿ إِنَّ إِلَـٰهَكُمْ لَوَٰحِدٌ ﴾ [الصافات:۴] یعني د پرښتو په متعددو ټولګیو سوګند دی چې یقینًا ستاسو (حقاني) معبود فقط واحد لا شریک دی.

حُبُک څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلْحُبُكِ ﴾ کښې د "حُبُک" کلمه د "حَبیکَة" جمعه ده، "حَبیکَة" هغې موږې یا لارې ته ویل کېږي کومه چې په شګه (رېګ) یا ولاړو اُوبو کښې د باد په ذریعه صورت ونیسي[2].

که څه هم په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو ورته همدغه د جمعیت معنی خوښه کړې ده او د اسمان په هغو لارو سره یې تفسیره کړې ده کومې چې د ستورو دپاره ټاکلې شوې دي[3]، خو ځینې نور مفسرین کرام وایي چې ذکره شوې کلمه مفرده ده او په متعددو معناوو سره یې تفسیره کړې ده لکه ښایست، قوت او محکموالی او داسې نور[4].

---

(۱) تفسیر المراغي ج۲۶ ص۱۷۵

(۲) لسان العرب ج۸ ص۴۰۸

(۳) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۹۱

(۴) تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۳۱؛ زاد المسیر ج۷ ص۲۰۵

زمونږ په فکر ذکرې شوې معناوې سره څه منافات نه لري او د بدلیت په ملحوظ تولې اراده کېدلی شي

یو نحوي تحلیل

۵_ په ﴿ إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ ۝ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴾ کښې لاندې تحلیل په لحاظ کښې ساتل په کار دي

الف د ﴿ مُّخْتَلِفٍ ﴾ کلمه د ﴿ قَوْلٍ ﴾ دپاره مفرد صفت دی

ب د ﴿ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴾ ورته دوهم صفت دی، چې جمله ده او عائد هم ورته ضرور دی.

ج په ﴿ عَنْهُ ﴾ کښې د "ه" ضمیر په همدغې صفتي جمله کښې د عائد حیثیت لري او د "عن" توری د سببیت معنی ورکوي[1].

یا په بل عبارت دغه "عن" د هغه "عن" غوندې معنی ورکوي کوم چې په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې ﴿ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَن قَوْلِكَ ﴾ [هود ۵۳] یعنې ای هوده! او مونږ ستا د قول (خبرې) د کبله او سببه د خپلو معبودانو پرېښودونکي نه یاستو

نو پورتنیو ملحوظاتو ته په پام سره بې د معنی حاصل داسې راځېږي چې

په هغه اسمان سوګند دی کوم چې د ستورو دپاره د مختلفو او متعددو لارو درلودونکی دی او هیڅکله پکښې تکړ صورت نه لیدل کېږي او کوم چې د ډېر ښایسته او محکم جوړ شوی دی چې بې انتظامي پکښې نه پیښېږي او هم د ماشومانو د لوبو په شان عبث او بې حکمته نه دی جوړ شوی چې

ای مشرکانو! تاسو په ګډو وډو خبرو کښې اخته یاست. کله پیغمبر ته یو دروغجن لقب ورکوئ او کله بل (تاسو په یوه خبره ولاړ او کلک نه یاست) که بالفرض المحال تاسو دروغژنان نه وی نو په یوه خبره به دریدلي وی

د دغسې دروغینو خبرو په سبب د حقې لارې څخه یوازې هغه څوک اړول کېږي کوم چې د الله ﷻ په علم کښې اړول شوی وي او د نېکو استعداد یې ختم وي یا په بل عبارت د اقوالو د اختلاف د کبله ستاسو د خط السیر بطلان هر چاته ښکاره دی مګر هغه څوک چې د زړه بصیرت یې د لاسه ورکړی وي هغه یې په بطلان باندې نه پوهېږي

همدغه مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې ﴿ فَإِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ۝ مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ ۝ إِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ ﴾ [الصافات ۱٦۱_۱٦۳] یعنې ای مشرکانو! نو یقیناً تاسو او هغه معبودان چې تاسو یې (د الله ﷻ څخه په غیر) عبادت کوئ، تاسو ټول په الله ﷻ باندې (د هیچا) په فتنه کښې اچوونکي نه یاست (چې عقیده یې فاسده کړئ) مګر هغه څوک کوم چې (د الله ﷻ په علم کښې) دوزخ ته ننوتلونکی وي (او د نېکو استعداد یې ختم شوی وي)

[1] اضواء البیان ج۷ ص۶۶۴- تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۳۷

د ځو لغاتو معناوي

۵ـ په دغو ایتونو کښې د لاندې لغاتو معناوې داوې:

الف: په ﴿قُتِلَ الْخَرّٰصُوْنَ﴾ کښې د ﴿قُتِلَ﴾ کلمه د "قَتْل" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د وژلو معنی ورکوي، مګر علماوو کرامو دلته د لعنت په معنی سره تفسیره کړې ده[۱].

ب: او د "خَرّٰصُوْن" کلمې د "خَرْص" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاق موندلې دی چې د اټکل او تخمین دپاره وضعه شوې دی، خو په دې مقام کښې د دروغو څخه کنایې ده[۲].

ج: په ﴿فِيْ غَمْرَةٍ سَاهُوْنَ﴾ کښې د ﴿غَمْرَةٍ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [المؤمنون ۵۴] ایت لاندې شرحه شوې ده چې د بیه غټ معنوي جهل څخه عبارت ده.

د: او د ﴿سَاهُوْنَ﴾ کلمه د "سَهْوٌ" څخه مشتقه ده چې په لاندې معناوو کښې استعمالیږي[۳]:

اول: د فکر هغه خطایې چې د بنیادم د قصور څخه یې منشاء اخستې نه وي، لکه چې کوم لیونی سړی چا ته بوج او کنځلې وکړي په دې ډول کښې مواخذه نشته.

دوهم: د فکر هغه خطایې چې د بنیادم د قصور څخه یې منشاء نیولې وي، لکه په شرابو مست سړي چې څوک وکنځي (په همدغې ډول سهوې باندې مواخذه شته او همدغه ډول دلته مراده ده).

ه: په ﴿عَلَى النَّارِ يُفْتَنُوْنَ﴾ کښې د ﴿يُفْتَنُوْنَ﴾ کلمه د "فِتْنَة" څخه اشتقاقه شوې ده کومه چې په ﴿ذُوْقُوْا فِتْنَتَكُمْ﴾ کښې نازله شوې ده، کومه چې د احراق (سوزولو) او تعذیب معنی ورکوي[۴].

د مطلب خلاصه

٦ـ د ذکرو شوو لغاتو په ملحوظ یې د معنی حاصل داسې راځیږي چې:

الف: ای مشرکانو! په اسمان باندې ـ چې په منتظمه توګه پکښې هر یو ستوری په خپل مدار کښې ځرځیږي او د ډېر استحکام او ښایست درلودونکی دی ـ سوګند دی چې: یقیناً تاسو په ډېرو ګډو وډو خبرو کښې واقع یاست او پیغمبر ته ګډ وډ لقبونه ورکوئ. همدا ستاسو د اقوالو د بطلان ستره نښه ده. که بالفرض تاسو په حق باندې خولې ښوروئ نو په یوه لقب ورکولو به کلک ولاړ وئ او متناقضې خبرې به مو نه کولې.

ب: په همدې بنیاد ستاسو د متناقضو خبرو د کبله یوازې هغه څوک د حقې لارې څخه اړولی کیږي کوم چې د الله ﷻ په علم کښې تړې اړولی شوی وي او د نېکۍ استعداد یې ختم وي.

ج: ای پیغمبره! ذکر شوي اټکل کوونکي کسان دي د الله ﷻ د رحمت څخه لرې وي لکه چې روزمره تړې لرې کیږي، او دا څکه چې دوی د لاندې خاصیتونو خاوندان دي:

---

(۱) البحر الوجيز ج۱۵ ص۲۰۳
(۲) روح المعاني ج۲۷ ص۶
(۳) مفردات الراغب ص۲۵۲
(۴) تفسير ابي السعود ج۸ ص۱۳۷، تفسير الكشاف ج۴ ص۳۹۷، القاموس المحيط ج۲ ص۴۴۶

اول: دوی په غټ معنوي جهل کښې پرېوتلي دي او لا خپل ځانونه ورته په حقه برېښي.
دوهم: دوی د دې کبله د غفلت خاوندان دي چې نه ويښ زړونه لري او نه ناصح ته غوږ ږدي، بلکې د بصيرت ټول دلايل يې د پښو لاندې کړي دي.
درېم: د استهزاء او مسخرو په توګه پوښتنه کوي چې د جزا ورځ به کله واقع شي؟ څومره وخت ورته پاتې دی؟.
د: ای پیغمبره! د دغو کسانو په جواب کښې ووايه چې: دغه ورځ به په هغه وخت کښې تحقق ومومي په کوم کښې چې دوی او د دوی امثال په اور کښې معذب ګرځولی کېږي او په دوزخ کښې سوزول کېږي.
ه: په دغې ورځ کښې به ذکر شوي مسخره کوونکي او نور کفار مخاطب کړی شي چې: په خپل لاس ګټلی عذاب او سوزول وڅکئ او مزه يې واخلئ، دا هغه شی دی د کوم په واقع کېدلو باندې به چې تاسو په دنيا کښې د ملنډو په توګه تلوار کاوه چې کله به تحقق ومومي.

﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ ءَاخِذِينَ مَآ ءَاتَىٰهُمْ رَبُّهُمْ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَبْلَ ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا۟ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِٱلْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَفِىٓ أَمْوَٰلِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَٱلْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾ وَفِى ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ وَفِى ٱلسَّمَآءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَآ أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾

[۱۵] يقيناً متقيان به (په اخروي ژوند کښې) په باغونو او (ځلور ډوله) چينو کښې وي.
[۱۶] دوی به (په ډېرې خوښۍ سره) د هغو نعمتونو اخستونکي (قبلوونکي) وي کوم چې ورته خپل رب ﷻ ورکوي. (او دا ځکه چې) بې شکه متقيان د دغه وخت څخه وړاندې (په دنيا کښې) محسنان (نېکان) وه (مثلاً):
[۱۷] دوی چې وه د دوی خوب د شپې د مخې لږ وه (زيات وخت به يې په عبادت کښې تېراوه).
[۱۸] او (د دې سره-سره) د سهار په مهال به دوی (د الله ﷻ څخه د ګناهونو) مغفرت غوښت.
[۱۹] او د دوی په مالونو کښې د سوال کوونکي (فقير) او د محروم (ناڅرګند فقير) دپاره حق ثبوت درلود (يو يې هم بې برخې نه پرېښوده).
[۲۰] او (ای خلکو! تاسو پوه شئ چې) په ځمکې کښې د يقين کوونکو دپاره (د الله ﷻ د علم او قدرت) زښتې ډېرې نښې شته دي.
[۲۱] او (ای خلکو!) ستاسو په ځانونو کښې هم (د همدغو مطالبو دپاره ګڼ دلايل شتون لري) ايا نو تاسو د زړه په سترګو نه ګورئ؟.

[٢٢] او (ای خلکو!) په اسمان کښې ستاسو روزي (باران) ده او (هم پکښې) هغه تول شیان مقدر دي د کومو چې تاسو نه وعده درکوله کېږي (او هملته په ازلي کتاب کښې لیکلي شوي دي).

[٢٣] نو (ای خلکو!) د اسمان او ځمکې په رب ﷻ باندې سوګند دی چې وعده درکړی شوې خبره په داسې حال کښې حقه ده (چې په حقیقت او واقعیت کښې د ښه ورته ده) لکه چې تاسو خبرې کوئ (هیڅ شک شبه پکښې ځای نه لري).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د کفارو څه اُخروي حالاتو ته اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې د متقیانو څه اُخروي حالاتو ته اشاره کېږي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د مقایسې دپاره د کفارو د حالاتو ځخه وروسته په خپل اُمت باندې د مؤمنانو او متقیانو څه حالات هم قرائت کړه هغه دا چې

١ـ په اخروي ژوند کښې به مؤمنان (متقیان) د لاندې صفاتو درلودونکي وي:

الف: دوی به د هر ډول میوجاتو په باغونو کښې استوګن وي.

ب: او هم به ترې لاندې څلور ډوله چینې او ویالې رواني وي، چې د شودو، شاتو، شرابو او صافو اوبو به بېلې-بېلې ویالې جارې وي.

ج: جنتیان به د هغو نعمتونو په ډېرې خوشالۍ سره رانیوونکي وي کوم چې ورته د خپل رب ﷻ د پلوه وړیا ورکولی کېږي.

٢ـ جنتیان به په جنت کښې خکه د ډول-ډول نعمتونو درلودونکي وي چې:

الف: دوی په دنیا کښې نېکو کاران او اخلاصمندان وه. د مثال په توګه:

ب: د دوی خوب به د شپې په لږو برخو کښې صورت نیوه او زیاتې برخې به یې ورته په عبادت سره رڼولې.

ج: خو د دې سره-سره به یې خپل ځانونه تقصیر کوونکي ګڼل او په سهار کښې به یې د خپل رب ﷻ په حضور کښې د مغفرت لاسونه اوچتول چې: ای ربه! مونږ ته د تقصیراتو ځخه راتېر شه.

د: په بدني عبادت باندې علاوه، دوی به په دنیا کښې په مالي عبادتونو باندې هم صرفه نه کوله او په خپلو مالونو کښې به هر ډول فقیر ته په استحقاق قائل وه، دوی به هغه فقیر ته د خپلو مالونو څه برخه ورکوله کوم به چې خپله فقیري په سوال کولو سره څرګندوله او دوی به هغه فقیر هم بې برخې نه پرېښود چې د خپلې فقیرۍ ځخه به یې په سوال کولو سره پرده نه پورته کوله، بلکې دغو جنتیانو به پلټنه کوله چې پټ فقیران هم وپېژني او په خپلو مالونو کښې څه برخه ورکړي.

٣ـ ای خلکو! په ځمکه کښې زښت ډېر دلایل شتون لري، او په دغو افاقي دلایلو باندې علاوه، ستاسو په ځانونو کښې ښه پرېمانه انفسي دلایل هم موجودیت لري چې تاسو ته د اسلامي لارې واقعیت په اثبات رسوي.

۴_ او همدارنگه ستاسو روزي او هغه شی د کوم چې تاسو ته يې وعده درکوله کېږي، دا ټول په اسمان کښې تاکل کېږي او اختيار يې يوازې د الله ﷻ پورې اختصاص لري او بس، او بلکې هملته په ازلي کتاب کښې ثبت دی.

۵_ نو ای خلکو! د اسمان او ځمکې په رب ﷻ باندې سوګند دی چې يقيناً ذکر شوي خبره داسې حقه ده لکه څنګه چې تاسو خبرې کوئ. يا په بل عبارت لکه څنګه چې ستاسو خبرې کول واقعيت لري او څه شک پکښې نشته همدارنګه دا خبره هم واقعيت لري او هيڅ دروغ پکښې شتون نه لري چې ستاسو روزي د اسمان د پلوه نازلېږي او د کوم خير يا شر چې تاسو ته وعده درکوله کېږي هغه ټول د اسمان د پلوه صورت نيسي او فقط د الله ﷻ په اختيار پورې اختصاص لري او بس.

توضیحات

۱_ په ﴿ ءَاخِذِينَ مَآ ءَاتَىٰهُمۡ رَبُّهُمۡ ﴾ کښې ځينو مفسرينو کړامو د "ما" توری د الله ﷻ د هغو ارشاداتو څخه کنايي اخستی دی کوم چې د پيغمبرانو په ذريعه په دنيا کښې بنيادمانو ته ورنازل شوي وه[1]. يعنې په داسې حال کښې به هلته جنتيان سکونت ولري چې دوی په دنيا کښې د الهي ارشاداتو رانيوونکي وه.

خو دغه کنايه د لاندې وجوهو د کبله خوندوره نه بريښي

الف: په جنت کښې د سکونت يوه زمانه ده او په ارشاداتو باندې د عمل کولو بله زمانه ده، حال دا چې نحويان په حاليت کښې د زماني اتحاد ضرور ګڼي

ب: همدغه مضمون په متصله جمله ﴿ إِنَّهُمۡ كَانُواْ قَبۡلَ ذَٰلِكَ مُحۡسِنِينَ ﴾ کښې نازل شوی دی، نو په کار نه ده چې په لوی لاس په ايت کښې د تکرار متحمل وګرځو.

زمونږ په نظر بهتره دا ده چې ذکر شوی د "ما" توری د جنتي نعمتونو څخه کنايي وګڼلی شي. يعنې جنتيان به په جنت کښې د هغو نعمتونو په ډېرې خوشالۍ سره اخستونکي (رانيوونکي) وي کوم چې ورته خپل رب ﷻ اعطاء کوي نو د نعمتونو قبول به وربانديې تحميلي نه وي او نه به موقت وي بلکې تل ترتله به دوام لري.

يو نحوي تحليل

۲_ په ﴿ كَانُواْ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيۡلِ مَا يَهۡجَعُونَ ﴾ کښې ځينو مفسرينو کړامو متعدد نحوي تحليلونه کړي دي[2]. خو کوم تحليل چې بهتر بريښي هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کېږي[3]

الف: د ﴿ كَانُواْ ﴾ دپاره خپل مستتر ضمير اسم دی چې ﴿ ٱلۡمُتَّقِينَ ﴾ ته راجع دی.

ب: د ﴿ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيۡلِ ﴾ کلمات د ﴿ كَانُواْ ﴾ دپاره خبر واقع شوي دي

---

(۱) البحر المحيط ج۹ ص۵۵۱

(۲) روح المعاني ج۲۷ ص۷ اللباب في علوم الکتاب ج۱۸ ص۶۸

(۳) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۳۹۲

چې په ﴿ ما يَهْجَعُونَ ﴾ کښې د "ما" توری مصدریه دی چې د ﴿يَهْجَعُونَ﴾ جمله د "هُجُوعُهُمْ" تاویل ته اړوي. "هُجُوعْ" لکه "قُبُولْ" د خوب کولو معنی ورکوي[۱].

د دغه تاویلي مصدر د ﴿ كَانُوا ﴾ د اسم څخه په بدل اشتمال سره بدل دی، نو څه لږي نه ده چې په "كَانَ الْمُتَّقُونَ هُجُوعُهُمْ قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ" سره ترې تعبیر وکړی شي. یعنې: متقیان جنتیان چې وه د دوی خوب کول د شپې د مخې لږ وه چې اکثره شپه به یې په عبادت تېروله، خو د دې سره-سره به په سهار کښې د خپل قصور مغفرت غوښتونکی هم وه.

محروم څوک دی؟

۳ـ په ﴿ وَفِىٓ أَمْوَٰلِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَٱلْمَحْرُومِ ﴾ کښې خو د "سَائِل" کلمه واضحه ده چې د هغه فقیر سړي څخه عبارت ده کوم چې خپل احتیاج خلکو ته وړاندې کړي او خپل فقر ورته څرګند کړي. د کوم په هکله چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لِلسَّائِلِ حَقٌّ وَإِنْ جَاءَ عَلَى فَرَسٍ»[۲] یعنې سوال کوونکي د ورکړې حق لري اګر که په آس باندې سور راشي (نو په کار دی څه ناڅه ورکړی شي).

اما په همدغه ایت شریف کښې د "مَحْرُوم" په هکله علماوو کرامو ګڼ شمېر اقوال کړي دي چې تقریبًا اتو قولونو ته رسېږي[۳]. خو بهتر قول پکښې دا برېښي چې: "مَحْرُوم" د هغه فقیر نوم دی کوم چې د سوال کولو څخه ډډه کوي او نابلده سړی ورباندې د غني (مالدار) ګومان کوي.

همدغه تفسیر ته نبي کریم ﷺ هم په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «وَلَكِنَّ الْمِسْكِينُ الَّذِي لَا يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ وَلَا يُفْطَنُ بِهِ فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ وَلَا يَقُومُ فَيَسْأَلُ النَّاسَ»[۴] یعنې هغه څوک کامل مسکین نه دی چې په خلکو باندې ګرځي راګرځي او په یوه لمړۍ دوه لمړۍ او په یوه کجوره دوه کجورو باندې یې مخه نیوله کېږي، مګر کامل مسکین هغه څوک دی چې دومره غنا نه لري چې د احتیاج څخه یې بې پروا کړي او (په دې باندې علاوه) په احتیاج باندې یې چاته معلومات هم نه وي چې صدقه ورباندې وکړی شي، او همدارنګه نوموړی نه اوچتېږي چې خلکو ته سوال وکړي (او په خپل احتیاج باندې یې خبر کړي).

هېر مو نه شي

۴ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ وَفِى ٱلسَّمَآءِ رِزْقُكُمْ ﴾ کښې د "رِزْق" کلمه د باران څخه عبارت ده، لکه چې په بل ایت کښې ورباندې تقریبًا صراحت شوی دی چې: ﴿ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ﴾ [الجاثیة ۵] یعنې په هغه شي کښې هم د توحید دلایل دي کوم چې

(۱) لسان العرب ج۸ ص۳۶۷، القاموس المحیط ج۴ ص۴۸۴
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۴۲۸، سنن ابي داوُد ج۱ ص۲۳۵
(۳) زاد المسیر ج۷ ص۲۰۷، المحرر الوجیز ج۱۵ ص۲۰۷
(۴) صحیح البخاري ج۱ ص۲۰۰

الله ﷻ د اسمان څخه نازل کړی دی چې د روزۍ (باران) څخه عبارت دی، نو الله ﷻ په همدغه باران سره مړه ځمکه راژوندۍ کوي البته د هغې د مرګ (وچوالي) څخه وروسته

دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ وَمَا تُوعَدُونَ ﴾ کښې د "ما" کلمه د هغو ټولو خوږو او ترخو (خیر او شر) څخه عبارت ده کوم چې بنیادمانو ته په دنیا او آخرت کښې ورپېښېږي[۱].

يعني ای بنیادمانو! ستاسو د روزۍ سبب په اسمان کښې دی چې د باران په شکل کښې دربانديې راوريږي، او همدارنګه ستاسو ټول کړه وړه او خیر او شر هم په لوح محفوظ کښې مقدر دی کوم چې په اسمان کښې ساتلی شوی دي. همدغه لوح محفوظ ته په [الرعد ۳۹] ايت کښې د "أم الکتاب" لقب ورکړی شوی دی چې څه تفصیل یې د الله ﷻ په توفیق همدلته تېر شوی دی.

دوه نکتې

۵ـ په ﴿ فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَآ أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ ﴾ کښې لاندې دوه وو نکتو ته توجه په کار ده:

الف. د ﴿ إِنَّهُۥ ﴾ په ضمیر کښې ځو علماوو کرامو زښت ډېر احتمالات لیکلي دي[۲]، مونږ ته پکښې دا بهتر، برېښي چې دغه ضمیر به په وړاندېنۍ جمله ﴿ وَمَا تُوعَدُونَ ﴾ کښې د "ما" کلمې ته راجع وي.

ب. په ﴿ مِّثْلَ مَآ ﴾ کښې د ﴿ مِّثْلَ ﴾ کلمه ﴿ أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ ﴾ ته مضافه ده او د هغه ضمیر څخه د حالیت په بنیاد منصوبه ده کوم چې په ﴿ لَحَقٌّ ﴾ کښې مستتر دی او په ﴿ وَمَا تُوعَدُونَ ﴾ کښې د "ما" کلمې ته راجع دی[۳].

اما د "مَا" توری د مضاف او مضاف إلیه ترمنځ زیات نازل شوی دی. لکه چې په دغې مقوله کښې د "لا" توری زیات دی: "فِي بِئْرٍ لَا حُورٍ سَرَى وَمَا شَعَرْ"، مطلب پکښې "فِي بِئْرِ حُورٍ"[۴] دی، یعنې فلانی سړی د هلاکت په ځا کښې لاړ (ولوېد) او پوه نه شو چې دا د هلاکت ځا ده.

نو د ذکرو شوو نکتو په ملحوظ به د ایت شریف مضمون داسې راوخېژي چې:

نو د اسمان او ځمکې په رب ﷻ باندې سوګند دی چې تاسو ته وعده کړی شوې شیان ټول حق دي او د الله ﷻ په علم باندې علاوه په ازلي کتاب (لوح محفوظ) کښې مقدر دي. حال دا چې دغه مقدرات (په حقیقت او واقعیت کښې) دېته ورته دی لکه چې تاسو خبرې کوئ، نو څرنګه چې ستاسو په خبرو کولو کښې څه شک نشته همدارنګه په أم الکتاب (ازلي کتاب) کښې د مقدراتو په ثبوت کښې هم شک او تردد شتون نه لري.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۲٦ ص۲۰٦؛ حاشیة الشیخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۳۹۳

(۲) روح المعاني ج۲۷ ص۱۰

(۳) تفسير ابي السعود ج۸ ص۱۳۹

(۴) لسان العرب ج۴ ص۲۲۲

﴿ هَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ٱلْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذْ دَخَلُوا۟ عَلَيْهِ فَقَالُوا۟ سَلَـٰمًا
قَالَ سَلَـٰمٌ قَوْمٌ مُّنكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُۥٓ إِلَيْهِمْ قَالَ
أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا۟ لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَـٰمٍ عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾
فَأَقْبَلَتِ ٱمْرَأَتُهُۥ فِى صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴿٢٩﴾ قَالُوا۟ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ
إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾ ﴾

[۲۴] ایا تاته د ابراهیم ﷺ د عزتمندو مېلمنو خبره درغلې ده؟ (هغه دا چې)

[۲۵] کله چې هغوی په ابراهیم ﷺ باندې (کور ته) ورداخل شوه نو ویې ویلې چې (په تاباندې دې سلامتیا وي) سلامتیا.

ابراهیم ﷺ (په جواب کښې) وویلې چې (په تاسو باندې دې هم) سلامتیا وي (خو د خپله خانه سره یې په پټه وویلې چې) دوی نااشنا (نابلده) قوم دی!

[۲۶] نو ابراهیم ﷺ غلې خپل کور ته لاړ نو څورب خوسی یې راووړ (د خاریه خوسي غوښه یې راوړه)

[۲۷] نو غوښه یې مېلمنو ته ورنژدې کړه او (ورته یې) وویلې چې ایا تاسو خوراک نه کوئ؟ (مهرباني وکړئ خوراک وکړئ)

[۲۸] نو (د هغوی د نه خوراک د کبله) ابراهیم ﷺ ترې په خپل زړه کښې وېره واچوله (ورځخه وډار شو). مېلمنو (ورته) وویلې چې مه ډارېږه (موږ پرښتې یاستو خوراک او څښاک نه کوو)، او هم یې په یوه پوه هلک سره زیری ورکړ (چې ته به ډېر ژر د دغه ماشوم پلار جوړ شې).

[۲۹] نو د ابراهیم ﷺ مېرمنې (د حیرانتیا) په اواز کښې (مېلمنو ته) مخ کړ او خپل مخ یې (د تعجب د امله ښه کلک) وواهه او ویې ویلې چې زه خو زړه بوډۍ (او) شنډه یم (په دې باندې علاوه مېړه مې هم دغه بوډا دی، دا خو عجیب بشارت دی).

[۳۰] پرښتو (ورته) وویلې چې همدغه ډول ستا رب ﷻ فرمایلي دي، یقیناً ستا رب ﷻ همدی د حکمت خاوند (او) د پوهې څښتن دی

ارتباط او د مطلب خلاصه

تردې ځایه الله ﷻ په سوګندونو او أنفسي او آفاقي دلایلو سره د بعث بعد الموت واقعیت او هم د نبي کریم ﷺ د نبوت حقانیت څرګند کړ. په دې اېتونو کښې د ځینو کفري هلاکو شوو قومونو لنډو قیصو ته اشاره شوې ده. ترځو د یو پلوه د کفارو د تهدید معنی ورکړې او د بل پلوه نبي کریم ﷺ ته تسلي او ډاډینه وکړخي. نو خلاصه یې داسې راځېږي

ای پیغمبره! د خپلې والاشي په اړه او د کفارو عنادونو د بهودې په اړه په خپل امت باندې د پخوانیو خیرو خلکو د نسلو لپاره څه حالات قرائت کړه.

۱ـ ایا تاته د ابراهیم علیه السلام د معززو میلمنو خبره رسیدلې ده؟ هغه دا چې:

الف: کله چې دغه میلمانه (د پرښتو یوه ډله د پیغامونو په شکل) ابراهیم علیه السلام ته ورغله او د هر څه څخه وړاندې یې ورته سلام وکړ او چاړه چې سلام ورته وکړ، ده هم ورته سلام وکړ.

ب: ابراهیم علیه السلام هم د سلام ته ځواب ورکړ چې «وعلیکم السلام» په ډیر ښه ډول یې هم سلام وکړ.

خو په همدې حال کې ابراهیم علیه السلام د میلمه خانه سره داسې وویل چې دا خو نااشنا قوم دي چې د دې وخت څخه وړاندې ما چرته نه وو لیدلي چې څوک دي او له کومه راغلي دي؟

ج: د سلام د تبادلې څخه وروسته ابراهیم علیه السلام خپل کور ته ولاړ او په چټکۍ سره یې د خپلو میلمنو دپاره د خوراک او څښاک بندوبست وکړ.

د: نو په چټکۍ سره یې د یوه غواړه خوسکي غوښه تیاره کړه او خپلو معززو میلمنو ته یې په مخکې کېښوده چې د دې غوښې څخه استفاده وکړي.

هـ: میلمنو خوراک ته لاس ونه وړاندې نه کړ، نو ابراهیم علیه السلام هغوی مخاطب کړل چې: ایا تاسو خوراک نه خورئ؟ څه باعث دی چې د خوراک څخه مو لاس نیولی؟

و: په همدې حال کې ابراهیم علیه السلام د میلمنو د نه خوراک د امله په خپل زړه کې ډار محسوس کړ او ویره ورسره پیدا شوه چې دغه قوم څه مطلب لري؟ ایا دوی په غصه دي؟

ز: کله چې میلمنو په ابراهیم کې د ډار نښې ولیدلې نو د ډاډینې او اطمینان د ورکولو دپاره یې مخاطب کړ چې ډار مه کوه، موږ ځکه خوراک ته لاس وړاندې نه کړ چې موږ پرښتې یاستو، بیا یې د هغه تسکین دپاره په یوه پوه هلک سره بشارت ورکړ چې د بوډاتوب په حال کې به یې درته الله تعالی روزي کړي.

۲ـ د ابراهیم علیه السلام میرمنه (ساره رضي الله عنها) هم په تشویش کې واقع وه خو چې کله یې ذکر شوی بشارت او د خوښۍ خبر واورېد نو:

الف: د حیرانتیا اواز یې ځېل کړ او په تعجب سره یې خپل مخ په څپېړه ووهه او میلمانه یې مخاطب کړل چې: زه خو زړه بوډۍ یم چې په ځوانۍ کې هم شنډه وم او د ځه بوډا مې مېړه دی!

ب: پرښتو ځواب ورکړ چې: واقعیت همداسې دی لکه څنګه چې موږ تاسو ته بشارت درکړ او دا ځکه چې همدغه ستا د رب تعالی فرمان دی، او هیڅ بدلون پکښې صورت نه شي نیولی، بې شکه ستا رب تعالی په هر شي کې د حکمت درلودونکی او په هر شي باندې ښه پوه دی، ستاسو حالات ورته ښه پوره څرګند دي.

توضیحات

۱ـ دا قیصه د «هود» په سورت کې او هم په ځینو نورو سورتونو کې په تفصیلواره ډول نازله

شوي ده او مونږ پکښې هلته هومره شرحه لیکلې ده کومه چې الله ﷻ راښودلې وه، نو که دلته چا ته په کوم ځای کښې سودا پیښه شي هیله ده چې هلته مراجعه وکړي، الله ﷻ ته أمید دی چې سودا به یې ووځي.

د ځو لغاتو معناوې

۲ـ په دې مقام کښې د ځینې لغاتو معناوې ولولئ:

الف په ﴿ فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ ﴾ کښې د "رَاغَ" کلمه د "رَوْغٌ" ـ لکه "قَوْلٌ" ـ یا "رَوَغَان" ـ لکه "خَیَوَان" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الصافات ۹۱] ایت لاندې لیکلي دي چې "رَوْغٌ" یا "رَوَغَان" دې ته وایي چې سړی یو ځای نه په پټه او حیله سره ورشي او هلته میلان وکړي یعني نو ابراهیم ﷺ میلمانه خبر نه کړه چې زه تاسو ته خوراک راوړم بلکې پټه خوله کورته ننووت او د غوښې غوښه یې ورته حاضره کړه.

ب په ﴿ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ﴾ کښې د "أَوْجَسَ" کلمه د "اِيْجَاس" ـ لکه "اِبْعَاد" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "اِيْجَاس" دېته وایي چې سړی په خپل زړه کښې څه شی مونده کړي[1]، یعني نو ابراهیم ﷺ د میلمنو څخه په خپل زړه کښې دار مونده کړ او ترې ودار شو چې په څه وجه دوی د خوراک څخه لاسونه ونیول؟

ج په ﴿ فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ ﴾ کښې د ﴿ صَرَّةٍ ﴾ کلمه د ډېر تېز اواز دپاره وضعه شوې ده[2] چې مونږ ترې په "کریکه" یا په "چیغه" تعبیر کولی شو، خو دلته ترې د حیرانتیا هغه اواز مطلب دی کوم چې عموماً د زنانه وو د خولو څخه د ناآشنا خبر په اورېدلو سره وځي لکه "هی، وی" او داسې نور.

د په ﴿ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا ﴾ کښې د "صَكَّتْ" کلمې د "صك" ـ لکه "مد" ـ څخه اشتقاق موندلی دی چې د ډېرو کلکو وهلو معنی ورکوي. یعني د ابراهیم ﷺ میرمنې د ذکر شوي بشارت په اورېدلو سره د زنانه وو د عادت په مطابق خپل مخ ته کلکه څپېړه ورکړه او په تعجب سره یې پرښتې مخاطبې کړې چې ایا دا بشارت زما د شنډې بوډۍ او زما د بوډا مېړه سره سمون خوري؟

په همدې ځای د شپږ ویشتمې سپارې پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو. د الله ﷻ څخه نور توفیق او کومک هم غواړو چې په خپل فضل سره دا کتاب پای ته ورسوي او زمونږ په لاس یې بیا بیا چاپ او توزیع کړي چې د مسلمانانو دپاره د دنیا او آخرت د ګټو مصدر وګرځي.

۱۴۲۴/۶/۱۵ هـ ق - ۱۳۸۲/۵/۲۲ هـ ش.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۵۵

(۲) القاموس المحیط ج ۲ ص ۸۱۳

﴿ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا ٱلْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوٓا۟ إِنَّآ أُرْسِلْنَآ إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ
عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن طِينٍ ﴿٣٣﴾ مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾ فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ
ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فِيهَآ ءَايَةً لِّلَّذِينَ
يَخَافُونَ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۱] ابراهیم ووېلې چې: نو ستاسو عظیم الشان کار څه شی دی؟ ای استولوشوو پرښتو!

[۳۲] پرښتو ووېلې چې: یقیناً مونږ یو مجرم (جنایتکار) قوم ته را استولی شوي یاستو (چې د لوط ﷺ د قوم څخه عبارت دی).

[۳۳] (البته، د دې دپاره چې مونږ ورباندې د خټو څخه جوړې کړی شوې ډبرې (قرتکاڼي) ورخوشې کړو (ترڅو دوی ټول د ځرمې هلاک کړی شي).

[۳۴] حال دا چې همدا (قرتکاڼي) ستا د رب ﷻ په نزد د مسرفانو (د حد څخه د تجاوز کوونکو خلکو) دپاره نښه داره کړی شوې دي (عادي کاڼي نه دي).

[۳۵] نو مونږ (د دغه ښار څخه)، هغه څوک وویستل کوم چې پکښې استوګن وه (او) د مؤمنانو څخه عبارت وه.

[۳۶] نو مونږ په همدې ښار کښې د مسلمانانو څخه د یوه کور څخه پرته نور څوک (مسلمانان) موندلی نه کړه (د لوط ﷺ د کور څخه پرته بل مسلمان کور پکښې موجودیت نه درلود).

[۳۷] (نو د ځرمې مو هلاک کړه)، او په همدغه ښار کښې مو د هغو کسانو دپاره (د خپل قدرت لویه نښه (د قیامت تر ورځې پورې)، پرېښودله کوم چې د دردناک عذاب څخه ډارېږي (ترڅو ترې عبرت واخلي).

د مطلب خلاصه

کله چې پرښتو خپل ځانونه ابراهیم ﷺ ته ور وپېژاندل او د هلک (زوی) زیری یې ورکړ نو:

۱ـ بیا یې ورسره لاندې سوال جواب وکړ:

ابراهیم ﷺ: ای د الله ﷻ د پلوه رالېږلو شوو پرښتو! ستاسو ډېر مهم کار څه شی دی د کوم د تعمیل دپاره چې تاسو دلته رااستولی شوي یاست؟ ایا همدغه د ماشوم بشارت ستاسو مهم کار وه؟

پرښتې: مونږ د یوه مجرم قوم د یوېنا کولو دپاره رااستولي شوي یاستو چې د ځرمې یې هلاک کړو چې هغه د لوط ﷺ د قوم څخه عبارت دی. مونږ د الله ﷻ د پلوه د دې دپاره رااستولي شوي یاستو چې په دغه قوم باندې داسې ډبرې ورخوشې کړو او باران یې پرې وکړو کومې چې اصلاً د خټې څخه جوړې شوې دي او قرتکاڼې دي. دغه ډبرې عادي ډبرې نه دي بلکې ستا د رب ﷻ په نزد د تجاوز کوونکي قوم دپاره په نښه کړی شوې او د همدوی دپاره جوړې کړی شوې دي.

ابراهیم ﷺ په دغه قوم کښي لوط ﷺ هم استوګن دی چي د یوه پیغمبر په حیث هلته د الله ﷻ د ارشاداتو د پلي کولو دپاره دعوت چلوي

پرښتي موږ هلته د لوط ﷺ په موجودیت باندي پوه یاستو نو هغه ته به د خپلې تولې کورنۍ سره نجات ورکړو، خو یوازي میرمنه به یي هلاکه کړی شي چي کافره ده او په لوط ﷺ باندي یي ایمان نه دی راوړی

۲_ ای پیغمبره! په همدي بنیاد موږ هغو ټولو کسانو ته نجات ورکړ کوم چي د دغو هلاکو شوو قومونو په ښارونو کښي اوسېدل او د مؤمنانو څخه وه، خو موږ په دغو ښارونو کښي د یوې مسلماني کورنۍ څخه پرته نور څوک مسلمانان موندل نه کړه

یا په بل عبارت هلته د لوط ﷺ د کورنۍ څخه په غیر هیڅ مسلمان موجودیت نه درلود، او د ده ﷺ په کورنۍ کښي هم د ده ﷺ ماندینه د مسلماني زنانه په حیث شامله نه وه بلکي کافره وه

۳_ نو موږ هغوی په خارق العاده عذاب سره هلاک کړه او د قیامت تر ورځي پوري مو د هغو کسانو دپاره د خپل کامل قدرت یوه ډېره لویه نښه پرېښودله کوم چي زموږ د دردناک عذاب څخه وارېږي او د عبرت اخستلو استعداد یي نه وي ضائع شوی

توضیحات

۱_ په ﴿ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ ﴾ کښي د "خطب" کلمه د هغه لوی عظیم الشان کار دپاره وضعه شوي ده په کوم کښي چي ډېرو خبرو اترو ته ضرورت وي[۱] یعني ابراهیم ﷺ پرښتي مخاطبي کړي چي د بشارت څخه علاوه ستاسو ډېر عظیم الشان کار څه شی دی؟

۲_ د ذکرو شوو ایتونو ځیني مربوط مضامین وړاندي تېر شوي دي _والحمد لله ﷻ_ چي بیا لیکلو ته یي اړتیا نه ګورو هغه دا چي

الف مؤمنانو په څه کیفیت سره نجات وموند او کفار په څه کیفیت سره هلاک کړي شوه (د "الحجر" سورت)

ب په کومو کاڼو باندي چي د لوط ﷺ قوم ویشتلی شوی وه او په دي مقام کښي تري په ﴿ حِجَارَةً مِّن طِينٍ ﴾ سره تعبیر نازل شوی دی، هغه د [هود ۸۲] ایت لاندي ښه شرحه شوي دي

ج همدارنګه د ﴿ مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ ﴾ کلمات د [هود ۸۳] ایت لاندي په مناسبه اندازه شرحه شوي دي

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چي: پوره واضحه ده چي په دي مقام کښي د ﴿ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، ﴿ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ دواړه کلمي د لوط ﷺ د کورنۍ څخه عبارت دي البته د ده ﷺ د مېرمني په استثناء سره؛ خرنګه

---

(۱) مفردات الراغب ص ۱۵۲

چې ذکري شوې دواړه کلمې په ترتیب سره د ایمان او اسلام څخه اشتقاق شوې دي نو ایا ایمان او اسلام سره په مصداق کښې اتحاد لري؟

مونږ وايو چې په دې مقام کښې د "ایمان او اسلام" دواړه کلمې يوه د بلې څخه نه جلا کېدونکي دي او په مصداق کښې دواړه متحدې دي[۱]. اما په دې کښې علماء کرام اختلاف لري چې ايا دواړه کلمې د مفهوم په لحاظ څه فرق لري. چې بحث بې د الله ﷻ په توفیق د [الحجرات:۱۴] ایت لاندې تېر شوی دی، نو هېله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي

يادونه

۴_ په ﴿وَتَرَكْنَا فِيهَآ ءَايَةً﴾ کښې د ﴿فِيهَا﴾ ضمير د ذکر شوي قوم ښار (قريې) ته راجع دی، که څه هم د "الْقَرْيَةَ" کلمه دلته په صراحت سره ذکره نه ده، مګر مقام ورباندې دلالت کوي، او په بل ايت کښې ورباندې صراحت هم نازل شوی دی چې ﴿قَالُوٓا إِنَّا مُهْلِكُوٓا أَهْلِ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ﴾ [العنکبوت ۳۱] يعنې پرښتو وویلې چې يقيناً مونږ د دغه ښار د اوسېدونکو هلاکوونکي یاستو.

﴿وَفِي مُوسَىٰٓ إِذْ أَرْسَلْنَٰهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِۦ وَقَالَ سَٰحِرٌ أَوْ
مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَٰهُمْ فِى ٱلْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾ وَفِى عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمُ ٱلرِّيحَ ٱلْعَقِيمَ ﴿٤١﴾ مَا تَذَرُ مِن شَىْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَٱلرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾ وَفِى ثَمُودَ
إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا۟ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا۟ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ وَهُمْ
يَنظُرُونَ ﴿٤٤﴾ فَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ مِن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا۟ مُنتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ
إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٤٦﴾﴾

[۳۸] او مونږ د موسی ﷺ په قيصه کښې هم د ليدونکو دپاره د خپل قدرت لويه نښه پرېښې ده، څه وخت چې مونږ فرعون ته په ښکاره برهان سره ورولېږه،

[۳۹] نو فرعون ورځنې د خپل قوم (لښکر) په سبب شا کړه او د تکبر په توګه يې وويلې چې دا سړی جادوګر دی (او) يا لېونی (او پېريانی) دی

[۴۰] نو مونږ فرعون او د ده لښکر ونيوه نو تول مو په دریاب کښې په داسې حال ورګوزار کړل چې فرعون (خپل ځان ته د ملامتي ګوته نيوونکی وه

[۴۱] او د عاديانو په قيصه کښې (هم مونږ د قدرت نښې پرېښې دي) کله چې ورباندې مونږ سخته بې خيره باد ورخوشې کړ

[۱] [illegible]

[۴۲] دغه باد هیڅ شی نه پرېښود چې وربانديې به ورغی (وچلېد) مگر په داسې حال چې هغه شی به یې د ورستو (خاورو خوړلو) هډوکو غونديې گرځاوه.

[۴۳] او د ثمودیانو په قیصه کښې (مو هم قدرتي نښې پرېښې دي) کله چې ورته (د صالح ﷺ د پلوه) وویلې شو چې تاسو (د خپل ژوند څخه) تر څه وخته پورې استفاده وکړئ او بس (ستاسو د ژوند فقط درې ورځې پاتې دي).

[۴۴] (لنډه دا چې) ثمودیانو د خپل رب ﷻ د امر څخه سرکشي (او طغیان) وکړ، نو (په نتیجه کښې) هغوی لره تکې (تندر) په داسې حال کښې ونیول چې دوی ورته کتل (او هیڅ شی یې د لاسه پوره نه وه).

[۴۵] (یا په بل عبارت:) نو ثمودیانو د درېدلو توان ونه شو درلودی (چې وتښتي) او (همدارنگه) دوی (د بل چا په ذریعه، انتقام اخستونکي هم نه وه.

[۴۶] او (د وړاندې قومونو غونديې مونږ) د نوح ﷺ قوم د دوی څخه لا پخوا (هلاک کړی وه) ځکه چې دوی فاسق قوم وه (د الله ﷻ د ارشاداتو څخه وتونکي خلک وه).

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د لوط ﷺ د هلاک کړی شوي قوم په تعقیب په خپل اُمت باندې د څو نورو کفري هلاکو کړی شوو قومونو څه لنډ حالات هم قرائت کړه چې:

۱ـ د موسی ﷺ په قیصه کښې هم مونږ د هغو کسانو دپاره د خپل قدرت ډېره لویه نښه پرېښې ده کوم چې د قیامت تر ورځې پورې د الله ﷻ د دردناک عذاب څخه ډارېږي چې څه لږ بیان یې دا دی:

الف: ، رنږ موسی ﷺ د وخت کفري مشر فرعون ته د پیغمبر په حیث ورلېږلی وه او ځرگند دلایل او معجزات مو ورته ورکړي وه ترڅو د نوموړي کفري مشر په وړاندې خپل رسالت په اثبات ورسوي.

ب. موسی ﷺ په معجزاتو سره عموماً او د اژدها په معجزې سره خصوصاً خپل نبوت په اثبات ورساوه، مگر فرعون په خپل قوت او خپل لښکر باندې غره شو او نفس یې قبوله نه کړه چې د پیغمبر په حیث ورته معتقد وگرځي.

ج نو د همدې کبله یې د خپل ځان او د خپل قوم د غولونې او تېرویستنې په غرض موسی ﷺ ته دروغین لقبونه ورکړه، چې دا د الله ﷻ پیغمبر نه دی بلکې نوموړی د دوه وو کیفیتونو څخه په یوه کیفیت مبتلا دی هغه دا چې نوموړی یا ډېر پوخ جادوگر دی او په کار دي چې د ښو غښتو جادوگرانو په ذریعه یې مقابله وکړی شي، یا نوموړی لیونی او پیریانی دی او معالجې ته اړتیا لري. په هر تقدیر باید د پیغمبر په صفت ورته هېڅوک معتقد ونه گرځي.

د په نتیجه کښې مونږ فرعون او د ده لښکرې په عذاب سره ونیول او ټول مو د ځرمې په دریاب کښې وروغورزول او ټول مو پوپنا کړه.

هـ: هو! د غرق او هلاک په وخت کښې فرعون د غفلت د خوبه راببدار شو او خپل خان ته يې د ملامتې گوته ونیوله چې زه هم په موسی ﷺ باندې د بني اسرائیلو غوندې د نبوت عقیده لرم او د پيغمبر په حیث يې پېژنم. مگر دغه اضطراري ایمان راوړلو ورته هیڅ گټه ونه شوه رسولی او د عذاب څخه يې نجات ورنه کړی شو.

۲ـ همدارنگه مونږ د عادیانو په معجزانه هلاک کښې هم د متقیانو دپاره زښت ډېر عبرتي درسونه پرېښي دي چې کله مو په هغوی د هُود ﷺ د تکذیب په وخت کښې په خارق العاده توگه داسې تېز باد وچلاوه چې:

الف: دغه باد زمونږ د غضب یوه بیلگه وه او د هوسایی هیڅ نښې پکښې موجودیت نه درلود بلکې د خیر څخه شنډ او خالي وه.

ب: هغه دا چې دغه تېز باد هیڅ شی نه پرېښود په کوم باندې به چې تېرېده مگر هغه به يې د ایرو غوندې سوزولی شوی گرځاوه او هم به يې عادیان د خرماگانو د ډډونو په څېر په ځمکه باندې غورزول او ځملول.

۳ـ د ثمودیانو په هلاک کښې هم مونږ د خپلو ډارېدونکو بندگانو دپاره ښه پرېمانه عبرتي درسونه پرېښودل چې:

الف: کله چې هغوی ته د صالح ﷺ د پلوه وویلی شو چې نور نو ستاسو د کبر کاسه نسکوره ده او د هلاکت وخت مو رانږدې دی نو تاسو تر همدغه ټاکلي وخته پورې د دنیا څخه استفاده وکړئ او بس.

ب: نو ثمودیانو د خپل رب ﷻ د ارشاداتو څخه سرکشي وکړه او خپل طغیان ته يې ادامه ورکړه بلکې د صالح ﷺ نصائح يې په خندنی سره رد کړه.

ج: نو په هغوی باندې د خپل رب ﷻ د پلوه تندر ورنازل کړی شو چې ځمکه يې ورباندې وجړقوله چې ډېر تېز اواز هم ورسره ملگری وه، نو ټول يې د ځرمې په داسې حال کښې پوینا کړه چې ټولو ورته کتل او هیڅا توان او وسه نه درلوده چې خپل خان ته یا بل چا ته نجات ورکړي او همدارنگه دوی نه وه چې د بل چا په ذریعه انتقام واخلي.

۴ـ ای پیغمبره! مونږ د ذکرو شوو قومونو څخه لا وړاندې د نوح ﷺ قوم د کفریاتو د کبله هلاک کړی او غرق کړی وه او د خپلو ډارېدونکو بندگانو دپاره مو د هغوی په هلاک کښې ښه عبرتي درسونه پرېښي وه. او دا خکه چې د نوح ﷺ قوم فاسق او سرکښه قوم وه چې د نوح ﷺ د اورېده دعوت د اثر لاندې واقع نه شوه او ورځ په ورځ يې طغیان او بغاوت ته زور ورکاوه، آن تردې چې د الله ﷻ په غضب اخته شوه.

توضیحات

۱ـ په دې مقام پورې اړونده ځینې کلمات د الله ﷻ په توفیق وړاندې شرحه او تحلیل شوي دي. د مثال په توگه:

الف. په ﴿ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِۦ ﴾ کښې د "رُکْن" کلمه د [هود: ۸۰] ایت لاندې واضحه شوې ده چې د جانب (څنګ) معنی ورکوي، د همدې کبله د کوټې څلور وارو دیوالونو ته د کوټې ارکان ویل کېږي.

ذکره شوې کلمه په دې مقام علماوو کرامو په لاندې دوه وو معناوو سره تفسیره کړې ده:

اول. دغه کلمه دلته د تکبر او اعراض څخه کنایې ده[1]. یعنې نو فرعون د موسی علیه السلام د دعوت څخه خپل څنګ تاو کړ او د تکبر د کبله یې ترې اعراض او ډډه وکړه.

همدې مضمون ته ورته مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿ ثَانِىَ عِطْفِهِۦ ﴾ [الحج: ۹] یعنې ځینې خلک د الله جل جلاله په هکله په داسې حال کښې جګړې کوي چې د خپل څنګ تاوونکي او تکبر کوونکي دي.

دوهم. دغه کلمه دلته د قوت او لښکر څخه کنایې ده[2]. یعنې نو فرعون د خپل قوت او خپل لښکر په سبب د موسی علیه السلام د دعوت څخه مخ په شا شو

که څه هم ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره منافات نه لري چې په فرعون کښې دواړو شتون درلود، مګر په راتلونکي ایت کښې د ﴿ فَأَخَذْنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ ﴾ کلماتو سره دوهم تفسیر ډېر ښه پیوند اخلي. یعنې نو مونږ فرعون او د ده لښکر دواړه ونیول او په دریاب کښې مو ورواچول چې هیڅ ډول دفاع یې ونه کړی شوه.

ب. په ﴿ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴾ کښې د ﴿مُلِيم﴾ کلمه د یونس علیه السلام په ارتباط په [الصافات: ۱۴۲] ایت کښې نازله شوې او همدلته تحلیله شوې ده. یعنې نو یوه ماهي یونس علیه السلام په داسې حال کښې ښویه تېر کړ چې د خپل ځان ملامته کوونکی وه او دا ځکه چې بدون د الله جل جلاله د اجازې څخه له ښاره وتلی وه، نو الله جل جلاله یې پښېماني قبوله کړه او نجات یې ورکړ

اما په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: مونږ فرعون او فرعوني لښکر په داسې حال کښې په دریاب کښې وغورزول چې فرعون خپل ځان ته د ملامتۍ د ګوتې نیوونکی وه چې د موسی علیه السلام دعوت یې نه وه قبول کړی، خو الله جل جلاله د نوموړي پښېماني او توبه په دغه مرګاني حالت کښې قبوله نه کړه.

په همدغه مضمون باندې د [یونس: ۹۰] ایت لاندې ښه پوره رڼا اچولې شوې ده.

ج. په ﴿ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلرِّيحَ ٱلْعَقِيمَ ﴾ کښې د "عَقِيم" کلمه د [الحج: ۵۵] ایت لاندې تحلیله شوې ده چې د شنډتوب معنی هم ورکوي مګر په دې مقام کښې ورته راتلونکي متصل ایت تفسیر واقع شوی دی

د. دا د یو پلوه، او د بل پلوه په همدغه تفسیري ایت کښې د "رَمِيم" کلمې د [یس: ۷۸] ایت لاندې ښه پوره شرحه موندلې ده چې د ورستو او خمکې خوړلو هډوکو معنی ورکوي. یعنې مونږ په

---

(۱) روح المعاني ج۲۷ ص۱۵، تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۳۷

(۲) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۱۰۲۰، مفردات الراغب ص۲۰۸

عادیانو باندې داسې سخت باد ورخوشې کړ چې په هیڅ شي به نه تیرېده مګر هغه به یې (زمونږ په امر) داسې ګرځاوه لکه وراسته شمکې خورلې هډوکې.

د دغه باد ماثور کیفیت

۲ـ د دغه باد د ماثور کیفیت په هکله لاندې احادیث ولولئ:

الف یوه ورځې د نبي کریم ﷺ په حضور کښې د عادیانو د هلاک اورده قیصه تېره کړې شوه، نو نبي کریم ﷺ د همدغې قیصې د اورېدلو په تعقیب دا هم یاده کړه چې «أَنَّهُ لَمْ يُرْسَلْ عَلَيْهِمْ مِنَ الرِّيحِ إِلَّا قَدْرُ هَذِهِ الْحَلْقَةِ»(۱) یعنې یقیناً شان دا دی چې په عادیانو باندې د باد څخه نه وه ورخوشې کړې شوی مګر د دغې کړۍ په اندازه (د مهر کړۍ ته یې اشاره وکړه)، بیا یې ذکر شوې دواړه ایتونه قرائت کړه

ب نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ»(۲) یعنې ماته (د الله ﷻ د پلوه د خندق په غزا کښې) په ښکېنې باد سره نصرت راکړی شو او عادیان په پاسنې (برو) باد سره هلاک کړی شول

هېر مو نه شي

۳ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ ﴾ کښې د "ف" توری په وراندېنۍ نژدې جملې ﴿ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ ﴾ باندې مرتب نه دی ترڅو اعتراض وارد شي چې د ثمودیانو طغیان او سرکشي خو د هغه د وخت څخه شروع شوې وه په کوم کښې چې ورته صالح ﷺ د پیغمبر په صفت ورغی، نه د ذکرې شوې جملې د اورولو څخه.

بلکې ذکر شوی د "ف" توری په ټوله قیصه مرتب دی (چې دلته ورته په اجمالي توګه اشاره شوې ده). نو حاصل به یې داسې راوخېژي: کله چې ثمودیانو د خپل رب ﷻ امر ته شا کړه نو صالح ﷺ ورته تر درې ورځو پورې مهلت ورکړ چې کله دغه ورکړه شوې نېټه هم پوره شوه نو د الله ﷻ د پلوه وربانډې تندر ورنازل شو او ټول یې د ځرمې پوپنا کړه.

په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت نازل شوی دی چې: ﴿ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ﴾ [هود: ۶۵] یعنې کله چې ثمودیانو طغیان اوج ته ورسېد او د معجزې او ښه یې زخمي کړ نو صالح ﷺ ورته درې ورځې مهلت ورکړ چې تاسو د خپل ژوند څخه فقط تر درې ورځو پورې استفاده وکړئ (بیا نو ضرور د هلاک سره مخامخ کېدونکي یاست).

یو نحوي تحلیل

۴ـ په ﴿ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ ﴾ کښې د "قَوْمَ" کلمه په مقدر "أَهْلَكْنَا" سره منصوبه ده او بیا دغه جمله

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۳

(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۱۴۱

په هغې جملې باندې عطفه ده کومه چې د وړاندېنیو ایتونو د مضامینو څخه فهمېږي چې مونږ ترې په "اهلکنا" سره تعبیر کولی شو
یعنې مونږ پخواني کفري عنادي قومونه هلاک کړه او د نوح ﷺ کفري عنادي قوم مو لا د هغوی څخه وړاندې هلاک کړی وه.

﴿ وَٱلسَّمَآءَ بَنَيۡنَٰهَا بِأَيۡيْدٖ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ۝٤٧ وَٱلۡأَرۡضَ فَرَشۡنَٰهَا فَنِعۡمَ ٱلۡمَٰهِدُونَ ۝٤٨ وَمِن كُلِّ شَيۡءٍ خَلَقۡنَا زَوۡجَيۡنِ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ۝٤٩ فَفِرُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِۖ إِنِّي لَكُم مِّنۡهُ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ۝٥٠ وَلَا تَجۡعَلُواْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَۖ إِنِّي لَكُم مِّنۡهُ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ۝٥١ ﴾

[۴۷] او اسمان (مونږ جوړ کړی دی) په کامل قوت (قدرت) سره مو جوړ کړی دی او یقیناً مونږ د کامل قدرت درلودونکي یاستو

[۴۸] او ځمکه (مونږ غوړولې ده) غوړولې مو ده نو مونږ (د خلکو دپاره) ډېر ښه ارام ځای تیاروونکي یاستو

[۴۹] او د هر شي څخه مونږ جوړه (متضاد شیان) پیدا کړي دي شاید چې تاسو ترې پند واخلئ (او خپل رب ﷻ په وحدانیت سره وپېژنئ).

[۵۰] نو (ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې) تاسو (خاص) الله ﷻ ته وروتښتئ (د همده ﷻ اوامر عملي کړئ).
یقیناً زه تاسو ته د همده ﷻ د پلوه ښکاره وېروونکی یم.

[۵۱] او (دا ورته هم ووایه چې) د الله ﷻ سره (په عبادت کښې) بل څوک (یا بل شی) معبود مه ګرځوئ
(او دا ځکه چې) یقیناً زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه ښکاره وېروونکی یم (نو په همدې صفت مې ومنئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې الله ﷻ د وړاندېنیو ایتونو په تعقیب د خپل کامل قدرت څه نورو مثالونو ته اشاره کړې ده چې حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! هسې نه چې زمونږ قدرت او توان د پخوانیو کفري قومونو په هلاکولو باندې ختم شوی دی بلکې مونږ ازلاً او ابداً د کامل قدرت درلودونکي یاستو. د مثال په توګه:
۱ـ اسمان په دغه عجیب کیفیت او کمیت سره مونږ په خپل کامل قوت سره پیدا کړي او جوړ کړی دی چې نه پکښې سوري او چاودونه شته او نه د زمانو په تېرېدلو سره د زوړوالي سره مخامخ کېږي. نو په همدې بنیاد هرومرو مونږ د پوره ازلي او ابدي قدرت درلودونکي یاستو.

۲_ ځمکه چې ده مونږ د مخلوقاتو د معیشت دپاره خوره کړې ده او د استوګنې دپاره مو مساعده ګرځولې ده چې ټول پکښې ارام ژوند تیر کړي، نو په همدې اساس مونږ د ځمکې څخه د مخلوقاتو دپاره ډېر ښه ارام ځای جوړوونکي یاستو.

۳_ په دې باندې علاوه، مونږ د متضادو شیانو په پیدا کولو باندې قدرت لرو نو د هر شي څخه مو متضادې جوړې پیدا کړې دي لکه نر او ښځه، شپه او ورځ او داسې نور. دا د دې دپاره چې تاسو زمونږ په مخلوقاتو کښې فکر وکړئ نو شاید چې پند ترې واخلئ او د توحید عقیده خپله کړئ.

۴_ ای پیغمبره! د قدرتي مثالونو په تعقیب زمونږ د پلوه کفار مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای کفارو! تاسو ته د کفر د ادامې په صورت کښې هیڅ د پنا درکولو ځای نشته چې د الله ﷻ د غضب څخه نجات درکړي، نو تاسو صرف الله ﷻ ته وروځغلئ او په همده ﷻ سره پنا واخلئ، زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه څرګند ډاروونکی یم، زما دعوت قبول کړئ او د الهي غضب څخه نجات ترلاسه کړئ.

ب: تاسو د الله ﷻ په عبادت کښې بل معبود مه شریکوئ او په توحید باندې عقیده وکړئ او هم ورباندې تر مرګه پورې کلک ودرېږئ.

همدارنګه تاسو په یاد ولرئ! چې زه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه څرګند ډاروونکی یم، نو ما د الهي پیغمبر په حیث قبول کړئ چې په دنیا او آخرت کښې بریالي جوړ شئ.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَٱلسَّمَآءَ بَنَيْنَٰهَا بِأَيْيدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [ص:۱۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د "أید" کلمه مصدر ده او همزه پکښې اصلي ده چې د ډېر قوت معنی ورکوي، د "يَدٌ" جمعه نه ده چې همزه پکښې زائده شي[۱].

ب: د "مُوسِعُونَ" کلمه د اشتقاق په لحاظ لاندې دوه احتماله درلودلی شي:

اول: چې اصلي مصدر یې "وَسْعٌ" _لکه "قفل"_ شي او د قوت او توان معنی ورکړي[۲]. یعنې مونږ هرومرو د کامل قوت او توان درلودونکي یاستو چې د اسمان مثل پیدا کول هم راته کوم مشکل کار نه دی.

دوهم: چې اصل مصدر یې "سِعَةٌ" _لکه "عِدَةٌ"_ وګڼلی شي چې د پراخۍ معنی ورکوي[۳]. یعنې هرومرو مونږ د پوره پراخۍ درلودونکي یاستو او د هر شي خزانې زمونږ په نزد موجودیت لري.

که څه هم ذکرې شوې دواړه معناوې په دې مقام کښې صحت لري چې الله ﷻ د دواړو

---

(۱) اضواء البیان ج۷ ص۶۶۹

(۲) القاموس المحیط ج۳ ص۴۱۱؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۴۰۴

(۳) لسان العرب ج۸ ص۲۹۳؛ تفسیر القرطبي ج۷ ص۵۲

درلودونکی دی مگر د مقام په لحاظ اوله معنی ډېره ښه پیوند اخستونکې ده چې د قدرت په کمال باندې دلالت کوي.

د "زَوجين" د کلمې معنی

۲ـ په ﴿ وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ ﴾ کښې د ﴿ زَوْجَيْنِ ﴾ کلمه علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسیره کړې ده:

الف: دلته د ﴿ زَوْجَيْنِ ﴾ څخه نر او ښځه مراد دی[1]. يعنې او مونږ د هر ژوندي شي څخه نر او ښځه پيدا کړي دي چې د همدغه پيدايښت په سبب يې د نسل بقاء صورت نيسي.

ب: دلته ترې هغه دوه شيان (جوړه) مراده ده کومه چې يو تربله ضديت لري[2]، لکه شپه او ورځ، اسمان او ځمکه، تور او سپين، شقاوت او سعادت او داسې نور. يعنې مونږ د هر شي (ژوندی وي او که جماد) متضادين فردونه پيدا کړي دي که بالفرض زمونږ قدرت کامل نه وی نو د متضادو په پيدا کولو به مو توان نه درلودی.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د دوهم ډول تفسير په بنياد ﴿ زَوْجَيْنِ ﴾ په کلمې سره په مثنی (يوه جوړه) باندې صراحت د حصر دپاره نه دی بلکې د مثال دپاره دی، چې په ضديت کښې ډېره وروکې مجموعه همدغه مثنی (دوه) ده. که نه ټول مخلوقات سره يو تربله بالانواع او هم بالاشخاص اضداد دي چې د بنيادمانو علم ورباندې احاطه نه شي کولی.

څرنگه چې دوهم تفسير اول تفسير ته هم شموليت لري نو د همدغه تفسير اراده کول بهتر برېښي.

هېر مو نه شي

۳ـ هېر مو نه شي چې په دې مقام کښې د ﴿ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴾ جمله څکه دوه ځله نازله شوې ده چې لومړی ځل په امر ﴿ فَفِرُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ پورې ارتباط لري او دوهم ځل د نهې ﴿ وَلَا تَجْعَلُواْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾ پورې مربوطه ده، نو په حقيقت او واقع کښې تکرار نشته.

﴿ كَذَٰلِكَ مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا قَالُواْ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾ أَتَوَاصَوْاْ بِهِۦ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَآ أَنتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرْ فَإِنَّ ٱلذِّكْرَىٰ تَنفَعُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَآ أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلْقُوَّةِ ٱلْمَتِينُ ﴿٥٨﴾ فَإِنَّ لِلَّذِينَ

---

(۱) روح المعاني ج۲۷ ص۱۷

(۲) الدر المنثور ج۷ ص۶۲۳؛ المحرر الوجيز ج۱۵ ص۲۲۲؛ تفسير الطبري ج۲۷ ص۸

ظَلَمُواْ ذَنُوبًا مِّثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَٰبِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن يَوْمِهِمُ ٱلَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

[۵۲] (ای پیغمبره! ستا حالت د نورو پیغمبرانو علیهم السلام په نسبت) دغسې دی چې هغو کسانو ته کوم چې د دوی څخه وړاندې تېر شوي دي هیڅ پیغمبر نه وه ورغلی مګر (هغوی به خپل‌خپل پیغمبر ته اشاره کوله او) ویل به یې چې دا جادوګر دی (او) یا لیونی دی.

[۵۳] ایا دوی یو تربله (په همدغې کړنلارې باندې) وصیت کړی وه؟ بلکې دوی (ټول) سرکشه قوم وه (او همدغه کړنلاره د سرکشۍ خاصیت دی).

[۵۴] نو (ای پیغمبره!) ته د کفارو (د ناندریو) څخه مخ واړوه ځکه چې (د دوی په کافر پاتې کېدلو باندې) ته ملامت کړی شوی نه یې.

[۵۵] او ته پند ورکولو ته ادامه ورکړه ځکه چې یقینًا پند ورکول مؤمنانو ته ګټه رسوي (او کفار ترې محروم پاتې کېږي).

[۵۶] او ما پېریان او انسانان (د بل شي دپاره) نه دي پیدا کړي مګر د دې دپاره چې (په ټولو کړو وړو کښې) خاص زما (بالاختیار) عبادت وکړي.

[۵۷] زه ترې (د دوی خپلو ځانونو او یا بل چا ته) د څه رزق (او ګټور شي حاصلولو) اراده نه لرم او نه ترې اراده لرم چې په ما باندې څه خوراک وخوروي.

[۵۸] (او دا ځکه چې) یقینًا الله ﷻ همدې روزي ورکوونکی (د ګټورو شیانو درلودونکی) د کلک قوت څښتن دی (چې خدمت ته څه اړتیا نه لري).

[۵۹] نو یقینًا د هغو کسانو دپاره (د عذاب) برخه ده کومو چې ظلم غوره کړی دی (البته) د دوی د اندېوالانو (د عذاب) د برخې غوندې، نو دوی دې په ما باندې تلوار نه کوي (چې همدا اوس یې را باندې رانازله کړه).

[۶۰] نو هغو کسانو ته ویل (هلاکت) دی کومو چې کفر غوره کړی دی چې (دا ویل) د هغې ورځې (د عذاب) څخه عبارت دی د کومې چې دوی ته وعده ورکوله کېږي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د تهدیدي او اقناعي دلایلو څخه وروسته په دې ایتونو کښې د کفارو د منفي عکس العمل په ارتباط نبي کریم ﷺ ته ډاډېنه او تسلي ورکړه شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د خپل دعوت په مقابل کښې د کفارو په دغه عکس العمل باندې مه غمژن کېږه چې کله دې په یوه کفري لقب یادوي او کله بل دروغین لقب درکوي او دا ځکه چې:

۱ـ لکه څنګه چې تاته د خپلې زمانې کفار د جادوګر او لیوني لقبونه درکوي همدارنګه پخوانیو کفارو هم خپلو-خپلو پیغمبرانو ته همداسې لقبونه ورکړي وه.

یا په بل عبارت: مونږ د دې زمانې د کفارو څخه مخکښې هیڅ پیغمبر نورو کفارو ته نه دی استولی مګر هغوی به خپل خپل پیغمبر ته اشاره کوله نو ځینو به ویل چې دا جادوګر دی، ځینو به ویل چې دا لیونی دی او ځینو به په دواړو لقبونو باندې باله او ځینو به نور دروغین لقبونه ورکول.

۲ـ د ایمان نه راوړلو په هکله د ټولو کفارو بهانې آنې متشابهې دي حتی څه لرې نه ده چې چا ته پوښتنه پیدا شي چې: ایا ټولو کفارو د مړه کېدلو په وخت کښې وروستنیو ته وصیت کړی دی چې تاسو هم د هغو بهانو څخه کار واخلئ؛ د کومو څخه چې مونږ کار اخستی دی؟

دوی یو تربله توصیه نه ده کړې بلکې دا دې کېله یې بهانې او دروغین لقبونه ورکول متشابه دي، چې دوی ټول سرکشان دي او د سرکشۍ اثار په هره زمانه کښې په یوه ډول او یوه شکل بروز کوي.

۳ـ نو ای پیغمبره! ته د خپلې زمانې د کفارو په مقابل کښې دغه عادتونه خپل کړه چې:

الف: ته ورسره نانډرۍ مه وهه او مخ ترې واړوه، ته خو د هغوی په کفر باندې ملامته کړی شوی نه یې (تاته یې مسئولیت راجع نه دی).

ب: اما پند او نصیحت ته ادامه ورکړه او دا ځکه چې ستا پند او نصیحت مؤمنانو ته ګټه رسوي او استفاده ترې کوي، او د کفارو دعوت هم د نظره مه غورزوه چې که څه هم دغه دعوت هغوی ته ګټه نه رسوي مګر ستا دپاره ګټور دی او بس، اجرونه دې ورباندې زیاتېږي.

۴ـ ای پیغمبره! که څوک ستا دعوت قبول کړي نو خپل خان ته یې ګټه ورسوله او دا ځکه چې ما پیریان او بنیادمان د بل هیڅ شي دپاره نه دی پیدا کړی مګر فقط د همدې دپاره چې زما عبادت وکړي او خپلو خانونو ته ګټه ورسوي. لنډه دا چې:

الف: زه د پیریانو او بنیادمانو څخه نه غواړم چې خپلو خانونو ته او یا بل چا ته څه روزي ورکړي او ارتیاوې یې پوره کړي، او نه دا کار د دوی د توانه پوره دی.

ب: همدارنګه زه د دوی دواړو ډلو څخه نه غواړم او اراده ترې نه لرم چې د بندګانو د غلامانو غونډې ماته څه خوراک او څښاک او څه اذوقه برابره کړي. او دا ځکه چې:

۵ـ یقیناً خاص الله ﷻ یوازې همدی روزي ورکوونکی دی او د ټولو مخلوقاتو د ارتیاوو پوره کوونکی دی او یوازې همدی ﷻ د کلک قوت څښتن دی چې نه خوراک او نه د خوراک تیارولو اونه بل خدمت ته څه ارتیا لري، بلکې همدې ﷻ د ټولو نواقصو او عیوبو څخه پاک او منزه دی.

۶ـ پوره واضحه ده چې د ذکر شوي قانون په بنیاد هغه کسان ظالمان دي کوم چې د غیر الله عبادت کوي او د الله ﷻ په عبادت کښې په اشتراک عقیده لري. نو د دې زمانې ظالمانو او کفارو ته د الله ﷻ په نزد د عذاب خپله برخه ټاکلې شوې ده لکه څنګه چې د دوی پخوانیو انډیوالانو کفارو ته د عذاب برخه د الله ﷻ په نزد په ثبوت رسېدلې وه.

نو هرومرو به ټول کفار د ټاکلي شوي عذاب سره ملاقي شي البته چې ټاکلي وخت یې راورسېږي، نو په مونږ باندې دې تلوار او تونديي نه کوي چې هله ژر شه همدا اوس یې رانازله کړه.

۷ـ نو ای پیغمبره! هغو کسانو ته وَیل او هلاکت دی کوم چې په کفر باندې کلک ولاړ دي او

هیڅ دول دلایلو ته غوږ نه نیسي چې د توحید عقیده خپله کړي. البته چې دغه ویل او هلاکت دوی ته د خپلې هغې ورځې څخه پیل کېږي د کومې چې ورسره وعده کړی شوې ده.

توضیحات

۱_ په ﴿ كَذَٰلِكَ مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم ﴾ الآیة- کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾ کلمه د مقدرې مبتدا دپاره خبر ده چې مونږ ترې په "شانك" سره تعبیر کولی شو چې "شانك كذلك"[1].

ب: د "ذلك" مشار إليه مبهم دی چې متصله جمله ﴿ مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم ﴾ الآیة- یې تفسیر واقع شوې ده[2].

ج: د ﴿ قَالُوا ﴾ ضمیر د کفارو په ملحوظ ﴿ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم ﴾ ته راجع دی.

د: د ﴿ سَاحِرٌ ﴾ کلمه د مقدر "هُوَ" دپاره خبر ده چې په ﴿ مِّن رَّسُولٍ ﴾ کښې ﴿ رَّسُولٍ ﴾ ته راجع دی، همدارنګه د ﴿ مَجْنُونٌ ﴾ کلمه هم د مقدر "هُوَ" دپاره خبر ده.

هـ: که څوک وايي چې: په پخوانیو پیغمبرانو عليهم السلام کښې خو آدم عليه السلام هم شامل دی حال دا چې نه ورته د جادوګر لقب ورکړی شوی دی او نه د لیوني؟

مونږ وایو چې: نبي کریم ﷺ په خپل یوه حدیث کښې نوح عليه السلام د «أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ» په نامه یاد کړی دی[3]، نو معلومه شوه چې دلته د نوح عليه السلام په شمول هغه پیغمبران عليهم السلام مطلب دی کوم چې د نوح عليه السلام څخه وروسته رالېږلی شوي دي، چې د شرکي عقیدې د محوه کولو دپاره یې دعوت چلولی دی، نه هغه پیغمبران کوم چې د نوح عليه السلام څخه وړاندې تېر شوي دي د کومو په زمانو کښې چې شرکي عقیدې موجودیت نه درلود، او دوی فقط د معلمانو حیثیت درلود او بس.

و: که څوک وايي چې: دغه دول ﴿ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴾ جمله خو یوازې د فرعون د خولې څخه وړاندې په [الذاريات:۳۹] ایت کښې راحکایت شوې ده حال دا چې دلته یې ټولو تېرو شوو کفارو ته نسبت کړی شوی دی؟

مونږ وایو چې: په ذکره شوې جمله کښې د "أَوْ" توری د منع الخلو معنی ورکوي چې د فرعون وینا یې یو مثال جوړېدلی شي.

نو حاصل یې داسې راخېژي چې: ای پیغمبره! ستا شان د خپل أمت د کفارو په نسبت دغسې دی لکه د پخوانیو پیغمبرانو شان د خپلو-خپلو زمانو د کفارو په نسبت، هغه دا چې هغو کفارو ته کوم چې د دې زمانې د کفارو څخه وړاندې تېر شوي دي هیڅ پیغمبر نه دی ورغلی مګر هغوی به د

---

(۱) حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۴ ص۳۹۸

(۲) روح المعاني ج۲۷ ص۱۹

(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۶۸۵؛ جامع الترمذي ج۲ ص۶۹

خپل خپل پيغمبر په هکله ويل چې دا جادوگر دی يا ليونی دی، يا جادوگر او ليونی دواړه دی.

سوالونه او جوابونه

۲ـ په ﴿ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾ کښې بايد لاندې سوالونه او جوابونه د نظر لاندې وسائل شي

الف: که څوک وايي چې: د څه حکمت په بنياد په دې مقام کښې فقط د پيريانو او انسانانو په ذکر باندې اکتفاء وکړې شوه حال دا چې ټول مخلوقات ـد کيفيتونو په تفاوت سرهـ د الله ﷻ عبادت کوي؟

مونږ وايو چې: په ټولو مخلوقاتو کښې يوازې پيريان او انسانان د نېکيو او بديو د استعداد درلودونکي دي، چې په همدې نسبت يوازې همدوی ته مکلفيت متوجه دی چې جزا او سزا ورباندې مرتبېږي، او دلته يوازې په همدوی کښې بحث راروان دی.

ب: که څوک وايي چې: په ﴿ لِيَعْبُدُونِ ﴾ کښې د "ل" د توري څخه معلومېږي چې الله ﷻ د پيريانو او انسانانو په خلق کښې اراده درلوده چې دوی عبادت کوونکي وګرځي[1]، په دې باندې علاوه تقريباً په همدغه مطلب باندې راتلونکی متصل ايت هم دلالت کوي چې د همدغه ايت دپاره تفسير واقع شوی دی. نو د دواړو ايتونو مضمون داسې راځبرږي چې:

زه د پيريانو او انسانانو څخه د رزق او إطعام اراده نه لرم بلکې د دوی دواړو څخه د خپل عبادت اراده لرم او د همدغه عبادت دپاره مې پيدا کړي دي.

نو پوښتنه دا ده چې: ايا د دوی دواړو ولو کافران د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ واقع کېږي او مخه يې نيسي چې عبادت يې نه کوي او کفر يې ورباندې غوره کړی دی؟

مونږ وايو چې: د همدغه سوال د جوابولو دپاره علماوو کرامو زښت ډېر جوابونه خوښ کړي دي[2]، لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: که څه هم په ﴿ لِيَعْبُدُونِ ﴾ کښې د عبادت نسبت ټولو ته شوی دی مګر مطلب پکښې يوازې مؤمنان دي. يعني مونږ پيريان او بنيادمان د دې دپاره پيدا کړي دي چې د دوی مؤمنان زما عبادت وکړي، او د کفارو څخه يې د عبادت اراده نه لرم.

خو دا جواب بالکل بې خونده دی، ځکه چې مکلفيت ټولو (مؤمنانو او کفارو) ته متوجه دی، نه يوازې مؤمنانو ته.

دوهم: د ﴿ لِيَعْبُدُونِ ﴾ څخه مطلب دا دی چې دوی زما عبادت وکړي. برابره خبره ده چې اختياري عبادت وي او که غير اختياري، او پوره واضحه ده چې په غير اختياري عبادت باندې د کفارو په شمول هر شی مشغول دی او هېڅوک ترې تخلف نه شي کولی

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۵ ص۱۴۴

(۲) زاد المسير ج۷ ص۲۱۴، روح المعاني ج۲۷ ص۲۱، تفسير القرطبي ج۱۷ ص۹۰

خو دا جواب د سياق او سباق (وراندې او ورسته) سره برابر نه لري، بحث فقط په اختياري عبادت کښې روان دی.

دريم دلته د ﴿ لِيَعْبُدُونِ ﴾ څخه "ليعرفون" مطلب دی، او پته نه ده چې کفار هم الله ﷻ پېژني، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ﴾ [لقمان ۲۵] يعنې او که د مشرکانو (کفارو) څخه ته پوښتنه وکړې چې اسمانونه او ځمکې چا پيدا کړي دي نو هرومرو او ضرور به دوی ووايي چې الله ﷻ پيدا کړي دي.

خو دا جواب هم ډېر کمزوری دی او دا ځکه چې کفار په هغه شان سره الله ﷻ نه پېژني کوم چې د ده ﷻ سره مناسب دی که نه نو د ده ﷻ پيغمبران به يې قبول کړي وی.

څلورم: د ټولو څخه بهتر جواب دا دی چې دلته د الله ﷻ تکليفي او تشريعي اراده مطلب ده[1]، چې تخلف ترې ممکن دی، او تکويني (ايجادي) اراده مطلب نه ده چې تخلف ترې امکان نه لري ترڅو ذکر شوی اعتراض وارد شي.

په همدې ارتباط د الله ﷻ په توفيق د [البقرة ۱۸۵] ايت په نولسمه توضيح کښې څه وضاحت تېر شوی دی چې يو ځل کتل يې په گټه تماميږي.

نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې: يقيناً مونږ پېريان او انسانان د دې دپاره پيدا کړي دي چې بالاختيار زما عبادت وکړي او د همدغه اختياري عبادت استعداد مو ورکړی دی.

ج: که څوک وايي چې: په دغه ايت کښې -چې بحث پکښې روان دی- د پېريانو او انسانانو د خلقت مطلب عبادت ښودل شوی دی چې جنت ورباندې مرتب دی، حال دا چې په بل ايت کښې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ ﴾ [الأعراف ۱۷۹] يعنې او يقيناً مونږ د پېريانو او انسانانو څخه زښت ډېر د دوزخ دپاره پيدا کړي دي. نو پوښتنه دا ده چې ايا دغه دواړه ايتونه سره تضاد نه لري؟

مونږ وايو چې: دغه ايت -چې معترض ليکلی دی- د الله ﷻ په توفيق په خپل ځای کښې ښه پوره توضيح شوی دی او د تضاد گومان ورباندې نفې کړی شوی دی چې:

پېريان او بنيادمان دواړه د نېکو او بدو دواړو استعداد لري، نو په سلبي صورت کښې ورباندې دوزخ مرتب دی چې د نېکيو استعداد بالکل د پښو لاندې کړي لکه چې هلته ورته اشاره شوې ده، او په ايجابي صورت باندې يې جنت ترتب مومي چې د خپل استعداد څخه يوازې: نېکيو په تحصيل کښې کار واخلي، لکه چې په همدې ايت کښې ورته اشاره کېږي په کوم کښې چې بحث روان دی

رزق او اطعام څه فرق لري؟

۳- په ﴿ مَا أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ ﴾ کښې د ﴿ رِّزْقٍ ﴾ کلمه د هغه عين څخه عبارت ده په کوم باندې

---

(۱) اضواء البيان ج۷ ص۶۷۳

نغعه اخستله کېږي[۱] لکه سره زر، سپین زر او د مالونو نور اجناس.

او په ﴿ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ ﴾ کښې د ﴿ يُطْعِمُونِ ﴾ کلمه چې په اصل کښې "يُطْعِمُونِي" وه، "ن" پکښې اعرابي نه دی بلکې د وقايې دپاره دی، د "اِطْعَام" _لکه "اِکْرَام"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې په بل چا باندې د خوراک خوړلو ته وضعه شوې ده. خو په دې مقام کښې د مثال په توګه د هغه فعل څخه کنايي ده کوم چې يو غلام يې د خپل بادار په وړاندې د خدمت په توګه اجراء کوي[۲] لکه د خوراک تيارول، د لوښو وينځل، د کور شاوخوا جاروکول او داسې نور.

نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې: زه د خپلو بندګانو څخه هغه څه نه غواړم کوم چې بنيادمان او پيريان يې د خپلو غلامانو څخه غواړي چې ورته اعيان (مالونه) وګټې او يا ورته د خپلو غړو په استعمال سره بدني خدمت وکړي.

د ايت ارشادات

۴_ دغه ايت شريف ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلْقُوَّةِ ٱلْمَتِينُ ﴾ مونږ ته لاندې ارشادات هم راکوي:

الف: بايد مونږ د رزق په تحصيل کښې د غيرو مشروعو لارو څخه خپل ځانونه په جدي توګه وژغورو، ځکه چې د رزق ضمانت الله ﷻ راکړی دی او زمونږ تالاش وربانديې کوم اثر نه غورزوي.

ب: بايد مونږ د رزق اکتساب د يوه عبادت په نيت ترسره کړو، عبادت يوازې په بدن پورې اختصاص نه لري لکه لمونځ روژه او نور، بلکې ټولو مالي معاملاتو او تجارتونو ته هم شامل دی.

ج: بنيادم د مال په ډېروالي نه مړېږي بلکې په قناعت مړېږي او قناعت په عبادت پورې تړلی دی چې نيت يې خالص او سوچه وي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

اول: نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې دوه کسان صحابه کرام ؓ مخاطب کړه چې: «لَا تَيْئَسَا مِنَ الرِّزْقِ مَا تَهَزَّزَتْ رُءُوسُكُمَا فَإِنَّ الْإِنْسَانَ تَلِدُهُ أُمُّهُ أَحْمَرَ لَيْسَ عَلَيْهِ قِشْرٌ ثُمَّ يَرْزُقُهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ»[۳] يعنې ترڅو پورې چې ستاسو سرونه ښوروېږي (او ژوندي ياست) د رزق څخه مه نااُميده کېږئ، او دا ځکه چې يقيناً انسان چې دی مور يې په داسې حال زېږوي چې سور وي، لباس ورباندې نه وي (بربنډ وي) نو بيا ورته الله ﷻ روزي ورکوي (او ارتياوې يې پوره کوي).

دوهم: نبي کريم ﷺ په قدسي حديث کښې د الله ﷻ څخه حکايت کوي چې: «يَا ابْنَ آدَمَ! تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِي أَمْلَأْ صَدْرَكَ غِنًى وَأَسُدَّ فَقْرَكَ وَإِلَّا تَفْعَلْ مَلَأْتُ صَدْرَكَ شُغْلًا وَلَمْ أَسُدَّ فَقْرَكَ»[۴] يعنې اې بنيادمه! زما د عبادت دپاره خپل زړه فارغ کړه چې سينه (زړه) به دې د غنا څخه ډک کړم (قناعت به درکړم) او د

---

(۱) لسان العرب ج ۱۰ ص۱۱۵

(۲) حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۴ ص۳۹۹

(۳) سنن ابن ماجه ص۳۰۷

(۴) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۲۷۹

فقیرۍ مخه به دې بنده کړم، او که ته دا کار ونه کړې نو سینه (زړه) به دې د مشغولتیا څخه ډک کړم او د فقیرۍ مخنیوی به دې ونه کړم (قناعت به درنه کړم).

د "ذَنُوب" معنی

۵ـ په ﴿ ذَنُوبًا مِّثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ ﴾ کښې د "ذَنُوب ـ ذَنُوب" هره یوه کلمه د هغې لویې بوقې څخه عبارت ده کومه چې د اوبو څخه ډکه وي[1]، دغه کلمه په "أَذْنِبَة" ـلکه "أَرْغِفَة" ـ یا "ذَنَائِب" ـلکه "شَعَايِر" ـ جمعه کېږي[2]. خو په دې مقام کښې د مفسرینو کرامو په اتفاق سره د عذاب د هغې برخې څخه کنایي ده کومه چې مستحقینو ته ټاکلې شوې ده.

یعنې د دې زمانې ظالمانو ته هم د عذاب داسې برخه ټاکلې شوې ده لکه څنګه چې د دوی اندیوالانو (پخوانیو ظالمانو) ته ټاکلې شوې وه چې هرومرو ضرور به ورسره مخامخ شي، نو دوی ته په کار دي چې د استهزاء په توګه یې زما څخه په تلوار سره ونه غواړي چې هله ژر شه بې وخته یې راباندې رانازله کړه.

د "الذّاريَات" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق پای ته ورسېد.
۱۴۲۴/۷/۱ هـ ق - ۱۳۸۲/۶/۵ هـ ش.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۹
(۲) القاموس المحیط ج۲ ص۲۶۹

الطور (٥٢)

سریزه

۱_ د دې سورت دپاره خپله لومړی کلمه "الطُّور" نوم ګرځولې شوې ده او په همدې نامه سره دا سورت د نورو سورتونو څخه جدا شوی دی.

۲_ دا سورت مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[1].

۳_ د دې سورت ټول ایتونه نهه څلوېښت (۴۹) دي[2].

۴_ د کلماتو شمېره یې درې سوه او دولسو (۳۱۲) ته پورته شوې ده[3].

۵_ د حرفونو شمېره یې یو زرو پنځه سوو (۱۵۰۰) ته رسېږي[4].

۶_ د دې سورت محتویات د نورو مکي سورتونو غوندې په عقیدوي مطالبو باندې مشتمل دي، لکه د الله ﷻ توحید، د نبي کریم ﷺ نبوت، د مرګ څخه وروسته بیا ژوندي کېدل او داسې نور.

۷_ دا سورت (الطور) د وړاندېني سورت (الذاریات) سره زښت ډېر تناسبونه لري لکه چې دواړه په سوګندونو پیل شوي دي او په دواړو کښې عقیدوي مطالب نازل شوي دي او په دواړو کښې نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې ده او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ وَٱلطُّورِ ۝١ وَكِتَٰبٖ مَّسۡطُورٖ ۝٢ فِي رَقّٖ مَّنشُورٖ ۝٣ وَٱلۡبَيۡتِ ٱلۡمَعۡمُورِ ۝٤ وَٱلسَّقۡفِ
ٱلۡمَرۡفُوعِ ۝٥ وَٱلۡبَحۡرِ ٱلۡمَسۡجُورِ ۝٦ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَٰقِعٞ ۝٧ مَّا لَهُۥ مِن دَافِعٖ ۝٨ يَوۡمَ
تَمُورُ ٱلسَّمَآءُ مَوۡرٗا ۝٩ وَتَسِيرُ ٱلۡجِبَالُ سَيۡرٗا ۝١٠ فَوَيۡلٞ يَوۡمَئِذٖ لِّلۡمُكَذِّبِينَ ۝١١ ٱلَّذِينَ هُمۡ
فِي خَوۡضٖ يَلۡعَبُونَ ۝١٢ يَوۡمَ يُدَعُّونَ إِلَىٰ نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ۝١٣ هَٰذِهِ ٱلنَّارُ ٱلَّتِي كُنتُم بِهَا
تُكَذِّبُونَ ۝١٤ أَفَسِحۡرٌ هَٰذَآ أَمۡ أَنتُمۡ لَا تُبۡصِرُونَ ۝١٥ ٱصۡلَوۡهَا فَٱصۡبِرُوٓاْ أَوۡ لَا تَصۡبِرُواْ
سَوَآءٌ عَلَيۡكُمۡۖ إِنَّمَا تُجۡزَوۡنَ مَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ۝١٦ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] د طور په غره باندې سوګند دی.

[۲] او په داسې کتاب باندې (سوګند دی) چې لیکلی شوی دی.

---

(۱) روح المعاني ج۲۷ ص۲۶
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۵۸
(۳) تفسیر الخازن ج۶ ص۸۸
(۴) اللباب في علوم الکتاب ج۱۸ ص۱۱۳

[۳] (البته) په داسې باریکه کاغذ کښې چې (په توله نړۍ کښې) خور کړی شوی (او تیت کړی شوی) دی. (یا په بل عبارت. په قرآن کریم باندې سوګند دی).

[۴] او په ابادې کوټې باندې.

[۵] او په اوچت کړی شوي چت (اسمان) باندې.

[۶] او په داسې دریاب باندې چې اور پرې (د قیامت په ورځ) بل کړی شوی دی (او یا په توله ځمکه باندې د ورختلو څخه منعه کړی شوی دی).

[۷] (په دغو ټولو شیانو باندې سوګند دی چې) یقیناً ستا د رب ﷻ عذاب هرومرو واقع کېدونکی دی.

[۸] چې هیڅ مخه نیوونکی ورته نشته.

[۹] (البته) په هغې ورځ کښې چې اسمان (پکښې د خرابۍ په لور) په تېزۍ سره په غیر منظمه توګه وخوځېږي خوځېدل.

[۱۰] او هم (پکښې) غرونه (د خرابۍ په لور) روان شي روانېدل.

[۱۱] نو په دغې ورځ کښې تکذیب کوونکو ته افسوس (او هلاک) دی.

[۱۲] (البته) هغه تکذیب کوونکی چې دوی په باطلو کښې په داسې حال لګیا دی چې عبثیات (چټي کارونه) کوي.

[۱۳] (او) په هغه ورځ کښې چې همدوی (تکذیب کوونکی) د جهنم اور ته په کلکه ټېلوهلی شي په کلکه ټېلوهل.

[۱۴] (نو ورته به وویلی شي چې:) دغه اور هغه اور دی په کوم باندې چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې د دغو نسبت به مو ورته کاوه.

[۱۵] ایا نو دغه عذاب جادو دی؟ یا تاسو یاست چې نه یې وینئ؟.

[۱۶] دغه اور ته ورداخل شئ! نو صبر وکړئ یا صبر مه کوئ (دغه دواړه حالته) په تاسو باندې یو برابر دي.

(ځکه چې) یقیناً تاسو ته د هغو کړو وړو جزا درکوله کېږي کوم چې تاسو وئ چې کول به مو.

ارتباط

وړاندېنۍ سورت (الذّٰریٰت) د قیامت د موعودې ورځې عذاب ته په اشارې سره ختم شوی وه، او د دې سورت (الطّور) په اولنیو ایتونو کښې په همدغه عذاب باندې صراحت نازل شوی دی او واقع کېدل یې په سوګندونو سره اثبات شوی دی.

توضیحات او د مطلب خلاصه

۱ـ په دې ایتونو کښې باید د لاندې لغاتو معناوې او لاندې نکات په نظر کښې وساتل شي:

الف په ﴿ وَٱلطُّورِ ﴾ کښې د "طُور" کلمه د مطلق غره[1] یا د ونو لرونکي غره دپاره وضعه شوې ده[2].

ب. په دې مقام کښې د "الطُور" څخه هغه خاص غر مطلب دی په کوم کښې چې الله ﷻ د خپل خاص بنده (موسى ؑ) سره مناجات ته صورت ورکړی وه[3].

ج. د ﴿ مَّسۡطُورٖ ﴾ کلمه د کرښې کړې شوې یا لیکلی شوې معنی ورکوي.

د. په ﴿ فِي رَقّٖ ﴾ کښې د "فِي" توری په ﴿ مَّسۡطُورٖ ﴾ پورې تعلق نیسي او ﴿ رَقّٖ ﴾ کلمه د هغې باریکې صحیفې دپاره وضعه شوې ده د کومې څخه چې موږ په کاغذ سره تعبیر کولی شو[4].

هـ. علماء کرامو دغه کتاب کوم چې په باریکه کاغذونو باندې لیکلی شوی او خور کړی شوی دی، په لاندې ډولونو سره تفسیر کړی دی[5].

اول. دا د لوح محفوظ څخه عبارت دی په کوم کښې چې هرڅه په ازل کښې لیکلی شوي دي.

دوهم. د دې کتاب څخه اعمالنامې مطلب دي چې د قیامت په ورځ به چا ته په ښي لاس او چا ته په کیڼ لاس ورکولی کیږي.

دریم. دا کتاب جنس دی او ټولو اسماني کتابونو ته شمولیت لري.

څلورم. دا کتاب یوازې د قرآن کریم څخه عبارت دی[6].

و. موږ ته همدغه څلورم تفسیر په زړه پورې برېښي چې په ﴿ يسٓ ۝ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡحَكِيمِ ﴾ کښې ورباندې صراحت نازل شوی دی.

ز. که څه هم قرآن کریم د نزول په وخت کښې په باریکه کاغذونو باندې نه لیکلی شوی وه او نه خور شوی وه، مګر په دغه ایت کښې اشاره نازله شوې ده چې دا کار به په راتلونکي کښې صورت ونیسي لکه چې همدغه اشاره رښتیا شوه او قرآن کریم په باریکه کاغذانو باندې چاپ او په ټوله نړۍ کښې خور شو.

ح. د ﴿ وَٱلۡبَيۡتِ ٱلۡمَعۡمُورِ ﴾ کلمه ـ چې د اباداې کوټې معنی ورکوي ـ په دې مقام کښې په لاندې ډولونو سره تفسیره شوې ده[7].

اول. دلته نړۍ هغه کوټه مطلب ده د کومې په هکله چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې «يُصَلِّي فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ إِذَا خَرَجُوا لَمْ يَعُودُوا إِلَيْهِ آخِرَ مَا عَلَيْهِمْ»[8] یعنې په اووم اسمان کښې یوه کوټه ده چې بیخو د کعبې شریفې په محاذات کښې موقعیت لري، په دغې

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۱۸
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۳۹
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۵۸
(۴) القاموس المحیط ج۲ ص۳۷۶، لسان العرب ج۱۰ ص۱۲۳
(۵) البحر الوجیز ج۱۵ ص۴۳
(۶) أضواء البیان ج۷ ص۶۸۳
(۷) زاد المسیر ج۷ ص۲۱۶
(۸) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۶، صحیح مسلم ج۱ ص۹۱

کوته کښې هره ورځ اویا زره (۷۰۰۰۰) ملکي لمونځ کوي. او کله چې ترې (د فراغت څخه وروسته) خارجي شي نو بيا ورته تر آخره پورې بېرته نه ورګرځي (د بل کرت لمونځ کولو نوبت ورته نه رسېږي).

دوهم: دلته يځيله کعبه شريفه مراده ده د کومې د ابادۍ پورې چې د دنيا ابادي تړاو لري، چې څه شرحه يې د الله ﷻ په توفيق د [المائدة ۹۷] ايت لاندې تېره شوې ده.

درېيم: په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه دغو دواړو کوټو ته د "ما يطلق عليه البيت المعمور" په لحاظ سره شموليت لري.

ي. د ﴿ وَٱلسَّقۡفِ ٱلۡمَرۡفُوعِ ﴾ څخه -چې د پورته کړی شوې چت معنی ورکوي- په دې مقام کښې اسمان مطلب دی چې په بل ايت کښې ورته همدغه لقب ورکړی شوی دی چې ﴿ وَجَعَلۡنَا ٱلسَّمَآءَ سَقۡفٗا مَّحۡفُوظٗا ﴾ [الأنبياء ۳۲] يعني او موږ اسمان داسې بې ستنو چت ګرځولی (جوړ کړی) دی چې د ښکته راغورزېدلو څخه ساتلی شوی دی.

يا. په ﴿ وَٱلۡبَحۡرِ ٱلۡمَسۡجُورِ ﴾ کښې د "مَسْجُور" کلمې د "سَجَر" -لکه "ضَرَب"- څخه اشتقاق موندلی دی. چې په دې مقام کښې په متعددو معناوو سره تفسيره شوې ده(۱). لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: "سَجَر" د اور بلولو معنی ورکوي چې د قيامت په ورځ به په ټولو دريابونو باندې اور بل کړی شي او د خاشاکو غوندې به په سوځېدو سره بلېږي (لمبې به وهي). لکه چې په بل ايت کښې ورباندې تقريبًا صراحت شوی دی چې ﴿ وَإِذَا ٱلۡبِحَارُ سُجِّرَتۡ ﴾ [التكوير ۶] يعني او کله چې به دريابونو سره اور بل کړی شي.

دوهم: دغه کلمه (سجر) د منعه کولو دپاره وضعه شوې ده چې الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره دريابونه منعه کړي دي چې ټوله ځمکه ډوبه کړي او د استوګنې ځای پکښې پرېنږدي.

يب. رمونږ په فکر که د "ما يُطلق عليه البحرُ المسجور" په ملحوظ ذکرې شوې دواړه معناوې اراده کړی شي نو ډېر به ښه وي چې دواړه د دريابونو سره ډېر قوي تناسب لري.

يج. د دغو ټولو سوګندونو دپاره د ﴿ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَٰقِعٞ ﴾ جمله جواب واقع شوې ده او دلته چې په کومو شيانو باندې سوګند ياد شوی دی. هغه ټول (پخپله واړه) په حقيقت کښې د همدغه جواب د اثبات دپاره دلايل او براهين دي. چې دنيا عبثه نه ده پيدا کړی شوې چې په پای کښې د تصفيه کولو ورځ به نه لري او قيامت قائم به نه کړی شي. که بالفرض المحال داسې وي نو الله ﷻ به د خپلو بندګانو دپاره ذکر شوي معنوي او مادي انتظامات به ولې نيولي.

يد. نو د پورتني بيان په نظر کښې نيولو سره به يې حاصل داسې راوځېږي چې:

د طُور په غره باندې سوګند دی کوم چې د موسیٰ ﷺ د دين او د تورات د نزول ځېره پکښې

(۱) مفردات الراغب ص ۲۳۰- تفسير ابن کثير ج۴ ص۴۰۲- تفسير القرطبي ج۱۷ ص۶۰

اینبودلې شوی ده، او په قرآن کریم باندې سوګند دی کوم چې د قیامت تر ورځې پورې د تولې دنیا دپاره لاربنود تاکلی شوی دی، او په بیت المعمور باندې سوګند دی کوم چې د بنیادمانو او پرښتو د عبادت دپاره اباد شوی دی، او په اوچت اسمان باندې سوګند دی کوم چې نه یې څوک مسه کولی شي او نه پکښې د ګوتې اینبودلو ځای شته، او بالآخره په دریابونو باندې سوګند دی کوم چې په ځمکه باندې د ورختلو څخه منعه کړی شوي دي او د قیامت په ورځ به وریاندې اور بل کړی شي او د خاشاکو غونډې به وسوزي. نو په دغو تولو شیانو باندې سوګند دی چې: یقیناً ستا د رب ﷻ عذاب هرومرو واقع کېدونکی دی او مخه نیوونکی هیڅ نه لري.

"مَور" څه معنی؟

۲ـ په ﴿ يَوْمَ تَمُورُ ٱلسَّمَآءُ مَوْرًا ﴾ کښې د "مَوْر" کلمه ـچې "تمُور" ترې اشتقاق موندلی دیـ په اضطراب او سرعت (توندی) سره د تللو معنی ورکوي[۱].

یعنې ذکر شوی عذاب به په هغې ورځ کښې واقع شي په کومه کښې به چې مضبوط اسمان د خرابۍ په لور په تلوار سره د اضطرابي حرکت درلودونکی وي، په کومه کښې به چې ثابت غرونه د خپلو ځایونو څخه وښورېږي او د دانډس کړی شوو مالوچو غونډې به په هوا کښې خواره واره شي.

د "دع" معنی

۳ـ په ﴿ يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلَىٰ نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴾ کښې د "دَعّ" کلمه ـچې د "يُدعُّون" دپاره مصدر دهـ په توهین آمیزه توګه د سختو تېلوهلو او دیکه کولو دپاره وضعه شوې ده[۲]. یعنې په دغې ورځ کښې به تکذیب کوونکي او په باطلو کښې غوټه وهونکي د دوزخ اور ته وردیکه کړی شي او په سختو تېلوهلو سره به ورتېلوهلی شي.

یوه عجیبه قیصه

۴ـ یوه ورځې یوه سړي خوب ولید چې د نورو تعبیر کوونکو په تعقیب یې د ابن سیرین علیه الرحمة سره لاندې سوال جواب وکړ:

خوب لیدونکی: ما خوب ولید چې په ورغوي باندې مې پنځه واوونه لیکلي شوي وه او بس. دا څه معنی؟

ابن سیرین علیه الرحمة: ته د یوې نه خوشالوونکې حادثې پیوستون ته منتظر اوسه.

خوب لیدونکی: دا تعبیر تا په کوم دلیل غوره کړ؟

ابن سیرین علیه الرحمة: دا مې د "الطُّور" د سورت څخه فهم کړ چې الله ﷻ د پنځو واوونو (سوګندونو) څخه وروسته دا جمله ﴿ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَٰقِعٌ ﴾ نازله کړې ده.

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۱۸۶؛ القاموس المحیط ج۴ ص۲۹۶

(۲) مفردات الراغب ص۱۷۱

نو دوه یا درې ورځې نه وې تېرې شوې چې تعبیر رښتیا شو او خوب لیدونکی په نه خوشالوونکې حادثه اخته شو[۱].

﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِي جَنَّٰتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾ فَٰكِهِينَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَىٰهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ ٱلْجَحِيمِ ﴿١٨﴾ كُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ هَنِيٓـًٔۢا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ مُتَّكِـِٔينَ عَلَىٰ سُرُرٍ مَّصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَٰهُم بِحُورٍ عِينٍ ﴿٢٠﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَٰنٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَآ أَلَتْنَٰهُم مِّنْ عَمَلِهِم مِّن شَىْءٍ ۚ كُلُّ ٱمْرِئٍۭ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ ﴿٢١﴾ وَأَمْدَدْنَٰهُم بِفَٰكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَٰزَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَّا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ ﴿٢٤﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَآءَلُونَ ﴿٢٥﴾ قَالُوٓا۟ إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِىٓ أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ ﴿٢٦﴾ فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَىٰنَا عَذَابَ ٱلسَّمُومِ ﴿٢٧﴾ إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلُ نَدْعُوهُ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْبَرُّ ٱلرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾ ﴾

[۱۷] یقیناً متقیان بندګان (د قیامت په ورځ) په باغونو او نعمتونو کښې دي.

[۱۸] (البته) په داسې حال چې دوی به په هغه شي باندې خوشالېدونکي وي کوم چې ورته خپل رب ﷻ ورکړی وي، او هم به دوی لره خپل رب ﷻ د سوزوونکي (دوزخ) د عذابه بچ وساتي.

[۱۹] (هلته به ورته وویلی شي چې:) د هغو کړو وړو په سبب خورئ او څښکئ برکتناک خوړل (او برکتناک څښکل) کوم چې تاسو (په دنیا کښې) وئ چې په عمل کښې به مو پیاده کول.

[۲۰] په داسې حال چې دوی به په داسې تختونو باندې تکیا وهونکي (ناست) وي چې قطارونه کړی شوي (اینـودل شوي) به وي. او (په دې باندې علاوه) مونږ به ورسره تورسترګې غټ سترګې حورې جوړه کړو.

[۲۱] او هغه کسان چې دي کومو چې ایمان راوړی دی (جنتیان دي) او اولادونو یې په ایمان سره پیروي کړې وي. مونږ به یې اولادونه هم ورپورې (په خپل فضل سره په درجاتو کښې) پیوسته کړو (ترڅو خوښ او خوشاله شي).

حال دا چې مونږ به (په دغو اوچتولو سره) د پلرونو (اصولو) د عملونو څخه هیڅ شی ناقص کړو. (اما په دوزخیانو کښې به) هر سړی (فقط) په هغو کړو وړو سره بندوي کوم یې چې پخپله کسب کړی وي (او بس).

(۱) روح المعاني ج۲۷ ص۲۹

(٢٢) او به ور واندې ايږدو چې به مونږ جنتيانو ته ميوه جات ورکړو او غوښې هم (البته) د هغو شيانو څخه چې اشتها يې ورته راځي او زړونه يې غواړي.

(٢٣) جنتيان به په جنت کښې د شرابو څخه ډکې پيالې يو تر بله اخلي او ورکوي حال دا چې هلته به نه بې ځايه خبرې وي او نه داسې کار چې دوی په دنيا کښې د ګناهګار ګرځيدلو سبب ګرځيد.

(٢٤) او په جنتيانو باندې به د دوی د خدمت لپاره پيدا کړی شوي داسې خادمان تاوېږي راتاوېږي لکه چې دوی يقيناً د ګرد و ګوهرو څخه پټ ساتلي شوي ملغلرې وي.

(٢٥) او ځينې جنتيان به په ځينو نورو باندې په داسې حال مخ وړاندې کوي چې يو تر بله به سره د دنيا د حالاتو څخه پوښتنې کوي.

(٢٦) جنتيان به يو بل ته ووايي چې يقيناً مونږ مخکښې په (دنياوي) اهلونو (کورونو) کښې د الله ﷻ د عذاب څخه ډير ويريدونکي وو.

(٢٧) نو الله ﷻ په مونږ باندې احسان وکړو او د تېز اور د عذاب نه يې وساتلو.

(٢٨) يقيناً مونږ وړاندې په دنيا کښې ده ته چې ابوارې کولې، د الله ﷻ بلنه (عبادت) به مو کاوه، يقيناً الله ﷻ همدې ﷻ ډير احسان کوونکی او ډير مهربان دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د کفارو څخه اخروي حالاتو ته اشاره شوې وه او په دې ايتونو کښې د متقيانو څخه اخروي حالاتو ته اشاره کيږي چې خلاصه يې داسې راځي.

ای پيغمبره! د کفارو د اخروي حال د بيان څخه وروسته اوس د پرتلې په توګه په خپل امت باندې د متقيانو (مؤمنانو) څخه اخروي حال قرائت کړه هغه دا چې

١. متقيان (مؤمنان) به په آخرت کښې په ډيرو باغونو او ډيرو نعمتونو کښې استوګن وي. د مثال په توګه

الف: هغوی به هلته د يو پلوه د خپل رب ﷻ په ورکړې شوو نعمتونو باندې ډير خوښ وي او د بل پلوه به په دې باندې هم ډير خوشاله وي چې خپل رب ﷻ به ورته د سوزوونکي اور د عذابه نجات ورکړی وي.

ب: هغوی ته به هلته ووېلی شي چې د خپلو هغو کړو وړو په سبب خوري او څښي کوم به چې په دنيا کښې تاسو کول. دا برتمناک خوراک او څښاک دی چې په تعقيب يې هغه عوارض يو هم موجوديت نه لري کومو ته چې په دنيا کښې د خوراک او څښاک په تعقيب ضرورت نيوه. لکه ترسېدل، ارګی، خوسا کيدل او نور.

ج: هغوی به هلته په پاچاهي تختونو باندې چې قطارونه قطارونه به ايښودل شوي وي، صفونه صفونه ناست وي او يو تر بله به سره خبرې اترې کوي. چې يو به هم يو بل ته خپل شا نه وراړوي او نه به يو بل ته خپله پښه اړوي.

د. په عین حال کښې به مونږ د هغوی سره سترګورې حورې یو ځای کړو او ورته به یې ورښیرېکې کړو

۲ـ ای پیغمبره! د هغو کسانو د خوشالۍ دپاره به کومو چې ایمان راوړی دی او د ایمان په برکت جنت ته داخل شوي دي، مونږ د هغوی اولادونه هم په درجو کښې ورأوچت کړو. البته هغه اولادونه چې د خپلو جنتیانو پلرونو او مورګانو پیروي یې په ایمان سره کړې وي، خو په درجاتو کښې ترې وروسته پاتې وي

هو! په دغو أوچتولو سره به پلرونو ته په درجاتو کښې څه نقصان صورت ونه نیسي بلکې په ورپا توګه به د هغوی د خوښۍ دپاره وراوچت کړی شي

۳ـ دغه اوچتول صرف د الله ﷻ په فضل په ایماندارانو کښې صورت نیسي، که نه نو په جنایتکارانو کښې به هرڅوک د خپلو-خپلو اعمالو مرهون او بندي وي، نو د پلرونو جنایات په اولادونو باندې هیڅ اثر نه غورزوي چې په عذابونو کښې سره مساوې کړی شي.

۴ـ ای پیغمبره! مونږ به جنتیانو ته په دوامداره توګه میوجات ورکوو چې د جنت میوجات موسمي نه دي او په هر وخت کښې په تازګۍ سره شتون لري، په دې باندې علاوه مونږ به هغوی ته د هغو غوښو څخه هم په دوامداره توګه ورکړو کومو ته یې اشتهاء پېښېږي او اراده یې ورته وشي.

۵ـ جنتیان به هلته یو بل ته د شرابو ډکې پیالې ورکوي او خوشالۍ به څرګندوي، خو دغه ورکړه به په داسې حال صورت نیسي چې نه به هلته چټې خبرې شتون لري او نه پوچې ویناوې، د کومو شتون چې د دنیاوي شرابو سره تړلی دی او یو مجلس یې هم ترې بچ نه شي پاتې کېدلی.

۶ـ په جنتیانو باندې به هلته خدمتګاران تاوېږي راتاوېږي چې خاص د همدوی د خدمت دپاره به هلته پیدا کړی شوي وي. دغه خدمتګاران به داسې پاکیزه او سوتره وي لکه چې دوی د ګرد او غبار څخه په پرده کښې ساتلي شوي ملغلرې وي.

۷ـ جنتیان به په خپل منځ کښې په جنت کښې دنیاوي حالات یادوي او ځینې به ځینو نورو ته مخ وراړوي او یو تربله به سره پوښتنې کوي چې فلانی کار څنګه وه او په فلانکۍ ورځ باندې څه پېښ شو؟ او داسې نور.

۸ـ دوی به په خپلو خبرو کښې دا هم ووایي چې: یقیناً مونږ وړاندې په دنیا کښې د خپلو کورونو ترمنځ د خپل رب ﷻ څخه ډارېدونکي وو چې د ده ﷻ د قدرت مخنیوی زمونږ څخه هیڅوک نه شي کولی او بدون د همده ﷻ څخه مونږ ته هیڅوک نجات نه شي راکولی. نو زمونږ د همدغې کرنلارې په اثر الله ﷻ په مونږ باندې احسان وکړ او د ډېر ګرم دوزخ د عذابه یې بچ وساتلو. که نه نو مونږ به اوس د نورو دوزخیانو په څېر په دوزخ کښې پراته وو.

۹ـ لنډه دا چې مونږ په دنیا کښې وو چې خاص د الله ﷻ عبادت او بلنه مو کوله او خاص د همده ﷻ په عبادت مشغول وو، نو الله ﷻ زمونږ سره احسان وکړ او د مهربانۍ باران یې راباندې ووراوه. او دا خکه چې: یقیناً الله ﷻ یوازې همدی ﷻ احسان کوونکی او زښت ډېر مهربان دی.

توضیحات

۱_ په ﴿ فَٰكِهِينَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمْ رَبُّهُمْ ﴾ کښې د ﴿ فَٰكِهِينَ ﴾ کلمه د "فكاهة" _لکه "شرافة"_ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یس:۵۵] ایت لاندې لیکلي دي چې: د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما د تفسیر په بنیاد دلته د "فكاهة" (توکو ټکالو) څخه لازمه معنی مراده ده چې خوشالي ده.

یعنې جنتیان به د خپل رب ﷻ د پلوه په ورکړې شوو نعمتونو باندې خوشاله وي او د دې غم څخه به بچ وي چې ووایي: ای کاش! چې فلانکی نعمت یې هم راکړی وی.

هَنِيئ څه معنی؟

۲_ په ﴿ كُلُواْ وَٱشْرَبُواْ هَنِيٓـًٔا ﴾ کښې د "هَنِيئ" کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده د کوم په لاس ته راوړنه کښې چې مشقت موجودیت نه لري او په تعقیب باندې یې کوم وخامة (دروندوالی) صورت نه نیسي[۱]، د جنتي نعمتونو خوراک او څښاک ته ځکه دغه لقب ورکړی شوی دی چې هلته نه مشقت شته، او نه هغه عواقب شته کوم چې عادةً په دنیا کښې د ډېر خوراک او ډېر څښاک په تعقیب صورت نیسي لکه د ګېډې پړسېدل، ارګي خوسا کېدل او داسې نور.

یادونه

۳_ په ﴿ بِحُورٍ عِينٍ ﴾ کښې د "حُور" کلمه د [الدخان:۵۴] ایت لاندې شرحه شوې ده چې د تور سترګو ښځو لقب دی، او د "عِين" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الصافات:۴۸] ایت لاندې څېړله شوې ده چې د غټ سترګو معنی ورکوي، چې بیا شرحه کولو او تحلیلولو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

څو نکات

۴_ په ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم ﴾ الآية- کښې باید لاندې نُکات په نظر کښې وساتلی شي:

الف: که څه هم د ځینو علماوو کرامو په نظر په ﴿ ذُرِّيَّتُهُم ﴾، ﴿ ذُرِّيَّتَهُمْ ﴾ کښې د "ذُرِّيَّة" کلمه دلته د ماشومانو اولادونو څخه عبارت ده[۲]، مګر د جمهورو علماوو کرامو په نزد د دغې کلمې څخه دلته کبیران اولادونه مراد دي[۳]، همدغه نظر په ﴿ وَٱتَّبَعَتْهُم ﴾ جملې سره تائید مومي چې په ایمان سره اتباع او پیروي د صغیرانو اولادونو په نسبت د کبیرانو اولادونو سره ښه تناسب لري.

ب: د ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ موصول دلته د پلرونو څخه علاوه مورګانو او نیکونو او نیاګانو ته هم شمولیت لري، کېدی شي چې مونږ ترې په "اُصولو" سره تعبیر وکړو. نو څه لرې نه ده چې الله ﷻ ځینې جنتیان د مورګانو او نیاګانو او نیکونو په سبب هلته لوړو درجو ته اوچت کړي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۴۴

(۲) التفسیر الکبیر ج۴ ص۲۴۲؛ تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۶۷

(۳) روح المعاني ج۲۷ ص۳۲؛ المحرر الوجیز ج۱۵ ص۲۳۹

ج: په ﴿ وَمَآ أَلَتۡنَٰهُم ﴾ کښې د "أَلَتۡنَا" کلمه د "أَلَتَ" ـلکه "ضَرَبَ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د نقصان ورکولو دپاره وضعه شوې دی(١). یعنې مونږ به د أصولو درجو ته د فروعو په اوچتولو سره د هغوی د نېکو اعمالو څخه هیڅ شی ناقص ونه ګرځوو.

د: په ﴿ كُلُّ ٱمۡرِيِٕۭ بِمَا كَسَبَ رَهِينٞ ﴾ کښې د ﴿ رَهِينٞ ﴾ کلمه د "رَهَنَ" ـلکه "ضَرَبَ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په "ګروی" سره ترجمه کېږي، خو په دې مقام کښې د کنایې په توګه د بند (حبس) معنی ورکوي(٢). دا د یو پلوه، او د بله پلوه دغه جمله د وړاندېنې کلام دپاره د تائید حیثیت لري.

یعنې مونږ به په خپل فضل سره د أصولو په نېکو اعمالو سره د جنت په داخل کښې فروع لوړو درجو ته اوچت کړو حال دا چې د هغوی نېکو اعمالو ته به د أجرونو د حیثه هیڅ نقصان ورنه کړو، خو د عدل په سبب به هیڅوک (نه أصول او نه فروع) د بل په بدو اعمالو سره ونیسو چې په داخل د دوزخ کښې ورته د استحقاق څخه اضافه عذاب ورکړو. او دا ځکه چې هرڅوک په خپلو کسبیاتو سره بند او محبوس دی او بس.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٞ وِزۡرَ أُخۡرَىٰ ﴾ [فاطر:١٨] یعنې او هیڅ بار اوچتوونکی نفس به د بل نفس بار نه اوچتوي (د هر چا بد عمل به د هغه په خپلو اوږو بار وي او بس).

ه: په دې ایت کښې ـچې بحث کښې روان دیـ دېته اشاره ده چې الله ﷻ د خپلې ارادې مطابق د جنت په داخل کښې د أصولو درجاتو ته فروع هم پورته کوي ترڅو هغوی خوښ او خوشاله شي. خو د [الرعد:٢٣] ایت څخه د اشارې په توګه څرګندېږي چې د جنت په داخل کښې د فروعو د خوشالولو دپاره أصول هم عالي درجاتو ته اوچتول کېږي، چې همدلته پکښې د الله عزجل په توفیق بنه خوندور بحث تېر شوی دی.

و: په پای کښې لیکو چې د درجاتو د لوړولو دپاره د الله ﷻ په فضل څینې نور شیان هم سبب جوړېدلی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې أحادیث ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «اَلْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ»(٣) یعنې د قیامت په ورځ به هر سړی د هغه چا سره وي د کوم سره یې چې په دنیا کښې محبت درلود.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: یو سړی به په جنت کښې لوړې درجې ته اوچت کړی شي نو پوښتنه به وکړي چې دغه درجه ماته د کومه شوه؟ په جواب کښې به ورته وویلی شي چې: «بِاسْتِغْفَارِ وَلَدِكَ لَكَ»(٤) یعنې دغه درجه تاته ستا د اولاد د پلوه په مغفرت غوښتلو سره درکړی شوې ده.

(١) القاموس المحیط ج١ ص١٦٧

(٢) مفردات الراغب ص٢١٠

(٣) صحیح مسلم ج٢ ص٣٣٢؛ مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٤٣

(٤) سنن ابن ماجه ص٢٦٠

تنازع څه معنی؟

۵_ په ﴿ يَتَنَٰزَعُونَ فِيهَا كَأۡسٗا ﴾ کښې د ﴿ يَتَنَٰزَعُون ﴾ کلمه د "تَنَازُع" _لکه "تضارب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې لاندې دوه معناوې لري[۱].

الف: یو تربله جګړه کول او شخړې جوړول.

ب: یو تر بله په لاس سره د یوه شي رانیول او ورکول.

په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده[۲].

یعني جنتیان به په جنت کښې د شراب خوري، په وخت کښې د خوشتبۍ په توګه یو تربله د شرابو ډکې پیالې په لاسونو سره یو تربله ورکوي او هم به یې یو تربله رانیسي. که څه هم دغه کار ته دنیاوي شرابیان هم د ټوکو ټکالو په توګه صورت ورکوي خو چټې خبرې او عبثیات ورسره ملګرې کوي، چې د ګناهونو د غټوالي باعث یې ګرځي؛ اما په جنت کښې د جنتیانو ترمنځ نه عبثیات موجودیت لري اونه سپکې سپورې خبرې.

جنتي خادمان او نصوص

۶_ د جنتي خادمانو په باب لاندې نصوص ولولئ:

الف: په ﴿ وَيَطُوفُ عَلَيۡهِمۡ غِلۡمَانٞ لَّهُمۡ ﴾ کښې جنتي خادمان د "غِلْمَان" په نامه یاد شوي دي، "غِلْمَان" د غلام جمعه ده، چې د مربي یا ماشوم معنی ورکوي، او خدمت کول ورسره لازم یا مناسب دي. یعني په جنتیانو باندې به د خدمت کولو دپاره داسې خادمان تاوېږي راتاوېږي چې هملته به د همدوی د خدمت دپاره خلق کړی شوي وي.

ب: الله ﷻ ذکر شوي خادمان د "وِلْدَان" په نامه هم یاد کړي دي چې: ﴿ يَطُوفُ عَلَيۡهِمۡ وِلۡدَٰنٞ مُّخَلَّدُونَ ﴾ [الواقعة:۱۷]. "وِلْدَان" د "وَلِيد" جمعه ده چې د ماشوم معنی ورکوي[۳]. یعنې په جنتیانو باندې به د خدمت دپاره کم عمره خادمان تاوېږي راتاوېږي چې کم عمري به یې تغیر نه کوي او د همېشه دپاره به په یو حال پاتې وي[۴].

ج: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً الَّذِي يَنْظُرُ إِلَى جِنَانِهِ وَنَعِيمِهِ وَخَدَمِهِ وَسُرُرِهِ مِنْ مَسِيرَةِ أَلْفِ سَنَةٍ»[۵] یعنې یقیناً د منزلت د حیثه د جنتیانو ادنی جنتي به خپلو باغونو او نعمتونو ته او هم خپلو خادمانو او تختونو ته د یو زر کاله مسافې څخه ګوري. یا په بل عبارت: دغو شیانو به دومره پراخه سیمه اشغاله کړې وي چې د یوې خوا څخه به یې

---

(۱) القاموس المحيط ج۴ ص۲۵۶؛ لسان العرب ج۸ ص۳۵۱
(۲) نظم الدرر ج۷ ص۲۹۸
(۳) لسان العرب ج۳ ص۴۶۹
(۴) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۲۶۳
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۳۴۱

بلې خوا ته یو زر کاله مزل وي. خو په عین حال کښې به د جنتي د نظر لاندې وي ته به وایې چې هیڅ لرېوالی تري نه لري.

د. مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الصافات: ۴۵] ایت لاندې د یوه حدیث په رڼا کښې لیکلي دي چې وړوکی (أدنی) جنتي به اتیا زره (۸۰۰۰۰) خادمان ولري.

د "بر" د کلمې معنی

۷ـ په ﴿ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلۡبَرُّ ٱلرَّحِيمُ ﴾ کښې د "بَرّ" کلمه د "ب" توري په زوَر سره د "بِر" څخه اشتقاق شوې ده، چې د "ب" توری پکښې زبر لري او په احسان کښې د پراخې معنی ورکوي[1].

یعني مونږ د خپل رب ﷻ څخه په دنیا کښې دارېدلو، خو په خپل فضل سره یې د السَّمُوم (ډېر تېز اور چې لوږې پکښې موجودیت نه لري) د عذابه وساتلو. بې شکه چې الله ﷻ ډېر پراخه احسان کوونکی او زښت ډېر مهربان دی.

﴿ فَذَكِّرۡ فَمَآ أَنتَ بِنِعۡمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٖ وَلَا مَجۡنُونٍ ۝ أَمۡ يَقُولُونَ شَاعِرٞ نَّتَرَبَّصُ بِهِۦ رَيۡبَ ٱلۡمَنُونِ ۝ قُلۡ تَرَبَّصُواْ فَإِنِّي مَعَكُم مِّنَ ٱلۡمُتَرَبِّصِينَ ۝ أَمۡ تَأۡمُرُهُمۡ أَحۡلَٰمُهُم بِهَٰذَآۚ أَمۡ هُمۡ قَوۡمٞ طَاغُونَ ۝ أَمۡ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُۥۚ بَل لَّا يُؤۡمِنُونَ ۝ فَلۡيَأۡتُواْ بِحَدِيثٖ مِّثۡلِهِۦٓ إِن كَانُواْ صَٰدِقِينَ ۝ ﴾

[۲۹] نو ته پند ورکولو ته ادامه ورکړه ځکه چې ته د خپل رب ﷻ په نعمت (او فضل) سره نه جوګی یې او نه لېونی (لکه چې کفار همدغه لقبونه درکوي).

[۳۰] ایا عنادي کفار وایي چې: محمد ﷺ شاعر دی (او) مونږ ورته د مرګ د نزول (یا د زماني د حوادثو) انتظار کوو.

[۳۱] (ای پیغمبره! ته ورته) ووایه چې: تاسو خپل انتظار ته ادامه ورکړئ! نو یقیناً زه هم ستاسو سره (ستاسو په هکله) د انتظار ویستونکو د ډلې څخه یم.

[۳۲] ایا کفارو ته په دغې تګلارې سره د دوی عقلونه حکم (او امر) کوي؟ یا دوی سرکښه قوم دی (او د سرکشۍ د کبله یې دغه لاره خپله کړې ده)؟.

[۳۳] ایا عنادي کفار وایي چې محمد ﷺ قرآن کریم) د خپله خانه جوړ کړی دی؟ (دغسې نه ده) بلکې دوی ایمان نه راوړي (او د دغې خبرې څخه د پلمې په حیث کار اخلي).

[۳۴] (که نه) نو دوی خو دې د دې قرآن کریم په مثل په یوه کلام سره راتګ وکړي که چرته دوی (په خپله ذکره شوې خبره کښې) رښتیا ویونکي وي.

---

[1] القاموس المحیط ج۱ ص۲۴۶

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو د کفارو او د مؤمنانو أخروي حالات بیان شوي وه چې د نبي کریم ﷺ د رسالت دپاره ډېر پاخه دلایل ګڼل کېده، نو څه لرې نه وه چې همدغه براهین د عوامو دپاره د ایمان راوړلو سبب جوړ شوي وي.

په دې ایتونو کښې د یو پلوه د کفارو غبرګون ته اشاره شوې ده چې په ډول-ډول حیلو سره د عوامو د ایمان راوړلو مخنیوی کوي، او د بله پلوه پکښې نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېژي:

ای پیغمبره! ته د کفارو عنادیانو په سپکو سپورو خبرو باندې ډېر مه غمژن کېږه او دغه لاندې ارشادات په نظر کښې ونیسه:

۱ـ کفار غواړي چې په تاباندې د جوګي او لیوني نومونه کېږدي ترڅو ستا د رسالت د براهینو څخه د عوامو پام واړوي او تا د نااُمیدۍ سره مخامخ کړي چې د پند ورکولو څخه ډډه وکړې. نو ته خپل پند ورکولو ته ادامه ورکړه او د کفارو په عنادي القابو سره د پند ورکولو څخه لاس مه اخله. او دا ځکه چې ته د خپل رب ﷻ د فضل او عظیم الشان نعمت په سبب نه جوګي یې او نه لیونی، بلکې په حقه پیغمبر یې، حتی پخپله عنادیان هم په زړه کښې پوهېږي چې ستا کلام نه د جوګي د کلام سره تشابه لري او نه د لیوني د کلام غوندې دی. د همدې کبله دوی د یوه لقب په درکولو باندې اکتفاء نه کوي بلکې کله یو لقب ورکوي او کله بل.

نو که عوام د عقل څخه کار واخلي نو په ذکرو شوو لقب اینښودلو باندې به ونه غولېږي چې د ایمان راوړلو څخه امتناع وکړي.

۲ـ ایا کفار عنادیان تاته د شاعر لقب هم درکوي او د عوامو د تېرویستلو په غرض وایي چې: مونږ د محمد په هکله د زماني تېرېدلو ته انتظار کوو چې د حوادثو په سبب به د نورو شاعرانو غوندې د منځه لاړ شي او د شاعرۍ دوره به یې ختمه شي (مونږ به ترې بې غمه شو او دعوت به یې نه اورو).

نه ورته په جواب کښې توبیخًا ووایه چې: ای کفارو! تاسو همدغه انتظار ته ادامه ورکړئ او زه هم ستاسو سره ستاسو په هکله د انتظار کوونکو څخه یم، نو په نتیجه کښې به څرګنده شي چې ستاسو انتظار ګټور دی او که زما انتظار؟ ستاسو دین به د قیامت تر ورځې پورې ادامه ولري او که زما دین؟ ستاسو دوره به ختمه شي او که زما؟.

۳ـ ای پیغمبره! تاته د جوګي او لیوني او هم د شاعر لقبونه د کفارو د پلوه د عناد د کبله درکول کېږي که نه نو دغسې متناقض لقبونه ورکول د عقل کار نه دی.

یا په بل عبارت: ایا کفارو ته په دغو لقبونو ورکولو باندې د دوی عقلونه امر کوي او یا دا چې دوی سرکشه قوم دی او ذکره شوي تګلاره د سرکشۍ او طغیان اثر دی؟ پوره واضحه ده چې لومړی شق منفي دی او دوهم شق مثبت دی.

۴_ د عوام غولولو دپاره د کفارو بله پلمه دا ده چې په قرآن کریم باندې د دروغجن کتاب لقب ږدي چې محمد (ﷺ) د خپله خانه جوړ کړی دی یا په بل عبارت، ایا کفار په رښتیاني توګه د قرآن کریم په حقانیت کښې په شک او اشتباه کښې واقع دي؟

دغسې نه ده، هغوی پکښې واقعًا شک نه لري بلکې د عناد د کبله خپل خانونه شکمن معرفي کوي چې نه ورباندې پخپله ایمان راوړي او نه د خپلې وسې پورې نور خوک پرېږدي چې ایمان ورباندې راوړي. که بالفرض المحال په ذکر شوي لقب کښې دوی رښتیني وي نو د دغه قرآن کریم د کلامونو څخه دې د یوه کلام غوندې کلام جوړ کړي او د همدغه مطلب د تحصیل دپاره دې خپل ټول دوستان او مرستیالان وروغواړي؟

نو کله چې هغوی د دومره قوي کوښښ سره-سره په ذکر شوي مطلب کښې کامیابي ترلاسه نه کړي نو په کار دي چې په حقانیت یې یقین وکړي او د دروغین کتاب لقب ور ونه تپي. څکه چې د بنیادمانو ترمنځ خو دومره فاحش تفاوت موجودیت نه لري چې یو کس ټول کتاب جوړ کړي او نور ټول بنیادمان حتی د پرښتو او پیریانو په شمول د متشابه یوه کلام په جوړولو هم توان ونه لري.

توضیحات

۱_ په ﴿ نَّتَرَبَّصُ بِهِۦ رَيْبَ ٱلْمَنُونِ ﴾ کښې د ﴿ رَيْبَ ٱلْمَنُونِ ﴾ په هکله لاندې تحلیل په ذهن کښې ساتل په کار دي:

الف: د "مَنُون" کلمه د "مَن" _لکه "مَد"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پرېکولو معنی ورکوي. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴾ [التين: ۶] یعنې نو مؤمنانو صالحانو ته د قیامت په ورځ نه پرېکړی شوی اجر ټاکلی شوی دی.

ب: ذکره شوې کلمه په استعمال کښې په لاندې دوه وو معناوو باندې اوړېدل شوې ده[۱]:

اول: یوه معنی یې زمان او دَهر دی، چې په دې تقدیر به د ﴿ رَيْبَ ﴾ کلمه د تغیر او تېرېدلو معنی ورکړي[۲]. یعنې مونږ دې ته منتظر یاستو چې د زماني په دوران سره به د محمد(ﷺ) د دعوت دوره ختمه شي او مونږ به بې غمه شو.

دوهم: بله معنی یې موت (مرګ) دی، چې پرېکول ورسره لازم دی لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَكْثِرُوا ذِكْرَ هَادِمِ اللَّذَّاتِ»[۳] یعنې ای مؤمنانو! تاسو د خوندونو د پرېکوونکي ذکر ډېر کوئ (چې د مرګ څخه عبارت دی).

په دې معنی سره به د ﴿ رَيْبَ ﴾ کلمه د نزول معنی ورکړي. یعنې مونږ منتظر یاستو چې په محمد ﷺ باندې مرګ ورنازل شي او د دعوت سلسله یې ورته ختمه کړي.

---

(۱) القاموس المحیط ج۲ ص۴۱۹؛ لسان العرب ج۱۳ ص۴۱۵
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۲۱۴
(۳) سنن النسائي ج۱ ص۲۵۸

یادونه

۲ـ د الله ﷻ په توفیق د قرآن کریم د اعجاز په هکله د [البقرة: ۲۲] او [یونس: ۳۸] ایتونو لاندې مشرح بحث تېر شوی دی، هیله ده چې لوستونکي هلته یو خل مراجعه وکړي.

﴿أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾ أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ۚ بَل لَّا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾ أَمْ عِندَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ ﴿٣٧﴾ أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ ۖ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُم بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٣٩﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾ أَمْ عِندَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤١﴾ أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا ۖ فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾ أَمْ لَهُمْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ ۚ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾ وَإِن يَرَوْا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ ﴿٤٤﴾﴾

[۳۵] ایا مشرکان بدون د (پیدا کوونکي) شي څخه پیدا کړی شوي دي او یا دوی (پخپله د خپلو خانونو) پیدا کوونکي دي؟

[۳۶] ایا اسمانونه او ځمکې مشرکانو پیدا کړې دي؟ (دغسې نه ده) بلکې دوی (عناداً) باور نه لري (چې الله ﷻ واحد او لا شریک دی).

[۳۷] ایا د مشرکانو په نزد ستا د رب ﷻ (د رحمت) خزانې شتون لري؟ یا (وربانديې) دوی مسلط دي؟ (او په خپله اراده یې څرخولی شي).

[۳۸] ایا مشرکانو لره زینه شتون لري چې پرې (اسمان ته خېژي او هلته پرې) اورېدل کوي؟ (که داسې وي) نو د مشرکانو اورېدونکی دې (په خپلو اورېدلو سره) څرګند دلیل راوړي (او خپل اورېدل دې وربانديې اثبات کړي).

[۳۹] (ای مشرکانو!) ایا الله ﷻ ته لورګانې دي او ستاسو دپاره زامن دي؟ (نو تاسو وربانديې فضیلت لرئ)؟

[۴۰] (ای پیغمبره!) ایا ته د مشرکانو څخه (په خپل دعوت بانديې) څه مزدوري غواړې نو دوی د دغه تاوان څخه درانه کړی شوي دي (چې ورکول یې وربانديې سخته تمامېږي)؟

[۴۱] ایا د مشرکانو په نزد غیبي علم شتون لري نو دوی (د همدغه علم څخه) روزمره لیکنه کوي (او خپلې ارتیاوې پرې پوره کوي)؟

[۴۲] ایا مشرکان (تاته) د بد تدبیر اراده لري (چې ستا د قتل پلان جوړ کړي)؟ نو کومو کسانو چې کفر غوره کړی دی همدوی (پخپله) بد تدبیر کړی شوي دي (چې په خپل ضرر به یې تمام شي).

[۴۳] ایا مشرکانو لره د الله ﷻ څخه پرته بل حقیقي معبود موجود دی؟ (داسې نه ده بلکې الله ﷻ له د هغو ټولو شریکانو څخه پاکې ده کوم چې هغوی یې جوړوي

[۴۴] او (بالفرض) که کفار د اسمان څخه یوه ټوټه راغورځېدلې وګوري نو (هم باور به پرې ونه کړي او) وبه وایي چې دا منجمده شوې (ګرځنه) وریځ ده (د اسمان ټوټه نه ده).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې کفارو ته د توبیخ او تخجیل په توګه د نبوت په ارتباط څو پوښتنې متوجه کړی شوې دي، او په دې ایتونو کښې ورته په همدغه منظور د توحید په اړوند څو پوښتنې متوجه کېږي چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! مشرکان د خپل شرک او کفر د توجیه کولو دپاره هیڅ دلیل په لاس کښې نه لري او بې دلیله په کفري عقیده کلک دي ایا هغوی د دغو پوښتنو دپاره مثبت جوابونه لري:

۱ــ ایا کفار بدون د پیداکوونکي څخه پخپله پیدا شوي دي، نو د هیڅ پیدا کوونکي عبادت ورباندې واجب نه دی؟.

۲ــ ایا دوی خپل ځانونه پخپله پیدا کړي دي او په پیدایښت کښې د هیچا د احسان لاندې نه دي؟.

۳ــ په دې باندې علاوه ایا دوی اسمانونه او ځمکې پیدا کړي دي، نو مستحق دي چې د همدوی عبادت وکړی شي؟.

د ذکرو شوو درېواړو پوښتنو جوابونه د کفارو په نزد هم منفي دي او مثبت نه دي بلکې هغوی په عنادي توګه د خپلې پوهې سره انکار او جحود ملګری کوي او خپلو کفریاتو ته ادامه ورکوي.

۴ــ ایا د کفارو په نزد ستا د رب ﷻ د رحمت خزانې شتون لري، او دوی کولی شي چې خپلې اړتیاوې پخپله پوره کړي او هم کولی شي چې د نبوت تاج هغه چا ته وریه سر کړي کوم ته یې چې اراده وشي؟.

۵ــ ایا ستا د رب ﷻ د رحمت په خزانو باندې کفار مسلط دي او د خپلې خوښې په مطابق یې په زور سره خرخولی شي؟

۶ــ ایا کفار د داسې زینې درلودونکي دي چې اسمان ته پرې خېژي او هلته وریاندې غیبي احکام اوري او د همدغسې غیبي احکامو په اورېدلو سره ستا ارشاداتو ته څه اړتیا نه لري؟ که بالفرض المحال داسې وی نو د دوی اورېدونکي او پورته ختونکي دې پرې څرګند دلیل ستا په حضور کښې وړاندې کړي.

۷ــ ای پیغمبره! کفار مخاطب کړه چې: ایا تاسو په الله ﷻ باندې بهتري لرئ چې د عبادت څخه یې دده کوئ او د همدې کبله (په خپل ګومان) الله ﷻ ته لورګانې نسبتوئ او خپلو ځانونو ته زامن خوښوئ؟

۸_ ایا ته په خپل دعوت سره د کافرانو غوندي څه مزدوري او أجرت غواړې؟ تو دغه أجرت د هغوی اوږو درنې کړي دي او غواړي چي د دعوت په عدم قبول سره خپل ځانونه د دغه تاوان څخه بچ کړي؟

۹_ ایا د کفارو په نزد څه غیبي علم شته چي ستا ارشادات دروغ ګڼي او الله ﷻ ته په عبادت کښي شریکان نروي؟ یا په بل عبارت. ایا کفارو د خپلو فاسدو کړو وړو دپاره روزمره د غیبي علم څخه لیکنه کوي او روزمره یې خپله کړنلار ګرځوي او هم ورته خلک دعوتوي؟

۱۰_ ایا کفار پټ تدبیرونه نیسي او غواړي چي په کومي یوې دسیسي سره تا د منځه یوسي او خپل ځانونه د دعوت د قبول څخه بچ وساتي؟ دغسي نه ده لکه چي دوی خیال کوي، بلکي همدغه دسیسه جوړوونکي کفار به په خپله دسیسه کښي وغورزولی شي او پټ تدبیر به د همدوی په ضرر باندي تمام شي.

۱۱_ ای پیغمبره! ایا د کفارو دپاره د الله ﷻ څخه په غیر بل حقیقي معبود شتون لري چي د هغه په عبادت سره یې د خپل حقیقي رب ﷻ عبادت ته شا کړي ده او ستا دعوت یې د پښو لاندي کړي دي؟ دغسي نه ده، بلکي حقیقت دا دی چي الله ﷻ لره د هغو ټولو فاسدو خیالاتو څخه پاکي ده د کومو چي مشرکان مرتکب شوي دي او یا یې په آینده کښي مرتکب ګرځي.

۱۲_ بالآخره، د مشرکانو عناد بالکل اوج ته رسېدلی دی حتی چي د محسوساتو څخه انکار ته هم چمتو دی. د مثال په ډول که په دوی باندي د خپلي غوښتني سره سم د اسمان څخه یوه ټوټه راولوېږي هم دوی به ورباندي باور ونه کړي او ویه وایي چي دا د اسمان ټوټه نه ده کومه چي مونږ غوښتې وه بلکي دا منجمده وریځ ده چي رالوېدلې ده، مونږ ایمان نه راوړو څکه چي زمونږ غوښتنه نه ده پوره کړی شوې.

توضیحات

۱_ په دغو اینونو کښي توبیخًا یوولس پوښتني مطرحي شوي دي او په مشرکانو باندي پکښي هغه ټولي احتمالي دروازې بندي کړی شوي دي په کومو سره چي هغوی خپله شرکي عقیده توجیه کولی شوه او د بهانو انو په توګه یې تري کار اخستی شو.

مُصَيطِر څه معنی؟

۲_ په ﴿ أَمْ هُمُ ٱلْمُصَيْطِرُونَ ﴾ کښي د "مُصَيْطِرُون" کلمي په هکله لاندي معلومات په ذهن کښي ساتل په کار دي[۱]:

الف: دغه کلمه اسم تصغیر نه ده بلکي اسم فاعل ده او مفرد یې "مُصَيْطِر" دی.

ب: اصلي مصدر یې "سَطر" _لکه "قتل"_ دی چي د کرښو ویستلو معنی ورکوي.

---

[۱] روح المعاني ج۲۷ ص۳۸؛ لسان العرب ج۴ ص۴۵۶؛ القاموس المحیط ج۲ ص۸۶۰

ج: د "ي" توري پکښې د دې دپاره زيات شوی دی چې د "دَحْرَجَ" د ملحقاتو څخه وګڼلی شي.
د: د "ص" توری يې د "س" د توري څخه د دې دپاره بدل کړی شوی دی ترڅو د "ط" توري سره په اطباق کښې انډيوال جوړ شي.
هـ: خو په دې مقام کښې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ذکره شوې کلمه په "الْغَالِبُونَ وَالْقَاهِرُونَ" سره تفسيره کړې ده[۱]. يعنې ايا د الهي رحمت خزانې د مشرکانو په ملکيت کښې نه دي خو دوی ورباندې زورور دي او د خپلې ارادې په مطابق يې په زور سره څرخولی شي؟

د سُلَّم معنی

۳ـ په ﴿ أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ ﴾ کښې د ﴿ سُلَّمٌ ﴾ کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده په کوم باندې چې سړی لوړو ځايونو ته ختلی شي[۲] چې په پښتو کښې ورته زينه وايي. دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ فِيهِ ﴾ کښې د "في" توری د "على" معنی ورکوي[۳].
يعنې ايا د مشرکانو په نزد داسې زينه موجوديت لري چې دوی ورباندې اسمان ته خېژي او مستقيما د پرښتو وحې ترلاسه کوي چې ستا وحې ته څه اړتيا نه لري؟.

"مَغْرَم" څه صيغه ده؟

۴ـ په ﴿ فَهُم مِّن مَّغْرَمٍ مُّثْقَلُونَ ﴾ کښې د ﴿ مَّغْرَمٍ ﴾ کلمه د ميمي مصدر صيغه ده، او هغه تاوان ته وضعه شوې ده کوم چې بدون د جنايته او بدون د خيانته د چا په غاړه پرېوزي[۴].
يعنې ای پيغمبره! ايا ته د مشرکانو څخه په خپل دعوت باندې (د جوګيانو په څېر) څه مزدوري غواړې چې دوی ته دغه بې موجبه تاوان ګران تمامېږي او پورته کولو ته يې چمتو نه دي؟.

د ايت شريف مصداق

۵ـ تقريبًا د بعثت په پنځم کال الله ﷻ خپل پيغمبر ته د ﴿ أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا ﴾ الآية- په نزول سره خبر ورکړ چې يو وخت به مشرکان ستا د قتل دسيسه جوړه کړي خو په نتيجه کښې به هغوی د خپلې دسيسې ښکار شي[۵]. خو څو کاله وروسته (د بعثت په ديارلسم کال) د ايت شريف مصداق تحقق وموند، البته کله چې مشرکانو په دار الندوه مقام کښې د نبي کريم ﷺ د قتل پلان جوړ کړ او په نتيجه کښې پخپله پلان جوړوونکي د بدر په غزا کښې ووژل شوه او بس.
هـدا قيصه په لږ زيات تفصيل سره د الله ﷻ په توفيق د [الأنفال: ۳۰] ايت لاندې تېره شوې ده.

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۷ ص۷۵
(۲) لسان العرب ج۱۲ ص۲۹۹
(۳) المحرر والوجيز ج۱۵ ص۲۴۸
(۴) مفردات الراغب ص۳۷۲
(۵) تفسير البغوي ج۴ ص۲۴۹

د ایتونو تاثیر

۶ـ جبیر بن مطعم ـ چې په هغه وخت کښې لا د "رضي الله عنه" لایق نه وه کرځیدلی ـ وایي چې یو ځل ما د نبي کریم ﷺ څخه واورېده چې د ماښام په لمانځه کښې یې د "الطُّور" سورت قراءت کاوه، کله چې د ﴿ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ ﴾ څخه نیولې تر ﴿ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ ﴾ پورې ورسېد نو «کاد قلبي أن يطير»[1] یعنې نژدې وه چې زړه مې والوزي «د پورتنیو آیاتو تاثیر لاندې واقع شوم»

د همدغه تاثیر نتیجه وه چې نوموړی ﷺ وروسته په ایمان مشرف شو[2]

د "رکم" معنی

۷ـ په ﴿ سَحَابٌ مَّرْكُومٌ ﴾ کښې د ﴿ مَّرْكُومٌ ﴾ کلمه د "رَکْم" ـ لکه "طَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده او موږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنفال ۳۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د "رَکْم" په یوه شي باندې د بل شي ایښودلو ته وایي خو په دې مقام کښې ترې منجمد، وریځ مطلب ده

دا د یو پلوه، او د بله پلوه په دې ایت کښې د کفارو هغې غوښتنې ته اشاره شوې ده کومه چې الله ﷻ په بل ایت کښې راحکایت کړې ده چې ﴿ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِّنَ السَّمَاءِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴾ [الشعراء ۱۸۷] یعنې کفار وایي چې په موږ باندې د اسمان څخه ټوټې راوغورزوه که نه په خپل دعوت کښې د رښتینو وینکو د ولې څخه یې

﴿ فَذَرْهُمْ حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَٰلِكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا ۖ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٤٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ ﴿٤٩﴾ ﴾

[۴۵] نو (ای پیغمبره!) مشرکان (تر هغه وخته پورې) پرېږده ترڅو دوی د خپلې هغې ورځې سره ملاقي شي په کومه کښې به چې دوی هلاک کړی شي

[۴۶] (البته) هغه ورځ چې د دوی څخه به (یکښې) د دوی پټ تدبیر (چل) د هیڅ شي مخه ونه نیسي (که بالفرض چل وکړي) او نه به (پکښې) دوی داسې وي چې نصرت ورسره وکړی شي

[۴۷] او یقیناً د هغو کسانو دپاره چې ظلم (او کفر) یې غوره کړی دی د دغه (ذکر شوي عذاب) څخه په غیر بل (دنیاوي) عذاب هم شته مګر اکثریت یې نه پوهېږي

---

[1] صحیح البخاري ج۲ ص ۷۲۰، سنن ابن ماجه ص ۶۰

[2] تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۴۴

[۴۸] (ای پیغمبره!) د خپل رب ﷻ حکم (ارشاد) ته صبرناک (ثابت قدم) اوسه ځکه چې یقینًا ته زمونږ د حفاظتونو (حراستونو) سره یې، او د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبیح هم ضمیمه کوه (البته) په کوم وخت کښې چې ته پورته کېږې (هر کار او هر شي ته چې وې).

[۴۹] او د شپې د څه برخې څخه هم، نو د خپل رب ﷻ (حمد او) تسبیح وایه او په هغه وخت کښې هم چې کله ستورې رڼا ته شا کړي (او د ډوبېدلو پلو ته مخه کړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د مشرکانو د عناد او سرتنبګۍ د بیان څخه وروسته په دې ایتونو کښې د ارشاداتو مخ نبي کریم ﷺ ته وراړولی شوی دی او ډاډینه (تسلي) ورکړه شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس نو د خپل خان په هکله لاندې ارشادات په نظر کښې ونیسه:

۱ـ تا خپله ابلاغي دنده ترسره کړه، نو کفار پرېږده ترڅو د هغې ورځې سره ملاقي شي په کومه کښې به چې د دوی ارواګانې قبض کړی شي، په دغې ورځ کښې به ورته پخپله ستا حقانیت څرګند شي او په خپله خطا باندې به پخپله پوه شي.

په دغې ورځ کښې به کفارو ته خپل بد تدابیر او چلونه هیڅ ګټه ونه شي رسولی او نه به پکښې ورسره نصرت وکړی شي چې بل څوک ترې د عذاب او مصیبت مخ بلې خوا ته واړوي.

۲ـ په دې باندې علاوه، د هغو کسانو دپاره د ذکر شوي دنیاوي عذاب څخه په غیر بل عذاب هم د الله ﷻ په نزد ټاکلی شوی دی کومو چې کفر غوره کړی دی او په خپلو ځانونو باندې یې ډېر لوی ظلم او تېری خپل کړی دی. کفر او شرک ډېر لوی ظلم دی چې دوی ورباندې اخته دي مګر اکثریت یې نه پوهېږي، چې نه ورته کفر او شرک ظلم برېښي او نه ورته د اُخروي عذاب موجب څرګ .ېږي.

۳ـ ای پیغمبره! ته د خپل رب ﷻ حکم او فرمان ته په صبر او ثبات کښې اوسه او د کفارو هیڅ پروا مه کوه، یقینًا ته زمونږ د حفاظتونو لاندې یې، چې مونږ د کفارو او د هرې دسیسې او هر سوء قصد مخه نیسو. او په دې باندې علاوه ته په فارغ زړه سره په دغو وختونو کښې خپل رب ﷻ یادوه:

الف: هر یو کار ته چې ته پورته کېږې او د هر مجلس څخه چې ولاړېږې نو ته د خپل رب ﷻ تسبیحات او حمد ثناء وایه.

ب: د شپې په ځینو برخو کښې هم د خپل رب ﷻ تسبیحات او د تهجد لمونځونه مه هېروه.

ج: همدارنګه په هغو وختونو کښې هم خپل رب ﷻ په تسبیحاتو او لمانځه سره یادوه په کومو وختونه دي کښې چې ستورې د رڼا خوا ته شاګانې تاوې کړي او د پټېدلو په خوا روان شي، چې دا د سهار وختونه دي.

توضیحات

۱ـ په دې مقام کښې لاندې تکو ته توجه په کار ده:

الف په ﴿ ٱلَّذِی فِيهِ يُصۡعَقُونَ ﴾ کښې د ﴿ يُصۡعَقُونَ ﴾ کلمه اصلا د "صَعِق" ـ لکه "ضَرِبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الزمر:۶۸] ایت لاندې لیکلي دي چې "صَعِق" دوه معناوې درلودلی شي، چې یوه معنی یې بې هوښه کېدل دي او بله معنی یې هلاک (مرګ) دی، خو په دې مقام کښې ترې دوهمه معنی مراده ده[۱]، نو په دې تقدیر ذکره شوې ورځ د قیامت د ورځې څخه عبارت ګرځي چې د مرګ څخه پیل کېږي او ابدي دوزخ ته شمولیت لري.

ب که څوک وایي چې: ذکره شوې ورځ خو په ﴿ يَوۡمَ لَا يُغۡنِي عَنۡهُمۡ كَيۡدُهُمۡ شَيۡـًٔا وَلَا هُمۡ يُنصَرُونَ ﴾ سره تفسیره شوې ده، حال دا چې د مرګ څخه وروسته خو کفار بد پلان او بد تدبیر نه شي جوړولی، نو ایا بهتره نه ده چې د ذکرې شوې ورځې څخه دنیاوي بده ورځ مطلب شي چې د ډېر دروندوالي د کبله خلک بې هوښه ګرځوي، لکه چې ځینو مفسرینو کرامو اراده کړې ده[۲]؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي تفسیر معنی دا نه ده چې کفار به هلته د بد تدبیر (چل) څخه کار اخلي خو ګټه به ورته نه شي رسولی، بلکې معنی یې دا ده چې که بالفرض په دغې ورځ کښې کفار کوم بد تدبیر (چل) وکړي هم په درد به یې دوا نه شي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ فَإِن كَانَ لَكُمۡ كَيۡدٌ فَكِيدُونِ ﴾ [المرسلات:۳۹] یعنې د قیامت په ورځ به کفار مخاطب کړی شي چې که بالفرض تاسو کوم بد تدبیر (چل) کولی شئ نو زما سره یې په کار واچوئ (او زما د عذابه ځېل ځانونه بچ کړئ).

ج: د ذکر شوي تفسیر په بنیاد په ﴿ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ عَذَابًا دُونَ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د "عذاب" څخه دنیاوي عذاب اراده کېږي، لکه د بدر په غزا کښې د کفارو قتل او نور. یعنې او یقیناً ظالمانو (کفارو) ته د ذکر شوي اُخروي عذاب څخه په غیر د الله ﷻ په نزد بل عذاب هم شتون لري چې د دنیاوي عذاب څخه عبارت دی.

د: په همدې مضمون باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ ٱلۡعَذَابِ ٱلۡأَدۡنَىٰ دُونَ ٱلۡعَذَابِ ٱلۡأَكۡبَرِ لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ ﴾ [السجدة:۲۱] یعنې او هرومرو به مونږ کفارو ته د لوی (اُخروي) عذاب څخه په غیر وړوکی (دنیاوي) عذاب هم ورڅکو شاید چې دوی (حقې لارې ته) رجوع وکړي.

هـ: په ﴿ وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې د مشرکانو (کفارو) اقلیت پوهېږي چې دنیاوي عذابونه ورباندې د کفر او شرک د کبله ورنازل شوي دي خو د عناد د کبله ځېل کفري تګلارې ته بدلون نه ورکوي.

اما د هغوی اکثریت نه پوهېږي چې عذابونه ورباندې په څه منظور نازل کړی شوي دي، همدغې

[۱] تفسیر القاسمي ج۱۵ ص۲۱۷
[۲] تفسیر ابي السعود ج۸ ص۱۵۲

دلې ته نبي کريم ﷺ په خپل يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «وَإِنَّ الْمُنَافِقَ إِذَا مَرِضَ لَمْ أُعْفِيَ كَانَ كَالْبَعِيرِ عَقَلَهُ أَهْلُهُ ثُمَّ أَرْسَلُوهُ فَلَمْ يَدْرِ لِمَ عَقَلُوهُ وَلَمْ يَدْرِ لِمَ أَرْسَلُوهُ»[1] يعني يقيناً منافق سړی چې دی، کله چې مريض شي او بيا د مرض څخه پرېښودلی شي د داسې اوښ غوندې ګرځي چې خاوندان يې وتړي او بيا يې خوشي (خلاص) کړي، نو اوښ نه پوهېږي چې خاوندانو د څه دپاره تړلی وه او نه پوهېږي چې د څه دپاره يې خوشې کړ.

عَين څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا ﴾ کښې د "أَعْيُن" کلمه د "عَيْن" جمعه ده او مونږ د الله ﷻ په توفيق د [هود: ۳۷] ايت لاندې ليکلي دي چې د "عَيْن" کلمه په محاوراتو کښې د حفظ او حراست په معنی هم استعمالېږي، په دې مقام کښې ورته علماوو کرامو همدغه معنی خوښه کړې ده[2]. چې جمعيت يې د حفظ او حراست په ډېروالي دلالت کوي.

يعني ای پيغمبره! ته د خپل رب ﷻ په ارشاداتو باندې ثابت او کلک اوسه او د هيچا څخه مه دارېږه او دا څکه چې ته زمونږ په حفاظتونو او حراستونو کښې يې، مونږ دې د خلکو د هر ډول ناوړه قصدونو څخه بچ ساتو.

همدا مضمون په بل ايت کښې داسې نازل شوی دی چې ﴿ وَٱللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِ ﴾ [المائدة: ۶۷] يعني ای پيغمبره! ته خپل دعوت او د احکامو ابلاغ ته ادامه ورکړه او د هيچا څخه مه دارېږه، الله ﷻ دې د خلکو (د اضرارو) څخه ساتي.

متعدد تفسيرونه

۳ـ دغه جمله ﴿ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴾ علماوو کرامو په متعددو ډولونو سره تفسيره کړې ده. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: دلته د شپې د خوب څخه پورته کېدل مطلب دی[3]. يعني ای پيغمبره! په هغه وخت کښې د خپل رب ﷻ د حمد سره تسبيحات ضميمه کوه کله چې ته د شپې د پلوه تهجدو ته پورته کېږې.

ب: دلته د غرمې د خوب څخه پاڅېدل مراد دي[4]. يعني کله چې ته د غرمې د خوب څخه اوچتېږې ذکر شوی کار کوه.

ج: دلته لمانځه ته پاڅېدل اراده کړی شوي دي[5]. يعني کله چې ته لمانځه ته پاڅېږې نو تسبيح او تحميد دواړه وايه.

---

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص۸۴
(۲) تفسير القرطبي ج۱۷ ص۷۸
(۳) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۲۱۸
(۴) تفسير الطبري ج۲۷ ص۳۸
(۵) زاد المسير ج۷ ص۲۲۵

د دلته د هر مجلس څخه درپدل مقصود دی[۱]. یعني کله چي ته د هر مجلس څخه درېږې نو د خپل رب ﷻ تسبیح او تحمید وایه.

تبصره

۴ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ اعلمـ چي د علماوو کرامو په حصر مطلب نه وي بلکې یو مثال به يې ښودلی وي او دا خکه چي ذکره شوې جمله په کوم قید سره مقیده نه ده.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! هر کار ته د پورته کېدلو په وخت کښې بلکې په خپلو ټولو وختونو کښې د خپل رب ﷻ د تسبیحاتو سره تحمیدات پیوسته کوه او په هیڅ وخت کښې يې مه هېروه.

همدې مضمون ته د أم المؤمنین عائشې رضي الله عنها په حدیث کښې اشاره شوې ده چي فرمایلي يې دي: «كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ»[۲] یعنې نبي کریم ﷺ وه چې په خپلو ټولو وختونو کښې به يې الله ﷻ یاداوه.

د مجالسو کفاره

۵ـ د مجالسو د کفارې په هکله ځینې احادیث روایت شوي دي چې مونږ يې د لاندې مثالونو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ جَلَسَ فِي مَجْلِسٍ فَكَثُرَ فِيهِ لَغَطُهُ فَقَالَ قَبْلَ أَنْ يَقُومَ مِنْ مَجْلِسِهِ ذَلِكَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ، إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا كَانَ فِي مَجْلِسِهِ ذَلِكَ»[۳] یعنې هرڅوک چې په یوه مجلس کښې کښېني او ګډوډې خبرې يې پکښې ډېرې صورت ونیسي نو وړاندې د دې څخه چې د دغه مجلس څخه اوچت شي (ذکره شوې دعاء) ووايي مګر نوموړی کس ته به (د الله ﷻ د پلوه) هغه نیمګړتیاوې وبښلې شي کوم چې ترې په خپل دغه مجلس کښې پېښې شوې وي.

ب: نبي کریم ﷺ به د خپل عمر په آخر کښې ذکره شوې دعاء لوستله البته په کوم وخت کښې به يې چې د مجلس څخه د پاڅېدلو اراده وکړه. صحابه وو کرامو ﷺ پوښتنه وکړه چې: ای د الله رسوله! ته اوس (د مجلس په پای کښې) داسې کلام (دعاء) لولې کومه به دې چې پخوا نه لوستله (دا څه وجه ده؟).

نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «هَذَا كَفَّارَةٌ مَا يَكُونُ فِي الْمَجْلِسِ»[۴] یعنې دغه دعاء د هغو تقصیراتو کفاره ده کوم چې په مجلس کښې واقع کېږي او صورت نیسي.

---

(۱) روح المعاني ج۲۷ ص ۴۰
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۱۶۲
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۱
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۱۹۱ ـ سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۱۱

د سبا دوه رکعته سنت

په ﴿وَإِدْبَارَ النُّجُومِ﴾ کښې د "إِدْبَار" کلمه د مقابله په لحاظ د سهار د فجر د وخت څخه عبارت ده په کوم کښې چې ستوري د خپلې رڼا په کمېدلو باندې پیل کوي او په نتیجه کښې د لمر د رڼا په اثر د سترگو څخه پټېږي په دغه وخت کښې د الله ﷻ تسبیحات د سبا د سنتو څخه کنایې دي.

د دې وضاحت دپاره لاندې احادیث راوړو:

الف: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِدْبَارُ النُّجُومِ الرَّكْعَتَانِ قَبْلَ الْفَجْرِ»[1] یعنې د ستورو په شاکېدلو په وخت کښې د تسبیحاتو څخه هغه دوه رکعته لمونځ مراد دی کوم چې د سبا د لمانځه څخه مخکښې اداء کېږي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَدَعُوا رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ وَإِنْ طَرَدَتْكُمُ الْخَيْلُ»[2] یعنې تاسو د سبا دوه رکعته سنت لمونځ مه پرېږدئ که څه هم تاسو له په آسونو باندې سواره دښمنان شړي (تعقیبوي).

ج: عائشه صدیقه وايي چې: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ يَكُنْ عَلَى شَيْءٍ مِنَ النَّوَافِلِ أَشَدَّ مُعَاهَدَةً مِنْهُ عَلَى الرَّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الصُّبْحِ»[3] یعنې نبي کریم ﷺ د نوافلو څخه د حفاظت په حیث په هیڅ نفلي لمونځ باندې دومره کلک نه وه څومره چې په هغو دوه رکعتونو باندې کلک وه کوم چې د سبا د لمانځه څخه مخکښې اداء کېږي.

د "الطور" سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق ختم شو

اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنَ الْمُسَبِّحِينَ عِنْدَ الْقِيَامِ وَمِنَ اللَّيْلِ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ

١٤/٨/١٤٢٤ هـ ق - ١٣٨٢/٧/١٨ هـ ش

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٤٣

(٢) مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٤٤٣

(٣) سنن ابي داود ج١ ص١٩٩

النجم (۵۳)

سریزه

۱_ دا سورت په خپلې لومړۍ کلمې "النّجم" سره نومولی شوی او د نورو سورتونو څخه پرې جدا شوی دی، او دا پکښې مطلب نه دی چې ټول محتویات به یې په همدغې کلمې (النّجم) پورې ځانګړي وي.

۲_ دا سورت مکي سورت دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۱].

۳_ د دې سورت د ایتونو تعداد دوه شپېتو (۶۲) ته رسېږي[۲].

۴_ د دې سورت د کلماتو شمېره درې سوه او شپېتو (۳۶۰) ته پورته شوې ده[۳].

۵_ د دې سورت د حروفو شمېره څلور سوه او څلورو (۴۰۴) ته اوچتېږي[۴].

۶_ دا اولنی سورت دی چې نبي کریم ﷺ په علني توګه په حرم شریف کښې په هغې لویه اجتماع باندې قرائت کړ کومه چې په مؤمنانو او مشرکانو باندې مشتمله وه، چې ټولو ورته غوږ اېښی وه[۵].

۷_ د دې سورت محتویات د نورو مکي سورتونو غوندې د عقیدې په محور باندې څرخېږي خو زیات زور پکښې په نبوت، توحید او د قیامت په قیام باندې اچولی شوی دی.

۸_ دا سورت (النّجم) او وړاندېنی سورت (الطّور) دواړه مکي سورتونه دي او په محتویاتو کښې تشابه لري خو صرف په أسلوب کښې یو د بل څخه جدا دی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ۝١ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ۝٢ وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۝٣ إِنْ
هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۝٤ عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ۝٥ ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ ۝٦ وَهُوَ بِالْأُفُقِ
الْأَعْلَىٰ ۝٧ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ۝٨ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ۝٩ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا
أَوْحَىٰ ۝١٠ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ ۝١١ أَفَتُمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ۝١٢ وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً
أُخْرَىٰ ۝١٣ عِندَ سِدْرَةِ الْمُنتَهَىٰ ۝١٤ عِندَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ ۝١٥ إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا
يَغْشَىٰ ۝١٦ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ۝١٧ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ ۝١٨﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۵ ص۲۵۳
(۲) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۱۵۴
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۸ ص۱۵۲
(۴) تفسیر الخازن ج۶ ص۹۸
(۵) تفسیر القرطبي ج۱۷ ص۸۱

[۱] په ستورو باندې سوګند دی (البته) کله چې راوځېږي (او یا ولوېږي).

[۲] چې (ای مشرکانو!) ستاسو ملګری (محمد ﷺ) نه سهواً بې لارې شوی دی او نه یې په قصدي توګه (سمه) لاره غلطه کړې ده (بلکې په حقه او سمه لاره باندې روان دی).

[۳] او (همدارنګه) ستاسو ملګری (په قرآن کریم سره) د خپلې نفسي غوښتنې د کبله نُطق نه کوي (لکه چې تاسو ورپورې تهمت تړئ).

[۴] دا (قرآن کریم) نه دی مګر (د الله ﷻ د پلوه) وحې ده چې په دوامداره توګه ورته وحې کېږي.

[۵] ستاسو ملګري ته دا (قرآن کریم د الله ﷻ په امر) د سختو (کلکو) قوتونو درلودونکې پرښتې (جبرائیل ﷺ) ښودلی دی (چې عقل او حواس یې په ډېره لوړه درجه کښې دي).

[۶] (البته همدغه پرښته) د جسماني قوت خاونده هم ده، نو (ای مشرکانو!) ستاسو ملګري نوموړې پرښته (په لومړي ځل په خپله اصلي څېره کښې) ولیده (چې په کرسۍ باندې ناسته وه).

[۷] دغې پرښتې (د کېناستلو په وخت کښې) په اوچت اُفق کښې موجودیت درلود.

[۸] نو بیا (په خپله فرعي څېره کښې نبي کریم ﷺ ته) ورنژدې شوه، نو ورښکته شوه.

[۹] نو (پیغمبر ﷺ ته) د دوه وو لیندو په اندازه (ورنژدې شوه) بلکې لا د دې څخه ډېره نژدې.

[۱۰] نو د الله ﷻ بنده (محمد ﷺ) ته یې (په دغه وخت کښې) هغه شی وحې کړ کوم یې چې ورته وحې کړ.

[۱۱] (نو) د پیغمبر ﷺ زړه هغه شی دروغ ونه ګانه کوم یې چې لیدلی وه (بلکې په پوره باور سره یې تصدیق کړ چې دا همغه پرښته ده کومه چې ما اول ځل لیدلې وه).

[۱۲] ایا نو (ای مشرکانو!) تاسو د پیغمبر ﷺ سره په هغه شي باندې جګړې کوئ کوم یې چې د سر په سترګو لیدلی دی (چې د جبرائیل ﷺ څخه عبارت دی).

[۱۳] حال دا چې یو ځل بیا یې همدغه پرښته (د سر په سترګو) ولیده.

[۱۴] (البته دا ځل یې په اسمانونو کښې) د سدرة المنتهی په نزد (په خپله اصلي څېره کښې ولیده).

[۱۵] چې د سدرة المنتهی په نزد جنة الماوی هم موقعیت لري.

[۱۶] هغه وخت (یې ولیده) چې سدرة المنتهی هغه (عجیبه مخلوق) پټه کړه کومه یې چې پټه کړه.

[۱۷] چې د پیغمبر ﷺ سترګې (د پرښتې د لیدلو څخه) نه کږې شوې او نه (ترې وراندې) تېرې شوې (بلکې په ډېر دقت سره یې ورته مستقیماً کتل).

[۱۸] یقیناً چې (په دغه وخت کښې) پیغمبر ﷺ د خپل رب ﷻ د لویو قدرتي نښو څخه زښتې ډېرې نښې ولیدې.

ارتباط او شان نزول

۱ـ د دې سورت د لومړنیو ایتونو او د وراندینې سورت (الطُّور) د وروستنیو ایتونو لفظي ارتباط

خو پوره ځرګند دی، چې هغه د "النُّجُوم" په کلمه باندې ختم شوې وه کومه چې د "النَّجْم" جمعه ده او دا سورت د "النَّجْم" په کلمې سره پیل کېږي کومه چې د "النُّجُوم" دپاره مفرده ده. او معنوي ارتباط یې دا دی چې د هغه سورت په وروستنیو ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته ولاړینه ورکړه شوې وه چې د هیڅ شخه مه وارېږه ستا سره زمونږ حفاظتونه او حراستونه ملګري دي. او په دې ایتونو کښې د همدغې واوګیرنې یوه مثال ته اشاره شوې ده، کوم چې په شان نزول کښې لږ وراندې واضحه شوې دی.

۲ـ د دې سورت شان نزول د مشرکانو د هغو دروغینو لقبونه رد ښودلی شوی دی کوم به چې د هغوی د پلوه په نبي کریم ﷺ باندې ورتپل کېده، چې تومورې جادوګر او ساحر دی او یا شاعر او جوګی دی او داسې نور[۱] لکه چې په سریزه کښې ورته اشاره شوې ده. دغه سورت نبي کریم ﷺ په یوه غټه اجتماع باندې قرائت کړ چې د مشرکانو په غېانو باندې مشتمله وه مګر هیڅا جرئت ونه کړی شو چې د الله ﷻ پیغمبر ﷺ ته څه ضرر ورسوي او یا یې د قرائت مخه بنده کړي.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱ـ په ﴿ وَالنَّجْمِ ﴾ کښې د "النَّجْم" کلمه ځینو علماوو کرامو په خاص ستوري سره تفسیره کړې ده لکه "ثُرَيَّا" ستوری، یا "زُهَرَة" او یا هغه ستوري په کوم باندې شیطان ویشتلی کېږي، او ځینو نورو علماوو کرامو ترې د قرآن کریم د نزول وختونه مراد کړي دي کومو چې په درویشتو کلونو کښې اختتام موندلی وه[۲].

مګر ظاهره دا ده چې ذکره شوې کلمه په دې مقام کښې د ستورو معنی ورکړي لکه چې وراندې د ارتباط په وجه کښې ورته اشاره شوې ده. والحمد لله ﷻ دا د یو پلوه، او د بله پلوه باید دغه کلمه دلته اسم جنس وګڼلی شي[۳]. ترڅو د اسمان ټولو ستورو ته شمولیت ولري.

۲ـ په ﴿ إِذَا هَوَىٰ ﴾ کښې د ﴿ هَوَىٰ ﴾ کلمه د اشتقاق په لحاظ دوه احتماله درلودلی شي[۴]. یو دا چې د "هُوِيا" څخه د "هٔ" په پېښ سره اشتقاقه وګڼله شي چې د پورته کېدلو او طلوع (ختلو) معنی ورکوي. بل دا چې مشتق منه یې "هَوِيا" وګڼو چې د "هٔ" تورې یې زور لري او د غروب او سقوط دپاره وضعه شوې دی.

خو بهتره دا ده چې دغه کلمه د بدلیت په لحاظ د ذکرو شوو دواړو مصدرونو څخه مشتقه وبلله شي ترڅو د ټولو ستورو غروب او طلوع دواړو ته شامله شي.

۳ـ په ﴿ صَاحِبُكُمْ ﴾ کښې د "صَاحِب" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف ۱۸۴] ایت لاندې به پوره څېړلې شوې ده چې ای مشرکانو! نبي کریم ﷺ خو تاسو سره د ښار په استوګنه کښې ملګری

(۱) البحر المحیط ج ۱۰ ص ۹
(۲) زاد المسیر ج ۷ ص ۲۲۶، اضواء البیان ج ۷ ص ۷۰۰
(۳) المحرر الوجیز ج ۱۵ ص ۲۵۴
(۴) القاموس المحیط ج ۴ ص ۵۳۸، روح المعاني ج ۲۷ ص ۴۴

او انډیوال دی چې ټول عادات او خویونه یې درته ښه پوره څرګند دي، ایا تاسو مناسبه ګڼئ چې د ساحر، کاهن او نور دروغجن لقبونه وربانديې وتپئ؟

۴_ په ﴿ مَا ضَلَّ ﴾ الآية- کښې د ﴿ ضَلَّ ﴾ کلمه د "ضلال" څخه اشتقاقه شوې ده چې د لارې غلطولو معنی ورکوي، برابره خبره ده چې په قصدي توګه صورت ونیسي او که په سهوي توګه[1]. او د ﴿ غَوَىٰ ﴾ کلمې پکښې د "غَوَايَة" _لکه "شَرَافَة" _ څخه اشتقاق موندلی دی، "غَوَايَة" د لارې هغو غلطولو دپاره وضعه شوی دی کوم چې د فاسدې عقیدې څخه سرچینه اخستې وي[2].

شاید چې په دې مقام کښې د "ضلال" څخه په سهوي سره لاره غلطول مطلب وي او د "غَوَايَة" څخه په قصدي توګه د سمې لارې پرېښودل مراد وي.

نو د ذکرو شوو توضیحاتو په ملحوظ به د اینونو حاصل داسې راوخېژي چې:

ای مشرکانو! الله ﷻ په ستورو باندې سوګند یادوي البته کله چې ډوبېږي او یا راخېژي، چې ستاسو انډیوال محمد ﷺ نه په سهوه لاره غلطه کړې ده او نه په قصدي توګه، لکه چې تاسو ګومان کوئ، بلکې د سمې لارې پرېښودونکي تاسو یاست چې توحید ته مو شا کړې ده او د بوتانو په عبادت باندې کلک یاست. اما نوموړی د الله ﷻ پیغمبر دی چې په هغې لارې باندې سم روان دی کومه چې ورته د الله ﷻ د پلوه ټاکلې شوې وه.

یا په بل عبارت: لکه چې ستوری په غروب او طلوع کښې خپلې لارې نه پرېږدي همدارنګه ستاسو انډیوال هم د سمې لارې پرېښودونکی نه دی.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: په ﴿ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴾ کښې د "هُوَ" ضمیر هغه نُطق ته راجع دی په کوم باندې چې په وړاندېنی جمله کښې د ﴿ يَنطِقُ ﴾ کلمه دلالت کوي، حال دا چې نبي کریم ﷺ په څینو خایونو کښې په اجتهاد سره هم حکم او نُطق کړی دی، لکه چې د بدر د اسیرانو په هکله یې په فدیو اخستلو باندې اجتهادي حکم کړی وه چې پوره بیان یې د [الأنفال:۶۷] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ؟

موږ وایو چې د ذکر شوي سوال دپاره لاندې جوابونه صورت نیولی شي:

الف: دغه حصر اضافي دی او د مشرکانو هغه اتهام پکښې رد شوی دی کوم ته چې الله ﷻ د هغوی د خولو څخه اشاره کړې ده[3] چې: ﴿ أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ ﴾ [الطور:۳۳] یعنې ایا مشرکان وایي چې محمد ﷺ قران کریم د خپله خانه جوړ کړی دی او الهي کتاب نه دی؟.

نو په همدې بنیاد په څینې خایونو کښې اجتهادي حکم ورسره څه منافات نه لري.

---

(۱) مفردات الراغب ص ۳۰۶
(۲) مفردات الراغب ص ۳۸۰
(۳) روح المعاني ج ۲۷ ص ۴۶

په دې باندې علاوه د نبي کريم ﷺ اجتهادي حکم به تر هغه وخته پورې شرعي حکم وه او د الله ﷻ د پلوه د وحې په مقام کښې به واقع وه ترڅو به چې د همده ﷻ د پلوه نه وه تبديل شوی[1].

د همدې کبله نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا خَرَجَ مِنِّي إِلَّا حَقٌّ»[2] يعنې نو زما دې په هغه اقدس ذات ﷻ باندې سوګند وي د کوم په بلاکيفه لاس کښې چې زما خان دی، چې زما څخه نه راوځي مګر حق (زه چې څه وايم هغه ټول حق دي).

ب: ذکر شوی د "هُوَ" ضمير قرآن کريم ته راجع دی[3] په کوم باندې چې مقام دلالت کوي، او نُطق ته راجع نه دی ترڅو اعتراض وارد شي.

په دې تقدير به د ايتونه مضمون داسې راوځېژي چې نبي کريم ﷺ په قرآن کريم سره د خپل خواهش د امله نُطق نه کوي لکه څنګه چې مشرکان خيال کوي او اتهام لګوي، بلکې دا قرآن کريم نه دی مګر وحې ده چې د الله ﷻ د پلوه ورته د استمرار په توګه وحې کېږي.

څو نکات

۶ـ په دې مقام کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

الف: په ﴿ عَلَّمَهُۥ شَدِيدُ ٱلْقُوَىٰ ﴾ کښې د ﴿ عَلَّمَهُۥ ﴾ مستتر ضمير جبرائيل ﷺ ته راجع دی او بارز ضمير يې د نبي کريم ﷺ څخه کنايي دی، او بالآخره مفعول يې مقدر دی چې مونږ ترې په "الْقُرْآن" سره تعبير کولی شو.

ب: او د ﴿ ٱلْقُوَىٰ ﴾ کلمه پکښې د "قُوت" جمعه ده، چې ټولو قوتونو ته شامله ده، لکه عقلي قوت، حسي قوت او داسې نور.

ج: په ﴿ ذُو مِرَّةٍ ﴾ کښې د ﴿ مِرَّةٍ ﴾ کلمه د جسمي قوت او محکموالي څخه عبارت ده[4]، لکه د درنو شيانو د اوچتولو توان، په ډېر سرعت سره مطلوب ته رسېدل او داسې نور.

د: لنډه دا چې مونږ څکه د ﴿ شَدِيدُ ٱلْقُوَىٰ ﴾ څخه جبرائيل مراد ګڼلی چې:

اول: الله ﷻ فرمايي: ﴿ إِنَّهُۥ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ۝ ذِى قُوَّةٍ ﴾ [التكوير:۱۹، ۲۰] يعنې دا قرآن کريم د باکرامته لېږلي شوي او د قوت درلودونکي پرښتې قول دی.

دوهم: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ﴾ [البقرة:۹۷] يعنې نو يقيناً دغې پرښتې (جبرائيل ﷺ) ستا په زړه باندې د الله ﷻ په اذن قرآن کريم نازل کړی دی.

هـ: که څه هم د قرآن کريم اصلي ښوونکی الله ﷻ دی لکه چې فرمايي: ﴿ ٱلرَّحْمَٰنُ ۝ عَلَّمَ ٱلْقُرْءَانَ ﴾

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۵ ص۲۲۳
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۵۸
(۳) المحرر الوجيز ج۱۵ ص۲۵۶؛ تفسير القاسمي ج۱۵ ص۲۲۲
(۴) لسان العرب ج۵ ص۱۶۸؛ القاموس المحيط ج۴ ص۲۲۶

[الرحمن ۲ .۱] یعنې د ډیر مهربان الله ﷻ دغه پیغمبر ﷺ ته قرآن کریم ورښودلی دی. مګر څرنګه چې جبرائیل ؑ په وحې کښې د واسطې حیثیت لري نو د مجاز په توګه ورته په ذکر شوي ایت شریف کښې د تعلیم نسبت شوی دی.

و په ﴿ فَاسْتَوَىٰ ﴾ کښې د "استوئ" کلمه د "استواء" څخه اشتقاقه شوې ده چې په چوکۍ باندې د کېناستلو معنی ورکوي، په همدې باندې په یوه حدیث کښې صراحت شوی دی چې "فوقفت بصري قبل السماء فإذا الملك الذي جاءني بحراء قاعد على كرسي بين السماء والأرض"[1] یعنې زه روان وم چې غیبي اواز مې واورېد، سترګې مې د اسمان لور ته پورته کړې چې ناڅاپه مې هغه پرښته په داسې حال کښې ولیده چې د اسمان او ځمکې ترمنځ په هوا کښې په کرسۍ باندې ناسته وه کومه چې ما ته د حراء په غار کښې راغلې وه او په اول ځل وحې یې راته راوړې وه.

ز په ﴿ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ ﴾ کښې د "الأفق" کلمه د ځمکې د هغې څنډې څخه عبارت ده د کومې څخه چې لمر اول راخېژي او طلوع کوي او د ﴿ الْأَعْلَىٰ ﴾ کلمه دلته د هغه أفق معنی ورکوي کوم چې د ځمکې د څنډو او غرونو د سرونو څخه اوچت وي خو د اسمان نیمایي ته نه وي رسېدلی. د همدغه أفق څخه په بل ایت کښې داسې تعبیر نازل شوی دی چې ﴿ وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ ﴾ [التکویر ۲۳] یعنې او نبي کریم ﷺ یې شکه د اسمان په څرګند أفق کښې جبرائیل ؑ ولید.

ح په ﴿ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴾ کښې د "تدلی" کلمه اصلاً د "دلو" څخه اشتقاقه شوې ده[2]، کومه چې کوهي ته ورښکته کولو دباره جوړېږي، خو په دې مقام کښې ترې محض ښکته کېدل مطلب دی، یعنې بیا جبرائیل ؑ نبي کریم ﷺ ته په فرعي څېره کښې ورنژدې شو نو د أفق څخه ورښکته شو.

ط په ﴿ قَابَ قَوْسَيْنِ ﴾ کښې د ﴿ قَابَ ﴾ کلمه د "مقدار" اندازې معنی ورکوي[3] او د ﴿ قَوْسَيْنِ ﴾ څخه د یوه قوس دوه څنډې مرادې دي، ان شاء الله ﷻ یا په بل عبارت، لکه څنګه چې یوې لیندې ته "قوس" وایي همدارنګه د لیندې هرې یوې څنډې ته هم "قوس" ویل کېږي چې یوه څنډه یې بلې څنډې ته ورتاوه شوې وي.

د دغه اطلاق نظیر د "زوج" کلمه ده چې په دوه وو متشابه فردینو باندې یې هم اطلاق کېږي او په هر یوه متشابه فرد باندې یې هم، لکه چې څه وضاحت د الله ﷻ په توفیق د [الرعد ۱۴۳] ایت لاندې تېر شوی دی.

ي په ﴿ إِلَىٰ عَبْدِهِ ﴾ کښې د "ه" ضمیر الله ﷻ ته راجع دی، که څه هم دلته د ضمائرو انتشار صورت نیسي مګر مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الزمر ۷۵] ایت لاندې لیکلي دي چې د ضمائرو انتشار په هر ځای کښې د فصاحت سره منافات نه لري. او دا مقام د همدې قبیلې څخه دی چې د

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۵۹، صحیح مسلم ج۱ ص۹۰
(۲) مفردات الراغب ص۱۷۳
(۳) لسان العرب ج۱ ص۶۹۳

غلط مفهوم احتمال پکښې تحقق نه شي موندلی

یا: که څه هم ځینو مفسرینو کړامو[۱]، په ﴿ مَآ أَوْحَىٰ ﴾ کښې د "ما" توری د [الضحى: ۶] او د [الشرح: ۴] ایتونو څخه کنایي اخستی دی، مګر موږ ته بهتره برېښي چې په عموم سره پرېښودل شي چې د تخصیص دپاره یې کوم خاص دلیل شتون نه لري

یب: د ﴿ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴾ ایت په احادیثو کښې ډېر ښه شرحه شوي دي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

اول: عبد الله بن مسعود ﷺ وایي چې: «أَنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ»[۲] یعنې نبي کریم ﷺ جبرائیل ﷺ په خپله اصلي څېره کښې لیدلی دی چې شپږ سوه وزرې یې درلودې.

دوهم: عائشه رضي الله عنها په یوه حدیث کښې وایي چې: «وَلَكِنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ لَمْ يَرَهُ فِي صُورَتِهِ إِلَّا مَرَّتَيْنِ مَرَّةً عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى وَمَرَّةً فِي جِيَادٍ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ قَدْ سَدَّ الْأُفُقَ»[۳] یعنې (نبي کریم ﷺ الله ﷻ نه دی لیدلی) مګر جبرائیل یې لیدلی دی، جبرائیل یې هم په خپله اصلي څېره کښې نه دی لیدلی مګر دوه کرته، یو کرت د سدرةُ المنتهى په نزد او بل کرت (د مکې مربوط) په جیاد نومي ځای کښې، چې شپږ سوه وزرې یې درلودې حال دا چې ټول أفق یې بند کړی وه.

یج: په ﴿ سِدْرَةِ ٱلْمُنتَهَىٰ ﴾ کښې د ﴿ سِدْرَةِ ﴾ کلمه د بېرې معنی ورکوي چې په لاندې احادیثو کښې ښه پوره شرحه شوې ده:

اول: عبد الله بن مسعود ﷺ وایي چې: «السِّدْرَةُ فِي السَّمَاءِ السَّادِسَةِ»[۴] یعنې د بېرې ذکره شوې ونه په شپږم اسمان کښې موقعیت لري. شاید چې ښاخونه به یې اوم اسمان ته هم رسېدلي وي لکه چې په یوه روایت کښې ورته اشاره شوې ده

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایي چې: «ثُمَّ رُفِعَتْ لِي سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى فَإِذَا نَبْقُهَا مِثْلُ قِلَالِ هَجَرٍ وَإِذَا وَرَقُهَا مِثْلُ آذَانِ الْفِيَلَةِ»[۵] یعنې بیا زه سدرةُ المنتهى ته پورته کړی شوم چې ناڅاپه میوجات یې د هَجَر (د یو وطن نوم دی) د منګوټیو غوندې وه او پاڼې یې د پیلانو د غوږونو په څېر وې

دریم: که څه هم ذکرې شوې ونې ته د "سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى" د لقب ورکولو په هکله علماوو کړامو ډېرې وجې لیکلې دي[۶]، مګر عبد الله بن عباس رضي الله عنهما په همدې ارتباط ویلي دي چې: «إِلَيْهَا يَنْتَهِي عِلْمُ كُلِّ عَالِمٍ مَا وَرَاءَهَا لَا يَعْلَمُ إِلَّا اللهُ ﷻ»[۷] یعنې دغې ونې ته د هر عالم علم منتهي کېږي چې

---

(۱) تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۴۹

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۴۵۹، ۷۲۰

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۳، صحيح البخاري ج۲ ص۷۲۰

(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۱۶۳

(۵) سنن النسائي ج۱ ص۷۷

(۶) روح المعاني ج۲۷ ص۵۰

(۷) الدر المنثور ج۷ ص۶۴۹

د دې ونې څخه په هغې خوا (حالاتو باندې) نه پوهیږي مګر الله ﷻ او بس.

ید: په ﴿ عِندَهَا جَنَّةُ ٱلْمَأْوَىٰ ﴾ کښې ځینو علماوو کرامو د ﴿ جَنَّةُ ٱلْمَأْوَىٰ ﴾ څخه خاص جنت اراده کړې دی کوم چې د شهیدانو د ارواګانو مقر دی، خو بهتره دا ده چې دلته د ﴿ جَنَّةُ ٱلْمَأْوَىٰ ﴾ متبادره معنی اراده کړی شي کومه چې د ابدي جنت څخه عبارت ده او د مؤمنانو دپاره په قیامت کښې وعده کړی شوې دی.

یه: په ﴿ مَا يَغْشَىٰ ﴾ کښې د "مَا" توری عبد الله بن مسعود ﷺ په «فَرَاشٌ مِنْ ذَهَبٍ»[1] سره تفسیر کړی دی. یعنې سدرة المنتهی د سرو زرو پتنګانو پټوله.

یو: د ﴿ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلْكُبْرَىٰٓ ﴾ مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ﴾ [الإسراء: ۱] یعنې الله ﷻ د دې دپاره خپل پیغمبر ﷺ د مسجد حرام څخه مسجد أقصی ته بوته ترڅو ورته مونږ خپل قدرتي دلایل په سترګو ورولید کړو (نور نو الله ﷻ پوهیږي چې هلته به یې نبي کریم ﷺ ته په کومو کیفیاتو سره د قدرت مثالونه ښودلي دي).

سوال جواب

۷ـ که څوک وایي چې: د ځینو مفسرینو کرامو په قول د ذکرو شوو ایتونو مضمون دا دی چې نبي کریم ﷺ د جبرائیل ﷺ نه. بلکې د الله ﷻ دیدار کړی دی

نو پوښتنه دا ده چې تاسو په څه وجه د هغوی د قول مطابق تفسیر ونه کړ او ایتونو ته مو یوازې په جبرائیل ﷺ پورې ارتباط ورکړ او بس؟

مونږ په جواب کښې وایو چې

اول: د هغوی قول غیر متبادر دی چې بدون د تاویله ترې مطلوب نه څرګندیږي، او په کار دي چې حتی الامکان ایتونه په غیر متبادرې معنی سره تفسیر نه کړی شي.

دوهم: د ﴿ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ۝ عِندَ سِدْرَةِ ٱلْمُنتَهَىٰ ﴾ کلمات په داګه دلالت کوي چې نبي کریم په سدرة المنتهی کښې په دوهم ځل هغه څوک لیدلی وه کوم یې چې د مکې معظمې په أفق کښې په لومړي ځل لیدلی وه.

حال دا چې د جبرائیل ﷺ دوه کرته (په خپله اصلي څېره کښې) لیدل په احادیثو سره په اثبات رسیدلي دي. لکه چې وړاندې په شپږمه توضیح کښې ورته اشاره شوې ده.

اما که څه هم په سدرة المنتهی کښې د الله ﷻ په لیدلو باندې یو حدیث دلالت کوي[2] مګر د مکې معظمې په أفق کښې یې په لیدلو باندې هیڅ مستند قول او دلیل نشته[3].

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۳۲؛ سنن النسائي ج۱ ص۷۸

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۲۰

(۳) المحرر الوجیز ج۱۵ ص۲۵۹

د موضوع تحقيق

۸ـ په دې موضوع کښې (چې نبي کريم ﷺ د سر په سترګو خپل رب ﷻ ليدلی وه او که نه؟) علماء کرام په لاندې دوه ډلو ويشلي شوي دي:

الف: يوه ډله ـچې په سر کښې يې أم المؤمنين عائشه رضي الله عنها واقع دهـ وايي چې: ذکر شوي کار په دنيا کښې صورت نه دی نيولی او د "النَّجْم" ايتونه په جبرائيل پورې ارتباط لري او بس.

ب: بله ډله ـچې په سر کښې يې رئيس المفسرين عبد الله بن عباس رضي الله عنهما واقع دیـ وايي چې: ذکر شوی کار صورت نيولی دی او نبي کريم ﷺ خپل رب ﷻ د سر په سترګو ليدلی دی.

نو ځينو مفسرينو د "النَّجْم" ايتونه په څه تاويلونو سره د همدغه قول مطابق تفسير کړي دي[1].

که څوک په نوموړې موضوع کښې ښه پوره څېړنه غواړي نو هيله ده چې ځينو اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړي چې ښه تحقيق يې پکښې کړی دی او د جانبينو دلايل يې ښه په تفصيل سره ليکلي دي[2]، خو مونږ فقط د لاندې دوه وو ټکو په ذکر سره اکتفاء کوو:

اول: راجح خبره دا ده چې ايتونه بايد فقط د عائشې رضي الله عنها په قول تفسير کړی شي او بس.

دوهم: د رئيس المفسرين رحمه الله قول هم بايد رد نه کړی شي، څه لرې نه ده چې نبي کريم ﷺ د الله ﷻ ديدار کړی وي او په قرآن کريم کښې يې ذکر نه وي نازل شوی، بلکې يوازې په أحاديثو کښې ورته اشاره شوې وي.

هو! که د رئيس المفسرين رحمه الله قول په قلبي ليدلو باندې حمل کړی شي، نو بيا خو اختلاف بالکل د منځه ځي او د دواړو قولونو ترمنځ هيڅ منافات صورت نه نيسي.

په همدې ځای باندې د الله ﷻ په مرسته يوولسم توک پای ته ورسېد.

---

(۱) تفسير الخازن ج۶ ص۱۰۱؛ تفسير البغوي ج۴ ص۲۴۶؛ تفسير تيسير الرحمن ج۲ ص۳۰۲

(۲) شرح النووي على صحيح مسلم ج۱ ص۹۷؛ تفسير القاسمي ج۱۵ ص۲۳۲؛ روح المعاني ج۲۷ ص۵۳؛ الدر المنثور ج۷ ص۶۴۳؛ تفسير ابن كثير ج۴ ص۲۴۷

د یوولسم ټوک محتویات

الدخان (٤٤)

الجاثية (٤٥)

ق (۵۰)

الذاریات (۵۱)

الطور (۵۲)

النجم (۵۳)

